

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي  
مهوسوعه‌ی

# جودی

## بۆچەمەك و زاراۋەكانى سەردەم

به‌شبی یه کلمه



وَلَا تُكْرِهُوا فَسَادَتَهُمْ

2008

مسعود عبد الخالق





مه و سوعی  
جودی.



# أبو عبدالرحمن الكردي

## منتدى اقرا الثقافي



مه وسوعسى  
تودى

۱۹۹۰

بۇ چەمك و زاراۋەكانى سەردەم

سەۋىيەلىك



بۇلاۋىكە، دۇرۇڭلار



## مافی لە چاپدا نەموهێ پاڤیزاوه بۆ نووسینگهی تهفسیر

ناوی کتێب: \_\_\_\_\_ مهوسوعهی چودی بۆ چمەسک و  
 زاراوه‌کانی سەرده‌م  
 نووسەر: \_\_\_\_\_ مسعود عبدالخالق  
 بڵاوکردنەموهێ: \_\_\_\_\_ نووسینگهی تهفسیر بۆ بڵاوکردنەموه  
 راگه‌یاندن/ هه‌ولێر  
 به‌رگه‌: \_\_\_\_\_ ئامین مخلص  
 نۆژه و ساڵی چاپ: \_\_\_\_\_ یه‌که‌م ١٤٢٨ هـ - ٢٠٠٨ ز  
 ته‌بیر: \_\_\_\_\_ ٢٠٠٠ دانه

له کتێبخانه‌ی گشتی هه‌ولێر (مارگی سپاردنی ٩٣) ی ساڵی ٢٠٠٦ هه‌روه‌ین

**ته‌فسیر**  
 بۆ بڵاوکردنەموه و راهه‌نگه‌یه‌شتن  
 هه‌ولێر - شه‌ه‌سی ده‌کا - زێڕ فونیش شیری پلاص  
 ت: ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٢٠٩٠٨ - ٢٥١٨١٣٨  
 مۆبایل: ٢٢ ٥١ ٤٦٠ ٠٧٥٠ ٩١ ١٣٨ ٧٢ ٠٧٧٠  
 tafseeroffice@yahoo.com  
 tafseeroffice@maktoob.com  
 altafseer@hotmail.com



## پيشه‌کى بلاوکار

نيستاو پيشانيش، شيگردنه‌وه ده‌رخستنى مانا راستيه‌کانى همر زاراوه چه‌مکيتک، زور پيويسته بز کاري هزريى.

چه‌مک و زاراوه‌کان، هيچ ساتيک وهک نيستا بئ سه‌رويه‌رى و لاريى به‌خزوه نه‌بينوه.

نيشم له روزه‌لاتى دواکه‌وتودا، که زى‌دى گشت پتغه‌مبه‌ره‌کان و ژياره مه‌زنه‌کانى مرؤفايه‌تیه، له واقيعمان و رابردومان، داپرتراوين و، هيچ پلانيکى به‌رچاو رونان نيه بز داهاتومان.

نه‌ياره‌کامان، همرکات ويستبيتيان ماناو مه‌به‌سته‌کانى همر چه‌مک و زاراوه‌يه‌ک به‌پيستن، نه‌وا به‌پيى حه‌ز و مه‌رامه‌ ناحه‌زه‌کانيان، دايان ريژتووه به‌رازوه‌يى ساخته، به‌سمر نيهميان داسه‌پاندوه.

دياره زاراوه‌کان به‌هيزترين و کاريگه‌رتوين چه‌کى هزريان بو، که به‌هزيه‌وه روبه‌رومان بونه‌توه له هه‌مو برارنکه‌وه داگريان کردوين.

روداوه گموره وه‌ژينه‌کانى دوايى نهم سه‌رده‌مه، وه‌رچه‌رخانيکى زورى بزچون و مله‌لانيى هزري و ژياري توندوتريى ليکه‌موتزه‌وه.



تونلترین هیتش، که بز سر هر گل و میله تیک بکری، هیشی فکریه، ک  
له رتی چه مک و زار او کان پیاده ده کریست. بویه داگیر کمر بر له داگیر کردنو  
جینگه مک، ههول ده دات که سایه تی میله ته که بن هیت بکات.

نهم چه کهش بژ ته‌زویر کردنی رۆشنییری و فیکر و هزری کۆمه‌لگه به‌کار دیتیت، به‌مه‌به‌ستی زالی بوون و ده‌ست به‌مه‌رداگرتنی به‌ناسانی.

لەنیشانە هەرد زەق و دیارەکانی رابون و بێداریی هەر میللەتێک، هەم بەخۆکردن و ناگالەخۆیوونە بۆ پاراستنی هەزو میژوو و داب و نەرتی جوانی تاییە بەخۆی. جا گەمورەترین هەنگاو لەم ڕێگایە، گەر ناندەوی چەمک و زاراوەکانە بە واتا راستەقینە کانیان و، هێنانەوێان بۆ سەر راستەشەقامی خودی خۆیان.





## پیشگی

نەو بەشی یەكەمی موسوعە (جودی)یە، بەشەکانی داهااتوش بە دەولەمەندکردن وەرگرتنی ئەزمونەو دەردەچیت، تەقەلایەکی زۆرمان داوێ نەو فەرەهنگە یە بە تەنھا کۆکردنەوێ زانیاری نەبیت، بەلکو دروستکردنی رێچکە ی پەیداکردنی زانیاریش بیت، هەم یار مەتیدەر بێت بۆ هەریەكە لە:

۱- توێژینەوێ زانستی لە ئاستەکانی سەرەتایی و ناوەندی و بالا.

۲- بۆ راپۆرتی سیاسی لایەنە سیاسەکان.

۳- وەك سەرچاوە و سودەرگرتن بۆ وتاری رۆژنامە و تەلەفزیۆن، تا دەگاتە وتاری هەینی مامۆستایانیش.

رەچاوی هەموو ئەوانەمان کردووە بۆ هەموو لایەك بسازێ، لە خوێنەرێکی سەرەتایی تا پەوشەنبیریکی بالا.

نەوێ حسابی بۆ نەكراوە لەو پرۆژە یە، لایەنی ماددی و قازانجەكە یەتی، هەم خۆم و هەم (نوسینگە ی تەفسیر) لە دوا ی ماندوبوونیکی چەند سالی، بەتەمای قازانج و دەستكەوتی ماددی نین، با خوێنەر لە جیاتی ئەو، بۆمان بپاریتەوێ بێتە سەدەقە ی جاری.



ناوی (جودی) مان بڙ نهو موسوعه په هلیوارډ، چونکه له بنه چه دا زیندی  
بابو بایرانی هموو مرؤفایه تی سمر نهو زه ویه یو، ناوکی پیروزی قورناییه،  
تاراده یه کی چاک له گهل رهوتی نهو فخره ننگه ده گوښی، که له سر دوو ره هندی  
ده فخری و جیهانی ده روا، یه که میان: وه فاکتوری وه ختی و، دووهمیشیان: وه  
فاکتوری مرؤفایه تی همیشه یی.

مه سعود عبدالغالب

۲۰۰۲/۸/۹



## سەرەتاو دەرزاوه کلي

### چی هه ئێرێدراوه:

لهو سەردەمەى عەولەمەو تێکچەرژانى زانست و زانیاریه کان دا زاراوه چه مکتیکی زۆر تێک دەپەرێ، رۆژانه دووباره دەبیتهوه، به شیکى زۆر له ماناو پرچەلەك و مەبەستەکانیان.. نادیارن (به لایەنى کەمەوه بۆ خەلکی سادە)، زاراوه بهو مانایەى کە کۆمەلە مانایەکی کۆ کردۆتەوه له هەناوی خۆی له وشەیهکی سادە یان لێکدراوگوزارش دەکری، بۆ ئهرویه کە وتت رۆژی "دیكتاتۆری" نیت پێویست ناکا بلى ی سەرۆکی هەلنەبژێراوه و، میللهت نایانهوی، تووند و تیژه، سەربەستی تیا نیه، به پرچەلەو ئۆپۆزیسیۆن قایل نیه... هتد، ته نیا بهو زاراوه کوتایى دینی، دهبن خۆتەر و بیسەر یه کەر له تهواوی ماناکەى بگات، نه گینا له زمانى سەردەم نه گەیشته به جى ما، ئهوادیهتانه له بنهچەدا بۆ ناین ده گەڕێتهوه له سەردەمى نیسلا ما ناوی (جوامع الکلمه) بووه.

خۆ نه گەر به پێناس و روانگەى خەلکی تریش لهو زاراوانەى روانى نهوا دیسان هەلەته ده بى، بۆیه زۆر پێویسته شهو زاراوانه روون بکریتهوه به تهرازوویهکی وردو خۆمالی، هەم مانا رەسەنەکی بدا هەم مانای گۆراوی هەم پێناس و هەلوێستی تاییهتی خۆشان، له کۆتایشدا به زمانیکی سادەش بشوانین دەری بپین، شهوش پێویسته هەم بۆ راگەیانندن هەم بۆ وتاربێژی هەم بۆ سیاسەتەدار -زمانى سەردەمە- کە بشوانی به خیرایى لهو دونیا خیرایه مەبەستی خۆی دەرپیری، هەلبەته ناکرێ نه هەمو زاراوانه (له ملیۆنه هاش رەتی داوه) تۆمار بکەین، هەر ته نهنا شهو کۆمەلە زاراوه و چه مکه دنووسینهوه کە له



جیهانی نوێ و کوردستان باری هەبەرپۆژانە پیتیستی، چونکە ئەوانی کۆن لەسەریان نووسراوە بە زمانی کوردی ئەگەر چی زۆربەشیان هەر وەرگێڕدراوە (تەرجەمە کراوە) یان بە پوانگەیی مەدرەسەییکی فەلسەفی و سیاسی و نووسراوەتەوێ گوزارش لە پراو بۆچوونی کێشە پەواکەمان و کەلتووڕو شارستانی و پێیازو نامانجە پێرۆزەکانمان نەکردوو، بۆیە ئەو تەقەلایەمان وەرگێڕان نەبوو بەو ناراستە کلاسیکیەش نە، سەرەتایەکی بۆ دارشتنەوێ تێگەیشتنی تایبەتی خۆمان بۆ جیهان، جا با بزانین خۆمان کێین و مانای چە هەر بە چەند دێرێک جاری.

### ئێمە لە عەرەبەدا کێین؟

لەو سەرەدەمە ئەو پرسیارە سادە و ساکارە بەلام قورس و ئالۆزیشە، چونکە نینتیمایە نوێیەکان (عابەر القارات)، دەرھەزەیی، نیتسا وەک جاران نە هەر کەسێک بە پوانگە و بیر و بۆچوونی چەند دنیا دید و سەرکردە و زاناکانی خۆی بنواریتە جیهان، بەلکو نیتسا راستەوخۆ لەگەڵ جیهان کارلێک دەکەن، بۆیە نینتیمایەکانی وەرگێراو (موکتەسەب) جووت نابن لەگەڵ نینتیمایەکانی میراتی، هەرەها نایدیۆلۆژیا لەگەڵ بایۆلۆژیا، فسیۆلۆژیا لەگەڵ سوسیۆلۆژیا، .. تەنانت زۆر جار تێکیش دەگیرێن، ئەو دۆخە تەنیا بۆ کورد یان رۆژ ھەلات یان جیهانی ئیسلامی نە، بەلکو بۆ هەموو جیهان بە رۆژئاواشەوێ، نینجا هەمان ئەو دۆخە هەر پەرژینەکانی نەتەوایەتی و کەلتووڕی و کۆمەلایەتی و نایینی کلاسیکی نەپێو، بەلکو گەشتۆتە ناو خێزانی، بۆیە زۆر ناساییە لەناو یەک خێزان یان لە ناو یەک دێی بچووک کۆمەلێک نینتیمای نوێی جیا جیای جیهانی تیا بیت بە مەدرەسەیی شوعیەت یان لیبرالیەت، سۆشیالیستیەت، نایینی، ... بە هەما شێوە سەلۆکەکان، پەڕۆشەکان، پەڕۆندیەکان، نەریتە کەلتووڕی و فەرھەنگی کۆمەلایەتیەکان، هەبەر لەسەر شێوەی رۆژئاوایی یان رۆژھەلاتی پەڕۆ دەکا، ھ بە نمونە ناھەنگی سەری سالی (مسیحی) چ پەڕۆندیەکی بە کورد یان بە ئیسلام هەبەر کەچی لە کوردستان گەورەترین ناھەنگی بۆ دەکری، لەھەمان کا:



خەلکی تێکش هەبە لە پوژناوایە وەك ئێمە جەژنەكەى قوربان و ڕەمەزانە، بەو شتوبە لە بار و دۆخ و کۆمەلگەى وادا سنورکێشانی ئێمە و (ئێمە کێین؟) سانا نیه، ئەو کاتی سانا دەبێت کە میلەتەكەمان هەموو پێکەو بەکەوێ سەر راستە پێ، نازانین ناخۆ بوونی فەرەهەنگیمان ماوێ یان نا؟ سەرەخۆین یان نا، شۆتین کەوتە و چاویلکەرین یان پێشپەرۆین؟ لقین یان ئەسڵ؟ کام فاکتەرە لە (کۆمەلایەتى، سیاسى، ئایدۆلۆژى، ئاینى، ڕەچەلەكى، جوگرافى، ...) سنوورى ئێمەى پێ لەسەر دیارى دەکری؟ ئایا مەرجە بەیەك فاکتەر دیارى بکریین؟ وەلامى هەموو ئەوانە لەو جیهانی ئینتیمای تێك چەرۆاڤەکان و فرە ناسنامەى یەكتر بڕ و فرە فاکتەر بۆ ناسنامە ورد و بە ئەندازەى خۆى نابیت، چونکە ئینتیمای تەك بە سروشتى و بە گشتى وا گەشەى کردووە لە خانەوادەو بۆ بنەمالە بۆ خێل بۆ نەتەو ئێستاش بۆ شارستانیەكى جیهانى بەرپۆهە، ئەو گەشەى ئینتیمای کۆمەلایەتیەو تا ئێستاش بەهێزترین ئینتیمایە ئەگەر چى پێشى قابل نەبێ، بۆیە دەبێ هاوسەنگیەكى ئەلەکترونى لە نێوان (واقیع) و (ویستراو) بکەین تا سنوورتێك بکێشین بۆ (ئێمە)، ئەگەر تووشى هیچ دەردنێكى دەروونى سیاسى و فەرەهنگى نەبووین ئەوا چەند سنورێكى دەماودەست (محدد) بۆ ئەو واقیعه دەماودەستە هەبە کە بتوانین فراوانترین ئینتیمای هاوسەش (ئێمەى) لێ بدۆینەو لە عەولەمەدا، ئەگینا لەچارەنووسدا بەشینکین لە کۆمەلگەى مەزۆقاییەتى دادگەرى، ئەو سنورانەش:

- ١- ئێمە سەر بە فەرەهنگى ئێسلام لە پروی ئاینیهو.
- ٢- بەشینکین لە کۆمەلگەى پوژنەلاتى لە پروی جەمسەرى جوگرافیهو.
- ٣- ئینتیمای نەتەویشمان کوردە، لە پروی ڕەچەلەکیه.
- ٤- ئینتیمایشمان کوردستانیە لە پروی نیشتمانیهو.
- ٥- سەر بە بەرهى رزگارى - نیشتمان لە پروی ئایدیۆلۆژیەو.
- ٦- سەر بە ولاتانى جیهانى سێیهى تازە پێگەیشتو کانین لە پروی شارستانیەو.



هه‌لبه‌ته کوردستان نیشتمانیکی هاویه‌شی چه‌ندین نه‌تسه‌وی وه‌ک کورد و  
 عه‌ره‌ب و تورکمان و کلدانی و... ئه‌وانه‌ش کۆمه‌لێک به‌ها و نه‌ریت و په‌وشت و  
 فهره‌نگی تایبه‌تی هه‌یه، که سهرچاوه‌که‌ی ئایینی ئیسلامه، تیکه‌ل بووه به  
 نیشته‌روی هه‌ندی نه‌ریتی کۆمه‌لایه‌تی و ئایینی کۆنی تر و عه‌لمانیه‌تی نوێ که  
 له‌سه‌ر سه‌کهی خۆی ته‌واو خزاوه، بۆیه فاکتسه‌ره‌کانی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیی و  
 ئابووری و ئایینی و فهره‌نگی و ده‌روونی و په‌وشتیمان... جووت نابن تا  
 ناسنامه‌یه‌کی پوون و به‌هیزی لێ په‌یدا بیت و به‌روونی سنوری ئیمه‌ش دیاریت...  
 نه‌وه‌یه قه‌یرانی ناسنامه له‌ عه‌وله‌مه‌دا، چونکه جاران ناسنامه‌ی تاک (به‌غیاپی  
 ئیسلام) له‌ تیره‌که‌ی و هۆزه‌که‌ی ده‌دۆزرایه‌وه بۆ ناچه‌یه‌که به‌س بوو، به‌لام ئیستا  
 له‌و دۆخه و به‌ تایبه‌تی ناسنامه بۆ مه‌یله‌تێکی وه‌ک کورد پیتیستی به‌ کۆمه‌لێک  
 فاکتسه‌ری سه‌ربار هه‌یه بۆ ناسینی وه‌ک: جوگرافیا و نیشتمان و نه‌تسه‌و و ئاین...  
 هه‌یه، که‌واته مه‌به‌ست له‌ ئیمه بریتیه له: ئینتیمای با‌یۆلۆجی و مه‌راتیمان  
 کوردستانیه و ئینتیمای وه‌رگه‌را و ئایدۆلۆژیان هه‌ر ئه‌و به‌مایانه‌یه بێناو  
 پزگاکه‌ری کوردستانیه، نه‌وه‌ش پێشانده‌ره که کوردستانیه‌کانیش له‌ چوار  
 چینه‌ی کێانی سه‌ره‌به‌خۆیان به‌توانن خزمه‌ت به‌ ئاده‌میزادو دادگه‌ری له‌ جیهان بکاو  
 چاکترین ته‌عمیری زه‌وی بکه‌ن، له‌ پاشکویه‌تی‌مه به‌ره‌و سه‌رمه‌شقی، له  
 دواکه‌وته‌یی بۆ پێشکه‌وتن، له‌ نه‌فامیه‌وه بۆ پووناکی، له‌ لاسایی کردنه‌وه بۆ  
 داهێنان،... نه‌وه‌ش ناسنامه‌مانه له‌و جیهانه‌ نوێیه و سنوری ئیمه‌یه که له  
 گۆران دایه به‌ ئاسۆیی و شاقولی به‌لام پووی گۆرانی راسته‌قینه له‌ شاقوولی‌مه  
 به‌ره‌و ئاسۆیه، واته له‌ وه‌رچه‌رخانداین، له‌و (فقره‌ إن‌تقالیه) تا ده‌گاته جه‌وه‌مه‌ری  
 ناسنامه‌ی ئیمه که یه‌کسان ده‌بی به‌ هه‌موو به‌شه‌ریه‌ت به‌یه‌ک ناسنامه، که  
 ته‌نه‌اناسنامه‌ی بیروبه‌روایه.

## گه‌رنگیه‌که‌ی:

پاسته ئیستا جیهان بوویه دێه‌کی بچووک، دوو‌ریه‌کان کورت بوویه‌وه،



به لآم دهبي بزائين شو دتيه (چۆن يهك - مستجانس) نيه، دابهش بووه بۆ سمرورو و خواروو، رهشو سپي، تيرو برسي، بههترو بئ هتير، داگير كراو و داگير كهر، زاناو پرووناك پيرو نه زان و نه قام، .. نه تموه و كهلتور و زماني جياجيا، شارستانيه تي جياجيا، ناين و نايدؤلؤزي اي جياجيا.. ناسنامه ي جياجيا.. بؤيه ههر ياسا و بريار و ههنگاو يك ديت ممرج نيه له بهرؤوه وندي هه موو نهو دي يه بيت ههروهك له مه بدهني به نه رهي سهرمايه داري هاتوه: (ييك گه يشتنى دوو بهرؤوه وندي دهبي جيا بيت له گهل سيهم)، به زؤريش له بهرؤوه وندي بالا ده ستانه، نينجا پله به پله داده به زؤ و گه و ره ترين زهره مهندي ميلله تاني ژيتر ده ستن، به هه مان شينهش له بواري زاراوه كان نهو مانايانه ي ده دريته ههر زاراوه يهك يان چه ميكيك له لايمن ههر ده زگا و سهرچاوه و سيسته ميكيك بيت به پي ي بهرؤوه وندي و روانگه ي تاييه تي خؤيه مه ده يماحه به ري له هه موو بواره كانى سياسى، ياسايى، شارستاني، فهره نكي، كهلتوري، كؤمه لايه تي، نابووري، .. هه تا زانستيش، بؤيه بنچينه ي شكستمان، ده ردي پاشكؤيى و چاولي كهرمان، .. ليتره وه سهرچاوه ده گري، كه نيتمه خؤمان داوه ته ده ست پيناس و تيروانيني سيسته ميكيك كه ناسنامه و نامانج و شين و شايان تيك ناكاته وه، له پيشه كي كتيبي (المعهد العالم الفكر الاسلامي) ده لي: گه و ره ترين نه خؤشى له چه ميكه كانى ده ست پي ده كات كاتي به روانگه ي لايه كي تر پيناسه كان دابريتي<sup>1</sup>، ههر به غورونه نه گهر به روانگه ي جيهان خؤره كان بروانيه چه ميكيكي وهك (تيؤور) ده بينين مه به ستان (بزوتنه وه ي رزگاري خوازيشه)، كه واته ميؤروي نويمان هه مووي كه وته خانى تاوان و دادگاي نئو ده و له تي، ههروهك نيستا نيوه ي كوردستانمان وه بهر نهو حوكبه كه و ترون، له توركيه ته نها داواي خوينديان به زماني كوردي كرد له ولا ما و تيان نهو داوايه تيؤريه! دور نيه له هاويه كي كورتي تر هه موومان بهر كه وين... و رهنگه نيستيماي شارستانيه كه شمان بگريتموه.. واته به كورتي ناسنامه ي نيتمه به ده ره لهو

<sup>1</sup> الحضارة - الثقافة - المدنية ل ٨.



تعاروانه‌ی سمررو لمو جیهانه بی (مژری) پژه‌ه‌ل‌ات و پژ‌شارا نه‌یخواردوه و نا‌یخ‌وا... بزیه نابی بهو پیتسانه قایل بین، همر لیره‌شه‌ویه بناغ‌هی پژ‌گاری هم‌مه‌لایه‌نیمان (له‌ بیناکردنی که‌سیتی و سمریه‌خزی و داهینان و بمره و پیتش‌روی چووغان) له‌وه ده‌ست پی ده‌کات که‌ نی‌شه‌ش لی تیگ‌ه‌یشتن و پیتناسی تایه‌تی خ‌زمان هه‌بیت بز نه‌و چه‌مک و زاراوانه، نه‌گینا بووغان نیه و له‌ که‌لتور و فره‌نگ و بوونیک‌ی تر تواینه‌وه، واته‌ دار‌شتنه‌ویه‌کی تری تیروانینمانه‌ له‌ پاشک‌زیم‌تیه‌وه بز سمریه‌خزی که‌ به‌شیک‌ی گرن‌گی پژ‌گاری نی‌شتمانیه، نینجا رزگاری ک‌ومه‌لایه‌تیش، چونکه‌ نه‌و زاراوانه یه‌ک مانای نه‌ماوه، سمرنج بده‌ همر تنها (تیر‌ری) تا سالی ۱۹۸۳ از (۱۰۹) پیتناسی جیا‌جیای ره‌سمی سمره‌کی هه‌بوو که‌له‌ ده‌ستور و یاساکان ت‌مار کرابی<sup>۱</sup>، پیتناسی (که‌لتور)یش تا سالی ۱۹۵۲ به‌ی‌ی (ک‌زیر کل‌وک‌ه‌ژن) دیسان به‌ ره‌سمی گ‌ه‌یشتب‌وه (۱۶۴) پیتناسی جیا‌جیا<sup>۲</sup>، جگه‌ له‌ نار‌ه‌سمیه‌ک‌انیش تا نی‌ستا ره‌نگه‌ گ‌ه‌یشتیته‌ هه‌زاران، که‌واته‌ ر‌یک‌موتنی جیهانی نیه‌ له‌سمر چه‌مک و زاراوه و همریه‌که‌ به‌ پی‌ی بمر‌وه‌ندی و له‌ خ‌زمه‌تی که‌لتور و هه‌لو‌یستی سیاسی و نابووری خ‌زی پیتناسی ده‌کا، نیتر نه‌وه‌ی به‌ روانگ‌هی بمر‌وه‌ندی تر پیتناسه‌کان د‌بر‌ت‌ری نه‌وا د‌زان‌دی، سمرنج بده‌ نه‌و شه‌پ‌له‌ی که‌ ناوی نرا (غزو الف‌ک‌ری) به‌سمر جیهانی نی‌سلامیدا به‌ تایه‌تی له‌سمره‌تای سده‌ی بیستم ده‌بین همر له‌سمر ده‌ستی عه‌لم‌انیه‌کانی جیهانی نی‌سلامی بووه، ده‌قا و ده‌ق له‌ وەر‌گرتن و هینسانی نه‌و چه‌مکانه‌ ده‌ستی پی‌ی کرد‌وه نم‌ونه‌ی‌کی و‌ک فره‌نگ‌ی (محیط‌ الحیط‌ی) (بطرس بستانی) ب‌روانه‌ چ‌ژن و چی کرد‌وه، مانای وایه‌ زاراوه‌ سیاسی و مهنه‌جیه‌کان -چه‌مک- ک‌یشه‌ی خ‌ستی له‌سمر در‌وست بووه و ده‌بی، بزیه ز‌ور فره‌نگ و ناوونیشان هه‌یه‌ به‌ ناوی (حرب‌ المصطلحات) یان (راست کرد‌نه‌وه‌ی چه‌مک).. قورثانی پ‌ر‌ژیش له‌

<sup>۱</sup> الموسوعة العربية - ( المادة الارهاب الدولي).

<sup>۲</sup> حضارة -ثقافة- مدنية.



بارهی راست کردنه‌وی (چه مك) زور نایه‌تی راسته‌وخز و ناراسته‌وخزی تیدایه  
 وهك: ﴿لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا﴾ یان ﴿قُلْ لَمْ تَزِدْهُمْ مَعْنًى وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾،  
 زۆریه‌ی نمرکی پیغه‌میره‌كان <sup>نَظَرًا</sup> راست کردنه‌وی چه مك بروه، که هه‌ندیکی  
 همر به‌یه‌کهجاری کوژاندۆته‌وه و هه‌ندیکی راست کردۆته‌وه، هه‌ندیکی  
 شتیه‌که‌ی هیشتۆتموو ناودۆکی گۆزیوه وهك (أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا)،  
 نمونه‌یه‌کی تری زاراوه‌ی گۆراو (دیمراسیه) مانای ره‌سینی (فرمان ره‌وی  
 گه‌ل)ه، نیستا نه‌و مانایه‌ی نه‌ماوه له هیچ شویتیک وهك (دۆسز) گۆته‌نی نه‌بووه  
 نه‌ده‌بی، (هه‌ر چه‌نده لیبیا ده‌لی من نه‌و جوژه دیوکراسیه‌م!) به‌لکو هه‌ر ولاته  
 به شتیه‌یه‌ك نه‌و دیوکراسیه په‌یرو ده‌کا، بۆیه پێش نه‌وه‌ی نیتمه لیره‌ مانای هه‌ر  
 چه‌مکێک بگۆزین و تاییه‌مه‌ندی بدینێ و بیکوردین خۆی گۆراوه و مانا  
 ره‌سه‌نه‌که‌ی نه‌ماوه، به‌لام زاراوه‌ زانسته‌یه‌کان که‌مه‌تر نه‌و ده‌ستکاریه و کیشه‌یه‌شی  
 له‌سه‌ره، نه‌وه‌ش یروونه‌ چونکه‌ ناسنامه‌ی زانست گشتیه‌و مۆلکی هه‌موو  
 کۆمه‌له، زیاتر نه‌وانه‌ ده‌ستکاری کران که ناسنامه‌ی تاییه‌ته‌ نه‌ک گشتی، بۆیه  
 نیشه‌ش له‌گه‌ڵ ره‌چاوی مانا ره‌سه‌نه‌که‌ی دا مانایه‌کی کوردستانیانه و  
 دادگه‌ریانه‌ی پێ ده‌ده‌ین به‌ مه‌به‌ستی بناغه‌ دارێژی (مه‌رجیه‌ت)ی فکری و  
 شارستانیانه‌ نه‌ک ته‌نها وه‌رگێڕانی و فۆتۆکۆپی فهره‌نگیک بکه‌مین، ته‌قه‌لایه‌که  
 تا میله‌ته‌که‌مان له‌ که‌وته‌وه‌ به‌مه‌نه‌ سر قاچی خۆی به‌ پیتی توانا، ﴿أَفَمَنْ  
 يَنْشِي مُكَبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْلَى أَمْنٍ يَنْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾.

پێش که‌وته‌نی میله‌له‌تانی جیهانی‌ش له‌ سه‌ره‌تادا له‌فکریوه، نه‌ویش له‌ سه‌ره‌تادا  
 له‌ فهره‌نگه‌كان ده‌ستی پێ کردووه، جاحظ، بیرونی، ابن سینا، ابن ندیم، ..  
 له‌ جیهانی ئیسلامی سه‌رده‌می پێشکه‌وتووی، له‌ نه‌و‌روپاش سه‌رنج بده‌ نه‌و  
 فهره‌نگانه‌ چ ده‌وریکی بی‌نیوه له‌ رابوونه‌که‌یان... هه‌تا نه‌گریک و دوا‌ی  
 یونانیه‌کانیش (تاریخ الطبیعی - پلینی)، و (جوگرافیا - سترابۆ)، (گه‌ردوونی -







پرویان له پوژناوا کردۆتوه به هه مان تهوژم، جیساوازی جه وهه ریه کهش لهوهیه نایینی شموی وهک (سپینوزا - و گاردیتی...) گۆته نیا ن هه ر پێنمویه نهک شریعت و بهرنامه ی ژیا ن، هه ر مه سه له یه کی شه خسیه بۆیه چه مه که کان زۆر جار دهو ری نا یین ده بینن له وانه: شارس تانی، که لتوور، فرههنگ، لیبرال و دیموکراسی، دهو له ت که چی لێره جیا یه نایینی نیس لام بهرنامه یه کی ژیا نی تهوا و هه لگرتوه له هه موو بواره کان، مه ودا ی هیچ زا راوه و چه مکینک نا دا هاو تایی بی یاخو د به دیلی، بۆیه عه لمانیه تی جیهانی نیس لامی به گشتی ده ردی نه شاره زایی لهو به راو رده هیه. سه رچاوه ی قهیرانه کانی و ساغ نه بو رنه وه ی فکری لهو وه دیت.

4- له کۆنمه پوژناوا ده ردی خۆپه رستی هه بووه، جیهانی له چاوی شه وروپاوه دیوه، بهو شتویه زۆربه ی تیۆر و توێژینه وه کانیان له (ته عیم) به هه له دا چووه، دیار ده یه کی شه وروپی بووه کردوویانه به. مۆلکی هه مو کۆمه ل، هه رو ه به روونی له تیۆره سیا سی و فه لسه فی و کۆمه لپه تی و ده روونی به کانی ماسرکس، فرۆید، دورکا ییم، مۆرگان، سپینوزا، ... به زه ق تر له هه مو ان ده رده که ی، به داخه وه زۆربه ی فرههنگه کانی جیهانی ش به عه ره بی و کور دیه کانی شه وه به هه مان ده رد چو وینه و شه هه له یه ی شه وانیان نه پا لاو توه، هه تا زۆربه ی شه فرههنگانه ی نی شه لێره پشتما ن پی به ستوون.

5- شه ده رده ی سه روو له فرههنگ و زا راوه نوێیه کانی شیا ن به روونی په نگ ده دا ته وه، بۆ نمونه پێناسی (حزب) ته نها به کۆکر ده وه (ده نگ) ده ناسی<sup>1</sup>، شه وه ش زیاتر له و لا تانی سه رمایه داری پوژنا وایه نهک هه موو جیهان، هه رو هها پێناسی (ریفۆرم- نیس لام- چا کساز ی) به کسه ر به بیرو با وه رێکی شیا نی له دوا ی (ماسر تین لۆ ته ر) دا وه ته قه لم<sup>2</sup>، بۆیه زۆربه ی فرههنگ و

<sup>1</sup> Oxford Advanced Learners Dictionary- 2000.

Acritical Review of concept and Difinition- Krober And Kurekhim-



ئەنسکول پەيدەکانى رۆژئانا دەردى يەك لايەنى تىگەيشتن، ئانىەت، گۆزىز لە ھەمبانی خۆى ژماردن، سەرچىخى... پێو ديارە، بۆيە نابى خۆ بدەيشە دەست ئەو پێتناس و مانايانەى ئەوان ھەتا ئەگەر لىبرال پەرورەيش بىن. ھەر بۆيەش ئىعمە لەو فەرھەنگە پێتناسى تاييەتى ھىچ چەمەك و زاراوە يەكمان نە کردووە، چونکە پێتناسى زانستى نە، پێتناسى مەزھەبىيە (چونکە چەمەكەکان مەزھەبىيە بىن ئەك زانستى) بۆيە ھەر پێتناسىك گوزارش لە راپۆچونى مەدرسە يەك دەکا.

٦- لەبەر نەبوونى (مەرجەمەتەكى فەرھەنگى كوردستانى) ئەموا بەرە بەرە زاراوەى مەدرسى سەرى ھەلداوە، زاراوەى وا كە مەزۆكى مەدرسە يەكى پێو يە سەپتەراوە، لەوانە: زاراوە چەمكى (ھاوسەرى، رامىيارى، ..) ئەوانە زياتر ماناى عەلمانىيە كەى دەبەخشی ئەك زانستى بىتلايەن، تەنانەت ھاوسەرى دەقاودوق گوزارش لە ماناى ژن و مەيردايەتى لە سەربىنچىيەى تەفسىرى فرويدى دەبەخشی، ئەوان شو كۆردن بە پەروەسەى يە كىتى جنسى پەتى لىك دەدەنەو، بۆيە وشەو زاراوەى ھاوسەرى لەو سۆنگە يەو، دىت، كەچى پێتناسى دروستى ژن و مەيردايەتى نەو يە پەكىتيەكى كۆمەلایەتى و سياسى و ياساى و شەرى و جنسىيە، جار واپە پەكىتيەكى فكرى و نايدىلوژى و ناينىشە، كەواتە. زاراوەى "ھاو- سەرى" ئەواز گوزارش لەو پەروەسە ناكا و لە پەروى زمانەوانىش ناتەواو، بەھەمان شىرەش رامىيارى لەدووشە (رامى- واتە فېلباز وە يار) پىك ھاتو بەماناى سياسەتتەكە فېللاوى، ئەو ش گوزارش لە بوچونى مىكافىلى دەكا ئەك ھەم و سياسەت، ھەندى زاراوەى تر ھەيە دابەش بۆ بە نمونە ئادەمى زاد و مەرو، ھەلبەتە لەيەكەمدا ماناى تەفسىرى ئاينىيە بو دروست بونى بەشەر لەح ئادەم و لەدووشە مېشائەتەفسىرى داروينىيە بە (لا ادەمىيە)، كەواتە ئىشى فەرھەنگ زۆر ناسك و كۆرنگە بىناغەكانى عەقلى سەردەمى لەسەر دروست دەبى



۷- زۆربەي زاراوه کانی سەر به عهلمانیهت ده گیرنموه بۆ میژووی نرۆی شارستانی و رابوون و زادهی گهشی زانستی و عهقلانیهت، کهچی زۆریهیان رهگ و پیرهشی کۆنی سهردهمی نهفامی و درندایهتی و لایهنی شهڕی سروشتی ناده میزاده. نێمه لێره دا ناسنامه و ته مهنی راسته قینهی خۆی پێده دینهوه.

۸- له پۆژناوا هه ندۆ زاراوه ههیه سه لیه یان هه ر خه یالیه به حوکمی نه و بارودۆخه مادیه ی خۆیان، کهچی لای نێمه هه مان زاراوه ئیجابیه و واقیعه شه، هه ر به نمونه (میسالی-نایدیالی) لای رۆژناوا به مانای بیرکی خه یال پلاو و ناواقیعی دۆ، کهچی لای نێمه مانای کارکی نمونهیی و پێشهنگ دۆ، هه روه ها هه ندۆ زاراوه ی تر له بارودۆخ و بۆنه یه کی جیا له نێمه دروست به وه له وه گیرانی دا ناویکی پێ به خهراوه جووت نابن، له وانه (ئوسولی) نه وان به وه سهره نجام و په ره گیره ی پرۆتستانیان وتوه (fundamentalism) ئوسولی، کهچی ئوسولی لای نێمه مانای مه بده نیانه و دانایی و دلسۆزی به... نمونه ی تر لای نێمه (شۆرش به رگری و کوردایه تی) و چالاکی پێشه مرگانه و به رگری له نیشتیمان شه ره فه، کهچی لای (پۆژناوا و داگیر که ران و دیکتاتۆره کان) نه وه تیۆر و توندوتیژی و ده ره جوونه له یاسا، نه وه له بابه تی (تیکده ر، تیۆر، دژی یاسا، دژی مه ده نیهت و شارستانیهت، نه شقیه، شیتی، ری گر...) ریزیان ده کا، لێره دا زۆربەي رهوشه بنیر و نووسه ر و سیاسه ته دارانی عهلمانی له دوولاه به هه له ده ده چن، یه که م: کاتی نه و زاراوانه به پروانگه ی پۆژناوا و داگیر که رانه وه له ناو نێمه دا بلاوه که نه وه بۆ لیک کردنه وه ی راسته قینه، کتیبه تیکده ر و تیۆریست و توندوتیژ؟ دووه م: کاتی ناتوانین به ناراسته ی پێچه وانه و راست کردنه وه ی چه مک نه و زاراوانه بۆ ناو کۆمه لگه ی پۆژناوا بنیڕینه وه، نه گه ر وا نه بین نه وا ته نها فه رمانبهریکی وه رگیر و پێنه چی نه و دیدانه ده بین و ته نها وه کیلیکی دلسۆزی کۆمپانیای چه مکان ده بین بۆ ساغ کردنه وه ی.

۹- راست کردنه وه ی چه مکه کان زۆر ری می دوور کورت ده کاته وه بۆ تیک



گه‌یشته، نه‌وه‌ی ئیستا عملانی و نیسلامی و چه‌پیه‌کانی ته‌ک و لۆ کردووه له دیالوگا تێک ناگهن، له بنچینه‌دا له‌و چه‌مکانه لێک جیهان، به تایبه‌تی عه‌لمانیه‌کان به کوردیشموه، هه‌م زانیاری له باره‌ی نه‌و رێبازه عه‌لمانیه‌ی خۆی لێله هه‌م له باره‌ی نیسلامی راسته‌قینه‌ش.. بۆیه وه‌لامه‌کانی سیاسی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و نایدیۆلۆژی و نینتیماکانی به زمانیتکی پالۆ و راشکاوانه نیه، راوبۆچونه‌کانی سپره له ناکۆکی له نیتوان (گۆته و کرددی)، (رابوردوو و چاره‌نووسی) (نینتیمما و خزمه‌تی)..

جار وایه وه‌ک چهند روو نه‌وه‌ی ده‌لیی باوه‌ری پێ نیه، نه‌وه‌ی شاردریتیموه‌ش شەرمی پێ یه به ناسایی له ئاخافتنا راستی نالێ، له سپارده‌یا ده‌رنه‌چێ، له به‌لێنا ناکۆک ده‌بی.

١٠- زۆربه‌ی زاراوه‌کانی نوێ به تایبه‌تی سه‌لبیه‌کان له نازی و فاشی و وجودی و دیکتاتۆری و شۆقێنی و سادی و دوگمایی و.. له مه‌درسه واقیعه‌کانی شیوعی و سوشیالیستی و سه‌رمایه‌داری رۆژئاوا هاتوون نه‌ک له میژووی نیسلام.. بۆیه ده‌بی هه‌لۆیستی نیسلامیشی له‌سه‌ر روون بکریته‌وه بی نه‌وه‌ی بکریته مۆلکی نیسلام یان هه‌مو کۆمه‌ل.

١١- له‌گه‌ل گه‌شه‌ی کۆمه‌ل ناوه‌رۆکی زاراوه‌ش ده‌گۆڕێ، نه‌و زاراوانه‌ی سه‌رده‌می کشتوکالی و ئیمپراتۆری و خێله‌کی زۆر جیاپیه له‌گه‌ل سه‌رده‌می پێشه‌سازی و ولاتانی نه‌تموه‌یی، ئیستاش له سه‌رده‌می عه‌وله‌مه‌ دیسان جیاپیه له‌گه‌ل پێشرو، بۆیه ئیستا یه‌کێ له قه‌یرانه‌کانی زاراوه نه‌وه‌یه ماناکانی ته‌واو پێ هه‌لناگیرێ هه‌تا له‌رووی یاساییشه‌وه، بۆیه پتییستی به زاراوه‌ی نوێ یان ده‌ستکاریه‌کی به‌ره‌تی هه‌یه، تا زانست و زانیاریش پێشکه‌وی نه‌وا زیاتر وشه ساده‌کان ده‌بنه زاراوه چه‌مک، به‌و شێوه سنووری فەرهنگ فراوان ده‌بی، ماناو مه‌به‌سته‌کان یه‌کتر ده‌برن له وشه‌یه‌کی دیاری کراوا ده‌بنه زاراوه.



## تێبینیه هونهریه کان:

۱- زۆر جار ئاینی ئیسلام له بهر سانایی پهوتی بابته که وهک مەدره سه پێز ده کهین.

۲- جاروايه هه ندی زاراو ده و چه مک به کار ده هتین چه وتیشه، به لām له بهر نه وهی باوی وه گرته وه ناچارین جاری ناوا پشتی پی بیه ستین له وانه: شارستانی، کهلتور، پێیاز و زانستی، ...

۳- له بهر نه وهی زۆریه ی سیسته مه کانی ده سه لاتداری ولاتانی ئیسلامی ئیسلامی ته واونیه، هه ریه که له ده ستور و سیسته می سیاسیدا په پیره ی سوشالیسته یان لیبرالیه یان ده ستور و یاساکانی یۆنانی و رۆمانی کۆن و فهره نسی ئیستایه، نه وای بۆ نه وهی له هه ندی ولاتانی په پیره و ئیسلامی وهک نێزان، سودان، چیچان و نه فغانستانی پێشو و جیا یان کهینه وه ... به ولاتانی (موسلمان نشین) تۆمار ده کهین، هه لیه بلێن ولاتانی ئیسلامی، چونکه ئیسلامی مانای په پیره وکردنی شه ریه ته ی ئیسلامی، واته تاکه سه رچاوه ی ده ستوره که ی قورشان و سوننه بیته.

۴- زۆر جار باسی رۆژناوا به شینوازی جیا جیا ده کهین، لیبرال دیمکراسی، نه وروپا جیا یه تی، سه رمایه داری ... هه مووی هه ر مده بستان له شینوازی ژبانی رۆژناوا یه، نه گه ر و تراش چه پی، مارکسی، شیوعیه ت، سوشالیستی زانستی، .. هه ر یه ک مانایه ته قریبه ن.

۵- باسی هه مو مەدره سه سه ره کهیه کان ده کهین به یی لایه نی، به لām که مه تک زیاتر باسی ئیسلام ده کهین چونکه به زمانی کوردی که مه تر له سه ر چه مک و فکری ئیسلامی نوو سه راونه وه.

لێره ده له چه مک و زاراوه سیاسیه کان ده ست پی ده کهین ئینجا ده چینه ناو زاراوه کانی نابووری و فله سفی و گهردوونی و سروشتی، چونکه ئیستا بهرنامه ی سیاسی و نا یه لۆجیای تاکیش وهک جاران نیه سه رچینه یی، له قولاییه وه بۆ



دېروانين، ټيگه‌يشتن له گهر دودون له فلسفه له دهر و بهر، ټيگه‌يشتنې تاييه‌يشت له سياست و له نيتيماي حزبي بڼ دروست ده‌کات، همره‌وک (جان کوريس) سده‌يه‌ک له‌وهو پيش گوتبووي ناچمه ناو سياست هه‌تا له بڼاغهي گهر دودون نه‌گم، نه‌وه زور راست دهرچسوه، همر مه‌دره‌س‌يه‌ک و سيسته‌مينکي سياسي و لايه‌نيټک نه‌گمر بهرنامه‌کانې وا قول نه‌بيته‌وه نه‌وا ده‌بته بهرنامه و لايه‌نيټکي بهرژه‌وه‌ندي و تنه‌ها (پي دان و وهرگرتن take and put) که خراپ‌ترين پميوه‌ندي مرؤفايه‌تپه.. جا ليره‌دا نه‌وه فهره‌نگي راپينچي خه‌لک نيه بڼ ناو بهرنامه‌يه‌ک يان پي داني کليليټک بيت بڼ تاکه هرلټک.. به‌لکو ره‌وشن کردنه‌وي دهرگا‌کانه، دېراني تاريخه‌کانه.. بڼ نه‌وي هه‌لخه‌لته‌تاوي نه‌ميني.

٦- له‌بهر نه‌وي پانزراماي ميژووي جيهان به سلبې و نيچايې له عه‌وله‌مه‌دا کڅ ده‌بته‌ره، نه‌وروياش پتشرپو بروينه له پي خسته‌نه ناو عه‌وله‌مه همر له سده‌وي (١٦) به‌دواوه، نه‌وا ناو و سهربرده‌ي زوړبه‌ي زاراوه نوښه‌کان له پوژناوا هاتون به تاييه‌تي سلبه‌يه‌کانې وه: فاشي، نازي، عه‌لماني، بهرژه‌وه‌ندي تاييه‌تي، سادي، هتد، له لايه‌کي تر زاراوه چاکه‌کانيش وه (مافي شافره‌ت)، (مافي مرؤف)، (مافي چاره‌ي خڅ نووسې)، (ديموکراسي).. چونکه له‌وي نه‌مو مافه نه‌بووه له هه‌ناوي سيسته‌مي ژيانيان دا نيه به پينچه‌وه‌ني نيسلام هه‌مو نه‌و مافانه له هه‌ناوي شهرعت دا هديه پي جودا کردنه‌وي به‌شټک و زاراوه‌يه‌ک بڼي، جا کاتي نيمه به شکسته‌وه له‌سمر رتيبازي نه‌وان پوښتني يان خراپ‌ترش وه‌ک نيتساي ده‌سه‌لاته ديکټاتوريه‌کان نه‌وا زاراوه‌کانيشيان پر به بهرمان ده‌ينت، همر بڼيه‌ش ناو و زاراوه‌کساي نه‌وان زياتر باوي وهرگرتسوه، همر به نمونه (بهرله‌مان) باوتره له (شورا)، تيروز باوتره له توکاندن..

بڼيه نيمه‌ش ليره‌دا ناچار له‌سهره‌تادا همر به‌ناوي باويوه زاراوه و چه‌مکه‌کان ده‌نوسينه‌وه.

٨- رتسايه‌ک هه‌برو له‌ناو نووسه‌راني عه‌ره‌ب گرايه (لامشاحه في الاصطلاح)،



نیستا و پەتیی دەکەنمەو لەوانە د.محمد عسارە لە کتییی نویی (معركة المصلحات)، بەلام هەندیکی تر پێیان وایە (لامشاحة...) کە لە زاراوە راستە بەلام لە (چەمک) دەرناچی، چەمک و زاراوە لێرە لای نێەش لێک جیاوە.

٩- هەول دراوێ زانیاری لە فەرەهنگە جۆریە جۆرەکان و بالاکان و سەرچاوەی ئەمەلی وەرگێری لە رۆژەهەلاتی و رۆژنەواویی و ئیسلامی و کوردی و فارسی و عەرەبی و ئینگلیزی و فەرەنسی... بە تاییەتی لە بارەي ئەمەلی زاراوە و بۆنەي پەیدا بوونی.

١٠- زۆر دەوتری فەرەهنگ دەبێ بێ لایەنە و میان پەوانە بنوسرێتەو، بەلام ئەو بێ لایەنە وانەکا سودا لەسەر (راستی) بکەین، یان میان پەوی و هەلسەنگێتین کە هەر (راستیەک) داوەش بوو بۆ لای مەرسەکان، مەرج نە، پەنگە وایی، پەنگە لای یەکیکیشیان بێ بەتەنها، هەر بۆ نۆنە لە وەلامی پرساری: ناخۆ (٤×٣)، چەندە؟ خۆ ئەگەر فکری ئیسلامی وتی دەکاتە (٢٠)، شیرعی وتی (١٢)، سۆشالیستی وتی (١٧)، لیبرال دیموکراسی وتی (١٠)، ئەو بێ لایەنی مانای وانێە بێتین هەمووتان راست دەکەن یان نێوێ راستیکیان بۆ بەدۆزیو، نەخێر نێە وەلامەکان وەک خۆی تۆمار دەکەین، بەلام لە کۆتاییەدا دەلێن وەلامی شیوعی راستە.

١١- وورد بوونەوێەکی تر زۆر پێویستە، لە جیهانی ئیسلامیدا گەلی زاراوەی سەلبی سەری هەلناوێ کە زادهی پەگەز پەستی عەروبی و تورکیەتی و... پەریتە نێو فەرەهنگی ئیسلام، دەبێ بەووردی لێیان بۆار بکەین یان مانای راستەقینەو سەرچەلمی خۆی بۆ بەدۆزینەو.

١٢- لە پێش کۆتاییەدا:

١- هەندێ ناوی (موسوعة) هەمە زۆر لێک نزیکە وەک (الموسوعة العالمية العربية) و (الموسوعة العربية) بۆ لێک جیاکردنەوێە یەکەمان کردۆتە (موسوعة العالمية) لە نووسیندا.



ب- ناوی دانهری کتیب و فدرههنگه کان همر جاری په کم دهنووسن.

له کوتاییدا نه گمر ده لاین (پیکدادانی شارستانی) ههیه، په ننگه وانه بی به لām نهو هی جی گومان نیه (پیکدادانی زاراوه و چه مکه کان) ههیه... جا هندیکی له پیک کهوتنیان زاراوه ی نوی هابیه شی لی دهرچووه له دایک و باوکی جیاجیا.. ههشه ناشیت، بزیه لیره دا وه که مه سه له ی (فقه علی مذاهب الاربعة- یان خمسة)، نیمهش لیره دا (مفاهیم علی مدارس الاربعة) نیشان ددهمین به کورتی ههنگاهه کان نهو هیه:

یه کم: پی ناسیکی نه سه له کی، دووم: که شه و لق و پز وهرگرتنی، سی یهم: مانا و ههلویتنی همر مه دره سه یه که له باره ی شو زاراوه و چه مکانه ننجا روانگی خوشمانی ده خهینه سه... بزیه له پیته ههواندا با بزاین نه مه دره سه سه ره کیانه کامن؟

### مه دره سه کانی سیاسی له عه وه ده دا:

له سه ره ده مه دا نه که فدرههنگه کان ههتا (نه ته وه په کگرتوه کان) و ده زگا ده ولی و مرؤفایه تیه کانیش کۆک نین له باره ی پیتناسی زۆربه ی زاراوه سیاسی و فیکریه نوییه کان، ولاتانی موسلمانشینیش به هه مان شپوه وه کهوت له کۆنگره ی (جاگارتا) ی ۲۰۰۲ ز، پیک نه کهوتن له باره ی پیتناسی (تیرۆر)، ههروه که تا نیتستاش له ده زگا په سمیه کانی جیهانیش نه که همر پیتناسی فله سه فی و کۆمه لایه تی و سیاسی بۆ نه کراوه هه تا نیشانه کانی یاسایشی بۆ نه کراوه، نه وه ستیته سه ره بکه ر یان کاره که؟ کۆتیه تیرۆرست؟ ناسنامه ی چیه؟..

به هه مان شپوهش له بواره کانی تری سیاسی و فیکری و فله سه فی و کۆمه لایه تیش همر به نمونه چه مکی (دادگری) یان (کیشه ی ناده می زاد).. له هه مو مه دره سه و شارستانی و به رنامه کانی حزیه جیهانی و کورده ستانیه کانش داواکراوه، به لām همر مه دره سه یه که به جهۆریکی تاییه تی خۆی لوی تینه دگا و



پێناسی دەکا، جا نمو مەدرەسانەى کە لە جیهانی نویدا وەك هاوتا و (بەدیل) بە یەكتر بۆ زۆریەى چەمكەكان وا لێك جێان هەریەكە سیستەمێكى سیاسى و فیکری و کۆمەلایەتى و نابووری تایبەتى هەیه تا دەگاتە پێك هێنانى بارى دەروونى تاکیش، بریتیشن لە چوار مەدرەسەى سەرەکی کە هەر یەكەیان بە روانگەى تایبەتى خۆى دەروانیتە ژیان و جیهان و نمو چەمکانەش.

با لە پێشدا بزانین مەدرەسە چى یە؟ مەبەست لە مەدرەسە لەو سەرەدە: نمو سیستەمە زیندەویە کە پێك هاتووە لە کۆمەڵە تیۆریکی سیاسى دارشتراو لەسەر بناغەیهکی فیکری و فەلسەفى و عەقلى، خاوەنى نەزمونى مێژوویی و واقعیە، تیابدا چارەسەرى لایەنێكى (یان هەموو لایەنەکانى) کێشەکانى شادەمیزاد و پەيوەندى و پێویستیهکانى لەگەڵ کۆمەڵە هەلگرتووە، کە لایەنەکانى سیاسەت و دەسەلات و بۆ دەسەلات و هەلس و کەوت و حەرام و حەلال... دەگریتەو، بەر شتوویە مەدرەسە (بەتایبەتى لە عەمۆلەمەدا) پۆلى شایینیش دەبینى، خاوەن بەرنامە و پابەندبوونە، خەلکی تایبەتى خۆى هەیه، بەشتوویەك لەیهك کاتدا نینتیمە بۆ دوو مەدرەسە ناکریت، قوتابیانی سەر بە هەر مەدرەسەیهك هەر لە بیرى سیاسى تا دەگاتە هەلس و کەوتى لێك جیاپە لەگەڵ قوتابى مەدرەسەیهکی تر... هەریەكە حەرام و حەلالی تایبەتى خۆى هەیه، هەر بۆیەش پە تاك تاك و بە کۆمەڵ و حزب و تاقمیش دەشێ سەر بەو مدرسانە بن، هەرچەندە هەندێ زانا و نووسەرى بالا وەك (المدارس الفكرية المعاصرة - ی محمد قطب) ناویان بە مەدرەسە نەبردووە، بەلكو بە (تیار-تەوژم) ناویان بردووە وەك کتییى (تيارات الفكر العربي المعاصر، د. مصطفى عبدالغنى)، بەو شتوویەشى داوەش کردووە: ١- تیار الدینی، ٢- تیار اللیبرالى، ٣- التیار اليسارى، ٤- تیار القومى...

رەنگە تەنها (تیار القومى) راست بیت (تەبارە) نەك مەدرەسە، ئنجە هەموو جۆرە سۆشیاڵیستەكان ناکەوونە خانەى (چەپ).



## ئایا ئىسلام مەدرەسەيە؟

رەنگە ھەندى ئارەزايى دووسەرە ھەبى كە بۆجى ئىسلامىيەشمان پۈتۈرگۈدۈ  
لەگەل مەدرەسە، ھەروەك بە چاكى لە پىتناسى مەدرەسەش دەردە كەمۇي شمولى  
ئىسلام ناك، جا نا رەزايەكان بە دوو ئاراستەي پىچەوانەيە، بەشەك پى يان وايە  
تايىن نابى لە سياست بگلىتىرى وناين پەميوستە بە تاك شەيتەر ناگەنە ناستى  
مدرەسە، ئەو ئەلمانىەكانن، بەشەكەي تىرىش بە ئاراستەي پىچەوانە تەنھا ئىسلام  
بە چارەسەر دەزانى و زۆر لە سەروى مدرەسەيە، ئەوانەش ئىسلامىيەكانن، بۆ  
ھەردوولا، ئەو ھۆيەكانى پۈتۈرگۈدى ئىسلامە لەگەل مەدرەسەكان:

۱- تا خوئەنەر واتى ئەگا ئەو مەدرەسە و سىستەمانە بۆ زەوين و ئاينىش بۆ  
ناسمان ھەروەك لە مەسىحى و چەند ئاينىكى تىرىش دا واپىشان دراو، لە  
قورئاندا وا ھاتە: ﴿رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾.

۲- لە بارەي ئەوانەي دەلەين ئەو پۈتۈرگۈدى بچووك كۆرەنەي ئىسلامە.. زۆر  
پاستە بەلام ھەر خۆي گەلى بچووك تر كراوئەو ھەر خانەنشەن كراپو لە ژيان،  
جياكراوئەو لە لايەن دەسلەتداران، شەيتەر لەو قۇناغە بەرز و گەورە كۆرەنەي كە  
بتوانىن بىگەينە پۈتۈر مەدرەسە.. ئەگىنا خۆي مەزە.

۳- خۆ ( ئىبراھىم) ھەلەتە لەو پەرى خواناسى بوو كەجى بۆ شكاندننى ئەو  
(جمود فەكرىيە (بۆ وەختيانە) عەقىدە و ئاينى زۆر بچووك كۆرەو و بگرە چوو  
دەرەوئەي جوغزى ئاينىش كاتى وتى وەرن خەلگىنە با بزانىن ئەو ئەستىرە رەنگە  
خوامان بى و دواي مانگ و پۆژ ئىنجا كۆمەلەكەي گەيانە قەنەعتەتەك كە  
دروستەكەري مانگ و ئەستىرە.. خوايە، كەواتە ( ئىبراھىم) لە بچووكى دەستى  
پى كۆر بە مەزنى كۆتايى پى ھىنا، لە گومان دەستى پى كۆر لە يەقەن كۆتايى  
پى ھىنا، لە فرە خوايى دەستى پى كۆر بە يەكتاپەرستى كۆتايى پى ھىنا.

بۆ ئەوئەي ئەو (جمود) بەشكىنى و بىرە جام كۆرەوكان بكتەو و بىيان  
جولەينى..



بۆيە نىستاش ئىيمە لىرە بەو بچووكىە نه گمر دهستيش پسى بكهين شهوا به  
مهزنى كۆتايى ديت.

۴- چەند نەوہىەكە نىسلام لە ژيان دورور خراوەتەو، وەك (پراي باو) بە زەحمەت  
هەرس دەكرى كە نىسلام بەرنامەى سياسى و كۆمەلايەتى و نابوورى و  
شارستانی يىت هەتا بۆ خودى بەشيكى زاناي نىسلاميش چ جاي رەوشەنبيرىكى  
عەلمانى يان عەوامىك.. بۆيە ويستومانه لە دورورەو نزيكى بكهينهەو، لە  
دەرەوى گۆرەپان بىخەينه ناو گۆرەپان، لە زىندانەو بۆ دەرەو، لە نەفى كراوى  
بۆ ناو ناوهدانى. ئيتەر نەركى دواى ئەو قوناغە بو سياسەكان دەگەريتهو.

۵- ئينجا ئەو مەدرەسانەش خۆ هەر پلەى ئاينى هەيە مادام (حەرام و  
حەلال)، (شەرىعەت) و (حوكم) و بەرنامەى رىگەى ژيان و نىنتىسا و نەرك و  
رىتمايى هەبى، ئيتەر ئەو ئاينه.. (هەر وەك لە گفت و گۆيەكەى عدى كۆپى حاتم  
روون تر دەرەكەوئ)، جا بۆ ئەوہى هەم لە لاىەك مەدرەسەكان بە نامۆزى سەبرى  
نىسلام نەكەن لە لاىەكى تەريشەو لە لاىەن نىسلام پەرورەنیشەو ئەو مەدرەسە  
بەبى پروا لە قەلەم نەدەن، تا كارلتيك كردن و ديالۆك ئەوہستى..

بەو پىنيە ئىستا دىنە سەر پىناسىكى سەرەتاو خىزراى مەدرەسەكان (دواى بە  
درۆزى باسيان دەكەين)، كە برىتين لە: (۱- لىبرال ديموكراسى، ۲- سوشىال  
ديموكراسى، ۳- شيوعىەت، ۴- ئاينى نىسلام).

۱- لىبرال ديموكراسى: زياتر سىستەمى پۆژناوايە، ئەوہ سىستەمە،  
نايدىلۆژيايە، رىگەى ژيانە.. بۆيە لىبرال ديموكراسى جيايە لە گەل ديموكراسى  
يان خودى سەرمایەدارىش، كۆن ترين سىستەمىشە، ئىستا بە هەموو ئەو  
سىستەمە بى بەرنامە و رەمەكيانەش هەر دەوترى لىبرالى، ئىمپراتۆريەكانىش  
بە جۆرەك ئەو سىستەمەيان پەيرەو كردووە، ئىستاش لە جيهان دا زۆريەى ولاتان  
و ئەو حيزبانەى بى مەبادىش و بناغەكانيان تەنھالەسەر بەرژووەندى و (وەرگرە و  
بىكە take and put) يە سەر بەو مەدرەسەن، لە كوردستانىش چەند حيزبىك



هەن و بە گشتی حزیە عەلمانیەکان (جگە لە چەپەکان) بەرەو ئەو مەدرەسەن.

٢- سۆشیال دیموکراسی: زۆر جوۆر سۆشیالیستی هەبە (وەك سۆشیالیستی زانستی، تۆبای، فەزەوێ، مەسیحی، بروجوازی، دیموکراسی، نەتەوایی، نیشتمانی، ..) ئەوێ ئیستا مەدرەسە دروست دەکا تەنھا دوو جوۆر، یەکیان: سۆشیالیستی زانستیه كە هەمان پێیازی مارکسیه، بریتیه له قۆناغی نێوان سەرمایەداری و شیوعیەت، بۆیه ئەوێان هەر لە (شیوعیەتەوه دەخوێننەوه)، کەواتە ئەوێ دەمێنێ (سۆشیال-دیموکراسی)، زیاتر لە (٤) سەدهیه بیرۆکەکی بە نموونە هاتووه، بەلام ئەویش ڕەگ و پێشی لەگەڵ لیبرالیەت بە تەدریجی بۆ قولاوی میژوو چەقیوه، ئیستاش لە ولاتی ئێسکەندینیافیه و ئەوروپا و ئەفریقا و ئاسیا ئەو پێیازە پێدا بووه، بە تاییهتی له دواي سەرنهکەوتنی ئەزموونی مارکسیەت، لە کوردستانیش چەند هیژینک سەر بەو مەدرەسەن، ئیستا زیاتر بەرنامەکانیان لە پادیکالییەوه بەرەو پارێزگاری و شارستانی رۆژئاواوین.

٣- شیوعیەت: پێیازیکی مارکسی لینینی، بەپێی بۆچوونی خۆیان ئەوه دوا قۆناغی گەشە کۆمەڵه و کۆتایی میژوووه وەك (حەقی) کە تیايدا بە هەشتیک دەسازێ بە ڕزگاربوون لە دۆزهخی سەرمایەداری و لیبرالی، بە یەکسانی بۆ هەموو ئادەمیزاد بێ دەولەت و یاسا و پۆلیس، هەروەك لەمانیتیفیستەکی (مارکس، ئەنجلس) بڵاوکرایەوه لە سالی ١٨٧٠، لینینیش یەکم بەیڕەوکهری بووه له دواي سەرنهکەوتنی شوێشی نۆکتۆبەری سالی (١٩١٧)ی ڕووسیا، دواي گەشه و هەلئوێشینی زیاتر لە نیوهی جیهان تا سالی ١٩٩١ و رۆژی ١٢/٣١ بە رۆژی هەلئوێشاندنەوهی ئەو مەدرەسە حیسابه، لە تەمەنی ٧٤سالی دا شکستی هینا، بەلام هێشتا چەندین ولاتی وەکو چین، کۆریای سەورو، لاوس، فیتنام، کۆمبا، و چەندین حزی شیوعی تر و لە کوردستانیش یێجگە لە حزیە شیوعیەکان هەریه کە لە کۆمەڵەي کوردستانی رۆژهەلات و (pkk) و چەند ورده حزی تریش بە ڕاڕایی هێشتا سەر بەو مەدرەسەن.



۴- مه‌دره‌سه‌ی ناینی (نیسلامی): زیاتر لیره‌دا مه‌به‌ست نیسلامه، هر چه‌نده هه‌ندی پټبازی سیاسی فیکری مه‌سیحی و یه‌هودی و بوزی و... هه‌ند هه‌یه، ده‌زگا و نه‌نیستزی سیاسی له‌سهر دروست کراوه، به‌لام ناوټه کراوه له‌گه‌ژ یه‌کټ له‌ مه‌دره‌سانه‌ی سه‌روو له‌بهر بټټنی، بټیه مه‌دره‌سه‌یه‌کی سه‌ریه‌خټیان نیه هه‌روه‌ک زانا و پمپټرانی خټشیان له‌و باره‌یه باس له‌ نو‌قستانی و ناشمولیه‌تی نه‌و ناینانه ده‌که‌ن که‌ ته‌نیا پټنمایی پټروژه و به‌س، بټټ شه‌ریعه‌تن، هه‌روه‌ک (علی عزت بی‌گټیچ) له‌ کټینی (الاسلام بین الشرق و الغرب) ده‌لټی: (السن بالسن) یه‌هودی به‌و نو‌قستانی و لاریه‌ی ده‌روونیک سازده‌دا که‌ سوشالیستی تووتدی لټټ بټته به‌ره‌م بټټ پرکرده‌وه‌ی نه‌و نو‌قستانیه، هه‌روه‌ها (السن بالعفو) یه‌مه‌سیحی به‌ه‌مان شټوه سیسته‌میک به‌ره‌م دټینټ که‌ بریتیه له‌ (لیبرال دیموکراسی)...

به‌لام (السن بالسن+العفو) نیسلام له‌بهر هه‌مه‌لایه‌نی پټویستی به‌هیچ مه‌دره‌سه و پټنیه‌که‌ نیه و خټی به‌رنامه‌یه‌کی سه‌ریه‌خټ و ته‌واوه له‌هه‌موو به‌اره‌کانی ژیانی سیاسی و کټمه‌لایه‌تی و نابووری و نیشتمانی و شارستانی و که‌لتوری و... تا ده‌گاته باری ده‌روونی و هه‌لس و که‌موتی تاکیش، نه‌و مه‌دره‌سه‌یه‌ تاقانه له‌ میټروودا نمونه و نه‌زموونی پیاده‌ی ده‌وله‌مه‌ندی هه‌یه و بټټ هه‌موو سه‌رده‌مټیک ده‌شټی دووباره بکرټمه‌وه، بټیه له‌ دوا‌ی هه‌شتا‌کانی سه‌ده‌ی (۲۰) دیسان رابوونی مه‌دره‌سه‌ی نیسلامی زیاتر هاته‌وه مه‌یدان وه‌ک گه‌لآله‌یه‌کی سه‌ریه‌خټی نه‌ روژه‌لآتی و نه‌ روژناوایی، هر چه‌نده پټشتر چه‌ند جم و جټلټیک هه‌به‌وه له‌ناو خاوه‌ن بیره‌کان (نه‌ک جه‌ماوه‌ر) له‌وانه (یه‌کټتی محمدي (نه‌وره‌سی)، برابسان، ده‌عه‌وه، حزب التحریر، جماعه‌ی پاکستان، ... به‌لام نه‌به‌وه خواستیک‌ی جه‌ماوه‌ری تا شټټشی نیسلامی تیران ۱۹۷۹ و له‌ دوا‌یش شټټشی نه‌فغانستان ته‌قیه‌وه، نیش‌تاش چه‌ند نمونه‌یه‌کی سه‌رکه‌موتوری له‌ دروست کردنی ده‌وله‌تی نوی‌گه‌ری و بزوتنه‌وه و کټمه‌لټی نیسلامی لټټ دروست بووه، جیهانی خستټه به‌رده‌م گټټرانی مه‌زن، هر چه‌نده زټټر به‌ درنده‌نش به‌ریه‌ره‌کانی ده‌کرټن، له‌گه‌ل که‌م و کټټټی و



تەبىئىيىتىش ڤوو لە زىادبووندان، وا ئىستا پەريوەتمەو بەرەى ڤزگارى خوازىش تا ئەورادەيە تەنيا ئىسلامىيەكانن دەتوانن بەرگرى لە نىشتيمان بکەن لە ڤووى داگيرکەران وەك دەبينن لە (خوارووى لوپنان، فەلەستين، چىچان، کشمير، مۆرۆ، ..) لە کوردستانىش چەند بالێك هەيە سەر بەو مەدرەسەيە.

\*\*\*

هەندى ۆردە مەدرەسەى تر هەنە مەرجەکانى مەدرەسیاتى تيا نەسازاوە، لەوانەش مەدرەسەى بېرى نەتموایەتى، چونکە خۆى نايدۆلۆژيا و تەشرىعاتى نیه، ئىنتىمايەكى بايۆلۆجیە نەك نايدۆلۆجى، میراتى یە نەك وەرگىراو، (لا إرادیه) نەك (إرادى)، جەوھەر و ناسنامەى راستەقىنەى مەروڤیش ناکەوێتە سەر ڤەچەلەك و نەتموایەتى و ھەرىمايەتى و شوێنى جوگرافى و نىشتيمان، بەلکۆ دەکەوێتە سەر جۆزى پەروەردە، بېرى نەتموایەتى حەزى پى دروست نايت بۆيە دەبينن ھەردەم نازناوى مەدرەسەيەكى ناينى يان چەپى يان لىسراڤ ديموکراسى پێوەنوساوە بۆ ڤرکەرنەوێ نوقستانىەکەى، ھەندىکىشيان بەيەك مەدرەسەش تەواو ناکرێن ھەر بە نموونە (جمال عبدالناصر) زۆر بە ڤاشکاوى لە کتیبى (فلسفۃ الثورة) دەلى: نەتموایەكەمان بە دوو بال دەڤرێ يەکیان سۆشیاالیستە، ئەوى تر ديموکراسى، ھەر بەپێى ناوھەڤۆکى ئەو مەدرەسانەش ڤەفتار و ھەلس و کەوتى دىارى دەکريت، ھەر وەك بينيمان ھەندى جەزبى نەتەوھى ئىجابىيە بەلام ھەندىکىش زۆر سەلبى و توند و تۆقینەر بووینە وەك: فاشیەکان، نازیەکان، بەعسیەکان.. ھەموو ئەوانە جۆزىك لە سۆشیاالیستيان خواستوو (واتە نايدۆلۆژيان پێك ھێناوە لە ناوێتەى نەتموایەتى و سۆشیاالیستى).

لەو سەردەمەى عەولەمە و دواى شکستى عدلمانىەت و شیوعىەت زۆربەى حزب و تەمۆمە نەتموایەكەکان نايدۆلۆژيەکانيان تەنيا بەيەك مەدرەسە پى تەواو



نابیت بۆیە پەنا دەبنە بەر هەموو مەدرەسەکان<sup>۱</sup>.. لە کوردستانیش نەتموویەکان هەمان قەیرانیان هەیە، سەرەرای قەیرانی ناسنامەیش، بە پرووسی نازانری ئەوانە ئیسلامین یان عەلمانین؟ دیکتاتۆرین یان دیموکراسی؟ مارکسین یان لیبرالی؟.. بە کورتی هێچیان نیە (کەچی تا ساڵ دەسوپۆتەمۆ هەمووی پەپرەو دەکا لە نایینی و عەلمانی و نەتموویی و نوعمەمی و... نیتەر (شمولی) راستەقینە نوعمە کە دەپەوی هەمووی پەوان بکا و پینش ناگرێ و ماندوو و نەخوش دەبی، بۆیە دەبی دەسلەتدار بیت و نیتەر شەرە دەسلەت دەکا و دیکتاتۆری دەبیت و جارجاریش هەر بەیە کجاری جاری هەرس هینانی نایدۆلۆژیاش دەدەن.

بەو شێوەیە و لە راستیشدا نە (بیری نەتموویی) و نە (ئیسلام)یش مەدرەسەنین، یەكەمیان لێی بچووک ترە و دووهمیشان لێی گەورە ترە.



ئێستا ئەو مەدرەسەنە لە هەموو جیهان وەك هاوتا و (بەدیل) لە گۆرەپانن، هەریەكە كۆمەڵێك چارەسەر و چەمکی جیای هەلگرتوو، كۆمەڵە (حەرام و حەلال)، نامانجەکانی، بنسچینەکانی، یاساكانی، دید و جیهانبینیەکانی، تەرازووەکانی.. هەروەك چوار نایینی سەرەکیە بە تاییبەتی لە عەولەمەدا، جگە لە پەپرەوانی بەرنامەیی ئیسلام بە هەموو مەدرەسەکانی تر دەوتری عەلمانی نەگەر:

۱- مەرجیەتەكە (قورئان و سوننە) نەبیت، ۲- یان هاوێشێك بۆ نەو مەرجەعیەتە پەیدا بکا، یان بە واتایەکی تر نەگەر (دەستووری) و لاوەكە یان (پەپرەوی) حزیەكە سەرچاوەی دروست برونەكە بە تاقی تەنها راستەموخۆ یان ناپراستەموخۆ لە شەریعەت نەبیت ئەوا عەلمانی حیسابە، جیهانی ئێستا لەسەر ئەو بنسچینە دابەش بوونە ئەك لەسەر بنسچینە (شارستانی)، هەروەك (هەندگتۆن) و دەزگا سیاسی و بڕیار بە دەستەکانی رۆژناوا وای بۆ چوونە، جا هەر میلەلەتێك و

<sup>۱</sup> حزیەکی تریش هەیە لەو بارە چونکە مەدرەسەکانی عەولەمە لاواز بوونە بۆیە نەو حزیە نەتمووییچانە پەنا بۆ زیاتر لە مەدرەسەبەك دەبن.



ههتا هەر تاکێکی شێمێش مامام مەدرەسەیی خۆی نەدۆزیوە بە پیتی ئینتیمای (چینایەتیەکی، شارستانیەکی، نیشتمانیەکی، ناپەکی، فەرەنگی، کەلتووری)، ئەو بزانی یان نا خزمەتکارە بە خۆراییی و بە خزمەتکاریش خانەنشین دەکری، بۆیە دەبی ئێمە ئینتیمایەکانی خۆمان بدۆزینەوە لەیەکی لەو مەدرەسانە نێر ناسنامو پوانگەمان بێتو هەر بە پیتی ئەویش لەو زاراوەو چەمکانە بگەین و دایرێزینەو (پروانە ئەو بەراووردە) \*. لەسەر ئەو بنچینەپە لێرە بەو لایە هەڵدەستین بە هەلبەژاردنی کۆمەڵێک چەمک و زاراوە کە لەو کوردستانە و جیهانیشت زۆر بەکار و پێویست بێت، هەریەکیان بە کورتی باسیکی پەچەڵەکی دەکەین لەگەڵ پێناسە جیا جیاکانی لە لایەن ئەو مەدرەسانە، نینجا ئەو پێناسە هەڵدەبۆزین کە هەم راستەقینەشە هەم ناسنامەیی چەمکەکیەو لەگەڵ ڕەوتی میللەت و ئینتیمای شارستانیشتان بگۆنێ بە گۆشتیەکی، نینجا وەک هەموو میللەتان ئێمەش بەرگێکی کوردستانی تایبەتی لەبەر دەکەین جاری. تا پادەیی مومکین کە هاوسەنگیەکانی چەمکەکیشت تێک ناچێ.

نیستا بێجگە لە (زاراوەی زانستی) زۆریەیی شێوازی چەمکی وەرگرتوو، بەلام

\* ئەو خشتەکیکی بەراووردە کە چۆن لە هەمان زاراوەدا دوو واتای جیا جیا هەیە لە نێوان داگیرکەر و زل هێز و دنیا خۆزان لە لایەکی، لە لایەکی تر لە لایەن میللەتانی ژێر دەستە و پزگاری خوازانەو:

لە ڕوانگەی میللەتان	لە ڕوانگەی داگیرکەر
خەبات	تەخریب
شۆڕش	عەشیان
چالاکی	تێوژ
وەلا	خەبات
حزبایەتی	عەمالە
خیانەت و جاشایەتی	خەمە الوطن
نیشتمانی	خارج القانون
پاڵەندی	تەرد
کوردستان	شمال العراق
کوسوفا	کوسوفا (سربی)

بەهەمان شێوەش دەبی بزانی ئێمە کامەیی بەکار دەهێنین مەروە پان نادەمیزاد ...



ئىمە لىرەدا وەك (پىكموتن) بىوانە دەلەتەن (زاراوە) كە زۆر كاريگەرى مەنھەجى نەيتت، ھەلبەتە زاراوە و چەمەك بىويى يە زۆر لىك جيا دەبن، ئىمە لە ھەموو بەشەكانى داھاتو زاراوەكان بە كورتى دەنوسىنمەو زياتر بۆ زانىارى و لە خزمەت پرۆزەى چەمەكانە، بەلام چەمەكان شتىك دريژتر و بە مشت و مېرەوە باس دەكەين.

بەو شتوھە چەمەكانىش داھەش دەكەين بەپىتى پەيوەندىان بە سىاسەتەو ھە بىرى سىياسى، فېكرى، دەروون ناسى، فەلسەفى، ئابوورى، ئاينى، .. ھەر چەندە لە عەولەمەدا ئەو بەشانەش ئەو سەرىخۆيانەيان نامىتى و تىك دەچرژىن، بۆيە ھەرلایەو دەتوانى لە قازانجى خۆى بەكارى بەيتى يان خواری بکاتەو.

تەيىنى: لەوفەرھەنگەدا دەبى زۆرترین مانا لە گەمترین رستەو وشەدا كۆيكرىتەو، ئەمەش مانای زاراوە دەبەخشى كە يەكەم جار لە فەرھەنگى ئاينى ھاتووە دوايش لە فلسفە، لە سەردەمى 'بانگى ئىسلام لەفەرموودەو ماناكانىش ناوى بە(جوامع الكلمە) ھاتووە، لە سەر ئەو بنچىنە (مفردات القرآن) ھاتووە لەلایەن ئەسفەھانى، ھەلبەتە زمانى پىيش كەوتوو و دەولەمەند ئەوھە بىتوانى زاراوەو چەمەك بەيەك وشەى سادە دەر بېرى، ئەگەر بوو ووشەى لىكەدراو ئەو پەيەك لە پاشترە خۆ ئەگەر بوو رستەيەك ئەو زەھانىكى دەست كورتە ياخود پىپۆرەكانى شارەزا ئىن، لە ھەموویدا مەبەست ئەوھە بەكەم ترين ووشەو رستە زۆر ترين مانا بەبخشى، ئىمەش زۆر كورت و خەستمان كەردووەتەو، تا قەبارەيەكى بچووك ھەلگرت، بۆيە تەكا وايە زۆر لەسەرخۆو بەسەرئەو بەويتىرەتەو، ئەگىنا وشكو رەكەك دېتە پىتش چاوو مېتشك.







## بهشی یه کهم

### چه مه که کانی بیری سیاسی

لهو به شه زیاتر باسی چه مه که کانی سیاسی په تی ده که مین به نه درسی  
(بیری سیاسی) له به شه کانی تر باسی چه مه که کانی نایدیولوری سیاسی و  
فله سه فهی سیاسی وزانستی سیاسی ده که مین







(۱)

## Policy سیاست رامپاری

کۆن ترین زاراوده، به جمکی له گهڵ ئادهمیزاد هاتووه نهگهر سهو ناوده  
 نهبووینت، بۆیه پیتاسه کهشی فرهجۆری ودرگرتووه، سهلام ههر سهمووی کۆک  
 دهبنهوه له مانای: (بهپێوه بردنیکی دانایانهی کاروباری تاک و کۆمهڵ)، ههتا  
 راپهراندنی نیش و کاری خێزان و هۆز و برا گهوارایه تیش ههر به سیاسهتیان  
 ناوبردوو، ههلبهته ههموو شهو زاراوه و چه مکهانه سهراوه کهی پهیامه که  
 کهوتۆته ناو کۆمهڵ، نینجا گۆزان و خلت و خاری بهشهری ددهکوینته سهر، با ورد  
 بینهوه له بنهچهی شهو دوو سهراوهیهی رۆژئاوایی (نهغریقی-یۆنانی) و نایینیش  
 (نیسلامی) بزانین کامیان ردهسن تره، سیاست له رۆژئاوا گوايه له  
 (politique) فرهنسیه که به هاتووه، نهویش له بنهچهدا له نهغریقی و  
 یۆنانیه که هاتوووه نهترسو به کاری هیتاوه، که له دوو وشهی لیکدراوی (polis-  
 شار) و (tehem - بهپێوه بر) هاتوووه، واته بهریوه بردنی شار، له سهده کانی  
 دواي (۱۳) فرهنسا وای به کارهیتاوه<sup>۱</sup>، نهودش له پیتاسه کهی سهرووی سیاست  
 نهوهنده نزیك نیه<sup>۲</sup>، له راستیدا کۆمهڵێک وشهی یۆنانی کۆن بۆ چاوگی  
 (politique) ددنوسرتیهوه، لهوانه (polis، politeic، teipolitica،

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر برهوانه (علم السياسة) د. حسن صعب، ل ۲۰.

<sup>۲</sup> له راستیدا ههلهیهك زۆر باوو بووه له نهتجاهی ههلهی توجهمهی عهرهبی بۆ ههریه که له  
 repoplic بۆ جمهوری، politici بۆ سیاست، نیشهش له سهو شهو ههلهیه رۆیشتووی، کهچی  
 رییژلیك مانای (أشیاء عامة) دئی نك جمهوری، نهودش دهقارودهق ماناا پیتاسی سیاسته که  
 ریتیه له مهسایله گشتیهکان، پۆلیتیکیش مانای مهدهنیته، بۆیه راستیه کهی نهویه نهفلاترونه  
 باسی سیاستی کردوه نك نهترستۆ، شهو نهترستۆ باسی مهدهنیته .



epolitike، ..) زۆریه یان به مانای شار و گۆږه پانی کۆبیرونه وی خه لکی هاتووه، بۆیه زیاتر politique له (مه دنیهت) نزیکتره نهک سیاست ههروهک له مه بهسته کانی نه رستوش لینی واده ده ده که وی، بۆیه جاران ته رجه مه ی (رساله فی السیاسة) ی نه رستو به مه دنیهت هاتووه نهک سیاست، چونکه له و کتێبهش که باس له (خیزان- شار- ده ولت) ده کا زیاتر نه و ږه و ته و ده ده گری، ږه نگه (re -poplice) ی نه فلالتوون که به "جمهوری" و ده گری دراوه ته سه ر عه ره یی (تزیك تر بی له سیاست، رابسته که ی نه وه یه (govern) زیاتر مانای سیاسته، که به مانای (حکومت) یش دیت و لیک تزیکن، نه و دهش زا را وه یه کی کۆن نه .

پیتاسی کۆنی نیسلا می و ناینی وا هاتووه: هه ر دهقی وشه ی سیاست له و فه رمووه به ناویانگه هیه (کان بنو إسرائيل یسوسهم أنبیاءهم)، واته نیش و کاریان یاده په پاندن، هه ر له سه ر وشه ی (سیاست) (ابن یوسف عاصری) ده لئی: (والعرب تقول ساس فلان دابته إذا قام بصلاحها و راضها). له (لسان العرب) سوس به مانای سه رۆکایه تی یان (..والسیاسة هي قیام بالأمر بما یصلحه).

سیاست له نیسلا مدا تزیکه له مانای حوکم ههروهک (معجم الحديث للتحلیل السیاسی) یش وای نه قل کردووه، زۆریه ی فه ره نه گه کانی نه و رویش وه (قاموس المحيط) ناسا به (علم الدولة) تۆماریان کردووه، بۆیه نیسه ی نایه ته کانی قورنانی یش له سه ر حوکم و سیاسته، چ راسته وخۆ چ له (مقاصد الشریعه) دا، هه ر پیتاسی قورنان له فه رمووه دا وا هاتووه: (أنباء عن قبلکم وأخبار من بعدکم و حکم فیما بینکم)، نینجا به شیکیشه له ږه و شه و نیسلا ح ههروهک له کتێبه کانی (العین السیاسة)، (تعریفات جرجانی)، (ابن تیمیه-سیاسة الشریعه)..هاتوون .

هه موو نه و پیتاسه کۆنانه (د.محمد عمارة) کورنی کردۆته وه له: (هه مرچی کرداریک که بیته چاکسازی و دورخستنه وه له فساد-سیاسته ته) <sup>۱</sup>.. نه و دهش هه مان داږشتنه وه ی (ابن عقیل) له سیاست که ده لئی: (السیاسة ماکان فعلا

<sup>۱</sup> د محمد عمارة - المعركة المصطلحات ل ۱۷۸.



يكون مع الناس أقرب الى الصلاح وأبعد عن الفساد، وان لم يضعه الرسول ولا نزل به وحى...).

بەو شتووە (سیاستەتی) ئیسلامی کە مانای چاکسازی گشتی وەر دەگرت (Politice) ی ئەغریقێ کە دەکاتە (بەرپەرستی شار) لە ڕێگەی ئەندەلوس لێک گیر بووینە و ئەو سیاستەتی ئیستای لێ دەرچوو، زۆریە فەرھەنگە جیھانیەکان مەبەست و مانا گشتیەکیان وا ئەنقل کردوو: (تحقیق اکبر قدر من السعادة لأعظم عدد من الناس)، واتە: بەرۆ دەندی گشتی، ئەوەش هەمان پێناسی ئیسلامیە (نەک پۆلیسی شار) کە ئەگەر بمانەوی مانایەکی بۆ (بەرپەرستی) بپاشین بە مانای (راپەراندن)<sup>۱</sup>، بەو شتووە زۆریە زاراوە و چەمکە پێویستەکان بنەچەکی تاینیە هەروەک (ئەلەکەندەر گەریوسفکی) بپاش دەلی: (کۆنترین سەرچاوە کە لەسەر سیاسەتی نوسی بێتووە تاینیە)<sup>۲</sup>، ئیتر لە ئەوروپا تەقەلایان داوە تەسلێکی لە کەلتوری خۆیان بۆ بدۆزنەو و کتیبەکی (السیاسة) ی نەرستۆ بە دامەزرێنەری سیاست دەزانن، ئەگینا کە (پۆلیسی و شار) و سیاست دەگەرێنەو سەر یەک دایک و باوک.

ئەو پێشەکیەکی بوو بۆ سیاست کە زاراوەیەکی وا دەر دەکەوێ دوورە لە نایین و نزیکە لە عەلمانیەت و فکری بەشەری ڕووت کەچی ئەو دۆخی ڕەجەلەکی بوو، بۆ هەموو زاراوەیەکی مەولەتی ئەو قۆڵبۆنەوێ نە <sup>۳</sup> جا ئیستا دەگەرێنەو سەر ڕەوتی پێناسە جۆرە جۆرەکانی سیاست:

<sup>۱</sup> الطرق الحكمية - ابن قيم الجوزية ص ۱۷

<sup>۲</sup> أ- علم السياسة: صدر الدين قبايبي.

ب- النظم السياسية: د. مشهداني.

<sup>۳</sup> کۆن ترين ڕووداوەکانی میژوو.



## پیتاسه گانی سیاست:

به سه دان پیتاس همیه به لām هه ندنکی هاوبهشی لی هه لده برترین:  
 + پیتاسی کونی فمردنسی که له کتیبسی (leliver de toutes choses)  
 له لایهن (برونتوی لاتینی) نووسراوه بریتیه له (به ریوه بردنی شار) که نزیکه له  
 مانا راسته قینه که ی (politiqu) ی نهرستو.

+ هونه ر و زانسته.  
 + هونه ری مرمکینه، بیان وهك مؤسولینی پیتاسی کردووه (هونه ری  
 وهگرنتی دهسه لاته).<sup>۱</sup>

+ (قاموس السیاسی): هونه ری به ریوه بردنی دهسه لاته، نهوش بیه هه مان  
 پیتاسی فرههنگی (La frand Encyclopedia).  
 + زۆر پیتاسی تری باو وهك سیاست مانای درۆیه، یان هه لئه تانندن، بیان  
 خۆویستی، ..

+ (سمت): هه لئه تانندن خه لک به پیلان بۆ گه یشتن به پایه ک.  
 + (فرههنگی لیتریه - فرنسی ۱۸۸۰): سیاست مانای زانستی دهسه لاته،  
 پیتسوتر له (۱۸۷۰) به که میتک جیساوازی تری پیتاسی کردبوو به (زانستی  
 فرمانپه وای دهولت)، هه ر مانای (govern) یش به سیاست هاتوو.  
 + (فرههنگی ویتیه ۱۹۶۲): هونه ری فرمانپه وای کۆمه لگهی مرۆفایه تیه.  
 + (دوفرجه - احزاب السیاسی): زاستیکی دهسه لاتنی رتیک و پتیکه له ناو  
 هه موو کۆمه له کان.

+ نه نرۆژۆلۆجیه کان: به هه موو چالاکیه کی ناو سیسته می کۆمه لایه تی  
 دهووتری سیاست.  
 + به دی هیتانی زیاترین به خه موهری بۆ زۆرتیرین کهس، پیتاسی په می

<sup>۱</sup> الامیر: له پتیه که که ی به پیتوسی (مؤسولینی).



مەنەھجى-ھەتتا لە (نەمىز) پىش دانى بەو پىتناسە ھىتسراوہ. (ھەرچەندە ئەوہ پىتناس نىہ ئەوہ نامانجى سياستە-م.ع)  
 + (مقدمە فى انشورۆلوجيا الاجتماعيه): بەرنامەى دەسلانە بۆ بەرگرى کردن لە کۆمەلگە.

### پىتناسى ئىسلامىيەکانى کۆن و نوێ:

+ سياست ئەودىہ بارى خەلکى چاک و پتەو بکرىت (العین السیاسة).  
 + پىتناسىکى گشتى نوێ و کۆنى کە لە لايمەن زانايانى نوێى وەک (د.محمەد عمارە، د.ترابى<sup>۱</sup>، د.قرزوى<sup>۲</sup>) ھاتووہ، (ھەرچى کردارىک کە خەلکى پالېدا بەرەو چاکە لە دژى خراپە سياستە).  
 + لە (تعريفات-جرجانى) ھاتووہ کە (نیمامەت) ماناي دنىا و قیامەتە و دەلى (الامام: هو الذى له الرئاسة في الدين و الدنيا جميعاً). (ماورەدى) پىش لەبارەى (عقد الامامە) ھەمان راستى دەلى (موضوع الخلافۃ النبوة فى حراسة الدين وسياسة الدنيا)<sup>۳</sup>.  
 + پىتناسى مارکىيەتپىش: سياست تەنھا توخمىکى ناسايە لەسەرخان و، کە ژىرخانە نابوورى بەکان ھەلى دەسوورپنن.  
 + بەلام نىستنا پىتناسى باوى سياست مىکاڤىليانەىہ لە جەوھەردا و برىتيە لە (ھونەرى گەشتن و مانەوہ لە دەسلانە).  
 بەو شتوہىہ سياست زۆر جۆرە پىتناسى جياجيا و نىجابى و نىمچە سەلبى بۆ دارشتراوہ، واتايەکى فراوانى ھەيە، بەيوەندى بە زانستى کۆمەلایەتى و نابوورى و نىشتىمانى و مێژووى و دەروون ناسى و زانستى ديپلۆماسى و جیھانى..

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر سەرئەج بەدە المصطلحات السیاسية - د.ترابى.

<sup>۲</sup> السیاسة الشرعية - د.قرزوى.

<sup>۳</sup> الاحکام السلطانية والولايات الدينية - لہ



ههیه، ههتا یه پوهندی سیاست و نابووریش نوئ یه ههروهك زانایانی شهووری بۆ (نادم سمث، ۱۷۲۳-۱۷۹۰) ده گێرنهوه، نه خێر نه وه ههر شهو درده باوهی شهوورپچیا یهیه كه ههردهم ویستویه نه یه كه م دۆزه وه وهژماره پیتوانیهیه كان، یه كه م به كار هیتان.. بۆ كه لتوری زانستی شهووریا یی بگێرنهوه كه شهوان خۆ به سوپهرمان ده زانن و خهلكی تریش (لژیهرمان)، نه گهر تیپینی بكریت له پیتاسه كانی سهروو ده بینن پیتاسه كۆنه كانی نیسلاهی و نا نیسلاهی به نیجایی سیاستیان نوویستهوه، بهر بهر هه فكری به شهری به سهلبی روانیتیه سیاست و ویستویهتی له رهوشت و ناین جیای بگاتهوه، چونكه له زۆریه كتیبه كۆنه كان سیاست له بهشی رهوشت ده نووسرایهوه نهك ههر پیتاسه كانی نیسلاهی سهروو، (محمد بن عبدالله) هه پیتغه مبههر بوو و هه م سهروكی سیاسی دهولهتی نیسلاهی بوو، دوا ی شهویش خولهفای راشیدین، .. شهو زانایانهش له دوا ی شهوان كه به خهست تر له سهر سیاستیان نوویه له سهر هه مان رهوتی رهوشت و مهبادیو و به های بالا وهك: (فارابی، ماوردی، ابن تیمیه، ابن قیم، غزالی، ابن خلدون، ..) تا ده گاته جمال الدین و حسن بنا و مودودی و نه دوی، خینی، .. له كوردستانیش: بهدلیسی، سه عید نهو رهسی، مهلا مستهفا، محمد شاره زووری، عثمان عبدالعزیز، علی باپیر.

به هه مان رهوتی ته ربی شهوه زانایانی جیهانی عملانی به سهلبی و نیجایی له سهر سیاستیان نوویسه: (نه فلاتون، نه رستۆ، كۆنفۆشیوس، شیشۆن، نه كوینی، نوگستین، میکافیلی، هۆیز، رۆسۆ، لۆك، مونتسکیو، كانت، هيجل، ماركس، نه نجلس، لینین، بنتام، سپینۆزا، جمال عبدالناصر، شبلی عیسی، مشیل عفلق، صدام حسین، ..)، له كوردستانیش: د. عبدالله جردت، نيسحاق سكوتلی، رفیق حلمی، ابراهيم أحمد، جلال تاله بانی، مسعود بارزانی، ..

نهو دوو بهر هه میتروویه تا ده گاته میکافیلی (۱۴۶۹-۱۵۲۷) ننجا به راسته خۆ ترو بێن پهرده دیته سهر پیتاسه كانی سهلبی سیاست و له رهوشت و



مه‌باديش به‌هاو مرؤفايه‌تي جيا ده‌کاته‌وه و به‌همل قؤستنه‌وه و ږفاندن و شه‌ږه ده‌سه‌لات و به‌همرچي نامرازنيک بيت بگميت به‌مه‌به‌ست.. (الغاية تبحر الوسيلة) قاوغړيژي ده‌کا.

### ږاږه‌وي ميکافيلي:

نيقولا ميکافيلي له سالي ۱۴۶۹ له نيټاليا له دايک بروه، له سالي ۱۵۲۷ مردوه، خاوه‌ني کتبي به‌ناوبانگي (نهمير - the prince) و (طروحات) (فرن الحروب)، ( تاريخ فلورنسا) يه ، ناوبانگيکي خراپي هه‌يه له باره‌ي ږاږه‌وي سياست، هه‌رچهنده به‌شيکي تريش به‌جوزيکي جياتر بؤي ده‌چن، همر له‌و کاتيش نه‌و نووسينه‌اي له خزمه‌ت ده‌سه‌لاتداره ديکاتتوره‌کان نووسيوه که چؤن پارتيوگاري له ده‌سه‌لات بکمن و خه‌لکي هه‌لخه‌لته‌تشن، تا نه‌و دوايه‌ش نووسينه‌کانی له گه‌لي شوين قه‌ده‌غه برون، تيؤره سياسي‌کانی خوويستانه له ره‌وش و مه‌باديني جياکرده‌وه، نا نه‌و به‌شه سياسته‌يه خه‌لکي ناوي لي ناوه (سياست ماناي درؤ و بادانه‌وه و هه‌لخه‌لته‌اندن)، نه‌وه‌ش هه‌مان پيناس (ممت) ه بؤ سياست که نيستا باوترين پيناسه، له پړؤتؤکؤلي (۱) ي حکماء صهيون هاترو: (الحاکم المقيد بالاخلاق ليس سياسي البارع) نه‌وانه پيناس و بنه‌ماي سياسته‌ي ږياري ميکافيليه که ږاږه‌وي زؤريه‌ي عملانيه‌کانه (نه‌ک هه‌موو سياست)، له راستيشدا زانايان و نه‌نسروؤيؤلوجيه‌کان به‌چسوتي ږاږه‌وي (ميکافيلي) به (مؤسس فکر السياسي الحديث) حساب ده‌کمن، هه‌رچهنده هه‌ندئ لايمني زانستيش له ميکافيلي به‌دي ده‌کړئ، به‌لام نه‌و ږاږه‌وه ته‌نها ممرجه‌يه‌تي عملانيه‌تي نوئ ي ږؤژناوايه ، نه‌ک هه‌موو سياست وه نه‌ه‌موو عملانيه‌تيش، هه‌تا له بوهارى شيوعيه‌تيش به‌سهر نه‌واندا په‌پړه وه‌ده‌بوو، بزوتنه‌وي شيوعيه‌تيش خاوه‌ن مه‌باديش، نه‌گؤږ و ناماغي سياسي داهاترو بسو، به‌لام همر نه‌سلي پيناسي (مارکسي) بؤ سياسته‌قه‌دار که به‌ستويه‌توه به‌بازار و



باري نابوروي وهك نه مجلس ډهلي ته ماشاي سر و كهلله و نينتماي سياسي تاكل مهكهن، ته ماشاي بازار و باري نابوروي چه كهي بكهن... واته به كورتي له ماركسيهت دا دان به وه ناني كه سياست مه باديڼي سهر به خويه به لكو نه و يش دهاته پال ماده، نه وهش له كوتاييدا سياست مه دارنيكي به رژه وهند پهرست و هه لپهرست و بي مه باديڼت يو دروست دهكا هر وهك ده بينين له دواي شكستي شيوعيهت، نيستا به خيرا يسه كي زور نه و انيش به رهو نه و راپړه ون، ده توانين بزوتنه وه خاوه ن مه باديڼه كان جيا بكه ينه وه له راپړه ودي ميكافيلي، باقيه كهي تر وه سفي (مؤسس الفكر السياسي الحديث) هه لډه گري نهك هه موو لايهك، نيستاش بزوتنه وه نيسلاميه كان و ديموكراسي و دلسوزاني سياسي تر يش همن كه له سر راپړه ودي ميكافيلي نين، ده توانين ليستيكي به راورد بكه ين له نيوان سياسته تي رډواو سياسته تي ميكافيلي كه به كورتيه كهي نيستا دوو پيتناسي دژ به يه كي سهره كي هه به:

۱- سياسته تي رډوا: بريته له (نيسلاح + بينا كړدن + مه باديڼي + .. يو مهبه تي گشتي).

۲- سياسته تي ميكافيلي: بريته له (درو و هه لڅه له تاندن و خو گزړين يو مهبه تي تايه تي).

له راستيدا راپړه ودي ميكافيلي وهك ناو نويته به لام وهك ناوهر پوك كونه، ده توانين رډگ و ريشه ي له كتيبه كاني نه رستېتوش بلوزينه وه، هه موو نه و فېله سوف و زاناو (وعاظ السلاطين) كه لتووري نه و سهرده هي كه له خر مه تي دهسه لاته نيمپراتور و سيسته مه نه فامه كان بوو ينه ميكافيلين، به سر دهسه لاتي ان دا هه لگوتوه به رامبه ر پرېك درهم، له دژي سياست و دهسه لاتيكي مه باديڼانو رډه و شيانه ي پتغه مېره كان و راپړه و كانيان، سهرنج بده (اين سيناء) له (رسائل) وه سفي سياسته تيكي به رډه و شتو خونه ويست و خر مه تكار دهكا له به رامبه ر سياسته تيكي دوو روويي كه وه سغه كاني دهقا و دهق جووت ده بيت له گه ل



سیاستی میکافیلی و سیاستی شرعی، نیام شانیعیش ده‌لن (لا سیاست الا ما وافق الشرع).<sup>۱</sup> به همان شیوه (ابن خلدون) له (مقدمه) باس له (خلق السياسة) ددکا که بریتیه له (به‌لین و راستگویی و خونه‌ویستی و به‌هاناو چاکه و گۆتسه و کرده‌یی و لایه‌نگری هه‌ق و زه‌حه‌تکیشان...) (سیاسی نه‌فامی) بیش پی‌چیه‌وانه‌کانی نه‌وانه، (فارابی) بیش له (کتاب المله) باسی سیاستی نه‌فامی کردووه که نه‌و سیاستیه به‌رژه‌وه‌ندی تاییه‌تی ده‌خاته سه‌رووی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی.<sup>۲</sup>

ابن القيم الجوزی باس له (السیاسة الظالمة) و (السیاسة العادلة) کردووه له (الطرق الحكمية في السياسة الشرعية) ل ۱۰، ده‌قه‌کی : (فإن سياسة نوعا: سياسة ظالمة فالشرعة تحرمها وسياسة عادلة فهي من الشرعة). ابن عقيليش ده‌لن: (السیاسة ما كان فعلا يكون معه الناس اقرب الى الصلاح ابعد عن الفساد).. به‌و شیوه‌یه زانایانی نیسلامی باسی زانستی سیاستیان کردووه و ده‌ک (أشرف العلم)، به‌یتی (قاموس السياسة) (تهذيب السياسة- أهوازي) کۆنترین کتیبکی نیسلامیه که له‌سه‌ر سیاستی نووسیوه، واته نه‌و مل ملانییه‌ی میکافیلی سیاسته‌دارانی فیلبازی نیستا ململانییه‌کی کۆته .

<sup>۱</sup> الطرق الحكمية في السياسة الشرعية- ابن القيم الجوزية- ل ۱۷.

<sup>۲</sup> بۆ زیاتر سه‌رنج بده (الموسوعة المصطلحات العلم الاجتماع و السياسة).



## لیستیکی جیاوازی نیوان سیاستی ره‌او میکافیلی

سیاستی میکافیلی - نه‌فامی	سیاستی ره‌او - زانستی
۱- بی‌مه‌بدنی و ره‌وشتی	۱- مه‌بادینی و ره‌وشتی
۲- سیاست مه‌به‌سته و خۆشی نیادایه	۲- سیاست نامرازه
۳- بی‌به‌لینی، درۆ، خیانت، بی‌به‌زه‌یی، خۆویستی، درندایه‌تی، خودپهرستی، گۆراوی. (الغایه تیرر وسيلة مطلقاً)	۳- به‌لین، راستگۆیی، سپارده‌یی، به‌زه‌یی، گشت ویستی، خزمه‌ت، مرۆفایه‌تی، چه‌سپاوی. (الغایه لاتیرر الوسيلة في كل الأحوال)
۴- ناکۆکی نیوان گۆته و کرده	۴- یه‌کیتی گۆته و کرده
۵- به‌رۆه‌وندی تاییه‌تی	۵- به‌رۆه‌وندی گشتی
۶- پارچه پارچه‌یی و بی‌متمان‌یی	۶- یه‌کیتی و متمان
۷- تیکدان و گۆی بی‌نه‌دان و ثانیه‌ت	۷- په‌روه‌رده و بیناکردن و دامه‌زراندنی چاره‌نووس
۸- به‌رۆه‌وندی شه‌خسی تهرازوه	۸- راستی تهرازوه
۹- لایه‌نگیری چینی سه‌رو و چموسی‌نه‌رانه له‌ دوای خۆی	۹- لایه‌نگیری هه‌ژار و چه‌سواده‌یه
۱۰- له‌سه‌ر مه‌بدنه‌که ده‌ژۆی	۱۰- بۆ مه‌بدنه‌که ده‌ژۆی
۱۱- هه‌رده‌م نیتسای له‌گه‌ل رابورردو و داهاتووی ناکۆکه	۱۱- له‌گه‌ل رابورردو و نیتسای و داهاتو کۆکه

تییینی: نه‌وه به‌راوردی رێبازه‌کانه، په‌نگه نیسلا‌میش یان خه‌لیفه‌ش هه‌بووی  
به‌شی دووه‌می به‌کاره‌ینابن، نه‌وه کرده‌وی تاکه نه‌ک رێباز.



(ابن تیمیة)ش له تهفسیری (مانده) سیاستی راستهوخۆ بهندکردوه به نامه‌نەت و دادگەری، دەلێ مانای (فهذان اجماع السياسة العادلة و الولاية الصالحة)<sup>۱</sup>. (أ.غزالی)یش له بابەتی (عدل في السياسة) دەلێ: ئەو کاتی (دادگەری سیاسی) دێتە دی چ له شارێک چ له ولایتێک، وهك فرمانه‌كانی نه‌ندامانی جه‌سته‌مان هه‌ریه‌كه‌و به پێی پستیۆری و توانا و شایسته‌ی (كه‌فانه‌تی) بنكه‌و سه‌ركرده‌ دروست بكه‌یت نه‌ك له‌سه‌ر بنچینه‌ی چین و ده‌چه‌له‌ك و<sup>۲</sup>.

هه‌تا له وه‌سفی سیاسه‌تی مه‌ده‌نیشدا له فەرهنگه‌كانی كۆنی نی‌سلامی به پێكه‌وه ژیا‌نی كۆمه‌ڵێك خه‌لكی ده‌چه‌له‌ك جیا‌جا و مانای بوونی (هاولانی-بێ) به‌ستنه‌وه به‌ عه‌قیده‌) له‌سه‌ر بنچینه‌ی هاوكاری به‌رژه‌وه‌ندی گشتی ناوی هاتوه<sup>۳</sup>.

به‌و شێوه‌یه‌ سیاسه‌ت له فکری نی‌سلام وده‌وله‌تی مه‌دینه‌ پیا‌ده‌ کراوه، له‌ دوا‌ی نه‌وانیش له‌ لایه‌ن خه‌لیفه‌كان و له‌ پێگه‌ی نامه‌ و پێنایه‌كانیان بۆ وایه‌كان و هه‌تا ئەو ساته‌ش هه‌ر له‌سه‌ر پاره‌وه‌ی سیاسه‌تی شه‌رعی ده‌رۆن، واته‌ نه‌و سیاسه‌ته‌ چه‌وت و فێلبازو خۆویسته‌ی به‌ هه‌موو سیاسه‌ت نی‌ه وه‌سلی سیاسه‌تیش نی‌ه (میکافیلی)یش (مؤسس الفكر السياسي الحديث)نی‌ه به‌ گشتی، هه‌روه‌ك پێناسه‌که‌ی (مارکس) (الدین أفسون الشعوب) بۆ هه‌موو نایه‌ نی‌ه هه‌له‌یه‌ ته‌نها بۆ نایه‌ (مه‌سیحی) نزیکه‌، به‌ هه‌مان شێوه‌ش (میکافیلیه‌تیش) (مؤسس)ی هه‌موو سیاسه‌ت نی‌ه، ته‌نها سیاسه‌تی عه‌لمانی نوێیه‌ به‌ کوردستانیشه‌وه‌، چونکه‌ عه‌لمانیه‌تی کوردستانیش به‌ چه‌پ و سوشیاڵیستی و نه‌ته‌وه‌یی و لیبرالیشه‌وه‌ وه‌ك عه‌لمانیه‌تی عه‌ره‌ب له‌ ژێر کاریگه‌ری فیکری مارکس بوون، جا نی‌ستا (له‌ کوردستان)یش دوو ته‌وه‌ری سه‌له‌بی پێك گه‌یشتن،

<sup>۱</sup> السياسة الشرعية.

<sup>۲</sup> میزان العمل.

<sup>۳</sup> الموسوعة المصطلحات الجامع العلوم، الملقب بـ(دستور العلماء)، مادة -السياسة المدنية-.



به کیان کوتای خلت و خاری مارکیست له لایه ک، له لایه کی ترلایه نی سه لپی سیاستی روژناوایی که بریتیه له تپوانن بۆ سیاست له چوارچیتوهی نه ریتی سرمایه دارانه، به پتی بنه مای (بیکه و وەرگره take and put)، له نه نجامدا سیاست و حزبایه تیه کی بی مه بده نی و بی پوهشتی سیاسی لی دهرده چی، له سر نهو بنچینه یه (به رژه ونندی تاییه تی) په میوه نندی یاسای نیو دهرده نی له سر دروست بوو، که له کوتاییدا په کسانه به به رژه ونندی شه خسی ویران کمر یان به رژه ونندی تاییه تی ولایتیک، نه وهش (سیاستی نه فامیه) جا با هر زانت و ته کنژلوجیا شیان گه شه مندوو بیت. بۆیهش له روژناوا زور به ناشکرا و شه رعیه وه په میوه نندیه کانی سادو ئالوز، تاک و کو، ناوه کی و دهره کی، دپلزماسی و دۆستایه تی، هه مروی له سر بنچینه ی به رژه ونندی تاییه ته، هر له کۆنسه وهش (نادم سمث) وتوویه تی: دادگه ری و به خته وه ری به وه دپته دی که هه ریبه که به رژه ونندی تاییه تی بۆ بیتته دی<sup>۱</sup>، هه رده ها (جزج بۆش-باوک) به ناشکرا وتی مه بادینی مه لله ت ناییت نا کوک بیت له گه ل به رژه ونندیه کانی، بۆیهش نیستا سمرانسری عه لمانیه ت به سۆشیا لیه تی و چه پی و نه ته وه ی و لیبرالیه وه په پره ی رپیازی میکافیلی ده کهن، هه مروی به راشکاوانه تر ده لپن (خو سیاست ده زگایه کی خهیری نیه! شه ویش به دوا ی به رژه ونندیه، بۆیه هیچ هه رجیکه مه بده نی و په وشتی سیاسی تیا نیه و باسیشی نا کرئ هتا له راپۆرتی سیاسی کۆنگره کان و راگه یانندن و هه لئس و کهوت و.. نا لیره دا پیناسی سیاست له کوردستانیش وا باوی وهرگرتوه به مانای: (درو و پیچ و په نا و هونه ری هه لئه له تانندن و خو ویستی و کۆشک و ته لارو گری نه دانه سه واییت و لیلی و نه و به ر نه و به ر کردن و بی تۆقه یی و بی نه مه کی و هه لپه رستی و.. لیره وه (سید القوم.. نهک (خادمهم) به لکو ده بی (قوم) خادمی سیاسته دار بیت، شه وهش له؟ دستان چاک په پره و کراوه به پتی راپره ی میکافیلی که له سر سیاست بۆین

<sup>۱</sup> تروه الامم - (آدم سمث).



پيچەوانەى رېتيازى شەرىى و مەبدەئى بۆي دەزى .  
تېيىنى: راميارى كوردىش ماناى (مەكرىازى) يە .<sup>۱</sup> واتە نەو زمان زانەى  
 راميارى بەرامبەر سىياسە دانائە بە روانگەيەكى مكافىليانە هەلى بشاردوودە .  
 (رامى + يار) (مەكرىار) .

### ئايىن و سىياسەت:

زۆر راي چەوت باوى وەرگرتوودە، ئىستە خەلگى بەگشتى و بەشىنگى زۆرى  
 رەوشەنبىرىش لە نەنجامى نەو رەفتارە سىياسە ميكافىليانە، يەكەر نەو پىئاسە  
 بۆ سىياسەت (تەعمىم) دەكەن و دەلەئىن (سىياسەت ماناى درۆيە)، بۆيەش هەر  
 يەكەك بە فروفىئەل و نۆيىن باز بىت بۆ مەرامە تايەتەكانى خۆى چ لە دىيەكى  
 بچووك يان لە ولاتىك يان لە جەهان ئەوا بۆنى دەلەئىن چەندە سىياسە بۆ خۆى، لە  
 بىرەدەريەكانى شا جۆرجى بەرىتانى هاتوودە كاتى بىنى لەسەر گۆرەك نووسرا بوو:  
 نەودە گۆرە سىياسەتەدارى راستگۆ (فلانى كۆرە فلانە)، شا جۆرج وئى: سەرم  
 سوپ ماودە چۆن دوو كەس لەيەك گۆرە شارداروانەو؟ دەست و پىئوئەندەكانىش بى  
 نەودە يەك لەسەر يەك بوەستە (وەك ئىستە ئاسا) پى يان وت: قورىان يەك گۆرەو  
 يەك كەسە.. گوتى نەخىر سىياسەتەدارىكە و راست گۆريەكىشە (واتە دوو)، ..  
 واتە سىياسەتەدار و راست گۆرەك نەيىن، نەودەيان مەئزۇوى سىياسى عەلمانەتە،  
 ئىستاش چاكترىن پەيەرەوكەرى نەو بىرەوەرەيەن، نىتر پىئاسەكانى عەلمانەت  
 وميكافىلى - دامەزرىنەرى فېكرى سىياسى هاوچەرەخ - هەمووى لەگەل و تەكەى  
 (شا جۆرج) يەك ماناوا ماھىيەتە.. بەلام تىنجا نەخىر، هەموو سىياسەت وانىە،  
 ديارە سىياسەتەش وەك هەموو بەش و بەرەمەكانى مەزۇ لايەنى سەلبى و  
 نىجابى هەيە، بۆيە سىياسەتى ميكافىلى بەشىكە لە سىياسەتى سەلبى نەك

<sup>۱</sup> بىروانە فەرەنگى كوردستان - گىرى ۱۸۰



هممو سیاست، به لّام همر کاتّی مدرسه کانی عه‌لمانیته دمه‌لّاتدار بیت شهوا پیتاس و هه‌لس و کومتی ریتبازی میکافیلی و ختویستی باو و ورده‌گری، همر بژیته ده‌بینین لهو سرده‌مه به چاوینکی ریزه‌وه سه‌یری سیاست و سیاسه‌مه‌دار ناکرّی، شهرمی پیّ یه بلّیت من سیاسه‌مه‌دارم، زور ناسایه بلّی من فرمانبهرم یان کرینکارم... به لّام زور به ختیرایی ده‌لّی من سیاسی نیم، یان له‌سمر دوکان ده‌نوسری باسی (قه‌رز) و (سیاست) مه‌که، هه‌تا به‌رای به‌شیک له لیکۆله‌ره‌وه‌کان شه‌وپیلانه له‌سمر سیاسه‌تیش، ته‌نانه‌ت هه‌ندئ حزب و لایه‌نی ده‌سه‌لاتی سیاسی کار بۆ هه‌لو‌شانده‌وه‌ی خودی (سیاست) ده‌که‌ن، جا شه دوخه وای له خه‌لکی غه‌وام و هه‌ندئ نیمچه زانای نیسلامی و (هه‌ندئ زانابانی ناینی تر که شه‌ریعه‌تیا نیه) ره‌وشه‌نبیرانی عه‌لمانیش کردوه که هه‌مو پتکه‌وه بگه‌نه نه‌غما‌میکێ هه‌ن و هوکم له‌سمر سیاست به‌گشتی به سه‌لبی به‌دن و لئسی دوورکه‌نومه، ته‌نانه‌ت پاره‌وه‌ی شیعش هه‌تا پتیش شۆرشی نیسلامی نیرانی له ۱۹۷۹ دوورکه‌وتبونه‌وه له سیاست، شۆرش و ده‌وله‌تیا بۆ نیماسی زه‌مان هه‌لگرته‌بوو، هه‌ندیکێ تر زیاتره‌وه‌ش وتوویانه (أعوذ بالله من الشيطان والسياسة)، ره‌نگه بیّ وستی خزان خزمه‌تیکێ ختوایان به مه‌به‌ستی عه‌لمانیته کردوه بۆ دوور خسته‌وه‌ی ناین له سیاست، هه‌روه‌ک شوبلی عیسه‌می ده‌لّی: (زانا و پساوانیکێ ناینی هه‌ن که زور له نیسلام قوول نابنه‌وه خزمه‌تی مه‌به‌سته‌کانی عه‌لمانی ده‌که‌ن که پتیا وابه ناین ته‌نیا بۆ کاری شه‌خسی بیت و دوور له سیاست)<sup>۱</sup>، به‌پیتچه‌وه‌ی زانایانی کۆن که سیاستیا به (أشرف العلم) وه‌سف کردبوو، شه‌وپۆله زیاتر له شه‌روپاوه له دوا‌ی داپه‌سانی خه‌لافه‌ت له سالی ۱۹۲۴ هات، به‌کاره‌یتانی ناین له‌وه‌ی بۆ سیاسه‌تیکێ درنده که تا راده‌ی (مافی شایانه - Divine right at the king)<sup>۲</sup> ناو ده‌برا، له‌وه‌ی له‌به‌ر

۱ العلمانية و الدولة النينية-شيلي عیسی ص ۷۷.

۲ موسوعة العلوم السياسية.



نوکستانی بهرنامه‌ی سیاسی نائینی مه‌سیحی (هه‌روه‌ک سپنوزا، تالیدان، گاردینی ده‌لین: نائینی مه‌سیحی بئ شریعه‌ته)<sup>۱</sup>، بووه هۆی وه‌ستانی کۆمه‌لگه‌ له‌ پیش که‌وتن و داهینان و دادگه‌ری و عه‌قلانه‌تیش... به‌لام به‌ سیاسی کردنی ئیسلام مانای راست کردنه‌وه‌ی ئیسلامی راسته‌قینه‌یه، ده‌سته هۆی پیش که‌وتن و دادگه‌ری و بینای کۆمه‌لایه‌تی و سه‌ربه‌ستی و... نه‌و دۆخه‌ ناسمان و پرێسمانی فهرقه، که‌چی نه‌و شه‌پۆله‌ له‌ دوا‌ی دارمسانی خه‌لافه‌ت گه‌یشه‌ جیهانی ئیسلامی، هه‌لس و که‌وتی هه‌ندئ خه‌لیفه‌و دام و ده‌زگا‌کانیان زه‌مینه‌یان زیاتر سازدا، هه‌ندئ نیمچه‌ زانای ئیسلامیشی هاته‌ سه‌ر هه‌مان رای (پاپا)یه‌کان و به‌تایبه‌تی قه‌شه (وليام شاميل)ی ئینگلیزی که‌ وته‌یه‌کی به‌ناوبانگی هه‌بوو وتبووی: (چه‌نده هه‌له‌یه نه‌گه‌ر واتئ بگه‌ین خوا به‌ ته‌نها نه‌و بوونه‌وه‌ره به‌رپۆه ده‌با)، له‌ وانه (شیخ علی عبدالرزاق) (قازی شەرعی)ی ته‌زه‌هریش بوو، له‌ سالی ۱۹۲۵ کتیبیکی نووسی به‌ناوی (الاسلام و اصول الحکم)، تیایدا هه‌ندئ راو بۆچونی ده‌گه‌نی تیا‌دا بوو، وه‌ک نه‌وه‌ی (ئیسلام ته‌نها نائینی گیانه نه‌ک ده‌وله‌ت، په‌یامی عه‌مد هه‌رگیز ده‌وله‌ت و حکومه‌تی تیا نه‌بووه) ل ۶۴-۶۵، هه‌ندئ رای وا په‌یدا‌بوو، یه‌کیکی تریش به‌ناوی (خالد عه‌مد خالد) هه‌ر له‌ میسر کتیبیکی به‌ هه‌مان ناوه‌رۆک نووسیه‌وه به‌ ناوی (من هنا نبدا). به‌لام که‌ چاکتر له‌ ئیسلام گه‌یشه‌ت هه‌ر خۆی گه‌راپه‌وه و کتیبیکی نری به‌ناوی (الدولة في الاسلام) دانا، نه‌وانه هه‌ر له‌ خزمه‌تی بیر و بۆچوونی عه‌لمانیه‌ت نیه، به‌لکو ئیمپریالیزمی جیهانی‌ش به‌ رۆژه‌لاتی و رۆژئاوا‌یه‌وه نه‌وه‌یان مه‌به‌سته بۆ ده‌رکیشانی گیانی به‌رگری نیشتمانی، هه‌ر بۆیه‌ش له‌گه‌ل داگیرکردنی کوردستان و دروست بوونی مه‌پنه‌تی کورد دروشمی جیا کردنه‌وه‌ی ناین له‌ سیاست هه‌اتوه، یه‌که‌م جار رۆژنامه‌ی (تینگه‌شیتنی نسوئ) که‌له‌لایه‌ن بریتانیا‌وه‌ده‌رده‌چووله‌دوا‌ی ۱۹۱۸-

<sup>۱</sup> هه‌رکس ئینجیل بھونیته‌وه نه‌و راستیه‌ی یۆده‌ده‌که‌وی، سه‌رده‌ی نه‌ودش له (جول و الشروح)ی ئینجیل پیتاسی ده‌کا تالی شریعه‌تی خوایه ده‌لی سه‌ره‌ی مسیحه .



بانگێشە (نابین شتیکەو سیاسەتیش شتیکێ تەرە) ی بلو کردووە، ئێنجا داگیرکردەکانی تریش لەهەموان سەخت تر دەسلاتی بەعس بوو سزاکی تا پاددە ی سێدارە بوو، هەروەها هەر لە کاتی خوشی (میکائیلی) و هەموو پارەوێ ئێستاش زۆر داکوکی لەسەر ئەو لێک جیاکردنەوێ نابین و سیاسەت دەکەن،<sup>١</sup> لەکۆنەو دەزگا ماسۆنی و شینو زایۆنیەکان و هەندێ پارەوێ ئیسلامی نەفامیش بەکیان گرتۆتەو لە دوورخستەوێ سیاسەت لە نابین، لە ئیسلامیەکانیش جار واپوو لەبەر هۆی ناکوکی ماندو بوون بێنومێدی بە نەنجامێک گەیشتون وەك (أعوذ بالله من الشيطان والسياسة) کە لەلایەن (شیخ سعید نورسی) و تراو. بەلام ئەوێ میکائیلی و هاوڕایانی مەبەستیانە جیا، میکائیلی و پارەوێ کە زیاتر داکوکی لە دوورخستەوێ نابین دەکەن، لەبەر هۆیەکی سادە، نەگەر سیاسەت ڕەوشت و مەبادی ئی بێت ئەوا عەیب و عار و نەنایەتی سیاسەتە میکائیلیە کە دەرە کەوێ، بەو شێوەیە: ١- نەزانی، ٢- تەوژمی شکستی خەلافەت، ٣- هەڵمەتی عەلمانیەتی جیهان<sup>٢</sup> لەسەدە (٢٠)، تا پادەبەکی چاک توانا ئیسلام لە سیاسەت و ژیا نیشدا جیا بکێتەو، تا ئەو پادە لە دەستووری (حزبی بەعسی- ١٩٤٧) مادە (٣) تۆمار کرا: (تاکە پێک بەستنی ئەناو دوو وڵاتی عەرەب دەبێت ئەنیا نەتەوێی بێت، هەموو بەستەوێەکی تری نابینی و مەزەبێ دەبێ لە ڕەگ و ڕیشەو دەریکێشێ)، زۆریەکی حزبی عەلمانیە نەتەوێەکان بەو شێوەیە بوون، چەپەکانیش زۆر خرا تر، لە دواي هەموو ئەوانە دەبینن کار و فرمائی نابین سیاسە بۆیە ئەو تەقەلایانە سەروو هەمووی شکستی هێنا و ئێستا نابین و سیاسەت سەرتاپای جیهانی گرتەو وەك یەك شت، هەروەها سەرتاپای بوارەکانی ژیا نیش لە کۆمەڵایەتی، ئابووری، نیشیمانی، دپلۆماسی، سایکۆلۆجی.. هەتا تەندروستی، ئەك تەنها لەناو

<sup>١</sup> طرولات، میکائیلی.

<sup>٢</sup> ئەوێ لە نەنجامی لاوازی مەسیحیەت بەرامبەر عەلمانیەت و اسەری هەلدا لە ئەوروپا



نیسلام، له ناو مەسیحی و یەهودی و هندوسی و... بەدەیان حزبی مەسیحی و یەهودی و... له کوردستانیش (۳) حیزبی مەسیحی هەیە، هەر بۆیەش لە کۆنگرەیی هەزارەیی که لە هەفتەی کۆتایی مانگی ۲/۸ ۲۰۰۲ نیۆیۆرک که بە هەزاران زانای جیهانی جۆربەجۆری ئەکادیمی و سیاسی و ئەنشرۆپۆلۆجی، ... بەشدار بوون بریاریان دا که ناین و سیاسەت و دەولەت لێک جیا ناکرێتەوە و سەدەی (۲۱)یشیان بە سەدەی گەڕانەوەی ناین پێش بینی کرد، نێستا هەر سیستەمێک ناینی بنچینە نەبێت دۆراوە، سەرئێوە بێ نۆن عەرب و ئیسرائیل، عەرب ناپنی خۆیان بچووک کردۆتەو و ئیسرائیلش بە ناینی خۆی نیش دەکا، چۆن عەرب پێسو و شکست خواردو و پەرتەواژەن، ئەگەر ناینەکانی تریش بشی باس لە جیاکردنەوێان بکری ئە سیاسەت و دەولەت و ژیان، ئەوا لە نیسلام بە هیچ جۆریەک ناکرێت، بۆیەش دەبینن نیسلامیەکان و زانیانی نیسلامی (که نیجماعن) هەتا ئێنسکلۆپیدیە گەورەکانیش پێناسی ناین بە ژیانی سیاسی دەکەن بە نمونە فەرەهنگی (موسوعة العالمية العربية ج ۱ ص ۵۸۴) که لە هەناوی (Great Encyclobidia-British) هاتووە لە مانای ناین دەلی: (الدین... من دان دینا ملکه و حکمه و ساسه و دبره)، هەر لە (معجم الحديث للتحليل السياسي)، دەلی: (باسی سیاسەت و حوکم یەکه، لە زانکۆکانی پێشو و ئێستاش بە زانستی سیلەت دەووتری) (بەشەکانی حوکم)، بەهەمان شێوە فەرەهنگەکانی (لیتریه، دوفرجه -أحزاب السياسة، معجم الحديث، موسوع العالمية، العین السياسة، تعریفات جرجانی، ئەسڵە یۆنسانی و ئەفریقیه که...)، هەمووی سیاسەت و حوکمیان یەکسان کردووە، مانای حکومەت لە ئینگلیزی مانای سیلەتە (govern)، بەو شێوەیە مانای وایە نیوێ قورئانی پێرۆز لەسەر سیلەتە، هەروەها پێغەمبەرەکان سەرۆکی سیاسی مێللەتەکەیان بوونین، هەر خودی سەرۆشتی (نومەهی نیسلام) پەيوەندی و پێکھاتەیکەیی سیاسە، ئیتر سیاسەت و نیسلام وەک سەر و لەشە ئەوێ بێهەوی



نیسلام له سیاست جیا بکاتموه نهوا دهیموی نیسلام سر بری له پشتهوه، هممو زانایان له سر سیاستیان نووسیه، بهلام نهوانه به تایهتی و راستموخز له سر نیسلامیان نووسیه له وانه (شهوازی، ابن تیمیة، ابن قیم، شافعی، حنفي، أحمد، نیمامه کانی شههل البیت، ابن عقیل، ماوردی، .. زوری تر)، هممو نهوانه نهو دابهشیهی (نقل و عقل)، (سیاست و شریعت)، (تاین و دهولت)، (قوانین الارض و قانون السماء)، (ادیان السماویة والارضیه)، (دنیاو قیامت) .. پت گردۆتهوه، هر بۆیهش هر هممو له پتناسی (نیمامه) یان (الخلافه) وا هاتوو: (نیابة عن رسول الله ﷺ في حراسة الدين و سياسة الدنيا به) <sup>۱</sup>، یان وهك (تفتازانی) مرجی به کهمی (نیمامه) کۆکردۆتهوه له کۆن و نوی به (ان یكون سائسا) <sup>۲</sup> چارهمرینک هدی که رهنگه بهشی هممو لایه کی تیا بیت، بۆ چوونی عهلمانی و ههندی له عوامی موسلمان و نیریش که دهلین نابیت نیسلام تیکهلی سیاست بکرت، راسته بۆ سیاستی میکافیلی، دهیی نیسلام لهو جزیره سیاسته دوور بکۆپتهوه، بهلام نیسلام و سیاستی نهخلاقی و شرعی لیک جیا ناگریتهوه وهک زانایانی نایینی و نیسلامیهکان بانگیشهی بۆدهکن. نمو زیاتر نهو دههتهقییهی درێوه پتدا ههلس و کهوتی بهشینک له نهزمونی نیسلامیه نوییهکانه که کیشه و ناکۆکی زۆری ناوهکی زیندوو کردهوه له گهلیدا (أعوذ بالله من الشيطان والسياسة)شی زیندوو کردهوه .

نهگینا له نهسلدا مهسهلهیهکی عهقیدهیه نهگهر باوهپت وایی قورشان هاتوو مرۆف (خلیفه) جینشینی خوا بیت، نهوا ناینه کهشی بهرنامهی سیاسی، خۆ گهر باوهپشت واپوو مرۆف به ریکهوت پهڕپته سر نهو زهمینه نهوه تهواوه هر مرۆف بۆ خۆی چاکتر دهزانی نیش و کاری خۆی راپهڕپتی، بهلام دهبینن عهلمانیهکانیش به زمانیکهی پالو وهلامی نمو پرسیارانه نادهنهوه، بۆیه نایانهوی نایین تهواو له سیاست جیا بکه نهوه به تایهتی لهو سهردهمه، دهپانهوی له خزمهتیان بیت،

۱ السياسة الشرعية. دقرزوی ۳۲ل. ۲- عقائد النفي



دوری سرباز و خزانه‌تکاری و پنبه و چه‌تر و تصایعی نه‌ک سرکرده و  
مهرجه‌عبت و پیش‌روی و پښ نیشاندیری بی، به‌تایه‌تی له کاته ته‌نگانه‌کانیان  
روو له کوتاری نایینی ده‌کنه‌وه، حزبی به‌عس نه‌ونده دژی نیسلام بوو که‌چی له  
ته‌نگایه‌کان و له‌کاتی هیرشی نه‌مریکا هه‌وو مه‌ده‌نه‌کانی سۆشیالیستی و  
نه‌ته‌وه‌گه‌ری له‌بیر چو‌بو‌زو‌وه ته‌نها پاسی نیسانی ده‌کرد... وه‌ک له به‌شی داهاتووه  
دینه سهری به‌تایه‌تی له (عه‌لمانیه‌ت) و (نیسلامی سیاسی).

### کئ نایین به‌کار دینی؟

ده‌نگزیه‌کی زۆر دیسان ته‌قیوه‌ته‌وه به‌رووی نیسلامیه‌کان له‌لایهن عه‌لمانیه‌وه  
ده‌لین نیوه ناین به‌کار ده‌هین له‌پیناو سیاست، هه‌ر نه‌و توومه‌ته‌ش برو له  
ده‌زگای داد‌گایه‌کانی کۆماری تورکی که‌مالی له‌دژی سرکرده‌کانی شۆپشی  
کورود (شیخ سمعیلی پیران، هه‌لا سه‌لیم، شیخ عبدالسلام بارزانی...) به‌کارهاتووه،  
نیستاش له‌ناوه‌خۆ و ده‌روه به‌ده‌نگ هاتوون.

پرسیاریکی چه‌مکیه زۆر به‌کار دیت بی ته‌وه ته‌رازوویه‌کی دروست بینن بۆ  
ساغ کردنه‌وه‌ی، ته‌ودش له نه‌نجامی نه‌و لیک جیا‌کردنه‌وه‌یه‌ی ناین له سیاسته‌وه  
دیت، ته‌و کیشه‌یه که‌مه‌تر له ولاتانی نانیسلامی به‌دی ده‌کری به‌لکو به‌شی هه‌ره  
زۆریان له‌ده‌ستور دووباره‌ریزی بۆ ناینه‌که‌یان داناوه هه‌روه‌ک له ماده‌کانی: ١ و ٤٧  
له‌ده‌ستوری یۆنان، ١ و ٢ له دانیمارک، ١٢ له نه‌رویج، ٤ له سوید، ٥٤ له  
کولۆمبیا، ٦٦ له کورسیکا، ١٢ له سلقادیۆر، ٦ له نیسپانیا، ٢٤ له  
پورتوگالیا، ٣ له پرگواي، ٢ له نه‌رجه‌نتین... هه‌ندیکیشیان مه‌رجی نینتمای  
نایینی بۆ مه‌لیک و سه‌روک له‌ده‌ستور دیاری کراوه، له‌وانه ماده‌ی ٤ له سوید،  
ماده‌ی ٩١ له نیسپانیا...<sup>١</sup> چونکه‌ تین و ته‌وه‌ومی ناینه‌که‌یان له سیاست  
به‌هێزتر نه‌ تا بیته به‌کاره‌نهر بۆ، واته‌ لیسه (دان پیا‌هێنانه) که‌ نیسلام

<sup>١</sup> بۆ زیاتر بره‌وه: الاسلام والعلمانية وأثرهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة - نوسر



به‌هیت‌تره له سیاسه‌ته‌که، هه‌ر بۆیه‌ش ده‌بینین مه‌سیحیه عه‌ربه نه‌توه گه‌ریه‌کان نیسلا‌میان له پیتاوه‌مه‌به‌ده‌نی نه‌توه‌گه‌ری به‌کاره‌یتاوه نه‌که مه‌سیحی<sup>۱</sup>، هه‌ر چه‌نده له پیتش تر و نیتاش هه‌موو با‌له‌کانی عه‌لمانی له جیهانی نیسلا‌می و له کوردستانیش ناینان له پیتاوه‌سیاسه‌ت (به‌زاراوه عه‌لمانی خۆی) به‌کاره‌یتاوه بۆ جوان کردنی نه‌و به‌ر و ناییدی‌لۆجیا‌نه‌ی که نامۆ بو‌وینه وه‌ک: مارکسیه‌ت، سوشیا‌لیستیه‌ت، لیبرالیه‌ت، .. جاران ده‌یان وت خۆ شیوعیه‌تیش هه‌ر داد‌په‌روه‌ریه‌کی وه‌کو نیسلا‌می ده‌وی، یان سوشیا‌لیستی‌ش هه‌ر ناوه‌ری‌وکی نیسلا‌مه هه‌تا له‌و دوا‌یه‌ش هه‌ر به‌رده‌وام بو‌و، (عه‌بدالله نۆجه‌لان) ده‌لی: (پیتغه‌مبه‌رو نیمام علی له ئیمه سوشیا‌لیستی تر بو‌وینه)<sup>۲</sup>، هه‌ر له به‌اری دیو‌کراسیش ده‌یان وت هه‌روه‌ک نیسلا‌م ناوا سه‌ریه‌ستی تیا‌یه، به‌و شتیه‌یه (مه‌کسیم رۆدنسۆن) که جیهان بینیکی مارکسی به‌ناویانگه له کتییی (الاسلام و المارکسیه‌ی خۆی ده‌لی: (نه‌که لایه‌نه نه‌توه‌یی و عه‌لمانیه‌کان، به‌لکو شیوعیه‌کانی جیهانی نیسلا‌میش سه‌روه‌ریه‌کانی نیسلا‌میان به‌کاره‌یتاوه له پیتاوه‌بلاو‌کردنه‌وه‌ی شیوعیه‌ت)، له‌عیراقیش له‌و غوه‌یه‌یه گه‌لی زوره به‌تایبه‌تی له‌سه‌ره‌تا‌کان، له‌لایه‌ک دژی ناین بو‌ون و کتییی وه‌ک (این‌الله) یان بلاو ده‌کرده‌وه له‌لایه‌کی تر بانگه‌وازیان به‌ ناوی (صرخة الإلهیة لأخ لنین) یان بلاو ده‌کرده‌وه، معروف رصافی به‌ نایه‌تی قورنان بانگه‌شی بۆ شیوعیه‌ت ده‌کرد ... به‌هه‌مان شتیه ته‌یاری نه‌توه‌یی له عه‌ره‌ب و کوردو تورک و عیبری‌ش و .. کردوویانه، سه‌رنج ده‌ دوورترین که‌س له نیسلا‌م (میشیل عه‌فلق) دامه‌زرتنه‌ری حیزبی به‌عس ده‌لی: (نابی عه‌ره‌ب بیت و نیسلا‌م نه‌بیت، سه‌رم سو‌رم‌اوه نیسلا‌میک عه‌ره‌بی خۆش نه‌وی)<sup>۳</sup>، کتابی (ذکری رسول الله) شی هه‌یه .. سه‌رنج ده‌هه‌ر چۆن

<sup>۱</sup> بز زیاتر سه‌رنج ده‌: (میشیل عه‌فلق-کتابات کامله)، شبلی عیسی (العلمانیه و الدوله النینیة)،

نجیب عازوری (یقظة أمة العربیة).

<sup>۲</sup> هه‌لوارده-عه‌بدالله نۆجه‌لان.

<sup>۳</sup> الکتاب السیاسیه الکامله- میشل عه‌فلق.



نیسلام به کار دهیتی بز سیاستی نه ته وهیی، نه ته وه گمیه کانی عه ره ب و به هودی ده لئین: نیمه بین (شعب الله المختار)<sup>۱</sup>، ده بی نه ته وهی نیمه سمر کرده ی جیهان بیتا، به هه مان شیوه ده بینین میژووی نیمه پیرالیزمی پر به له غور وهی به کار هیتانی ناین به هه مو ناراسته یه کی ته رب و پیچه وانه، تا نه و راده نه غومنه ی نیشتمانی فهره نسی له گهره ی نیمه پیرالیسه تی دا بز داگیر کردن بریاری دا که (چون دهرمان بز میش کوژی پیروسته ناواش مه سیحی و نینجیل بز قه لاچی ثابته نه فسانه یه کانی تر پیروسته)<sup>۲</sup>، به هه مان شیوه نپسراییل وه ک دوله تنکی نه ته وهیی له سمر بنچینه ی ده فی ناینی دروست کراوه<sup>۳</sup>... کون ترین به کار هیتانی ناین له پیتناو سیاستی ناروا ده گهریته وه بز نه و شایانه ی که زه چه له کی خویان به (معجزه) به کی خوایی ده به ته وه<sup>۴</sup>، له کوردستانی به کار هیتانی ناین له پیتناو به مه ی عملانی له چاره کی دوی سه ده ی بیستم زیاتر ده ستی پی کرد، به لام له سهره تای سمر هه لدانی عه لمایه ت له کوردستان نه ی تانویه ته شه نه بکا یان په نای بر دۆته سمر (۱- کیشه ی نیشتمانی و کوردایه تی، ۲- یان ناینی نیسلام)، زور پروونه سمر که ورتی نسبی (کۆمه له ی ره نجه دهرانی کوردستانی عیراق) و (PKK) و سهرنه که ورتی حزبه شیوعیه کانی هاورنیه یان هۆیه که ی بز (فاکته ری نیشتمانی ده گهریته وه نه که عه قبه ده ی مارکسی)، هه روه ها بوونی جه ماوه ریه کی شورش و حزبه کوردستانی به کانی پیشووش بز هه ردو و فاکته ر ده گهریته وه که هه رده م زانابه کی ناینیان کوردۆته پیتشوا، نه گیتا ته فاعولیان نه ده کرد له ناو میله ت هه تا (پ.د.ک) پیش له سهره تای شورش نه یلول ۱۹۶۱ به شداریان نه بوو، هه ر نه و هۆیه بوو پالی دان

\* له پروژۆکۆلی (۵) حکماء صهیون هاتروه : وقد منحنا الله العفوية کی نون قادرین علی التقیام بقیادة العالم

<sup>۱</sup> معینوا الارض ص ۱۹ - فزاتر قانون.

<sup>۲</sup> بز زیاتر سهرنج بده (الاساطیر المؤسسة...) - روجی غارودی.

<sup>۳</sup> بز زیاتر بروانه د احمد سوسه - تاریخ حضارة وادی الرافدین ص ۲۰۱



بیشه ژیر سمرکردایه تیه کی وک (ملا مصطفی)، نه گینا زۆریه ی سمرکردایه تی به و بیره مارکسیه ی خۆیان لابه لا وه سفی (بارزانیان) به کۆنه پهرستو دهره به گخوازو مه لاو میسالی ده کرد، ههتا نهزموونی کۆمه له ی نێترانیش ههر بۆ چه تر (م/شیخ عزالدین حسین) یان به کارهێنا... نێستاش که ده بینین حزبه عملانیه کانی کوردستان که بیان دهنگی نه گه یشته له (۵۰٪)، نهوه ده گه رێتموه بۆ نهوه ی که ههر چه نه ده فاکتهری نێستیمانی له کوردستان زۆر به هیزیشه که چی توانای نیه بێ به جه ماوه ری بێ فاکتهری نانی... ههر بۆیه ش نێستا ههر هه موویان زانیانی نایی کۆ ده که نه وه لای خۆیان به ناوی (به کیتی زانیان)، نهو شیوه به کارهێنانه له لای نه عملانیه تی سهرانه ری جیهانی نیسلامی له وردو درشتموه به دی ده کری بۆ پر پر کرده وه ی نوکستانیه کانی خۆیان، نهو تۆمه ته ی به کارهێنانی ناین له پیتاو سیاست به کاردیت له لای نه عملانی له دژی نیسلامی نهوانیش له دژی عملانی، که واته سابرانی چۆن نهو لیک گه یه وونه به تعرازوویه کی ورد لیک بکه یه وه:

۱- جاری له پیتادا که ده لێن نایی ناین تیکه لی سیاست بکری، ناین پا که و له پیتاو سیاستدا ناییت به کارهێنری، ملای دان پیا هیتانیکی بێ نه شکه نه یه که (سیاست خراپه)، جا که خراپه بۆچی ده یکه ن؟ نه گهر باشیشه و پیرۆزه و مهادینو راستیه نهوا با ناینیشی له پیتاو به کارهێنری. واته به کارهێنانی ناین له پیتاوی سیاستی نارهوا دروست نیه.

۲- نه عملانی به هه مو پاله کانیه وه ده یه وێ ته نها نه ندازه یه که له ناین وهرگری وک نامراز به کاری به ییتی بۆ مهادینه کانی خۆی که جیا یه له ناین، نهو میان به کارهێنانی نایه له پیتاو سیاستی نا شهرعی، خردی نیسلام نه که ههر (نیسلامیه کان و بزوتنه وه نیسلامیه کان) نهوه ی به توندی رته ده کاته وه له چه ندین نایه تی روون و ناشکرا، ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ﴾، ﴿فَتَنُومُونَ بِنِعْمَتِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾.



٣- هەر که مێک ورد بین (دزه که) یان (فالوله که) دهبیننه وه که کسێ یه نایین به کاردیتنێ به ناشهرعی له پیتناو سیاسەت، هەر مه دره سه مه که سهرورهی مه دره سه مه که تر به کاربهیتنێ نه وا فالوله که مه، هەر به نه و نه شیوعیه کان نامانجیان شیوعیه ته هه رکاتن سهرورهی کوردایه تی یان نه تمه وه یی یان لیبرالیان به کارهیتنا نه وا فالوله که مه واته به کارهیتنانی کوردایه تیه له پیتناو شیوعیه ت، نه گه ر لایه نیککی نیسلامیش هات سهرورهی شیوعیه ت یان عه لمانی به کارهیتنا له پیتناو نامانجی نیسلامی نه وه ش هەر فالوله، راستی نه وه یه (نیسلامیه کان با نیسلام به کاربهیتن)، (لیبرالیه کان با لیبرالیه ت به کاربهیتن)، (شیوعیه کانیش با مهبادیی مارکسی به کاربهیتن).. هتد شه وه هه موو هه قی خۆیه تی با که س ده ست درژ نه کا بۆ نه وه ی ته نیشتی، هه رچی سهرورهی نه وێ تر به کاربهیتنێ نه وه قه لوشه و کۆتاییه تی نا لیته دا به وردی ده رده که وێ تا نیستا نه و نه یه که مان نیه که نیسلامیه کان له هه یج شوئینیک مهبادییو سهرورهی شیوعیه ت یان لیبرالیه ت یان سوشیالیستی و هه تا نه تمه ویش (نه ک نیشتیهانی) یان به کارهیتنابن.. که چی جگه له جه ند بالئیککی چه بی دا براو نه میت هه یج بزوتنه وه یه کی عه لمانی نه بووه و نیه سهرورهی نیسلام به کار نه هیتنێ بۆ پرکردنه وه ی بۆشایه فیکری و مه نه هه چی و ستراتیجی و شه رعه ته ی جه ماوه ریه که ش.. نه وه ش دزه که مه .

### زانستی سیاسی و ریتازی سیاسی:

نه و دوو چه مه که زۆر لێک جیان، زۆر تر سناکه تیکه لێ یه ک بکریته، نه ک هەر له سیاسەت به لکو له هه موو به شه کانی زانیاری نه و دوو لایه ی هیه وه ک (زانستی نابووری و ریتازی نابووری، زانستی کۆمه لایه تی و ریتازی کۆمه لایه تی، زانستی نایینی و ریتازی نایینی.. هتد) هه مووی لێک جیان، که چی نه ک هەر عه موام به لکو له ناستی به رزیش نه و تیکه له هیه، سه رنج بده فه ره هه نگینکی



بالائی وەك (الموسوعة العالمية) له ب ۱۶، ع، ل ۴۱ دەتێ: (زانستی سیاسی بریتیه له توێژینه‌وه و پەڕه‌ی ژێانی سیاسی، گرنگی به به‌های سیاسی و یه‌كسانی و سه‌ربه‌ستی و دادگه‌ری ده‌دا)، هه‌لبه‌ته نه‌وه‌ش زانستی سیاسی نیه، تێكه‌ته، (كلودبرنار ۱۸۱۳-۱۸۷۸) یه‌كێ له‌وانه‌یه كه (ڕێبازی سیاسی) له به‌شه‌كانی تری سیاسی جیاكردۆته‌وه‌و ڕێبازی وا ناساندوه‌و كه زیاتر راستی و جێگیرترین له تیۆری سیاسی، دیاره زانستی سیاسی په‌یوه‌سته به لێكۆڵینه‌وه‌یه‌کی واقعی می‌ژووی سیاسی له‌گه‌ڵ ئیمکانیاتی نه‌و واقعیه بیان وەك له (موسوعة علم الاجتماع-۱۹۹۹) هاتوه‌و ده‌تێ: (لێكۆڵینه‌وه‌ی نه‌ركه‌كانی نایندۆلۆجیا و هۆیه‌كانی دابه‌ش و په‌یوه‌ندیه‌كانه‌..)، به‌لام كه هاتیه سه‌ر چۆنیه‌تی به‌ریوه‌بردن و په‌یوه‌ كردن و دروست كردنی سیسته‌می سیاسی و نامانجه‌كان و.. شه‌وه به‌شی (ڕێبازه)، له زانستا هه‌موو مه‌درسه و ته‌وه‌مه جیاجیاكان كۆكن به‌لام له ڕێبازا لێك جیا‌ده‌بنه‌وه، ده‌بنه ڕێبازی جیا‌جیای وەك سیاسه‌تی (میکافیلی، مارکسی، لیبرالی، عه‌لمانی، ئیسلامی..)، به‌كورتیه‌كه‌ی ڕێبازی سیاسی له چاره‌ی واقعی سیاسی ده‌كۆڵێته‌وه، به‌لام زانستی سیاسی ته‌نیا له واقعیه‌كه ده‌كۆڵێته‌وه، یان به واتایه‌کی تر زانستی سیاسی وێنه‌ی گۆڕانی واقع ده‌کێشێ، به‌لام ڕێبازی سیاسی به‌رنامه‌ی گۆڕانی واقع ده‌کێشێ، هه‌ر بۆیه‌ش ڕێبازی سیاسی و سیاسه‌تمه‌داری سه‌ركه‌وتوو‌ش پێویستیان به زانستی سیاسی هه‌یه، چونكه به هه‌وێ زانسته‌كه‌ش (تشخیص) كه چا‌كتر ده‌كرێت نیه‌ر چاره‌سه‌ریه‌كان به ساناتر ده‌داته ده‌ست (ڕێباز)، هه‌لبه‌ته هه‌ر جۆره ڕێبازێك جۆره دره‌مانتێکی هه‌یه، ئا له‌و دره‌وازه‌یه په‌یوه‌ندی زانستی سیاسی به ده‌قه‌كانی ئیسلام درده‌كه‌وێ كه به پوخته‌ی: زانستی سیاسی بۆ مرۆڤایه‌تیه، ڕێبازیش بۆ په‌یام، به‌هه‌مان شتیه‌ش بۆ مه‌درسه‌كانی شیوعیه‌ت و سوشیالیسته‌ت و لیبرالیه‌ت. زانستی یه‌كه بۆ په‌یوه‌كه‌رانی و ڕێبازه‌كه‌ش بۆ خودی مه‌درسه‌كه‌یه.



## سیاستی شمولى:

نمو تتيكه ليمى له بهشى رابردوو باس كرا، وا دياره زۆربهى چه مكه كان ده گريتموه، نه وهش قهيرانى نمو مەدرسانهيه كه تەرازوو و پيوانه و سنوورەكانى به وردى پي ناخويندريتموه، باس له سياسەتى شمولى ده كرى، نايدىۆلۆژيا و مەدرەسو سيستمى تيدەگليني، كه دەبين نمو وەسفه بۆ نموان ناشيت، له كاتتكا سياسەتى شمولى سەلبيه نمو واتايەى جم و جۆلى سياسى وا كه لايەنى تر نه خوینيتەوه، پوانى دەسلالت بكەى، تەقلای هەموو لايەن و رەنگ و چەو توێژ بەدى له دەروەى توانای سنورى سياسەتەكه، نمو سەلبيه، ديكتاتۆريه، چ دەسلالتدار بيت چ بن دەسلالت... بەلام نايدىۆلۆژيا و مەدرەسو سيستم و بەرنامەكه با نمو سيفەتانهى هەبیت با شمولى بيت نمو سەلبى نيه هەروەك زياتر له چه مكي شمولىت زياترى لى باس دەكەين.







(۲)

## علمانییت      لائیکیت      Secularizm

علمانییت له (علم) نه هاتووه، ههروهك تا ئیستاش نهك عوام بهلكو ههندی ناوهند و فرههنگیش وای تیگمیشتون، له كتیبی (تیارات الفكر العربي المعاصر) له ل<sup>۱</sup> ۳۵ به هه مان مانای (علم) هاتووه له ژیر سر دیری (تیار العلمی-الفرسی)، ههروهها فرههنگی حزبی به عس (تعریفات ببعض المصطلحات) له مাদدهی (علمانییت) واهاتووه (كلمة مشتقة من العلم والعالم وهو بخلاف رجل الدين)، له زۆر سهراوهی تریش وا به جهوتی هاتووه، ههروهها مه بهسته كانی (مل ملائی-ی شارستانی-هندگتۆن) و تهقلای رۆژناواش دهیهوئ ماناكی به (علم) گوزارش بكا، وا خزمهتی ستراتیجیهتی پی دهكړئ، بهلام له نهسلدا مانای (سیكولاریزم-دنیا ویستی) مانای زانستی (علم science) ناگریتهوه، بهلكو له (سایكولم) نهگریکی هاتووه، فرههنگیهكش (لائیک- Laigue) له لایكسی یونانی هاتوه بهمانای رهمهكی (عامی)، له بنهجهدا به پی ی ههندی سهراوه (سیكولار) له رۆمای كۆن و دواتر شو عوام و كهسانه برونه كه پایهی نانیان سهروه له كه نیسه<sup>۱</sup>، بۆیه علمانییتیش نوی نیه وهك وا دهردهكهوی كه له گهل عهقلانی ومهدهنییت ورنیسانس پهیدا بوئی، نه خیر، بهلكو هه شیاواییکی تری ملهلائیی نایی و نانیینه، سههتاكی ده گمپتهوه بۆ سهردهمی (ح هارون-براگهوهی

<sup>۱</sup> بز زیاتر سهرنج بده : أ- العلمانیة تحت المهر ب- مرسوعة السیاسة ب۴ ل ۱۷۹ ج- معجم الشامل للمصطلحات الفلسفیه.



موسا) <sup>۱</sup> که کۆمەلە خەلکیکی لە لایسەکان لایسود، بەو شتێدەیی ح هاروون پابەند نەبووینە بەیاساکانی ناینی، بەوانە وتراوە (لانیگ)، لەمەردەمی ناکوکی کنیسەو نەوروپا داوا کرا هەروەک خەلکی ناسایی با دەسلاتی کنیسەو پیاوانی ناینی لانیگ بن <sup>۲</sup>، نیتەر چەمکی لانیگ بە فەرەنسی و سیکولار بە نینگلیزی جەمسەری بەرامبەر ناینی وەرگرت، لەنیو یەهودیەکانیش نەنجومەنیکیان بە ناوی "عەلمانی" هەبوو لەبەغداش، واتە لەناوەڕۆکدا کۆنەو هەمان مەل ملانیسی هەق وناھەق وناینی، یەکەم جار سیکولار بەردەمی لە سالی (۱۶۴۸) لە مۆرکردنی ناشتی (وستقالیا) بەکارھات کە دەولەتی نەتەوہیی پێی دروست بوو لەجیاتی سیکراتی، یەکەم کۆماری عەلمانیش لەدوای شۆرش ۱۷۸۹ لە فەرەنسا دروست بوو، لە دوای راپوونی نەوروپیش باوی وەرگرت، نیتەر زۆرەیی زانا و فەرھەنگە کۆن و نوێکان نەو مینژوو بە سەردەتای سەرھەڵدانی عەلمانیەت دەژمێرن <sup>۳</sup>، دوای وا باو بوو بە خۆمالی کردنی دام و دەزگاکانی کنیسە بۆ دەولەت یان مەدەنیەت ددگوترا سکولاکردن، کاتی کە پیاوانی کنیسە ستم و زۆرداریەکی بێ سنوریان لە خەلک دەکرد لە باج وەرگرتن، سەرمانە، فرۆشتنی پمولە لی بووردن، نەشکەنجەیی زانیانی وەک (کوبەرنیکوس، گالیلۆ، جوردانو، دیکارت، پیکۆن، چۆن لۆک، سپینوزا، ..)، پاوان کردنی دەسلەت بەناوی نوێنەراییەتی خواوەند و لاھوت یان وەک بێ یان دەووت (پادشاوەک خراوی سەر زەوی - Diving right of the king) <sup>۴</sup>، .. لە کاردانەوہی نەو بارودۆخە زیاتر پەردە سەند، هەندیککی تریش لەوانە (الموسوعة العالمية ب-۱۶ ل-۱۵۶) لە بنجینەدا دەیگێرتەوہ بۆ (میکافیلی) و نەو کاریگەریانەیی لەسەر (ھۆبزی) ھەبوو لە بارەیی دەسلەتیی سیاسی لە دژی بەھا سیاسەکانی مەسیحیەت، لیرەوہ

<sup>۱</sup> بروانە: جدول والشروح - انجیل

<sup>۲</sup> بروانە: معجم الشامل للمصطلحات الفلسفية - مادة: علمانية .

<sup>۳</sup> تيارات الفكر العربي المعاصر ل- ۲۰ .

<sup>۴</sup> الموسوعة الیاسة .



مانا فراوانه کٲی (فصل المطلق بین السیاسة و الدین) بٲووه علمانییت،<sup>۱</sup> له پیشه کٲی عمره بیه کٲی کتبی (رسالة اللاهوت و السیاسة) سپنوزای دانهر به پیشه نگی علمانییت ده ژمیری که ناینی له سیاست دور خسته وه نه ٲنیه کانی و ده ستکاریه کانی ٲنجیل و توراتی ناشکرا کرد، ههروه ها به ٲٲٲی زوره ی (هه رچاوه زانسته کانی) تریش هه ریه که له (یاساناسی هه رهنسی فئودین، سیاسته داری نه لمانی نه تسیوی، پاریزه ری هؤلهندی چئورتیؤس) دوری هه ره گرنگیان هه بٲووه له به ده ولی کردن و دارشته وه ی یاسای علمانییت، هه موو نموانه و زه مینه فیکریه کٲی نهو سه رده م و شورش فیه رهنسی و وه چهرخانی نیمه راتزریه ت بؤ ده ولته تی نه ته وه ی و رابوونی زانستی نه ورٲوی و شکستی کٲنسه و به رنامه کانی ته بشیرو هه لمه ته کانی نیمه ریسالیزی دوی سه ره لئدانی شیوعیه ٲیش.. بناغه کانی بلاو بوونه مو په یدابرونی علمانیته ت، له دوی تاوتزکردنکی زوری تر (جؤن هیلوک ۱۸۱۷-۱۹۰۶) وه ک چه مکٲنکی سیاسی ماناکٲی (گرایه به ٲٲ لایه نانه) دارشت که تا ٲنستاش زیاتر به گشتیه کٲی نهو مانایه ده به خشی: ده تٲوانری به له باری ناین دورخری له چاکردنی کاروباری مادیانه ی مرؤ، واته جم و جؤلی سیاسی و کؤمه لایه تی و نابورری و دروست کردنی دام و ده زگا و پارتی سیاسی بٲٲ نه وه ی په یوه ندی به ناینه وه چ دور ج نزیکه وه چ سه لٲی چ نیجابی نه ٲٲ، ناینیش له گؤره ٲان بکشتیه وه ناو کٲنسه و دلی ناده میزاد، یان وه ک (د. کمالی) ده لٲت: (مانای مرؤ به خزی بٲته خاوه نی خؤی)،<sup>۲</sup> نه وه ی به خیزی تی بٲنی ده کرٲت (هؤلیوک) له ٲنسانه کٲی (ٲٲ لایه ن) نیه به لکرو ناینی به خشکی خانه نشین کردوه له سیاست و ده ولت و زیاتر وه ک (سه ر هه والی) ده لٲ له ژیانیشیان جیا کردوه<sup>۳</sup>، نه وه ش نوی نیه هه ر هه مان تیروانینی کؤنه، هه ر سه رده مکٲ ناوٲکی جیای هه بٲووه، به لام له ناوده رؤک و

<sup>۱</sup> الموسوعة السیاسة.

<sup>۲</sup> العلمانیة.. سفرحوالی.



ماهیەت دا ھەر یەکن، عەلمانیەکان خۆشیان دان بەو دەنن سەرنج بەدە (د.عەمد خەلف اللە) و (شەبلی عیسی) دەسفی کۆمەلگەبەکی فرە پەگەزی مەدینە دەکەن بە سیستەمی عەلمانی<sup>۱</sup>، یەھودیەکانیش لەناو خەلافەتی ئیسلامیش بەکێ لە نەغیرمەنەکانیان بەناوی نەغیرمەنی عەلمانی (جسمانی) بوو، بۆیە دیسان بە ھەلە دادەچین نیتە نەگەر سەرەتای نەو چەمکە بۆ نەو سەردەمە یە برھەمی زانستی و عەقلائیەت بگێرینەو، بەلکو بەتەریسی نەو پێیازە شان بەشانی کۆمەلگە ی ناینی پەیدا دەبن لە دوای پەیمار پاستەوخۆ، لەناو مدرسە کۆنەکانیش نەو دا بەشیە ھەبوو لە مدرسە یۆنانیش، نەگەر کەمێک بە سەرئەھووە بەراوردی پێناسەکانی عەلمانیەت بکەین دەبینن نەو ھەمان تە ی پوانینی (نەرستۆ) و بەشیکی مدرسە ی یۆنانیە بۆ گەردوون و کۆمەل، نەرستۆ پێ ی وابوو پاستە خوا جیھان و مەزھبی دروست کردوو بەلام ھەقی بەسەر ھیچ دا نەماو خۆیان بۆ خۆیان کاروباری خۆیان ھەلەسەرپێتن، وەک (مەلەکی دەستوری) چۆن خاوەنە نەک حاکم نەویش ھەر دروست کەرە نەک فەرماندەر، زۆریە ی نایە دەستکردەکان ژیانی رۆژانەو خواپەرستەکیان لێک جیاکردۆتەو، بەھەمان شێوەش (بەت و سەنەمەکانی) مەککەش ھەر و ابوو، پەرستنیان (عیبادەتەکە) بوو کەچی شەریعەتیان نەریتی کۆمەلایەتی و خێلەکی بوو.. واتە ئاینیان جیاکردبوو لە ژیان کە ئیسلام شۆرشی لەسەر کرد، .. نەو دەقا و دەق عەلمانیەتە، ھەروەھا (دەھریەکان سەروشت پەرورەکان) کە لە قورئانیش ناویان ھاتوو ھەر ھەمان تێروانی نەرستۆ و بەشی ھەرە زۆری نەغیری و یۆنانی وایان دەروانی گە بوونەو ھەر وا ھاتوو و واش دەروا بێ کۆتایی .

لەو بارە یەو (نیتجە) لەکتیپی ( ھکذا تکلم زرادشت) دەلن: ((نەو جیھانە کارلێک دەکاو دەگۆرێ، بەک دەگرێ و لێک جیا دەبیتەو، دەمرێ و دەژی.. بەلام کاروانی (بوون) دەروا بێ کۆتایی))، نەو بناغانە ھەموی (بە دەھریەو) لە

<sup>۱</sup> العمانیة و الدولة النبیة - شەبلی عیسی ۸۱.



کتیبی (مجمعی - بتلیموس) هاتوو، نایدیژلۆجیه کانی به بی پروایی نابویراون له ناو پێزی نیسلا میش هه هه بویه<sup>۱</sup>، خۆ زانا یان (لوك، لیبنتر، رۆسو، لینج، ۰۰) زۆری تر له لایهك باوهریان به خودا هه بویه، به علمانیه تیش وهك پیتناسه ی (جۆن هلینوکه)، هه مان پاره وه ی (پرویهش-Deism) که وشه یه کی لاتینی به مانای (خودا) دوا ی بووه نایدیژلۆجیه کی نایه فلسفه ی که دان به وه ده نین خوا هه یه، به لام ده لێن نیش و کاری گمردوون و سروشت ناكا، هه قی له و دونه یه نه. زۆریه ی زانا یانی ته وروپی و میژووی زانیاری مه سیحی رایه کی وای هه بویه، سه رنج بده، (ولیا ماسبل) قه شه ی یریتانی ده لێ: (خوا به ته نها گمردوون به یریه نابا)، به یری (مذاهب و مفاهیم فی الفلسفة و الاجتماع)، هه یره که له (ابن رشد، ابن خلدون، گروفسکی، فۆلتیر، رۆسو، ۰۰) له وانن<sup>۲</sup>. به لایه ن که مه وه مه رج نه ابن رشد و ابن خلدون علمانی یان ده یری بن.

ئه و پوانگه یه له وه دیت، ئه وانه وا تینگه یشتوون که نایه ته نها کاریکی تاکه له نیتوان خۆی و خودای، په یوه ندی به ژیا نی سیاسی و نابووری و یاسایی و کۆمه لایه تی و شارستانی نه، وهك نایه نی مه سیحی، کاتێ گوتییستی هه ندێ بنه مای تایه نی نیسلام ده بن که خا وه ی (تشریع) و چاره سه یره کانی ته و فاکته رانه ی ژیا نه و نازادی و سه ره مه ستی سیاسی و نایه نی و پروایی وه قلانه تی تیا به... نه وایه که سه ده لێن ئه و نایه نه علمانیه!! هه ر بۆیه ش ناویان له ابن الرش د و نه و زانا یانه نا وه علمانی، له لایه کی تریش له سه ره مان پوانگه علمانیه تی تیتا رۆلی نایه ن ده یین، له وه ش زیاتر علمانیه تی جیهانی نیسلامی ده یه و ی ئه و مافه ی نایه نی به خۆی بدا به کرده بن ته وه ی دانیشی پیا به یتن، هه رچه نده فه ره نگه تایه نیه کان علمانیه تیان له زنجیره ی نایه ن ریزکردوه، هه ر به نمونه (الموسوعة المیسرة للأديان والمذاهب) علمانیه تی له (۳۷) ده یه ن تایه نی جیهانی

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر پروهانه آ-الموسوعة الکشاف، ب-الموسوعة الجماعات و المذاهب..

<sup>۲</sup> بۆ زیاتر پروهانه (المذاهب و مفاهیم... ل ۶۲.



ریژرکدوه، به لّام به زمانیتکی پالّو و راستموخز دان سمو راستیه ناهیتن. بویه  
نمو مافه له نایینی نیسلام دهسینن، دهیهوئی زیندانی بکا، پان نهفی بکا و  
لهژیانی دورووجاتهوه، همرچی نایینی نیسلامه ناپکوزیتیهوه به لّام لهخوی جیا  
دهکاتهوه، نالیردهوه نمو ناکۆکیه ی بمردهوامی نیسلامی و علمانیست دریزه ی  
دهبی له جیهانی نیسلامیدا و که متر له جیهانهکانی تر نمو ناکۆکیه ههیه.

### پیتاسه جیا جیاکانی علمانی:

کۆمه لێک مانای جیا جیا ی پی دراوه به لّام ماهیهتی ههیه که نهک له لایهن  
نایینهکان به لکو له لایهن فرههنگ و زانایانی علمانی خوشیان، به دنیایی، دنیا  
پهرستی، نا نایینی، .. یان وهک له هه مو فرههنگهکانی هاتوو جیا کردنهوه ی:  
دهولت له ناین، جم و جۆلی سیاسی له ناین، گێرانهوه ی کاروباری مرۆڤ له  
خوایهوه بۆ به شمری،<sup>۱</sup> وا هه ندی لهو پیتاسانه له فرههنگه سهرهکیهکان وهک  
دهقی خۆی هه لده بۆترین:

+ دانیره ی موعاریفی بهریتانی، علمانیست: بزوتنه وهیه کی کۆمه لایه تیه  
مه بهستی وه رگێرانی پرووی خه لکی له دوا رۆژ به ره و واقع و دنیا به ته نها.  
+ فرههنگی (العالم المجدید- لایستر): سیسته مینکی دنیایه تیکه لی عیبادت  
و بهروای نایینی نابیت.

+ تۆکس فۆرد: .. مادیانه نهک روحی، دهسه لاتیکی دژ به کنبه سه.  
+ الموسوعة العالمية: جیا کردنه وهیه کی ره های نیوان سیاست و شاین، نمو  
عه علمانیته.

+ هه مو فرههنگهکان لهو سنوره ده رناچن، هه تا لهوانه ی کوردیش هه مووی  
هه ره وک فرههنگی نو ی- به رهان قانبع که ده لئی: عه لمانی بریتیه له (دنیا  
پهرستی، باوه ر به کاروباری دنیایی و خۆشهویستی دنیا و باوه رنه کردن به

<sup>۱</sup> کجالی- الموسوعة السياسية ج ۱، ماده: علمانی.



دهره‌وی شه‌مانه).

جیاوازی بنچینه‌یی له نیتوان نه‌وانه و نه‌کادیمیه‌تی نیسلامی له پیتناسی دا نه‌ویه، نه‌وانه مرۆڤ به (سید الکون) ده‌زانن، که‌چی نیسلام به (خليفة الارض)ی ده‌زانن.

### گه‌شه‌کردنی علمانیه‌ت:

ده‌توانین به‌ خیرایی خاله‌کانی هۆی گه‌شه‌کردنی علمانیه‌ت له‌ نه‌وروپا کۆ بکه‌ینه‌وه له:

١- بارودۆخی سه‌لبی ئایینی مه‌سیحی و نه‌بونی شه‌ریعه‌ت له‌و ناینه.

٢- گه‌شه‌ی زانست و دۆزینه‌وه گه‌ردوونیه‌کان و تیۆری په‌رسه‌ندن.

٣- سه‌ره‌لدان و گه‌شه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی مادی.

٤- گه‌شه‌ی سه‌رمایه‌داری و که‌رت و به‌رژه‌وه‌ندی تاییه‌ت، له‌ به‌رامبه‌ر هه‌موو نه‌وانه‌ش ئاین له‌ کشانه‌وه‌ بوو، به‌شێوه‌یه‌ک عه‌قل و ئاین که‌وتبوونه‌ دوو به‌ره‌ی دژ به‌یه‌ک.

٥- وه‌رچه‌رخانی نیمچه‌پراتۆریه‌ت بۆ ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی و دروست بوونی یه‌که‌م نه‌زموونی علمانی له‌ فه‌ره‌نسا.

٦- دارمانی خه‌لافه‌تی عوسمانی و وه‌ستانی بزوتنه‌وه‌ی وشپاری له‌جیهانی نیسلامی.

به‌و شێوه‌یه‌ نه‌و چه‌مه‌که‌ له‌ نه‌وروپا سه‌ری هه‌لدا (یان راسته‌ر بلیتین زیندوو بۆوه به‌و ناوه‌)، راسته‌وخۆتر له‌ زه‌مینه‌ی واقیعی سه‌لبی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ئایینی سه‌ری هه‌لدا، نایه‌که‌یان -هه‌روه‌ک سپیوزا ده‌لێت سه‌ خه‌ستی ده‌سه‌کاری کرابوو<sup>١</sup>، یان وه‌ک (فولتیر) ده‌لێ کتێبی په‌رۆز هه‌مووی خرافیا ته‌ شه‌ریعه‌تی تیا دا نه‌ما بوو جگه‌ له‌ هه‌ندی سپارده‌، خۆی کارتی سووری به‌ خۆیدا بسو له‌ گۆره‌پان

<sup>١</sup> رسالة في اللاهوت و السياسة - سه‌ه‌وزا.



دهریکری، سرنج بده (ما لقیصر للقیصر، وما لله لله) ئینجیل مهتی (۲۲) ۱۴-۲۳. یان (حاکم التفشیش - Ingaision)، یان دروشه باوه کانیان وه (حوکمی ناسمان بز خودا و حوکمی زهوش بز نیمپراتوریته)، (ناین بز ناسمان و یاساش بز زهوی)، تاراده بک باسی خوی زهوی و خوی ناسمانیش ده کرا... له سر بنچینهی عملانیست له فکردا له باشتین دؤخی دان بهوه دنن که (رب السماوات...)، که چی له قورنان (رب السماوات والأرض)... هتا ناسمانیش گه لی جار تهنه بز خودا نه هیل اوه توه. ناینی مهیحی دنیایی نه گوايه قیامه تیه ((ملکتي لیست في هذه الدنيا))، دنیای به چی هیشتوه بز مرؤ، له که لتوری رؤما و یۆنانی و له رؤژه لایش وه ناینی زهده شتی خوی شهریش هه بووه، له زوری تریش خوا یارمه تیدری به شهری نه بووه، بؤیه ده بوايه سیسته میک نهو بؤشایه پر بکاته وه.

رای مهیحیهت (وه نه رستؤ) وابوو که خوا به تهنه گهردوون بهرپوه نابا، ههروه که قشه (ولیم شامبل) له هه موان زه قدر بویژانه تر جاری داوه، سرنج بده نهو رایهی مهیحی ئیستایشانه وه ((ان الله في عمله ديمقراطي))،<sup>۱</sup> که واته هاوکاری و شریکی ههیه له بهرپوه بردن ههیه.

بهو شیویه له نهو روپا له گه ل نهو فاکته رانهی سهروو له گه ل ریککه و تنی ویستفالی له ۱۹۴۸ به ناسانی عملانیست سمری گرت له پاش شوژی فره نی یه کهم کۆماری عملانی له سالی (۱۷۸۹) دروست بوو، ئیتر تهقیه وه، له سهدهی (۱۹) به دواوه سمران سمری نهو روپای گرته وه، دواي سهدهی بیسته میش جیهان به گشتی، زهق ترین ریکهوتن که تانیستاش زیاتر ولاتانی عه ره ب و عملانیستی توند ره دواي دهکا نهو میه که له نیوان موسولینی وپا کرا له ۱۹۲۹ بهو شیویه: مرؤ له بوونی هه بز موسولینی بیت تا هردن لهوی به دواوه هه تا

<sup>۱</sup> له به چمه دا نهو رایهی (انکسامندرس) (موسوعه الفلسفیه) سهر که.

<sup>۲</sup> به رنامهی (عطات والعیر) (رادبوی مؤتیکارلؤ: بهانی ۱۹۹۸/۸/۲۷.



قيامهت بيته عايلى پاپا!! نو دابه شيه وهك دوو برآيه كه بوو شهوى گهوره وتى با نهمن مهغدوور بم ماله كه وابه شكه بن ليره وه تا سهر بان بۆ من له وئيش را ههتا ناسمان بۆ تۆ! نيتر رولى نايىنى مهسيحي كهوته دواى مردن، شهوى ههر جى مى مشت و مې بوو به تاييتمى له دواى رابوونى ئيسلامى له پاش ههشتاكانى سهدهى رابردوووه چهنده عهلمانيهت توانويهتى و دهتوانى بيته ناو كۆمه لگهيه كى ئيسلامى كه نايه كى له جه وههردا له مهسيحيهت جيايه، خاوهنى بهرنامه و شهريعهتى تيروتمه سلى سرتاسهري ژيانه، دياره به پيى بهشتى گرينگى سرچاوه كانى رۆژه لائى و ئيسلامى و هه ندىكى رۆژناو ايش نهوا (ماسۆنيهت و سه هيزنيهت) جيهانى و رۆژه لاتناس و فيكرى نيمپرياليزمى و تمبارى (تهغريبى) وهتا (مبشرين) يش له پيى دروست كردنى چه ندين سه نتهرو ناوه ندى رهوشه نبيرى و كه لتورى و سياسى.. نو بيرى هيتا جيهانى ئيسلامى، به تاييه تى له پيى بيرى نه تهوى.

به لام شهو زه مينهيه له جيهانى ئيسلام نوئ نه بوو، له پيش ئيسلاميش بزوتمه وهيه كى فعههنگى به ناوى (هيلنيستيه)\* له گه ل داگر كردنى رۆژه لات له لايه ن نهكه ندهرى مه كدۆنى له ٣٣٣ پ.ز. دهست پي ده كا و دروست بوو، نهوكاتى (فيساگۆرس) چه نده مدرسه يه كى دروست كرد له هند و فارس بۆ شهو مه بهسته، له ميترۆوى ئيسلاميش (معاويه) به كه م ههنگاوى جياكرده وهى (قورنان) و (سولتان) دارشت، هه ندى تينگه بيشتنى تاييه تيش له فهرموده وه قسه كانى ياههران جۆرتيك له و جياوازى بهر چهسته ده كا، وهك: (سيفترق القرآن والسultan..)، (اعمل لدنياك كانه تعيش ابدا.. وللآخره كانه تموت غدا)، له وانه ده توانى به خوار كرده وه سدى لى وهگرى و واى پيشان بهدى كه ئيسلاميش

\* بۆ زياتر سهرنج به ده - مقلاتان فى الحكمه - جۆن لوك .

\* هيلنيستيه پييك هاتروه له دوو وشه (هيل كه له هيلاس هاتروه - جاران نه گريكه كان به بۆنانيان دهووت بلا ده هيلاس، دواى به ماناى ره چه لك-يان بايره - بۆنانى هات، وشهى دووهم نيست واته رۆژ هه لائى، كهواته هيلنيستيه بهو شارستانيه دهووترى كه له رۆژه لائى رۆژناو ايسى پييك ديت



وهك تايئنه كانى تر قىيامه تيه نهك دنيائى، يان به لاي كه مه وه كارى دنيائى و كارى قىيامه تى ليك جيايه، نيتر مه سه لهى ته سه وف و ته مركى دنيا... ته و پيشانهى ههيه، له گهل ميژوى سياسى موسولمانان بوارىكى سانا بۆ بىرونى عهلمانيه ت ده كاته وه، يه كى له هه ره كاره تر سناكه كانى نه و به رجه سته يه ريكه موتنى (عهد بن عبدالوهاب) و (حمد بن السعود) له ١٧٣٧ به ده ست خۆشى برى تانيا، تيايدا حوكم و تايئنيان ليك جيا كر ده وه به شيويهك حوكم بۆ ال سعود و فه تواس بۆ زانا كانيان<sup>١</sup>، وولاتى عه ره بى سعردى له سه ر نه و بنچينه يه دروست بوو، بۆيه رهنه هه له نه بين نه گه ر بليين سعرديه كۆن ترين ولاتى عهلمانيه له جيهانى ئيسلامى نهك توركيان .

له دواى نه و كارى معاويه دواتر يه زىد واى له زانايان كرد به ره به ره له ده سه لات و سياست دوور بكه مونه وه و به ره به ره ش كار بگه رى فه له سه فهى يۆنانى له سنورى خۆى زياتر كارى له هه ندي زاناي ئيسلامى كرد، له وانه دروشمى (اخوان الصفاء- كه برىتى بو له فه له سه فهى يۆنان و شه ريه تى ئيسلامى يه كه تر ته وا و ده كه ن)، له سه ر ده مى خه لافه تى عوسمانيش به ره به ره نه زمونه كانى دواى (ويستقاليا- ١٦٤٨) و شوڤشى فه ر ده سا ١٧٨٩ هاته نيتر خه لافه ت له ريكه خستنى سويا و تيداره و ده ستور و... نى دى نه و گۆتانهى وهك (ده سه لاتى ناسمان و ده سه لاتى زهوى، پياوى تايئنى و پياوى سياسى، نه قل و عه قل، پياوى تايئنى بۆ مزگه وت و پياوى سياسيش بۆ ده ولت، زهوى بۆ مرۆ و ناسمانيش بۆ خودا، تايئنى ناسمانى و ياساى زهوى...) ليك جيا كر انه وه، ته و ليك جيا كر ده موانه بنه مايه كى به هيترى بۆ عهلمانيه ت سازدا، تا تايين و ده ولت ته وا و ليك بتر لزي، له سالى ١٨٢٦ ز بۆ يه كه م جبار به رگى سوپاى خه لافه ت بسوه نه و روپيانه له سه ر ده مى سولتان عمموى دووه م، له سالى ١٨٣٩ له سه ر ده مى (سولتان عه بدوله جيد) ده ستوريكى تيكه ل به نيوه عه لمانى (پيك هاتر له بنه ماكانى شورى فرنى) و نيوه ئيسلامى دارژرا، بۆ يه كه م جبار ده ستوريك دارژرا كه

<sup>١</sup> الاسلام والعلمانية و اثرهما فى نشأة الدولة العراقية الحديثة



(سەرچاوه‌ی به‌تاتی ته‌ن‌ها شه‌ریعه‌تی نیسلام نه‌بی) له‌ میژووی خه‌لافه‌ت\*، .. تا په‌یدابوونی نه‌تاتۆرك، كه‌واته‌ نه‌و بزوتنه‌وه‌یه‌ی له‌ معاویه‌ ده‌ستی پێكرد له‌ نه‌تاتۆرك كۆتایی هات، به‌ به‌كه‌م كۆماری عه‌لمانی.

به‌ پێی هه‌ریه‌كه‌ له‌ (د. محمد عماره‌، د. أحمد فرج..) به‌كه‌م (فه‌ره‌نگ) كه‌ عه‌لمانیه‌تی له‌ جیاتی سێكولاریزمی نینگلیزی و لاتیکی فه‌ره‌نسی به‌كاره‌یناوه‌ فه‌ره‌نگی (عه‌ره‌بی-فه‌ره‌نسی) لويس به‌ستهری میسری بوو له‌ سالی ۱۸۲۸ كه‌ له‌ پێزی سوپای فه‌ره‌نسی داگیركه‌ری میسری ده‌كرد<sup>۱</sup>، بۆیه‌ (عه‌لمانی) داناوه‌ نا به‌ره‌ی "علم" وهرگیرئ، واته‌ نه‌نقه‌ستی تیا‌بووه‌، سه‌رنج بده‌ له‌ كوردیش (رامیار) له‌جیانی سیاسه‌ت هاتوو واته‌ (مكریاز) كه‌ گوزارش له‌ رێبازی میكافیلی ده‌كا، نه‌ك هه‌موو سیاسه‌ت به‌هه‌مان شتیه‌ش هه‌لبژاردنی عه‌لمانیه‌ت وایه‌، لويس به‌ستهر Laigue فه‌ره‌نسیه‌كه‌ی وا ته‌رجه‌مه‌ كردوو به‌ (علم)، چونكه‌ له‌ Lagos ی فه‌ره‌نسی مانای (علمه‌)، جۆره‌ دزیه‌كه‌. وه‌ك سه‌رقافله‌ی داگیركه‌ر هه‌رده‌م نووسه‌رو ڕه‌وشه‌نبیری وا هه‌بوینه‌ و هه‌نه‌، بۆ جێگیرکردنی چه‌مك و پێناس و پێوانه‌كانیان، عه‌لمانیه‌ت و به‌شێك له‌ عه‌لمانیه‌كان له‌ نه‌سلدا نه‌و پێشه‌نگه‌ بووینه‌، وه‌ك له‌ لێدوانه‌كانی سیاسه‌ته‌دارو سه‌ركرده‌ سه‌ربازیه‌كانی رۆژنا‌واش هه‌روا ده‌رده‌كه‌وئ كه‌ كێشه‌ی هه‌ره‌ بنچینه‌یان بۆ سانی داگیرکردنی ولاتانی نیسلام نه‌و قورئان و شه‌ریعه‌ته‌ بووه‌، عه‌لمانیه‌تیش به‌شێك بووه‌ له‌و سانییه‌، بۆیه‌ جار وایه‌ ناوی (قۆلی پێنجه‌م- الطابور الخامس)یشی لی‌ نه‌راوه‌، ئیتر چه‌ندین نووسه‌ر و فه‌ره‌نگ‌ نووس و رێبازی عه‌لمانی له‌گه‌ڵ بزوتنه‌وه‌ی مه‌شروته‌یه‌ت (ده‌ستوری) دروست بوو، له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م به‌ زه‌ق تر په‌یدابوون هه‌تا له‌ناو جه‌رگه‌ی خه‌لافه‌تی عوسمانیش، حیزبی ئیتحاد ته‌عه‌الی و

\* له‌سه‌رده‌می سه‌لیسی فانونی (گول خانه‌) ده‌رچو ده‌ایش (خط هه‌م‌اینی ..) هه‌ندێ فه‌رمانی تریش به‌لام نه‌و شێوازه‌ی ده‌نه‌گرت بیه‌ شریك له‌گه‌ڵ شه‌ریعه‌ت .  
 ۱- أ- معرکة المصلحات- د. محمد عماره‌ ل. ۶۶. ب- عه‌لمانی و عه‌لمانیه‌- د. أحمد فرج.



تەرەقى توركى لە ۱۸۸۹ لە يادى سەد سالى شۇرشى فرىسى دروست بوو، تىيادا بىرى نەتەوىى و لىپرالى لە جياتى بىرى نىسلاسى داهىتا، نكىن ئەلب (۵) بەرگى (توران) نووسى وەك تىزرى نەتەوى تورك لە جياتى شەرىعت، چەندىن ناوہندو سەنتەرو حىزىبى ترى ئەلمانى لە سەرانسەرى سەنورى خەلافەت دروست بوو، چەندىن پەوشەنبىرى ئەلمانىش لە توركەكان وەك نەدەت پاشا، نامق پاشا، تەكىلن ئەلب، زىا ئەلب كۆك، آنور پاشا، مصطفى كمال... نىنجا وەك (سەرىسەر) رۇژناوا (۳) مەرجى بەسەر مصطفى كمال سەپاند كەلە كۆنگرەى لۆزانى ۱۹۲۳ بەو شىئەىە بەرجەستە بوو:

۱- ئەلەلەشاندەنەوى خەلافەت و دامەزاندەنەوى دەلەتتىكى نەتەوىى.

۲- دەستورىكى ئەلمانى مەدەنى لەجياتى دەستورى نىسلاسى.

۳- سەركوت كەردنى ھەر تەقەلەيكە بۆ زىندو كەردەنەوى خەلافەت .

لە بەرامبەرىدا رۇژناواش سىقەرى گۆرى بۆ لۆزان كە تىيادا كورد پەشت شكىن كرا لەگەل خەلافەت، ئەلمانىەكانى كوردىش پىرى قايل بوون.

لە ناو ەمرەيش (نجىب غازورى، احمد لطفى سىد، ساطح الحصرى، اسماعىل مظهر، قاسم آمىن، طە حسىن، محمد عەزە دروزە، سەلامە موسى، انطوان سعادە، على عبدالرزاق، بطرس بەستانى، شىلى شىمل، فرج انطوان، مىشىل علفلق، جمال عبدالناصر...) زۆر سەركردە و سىياسەتەدارى جىھانى تر رۆلپان بىنى و كارىگەرىيان لەسەر جىھانى نىسلاسى و ەمرەبى ەبەو، لەوانە: سوكانتو، نەھرۆ، سۆھارتو، غاندى، ... لە جىھانى نىسلامشدا رابرونىتىكى ئەلمانى سەرتاسەرى سەرى ەلەدا و بەرەبەرە جىتى خەلافەت و شەرىعتى نىسلاسى گەرتەو، لەناو كوردىش: (نىسحاق سەكوتلى، عبدالله جىوت، بەشىك لە بەرخانىەكان، رەفىق حىلمى، شەرىف پاشا، ابراهيم أحمد...) و چەندىن نووسەر و ناوہندى كوردىش لەسەرەتا ھاوکار لەگەل ئەلمانىەتى توركى دروست كەردبوو، سەرنج بەدە لە بلاوكرادەى (مەشروتىەت) بە پىنووسى (شەرىف پاشا)ى كورد لە



(ژ: ١٠ مای سالی ١٩٠٣) چۆن نووسیبویەتی: (نەوی دەیسەلمێتی کورد نازاد بووینەو نازادبەخوێزان نەویە کە نافەرەتانیان ھەرگیز پەچە ناپۆشن)<sup>١</sup>، گۆتە (تا نەوروپا لە کۆت و زنجیری نایین پزگاری نەبوو پێش نەکەوت، شواش نێمە جیھانی نیسلامی تا لە نایینە کەمان پزگار نەبین پێش ناکەوین) زۆر باوی ھەبوو، بەو شێوە ولات لەدوای ولات پەیرەوی عەلمانیەتیان دەکرد، خدیوی نیسماعیل لە ١٨٨٣ یاسای فەرەنسی ھێنا ناو میسر، ھەندێ ولاتیش لەگەڵ داگیرکردنی لەلایەن رۆژناوا عەلمانیەتیان ھێنا جیتی شەریعەت، لەوانە جەزائیر ١٨٣٠، عێراق و ولاتی شامیش لەگەڵ دروستکردن و داگیرکردنی، تونس یاسای فەرەنسی لە ١٩٠٦ پەیرەوکرد. مەغریب لە ١٩١٣، زۆربەیی ئەفریقا و ئاسیای گرتەو، ھەمان بەتێنی پێشکەوتنی تەکنۆلۆجی و سەرەخۆیی بە کورد درا لەلایەن عەلمانیەتی کوردیەو. نەو مانای پێش کەوتنی وەرگرتبوو، بە ھەمان پووکار ھونەر و وێژ و کەلتوری کوردی بەرە بەرە ناوەرۆکیکی عەلمانی وەرگرت ھەتا نیشاش لە (سروودی نیشتمانی) کوردی وا ھاتوو: ... دینمانە ناینمان ھەر نیشتمان! نەو لە کاتی کەلایە دەبین خەلکی تر گۆزا بەرەو ئەتێ عەلمانی، سروودی نیشتمانی چیچان (٧ جار - لا الاله الا الله-) ی تێدا، نێر کوردو جیھانی نیسلامی لەگەڵ ھاتی عەلمانیەت مەینەتێ کانیشتی بۆ دروست بوو، کوردیش پێی دا بەش و داگیرکراو بوو.

### عەلمانیەتی نیشتا:

عەلمانیەتی نیشتا درێژکراوی دەریەکانە کە لەگەڵ زانایانی نیسلامی پووبەروو بوونەو کتیبیان لەسەر نووسراوە تا سەدی بیستەمیش، لەوانە (منقذ من الضلال) غزالی، (ضد الدھرین - افغانی)، زیاتر عەلمانیەتیکی پۆژناواییە، دواي نەوی عەلمانیەتی پۆژھەلائی شکستی ھێنا .

<sup>١</sup> رۆژنامەگەری کوردی بە زمانی فەرەنسی.



د. مراد وهبه (۱۰) خالي دهست نيشان كړدوه كه نيشانه ي بمره و  
علمانيه ته، ده بښن هه مان توخي بنچينه يه كاني ده هري و فله سه فدي مادي و  
توخه كاني (ته غريبي) ناناييني تپايه:

۱- مرؤه ناژه ليتكي سروشتيه نه ك جيتشيني (خليفه) ي خوا له سر زهوي.

۲- مرؤه كوري نه و دنيايه نه ك دنيايه كي تر.

۳- ناين دهرهاوېشته ي پتيويستي مرؤه نه ك سرووي مرؤه.

۴- رزگار كرنې مرؤه به عه قلانيه ت له دژي ناين .

۵- جينگرته وه ي زانست له جياتي ميتافيزيك و شتي ناديار.

۷- په يوه ندي كومه لايه تيه كان جتي په يوه ندي ناينه كان بگريته وه.

۸- په ووست به ند بيت به تام و چيژي ك هر كسه بؤ خوي.

۹- مرؤه پتيوانه و دوامه به ست ده بي.

۱۰- ميژو رزگار بگري ت له ده ست خوا وه ند بدري ته ده ست سروشت<sup>۱</sup>.

هر چه نده علمانيه تي نيتا هه مرو ي يه ك چور نيمو نه و (۱۰) خالهي لي  
ناسازي، هه يه تووند وه ك كونه چه پ و را ديكا ليه نه ته وه يي و ديكتاتوريه  
علمانيه كان، ميسا نه و يش هه يه وه ك نيشتي مان په رور و ديكرات و ناشتي و  
خوازه كان، نه وانه ليك جيان، هه شه هر قايل نيه پسي بلغي علماني، به لام  
هه موويان به ره و مه مله كه تيكن كه پسي ده لين (به رژه و ندي تاييه ت)، كه  
بنه ما كاني تيژي سياسي لي تعرت و ويران ده بي، نه وانه به و دڅه ي پسي  
كه يشتون كه لايسان وايه دنيا هه موو بوويته به رژه و ندي و سياسته تي  
هه لڅه تان دن و .. به زه حمت پسي هه رس ده كړي ناين و سياست جيا نه بن، يان  
خه لكي تر هه يه سياست ده كا به مه بادينو دور له به رژه و ندي تاييه ت، به  
تاييه تي به شيكيان هه ندي تيروا نيسي كلاسيكي هه لهي وه ك گوتنه كاني:  
(شعريعه تي ناسمان و ياساي زهوي)، (ناينه كاني ناسمان)، (ناين بؤ خوت و

<sup>۱</sup> مدخل الي تنوير - د. مراد وهبه.



سیاسه‌تیش بۆ گشتی، (زانایانی نایینی له‌سه‌روی سیاسه‌تن)، (دینداری خۆت بکه و هه‌قت له‌کەس نه‌بییت)، (نویژ و رۆژی پێ ی له‌ هیچ نه‌گرتوه)، (پیاوی نایینی بۆ مرگه‌وت و سیاسیش بۆ ده‌وله‌ت)، (زه‌وی بۆ سه‌روۆ و ناسمانیش بۆ خودا).. زۆری تریش، هه‌لبه‌ته‌ نه‌وانه‌ هه‌مووی هه‌مان زنجیره‌ی (اعطوا.. ما لقیصر لقیصر، وما لله لله)<sup>۱</sup>، (واته‌ مافی قه‌مه‌ره‌ جوکمی زه‌وی بکا و خواش جوکمی ناسمان)، به‌و شتیه‌یه‌ نه‌ک عدلمانیه‌کان هه‌تا به‌شیک له‌ زانایانی نیسلامیش به‌ سانایی ناتوانی سیاسه‌تیکێ په‌سه‌نی مه‌بادیتی و شه‌رعی له‌و سه‌رده‌مه‌ ئالۆزه‌ به‌دۆزیته‌وه، نه‌وه‌ له‌ لایه‌ک و له‌ لایه‌کی تریشه‌وه‌ عدلمانیه‌کان هه‌روه‌ک له‌ مه‌شت و سه‌ری رۆژانی (۱،۲،۳)ی مانگی ناده‌اری ۱۹۲۴ له‌ نه‌خۆمه‌نی نیشتمانی توڕکیا روویدا له‌ به‌اره‌ی هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی خه‌لافه‌ت و جێ نشین کردنی عملانیه‌ت له‌ جێ ی نه‌وا مصطفی‌ نه‌تاتوڕک به‌و چه‌ند په‌رسیارانه‌ به‌سه‌ر نه‌یاره‌کانی دا سه‌رکه‌وت؛ چۆن شه‌ریعه‌ت (قورئان و سونه‌ت)ی نه‌گۆڕ ده‌شیت بۆ کۆمه‌ل و جیهانیکی گۆڕاو؟ نه‌و قورئانه‌ بۆ سه‌رده‌مه‌یک هاته‌وه‌ زۆر جیا به‌ له‌ گه‌ڵ کۆمه‌لگه‌ی خۆمان، بۆیه‌ نه‌و شه‌ریعه‌ته‌ چی تر ناشیت، دوا‌ی خستووین، .. هه‌ر نه‌و جۆره‌ تێڕوانینه‌ به‌نه‌مای تێگه‌یه‌شتنی په‌وه‌نیه‌رانی عدلمانی دروست کردوو، به‌ کوردستانیه‌کانی نه‌تاشه‌وه، بۆیه‌ نه‌ک خۆی به‌نامۆ نازانی، لای وایه‌ بزوتنه‌وه‌ی نیسلامی و بانگێشه‌ی زانایانی شایینی نامۆیه‌ که‌ داوا‌ی په‌یه‌رکه‌ردنی شه‌ریعه‌ت ده‌که‌نه‌وه، له‌ گه‌ڵ که‌م زانیاریان له‌ به‌اره‌ی نیسلام به‌کجاری لێیان ئالۆز بووه، به‌و شتیه‌یه‌ حزبه‌ عدلمانیه‌کان، ده‌وله‌تانی عدلمانی، .. تاکی عدلمانی.. به‌وه‌ ده‌ناسریته‌وه‌ که‌ تێڕوانین و بیروباوه‌رو یاسا‌کانی ده‌ستکردن و جیان له‌ تێڕوانین و بیروباوه‌رو و شه‌ریعه‌تی نیسلام، هه‌روه‌ک (نهموشیروان مصطفی) له‌و به‌اره‌یه‌وه‌ ده‌لتی من و مامۆستای خا‌ل له‌ بیروباوه‌ریش (عه‌قه‌یده) جیا‌بووین<sup>۲</sup>، کۆمه‌له‌ (حرام و حه‌لال)ی عدلمانی له‌ گه‌ڵ کۆمه‌له‌ (حرام و حه‌لال)ی نیسلام لێک

<sup>۱</sup> نینجیل ماتی (۲۲)- ۱۴.

<sup>۲</sup> په‌ته‌ه‌کان په‌کتر ده‌شکێتن- ۲۷۶.



جیا، هندیکیشیان هر به ته‌واوه‌تی دژیه‌تی وه‌ک نو جزره علمانییه‌ی که له‌و چوار خاله‌ی که وینه‌ کراوه له لایمن (پروژتۆزل حکماء صهیون) ده‌توانی له‌و چوار خاله‌ کۆ بگریته‌وه : (۱- نابوروپه‌کی پر سوو، ۲- یاسای ده‌ستکرد جیا له‌و شریعت، ۳- فیزکردنکی نا ناینیانه، ۴- دیموکراسیه‌ک که جینگه‌ی ساوه‌ر بگریته‌وه) <sup>۱</sup>، نه‌وه‌ی هه‌ره‌ نهمه‌که و تاکتیک زان و به‌ دیبلۆماسیه‌ته له‌گه‌ل نیسلام به‌و شتیه یاساییانه‌ی خواره‌وه له‌ ده‌ستوری ولاته‌که‌ی سیان په‌په‌وه‌ی حیزبه‌که‌ی- ده‌نوسی:

- شریعتی نیسلام سەرچاوه‌یه‌کی گرنگی یاسایه.
- شریعتی نیسلام سەرچاوه‌یه‌کی سهره‌کی یاسایه.
- شریعت سەرچاوه‌یه‌که له‌ سەرچاوه‌کانی یاسا.

نمونه‌شیان زۆربه‌ی ولاتانی موسلمان نشینن که ده‌ستوره‌که‌شیان له‌ نه‌سلی فهره‌نسی و هاگناکاری بریتانی نزیک تره‌ نه‌ک له‌ نیسلام، سهرنج بده‌ علمانییه‌تی ده‌ستوری فهره‌نسی، له‌ ۲۷/تشرینی به‌که‌می ۱۹۴۶ له‌ په‌رله‌مان هاتوه‌ (نه‌ دژی ناین نه‌ ناینیش بیت)، نه‌وانیش به‌ په‌چه‌له‌ک ده‌گه‌رته‌وه‌ سهر ده‌ستوری رۆمانی، په‌که‌م جار له‌ جیهانی عهره‌بی له‌ لایمن (فه‌قیه‌ی یاسایی- د. احمد سه‌نه‌وری میسری) به‌شه‌ مه‌ده‌نی ده‌ستوره‌کانی له‌سهر ده‌ستوری فهره‌نسی نه‌قل کردوه، دوا‌ی هه‌موار کراوه به‌ مه‌بادینی سوشالیستی یان شیوعی یان نه‌ته‌وایه‌تی له‌گه‌ل (باری که‌ستی) نیسلامیش، به‌شه‌ سیاسیه‌که‌شی زۆربه‌ی له‌لاین داگیرکمر و به‌په‌تی چه‌کی (نینتداب) پرکراوه‌ته‌وه، هه‌روه‌ک ده‌ستوری ۱۹۲۵ی عێراق بریتیه له‌ خورده‌ی چه‌کی نینتدابه‌که. نیت به‌وانه‌ بوترن ده‌وله‌تی نیسلامی نه‌ک هه‌ر بوختانه‌ به‌لکو هه‌له‌ی زانستیشه وه‌ک بلی‌ی ۳+۴=۹، به‌هه‌مان شتیه حیزبه علمانیه‌کانیش سەرچاوه‌ی نایدیۆلۆژیان بریتیه له‌ مه‌درسه‌کانی سوشالیستی یان لیبرالی یان شیوعی یان نه‌ته‌وه‌یی، یان تبه‌که‌لێک

<sup>۱</sup> بز زیاتر پروهانه کتبه‌کانی: انور جندی (سقوط العلمانية)، هه‌روه‌ها العلمانية و الدولة الدينية- شبلي عیسی ۶۲ل، هه‌روه‌ها راسته‌وخۆ پروهانه پروتوکولات حکماء صهیون.



لە وانه، بۆیە ئەندام بوون لە حیزبێکی عەلمانی عەرەبی یان کوردی یان نەوروژی وەک یەکە، نایینی جیا پرێگر نابێت هەروەک شێلی عیسی دەتێ: (فالمؤمن و غیر المؤمن فی مرتبة اعتبارية سوية)<sup>١</sup>، هەر بۆیەش نێستا هەینین ئەندامی عەرەبی لە کۆنێسە ئیسرائیلی هەبە، یان لەناو حیزبێکی مەسیحی نەوروژی، جیاوازیەکی وا نیە کوردێک چ لە حیزبێکی سۆشیالیستی کوردی بێت یان لە نەوروژی، هەر بۆیەش دەستووری عێراقی (سەردەمی رابووردوو) تورکی و ئەلمانی لێک نزیک ترە نەک عێراقی و تورکی و ئێرانی بە نموونە، یان پەڕەوی (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) لە ناوێرکدا لە (حزبی سەوزی سۆیدی - کە ئەندامێکی سەرکردایەتی کوردیشە بەناوی جبار ئەمین) نزیک ترە نەک لە حیزبێکی ئیسلامی کوردستان، بە هەمان شێوەش بۆ حیزب ئیسلامیەکان.

واتە جیهان دا بەشی مەدرەسەییە نەک نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و هەتا شارستانی وەک (هەندگتۆن) بۆی چوو، دەولەت و بزووتنەو تاکێ ئیسلامی لە جەوهەردا لە عەلمانیەت بەو جیاوەکرتنەو کە (شەریعەتی ئیسلامی تاکە سەرچاوەی بەرنامەی ژيان)ی بێت، بە هەمان شێوەش نێستا تاکێ عەلمانی و ئیسلامیش لەو دوو پرێانە لێک جیا دەبنەو، تاکێ عەلمانی تێ دەکۆشی بۆ هێنانەدی یەکێ لە مەدرەسە عەلمانیەکانی سۆشیالیستی یان لیبرالی یان شیوعی یان نەتەوەیی... هەت، ئیسلامیش بۆ دەولەتی ئیسلامی، ئەوێ بێتایەنە و بۆ هیچ تێ ناکۆشی زۆری جێ بە (عەوام) ناو دەبرێ یان لە باشترین دۆخیدا (سەرەخۆی) پێ دەووترێ.

لە دواي قەلۆش بوونی عەلمانیەت بە تاییەتی لە کۆتایی سەدەي رابووردوو تا ئێستاش بە فراوانتر گەڕانەو سەر بەکارهێنانی ئاین و شارەنەوێ عەلمانیەت، هەر لە سۆیندی یاسایی و پادکردنەوێ بۆنە ئاینیەکان و قورئان خوێندن و مزارەتی ئەوقاف و... بەلام لە کۆتاییدا هەر بەکارهێنانی ئاینە لە پێتساو

<sup>١</sup> العمانیه و الدوله العلمانيه - ل. ٥٤.



علمانیته، مادام دهستوره‌کی علمانیته، نالیردها ناسینه‌وی علمانیته پی‌وره‌ی‌کی وردتری ده‌وی، نویش نموده ناخو له نیوان دهستور (دستور الساند) و ناین کامه‌یان (مرجع) ی کامه‌یه؟ نه‌گهر دهستور مرجع بوو نه‌وا علمانیته، پی‌چم‌وانه‌ش به پی‌چم‌وانه‌وه، واته بهو پرسیاره حیزب و لایمن و ده‌وله‌تی علمانی و هتا ناکی علمانی‌ش له‌رووی یاسایه‌وه لیک ده‌کریت‌وه کامیان رابمری کامیان؟ دهستور یان ناین؟ هه‌لبه‌ته نمو پرسیاره جیایه له‌گه‌ل پرسیاره‌کی (گیزو).

له‌ کۆتاییدا پیتش نه‌وی هه‌مو بناغه‌کانی علمانیته هه‌له‌نگینه‌وه له (مصطفی کمال) را... ده‌بینن علمانیته‌کان له‌ دوا‌ی شکستی شیوعیه‌ته به پانتایه‌کی فراوان گه‌رانه‌وه لای ناین بۆ هه‌موو یواره‌کانی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، جه‌نگی، دبلۆماسی، ده‌ستوری، فهره‌نگی، نیشیمانی، .. نه‌ک هه‌ر نیسلام به‌لکو مه‌سیحی و به‌هودی و ناینه‌کانی تریش بهو مرجه‌ی-له‌نیو جه‌انی نیسلامیدا- نیسلامی سیاسی نه‌بیت، سه‌ده‌ی (۲۱) به‌ سه‌ده‌ی ناینی ده‌ژمیرن، ناسنامه‌کان ناینه، نوسلویه‌تی مه‌سیحی ده‌وری هه‌ره‌ گرنگی جیهانی هه‌یه، (مل ملانیی شارستانیه‌کان-هندگۆن) که نیستا نه‌مه‌ریکا و رۆژناوا له‌سه‌ری ده‌رۆن ناوهرۆکی ناینه، هه‌ر چه‌نده رۆژناوا وازیان له‌ ناین نه‌هیتا بوو، له راستیدا هه‌ر خودی ده‌وله‌تی نیسرائیلی له‌سه‌ر بنچینه‌ی ناین دروست بروه، هتا له‌ لایمن (گولدمانیر-سه‌رۆک و هیرانی نه‌وسا) و ده‌سفی سه‌رکه‌وته‌کانی (سویای نیسرائیل) به‌ چاکترین موفوسیری ته‌ورات ده‌کرد، نیستا وا ته‌پاری دلسۆزانی نه‌ته‌وایه‌تی عه‌ره‌بیش له‌ دوا‌ی دژایه‌تی نیسلام بۆی گه‌راونه‌ته‌وه.

هیتا علمانیته‌تی کورد به‌ چاکی ده‌رکی به‌و گرنگیه‌ی ناین نه‌کردوه له قۆناغه‌کانی (۱۹) ی نه‌وروپا و سه‌ده‌ی رابورده‌وی عه‌ره‌به.

\*) (گیزو) ی فرسی نمو پرسیاره‌ی هیتا ناراه ناخو دایره‌نریته سروشتی ده‌ستور دپاری ده‌کا یان پی‌چم‌وانه؟



## پاساوه نوییه کانی عملانیست:

مهم‌ست زیاتر لیره له جیهانی نیسلامیه نه‌گینا له جیهان زیاتر نهو پاساوه همیه مادام به‌رنامه‌یه‌کی سیاسی تری ناماده نه‌بیت، له ناو‌دراسته‌کانی سه‌ده‌دی رابردوو و ه‌دف‌یک‌کی زانایانی نیسلامی له نه‌فریقا سه‌ردانی (ماوتسی ت‌ونگ) یان کرد و باسی به‌رنامه‌ی نیسلامیان ب‌ز کردبوو، له وه‌لاما و تب‌ووی: جا نه‌گهر ولاتی من خاودن نابین‌یک‌کی وا به به‌رنامه‌ی ه‌مه‌لایه‌ن ب‌وایه من هیچ پ‌ت‌ویستم به عملانیست و شیوعیت نه‌ده‌بوو، به‌لام له چین نابین‌ی تاروی و ک‌ون‌ف‌وش‌ی‌و‌سی ز‌و‌را‌یه‌تیه‌که‌یه که ب‌ز نهو سه‌رده‌مه ناشی و بنه‌مای گ‌شه‌ی تیا نیه... که‌واته له جیهانی نیسلامی نهو به‌رنامه همیه ب‌ویه نیستاش له د‌و‌ای نهو ه‌مه‌وو فشاره ه‌مه‌ه لایه‌نه له ولاتی‌یک‌کی و‌ک ت‌ور‌کی‌ا عملانیست ش‌ین نابین‌ی یان و‌ک ئ‌یران (زه‌مانی شاه)، ن‌یر پاساوه‌کانی عملانیست گ‌هر‌م‌ترین جه‌نگ‌ی ف‌یک‌ریه که له‌و خالانه د‌ه‌ن‌یر‌ن‌یت:

(دیوکراسی و ک‌و‌ماری و مافی مر‌ژ و فرده لایه‌نی و دروست کردنی ک‌و‌مه‌ل‌گ‌ی مه‌ده‌نی و بازاری نازاد، گ‌شه‌کردن، یه‌ک‌یتی نیشتمانی .. ته‌نیا به عملانیست به‌دی د‌یت)، نهو خال‌ه‌ی د‌و‌ای ز‌و‌ر ده‌و‌رو‌و‌ی و د‌ل‌ین ه‌مر ولاتی‌یک‌کی نیسلامی ده‌بین و‌ک: ه‌یند، لوینان، یان ع‌یراق، له ک‌و‌مه‌ل‌ن‌ک نابین پ‌یک ه‌ات‌و‌ده نه‌گ‌هر عملانی نه‌بیت پارچه پارچه ده‌بیت.

وه‌لامی نیسلامیه‌کانیش به‌ه‌یز‌تره به‌تاییه‌تی له‌و سه‌رده‌مه و به ک‌ور‌تیه‌که‌ی نه‌ویه:

۱- گ‌شه‌ی زانست و ته‌کنه‌ل‌و‌ج‌یا په‌ی‌وه‌ندی به ج‌و‌ری ح‌وک‌م و سیاس‌ت نیه، نه‌گ‌هر راست ب‌وایه ده‌ب‌وایه ف‌یت‌ن‌ام و که‌مه‌ب‌و‌د‌یا ب‌ی نابین ز‌و‌ر له پ‌یش یابان ب‌و‌رنایه که نابین‌یک‌کی د‌وا که‌وت‌و‌ی ه‌یه.

۲- ده‌وکراسی و ک‌و‌ماری و مافی مر‌ژ.. پ‌ن‌که‌وه نه‌به‌ست‌راون به ده‌یان نم‌ونه ه‌یه ک‌و‌ماریه و ناد‌یوکراسیه، ز‌و‌رس‌ی ولاتانی ع‌ه‌ره‌بی عملانی و ک‌و‌مارین.



که چی دیکتاتورین، له رژژناوایش: شیلی، نیتالیا، پرتوغالو نیسپانیا.. پیئشرو، خاوهن بازاری نازادو عملانی بوون، که چی دیکتاتوری بوون دیموکراسی نه بوون.. نه وانه معرج نین، ته نانهت به پیچیه وانهش هندی جار چ له ناو ولاتانی عمره ب چ له رژژناوایش مه له کیه کان دیموکراسی ترن له کۆماریه کان. خۆ بزوتنه وهی شوفینی فرنسی و فاشی نیتالی و نازی نه لمانی و فالانزیسی نیسپانی.. له هه ناوی دیموکراسی بازاری نازاد هاته کایه وه، به عسیه تیش له عملانیهت و کۆمارای هاته دی \*

٣- نینجا بازاری نازادو کۆمارای نهو پیتوانیه چاکه نین ههتا چاکه تری تری پی بیئیری، ههتا دیموکراسی خوشی (بۆ زیاتر سه رنج بده بابتهی دیموکراسی، بازاری نازاد..).

٤- نهو ولاتانهی فرده نابین و نه تمهون غومنهی سه رکه وتوو نین له ژیر سایه ی عملانیهت، لوبنان هه موو تویتو چینه کان تیشک به ربوون، یه کیتی سۆفیهت، یوگسلافیا، چاد، سۆمال، رواندا و بۆرندی و عیراق و هیندو.. هه موو جهنگه ناوه کیه کان هه ر له ژیر سایه ی عملانی بووه.. که واته عملانی چاره سه ر نیه هۆیه که ی قول ترد، خه له لی پۆژه لاتی ناوه راست (به غونه) له سنوره کانه که به پیی (سایکس بیکنۆ ١٩١٦) کیشراوه، یان خه له ل له نه بوونی (دادگه ریه)، چونکه ولاتیکی وه ک سۆمال یه ک زمان و یه ک نه ته وه یه ک نابین و ههتا یه ک مه زه به بیشن، که چی له ژیر سایه ی عملانیهت پارچه پارچه بوینه تا نیتستای نهو نووسینه، نینجا نهو بووه سه ده یه ک عملانیهت نه میتوانیه وه عه ره بی یه کبخوا به لکوفاکته ری پارچه پارچه یه که یه، ههروه ها کوردستانی مه زیش له ژیر سایه ی عملانیهت دابهش و پارچه پارچه کراوه، نهو سه ده یه کیشه به ره خراپتر پهرته وازه یی تر ده چیت، ته نانهت کوردستانی خوارو له ژیر سایه ی شه زمونی عملانیهتی یه ک نه ته وه یه ک مه زه به و... کردبوویه دوو پارچه دوو حکومهت دوو... هتد.

که چی ده بین له میتزووی نیسلامی و غومنه ی نوی نیسلامی تا راده یه ک



كەمىك نازادى ھەم بويى ۋە ھەبىي عەلمانىيە كان پاشە كۈشە دەكەن ۋە ئىسلامىيە كان گۆرۈپان داگىر دەكەن، ھەروەك بېشرا لە: جەزانىر، نەردەن، توركىيا، يەمەن، لوبنان، فەلەستىن، تاجىكىستان، .. ۋا ئىستاش دەبىنىرى لە مەغرىب، توركىيا، پاكىستان، بەھرەين، نەندۇنىسىيا ۋە مالىزىيا ھەتا لەو دۆخە ناسروشتىيە سۆمەلىش، زۆرى تىرىش بەرپۆھە. ھەلپۇاردنەكانى عىراقىش ۲۰۰۴ لەژىر سايەى داگىر كارىش بوو ھەر ئىسلامىيە كان زۆرىنەى دەنگيان ھىتا.

۳- قەيرانى ناسنامەى ھەيە، بەزمانىكى پالو نالى من چىم، ئىسلامىيە ۋە عەلمانىيە، دىكتاتۇرىيە ۋە دېموكراسىيە، نەتەوھىي ۋە ئومىشە، .. ھەموو ۋە ھىچىش بەتەواوى نىيە، بۆيە دەبىنىن نەك جىھانى سىي يەم، حزبە كوردستانىيەكانىش بە تايىبەتى دەسەلاتدار يادى جەژنى كرىكار، جەژنەكانى ئىسلام، جەژنى مەسىحى، جەژنى نەتەوھىي، .. ھەموو دەكەنەو، .. سالانەش لە پانورامى مېژووى كوردستان تەنيا دەنگ ۋە باسى حزب ۋە سەركرەدى خۆى تۆمار دەكا، واتە ئەوانى تر نىن.

۴- عەلمانىيەتى ئىستا لەسەر رېيازو بەرھەمى فەكرى خۆى ناروا، لە سەردەمى فەكرى شىوعى زۆرىيە ناوەرۆكىكى ماركىيان ھەبوو، لەگەل سۆشپال دېموكراس ۋە وجودى ۋە فەلسەفەو پارەوھەكانى تر.. بەلام لە ھەموویدا تىببىنى دەكرا لايەنە سەلبىيەكانى ئەو رېيازانە پەپرەو دەكرا نەك لايەنە نىجايەكانى.

۵- بەشى زۆرى عەلمانىيەتى ئىستا نە خزمەت دەكا ۋە نە ئىشتامنى ۋە دېموكراسىيە، گەراوئەو سەر پىتئاسەكانى بەشىك لە فەرھەنگە رۆژناوايەكان كە عەلمانىيەت (Secular) بە دىنىوى ۋە بىن مبالات ۋە بىن بەرپرسيارى لىك دەداتەو.

۶- لە كاتىكا لەو سەردەمى عەولەمە ھەر مەدرەسو لايەننىكى سىياسى پىرىستى بەو ھەيە لە ھەوراز ۋە نشىر، لە دەسەلات ۋە مەعارەزە، لە بوونى ۋە نەبوونىدا.. بەرنامە ۋە پلانى ستراتىجى ھەيىت بىتوانى جەماوەرى بىت.. كەچى



پټکوه ژيان ناسايي بووه، پټکوه ژياني فره نه توه و چين و تويز و فره ناپينش، هه موو ناپينه کانينش سر به ست بووينه، له نيراني نيستا، له نه فغانستانيش له سرده مي تالپان چاکتر بوو هه تا له سرده مي شيوعيه تيش که هه ردوو بالي (په رچه م) و (خهلق) له دژي په و بمره ي جهنگي تر له دژي نه توهو ناپيني تر يش.. نينجا ده بينين ميللمه تيکي پارچه پارچه ي وه که په هود ناپين کوزي کردونه وه بهرامبر (۲۲) ولاتي عه ربه ي عه لماني پارچه پارچه.. نينجا هه ر ناپينشه نيستا بهرگري نيشتيماني پي ده کړي.

### قهيرانه کاني عه لماني (زياتر مه به ست له جيهاني نيسلاميه):

له سره تاي سده ي (۲۰) په وشه نيراني عه لماني جيهاني نيسلامي به لټينيان دا به نوو سين و تار که هاتني عملانييت به هشت له گه ل خوزي ده هيتني له پيشکهوتن و نازادي و شارستاني، که چي وا ده بينين جگه له ديکتاتوري و پارچه پارچه ي و ناکوکی و برسيه تي و گنده لي و خوويستي.. خيري نه هيتاوه، به تايبه تي بز کورد بووه هوزي دايه شي و داگير کردن و مهينه تي زور به کووتي قهيرانه کاني له م خالانه ده گوشت:

۱- دارماني شيوعيه ت بووه هوزي دارماني بنه ما کاني عه لمانيش، نيستا حربه عه لماني و ده ولاتي عه لماني هيچ مه بادينو و به هايه کي نه ماوه په يوه ستي ناسنامه و ديوازي فيکري پي دروست بکا، بزيه تنه نا ده تواني به بهر ژوه وندي مادي خه لکي کز بکا توه که تر سناک ترين هوز کاره بز کومل و بز خوشي، هه ر نه و فاکتوره شه سرچاوه ي ده سلات بازي و ديکتاتوريه ت و براکوژي و هه تا ولات فروشيش.

۲- بزيه عه لمانيه تي جيهاني سي يه م (به تايبه تي عه ربه ي) هه رده بي دژي پيشکهوتن و عه قلانيه ت و دموکراسي و نازادي و وشياري و مه دنيه ت و داگمري بيت، نه گينا گوز بز خوزي هه لده که ني، بزيه ده بينين له هه ر شورتنيک



علمانییتی نیستتا ته نیاو تاقه ریگهی دهسه لاته نه گینا ریگهی تری مردنه..  
بۆیهش ژبانی علمانی له جیهانی سی یهم شهره دهسه لات و دبکتاتوری یه.

۷- تاك و سرکرده کانی حزبه علمانیه کان به بهرنامه که شهوه رهوای دده نه  
به رهوه وندی تاییهتی و کوکردنه وهی زۆرتین خه لک له سه ر بنچینهی (پیم بده و  
پیت ددهم = take and put).. نیت دیاردهی وهک: (بهرتیل، گهندهلی بی  
سنور، بی به لینی، و بهد رهوشتی و نیشتمان فرۆشی و ماستاوچیایهتی و  
خوویستی، ..) باو وهرده گری و بناغه کانی کۆمه لیش تیک دهر ووخی.. و ترسناک  
ترین چاره نووسه.

۸- نه گهر به رهوه وندی میلله ت یان نیشتمان یان مه بادینه کان له گهل  
به رهوه وندی حزبه که یان و سرکرده تیک گرا نهوا یه کسر دووه میان سه رکه ته،  
نهوش سه رچاوهی گشت دیارده دزیو دکانه و پیوانه کانیش وهرده گهرتین (نامراز بۆ  
نامانج)، (ره ختی بۆ دانیم)، (خانین بۆ جیتی دلسۆزی)، (پیش کموتن بۆ پاش  
کهوتن)، (نیشتمانی بۆ به رهوه وندی)، (مه بادینی بۆ گیرفان)..

۹- له هه موی ترسناک تر نهو مه درسه و حزب و لایه نانه خودی خۆیان  
له سه ر بنچینهی گه شهی فاکتسه کۆمه لایه تیه کان بۆ فاکتسه ر نایدیۆلۆژییه کان  
دروست ده بن.. که چی نیستتا نه وان لهو فاکتسه ر گه لی لاوازن، بۆیه ناچار  
بگه رینه وه سه ر فاکتسه ر کلاسیکی و کۆمه لایه تیه کان، نهو کاتیش ناکۆک ده بن  
هه م له گهل واقعی کۆمه لایه تی و سه رده م و هه م له گهل درو شه کانی خۆیان له  
پیک هینانی سیسته می دیو کراسی و مه ده نیه ت ... بۆیه له کورده ستانیش  
راپه رین له سه ر داگیر کسه ر کراو شوپش سه رکه وت، به لām نه لقه له گوژیانی  
داگیر کهریش راپه رین به سه ر به هاکانی شوپش سه رکه وتن.

۱۰- نهو قه براننه روژ به روژ له گهل رهوتی میژوو به خیرا تر زیاد ده کات، له  
کاتیکا له پیش هه موان ده سه لاتداری علمانی له رابوونی نیسلامی دا.. که چی  
له ناکاو ده بیینی خانهی پۆلین کردنی چ له (مل ملانیسی شارستانی) چ له مل



ملائى واقىي دهولى له تەنىشت بروتەنەو ئىسلامىيە كانە. بۆيە ھىشتا خانەى راستەقىنەى لەو دابەشىي جىھانىش نەزانىيە لە كۆيىيە (سەررويان خواروو)، شارستانى ئىسلامىيە يان شارستانىيە كانى ترە، تىرۆرستە يان لە بىرەى دژى تىرۆرە! چاك نازانى ئەو لە جەوھەردا ھەمان مللەلانى تەوهرى كۆنى ئىسلامى و تەوهرى رۆمانى-يۆنانىيە، سەرنج بەدە ئىستا ھەموو ولاتانى عەربىي و موسلمان نشىن كە ھاوکارى نەمريكا بوون ئىستا لە ژۆر ھەرەشى نەون، نىنجا زانا و بىريارە علمانىيە كانىش.. دەبينن نازانن نىنتىماي شارستانيان كامەيە ھەر بە نمونە (طە حسين) دەلى: (شارستانى عەرب و فەرەنسا يەكن لە كۆتاييدا سەر بە شارستانى يۆنانى لاتىنين).

۱۱- بىروبابو ھەر گەردوونى و مەرقايەتى و ناينيان تىك نالۆو، بەتايبەتى لەدواي گەشى زانستى سورانەوى بەردو راستىيە كانى قورشان نەو بىروبۆچوونە علمانىيەى وەك: مەديەت لە فلسفە، گەردوونى بىن كۆتاي، تىرۆرە كانى پەرسەندن و... ھتە. لەبارىيەك ھەلۆشاندەو، بۆيە ئىستا بەلئىنەكەى (جان كوريس) ھاتەدى كە لە كتيبي (حقيقة العالم الملموس) باسى كەردبوو و تىبووى مەن تا لەقوراي بىن گەردوون نەگەم ناچمە ناو سياست. بەو پتيە ئىستا علمانىيەت كە دەچيئە ناو زانستى نوئ لە جوغزى علمانى دەردەچى و پالى دەدا بۆ لای ئىسلامى.. بۆيە بەشى زۆرى بىنەما فيكرىيە كانى علمانى لەگەل زانستى نوئ تىك دەگىي.

۱۲- لەبەر ئەوئى علمانىيەت ناسنامەو كەلتورى دەردەكە، بۆيە ناچار ئەدەى رابردوو و كەلتوروو فەرھەنگى مىللەتەكانيان بن، علمانىيەتى ئىستا شتەدەكە لە جەوھەرى ھىلنسىتى كۆن.

۱۳- لەجىھانى ئىسلامى علمانىيەت قەيرانى زياترە ئەك لەجىھانى رۆژناوا، چونكە لەوئى ناينىكى بىن شەرىعت ھەيە، نا لىرەدا علمانىيەكان ھەردەم لەگەل خودى ئىسلام و ئىسلامىيەكان لە روبەرووبوونەو دەدان، بۆيە ھەرگىز نابنە



بزوتنہ وہیہ کی جہ ماوہری.. ہر دہ بی (توقیہ) بہ کار بہتین.

۱۴- لہ جیہانی نیسلامیدا دہ بی عہدنامیت ہموو شو داب و نہریت و کہلتور و ناین و میژوری میللہ تہ کہ ہلٹہ کیتی، نجا بنہ ماکانی عہدنامی لی داپریتیموہ.. عادیہن شو ہنگاوانہش بہ ویرانکردنی ژیرخانی کۆمہ لگا لہ نہ خلاق و بہا و ناکارہ کان دہست پی دہ کا، بی شوہی بتوانی دروستی بکاتشوہ، بہو پیہ وای لی دیت دہسلائی سیاسی و بیری گہندہ لی تہنہا بتوانی لہ کۆمہ لگہیہ کی گہندہ ل بشی. وک نیستا لہ زۆربہی نہ زمونہ کانی عہدنامی جیہانی نیسلام دہ بیہن بہ کوردستانیشوہ.

۱۴- خالکی تایبہ تیش تہر خان دہ کین بۆ زیانہ کانی عہدنامی کہ لہ لایہن نیسلامیہ کان و چینہ ناینی و نیشتیمان پەرورہ پەسنەکان تۆمار کر اوہ لہ سہریان، بہ کورتی شووانہن:

أ- بزوتنہ وہیہ کی دژ بہ ناینی نیسلامہ.

ب- فاکتہرینکی ہلٹہ کیتی بناغہ کانی دامہ زرانندی کۆمہن و تاکیشہ.

ج- مایہی دوو پەرہ کی و پەر تہوازہ پیہ و داپچراندنہ لہ راپور دوو.

د- مہبہستہ کانی بہخ کردنی میللہ تانہ بۆ ژیر چہ پۆکی نیمریالیزی و داگیرکاری.

ع- سہرچاوہیہ کہ بۆ دیکتاتوری و تاک پەرہی، چونکہ بوون و مانی خوئی لہ نہ بوونی خەلکی تر دہ دۆزیتہوہ.

لہ کوردستانیش: سہرہ پای شو خالہ گشتیانہ شو:

أ- لہ گەل پەیدا بوونی عہدنامیت مہینہ تی کوردیش بہ ہموو ناراستہیہ ک دروست بووہ.

ب- عہدنامیت ہۆکارہ بۆ تیک شیوانندی پەرہشت و ناوبانگی پیاوہتی کورد.

ج- ہەر نہویشہ بوویشہ ہۆی شو ہموو دوو پەرہ کی و شہری برا کۆژی و تیکدانی پیزی کورد.



د- هەر نه‌ویشه به ناراسته‌وخۆ بووه هۆی نه‌و هه‌موو نه‌لقه له گوتیه دروست بێت.

ع- له ژێر سایه‌ی علمانیه‌ت هه‌رگیز هه‌موو کوردستان نه‌یه‌ک ده‌خړیت و نه‌ حزبه‌کانیش یه‌ک ده‌گرێت.

سهرنج : بۆ زیاتر له باره‌ی علمانی پروانه ماسته‌رنامه‌ی (الاسلام والعلمانية وأثرهما فى نشأة الدولة العراقية الحديثة-نوسهر )



(۲)

## دولت State الدولة

وہك وشہ بہ پسی سہرجم فرہہنگہ كان لہ status ہاتوہ، نہوہش لہ (ستان) ناریہ كان ہاتوہ وەرگہ راوہ بۆ سات بہ مانای زید (زیدی باب و باپیران = شوینی باب و باپیران) ہاتوہ، وہك وشہش (ستان) لہ زمانی ناری پۆژہ لات بہ مانای ولات و ہریم ہاتوہ، دواي (state) مانای (پاہ) وەرگرت، لہ دواي سہدی (۱۲) بوہ (پاہی دہ لات)، لہ دواي سہدی (۱۴) بہ دہ لاتی بالای مہملہ کہت دہوترا دہولت، بہ زمانی نہ لمانی نیستاش نہو مانایہی ماوہ، لہ فرہنیش بہ (Etat) ہاتوہ، بہ لام دیسان نہو فرہہنگانہش بہ زوری لہ ژیر واقعی جیہانی سہدی ۱۹-۲۰ کہوتنہ ژیر کاریگہری نہو رویی، نہ گینا پیش نہوانہ دہولت و حکومت بہو مانایہی نیستای زیاتریش لہ قورشان ہاتوہ، وہك ریتا نہوی نیجاییہ چ وہك ناو چ ناوہرۆکی رہسہنی ثانیی ہمہ.

دہولت بالاترین و گرنگترین دہزگای سیاسیہ بۆ بہرپورہردن و رینکخستنی کاروباری تاک و کۆمەل<sup>۱</sup>، نیستاش بہ ہممو نہو ولاتہ سہرہ خویانہ دہوتتری دہولت، ہندیکیان بچوک وہك (دہولتہی فاتیکان) کہ پروہری ۱/۲ کم<sup>۲</sup> پروسیاش ۱۸ ملیۆن کم<sup>۳</sup>، ہر مانای دہولتہ (ہمروہ د. ترابی) دہلئ مانای نیمپراتۆریہت و خلافت و شاہنشاهی و دار السلام و دار العہد... دہگرتہ وہ<sup>۴</sup>، لہ دواي سہدی (۱۹) و وەرچہر خانی نیمپراتۆریہت بۆ (دہولتہی نہتوہی

<sup>۱</sup> - موسوعة علم الاجتماع ۲۹۵ ج. ب - موسوعة العالمية.

<sup>۲</sup> - المصطلحات السياسية في الاسلام ج ۳۲.



هاوچهرخ) چه مکی (دهولت) هاته جیهانی نیسلام ، بژیہ دولت تهواو مانای (state) نادا، له (لسان العرب) و (قاموس المحيط) مانای نهوسای به سامان هاتوو، به مانای (مداولة في الأمر) یش هاتوو، مانایه کی نزیك تریش (.. تداول نصر في الحروب.. یسمى الدولة).

هه مورو شتیه نیداری و هه ره میده که ده گریته وه له مینژوو، پیتناسی گشتی نهویه هه دهسه لاتیک میلله تیک له سمر تیله زهویه کی سنوردار ریکبزا له پرووی نیداری و سیاسی و سهریازی و سهرگری.. دهولته تی پس دهووسری، واته دهولت : نومعت + زهوی + یاسا + حکومت..<sup>۱</sup>، یان به جزینکی تر: قهوارهیه کی سیاسی و یاسایه بز خه لکینکی ریکخراو له نیشتمانیک دا.

له پیتناسینکی تری گونجای (معجم مصطلحات الفنیة والعلمیة) هاتوو: (الدولة هي جمع من الناس مستقرون في أقلیم معین الحدود ویستقلون بحکم أنفسهم وفق نظام خاص). نهوه پیتناسی باوه زیاتر گوزارش له دیفاکتوی دهولت دهکا نه که فرمانی راسته قینهی، له سمر بنچینهی سمر هه لدانی توخه کانی یاسایی دولت هاتوو که پاش که مینکی تر یاسی ده که مین.

ههرچی هه ندی فهره هنگی بالاشه لهوانه (موسوعة علم الاجتماع) ناسنامهی دهولت به یاساکانی ده ناسی. (فالدولة هي القانون والقانون هي الدولة) و په یوه ندی دهولت و میلله تیش بز بهرزه وه ندی و هیز و یاسا ده گیرنه وه، نهوه یان بز هه ندیک کومه لگه راسته نه که به گشتی، به شینکی تر دهولت تهنها به نه ته وه ده به مستنوه لهوانه (قاموس السياسي) ده لن: ((إذا قامت بین أمة سلطة علیا فهي دولة، أي الأمة رکن الأولى للدولة)).

بوونی دهولت به همگی له گه ل مینژوو مرؤه مشت و مری له سمر بووه، به لام مسؤگر شتیه کی کونی دهسه لات و دهولت وه ک نیستا نه بووه، نه فلاتوون دهولته غونهیی وه که به شه کانی له شی ناده میزاد وینه کردوو (نه قل، نیراده،

<sup>۱</sup> مقدمة في أنثروپولوجیا الاجتماعية.



نارهزوو) له بهرامبهریش (ددهولت، شا، فمیلەسوفەکان، سەربازەکان، هاوولاتی، له‌لایەن نەرسەتو و نەفلاتونیش شار مائانی دهولەتی داوه، ژمارەش بە (۴۰۵۰) خێزان وەك دهولەتی نمونەیی قەبلیتندراوه، بەلام نیتسا دهولەت نەو پەپکەرەیه که (حکومت، دەستور، هاوولاتی، پەرلەمان (شورا)، سەرۆک، دادگا، سوپا، سنوورێکی جوگرافی...) لەخۆ دەگرێ لە ناوهوه، له دەرەوش پەمانامە و بوون بە نەندام له (un) - هەرچەندە نەوه مەرجێکی هەرە سەرەکی نیە چونکە دهولەتێکی رەسەنی وەك سوپەرا تا نەو ساتەش نەندام نیە له (un)، بەلام دەبی له ناستی (شخصية القانونية) بیت .

مەبەستی بنچینەیی دهولەتیش هەروەك سیاسەت هێنانەدی چاكوێن بەخەندەری بۆ ژۆرتەین كەسە، نەوش نامانجێکی پێرۆزه و له بنەرەتدا نابێه، واتە دهولەتیش نەركی بنچینەیی لەپووی رەوتی مێترووی وەرگێڕانی فاكتهره شاقولەكە بەرهو ناسۆیی، واتە هەلەوشاندنەوهی کاریگەریه كۆمەڵەبەتیه‌كان لەسەر تاك و وەرگێڕانی بۆ کاریگەری یاسایی، واتە دهولەت سەرچاودی سەرەکی مەدەنیەتە، بەتایبەتی لەو سەردەمە نەو بەشە جێبەجێ دەكا، ترانیویەتی ژۆر كێشەش لەگەڵی چارەسەر بكا بەتایبەتی (مافی هاوولاتی - دەستورپانە)، بەلام بۆشایه‌کی مەزن بەجێ دەهێلێ پێی پر نابیتەوه، نەویش نەوه‌پە چاوی یاسا هەردەم دیار نیە، چ فاكتهرێکی تر هەیه وا له تاك بكا یاسا نەبەزێنێ، بەرژوهندی گشتی پیاڕیزێ... نالێردا بیرۆكەیی دهولەتی بێ عەقیدە شكست دەهێنێ، دەبی دهولەتیش خاوەن نایدیۆلۆژیا بێ بتوانێ پەرودەدی خەلكی وابكا كه بەرپرسانی لەسەر شانە نەوش بە دهولەتی عەلمانی ناكړی، تەنها لەو سەردەمە بە دهولەتی نیسلاسی ددكرێ، بەلام هەرچۆنێك بێت شتیوی دهولەتی نیتانی رۆژناواو دهولەتانی جیهانی نیسلاسی نیتسا ژۆر جیاپە، شتواری نەوان سەرکەوتووتره به هەموو پێوانەیه‌ك، واتە نەو شتارزه دهولەتی نیتسا باوی هەیه پێشكهوتنە، بەشێکی گرنگی مەبەستەكانی دهولەتی هێناوتەدی، لەپارێزگاری



به‌رژوه‌وندی و به‌شه‌گشتیه‌کان و هینانه‌دی به‌خته‌وهری بۆ زۆرتیرین خه‌لک، نه‌وه‌ش ئامانجی نایینه‌ بۆیه‌ ده‌ولت مه‌به‌ستیکى نایینه‌ و پیرۆزد به‌ عه‌یاری خۆی، به‌لام که‌ هه‌ئسو که‌وتى مرۆڤى بى‌ به‌رنامه‌ى تى که‌وت سه‌لبیاتیشى له‌گه‌ل ده‌که‌وى، ده‌به‌ هۆى ستم و راوه‌دوونان.. به‌و شتیه‌ خردى ده‌ولت له‌ پتویسته‌کانه‌، سه‌لبى و ئیجابیه‌که‌ى نه‌که‌وتیه‌ سه‌ر (پێبازى سیاسیه‌که‌ى - که‌ له‌ ده‌ستوورده‌نگ ده‌داته‌وه‌) وه‌ (جۆرى سه‌رکردایه‌تى) که‌ ولاتى پى به‌پێره‌ ده‌چى، نه‌گه‌ر دیموکراسیش بێت نه‌وا نه‌که‌وتیه‌ سه‌ر نه‌و میللته‌ ناخۆ چ جۆره‌ ده‌ستور و سه‌رۆکایه‌تیه‌ک هه‌له‌به‌ژێرى، نه‌وه‌ش دووباره‌ ده‌که‌وتیه‌وه‌ سه‌ر مه‌دره‌سه‌ى فکرى و سیاسى که‌ چ جۆره‌ میللته‌تیک دروست ده‌کهن، نومه‌به‌ یان عوام، وشیار و مه‌ده‌نى ره‌وشتدارن یان پێچه‌وانه‌، هه‌ر لێره‌ش مه‌دره‌سه‌کان لێک جیا ده‌بنه‌وه‌ به‌ بى‌ ی به‌رنامه‌ى سیاسیان و چۆنیه‌تى تێگه‌یشتیان بۆ (دادگه‌رى و نا دادگه‌رى)، زۆر شتیه‌ ده‌سه‌لاتى لى دروست ده‌بێت (دیكتاتۆرى، سه‌ربازى، تاک ره‌وى، پیوکراتى، دیموکراسى، پادشایى، کۆمارى، سوشالیستی، نه‌ته‌وه‌یى، شیوعى، نیسلاى، ..).

## شیۆمکانى ده‌ولت

به‌سه‌ره‌کش له‌ جیهان نه‌و شتیه‌ ده‌ولته‌تانه‌ هه‌یه‌:

- ۱- له‌ رووى ئیدارى (فیدرالیه‌کان، کۆنفیدزالی، لا مه‌رکه‌زى، مه‌رکه‌زى، ..).
- ۲- له‌ رووى سیاسى، دوانه‌ى هه‌یه‌ وه‌ک (ده‌ولته‌ى ناینى و ده‌ولته‌ى عه‌لمانى، (پادشایى و کۆمارى)، (پادیکالى و پارێزه‌رى)، (دیكتاتۆرى و دیموکراسى)، (نه‌ته‌وه‌یى و نومه‌مى) ..
- ۳- له‌ نێوان هه‌ر دوو خاڵ واته‌ ئیدارى و سیاسى له‌ نه‌جمای پتویستیا هه‌ندى جۆر په‌یدا ده‌بێت، وه‌ک ده‌ولته‌ى (سه‌رۆکایه‌تى، نیمچه‌ سه‌رۆکایه‌تى، پادشایى ده‌ستوورى، پادشایى ده‌سه‌لاتى) ..



۴- دولتێ نیشتمانی و نەتەوێش لێک جیا، راستە لە سەرەتادا دۆلەتی هاوچەرخ لەسەر شێوەی نەتەوێی دروست بوو، بەلام دواى کێشه دروست بوو لە نێوان پێک هاته جیاکانى نمو دۆلەتە، بۆیە جوۆرى دۆلەتی نیشتمانی بىاوى وەرگرت کە تیايدا لە جیاتی چەمکی دەستوری هاو نەتەوێی چەمکی هاو ولاتی پەیدا بوو، یەكەم سەرکەوتنى دۆلەتی نیشتمانی بەسەر نەتەوێی لە شۆرشى ئەمریکا ۱۷۷۶ز بەرجەستە بوو، چونکە سوپای بریتانی و شورشگیرانی ئەمریکی هەریەك نەتەو بوون بەلام نیشتمانیان جیا بوو نیت نەزمونی دۆلەتی نیشتمانی جیتی نەتەوێی گرتەو، بەلام لە جیهانی عەرەبی لە دەستووریش وەك دۆلەتی نیشتمانی پێشان دراو کەچی پریان کردوود لە بنەمای نەتەوێی وەك (..جزء من الامة العربیة) و بون بە نەندام لە (جامعة العربیة) و كۆمەلیك دروشم كە جیتە جیتی ناكەن .

۵- هەندى ددۆلەتیش كە بەشیرەى نیشتمانیش پێك نەهاتون لەسەر شیوێ (تەوافوق) پێك هاتون، لەوانە: چیکرسلوفاکیای پێشو، قوبرس، لبنان، نیماراتی عەرەبی، تا راددەپەك عیراقى نوێ، عەدەتەن نمو جوۆرە ددۆلەتانه لە پۆلى دۆلەتی (مركبة-etat-compos) دەژمیرین، نمو دۆلەتانهی لە یەك رەگەزى و مەركەزیانە پێك هاتوون پێیان دەلێن دۆلەتی سادە : etat-simple .

دۆلەت لە نیشلامدا هاوتای یاسا و نەتەو نیه، بێجگە لە بەرژوهندى و هیزیش فاكەتەرى هەمە گەرنەگ رەوشت و نایدیۆلۆجیاشه راکوو (مقەوەماتى) دۆلەتە، رۆژناوا دۆلەتیان بەكارهێناو بۆ داگیرکاری، بۆ دوو جەنگى جیهانی، جەنگى نوێ تریش، .. بەلام بۆ ناوەخۆش (لە چاو دەرەو) هەندى جار نیعمەت بوو لە : نازادى و دیموکراسى و هەلبژاردن و گەشه كردن و خزمەتگوزارى و پێشخستنى زانست و تەكنەلۆژیا و بەختەوهرى .. تا نمو رادەپە لە گەڵ سیستەمى سەرمایەدارى و بنەماکانى بەرژوهندى برجوازی بگوشی، واتە بەختیارەك بۆ كەمایەتى، بۆیە نەیتوانیو کێشهكانى نادەمیزادى چینیایەتى و رەگەزى و نەزادى و



نه ته وایه تی... چاره سر بکا، هر بویه ش نه وان هر وه تی روانی سیاسیان به  
 هر کیکی پر ژوزو رهوشپوه سهیری دولت ناکه، په یوه ندی نیر دولتیشیان  
 هر وایه له سر بنچینه ی (هر ژوه ندیه)، بویه به ها و یاسا کانی دولی و هه تا  
 مافی مرؤفیش له گه ل هه ندی نیجا بیاتی ش له کوتاییدا ده به وه یاسای دارستان،  
 نه وه ش هر ده گهر پته وه بز سروشتی ناده میزاد، به پری هریه که له میکا قیلی،  
 نیته چه، هوز، فرؤید، کانت، .. ناده میزاد گورگی ناده میزاده، جا نه گهر  
 ده سه لاتی هه بیت گورگایه تیه که ی به شیوه ی جیا جیا و له بن پرده ی جروانی  
 به رجه سه ده کا، له یو باره یه وه (کانت) ده لی (نه زمونه کان ده سه لمینن که هر چی  
 ده سه لاتی هه بووبی خراپی کردوه... هه موو له گه ل هه موو... هریه که ش له گه ل  
 هه موو له جهنگی برده و امدان)<sup>۱</sup>.. هه لته نه وه حوکه ی (کانت) و نه وانی تریش  
 له میژووی نه وروپا زیاتر به دی ده کری نه که به گشتی

نهرستو (۳۸۴-۳۲۲ پ.ز) پتی وایه ده ولت له فراوان و گه پشه ی خیزان  
 دروست ده بی، بویه سه وک لای پر ژوزه وه باوک، هریه که له (هوز، لیپتیز،  
 رؤسو، ..) به سه ره نجامی ریکه و تن و په یانی میلی هاتنه کایه ی ده ولت  
 ده دهنه قه لوم، (د ژهرنگ) پش ده لی ده ولت له نه نجامی زال بوونی به هیز به سه ر  
 بیتیز په یدابووه، هر چی مارکسیه تیشه به سه لی ده روانیته ده ولت و پری وایه:  
 ۱- ده ولت له قوناغی کی درهنگی میژووی هه په یدابووه له دوی په یدابوونی  
 چینه تی، هه لته زوربه ی (تطوریه کان) پییان وا بووه که کومه لگی سه رتایی  
 ده ولت، یاسا، ناین، خیزان، ره وشت، .. به خوزه نه بینیه.

۲- نامرازیکه سو سه رکو تکر دنی چینه کانی ژیر ده ست له لایه ن چینی  
 ده سه لاتدار.

۳- میژو (۵) شیوه ی سه ره کی له ده ولته تی بینیه که له سه ر بنچینه ی

<sup>۱</sup> فلسفه القانون والسیاسه - عمانرنیل کانت - (تا راد دمهک نه وایه له گه ل دهقی ناینیش دپته وه  
 هه ووه له قورنایش ده لی (کلاان الانسان لیطعی ان رأی استغنی) .



سیستەمی نابووری دروست دەبی: (۱- مەشاعی-بێ دەولەت، ۲- بەندایەتی، ۳- دەربەگاپەتی، ۴- سەرمایەداری، ۵- سۆشیالیستی، شیوعیەت-بێ دەولەت دیسان).

۴- هەردەم دەولەت نوێنەرایەتی چینیك دەکا وەك دیکتاتۆر، بەبێی ئەو قۆناغانە، کە لە خاڵی (۳) دیاری کرا.

بۆیە دەولەت لە روانگەی مارکسی هەردەبێ دیکتاتۆری بێت، لە قۆناغی سوشیالیستیش کە گوازرەووی سەرمایەداریە بۆ شیوعیەت پێویستی بە دەسەلاتێکی بۆلایینی تاک حزبی پێشپەرەشمولی دەبێت<sup>۱</sup>، تا لە کۆتاییدا (وەك ئەنجەلەس دەئێت) دەولەت خۆشی دەخوڕیتەووە نەك بەپێیاریکی سیاسی هەلوەشێنرێتەو، لێنێ بە وردتر باسی قۆناغی شیوعیەتی بێ دەولەت دەکا و دەئێ: (بۆ هەر کێشەیه کیش کە پەیدا دەبێ لە جیاتی دەولەت و پۆلیس و دادگا یەكسەر خەلکی خۆیان پێی هەلدەستن بۆ چارەسەری هەروەك ئێستا چۆن دەبینین خەلک دوو شەڕکەر لێك دەکاوە یان نایەلن دەست درێژی بکەیت سەر ئافەرەت<sup>۲</sup>، ئەو بۆچوونە تەنیا لە چوارچێوەی مارکسبەت نەمابوو زۆربەیی عەلانیەتی (تالیبرالی) جیهانی گرتبۆوبە، هەتا دەروون ناسەکانیش وەك (فرۆید)، (ماکس ستیرنەر) دەولەتیان بە ڕینگێری گەشەیی تاک و (مەن) زانیو، هەندێ ڕێبازی نایینیش لەوانە (تاویە-کە نایینی بەشینکی زۆری سەرووی رۆژەهلانی ناسپایە کە لە بنەچەدا لەسەر دەستی (لاوتزی-۶۰۴ پ.ز) بناغەپێژ کراوە) ئەویش وەك عەقیدەیه کی نایینی داوای کۆمەلگەیه کی بێ دەولەت و دەسەلات دەکا، هەروەها جیرالد و شافلی لە کتێبی (قانون جدید)، کرۆتین لە کتێبی (التعاون المتبادل) و (باکونین) لە کتێبی (مباديء الثورة) و خاومنی بنەمای (تخظیم کل ماحو الواقع

<sup>۱</sup> بۆ زياتر سەرئەج بەدە: ۱- اصل العائلة والملکية الخاصة و الدولة - انجەلس.

۲- الدولة و الثورة - لێنێن.

۳- أصول فلسفة الماركسية - ج. پۆلینەر.

<sup>۴</sup> مختارات - لێنێن.



خیر) و لیام جودین له کتیبی (عدالة السياسة)، برۆدۆن و زۆری تر داواى نهمانى دهوله تیان کردوو.

همر بۆیهش نهو (۷۰) سالتی حوکمی سهربازگهی سۆشیا لیسنى بۆ نهو نامانجه نادياره نهمانى دهولت به توندترین شتیه حوکم له سهر چینه کانی رهوشه نپرو نووسهرو مالداری زاناو نهزان و هوعاره زه و لایهنگریش ههتا له سهر چینی جوتیارو کرێکاریش کردوو.

همر نهوهنده بهس بسو به (رهجمیهت) و له خزمهت (برجوازیهت) بیان (کهلتووری نیمپریالیزمی) .. هتد. لهقه لهم بدرابوونایه.

همرچی فیکری نیسلامیه و دهروانیته دهولت له سنووری خۆی پێویستیهکی ژیانه و به جکی لهگهڵ مانای مرۆفایهتی هاتوو به پهیام، مادام لهکۆمه لگه دا دوو بازنه ی تایبهتی و گشتی ههیه بۆ جم و جزلی ژیا، ههلبهته بازنه تایبهتی کان لهزیر خاوهنداری تایبهتی، بهلام بازنه گشتیهکان مولکی گشتیه، به واتایهکی تر ههمردم بهرژهوهندیه گشتیهکان که مولکی گشتین له زیر ههردهی بهرژهوهندی تایبهتن، نالێره دا ماناو پاساوی دهوله تیش پهیدا دهی بۆ ریکخستو بهرپوه بردنی نهو بازنه گشتی و لایهنه گشتیهکانی مرۆ و ریکخستنهوی لهگهڵ بازنه تایبهتی که، نهکی پارێزگاری مولک و بهرژهوهندی گشتیه، بۆیه دهولت لهناو هه موو کتیبه نامانیه کانی هاتوو و پێغه مبهرد کانی مهبهستان دروست کردنی دهولتهی دادگری بوو، نهو شتیهیهی نیستای دهولت له دارپشتنا سهرتهایه که به رهو نهو مانایه ی پهیامه بۆ دهولت، نیتر سهرهنجامی نهو بۆچونا نهی مارکس و مۆرگان و باقی تطوویهکان به ههله درچوو، نیستا له لایهن نهنسرۆپۆلۆجیه کانی به تهواری ساغ بۆه، که دهولت به شتیهیه که ههمر بهبوو له هه موو سهرده مێک ههتا نهو خێله جهرمانیانهی که له بنهچه دا لهوانه و ناوی (به رهبر) هات و پاساو شارستانیان تیک دهروو خاند لهناو نهوانیش شتیهیه که له نیدارهو سوپاو هاوولاتی و سهرکردهو قهدهغوو بکمو مه که هه بوو،



نموش مانای برونې یاساو فرماندهرو فرمان پیکراو ددهات کهمانای دهوله تیشه، مادامیش مولکيه گشتی و تایسته بیستی پیوستی دهوله تیش ده مین، جاری دهوله تی یاسایی زیاتر له نه زمرونی روژناوا به دی ده کری، به لام هیتا نمرکی ته وای دهوله ت له پاریزگاری مولکيه تی گشتی ناکری، تا پاده یه کی زور بهرزه وندی تایه ت زاله به سر بهرزه وندی گشتی.

دهوله ت له نیسلام سپارده و به شیکه له عیبادت، پیوسته تیایداد گمري بجه سپی و فرمانکمر و فرمان پیکراو جیاوازیان نه بی، (سید القوم خادمهم) نموش هورینمو نه فسانه نه، چندين جار له دوی پیغه مبر و <sup>و</sup> خوله فای راشیدین دوو باره کرایته وه، دهوله تی نیسلامی نه دهوله تیکی سربازیه نه دیکتاتوری نه دهوله تی چینایه تی و سیوکرانی و... نه دیوکرانی و نه دیکتاتوری... نه پادشایه و نه نیمپراتوری... به لکو دهوله تیکی مه ده تی گشت گری میلیه، دانمری یاساکانی همان نه و دانمری یاساکانی سروشته، که تیایدا تانک (چ پیساو چ ژن) سربمستی و سربم خویی تا راده پیوست تیادایه، له نیسلام دا دهوله ت بهریرسیاره له ریکخست و چاودیسری بواره کانی کومه لایه تی و نابووری و مروقیایه تی و دادگمري و بهرزه وندی و پابهندی و پابه ندیه گشتیه کان، دهسه لاته کانیش هر له نه سلدا سربم خویی خوی هیه چ (رپه راندن) چ (دادگایی) چ شورایی و دهزگای تریش، لامرکزیشه، هه تا له دوا قوناغه کانی خه لافه تیش بهو شیویه بهو، له روی جیای دهسه لاته کان: ۱- نه نفیزی بریتی بو له (نه نومنه تی وه زیان- صدري نه عزم) ۲- دهسه لاتی دادگا بریتی بو له (شیخ الاسلام) دهسه لاتی زور بو جار و ابووه له سمروی سولتانیش بووه، له میژوی دهسه لاتی عوسمانی به فرمانی شیخ الاسلام دوو جار سولتان گوزراوه سولتان مرادو سولتان عبدالحمید ۳- دهسه لاتی یاسا دانان (شورا) که پیی دهوترا (مهموسان)، همري که به جودا بووینه، به هله نومروپیه کان (لیک جیاکردنه وی دهسه لاته کان) بژ (مؤتسیکوز) و کتیه که ی (روح القوانین) ده گپنه وه.



همروهك له نيسلام دا دهستوری دهولت له چوارچینوی پروژیه بهر وه دق،  
 حزیه شیوعیه کانیش به دهولتیشوه بهر وه دریای شیوعیه تن، دهستور و  
 په پړه ویان په کسان نیه به شیوعیه تن، نابی له و قوناعه ی گواستنه وه دا به  
 مه بادی نی شیوعیه تن هه لس و که و ته کانیا ن هه لسه نگی تنی، به هه مان شیوه ش  
 په پړه وی بزو تنه وه نيسلامیه کان و دهستوری دهولت نی نيسلامیه یه کان نیه به  
 نيسلام (قورن و سونه)، به لکو لینی هه لډینجی، بزیه نه وه یه که م پروژیه،  
 گزړاوه، ده شی هه له بیت.. (قوناعی گواستنه وه یه)، به لام نه وه ی دووم (واته  
 نيسلام) چه سپاوه پروژیه نیه، شایه نی هه له نیه، نه و کاتیه ته وای شم ریعت  
 په پړه وه ده کری نهك له قوناعی گواستنه وه، هه بزیه ش بزو تنه وه نيسلامیه کان و  
 دهولت نی نيسلامیه یه کان قوناعی گواستنه وه مع رجعیه تی (قورن و سونه) نیه  
 ۱۰۰٪، تا ده گاته خلافت، نیجا دهستور نامینی راسته وخوځ د بته قورن و  
 سونه وهك نه زمونی وه چمر خانی (صحیفه) له مدینه بهر وه قورن و، جا وهك  
 مه سه له ی شیوعیه که نه و نيسلامیه یان هه که سیک به هه له دا ده چی نه گهر به  
 ناوړه وکی قورن و سونه هه لس و که و ته و هه نگاهه کانی هه لسه نگی تنی، به لکو  
 به و دهستوره یان په پړه وه که له و قورن و سونه یه هه لډینجراوه، به پالېشتی  
 (السیاسة ما وافق الشرع ولا سياسة ما نطق به الشرع).

### سهره لدانی دهولت له وسه رده ده دا

جاران دهولت به چه ند شیوه یهك دروست ده بوو، له وانه به شتیوه ی هیزو زال  
 بون، دا گپ کردن، گه شه ی میژوی، یان له پتی ی شاین ونا یدیلوژیا، گه لی  
 جاریش واپوه له رتی گه شه ی ده سه لاتی عه شیری دروست بوو یه که م جار بو  
 هویه (دیره) دوی میرنشین و نیجا دهولت.. له گه ل ژور رتی تر له هه موان سمیر  
 تر له رتی وه سایه و نیشتاد و هك دروست بونی عراق و نوردن و سوری او..

له سیسته می نیمپراتوریه تی کون سنور بریتی بوو له و خاکه ی ژیر پتی دوا  
 سمیرازی شهرکمر، به لام نیشتا به له زهویهك نه ماوه بی سیاده، سنوری دهولی



هه دهوله تێك كۆتایی دیت به سنووری دهوله تێكی تر، ئاواش له (نەتەوه  
یه کگرتوه کان) تۆمار کراوه،، ئەوا دروست بوونی دهولهت گۆزاهه، به تاییهتی  
له دهولهتی هاوچهرخ په یوه ندی دهسهلات و خاك و مێللته بهندی سیاسی بوه نینجا  
یاسایش، جاران زۆر ناسایی بو کورد دهولهت له نێو عه ره ب دروست بکا وهك  
ئهمیوهیه کان و گیان پۆلایه کان و... فارس له ناو کوردو عه ره ب وهك سه فیهویه کان  
یان دهولهتی رۆسته می له مغربی عه ره بی، تورک له ناو عه ره ب و شه وروپی  
... به لام له سه رده می رابونی نه ته وه می له دوا ی سه ده ی ۱۹ له شه وروپا و سه ده ی ۲۰  
له رۆژهه لات شه و نه ریته کۆتایی پینها ت، نیستا گهل وه ره ییم ده سه لات  
له په یوه ندی هکی سیاسی و یاسایی بروایش دان، به پینی یاسای ده ولی سه رده می ش ۳  
توخی سه ره کی هه یه بۆ دروست کردنی دهولهت، نه ویش بریتیه له ۱- گهل ۲-  
هه ره ییم ۳- ده سه لاتی سیاسی، شه و به پینی یاسای گوایه ددبیتته خاوه ن ده ولهت،  
هه لبه ته یاسای ده ویش پره له (متمانقات) له لایه ك شه و دی بریار داوه له لایه کی  
تریش بنه های یاسایی (سیاده) و (عدم التدخل للشؤون الداخليه) شی داوه،  
له لایه ك ده بینین کورد خاوه نی هه ره یی کانه و نه بویته ده ولهت و ئیسه رائیلیش بی  
هیچ له و مه رجه یاساییانه بویته ده ولهت ... ئیتر کیشه ی نه ته وه می دروست  
بووه، به لام شه و ی جیگیره شه ویه که نه وانه ی خاوه ن هه ره ییم بن کیشه که یان له  
ناستی که مایه تی ده رده چی به ره و کیشه یه کی ده ولی، عاده شه ن به شه و رش و  
ناخو شی ده گوزهرینن، هه ره چنده بریاری مافی چاره ی خو نوسیش دراوه، ئیتر له  
به ر تیکه ل و ئیکه لی یاسای نیو ده ولهتی له و باره یوه شه و رینگای جیاجیا په ییدا  
بوه بۆ دروست بو نی ده ولهتی نوی له وانه :

۱- به پینی یاسایی، نه ویش یان به فهرمانی نه ته وه یه کگرتوه کان یان به پیتی  
رێکه ورتنی ده ولهتی دا گیر که رودا گیر کراو راپرسی ده کهن بۆ شه و مافه، له وانه ی کرا  
نه ریتیا، ته مه وری خو رئاوا و خا وروی سودان و بیابانی رو ژئاوا و کۆسوقاش له  
ریشه، له و نمونه ده گمه نانه کیبک که و ته شه و راپرسیه که چی به ژێوه ی ۵۱% ده نگی  
بۆ مانه وه دا له گهل که نه دا .

۲- هه لوه شانده شه و ده وله تێکی گه و ره وهك یه کیتی سو قیته و یو گۆسلافیا .



۳ - بە رېڭەوتن دابەش دەبن وەك چىڭتوسلۇڭاڭيا.

۴ - بە شۆڭشى رزگارى نەۋەش رېڭەي باۋى ولاتانى نادىمۇكراسىيە .

لەڭلەن ھەندى رېڭەي تىرىش لەڭلەن گەشەي كۆمەلگە پەيدا دەبن .



(٤)

## مېرى (حکومت) الحكومة Government

وهك وشه حكومت له دهولت كوتوره و بناغه شيه تى، به پېتى هه موو  
(فه رهنگه كان) كوترين ده زگای سياسيه، به لام مانای ئيستاى حكومت  
بريتيه له پميره وكردنې ياسا وده سولات، هرچى ته نېرؤپؤلؤزه كانه ده لېتن  
حكومت بريتيه له كه سانيك كه له ده سولاتن تيايدا كؤمه له ياساى وا پميره و  
ده كمن كه خلكى پېتى قايلن.<sup>١</sup>

زؤر جار حكومت و دهولت تيكه ل ده كرى (هه روهك ليره ش هه ندى جار)، له  
پاستيدا حكومت به كتيكه له پيكيه تهره كاني دهولت (گهل، هه ريم يان  
نيشتان، حكومت) به شتوه گشتيه كى، بالتيكه له ناو دهولت، بالى راپه رانن و  
ته خشه كيشان و ياسا و پلانه كاني دهولته، بؤيه ته نغمه من به سهرؤك وه زيرانيشه وه  
كاپينهى حكومتهى پې دهوترى، له كاتيكا سهرؤكى دهولت يان پادشايه يان  
سهرهك كؤمار، هه ندى جار به سهرهك وه زيرانيش دهوترى (وه زيرى يه كه م)، يان  
وه زيرى (اعظم)، له خه لافه تى عوسمانلى (صدر الاعظم) پې دهوترى، به پيى  
(موسوعة العربية الميسرة) يه كه م ته زمونى سهرؤك وه زيرى له نينگلته را هاته  
دى وؤبرت والهؤل تهو سهرؤكه بسوه له نيتوان (١٧٢١-١٧٤٢ ز)، له ميژووى  
عوسمانيش له سهرده مى (سولتان نؤرخان ١٣٢٥-١٣٥٩) دروست بسو كاتى  
(خليل فيدرلى) له وه زيره وه يهرزكرايه وه بؤ (وزير الاعظم) .

گمو سهرده مه دا سهرهك وه زيره و كاپينه كى پايه كى سياسيه به گشتى مهرج

<sup>١</sup> مقدمة في أنثروولوجيا الاجتماعية.



نیه پېښور بیت له بواړی و وزارت ته کی، ناسایه ده ولت له چه ندین حکومتی هریم پیک بیت له گه حکومتی کی ناو ندیش که له پایته خته که دایه، نهو شیان له جیهاندا سرکه و توو ترین رنیزی سیاسی، جا چ فیدرالی، سؤقییات، کوماریه کان، نوسانه کان، ویلایت، .. هرچی بیت که له بنه چه دا بؤ نهموونی حکومتی ویلایاتی نیسلامی ده گه رپته وه (که چاکترین شینوهی نامرکه زیه)، حکومتی نیستای کوردستانیش شینوهیه که لهو ترازه، مخرج نیه حکومتی هریمه کان ته نها له ناست فیدرالی و به سروو بیت، تمنانت له نؤتؤنؤمی (خود موختاریش) ده شئ له رووی یاسایه وه حکومت دروست بکهی وه که له فله مستینو ناخچه وان و زور شینئی تر .. بؤیه گؤرپینی (نه نجومنی راپه راندن) کی کوردستان بؤ حکومت و (نه نجومنی یاسادانان) یش بؤ پهرله مان هم یاسایه، هم دانایانهش بوو.

حکومت و ده ولت له خالینکی بنچینمیی تریش جیان، ده ولت په یکهرینکی گشتی چه سپاوه (نسبیهن)، به لام حکومت ده گؤرپیت لهو کابینه وه بؤ کابینه په کی تر له چوار چپوهی یه که ده ولت دا، بؤیه به شیک له زانایان به لای نه وه ده چن که ده ولت بکه و پته خانئی زانستی سیاسی و به لام حکومت بؤ (رنیزی سیاسی)، چونکه به زوری حوکه که په جوه هری ده ولت که کشی پی دیاری ده کری، به پی ی (مؤنسیسکو) (۳) جؤر حوکم همیه (کوماری- پادشایی- دیکتاتورئی) گوايه هتا نیستاش نهو پؤلینه دروسته، به لام دابه شئی راسته قینه وانیه، وه که له خوار وه:

- مه لکی ده ستوری وه که له بهریتانیا (بهریتانیا مولکی نه وه به لام حوکمی نهو نیه)، هروه ها هؤلندا، نیسپانیا .. و نمونه یه که له ولتانی عهره یش سره تایه تی له بهرین.
- مه لکی ده سه لاتدار وه که مه لکیه عهره به کان.
- سیسته می سرؤکایه تی وه زؤر سی ولاته دیکتاتوریه کان (جگه له



نەمىرىكا ۋە روسىيە (نۆۋى ۰۰). ۋاتە ھەم سەمۋىك دەۋلەتە ھەم سەمۋىكى  
 ھۆكۈمەتتە.

- سىستېمى تەۋەرى سەمۋىكايتى ۋە سەمۋىك ۋەزىران، كە بەشېك پان زىاتىر لە  
 دەسلەتتى سەمۋىك دەدرتە سەمۋىك ۋەزىران ۋەك: فەرەنسا، تۈركىيە ..
- سەمۋىكايتى دەستورى، كۆمەريە سەمۋىكەكەي فەخريە دەسلەت لە دەست  
 سەمۋىك ۋە نەجمەنى ۋەزىرانە لەۋانە: ئىسرائىل، نەلمانىيە .. عىراقى نۆۋى .
- جۆرى تىرىش ھەيە ۋەك (رئىس الظل) كە ھەر ناۋە، لە ژۆرەۋە سەمۋىك ھۆكۈم  
 دەكا ۋەك: جەزائىر ۋە تۈركىيە پاكىستان ..
- سىستېمى سىياسى ئىتران سىستېمىكى تاپبەت ۋە نۆبە.

نەۋانە لەسەر بىنچىنە دەستور بىر، لەسەر بىنچىنە مەدرەسە پىيازى  
 سىياسى ئارا دابەش دەپن:

- ھۆكۈمەتنى نىسلاسى = سىستېمى ۋىلايەت + لامەركەزى + شۇرا + فەسل  
 السلطەت + ۋلايە الامە .. نەۋەش لەۋ سەمۋىكە ئىتران، سودان ۋە چىچاننى  
 پىشۋو، ..
- ھۆكۈمەتنى شىرەنى: ھەر ھۆكۈمەت نامىتنى بەلام قۇنئەنى گۋاستىنەۋىيە  
 لەۋانە (قۇتنام، چىن، كۆزىي سەمۋىك، كۇيا ..).
- ھۆكۈمەتە لىبرالىيەكان ۋە ھۆكۈمەتنى سۇشىالىستىيەكان لەمۋەتنى بابەتەكە  
 باسپان دەكەين.

- ھەندىك كۆمەرى ۋە ئەلمانىيەت ۋە دىمۇكراسى پىكەۋە دەبەستىنەۋە، ھەربە نەۋە  
 فەرەنگى (قاموس المصطلحات السياسية والدولية - سەمۋىكى نەۋە العادە) دەلتى  
 لە سىستېمى كۆمەرى سەمۋىك ھەلدەبۇزىرى راستەۋىز لەلايىن مەللەت پان لە  
 لاين پەرلەمان، ھەمۋەك پايەكەي (مۆنتسىكۆۋى پىشۋو .. بەلام سەمۋىك  
 پەيۋەندىيە مەرج نىيە راست بىت، نەۋە زۆرە كۆمەريە ناعەلمانىيە ۋەك ئىتران،  
 سودان، ئىنجا كۆمەريە دىكتاتۇرىيە (پەرە لە نەۋە)، جار ۋايە ھەم تەۋاۋ



پېچمواندېه مهله كېه كان له كۆماريه كان ديموكراسى ترن، نهك مهله كى شهوړى ههتا لهناو غره بېش، نېنجا كۆماريش هديه وهك مهله كېه ههتا له ميراتى دهسه لاتيښ، لهوانه: (كيم نيل سۆنك) له كۆريا، حافظ نهسه د له سوريا، لۆران كاييلا له كۆنگو... زۆرى ترش وا بهرپوهن كه كورپان بكه نه سهروك له جېنى خزيان.

نوه جۆره سيستمه هره ديكتاتوريه كېه، له راستيدا لهو سيستمه شتيك نامېنن له جيا كړندهوى دهسه لاته كان، ياخود دهولت و حكومت، هه موو دهسه لات دهرېته كهسى په كه، كهسى په كه م په كسانه به دهولت، نهوه پان ديكتاتوري حزبى نه وهك نه زمونږى حزبى شيوعيه كان، نه زمونږى تړى نوتى ديكتاتوري بووه، به ناشكراش خراوته دهستوره، سهرنج بده له (تعريفات بېعض المصطلحات: ماده- الحكومه) كه به فهرهنگى (حزبى به عس) حساب دهلى: ((تولى الحكومة ثلاثة هي: التشريعية ٢- التنفيذية ٣- القضائية)). نهوه ش حكومته ديكتاتوري و شمويهو دهستى به سر هه موو دهولت داگرتسوه نېتر بوارى ميراتيش سانادهي.

زۆر شپوه و جۆرى حكومته ترش هديه (سهر بازى، تاك حيزبى، نوتوكراسى، پلوتوكراسى، زؤرايه تى، نيتيلافى، نيتيقالى، كه مايه تى، مهده نى...)، به لام دابه شى بنچينهى حكومت برتبييه له دادگهرى و نا دادگهرى.

سيستمى باوى نيتستاي حكومت نهوه به پېنك بيت له چه ند حيزبىك پان بهك حيزب، به پى ى نهو پړوه دهنگى كه ديهيښى، نه گهر له (نيوه ١٠) كه متر بوو ناچار په نا دهباته بهر دانوستان له گهل ژماره بهك له حزبى تر كه نهو پړوه به مسؤگهر بكم تا له پرله مانا دهنگى قايلى بهيښن، نهو حكومته پېنى دهوترى نيتيلافى وهك نيتستا زؤر بهى حكومته ته كان لهو شپوهن، نهوانه به بشدارى

<sup>١</sup> هه موو دهولتېك وانېه، له تركيا دهى ٣١٢ ى دهنگى پرله مان بهيښى بؤ سهروكايه تى كۆمار.



حکومت ته که ش نين چا چ نئنداميشيان له پەرله مان هه بى يان نا پييان ده لىن (نؤيزسيؤنى ياساى)... همدوولا به شيان هه به له ده ولت ته نيا له حکومت نه يئت، نه وهش له بنه مايه کى داد گه ريه (فهرمان په وايى بؤ زؤرايه تى و مافيش بؤ که مايه تى)، واته لهو ده ودها حکومتى خزمت گوزاره نه ک نايديؤؤؤى، حکومت وده ولت خاوه ن نايديؤؤؤى بى گرفت نيه، گرفت نه وه يه نايديؤؤؤى به کار به ينى قه لؤشيش بى وه که نه زمرونى نيستاي علمانيه تى عمره بى و کوردى، نيتر ليره دا نؤيزسيؤن په کسر بى بهش ده کرى له هه موو مافى کى، له کار دانوهى نه وهش نؤيزسيؤن دؤ ده بى له هه مووشتيکا با چا کيش بى، به لام نؤيزسيؤنى له نيسلامدا دانيم نيه، له سيره (رصد) نيه دؤ به حکومت وه که نيستا باوه، به لکو پشتيواني ته له سر هق به لام ناقابل ونه ياره به هه نگاهه ناشه رعى و چوه تى کان. له بارى به شداربون و (تيتتيلافى) هه موو لايه ک کؤک نين، هه لؤتستى شيوعيه ت بهرام بهر به شدارى کردن له حکومتى بر جوازي و حربه بر جوازيه کان به خيانت له چينى کرنگار ده ژميررا به پى پى په يامه کانى (مارکس-ته نجلس) و جار نامه که شيان، که چى سوشيال- ديموکراس و سورؤ- شيوعيه کان به شدارىان کردوه و تاراده يه کيش واقعيانه تر بوينه.

به هه مان شتوه به شتک له موده سهى نيسلامى نوئش نهو به شداريه به پلهى (کوفر) له قه لىم ده دن، به شتکيش به پيچه وانه وه زياد له پتويت و بى مهرج و پيشه کى به شدارى هه موو جوړه هوکمتک ده که ن هه تابه شدارى له کتيسهى نيسرانيليليش، وا ده رکموت له ته زمرونى ٢٠ سالى رابردو نهو دوو شتوه همدووکيان بهو شتوه نهو په ريه زؤر سهرکه وتوو نه بوينه، تيارى مام ناوه نديش که له حيسابا وردتريوه به شدارى کردوه نهو جى بابه خ بووه.

هه رچى هه لؤتستى ليرال- ديموکراسيه به پى بنه ماي (به رژه وندي تاييه تى) به شدارى ده کا، زياتر خؤويستانه يه، يان له باشترين دؤخيان دا نوئنه رايه تى به رژه وندي چينه کانى سهروو ده که ن، له جيهانى نيسلاميدا نه وانه



به نروسه رو پړه شه نېرو سياسه عمه دارانيه به هم مو شيويهك له دهره وهی دسه لاتو حکومت ناژين، بويه سه وداو به رتيل و گندهلی نيداری.. ناساييه لهو مدرسه يه .

### نایا حکومت جیهانی دهیئت ؟

له بنه چه دا بانگیشه يه کی نایینی یه، زیاتر په یوه سته به ناینه کراوه کانی خاوه ن دهعه وهك مسیحی ونیسلام، به لام مدرسه ی شیوعه تیش نهو داوا یه ی بهر ز کرده وه .

نهو فکریه په پیچموانه ی رای نه رستو و نه فلاتونه که پینان وایه هر شار تیک حکومتیکي پیویسته، نهو فکریه (فکری برایه تی گشت جیهانه بۆناینه کان ده گهریتموه ،بۆ هم مو نهو ناینانه ی خاوه نی بانگیشه و ته بشیرین له پیش هم مو بیان مه سی ونیسلام) به سه ریش نه چروه، گه شه ی کۆمه ل و کتیه کان و پیویستیه نوی یه کانی مرؤ له فیکری و دهر وونی و که لتووری و فره هنگی هه تا ده گاته نابووری و ره وشتی و داد گهری ویاسا کانی سروشتیش هم مو ی پالېشتن بۆ داهینانه وهی، به تاییه تی له (عموله مه) به هم مو ره هنده کان به وه، همروه حکومتی جیهانی نیسلامی به جوان ترین شیوه هات و گه شه ی کرد، چونکه له سه ر فاکتوریکي مرؤ ثایه تی وا بنیات کرابوو هم مو که سیک بواری به شداری نیادا هه برو به یه کانی، ته نها لهو ی یه رنسی (چاکترین به ختموه ی بۆ زووترین خدلیک ی به فراوان ترین دؤخی مومکین پی دپته دی، زوړ جیا به له گه ل حکومته نیمه راتوړیه کان که له سه ر فاکتوریکي تاقانه ی شازی سه ربازی دروست ببوو، بویه ده بینن زوړ به ی ناوچه کانی جیهان به ره ونیسلام هاتن (نهک به شیرو تیر) به لکو له رئی هه ل و کموتی چاکی وهك: ره وشت، شمیره عت، ریکه خستن، نساوه خو و.. په یتا په یتا گه لانی جیهان پرویان لی کرد به تاییه تی له نه فریقباو خوارووی ناسیا، نیستاش زیاتر جیهان پیویستی بهو جوړه حکومته هیه، له راستیدا



(مل ملائیتی شارستانی)، (کۆتایی میژوو)، مه دره سه کان، عه وله مه، نه ته وه  
یه که گرتوه کان، بریار و ده زگا جیهانیه کان، یاساکانی نیتو ده وله تی، ..  
جهنگه کان، نه وه جهنگه ی نیتای .. هه مووی گوزارش له پیوستی نه وه حکومه ته  
جیهانیه ده کا راسته وخۆ یان ناراسته وخۆ، هه ریه که ده یه وی نه وه پیشرو و خاوه ن  
ناسنامه ی نه وه حکومه ته بیت، هه لیه ته نه وه دوو فکریه ی (ده وله تی نیشتمانی -  
یان نه ته وه یی یان قوتری ..) و (ده وله تی جیهانی) ته وار مانا و جیاوازی نیتوان  
(نه ته وه یی) و (نومه ته)، واته پرسیاره کهش نه وه یه نایا ده کری جیهان بکریته  
یه که نومه ته؟ به ده ر له سنوری نه ژادی و نه ته وه یی و ږنگ و نیر و می و ...

یان له سه ر چ بنچینه یه که ده کریتی، له سه ر بنچینه ی ږچه له کی و خوین  
نه ته وایه تی وه که مه دره سه ی نه ته وایه تی بۆ چوه؟  
یان له سه ر بنچینه ی مادیانه و برجوازیانه ی وه که مه دره سه ی لیبرالیسه تی  
روژناوا؟ یان له سه ر بنچینه ی چینه یه تی شیوعیه ت؟ ..

هه رگیز له سه ر نه وه بنچینه دروست ناکری، ده بی له سه ر بنچینه یه که بیت که  
شمولی هه موو کهس بکات شه ویش ته نها له سه ر بنچینه ی مانیفیستی  
عه قله، له ویش به ته نها بۆ ناینه ، ووردریش نیسلا مه نه وه په یامه عه قلیه ی له  
دروست کردنی نومه ت هه لگرتوه له سه ر بنچینه ی بیروباوه ږ، بۆیه له کۆتاییا  
(چاکترین به خته وه ری بۆ زۆرترین خه لک) ده یسین له شیوعیه ت و  
سه رمایه داریدا .. ته نها بۆ چینیکه نه که هه موو خه لک، له مه دره سه ی  
نه ته وایه تیش چاک ترین به خته وه ری بۆ نه ته وه یه که (نه گه ر بشی)، .. ته نیا له  
نیسلا ما بوار هه یه بۆ هه موو خه لک، نه وه شی گه وه رترین هیژ و دینامیکیه ته که  
بتوانی حکومه تی جیهانی له سه ر دروست بیت به تاقانه .







(۵)

President

الرئيس

سەرۆك

زۆر مشتو مېر لەسەر ئەو زاراوه كراوه لە لاين زاناو فەيلەسوف و مەدرەسەكان..

لە بارەى: بىنەچەو پەيدا برونى، ميژوووەكەى، بۆنەكەى، فەرمانى، پاسااو فاكتهرو ھۆبەكانى پەيدا بسونى.. نەركى ميژووى و ئىستائى، چارەنووسى، سەرۆكى سەركەوتوو كۆيەو مانائى چيە؟ پێوهرى چيە؟.. ھەر بەو پێيە پێناسيشى گەلى زۆر بەلام نزيكتريبيان كە مانائى گشتى بدا لە (موسرع علم الاجتماع) مان ھەلژاردوو كە دەلى (سەرۆك: ئەو كەسەيە كە كارى خەلكى راھەپەرئىيان وا دەكا خەلكى تريس رايپەرئىين)، كۆمەلئىك توانائى ھەيە جيا لە خەلكى ناسايى وەك توانائى يەكلاکردنەو، پرپار، وروژاندن، گرنكى نامانج، ستراتيجىيەت و نەخشە، پيشبىنى كردن، خيتر گەيشتنە نامانج، سووربوون، دوورو قول و ھەمەلاين بىنى، باوھى فراوانى لە بەرپرسيارىيەتى، ھيتزى جيبەجى كردن، ناسينى تواناكانى خەلكى تر، داھيئنان، متمانە، دادگەرى و راستى...

ھەرچەندە بابەتەكەمان سەرۆكە بە گشتى بەلام ھەر بۆ زانين يەكەم سەرۆك كۆمارى دستورى لە ئەمريكا ھاتوو، نەويش (جۆرج واشىنطن) بسو بە پىي دەستورى ۱۷۸۷ز بوو يەكەم سەرۆك لە سالى ۱۷۸۹، ئينجا ئەو نەزمورنە گواسترايەو بە ئەمريكاي لاتينى لە سالى ۱۸۱۱ بۆ تشيلى، كولومبيا،

<sup>۱</sup> النظم السياسية، وظيفة التشريعية لرئيس الدولة. ھەروەھا بروانە: القانون الدولى والمشكلات الكبرى



شه نرؤيلا<sup>١</sup> ..

سرۆك له مه دره سه ی لیبرالی به دریتزی میژوو به دهسکوت و هه لکه وت  
حیسه به، پرۆزی نه، نیتاش هیچ لی پیچانه وهیه کی دواپۆزی له گه ل نه، هه تا  
به پای (سپنۆزا) له دیو کراسیدا (سرۆك) پابه ند نه به هیچ یاسایه ک ته نها به  
به لینه کانی گه ل<sup>٢</sup>، له و بنه مایه وه که سانی وه ک هیتله رو مۆسۆلینی و زۆری تر  
پیدا بوو نه به پرۆسه ی دیو کراسیش، هه موو ده م نه گه ری دووباره بوونه وه شی  
هه یه، هه ر چه ند نه نیتا ده یین سهرۆکیش له وانه سهرۆکه کانی ته مریکا سزا و  
لی پیچانه وه ی یاسایان له سه ره، له وانه نیکسۆن له ١٩٧٣-١٩٧٤ له سهرۆکی  
لادرا، کلینتۆن دادگایی کرا ... .

هه رچی شیوعیه ته له سه ر ئه سلی په مبدابوون و چاره نووسی زۆر به ئیجابی و  
پتویستی سه یری سهرۆك ناکه ن، پۆتیان وایه له قۆناغی کۆمه لگه ی سه ره تای  
(سهرۆك) نه بووه، هه رو ه له کۆتاییش نامینی، پتیان وایه سهرۆك زاده ی هل  
ملانی چینه یه تی و دابه شی کاره، هه لبه ته ئه و بۆچوونه ره گ و ریشه ی فراوانی  
هه یه له ناو زۆریه ی (تطوریه کان) و به شیکیش له ته نسره یۆلۆجیه کان به تایبه تی  
(مۆرگان)، ئه وانه نمونه شیان هه ندی هۆزی دواکه وتروه که گوایه سهرۆکیان  
نه بووه، به مه به ستیکی سوکایه تیش وه سفی کۆمه لگه ی په سه نی ئه مریکا  
(هه ندیه سووره کان) و نو ستراله - نه پۆرچینه کان ده کمن به بی سهرۆك و یاسا و  
پنسا .. گوایه ئه وروپه یه کان گه یشتنی و دریان به تاریکی دا، زۆر ته قه لای تر له  
لایه م نه نسره یۆلۆجیه کان دراوه به ته درتسی (کۆمه لگه ی بی سهرۆك  
Acephalas sociaty) گوایه ته نیا ته نه مه نیتیکی پیرانیان هه بووه<sup>٣</sup> .. که چی  
هه ر له وه سفه کانی خۆیان بۆ ئه و جۆره کۆمه لگه یه ده ره ده که وێ که سهرۆکیان

<sup>١</sup> William.w-government of latin amnea. P١٦١

<sup>٢</sup> رسالة في لاهوت و السياسة - سپنۆزا ص ٣٨٢

<sup>٣</sup> بۆ زیاتر بپروانه: ١- مجتمع القديم - مۆرگان ب- مقدمه فی انشورپۆلۆجیا.



هەبوو، قەدەغەو پێساو ئایین هەبوو، هەر بەسروشتی خۆی هەر کۆمەڵێکی پەمەکی پێکەوه بن بۆ ماوەیهکی کەم سەرۆک و پەسپۆزی (تەخەصص)ی لێ پەمیدا دەبێت، بۆیه لە فەرموودەدا: (إذا كنتم ثلاثة...) یاسایهکی گەردوونیه .

لە ئەزموونی نوێش بەکرده ویستراوه کۆمەڵگهیهکی وا تاقی بکەنەوه بۆ سەرۆک سەرکەوتوو نەبووه، لە نۆرگواي لە ساڵی ۱۹۱۱-۱۹۱۵ (۹) کەس پێکەوه سەرۆک بوون، جاريکی تر لە ساڵی ۱۹۴۶-۱۹۶۱ لە هەمان شوێن، گوايه لە رۆماي کۆنیش جۆریک لە سیستەمی دوانهیی (دیاریشی) سەرۆکایهتی هەبووه، لە ئەزمونی کوردستانیش سیستەمی نیوه بە نیرهی هەردوو سەرکردهی (مام جلال وکاک مسعود) بە ناتەبابی هاتن تا یهکیان بۆ عیراق و نهوی تریش لە کوردستان ماوه بە تەنها، هەریه که ئەنجومەنی فیدراالی و سۆشیتیش بەجۆریک تاقیکراوه، لە (لېبیا)ی ئێستا گوايه سەرۆکی نیه و ئەنجومەنی گەل هەیه بەلام (سەرکردهی شۆرش-مەعمر قذافي) زیاتر لەو دەوردهش بە کردهیسی دەبینی، بۆیه ئەو بۆچونهی شیوعیهت لە بارهی (سەرۆک) بنچینهی زانستی نیه، ئینجا لە رووی واقیعییش پێچهوانهی ئەو بۆچونهی خۆیان بوون هەریه که یان هەتا مردن سەرۆک بوو، هەتا لەیهکی له دەنگدانەکانی کۆنگره یان (ستالین) له (۱۰۱٪)ی دەنگی هێنا بوو، لە دوایدا نمونهی سەیرتریشی لێ پەیداوو (کیم نیل سونگ) سەرۆکی کۆریای شیوعی مرد کۆره کهی هێنا جێی خۆی، هەروها (کابیل)ش لە کۆنگۆ، لە نمونهی سۆشالیستیش لە سوریا (حافظ الاسد) مرد کۆری هاته جێی ئێستا بووێته دیاردیهیهکی ناسایی نارهه مانیهت به کوردستانیشهوه، سەرۆکایهتی وهک (مولکیهتی) لێ هاتوو هەتا له حزبی سیاسیش ئێستا ئەو سەرۆکانه له جێی باوکیان، ولید جنبلاط-لبنان، بنازییر بۆتو-پاکستان، سونیا غاندی-هیند... زۆری تریش، له کاتیکا دهبینن لهناو بزوتنهوه ئیسلامیهکان و دۆلهته ئیسلامیهکان وانیه، له ئێران (أ.خمينی) مرد (علی خامنه‌ای) هاته جێی هەر له نهتهوهی یهکیش نین، له چیچان له جێی جهوههر دۆدایف سه‌لیم



خان باندەربايف ھات ھېچى يەك نىن، نىنجا لەدواي نەمۈش لە ھەلبۇاردنىكى نازاد نەسلان مەسخادۇف دەرچو بە ھىمنى دەسلەتتى دادەست، لە ئىران نەوا شەشەمىن سەمۋەك كۇمار دەگۇرې، ھەروەھا دەستگۇرې دەسلەت لە بۇسنىا لەلەيمەن (علی عزت بیگۇتېچ) و تارادەيەك (عبدالرحمن وحید) لە نەندۇنسىيا، نونەي ئىسلامى لەو سەردەمە زىاترە.. لە كوردستانىش تەنیا لەناو حزبە ئىسلامیەكان دیاردەي رابەر گۇرېن ھەيە نەگەرچى ھەندى گىرگۇرېتىشى ھەبوو، نەگىنا حزبەكانى تر تا نىستا نەگۇراون و شولى ھەلبۇاردنى كۇنگرەش نىن، بىو شىوئە دەچىنە ناو فېكرى ئىسلامى لە بارەي (سەمۋەك) بوون و پىئوستى؛ ھەلبەتە تېروانىنەكانى ھەروا سادەو ھەلقولای دەساو دەست نىە، بەلكو رەگەكانى قولل دەيىتمەو بۇ سروشت و گەردوون و ياساكانى بوونەو، ھېچ سىستەمىك نىە لە گەردوون سەركردەو (مەرجەي) نەيىت، ھەر لە كەشكەشانەو بۇ كۇمەلەي خۇرو تا دەگاتە گەردىك، بە ھەمان شىوئەش ژياندارانى بە كۇمەلەش، ھەر لەناو خانەيەك ھەتا لەشى نادەمىزادىش ھەمووى بەپىرى سىستەمى ناوئەندى و سەمۋەكانە نىش دەكا، بەو شىوئە ھەر رەوايەك لەلەيمەن شەرىعەتى ئىسلامیەو دەرژراو ەك واقىعەش پىئوستە، كە پىرۇزىش دەداتە (سەمۋەك) بە پىرى مەرجى خۇي، نەوا سروشت و گەردوون و ياساى بىنچىنەيى بوونەو، كىرەوئە بە (سەننەيەكى بوون)، بۆشەش كۇمەلە و پارچەكانى تىرى كۇمەلەتەش ھەريەكە پىئوستى بە سەمۋەك و (مەرجەيەت) ھەيە ەك ناو ھەوا، نەك تەنیا بۇ جەنگ ھەروەك زۆرىك لە فەرھەنگ و لىكۇلەرەوكان وای بۇ چوون، سەمۋەكیان لە بەشى (جەنگ) تۇمار كىردوو لەوانە (موسوعة العالمية) بوونى سەمۋەكى تەنیا لەكاتى مىل مىلاننى بە پىئوستىەكى گىرنگ زانىە<sup>۱</sup>، لە ئىسلامدا نەركى (سەمۋەك) سىپاردەيە نەك ئىمتىياز، خزمەت كىارە نەك خزمەتى بىكرى، (سید القوم خادمهم)، عىبادەتە پادشایى نىە، نىش كىرە ھەسايەو نىە،

<sup>۱</sup> الموسوعة العالمية ج ۲۶ - ع - ص ۳۵۰.



بۆیه كۆمهڵێك معرجی توندو تۆل بۆ سەرۆك (جا نیامه یان خەلیفه یان سەرۆك دهولەت) دانراوه له زانیاری و دڵسۆزی و خۆنویستی و مەبادینی و... هەر بۆیهش له نیسلامدا (به پێچهوانه‌ی سپنوزا- و عملانیه‌ت) دوا معرجه‌ی نه‌، چاودێری زۆر له‌سهره له لایهن (نومەت، شورا، دادگا، .. په‌یام، له هه‌مووی گهرنگ تر پۆزی دوا‌ی‌ی و لێپێچانه‌وه له‌گه‌ڵی)، نیسلامی راسته‌قینه به‌وه ده‌ناسرێته‌وه كه والیه‌كانی، سەرۆكه‌كانی، وه‌زیره‌كانی، .. به ته‌كلیف و تكا یینه سهركار، لایان ناخۆش بێت به پێچهوانه‌ی نه‌و پرۆسه‌یه‌ی عملانیه‌ت و رۆژناواش كه ده‌بینن حزبیك یان سەرۆكێك ده‌رده‌چی ده‌بته‌ ناھهنگ و خۆشی نه‌وی ده‌ریش نه‌چوو ماته‌مینیه نیتر جهنگ و ویرانکاری له پێناو بکریته‌، خۆ نه‌گهر له‌میژووی خه‌لافه‌تی نیسلامیش نمونه‌ی زۆری ناشرین هه‌یه نه‌وه نه‌زموونی موسولمانانه نه‌ك نه‌زموونی نیسلام، له كوردستانی خۆشمان بوونی به‌رپرس یان سەرۆك واته‌ نیمتیارو ژیا‌نی خۆش، نا لێره‌دا‌یه‌و راسته‌ كه زانیایانی ده‌روون ناسی ده‌لێن (ئه‌سلی سەرۆك) له‌وه هاتوه‌ ودی‌ كه هه‌ندێ خه‌لك غه‌ریزه‌ی زāl بوون و خۆ دیارخستیان هه‌یه‌، خه‌لكی، تریش غه‌ریزه‌ی (هه‌ست به‌ نوقستانی) خۆ به‌ده‌سته‌وه ده‌ده‌ن و ده‌به‌ پاشكۆ و گۆڕپایه‌ل و سهریاز...

هه‌لبه‌ته نه‌و تی‌ روائینه (گشتی) نه‌، جاری هه‌موو كه‌س غه‌ریزه‌ی خۆ ده‌رخست و زāl بوونی هه‌یه‌، هه‌ست به‌ نوقستانی پالنه‌ره بۆ سەرۆكایه‌تی نه‌ك سهریازی (له دوا‌ی له ده‌روون ناسی سیاسی زیاتر باسیان ده‌كه‌ین)، سەرۆك له نیسلامدا ده‌روازه و زامنه‌كمی ده‌ستگۆژی ده‌سه‌لات و فره‌یی و كار به‌ شوراو ده‌سه‌لات به‌جی هێشته‌ بۆ هاوولا‌تی و پایه‌ی ئافره‌ت و هه‌ژاران و پسرپۆرو... به پێچهوانه‌وه كه به‌ماكان نیسلام نه‌بێت شه‌وا بازنه‌ كلاسیكه‌ كۆمه‌لایه‌تیه‌كان دێته‌وه پێش كه‌ تیا‌یدا تواناكان، دڵسۆزیه‌كان، زاناكان، ئایدیۆلۆژییه مەبادینییه‌كان... ده‌كه‌ونه ژنیر كلاسیكه‌تی بازنه‌ كۆمه‌لایه‌تیه‌كان و تیا‌یدا (نووسه‌ر پاشكۆی سیاسه‌تمه‌دار ده‌بی)، (زانا له‌بهر ده‌رگای سەرۆك ده‌بی)



(نیشتمان پەرور چاو لە دەست نیشتمان فروش دەبێ) (ژێر لە ژێر دەستی نەقام دەبێ) (بەرژووەندی گشتی لە ژێر دەستی بەرژووەندی تایبەتی دەبێ)... نیشتر لە دوایدا زۆر کەم دەبا، گەورە بچووک قوت دەدا، تەگەر خاوەن هێز دووا بێ هێز بێ دەنگ دەبێ، هەمووی وەردەگەڕێ...

سەروۆک ئەو کاتی لە سەر بنچینەی هینزو ڕەجەلەک و بنەمالە و دەولەمەندی دەبێت کە سەرچاوەیەکی هەرە گەرمی ستەمی کۆمەڵایەتیە.

### سەروۆکی کارێزمی:

بە پێی زۆربەی فەرھەنگەکان یە کەم جار (مەسکس ئێبەر) کارێزمی بە کارھێنا، مەبەستی لەو جۆرە سەرکردانەییە کە بەھرو توانایەکی زۆریان ھەیە لە ڕاکێشان و کۆکردنەوەی خەڵک بێ شەوێ نامرازی دیسپلینی سەربازی یان پالەنەری پایە و مادی بە کار ھێنی، نموونەی زۆربەی فەرھەنگەکان بریتییە لە: غاندى، نەھرو، دلایلاما، آ.خینی،... ھەر چەندە ناوی ھیچ سەروۆکیکی نوێی کوردی تێدا نیە بەلام بە پێی ئەو مۆسەفاتە (ملا مصطفی) لەو جۆرە سەروۆکە پووە.

ھەموو سەروۆکی ئەو بەھرەیی نیە، بە پێی (مەسکس ئێبەر) ئەوانەى بەناوی خوا لە (مەسیحیت و لە نیلام) یش توانیویانە ئەو پایە بە دەست ھێنن، لە راستیدا لە کۆمەڵگەى کۆن ھیچ شارستانی و ڕابوونیک سەرنەدەگەوت تەگەر پالێشتیکى پەيامى نەبوايە، چ بەراستەقینەکی چ بە دۆخی لادان و خەڵەتاندنەکی، بۆیە سەروۆکی کارێزمی پێویست بوو ھەم بۆ ئەو رابوونە ھەم بۆ پارێزگاری، بۆیە گەلی جار تەگەر توخمی (پەيام) راستەوخۆ نامادە نەبوايە یان ئەو سەروۆکە دژ بە پەيام بوايە ئەو ناچار جۆرە سەربەدەیی تری لە (خارق) دەھێنێوە، بەشی زۆریان ڕەجەلەکی خۆی دەدا ناسمانی و ھاتنەخوارووی پادشای گەورە لە ناسمان بۆ ئەو میللەتە، یان ئەو مەملەکەت و شارەى بەدروستکراوی



راسته‌وخۆی خودا وه‌سف ده‌کرد. یان به‌شیکیان هه‌ر راسته‌وخۆ بانگێشه‌ی  
خواه‌یتێ ده‌کرد وه‌ک (سه‌رجۆنی نه‌که‌دی) <sup>١</sup> یان به‌شیک له‌ فیرعه‌ونه‌کان و زۆری  
تر، به‌شیکێ تر له‌ (خارق) نه‌وه‌ بوو وه‌ک باپیره‌ گه‌وره‌ی پادشا رۆمیه‌کان گوايه  
گورگی به‌خێوی کردوون له‌سه‌ر فره‌مانی خواوه‌ند، یان له‌ ناسمان هاتونه‌ خوار، به‌و  
جۆره‌ (کارێزمیه‌) پێشیان له‌خه‌لکی ده‌گرت تا:

١- هیچ کەس بێ له‌و پایه‌و ده‌سه‌لاته‌ نه‌کاته‌وه‌ بۆ خۆی.

٢- گۆڕپایه‌ل و پابه‌ند بیت به‌ فره‌مانه‌کانین.

٣- بارێکی ده‌روونی گشتی بسازی که‌ هه‌رگیز نه‌وانه‌ سه‌رکه‌وتوون.

٤- بۆ نه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌که‌شی به‌میراتی قه‌تیس بێنێ ته‌نها بۆ نه‌و بنه‌ماله‌.

٥- هه‌رچی ده‌یکه‌ن و ده‌لێن پیرۆزی تێدايه‌.

عاده‌ته‌ن نازناو ده‌دا سه‌رۆکی کاریزمی، وه‌ک: میلی چیف، نه‌تاتۆرک،  
غازی درابوه‌ مصطفی کمال، سه‌رۆکی فۆهر بۆ هتله‌ر، دوتشی - مۆسۆلینی،  
فلادیمیر نیلتچ-لینین، شای نێران-ناریا مه‌هر، صدام حسین-قاند الفذ... نه‌وه  
به‌کاریزمی نوێیان له‌ قه‌له‌م داوه‌، هه‌رچه‌نده‌ ده‌بوايه‌ به‌ کاریزمی قۆبییه‌ی له‌ قه‌له‌م  
بدابوايه‌.. چونکه‌ نه‌و ناز ناوانه‌ له‌لایه‌ن خه‌لکانی (وعاظ السلاطین) وه‌و به‌و  
سه‌رۆکانه‌ دراوه‌ \*

له‌ زاراوه‌ی کوردی سه‌رۆکی کاریزمی زیاتر مانای (پا‌هه‌ر) ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ که‌  
سه‌رۆکیکی رۆحی میلیه‌تیک بیت، واته‌ هه‌م سه‌رۆکی یاسایی هه‌م میلی،  
هه‌لبه‌ته‌ راسته‌ هه‌موو کەس به‌ هه‌سوای نه‌و پایه‌یه‌ به‌لام کۆمه‌لێک سیفاتی  
سه‌رباری کارێزمیش هه‌یه‌، ئینجا مرۆڤه‌ تایبه‌تیه‌کانن ده‌گه‌نه‌ نه‌و ناسته‌ به‌  
گشتی هه‌موو وه‌ک فره‌هه‌نگه‌کان نه‌وتایه‌ قه‌ندیا نه‌یان وا تۆمار کردوه‌و:  
(..خۆراگری، دلسۆزی بۆ به‌ها به‌ره‌وه‌کان و بۆ حزب و بۆ هاو‌یه‌مانانی، زۆر ناسین،

<sup>١</sup> به‌روانه‌: تاریخ حضارة وادي الرافدين... د. احمد سره‌س، ٢٠١



كەم يېتكەن، زۆر وزە، ھىزى راپكېشان، بى لايەنى لەناكۆكې ناوەكېەكان، .. لە ھەموو گرنىگ تر بەلاى (ماكس فېر) (جاذبية الشخصية)بە، نەوھيان سېفەتى سەروكى سەركەوتروە لە ڤووى زانستى نەك لە ڤووى (پېياز)، ھەلبەتە لە مەدرەسە مەبدەنەكان بە تايەتە لە نىسلام سەروك وەك دەرفەت نىە ھەر يېتەر يېقۇزىتەو ەى مەرج، يان وەك (سپنوزا) بلى سەروك لە دىموكراسىدا پابەند نايەت بە ياسا.. نەخىر كۆمەلەك مەرجى قورسى بۆ (سەروك، راپەر، والى) داناو، نىنجا ناوى جىاجيا ترى ھەيە لە كەلتورى نىسلام، خەلىفە، نىمام، ڤەھبەر، سولتان، نەمىر المۆمىن، .. بەكورتى و خىراىسى ھەندىك لەمەرجەكانى ھەلدەيتىر:

۱- معرجه نیلامیه سه‌رده‌تایه‌کانی له د‌ل‌وزی و خ‌ق‌نه‌ویستی و ب‌الایی و ره‌وشتی که‌ستی و سیاس.

۲- شاره‌زاینت به واقعی جیهانی و ناوه‌خوی و رووکاری رووداوه‌کانیش.

۳- به چاکم له مذهبستی (مقاصد) ی نیلام و نایه ته کانی قورنانی پیروژ  
گهشتی به بیردو کړنه وود.

۴- که متر نژیکی ورده نیش و راپرانندن بکه ویت، که م تیکه ل بیت زیاتر رتنمایی ده ریت به تاییه تی له قوزاغه سخت و گواستنه ویه کان.

۵- زۆر شورەوی بیت، دروست بوونی پریار (لا مەرکەزی) بیت، (مەرکەزیانە) جێیە جێ بکریت، دەبێ بشزانن ئەو پریارانەی دەشی بۆ جێیە جێ کردن، سەرکەوتووترین پەیوەندی سەرۆک بە شورا بەپێی ئەو نایەتە بە (الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ)، واتە شورا فرەگەڵە پێش کەشی ئەو سەرۆکە دەکاو، ئەویش چاکترینیان لە چاک جیادەکاوە، گەڕانگترینیان لە گەڕانگ جیادەکاوە، خراب لە خرابترینیان جیادەکاوە... بۆ بەرەوکردن.

۶- به نسی نه و کومه له نایه ته ی له نتوان ( خدر ) و ( موسی ) هاتوه

بۇ زىياتىر پروانە (قاموس التحليل الاجتماعي) ۱۰۳.



دیهنیکه له نیتوان دوو سه رکردایه تی دلسۆز، به لām یه که میان دووربین و هه مه لایه ن  
 بینه و به بابیه تیانه و نه بجام هه لسه نگیتنمر بۆ پرووداوه کان ده چیت، که چی لایه نی  
 دووهم به دلسۆزی و هه نوو که یانه و یه ک لایه نی و کورت بینانه بۆ پرووداوه کان  
 ده چیت و پیتی وایه نه و! (بن هۆی مه عقول) که شتیه که ده شکیتن! نیتر به پروونی  
 قورنانی پیۆز نه و جوړه سه رکردیه ی جوړی یه که م هه لده بژیری له و به سه رهاته.  
 نه رک ی رابه ر له ساته ته نگه کاند ا نه وه یه بتوانن گیانی سه رکه وتویی له پیشدا  
 دروست بکا (که پیتی ده لاین وره)، به پینچه وانیه ی گیانی شکست، که زۆربه ی جار  
 خه لکی ساده نیراده ی به هیتز نه له پروو به پروو بو نه وه ی کاره ساتیک یان کیشه یه کی  
 گه وره یان هتیشیکی بیگانه یان نه رکیتکی نیشتمانی و سیاسی قورس، بن  
 متمانیه، خۆراگر نه، داماره، به پرویاگنده زیاتر باوه رده کا، نارامی نه،  
 پروخواوه، ده ترسن، وه سفی کیشه که یان دوژمنه که به زیاده وه ده کا، ... نه و  
 هه مووی ده ردی کوشنده یه ده بن رابه ر له پیشینه به سه ر نه و ده ردا نه زالی بوو بن،  
 هه موو ده روازه کانی کۆنترۆل کرد بن، نه گینا شکست دۆستی نزیک ی ده بن، لیره وه  
 دیسان رۆلی ناین چنده گرنگ ده بن نه گه ر نه و خه لکه به بیروباوه ری ناینی  
 په روه رده کرابن، وه ها دۆخیک ی رۆبه پروو نایته وه پیویشی به کاریزمی ناین،  
 به لکه ده زگا و یاسا نه و رۆله ده بینن.







( ٦ )

## خەباتى رژگارى نضال التحرري Liberation conflict

ئەم زاراۋەيە لە كوردستاندا ھاوتايە لە گەڭ (ھىزە نىشتەمانىيەكان) يان (شى) كوردنەۋەي كوردايەتەي) يان بەگشتى (پەيۋەندى و جياۋازى رژگارى نىشتەمانى بە رژگارى كۆمەلەيەتەي).

ھەر كۆمەلەك (يان تاكىكىش) باۋەرۈ كوردەۋەي وابىت كە نەتەۋەي ئەم خاۋەن بەھاو نەرىت و مېژووو كەلتورو پىكھاتەي جەستەي و پاك ترە لە نەتەۋەكانى تر، ئەم باۋەرۈ بۆچوونەش بىكرىتە سەرەشتى بەرامبەر مېللەتەي تەرەك بەرنامەي سىاسى و دەستورى.. ئەم (رەگەزپەرستە)، بزوئەۋەي رژگارى لەم چەمكە نەھاتەۋە ئەم ئەم مەبەستەش، ھەر چەندە لە ھەندى دۆخ لە كاردانەۋەي رەگەزپەرستى و زىادەي سەمى نەتەۋەي جۆرىك لە بېرۈباۋەرۈ رەگەز پەرستى بۆ نەتەۋەي بىن دەستىشى دروست دەپىتە بسوود، .. بەلام ھەر ناپەۋا دەرەچى چۈنكە ياساى (كارو كاردانەۋە) ياساىكى مېكانىكىيە نەك كۆمەلەيەتەي، واتە نەگەر داگىر كەرت رەگەز پەرست بوو نابە بەلگە وپاساۋى رەۋايى پالپشتى رەگەز پەرستى تۆش.

دەبى بەمورىيى پىروانىنە زاراۋەي وەك بېرى نەتەۋەي، سەر كوردەي نەتەۋەي، رژگارى نەتەۋەي، خەباتى نەتەۋەي، دەۋلەتەي نەتەۋەي..، ۋاچاكە لە جىياتى نەتەۋەي نىشتەمانى بەكاربېرىت ھەنگاۋىك لە مەزۇفايەتەي نىزىك ترە، چۈنكە خەباتى رژگارى بە سروشتى خۆي ناۋەرۈكىكى مەزۇفانەي ھەيە، بەپىي ھەمەمەدەرەكان و ناينى راستەقىنەمە ياساى دەۋلىش، بە پىيى ((پەرەگرافى ٣ى



مادە ۱-مقاصد اسم المتحدە)) رەۋاي خەباتى رزگارى ھەتا بەشىۋەي شۆرشو چە كدائىش دەدابه پىتى بىرسارى ۲۶۲۵ ى ۲۴ ئۆكتەبىر ۱۹۷۰، سەبارەت بە ھەلۋىستى فكرى نىسلامى بەرامبەر خەباتى رزگارى نىستا نەو كىتەبە كەمەر بوو ( بۆ زياتر بىروانە پروژەي نىسلامى بۆ رزگارى كوردستان لەو فەرھەنگە)، ھەر بۆيەش حزبە كوردستانىە كان و شۆرش و راپەرپىنە كانىان و بە واقعى نىستاشيانە ۋە نوپنەرەيەتى كىتەبەكى رەۋا دەكەن نەگەر خودى خوشيان لە جۆرە تەرازوويەكى تىرىش بىت، رەگەزەرسى نىبە، انفصالى و (دەعوە الى عصبة) نىبە، داگىر كوردنى خاكى خەلكى. تر نىبە، مادام سنور و نامانجيان كوردستانىە نەك كورد، كە يەكەمىيان ماناي نىشتمانى بە ھەموو سەرخانىە كانەۋە دەگەبەنى و دووەمبىشان نەتەۋايەتى، بىجگە لە چەند غوونەبەكى دەگسەن ۋەك (كاژىك) و (پاسۆك).. پىتچەۋانەي نەو رىسايە بووینە، بۆيەش بەرنامەو خەباتى ھەموو حزبە كوردستانى و شۆرشە كانىش لەسەر دوو تەۋەر خەباتى كوردوۋە:

تەۋەرەي يەكەم: رزگارى-نىشتمانى.. كە لە كۆتايىدا خۆي لە رزگارى كوردستان دەنويىت، لە نامانجى كاتى جىياجىاي ۋەك لا مەركەزى، نۆتۇنۆمى، فېدېراتى، ولايات، .. تا سەربەخۆيى و دەۋلەتى كوردستان، جا چ جۆرە دەۋلەتلىك (نىسلامى، سۆشالېستى، .. ھتد) نەۋەيان بەندە بە تەۋەرەي دووەم، لە تەۋەرەي يەكەم ھەموو ھاۋيەشەن لەو نامانجە، بەو جۆرە حزب و ھىزانەش دەۋوتى ھىزە نىشتمانىە كان (قوة وطنية) يان (أحزاب الوطنية)، ھىزە نىشتمانىە كانى كوردستان ۋەك چەمكى ياسايى ھاۋولاتى دەبى ھىزىك بىن لە پروي ياسايى يان شەرىعەتى شۆرشگىرى و جەماۋەرى كوردستانى بىن نەك كوردى.

لە كوردستان چەند حزبىك ھەبووینە ھەنە كە (نىشتمانى) بىن بەو پىتئاسە، ھەر چەندە زۆرتىن قەبارە چالاكىشى لە كوردستان بوو، لەۋانە (مەدرەسەي شىۋەبەت كە حزبى شىۋەبە عىراق، مەدرەسەي نىسلامى كە بزوتتەۋەي نىخۋان المسلمىن، بەرەي توركمانى نىستا).



بە دروست بوونی (کۆمەڵەی رەڤەدارانی کوردستان) و هااتنە ناو خەباتی کوردستانی لە دواي سالانی ١٩٧٦ ئەو تەوقەي مەدرەسەي شیعوغيەتی شکاند و دوايش لە کۆنگرەي شەقلاوەي ١٩٩٣ حزبی شیوعی خوښی، ئەو دۆخە شازەي کۆتایی پێ هیناو بوو هێزێکی نیشتمانی بە دروست بوون و گۆڕینی بە شیتک لە حزبی شیوعی عێراقی بۆ حزبی شیوعی کوردستانی، بە هەمان شێوەش (رابێتی نیسلامی لە کوردستان یە سەرۆکایەتی شیخ محمد بەرزنجی لە ١٩٨٢) و دوايش (بزوئەنەوێ نیسلامی لە کوردستان) خەباتی پینش مەرگایەتیان لە دواي سالی ١٩٨٧، ئەو تەوقەي مەدرەسەي نیسلامی شکاو دواي لە سالی ١٩٩٤ بە دروست بوونی (یە ککرتووی نیسلامی لە کوردستان) هەموویان برونە هێزێکی نیشتمانی، بەرەي تورکمانیش نیست لەو دۆخە شازەدایە زیاتر لە وانیش لە بەرنامەي خوێ رزگاری ئەو نیشتمانی تیا نیە.

تەوەرەي دووهم: رزگاری کۆمەڵایەتی، ئەو تەوەرەش زیاتر کیشەکانی مەروڤی وەك: دادگەری، نیسلاخ، هەزارایەتی، چینیایەتی، فکەر، فەلسەفە، نایدیۆلۆژیا، ناین، .. دەگرتەو، نەگەر تەوەرەي یە کەم رزگاری خاک بیست ئەو تەوەرەي دووهم رزگاری فاکە، یە کەم شاقولیە دووهم ناسۆیی، یە کەم پەیریەندی نەتەو بە نەتەو یە لە دووهم دا پەیریەندی مەروڤ بە مەروڤ، یە کەم دەقەری و تاییەتە دووهم جیەهانی و گشتیە، یە کەم بیرو ئەندیشەو نایدیۆلۆژیا نیە تەنیا هەست و نەست و پابەندی یە لە دووهم دا بەرنامەي سیاسی و عەقاندی و مەدرەسەي، یە کە میان نزیک ترد لە زانستی سیاست کەچی دووهم لە پێبازی سیاسی، کەواتە هەمو حزبە جیا جیاکان لەسەر بنجینی تەوەرەي یە کەم یە کەدەگرنەو، بەلام لەسەر بنجینی تەوەرەي دووهم لیک جیا دەبنەو، ئەو هەش بریتیە لە پەیریەندی نیوان هەردوو تەوەر بەو شێویدە: نەوێ دڵی کیشەي مەروڤی کوردستانی هەر بە قورئان و سوننە چارەسەر دەبیت، ئەوانە نیسلامیەکان، بە شینکی تریش دەلین: نەخێر ئەو کیشە یە بە (مارکس-لینین) چارەسەر دەبێ، ئەوانە چەپیەکانی کوردستان، هەشە پێی وایە



بە سۆشیال-دیمکراسیانە چارەسەر دەبێ ئەوانەش چەند حزبێکن لە کوردستان، هەشە پێی وایە بە لیڤال دیمکراسی ئەوەش حزبە دیمکراسیەکانی کوردستان، بەشیکیش هەموو کێشەکانی مەژووی کوردستان هەر لە کێشە ئەوەیە کە یە دەبینن (واتە جێڕۆت کردنی هەردوو ئەوەی رزگاری-نیشتمانی و رزگاری کۆمەڵایەتی)، ئەوانەش ئەوە گەڕی و تە یاری بیری ئەوەیە سەرەتای رەگەزپەرستیە کە یان لەو جێڕۆت کردنە دێت.

ئەو بەشانی دوا (شیوعی و لیبرالی و...) (پەتیان دەووتری (عەلمانیەت)، ئەوانە لە دواوە شکستی مەدرەسە شیوعیەت لە ١٩٩١ بە دواوە جێڕۆتێک لە بۆشایی نایدیۆلۆجی و مەبەدییی لە رێژەکانی پەیدا بوو، بۆ پرکردنەوی ئەو بۆشاییە (کە لە ئەوەی دوو مەدرەسە بوو) بە ئەوەی یە کەم پێی دە کە ئەوە... بۆ ئەوە عەلمانیەتی کوردستان بە گشتی جێڕۆتێک لە گەڕانەو و هەچەر خانی لە بنەما ناسۆیەکانی بەرەو شاقولەکان، واتە لە فاکتەرە نایدیۆلۆژی مەژوایەتیە کە بەرەو فاکتەرە کۆمەڵایەتی و کلاسیکیەکان چوو، بەلام لە هەر دۆخێک بن لەو قۆناغی رزگاریدا ئەک عەلمانیەتی میان رەو و ئەوە گەڕی هەرە تۆوندە کەش لە گەڵ نەسڵیەکان یە کە ئەوە، چونکە بە پێی هەموو مەدرەسە یە کە رەوایی بەو خەباتی رزگاری دراوە، لە فکری نەسڵامیش لە هەمان رۆنتر (کە لە بابەتی پرۆژەکانی رزگاری کوردستان زیاتر باس دەکەیت)، هەروەهاش لە مەدرەسە شیوعیەت و... هەتا لە یاسای نێۆدەولەتیش کە زیاتر دروست کە رانی سەرانی نەسڵیەلیزەمیش بووینە کەچی لە (مقاصد اسم المتحدة) لە مادە (١) پەرەگرافی (٣) رەوایی بەو جۆرە خەباتە و بەرگری چە کەداریش داوە، تا دەگاتە مافی چارە ی خۆنوسی، ...

خەباتی رزگاری لە هەر ولایتێک ناویکی هەبوو، لە نەسپانیا لە دژی ناپلیۆن دەوترا (الحرب الشعبیة-گەریلا)، لە جەنگی جیهانی لە دژی نەلمانیا دەوترا (حرب الأنصار) لە هەمان جەنگ لە یۆگسلاڤیا (حرب دفاع الشعبی) و فەرەنسیەکان



(حرب العصابات) يان (المقاومة) له جهاني (الحرب الثورية).. نيستا زياتر نهو جوړه بهرگريه پيژنيته نايي پي ددري وده جيهاد المقدس.

خهباتي رزگاري قوناغ و گوري پانيکه کام مودهسه و کام لايهني سياسي خيراترو راست تر خمهتي بکاو به نهستوي خوي بگريته نهو خاوهنيهتي.. به لام مدرسه کاني علماني لهو سردهمه بههوي نهو بنه ما لوازانهي که زياترينيان پهرې گرتوه له (بهروهندي تايهتي) نهوا کومه لگايه کي گندهلت بډ دروست ده کا که تواناي بهرگري داگير کمرې نابي، له لايه کي ترشهوه مدرسه کاني علماني له جيهاني نيسلامي کومه لگاي دوچاري جهنه (تقزم) ده کا، ديسان کاريگري نيگه تيغي ترسناکي ده بيتهوه، به تايهتي لهو سردهمه دروشي (مملانيي شارستاني) که نه دريسي عهوله مه نيستايه، لهو گوره پان و مملانييه دا پال بديه لاي هم مدرسه يه کي علماني نهوا به سروشتي خوي ده که ويه قولي پي نجهم له دوي رابوردوي ميلله ته که له قازانجي فرههنگي بياني و له دوي به هاو نهرت و خواسته راسته قينه کاني ميلله ته که ده بيست، له گهل زور سرده نجامي نيگه تيغي تر.







( ٧ )

## براکوزی      إقتال الاخوة      Fraternicide

تاییه ته به کورد وهك وشه، وهك زاراو هه مه بهست لسی (مل ملانیسی خوتناویه له چارچیتووی باله کانی بزوتنه وهی رزگاری نیشتمانی کوردستان)، نه گینا ماهیه ته که ی دووباره بوو یته وه له ناو زۆریه ی میلله تان به ناوی (حرب الاهلیه)، یان (حروب داخلیه)، زۆریه ی میژووی جیهانی ش پێک دههێنن، شیری نیتوان قایل وهاییلش به یه کهم براکوزی حیسابه.

له میژووی نوێی کورد نهو زاراو له ساله کانی ١٩٦٦ به رهقی سهری هه لداوه کاتی بانی حزبی (م.س.پ.د.ک) به رییازیکی عه لمانی جیا بونه وه له سه رکردایه تی ناینی مه لا مصطفی بارزانی، به لام چونکه لایه نی یه کهم له کۆتاییدا کهوته به ره ی داگیر که ره نهوا به خیرایی تهو زاراو یه کوزایه وه، له سالی ١٩٧٢-١٩٧٥ جاریکی تر خه ریک بوو سه ره هه لدا وه له گه ل (ح.ش.ع) دیسان (حزبی شیوعی) کهوته وه به ره ی داگیر که ره نهو زاراو باوی وه ره نه گرت.

له دوا ی سه هه لدا نه وه ی شو رشی نوێی سالی ١٩٧٦ به رابره ریه تی (ی.ن.ک) نهو زاراو یه به راس ته قینه تر باوی وه رگرت به تاییه تی له کار ده ساتی هه کاری و رووداو هه کانی دوا ی نهو له سالی ١٩٧٧-١٩٧٨ که زیاس تر له (٨٠٠ پ.م) له نیتوان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) تیا چوو و که زیاتر نییان لایه نی (ی.ن.ک) بسوو، نیتر لهو سه رده مه ی زیاتر نهو زاراو یه میلی بوو و کهوته ناو خه لکی، هه ره چه نه ده هه ندیک له شاره زایان ده لێن زاراو یه کی کۆنه له باره ی رووداو هه کانی به تلپس که هه ندی عه لمانی و شینه کانی ته ریه قه ت له دژی شیخ شه هاب چوونه پا ل له شکر ی



تورك، شىخ شهاب كشایمه وتى با شمرى براكوژى نه بى، گوايه نهوه سهره تاي به كارهیتانی سیاسیه زاراوه ی براكوژى بووه.

جاران به شمرى نیتوان دوو بهرهبایی یه هۆز وتراوه برا كوژى، به شىكى تر ده لێن ده گه پیتمهو بۆ نهو همت و نهست و نه ده بیاته ی كه وه سفى برا كوژى نیتوان نيمامى عدلى و معاویه كراوه، .. كه چى به شىكى تر ده لێن نهو زاراوه یه چكه له گه له سهربرده ی مرۆڤ و له براكوژى نیتوان قاييل و هاييل هاتروه ..

به ههر حال جار جار رهنكه له میژووی سیاسى نه ته وه یی كورد له دواى سه ده ی بیست هاتبیت، به لām پش نهو سه ده یه بهو ماناو پیتسه ی سه روو له كوردستان نه بووه، نهو برا كوژیه (یان خۆ كوژیشی پى ده ووترى) زۆربه ی میژووی سیاسى نوێ كوردستان پێك دێنى له هه موو پارچه كان، له كوردستانی خواروو شه پى نیتوان (ی.ن.ك) له لایه ك و (پ.د.ك) و (حسك) و (حشع) و (پاسۆك)، (له شكى نيسلامى ١٩٨٢)، دواى راپه رپینیش دیسان له گه له (پ.د.ك)، بزوتنه وه ی نيسلامى، pkk، هه روه ها (پ.د.ك) یش له گه له (حداكا) و (كۆمه له) له دیوى نیران و pkk و پارتى گه لی دیموكراسى كوردستانیش، ..

له كوردستانی نیرایش (حداكا) له گه له (كۆمه له)، له كوردستانی توركیا (pkk) ه له گه له زۆربه ی حزبه كوردستانیه كانى سه رووی كردووه، .. وه ك تێبینى ده كرى نهو دۆخه له گه له به رهو عه لمانیه ت چرون زۆر زیادى كردووه، هۆیه كانیش زۆره دوانى (لهو ره وته باسه) سهره كین:

١- عه لمانیه ت: زیاتر به رژه وه ندیه نهك مه بادینى بۆیه ده سه لات وه رگرتن جوړێك له راشكاوى و ره وایی وه رگرتوه، به تاییه تی نه گه ر نهو حزبه له مرووی نایده یژوړیه نوستان بێت و دابه مۆی فکری لاوازبووی ناچار برا كوژى به كارهیتاوه وهك نامرازى كى پارێزگارى له مانی خۆی، بۆ شه وهش نه ندامان و لایه نگرانی به حوكمى پایه و نيمتيازو به رژه وه ندی راگریت نهوا زۆر پتویستی به

<sup>١</sup> بز زیاتر به روانه نيسماعيل هه قى - ناودارانی كورد.



دهسه‌لات ده‌بیّت و شه‌پیشی له‌سه‌ر ده‌کا.

٢- له‌به‌ر نه‌وه‌ی حزبه کوردستانیه‌کان به‌رنا‌هه‌یان مارکسی بووه‌ نموا به‌پیشی یاسای سۆیه‌می دیالکتیک (قانون وحده و صراع الاعداد)<sup>١</sup> نه‌ک براکۆزی هه‌ر ده‌شی و ناشی، به‌لکو یاسایه و هه‌ر ده‌بی بی، به‌ نام‌رازی پیش که‌وتن ده‌زانرا، تا نه‌و دوایه‌ش له‌ میژگرده‌کان باس له‌ نیجاییاتی براکۆزی ده‌کرا و گوایه‌ نه‌و میله‌تانه‌ی شه‌ری برا کۆزی تیا‌بووه‌ پێ ی پیش که‌وتوون، په‌رسیاری واش کراوه: ناخ‌ز نه‌و شه‌ر ناوخ‌زیه‌ براکۆزیه‌ یان نا؟ چونکه‌ به‌ پێی مارکسیه‌ت هه‌ر حزبه‌ ته‌مسلی چینیک ده‌کا، چینه‌کانیش له‌مل ملانییه‌کی خۆیناوی بی دانوستان دان تا نه‌مانی چینه‌یه‌تی، نیتر هه‌ر یه‌که‌ ناوی چینی پرۆلیتاریای له‌خ‌ز بار ده‌کرد و لای به‌رام‌به‌ریش به‌ برجوازی و له‌ خ‌زمه‌ت نیم‌پریالیزی نه‌م‌ریکی نیتر ده‌بووه‌ گه‌رمه‌ی شه‌ری براکۆزی، تا نمو راده‌یه جارجار هه‌ندێ حزبی کوردستانی ده‌گه‌شتنه‌ نه‌نجامی‌کی پتجه‌وانه، گوایه‌ حزبی به‌عس سۆشیالیسته‌ و نزیك تهره له‌ مارکسیه‌ت هه‌تا حزبیکی نه‌تماویه‌تی، بۆیه‌ به‌پێی یاسای ریزکردنی (اولیات-مراتب التناقض) نمو نه‌وه‌ی ناوی تراوه براکۆزی له‌ پله‌ی یه‌ک بووه‌و ره‌وا بووه‌... نیتر هه‌م‌وه‌ کورد له‌سه‌ر نه‌و بنچینه‌ بی بنچینه‌یه‌ به‌ناویه‌ک که‌وتبوون، هه‌لبه‌ته‌ راسته نمو زاراوه‌یه زیاتر به‌روانگه‌ی نه‌ته‌وه‌گه‌ریه‌کان (براکۆزی) نه‌گینا به‌پێی مارکسیه‌ت (براکۆزی) نه‌وه‌یه‌ نوێنه‌رانی چینی زه‌حمه‌ت‌کیش له‌ حزبه‌ شیوعیه‌کان بکه‌ونه‌ مل ملانی وه‌ک سه‌رده‌تای مل ملانیی نیوان باله‌کانی سه‌ر به‌ چین و سۆقیه‌ت، ترۆتسکی و ستالینی، چه‌پی نوێ و کۆن، مارکسی شۆرش‌گه‌یرو مارکسیه‌ هه‌مه‌نه‌کان... به‌روانگه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی چینه‌یه‌تی زاراوه‌ی برا کۆزی ره‌وایه، له‌ ١٩٧٦ به‌دواوه‌ش هه‌م‌وه‌ باله‌کانی کوردایه‌تی شاخ به‌ره‌و مارکسیه‌ت بازیان دا، بۆیه‌ش میژووی نوێ زۆریه‌ی شه‌ری براکۆزی بووه‌، تا نه‌و دوایه‌ش له‌ سیمیناره‌کانی دا به‌ ناشکرا باس له‌وه‌ ده‌کرا که‌ نه‌وه‌ شه‌ری

<sup>١</sup> البيان الاول للاتحاد الوطني الكوردستاني.



برا کوژی نیه، ننجاس باس له سودو رهوایی نمو شهره ده کراو ته‌نزیڕ ده کرا (به تایبته له لایهن ی.ن.ک) که میلله‌تانی جیهان بهو جوړه شهرانه پیش کهوتوون<sup>١</sup>، لهو نمواندهی باس ده کرا جه‌نگه‌کانی نیتو خوژی نیسپانیا و نه‌ماریکا..

هه‌لویستی فیکری نیسلامی برا کوژی نه‌وه‌یه له نیتوان نوینه‌رایه‌نی یه‌ک (نوممه‌تن) ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا﴾.. به‌لام به‌گشتی نهو جوړه شهرانه نه‌گهر ناویشی (برا کوژی) یش نه‌بیت (حه‌رام) بووه، (بو زیاتر سهرنج بده جه‌نگی ره‌وا- لهو فهره‌نگه).

<sup>١</sup> بو نه‌سلی نمو بیره سهرنج بده: ١- مادیه‌ الدیالکتیکیه، ٢- فی التناقض (ماوتسی تونک)، ٣- اصول فلسفه‌ المارکسیه (جورج پولیتزر)..



## ( A )

Justice

العدالة

دادگهري

به مانا فراوانه گهي مه به ست لسي رتيكخستني ژياني خه لكيه له په پوهندي نيوان خه لكو ده سلاتو نورك و فرماندا.. كه هه مو بواره كاني فكري و سياسي و كومه لايه تي و نابووري و نيشتماني و دهر ووني و.. هه تا جه سته ييش ده گريته وه، هه ريه كه به سنوري خوي و سنوري تر نه به زيني، هه ندي، مه دره سي تر كه (داواي دادگهري) ده كهن پيځيان وايه دادگهري ته نها لايه ني نابووري و مولكيه ت ده گريته وه (لعوانه مه دره سي ماركسيزم، مه دره سي مادي و سوشياليسته كان) تا راديه كيش مه دره سي ليبرالي سهرمايه داريش، به تاييه تي رووكاري نوښان.. ننجا دادگهري له گهل يه كساني جيايه، بخار وايه بؤ ليك جيا كړنده وه له گهل ياسا كاني تري سورشتي و ژياري و بايولو جی به (دادگهري كومه لايه تي) ناو ده بري، له بنه چه شدا هه زار او په كي ناييني بووه هه له ویش پيښاسي به كورتي و پوخته مي دراوه تي و ننجا له سهر نهو بنه چينه يه پيښاسي جيا جياي وهر گرتوه، هه نديكي لي هه لده بؤ زرين:

- موسوعة الكشاف... په پره و كړدني قورنان و سوننه ماناي دادگهريه.
- معجم مصطلحات اصول الفقه... العدالة: الاستقامة... هي ترك الكبائر و عدم الاصرار على الصفات.
- رسائل (ابن سينا): العدالة وسط بين الظلم و الظلام، هه روه ها ده لي رسا دادگهري بريته له زالا بووني نه خلاق به سهر دهر وون دا.
- مه به ستي بنه چينه ي هاتني پيغه مبه ره كان و نيسلام بؤ په پره و كړدني دادگهريه، بؤ يه له قورنان زور باسي (عدل) كراوه، هه تا باسي (خوای گه وړه)



خزى به لىوه شانهوه له گهڙ خزى له گهڙ بهنده كانى، نينجا بۆ دهسه لاتداران و خهلكى به گشتى.. به (عادل) كردووه .

دادگهري راسترين هيله كه دنياو قيامهت و سروشت و ژيان، مرۆڤ و واقيع، گهروو بچووك، حاكم و مهحكوم، .. له سفر يهك ريكى كۆ بكاتهوه، تا نمو رادهيه دادگهري له گهڙ دوزمنيش ﴿لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ اَلَّا تَعْدِلُوْا﴾.

- له زۆريهى فهرهنگه كۆنه كانى ئيسلامى دادگهري بهندكراوه به رهووشتيش و له نيوان (افراط و تفریط) لهوانه (موسوعة مصطلحات جامع العلوم) كه به (دستور العلماء) بهناويانگه دانهرهكهى (قازى نه گيرى). ماده: عداله.
- في اللغة الاستواء، ضد الجور، استقامة على طريق الحق.. واته بهنده به فهلسهفهى همق و رهوشت.

- ابن تيمية: له تهفسيرى (سورتهى مائده) دا دادگهري به (ولايه صالحه) و سياست پيتك دههستى. (فهذا نجام السياسة العادلة والولاية الصالحة).
- ههريهكه له (لسان العرب) و (قاموس المحيط) له ماددهى (عدل) هاتووه: العدل ضد الجور، الميزان، المستقيم.

- له (معجم المصطلحات العلمية والفنية) له (ماده: عدل) هاتووه: الإعتدال والاستقامه والميل الى الحق.

- ابو حامد الغزالي (كتيب: ميزان العمل): له بابتهى "عدل في السياسة" دهته: نمو كاتى (عدل في السياسة) دپته دى كه له شارىك يان ولايتىك نمو خهلكه وهك جهمتهى مرۆڤ ههه نهدامهوه به كارى خزى ههلسن، .. واته دهيهوى بلى دادگهري نهويه كهسى شايسته له شوئنى شايسته.

- نيام غهزالى: الإعتدال هو الميزان الصحيح لجميع انواع السلوك والمخرج هو مصدر كل الامراض.

- مهدرهسى شيوعيهت پيتى وايه به ههلو بهاندنموهوى مولكيهت و كردنى به مولكيهت گشتى دادگهري دپته دى (مباديء شيوعية-انجلىس، رأسمال-ماركس).







مالپهرستی، نارهزووبازی، بهدرهوشتی، میکافیلی، .. شهزلی و نهبهديشه  
مادام رهگ و پرشی ههردوو بهره لهناو خودی سروشتی مرؤه شین کراوه،  
بهجوته (زوج - دیاد).

توخی نادهمیزاد سهرهسته کی پندراوه لهو گهردوونه، نجا تواناو بههری  
هر تاکیکیش جیا به، نارهزوو و پالنهرو خواستیشان جیا به، ته بهعهته گانیشتیان  
جیا به، بۆ به بهن پۆم و تهرازوو به ماوه به کی کم کۆمه لگه تیک و پیک ده چن،  
ههر بۆ بهش پتویتی به یاساو ریکخستن و پتوهر تهرازوو هم به، جا ههر به که  
جۆره یاساو تهرازوو به کی لادادگه به، به شیک پتی وایه دادگه ریش رهک تیۆری  
نیسی نایشتاین وایه و نسبه، واته ههر به شیک لای یه کیکانه، نه خیر، نهو  
سیسته مه دادگه به که بتوانن ههر مو لای نه کانی کۆمه لگه و مرؤه له ژیا نی  
ماددی و گیانی به هاوسهنگی دابرپۆن، واته لای نه کانی پتویتی مرؤه له  
سهرهستی و دهلات، له نابووری و سیاسی، نه خلاق و جهستی، دهروونی و  
دهره کی، شاقوولی و ناسۆی.. به تهرازوو پیک بها.

### دادگهري و سهردهم

دادگهري کۆمه له بهماو په پیره و بروای نه گۆره بهند نیه به سهردهم و زهمان و  
زهمین، بۆ به شیکه له توێژنه وهی ریازه کانی فکری و سیاسی، فلهسه فی،  
کۆمه لایه تی، نابووری، نهک زانسته کان، ههر بۆ بهش دادگهري له کۆمه لگه ی  
سهرهتابی و سهردهمی ناوهراست و نیستاو داهاتووش ههر به که، زۆر بهی زاناو  
فهیله سوفه کان بهسیاسه ته دارانی شهوه که متر توانیویانه و ده توانن (نهو سیفته تی  
چه سپاری دادگهري) ههرس بکهن، جگه له کهما به تیهک، ههر به نمونه  
(سقرا ت) لهو پر سیاره ی دا که ده لی (ناخۆ سهردهمه ک دیت درۆ چاک بیت و  
راستیش خراپ) پتی وابووه نهو سنورانه نیسی و گۆراو نین، به لکو چه سپاون  
تیکم ل نا کرین، خۆ نه گهر شهو سهردهمه ش هات ههر وه که له فهرمووده ش وا  
هاتووه (سهردهمه ک دیت راستگۆ به درۆزن له فلهم ده درن و درۆزنیش به



راستگو، به لام نهوه دوخی تاییه ته و لادانی کومه له (نینهراغه).

ههلبهته مهدرسه‌ی شیوعیهت و (خهتی تهتهوری به‌گشتی) و ژۆری  
فیهله‌سوفه‌کانی سه‌ده‌ی (۱۸-۱۹) بی دوو دلی وه‌لامی شه‌و پرسیاره‌ی  
(سقرات)یان به (به‌تی) داوه‌ته‌وه و کۆک بووینه له‌سه‌ر گۆرانی مه‌بادینه‌و  
نه‌خلاق و راستی و دادگه‌ری... پۆریان وابوو نه‌وانه چه‌مکی نسین، به‌نسل به  
بارودۆخ و پتوانه‌کانی سه‌رده‌می خۆی، له‌و باره‌یه‌وه (نه‌خلس) به‌زه‌قتر ده‌لی: (لا  
هنالك مبادئ والاخلاق و عدالة ابدية و ثابتة...) ههلبهته به کۆمه‌لێک به‌لگه‌ و  
نونه‌شه‌وه.

نمو تپروانینه زۆری حزب و فرمه‌نگه‌کانی جیهانی سیه‌م و کوردستانی شی گرتبۆوه، سهرنج بده ده‌ستوری حزبی به‌عس و سه‌فی (عدالة الاجتماعية) ده‌کا: ما‌کان یه‌تبر عاجلا فی ظرف اجتماعی ما قد لا یعتبر فی ظرف آخر، به‌و شیویه ده‌گاته سه‌ره‌نجامه‌یک که (کۆلیایه‌تی، ده‌ره‌به‌گی، سه‌رمایه‌داری) له قۆناغی خۆی به‌ (دادگه‌ری) قه‌بلاندبۆوه.

بۆ روون کردنه موو لیک کردنه موو نمو تیک گیرانه به شتیکی بۆ (فلسفهی راستی) به جی دیلین لمزغیره دی داهاتووی نمو فرههنگه، به شتیکی به نمونه یکی نابوری دهست یی دهکه یین که نمونه یی باوی (مارکس و تهتوره کان) بسوه له دهی چمپاری دادگمری، دهلین: باری نابوری و بازار و تهکنه لوجیا ههردم له گۆرانه نمو کیتشی نوو و چینی نوو و چاره مری تویشی پتویشه، .. کهواته دادگمریه کی نویشی پتویشه.<sup>۲</sup>

به‌لام به‌که‌میتک وردتر دهرده‌که‌وی که‌ شو‌ گۆزآن‌کاریانه‌ سنووری داد‌گه‌ری  
ناب‌زیتی و هم‌ به‌ چم‌پای ده‌میتیت‌وه، راسته‌ به‌شه‌کانی ناب‌ووری: نام‌رازه‌کان،  
به‌ره‌م، به‌یره‌ندی به‌ره‌م هیتان، هیتزه‌کانی به‌ره‌م هیتان، باز‌گانی، .. گه‌شه‌ی

<sup>1</sup> تعريفات لبعض المصطلحات - المادة:عدالة الاجتماعية.

۱- بجز زیاتر سرچ بده ۱- مجلد کامل (مارکس-انجلیس)، ۲- راس مال-مارکس، ۳- اعمال کامله (لنین).



کردووو گۆپاوه، مرۆڤیش خۆبه‌خۆ و په‌یوه‌ندی‌شی به‌سروشت گۆپاوه، به‌لام با بزانی‌ن کام لایه‌نی گۆپاوه؟ هه‌موو لایه‌کی گرتۆته‌وه یان لایه‌نی نه‌گۆڤیشی هه‌یه؟ دیاره نه‌گهر به‌ووردی سهرنج به‌هینه‌ی پرۆسه‌ی (دروست بوونی مولکیه‌ت) له‌دوو پرۆسه‌ی به‌چووک تر بێت، به‌زه‌حه‌ت لێک جیا ده‌کرتسه‌وه، به‌که‌م: پرۆسه‌ی به‌ره‌م، دووهم: پرۆسه‌ی دابه‌ش، نه‌و گۆڤانکاریانه‌ی له‌سه‌روو باس کرا هه‌مووی له‌به‌شی یه‌که‌مه (له‌پرۆسه‌ی به‌ره‌مه)، که هه‌موو مه‌درسه و کۆمه‌ڵه‌ش کۆکن له‌سه‌ری، به‌لام که دێت نه‌و به‌ره‌مه دابه‌ش ده‌کرت، نا لێره‌دا مه‌درسه‌کان جیا‌ده‌بنه‌وه هه‌ریه‌که له‌سه‌ر بنچینه‌و به‌پێوانه‌یه‌ک دابه‌شی ده‌گا‌و لێره‌وه‌یه هه‌ژارو ده‌وله‌مه‌ند، چینه‌یه‌تی، چه‌وساندنه‌وه، .. په‌یدا ده‌بێت نه‌ک له‌ پرۆسه‌ی (به‌ره‌م)، بۆیه به‌شێکی زۆر له‌ نابووری ناسان پرۆسه‌ی به‌ره‌م به‌ند ده‌که‌ن به‌ زانستی نابووری و پرۆسه‌ی دابه‌شیش به‌ (پێیازی نابووری) - (هه‌ر چه‌نده‌ نابووری ناسی نیسه‌لامی مه‌زن (عه‌د باقر صدر) به‌و پۆلینه‌ رازی نیه) <sup>١</sup>، هه‌لبه‌ته وه‌ک له‌ بابه‌ته‌کانی پێش‌ووش باس کرا زانستی نابووری گه‌شیه، گه‌شه ده‌کا، به‌ نامراز ده‌گۆڤی، .. به‌لام پێیازی نابووری نه‌گۆڤه، مه‌بادینه، تایبه‌ته به‌ مه‌درسه‌کان و تیۆری سیاسی و فکری و فه‌لسه‌فی و سیسته‌می ژیان و دادگه‌ری، .. هه‌ر به‌ فرونه له‌ رێیازی نابووریه مه‌درسه‌کان لێک جیا‌ده‌بنه‌وه، مه‌درسه‌ی لیبراله‌ی (سه‌رمایه‌داری) له‌سه‌ر بنچینه‌ی قه‌باره‌ی نامراز به‌ره‌مه‌که‌ دابه‌ش ده‌کا، سه‌وشیالیستی و نیسه‌لام زیاتر له‌سه‌ر بنچینه‌ی کار، شیوعیه‌ت له‌سه‌ر بنچینه‌ی پێیستی، .. واته نه‌و جیا‌وازیانه‌ی (دابه‌ش) به‌و را‌ده‌یه نا‌کو‌پته سه‌ر سه‌رده‌م و پله‌ی نامراز ج (داس) بێت یان (ده‌راسه)، نه‌وه‌یان به‌ره‌مه‌که زیاده‌ ده‌کا به‌ره‌وه‌ندی گه‌شیه، به‌لام کاتێ دێته سه‌ر دابه‌ش (ج له‌ داس بێت یان ده‌راسه) ئینجا ده‌بینی له‌ نێزان کرێکارو خاوه‌ن مولک و هه‌قی (ده‌راسه یان داس) نا دادگه‌ری ته‌ ده‌که‌وی، بناغه‌ی چینه‌یه‌تی و چه‌وساندنه‌وی وردو درشت لێره‌وه‌یه، .. واته عه‌یب له‌ سیسته‌می نابووریه، له‌ رێبازه‌که‌یه په‌یوه‌ندی به‌

<sup>١</sup> بروه‌نه: (اقتصادنا).



نارازى بىرھەم ھېتان و گەشى تەكنەلۇجىا و زەمان و زەمىن نە، بەو شىۋەيە دەمىن مەبادىئەكانى دادگەرى چەسپاۋە لە ھەموو لايەك، ھەق ھەر ھەقە، ۲+۲=۵، درۆ ھەر سەلبىيە، چاكە و رەشت بەرزى ھەر ئىجابىيە، .. ناگۇرۇت، گەورەترىن تاكتىكى فەكرى و فەلسەفەي كە لە خەلك دەكرى تىك شىۋاندنى نەو (چەمكە) يە بەناۋى گۇرۇن و سەردەم و.. تا خەلكى نەو مافە گەردوونى و نەزەلىيە خۆى لەمىاد كات و عەيب و عارى دەسەلاتدارو زۆردارو دەست و پىۋەندەكانىشيان بە نووسەران و حزب و مەدرەسەكەشەو، .. داپىۋى.

### مەدرەسەكان و دادگەرى:

ھەر لەسەر نەو بىنچىنەش لە كۆنەو تا ئىستا ھەر مەدرەسەيەك بەجۆرى سەيرى (دادگەرى) كەردو، لە كاتىكدا لىبرال دىكراسەكان پىتيان واپە - واشيان پەپەو كەردو، كە سەربەستى تەواو پەرتتە تاك لە مالتارى و پەپەندى بىرھەم ھېتان و بازارى نازاد و سەربەستى بىرپەروا سەربەستى جىسى، .. نەوا لە نەمخامدا جۆرىك لە ھاوسەنگى نارام دەگرتت بەشۋەي (ھەپەمى)، سەروو و خواروو، زۆرو كەم، كارى ماسولكەيى و عەقلى، خاۋەندارى و بىنخاۋەن، ھەبوون نەبوون، ھەريەكە بە بەختى خۆى لەسەر بىنچىنەي (البقاء للأصلح..). تارام دەگرى - (جۆرىكە لە داروونىيەتى كۆمەلەيەتى).. نىتر نەوھيان پى چاكترىن دادگەرى.. شان بەشانى يەكسانى لە ياساۋ مافە مەزىيەكانى تر.

نەو جۆرە سىستەم و ژيانەي لىبرالى لە لايەن تىكراي مەدرەسەكان و زاناۋ فەيلەسوفانى نالىبرالى بە دەردى كوشندە لەقەلەم دراۋە، بە نەزمونگاي چەسەندەنەو وەسف كراۋە، سەربەستى بىرپەروا جايە لەگەل سەربەستىيەكانى ترى كەردە، لە يەكەمىيان بەسورى خۆى ئىجابىيە بەلام لە دوۋەمىيان ھەر نەسلى دەولەت و ياساۋ پەندىيە رەۋشەكان و ئاينىش بۆ رىكخستنى ھاتوون نەك سەربەستى تەواو پى دانى، چونكە كۆمەلە بەگشتى بىرىتىن لە تواناي جياجيا، ھىزى كۆمەلەيەتى و نىتەمى جياجيا، پەپۇرو لى زانىنى جياجيا، ناۋچە و



داهاتی جیا جیا، .. نه گمر رێك نه خۆی و سه‌ربه‌ستی ته‌واوی پێ بدێ ئه‌وا به‌ماوه‌یه‌کی كه‌م كه‌مایه‌یه‌ك زāl ده‌ییت به‌سه‌ر زۆری سه‌رچاوه‌كانی ژیا‌ن و زۆرایه‌یه‌كه‌ش چاو له‌ ده‌ست ده‌مێنێته‌وه‌ و‌ك ئێستا، له‌ كۆنگره‌كانی جیهانی و له‌ كۆنگره‌ی زه‌وی (جو‌هانسبێك ۲۰۰۲ز)، له‌ راپۆرته‌كانی (UN) .. به‌كورتی واهاتوو: خه‌لكی سه‌روو كه‌ له‌ ۲۰٪ دانیشته‌وانی سه‌ر زه‌وی پێك دێنن، كه‌چی له‌ (۸۰٪) ده‌خۆن، خه‌لكی خوارووش كه‌ له‌ ۸۰٪ی دانیشته‌وانی سه‌ر زه‌وی پێك دێنن ته‌نیا له‌ ۱۶٪ی داهاتیان به‌رده‌كه‌وی، ناماری سه‌رسوپه‌هێنهری تر هه‌یه (۱۷۳) كس و كۆمپانیا له‌ (۸۰٪)ی داهاتی جیهانیان به‌ده‌سته‌و (۶) ملیاریش ته‌نها له‌ ۲۵٪.

هه‌تا له‌ ناوه‌خۆشدا هه‌ریك ده‌وله‌مه‌ندی نه‌میریکی هه‌یه به‌ نه‌ندازه‌ی (۲۰۰) خێزانی نه‌میریکی به‌رده‌كه‌وی<sup>۱</sup>، هه‌ر له‌ كوردستانیش كه‌ سه‌رده‌تایه‌کی سیسته‌می لیبرالیه‌ -له‌ ساتی نووسینی ئه‌و فه‌ره‌ه‌نگه‌دا- له‌ نامازه‌كان ده‌ركه‌وتوو (یه‌ك مرچه‌ خۆری تاییه‌ت مانگانه‌كه‌ی ۴۵۰ جبار به‌ نه‌ندازه‌ی موچه‌ خۆریکی ساده‌یه‌).

به‌كورتی و‌ك (رۆجیه غارودی) گۆته‌می سه‌ربه‌ستی بازار مانای سه‌ربه‌ستی هه‌للوشینی بێ هێزه‌كان له‌ لایه‌ن به‌هێز، نینجا نه‌و سه‌ربه‌ستیه‌ هه‌زاران سه‌لبیاتی كۆمه‌لایه‌تی و نابووری و نه‌خلاق و مرۆفایه‌تی و جنسی و ته‌ندروستی و ده‌روونی .. لێ په‌یدا ده‌ییت .. بۆیه‌ ماركسیه‌كان له‌ كاردانه‌وه‌ی ئه‌وانه‌ تیعۆری سیاسی و فه‌لسه‌فه‌ی مادی و مه‌دره‌سه‌ی شیوعیه‌تیان لێ هێنا دی، كه‌ بریتیه‌ له‌و دادگه‌ریی شیوعیه‌ت كه‌ مولکیه‌ت به‌یه‌كجاری له‌ناو كۆمه‌ڵ هه‌له‌وه‌شیته‌وه‌، سه‌ربه‌ستی قه‌لاچۆ بکری تا یه‌كسانی ییته‌دی، چونكه‌ به‌ بۆچوونی شیوعیه‌ت مولکیه‌ته‌ سه‌رچاوه‌ی نادادگمری له‌ هه‌موو بواره‌كانی كۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و فکری و ده‌روونی و چینیایه‌تی و ئابووری .. به‌لام ئه‌وانیش (ده‌ردی تاک

<sup>۱</sup> بز زیاتر سه‌رنج ده‌: ۱-امریکا طلیعه‌ الانه‌ار - روجیه غارودی، ۲-تقریر امم المتحدە لسنة ۱۹۹۹، ۳-قمة الارض-جو‌هانسبێك، جنوب افریقا.



فاکتمری)یان هدیو پی‌یان وایه سرچاودی دادگمری تنها نابوریه، نابوریه‌کی ناسرمایه‌داری، .. هرچی فکری نیسلامیه سهریه‌خویه و ا ناروانیته دادگمری، نه‌وی نیستاش ده‌بیری له باری جیهانی و په‌یوه‌ندی نیوده‌ولتی و ده‌فهریش دادگمری نیه، له فکری نیسلام دا وای بز ناچی که کیسه‌کانی کومه له به‌گشتی تنها نابوری بیت، خز نه‌گمر له بارودوخ و ناوچه و (په‌لایه‌کیش) وابوو نموه دیسان ددرده نه‌ک ناسایی، نینجا هله‌ره‌شاننده‌وی مولکیهت به‌گشتی وه‌ک ده‌ستکاری به‌ندیکی گه‌روونیه، زور ورده‌کاری تریش هه‌به .. به‌و شتیویه هینانه‌دی دادگمری له فکری نیسلامیدا نامانجیکی بنچینه‌یه بز دروست کردنی کومه‌لگه‌یه‌کی به‌ستانده‌ر تیایدا جیاوازیه‌کانی کومه‌لایه‌تی و نه‌ژادی و میژوویی و زمان و ناوچه‌و وزه‌ی ماسولکمو وزه‌ی زیهنی .. نه‌بته بنچینه‌ی جیاوازی چینایه‌تی و فکری و سیاسی و مرؤقایه‌تی، تیایدا جیهانیکی بی چه‌وسانه‌وه بیت و هه‌موو تاکیکیش به‌شدار بیت له ناوه‌دانی ﴿هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيْهَا﴾، هه‌م له مه‌ودای به‌شداری و دروست کردنی بریار و چاره‌نووس، .. به‌و شتیویه نمو دادگمریه بووه داینه‌مؤی بنچینه‌ی بلاو‌بوونه‌وه و مانه‌وه‌ی نی لام که‌تا نیستاش پیش‌برکی له‌گه‌ل هه‌موو مه‌درسه‌کان بکاو ناوی پیغه‌مبه‌ر له کتیه نا نیسلامیه‌کانیش به‌یه‌که‌م کاریگه‌ر له‌سمر شو زه‌ویه تو‌مار بکریته<sup>۱</sup>، چونکه دادگمری نه‌و نیسلامه بووه سرؤ‌که‌کی له‌گه‌ل هاوولاتیه‌ک (که ناینیشی جیا‌بووه) وه‌ستاندووه له‌یه‌ک دادگا بز هه‌ق سه‌ندن، نیتر نموه دینامیکی شو نارامی و پیش‌که‌وتن و بلاو‌بوونه‌وه‌یه‌ی نیسلام بووه، مه‌دنیه‌ت و به‌ختیاری و دادگمری و خوش گوزهرانی به‌وه دیته دی و هاتیوه دی، له کاتی‌کا له هه‌مان سهرده‌م له نه‌ورویا بز هه‌ق سه‌ندن و دادگای کردن له نیوان دوو لای کیسه - له باشت‌رین دؤ‌خیاندا - (موباره‌ز-زؤ‌ران‌بازی) ده‌کرا کام لا بی‌یرد‌بایه‌وه له هه‌قه‌که‌ش ده‌ییره‌وه، هه‌ر نه‌وکاتی به‌نده و ره‌ش پیسته‌کان که له‌نیسلامدا سر‌کرده‌ بوون له نه‌ورویا و جیهانی تر له‌گه‌ل ورج زؤ‌ران‌بازیان پی ده‌کردن به‌رووتی،

<sup>۱</sup> بروانه ۳: مایل هارد - منه ۱۱۰۰، یه‌که‌م ناوی کاریگه‌ر لهو جیهانه تانیستاش محمد .



بهرپرسانیش لهسر تهخته پييان رادهواردنو يه کتريان ده عودت ده کرد بۆ بينينى زۆرانباږى وا، پۆږى سى جاربان ليندهدان بۆ بيرخستهوهيان که نهوانه بهندهن<sup>۱</sup>، نهوهيان هر له نهستوى ئيمپراتۆرهکان نهبووه... همرناين به پرووتى بين شمريعهت نه سيستمى عملانى دادگمري پى نايه تهدى نه بهو جوړه ياساو نهويتانه نه به پمروهرده که شيان، ههتا نيستاش له گهلا بيت، چونکه چۆنه تى هاته تى له رڼى دوو تموه ده:

۱- ياساو دهستورى ستاندر (به عميار) له گهلا هه موو جم و جوړه کانى مرؤډ به تاكو کۆوه، به ناوه کى و دهره کى، .. بتوانى تاك راسته پى بکا چ به سزا چ به ماف له خودى ياساکه .. بى پتويست بوون به ده زگساي تى وک: مافى مرؤډ، پاريزه رايه تى، مافى نافرته، مافى منداډا، .. هه ژار.. نهووش تهنها به نايينى ناسمانى رهمن ده کرى نه که به تاره زوى مرؤډى شمرانگيز.

۲- له پهر نهوى نهو ياسايانه ناتوان روو پچنه ناخه کانى هه موو مرؤډتيك، نهو كيشه په که (نه پتیه کانه - اسرار الشخص)، جا چۆن (چاوديتى کى ياسايى) له ناخه مرؤډه که دروست بکى بۆ نهوى نه گهر چاوى ياساش ديار نه بوو نهو چاوديره په ديل بيت، نهووش به پمروهرده کى عه قیده بى پتهو ده کريت تا پلهى (تيحسان) ده توانى مرؤډ وا پمروهرده بکا که له دادگمريش رته بدا و به شيك له هه قى خوڅى به جى ديل بۆ مرؤډى تر له (راهى خودا) ..

بهو شتوى ده بينين مه حاله هيچ جوړه دادگمري يان يه کسانى يان نهو يو توپيانه کى که وینه کراوه .. بيته دى پى نهو دوو تموه دى سمروو که له هيچ مه دهره په کى تر دهست ناکه وى جگه له نيسلام .

نیشانو دهر وازهى بنچينه دى دادگمري لهوه دهره که وى به ساده بيه کهى ناخو سرؤک و واليه کان، بهر پر سه کان ژيانى مادبان چۆنه؟ هه لته نهوى کۆن و نوئى نيسلامى راسته قينه به ناوبانگه له نوئش له کاتيكدا سرؤکى وا هه بيه هه تا ۵۰ تن زيرى هه بيه (مارکۆس سرؤکى پيشوى فيليپينس به نمونه )، به ده يان

<sup>۱</sup> بروانه : سينزه دکتۆرى فیرعمون



قهر، .. که چي خيښي، دژدايښ، مه لا مرسته فا .. که مردوون بڼي سامان و ميراث پوښتون.

### په کسانې و دادگمري:

زور جار شو دوو چه مکه ټيکه له ده کړي په کسانې جياوازه له گهل دادگمري، همدروک له مارکسيهت و زور فخرهنگي تر ټيکه کړاوه، له وانه: فخرهنگي هوښوژ، موسوعه العلم الاجتماع.. دادگمريان به جوريک له په کسانې ليک دايتوه، هر چنده داواي په کسانې له لايمن هر په که له فعيله سرفه کلاسيکيه کاني وه (توماس مور، سان سيمون، فوربه، نووين، مارکس، نه نجلس، ماو، ..) به مهبستي دادگمري برووه، همدروها شو داوايې (سوشيالستي تزياوي- په کسانې رها) همدان مهبسته، نوانه له کاردانه وې شو بيرې که له گهل علمانيت هاتوه لمرده مې يوناني و ژم و به تايه تي لمر زاري (نمرستز) که ده لي (همدرو مرؤف په کسان نين وه شانه)، شوان په پرمو و ياسايان جيا برووه له دوو تمارزووي دوو جوړ ياسا، بانيتک و دوو همدو.. بژ (به هيز و بڼي هيز)، (غربيه و هاوولاتي)، (رهش و سپي)، (به نده و خاوه)، (دوله مند و همدار)، (دهه لاتدارو بڼي دهه لات)، (رومي و نا رومي- به رير)، (ره من و نيسي)، (بياواني نايي و ناسايي) ...

نيتاش هر بهو ماهيهت و جوهه ريه ته نها شتوازه کاني گزراوه.

له راستيدا له فخرموددش هاتوه: (الناس سواسية كاسان المشط...).

به لام شو په کسانې له ناست ياساو ندرک و مافه گشتيه کانه.. نه گينا په کسانې دادگمري ناهيتيسته دي، چونکه مرؤف کان له پروي تواناو جهسته و چندانې تي و چوناېه تي و له رووي پتويستي نارهزو و سروشت ليک جيان.. بژيه همدان نه گهر زور ورديش بروين له و په کسانې، سه رنج بده: هر مرؤف و په ک همدانمان به سر دابهش کردن به په کسانې ده بڼين به شيتک له مرؤف کان به ختار بروينه شمارهزووي همدانريان زوره به شه که تر نيگه رانن چونکه شمارهزووي



هه ناريان نيهو نارەزووي ستيوانه.. بهو شيويه دادگمري ماناي دابهش كردنى  
 برى يەكسان نيه به چەندايەتى بەلكو چۆنايەتیش دەگريتهوه، چونكه مرۆفەكان  
 هەر له چەندايەتى ليك جيانين له چۆنايەتیشه، له دادگمري دا هەر لايەنى  
 نابوو و مادی ناگريتهوه لايەنى رهوشتى و گيانيش دەگريتهوه کۆتايى بهو  
 جياوازيه زگماکی و رهچەلەکی و کۆمەلایتي و جوگرافي و نهژادی و نابوو و  
 چينايەتى و کهلتوو و شارستانی دههينى وهك چين و ترێژ و نهتوه و تانيه..  
 بهلكو تهنها وهك مرۆفسي جياجيا.. وهك تاکي جيا نهك کۆمەلەي جياجيا،  
 نهوهيان زۆر گرنگه، (له بابەتى کۆمەلگەي مهدهنیش) نيتەر نهو نادادگمريه که  
 زۆريه ميژووي پێك هيناه، مهباديه کانیشی بریتی بسوه له: نهگەر بههيت  
 ناخافت بههيت بههنگ دهبي، نهگەر سامان هات عهقل بوهستی، گهوره ههلسا  
 بچووک نهجولتي، دهسهلاتدار قامچی بلند کرد ههق و ماف بههنگ بهي،...  
 نينجا يەكسانی رهها له گمردوون و سروشت و ژيانيشدا نيه، جگه له بێکاری  
 رووت نهبيت و (بۆ زياتر بروانه تيۆره کانی نسبی نانيشتاين). بۆيه (يهكسانی) نه  
 هاتۆته دی نه دیته دی، دادگمريه هاتۆته دی و دیتهوه ديش.



( ۹ )

## Public opinion      الرأي العام      راي گشتي

گوايه نمو چه مکه يه کهم جار له سر زاري وه زيرينکی لويسی شه شه می  
فهره نسی به کارهاتووه ، دوايی له شۆپشی فهره نسی ۱۷۸۹ باوی وهرگرت، به لām  
دهبی ناگادار بین رای گشتی میژووی زۆر کۆنه به ناوی تر .

سهرده می نیستا زیاتر بهو راو بۆچوون و دهنگ و باسه دهوتری که باوی  
دهیت له ناو زۆرینهی خه لکی وه ک راستیه ک، به شینکی تر به جوړینکی تری  
یاسایی پیناس ده کمن وه (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية)  
کردوویه تی ده لئ: ((طريقة تفكر غالبية أعضاء الجسم الاجتماعي))، به شینکی تر  
پینان وایه: نمو کۆمه له تیروانین و باسانمه که له ناو خه لک بلاوه راستیشی  
نسه لئ تراوه<sup>۱</sup>.

مهرج نیه نمو پاو سهرنجو هه لۆیستانه گوزارش بکری یان خه لکی ده ری بهین  
ههروه ک به شینک کردوویانه مهرج<sup>۲</sup>.

به لām په یه وسته بهو خه لکه، واته زیاتر مه سه له کان سیاسی و کۆمه لایه تی و  
عه قیده یه، نه ک زانستی و فه لسه فی و پشپۆری.

لهو سهرده مه می (عموله مه دا) رای گشتی به پای ولاتانی جیهانی ش دهوتری له  
باره ی کیشه یه ک، نیتر نمو رایه گشتیه له سر هه ردوو ناستی جیهانی و ناوه خۆی  
رۆژینکی گرنگ ده بیی به تاییه تی له ولاتانی ته واد دیکراسی، بویته هۆی  
گۆزانی گرنگ تا راده ی شۆپشیش وه ک شۆپشی نیسلامی ۱۹۷۹ ز له نیران،  
هه ندی جاریش له سنووری ره شیش ده پهرتته وه وه ک نمو رایه یه نه گشتیانه ی له

۱ موسوعة علم الاجتماع ل ۳۰۶.

۲ سياسة الحكم - نوستن ن.



دژی شیوعیه‌تی جیهانی کرا له نموده‌ده‌کانی سده‌ی (٢٠) داینه‌مۆکانیان له رای گشتی دهستی پێ ده‌کرد، هه‌لبه‌ته هه‌تا جیهان بچووک تر بێت‌مه‌وه ن‌ه‌وا شه‌و جۆره رای گشتیه زیاتر کارلیک ده‌کا و جیهانگیری وهرده‌گری و له‌ژێر کاریگه‌ری ده‌قهری که‌مه‌تر ده‌مینێت‌ه‌وه، رۆژی سانسۆره ناوه‌کیه‌کانی نه‌و دیکتاتۆریان‌ه‌ش کز ده‌بیت که له بنچینه‌دابۆ دروست کردنی رایه‌کی گشتی هه‌لخه‌له‌تاوی به‌نا‌ره‌زوی ده‌سه‌لاتداران ...

هه‌لبه‌ته رای گشتی مانای یه‌کسان بوونی رای هه‌موو تاکه‌کان نیه‌، چونکه به‌شێک پێ‌یان وایه هه‌ر تاکێک خاوه‌ن رایه‌که هه‌روه‌ک (تیریس) ده‌ستی ژماره‌ی مرۆژ چنده نه‌وه‌نده رای‌ه‌ش هه‌یه .. نه‌خێر مه‌به‌ست له رای گشتی به‌و رایه باوا‌نه ده‌ووتری که له دۆخێکی تایبه‌تی تێروانینه‌کانی خه‌لکی نیادا کز ده‌بیت‌ه‌وه و رایه‌کی باو وهرده‌گری وه‌ک شه‌پۆل.

نه‌و ده‌روازانه‌ی رای گشتی پێ دروست ده‌بێ ده‌که‌وێته سه‌ر خێزی به‌رنامه‌و پێ‌یازو نه‌و مه‌درسه‌یه‌ی پابه‌ره، هه‌م ده‌که‌وێته سه‌ر جۆری میللە‌ته‌که‌ش، نه‌گه‌ر نه‌و رایه له‌سه‌ر بنچینه‌ی دۆزو کێشه‌یه‌کی زه‌ق بێت ساناتر نه‌و رایه دروست ده‌بیت، له‌راستیدا ساناتر رای گشتی بۆ فاکته‌ره شاقولیه‌کان دروست ده‌بێ، هه‌رحی فاکته‌ره ناسۆیه‌کان و هه‌ق و داد‌گه‌ریه‌کانه به‌زه‌حمه‌ت تر دروست ده‌بێ، به‌تایبه‌تی له‌نیو میللە‌تێکی عه‌وام، کۆشش و نه‌رکی زۆری پێ‌ویسته، به‌لام شاقولیه‌کان به‌سانایی ده‌ووروژی. سه‌رنج ده‌، (شفا‌ن په‌روه‌ر) له‌دوای شکستی شۆرشه‌ی نه‌یلول ١٩٧٥ به‌ سه‌رودو گۆزانی توانی رای گشتی له‌باره‌ی کورده‌یه‌تی بو‌روژێنیت‌ه‌وه.

له‌باره‌ی دروست بوونی رای گشتیش کۆک نین، له‌کاتی‌کا مارکسیه‌کان پێ‌یان وایه نه‌و جۆره رایه هه‌رده‌م رای چینی ده‌سه‌لاتداره<sup>١</sup>، واته له هه‌ر ولاتی‌ک له‌هه‌ر مه‌مله‌که‌ت و هه‌تا له‌لادیه‌کیش رای خه‌لکه‌که‌ی ته‌بیعات و هه‌لس و که‌وتیان ره‌نگ دان‌ه‌وه‌ی شت‌وازی گه‌ورکانیانه، نه‌وه‌ش له‌ سه‌رودو‌خ‌ی خۆیدا تا راده‌یه‌ک

<sup>١</sup> بۆ زیاتر به‌وا‌نه: ١-مارکس-اعمال کامله ٢-بیان الشیرعی-مارکس-انجلس.



راسته همدی له فرمودهش هاتوه (الناس علی دین ملوکهم)، به لام دهبی تیبینی بکریته دهلی (الناس) واته عوام نهک (تومه) \*

همچی روژناواشه \* پی یان وایه رای خه لکی له هه لئه تاوی دایه، به دووباره کردنموه بره ودان له نامرازه کانی راگه یاندنو وروژاندنی هست و نه ست نو را گشت و یستراوه دروست ده بیت که له کوتاییدا له خزمه تی بهرزه وندی مادی بورجوازیته، همدوو بۆچوونی سهروو (مارکسی و سرمایه داری) تا راده یه راستی تیایه، بۆیه همدیه که له (زاره دی میکافیلی، تیوره کانی دورکایم، نازیته، .. تا ده گاته رایه کانی نیستا) و زۆری تر باسی رای گشتیان به هه لئه تاوی کردوه، میکافیلی پی پی وایه خه لکی عوام عه قلیکی نه رشقی نیه، تمنا دوا کاغز ده خونیته ووه و پی پی کاریگرم ده بی، ناتوانی نیستا به رابردو بیسته و راستیه کان بدۆزیتسه ووه، بۆیه همدوم به ناسانی ده توانی هه لئه تهنری، هر هه لئه تاویشه <sup>۱</sup>.

(دورکایم) یش لهو باره یوه پی پی وایه خه لکی معیلی ژییانی مینگه لیان همدیه (نزعة القطیعم)، مهبستی له وهیه نه گمر هه ندیکیان (به تیایه تی خه لکه کاریگرمیه کان) شتیک بکمن هه مووی به دوایدا لاسایی ده که نه وه، نو له شۆرشی فهره نسی تیبینی کردبو که بهر وه ده چوون پردیکیان ده شکاند که خویان زهره مند ده برون، یان بهر وه بینایان تالان و ویران ده کرد <sup>۲</sup> ..

هتله ریش له کتیبی (کفاحی) ده لیت جه ماوه توانای وهرگر تنسی که مه و له برچوونه دی زۆره بۆیه به شتیکی بۆ هه لۆیره و هر بۆی دووباره بکه وه تا باوه ر ده کاو رای گشتی له سر دروست ده بیت نه گمر راستیش نه بیت.

ناماره کانی نیستا نه و راستیانه زیاتر ده ره خا له باره ی میلله ت، نه و تیروانیسه ی سهرووی میکافیلی و دورکایم و هتله ر .. وهک نامۆزگاری

\* همدوم که ده لینه روژناوا مهبستی له سیسته می سیاسی و نابوریه که پیته نهک خه لکی روژناوا

<sup>۱</sup> (امیر، طروحات) - میکافیلی.

<sup>۲</sup> (مقدمه علم الاجتماع)، ایک دورکاریم.



دهه لاتداران بهرامبهر هاوولاتیان بیت شهوا نویسه کانیان به تاییه تی کتیبه کانی (کیسنجر) له وانه ش (دبلوماسیه ..)، هه مان دانان بز نه مریکا دهکا وه دهه لاتدارنکی جیهانی و هاوولاتیانیش ده ولته بهچوکه کان بیت.

بهو شیوه رای گشتی رایه کی پیروز و پتیوانه بی نه، تا بینای له سمر بگریته، ههر بزیه ش زوریایه تی و دهنگ دان و کوی دهنگی عموام مهروج نیه چاکترین ترازوو بیت، نهوش به کتیکه له سهلبیاته ههره بنچینه یه کانی دیمکراسی و هه لیزاردنیش، به لام له هه مان کاتیشدا مانای وانیه - بهو و هه سفی سهروو - هه موو میلهت هه ردهم هه لئه له تاوو بیت، له بهرامبهر نه وانه زانایه کی تر ده لیت: (دهشی به شتیکی خه لکی هه ردهم هه لئه له تابن، ده شیش هه موو خه لک بز ماوه سهک هه لئه له تی، به لام هه رگیز ناشی هه موو خه لکی هه ردهم هه لئه له تی ..)، نه وه یان راسته نه وه ی هه لئه له تی و لاسایی گه وره کانیان ده که نه وه خه لکی عموامه، نه گینا خه لکی خاوه ن مه بادنیو و تیگه یشتوو و بهروادار هه لئاخه له تی و رای گشتی نهویش جیا به، بهو دهروازه ش ده چینه ناو فکری نیسلامی لهو باره یه وه، قورنانی پیروز و نهروموده و فیهیش باسیان له عموام کردوه که زورییه یان دژی راستین ﴿وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ﴾.

وشی (اعرابی) ههر بهو مانایه ی عموام و گیتل هاتوو ههروک له موسوعة المصطلحات علم الاجتماع و سياسة في الفكر العربي و الاسلامي، الاموال- ابو عبیدالله بن قاسم، احکام سلطانیة- ماوردی، صحاح- رازی .. هه د وه سف کراوه، له سهرومه ی عوسمانیش وشی "تورک" یش نهو مانایه ی داوه<sup>١</sup>.

رای گشتی عموام سهلبیه، نیعام عدلی راسته وخوتر باسی کردوه (العوام .. پنخون بکل ریح، اذا تجمعوا ذروا و اذا انتشروا نفعوا ..)، بهو شیوه یه رای گشتی عموامی نه قام راسته هه لئه له تاویه، نیتر ناشیت نهو جزره رایه بگریته دهروازه یه که بهرو دادگمری، ههروک له هه ندی تهقه لای به شتیکی له نیسلامیه کان

<sup>١</sup> بهروانه: ١- محاضرات في النشوء القومية - طاع الحصري ب- دراسات في الحركة الكردية المعاصرة - عثمان علی



به‌دی ده‌کری، له راستیدا نهو پۆله به‌شمه‌یه له‌سه‌ر نایین و ره‌وشتی شایه‌کانیانن، ره‌وه و مینگه‌لن، به‌لام کۆمه‌لگه‌یه‌کی ره‌وشه‌نبیره‌و بناوه‌پدارو خواوه‌ن مه‌بادینه‌و (سه‌وابت) خواوه‌ن رایه‌کی پته‌و و کاریگه‌رو پی‌روژن، به‌داخه‌وه زۆربه‌ی پسیۆر و فهره‌نگه‌ بالا‌کانیش لی‌کیان جیا نه‌کردۆته‌وه، نه‌و دوو جوۆره‌ رای گشتیه له‌جه‌مه‌ردا دوو دنیای زۆر لیک جیان:

یه‌که‌میان (واته‌ رای گشتی عه‌وام) به‌خیرایی ده‌گۆڕی، پته‌و نیسه، هه‌ل‌خه‌له‌تاویه، نا مه‌ده‌نیه، مه‌عقول نیه، هه‌یز خواری کردوونه‌وه، بۆ به‌رژه‌وه‌ندیه‌و له‌ به‌رژه‌وه‌ندی خو‌شیان نیه، لای به‌سه‌رکه‌وتوانن (الناس اتباع من غلب) ن، ئا له‌و کاته‌یه نه‌و (نه‌سه‌قیه) راسته له‌ عه‌ره‌بی که‌ وتراوه (الناس بخیر ما تباينو، فاذا تساوا هلکوا) <sup>۱</sup>.. نه‌وه‌ش هه‌ر هه‌مان پێناسی نی‌مامی عه‌لی یه‌ بۆ رای گشتی عه‌وام، له‌و پۆله نه‌گه‌ر راستیش بیه‌کن وه‌ختیه، رایه‌کانیان پر له‌ خه‌لت و خارو نا‌کۆکه‌، عه‌به‌یه، هه‌سته، نه‌وه‌ستیته‌ سه‌ر ده‌سه‌لاتداران، مه‌سه‌یه‌ره، پره له‌ ده‌ردی: ده‌روونی، گومان، دوو پرووسی، ته‌قه‌زومی.. ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾.

دووه‌میان: رای نو‌مه‌ت، به‌ بن‌چینه و سه‌وابت و راستگۆیه، دروستی، بۆارده‌یی، مه‌به‌ستی، عه‌ق‌لی، ریک‌خراو، راستی ته‌رازووه نه‌ک هه‌یز و به‌رژه‌وه‌ندی، عه‌مه‌یه‌ره، به‌ره‌مه‌مداریشه،.. ﴿.. کَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حَبٍّ..﴾، له‌ فکری نی‌سه‌لامی‌شدا هه‌موو که‌س شایسته‌ی راویژه‌ نیه، پی‌ویسته به‌لایه‌ن که‌مه‌وه خواوه‌نی: هه‌لو‌یست، زانیاری، دلسۆزی، پسیۆر، یه‌نگه‌به‌شتن، ناماده‌یی، شاره‌زایی.. بێ.

نه‌و دوو رایه‌ دوو فهره‌نگ و دوو دنیای دوو که‌لتوو‌رو دوو نایین و مه‌دره‌سه‌و مه‌بادینه‌ی فه‌لسه‌فه‌ و تیه‌گه‌یه‌شتنی لیک جیان، نه‌نجاهه‌کانی‌شیان لیک جیا‌ده‌یه‌یت، بۆیه جوۆری یه‌که‌م (واته‌ رای گشتی عه‌وام) به‌هه‌زاران نه‌ورنه‌ی کۆن و نو‌ی.

<sup>۱</sup> معجم الكنوز و الامثال والحكم.  
<sup>۲</sup> معجم الكنوز و الامثال والحكم.



زیندوومان له بمرچاوو که چهنده هه لڅه له تاویه و بئ ناگایه، به شیکي نمو دهردهش به شیک له ره و شه به بیران ده گرتیسه، جار وایه هه موو کومه لگه ی جیهانیش ده گرتیسه به تاییه تی له سرده می کۆن زهق ترین نمونه هه موو خه لکی سر زهوی پشیان وابوو که زهوی چهقی گمردوونه که چی کۆیه رنیکۆس به ته نه گۆتی نه خیر له و سرده مهش نمو راستیه له ناماره کان دهرده که ویت له سالی ۱۹۹۶ له ۶۵٪ قوتاییانی ناماده یی به رتانیان نه یان زانی کی سهره و هزیرانیانه، له ۸۰٪ نه به مریکه کان نه یان ده زانی نمو یاسایانه ی نه مریکی له باردی (نیجراناته کانی دژی تیۆر) چهنده ده ستوریه، له (۹۰٪) خه لکی نه وروپا نازانن راگه یاننده کانیان هه موو شتیان به سه لامه تی بۆ ناگوازنه وه<sup>۱</sup>، له (۹۵٪) خه لکی عیتراق نازانن له چاپ دانی نمو دراوه (فۆتۆکۆپیه) مانای باج وهرگرته له دوای ۱۹۹۰، ییجگه له کیشه سیاسی و فکری و فلسفه یه کان و زانسته کانیش، رای گشتی به قه باره یه کلاکمه رویه ناکمرته سر نامرازه کانی راگهیاندن، کیشه ی کورد له سرده می شوپشی نه یلول و تاشۆرشی شاخیش رای گشتی پتهوتر بوو نه که له دوایی رایهرینو ۱۹۹۱ به ولاده که نامرازی ناسمانیشی هاته پال... به هه مان شیهوش رای گشتی سرده می بئ ته کنه لۆجیا و بئ هه والی نومه تی نیسلامی ماناو هاوسهنگی خۆی هه بووه. ههر هه لیه که له (نه میر یان خه لیغه) بیهنرا بایه چه پله ی بۆ لیته ده درا وه (عزت ابراهیم) جیگه ری سهرۆکی عیتراق نه ی ده ووت گه وهره (پوو له صدام حسین) حاشا تۆ هه لیه ناکی، هه لیه تۆ له راستی نیتمه چاکتره<sup>۲</sup>، به لکو پشییان ده ووت راست ده که یه نه وه، نیت جار وابوو رای نافرهت راستر بووه له رای خه لیغه و یه که سه ریش دانی پیا ده هیتا، نه و جزه رای گشتیه سێ یه م سهرچاوه ی (شه ریعه ته) که به (نیجماع) نساویراوه، تا نیستاش نمو (نه حکامانه ی - رای گشتی) ییش دروست بووه گه وهره ترین پالپشتن بۆ مانه وه ی شه ریعه ت، به شیکیش له و شه ریعه ته (به ههر هۆیه که) بیت به فراوانی

<sup>۱</sup> نمو نامارانه به فراوانی بلاکرا نه وه.

<sup>۲</sup> به یۆنه ی له دایک برون سهرۆکی عیتراقی له ۲۸/۱/۲۰۰۱.



نمو رايه‌ي له گه‌ل دروست نه‌کراوه به خي‌زيي ده‌توانري ده‌ستکاري بکري، نمونه‌ي همدردو جوړه‌يه، په‌که‌ميان که رای گشتي له‌گه‌ل دروست کراوه وه‌ک: نو‌يژو کردن، ماره‌کردن، جه‌ونه‌گان، گوشتي به‌راز نه‌خواردن، ري‌يده نه‌کردن، .. نمو به‌شه شمريعه‌ته‌ي رای بؤ دروست کرايې نه‌وا به‌يې بووني ده‌وله‌تي نيسلاميش و له‌سمرده‌مي ده‌وله‌تي عملاني نمو (حرام و حلال) په‌ي خؤي پاراستوه، که‌چي ده‌بين مانا و ناو‌دوژکي جهاد، سياسته‌تي شمرعي، حوکمي نيسلامي، بيت المال، .. به‌و جوړه رای گشتي بؤ دروست نه‌کراوه به خي‌زيي له‌ناو ري‌زي موسلمانانيان ده‌رکي‌شاه ٠ بؤ نوي کردنه‌وه و زيندوکردنه‌وي شمريعه‌ت و خه‌لافه‌ت به‌ته‌واوي، نه‌وا پيش نه‌وي بزوتنه‌وي نيسلامي بؤ دروست بکه‌ي پي‌ريسته (رای گشتي) بؤ دروست بکري نه‌گينا به‌نامو‌يي بانگه (ده‌عوه) که‌ت ته‌فاعول ده‌کا له‌گه‌ل خه‌لکي، رای گشتيه‌ک به‌ بناغه و توند و تو‌ل بئ بؤ نو‌مه‌تي‌ک به‌ خي‌زيي سرکه‌وتو ده‌ي، بؤيه ده‌بين له‌و سرده‌مه‌ش رای گشتي نو‌مه‌تي‌کي وه‌ک ني‌ران ١٩٧٩، .. چنده جياوازن له‌گه‌ل رای گشتي وه‌ک شو‌پشي فخره‌نسا ١٧٨٩ يان هه‌تا رايه‌پريني کوردستان ١٩٩١، له‌ ني‌ران ١٨ مانگ شو‌پش ميللي بوو که‌چي دام و ده‌زگا پرديان تي‌ک نه‌دا ته‌لي کاره‌بايان نه‌پري، هؤيه‌که‌ش نه‌ويه نمو دوو ديناميکيه‌ي رای گشتي شو‌پشي پئ دروست بوو جيايه، په‌که‌ميان لي‌رالي‌بو دوو‌ميان عه‌قيده‌ي نيسلاميه، واته په‌که‌ميان باشتري‌ن دو‌خي عوام و دوو‌ميان نو‌مه‌ت، هر بؤيه‌ش هرچي ته‌قلابه‌ک له‌لا‌بن هر مه‌دره‌سو سيسته‌مي‌ک له‌ مه‌بادنيو نو‌مه‌ته‌وه به‌رو عه‌واميان ببات ويته هؤي دارماني بيناي مرؤف وکو‌مهل گه‌وره‌تري‌ن دو‌ژمنسي مرؤفايه‌تبه، مه‌به‌ستي زال بوونه به‌سر خه‌لک و له‌ري‌تي نه‌فام کردنيان ﴿فَاسْتَحَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ﴾، ته‌وه به‌نج کردني راسته‌قينيه، بي‌ ده‌نگ کردنيه‌تي، ناليره‌دايه وه‌ک نه‌نسرو‌ي‌لو‌جي و فله‌سوف و فخره‌نگه‌کاني عملاني له‌ وانه (world book encyclopidia) و (الموسوع العالمية) باسيان له (زو‌رايه‌تي بي‌ ده‌نگ - صامت) کردوه که همدردم گوايه زو‌رايه‌تي ميلله‌ت بي‌ک ده‌ينن.. نه‌خير له‌ هه‌موو سيسته‌مي‌ک وا نيه،



نومه‌تی ئیسلام کۆنانه‌وه له‌سه‌ر ریسواپی و مل که‌چی هه‌روه‌ک له‌ فهرمه‌وده هاتروه (لا یجتمع أمتی علی الضلالة)، نینجا (امر بالمعروف و نهی عن المنکر) هه‌یه هه‌مه‌ر بێ ده‌نگێک به‌ وه‌لام ده‌هێنێ وه‌ک نه‌رکی نابێ، (هه‌ک قوم ما لم یقل للشیء اسأت و للعسن احسنت)، نه‌وانه دینامیکه‌یه‌تی رای گه‌شیه له‌ ئیسلام.. که هه‌مه‌رو جیهان به‌ره‌و دادگه‌ری به‌ری، بۆ رزگاری خه‌لکی کوردستان له‌و کاروانه ناوێته‌و سه‌خته‌یه‌ی پێویستی به‌و جو‌ره بینایه‌ی رای گه‌شیه.

بۆ دروستکردنی رای گه‌شی جیاوازیه‌کی بنچینه‌یی هه‌یه له‌نیوان رای گه‌شی کۆمه‌لگه‌یه‌کی دروست و په‌وا (نومه‌ت) وه‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی نه‌فام، له‌ یه‌که‌ما پێویستی به‌ گوتاریک هه‌یه‌ روو له‌ عه‌قل، که‌چی بۆ دووهم گوتاریک روو له‌ عاتیفه‌و هه‌ست و نه‌ست، له‌ یه‌که‌ما بیناکردنی له‌گه‌ڵ پێویسته له‌ ئی دووهمه‌ سه‌ره‌ڕۆیه، به‌رده‌وامی و پته‌وی له‌ یه‌که‌ما له‌ سه‌ر بنچینه‌ی بیرو به‌رواوا راس‌تی ده‌بێ له‌ ئی دووهمه‌ وه‌ختی و هه‌لچوون و له‌گه‌ڵ شه‌پۆلێک رای گه‌شیه‌که تێک و پێک ده‌چی یان هه‌ر کاریگه‌ری و به‌ره‌مه‌ی نابێ، نه‌گه‌ر بووشی مه‌رج نیه به‌ ئیجایی بێت، له‌ یه‌که‌ما به‌هۆی به‌رنامه‌یه‌کی راست و دروست قوول ده‌بێ له‌ ئی دووهمه‌ به‌هه‌ر وروژینه‌ریکی هه‌ست و نه‌ست بێت جار وایه به‌ شیعرو گۆزانی و سه‌رودی نیشتمانی دروست ده‌بێ.



( ۱۰ )

## Change      التغيير      گډوان

مېست لټی کڅایي هټانی وستانه، گزړینی واقعیکسی کلاسیکی بز واقعیکسی تازه، هلهبه ته گزړان سوننه ټیکسی گمردوونی خواپیه نهوئی نه گزړه لهو گمردوونه گزړان جولان خویټی، تیروانینو بزچوونی جیاجیا گه لټی زوره له باره ی نامرازی گزړین، نهک له نیوان ته یارو مەدرسه کان هتا له نیوان یه مەدرسه و ته یار و لایمیش، کټشه کان ده کرټنه دوو بهشی سهره کی: فاکتوره کانی گزړان و شیوه ی گزړان، یه که میان هله ده گرین له بهشی (بیری-فلسفی) له بهشه کانی داهاتووی نهو فهرهنگه پاسی ده کهین، نیستا ته نهها ناماژه یه که به بزچونه سهره کیه کان ده کهین له باره ی چونیته ی گزړان بهوشیویه ی خواره وه:

- مارکتیه کان: پټیان وایه گزړان به گشتی له سروشت و ژیان به هوئی ناکوکی ناوه کی دیت، له نیو کومه لگهش نهو گزړانه گوزارش ده بی به هوئی فاکتوره ی نابووری کومه ل له پټی ناکوکی چینه یه تی.
- ماده کانی فهره نسی و به شیک له نه تموه گهریش، پټیان وایه ژینگه (بیشه) سهرچاوه ی گزړانه.
- هیگل: سالیات سهرچاوه ی گزړانه.
- به شیک له دهر وون ناسان: هست به نوستان کردن.
- مەدرسه ی فرۆید: جنس.
- نه تموه گهریه کان: مل ملانیتی نه تمواپه تی..
- توبینی: التحدي والاستجابة..



- زۆر رای تری جیاجیا..
- فکری نیسلام: پتی وایه له کۆتایی مرزۆ خۆی لهو گۆرانه بهرپرسیاره چ بهرهو سهلیی یان بهرهو نیجایی نهک فاکتیری دهرهکی و نابووری و جنس و..

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾.

زۆر راویزچونی تریش ههیه، ..

دوهه میش: له بارهی وهلامی نهو پرسیاره ناخۆ دهبن گۆزان له سهرخۆ بیت و پله به پله یان به تووند و تیژی و ناكاو بازدان، .. دابهشبویتکی سهرانهری ههیه.. ههر له مارکسیه کانهوه خۆسهخۆ و مدرسه کانی تر تا دهگاته نیسلامیه کانیخ خۆیهخۆ، مارکسیه کان له فلهسهفهو سروشتا کیشهیان که مته بهلام له بارهی گۆزانی کۆمه لایهتی لێک جیا بوینهوه بۆ سێ بهشی سهرهکی:

أ- نهوانه ی پێیان وابوو سهرمایه داری (که وێستگهی نیستای کۆمه لگهیه) بههتوایشی و له پێی ههلبژاردن و دیمکراسی و نازادی راویزچوون دهگۆژی پێیان دهووتن (نیسلاحیه کان که بریتی بوون له سوشیال دیمکراسه کان له دوایدا له مارکسیهت به تهواوی جیا بوونهوه وهک مه دره سهیهک، ههروه ها ئۆرۆ شیوعیه کانیخ)، بۆیه نیسلاحی له مارکسیهت توومهت بووه، ب- نهو به شعی پێشیان وابوو سهرمایه داری تهنیا به تووند و تیژی و شۆپش دهگۆژی نهوا چه په نوێیه کان بووینه، به رێکخواه تونده کانی وهک (ألوية الحمراء)، بادو ماینه هۆ، عمل الالمانی، جیش الثوری الیابانی، باکوژییه کان.. ههروه ها له ولاتی خۆشان ههیه که له (کۆمه له ی دیوی کوردستانی نێرهو نهو دیوو، pkk..) تا رادهیه که تهیاری ماوی له دهولهتی چین و ئهلبانیاش هه مان رایان هه بوو ج- به شعی سێیم حزبی شیوعی و ولاتانی سوشیالیستی بووینه هه مردوو رێگیان پهیرهو ده کرد، نێتر نهو کیشهیه تهواو به دهقه کانی مارکس چاره سه ر نه ده بوو به هۆیه وه هه ژماره و تهیار زیادی ده کرد، به پێی دوا فهره هنگی سووئیه تی زیاتر له ۲۰۰ زاراوه ی توومهت تو مارکرا بوو بۆ ناوه خۆ..



له نيټو رابروني نيسلاميش نهو کيشه هميه: شاخو گډوان و گيتانه وهو  
پياده کردني شمريعت به کام شتوه دهيتت؟ به نهرمي و هيتوشي و پله به پله يي  
يان به شورش؟ يان به همدو کيان؟ واته کومه لگه به چ نامرازنيک ده گوزيت؟ سي  
ولهاميان هميهو سي به شيشي لي دروست بووه، بهو شتويه:

أ- تمباري (برايان) پي يان وايه نهو گوزانه تنيا به ناشتي و گوتاري سياسي و  
به رنامه ي راسته ري کردني چاکسازي و له کوتاييدا چا کردني کومعل له رني تاك  
وهك هاو کيشه نيسلاحيه کي نه دوي (تغير و اصلاح: من فرد ← مجتمع) که له  
سمره تاي سه دوي بيستم نهو گه شته يان به رتويه تا نيستا نمونه يه کي به  
مورتاحي نيه ب- به شي دووم پي وايه نهو گډوان و ناماغه نايه ته دي تنيا به  
جيهادو تووندو تيژي و شورش نه بي، له کوتاييدا له چا کردني کومه لگه و  
دهسلات دهست پي دهکا، واته يه کهم جار دهسلات نينجا چا کردن، وهك  
هاو کيشه کي (مهدودي) گډوان: (من مجتمع ← فرد)، پيچموانه ي هاو کيشه کي  
(نه دوي) يه.

هاو کيشه کي (مهدودي) نيسته زياتر له تمباري (نه لقاعيده) خزي  
دهنوتيت و باله نيسلاميه تونده کاني تري وهك (جه ماعه ي) جه زائر، مير،  
کومه لاي (هجره و ته کفير) و... ده گريته وه، هديره که به لگه ي عه قلي و نه قلي خزي  
هميهو هه بووه، نهو دuxe تا سالاني (۸۰) ي سه دوي (۲۰) دوي ته قينه وه ي  
شورشي نيسلامي ۱۹۷۹ له نيران و نه افغانستان ۱۹۸۰ به شي سي تيه ميش سمرې  
هه لدا، (راستر بلين له سمر دهستي به شي سي يه رابروني نيسلامي ته قينه وه)،  
نمويش کزي همدوو نه زمونوي پيشوه، همدوو هاو کيشه يه (گوزين: فرد ←  
مجتمع)، واته به همدوو ريگه گډوان دهيتت، هم به ريگه ي شورش و جيهادو  
راپهرين، هم له ريگه ي ناشتي و ژياني سياسي و ديوکراسي... به پي ي بارودوخو  
زه مانو زه مين و ممرجه کاني خوودي و بابه تي... تا نيستاش نهو سي به شه له مانو  
رابروني نيسلامي واقعي بزوتنه وه نيسلاميه کان يتيک دهه تين، نهو به شه ي دوي



زیاتر حسابی بۆ دەکرێو بەختیایی نمونەیی پێن دروست برۆهه له گەشه کردنه، پاساوه کانیان رهگ و ریشهیهکی عهقلی و نهقلی و میژوویی و فەلسەفی و واقعی و ههتا (فطری) و سروشتیشی بههێزتره، ههه له گهردوونیش دهیینن گۆزانه کان یهك لایهنی نیه تهنیا هێواش و پله به پله ههم ههمووش تووندوتیژ نیه، شان به شانی یهك ههه، ههروهك گۆزانه هێواشه کان، دانیهه کان باوه کانی له ههمان کاتدا (شۆرشی سروشتی، سۆزینوفا، گهردهلول، لافاو، برکان، تافگه کان، ..) گۆزانه تونده کان پێك دێنن، رهنگه رهوتی رووباریك زۆر ویسچووی میژووی کۆمهله و میلله تان پیشان بدا، چۆن لهسرخۆ دیت و دهروا لهناکاو وهردهچهرخی و دهبیته تافگه، ناواش میژووی کۆمهله پریهتی له وهچهرخان و وهگرهپان و شۆرش شان بهشانی گۆزانی هێواش، بۆیه ههردوو سهراچاوه بهجیا جیا و پتهکهوهش سهراچاوهی رهههنی گۆزانه ههم له سروشت و ههم له کۆمهلهش و له پوله کانی تری ژیا نیش .

ههروهك له نهمزموونی شیوعیهت و له نهمزموونی رایان نمونیهك نههینرا به خووشی و ههق و دادگهری گۆزانی بنهرهتی له دهسهلات بکرتت ناواش ههم میژوو و ههم واقعییش زۆر به دهگههه نمونهی دهست ناکهوی که نههقی ملی کهچ کردبسی بۆ ههق و گۆزاییهت، زۆردارو نادادگهری گۆزاییهت بۆ دادگهری.. بهخووشی و ناشیان، له کۆنهوهش (نهرستۆ) تیبینییهکی وردی بهجی ههشتوو، دهلی (تهشریم) سهراچاوهیهکی گرنگی گۆزانه، ههلبهته تهشریعییش واته حکومهت، حکومهت نهبی ناتوانی نهو (شهریعهته) پیاده بکات کۆمهله بگۆژی، بۆیه هاوکیشه کهی (نهمووی) بهنوقستانی دههینیتتهوه له کۆمهلهگهیهکی دابهش بووی نادادگهری، ههروهکو (ابن طوق طوقی) پش له (الفخری فی اداپ السلطانیة) وت و ویزی لهسهه گهالهیهك کردوو کت و مت نهو گهالهی (برایان) و هاوکیشه کهی (نهمویه)، گهاله کهش نهمویه: وا باوو بوو گوایه (نهگهر) سیاسهتی دهروونی تاک چاک بوو خهزانه کهش چا دهبی، نهگهر خهزانیش چا بوو دتیه کهش چا دهبی، تا شارو ولاته کهش بهو زنجیرهیه چا دهبیته، نهو دهلی نهخهتر، مادام دهزگای حوکم



چا نه كريت نغرونه ي بهو هم موو دىروون پاكانه هينناوه ته وه كه له ژنير حوكميكي خراپ بووينه .. واته (گۆزان: له بنكه بۆ ← سىروو) به تهنها نامانجه كه ناهينتينه دى .. همر چهنده گۆزاني پله به پلهو هيتواشى نسله نهك گۆزاني توند همرچهنده ياساشه به لام ناچاريشه، تا يه كه م ممو داي تيا مابيت نابيت په نا بيرتته بهر دووهم. نهو مادده يه ش زياتر بهنده به دوو چه مكي تر (شۆپش) و (نيسلاح) له همر يه كه يان به جياجيا وهك چه مك باس ده كه مين.







( ۱۱ )

revolution

الثورة

شۆرش

شۆرشىش ھەر بەشىكەلە گۆزان، بەر گۆزانكارىيە رىشەيى و چۆنايەتيە دەووترى كە لە بوارەكانى ژيان يان لە يەكئى لە بوارە گرنگەكان دەكرى، مانساي گۆزىنى واقىيەتكە بە واقىيەتكى ئەواو جىيا، يان وەك (دائرة المعارف العالمية) پىتناسى كەردووە برىتيە لە: گۆزىنى رىشەيى لە بناغەكانى كۆمەلە، ھەندى جار بە (مانايى) باسى شۆرشى رەوشەنبرى يان شۆرشى تەكەلۇجى يان كشتوكالى و يان ئاسمانى دەكرى، مەبەستى بازدان و ھەرچەرخان و پانتايەكى فراوانە لەگۆزىن، ھەروە ھاش جار واپە واقىتك (جا كۆمەلەيەتى و سىاسى بىت چ ئىدارى و دەزگايى بىت يان زانستى و چاكسازى بىت) گۆزانكارىيەكى زۆرى پىتويستەو كەلەكەي كەردووە، دەلەين ئەو ناگۆزىت شۆرشىكى دەوى. . وائە شۆرش گۆزانىكى بە تەوژمى زياترە، بويتى دەبى لە: تەقاندنەوى ئەو گۆزانە چەندايەتيانەي كەلەكە بوو بە چۆنايەتى، لە پەلەپەيى بۆ بازدان، لە سنوويكى ديارى كراو و يەك لايەنى بۆ فراوانى ھەمە لايەنى، لە ناسايەو بە ناكاو. .

لەرۆى ياسايەو شۆرش مانايەكى نىوانى نېنقلاب و ياخى بوون وەردەگرى، نەگەر مەرچەكانى ئەواو بسازى.

ئەو ناوانەي سەرۆش ھەموى لە شۆرشى سىاسى وەرگىراو كە ميللەتان بەرياي دەكەن لە دژى دەسلەتدارانى سەھكار، بۆيە لە پىتناسى شۆرشى سىاسى زىادەيەكى دەوى بۆ پىتناسەكەي سەرۆو نەويش (نايدىلۆژىيە) بۆ گيان پى دانى شۆرش نەگىنا تەنھا دەبىتە راپەرپىتك يان ھەلچونىكى جەماوەرى نەك شۆرش،



دىيار ھەرىكەت كەلە: ماناۋ پىئاسى، فاكىتىرى ھەلگىرىسى، ئامانجەكانى شۆرش...، مىشتىمىرى زۆر ھەلگىرىسى ھەلگەگىرى، ۋەك لە پىئاسە جىياچىكانى دەردەكەگىرى، ۋا گىرىگىرىنىڭ لى ھەلگەگىرىنى:

## پىئاسەكان:

- لە ھەرىكەت كى ھىزى بىلىم (ئىنقىلاب) پۇلى شۆرشى دەپىنى ۋ (ھىزى ئىنقىلاب) بى پىئاسەكى مان ۋ نەمان دەزانى.<sup>۱</sup>
- قاموس مصطلحات السياسة الدولية (مصحح فوق العادة): پىئاسى ياساى كىرگۈزۈۋەتتى: (شۆرش نەۋىيە كە گۆرىنىكى رىشىمىيە بە نامرازىك بەدەر لە دەسلەتتى دەستورى لائىھىم دەرى). نە پىئاسە بۇ زۆرىسى ھەرىكەت رەسمىيەكان دەگەپتەۋە.
- ماركىس: شۆرش بىرىنىيە لە گۆرىنى پەيرەندىيەكانى بەرھەم ھىنان.<sup>۲</sup>
- بەشىكىش پىئان ۋايە ھەردەم شۆرش دادگەرىيە لە دۇرى چەوسانەۋە، دۋاى نەۋىش دەپتە چەۋىنىش بەلام پىرۋسەكە لە كۆتايىدا جىھان بەرھەم دادگەرى رادەكىشىت (لەۋانە: پىرۋدۇن، كىرۋىنىكى، ...).
- باگۇنىن: بەھەم تەقەلايدەكى توندانە گۆرىنى دەسلەتتى ۋىۋە شۆرش، ھەرىكەت ھەل كىتتى (مىبادىء الثورة) ھەمۋ گۆرىنىكى ۋاقى ۋ ياخى بۈۋ بەچاكە زانىۋە مەدەنىتىكى بىناۋىانى ھەيەكە دەتت: (تەطىم كىل ماھو قائم خى).
- موسوعة السياسة-ب ۱ ل ۸۷۰: پىئان ۋايە ناسىنەۋە شۆرشى كۆمەلەپتە ۋ جىياۋزىيەكانى لەگەل شۆرش زانىستى ۋ كەلتۈرى ۋ ناپورى نەۋىيە يەكەمىيان تۈۋىۋىزى ناكۋىيە، ھەرىكى دۈۋە ھىمىز ۋ لىسەرخۋىيە.

۱ پروانە: ۱- تەرىقات بىلىم مصطلحات- مادة: انقلاب، ۲- اقوال ميشيل عفلق.

\* پاش كەمىكى تىياسى نە گۆرانە پەيرەندى بەرھەم ھىنان دەكەمى چۆن شۆرشىش دەۋلەتىنى.



- بەشی ھەرە زۆری زاناو فەیلەسوفەکانی رۆژناواو ئەو رۆژھەلاتیانەیی لەژێر کاریگەری ئەوان شۆرش تەنھا بە مانای پێویستییەکانی نابووری پێناس دەکەن و مانای دۆدەنێ ئەگینا بە شۆرش بێعەقڵی دەزانن.
- سۆزکیۆن (۱۹۴۷): شۆرش ھەرگیز پالئەرەکی نابووری بەلام جاروایە بەرگی نایینی یان نەتەوایی یان نەژادی لەبەر دەکا.
- لیرال دیموکراسەکان: لەباش ترین دۆخی ھەلوێستیان پێیان وایە ئەو گۆرانکاریانە تەنھا لەو دۆخانە مانای شۆرش وەردەگرێ کە گۆزینی دیکتاتۆری و تاک ڕەویە بۆ دەسلەتێکی دیموکراسی.
- فەرھەنگی ئۆکسفۆرد (oxford a.l p۲۰۰۰): بەشە نینگلیزەکی، تەنھا مەرجی تووندوتیژی دژی دەسلەلات داووتە گۆرانیک تا ناوی شۆرشێ لێ بنرێ.
- دائرة المعارف العالمية: شۆرش گۆرانیکێ ریشەییە لە بناغەکانی کۆمەڵ.
- بەشینکی تر شۆرش بەگشتی بەجم و جۆلێکی شیتانە و (نامەنتیقی ونا معقول) لەقەڵەم دەدەن (لەوانە: نیتجە، گۆستان لویون، ..)، ئەوانە زیاتر لە سۆنگەیی کۆمەڵگەییەکی مەدەنی دیموکراسی یەو ئەو ڕایە مۆتلەقەیان بۆ دروست بوو.
- بەشینکی تر بەدۆخی (لا شعوری-بێ ھۆشەندی) و ھەتا بە (بەربەر)یش لە قەڵەم دەدەن.
- پرتۆکولات حکماء صهیون: الثورة لیست اکثر من نجاح کلب علی فیل<sup>۱</sup>.
- مالرۆ: ھەر شۆرشێک نابووری نەبێت (ثورة بلا سبب) یان (ثورة لا عقلانية)یە، شۆرش نەخلاقێ و نایینی و مەبادینی و عەقیدەیی و مانایەکی نابەخشی. - لەراستیدا زۆری ئەو زاراوە کوردیانەیی لە بەرامبەر ئەو زاراوە نوێیانە ھەلێژێردراوە لەوانگەپەکی ناوا ھاتوو، سەرنج بدە بۆ سیاسەت



(رامیاری) یان ھەرمەسەر دانائە مانای (فیلجاس)، ھەوش زیاتر ماناسیاسەکی میکافیلی دەگرتەو ھەموو سیاسەت، ھەروەھا (شۆرش)یش وەك لە (فەرھەنگی کوردستان) ھاتوو لە بنەچەدا بەمانای پشتیوی و یاخی بوون ھاتوو وەك فارسیەکە، واتە زاراوو چەھکی شۆرش لە زمانەوانی کوردی بە روانگەیکە لێرالی ھاتوو کە لە خزمەت قۆناغی رزگاری کردرد نە. ھەر بۆیەش لە فارسی (نینقلاب) بە مانای شۆرش ھاتوو، بۆیە لەو تەقەلایەماندا پیوستی بە دەستکاری کردنەویەکی فراوان تر دەکا لە بەشەکانی داھاتوو .

### لە روانگەی مەدرەسەکان:

لە روانگەی مارکسیەو شۆرش زادە سەردەمیکی دیاری کراوی گەشەیی کۆمەڵگە، لەگەڵ ھاتنی مرۆڤەو نەبوو و لە سەردەمیکی تریش نامینی، بەلکو بەندە بە قۆناغیکی میژوویی کە چینیایەتی لێ پەیدا بوو، لەگەڵ نەوێشدا مەدرەسە مارکسی گرنگیەکی یەكجار زۆری پێداو، لە نامۆزگاریەکی بەناوبانگی (مارکس) بۆ شیوعیەکان دەلی: نێو شۆرشگێڕ بن چاکساز مەبن<sup>۱</sup>، ئەوان ھەموو گۆرانکاریەکی بە نیجایی دەزانن تا ئەو رادەیە وەك (باکوئین) لە بنەما بەناوبانگە و تووپیەتی: ( ھەموو گۆران و وێرانکردنێك پێشکەوتنە)<sup>۲</sup>، بۆیە شۆرش یەکیکە لە کۆلەگەکانی فەلسەفەی مارکسیەت، زۆر بە توندیش بەندی کردوو بە (مەل ملانی ی چینیایەتی)، واتە تەنیا شۆرش چینیایەتی بە شۆرش دەزانی، شۆرشەکانی نەتەواپەتی و نەژادی و ئاپنی و ئایدیۆلۆژی... بیان بە شۆرش نازانی یان بەسەرخان و دیوکی تری ھۆیەکی شاردرادی مەل ملانینی چینیایەتی دەزانی، ھەر بۆیەش راپەرین و نینقلابو بزووتنەو میللیەکانی بەووردی لە شۆرش جیاکردۆتەو مەرجی تۆکمە بۆ سەرکەوتنی شۆرش دانائە

<sup>۱</sup> مارکس - اعمال کامله.

<sup>۲</sup> مبادی الثورة.



كە برىتتە لە:

۱- ھزى پىتشرىو.

۲- بەرەيدەك.

۳- ھىزى چەكدار.<sup>۱</sup>

ھەر بىر ھزى ماركس ھەنگرىستان و دايەنە مۆكەشى بەو وىستگانە دەروا: ھىزەكانى بەرھەم ھىتان (نامراز+مرۆڤ) لە گەڤ پەيوەندىەكانى بەرھەم ھىتان (كە برىتتە لەو پەيوەندىە جياجيانەى نىوان كۆمەڤ لە نەفامى پىتشرى بەرھەم ھىتان پەيدا دەبى)، لە ناكۆكى دان، لە كاتىكا وەك ياسا ھىزى بەرھەم ھىتان گەشە دەكا، پەيوەندىەكانىشى رىگرىەتى، تا دەگاتە رادەيەك (نەو خالە پىتى دەووتىرى critied) گەشەكە دەووتىتى، بەو شىتەيە نەو پەيوەندىەى بەرھەم ھىتانى كلاسىكى بىناچارى دەتەقتى و بەتوندى ژىرخانەكەى دەگۆڤى و دەبەتە شۆرپىكى كۆمەڤەلايەتى سەرتاسەرى تىايدا پەيوەندىەكانى سەرخانىش بەدوا دەگۆڤى لە زانست و سىياسەت و نايدىڤلۇژيا و فەلسەفەو سىستەمى كۆمەڤەلايەتى و.. ھەرە دوايەكەى ناينىشە دەگۆڤى<sup>۲</sup>، بەھەمان شىتە جارىكى تر دۆخەكە دووبارە دەبىتتەو و قۇناغىكى نوئى كۆمەڤەلايەتى دىتە پىتش، لەسەر نەو بنچىنە.. بە بۆجۈنى ماركسىيەت مېژوو ھەم (۵) جۆرە شۆرش سەرتاسەرى و ھەم پىنچ قۇناغىش بەخۆرە بىنىسە: (مەشاعى، بەندايەتى، دەرەبەگاڤەتى، سەرمایەدارى، سۆشالسىتى، ..) واتە پىنچ جۆرە ناينىشى بە خۆيەو بىنىسە .

زۆر زانائى تىرش رايان وايە ھەر قۇناغىك بەندە بە شۆرش وەك (كوردن چايلد) دەلتى: گۆڤان لە دىندايەتى بۆ بەرەرى شۆرش بىو، لەبەرەرىسەو بۆ مەدەنى ديسان شۆرپىكى تر بىو، پىتى وابوو نەو شۆرەش (دۆزىنەوئى نووسىن) بىو،

<sup>۱</sup> بۆ زياتر سەرنج بەدە (مۇلفات-ماوتسى تۇنگ). - پەكىتى نىشتەمانى كوردستان لە سالى ۱۹۷۵

لەسەر نەو بنچىنەىە دروست بىو

<sup>۲</sup> نەو نۆرونە زۆرىەى سەرانى شىوعىيەت (ماركس، تەڭەلس، لىنىن، تروتسكى، پلىنەخانوف، ستالين، ماو، كىم ئىل سونگ، جۆج پزلىتەر.. نەقلىان كەدووە).



بەشىكى تر دۆزىنەۋى ناگر بە شۆرشى شارستانى لە قەلەم دەدەن.. ھتە.

بەروانگىيەكى ماركسى گوايە نىستاش كە قۇشاغى سەرمايەدارىيە نەوا  
شۆرشىكى پىرۆلىتارىا سەرتاسەرى بەرپەرەيە بۆ گواستەنەۋى بەرەو سوشىالىزىمى و  
شىۋىيەت، نەو پىرۆسەيە (حتمية التاريخية) ى پىن دەۋەتسى، دروشى (نەى  
كرىكارانى جىھان يەكگرن) ىش لەو شۆرشە سەرتاسەرىيە ھاتوۋە، بۆيە نايىت ھەم  
شۆرش لەيەك ۋلات بىكرىت ھەم لە ۋلاتانى دواكەوتوش دەست پىن بىكا، (كەچى  
نەۋەيان سەرتەلى قەيرانى ماركس بىو دەرنەچوۋ)، شۆرشى ماركسى لەيەك  
ۋلاتىش دەستى پىن كىردو (ترۆتسكى) زۆر بە توندى دژى نەو دياردەيە ۋەستاۋ  
لەگەل (ستالېن) كەۋتتە كىشەو تىۋىرى شۆرش بەردەۋامى<sup>۱</sup> داپشت و دواى تىۋىر  
كرا لە لاين لاينەنگرانى ستالېن.

كەۋتتە بەروانگى ماركس شۆرش ناكەۋىتتە سەرتەبارەى جەماۋەر و  
ھۆيەكانى و گۆرپانى ۋاقىق و بىكەو لوتكە.. بەلكو دەكەۋىتتە سەرتەنەجام: ناخۆ  
بەيۋەندى بەرھەم گۆراۋە يان نا.. بۆيە ناچار ناۋى شۆرشى فەرەنسى ۱۷۸۹ز بە  
شۆرشى بورجوازى لە دژى دەرەبەگ و ناۋى شۆرشى نىسلاى نىران ۱۹۷۹ بە  
ھەنچوۋنىكى كۆمەلەيەتى، شۆرشى نىسلاى (عمەد د.خ) بەگۆرپىنى كۆيلايەتى بۆ  
دەرەبەگايەتى.. نىتەر لەسەر نەو بىنچىنە (ۋاتايە) دەگەنە زۆر نەنجامى شازى تر.

ھەرچى مەدەرسەى لىبرالىزىمە ھەم لە بىنەچە ھەم لە بارى نىستاي رۆژناۋاش  
كەمتر ماناي شۆرش دەچىتتە ناۋ فەرەنگيان، ھەر ماناي لىبرالى نىستا بە  
پىنچەوانەى كۆن زياتر نىزىك ترە لە (محافظ) نەك لە (رادىكالى)، بۆيە فەلسەفەى  
لىبرالى لەسەر نەتى شۆرش بىنا كراۋە، ھەر بۆيەش نىستا ۋا زياتر نامادەكەرى  
ياساى و فەكرى و شارستانى بۆ چەمكى شۆرش دەكەرى ۋەك تاۋان و تىۋىر،  
زۆرەشيان شۆرش بە تىكدان و گۆرپانكارى سەلبى لە قەلەم دەدەن، (بىرك) ۋەختى  
خۆى گوتىۋەتى: گۆرپانەكان لە رۆى پىۋىستى كۆمەلە بىت نەك شۆرش، ھەتا

<sup>۱</sup> بۆ زياتر بىروانە (الثورة الدائمة - ترۆتسكى).



شۆرشى بۇ گۆزىنى دەسلەپتىن بېت پىيى واىە (گەشە كرىنىكى ناسروشتىيە).  
ئەو راو بۇ چۈنە لەو سەردەمەي تاك جەمسەرى (ئەمىرىكى) زۆر بارى  
وەرگرتوۋە گەپشۆتە پىتناسى دەستورلىش، تۈنپىيانە بىكەنە گوتارى سىياسى  
زۆرىي دەسلەتدارانى دىكتاتۇرى و ھەمو ئەوانى لە گۆرانكارى و پىشكەوتن و  
شۆرش و راستى دەترسەن، ئەوانەي دەيانەي بىن دەنگى و مەيىن و پەۋەيسى و  
مەبدەنى (بۆز و بۆي، بىكە و بىرەكەۋە) پەپەۋە بىكرى، ئەو پىتناسەنى ئىستە  
تاوتۇ دەكرى لەبارى ياساى تىزۇر زۆرىي بەلەي ئەۋە دەچى كە شۆرش تاۋان بار  
بىكات بە گشتى .

ھەمو ئەوانە وبە پىزۇتۇكۇلەكانى زاپۇنى و تىۋرە نۆتەكانى (مىل مىلانسى  
شارستانى-ھەنگۇن)، (كۆتەي مېژوۋ-فۇكۇياما) (سەركەوتى بىن جەنگ-  
نىكسۇن) (دېلوماسىيە-كىسەنجى).. مەبادىنى لىپالەتەن لە ژىر رۇشنايى ئەۋەدا  
نوسەران و سىياسەتدارانى جىھانى سىپىيەمى شىكست خواردو گۆتەي وەك :  
سەردەمى ئايدىۋىلۇجىا جەنگ و شۆرش نەماۋە، يان بە (فەتتە) \* ناۋى دەبەن،  
دەلەتەن (سەردەمى دىپالۆگە) (گەچى لە ھەمو كات زىاتر وا سەردەمى جەنگ و  
سەردەمى ياساى جەنگەلستانە).. ھەمو ئەوانە زادەي فەلسەفەي لىپال  
دىمىكراسى رۇژناۋايە.

لە راستىدا ئەۋە دوو بۇچۈنە نىمچە پىچەۋانەيەي لىپاللى و شىۋەيى بۇ شۆرش  
روۋبەروۋى زۆر پىرسارى بىن وەلام دەپتەۋە، يەگەم لە بارەي شىۋەيەت: نايا  
ئىستەلە قۇۋۋەتلى مېژوۋش يەك غۇۋە ھەيە لە شۆرش بە پىتى ئەۋە ۋەسەفەي  
ماركىيەت روۋىدا بىن؟ كۈا تەنبا (۵) شۆرش سەرتاسەرىيەكە؟ ئەي شۆرشەكانى  
شۋەيەتلىش كە دەسلەتپان پىن وەرگرتوۋە پىتى روۋخان زۆرىي لە پىتى رىزگارى

\* ھەندى زانائى نىسلايمىش بەشدارە لەو ھەلەتە لەۋانە زانائىنى سەردەمەلەتدارەكان (كە بە  
وعاظ السلاطين ناۋ دەپرىن) ۋەك نەزەم ھەندى بەشى ۋەزارەتە نۇقافەكان و ھەندى زانائى سەلفى  
كەندارىش، كەدريۇكرۋەي رىكەۋەتلى كۆنى نىۋان مۇھمۇد كۆرى عبدالرحمان و ھەد كۆرى نال سەرد .



نیشتمانی و چەكدارى و یاخى بوونمەو نەبوو؟ کامیان لەناو کارگە دەستی پیکردوو؟

خۆ نەگەر ئەو یاسایەى مارکس راست بوایە دەبوایە شۆرشى یەكەم جار لە ولاتە پیشەسازیەكانى ئەمریکا و بەریتانیا و فەرەنس و یابان.. بکرایە.. کە شۆرشیش گۆلەى گەرت نابوایە بۆستایە سەرانی سەرى جیهانى بگرتایە وەك (ترۆتسكى - لە - ثورة الدائمه) بانگێشەى بۆ کردبوو.. لە راستیدا ئەوێ ترۆتسكى مارکسیانەى ڕەسەن بوو .

زۆر پرسىارى ترى ئەلەفەى و كۆمەڵایەتى و سیاسى و واقعى تریش ھەبە.. لە بارەى بۆچوونەكانى لیبرالیەتیشەو، ناخۆ چۆن بەخۆشى ھەق وەرگێراو؟ كەى دیالۆگ و پارانەو لەگەڵ ناگرو ناسن و كیمیای كراو؟ كەى نەمیریالیزم و داگیركەران و ماف خۆزان خاكیان بەخۆشى و رەوشتیانە بەجێ ھێشتووە؟ كەى لایەنى شەرى نادەمیزادێكى سەلبى بە خۆشى كۆپ كرايتەو؟ كەى میللەتێك بەدیاری سەرەخۆبى بۆ ھاتووە؟ كەى دیالۆگ لە نێوان دەرندەو نێچیر بووتە رزگار بوون؟.. مەگەر تەنیا بەو شێوەى كە دەرندەكە دیارى دەكاو دیالۆك لەسەر ئەو بەكەن كە ناخۆ چۆنى بخوا، بەبرژاوى یان بەكۆلاوى، بەراوەراو یان بەخۆشى، بە خەكاوى یان بەكۆژراوى، بە ھێمنى یان بە تووند و تیژ، بە دیمكراسیانە یان بەدیکتاتۆریانە.. جا ئەو بنەمایەى ناشى مەسیحى (نەگەر شەتیکیان لەولا روومەتەدا لا روومەتەكەى تەرت بۆ وەرگێژە) ئەو خەیاڵیە، ئەك رۆژھەلاتى ھەر رۆژناوایە ئەوێ و كیمیایى نوێترین چەك لە جیھان بەكارھێناو و پێشڕەوى جەنگ بووینەو خەلكیان چەوساندۆتەو.

جا ئەو بنەمایەش نەگەر داڕپنى لە واقعى نیتسا یان بەپێڕۆزیەو سەیریجەكەى لە رووى ئەنسۆپۆلۆجى و دەروون ناسیشەو دەبینى لە ھەرە چاكیدا تەنھا بۆ بەشێكى كەم راستە، ئەوانەى كە رەوشتیان بەرزە، نەگینا نەگەر بەدەرەوشت شەتیکى لێدای بى بەرگرى ئەوجارە بەقامچى لیت دەدا، وەك وادەبینن نیتسا



لەھەمو كات زياتر سەردەمى شۆڭرۈ ھېزۇ چەوساندەمۇ ۋە چەند تەرازوۋىيۇ رەگەزىمەستى و.. لە راستىدا ئەو ولاتانەى ھېزدان ھەرشەيان لەسەر كەم ترە، لە ۋەزىرى بەرگى ژاپۇنىيان پىرسى نەگەر بۆمبى ناووكىتان ھەبوايە لەكاتى بۆمبە باران كەردنى ھېزۆشەما ناخۇ تىوەش پىتى لە ئەمەرىكاتسان دەداۋە؟ لە ۋەلامدا وتى نەگەر ئەو جۆرە بۆمبەپەمان ھەبوايە ھەر لە ئەۋەلپرا ئەمەرىكا نەيدەۋىرا لىمان بدا!!

لە روانگەى ئىسلامىش دابەشەك ھەيە لە واقەى ئىستاي رابسون، بەشىكى گىرنگ لە (تەييارى برايان) پۇتايان وايە گۇران لە مەۋۇ ۋە كۆمەل، لە واقە خراپ و ستەمكارەكان، گەرانەۋەى ماف.. بە چاكسازى ۋە پەروەردەيى ۋە دىالۆك ۋە پاراڭنەۋە دەكرى بى شۆڭرۈش توندو تىۋى.

لەو بارەمەۋە (قاموس مصطلحات الدولة) ش پى ناسىكى ھاۋشىۋەى ئەو بىرەى كەردوۋە دەل: ھەلپۇاردن ۋە پەرلەمان ۋە ئىياسى ۋە ستورى دەپتە شۆڭرۈش ۋە گۈستەنەۋەى سەرمەيەدارى بۆ سۆشالىستى (ھەلپەتە ئەۋە پىتناسىكى سوشىال دېمۇكراسىيە) گەلنى جار نەگەر گۇرانتىكى فراوانتر بەۋ ماھىيەتە ۋەو بدا پىنى دەلئىن (شۆڭرۈش سىي). ۋاتە شۆڭرۈشكى بىن خوين.

ھەرچى بەشى دوۋەمە پىنى وايە (بى شۆڭرۈش ۋە جىھاد) تەنھا لە دۆخەكانى داۋگەرى راستە، نەگىنا لەو جىھانەى ئىستە ماناى خۇ بەدەستەۋەدان ۋە سەر شۆڭرۈش ۋە نەۋىرى يە، زياتر دەلئىن ئەۋە گۇتارى سىياسى دەسەلاتدارانى زۆردارە، ئەزمۇنە نۆتەكانىش سەلماندوۋيانە كە دىالۆك ۋە چاكسازى ناتوانى جىنى شۆڭرۈش بىگىرتەۋە نەك لەبەر بىن زانىارى ۋە بىن دانابى چاكسازان، بەلگۈ بەھۋى لايەنى بەرامبەر دەسەلاتدارەكانە، كە بەۋ چاكسازىە قاپل نىن بابەتە جەۋھەرى يەكان بىگىرتەۋە لەۋانە : دەسەلاتو دەستورۇ كۆمەلگەۋ سىستەمى سىياسى ۋە

<sup>۱</sup> جىھاد بەۋ مانايە باۋەى ئىستاي كە زياتر ماناى جەنگ دەگىرتەۋە، نەگىنا ھەروەك لە فەكرى ئىسلامى باسى دەكەين جىھاد بەماناى رەھەى جەنگ نىە.



دادگەرى، .. بۆيە بەكارھىتئانى توندوتىۋى و داپلۇتىن و زەھىرو زەنگ لەلايەن دەسلەتداران و بى دەنگى و بەناو چاكسازى لەلايەن (معارفە) يان مىللەتەو .. لە كۆتايىدا بەزىيانى مىللەت و ھەزاران و نىشتان تەواو دەبىت، نەگىنا مەبدەنى (ناشتى - لا عنف) مەبدەنى ھەموو پەيامەكانى ئاسمانى يە، بەتايىبەتى نىسلام، بەداخەو زۆربەى فەرھەنگەكانى جىھانى سى يەمىش ھەروەك رۆژناۋايىيەكان غونەى كۆن بە (سوزا) و (مونسو) و (مىسج) و (زىنون) .. دەھىنەو نوئىش بە (غاندى) و (جۆن رىسكارت) و (تۆلىستۆ) و (ھىرى دائىد) و (مارتن لۆتەركىك)،<sup>١</sup> .. كەچى ناۋى (اخوان المسلمىن) نايەت خۆ نەوان لە ھەموان ناشىخوازتر بوۋىنە، خۆ (مارتن لۆتەر) و (غاندى) ىش رىبەرايەتى نارەزايى مەدەنىيان كەروە ھەروەك (أ.خىنى) و شۆرشى ئىران كەچى ناۋى تۆمار ناكەن، ئەوئەش ئەنقەستىكە كە چ بەياسايى يان بى ياسايى، چ خۆت بگىوئىتى يان نا .. نەوان نەو تۆمەتەنى (ناياسايى، ياخى، تىكەر، تېرۆر، نا مەدەنى، دۆرە دىكراسى، دۆرە نوپگەرايى، چەتە، رىگەر، ..) دەدەنە پال نىسلامى و ئازادىخوازە دۆلەتۋەكەنىش، بۆيە بەشى دوۋەم لە تەبارى نىسلامى پىۋى وايە شۆرش سوننەتتىكى گەردوۋىنە، ھەروەك چۆن گۆرانی لەمەرخۆ و بەرەبەرەيى لەو گەردوۋن و سىرۋىستە ھەيە ناۋاش گۆرانی توۋند و تىۋى وەك: تەقىنەوەكان، سۈيەر نوفا، پىركان، ئافگەكان، بروسك، گەردەلول، .. ئەو ھەمىروى شۆرشى سىرۋىستىن، نىتر مېتوۋى كۆمەلىش ھەروا ھاتوۋە، بۆيە شۆرشىش ياسايدەكە لە ياساكانى گەشەكردنى كۆمەل، ئامرازىكىشە لە دەست مىللەتان و ژىر دەستان، لە دەست كەردنەوئەى نەو ئامرازەش مانائى بەنج كەردنى راستەقىنەى مىللەتەنە، بۆيە شۆرش نەسلىكى بىنچىنەى نىسلامە لە بارودۇخى خۆى، وەك سەرچاۋەيەكى سەرەكى گۆرۋان، ھەلبەتە گۆرۋان لە دۆى (دەستاو) بەشىكە لە (مقاصد الانسانىيە) و (تەعمىر)، ﴿هُوَ أَشْأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾، بۆيە گۆرۋان و چاكسازى

<sup>١</sup> ھەر بۇ سەرىج پىروانە (الموسوعة السياسية (ك-ل-م) ب ٥ ٣٨٥).



ھېتىن چارەسەرى دائىمە، رەسەن ترە، چاك تر نامانچ دەيتكى.. بەلام تا رادەى خۆى ئىنجا دەپەرپتەو بۇ شۆرش، واتە تا پلەيەكى زۆر جۆرى گۆزبان (واتە شۆرشە يان چاكسازى) نەكەويتە سەر سروشتى لايەنى بەرامبەر، بەشىكى كەمىش نەوۋستىتە سەر ھەلۈ مەرجى (لايەنى يەكەم واتە چەوساۋە ماف خوراۋەكان)، ناخۆ چيان پى دەكرى؟ لە توانايان دا ھەيە.. نەگەر شۆرشيان پى نەكرى نەرك نىيە، ھەر فەرموودەى (مەن راي مەنكە منكرام... ھتە) نەوۋستىتە سەرەكانى چاكسازى و شۆرشە.

لەراستىدا نەوۋستىتە سەرەكانى چاكسازى بۇ مەسەلەيەكى گەنگ ناخۆ چارەنۋوسى شۆرش لە كۆمەلگەيەكى مەدەنى ياخود ئىسلامى تەواو چى دەپى؟ ناپا لەكۆمەلگەى مەدەنى شۆرش پىيۋىستەو دەكرى؟ ھەلبەتتە شۆرش بە ھەمەر رەھەندەكانىيەو لەكۆمەلگەيەكى مەدەنى زۆرجايە لەگەل كۆمەلگەيەكى خىلەكى، رۆلى نامرازى شۆرش لە كۆمەلگەى مەدەنى زۆر كەم دەيتتەو، ۋەبەرە پىيۋىست نامىنى مەگەر بۇ گۆرىنى سىستەم نەك بۇ گۆرىنى دەسلەت، بەلام لەكۆمەلگەيەكى دادگەر بەيەكجارى كارى شۆرش دەوۋستى ونامرازى رەخنى بىناكەرو ئۆيۈزىسۈنى نامۆزگارى كەرو... جىنى دەگرىتەو.

## جۆرەكانى شۆرش:

لە پىشدا دەپى بزانن كە شۆرش لەگەل (ئىنقىلاب) جىاۋازە لە پىتەنەشدا ئىنقىلاب (كۆپتە: فەرەنسىيە بەمانانى ئىنقىلاب) گۆرپنە لە لوتكە، زىاتەر ھىزى سەربازى لى بەكاردىت بى نەوۋستىتە بىنكە و خواروۋ بەشدارى ھەبىت، كەچى شۆرش لە بىنكە دەست پى دەكات نامانچى فراۋان تىرى ھەيە، جارىش وايە ئىنقىلاب نەنجامىكى شۆرش دەدا، ئىنقىلاب ھەر زادەى ولاتانى دىكتاتورى نىيە، لە نەمىركاى لاتىنى مەلەبەندى ئىنقىلابات بوو، پۇلىقىا لە ھەرە پىشەوۋ بوو، لە



جېھانى سىيە مېش لە ولاتە دىمكراسىيە كانى وەك توركيا و پاكىستان مېژوو سىيە كى ھاوتەرىپى نىنقلابى لە گەل خۆى ھىتاو ، زۆرىەى چاودىران پىتيان وايە سوڧىيە تى جاران و ئەمريكاش دۆستى يەكەمى نىنقلابچيان، ھەروەك زۆرىەى دىكتاتورىە نىنقلابىيە كانى جېھانى سىيەمى، نىستا ھاوپسەيمانى ئەمريكا و برىتانىا و فەرەنسان، بۆيە لە پىتاسە كانى بەشيك لە فەرەنگە كان ئەو جياوازيە نيە، بەپىتى فەرەنگى (قاموس مصطلحات الدولية) پىتاسىكى ياساىيانەى شۆڭرۈش دەكاو ھىچ جياوازي ناكە لە گەل نىنقلاب مادام ھەر گۆڭرپىنىكى لە دەرەوى دەستور بە شۆڭرۈش لە قەلەم داو، ھەروەھا (موسوعة العلم الاجتماع) پىش لە نمونەى شۆڭرۈشە كان (شۆڭرۈش فەرەنسى ۱۷۸۹ و شۆڭرۈش روسى ۱۹۱۷ و نىنقلابى ۱۹۵۸ و ۱۹۶۸ عىراقى پىنكەو رىز كرددو بەناوى شۆڭرۈش.

بەپىتى دابەشى كۆمەل لەسەر بنچىنەى فاكتمەرە كارىگەرە كان لە (سابورى و كۆمەلەيە تى و سىياسى و نەتەوىي و نەژادى و سىياسى و عەقىدەي...)، جە كام فاكتمەر زياتر لە فەتەرەيە كى مېژوو سىيە كارىگەرتر بسووو شۆڭرۈش لەسەر دروست بوو ئەوا شۆڭرۈشە كەش ھەمان ناوى ھەلگرتوو، وەك شۆڭرۈش رزگارى كە برىتيە لەو ھەمو شۆڭرۈشەنى كە خاكى پى رزگار دەكرىت (لەوانە كوردستانىش) كە پىتيان دەلەن شۆڭرۈش رزگارى خوازي نىشمانى، شۆڭرۈش نەژادىش ئەوانەى لە نەفرىقا كرا بەتاييە تى خوارووى نەفرىقاو زامبىيا.. لە دۆى نەپارتايد، وە ئەوانەى نىستاش لە ھەردوو ئەمريكا و ئوسترااليا دەكرى، شۆڭرۈش ئەوروپاى كۆنىش دەگرتەو، لەو سەردەمەش بەھەندى خۆپىشاندان و جە و جۆلى مىللى ترىش دەنوتىت، نىتر ئەو پىشپىنيەى ماركس لە (تيزرى بەرەو ھەژارى - بۆس المترايد) دەرەچوو چونكە زۆر مىللەتى برسى كران و شۆڭرۈشيان نەكرد لەوانە برىسيەتيە بەناوبانگە كەى سۆمالى ئەو دوايە.

شۆڭرۈش عەقىدەش (پان بەوانە دەوتىرى شۆڭرۈش نايىدېلۆجى وەك حزبە شىوعىيە كان پىتى ھەلسان)، شۆڭرۈش عەقىدەيى لەو سەردەمە زياتر بە



ئىسلامىيە كان دەۋوتى رەك لە ئىران و نەفغانستان و چىچان و زۆربەى شوتى تىر، ھەر چەندە شۆڤشە كانى نەفغانستان و چىچان و كشمىر نىشتامى ئىسلامىيە بەلام عەقىدەكە داينە مۆبىر.

ھەلبەتتە ھەر مەدرەسەيەك پىتەرئىكى ھەيە بۆ مەزىنترىن شۆڤش، لە ئىسلامدا رەۋاى دەداتتە ھەمۇ شۆڤشەك لە دژى چەوسىتىنەر ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ﴾، تىيىنى دەكرى كە (فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ) مەرجى عەقىدەيى پى نەداۋە، بەلام مەزىنترىن شۆڤش نەو شۆڤشە عەقىدەيىيە يە كە لە : نەفامىيەۋە بۆ دادگەرى، لە تارىكى بىرەو رووناكى، لە دىندەيى بىرەو مرۇقايتى، لە فەرمانرەۋاى و ياساى دەستكردى مرۇقەۋە بۆ فەرمان رەۋاى دروستكەرى مرۇق، لە شاقولەۋە بىرەو ئاسزى، .. يان ھەرچەكى بەو ناراستەيە بىت، بۆيە شۆڤشە كانى رىزگارلىش پەلەيەكە لە شۆڤش، بەلام بالاترىن پەلەى شۆڤش نىن (بۆ زىياتر سەرنج بەدە جەنگى رەۋا لەو فەرھەنگە)، ديسان زۆربەى فەرھەنگە كانى جىھانى سۆيەمىش ھەرەك رۇژئاۋايى چەند غوۋنەيەكى بە شۆڤشى سەرەكى نووسىيە، بۆ غوۋنە (الموسوعة السياسة - مادة: الثورة) پىنچ شۆڤشى غوۋنەى تۆمار كىرەۋە:

۱- شۆڤشى برىتانى ۱۶۸۸ز.

۲- شۆڤشى نەمىركاى ۱۷۷۶ز.

۳- فەرەنسى ۱۷۸۹.

۴- روسى ۱۹۱۷.

۵- چىنى ۱۹۴۹...

ئىتر شۆڤشى پىنغەمبەرەكان و رىزگارى خاۋازانى تيا نىيە كە گمورەترىن تەۋمى كۆپاينان لەو جىھانە دروست كىرەۋە دەكەن، ھەتا شۆڤشى ئىسلامى ئىترانىش ۱۹۷۹ لەسەر نەو نەزمائەيە كەجى تۆمارى نەكردەۋە.



- ۱- شۆرشى بەرىتانى ۱۶۸۸ز.
  - ۲- شۆرشى ئەمىرىكاي ۱۷۷۶ز.
  - ۳- فەرەنسى ۱۷۸۹.
  - ۴- روسى ۱۹۱۷.
  - ۵- چىنى ۱۹۴۹...
- ئىتر شۆرشى پىتغەمبەرەكان و رزگارى خوازانى تيا نيه كه گەورەترين تەوۋمى گۇپانپان لەو جىھانە دروست كەردووە دەكەن، ھەتا شۆرشى ئىسلامى ئىترانىش ۱۹۷۹ لەسەر ئەو نەزمانىيە كەچى تۆمارى نەكەردووە.



( ۱۲ )

reform

إصلاح

چاكسازى

به مانا ساده‌یه‌کى گۆږپىنى دۆخه سه‌لبه‌كانه به‌ره‌و ئىجابى به‌شىۋازى  
 هېمنو لىسەرخۆى بى‌تون‌دوتىۋى و شۆڭش، جا نه‌و چاكسازيه روو له تاك بېت يان  
 كۆمه‌ل يان ده‌زگا، بۆيه چاكسازى و سياست نزيك ترينىكىن لىك نه‌گەر يە‌كيش  
 نه‌بن، وەك له‌دواى زياتر ده‌رده‌كه‌وى، جارىش وايه نه‌گەر چاكسازيه‌كى زۆر و  
 خەستى پى بوى نه‌وا ناوه‌لناوى شۆڭشى پىتو ده‌نوسىن وەك شۆڭشى نىسلاخى  
 به‌و مانايه‌ى له‌ دژى گەندە‌لى (فسادى)<sup>۱</sup> يان نه‌گەر نه‌و چاكسازيه نه‌نجامىتىكى  
 خىراو به‌رجاويش بدا به (شۆڭشى سېى) ناوده‌برى، له راستيدا په‌يوه‌ندى  
 چاكسازى و شۆڭش نو‌تكرده‌نوه (تجديد) به‌و شتو‌يه نيه كه زۆرىه‌ى فەرهن‌گه  
 لىپ‌رالى و ماركسيه‌كان هەتا نه‌توه‌گەريه‌كانيش بۆى چووي‌نه وگوايه چاكسازى  
 تەنها گۆږانىتىكى ساده‌يه نه‌ك قول و ريشمى، كه‌نه‌وه‌ى دواى تەنها له‌ تواناى  
 شۆڭشه... نه‌خېر نه‌ويان راسته بۆ نه‌و به‌رنامه بى‌هېنزو تواناىانه‌ى كه خۆيان  
 قول نين ناتوانن روو بچنه ناو ناخى مرۆڤ و كۆمه‌لش، نه‌گينا به‌رنامه‌ى ناينى  
 راسته‌قىنه له‌ كۆزو نو‌ى چاكسازيه‌كەى له‌ كۆتايدا ده‌گاته قولايى و ريشه‌يش،  
 واته لىره‌دا چاكسازى شۆڭشيتكى هېتاشه و شۆڭشيش چاكسازيه‌كى خىرايه، به‌لام  
 جياوازيه‌كى تر هەيه جار وايه نه‌و گۆږانكارىه‌ى شۆڭش (يان به‌ زاراوه‌ى ناينى  
 جيهاد) به‌ره‌مى ده‌هينيتت به‌ ۵۰ سالى چاكسازى نايه‌ته‌دى، هەر بۆيه‌ش  
 نو‌تكرده‌نوه‌ى راسته‌قىنه (تجديد) پانتاييه‌كى فراوانى نه‌كه‌ويتته مه‌مله‌كه‌تى

<sup>۱</sup> بۆ زياتر بره‌وه أ-مصلحات سيايية- د. تراپى. ب-معرکه المصلحات- د. محمد عمارة.



چاڭسازى، چاڭسازىيەكى بە بەرنامە و مەبەست، (تەجىد) گۇپان و چاڭسازىيەكە لە چوارچىۋەي رەسەنەيەتى خۇي، نەو بەرنامەيە زۆر وردو بەنەخشە نەيىت جار وايە لەسەر هەتلى رەسەنى خۇي لادەدا، بەتايەستى نەو بەرنامە سىياسى و كۆمەلەيەتيانەي بىناکردنى مرۆڤ و كۆمەلەيە تيادايە، واتە بەرنامە ناسۆيەكان، ھەروەك چاڭسازىيەكەي (گۇرباتچۆڤ- گلاسئۆست و بېرۇستزىكا) كۆتاي بەو ھات زۆريەي و لاتانى سۆشاليستى و نىمچە شيوعى ھەلگەپىتەو لە بەرنامە ناسۆيەكان بۆ شاقولەيەكان و گەپانەو سەر لىپرالى و نەتەوايەتى و دەڤەرى، بەو شىۋەيە چاڭسازى دەپىن مدرسەيەكى بە ھىتري لە پشت بىت نەگىنا ھەلى دەو شىنەتەو پىنى چاڭ ناكري، ھەر بەو شىۋەش چاڭسازىيەكانى (مارتن لۇتەر) بەرامبەر (كاتۆلىك) بوو ھۆي پەيدا بوونى مەزھەبىيەكى نوئى بەناوى (پروٹەستان)ى لە سەدەي شانزەم.

ماناي نىستاي چاڭسازى ھەر كۆمەلەيەتى نىيە، بەلكو دەزگا ئابوورى و سىياسى و زانىيارىش دەگرىتەو، ھەر چەندە زۆريەي فەرھەنگە كۆن و (تاراپەيەك نوئەكان)ى رۆژناوا و زۆريەي غەلمانىيەتى رۆژھەلاتىش كە ناوى چاڭسازى دىت يەكسەر بەماناي بەو چاڭسازىيە (مارتن لۇتەر ۱۴۸۳-۱۵۴۶) دەبەستەو كە لە دۆي (كاتۆلىك، دادگاكانيان، كلىيل و چەكى بەھەشت، پشكەين، دەرەبەگايەتى، گەندەلى، كىشە بەگەشتى...)، وەك فەرھەنگى بەناوبانگى (Oxford) پىتناسى كەردوو دەلى: (چاڭسازى برىتيە لەو پىرۆسە يەي دۆي كەنيسەي كاتۆلىكى رۆمى كراو كەنيسەكانى پروتەستانى پىن دروست بوو لە سەدەي شانزەھەم)، لە راستيدا چاڭسازى ھەكە لەگەل مېژوو، زانايانى نايىنى و نا تايىنى باسيان لە چاڭسازى كەردوو، بەشيك بە ھىمنى و بەشيكىش بە تووندى و بەشى تىرش بەھەردوو شىۋە لەوانە: (نەموين، مورسى، نەرك، نەدون، يوپ، رۆسۆ، روتري، سئدى، ويپ، لوپر، نەنچەلس، بىرنشتاين، كونت، ورد، سېنسەر،



غاندى، .. سەمەرداي پەيامبەر كاتى ئاسمانى مەدرەسە كاتى يۇنانى و چىنى و ھىندى..)، تەننەت مەبەستى بىنچىنەي ئاينى ئىسلام چاكسازىيە، ھەر پىتناسى سىياسەتتىش لە ئىسلام و لە بىنەچەي خۇشىدا ھەر ماناي چاكسازى گىشتىيە، واتە چاكسازى ئىسلە، شۇرۇش و جىھاد نامرازى بۇ مەبەستى چاكسازى لە وسانانەي كەھىچ رىنگىيەك لەبەردەم نامىتىن، چونكە بىرەھەمى چاكسازى لەرووى چۇنايەتى چاكترە لە بىرەھەمى شۇرۇش كە چەنداپەتتەيە كەي زىياترە.

جار وایه نوانه‌ی نوو پروایه‌ی هه‌یه که هه‌موو شت ده‌گرځو ده‌شی به هینمی چابکرځو بگځوږدی پئی‌یان وتراوه (چاکسازیه‌کان-اصلاحیون) یان (توقلیدیه‌کان، کلاسیکیه‌کان، پارټیزگاران).. نوانه لمیه که به‌رو تراز ریژ کراون له به‌وامبر (أصولیون، شوږش‌گټپوه‌کان، مؤدیرنه‌کان، رادیکالیه‌کان، ..)، نوو دوو به‌ریه هم پټچموانه و هه‌م هاوتای په‌کیشتن وه که دوو چه‌مکی: لیبرال دیمکراسه‌کان و سوشیال دیمکراسه‌کان، شوږش و چاکسازي.. لیره‌وه یه که ده‌گرځه‌وه لهو بارمیه‌وه، همدوو لا له بنه‌چه‌دا بق چاکردنی لاینه سه‌لبیه‌کانی کڅمه‌لگه‌ی سه‌رمایه‌داری روژناوا هاټینه‌کایه‌وه، به‌شټوهی هینمانه و سه‌رده‌مانه، لهو خاله جه‌وه‌ریه‌دا له‌گمل مارکسیه‌کان ټټکه ده‌گریښ کاتئ نوانه (لیبرالیه‌کان و سوشیال و دیمکراسه‌کان) پئی‌یان وایه پړوسه‌ی چاکسازي (په‌یوه‌ندی به‌ره‌م هینانیش) ده‌گریته‌وه که له فکری مارکسی به‌مه‌للو کوډر حساب، بویه زږیبه‌ی جار له فره‌ه‌نگی شیوعیه‌کان دا سوشیال دیمکراسی به: خانین و دووږوو، هه‌لگه‌پراوه، کرځی گرت، روویه‌کی تری برجوازی، .. پوټلین کراون.

به کرده باری کرئیکارانیشیان تارادهیهک چاکساز کردووو پیشبینیهکی مارکسر له کتیبی (تیۆری-بۆس المتزاید) دهرنهچووکه تاییدا هاتبوو (لهبهر نمووی پمیهندی بهرهم هیتان چاکساز ناگریت و ناگزیپت تهنها به شوپشینکی تروندو تیژی نهبیته)، داپنه مۆی شوپشگیتیهتی مارکسیش لیترهوه سهراجاره دهگری.



به پي‌ی هه‌مان تيۆر وا پيش‌بيني کرابور که چينه‌کاني ناوه‌نديش بکه‌ونه پال چيني پرۆليتاريسار بکه‌ونه ناستيکي نه‌داري و ته‌قيته‌وه به شۆرشيني کۆمه‌لايه‌تي، که چي وا ده‌ره‌چوو.

بۆيه له کۆتاييدا (چاکسازي) به گه‌وره‌ترين دۆژمني مارکسيزم حساب، هه‌روه‌ک له نامۆزگاريه به‌ناوبانگه‌کي (مارکس) بۆ شيوه‌يه‌کان هاتووه (تيۆه شۆرشگير بن نه‌ک چاکساز)، چونکه پي‌يان وايه چاکسازي (حتمية التاريخية) دوا ده‌خا، تاراده‌يه‌ک هه‌قي مارکسيه‌ته له‌و بۆچرونه چونکه سيسته‌مي رۆژناوا چاکسازيه‌کانيان وه‌ختيانه‌و لاوه‌کيه‌کان بووه، ته‌نها ده‌سته کپ کردني و به‌نج کردني خه‌لکي، هه‌روه‌ک نيستاش وا ده‌بينن له هه‌موو بواره‌کان، هه‌تا ره‌نگي داوه‌ته‌وه سهر (un)يش که زۆربه‌ي بريارو چاره‌سهره‌يه‌کلنيان کورت خايه‌ن و لاوه‌کي و سه‌رچيخيه، نمونه‌شمان کيشه‌کاني سو‌مال، لبنان، فه‌له‌ستين، به‌لکان، نه‌فغانستان، کوردستان، .. هه‌ر به‌هه‌مان شيۆه‌ش چاکسازيه‌کانيان له په‌يان نامه‌کاني: (سايکس-پيکۆ-۱۹۱۶) و (به‌لفۆر-۱۹۱۷) و (لوزان-۱۹۲۳) .. که له‌لايه‌ک ولايتيک پيش که‌ش به‌کتيکي تر ده‌کا (وه‌ک کوردستان و فه‌له‌ستين) له هه‌مان نووسراودا داوا ده‌کا مافي هاوولايتياني نه‌و ولاته‌ بياريتري، (بۆ روون تر سه‌رنج به‌ ده‌قي نامه‌کي به‌لفۆر<sup>۱</sup> \_ يان ناوه‌رۆکه‌کاني په‌يان نامه‌ي سايکس بيکۆ-لوزان، ..)، نه‌و جۆره چاکسازيانه‌يه سه‌رچاوه‌ي پشتووي و جه‌نگ، به‌لام نه‌وه ماناي نه‌وه نيه‌سه‌رتاپاي چاکسازي سه‌لبي بيت وه‌ک بۆچونه‌کي مارکسيزم و

<sup>۱</sup> ده‌قي تهرجه‌مي نامه‌که: برام لۆرد رۆتشيله، خۆم به‌به‌ختموهر ده‌زائم له‌جياتي حکومتي خاوين شکۆر به‌رم‌زامه‌ندي نه‌جهمه‌ني وه‌زيرانيش نه‌و ليه‌وانه‌تان بۆ بنه‌يرم وه‌ک هاوسۆزي بۆ ته‌واوي زاپۆيه به‌هودبه‌کان: (حکومتي خاوين شکۆر به‌سۆزموه ده‌روانيته گه‌لي به‌مه‌دي بۆ دروست کردني نيشتانتيکي نه‌توومي له فه‌له‌ستين، هه‌موو نه‌رکتيکي مرمگينيان بۆ ده‌ره‌خستيري، پيوتيه بزانري مافي مه‌ده‌ني (نايه‌هوديه‌کان) ي دانيشتراني فه‌له‌ستين نابۆ پۆشيل بگريت و جيا بگريته‌وه له مافه ياسايه‌کاني به‌هود.



هه ندى زاناو فەيلەسوف و ديدگای مادی ترو لەو سەردەمەش هەندى لەتەيارى جهادی نىسلامىشى هاتۆتە سەر، بەلکو رینگەيەکی (پەسنی گۆزان و گەشەکردن و بەنيجابى کردنە.

چاكسازى لە فەكرى نىسلامى دا وەك چارەى هەميشەيە بۆ كێشەكانى مەزۆفایەتى، بۆ هەردوو ئەوەردى گيانى و مادىيەكەى، پەتەى وابە ئەوانەى وا دۆى چاكسازين ئەواو لە مەزۆ نە گەيشتوون و نە كەرەستەى تەواوى چاكسازيشيان لایە، بەلام چاكسازيش سنورو مەرج و بارودۆخى خۆى هەيە، بەشێكە لە ياساكانى ناساى سروشت و سوننەتيكى گەردوونيشە، پەلە بە پەلە كە لە چاكسازى دوور دەكویتە بەرەو جەمسەرى شۆرش مانای ترو وەرەگرتى وەك : سەرنج، پەخنە، سەرزەنشت، گەشەپێدان، نيمچە گۆرپين، سزاكانى نابووورى و كۆمەلەيەتى و دەروونى و... هەتا دەگاتە زیندانیش، .. شان بەشانی يەكتر بەكارەهەتيريت بۆ چاكردنى بارتيكى سەلبى بەرەو نيجابى، بەلام ديسان نەگەر بەرنامە و نامانجتيكى مەزن و پەرۆز لەبەشت ئەو گۆرپينە نەييت نە سەلبى و نيجابى مانای خۆى وەرەگرتى نە ئەو كۆمەلە گۆرپينانەش دیتە دى، بۆيە دەبێ ئەو تەرازووە بەكاربييت بۆ هەلەسەنگاندنى گۆزان و هەر هەنگاوێك كە لەو نامانجە نزىكت دەكاتەو، هەر بۆيەش چۆنایەتى هەنگاوى گۆرپين نەكەوێتە سەر واقع و دەورووبەرو كارتێكەرەكانى، لە كاتێكا (تەجديد) چاكسازيە لەچوار چێوێ خەلافەتى نىسلام (يان دەولەتى نىسلامى)، بەلام شۆرش و راپەرپينە لەچوارچێوێ داگیركراوى چەوساندنەموە يان هاوشێوەكانى، بەهەمان شێوێش ماركسيزم جەختى لەسەر ئەو سنورو لێك جياكردنەموە كردووە، دەبينن گۆزان لەچوار چێوێ يەك چين يان حزبە چەپيەكاندا بەچاكسازى و راستەپەرى كردن وەك نامرازيكى سەرەكیە كەچى لەگەڵ بروجوازی شۆرش و تەمرت و پيران كردنە.. بەلام لە مەدەرەسەى لېياليەت دا هېچ سنورێك و ياساپەك نە چاكسازى و شۆرش لێك جياباكەتەو، زياتر نەكەوێتە سەر بەرژەوێ ندى بارودۆخى ئەو ساتى و كاتى، ئەو بېروبوچوونانەى لە ئەمورپا ناوى



لى ئىزاو (ئىسلاھى-چاڭسازى) ھەر لى مارتىن لۆتەر، رۆسز، رېسەرت ئىمىن، مۆرس، ... ھەتا غاندىش... ئەوا لەسەر ھەمان فەكرەيان راپەرىن و شۆرش كراو جىھانى پىن گۆردرا، كەچى ئىستا كەمتر پىتويستيان بەو راپەرىن و شۆرشە ھەبە ئەوا ناو ناتۆرەي ياساىي و كۆمەلەيەتى و دەروون ناسى جىاجىيان بۆ داناشىوہ بۆ پەك خستنى، ھەر چەندە لەبەر گرنگىشى وەختى خۆي (ۛn) پىش دانى بەو ھىتاوہ كە مىللەتان زياتر لە چاڭسازيان پىتويستە تا دەگاڭە راددەي بەرگرى و شۆرشى چەكدارى .. ھەروەك لە ماددەي (١) فەقەرە (٢)، (٣) ى بابەتى (مقاصد الامم المتحدة) ھاتوہ.

### ھىزى چاڭسازى:

مەبەست لى ئىزاو تىوانا كارىگەرى ئەو مەدرەسە يە (يان دەزگايە بەگشتى يان ئەو كەسە) بۆ گۆزېنى واقعىك، ئەو ھەش دواي خورود كەردنەوہي بەسادەتر دەپىنن ئەو تىوانايە دەپىورى بەروپوہەرى ئەو تىوانايەي چاكدەنى مرۆفئىكى سەلبى بەرو ئىجابى، كەواتە بازەنى باسە كەمان لىترەدا لە دەورى چاكدەنى مرۆفە، ئاخۆ چەندە دەكرى مرۆفئىكى خراب چا بكرىت؟ ئايا خراپە مەرات و زگماكيە يان وەرگىراو فىرپوونە؟ ئايا راستە ھەموو مرۆفئىك ھەر سروشت و پىسكانى شەپانە؟ وەك زۆرىەي زانايان وای بۆچووينە، كەواتە كىشەي بىنچىنەي مرۆفە چىە؟ كام مەدرەسو عەقیدەو سزا دەتوانى ئەو جۆرە مرۆفانە چا بكا؟.

لەسەر وەلامى ئەو پىرسىارانە دابەش بوونىكى ھەمە لاپەن ھەبە .. بەشىكى زۆر لە زانايانى رۆژناوایى پىنپان وابە ھەر لە بنەچەدا مرۆفە شەپانگىز و گورگانىە<sup>١</sup> لەوانە: (مىكافىلى، نىچە، ھۆيز، فرۆيد، دوركايم، ماركس، وچودىەكان، مادىەكان، ..)، بە كورتى زۆرىەي عەلمانەتى جىھانى و دەشمى ئەو بۆچوونەيان ھەبە، ئىتر ەش پىنن بەرامبەر مرۆفە، بۆيە رۆژناوا كەمتر گرنگى بەو

<sup>١</sup> بۆ زياتر پىروانە ئەو كىتەبانە: (امىر، طبىعە الانسانىة، نظرىة الجنسىة...).



لایه نه داوه، جگه لموهی سزای زیندانی و جارجاریش (سیداره) وهك دوا چارهی قه لاچوی تاوان، همر به هه مان شیتوش زانوا فیهله سرفانی شیوعیه و سوشیالیستیش همر به جورتك له جوره كان بی نومید بووینه، چونكه به پی ی نهو زانایانهی هاوبه شن له دهروون ناسی، نه نسو پوزلوجی، کومه لئاسی، فلهسه فی، سیاسی.. له دوا ی لی کولینه وه نه رکینکی یه کجار زور گه یشتنه شو راستیه نه مره گوايه: هیچ ده زگایهك نیه چاودیری نیاز و مه بهسته شار دراوه کانی مرؤه بکا، چونكه یاسا له باشرترین دؤخیدا تنها ده توانی چاودیری لایه نه دیاره کانی مرؤه بکا، بهوش نیوهی کیتشه ی کومه لیش بنبر ناکریت، باقیه که ی تره (واته لایه نی شار دراوه که ی که - اسرار الشخص - ی پی دهوتری)، سه رچاوه ی سه لیبانی کومه ل و تاکه، همر له په یوه ندیه کانی جیهانی تا ده گاته یه که ی خیزان، که واته نهو - اسرار - گرنگترین بهش و دوا ریان و قول ترین کیتشه که یه، نالیره دا توانای بزوتنه وه کومه لایه تی و سیاسی و حزب و ده ولت و مه درسه کان ده رده که ی که کامینه ده توانی پروو بچیتته ناو قولایی ناخی مرؤه و چاکسازی تیا بکا، راسته نموانهش هه موری له بنه چه دا به ناوی چاکسازی دینه مه ییدان که چسی گهر بهر تموازوه قولله هه لیانسه نگینتی تیکدانی زیاتر ده بی له بینا کردن، مادام بهر نامه و عه قیده که ی نه توانی وا پروو بچیتته ناخی مرؤه، مادام نه توانی شو دوو نه رکه چاکسازی گرنگه گهر دوونی و چاره نروس سازانه ی خواره وه بز مرؤه دانه ریژی:

۱- بتوانی مرؤه فیکدی دهروون نه خوش و سه لیبی و شه رانی و گورگانه و هر گپری بز مرؤه فیکدی ساغی نیجایی خیرمه ندی هاوکار.

۲- بتوانی چاودیریکی هه میشه بی (روحي) له ناخی مرؤه دروست بکا بز گپرانموی له همر نیاز و کاریکی سه لیبی بی نه وهی چاری یاسا و خه لکیشی لی دیاریت، نالیره دا پیوسته بلین کیتشه ی مرؤه له دوا لیکدانه وه دا همر کیتشه ی نه خلاقیه، به چاره سه ریه کانیشه وه، راسته دوو هؤکاری سه رکه ی هه به بز چا کردن و راسته ری کردن مرؤه و کومه ل:



۱- یاسای تونمو تۆل و دادگەر.

۲- چاودیری گیانی له ناخی مرۆڤه.

جا وا دهرده کهوی که یه که میان هادی و دهه کی و دووه میشیان روحی و نه خلاقیه.. بهلام مهادام دادگهرو تهرارووی تهادیه نمو یه که میشیان ههر نه خلاقیه.. واته راسته له کۆتاییدا کیشه که نه خلاقیهو چاره سه ره کهش نه خلاقیه، نیت لیره دا په یامی عملانیته و ناین لیک جیاده بنهوه کاتی په پرهوی عملانی ته نه ج هخت له سه مر مادیانه ی مرۆ ده کا، ناینیش زیاتر نه خلاقیه، نه گهر مه درسه کانی عملانی (چه پی و سۆشیالیستی و لیبرالی و نه تهومی..)

بتوانن جار جار خالی یه کهم (واته یاسایه کی به دادگهر) به پینه دی شهوا ههر گیز نه یان توتیه و ناتوانن خالی دووم (چاودیره که) دروست بکهمن، بهو شتیه بهو لیره دا مه درسه کانی عملانیته تواناو وزه دهه وستی و به ره به ره له گهل گه شه نه ندنی کۆمه ل و زیاتر به ره و عوله مه چرون جینگ و پینگه ی خزی له دهست ده دا بز په یامی ناینی که له توانای هه به وه هه یه ته شه و نه رکه ببینی، ههر بزیه شه به زهقی ده بین مه درسه کانی عوله مه له چاکسازی تان و کۆمه ل ته و او په کی که وتوه و به ره و قه لۆشیه له هه وه بواره کانی: سیاسی، فکری، فله سفی و لایه نی په پره ویش له یاساو دادگهری و هتیری جه ماوه رو.. ههر بزیه شه ده بین له ههر شوینیکی جیهانی نیسلامی به نازادی عملانیته و نیسلامی وک به دیل له مهیدان بن نمو عملانیته قه تیس ماوه له ده سه لاهوازی و کلاسیکیته و فریودان و دیکتاتوری و پشت به ست به سوپا و زیندانی .. له سه ره شه و بنچینه قووله بووه شه سه ده یی نوی ناو نراوه سه ده ی ناینه کان<sup>۱</sup>، هه تا تیه ره کۆمه لایه تیه سه ره کیه کانی ههر دوور له ناینیش ناوه رۆک و مه به سه که ی سپه له ناین وک (تیۆری مل ملانی ی شارستانی)، (سیسته می نوی ی جیهانی)، (عه و له مه و عاله می)، (جنگی نوی کانی جیهانی)، (نیمپریالیزی نوی)، (پروژه نوی کانی تر..)، هه تا مه درسه کانی تریش نیستا داینه مۆیه کی ناینی بز ته ره می کراوه راسته و خۆ یان ناپاسته و خۆ (هه ره وک له به شی مه درسه کانی عوله مه له و

<sup>۱</sup> بز زیاتر سه رنج به واپه زتی کۆنگره ی هه زاره ی نیۆیۆک - هه فته ی کۆنای ۲۰۰۰/۸.



فەرھەنگەدا زياتر باسى ئەو بابەتە دەكەين)، ۋەرچەرخانىكى گىرنگىرو ھاۋتاي تىرىش ئەۋەپە زانستى نوئىۋ ئايدىيۇلۇزىياش بەرھە ئايىنە بەتاببەتتى نىسلام.

كەۋاتە بابزائىن نەگەر مەدرەسەكانى عملانى لەو چارەسەرىيە ناخى مەرۋۇدە بە مەحال گەپانەۋە ناخۇ بەرنامەى نىسلام چى پىتتە؟ ئايا دەتوانىن لە بەرنامە چاكسازىيەكانىدا مەرۋۇى شەرانى بۇ مەرۋۇىكى خىرخواز بگۇرۇن؟ ھىزى پەروەردەى چەندە؟ چەندە دەتوانىن مەرۋۇىكىكى خۇنەۋىست دروست بكا چ سادە بىن يان بەدەسلەت، دنيا نەۋىست بىن، بەرۋەۋەندى تاببەتتى بجاتە خزمەت بەرۋەۋەندى گشتى.. دەكرىن نمونەك لە كۆمەلگەى نوئى دروست بكا كە تاكەكانى پەپرەۋى مەبادىنەكانى عەقىدەيەك بكا چى بۇخۇى وىست ناۋاش بۇ خەلكى تر، دوايى چى بۇ ۋلەتەكەى وىست ناۋاش بۇ جىھان.. بەو شىۋە بىت دادگەرى جىھانى پىن بىتتە دى.. كەۋاتە چۆنۋ لە كىن را ئەو چاكسازىيە دەكا؟ نەگەر جاران توانىۋىيەتتى ئايا لە نەزمونى نوئى نمونەى ھەپە؟ ھەروەك تۇلستۇى، بىرناردشۇ، .. بە پاشكاۋانەتر بۇى چوۋو دەلى: دادگەرى بەو بىنەمايە دىتتەۋەدى نەگەر ھەرىيەكىك چى بۇ خۇى وىست ناۋاش بۇ خەلكى تر، كە ئەۋەش بىناغەى نىسلامە لە ھەر سەردەمىك پەپرەۋ بكرى، ھەلبەتتە بەپىتى پروكارى مادى ئەو سەردەمە ئەو پىرۋسەپە بە مەحال پۇلەن دەكەن، بەلام مەحال نىيە، لەو بەشەنى داھاتوو ۋەلامەكەپتى بەروانگەى فەكرى نىسلامى.







( ۱۲ )

## ناخی مروؤ      نفس الانسانی      Human's psyche

له کۆنهوره نوو بابهته زۆریه مه درهسو زانایانی سه رقال کردوو، له باره ی بته کها ته ی دهروونی مروؤ، چه نندین پرسیا ری بی وه لاسی وه: ناخۆ ته بیعات و سروشتی مروؤ له کێیه؟ چاره ی هه یه بیان نا؟ سه رچاوه کانی دروست بوونی (ته بیعاتی) سروشتی به شه ری چه؟ خۆرسکو زگماکی و میراته یاخود به ره به ره مروؤ وه ری ده گری له ده ورو به ره؟ نایا ته بیعات چه سپاو و نه گۆره یاخود نه ویش چا ده گری و خراپتر ده گری؟

که واته هۆی بنچینه ی (اغراف اجتماعی) له کوی نه ده ورو نانه دروست ده بیته؟.. زۆر پرسیا ری تریش.

هه لبه ته کیشه له سه ر پانتایی و شوینی مادی (ته بیعات) یه هه یه، به پیری (تعزینات جرجانی) نه و: (الطبع: ما یقع علی الناس بغیر إرادة)، واته به ده ره له وسته و خواستی نه و که سه خۆی و نیتر به و مانایه بیته ته بیعات ده رمانی نیه هه ره وکو کوردیش وتویانه، به لām رهنگه (جرجانی) له گه ل نه و به شه ی (طبعی) بیته له لایه نی هه زو ناره ززی خواردن و نووستن و توانای له ش که (غهمزیه ی) پی ده وتری، نه که نه و به شه ی که په یه وه ته به "نه خلاق" ی که به شه کانی (تووره یی، هه لچوون، بی نۆقره، خۆ وسته یی، خۆ به زل زانی، بی به زه می، هه لپه مرست، ترسنۆک، ...) له گه ل پینچه وانه کانی (د رهنگ تووره بوون، به نۆقره، گشت وسته یی، سادهمی، به به زه می، راستی، داد گه ری، به هه لویسته، به هه زو نازا، هاوکاری، براهیمتی، به هانا هاتن...) ده گری ته وه، بۆیه که مه تر نه و رایه هه یه که (ته بیعات)



بەدەریت ئە ئێرادی تاک خۆی، ھەر چەندە بەناپاستەوخۆ رایەکانی مارکس، ئەنجلس، دورکایم، فرۆید، ھۆیز، نیتچە، شوینھاور، وجودیەکان، مادییەکان، بەشتیکی زۆریش لە دەروون ناسان، جەبریەکانیش، .. ھەر ھەمان مانا وەردەگرن، چونکە ئەوانە پێیان وایە تەبیعیاتی بەشەری بەندە بە بازارەکەیی وەک مارکس دەلێت، کە نزیکە لە رایەکەیی ئیمام غەزالی، کە ھەلس وکەوتی بەشەری دەگێریتەو بە سەرەکی بۆ غەریزی زگ تێرکردن، فرۆیدیش بەندی کردووە بە بارودۆخی جنسی، دورکایم دەگێریتەو بە تەبیعیاتی دەستە جەمعی و مێگەلی، .. ئەوانە پێشیان وایە (تەبیعیاتی بەشەری) زگماکی و خۆڕسک و میراتی نیو بەرە بەرە دروست دەبێت و شایەنی گۆرانیشتە لەوانە (مۆنتسکیۆ، رۆسۆ، جۆن لۆک، بەلام بۆ سەرچاوەی دروست بوونەکەیی د - ان بەھەلە دیدەنە پاڵ فاکتەری جیاچایی وەک: نابووری، نەژادی، نەتەواپەتی، چینیایەتی، ژینگە، بەشتیکی تر بۆ پێکھاتەیی فسیۆلۆجی و نەو لێنجانە کاریگەرن، و بەشتیکیان لێ تۆمار دەکەین:

- ئەنجلس: بۆ گەڕان بەدوای تەبیعیاتی بەشەری سەیری سەرو کەللەیی مەکەن، سەیری بازارو دۆخی مولکیەتی بکەن.
- ستالین: تەبیعیاتی ھەر کەسێک بەندە بە ئیستمای چینیایەتیەکەیی، واتە تەبیعات و سروشتی ناغایەک جیاپە لەگەڵ جووتیارێک، دەوڵە مەندێک لەگەڵ ھەژاریک.
- شیوعیەت بەگشتی: پێی وایە مرۆڤ وەک تاک تاک چانابێت بەلکو بەچینەو دەبێ بگۆڕی.
- مۆنتسکیۆ: لە کتیی (روح القوانين) ژینگەییە تەبیعیاتی بەشەری دیاری دەکات، ھەریەکە لە دورکایم، لامارک، داروینیەکان، مادییە فەرەنسی کلاسیکی، .. ھەتا بەشتیک لە مارکسیەکانیش لەوانە (بلیخانوف) ھاوبەشی



- نهوانه (مؤنسیکۆ) ده کهن لهو راپه\*.
- ددروون ناسه کان: بهشیکی زۆر لهوانه نمو جوۆره تهبیعاته بۆ (غمریزه) ده گێرنهوه.
  - جهبریه کان له فکری نیسلامیشدا: ههریه که تهبیعاتی له نهزه لهوه بۆ دیاری کراوه ههچی له دهست نیهو مسهیره.
  - بهشیک له گمردوونناسی (منجمین): پێیان وابه رۆژی له دایک بوون و جوولهی نهستیه کان کاریگهریهکی زۆری ههیه له سههر تهبیعات.
  - له کۆنومهش (هرفلیط ۴۶۰-۳۷۷ پ.ز) رای وابوو نمو لهنجیهی له مێشکو دڵو په نکریاس دهرده چیت تهبیعاتی به شهری پێ دیاری ده بێت، مه دره سهی فەلسفیی نوێش هه مان رای پهره پێشداوه، لهوانه ههر دوو زانای نه لمانی (کریشمر و (فۆند)، ههروه ها (باؤلۆف) و (یۆنگ)، چه نندین مه دره سهی له سهر دروست بووه وه که مه دره سهی فرنس سکون، ماک نولین، مه دره سهی ئیتالی (فیولا) مه دره سهی کریشمر، مه دره سهی یۆنگ، مه دره سهی شلیدۆن، له ناو کوردیش وا باو بوو پیاوی چلمن په سنده.
  - ههروه ها بهشیک له فەیلەسوفانی نیسلامیش ئارادهیه که نمو راپه یان هه بهوه (جلال الدین سیوطی) له کتیبی (الرحمة في طب والحكمة) ههروه ها (سمرقندی) له کتیبی (تنبيه الغافلين - ص ۷۵) ده لیت: ان دخول نسب بين اليبوسة والرطوبة والحرارة والبرودة يمرر اخلاقية الانسان بحيث يقول (.. فمن يبوسه العزم ومن الرطوبة اللين ومن الحرارة الحدة ومن البرودة الانه فان زاد واحد منها او قل دخل الفساد).

- 
- پنهچی نمو راپه له سه دره سهی نه رستۆ وه دیت، نه سکندهری مه کدۆنی په سیاریکی ئاراسته ی مامزستای خۆی نه رستۆ کردو تیایدا هاتبوو: من چی بکه م له گه ل خه لکی ناوچه ی بابل (عێراقی نهیستا) که هه رده م له گۆزانو بین به لێنین؟ له وه لامدا نه رستۆ وتی: لێیان گه ری نهوانه چاک نابن چونکه سروشتو ته بیعاتیان وه ک ناوو هه واکه یانه (واته ژینکه که مان) که خه رآ ده گۆزیت له و په ری سارد بۆ نه و په ری گه رم و پێچه وانه ش.



- داثید هیژم: له (مقاله عن طبيعة البشرية) نزیك دهیته وه له راستی ته بیعت به نزیك خستنه وهی له دهروون و نهو گۆرانکاریانیه به سهری دیت.
- نوکست کونت: ته بیعتی به شهریش ههروهك قوناغه کانی کومه لایه تی ههه تاکیک بهی قوناغ دهروا: ناینی، فهلسه فی، علمی واقعی.
- نه رنست بارکر له کتیبی (اخلاق القومية) و زۆربه ی نه ته وه گهریه کانی جیهانی ته بیعت ده ده نه نینتمای نه ته وه یه تی.

فکری ئیسلامی زۆر پون دهروانیت ته بیعت و ناسخ مرزف له ژیر نیراده ی خوی، پی وایه نه گۆر زگماکش نه، بهر بهر له ژینگه خیزانی و کومه له جیهان وهی ده گری، واته شایه نی چاگردن و خراگردنی ههیه.

ناسخ مرزف وه هه وه بهی کانی بوونه وه له دوو دژ (یاد-جوته-زوجه) «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ» یهک هاتوه:

**لایه نی یهکهم:** لایه نی دهروونیه (نفس) هه ردهم نار ه زوی زالا بوون و دهست به سهر اگرتن و تیر نه بوون و سخور به زاندن و خوازیاری زۆر ته مه لوك و جنس و ده سلات و خو دیار خستن... به کورتی لایه نی سه لپی مرزفه (النفس الأمارة بالسوء) لایه نی مادی و شه هوانیه که یه که زیاتر به لای درندایه تی مه یل ده کا.

**لایه نی دووهم:** عه قیده، یان هه ندی جار به (نه خلاق) تۆماری ده کمن یان به گشتی به (عه قل)ی دروست ده ری ده برن، گرنگ نه وه یه له دژی به ری یه که مه، عه قله (یان عه قیده) ده به هوی ری گرتن له و داخوازیه بی سنورانه ی (دهروون)، نه و دوو لایه نه، نه و دوو ده زگا دژ به یه که له ناسخ هه رتاکیک هه ردهم له جهنگیک بی دانوستانن به شیه یه که نه گهر عه قلی دروست به ته وای سهر که وت نه و مرزفیک میان په و په وشتاری نیجایی لی ده ده چی، نه گهر دهروونیش سهر که وت نه و مرزفیکسی درنده ی به دره وشتی سه لپی لسی ده ده چی بزیه (ابوبکر) ده لیت: (طوبی لمن کان عقله امیرا، وه وه اسیرا... ویل لمن کان هوا امیرا)



وعقله اسیرا).

به کورتی هه موو مرؤفیک لهو جیهانه له نیتوان شو دوو نه نجامه دایه،  
واته سروشتو ته بیعاته کانیشی نه وهستیتته سر نه نجامی نهو چه نگه یان  
هاوسه نگیه کانی.

رای جیاجیا لهو بابهته:

- ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا، فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا، قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا، وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾، واته: هه دوو لایهنی دژبهیه کی له ناخی مرؤف شین کردوه.
- {ان الله خلق الانسان وركب فيه العقل و الشهوة، وخلق الملائكة وركب فيها العقل، وخلق البهائم وركب فيها الشهوة، فمن غلب عقله على الشهوة فهو أعلى من الملائكة، ومن غلبت شهوته على عقله فهو أدنى من البهائم\*}

(فهروموده).

- ابن عباس: ان في ابن آدم نفساً وروحاً بينهما مثل شعاع الشمس، والنفس هي التي بها العقل والتميز، والروح هي التي بها النفس والتحريك، الا ان النفس والروح يتوفيان عند الموت في حين ان النفس وحدها هي التي تتوفى عند النوم.

هه لبهته مرؤفه شهوانی یه کان (که ده کا دهروونی زال تره به سهر عه قلی)  
نهوا بئ سوود تریش ده بیت له گیان له بهر، چونکه نهو سودیکی هه ره به، که چی  
نهو مرؤفه ته نهوا ده بهته بارستاییه که له سه لیبیات بویه له قورنانی پیرۆز له دۆخی  
وادا وه سفی مرؤفه به (... کالانعام بل اضل) ده کا.

- سعید نورسی: له کتیبی (الایمان وتکامل الانسان) ده لئ: (لایه نی  
جهستمی و دهروونی به ۱۰۰ پله له خوار ناژه له، به لام لایه نی  
مرؤفایه تیه که ت نه گهر به پهروهرده ی نیسلامی تهواو کرا نهوا جیهانیکی  
بالایه.

\* بویه له قورنان کاتی مرؤفی بهد به ناژه له ده شریعتنی بهوه ناوهستی و ده لئ: (... کالانعام بل اضل..)



- ابن عدی له (تهذیب الاخلاق) دهائی مرزقایمتی بنده به هینز و دهسه لاتی لایمتی دهر وونی.
- فارابی له (کتاب الملة) دهائی: له کاتی دهر وون زال بوون به سمر عه قلا نمو ههم کومه لگایه کی نه قام وههم سر و که که ش نه قام ده بیت.
- له منای بینای کومه لایمتی هدریه که له (میرث) له کتیبی (عناصر التنظيم الاجتماعي) و (براون) له (العلم الطبيعي للمجتمع)، (میر و خ) له (علم انثروپولوجی بریطانی) به شی هره زوری.. وانابینن که بینای کومه لایمتی بینایه کی ژیر خانی نه خلاقیه.. دووری ده خنموه له ناخی مر و و هدریه که پیناسی سیر سمیریان هینا و ته وه بو نمو بینایه که لیره مودانیه هه موری تو مار بکه مین.
- به هه مان شیوه (موسوعة العلم الاجتماع) هه روه ک زوری ه زانایان و فرهه نگه علمانیه کان چا کردنی ته بیعاتی داو ته کی شهی کار و کاسی.
- نه فلاتون: جیسا وازی نیوان شار و ها و ولاتی گویا له و (متراجحة = in equity) هاتوه، شا کان عه قلیان زاله به سمر دهر وون به لام ها و ولاتی به پیچه وانه وه..
- (معجم الكنوز...) العقل عقال النفس.
- رسائل (ابن سیناء): داد گهری بنده به زال بوون به سمر دهر ووندا.
- له نه فسانه ی یونانی کون (دهر وون، نفس - psych- سایک) کچینکی خوی جوانیه (نیر و س) عاشقی بووه.. دوی شار درایتوه و هه مرو خه لک حه زی لی کردوه.. (معجم دیانات و اساطیر العالم- ل ۱۵۱).
- هدریه که له (لسان العرب- ابن منظور) و (موسوعة الادیان...) و چه ند فرهه نگه زانای تریش له گه ل زوری ه موفه سیر ده کانی قورناتی پیرو ز مهیلی نه ویدان کردوه که به ره ی دهر وون هدر دم مر و و پالده دا به ره و جه مسهر یتک ناوی (انعام) بیان لی ناوه، به ره ی عه قیده ش هه رده م مر و و پالده دا به ره و



- جههسهرتک ناری (أحسان) یان لی ناره که نریکه له پلهی فریشتیه .
- که متر زانو فیهلسرفانی روژناوا هستیان بهو بابهته گرنگوو سهرچاوه کانی کردروه، بهلام بهشینکیان همیه لهو بارهیهوه دواون که چون دادگریو چاکسازی و مهدهنیهت و ناراهمی بیتته دی.. لهو بارهیهوه (سپنژا) له (رسالة في لاهوت والسياسة) دهلتیت: (بۆ نهو مههسته دهبی ههموو رینماییهک بکهویته ژیر کاریگری عهقل بهتهنها، بهر له دهروونیش بگرین که دهته زیان بۆ خهلکی تر).
  - ههلبهته مارکسیهکان نهو جهنگه لهوی نابینن بهلکو بۆ (مولکیهت) و فاکتهری نابوری دهیگرینهوه.
  - لیبرالیهکان: تهواو ریشمهی لهسر دهروون کردوتهوه، له وهلامی پرسپاری (انتخذ الحكم هواکم..) دهلتین: بهلئی!
  - ههلبهته رای جیاجیاش همیه لهبارهی نهو شوینهی که له لهشی مرۆقهو بووته سهرچاوهی تهبیعات و چاکردنهکشی، وهلامهکانی ههمان هاوشیوهی وهلامی سهرچاوهکانی بارو تهبیعاتی کۆمهله بهگشتی، مارکسیهکان که پیتیان وایه نابوریه پیتیان وایه نهو سهرچاوهیه له لهشی مرۆقه گهدهیه، بۆیه نهگه باری (گهده) چا بکریته نهو مرۆقهش چا دهکری، بهههمان شیوه مهدرهسهی جنسی دیاره رایهکیان چاکردنی مرۆقه له چاکردنی نامرازی جینسی دهبینن، مهدرهسهی نهتهوایهتیش پیتیان وایه خوینی پیس نهبیته و تینکهلی رهگهزی تر نه کریته همروهک رای بزوتنهوهی شوئینیو تۆزانی و نازی و فاشی و بهعسی وزایۆنی.. زۆری تر.
- له فکری نیسلامیشدا.. نیازو جم و جۆله عهقلیهکانه واته نهگهر عهقل بهدروستی ریکخرا نهو سهرچاوهیتی نهگینا ههریهکه له گهدهو جنسو خوینو پیستو زمان.. تهنها شیوهن نهک جهوههرو ناسنامه، نهوهی سهرکردایهتی دهکا عهقله.. نهگهر عهقلیش سهرکرده نهبی نینجا راسته بۆ ههر مرۆقتیک نهندامیتیک



دهبه بنچینه لهوانه و زیاتریش.. لیرهش دهبن جۆره دادگهریهك ههبن نابین  
عهقل دهروون زیندانی بكا، پیتوسته مافی خۆی بداتی، بهلام ددهسلاتی نه داتی،  
وهك نیمام غمزالی دهلت: (ان الاعتدال هو المیزان لجميع السلوك، والخروج عن حد  
الاعتدال الى الإفراط والتفريط هو مصدر الأمراض النفسية..)

### جهنگی نیوان دهروون و عهقل:

جهنگی نیوانیان تهن بهتهن نیه، کارتی کمرهکانی دههکی له باری  
کۆمهلایهتی و ناستی زانیاری و نهریت و دهرووبهرو هیتی پهرهدهو جۆری حوکم و  
باری سیاسی و ههلسوکهوت و سلوکی زاناو بهریرسان و رای گشتی و راگهیاندن و  
نابین .. به نیجایی و سهلبی بهشاردن لهو جهنگه، نیتر به گشتی له کۆتاییدا  
ههندی فشار لهرتی رای گشتی به نیجایی و سهلبی دروست دهکا لهسر تاک که  
رپی له (دهروون) بگری ههموو شت نهکا که به شیوهی: عهیه، مرؤفایهتی، لومه  
لانم، نهریت، بهزهیی، .. گوزارش دهیت، هه چهنده بهشیک پێیان وایه نهو  
فشارانهش نهلقهیهك له کۆت و زنجیر زیاد دهکا لهسر مرؤف لهوانه مفرسهی  
لیبرالیزم، وجودیهکان، (فرۆید) له ههندی نهدهبیاتی کوردیش نهو رایه ههیه  
(بروانه شیعهرهکانی یی کهس لهباردی عهیه)، ههروهها پێچهوانهکانیشی هاندهری  
دهروونه لهوانه (گوئی مهدی، عهیه نهماوه، ههموو خهلك وا دهکا، مهبدنیات و  
دادگمری و ههق نهماوه، ههركهسه بز خۆیتی، ..) بزیهش له فکری نیسلامیدا  
که تاوانیک دهکری به تهنها له نهستۆی بکهکه نیه نهگهر بارودۆخی  
دهرووبههکی بهستاندهر نهیت، نهو کهسه ددهستی نابپی لهسر دزی کاتی له  
ولاتهکی نادادگهری و باری نابووری پهرهدهیی خراپ بیت.

بهلام بز ریگرتنی یهکجاری له خراپهو کپ کردنهوی تهوژمی دهروون و  
ههلهمهتهکانی نهوا تهنیا به نایینی نیسلام نهو جهنگه یهکلا دهکاتهوه له قازانجی  
عهقل، بههۆی لیپرسینهوهی دوا رۆژ، ههه بزیهش (بووینه کۆلهگهیهك له نیمان)،



نەو پروايە وا دەکا هەم عەقیدە زāl ییت بەسەر دەروون و هەم چاودیریکیش دروست بکا، نیت بینیای کۆمەلایەتی راستەقینە لێرەو دروست دەبیست، مانای وایە "نیمان" هەر مەسەلەیکە شەخسی نیه له نیتوان خۆت و خودا نیه وهک ناینهکانی تر، بەلگە فاکتەریکی کۆمەلایەتی و سیاسى و نابووری .. تەواوی ژیانە، نمونەى کۆن و نوێ و واقعیەشان لەبەر چاوه که چۆن مرۆفیکسى سەلبى بەهۆى ئەو ناینه بووه بە نەستیرەیکە پرشنگذاری کۆمەل و خۆنەویست له پیناوی ژیاى خەلکى ترو مرۆفایەتی و دوا رۆژ گیانی خۆی کردۆتە بەراگێر، لەو سەردەمە تاکە رێبازیکە پێچەوانەى رێبازەکانى تر سەرو مالى له پیناوی بیرو پرواکەى دادەنێ، کەواتە مانای راستەقینەى (بینای کۆمەلایەتی، مەدەنیەت، شارستانی، دروست کردنى مرۆف، پیتش کەوتن، مافى مرۆف، مافى نافەرەت، ..) لەو دیت که نەو کۆمەلە یان نەو تاکە یان نەو لایەن و سیستەمە چەندە عەقلی زāl ترە بەسەر دەروونی، یان چەندە دەتوانی و توانیویەتی یارمەتی بەردە عەقل بەدا دژی بەردە دەروون، شانۆی راستەقینە نەوئێ، نەو بەرنامەى تا ئەو رادەیه روو نەچووینتە ناو سیاسەت و فکرو نینتمای سیاسى و مەدرەسیشى هەمبوو ییت ئەوا یان نەفامەو چاولیکەری عەوامیەتە یان بۆ بەرژەوهندى و مەبەستى شەخسى یە، یا هەر ناویشی رەوشەنبیرو سیاسەتەدارو نووسەریشى هەلگرتبێ، لێرەدا ئەو راپەى (جان کوریس) دەبێ بەهەند هەلگرتن که پیتش سەدەیک لەکتیبى (حقیقة عالم الملموس) وتبوی ناچمە ناو سیاسەت هەتا له نەهتسى گەردوون چاک نەگەم.

سەرکەوتنى عەقل مانای وایە ئەو مرۆفە پیتش کەوتووخوازە، مرۆف پەروەرە، بەهاناو دادپەروەرە بە نەمەک و بەلێن و خۆنەویست و بەرژەوهندى گشت ویست و ولات پارێزە...

خۆ نەگەر دەروونیش زāl بوو بەسەر عەقل ئەوا دەروون ناوەستى بەپەتێ تواناو سنورى دەسلەلتى تا پەلەى (فیرەهون) نازمەزوو بازى و زۆرداری دەکاو تێریش



نابىت وەك سىفەتە كەي (دۆزەخ) ھەر دەلىلى (ھەل مەن مەزىد)، (نەبىر ئەو مەرقۇفە تەنھا بۆدەيەكە و ئەو دەروونە بەدواي خۇي راي دەكىشى بەپەيى ياساكانى خۇي نەك ياساي عەقلى و مەرقۇفەيەتى)، گۈزەلەش دەبىت دىسان بەپەيى دەسلەت و تواناي، نەگەر دەسلەتدار بىت ئەوا سەمكارە، داگىر كەرە، ماف خۇرە، نازىيە، فاشىيە، دېندەيە، .. نەگەر دەسلەتەش نەبىت ئەوا خۇرۇش دەكە، خىسانەت، نەلقە لەگۈيى، دوو پەوويى، دوو زەمانى، بى سەوابى، بى مەنەمەيى، بى بەلەتەيى، شايدەي بەناحق دان، دلى نەخۇشە، عەوامە، بەپەيى ئەو كەم دەسلەتەيى زۆردارە بەكەم تەرىن شەپۇل لار دەبىتەو، .. بەد پەوشتە .. تاد ..

واتە جۇرى شەخسەت، جۇرى تەبىعات، رەوشتى، پەلى مەرقۇفەيەتى ..  
دەكەوتە سەر چارەنەو ئەو ھاوكتەشەجەنگە، نەك پەچەلەك و چىنەيتى و نەزادى وەك تەپەنەكەنى فاشى و نازى و تۇرانى و بەمەسىز .. ھەتە ھەلەتە ھەمەكە لە دەروويەرو ئىنگەو رەچەلەك و ناستى زانبارى و بارى كۆمەلەيتى و چىنەيتى، بارى نابورى، ھۆكارەكانى تەرى سىياسى و .. ھەمەو كاريگەريەكى ھەمە .. بەلام لە كۆتەيدا (سەرەنجامى ئەو جەنگە پە رەفتارى تاكەكە دىبارى دەكات، ھەلەتە ئەو بۆجۈنە بەرفراوانەي (رۇزناوا) گوايە (زىنگە و ۋەرسە بەررەس لە تەبىعات و شەخسەتەي .. ھەلەيە)، نەوئى ناۋى لى نراۋە (طەب) يان (غەريزە) يان تەبىعات دەرمەنى ئە .. ئەوانە لە فەرەنگى نىسلام راست نە .. تەبىعاتەش وەك (ئىسان) لە جۈولەدەيە لە زىادەكەمى دايە، بۆيەش لە قورئان باسى سى جۇر (نەس) كەدوۋە، (الامارە)، (اللەوامە) (المطمننة) ھەتە ھەندى لە موفەسەرەكان مەيلى ئەو دەكەن كە دەلەتەن (عومەر) توندەو (ابوبەكر) نەرمە .. گوايە (طەب) يان وايە .. نەخىر، ئەوانە لە سەر نەخلاقى پىتەمەرن د خ، بۆيە دەبىنەن (ابوبەكر) لەكاتى پەيىست چەندە توندە بوۋە جەنگى كەدوۋە .. ھەتە ئەو كەمە جىاۋازىيە ئىشان ئەوانەش لە تەبىعات دەگەپتەو بۆ ئەو فاكەتەرى سەروو.



نیتر هه موو مروؤتیک لهو جیهانه له نیتوان دوو جه مسهر دایه، (مقاصد الشریعة) ش نهویه سنوری نیتوان عهقل و دهروون بهستانددری رتیک خا که (جهاد الاکبر) پی و تراوه، نهک تمزت و ویزانکردنی دهروون، ههروهک رتیبازی ههندی نایینی غهیره نیسلامی له سو فیایه تیش، سمرنج بده (ابو حفص) له جیاتی رای سو فیه کان به کورت کراوه یی نهویه: (من لم یسهم نفسه علی دوام الاوقات ولم یخالفها فی جمیع الاحوال ولم یجرها الی مکروهها فی سائر آیامه کان مغرورا، ومن نظر الیها باستحسان شیء منها فقد اهلکها)<sup>۱</sup>، نهویان رت بوونه (انفراط)، ههروهک جهنگه کی نه فلاتون له گهل (نفس)، نه خیر ره هبانیست و خو نه زیست دانی رده کی له نیسلام دا نیه، جهنگی نیسلامی له گهل (دهروون) نهویه که دهروون بگپرتیموه سنوری خو، نهو سنورهی که کۆتایی دیت له سنوری تاکیکی تر، واته کاری شریعت نهویه سنوری به کتر نه به زین، نهوش له لایهن (دستور العلماء) به یروند به نه خلاق و حیکمه ته وه گوزارش کراوه، ستانده وه که نهوپه ری حیکمه ته که به<sup>۲</sup>، واته جهنگیکی دانیم نیه مه بهستی چاکسازی و دروست کردنی (نفس المطمئنة) به، جهنگه که له قۆناغی (أمارة بالسوء)، نهوکاته ش نه (نفس) هکه خو نه خه لکی تریش له ناسوددی دانین.

### تهقه لای مه درسه کان:

له بهر گرنگو چاره نووس سازی نهو بابه ته زاناو مه درسه و پارتیه سیاسییه کانو ههتا ده زگای حکومیش له تهقه لایه کی به مرد هوامن بو دۆزینموی چاره سهر بهزه جه تیش دهست ده کموی، چونکه له قولاییکه تیایدا بابه ته کانی فهلسه فمو زانستو سیاست و دهروون ناسی و کۆمه لئاسی و نایین و مه نهه جیشی لی بهیهک

<sup>۱</sup> ابو القاسم القشیری - (الرسالة القشيرية في علم التصوف)، ههروهه بز زیاتر سمرنج بده (موسوعة مصطلحات التصوف الاسلامي) - ماده - نفس، نفس الامارة...

<sup>۲</sup> موسوعة المصطلحات جامع العلوم - قاضی الاحمد نکری - ماده - اخلاق.



دهگمنو تۆپىكى ئالۆزى تىك چىراوى لى دروست دىيىت، ھەر بۆسەش ھەر تەقەلايك بەدواي نەو چارەسەريە بىت بە ھاۋتا بەدىلى ئاين دەۋمىردىت، جا چى لە توانادايە يان نا، نەو بابەتە بەرەبەرە لەو سەردەمە گىرنگى ۋەردەگىرئ لە ھەموو بوارەكان لەگەل بەرەو ەمولەمە چووغان زىاتەر، بۆسە زۆر جۆرە رىگە و نامراز بەكاردى بۆي، نىتر نەو توپىنەوانەي كۆمەلگەي مەدەنى، كۆمەلگەي لىپىرالى، كۆمەلگەي شىوعى، كۆمەلگەي يۆتۆيەكانى كۆن و نۆي.. ھەمووي بەشىكە لەو تەقەلايانە، زۆريەي نەوانە (بە ماركسىيەكانىشەۋە) لىرەۋە بە پىي دوورىان و نەگىشتىيان بەو ناخەي مرۆڭ رايەكى ھاۋبەشيان بۆ دروست بىرەو گوايە مرۆڭ بە پىي بارى مادى تەبىعات و كەسپىتى و پەروشت و چاكەو خراپەي ديارى دەكرى، بەلام ھەر مەدرەسەيك بەرىگە چارەي تايبەتى خۆي، رۆژناۋا پىي وايە سەربەستى دان بە مرۆڭ و راھىنانى لە پابەندى بە ياساۋ تىركردنى و بەرەللىي جنسى (راسلىانە) نەوا كىشەكانى كەم دەبىتسەۋە... ھەر چەندە نامارەكانىش بەردەوام پىچەۋاندەي نەو نەنجامەن، ھەر لە غوۋنەپەكى سادە لە كاتى (كوژاندەنەۋەي كارەباي كاليفورنيا لە ساۋەي سەعاتىكدا تىزىكەي ۷۰۰ تاۋان كرا).. ھەروەھا لە رووداۋەكەي كاترىناي ۲۰۰۵!

ھەرچى ماركسىيەكانىشە.. پىيان وايە ھەر مولكىيەت سەچاۋەي ھەموو سەلبىيەتەكانە، جا بەپىي قەبارەي نەو مولكىيە مرۆڭكە سەلبى و نىجىابى دەپى، ھەر لەۋىش چاك دەپى بەھۆي بىن بىركردنى و نەھىشتىي بەكجارى مولكىيەت كە لە شىۋىيەت دېتە دى، .. نەۋەش مېتروو و رەۋتى كۆمەلگە تەزكىيەي نەكردو شكىتى ھىتا.

ھەرچى تەقەلاي حزبە سىياسىيەكانو دەرگاي نىدارى و سىياسى و زانستى و مەدەنىيەكانىشە، ھەر بەردەۋامن بەپىي پىتناسى سىياسەت و دەۋلەتەش لەو تەقەلايە، جەم و جۆلى سىياسى ھەر حزىنك ۋەك (نىدەغا چاكسازىيە) ھەريەكەش پىت بە مەدرەسەكەي دەبەستىت لەباشترىن دۆخىدا، ئاليرەدا مىل ملاننىيەكى



شەرفانەو زانستیانە دەکەوتتە مەیدانی سیاسی ئەگەر هەموو لایەك بە راستگۆیانە پابەند بن پێی ، ناخۆ کام لا دەتوانی بە هۆی بەرنامەسیاسیەکانی زیاترین خەلك پەرۆهە بەکاو رێکی بگا لە سەلبیەو بەرەو ئیجابی، نەو نەك هەر نەركێکی نایینی و سیاسی و حزبیە بۆ کوردستانی خۆمانیش یە کجار گرنگە لەو قۆناغە رزگاریدا کە پێویستت بە دروستکردن و بێناکردنی مرۆفی خۆنەویست و ئەدۆراو هەیه، بەلام زۆر بەروونی دەبینن نەو جۆرە نینما حزبی و سیاسیانە ئەنجامەکانیان بەچی دەگا، لەو بەرنامەییە گۆرانکاری و چاکسازی، بە تاییەتی نەو حزبەتی خاوەن نایدیۆلۆژیاو مەبادیێتێك نین، نەوا زیاتر دەپروختین ئەك بینا، کەواتە نیتا دەبێ نەو (نەتیئە گرنگە) شی بکەینەو (کە پەییوەستە بەو بابەتە) بۆچی لە هەلبۆاردنێکی سەربەست لە نیتوان کۆمەلێك حزبی دەسەلاتدارو بێ دەسەلات، دیموکراسی و سوشیالیستی، شیوعی و نیسلامی و نەتەوایی و لیبرالی... لەجیهانی نیسلامیدا زۆربەي حزبی نیسلامیەکان دەنگ دەهێتن، لە شۆیێتیکێ وەك جەزائیر لە ۱۹۶۱/دیسەر ۱۹۹۱ لە (۸۶٪)ی دەنگ بۆ بەرەي نینقازی نیسلامی هات، نەتیئە کە ئەو نەیه کە لە توێژینەو کانی زۆربەي سەنتەرە رۆژناوایی و نووسەرە عەلمانیەکانی ناوچە کەو کوردستانی شەتووە (گوايه) دەگەریتەو بۆ خراپی باری نابووری و فێرکردن و خزمەتگۆزاری... یان داپلۆسین، جا ئەگەر راستە پرسیارە گرنگە کە نەو یە بۆچی نەو هۆیە نەبوو دەنگ هێنانی (جبهة القوة الاشتراكية-حسين ايات احمد) یان (منظمة الشيوعية العمالية- لسویزە حنون) یان حزبیە لیبرالیەکان و سوشیالیستەکان و نەتەو گەریەکان یان حزبی دەسەلاتدارلە جزانر...

وەك توێژینەو یەکی زانستی بەو شێو یە خوارەو یە ئەك باری مادی:

لەسەر و کەمێك باسی نینمای سیاسی نوێ کرا کە وەك جاران رەمەکی و فریودانی نیە.. خەلکی لە روانگەو چاویلکەي چەند مۆنەزیر و سەرکۆدی حزبیەکی جیهان و ناوچە کە ببینی، .. ئەخێر، نیتا لە عەولەمەدا هەر کەسەو



راسته وڅو ټيکه‌لې جيهان بوډو هيچ نه‌پټنه کې وای له‌بهرده ناميټنې، نيتر پسردهې هه‌لځه‌ل‌تانسېن د‌اده‌ماليت، نه‌گمر شو حزب و لايه‌نانه له‌سر م‌بادينيکې راسته‌قينه ن‌رواو گوټو کردهې يه‌ک نه‌يت د‌ه‌ماو ده‌ست ناشکرا ده‌يت و نیازو م‌به‌سته‌کاني سرکرده‌و پ‌ر‌ر‌سه‌کان سر ناو ده‌که‌ون، .. ن‌وه له لايه‌ک، له لايه‌کې تر سه‌چاوې سه‌لبياتي م‌روؤ و کو‌مه‌ل‌يش (وه‌ک له‌ناخي م‌روؤ ب‌زمان ده‌ر‌که‌وت) پ‌نگ‌و شو‌پټينيکې م‌ادي نيه له‌ماو له‌شي م‌روؤ تا به (نه‌شته‌ر‌گريه‌کې پ‌زيشکې) ده‌ري ک‌يشې، به‌لکو لايه‌پټينيکې روحيه‌و ته‌نها به پ‌رو‌س‌ه‌ي روحي چاره‌سر ده‌بي، ناليره‌دا تواناي ده‌زگاو حزبه عه‌لمانيه‌کان ب‌ز چاکسازي په‌کې ده‌که‌وي و که‌م‌ري ده‌شکې، نيتر هيچ ده‌ورينيکې سياسي و چاکسازي و کو‌مه‌لايه‌تي راسته‌قينه‌ي پ‌يناک‌ري ناميټنې، ه‌تا له پ‌تناسي ماناي سياست و حکومت و ده‌سه‌لاتي م‌ه‌ده‌ني و ديکراسي بي کار ده‌مينيټه‌وه م‌ه‌گمر ټيکه‌دان، ش‌وه‌ي ده‌وري ده‌مينسې ده‌زگاو زاناياني ناييني و لايه‌نه نيسلاميه‌کانه ده‌توانن له ره‌ه‌ندي روحيش کاري سياسي و چاکسازي ب‌که‌ن، نيتر م‌روؤي نوې چاره‌نووسې څوې له‌و مدرسه‌يه ده‌د‌وزيټه‌وه ده‌نگي ده‌خاته پال ده‌نگي نه‌گمر نازادي ه‌بي، نه‌وش ته‌واو له‌گ‌ل تو‌ريټه‌وه و ر‌يساکاني سرده‌م يه‌ک ده‌گريټه‌وه که ز‌وري‌ه‌ي زانايان ه‌تا (فرويد و بافلو) شو ق‌ناعه‌ت‌ميان ه‌يه که په‌يره‌ندي م‌روؤايه‌تي لاواز ده‌يت له‌گ‌ل زيادبووني په‌يره‌ندي م‌ادي، ه‌روه‌ها چند ياسايه‌ک ه‌يه ز‌وري‌ه‌ي ف‌ره‌ه‌نگه‌کاني جيهاني ده‌ست به ده‌ست تو‌ماريان کرده‌وه به‌ناوي (القوانين الاجتماعية الكونية unvarsal social law) که ده‌ليت: (ترداد نسب الجرائم في المجتمعات التي تلعب فيها الدين دورا هامشيا و ثانويا)<sup>۱</sup>.

بو ش‌يوه زاناياني جيهان مه‌يل ده‌کن ناو له س‌ده‌ي (۲۱) بن‌ين س‌ده‌ي ناييني و کشانه‌وي عه‌لمانيه‌ت، نه‌ک هر له جيهاني نيسلامې شو د‌و‌خه به‌ره‌به‌ره

<sup>۱</sup> ب‌ زياتر سرنج بده (م‌وسوعة العلم الاجتماع) ل ۵۰۶.



له رۆژناواو جیهانیښ وا ټیټیښی ددگری، هر شو ره هندو هویه شه کهوا له لایه نه عملانیه کان بکا شه په دسه لات بکا به ددپرینی جیاجیا.. وک به ناوی تیروز، مل ملانی شارستانی، پاراستنی ناسایش و دزی دیمکراسی و نازادی و نامه دنی.. نه و ش هر به شیکه له مل ملانی میژوویی نیوان خترو شه په..







( ۱۴ )

## چاكسازى كۆمەل إصلاح الاجتماعى Society reform

بابەتى ھەرە نارەندى ئاينىو فەلسەفەى كۆمەلەيتى و تىئورى سياسى و سىستەمى ژيان و شارستانىتە، مەبەست لىنى چاكردىنى پەيوەندىەكانى كۆمەلە لە پەيوەندىەكى ستمەكارى بىرەو دادگەرى، .. ئىتەر زۆرەى بابەتەكانى وەك ئىيناي كۆمەلەيتى، گۆرانى كۆمەلەلايتى، گەشەى كۆمەلەلايتى، .. دەگرىتەو، زۆرەشىيان راستەوخۆ يان ناراستەوخۆ لە بەشەكانى رابووردوو باس كران، ماوۋ ھەندى پرىسارى بىنچىنەى لىرە بووروژرى بۆ دۆزىنەوۋى وەلامى پىئويست و ھەم پەيوەندى چاكسازى تال بە كۆمەلەشەو، پرىسارە بىنچىنەىيەكە لىرە نەو: ئاخۆ نەگەر تاكەكانى كۆمەلەگەيەك چاك بىوون مەرجە كۆمەلەگەشەش چاك بىتت؟ وەلامى جىاجىيات.. دەست دەكەوى، بەشەك پىشت بە ئوونەيەك دەبەستەن كە لە كۆنەوۋە دروشىكى شارەوانى مۆسكۆ ھەبوۋە، تىايدا ھاتوۋە.. نەگەر ھەر مالەو پىش دەرگاي خۆى خاۋىن كىردەوۋە نەوا شارىكى خاۋىنمان دەست دەكەوى.. نەوۋەيان راستە چونكە زەويەكى رووتەختەو يەك رەھەندە، بەلام لە (تەعمىما) ھەلە دەرەچى نەك بۆ كۆمەلە ھەتا بۆ بىنەيەك راست دەرناچى، واتە تەنھا مەرجى بىنای راست و دروست نەو نە خشتەكانى راست و دروست و بە نەندازە بىتت.. نەخىر چونكە نەو جارە دەبەتە دوو رەھەند:

۱- رەھەندى (پانى و درىژى).

۲- رەھەندى بەرزى.

ھەرچى كۆمەلەگەيە پىنك ھاتوۋە لە كۆمەلەيەك رەھەندى مادى و رووحى.. واتە



نورونه يەكى يەك رەھەندى ميكانيكى نايىتتە بەلگە بىز واقعيكى نالۆزى فرە رەھەند، ھەروەھا لە كۆنەودەش (ابن طوق طوقى) لە كىتەبى (الفخر في اداب السلطانية) تەبىئىي كەردىبوو كە پاك بىوونى دەرۋونى تاكەكان بەس نىيە بىز پىكەتەننى كۆمەلگە يەكى پاك، چونكە رەھەندى نۆئى تىن دەكەوى لە پەيوەندى و حوكم و بەرۋەندى گەشتى و راي گەشتى و... ھەند، لە كۆلتورى كۆنى فەكرى بەشەرىش (نەرسەز) نەو تەبىئىيەي كەردىبوو وەك (ابن طوق طوقى) كە چاكردى كۆمەل زىاتەر دەگەپىتەودە بۆ جۆرى حوكم، بۆيە نىستاش بەشىنك زىاتەر دايكۆكى دەكەن بەھاوشىو دەي (فەرەودەكە) <sup>١</sup> و دەلەين: (الا ان في المجتمع مضغة اذا فسد فسد سائر أجزائه وإذا صلح صلح الكل ألا وهي الحكم).

كەواتە چاكردى كۆمەل بە كۆمەلەك رووكار دەكرى، نەك يەك، لە تاك و لە كۆمەل، لە بىكەو لە سەرۋو، لە كەردەو گۆتە، ..

نەودەش پەرسىارى نۆيەدروست دەكا ناخۆ نەو فاكەترەنەي كۆمەل دەگۆزى چىيە ھەر لە فاكەترى نابوورى و دەرۋونى و نەزادى و خوڭىن و ھىنزو ژىنگەو عەقلى و مادى.. ھەتە

نەزمونەكانى كۆنە نۆيە تەبىئەتى لەو سەردەمەدا تەواو ساغ بۆودە كۆمەلگەي چەق بەستوو و بەنج كراوەكان بەبارى مادى بەھىچ فاكەترەك ناچارلەن تەنھا بە ئايىن نەيىت كە دەرۋونى رووبەجىتە ھەم ناخەكان و ھەم نەو بۆندە يەكەستەي كە كۆمەلگەي پىك وە بەستىو، تەواو بە پىچەوانەي رايە كلاسيكىەكان دەرۋارەي ئايىن كە زۆرىيە بەراستەوخۆ يان ئاراستەوخۆ مانايەكى لە جۆزى مانا ماركسىيەكەي (الدين افيسون الشعوب) پىتەدابوو.. يان وەك فاكەترەيكى بەجىماو لەناو تەپوتۆزى مەتۆو..

<sup>١</sup> نەودە لەو فەرەودە وەرگەراوە : (الا ان في الجسد مضغة اذا فسد فسد سائر الاجزاء وإذا صلح صلح سائر الاجزاء ألا وهي القلب)



(۱۵)

dialogue

حوار

دیالوگ

به پیتی چندین سمرچاوه له‌وانه (موسوعة العربية الميسرة- ماده: ديا لوك) ديا لوك وشهيه‌كى عه‌جه‌ميه به به‌سته‌ى دووقۆلى وتراوه، له‌ناو كوردیش هه‌بووه، چه‌مكىكى كۆنى ناينيه له‌زۆر شوینی قورئانی پیرۆز هاتروده<sup>۱</sup>، مێژووی به‌كه‌م ديا لوك بۆ پیتش گه‌ردوون ده‌گه‌پتیه‌وه، كاتێ خوای گه‌وره ديا لوكی له‌گه‌ل فریشته‌كان كرد له‌باردی دروست كردنی گه‌ردوون و ژیان و مرۆفایه‌تى، ديا لوك چاك‌ترین نامرازی تێگه‌یشتنه، ماناكه‌شى به‌گشتی (گفتوگۆ و وه‌لام)<sup>۲</sup>، یان له هه‌ندى فهره‌نگ و سمرچاوه‌ى تر به "هونه‌رى گه‌یشتن به‌پراستی" پیتاس كراوه، نه‌وه‌یان زیاتر له (مقاصد الشریع) یشدا نزیك ده‌پیتیه‌وه، دیارده‌یه‌كى مرۆفانه‌یه به پێچه‌وانه‌ى یاساكانى دارستان كه‌له‌موى ديا لوك ته‌نها مانای په‌لامارو لێك مېراندنه، بۆیه هه‌مو نامرازه‌كانى كۆن و نوێى مرۆف بۆ ديا لوكی مرۆفایه‌تى هه‌روه‌ك یاسای دارستان تروندو تیشو و هه‌ره‌شه‌و په‌لامار بووه، زۆربه‌ى نووسینه‌وه‌ى كێتیه كۆنه‌كان له‌سه‌ر شێوى ديا لوك (عاورده) بووه، یه‌كێ له‌و سمرچاوه كۆنانه ديا لوكه‌كه‌ى (كۆمارى نه‌فلاتون)<sup>۳</sup> بوو له‌سه‌ده‌ى (۴-پ.ز)، له‌ناو كه‌لتورى نیسلا میش نه‌و جوژه نووسینه باوى هه‌بووه، به هه‌مان شێوه نێردراوه‌كانى (عیسی) بۆناو خه‌لكى ناویان (حواریسون) بووه، واته ديا لوك

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر سهرنج بده (الحوار فی القرآن- محمد حه‌ین فحل الله).

<sup>۲</sup> بۆ زیاتر سهرنج بده هه‌ریه‌كه له (موسوعة الادبیان. ج. ۲، ۴، ۵، موسوعة العالمیه - ماده: حوار).

<sup>۳</sup> بروهانه: جمهوری افلاطون.



نەسەتکی گرنکی نابینە، لە فکری نیسلا میشدا پانتایی دیالۆک گەلی فراوانە  
 هەتا جار وایە لەسەر (غال) دیالۆک کراوە لەگەڵ لایەنی بەرامبەر هەر چەندە لە  
 قورنان وەسفی بە (شدید الحال) کردووە لەباری ناسایی خۆی، نیتەر تۆزێی نیسە،  
 نیسلا تەنھا (تەبلیغ) نیە وەک بەشێک لە نیسلا مەکانیش وای تێگەشتوون  
 زیاتر دیالۆگ و تێ گەیانندی دانایانەییە، هەتا لەدەقیشتدا دەبینین پێغەمبەر ﷺ  
 چەندە دیالۆگی لەسەر مۆتەلەقەکانیش کردووە نەک هەر لەگەڵ بێ پرواگان لەگەڵ  
 هاوێلەکانیشی، لەگەڵ ئەو گەنجەیی کە وتی زینا دەکەم تەنھا پێی نەفەر مەرو  
 نەو دەقی لەسەرە و ئەوا (تەبلیغ) کردی حەرامە.. نەخێر، کەوتە گەش و گۆ و  
 وەلام لە زەرەرو زیانەکانی کۆمەڵایەتی و کەسیتی خۆی ھۆیە خراپەکانی بۆ پروون-  
 کردووەو گەشتە نەنجام.

دیالۆگی زانستی نەو نیە وەک دەمارگیرەکان خۆی پێ راست بێت و لاکەیی  
 تریش تەنھا ھەلە، لەو بارەییەو نیحامی شافیعی بنەمایەکی لۆگیکی تۆکەیی  
 دارشتووە و دەلی: (زای راستم دەشی ھەلە بێت و رای بەرامبەریشم -کە پێم  
 ھەلەییە- دەشی راست دەرجیت)، وایێک دەکەون کە جارێ ھیچ لایەک لەسەر ھەق  
 نین و بەھەردوو لا بەھۆی ئەو دیالۆگە دەپۆزنەو، (إبراهیم)یش لە دیالۆگەکانی  
 لەگەڵ خەلکیدا (کە بەدانایانەترین شێوەی کردووە) نەھاتووە یەکسەر بلی  
 (خوای) من راستەقینەییە و ئەوانەیی ئیوھش پڕوچە، و توویمەتی وەرن بەدوا بگەڕێن  
 رەنگە ئەو نەستێرە گەشە خوا بێت، دوا مانگ نینجا رۆژ.. لە نەنجامی  
 دیالۆگە کە گەشتنە ئەو راستیەیی کە خوای راستەقینە دروستکەری ھەموو ئەو  
 شتانەییە.. واتە ھەنگاوەکان بەو شێوە بوو:

یەکەم: ھەردوو لا رێکەوتوون جارێ راستی بزرە.

دووەم: نامانج لەو دیالۆگە ھەبێت و دیواری (جمودە عەقلیەکان) بشکێت.

سێیەم: لە واقعی چەوتی و نەقامی و بێ پروایی دەستیان بەدیالۆگ کرد لە  
 راستی و پروناکی و پرواداری کۆتایی ھات.



هه ټا له قورناني پيروزيش هاتروه: ﴿وَلَا اَنَا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هٰذِي اَوْ فِي ضَلٰلٍ مُّبِينٍ﴾.

فيكري نيسلامى و ريبازى خرابي له كوزو نوښمونه به ديالوگ گهښى كړدوه دهكا، له بمر هڅه كى ساده همرچى راستيهك -كه (قيمة المعرفة) پي دهوترى له (فلسفه زانبارى) دا- بدوزرېته وه نوها فكرى نيسلامى پي پته و دهبيت، بڅيه همر دهوازو همزايه كه نازادى ديالوگى لى برهڅى له قازانجيه تى، تنها نهو ريبازو مودرمانه دڅى نازادى ديالوگن كه له فكردا دهست كورت و نه دارن، بڅيه ريكه مونه كى گشتى هميه كه مه مېهستى ديالوگ له نيوان دوو لايمن، دوو خهت، دوو شارستانى .. هه ټا دوو كه شيش بيت نامانجه كى دوزينه وى راستى نوڅيه، بابته كه واگمه بكا كه پانتايه كى له زانبارى نوڅى ودره گرى، به پتجه وانهى (جلد-دهمه قالى) كه نامانج ديار نيسو هيچ لايه كه به تمارزوى (راستى و نه خلاقى) بڅيه كه ناسلمينن، همروه كه له قورناني پيروز ديسان باسپ له (جلد) دهكا له سورده تى (مجادله) و جياوازي له گهل (ديالوگ-حوار) دهكا ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا﴾، له سهرتادا (جلد) بروه له نيوان پساو و ژنه كى بڅيه پتجه مېر وَسَلَّمَ به شدارى نه كړدوه، ټا هاترونه سمر ديالوگ (حوار) و وازيان له دهمارگيرى بمرپايه كانى خزيان هيتاوه نينجا به شدارى كړدوون ﴿وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا﴾، به شينكى تر (جلد) يان (حوار الحاد) به جږيڅ له (لغو) ده زميرن، پي يان وايه نابته نامرازي نيقناع بڅيه ناموژگارى ماموستاو (داعيه كانيان) ده كمن خڅ لهو شتوازه بپاريزن، له روژناو او سيستمى علمانيه تدا نهو جياوازيه نيوان (جلد) و (حوار) نيسو تيكه لى هميو هميووه .. همروه زاروده يه كه بنه چى هميه (ديالوگه) يان (ديالكتيك) و (مادية الديالكتيكية) .. همر لهو هاتروه، پيناسى گشتى ديالوگ لاي نه وانيش به (هونمرى گميشتن به راستى) هاتروه به لام ديسان كيته له سمر (په يوه ندى ديالوگ به فلسفه وى راستى) دروست دهبيت، نهوان (راستى) به



چەسپاوی و بەدەر لە جەم و جۆنێ عەقڵی حساب ناکەن، لە گەڵ جەم و جۆنێ زانیاری (حرکە المەرفە) تێکەڵی دەکەن (بۆ زیاتر پێوانە فەلسەفەیی راستی لەو فەرھەنگەدا)، بۆیە جگە لە (مەدرەسە مارکس) ئەوانی تر ھەریەک بە شتوویەک بە دیالۆگ قایلن نەگەر بە کردەش جۆرنیکی تر بێت، لە نیسلام دا (لەباری ناسایی خۆی) دیالۆک چاکترین نامرازی تێکەشتنە، واشی پەیرەو کردوو، ھەر چەندە لایەنی بەرامبەر لە کۆن و نێستاو ھەموو ھێڵیکی سووری بەزانندوو کەچی نەو دیالۆگە و ھەنگەراود بۆ ناکۆکی بالاترو زیندانێ و... وەک نێستا لە ھەندێ شۆین یاسای تاییەتیشی بۆ دەرچوو بە ناوی جیا جیا، بە لām ئەو مانای ئەو نە ھەموو دیالۆگێک سەرکەوتوو بێت، بۆیە لە نیسلام دا مەرجی تاییەتی ھەبە بۆ لایەنەکانی دیالۆگ و گەشتن بە راستە قینە، مەرجەکانیش پەیرەندی سە کەسایەتی و رەچەلەکی نەتەواوەتی و باری چینیایەتی و نێستماو بێوا و بالا دەستی... نیە، بۆ ھەموو کەس بوار ھەبە بەو مەرجە:

۱- خاوەن بەرنامە و زانیاریەک بێت نە گینا بە خێرای رێساکانی دیالۆک و ھەردە گەڕێ بۆ (جەل) و بێ رێزی... نالێرەدا (نیمامی عەلی) و تۆویەتی: (دیالۆگم لە گەڵ ھەر زانیاریەک کرد بێت سەرکەوتووین، لە گەڵ نەزانیش ھەر سێ کەوتینە). سەرکەوتن مانای دۆزینەوی راستی بۆ ھەردوو لا.

۲- خاوەنی رێبازێکی فکری و عەقیدەیی و سیاسی وایبێت بەرژووەندی گشتی و مەبادینەکانی لە سەرووی بەرژووەندی تاییەتی بێت، بەدوای راستی بگەڕیت لەو گەردوونە.

۳- مەرجەعیەت و تەرازووێ کانی کتابیکی راستە قینەیی خواپی بێت. نە گەر نەم سێ مەرجی لێ نەسازێ دەبێتە (جەل)، ھەروەک لە قورئانی پێرۆز باسی ھەر سێ مەرج لەو نایەتە ھاتوو (ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ولا هدى ولا کتاب منیر...))

مەرج نیە ھەر سێ خالی سەرووی لێ بسازی ئینجا دیالۆگ بکڕیت، نە خێر،



مه بهست له وهیه شو شیره دیالوگهیه نهزۆک نابیت، نابته (جدل)، له راستیدا (جدل) به مانا کردهو گۆتهیه که شیوازی عملانیه بۆ نیقناعو (حوار)یش شیوازی نابینه بۆ تیک گهشتن، هرچی مدرهسه شیوعیهته - له ناو عملانیهتدا - دیسان تایبهتمندی خۆی ههیه، کۆله گه بنچینهیه کهی (دیالکتیکه-واته-جدلی) وه بنه مای ناکۆکی (التناقض) به (لب الديالکتیک) وصف کراوه له لایهن (لینین).

بهراشکاوی پێیان وایه (جدل) ههتزی دینامیکی زانست و زانیاری و ههتا سروشت و ژيانیش، نیت (جدل-دیالکتیک) له روانگی شیوعیهت مانای گهشتن بهراستی نيمو کۆتایی بیت، به لکو (راستی)یش چهسپاو و پهڕۆز نيه له بهر دهم دیالکتیک، هه مورو شتیک دهگرتیهوه ته نیا خۆی (واته دیالکتیک-جدل) ره هایشه<sup>۱</sup>، هه نهویشه تاکه سهراچاوی گۆزان و گهشه کردنی هه مورو بونه موره به پۆله کانی ژيانیشهوه تاده گاته دروست و گه شهی زانیاری، به هۆی (جدل) له پێناو (جدل).. واته نهو زانیاریه نوێیهی لێروه بهرهم هات دیسان دهگهیتیهوه ژێر لایهنی تری جدلی، .. بهو شیرهیه وک (هیکل) نهو بنچینهی ناونا (سێ کوچکه: یان بهمسێ کوچکهی هیکلی ناوبانگی دهکرد<sup>۲</sup>).

مارکسیه گانیش به هه مان شیره پهیره یان کردووه، نیت نهو جوړه (جدل)ه ناگاته ههچ راستیهک، تهرازوو و پێوانهیهک نامینی بۆ ناوێژی نێوان دوو لایهن یان دوو کەس، نه گهر کێشهیهکی فکری هه بیت چاره سهرا نابیت، بۆیهش له مارکسیهتدا بۆچوونی جیا سهری له بالی جیا دهو سهرا و دوایش به رهو ناکۆکی، هه ره بۆیهش نهو هه موره و ژمهو بال و لایه نانهی لێ پهیدا ببوو لهو ته مهنه کورته یداوهک: ماسی، ترۆتسکی، لادهر، چهپی ساویلکه یی، پاشکۆیی،

<sup>۱</sup> دفاتر فلسفه-لینین.

<sup>۲</sup> مادهی الديالکتیکه.

<sup>۳</sup> پێوانه: مداخل فی فلسفه هیکل (سێ کوچکه که بریتیه له: بابته-دۆزه کهی سهرا بهامی دروست بونی "بابته" بکی نۆی .. بهو شیرهیه دووباره دهیتیهوه تاههتایه .



ئۆزۈشچىسى، جەنەى ستالىنى، چەپى نىۋې، شېرىكى كلاسېكى، ماركسى بىن لىنىنى، ماركسى نەتەۋەى، ماركسى دېمىكراسى، .. ھەتا لەدوا (فەرھەنگى سۆڭىھەتى) پېتىشۇ زىاتىر لە (۲۰۰) زاراۋى تومەتى تيا بوو تەنھا بىۋ جۆرەكانى شىۋىيەت خۇ بەخۇ، چىجاي لەگەل خەلكى تر، رەخسە و معارەزەى ياساى و ناياساى جىۋى نەدەبۆۋە، ھەر دان بە معارەزە و بوۋنى بەرامبەر نەدەھىترا جا (دىالوگى) چى بىكەيت، لە راستىدا نەو (جدلە) كە لە فكر دەھىترا ناو كۆمەل نەوا يەكسەر ماناى (مىل ملانىتى چىنايەتى) وەردەگرت، نەۋەش ھەردەم پىلەى تۈۋندو تىۋى دراۋى، نەو دۇخ و تىروانىنە بارىكى ناۋەكى دىكتاتورى و تۆقاندنى وەرگرتبوو، بارى جىھانىشى والى كوردبوو نا نارامى و چەنگى ساردو گەرمى لىرە لەۋى پەيدا كوردبوو، تىرۆر و قەلاچۇ راي جيا نەك لە پىزى دۈژماننى ھەتا لە پىزى شىۋىيەكانىش نەنجام دەدرا لە ھەموان زەق تر تىرۆر كوردنى ترۆتسكى، چەندىن زاناي گەۋرە لە ناۋەدانى دوور خرابىۋە (لەۋانەزاناي فېزىيائى تەندىرى سەخاروف)، تىنجا جەنگ و تىك گېرانى ناۋەخۇ ھەرىمايەتىەكى بەردەۋام ھەبوۋە، لە نىۋان بالەكانى شىۋىيەت خۇبەخۇشى لەۋانە: سۆڭىھەت و چىن، ئىتتىپاق كەمبۇدپا، بالى پەرچەم و خەلق لە ھزىبى شىۋىيە نەفغانىستان، ئۆزىتساۋ بەرەى مىللى لە تەنگۇلا، .. لە كوردستانىش (ى.ن.ك) و ھزىبى شىۋىيە، ھزىبى شىۋىيە (قىادەى مەركەزى) و (لجەنى مەركەزى)، لەناو كۆمەلەش (غىراقچى و كوردستانچى) .. نەنەت نەو ھەمووناكۆكىانەى نىۋ ھزبە غەلمانىە كوردستانىەكان (چە خۇبەخۇچ لەگەل لايەنى تر) بەشى ھەرە زۆرى بۇ نەو بىرە دەگەراۋە ..

لەبەر ھەمان ھۇ لە پېتىش داپمانى شىۋىيەت زىاتىر لە (۱۱) جۆر بزوئەۋەى ماركسى تەنيا لە كوردستانى سەروو سەرى ھەلدا، ھەلبەتە لە ھەموو جىھان مادام دوو بالى جىاي ماركسى لى ھەبوۋى ھەرگىز لە ناكۆكى تۈۋند دابوۋىنە . ھەرچى مەدەرەسەى سۆشال دېمىكراسىپشە نەو رايە تۈۋندەى نەبوو، بساۋەرى بە (دىالوگ) ھەبوۋە ھەتا لەگەل (چىنى بىرجۋازى و سىستەمى سەرمایەدارى) و



(فەلسەفەى مىسالىش) بە پېچەوانەى ماركسىزىم، پىئى وابوۋە كە دەشى بە ھىمنى لە رىئى دىالۆك ناشى جىھانى و ناۋەكى يىتە دى و بپارىزىست، دەشىت سەرمایەدارىش بەو شىۋازە ھىمىنە بگوازىتەۋە بى سۆشالىستى، بەلام ھەردەم جىنگەى رەخنەى تۈندۈ سەرزەشتى شىۋەكەكان بۈۈن.

ھەرچى رۆژناۋاشە تا سنورىكى چاك باۋەرى بە (دىالۆك) ھەيە، گۈرى دەگىرى بەلام پەيپەۋە ناكە، مېژۋەۋەكى بانىك و دوو ھەۋا و چەند ھەۋاى ھەبۋە، لە نىۋان ناۋەكى و جىھانى، سەروو و خواروۋ، رۆژناۋاى و رۆژھەلاى، بەھىزۋە بى ھىز، چىنى سەروو چىنى خواروۋ، .. نەگەر بزانى تەۋ دىالۆگە بەزىانى نەۋ تەۋاۋ دەيىت نايىكات، ھەتا لە ناستە فەكرىە بالاكانىش نەۋ شىۋە دىالۆگە دەكا كە لەگەل كەلتۈۋ و بەرۋەندىە بالاكانى شارستانى رۆژناۋا بگۈنجى، نەگىنا بەدروشم دىالۆگە بەلام ھەردەم دىالۆگى بەھىزۋە بى ھىز، چەۋستىنەر و چەۋساۋە، داگىركەرو داگىركراۋ، دىالۆگىكە لەۋ شىۋە، لايەنى ھىزدار دەلى: ۋەرە با دىالۆگ و دانۇستان بىكەين ناخۇ چۆنت بۆۈم بە خۇشى يان بەراۋەراۋ؟ بە بىرۋاى يان كۈلاۋى؟ نازادى و دىمكراست پى دەدەم خۆت ھەلېزىرە بە چ جۆرە چەقۇيەك سەرت بېرەم، لە پىشرا يان لە پىشت سەرت، .. بەو جۆرە دىالۆگە ۋەراۋە (دىالۆگى ناھاۋتا) يان (دىالۆگى خۇبەدەستەۋەدان). يان دىالۆگى دۆزىنەۋەى (ھەنجەت)، (بىيانگە) بى ھەلگۈشىنى ۋەك نەۋ چەند دىرە شىەرە:

نەگىرېنەۋە نەلېن سەردەمى  
بەرخى تىنۋى بۈۋ چۈۋە سەرجەمى  
لەۋىۋە گسۈرگى بە فىل و درۆ  
لەگەل بەرخەكە كەۋتە گەتۈرگۈ  
ۋوتى تۆ كارى چەۋت و چىلە نەكەى  
بەرخەكە نەۋام لەسەر لېل نەكەى  
بەرخەكە ۋتسى گەۋرەم كەى ۋايە



نەھىيە تۆنەنەيلى ي زۆر نازارەت واپسە  
 ئاۋى لاي تۆۋە بەرھە لاي مەن بى  
 دەپ چۆن چۆنى و بۆچى لىخەن بى  
 ووتى نەي باشە جىنپە كەنى پار  
 دېتە يىادت بەرخى نالەبار  
 بەرخەكە وتى گەۋرەدى سەردار  
 كۆرپەي نەمسالەم نەك ھىنى پار  
 تۆنەنەمەۋى پار، پارم نەدەۋە  
 تەنھا شەش مانگە تەمەن پىرەۋە  
 ووتى ۋەھاش بى دىسان تەۋاۋە  
 بىسەك و پىراگەت جىنپەيان داۋە  
 نەبى نە داخەت ھەم پى پىرەم  
 كەلەم لە دوۋگى نەمەن بىنپەم  
 ھەم كە نەھى وت بەچەپۆك و دان  
 بەرپەۋە لاشەي بەرخى بەستەزەمان  
 نەۋا لە سايەي جەۋرى سەتەمكار  
 دەتلىتەۋە بى دەستى ھەۋار

ھەندى لە رەۋشەنپەرۋەر نوۋسەرۋى سىياسەتچىلەر جىھانى سىيەم مۇسلىمانان  
 ۋەلاتە داگىر كراۋە كانىش چار واپسە بە شانازىۋە بەدۋاي نەمە جۆرە دىالوگانە  
 كەۋتۈن، بەرھى دوۋەم لە (پىتەپىز، چەۋساۋە، داگىر كراۋ، زىندانى كراۋ، ..) بە دۇ  
 بە دىالۆك لە قەلەم دەدەن، كەي نەمە جۆرە دىالۆگە نەنجامىتىكى ھەبۋە، لە دۋاي  
 يەك سەدە تەقەلە تەنەنەت داۋاي دىالۆك كەردن لە بارھى سەرىپەستى دان بە كورد  
 بە زەمانى خۇي بىدۋى و بنوۋسى لە تۈركىيا بە تىرۋر لەقەلەم دراۋ ۋا سالى  
 (۲۰۰۱)، نىۋ سەدەشە دىالۆكى نىۋان ئىسرائىل و غەرب.. ھەمۋى ھەۋەك



سره نځامی د پالوکه کانی جارانې نیمپریالیزم و داگیر کړه ان له گمډل داگیر کړاو چه وساوه کانه، پهک نمونه نیه له میټروودا زورداریک مافی له پړی دیالوگ گټر ایتیموه بڼ خواهنی، تمنانت بهشی همره زوری نمو دیالوگانه پیلان بروه بیان بڼ راگرتنی بهرگری و خو ناماده کردنی بیان همر بڼ تیرور کردنی راسته وخزی سر کرده کانیان، داگیر کمری نیسپان داوای گفتوگو و دیالوگی له گمډل (لامپیرا)ی سر وکی هندیه سووره کانکرد - که تایفه ی (مایا) لهوی دانیشترانی ره سنده کمن له هندوراس (هندوراس به زمانی لاتینی مانای: قولای) - لامپیرا ۳۰۰۰ چه کداری هه بو و ناماده و قایل بوو بهرهمی کهوتنه دیالوگ و دانرستان که چی لهو دیالوگه تیروریان کرد و خاکیشیان داگیر کرد، دهیان نمونه ی وا هه بووه و هه، له قوناشی نویش نموی به و شتوهی لامپیرای بووه، پیلان و دیالوگه کی حکومتی عیراق و مهلا مصطفی بارزانی بوو له پایزی ۱۹۷۱ ویستیان تیروری بکه ن سرکه وتوو نه بوو، همره ها نمو دیالوگه ته له فونبه ی نیوان رووسیوا جوهمر دودا یث - له شورشه کیان بڼ سر به خوی چیچان له دواي نه وه ته کانی سده ی رابورددو - که بسوه هوی تیرور کردنی، همره ها د. عبد الرحمن قاسملوش، .. سده ان نمونه ی تر.

دیالوگ زیاتر نه نځامی دهی که لایه نی دادگر بالا دست تر بیت و بنه مای (ح. ابوبکر) هاتبیته دی (به هیزتان لام بچوکه تامافی لی ده ستیمه وه، بی هیزستان لام به هیزه تا مافی بڼ ودره گرمه وه)، دیالوگی نیوان (ح. عمر) و نافره تیک - که لهو سرده می به مروث حساب نه کړاو - که چی له کوتایی شای سر نمو زهویه و ده لی نافره ته که راست ده کاو عمر هه له یه ..

که چی لهو سرده می عهوله مهش همر بی هیزه کانت، چه وساوه کانت، داگیر کړاو کانت، میلله تان و ره وشه نیوانی بی ده سله لان .. داوا له ده سله لاتدارو به هیزو داگیر کمر ده کا بڼ دیالوگ و نایکا، حسنی مبارک له سالی (۱۹۹۸) به

<sup>۱</sup> نمو ناوه لهو هات که کولومبس له دریاچه قوله کی رزگاری بوو، ناوړا قول (هندوراس).



ناشکراترین جار گزتی نیمه دیالوگ له گهڼ نيسلاميه كان ناکهين زهره مانه، له کاتيکا ته ویش و دده لاتدارانی عمره ب به ریکخرای (فتح) یشموه بهرده وام نکایان له نيسرائيله که دیالوگیان له گهڼ بکمن، نو زنجیره یی بی هیز له گهڼ بی هیزترو به هیز له گهڼ به هیزتر له جیهانیکی نادادگیری بهو شیویه یی سهر وه همر له تاکه کمسکه وه تا ده گاته نه مریکاو (un).. له ناوه رۆکدا پمپرو ده کری.

به هه مان شیوه دهینین رۆژناوا گه لاله ی مل ملاتی شارستانی پیاده ده کا که چی بی هیزه کانی به رامهری داوای دیالوگی شارستانیه کان ده کمن، له وانه تیوره که ی (د. خانی)، ههروه ها گه لاله که ی (سمرانی عمره ب له مانگی ۲۰۰۱/۱۱) به ناوی (حوار الحضارات: تواصل أم الصراع)، ههروه هاش تیوره که ی رۆجیه غارودی به ناوی (تیک گه یشتنی شارستانیه کان).. که چی وه لام نیه، سهرنج بده نو زنجیره له کوردستان هیزه دده لاتداره کان ناماده نین تهواو دیالوگ له گهڼ هیزه نيسلامی و هه ندی نیشتمان پهروه ی دلسۆز بکمن یان جار وابه له گهڼ په کتر، به لام هه رده م ناماده ن له گهڼ داگیر که ر بکمن، به هه مان شیوه سهرانی عمره ب (که داگیر که رانی کوودستانیشی تیا به ) ناماده نین دیالوگ له گهڼ کورد بکمن، بهو ته کانه پیچموانه ییه سهرانی عمره ب ده ست بۆ نيسرائیل و نه مریکا درێ ده کمن و به دروشمی (خيار السلام و الحوار خيار استراتيجی وحید) که چی له گه لیانه نایکمن، جا نه لیته دایه مامۆستایانی به ناوبانگی مه دره سه ی دیالوگ له نيسلاميه کان (به تاييه تی خه تی تیخوان) ده گه رپنسه وه سهر شو پاستیه وه د. قه رزای له نوی ترین کتیبی دا ده لێ نه گه ر لایه نی په که م هه ر دان به بوونت نه هینتی چۆن و له گهڼ کێ دیالوگ بکه یته<sup>۱</sup>، بۆیه هیزشیکێ تونده ی کردۆته سهره لگرانی دروشمی شو جوړه دیالوگمو به (سباق یعدده حصان واحدی شوبه اندوه، واته دیالوگیش له جیهانی نادادگیری وه که مه سه له ی ناشتیه چۆن له مه بده نی (دیگۆل) هاتوه (کلیلی هیزه ده رگای ناشتی ده کاته وه) لیره شدا

<sup>۱</sup> الاسلام و العلمانية - وجهها لوجه - مقدمة.



نەگەر ھێرت نەبێ دیالۆگت لە گەڵ ناگەن و ناخۆشەموو سەرەنجامیشی نابێ، نیتەر (سیرتۆ سیکۆفیج) لە سالی ١٨٦٨ و راستی ووتووە کە دەلی-ھیتز تەنها بە ھیتز دەوێستێت.

### گرفتەکانی دیالۆگی ئیسلامی و عەلمانی:

لە ناوەڕۆکی بابەتی سەرۆ بھروونی پاس لە رووکار و بوارەکانی دیالۆگ کرا لە نیتوان مەدرەسە و نایسەکان تا دەگاتە شارستانیەکانیش.. لەو بەشەش مەبەستمان نەو تەوەرە دیالۆگیە کە لە نیتوان ئیسلامیەکان و عەلمانیەکانی جیھانی ئیسلامی (عەرەبی بەتایبەتی)، نەوێش دوو بەشی سەرەکیە:

١- عەلمانیە دەسەلاتدارەکان کە زۆربەیان دیکتاتۆریەکان، بۆیە کەمتر نامادە دیالۆگن ھەروەک (حسنی مبارک) گۆتەنی دەلێن زەرەرمەنە، نەو دیکتاتۆریانە نە کە لە گەڵ ئیسلامیەکان لە گەڵ ھیچ ھیتزێکی کاریگەر نایکەن.

٢- نەو بەشە عەلمانیە کە دەسەلاتدار نین و مەعارەزی نیشتمان پەرور و نەتەرە گەریە دلسۆز و چەپیە پاکەکان..

لە ھیچیان دیالۆگ ناپەوا نە بەلام نەوێ بەرھەمی راستەقینە ھەبێت بەشەکی دواوە..

گرفتێ لای ئیسلامیەکان: ھەر زۆر بە کورتی و خێرای نەوانیە:

١- گەلی جار بەشێک لە ئیسلامیەکان بە پێی تێگەشتنی تەسکی خۆیان لە فقهی سیاسی ئیسلامیدا رێگرن لە دیالۆگ و بێ ویستی خۆیان خەزەمی گوتاری ناحەزانی خۆیان کردووە.

٢- لە فقهەکانی تری وەک (أولویات، واقع، موازنه، تغیر، ممکن..)، دەست کورت بووینە بویتە ھۆی لی تێکەڵ بوونی کۆمەڵێک چەمک لەوانە: (تبلیغ و حوار)، (واقع و دەق)، (بەرنامە ی سیاسی و فکری سیاسی).. نەیتوانیوە بەدروستی و ستاندەری دیالۆگ بکا.



۳- به و شیوه چاکش لمانا وړک و پزولین کردن و له مه بهمست و خاله لاوازه کانی و، هوی پمیدایونی، (عملانیت) نه گمیشووه.

### گرفت لای عهدانیہ کان:

۱- به گشتی ناستی تینگه یشتنیان له نیسلام لاوازه.

۲- به پروانگهی (روژده لاتناسه کان) ددروانسه نیسلام، له کاتیکا (روژده لاتناسه کانیش) به هه له ی لی ټیگه یشتوون چرونکه نه وانیښ به پښی واقعی مه مسیحی و ناته کانی تر نیسلام هه لده سه ننگین.

۳-بمزوری ناهرازو ناهنجیان تینکەل کردوو، نمو دیالۆگە بەو ناهانجە ناکەن  
 که مادام لێ خزمەت ناهانجەکانیانەو نیتەر عدلمانیت و رێبازەکی ناسراوە نەک  
 ناهانج.

۴- که متر (سوابت) و مہادیسی لہنار عملانیہت ماوہ، بزیہ گہلی جار ہوتا نہ مگر دیالوگیش بکرت بہ عہدہ سی کڑتایی دیت.

۵- نه‌وی هه‌ره‌ گه‌رته‌ با‌له‌ کانی عه‌لانیه‌ت به‌ خه‌زایی شه‌وه‌ و نا‌وه‌زکی ده‌گه‌زێ، له‌ چه‌په‌وه‌ بۆ راس‌ته‌وه‌ی، له‌ سه‌وشیا‌به‌ستی بۆ لیه‌را‌لی.. بیان به‌ پهنجه‌وانه‌وه‌، به‌ گه‌شتی قه‌یرانی نا‌سه‌نامه‌ی فه‌کریان هه‌یه‌.. جا دی‌الوکی فه‌کری له‌ سه‌ر چ بکری ته‌نانه‌ت به‌ شه‌یکیان گه‌یه‌شته‌ نه‌وه‌ راده‌ ده‌لێن فه‌کر و نا‌یده‌یۆلۆژی‌اش نه‌ما‌وه‌.

۶- زور به خیرایی له مهادینه ناسزیه کان گه پاونه ته وه سر مهادینه شاقو له کان.

۷- تاراپده يکي زور کۆمهلتیک دهردي دهرهوني سياسي وه (لاسا ي کردنه وه، تهقه زوم، گومان، بانتيک و چند ههوا، خيرا لار بوونه وه، خيرا وه رگه ران) ي پتوه نوساوه .

۸- خنریکه بپته رها که عه لمانیت پیرهوی مه بدهنی (به رژه و هندی) بکا..



واته همدەم بەرژەوهندی تایبەتی و خودی خۆی بەسەر گشتی دەسەپێنی... وە نێتر  
بە سانایی دەتوانرێ بگۆترێ رارهوی سیاسی میکافیلی یە رێنیشاندەری  
عەلانیەت، ئەوەش گەورەترین و کوشندەترین گرفتێ گشتوگۆیە کەینە، کە نرخێ  
زانستی نامێنی لەبەردەم (هەرچیەك بیت لە پیناو بەرژەوهندی تایبەت).







(۱۶)

dictator

استبدادیه

دیکتاتوری

بمو جزیره دهسه لاتانه دهووتری که بریاره کانو جیسه جی کردنیشی لای تاکه کسبیک چر بیتتهوه، عاده تمن دهسه لاتی ناومستی له چ سنورو یاساو دهستوروو نهریتو ناینیش، تنیا لای بنه ماله کوی یان چمند نزیکیکی خزی، تمو راویژانهش و مرده گری که له خزمه تی دیکتاتوریا نهی بیت.

### بنه چه کوی:

لهوو پیتش باس کرا که زۆزه یی چه مکه سه لیه کان بنه چه که یان ده گهریتتهوه بۆ نهمزومونی به شماریهت و هیچ بناغمیه کی ناینی نیه، به پیتی هه ندی سه رچاوه و فهرهنگ له بنه چه دا دیکتاتوری ده گهریتتهوه بۆ نهمزومونی رۆمای کۆن، بۆ نهو دۆخه تهنگانه ی که ولاته که یانی تی ده کهوت نمو (نهمجوومه نی پیرانی رۆما) بۆ رای میلیهت به پیتی (نیمچه دهستوری) هه ندی سه رۆکی وه ختیان هه لده بۆارد بۆ ماوه ی (۶) مانگ بۆ به رۆیه بردن و په راندنه وه ی ولات لهو دۆخه ناسکانه دا. هه ندی سه رچاوه ناوو نمونه ی وهک (سۆلا، یۆلیۆس قه یسه ر، نۆگۆستۆس، ...) یان تۆمار کردوه لهو بابه تانه دا، به گشتی بمو پرۆسه یه دهووترا (دیکتاتور) که وشه به کی لاتینی به له (Dictare هاتوه مانای سه پاندن)، نمو زاراوه سه لبی نه بو به لām لهوای نه وه ی سه رۆکی وا هه بووه که (۶) مانگه که ته واد ده بوو له سه ر تهخت دانه ده به زی و نیتر ناوی دیکتاتوری بووه نمو جزیره دهسه لاتنه ی که شماریه تی جه ماوه ی یان دهستوری یان شوپشگیتی یان دۆخی دژواریشی نیه ..



دیسان به پئی به شیک له فەرهنګ و سەرچاوہ میژووہ کان یه کم جار له (سقیله) سمر به یونان نهو دۆخه سمر و رویدا له پیش زاینده، نهو کاتی به (tyrants) ناوره کراوون، به پئی هه مان نهو سمرچاوانه نهو نهی نوی دیکتاتوری یه کم جار له سه دهی (۱۶) له بریتانیا له (تولیفر کرۆمویل) سازوه، همرچهنده نهو مه بهستی له نهزمونی دهولتهی هاوچه رخنه، به لام گومان لهو راستیه نهیه، چونکه روژناوا ویستویهتی زۆریه چالاکی پیشروایهتی میژوو بو خوی پوان بکا چ به چاکه چ به خرابه، بۆیه رهنګ له وولاتی تریش بودی به لام نهوی راستی بن یه کم دیکتاتوری له دهه لاتی نیسلاهی له سرده می معاویه دهستی بن کرد .

له بهر نهوی دیکتاتوری سیفەتیکه دانەبپراوی به شهریه بۆیه به پئی زه مان و زه مین و نیشانو ناوه رۆکی گۆراوه، سمرده م و دهخت هه بووه دیکتاتوری بووینه مه دح و زاناو نووسهرو شاعر به سهریان دا هه لگوتوووه وتوانه دیکتاتوریانه توانیو په تی نیشی میللهت راپه ریتی، به دهه لاته بی هیزه کانیشیان وتوه دیکراسی، له مه دردهی مارکسیه تیش دیکتاتوری هه مه دح بووه دیکراسیه تیش سه لپی بووه .

### رایه جیایاگان:

دیکتاتوری زیاتر له زاراوه نزیك تره نهك له چه مك بۆیه كه متر مشت و مری له سر بووه، زۆریه فەرهنګ و سەرچاوہ کانی یاسایی و سیاسی و فلهسی و کۆمه لایه تی .. به گوزارش جیایاگان نویسه به لام له کۆتاییدا هه ماناو ناوه رۆکه کی لیک نزیکه هه روهك هه ندیکیان والی هه لده بۆترین:

<sup>۱</sup> بز زیاتر بپروانه: أ- موسوعة العالمية ل ۳۴۰ ب- النظم السياسية .. ج- الوسيط القانوني الدستوري د. آدموند .



- فهره‌نگی نوکسفورد<sup>۱</sup>: دیکتاتوری واتە دەسەلاتداری رەها.
- له (المورد) و (الموسوعة العالمية) ش هه مان مانای دایتی.
- (رۆسۆ) له کتییی (في العقد الاجتماعي) به‌جۆریکی تری گوزارش کردووه  
که کورتی ده‌که‌ینه‌وه له شتیه‌کانی ده‌سه‌لاتدا:  
۱- دیمکراسی ← ده‌سه‌لاتداران <° له (گه‌ل).  
۲- نورستقراطي ← ده‌سه‌لاتداران >°° گه‌ل.  
۳- دیکتاتوری ← ده‌سه‌لاتدار = گه‌ل.  
۴- پادشایی هه‌رسێ جۆری سه‌رووه.
- له سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کانیش که باسی (استبداد)یان کردووه، (ماوردی) له کتییی (تسهيل النظر) نامۆزگاریه‌کی (نه‌سه‌که‌ندهری مه‌کدۆنی) نه‌قل کردووه به‌ لێدوانه‌وه که ده‌لێت له‌و خۆشیه‌ دوورکه‌وه که هاوڕێکانت پێی ئی ناگهن، .. دیکتاتوری و (استبداد)ی خۆشه‌ویستی تیا نا‌مینی.
- عبدالرحمن کواکی ده‌لێ (مستبد) نه‌وه‌یه‌ حوکم له‌سه‌ر خه‌لکی ده‌کا به‌ ئاره‌زووی خۆی نه‌ک به‌ ئاره‌زووی خه‌لکی، یان به‌ یاسا، پێی له‌سه‌ر ده‌می خه‌لیکه‌ تا هه‌ق نه‌لێن<sup>۲</sup>.
- موسوعة علم الاجتماع: چه‌ند نیشانیه‌کی داناره‌و به‌و ناسینه‌وه‌ی دیکتاتۆریه‌ت:  
۱- ده‌ست به‌سه‌راگرتن.  
۲- متمانە نه‌بوون به‌ میلله‌ت.  
۳- خۆ به‌چاکترین پارێزه‌ر زانی.

۱ فهره‌نگی نوکسفورد ۲۰۰۲ و ده‌رگێڕانی سه‌لام ناوخواش.

• نه‌و هه‌م‌ایه‌ مانای زۆرترو گه‌وره‌تره‌ .

•• مانای بچووک تره‌ .

۲ بروه‌انه : الاعمال الكاملة - القاهرة ۱۹۷۰



۴- سزا و پاداشی نامه عقول.

۵- زور مهر که زیهت.

۶- کهم راویژی.

۷- گوی نه دانه رای گشتی میللهت.

۸- بریاری حەدی..

زۆربەى نیشانەکانى پێچهوانەى دیکراسى هێناوه.. هەرچەندە بەشێکى وانیەو هەندى نیشانەى تری نوێستانە، ئینجا بریارە حەدیەکان عەدەتەن پوو لە بى هێزەکانە ئەک بۆهەموو لایەک.

+فەرەهەنگى ئۆکسفۆردى ئینگلیزیەکەى نیشانەمێکەى سەرەکی داناساوه هە- بەدەقى ئینگلیزى هاتووه: *especially one who has gained it using military force*...

+نەنسرۆیۆلۆجیەکان<sup>۱</sup>: ئۆتۆکراسى و ئیستبدادى لەخانەى دیکتاتۆریەتیان رێژکردووه.

+زۆر جۆرە رای تریش هەمە، لە کوردستانیش وەک ئە (راپۆرتى سیاسى ى.ن.ک) هاتوو دیکتاتۆرى و سەرمايەدارى بەپێچهوانەى یەک ناسیوه، سۆشالیزمى نزیک کردۆتەوه لە تۆتالیزمى و دیکتاتۆرى.. هەروەک (مارتین دودج)یش لە نیشانەکانى دا تۆتالیزم و دیکتاتۆرى پێکەوه رێژکردووه و چەند نیشانەمێکەى هاوبەشى پێ داوون:

۱- دەسەلاتەکە بۆ یەک تاکە کەسە لە کۆتاییدا.

۲- زۆر گوی ناداتە گەفت و گۆ و راویژ.

۳- حزبى سیاسى و بوونى خەلکى تری پێ هەرس ناکرێ جگە لە حزبەکەى خۆى یان تاقە بچووکهکەى.

<sup>۱</sup> Oxford-d prtv.

<sup>۲</sup> برۆانه: مقدمة في انثروبولوجيا الاجتماعية .



۴- ره‌څخه قبول نیه (بم‌تاییه‌تی له‌ک‌ه‌سی یه‌ک‌م -جودی-).

۵- معارزه‌ی یاسایی نیه ..

نیتړ مل پټ ک‌ه‌چ ک‌ردنی خ‌ه‌ل‌کی و زیندانی و ت‌ه‌زک‌یو (ت‌ه‌رغیب و ت‌ه‌رهیب) ک‌و‌ک‌ردن‌ه‌و‌ی خ‌ه‌ل‌کی له حزب و تاق‌ه‌ک‌ه‌ی ب‌ه‌ز‌ه‌ب‌ری د‌ه‌س‌ه‌ل‌ات د‌یار‌د‌ه‌ی ه‌ره ز‌ه‌ق‌ی ن‌ه‌و س‌ی‌س‌ت‌ه‌م‌ن<sup>۱</sup>.

ن‌ه‌وانه به پ‌و‌خ‌ت‌ی رای‌ه ج‌یا‌ج‌یا‌ک‌ان ب‌و‌ه، له‌ر‌ه‌وت‌ی ب‌ا‌ب‌ه‌ت‌ه‌ک‌ه ه‌ل‌س‌ان‌گ‌ان‌د‌ن‌یا‌ن‌ی‌ش‌ی ت‌یا‌د‌ای‌ه، د‌ی‌ک‌ت‌ات‌و‌ری ه‌ر له س‌ی‌س‌ت‌ه‌م‌ی س‌ی‌اس‌ی پ‌ه‌ی‌دا ن‌ا‌ب‌ی‌ت، چ‌ون‌ک‌ه س‌رو‌ش‌ت‌ی پ‌و‌ل‌ی‌ک‌ی فراوانی به‌ش‌ره‌یه ب‌و‌یه له‌ناو د‌ه‌ز‌گ‌ا ک‌و‌م‌ه‌ل‌ای‌ه‌تی و خ‌ی‌ل‌ه‌ک‌ی و ه‌ت‌ا د‌ه‌ز‌گ‌ا ز‌ان‌س‌ت‌ی و م‌ه‌د‌ن‌ی‌ه‌ک‌ان‌ی‌ش ه‌م‌ی‌ه.

ع‌اد‌ه‌ت‌م‌ن ن‌ه‌و ج‌و‌ره د‌ی‌ک‌ت‌ات‌و‌رانه ب‌یا‌ن‌گ‌ه یه‌ک‌ی پ‌ی‌ل‌ان‌سی د‌ه‌ر‌ه‌و و گ‌ه‌ش‌ان‌د‌ن‌ه‌و‌ی س‌ه‌ر‌و‌ه‌ر‌ه‌ک‌ی ه‌ا‌ر‌ی‌ش ه‌ل‌خ‌ه‌ل‌ه‌ت‌ی‌ن‌ه‌ری و‌ا ک‌ه‌خ‌و‌ی ت‌یا‌ی‌دا نا‌و‌ن‌د ب‌ی‌ت و نا‌م‌را‌ز‌ی‌ک‌ی س‌ان‌اش د‌ه‌ب‌ی به‌ه‌و‌ی‌ه‌و‌ه ر‌ا‌ر‌ه‌و‌ی نا‌ر‌ا‌ز‌یه‌ک‌انی به‌ت‌و‌ن‌د‌ت‌ر‌ی‌ن ش‌ی‌وه س‌ه‌ر‌ک‌وت ب‌ک‌ات. ز‌و‌ر‌ه‌ی ف‌ه‌ر‌ه‌ن‌گ‌ه‌ک‌ان ن‌ه‌و چ‌ه‌م‌ک و ز‌ار‌ا‌و‌ان‌ه‌ی و‌ه‌ک ن‌و‌ت‌و‌ک‌راس‌ی، ت‌اک ر‌ه‌و‌ی، م‌و‌ن‌و‌ک‌راس‌ی، د‌ه‌س‌ه‌ل‌ات‌ی ر‌ه‌ا، ش‌م‌ول‌ی، ح‌ز‌ب‌ی س‌ه‌ر‌ک‌رده، ح‌ز‌ب‌ی پ‌ی‌ش‌ر‌ه‌و، ش‌ا‌ه‌ن‌ش‌ا‌ه‌ی (ن‌ه‌ک م‌ه‌ل‌ه‌ک‌ی د‌ه‌س‌ت‌و‌ری)، د‌ه‌س‌ه‌ل‌ات‌ی ت‌و‌ت‌ال‌ی‌ز‌م‌ی (و‌ه‌ک ن‌ه‌و‌ی م‌و‌س‌و‌ل‌ی‌ن‌ی) .. له پ‌و‌لی د‌ی‌ک‌ات‌و‌ری ر‌ی‌ز‌ک‌رد‌و‌ه، غ‌و‌ن‌ه‌ک‌ان‌ی‌ش‌ی‌ان له د‌ی‌ک‌ت‌ات‌و‌ری ه‌ره‌یه‌ک‌ه له (س‌ت‌ال‌ی‌ن، ه‌ت‌ل‌ر، د‌ق‌ال‌ی‌ه، ع‌ی‌دی ا‌م‌ی‌ن، م‌و‌س‌و‌ل‌ی‌ن‌ی، س‌ام‌وز‌ا، م‌ار‌ک‌و‌س، ش‌ای ن‌ی‌ران) .. ت‌و‌م‌ار ک‌رد‌و‌ه.

ک‌ه‌م‌تر نو‌و‌س‌ه‌رو ت‌و‌ی‌ز‌ه‌ر‌ه‌و‌ه‌ک‌ان ن‌ه‌و س‌ه‌ر‌و‌ک‌ان‌ه‌ی‌ان له خ‌ان‌ه‌ی د‌ی‌ک‌ت‌ات‌و‌ری ت‌و‌م‌ار ک‌رد‌و‌ه ک‌ه نا‌س‌ه‌وارو د‌ه‌س‌ه‌ل‌ات‌ی‌ان ه‌ا‌و‌ه، ش‌م‌و‌ش س‌ه‌ل‌ب‌یا‌ت‌ی‌ک‌ه له‌ب‌اره‌ی د‌اد‌گ‌م‌ری نو‌و‌س‌ی‌ن‌ه‌و‌ی م‌ی‌ز‌و‌و، ه‌ر به‌ی‌ت‌ی ن‌ی‌ش‌ان‌ه‌ک‌انی به‌ش‌ی‌ک‌ی ز‌و‌ری و‌ل‌ات‌ان‌ی ع‌ه‌ر‌ه‌م‌ی و ج‌ی‌ه‌ان‌ی ه‌ی‌ش‌تا د‌ی‌ک‌ات‌و‌رن، ک‌ه‌م‌تر ح‌ز‌به ع‌ل‌م‌ان‌ی‌ه‌ک‌انی ع‌ه‌ر‌ه‌م‌ی به ک‌ور‌د‌س‌ت‌ان‌ی‌ش‌ه‌و‌ه د‌ه‌س‌ت گ‌و‌ړ‌ی د‌ه‌س‌ه‌ل‌ات‌و س‌ه‌ر‌و‌ک‌ای‌ه‌تی د‌ه‌ک‌ن، له ه‌ه‌م‌و س‌ه‌ر‌د‌ه‌م‌ی‌ک ن‌ه‌و

<sup>۱</sup> ا‌عرف من‌ع‌ی‌ک.



دیکتاتورانه به‌شیک له عه‌وام و ره‌وشه‌نبیرو نووسرو هورنمره‌ندو سیاسه‌تمه‌داری وایان هه‌یمو هه‌بووه نه‌ک هه‌ر بۆیان داپۆشن به‌لکو وه‌ستای بیانگه‌ دۆزینه‌وه بووینه، گۆزانی و شیعیان به‌سمردا هه‌لگوتوه، نازناوی بالایان پی‌ داوه له‌وانه (خواه‌ند، مەزن، خواهن شکۆ، قاند الغد، سەرۆکی هه‌تێ، فۆهه‌ر، دوتش، سەرۆکی سەرۆکان، سەرۆکی بی‌ هاوتا، فخامة، سیادة، یان وه‌ک (مصطفی کمال) سی‌ نازناوی دراوه‌تی یه‌کیان (عصمت نینو) ناوی (میللی چیف- واته‌ سهرکرده‌ی هه‌میشه‌یی) دووم نازناوی غازێ، له‌دوایدا په‌رله‌مان سی‌هم نازناوی (نه‌تاتۆرکی) پی‌ دا واته‌ پاوکی تورک، .. نی‌ستاهه‌یه به‌ده‌یان نازناوی دراوه‌تی \*

زۆریه‌ی نه‌وانه کیشه‌یه‌ک یان فاکته‌ریکی هاوبه‌شی میژوویی و ناییدپۆلۆژی و نیشتمانی کردۆته دروشم و هاندهر بۆ جۆش و خروشکردنی هه‌ست و نه‌ستی خه‌لکی عه‌وام به‌پێی تیۆری (تحدی و الاستجابة-توسنی) تا شمرعه‌تی جه‌ماوهری و میژوویی و یاسایشی پی‌ وه‌گرێ، هه‌روه‌ها هه‌له‌ده‌ستی به‌ دروست کردنی نه‌عجمه‌نی کارتۆنی به‌ناوی په‌رله‌مان و گه‌ل و جارجار هه‌لبۆاردنی‌ک سازده‌دن یان بۆ سەرۆکایه‌تی هه‌تا هه‌تایه‌ بیان بۆ ماوه‌یه‌کی درێژ و له‌ ۹۹، ۹۹٪ ده‌نگ ده‌هینی، ته‌نانه‌ت سەرۆکی عێراقی له‌ سالی (۲۰۰۲) له‌ ۱۰۰٪ ده‌نگی هه‌تیا! نه‌و سهرده‌شی شکاند، خه‌ریکن نزیک ب‌ه‌وه له‌و ده‌نگ هه‌تانه‌ی (ستالین) که‌ جارێکیان له‌ (۱۰۱٪)ی هه‌تیا بۆله‌ کۆنگره‌یه‌کی حزبی شیوعی، هه‌رگیز پی‌غه‌مبه‌ره‌کانیش نه‌و جۆره‌ ده‌نگه‌یان نه‌هه‌تانه‌ .

دیکتاتۆریه‌ت ناسنامه‌ی نیه له‌ هه‌موو مه‌درسه‌کان په‌یدا ده‌بێت هه‌تا له‌ دیمکراسیش، هه‌تله‌ر به‌ ده‌نگ دان و له‌ پێی دیمکراسی له‌سالی ۱۹۳۲ بووه راویژکاری نه‌لمانیا، بۆیه به‌شیک زۆری پانتایی میژووی عه‌لمانه‌ت و روژناوا و لیبرال دیمکراسی و سه‌رمایه‌داری جه‌نگ و په‌لامارو شه‌ره‌ ده‌سه‌لات و دیکتاتۆریه‌ت بووه، نمونه‌ نزیکه‌کانی : هتله‌ر له‌ نه‌لمانیا، مۆسۆلینی له‌ ئیتالیا، دۆفالی له‌ هایتی، فرانکۆ له‌ ئیسپانیا، صدام له‌ ئێراق.. نی‌تر ده‌روازه‌ی



دیکتاتوری بهر استموخو یان ناراسته وخو لهو سیسته مه له همدومان نزیك تره مادام مه بدهنی بهر ژودهندي تایبه تی و شه خسی له سرووی گشتیه، میژوی سیاسی خه لافه تی نیسلامیش پاکانه ی بؤ ناکری لهو پووه به لأم به پیچه وانه ی نهو رایه ی (کوتایی میژوو) (مل ملاتینی شارتانیه کان) که جگه له سرمایه داری ریازه کانی تر به ده روازی دیکتاتوری له قه لثم داوه، هر به خیرایی نهو رایه گه یشتوته جیهانی سی بهم و کوردستانیش، سرونج بده راپورتی سیاسی (ی.ن.ک) کؤنگره ی (۲) هاتووه: (پهره سندنن پیرو داخوازی مافی مروژ و دیمکراسی که همدو وکیان هم بؤ گه شه کردنی سرمایه داری و بازاری نازاد پیویست بسون، بؤ ریسوا کردنی رژیمه دیکتاتوریه کان...)، هر با به (معجم الحدیث...) وه لأمی نهو هله تیگه یشتنه بده ینموه که تیایدا هاتووه (له سالانی ۷۰-۸۰) سهرده می بینوشی چالاکیه نابوریه کانی سرمایه داری و بازاری نازاد بسو که چی نهمپزی مافی مروژی ده گرتو نهدیمکراسیش)، زوریه ی دیکتاتوریه کان لهو ترازهن و خو نمونه ی (ته نمومنی ناسایشیش) که چؤن (۵) نه ندما می همدیشه می بی هله یژاردن همدرد نه ندما من و فیتوشیان هیه نه وهش هر دیکتاتوریه ته.

هرچی مه دره سه ی شیوعیه تیشه هر خودی (دیکتاتوری پرولیتاری) کؤله گه یه کی بنچینه می یه، یه که م جار (بابوف)ی فرنسی له ۱۷۸۹ داوا ی شینو دیه که له ده سه لاتی پرولیتاریای کرد نینجا مارکسیه پش داوایان کرد، معاره زه و لایه نی سیاسی و ره خنه ی تر به دوژمنی له قه لثم درا، ته نها حزبه که و تاکه شه خسه که له کؤتایدا ده سه لاتدار ده بوون چونکه (چینی پرولیتاریا) نه دروست بوو نه دروستیش ده بی، نیر کهسانی دیکتاتوری وه ستالین له روسیا، ماو له چین، هونیکمر له نلمانیا، چاوشیسکو له رومانی، کیم نیل سونگ له کؤریا، پؤل پؤت له که مېو دیا، کاسترو له کؤبا، .. زوری تر.. ته نانه ت



دیکتاتوری گه‌یشته نو راده‌یه که (کیم نیل سونک) مرد وه‌سیه‌تی کرد کورپ‌که‌ی هاته جتی (بووه شیوعیة الملكية)، بمو شیویه دیکتاتوری له‌گهل ده‌سلات هاورئ یوسنه (کلا أن الانسان لیطغی إن رأى إستغنی)، جا نو ده‌سلاته جار وایه ناوی (دیوکراسی) هه‌لگرتوه وه که نه‌لمانیای دیوکراسی، یه‌مه‌نی دیوکراسی .. سهرنج بده احمد سیکوتوری سهرۆکی پارتی دیوکراسی غانا یه ده‌لی (نیمه سیسته‌میکی دیکتاتوریان له نیو دیکتاتوریه‌کان هه‌لباردو که دیکتاتوری گه‌له، چاکتره له دیکتاتوری تاکه که سه‌کان یان دیکتاتوری په‌رله‌مانی، یان دیکتاتوری چینی برجوازی ۱۰۰) .

له‌پاش هه‌موو نه‌وانه‌ش دیکتاتوریه‌ت زیاتر زاده‌ی جۆریک له سیستم و عه‌قیده‌یه، له‌دوای پشکنین و وردبوونه‌وه وا ده‌رده‌که‌وئ زۆربه‌ی دیکتاتوریه‌کانی سه‌ده‌ی رابووردوو و نیستاش به‌ره‌می جۆره عه‌قیده‌یه‌کی سیاسی ناوێته‌ن له ره‌گه‌زی و جۆریک له سوشیالیستی، واته فه‌لسه‌فه‌ی نه‌توه‌گه‌ری و سوشیالیستی و نیشتمانی پی‌گوتراوه، به‌کورتی له‌نیونه‌و جۆره خه‌لکه سه‌ره‌له‌ده‌دا که لایه‌نی ناره‌زووی زاله به‌سهر عه‌قل و نه‌خلاقیه‌که‌ی، بۆیه هه‌رگیز ناسنامه‌که‌ی به‌شهری و عه‌لمانی ده‌ییت نه‌ک نایینی راسته‌قینه، نه‌وه‌ش به‌روونی له‌میه‌زوو به‌دی ده‌کری هه‌ر له نه‌رستۆ (۳۸۴-۳۲۲ پ ز) وه تا میکافیلی (۱۶۶۹-۱۵۲۷) و به‌دواوه‌ش زانا و فمیلهرفی عه‌لمانی راویۆکه‌رو پێنیشانه‌ری دیکتاتۆر بوینه .

هه‌روه‌ک دۆخی نیستای جیهانی ده‌سلاتداری عه‌ره‌ب نمونه‌ی دیکتاتۆرین له‌و جهانه به‌نیشانه‌کانیه‌وه، تا نو راده‌یه (کیسینجر) له وه‌لامی نوو پرسیاره‌ی ناخۆ ژماره‌ی دانیشتوانی عه‌ره‌ب چهندن؟ وتی ته‌نیا (۲۲) که‌سن، واته هه‌ر سهرۆکه‌ی یه‌کسانه به‌میلله‌ته‌که‌ی هه‌روه‌ک پێناسه‌که‌ی (رۆسۆ) بۆ دیکتاتۆری، له راستیشدا هه‌ر خۆشیان شهرم له‌و بارودۆخه ناکه‌ن هه‌م له ده‌نگ هیتسانی به‌ساخته‌ی ۹۹، ۹۹٪ هه‌م له گۆته‌ش، له عیتراق وه‌ک دروشم له‌سهر دیوار

<sup>۱</sup> بروانه : علم الیاسة - حسن الصعب ص ۴۳۵



دنورسا (إذا قال صدام قال العراق) .. نیتر شەڕو جەنگ و ناشتی و مەل و تیرانی و بەفەرزدانی داھاتی عێراق بێ سانسۆر و رای میلەت .. تا گەیشتە ئەو پادەبە سەرۆک یە کسان بیت بە دەولەت، ئەوەش هەمان گۆتە (لویسی چواردەمی فەرەنسی) بوو کە دەپووت (من دەولەتم و دەولەتیش منم)، ئەو جۆریکی زۆر تاییەتە لە دیکتاتۆری، چونکە دیکتاتۆریەکانی سەر و کە ناویان لە فەرەنگەکان تۆمارکراوە لەگەڵ دیکتاتۆریە کەشیان نیشتمان پەر وەر بۆینە، کەچی دیکتاتۆری نێستای عەرەبی تەنها بۆ مانەوی دەسلەلتی دیکتاتۆری سەودای هەرزان لە سەر ولات و نیشتمان دەکا، بۆوە میراتگری ئەو جۆرە نەریتە نیشتمان فروشی، هەر وەک فروشتنی لیبیا بە ئیتالیا، دجلە بە بەریتانیا، فەلەستین بە یەھوود .. هتد لە سەرەتای سەدە ییستم، نێستاش بە جۆریکی تر بەرد وامە .

یستەمە سیاسە کە دەسلەلت لە کوردستانیش زۆر کاریگەرە بە ئەزمونی سیستەمی سیاسی عەرەبی بۆیە (عبدالله بەشتی) لە شیعەریکی دا ڕوو لە سەر کردەکانی کورد دەلت:

ناگردانیکان کـــرد بە دوو  
خەلک مێژوو یەکی هــــەبە  
نێمە دوو مێژوو مان هەبە  
هەموو دنیا یەک سەر کردە ی لای بەلایە  
نێمە لەویش دوو مان هەبە

نەریتی سیاسی لە ناو جیهانی مۆسلمانشینیش زیاتر بەلایەنی دیکتاتۆریەتە، جۆری حوکم و دەستوور بەرنامە ی سیاسی و نایدیۆلۆژیای عەقیدەیان عەلمانیە، لە سۆشالیست و فەلسەفە ی نەتەوە گەری و لیبرالی یان ناویتیەتە کە لەوانە، حوکمی ئیسلامی راستە قینە وەک ئیسلامیەکان و زاناکانیان دەلتین (قورشان و سوننە) بیت وانیسن، بۆیە نەگەر دیکتاتۆری ڕەگی لە دەروونی ئەو دەسلەلتدارانە هەبیت کە لایەنی عەقڵی ملکەچی دەروونیە ئەوا لەو مەدرەسانەش ڕەگی هەبە



که مەدرەسە ی روحي نين، بۆيە دىكتاتورىيەت لە فەكرى ئىسلامى هېچ پىنگە و جىگەيەكى نىيە، ھەر چەندە زۆرىيە پانتاي مېژووى ئىسلام بەجۆرىك لە دىكتاتورى حساب بوو، ئەوھيان مېژووى موسلمانانە نەك ئىسلام، چونكە شورا نەسلىكى بنچىنەى حوكمە، ئىنجا (ويلایەت) لە ئىسلامدا بۆ نۆمەتە ھەروەك قورئان زياتر رووى لە (نۆمەت) كەردوو بە پلەيەك ئىنجا بۆ (شورا) و لەوئىش بۆ (فقیە-یان ئەمیر)...، مانای (ولایەتى نۆمە) ئەوھىيە هېچ دەزگایەك لەسەرروى نۆمەت نىيە، لەوای دەستور كە حوكمى خوايە، ئىتەر (وھلى ئەمەر)و (ئىمام) و (سەركە كۆمار)و (ئەنجومەنى شورا-پەرلەمان)... ھېچى راستەوخۆ بەند نىيە بە پەيامى خوايى، بەلكو ھەمووى بەند دەبىت بە پەيماننامەى كۆمەلایەتى لەگەل (نۆمە)، دەبى ھەلبۆزەردىن نەك دیارى بکەرىن یان بەمیرات و خۆسەپاندن، تا رادەيەك ئەو كىشە لەناو (فەقى سىياسى) ئىسلامى ھەيە بەشىك لە (شىعە و سوننە) يەك دەگرنەو دەلێن (ولایە) بۆ (فقیە-یان ئەمیر)... ئىتەر ئەو رايە سەر دەكىشى بۆ دىكتاتورىيەت ھەروەك سەرى كىشاو، ھەر چەندە ئەزموونى ئىترانى لە (ولایە فقیە) وەك (چارەسەرىكى مام ناوەندى) دەسەلاتى زۆر دارايتى بەلام ھەلێش بۆراو لە (مجلس خەركان)، بۆيە ئىستا لە ئىتران ھېچ دەزگایەمى سىياسى نىيە (نۆمەت) ھەلى نەبۆاردىيەت بە پىچەمانەى ولاتىكى دىكراسى زادەى وەك برىتانىا دەبىن بنەمالەو خانەوادەى شازادەكان بى ھەلبۆاردن و بەمیرات خاوەنى ئەو مېرئىنەى بەرىتانىان، یان جار وایە ئەنجومەنى لۆرد (یان ئەمیان) بەمیراتە بى ھەلبۆاردن، ئىنجا ئەزموونى ئىسلامیەكان درەوشاوە تر بوو، ھەتا لە ئەفغانستانیش (كەئوموئەيەكى ناشرىنى ھاوچەرخى ئىسلامیە) سەركایەتى بە نۆرە بوو (۳) سەركە گۆرا، كە گەيشە (برھان الدین رىبانى) گىر بوو، لە چىچان و سودان و ئىتران غومەى ئەواو ئەنتى دىكتاتورىيان پەمپرو كەرد بەلام لە ناستى پىوئىستىش نەبوو، لە ئىتران سەركە كۆمار تەنھا دەتوانى لەدوو دەورە خۆى ھەلبۆزەرى تا ئىستا (۶) سەركە كۆمار گۆراو (۱-ابو الحسن بنى صدر-۲-



محمد علی رجائی ۳- علی خامنہائی ۴- ہاشمی رفسنجانی ۵- محمد خاتمی ۶-  
 محمودی نمژاد...، لہ چیچان لہ دوائ (جوہر دودایف) (سلیم خان یاندربایف)  
 بووہ سرہک کومار، دوائ لہ ہلبژاردن (نہسلان مسخادوف) دہرچرو (سلیم  
 خان) قابل بوو تہنہا بیتہ سہفریکی گہریدہ لہپیناو نمو گہلمو کومہک  
 پیداکردن، ہتا لہ کوردستانیش دہست گزوی دہسلات و گزورینی رابہر لہناو  
 نیسلامیہکان زور ناسایی بووہ (۴) رابہریان گزویوہ تا نیستا (ہمر چہندہ لہوہی  
 دوائ گیروگرفت ہہبووہ)، بہلام لہناو حزبہ عہلمانیہ دہسلات دارہکان نموہ زیاتر  
 لہ نیو سہدہیہ ہیچ گزورینیکی سرہک حزب نہبینراوہ، مہگہر مردن یسان بہلینک  
 ترازانو ژماردی سرکردہ زیادکردن، ہویہکەش دہگہریتہوہ بۆ چہند فاکتہریکی  
 میژوویی لہوانہ تہزمونی سہقتی خلیفہکان لہوبارہیہوہ، میر نشینہکانی  
 کورد...، نینجا لہو سہردہمہش دوو کاریگہری نوئی تر یہکیان نہوہیہ  
 دہسلاتی سیاسی کوردی لہژیر کاریگہری تہزمونی عہریہیہ کہ دیکتاتوری  
 پەتین، ہہروہا کاریگہریش ہوینہ بہ تہزمونی مارکسی کہ ہناغہکە ی لہسەر  
 دیکتاتوری ہاتوہ،.. جگہ لہوہش دہسلاتی عیراقی زیاتر دیکتاتوری بووہ







(۱۷)

Federation

الولایات

فیدرالی

له دواى گمشی کۆمهڵو پەیدا بوونی دەولەت، زیاتر تیکەلی و پیتیست بە یەکتەر بوون بەو شێوە فراوانەى، ئەو زاراوانەش لەگەڵی پەیدا بوو. لە ئەنجامی ئەزمونی میژووی شارەزایی مەرقایەتی، نەگینا لەپەیمادا هەموو ئەو زاراوانەى وەك : فیدرالی، پەرلەمان، سیاسەت، مەرقایەتی... هەبوو بەهەمان ناوەرۆک، مەگەر ناو و شوێنی جیا بوویت، هەلبەتە پەیام بە دەیان سەدە لە پێش عەقلى بەشەریە، جگە وەك پەیمانی بەچەى ئەو چەمکانە رۆژ هەلاتیە، وەك زادهی بەشەریش رۆژئاوایی، چونکە کام شارستانی زāl بیت نەو چەمکانە بە ناو و وشەى ئەوان زāl دەیتەوه، لەسەر ئەو بنچینەیه (واتە لە روى بەشەریهوه) فیدرالی لە سەرەتادا لەسەر شێوهی پیتیستی نێداری و سیاسیانەش دروست بوون، بە هەردوو جۆری سەلبی و ئیجابی، لە لایەك دەبینن ئیمپراتۆرەکان بە مەبەستی سیاسى و زāl بوون فیدرالیان پیاده کردوو هەر بە ئێوە فیرەوئەکانی میسر ولاتیان کردبوو (٤٢) ناوچە<sup>١</sup>، هەریەكە دلسۆزێکی فیرەوئەى لى دەسەلات دار بوو بە مەبەستی کۆنترۆل کردنی، یان وەك کۆمارەکانی سۆقیەتی پێشروش، کەچی لە خەلافەتی ئیسلامی راستەقینەدا بە مەبەستی بەشداری سیاسى گشتی و ڕێکخستن و لامەركەزىانەى دەسەلات و مەدەنیەت و ئازادی تالو پێکەوه ژيانى ڕەنگە جوداگان بوو، بەو شێوهیە نەسلى فیدرالی سیستەمى ویلاپەتەکانە لە ئیسلامدا، هەروەك لە فەرەنگى بەناوبانگى (تۆکسفۆرد)یش

<sup>١</sup> الموسوعة السياسية ٤٤٥.



همر به مانای (ویلايات)ی هیتاوه<sup>۱</sup>، له گهڼ شو گۆږان و کاریگرمیسه که لتوری و نابووری و نه خشی کۆمه لایه تی و سیاسی نوښانه ی به سمریدا هاتوون، بۆیه هه ق وایو به (ویلايهت) سمر دتړی نه و چه مکه بنووسین، به لام چونکه نیتستا فیدرالی باووتره له ویلايهت، له لایه کی تریشه وه په رله مانی کوردستانیش به وشه ی (فیدرالی) سمر دتړی کردووه، بۆیه نیشه ش له گهڼ رای باو ده وړین جاری نه گمر تهرارووش نه بیټ.

فیدرالی وه که وشه لاتینی به مانای (به ک گرتن) بیان (هاوسه یانی) دیت، بۆ نیتستا به مانای قهواره یه کی نیسبی دیت و هاوتایی له گهڼ (همریم-نیقلیم) نایان دیت، (نیقلیم)یش جارن مانایه کی تری هه بووه، به همر لاکیشه یه که له و (۷) لاکیشه تهریمه ی که نه و هیلانه ی زهوی به ناسۆی دابهش ده کرد ده ووتره (نیقلیم)<sup>۲</sup>، دوی له ولایش بچو وکتر بۆوه، نیتر همر ولایش چهند نیقلیمه که، مه به ستی نیتستا له (نیقلیم-همریم) نه که همر سنوړیکی جوگرافی تاییهت، به لکو دانیش توانی په چه له که لتوور و فاکتوری تریش تاییهت بیټ، نینجا پتړی ده وتری همریم (نیقلیم)، ته نانه ت (کیسک) له که نه دا ته نه ا تاییهتیه که یان فهره نسی زمانن همریمیان پیک هیتاوه، بۆیه نیتستا فیدرالیته و همریمایه تی و دابهشی ده سه لات جزوړیکه له چاره سمری سهره تای کیشه ی فره نه ته وهیش له سنوړی به که ولاتا، لیره دا پتوړسته به لای شو باسه دا بچین که به شیک له نووسه ران و فره نه نگیش نمونه ی ویلايهته سیسته می نیسلای بۆ چاره ی (کیشه ی نه ته وهی) ده گپړنه وه، نه خیر، نه و کاتی کیشه و بیری نه ته وهی همر نه بووه<sup>۳</sup>، همریم نه ته وه و ده سه لاتی سیاسیش له و په یوه نډیه یاسایی و سیاسیه ی وه که نیتستا نه بووه، دابهش بوونی ولایه ته کان له سمر بنچینه ی نه ته وهی نه بووه،

<sup>۱</sup> قاموس آکسفورد ۲۲۲.

<sup>۲</sup> موسوعة الکشاف إصطلاحات الفنون و العلم ل ۲۴۷، و معجم البلدان سیاقوت الحموی، ابن الخلدون-القدمة ...

<sup>۳</sup> بۆ زیاتر پروانه: نه ته وایه تی.



لسمر بنچینہی نیداری بوو، هتا له سردهمی عوسمانیش نه گمر ته ماشای هر ۳۲ ویلايهت بکمین هیچی جوت نیه له گمل نیشتمانیک، دوی مهشرویهتی ۱۸۷۶ز یش ههروابوو، له مادهی ۷۱ی دستوری (مهشرویهی یه کهم) عوسمانی هاتبوو که نهندامی مهعوسان (پهرله مان) نوینهری بهته نهایی ویلايهته کی ناکا به لکو نوینهرایهتی هه مرومیللهتی عوسمانی ده کا، بویه همریمی نیستا ویلايهتی نیسلامی لیک جیانه، هتا خودی نیقلیم (همریم) عهره بی نیه، له نیخلیمی لاتینی هاتوه، به لام ههردوولا هاویهشن له (لا مهرکه زیهت)، کهواته فیدرالی (یان ویلايهته کان یان مهریمه کان) شه خسیهتی سه ره خویی (نیو دوله تی) له دست دهن بۆ یه که شه خسیهتی ناوهندی، له بهرامبه ریشدا (ناوهند) کۆمه لیک دهسلاتی بۆ نهوان به جی دبلن، له کۆنفدرالی وانیه، هر یه که شه خسیهتی مهعنهوی ده مینسی، نیستا که متر شه زمرونی کۆنفدرالی ته معنی دریژ بوو هتا له نیوان یه که نهتموهش ههروهک کۆنفدرالی (عهره بی یه کگرتوو) که له ۸/مارس/۱۹۵۸ له دیمشق له نیوان یه مهن ومیسر، دوی عراق و سوریا، دوی میسر له گمل چهند ولاتیکسی تری عهره بی، جارمان نمونهی سویرا یه کیتی سوقیهت کۆنفدرالی بوون، به لام تانیستا کۆنفدرالی (امارات العربیه المتحدة) ماو، دیاره فیدرالی بهردهوام تره .

به زۆری دهسلاتی ناوهندی چ وهزیره کانی (تفیزی) چ (پهرله مان) له نهندامانی مهریمه کانی فیدرالی و ناوهند پشک دیت (ههلبه ته ناوهندیش ههریمیکه له فیدرالیتهت، خو نه گمر سنووری جوگرافی و ولاتی جیاجیا بن وهک نهو شیهویهی بریتانیا نهوا پهرله مانیان که ژماره (۶۳۵) نهندامن بهو شیهویه پشک هاتوه:

(۷۱) نهندام سکوتلهندا، (۳۵) ویلنر، (۱۲) نیرله ندای سهروو، نهوی تر نینگلتهرا\*، بهیه، له قوبرس له کوی ۵۰ نهندام (۱۵) ی تورکه، (۳۵) ی

\* جارمان بهمشی خوارووی بهریتانیا (جگه له ویلنر) دهوترا نینگلتهرا



یونانییه، دیواره چیری دانیشتونانی همریمه کان شو کاریگرمیه یان ههیه، له ویلایه ته کانی نه مریکا ده بنین همدوو ویلایه تی میرمؤنت و نه لاسکا نزیکه ی ۳۱۱ نه ندامانی کۆنگرئیس پێک ده هێسن، هەرچی ویلایه تی تیرت بورگه ۴۱ نه ندامی ههیه له کۆی (۴۳۵ نوێنه ران + ۱۰۰ پیران)، نه نجومه نی ههریمه کانی سویرهش ۴۴ نه ندامن، بۆ ههر کانتۆنیك ۲ نه ندام .

ههریه که له ههریمه کانی پهرله مانی سهریمه خۆیان ههیه، واته فیدرالی حکومهت و پهرله مانیشه، زۆریه ولاتانی جیهانیشت نیستا به جۆریك سیسته می دهسلاتیان فیدرالیه، جا ناوی جیا جیای وهرگرتوه، لهوانه: ولایات و هک جاران خهلافهت و نیستای نه مریکا، نیمارات و هک نیماراتی عمره بی به کگرتوو، کۆماری و هک به کیتی سۆفیته تی پێشو، نوستانه کان و هک تیران، همریم و هک کوردستان، و کانتۆنات<sup>۱</sup> و هک له سویره فرهنشاش... نیتر رهنگه نمونه ی نه بوونی نهو سیسته مه دهگهمن بێتو ته نهها له وولاته دیکتاتوره کان نه بی (که زۆریه ولاتانی عمره بی و سوشیالیسته کان و ههندیکه نه فریقی دهگریته وه)، نهزمونیکی زۆر سهرکهوتوه هه م بۆ نیداری و هه م سیاسی و هه م نه ته وهیش، نهو ولاتانه ی خاوه نی نهو سیسته ههمن زیاتر نارام و ناسایش و گهشه و تهبابی و به یاسایی بهرپۆه دهچی .

له نهزموونی نوێ دا سویره کۆن ترین سیسته می فیدرالی یه، بهلام نهگه ر ناوه کهشی نوێ بیت، نهوا ناوه رۆکی نوێ نیه، به هه یج جۆریك له داهینانی نهو روپی نیه ههروهک دهیان هوی هه مو مۆدیرنیه کی نیجایی بکنه مولکی خۆیان، هه مو نهوانه بناغه ی په یامی ههیه، نهگینا با سهرنج بهدینه شارستانی (نه دزیل ۱۳۲۵-۱۵۲۰ پ.ز) چه ند کۆنیشه و وهسفی له لایه ن زۆریه ی فرههنگه کان به کۆنفدرالی کراوه<sup>۲</sup>، لهو سهرده مه دا: له دوا ی دابهش کردنی و

<sup>۱</sup> کانتۆن فرهنسیه واته (قضاء، سویرهش مانای محافظه) - قاموس جیب - ۴۴ ل فرنی - عربی.

<sup>۲</sup> الموسوعة السیاسة - کیالی - م ن ب<sup>۱</sup> ۲۹۴ ل.



وەچەر خانى جیهان لە چاخی ئیمپراتۆریەتەوه بۆ ولاتە نەتەوهییەکان کە بناغەکی بۆ جیهانی نیسلامى و سێیەمى لە رێکەوتنى (١٩١٦)ی ساییکس بیکتۆ- سازانۆف) بەدواوە دروست بوو، نیتێ کێشەى نەتەوهییش بوووە سەرباری پێویستیهکانى سیستەمى فیدرالى.

لە ئەزموونى نوێدا ھەرمەکانى فیدرالى بە پێى سەرۆکى دەنگ دان و دیموکراسیانە توانیویانە جۆرى حوکم و مەزھەبى سیاسى و دەستورى ھەرمیش بگۆڕن وەک لە ھەرمەکانى سەرووى ناھیریا تا ئیستا (١٠) ولایەتیاں جارى پەڕەوکردنى شەریعەتى نیسلامى داووە وەک مۆدێرنترین چارەسەرى کێشەى کۆمەڵ و تاک بۆ ئەو شوێنە، ھەر وەھاش لە مالییزیا و پاکستانیش ھاوتای ئەو شێوەیە ھەیە.. ھەر چەندە رۆژنساوا و رۆژھەلات و عەلانیەتى جیھانیش راستەوخۆ یان ناپاستەوخۆ لە دژی پێش ھاتى وان، لەو چوارچێوەدا پەرلەمانى کوردستانیش بۆ پەڕەوھەندى ھەرم بە ناوھەند فیدرالى لە نێو زنجیرەى لا مەرمەزى و خود موختارى و کۆنفدرالى.. ھەڵبژاردووە، کە لە لایەن شۆڤینیستە عەرەبەکان پەسەند نەکراوە، ھەرچەندە بەشتیکیش (بەتایبەتى رەگەز پەرسەکانى عەلمانى عەربى) پێیان وایە ئەو سەرھەتای جیاپوونەوھێ، دەلێن دەبێت ئەو ھەنگاوە بێگێردیتەووە بۆ راپرسەکی گشتى دیموکراسیانەى، سەرانشەرى عێراق ئەک تەنیا لە کوردستان، بەو بۆنەشەو بۆ وەلامیش ھەلوەستەیک دەکەین:

١- فیدرالى و دیموکراسى لەو پەڕەوھەندى ئۆرگانیکى نینە، زۆر ولات ھەمە و ھەبوو فیدرالى بوو و دیموکراسى نەبوو وەک لە فیرەمۆنەکان کە باسماں کردو یەکیتى سەرفیەتى پێشوو وەک دیکتاتۆرى، سیستەمى ویلاياتى نیسلامى پێشوو نێزانى ئیستاو سودانىش وەک نمونەى تر.

ئینجا ئەوەش عەیبێکى دیموکراسیە کە مافى دەخوێت ھەر وەختێک راپرسی سەرانشەرى بکێت زۆرایەتى عەرەب لە عێراق دەنگ نادەنە فیدرالى یان ھەر



مافیکی تری سروشتی خەڵکی کوردستان، (بۆ زیاتر برۆانە بابەتی دیموکراسی لەو فەرەنگە).

٢- وولاتە فیدرالیەکان هێزی یە کگرتوویان گسورج و گۆژ ترە لە وولاتە نافیدرالیەکان، بۆیە هەموو زانا و فەرەنگەکان فیدرالیان بە مانای (یەکتایی سیاسی) وەرگێراوە<sup>١</sup>، بە پێچەوانەوێ زۆریە ئێمە وولاتانەیی شوێرش و کێشەکانی نەتەوێیی تیا یە نا فیدرالیین و دەسەلاتی ناوەندی تاک پەو دیکتاتۆر و تانیفی بسوو، نەگینا ولات هەییە چوار سەدەییە فیدرالیە و زۆریش ئارام و گەشە سەندوو شە.

٣- بۆ دیاری کردنی شێوەی پەییوەندی راپرسی بە سەرانشەری وولاتە کە ناکرێ بە تاییەتی ئەزموونە نوێیەکان، لە دوا ١٩٩٠ تا ئێستا ئێمە پڕۆسانە ئەنجام دراوە ئە ژێر چاودێری (نەتەو یە کگرتووەکان): ئەریتریا، چەند کۆمارتیکی سۆڤیەتی پێشوو، بیابانی روزنساوا، تەمبوری رۆژەهەلات، هەردوو بەشی چیکۆسڵۆفاکیا، چەند پارچەبەکی یۆگسلاڤیا، کیک لە کەنەدا، .. هێچ لە وانه راپرسیەکان لە سەرانشەری وولاتە کە ئەکراوە ئەنھا لە هەریە کە کراوە، چونکە دوو ئێزادی لێک جیا نەهروک نیستا و دەیی نین پەرلەمانی کۆسۆفا بەکۆی دەنگ داوا ی سەربەخۆیی دەکاو پەرلەمانی سربیا بەکۆی دەنگ دژیەتی، نینجا مەرج نیە ئەو هەریەش هەر راپرسی کرا هەمووی هەر سەربەخۆیی هەلبۆزیت، هەر چەندە ئەگەر هەلیش بۆین هەم لە پووی یاسایی و هەم لە پووی شەریعەتەو پەوایی پێندراوە، لەوانە کیک لە سالی ١٩٩٨ راپرسی کرا لە هەریە کە لە (٥١٪) دەنگی مانەوێیان دا لە کەنەدا ئەک سەربەخۆیی، بۆیە زیاتر نەو سەیتتە سەر جۆری دەسەلات و دەستور دادگەری ئێمە وولاتە.

٤- هەرچەندە مافی جیاپوونەو، رەواشەو یاسایەش، چەندین بریاری نیو دەولەتی بو دەرچوو، هەلبەتە بە پێی یاسای نیو دەولەتی گشتی هەرمیلەتیک

<sup>١</sup> بۆ زیاتر برۆانە: آ- الکشاف ب ٣٠ (ش-ی) ٢٨٥ ل. ب- مرسوع العالیة.



خاوهنی همریم وگمل ودهسلاتی سیاسی بوون مافی بوون به دهولتیان همیه، بویه له راستیدا فیدرالی همریکی نهمویهک بریتیه له دهسلاتی سیاسیه کی و واته زیاتر نژیک بوونه له مافی چارهی خونووسی له دهوله ته .

۴- فیدرالی فاکتوریک گرنکی یهک پارچیمی و کۆکردنه و پینکوه ژیان، با غموئی سمربردهی دروست بوونی فیدرالی له نوسترالیا باس بکهین، (پینجگه له دانیشتوانی رهسنی نوسترالیا که (نهپۆرجینهکان) ی پی دهوتری، چهنندین دهستو تاقمی جیاچای لیک پینچراوی له بهندی و مهنفی و بهدرهوشتانی سی هملدراوی بریتانی له جوار قۆلی جیاچای نوسترالیا دهژیان، کهچی له دوی سالی ۱۹۰۰ ز سیستمی فیدرالی دروست بووه یهکسر گهشی دهست پی کرد، پهرلهمانیشی لی دروست بوو و یاسایان دارشت و کۆمهلهگهیهکی پارچه پارچه یهکخسته و نهو نوسترالیه پیش کموتهوی نیستی لی درهچوه، همر چهنده ستمیشیان له دانیشتوانی رهسهنکه کردوه که زیاتر له ۵۰۰۰۰ ساله له نوسترالیا دهژیان، له هندیش ههمان دۆخ پرویدا له دوی جیاپورنهوی پاکستان لسی باری ناوهخۆی ههلهشایهوه همر نهموهو تایفیهو ناینیک بهرهو نارستمیهک بوون، نیتر له دوی ۱۹۵۰ سیستمی ویلایاتی پمپرهو کردو هندیان کرده (۲۱) ویلیهت، له همر همریمیک پهرلهمان و حکومت و سهروکی همریمیش خۆی بز دروست بوو نیتر تا رادهیهکی چاک نارام بۆوه و له پارچه پارچیمی رزگاری بوو .

له کۆتاییدا ماوه بلتین کۆنفسدرالی و فیدرالی جیاوازیهکیان لهوهیه یهکه میان: چهند دهولتیک لهسمر بنچینهی سهریهخۆی هاویهش له چهند پوهیهک له دهرهوه دا یهک دهگرن، همرچی فیدرالیه نهوا بهکگرنتی چهند حکومتیکه لغاو یهک دهولت یهک دهگرن، نهوکاتی دهولتهکه دهبیته دهولهتیک فیدرالی، بۆیه ناتوانریت بهعیراق بووتریت عیراقی فیدرالی تا بهلایه کهمهوه همریمیک تری فیدرالی بز دروست نهبی وهک نهوهی خواروو داوای دهکمن .



له کۆنفیدرالی دا بۆ هر ههنگاوێك یان بېیارتك كه هاریه شه پیتیستی به  
 کۆی دهنگی دهوله ته بهشداربووه کانه، که چی له فیدرالی دا به پیتی زۆرایه تی  
 دهنگی هه میحه کان دیته دی و گه لی مه سه له ی تر (بۆ زیاتر سه رنج بده: (کۆفر،  
 نه دوازد - Amodern dictionary).



( ١٨ )

## شورا ( پەرله مان ) Parliamen- National Assembly

نمو زاروايه له ناوهرۆکدا کۆنه، زۆر به راشکاوی له قورناني پيرۆزو  
فهرمودوو و ته به نرخه کان هاتوو به په پيرهویشهوه (ما رأيت أحد أكثر مشورة  
لأصحابه من رسول الله ﷺ) رواه الترمذي.

به پێی فهرهنگه کانیش دهولهتی نیسلام یه کهم سیسته م بوو که شورا  
به کاربهیتن<sup>١</sup>، به پێی هه ندن سهرچاوهی تری شارهزا له میژووی سیاسی دهولهتی  
نیسلامی له مه دینه نمو (عشرة المبشرة) زیاتر شوای دهولهت بووینه به پێی  
نوینه رایهتی نه خشی سیاسی و کۆمه لایهتی یه کهی:

١- ابوبکر و طلحة- له تیم، ٢- عمر و سعید بن زید- له عه دی،  
٣- عبدالرحمن بن عوف- سعید بن ابی وقاص- له زه هره، ٤- علی له هاشم،  
٥- عثمان- بنی نومهیه، ٦- زبیر بن عه وام- له نمسه د، ٧- ابو عبیدالله- له  
فهر<sup>٢</sup>، به لām رۆژئاوا یه کان نه وهش وهك هه موو به شه کانی تری زانست و فیکر و  
فهرسه فوو دۆزینه وه کان خۆمالی ده کهن، به پێی بۆ چوونیان که زۆربهی  
فهرهنگو نه نسکلۆبیده کانی جیهانی نیسلام و سێ یه میش به لاسایی کردنه وه  
تۆماریان کردۆته وهو ده بگێژینه وه بۆ شهو سه ره تایه ی سه ده کانی ناوهراست که  
نه نجه مهنیک دروست بووه بۆ بهرگری له بهرزه وه ندی دهره به گه کان، دوا ی گه شه ی

<sup>١</sup> موسوعة أديان- ص ٣٢٢.<sup>٢</sup> الموسوعة السياسة- ج ٣ ل ٥٠.



کردو بۈۋە نەنجۈمەنى شاھەكان و جەننى راۋىژو نوڭتەرايەتى.. تا بۈۋە پەرلەمان ،  
 لە ھەندى سەرچاۋەى ورد تر دەگىڭرەنەۋە بۆ پىش سەدەى (۱۱) ش بە تايىبەتى  
 كاتى ھىرشى نۆرمەندىەكان بۆ سەر بەرىتانيا ، نەۋە بۈۋە شى بەرىتانياش بانگى  
 پىياۋ ماقول و ئاينى شارەكانى كرد بۆ چارەسەرى ، نىتر نەۋە بۈۋە نەرىتىكى  
 سالانە (۳) جار دادەنىشتە ، لە دوايدا لە ژىتر فشارى ماقولان جۆن ساتىر  
 (بەلگەنامەى ماڭناكارتا) ى دەرکرد لە ۱۵/۶/۱۲۱۵ز كە لە ۶۳ مادە پىشك  
 ھاتىبو ، ھەقى چىنەكانى سەروو لە (ماقۇلوان ، پىساۋانى ئاينى ، بازرگانەكان ،  
 پىيانەكان ..) ديارى كرا ، نەنجۈمەنى بۆ دروست كردن ، بەرەبەرە لە سەردەمى  
 (ھەرى سىيەم لە سالى ۱۲۵۴ز بۈۋە بە پەرلەمان ، دوايى لە سالى ۱۲۶۱ز بۈۋە  
 دوو نەنجۈمەن ، (نەنجۈمەنى لۆردەكان-پىياۋ ماقول و ئاينىەكان) - (نەنجۈمەنى  
 گشتى-نوڭتەرى شارەكان) ، تا ئىشتاش ھەر بەردەۋامە<sup>۱</sup> ، بە ھەمان شىۋەش  
 مېژۋى پەرلەمانى نمونەى كە بە (شاى پەرلەمانان) پىش ناو دەبەن بۆ بەرىتانيا  
 دەگىڭرەنەۋە لە سەردەمى (شا نەدوارد) ، لە سالى ۱۲۹۵ز كە بۆ يەكەم جار پىياۋ  
 ماقولاننى دەرۋەى كنىشەشى بانگ كرد لە كۆيونەۋەيك ، نىتر لە نەۋروپا نەۋە  
 بە پەرلەمانى نمونەى ناو دەبىرى<sup>۲</sup> ، پەرلەمانى برىتانى ئىشتاش بە كۆنترىن  
 پەرلەمان دەژمىردىت ، ھەرچى (موسوعة البلدان) نەۋا پەرلەمانى (ئاليسىنك)  
 ئايسلەندا بەكۆن ترىن لەقەلم داۋە ، ھەلبەتە نەۋ تى رۋانىنە لە چوار چىۋەى  
 يەكسان كردنى مېژۋى جىھان بە مېژۋى نەۋروپاۋەيە ، نەگىنا لە پىش (ماڭنا  
 كارتا) و پەرلەمانى نمونەى (نەك لە دەۋلەتى ئىسلامى) مەدىنەۋ دواترىش ،  
 يەكەم راۋىژىش پەرۋەرگار بە فرىشتەكانى كرد لەبارەى دروست كردنى ئادەمى  
 زاد ، بۆيە مېژۋەكى پەيامى و گەردۋنى ھەيە ، ھەتا لەناۋ زۆرەى خىلەكانى

<sup>۱</sup> الموسوعة العالمية ب ۱۰ ج ۵۷۹.

<sup>۲</sup> بۇ زياتر ۱-نظم السياسة ، ب-الوسط في قانون الدستوري . آدموند . ج-موسوع العالمية ب ۱۰ ج ۵۷۹.

<sup>۳</sup> الموسوعة العالمية ب ۲ ج ۳۵۶ ، ھەروەھا (احزاب السياسة-دورجىيە).



جيهانیښ شتړه يک له و نهځومنه هېروه که پټک دهات له سمرهک تيره کان بؤ توږينه موو بريار دروست کردن له باره ی هر کښه يه کی نوئ، بؤيه زوړ فرهرهنگی تر ولاتی تر به خاوهن يه کم پرله مان دهزانی، لهوانه (موسوعة البلدان) پرله مانی نایس لهنا به کوڼ ترين پرله مانی جيهان دهزانی، له کهلتووری نه لمانيا نه ونه رته بؤ (رايشتاخی) نه لمانيا ده گټينه وه، له وېشه وه بؤ (نهځومنه پيوژی رۆمانی کوڼ)، هرچی (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولة) پرله مانی یاریس به کوڼ ترين ناسه .



له دواى سست بوونی جیهانی ئیسلامی کارنه کردن به شوروا له دواى شه  
ئینقلابی معاویه کردی جارێکی تر به و ناوه نوێانهوه هاتهوه ناو جیهانی  
ئىسلامی، یه کهم جار له سهردهمی مهشرووتیهتی یه کهم له سالی ١٨٧٦ز له  
دهولهتی عوسمانلی نیشی پێکراوه، دواى وهستا و جارێکی تر له ئینقلابی  
تتحدیهکان له ١٩٠٨ نیشی پێکراوه به ناوی (مهبعووسان) ئنجای پهریمهوه  
جیهانی ئیسلامیش له گهڵ دروست بوونی دهولهتی هاوچهرخ بویان .

هه موو نهو زاراوانهش له ناوه پوکدا هه رمانای شورا ده گرێتهوه، به لām پهنگه  
له هه ندیکیان مه رجه ئیسلامیه کانی لێ نه یه ته دی نه گینه له پیتناسی پهرله مان  
وه که له فهرههنگی به ناوبانگی (تۆکسفۆرد) هاتوه:

The group of people who are elected to make and )  
(change the laws of country)، نه وهش ده قا و ده ق ناوه پوک  
(مقاصدی مانای شورایه، ههروه که له فهرههنگه نوێه کانی شوریان  
بهو دهقه هیناوه (کانت سیلا لتعدیل الرأی أو الموقف)<sup>١</sup>.

له جیهانی سێ یه م هه تا کۆتایی جهنگی ساردیش شان به شانی ولاتیان  
سوشالیستی (بیجگه له چه ند ولاتیک نه ییت) سهسته می پهرله مانیان جیگیر  
نه بوو، ههروه هاش له جیهانی موسولمان نشینیش کار به شورا نه ده کرا مادام کار  
به شه ریه تهی ئیسلامی نه کریت، بۆیه ده سه لات هه مووی کۆی بۆوه له سه رۆک، له  
هه ندی شوتنیش پهرله مان هه بوو به لām تا ئیتستاش هیمایه و به س، ده سه لات  
پاسته قینهی نیه به تایبه تی له ژیر سایه ی ولاته دیکتاتۆر و تاک لایه ن و به مهاله  
سه رۆک و حزبی سه رکرده دا، گرنگترین نیشانه کانی بێ ده سه لاتی پهرله مان نه وانه ن:  
١- مه سه مره ن.

٢- زۆریه ی جار قایل و نا قایلان له ١٠٠٪ ه.

<sup>١</sup> Oxford - D- p٢١١

<sup>٢</sup> الموسوعة السیاسه ١ ج ٥١٩.



۳- كەمتر گەت و گۆ لەسەر بابەتەكانى پشت ھێنلى سۈر دەكرى.

۴- ملكين اكثر من ملك.

۵- ئەندامانى پەرلەمان بى ناگان لە بارى خەلك.

۶- پىسپۆر نىن لەو كارەيان.

چاران بە ھەردوو شتو پەرلەمان ھەلدەبۆتەردا چ راستەوخۆ لە لایەن مەبلەت چ بە مەراتبەشەو، لە سەستەمى دیموکراسى نەستادا پەرلەمان ھەلدەبۆتەت راستەوخۆ دەسلەتتى ياسادانانى ھەبە، ھۆمەتەش دەسلەتتى جەبەجى کردن، لەژىر سايە دەستور، لە ھەندى شۆتەش ھەر پەرلەمانە ھۆمەت و سەرۆك ھەلدەبۆتەت يان لىتى ھەلدەبۆتەرتەت، سزاو چاودەتەت دەکا تا نەو رادەبە مەتەنەى لە ھۆمەت دەستەتەو، نەو پەرۆسەبە پەتە دەلەتەن (حجب الثقة)، ھادەتەن کورسەكانى پەرلەمان پەر دەكرەتەو لەسەر بىچەنەى رەژە بەشداری و دەنگى نەو حزبە، بۆبە چەند فراكسىۆنىك (كوتلەبەكە) لەناو بەك پەرلەمان دروست دەبەت، نەو كۆمەلە فراكسىۆنەى دەكەونە ھارەبەمانەتەى و زۆرايەتەى دەنگ مسۆگەر دەكەن بۆ دروست كەردنى ھۆمەتەتەكى نەتەلافى، نەو فراكسىۆنەى بەشداریش نىن لە ھۆمەت پەتەيان دەووتەت (معارەزەى ياساى) نەو ناوە بۆ جیاكەردنەو ھەبەتەى لە معارەزەى چەكدارى و دەرەوەى پەرلەمانە.

بە پەتە (دۆقەبە) لەسەر ھەمان بىچەنەى ھارەبەمانەتەى نەو فراكسىۆنەلە لە دەرەوەى پەرلەمانەش فەكەرەى (حزبەى لى) دروست بۆو لە ناوەراستەكانى سەدەى (۱۸) <sup>۱</sup>.

لەو لایەشەو مەرج نە پەرلەمان و ھۆمەت تەواو لىتە جیاپەنەو لە ھەندى شۆتەن ھەر ئەندامى پەرلەمانن دەپنەو سەرەك وەزىرانەش وەك توركيا، لەپاستیدا لە دواى پىك ھاتنى (تەنجومەنى مەزنى توركيا) لە ۱۹۲۱لەلایەن ئەتاتوركەو بەپەتەى مادەى ۲، ۳ دەستورەكەى، نەوا دەسلەتتى پەرلەمانە

<sup>۱</sup> الاحزاب السياسية - دۆقەبە.



حكومي نزيك كرانه‌وه‌و تا نيشتاش سيسته‌مي ديموكراسي به هۆيه‌وه‌و له‌نگه‌، بۆيه‌ش نه‌سلي لىك جياكرده‌وه‌ي (نسبى) هه‌ر سى ده‌سه‌لاته‌كان و ده‌سه‌لاتى نوهمه‌يش (كلكم راع و كلكم مسؤول عن رعيته‌..) له‌ ئىسلام هاتوه‌له‌سه‌رده‌وه‌ي (راشدین) كاري پيكراره‌، نه‌ك وه‌ك نه‌موروپيه‌كان بۆ (مۆنتسكىۆ) ده‌گيرنه‌وه‌<sup>۱</sup>.

خودى پەرله‌مان وه‌ك هه‌موو ده‌زگاكانى تر ناسنامه‌ي (عه‌قاندی) نيه‌، نه‌كه‌مويته‌ سهر به‌كاره‌يته‌ره‌كاني، واته‌ نه‌گهر گريمان كورسيه‌كان هه‌مووى به‌ شيوعيه‌كان پير كرايه‌وه‌ نه‌وا پەرله‌مان ده‌بته‌ ده‌زگايه‌كى ديكتاتۆرى پرۆليتاريا و گواستنه‌وه‌ به‌ره‌و شيوعيه‌ت، نه‌گهر ئىسلاميش ده‌رچوو ده‌بته‌ شورا، هه‌ر چه‌نده‌ له‌ناو به‌ره‌ي چه‌پيشدا مشتمومپ هه‌يه‌ له‌سه‌ر خودى پەرله‌مانيش، شيوعيه‌ په‌سه‌نه‌كان پەرله‌مان به‌ ده‌زگايه‌كى برجوازي تاييه‌ت به‌ سيسته‌مي سه‌رمايه‌دارى و ليبرال ديموكراسى له‌ قه‌لهم ده‌ده‌ن، به‌لام سوشيال ديموكراسيه‌كان و (نسۆرۆ شيوعيه‌كانيش) چوونه‌ ناو پەرله‌مان و له‌ شوئنانى وه‌ك فرده‌ساو ئىتالياو يونان و پرتغال سووديان لى بينى، پيش بينيه‌كه‌يان تا راده‌يه‌ك هاته‌ دى كه‌ ده‌كرى له‌ رۆى به‌شداری پەرله‌مان ده‌روازه‌ي گۆزانكارى و چاكسازى بكه‌يته‌وه‌ به‌ هه‌تانه‌وه‌ دوور له‌ ديكتاتۆريانه‌.

به‌ هه‌مان شۆه‌ش له‌ فكري ئىسلامى هاوچه‌رخيش كيشه‌ هه‌يه‌ له‌سه‌ر به‌شداری پەرله‌مان و ده‌سه‌لاته‌كاني و هه‌م له‌ خودى شورايش به‌ تاييه‌تى له‌و پرسیاره‌ ناخۆ ويلايه‌ت بۆ كام له‌م سى ده‌زگايه‌ بۆ (فقيه‌-يان نه‌مير) يان بۆ (شورا) يان بۆ (نومه‌ته‌)؟ (زياتر نه‌و وه‌لامانه‌ له‌ به‌شى فكري ئىسلامى باس ده‌كه‌ين)، به‌لام بۆ به‌شداری ئىسلاميه‌كان له‌ پەرله‌مانىكى فره‌ لايهنى عه‌لمانى و چه‌پى نه‌ته‌وه‌يى ديسان كيشه‌ هه‌يه‌، به‌ شىك له‌ ئىسلاميان پىيان وايه‌ پەرله‌مان جىنگه‌ي ياساداننه‌و نه‌وه‌ش ته‌نها مافى خوايه‌ دايرپيژى بۆيه‌ (كه‌فره‌)، هه‌ندى فه‌يله‌سوفى نه‌وروپيش نه‌و راپه‌يدان هه‌يه‌ له‌وانه‌ (ئه‌مانويل كانت) ده‌لى مروؤ

<sup>۱</sup> بۆ زياتر سه‌رنج به‌ (روح القوانين) - مونتسكىۆ.



ناتوانی یاسا بڅخوی دابریږی چوڼ بز کومل دتوانی، به لام بهشتیکی تریش زیاد له پتیست بی ستر دوو بهشدارۍ دهکمن هتا له کښسې نیرانلیش نندامی نیسلامی همیه، بهشی ستریه میس به میان رهوانه تر وا دپروانته پهرله مان که دهزگایه کی بی ناسنامه هیه، ناسنامه عهقائیدیه که ی نه که ویتته سر نه و نندامانه ی کورسیه کان پر ده که نه وه له لایه ک، له لایه کی تریش نو ددستوره ی ولات، هر دوو کیشیان به دوری خویان ده که ویتته سر جوری میللت و راستی و دروستی هله لېواردنه که، نه گمر بمو شیوه دروسته بوو و نیسلامیه کان دهنگ بهیتن نه واهمان پهرله مان ده بته شورا یه کی نیسلامی به هزی دیو کراسیانه ده توان ددستوریش وهرگیرن، کښسې نو بهش نیسلامیه ی که دزی شمزمونی بهشدارۍ پهرله مانین به هه موو باریک کښسې زانیاریه، له راستیدا پهرله مان یاسا دانان نیه به لکو دهره ټنجرانی یاسایه له ددستور، بویه نو کښسیه له گهل ددستوره نه که له گهل پهرله مان، ددستوریش له لایه پهرله مان دانارپیږی نه و هیان له سرووی دهسه لاتی پهرله مان، له دهسه لاتی میللته، که واته هاتینه وه سر نو پرسپاره ناخو نو میللته نیسلامیه، عهلمانیه، مهسیحیه، .. واته لیره ویه کښه که. بویه نو کاتی دهنگ ددریته ددستوریک نیسلامی که دهنگ دهران سیفاتی (نومه) یان هبیت نه که عوام .. نا لهو کاتیه عهلمانیه سسودمه ند دهیت له نمرانی خه لک و جڼگه ی خزی ده کاته وه، لهو دڅه هله لېواردنانه دا پهرله مانیک پسرور دروست نابیت له یاسا دهره ټنسان و دارپشتن به پتی پای (ستیرات مل)، خه لال له بنه چه دا لهو دی له دهنگ دانسی میللته ټیک عوام نه و دهنگی زانا و نمرانیک وه که یه که، نو میللته هله لځه لټاو و ره مه کی دهیت ناتوانی بته چاودیری که له سر نو پهرله مانه ی که خوی هلی بڅاردوو، بویه نو جوره پهرله مانه ش ده بته شیوه دیکتاتوریه که له میللته ده پچرې هتا له باشرین دڅی دیو کراسییدا وه که مهایه تیه که جبار وایه بریاری پیچموانه ی خواستی میللته که ش ده دا، نه و هیان سه لیا ته کانی گشتی پهرله مانه .



بۆ ھەموو ئەو چارەسەریە دیسان دەبێ بگمڕینهوه سەر چاوگی کیشەکان کە دەستوورە، ئەگەر دەستوور بە عەیار دارژرابوو ئەو کاتی ئەک عەلمانی دەتوانی لە گەل ئیسلامیەکان نوێنەری نابنی تریش ئەندام بن لە پەرلەمان یان شورا ھەروەک لە نێران چەندین ئەندامی شورای مەسیحی و یەھودی و بەھانی تبادایە، لە شورای سودانی سەردەمی (ئینگاز)دا دەبینین چەندین ئەندامی شورای ھەتا سەرۆکی ویلايەتیش نافرەت و مەسیحیشە، ھەروەک لە قوریشیش لە سەردەمی سولتانی عوسمانیەکان قەشە مەسیحیەکانی ئەندام بوو لە دەستە بەلا بە فرمانی سولتان و شێخ الاسلام.

### مەبەستەکانی شورا ( پەرلەمان ):

لە راستیدا ئەو شتوازە لیبرال دیموکراسی و پەرلەمان و فرە لایەنی و دەست گۆڕی ... بەرھەمی ئەزمونیکی دوور و درێژە... لە کاتێک نابنی راستەقینە نەبێت زۆرێک لەو ئەزمونانە باشترین داھێنانی بەشەری، (ستییورات میل) لەبارە سەنۆرەکانی پەرلەمان و دەسەلاتی حکومەت و سەرەستی تاک نووسیبویەتی: ئەوانە چاکترین مەبادینەکانی لیبرال دیموکراسی، پێشی وایە حکومەت ئۆتۆتەراییەتی ھەموو لایەک ناکا، بۆ ئەوەی ئەو حکومەتە ستەمکارنەبێ و (لا مرکزی) بیت و بۆ ئەوانە لە حکومەت نین ئەو ئەو دەزگایانە بۆ پڕکردنەو و بەشداری لە حکومەت شتوازیکی ھەرە گونجاو، بەو شتوێە نەویش پەرلەمان بە ھەلە دەزانێ، بەلام ھیچ بەدیلتیکی تری ئەدۆزیتەو نەگینا زۆر گومانی لە پەسپۆری ئەندامانی پەرلەمان ھەیە، ھەلبەتە (ستییورات میل) ناھەقی نەبوو لەو تەبیینانە، ھەر ئەوەشە لە بنەڕەتدا جیاوازی پەرلەمانیکی ناسایی و شورا، شورا دەبێ ھەلبۆزراپی لە لایەن نوومەت کە ھەموویان دەزانن (کەسی شایستە بۆ ئەو شوێنە شایستە) ھەلبۆزرن کە پەسپۆرن، چەند مەرجێک ھەیە لە ئیسلام بۆتەو کەسانە شایستە شورا و مشاوەرەن، یان



شورا ههلهده بۆيرين نابي نهقام دزو هه سودو دوروو ترسونك و ناره زووباز خوويست بي، واته نابي عموام و په مه كي بن، تعمهيان جياوازي بنچينه مه له پرووي هونه ري كار، جگه له جياوازيه كاني تري فكري، دلسوزي، چينايه تي، .. بزيه ده بينين بنه ماكاني شورا ستانده رترة له مه بهسته كاني پهرله مان كه هه ري هه كهيان له فهرهنگه جيا جيا كاني نيسلامي و عهلماني هاتووه.

### بنه ماكاني شورا:

- ۱- دورو خستنهوه له جه بريهت (ديكتاتوريهت).
- ۲- واده كا ده سلات لا مه ركزي بيت.
- ۳- خهليفه به هه لباردن و (به يعه) بيت<sup>۱</sup>.
- ۴- ويلايه تيش له كو تايدا ده بهت مولكي نومهت.
- ۵- ده ست گوري ده سلات ده بيت نهك ميراني و خو سپاندين.
- ۶- خه لكي شايسته له شويني شايسته.
- ۷- چاره سه ري به ستانده ر بۆ كيشه كان.
- مه بهسته كاني پهرله مانيش كه له فهرهنگه كاني سه ردهم هاتوون هه مان شته:
- ۱- چهق نه كردني ده سلات و بلاو كردني ده سلات (دژه ديكتاتوري).
- ۲- به شداري زۆره ي خه لك.
- ۳- بريار و هه لويسي دروست.
- ۴- به مونه سه ساتي كردن نهك ناره زوويي.
- ۵- سپي ژيه تي.
- ۶- بووني ياسا له سه رووي هه موان.
- ۷- به ياسايي كردني معاره زه.

<sup>۱</sup> (من يابع امير من غير مشورة المسلمين فلا يبيعه له، ولا يبيعه للذي يابعه، فالخلافة شوري) (عمر بن الخطاب).



۸-ئارامى و تەقاندنەۋەي تراناکان.

۹-راۋىژ لە بېريارە گىرنگەکان و جېيەجېن کردنىش.

### پەرلەمانى كوردستان:

لە دواي رايەپرېنى سالى ۱۹۹۱ و كشانەۋەي ئىدارەي حكومەتى ناوهندى و گەشەي ريكخستنى كۆمەلى كوردستان و بىسەروبەري بەرەي كوردستانى و ململانئى دوو ھىزە سەرەكەكە.. ھەموو نەوانە بېرى ھەلبژاردنى پەرلەمانى ھېتايەكايەۋە و لە ۱۹۹۲ پەرلەمان ھەلبژێردرا بە پېشېركى و بەشدارى نمو حزب و لايەنانە بە نەنجامەكانىشيمو:

۱- (ليستى زەرد) پ.د.ك: ۳۳۷۸۷۹ كە دەكاته ۴۵,۲%.

سەرۆك: ۴۶۶۸۱۹ كە دەكاته ۴۸,۳%.

۲- (ليستى سەوز) ي.ن.ك+ (زەحمەتگىشان): ۴۲۳۹۳۳ كە دەكاته ۴۳,۸%.

سەرۆك: ۴۴۱۰۵۷ كە دەكاته ۴۵,۶%.

۳-ليستى (سەوزو سېي) نيسلامى، (يەكگرتو<sup>۱</sup> +بزوكتەۋە): ۴۹۱۰۸ كە دەكاته ۵,۰۸%.

سەرۆك: ۳۸۸۱۵ كە دەكا ۰,۴%.

۴-حسك (شىن): ۲۴۸۸۲ كە دەكا ۲,۵%.

سەرۆك: ۲۳۳۴۲ كە دەكا ۲,۴%.

۵-ح.شېوعى عىراقى: ليست: ۲۱۱۲۳ كە دەكا ۲,۱%.

۶-پارتى گەل: ۹۹۰۳.

۷-سېي لايەن: ۵۰۱ دەنگ.

ليستى زەرد يەكەم دەنگى ھېتا بە زيادى (۱۴۰۴۲) دەنگ كە دەكاته رىژەي ۱,۴% لە سەرۆكايەتيش (۲۵۶۷۲) دەنگى زيادى ھېتا، نمو رىژەيەي كە ھاتە

<sup>۱</sup> بەكگرتو جاڭ نەدراپو، بەلام كارى ريكخراۋەي دەسنى پىن كىرەپو.



سر دهزگار په خشو کار پس کردن (٤٩٪) ی په کیتی و له ٥١٪ ی (پ.د.ک)، ریزه ی راسته قینه نیه، به لکو نهوه زیاده ی دهنگی نوو حزبانمن که دهنگه کانپان نه گه پشته (ریزه ی یاسایی له ٧٪. کمو ریکه وتیرون.

همرچه نده نزموونیکي نوو ده گمن بوو، تا راده یه ک سرکه وترو بوو، به لام دواپی (ی.ن.ک) به نه خجانه کی قابل نه بوو، لمو کاتی (پ.د.ک) ته نازولی له و پره زیاده دهنگی کرد، ریکه وتن که نه خجانه کی جار نه دریت، ده سلات بوو همیه کیان (٥٠ به ٥٠) بی، په کم کزبونموه یان گرتدا، له سر نوو بنچینه حکومه تیان دروست کرد که سرۆکی پرملمان له (پ.د.ک) بیت و سرۆکی حکومت له (ی.ن.ک)، بالا دستی همه لایه نه ی (ی.ن.ک) له هممو بواره کانی پیوه دیار بوو، دوا ی ماوه یه کی کورت سرۆکی حکومت و وه زیری پیشمه رگه له لایمن (ی.ن.ک) گزدر و له مده نپانه زیاتر بمره و عسکه رپانه، نیت نه ونده ی نه برد سره تای شمې برا کوژی دهستی پین کرد له لایمن (ی.ن.ک) و (بزوتنموه ی نیسلا می)، دواپیش له گمل (پ.د.ک)، په کم جهنگیشی له گمل هیزه کانی (پ.ک.ک) بوو.

له دوا شمې برا کوژی و گرتنی بینای پرملمان له لایمن (ی.ن.ک) بووه هوی نموه ی (پ.د.ک) شرعیه ت له پرملمان بسینتیموه به ناشمرعی له قه لم دا، به هانه ی (ی.ن.ک) نهوه بوو گوايه (سرۆکی پرملمان- جه وهر نامیق) بوو پته ره سدی توبچیه کان، به خیرایی هیزه کانی نیسلا می گه پشته بینای پرملمان و بو پارترگاری و دهرکوت ته نها مش و مړیکی ساده یه نه ک داگیر کردن، به لام دیارده یه کی زیده ناشرین و بی مسنورلیه تانه بوو، له میژوودا چند جاریک به ده گمن کاری و پرووی داوه، له وانه : (کرۆمیل) پرملمانی به ریتانیا داگیر کردو له سر دهرگاشی نووسی نه و خانووه بوکرتسه همرچی دهیموی، پان وه (یالتسین) و هیزه که به تزپ و تانک که له (دوما ی) رووسیای دا له و سرده می (رؤسلان حسب الله توف) سرۆکی پرملمان بوو...



له ميانهمی شعری برا کوژی چەند جارێک تەمەنی پەرلەمانیان درێژ کردووە که له نەسلدا بەلێن وابوو تەنها له دواي سالتیک هەلبژاردن بکێشەوه، دواي ١٩٩٧/٨/١ هێزەکانی (پ.د.ک) به هاوکاری هێزەکانی عێراق به ناوی (توکلێت علی الله) هەولێریان گرتەوه و لەو کاتیەوه (پ.د.ک) پەرلەمانی دروست کردووه، زیاتر له (٦٠) نەندام دەوامیان دەکرد له کۆی (١٠٥) نەندام، به پێی بۆجرونی (پ.د.ک) نەوه رادهی یاساییه، بۆیه وهک پەرلەمانیکی شعری لهو ماوهیه تا سالی (٢٠٠٢) چەندین یاسا و بڕیاری دەرکرد تا گەیشته هەموارکردنی یاسای حزبایەتیش، هەرچی نەیارو بەشدارنەبووهکانی پەرلەمانیشە دەلێن ئەو پەرلەمانە هێزی یاسایی له دەست داوه، چونکه:

١- ماوهی درێژکردنەوهی له هەموو پێوانەیهکی ناسایی و ناسایی دەرچووه (وهختی مانای دانیم نیه).

٢- رادهی یاسایی ناکهوتیه سەر ژمارهی نەندام، بەنکو دهکهوتیه سەر رێژهی لیستی بەشدار که دهی بکاته له (٥٠٪+١)، له کاتیکه به حسابیکی ساده دهبینن ئەو رێژهیه دەرناچی چونکه بەشداربووان (لیستی مۆر) و (لیستی زەردن)، که دهکاته:

$$٤٥,٢\% + (٥٠٠) \% = ٤٥,٧\% \text{ نووستانه.}$$

٣- کۆمهلتیک خەلک مردوون له دەنگ دهران و نەوهیهکی نوێش پێگەیشتر و کە شایستهی دهنگن.

٤- ئەو پەرلەمانانە که درێژ دەکرانەوه وهک نەوهی لێنان تەنیا له کات و ساته جەنگیهکان بوو هەر جەنگ تەواو بوو هەلبژاردن کرا، نینجا هیچ چالاکی و یاسایهکی دەرناکرد. له گەڵ چەندین خالی تر لهو شتیهیه، بهلام پاساوی بنچینهی بۆ مانەوهی پەرلەمان هەروهک سەرۆکی (پ.د.ک) له دانیشتی پەرلەمانی سالی (٢٠٠٢) ناماژهی بهو قەیرانه کرد و وتی: دهزگایهکی تری شعری شک نابینن له کوردستان جگه له پەرلەمان، که تا رادهیهک راسته، ئەو



قهرمانه به هډه پيښور درواړو ماوه تا له ٢٠٠٢/١٠/٤ جاري کي تر پهرلسمان به هرهوړ ليسي به شدار کويرونه وه و (ي.ن.ک) به نه غماجه کي. سالي ١٩٩٢ قايل بوو که (٤٩٪) کورسي هه بيت و (٥١٪) پيش بز (پ.د.ک)، تا هه ليار دني نوې و ناوې لي نرا پهرلسماني نينتقالي.

له راستيدا دامه زړاندني پهرلسمان و حکومت له کوردستان هه ننگاوتي کي بويرو گرنک بوو، هر هه مان دوو دهزگاي ياسادانانو جي به جي کردن بسو نهو زارواه نوتيانه ي پي درا که تمواوېش له گهل ده ستورو ياساي نيتو دولتمتېش کړک بوو، چونکه هه له (خود مرختاري- حکم الذاتي) و هه له فيدراليش و به سه روو تر ده توانري حکومت و پهرلسماني هه بيت، هه روک له هند، پروسيا.. فوونه ي پيش چاو تر حکومت و پهرلسماني فه له ستين له چوارچيتوهي (حکم الذاتي) يسه، بوو مایه ي شادمانی خه لکي کوردستان، نيتر هيويان وا بوو که نه زموني کورد وهک ولاتاني عمره ب نه بيته ديکتاتوري و دهنگ هينساني ٩٩،٩٩٪ و پاوان و شهريه دهسلات، که له زور لادا دهسلاتي حزيه کورديه کان به دهسلاتي عمره بي چوه.. به داخوه له کوتاييدا وا ده رجوو.. هيتا نهو پهرلسمانه دهسلاتي راسته قينه ي خوي له ژير رينمايي حزبايه تيدايه، زوريه ي برياره کان له پيشدا به ناماده کراوي له (م.س) يوه ديت، له راستيدا دهسلاتي پهرلسمان لاواز ده بي له ژير سايه ي (به مای ته وافوق)، چونکه له کوردستانيش له نيوان نهو دوو حزيه دهسلاته کان به پي ته وافوق دابه ش کراوه، نهو ته وافوق دده ش له جهان دا ته نها لهو وولاتانه په يره کراوه که دوو پيکها ته ي ليک جيان له وانه: چي کو سولوفاکياي پيشو قوبرس و لبنان و عراقي نيتا .. که واته نهو دوو حزيه له بهر دهسلات بازي ناماده بوون ميله تيکي يهک ميروو زمان و مزه ب و.. بکه نه دوويه شي وا که خه ريک بوو له سايه يدا فيدرالي نورستاني (محافظات) بهر جهسته بيت، به لام بز داهاترو که رهنگه فره لايه ني بکه و ته ناوي و بهرو پيش تر بجيت.



## ده قې نامه کې شې جورج:

له شای ټینگل تراوه (جورج) بز خلیفې مو سلمانان له شانشینې نه نده لوس،  
 خاوهن شکز (هشامی سی یم) پای په رز... دواي سلاو و ریز:  
 گوټیستی بالای پلې خوټندن و زانست و پیشه سازی بسوین لای نټوه،  
 ویستمان به شیک له و رووناکیه بهر نوه کانی نټمه ش بکموي که ته و او بی به شین  
 له زانست و زانیاری، نوا خوشکه زایه کم شازاده خام (دوبانت) م نارد به خو و  
 به دهستمیک له کچه ماقولانی ټینگل ترا به دیاربه کی ساده ش بز جهنابتان<sup>۱</sup>،  
 داوامانه که به زانست و زانیاریه و به گریټه و لمان تا نوه کان فیره زانست  
 بکن.

خزمه تکار تان

جورج

خلیفېش وهلامی داوه قابل بو و فیره زانست بکریڼ له سر بودجه ی (بیست  
 المال)<sup>۲</sup>.



بهو شټویه درده که وې نه گمر هه موو میژوو به میژووی نه وروپاشه و داپړین  
 له کاریگری ناین و هتا شو نامه یی س وروش چاوپزشی لی بکمین، ده بینین  
 نه زمونی به شمېرې ته نها له دواي سده ی (۱۲) ددستی پی کردوه، که چی  
 شورای نیسلامی به لایمن که موه (۶) سده پش نه و میژوو به ناوه پژکینکی  
 کرده ی دامه زراوه، ټینجا شورا پر به ناوی راویژو ته گېرو داپړشتنی هه لویست و  
 یاسای نویه، که چی پرله مان وه له زمانې فدرنسی به مانای (قسه کمر

<sup>۱</sup> دواي له کټیپی تر ده رکوت دیاربه کان زیر بوینه.

<sup>۲</sup> بز زیاتر سرنج به ۱- التمكن للامة الاسلامية ل ۶۹. ب- نحو أسلوب أمثل للدعوة الاسلامية  
 ۱۷۷۷. ج- الغرب نحو الغرب.



parler ) ئەوەندە لەو ناوەڕۆکەى ئىرك و فەرمانى ئىستای پەرلەمان نزيك نيه،  
 كهواته هەردەم لە گەشەى زاراوەكان سەربردەى لاى رۆژناوا زياتر زەق دەبێتەمە  
 چونكە لەوى بە ناتەواوى پى دەگرى بەرەو ئەواويەك كە لە ئىسلامدا هەبەرە،  
 هەر بە سەرئىتەكى سادە دەبينىن هەر لىترەش لەوانى پيشوو داهايتروش دەبينىن  
 چۆن پەرلەمان لە سەدەى (١٢) ە بەرپى كەوتوو بەرەو ناوەڕۆكى گەشە دە؟ كە  
 شوراىە .







(۱۹)

## دستور Constitution القانون الاساسي

له سمرده می ده ولتی مه دینه دهستور هه بووه ناوی (الصحيفة) بووه، ماده به ماده له قورئان وەرگیراوه<sup>۱</sup>، به لām وهك ( وشهكه) واپس دهچی له بنهچه دا كوردی یان فارسی بیت ، له سه دهی ۱۹ پهریه وه نیتو فهرهنگی عوسمانی دوايش عهره بی بۆیه له (لسان العرب) نمو زاراوه نیه كه چی له (قاموس المحيط) هه په دهلی (الدستور: النسخة المعمولة للجماعات التي منها تحريرها) له (فهرهنگی (كوردستان) یش هاتوه دهستور مانای بنهگه، ری پیشان دان ...كه ده لێن دهستوری كورد هواری به مانای دابو نهریته ره سه نه كان دیت.

جاران به وهزیری دهسته راست یان وهزیری گهوره یان نمو وهزیره زیاتر له نیش وکاری خه لکی پینچاوه ته وه وتراوه (دهستور)<sup>۲</sup>، له نیرانیش به وه ده فته ره وتراوه دهستور كه مانگانه ی سهر بازه كانی لی تۆمار كراوه .

به لām بهو مانایه ی نیتستا كه یاسای بنه رتی یه یه كه م جار (وهك فكري به شمري) له به ریتانیا پیاوه كرا، نه ویش وهك فكه له رتی ته نه ده لوسه وه پتی گهیشته، به پتی سیستم و نهریت و به رژه وهندی شایانه ی خۆیان و هه ندی نهریتی سیاسی رۆمان و یۆنانی كۆن دهستور تکی وایان دا پشت وهك ریکه و تن نهك نووسینه وه ی ماده به ماده، كه هه مان سهرچاوه ی به لگه نامه بالا که ی (مانگا کارتایه) ی سالی (۱۲۱۵)ز له لایهن شا جۆن سانتیر ده رچووه، نیت به ره

<sup>۱</sup> معركة المصلحات - د. محمد عماره، ج ۳۷.

<sup>۲</sup> تعريفات جرجاني - ماده دستور - ج ۶۱.



بهره و لاتانی تریخی گرتوه، دهستوری نه‌میریکی له ١٧٨٧ و دوايش دهستوری فرنسی له ١٧٩١ و دهستوری نوسراو سه‌ری هه‌لداو ته‌نیه‌وه بۆ وولاتانی هاوچم‌رخ، تا جاریکی تریش له ١٨٧٥ ز هاته‌وه ناو ده‌وله‌تی عوسمانیش به تاییه‌تی له پێی مدحت پاشاو بزوتنه‌وه‌ی (عوسمانی لاو) به‌ناوی مه‌شروثیه، له‌ناو وولاتانی عه‌ره‌بیش یه‌که‌م ده‌ستوو (به‌ مانای ده‌چه‌له‌کی ده‌ستوری له‌ سالی (١٨٥٧) ز له‌ لای (محمد بای دوهم) له‌ تونس ده‌رچووه، دوا‌یی له‌ میصر (١٨٨٢ ز، له‌ سه‌عودیو له‌بنایش ١٩٢٦ ز، سو‌ردن ١٩٢٨، له‌ سو‌ریا ١٩٣٠، لیبیا ١٩٥٠، عی‌راقیش ٢١/٣/١٩٢٥.. نه‌وه‌ی له‌سه‌ر نه‌و ده‌ستورانه‌ی وولاتانی عه‌ره‌بی ده‌گۆترێ تا نیتاش نه‌ویه هه‌موو نه‌و ده‌ستورانه له‌ لایه‌ن (د.أحمد عبدالرزاق سه‌نه‌ری ١٨٩٥-١٩٧١) نو‌وسراوه‌ته‌وه که‌ فه‌قیه‌ه‌کی یاساناسی میسریه، دکتۆرای له‌ فه‌ره‌سه ته‌واو ک‌ردبوو، زۆر له‌ ژنیر کاریگه‌ری یاسا و ده‌ستوری فه‌ره‌نسی نو‌وسیه‌ته‌وه تا راده‌ی وه‌رگێرانی کت و مت، هه‌رچی لایه‌ سیاسیه‌که‌شیته‌ی زۆربه‌ی خو‌رد ک‌ردنه‌وه‌ی نیت‌داب و وه‌سه‌یه‌کانی نیمه‌ریالیزمی بووه، له‌و دوا‌یه هه‌ندی به‌ندی به‌لای سۆشیالیستی نه‌ته‌وه‌یی و له‌ هه‌ندی شوین به‌لای شیوعیه‌ت و (ب‌اری که‌سه‌یش) به‌لای شه‌ریعه‌تی..چووه، بۆیه نه‌و ده‌ستورانه‌ی نیتای وولاتانی عه‌ره‌بی زۆربه‌ی به‌ ده‌چه‌له‌ک فه‌ره‌نسی و نه‌ویش بۆ نه‌ریتی رۆمانی کۆن و هاگناکارتا و نه‌ریتی بیانی ده‌گه‌رێته‌وه، که‌ زیاتر گ‌وزارش له‌ نه‌ریت و فه‌ره‌هنگ و که‌لتوو‌رو ناینی خۆیتیان، بۆیه نه‌و ده‌ستورانه نه‌ له‌ نزیک نه‌ له‌ دو‌ور له‌سه‌ر نیسلا‌م حساب نین، چاک‌ترین پێناس ده‌توانی ب‌لێتی ده‌ستووری عه‌لمانین، ده‌ستووری نیسلا‌می و عه‌لمانیش به‌و لێک جیا ده‌ک‌رێته‌وه له‌ وولاتانی موسولمانشین دا، ده‌ستووری نیسلا‌می سه‌رچاوه‌ی وه‌رگرتنی به‌ تاقی ته‌نها شه‌ریعه‌ته، نه‌وه‌ش گه‌وره‌ترین شو‌رش و ناما‌نجی پێغه‌مبه‌ره‌کان بو‌وه و ناما‌نجی بزوتنه‌وه نیسلا‌میه‌کانی نیتاشه.



دستوری عثمانی له جیهانی نیسلامیدا له باشتترین دڅخیدا په یوهندی به شریعتی نمو بڼه لاوازه په که له بڼه جدا له (کېونگره یی یاسایی لاهای ۱۹۳۷)<sup>۱</sup> له لایین یاسا ناسانی نه وروپی نمو بڼه تومار کړا وه که ههنگاو یکی نیجایی بڼه هم ورو جیهان، بهو شتویه: (الشریعة الاسلامیة مصدر هام التشریع) یان (مصدر رئيسی من مصادر التشریع)، واته شان به شانی (شریعت) هاو به شیک له دستور و شریعتی غیره نیسلامی بڼه دادرژن که نه ووش له لایین زانیانی نیسلامی و بزوتنمه نیسلامیه کان روت ده کرتنه به پتی نایه تی ﴿وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾، ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾. به شیک تری نیسلامی پتی وایه نمو به نداندی سر و دروسته بو تو تاخی گواستنه ده که هتا هتا به .

بهو شتویه زوری ولاتانی موسولمانشین بریتین له کوماریکی سوشیالیست یان نه ووهی یان شاهشین و لیرالی، یان کوماریکی تیکم له وانه .. په کم دستور نیسلامی له قوناغی نویدا له (نیزان) له دوا ی شورشی ۱۹۷۹ دا شترا که شریعت تا که سرچاوه ی ده ستوره که بیت، نیجا نه فغانستان و سودان و چیچانیش وه دولت به دوایدا هات، له زور ویلایه تی تری وه پاکستان، مالیزی، نایرپاش نمو پمیره وکړنه هیه .. هرچی ولاتی غره بی سعودیه نه و میان سیست میکی شاهنشاهی نه نها (باری که سیتی) ته و او نه شریعت، نه گینا بناغی دروست بوونی نمو دولت له سر بنچینه ی ریکموتنه به ناوبانگه کی محمد بن عبدالوهاب و محمد بن سعود له ۱۷۳۸ز که تیایدا وا ریکه و تن ده سلات بڼه مالیه ی نال سعود و فتواش بڼه مالیه ی عبدالوهاب نموده ش بهرجه سته کردنیکی ترسناکی جیا کردنه و ی ناینه له ده سلات و سیاست بڼه په کم جار له جهانی نیسلامی بهو راشکاویه ، هرچه نده مالیه ی نال

<sup>۱</sup> معلمه الإسلام - انور جندی م ۲ ص ۳۳۴



سعود له سالى ۱۹۲۹ز نمو ريځه و تنه يان هه لوه شانديزه به لام زاناياني شايي سر به ده لآت تا نيستاش له لاي خوځيان يهك لايه نانه پا بهندن پيټي .

دهستور كږمه لگهي پي ريځه ده خري و له سروو را تا خواروو، له هه موو بارنيكدا په يان (مجمعيه) و يميروندی نيوان دهه لاتندار و هاوالاتيه له لايه و له لايه كي تر يش هاوالاتي خويه خو، بويه (بهرای زاناياني نيسلام) نه گبر دهستور نيسلامي نه بيت له حوكمدا حقه من سته مي نيا ده بي ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾.

بويه ده بيت دهستور له سرووي پهرله مان بيت، نابي پهرله مان دهستور داريزي بهلكو راسته وخو له لايمن ميللت (يان نومست له نيسلامدا) ديارى ده كړي، نينجا پهرله مان له زير روشنايي دهستور موداي دهه لاتي تشريعي ده بيت، نمو دهستور وش چه سپاو نيه له بنچينه دا بو گوزرين و گه شه كردني كږممل هاتوه، بويه هه رده م به پرژه حساب هه چنده ياساي بنه ريتيشي پي دهوترى بهو مانايه ياساي نا بنه رهي لي هه لده هيتجري نهك بنه رهي به ماناي چه سپاو، به لام له زريه سيسته مي دهستوري عملانيدا جوړيك له چه سپاويه و به پي نهرت و كه لتوري ميللته كان و بنه ماله ي دهه لاتندار دروست ده بيت (همروهك له بمرتانيا باسان كرد)، بويه (گيززي) فخره نسي نمو مه ته له ي لادروست بوو بلاوي كرده وه به پرسياړيك: ناخو دهستور سلوك و نهرتي خلكي ديارى دهكا يان پينجه وانه، يان به شيومه كي تر جولان و گه شه كږممل دهستور نوي دهكاته وه يان پينجه وانه ؟

نمو مه ته له دهستوري عملاني بي وه لام بووه همروهك (هيلكه له مريشك بيان پينجه وانه)، له ماركسيه تيش خيرا وه لامه كهي نه وه يه سيسته مي كږمه لايه تيه دهستور ديارى دهكا<sup>۱</sup>، به لام له نيسلامدا زور رووه مادام دهستور پرژه ميه، ماناي دهستوري نيسلامي ته وواو جووت بسون نيه له گمل (په يام)،

<sup>۱</sup> القانون و الاشتراكيه - ۶۱.



چونکه خودی دولتې نیسلا میښ له قوناغی پرژوه دایه لسمو (فتره انتقالیه)..  
 میللت گهښه پښ ددها له همدرو روویه کانی کومه لایمتی و نابووری و شارستانی و  
 تهکنه لوجی و سیاسی و عه قیدهیی بهروو خه لافه تی راسته قینه و نومهی  
 نیسلا می و دادگه ری... وهلامی پرسیاره کهی (گیزق) زور روونه له لای زانایانی  
 نیسلا می و نهوویه دهستوره سلوکی خه لکی دیاری دهکا، نه گهر چی دهستوریش  
 ریتگ دانهووی واقیعه بهومدرجهی دهستور پیشرو بیت، واته مانای بی دهووی  
 خه لکیش نیه، همر خه لکه نهو دهستوره هه لده بیتری تا لهو پرژوه دهرده چیته  
 ده گاته قورنان و سونه، تا نهو کاتی دهستوری نیسلا میښ ده شته هه ل بیت،  
 گفت گزی له سر بکرتیت، گهښی پی بدریت، همدروک له سرده می دولتې  
 ممدینه که پیغه مبر (دخ) خوی به پی پی پیام دایم زرانده به کسمر قورنای پیاده  
 نه کردوه، به لکو دهستوریکیان د ارشت قوناغ به قوناغ که همر له قورنای پیروز  
 ودره گیرا بنداوی (صحیفه)، نایه ته کانی قورنان زیاتر خورد ده کرایه وه بزو نهو  
 (فتره انتقالیه) له کومه لگه به کی نه فامی بهروو کومه لگه به کی دادگه ری  
 شریعتی، همدروک لهو ماده بهی (صحیفه) به لغونه (..ماکان بین اهل هذه  
 الصحيفة من اشتهار بخشي فساد فمرده الى الله و الى محمد)<sup>۱</sup>، به لام دواپی که  
 کومه لگه به ک رهنک و نینتمای راسته قینه عه قیده بوو، (نومعت) دروست بوو  
 (پیام) راسته وخو بووه نهو دهستوره شایه نی دهستکاری گهښه پندان و گفت و  
 گو ناهیتنی، به لام نهو یاسایانه کی که شورا (یان په رله مان) له ژیر روشنایی نهو  
 دهستوره هلی دهه ینجی چ له (فهتره ینتقالی) نیسلا می چ له سیسته مه  
 دیو کراسیه کانداه شته هه لسه نگیترنی، نهو جوره دهستورانه کی بوازی گوزران و  
 دهستکاری زوری هه بی پیتی دهووتری "دهستوری نهرم"، به پیچه وانه پیتی  
 دهووتری "دهستوری پتهو"، نهو جوره دهستوره پتهو یان زور به دانایانهو له سر  
 بنچینه ی ناینی وده قی نه گوز دروست بووه یان له نه غامی ریکه ووتنی کومه لیک

<sup>۱</sup> مجمع الیقات السیاسیه للعهد النبوی و الخلافه الراشده، ج ۲۰، د محمد حیدالله الحیدر نابادی.



پێکھاتەی ئێو یەک دەولەت لەسەری پێک کەوتوون وەک تەوافوق، عێراقی نوێ  
 یەکیەکە لەو چۆرە دەستورانه، واتە پتەو، بۆیە دەستکاری هەر مادەیەک مەرجی  
 قورسی بۆ دانراوە .

پتەوی ئەو دەستورە پێ لە دەسلاتی سەرۆک، نەمیر، خەلیفە، رەهبەر، ..  
 دەگرێ کە بەهەڵە یاساو فەرمان دەریکا.. ونەوش مانای سەرۆهری یاسایە، لە  
 سیستەمی دیموکراتیشدا نەگەر فەرمانێکی میری دەرچوو دەستوری نەپێت نەوا  
 دەزگای تایبەتی هەیه بەزۆری ناوی (پارێزهرانی دەستورە) یان (چاودێزانی  
 دەستور)، ئەو فەرمانە هەڵدەوێت نیتەوه، دەگۆترێ دەستوری نیە، هەرچی  
 دیکتاتۆریەکانە نەوا هەر خۆیان هەم پەرلەمان و دەستور و نۆمەتیشن، لە یەکەم  
 دەستور لە سەرۆکی سەرۆکە لە دووهم دا دیکتاتۆر لەسەرۆکی دەستورە .



(۲۰)

## یاسا قانون (تشریعات) Law

له نەسلدا وەك وشە (قانون) عمرەبی نیە، لە یۆنانی بە راستەدار وتراوە (كانون)<sup>۱</sup>، لە كوردیش وشە "یاسا" لە (یاسق) ی جەنگیز خان هاتووە، لە رۆمیشدا (نوما) مانای یاسایە بەو تیگەبشتنە ی هیزو یاسا لە پال یەك بن بۆیە (رۆما)ش هەر نەسل لە (رۆمۆلوس واتە هیژ) هاتووە<sup>۲</sup>، هەربۆیەش یاسا نزیکە لە (دیفاکتۆ)ی لاتینی کە دەکاتە (هیزی نەمری واقعی) نیشتاش دەبینین سەرچاوەی زۆریە یاسا تاییەتی و گشتیەکان بە یاسای دەولیشموە لە (دیفاکتۆ) نەمری واقعیموە هاتووە دیت هەرەك هۆیز بە راشکاوانە تر دەلیت یاسا بریتیە لە فەرمانی دەسەڵاتدار<sup>۳</sup>، (سەفسەتیەکان-سۆفیەکان) هاوشێوەی نمو راییەیان هەبۆوە سەبارەت بە یاسا و هەر وتویانە (هیزیە یاسا دروست دەکا)، لە (پروتوکولات ..) وراي (هویز) هیزو یاسایان پێك وەهەستەو .

بە گشتی بە مانای جێ بەجێ بوون و پەڕەوکردنی لە هەموو بەشەکانی<sup>۴</sup>، نەوێش مانای جەرەمەریەکی پیام و شەریعەتە، قورئان خۆی پێکەهاتووە لە (عەقیدەو شەریعە واتە بیرو پڕواو یاسا)، نەگەر نینجیل مانای (مژدە)یە بەلام

<sup>۱</sup> موسوعة المصطلحات العلوم عند العرب - ماده - قوانين.

<sup>۲</sup> جەنگیز خان کۆمەڵێك پڕیاری دەرکرد لەشیوەی شەریعەتیکی تێکەڵ و تەرمیم لە نەریت و نابی

چیاچیا .

<sup>۳</sup> فی عقد الاجتماعي - روسو.

<sup>۴</sup> بڕوانە : موسوعة الفلسفة المختصرة - ماده - تعریز

<sup>۵</sup> موسوعة المصطلحات جامع العلوم - ماده - قانون.



تەورات و ئافىستامانى (شەرىعەتە)، كە راستەوخۆ بەر مانايە ھاتوون نەك وەك (قانون) بەرماناي راستەدار گەشەى كرديت، ھەموو نەو زاراوە ئىجابيانەى رۆژناوا كە لە ناوەرۆكدا لە ناين وەرگراوە دواى دەستكارى و وشەيەكى خۆمالى نزيكيان بى داو. ھەر كتيبە ئاسمانىەكان دادگەرى و ياسايى راست و دروست بە (طريق المستقيم)، (صراط المستقيم)، (الاستقامة) بەستوہ كە لە قورشانىش پتيكيان بەستوہ بۆيە فيكرەى (قانون-كانون) ناوەرۆكەكەى ناينىە، بە ئىنگليزىش بەرماناي (الاستقامة) يان (معيان) يان (قاعدة)، (مبدأ)... ھاتوہ (بۆ زياتر سەرنج بەر قاموس التريية وشەى-CANON) ل ٤٥.

زۆر جۆرە پتياسى لتيك نزيك تريش ھەيە ھەتديكى لى ھەلدەبۆتريين:  
ياسا بريتيە لە:

• ھەر زەفت كړذنى كۆمەل بەھۆى دەسەلاتيكي رتيكخراوہ (رۆسكۆپۇند).  
• كۆمەلە ريسايەكى يەكسان و ھاوبەشە بۆ رتيكخستنى پەيروەندى ئيتوانيان كە لە لاين ھەموو لاىەكيشەوہ قەبوول ييت. (ماكس كلاكان).  
• ھەبە پتي نەئشۆپۆلۆجىەكان ھەمو رتيكەوتنيكى گشتى ياسايە (مقدمە فى آنشروپولوجيا الاجتماعية).

لە فەرھەنگە كۆتەكانيش وا ھاتوہ:

• ياسا لە فيقھدا زياتر بۆ گەرانموەى نەحكامى فيقھى يە، بەلام بەرماناي رتيكخستنى پەيروەندى تاكەكان لەھەموو بوارەكان ھاتوہ. (زياتر سەرنج بەر: معجم مصطلحات أصول الفقه).

• جرجانىش لەسەدەى (١٤) لە (١٣٤٠-١٤١٣)ز ژياوہ... بەر بۆنەى ياساى زمان پتياسيكي گشتى كړدوہ لە (تعريفات) دەلى: (أمر كلي منطبق على جميع جزئياته التي تتعرف احكامها منه).

<sup>١</sup> مدخل الى علم الانسان.

<sup>٢</sup> مدخل الى علم الانسان.



+ قاموس المحيط: قانون هو مقياس كل شيء

+ زۆر جۆره پېتناسى نوئى تر هميه، بهشيك پېتيان وايه ياسا نهويه كه دهولت دروستى دهكا لهوانه ( هويز، هيگل، دۆهرنگ، ..) وهك نېستاشى واپاوه، بهشيكى تر دهلئين نهخير له سروشت و بنچينه دا ياساكان خوايين (خوا رسكن نهك خؤرسك) لهوانه (شېشرون، قديس نؤگستين، توما آكونى، ..)، هندىكى ترش دهلئين لهناو دهروونى نادهميزاد رهگى هميه (راى يۆنانى كۆنېشه).

+ راي ترش هميه دهلى ياسا نهويه كه لهلايمن به هيزهكانهوه دهردهچيت، لهوانه: هويز، نېتچه، ميكافېلى ... ياساى دادگسرى (يسان شمرىعت) يتيوستهكى تاك و كۆمهلايمتیه، بۆ بهردهوامى ژيان، مادام دهروونى نادهميزاد پرله له حمزو نارەزووى تير نهبوو له پرووى: خو دهرخست و تهملهوك و جنس و حمز به زاليومتى و.. نهوش له گهل بوونى دمهلات و بوار دېته هوئى ههلوشينى حمزو نارەزووى خهلكى تر.. نيت نهوه بناغى جىساى بهرژوهنديهكانه، جانهو ياسايه له نهسلدا بۆ نهوه هاتووه رى لهو حمز و نارەزووه زياده رهويه بگريئت و بيگيرپتهوه سنورى خوئى، سنورى نازادى و نارەزووى همر يهكيت كوتايى ديت . ه سنورى يهكيتى تر، شمركى ياسا راگرتنى نهو سنورهيه، نهوش مهبستى پهيامهكانى ناسمانى بووه بهگشتى، دادگريترين ياسا نهوانن كه بمستاندهرى نهو سنورانه دادپرئيت له نيتوان مرؤفهكان، پهيوهنديهكانيان ريك دهخا، به پېچموانهش ياساى بهديل جۆره ياسايهكى ستمكار دهيت نهك له گهل زؤرايهتى خهلك همتا له گهل ياساكانى سروشت و كۆمهل و گمردوون ميكانيكى و كيميائى.. هتد ريك نابى، بۆيه وهك له پېتناسهكان هاتوون ههمووى پېتناسى راست و دروستى ياسا نيه، يان بهلاى كه موهه پېتناسى ياساى دادگمري نيه، ممرج نيه همر ريكهوتنيتك يان دهولت و دمهلاتداريك يان پرلهمانيتك بريار دهركا ياسا بيت، همتا نهريتش له گهل ياسا جودايه نهسرؤؤلؤجهكان نهريت و ياسا تهنها بهوه لىك جيادهكه نهوه كه (ياسا) هيزيكى جى بهجى كردنى



(متفرغ) له پشته، .. نه خیر نهوه زۆریه نمرته (نهك یاسا) كه به هیژ دروست ده بیټ،<sup>۱</sup> كۆمه لگمه یه کی دهره به گی یان خپله کی یان برجوازی لی دروست ده بیټ ههروهك ده بینین زۆریه یاسا کانی روژناوا به تایبه تی بریتانیا زیاتر گوزارشى نمرته نسابوری و نایینی و كۆمه لایه تیه كانه ته نانه ت كۆمه له به لگه نامه ی ماگنا كارتاش به و شیویه ده رچوو، به تایبه تی نمرتی چینی برجوازی، یاسای راست و دروست ناکه و یتیه سهر هیژو زۆرایه تی و زه مان و زه مین و ماقولا یه تی و ره چه لهك و ..

یاسا به گشتی چ كۆمه لایه تی چ سروشتی چ زانستی .. كۆمه لیک سیفاتی نه گۆزی هه یه به وهش جیا ده كریته وه له ریتاو تیژو به لگه نه و یست و فهره زیه .. یاسا راستی مرتله قه، له دووباره بوونه وهی هه مان راستی دروست به وه .. واته روژه هلان و ناوابون یاسیه .. چونكه ههروهك خزی (له جموههردا) دووباره ده بیته وه. تاقی كراوه ته وه، نه وهی تاقی نه كراوه ته وه پتی ناوتری یاسا نه گهر نهو ناوه شی بۆ داتراشیت، مه گهر دووباره ی گۆراوی بیټ وهك یاسای (یهك له دوا یه کی نه نده زه یی)، بۆیه به هه له له لایه ن عه لمانیه كانه وه ده گوتریت پیساده ی شریعت گه رانه وهیه بۆ دوا وه .. نه خیر مادام یاسا كۆن ناییت، گه رانه وه و چوونه پیشی نه، په یوه نده یه کی جیگه ره نهك ههر حوكم له سهر نه گۆزه كان بكا به لكر حوكم له سهر جولان و گه شهو گۆرانه كانیش ده كا، یاسا نهو په یوه نده یه نه گۆزه په له نیو كۆمه لیک دیاردهو شت و مه کی گۆراو كه گوزارش له لایه نه گشتی و ویتك چووه كانی ده كا، هه مهرو دیاردهو شتیک هه ندی لایه نی تایبه تی خزی هه یه كه باری ناوه کی خزی پتی ریتك ده خا و ناسنامه ی پتی گوزارش ده بی، چه ند لایه نیتکی گشتیش هه یه كه هاو به شه له گه ل نه وانی تر ..

<sup>۱</sup> ح -ابوبكر ده لی: (به هیژ تان لام بن هیژه تاهه قی لی و مرده گرمه وه، بن هیژیشان په هیژه تا مانی تر و مرده گرم).



بۆ غورونه هممورو تەنیک وێک جووه له راکێشان، نیتەر یاسایەک نوێنەری ئەو  
پەڕەندەیی نێوان هممورو تەنیک دەکا لەو جیهانە بە (کێش=ک (ب ۱×ب ۲) )  
(دووری) ۱.

هەر چەندە ئەوەی سەرۆو غورونە یاسای سروشتی بوو، بەلام یاسا بە گشتی  
ئەو نیشانانە ی هەیە:

۱- دووبارەبوونەوی بەردەوام.

۲- بەند نەبوونی بە زەمان و زەمین.

۳- دەدۆزیتەوه دروست ناکرێت.

۴- پەڕەندەیی چەسپاوه.

۵- لە چوارچێوەی یاسادا (ناوێر) نیه، (شاز) نیه، شمولیه..

بۆیه (لەکل قاعده شاذ) نەك (لەکل قانون شاذ)، مادام یاسا شایە تیاوو له  
پایە یاسا دادەبەزی بۆ (رێسا-قاعده)، چونکە هەندێ جار لە کتێبە کۆن و  
نوێه کانی یاسا و رێسا بەیهک چەمک لێکدراونەتەوه<sup>۱</sup>، بەو شێوە یاسای تەواو  
وەک یاساکانی سروشت ئەو سنوورە رادەگرێ که بە ئەندازەیهکی ستاندر -عیار-  
بەریوه دەچی، که مەترین ترازان جوهر سەرەنجامێکی وای دەبێ هەموو سروشت  
تێک دەچی، ترازان لە یاسای کۆمەڵایەتیش کارساتی ستم و کێشەکانی تری لی  
سەرەلەدا، کەواتە یاسا سنوورە، راددەیه، عییارە، ئەندازەیه.. رێکخستنه، لە  
نێوان ئەوپەرۆ ئەم پەر، هەردەم یاسا ئە زۆر توند ئە زۆر نەرم، ئەبزیو ئە وەستاو،  
ئە ناژەلی ئە فریشتەش، ئە مسیری و ئە مەیری، ئە سەربەستی مۆتەق و ئە  
بەستانەوی مۆتەقیش.. لە نێوان هەموو ئەوانە سنوورێکی ناسک هەیە پیتی  
دەلێن (عییار)، هەر ئەوشە پیتی دەلێن یاسای دادگری (شەریعت)، که مەتر بە  
ئادەمیزاد دەدۆزیتەوه با دادگریشی بوی، هەروەک (ئەمانوئیل کانت ۱۷۲۴-  
۱۸۰۴) لە پیش هەمان دانی پیا هێناوه، جا لە تەقلای دۆزینەوی ئەو عییارە

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر سەرئەج بەدە (موسوعة الاصطلاحات الفنية و العلمية)، ئەوش بە رونی تێکەلی کردو.



(كه ناتوانى) زۆر جوړه ياساى لى پيدا ده بى و هم مووش ناوى ياساى لى ددرى،  
 جگه له واندش بهى تريش كه هر له نسلدا به دواى ستم و چهوساندنوهن و  
 دهيكنه ياساش، هرودك مهسه لهى سياسته مىكاڅيلى و سياسته تى رهوشتى،  
 ليرهش ياساى راست و دروست رهوشته، بهشيكه له رهوشت هرودك له كونهوه  
 (سقرات، نهفلاتون، ياسايان به بهشيك له رهوشت زانيوه، زۆر راسته ياساى بى  
 رهوشت كويړه حق و ناهق ټيكله ده كا، ده به دارستان تا نه وكاتى (عامات -  
 پاريزه)، مافى مروه، مافى زيندانى، هتد پتويسته، دادگهرى بهوه ده چه سپى  
 كاتى ياسايه كه بهشيك بيت له رهوشت، عه قيده، .. هم مروه كاني چوار چتوهى  
 نهو ياسايش رهوشنداربن.. نهو كاتى نه (پاريزه) پتويسته به دادگا نه  
 ده زگاي (مافى مروه)، نيت ياساى رهوشتى (سيقاتى راستى) هه به، بهند نايبت  
 به بارودوخ و زه منو قوناغى ميژوى شايه نى دستكارى نيه، نه گزېن، .. هر  
 بويهش نهو ياسايانه پيش (١٤) سده دادگهرى بوينه نيتاش هر دادگهرى  
 ده بيت، به هم مو سمرده ميكي تريش، هرودك (مونتسكيو)ش دانى پيادا  
 هيتاوه ده لى، له پيش پيدا بونى (ياساى دستكرده)ش ياساى دادگهرى  
 هه بهوه<sup>١</sup>، هر چنده لهو به چوونه پيدا له دو شوين ته وارى نه پيتكاوه چونكه  
 (ياساى دستكرده) هر گيز دادگهرى نايبت، نجا نهو پتى وايه له پيش ياساى  
 دستكرده به ياساى سروشت كار كراوه.. نه خير نهوى ياساى سروشتى داناوه هر  
 نويش ياساى كومه لى داناوه له رپى پيام وهر نهويشه دادگهرى - كه  
 هه ماهه نكه له گن ياساى سروشت نهك هر عه نى ياساى سروشتى خزي بيت،  
 هر بهو بهونه يوه دينه ناو نه سلى ياساى دستكرده و هم مو نهو بهرهمانه  
 عه قلى به شمرى له (ياسا، دستور، ريكخست، ده ولت، ماف، رهوشت،  
 مروه تيه، ..) هر هم مووى يان نه سلى ثاينى هه بهو گوزاينان به سهر هيتاوه،  
 يان له ياساكانى سروشت سود ودرگراوه چ به به لى چ به نيجابى هه لته به

<sup>١</sup> روح القوانين - مونتسكيو.



یاساکانی حورابیشهوه که دهلین یه کهم سیسته می یاسا نمو دایرشتهوه! له یاسای خنله کی هاتووه: خوا بهردی گمورهو بچووکي داناو. نهوه یاسایه کی سروشتیه، دادگهریه بۆ سروشت .. که دهپته یاسای کۆمه لایه تی و چینایه تی لهسهر بنچینه ی غهیری بنچینه ی (ان اکرمکم عند الله اتقاکم) لی دهرده چی و سته مه، واته یاسای سروشتی مه رج نیه دادگهری بیت بۆ کۆمه ل، لهسهر نهو بنچینه دوو جزه یاسا (بهسهره کیانه) له ناو کۆمه ل و دهسه لاتدا ههیه، یه که میان: (یاسای دانراوی ناده میزاد)، دووه مین: یاساکانی خوا یین که بریتیه له بهرنامه ی رهسه نی ژیان، چونکه ناینی نیسلام (طقوس) ی نیه بهو مانایه ی که نه سرۆپۆلۆجیه کان به (ناینی جادووی یان کۆمه له سه ما و هه لپه رکێیه ک) و سه فی ده کهن .. نیسلام بهرنامه ی چۆنه تی ژیا نی به ستانده ره .. به دیلی بهرنامه ی سوشیا لیستی و شیوعی و سه رمایه داریه.

وهك نیتسا نیران، سودان، چیچان و نهفغانستانی جارانش، به شیکي عمره بی سعودی و پاکستایش نه گینا ولاتانی موسلماننشین، یاساکانیان له فره نسی و بهریتانی وهرگیراوه، نهوانیش بهرچه لهك و نه ریت ده گهریتتهوه سه ر رۆمانی که له سه رده می نیمپراتۆر (جهستیان) به ده ی ششی زاینی به ناوی (کۆمه له یاسای مه ده نی) دارشتهوه.

نهو دوو جزه یاسایه به هه له جار جار به ده سترکه ده که دهووتری یاسای زه مین و به ناییش دهووتری یاسای ناسمان یان (شرائع الارض و شرائع السماء) .. نهوه هه لهیه، یاسای زه مین و ناسمان هه ر یه که، ههروهك دیارده ی عملانی شان به شانی یه ك هاتوون، نهوه ی له لایم (تطوریه کان) به ناوی گه شه کردنی یاسا و نه بهوونی یاسا له سه رده مه تک .. هه مووی هه لهیه، نه سلی هه مهو یاساش ناگه ریتتهوه بۆ (حورابی) یان رۆمانی، هه تا لیک جیا کرد نهوه ی ده سه لاته کانیش که بۆ (مۆنتسیکۆ) ده گێر نهوه را. ت نیه، چاگتر وابهو بنووسن میژووی یاسای

<sup>۱</sup> المرسعة العالمية حق- ۶۱.



دەستکرد بۆ نمو مێژوو و سەرچاوانە دەگەرێتەوە ئەک هەموو یاسا، یاسای دەستکردو یاسای دادگەری (شەریعەت) نمو جیاوازیانە هەیە:-

هەلبەتە لە پیش هەموو شتێک دەبێ تێبینی بکەیت هەندێ زاراوە وشە هەیە لە جێ جێ خۆی نە، دەبینن وەک ئەمەل (ئەقڵ-هەریم) گەورەتر بۆوه (ئەک لە دەولەتی نێستا) لەسنوری نیمەراتۆریەتیەکانیش بە نێوان دوو هێلی ناسۆیی دابەشەکانی زووی و تراوە، سەرەدەمێک هەموو جیهان چوار ئەقڵیم یان حەفت بۆوه، کەچی نێستا بە چەندین (ئەقڵیم) نینجا وڵاتەک پێک دێنن، هەروەها لەبارە دەولەت و حکومەتیش چەمکی حکومەت فراوانتر بۆوه لە دەولەت، زیاتر بە زەنگینەکان و تراوە (دەولەتدار) واتە سامان دار، هەتا لەناو کوردیش (دەولەتمەند) لە بنەچەدا (دەولەت مەندە) واتە خاوەن سامان.. کەچی نێستا دەبینن چەمکی دەولەت لە حکومەت فراوانتر بۆوه، بەجەمان شێوەش جاران یاسا فراوانتر بۆوه لە دەستور، کەچی نێستا پێچەوانە، بۆیه لەو بەراوردەش رێک دەرنەچێت لەبەر هەمان هۆ، یاسای دادگەری (شەریعەت) هاوتای دەستورە زیاتر ئەک یاسا، (فقهی یاسایی) هاوتای یاسایە بەلام بەهەر حال جاری لێرەشدا وەک زۆربە چەوتیەکانی تری باو (العادة محكمة) دەژین.

بە کورتی چەند بەراوردێکیان لە نێوان توێمار دەکەین بەو شێوەیە :

١- یاسای دەستکرد دەگۆرێت و هەموار دەکەیت (تەدیل)، بەندە بە بارودۆخو زەمان و زەمین و ویست و ناردەزوی دەسەلاتدار، نێت نیشانە هەرە گەورە یاسای دەستکرد ئەوەیە فرە پوو و فرە وەلام و فرە تەرازوی بۆیه کێشە هەیە، یاسای دادگەری (خوایی) تاقانە، یەک وەلام.. هەروەک پێخەمبەر چەندین هێلی خوارو خێچی کێشاو یەک هێلی راستیشی بە نێوانیان دا هێنا، وەسفی هێلە خوارو خێچەکانی بە بەرنامەو تەرازوو و یاسای دەستکردو نا دادگەری برد، تاکە هێلە راستەکش بە یاسای خوایی ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ﴾.



۲- یاسای دستکرد له باشتړین دڅیدا ولامی بارودڅخی نو ساتی کومل و عهقلی بهشهریهتن به پیچپهوانی یاسای دادگمری که سهرتاسهري و نهگۆږ و جووته له گمل جهوهري مرؤڅ.

۳- یاسای دستکرد وک (مهتاتی) نهوسهرو تم سهری پی دهکړی، به ههمان یاسو دستور ردش سپی دهکړی، نیشتییمان پهروهو خانین دهکړی، بهمرگری نیشتیمانی به ټنکدهر به یاسایی دهکړی، ټنکدهرانی څوی به (دفاع عن الوطن) به یاسا دهکاو.. ههمو نو تاوانانمی میژوو پشت به یاسا کراون بویه ناههقی (فولتیر) نهپوه نهگمر رهتشی دایی که وتوویهتی: (میژوو بریتیه له تومارگای تاوانهکانی بهشهریهتن) کهچی یاسای خوایی پروو و ناشکراو رهونهقداره.

۴- یاساکانی دستکرد که جووت نابیت له گمل ستاندر، هم ناکۆکه څوبه څو هم له گمل واقع و هق هم له گمل یاساکانی سروشت، هم له گمل رسکانو (فیتره) بهشهری، به پیچپهوانی یاسای دادگمری له گمل ههرسی تهوه کۆک دهبن.

۵- کیشی بنچینهیی یاسای دستکرد تهویه (عهقیده) له گمل نیه، بویه له هر شړتینک چاری دیار نهبیت، یان بی هیز، بی پولیس.. نو یاسایه جی بهجی ناکړی و دهبته هوی بهردهوامی تاوان، ههروهک لهو سمعانهی کوژانموه بهناویانگهکی کارهباي کالیفورنیا زیاتر له (۷۰۰) تاوانی لی نهنجام درا، بهلام له نیسلامدا که شهریهو عهقیده لیک جیانیه بویه (پروادار) راستهقینه چوڼ یاساکه له پیش چاوی دهولت و پولیسو چاودیر جیهجی دهکا، تاواش له غیابی توان، نهوه جیاوازیهکی بنچینهیه، له هیزی یاسای (شهریهت) و خالی ههره لاوازی یاسای دستکرديشه، واته یاسای دستکرد هیزی جی بهجی کردنهکی خودی نیه، بهنده بههیز ههروهک نهړیتی رهسهنی څوی له پتناسی رومانی و ههفتیهکان هاتوه، تا نیستاش هر تهواوه.



۶- کۆمهله یاسایه که له فرههنگ و نههسکلۆبیدییه کان بهناوی (قوانین اجتماعیه الکونیة- Universal social law) هاتوووه وهک دهقی خۆی (ژمارهی تاوان له کۆمهلهگهییه زیاد دهکات نهگهر نایه رۆلێکی پهراوێزی ههیهیت).. ههلهته یاسای دهستکردو عهلمانیته بهگشتی دهکهوته بهر چوارچێوهی نهو یاسایه کۆمهلهگهییهکی پر تاوان و نادادگهری دروست دهکا.

۷- ههردهم یاسا لایهنی گشتی تاک دهگرتهوه نهوهش نیوهی کیشهکانه، بهلام نهوهی سهرحاوهی تاوان و گهروگرهتی کۆمهلهگهییه لایهنی تاییهتی مرۆشه که (نههینی تاک یان اسرار الشخصیه)، یاسای دهستکرد ناتهوانی روو بهچته ناخی مرۆف و تاییهقهندی و نههینییهکانی ستاندهر بکا، ههرگیز تاییهتیش ناچۆترته ناو چوارچێوهی یاسا، بۆیه له باشتیرین دۆخی یاسای دهستکرد تهنها نیوه بهختیاری و دادگهریه که دههینته دی، تهنها یاسای خواهی دهتوانی به یاسای ستاندهری و چاندنی (رهوشت) له ناخی تاکهکان زالی بیت بهسهر پانهری تاییهته و نههینییهکانی، دهتوانی رێگرته و چاودێریکی زاتی له دهروونی دروست بکا به نهندهزی زیاتر له هێزی یاسا رێگر بیت له خراپه و هاندهری چاکه.. بهوهش دادگهری نیسلاهی پرۆژهی شارستانی و مرۆفاییهتی پی دیته دی به سهرحهم کۆمهله.. ههر نهوهش ترخی ههره بنچینهی (تکهین الاسلامی) و دادگهری کۆمهلهگهییه.

۸- له یاسای دهستکرد، ههر بۆشاییهکی یاسایی ههیهیت بهکسهر مهیدهنی وێرانی (بههروهندی تاییهتی) دیته جی، کهچی له شهریعهتا ههر بۆشایی لهیاسا نیه، نهگهر نهشهوژرایهوه وهک بۆشایی دهکهوت نهوا عهقیدهو رهوشتی دیته جێی و بههروهندی گشتی بۆی نامادهیه.

۹- یاسای دهستکرد کاتی دادهپێژی که پێویسته، واته رووداوه یاسا دروست دهکا، کهچی یاسای خواهی له پێش روودانی نامادهیه.



۹-چاره‌نویسی یاسای ده‌ستکرد به‌رهو یاسا کۆمه‌لایه‌تیه‌کان (شعریعت)، هه‌تا زانست و زانیاری و گه‌شهی کۆمه‌لایه‌تی زیاد بکات یاسا. ده‌ستکرده‌کان به‌ره‌به‌ره له نه‌نجی‌های گۆرانیان به‌رهو ناراسته‌یه‌ک وهرده‌گرئ، روو له (شعریعت)ه، هۆیه بنه‌چینه‌یه‌که‌شی نه‌وه‌یه چونکه نه‌ویاسایانه‌ی کۆمه‌لایه‌تی راسته‌قینه (دادگهرنو به‌عه‌یارو ستانده‌رن..)، بۆیه له هه‌ناوی کۆمه‌ل و تاکه‌کان نه‌و یاسایانه هه‌ن و به‌ده‌رن له‌ویستی مرۆڤ، نه‌ک دروست بکری یان دا‌بتاشری یان په‌رله‌مان بۆیان دا‌برئۆی.. به‌لکو ده‌دۆزرتیه‌وه وه‌ک زانست، نیتر له‌گه‌ل گه‌شهی زانست و کۆمه‌ل به‌ره‌به‌ره نه‌و یاسایانه له هه‌ناوی کۆمه‌ل ده‌دۆزرتیه‌وه و جۆی یاسای ده‌ستکرد ده‌گرته‌وه.. به‌و شتیه‌یه نه‌گه‌ر په‌یامی نیسلا‌میش نه‌هات‌بایه (به‌گرمانه)، نه‌وا په‌یامی عه‌ق‌لی (که هه‌مان په‌یامی خوا‌یسه) نه‌و شعریعه‌تی ده‌دۆزیه‌وه به‌ره‌به‌ره، سه‌رنج به‌ه (برناردشو، تۆلستۆی، شکسپیر، رۆسۆ، سپینۆزا..). له‌دوا‌ی نزیکه‌ی (۱۳) سه‌ده به‌ختیاری ده‌دۆزرتیه‌وه و ده‌لتین (به‌ختیاری به‌وه دیته دی که هه‌ر که‌س چی بۆ خۆی ویست نا‌واش بۆ خه‌لکی)\*.

به‌و شتیه‌یه عه‌ق‌لی پێش که‌وتوو و یاساکانی کۆمه‌لایه‌تی راسته‌قینه یه‌کتا پاسادان ده‌که‌ن و ده‌بنه پالێشتی به‌ک، به‌پێچه‌وانه‌ش بۆ یاسا ده‌ستکرده‌کان.

سه‌ره‌نجام تا راده‌یه‌کی زۆر وه‌ک (زۆریه‌ی زانیان) گۆته‌نی یاسای ده‌ستکرد له لایه‌ن به‌هێزان‌هوه و راپێچ ده‌درئ، هه‌رده‌م بانێک دوو هه‌وا‌یه (الکیل بالمکیالین- dauble stander)، له ده‌ست ویست و ناره‌زووی ده‌سه‌لات‌داره، یان نه‌ریت و رای با‌وی عه‌وام و نه‌ویش بۆ چینی سه‌روو، .. نیتر سه‌تمه، ماف خورانه راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ.. نه‌وه‌ش به‌په‌ی ته‌رازووی نیسلا‌م هه‌موو نیشانه‌کانی سه‌ره‌تای (یاسای نه‌فامیه) با له‌سه‌رده‌می ته‌که‌له‌وجیا و نینتسه‌رنیت و مافی مرۆڤ و ده‌زگای (un)یش بیت، هه‌ر پێناسه‌ کۆنه‌که‌ی رۆمه‌ بۆ یاسا

\* نه‌وه‌ش هه‌مان فهرمه‌وده‌یه: (لا یؤمن أحدکم حتی یحب لاخیه ما یحب لنفسه)، واته کۆمه‌لکه‌ی سه‌رده‌می مه‌دینه له‌سه‌ده‌ی (۷) جیهانی هه‌رچه‌رخ‌یش به‌هه‌مان یاسا به‌خته‌م‌ری بۆ دیته دی.



ھەروەك سپنوزا بەجۆریكى تری گوزارش كەردوو و دەلىلى: ھەتا لە سیستەمی دیموکراسیش سەرۆك لە سەرۆوی یاسایە<sup>١</sup>، ھەر چەندە (رۆسۆ) وەسفی كۆماری بەو دەكا كە (ھەمو دەزگا و پایەكان لە ژێر ركیفی یاسا دەبن، صاحب السیادة، نامینى)<sup>٢</sup>، بەلام زۆر روونە (صاحب السیادة، میللى چیف، قۆھر، فخامة الرئيس، ..) بە زیادوو ھەرموو لە سەرۆوی یاساشن بە تایبەتى لە ولاتانی دیکتاتۆری.

خۆ بەشیكى تریش لە كاردانەوێ نەو ھەر خودی یاساش بە دادگەریەكەشەو بەسەلبی دەزانن، لەوانە تەتەوریەكان بەگشتی و ئاینى تاویەو (كە لە یابان و دەوروپەری) ھەبە، باكۆن، جیرالد، ستانلى، جۆدین، برۆدون، .. زۆرى تر.. بەراى (باكۆن) نازادى لەبى یاسایی دەست پێدەكا، .. لەو كرنیلەو ھەلۆیستى ماركسیەتیش لە بارەى (یاسا) بناغە پێژ كراو بەسەلبى، پێى وایە: یاسا لە خزمەت چینی دەسلەتدار بوو بەپێى قۆناغى میژوو ھەردەم بەندیش بوو بە دەولەت و سیستەمى كۆمەلایەتى، نەریت و یاسا و ئاین و كەلتورى سەردەمى دەربەگایەتى لە خزمەت ناغە بوو، دواى لە خزمەت بڕجوازی.. لەدوا قۆناغ لە خزمەت كریكارە كە یاسا خۆشى نەماو چونكە چینیایەتى و دەولەتیش نەماو، بۆیە لینن دەلى: (پرولیتاریا بەھیچ یاسایەك پابەند ناییت)، نێر كە لە شیوعیەت یاسا نیە بەھەمان شتەو پێیان وایە كۆمەلگەى سەردەتایش یاسای نەبوو، ھەندىك لە جیھان بینیە سۆشالیستى (ماركسیەكان) پەتە دەدەن و دەئێن مادام (پرولیتاریا بەند نەیت بەیاسا نەو لە سۆشالیستیش یاسا نیە)<sup>٣</sup>.. ھەر چەندە لە شوینی تری سوێ ماركسیەكان لەو بۆچوونە پەشتیمان دەبنەو (سۆشالیستى لى دەبۆرن) لە كتیبى (القانون و

<sup>١</sup> رساله فی اللاهوت و السياسة - سپنوزا - ٣٨٢ل.

<sup>٢</sup> فی عقد الاجتماعی - رۆسۆ - ٨٠ل.

<sup>٣</sup> منظرې قانون سۆیانى.



الاشتراكية-ل٣٠) هاتوو: (بۆ بیناکردنی سۆشیالیستی یان گۆزینی بهرەو شیوعیەت مەحالە بکریت دەولەت یاسا بەکار نەهێنێ...).

نەو رایە ی مارکسی و تەتەوریەکانیش دەگەرێتەو بۆ هەمان سەرچاوەی (بەسروشتی کردنی یاساکانی کۆمەڵ)، بەپرای مارکسیەکان لە شیوعیەتدا (بەدیلی یاسا) بەپرئاریەتی گشتیەو خەلکی گواپە دەگەنە ناستیکی واکە خۆیان دەوری هەم پۆلیسی و هەم یاسا و دادگا دەبینن لەسەر شەقام، چۆن نیتاش دەبینن نەری و وێدانی خەلکە نایەڵی دەست درێژی بکریتە سەر نافەرەتیک یان دوو شەڕکەر لیک دەکەنەو<sup>١</sup>، تا نێرە بۆچوونی مارکس بوو...

بەلام بەسەرئنجیکی سەرەتایی دەردەکەوێ کە نەو بەدیله (نەریتە) نەو ش بە خێزایی دەگەرێتەو بۆ هێز و بێهێز و شیرازەشی تیکو پیک دەچێ لەگەڵ قەیرانیکی نابووری یان کۆمەڵایەتی یان یاسایی... هتد، نەو پان نەوکاتی کەمێک راست دەبێت کە بتوانی نەو لایەنە شەڕە سروشتیە درکێشی کەخۆی لە ناخی هەموو مرۆفیک مەلاس داو، هەلبەتە ناشکری<sup>٢</sup>، هەموو نەو بۆچوونانە هەلە دەرسوو نیستا، رای نەسەرۆیۆلۆجیەکان و (نیستا مادیە تەتەوریەکانیش گەڕانەو) سەر نەوی کە یاسا بەجۆریک لە جۆرەکان هەر هەبوو لە هەموو زەمان و زەمینیک... هەر بەلای کەمەو مادام نایین هەبووی یاسای لەگەڵ هەبوو، قەدەغەو (بکەو مەکی-حلال و حرام) لەگەڵ بوو، رەوشتی لەگەڵ بوو، هەر لە توێژینەوی رەوشتی هندیکی و بوزی و کۆنفۆشی و زەردەشتیەکان، نەجا سەرنج بە نەو پڕوایانە ی لە (مانۆ ی هندی ٢٠٠٠ پ.ز و (فیدی) ناری ١٨٠٠ پ.ز، کتییە پیرۆزە کۆنەکانی تری چسپۆکی مەکسیکی، پۆیۆل فوونی هندیە سورەکان<sup>٣</sup>،...، هەروەها نەو دابەشیە چینیایەتیە هندی کۆن -براهماو

<sup>١</sup> بۆ زیاتر سەرنج بەدە (القانون و الاشتراكية) -ترجمە هنری ریاچ- ل٢٠.

<sup>٢</sup> بۆ زیاتر پڕوانە بایەتی ناخی مرۆف (هەر لەو فەرەنگەدا).

<sup>٣</sup> کۆنترین رووداو، کانی مێژوو -گەرۆشکی.



شادراو مه‌نیروز<sup>۱</sup>، نه‌وه به‌دی ده‌کری<sup>۲</sup> چ جای ثابینی سره‌کی و نه‌سلیه‌کان.. هه‌تا ته‌موره‌یه‌کانیش دان به‌وه ده‌نێن که (نهریت) هه‌به‌وه<sup>۳</sup>، نه‌گهر به‌ وردی سهرنج به‌هینه نه‌ونه‌کانی خوشیان ده‌لێن خه‌له به‌هره‌هره‌جهرمانیه‌ کۆ نه‌کان (که شارستانی رۆمانیان روه‌خواند) گوايه نابین و یاسا و چینه‌یا ته‌ی... نه‌به‌وو له‌نیویان دا، که‌چی وه‌سفیان ده‌که‌ن ده‌لێن له‌نهریتی نه‌وان گه‌رانه‌وه له‌جنگ نه‌وه‌نده نابووو چوون بوو خۆی ده‌کوشت... نایا عه‌به‌به‌و شهرم کردن و نابووو چوون.. هه‌مه‌وو مانای بوونی یاسا (به‌که‌و مه‌که‌ه‌ی سهرده‌می خۆیان نیه؟) هه‌ندیکه‌شیان وه‌ک (راد کلف، براون، مالیترفسکی) وتویه‌انه یاسا هه‌به‌وو.. نهریتی‌ش هه‌ر یاسایه‌ مه‌رج نیه به‌نه‌وه‌سینه‌وه به‌ت هه‌روه‌ک نیستاش ده‌ستووری به‌هرتیاباو یان نه‌و شیرعه‌یه‌ته‌ی که ده‌لێن له‌جیاتی یاسا نهریتی خه‌لکی ده‌به‌ته به‌دیل به‌نه‌وه‌سین تو‌مار نه‌که‌راوه.

نەبوونی یاسا بەشی ھەرە گرنگی (سیستەم و بەرنامە ی ئیسانی لیبرال دیموکراسی) دەگرێتەوە، ھەر خۆدی لیبرالی لە ھەموو فەرھەنگەکان بەمانای سەر بەستی و پابەند نەبوونی (بەتایبەتی تاک) بە یاسایە، بۆیە ئەگەر لە دوا ی نەزمونیکی زۆر شتجا ھاقتە سەر دارپشتنی یاسا بۆ باری کۆمەڵایەتی، بەلام تا ئێستاش لەبۆاری نابووری و بازارو بەرژووەندی باری کەسیتی سببی یاسان.. کە سەرچاوەی سەمی چینیایەتی و بوونی ھەژاری و کارەساتی زۆرە لە داگیرکاری و جەوساندنەو.

<sup>١</sup> الهند القديمه، د. محمد اسماعيل.

<sup>1</sup> بوزياتر سمرنج بدده (مقدمة في أنثروبولوجيا الاجتماعية).



## ياساكانى كۆمەلەيتى (دادگەرى):

مەبەست لىنى لايەنە چەسپاۋەكانى (ثوابت)كۆمەل و كۆمەلەيتى يە ، برىتىن لەو ياسا (نەگۈرەنەي) كە حوكم لەسەر گۆرۈن و پەيۋەندىيەكانى كۆمەلەيتى و سىياسى و كارىگەرەكانى دەكا، ھەمان نىشانەي ياساى سىروشتى ھەيە، بە تەرازوۋەكانى (ياساى سىروشتى) و (فەلسەفەي راستى)دا دەيان ناسپنەۋ، نەۋەش نەركى فەلسەفەي ياسايە، نەو ياساينەش نەگەر بە دروستى دۆزراشەۋە نەۋا نەگۈرە ھەر لەسەرەتەي بەشەرەيەۋە تا كۆتايى، نەو ھالەتە بەند نىيە بە (قۇناغ و گەشەي كۆمەل، بە زەمان و زەمىن، بەبارى تەكنەلۇجيا).. نەو ياسايدى لە ( داسو ناشى با) راست ودروست بوۋە لە دەراسو ناشى ھەلى و لە نىنتىرنىتىش ياساى دروستن، ھەر ھەمانىشەن كە دادگەرى لە ھەمو سەردەمىك دروست دەكەن كە لە ناينى نىسلام پى دەۋوترى (شەرىعەت)، نىستە زۆرەي فەيلەسوف و زاناو سىياسەتمەدارانىش بەھوكمى سەرچاۋە جىاجىياكانى مېترو دان بەۋە دەننەن كۆمەلگەيەكى نەۋەنەي بەھۆي نەو ياساينە (نەو شەرىعەتە) دروست بوۋە، نەۋەي لايان گەشتە ناخۇ لەو سەردەمەي جىايى بارى كۆمەلەيتى و چىنايەتى و زانستى و نابوورى و شارستانى لەگەل نىستادا چۆن بە ھەمان نەو ياساينە نەو كۆمەلگەيان پى دروست دەيتەۋە، ھەلبەتە بەۋە روانگە (تەتەۋورى) و (ماركى) و تارادەيەك (نەشروپۇلۇجىيەنەش) كە گوايە ياساى كۆمەلەيتىش بەرھەم ۋەلامى پىۋىستىيەكانى بارى كۆمەلەيتى و چىنايەتى و شارستانى سەردەمەي خۇي بىت، واتە مەۋۇ دروستى دەكا، نەك خوا رسكى، واتە ھۆكارەكە (ەلە)كى لە واقەى كۆمەل دا نىيە.. تا ياساشى بۆ ھاتىت، يان ۋەك ياسا بەدۆزىتەۋە بەلكو ۋەك (برگسۆن) گۆتەنى ياساۋ (راستىش) ۋەك دارتاشى دەتاشرى! واتە لەو ھالەتەدا بەردەۋام ياسا دەگۆرۈ مادام نەو بارە بەردەۋام بەگۆرۈ (.. ماھا من قرار)، بۆيە ھەندىك لە رەۋشەنپۇرەن جىھانى مەسولمانشەنەش لەسەر نەو بىنچىنە داۋاي



د دستکاری (شهریعتیان) کردوړه تا بگوښی له گڼل پشهاته کانی سرده م یان هر به یه کجاری نیلغا بکړیتوره له نه وې په که می علمانیته وه له سرده می (مصطفی کمال نه تاتورک) و (نولب کوزک) و هه تا طه حسین، حبیب بزرقیبه، ته سلیمه نه سرین، .. با بزاین نهو خه له له که یه؟ علمانیه کان وا راهاتون له هه مو ولاته خاوه نه دستوره کان هر له ماو هیه کی که م چند جار دستکاری په ک یاسا و بگره دستوریش بکړی، بزیه به زه حمت ده چته عه قلی یاسایه هه بی بز هه تا هه تابه هر راست بیت و پیو یستی به دستکاری نه بیت بی زیاد و که می له ژبانیکی گزړاودا؟ بز یه که لا کردنه وه پیو یسته بگره یتنه وه سر چاوو که بنچیتیه کان که "فلسفه ی راستیه"، ده بی بزاین شاخو (راستی) چه سپاوه ناگزړی یاخود نه ویش ده گزړی؟ واته گزړان سه رتا پای ژبان ده گریتنه وه، له هه مو زه مانو زه مینیک ۹۶۳، هه روه ها ردوشت و به هاو ته رازو و پیو هره راسته قینه کان نه گزړن، .. واته سروشتی درو و خراپه له هه مو زه مان و زه مینیک چه سپاوه، نه مه که هر چاکو درو و هر خراپه .. یان هر له نمونه که ی (تولستوی) بی نه وې ناگای لی بیت که پیش (۱۳-۱۴) سه ده له پیش نهو یاسایه هه بووه به ناوی (یاسای نیحسان) که فدرمووده یه و ده لی: (لا یؤمن أحدکم حتی یحب لأخیه ما یحب لنفسه) که کومه لگه یه کی پی دروست کرا داد گهر و به خته وهر و پیش که وتووی هه مه لایه نی لی هاته دی له بیابانیکی هه ره دواکه و ته، به هه مان یاسا که (تولستوی) به عه قل دوزیه وه وتی به خته وهری بز کومه ل نایه ته دی هه تا یاسای (هه رکه س چی بز خوی ده وی ناواش بز خه لکی تری نه وی) نه یه ته دی .. هتد .

که واته چو ن یاسا کانی سروشت نه گزړن شاواش یاسای کومه لایه تی هیه و نه گزړه، نه وې ده گزړی و دستکاری ده کړی و زیاد و که می لی ده کړی هر ناوی (یاسای لی نه و، نه گینا سیفاتی یاسایی نه بووه، لیتره دا واره اتو وین که هه رچی ه ده ولت و دستوری که وه ده ریچی ناوی (یاسای) لی ده نری .. نه ویه یان هر ناو



لینانه، دورره لهو یاسایه نینه لیره باسی ده‌کین، که هه‌مان حوکمی چه‌سپاو شمولیه‌تی یاسای سروشتی هه‌یه، به‌لام دریز‌کراوه‌ی نه‌و نیه، یاساکانی سروشت و یاساکانی میکانیکی و فیزیایی و کۆمه‌لایه‌تی و فکری، هه‌ر یه‌که به‌جۆری خۆی یاسان، هه‌ر به‌ نمونه: یاسای (کارو کاردانه‌وه) له میکانیکی یاسایه‌کی راسته (دادگهریه بۆ میکانیک)، مه‌رج نیه له هه‌موو سروشت و راست بێت بیان له کۆمه‌لدا.. گه‌لێ جار ده‌بینن کاردانه‌وه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی بۆ کارێکی کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه، به‌لام یه‌کسان نیه به‌هه‌مان بۆی کاره‌که، که نه‌وه‌ش سیفه‌تی بنچینه‌یی یاسا میکانیکیه‌کیتی.. که له‌یاسای کۆمه‌لایه‌تی و دادگهری و هاتووه (السن بالن..)، به‌لام بۆ هه‌موو کارێک به‌هه‌مان بۆ نیه، به‌بۆی جیا‌جیا‌یه، کوشتنی به‌ناهه‌ق کوشتنه، به‌لام زینا کاردانه‌وه‌که‌ی (سزایه‌که‌ی) زینا نیه (جه‌لده‌یه).. به‌و شێوه‌یه.

نه‌وه‌ی مه‌به‌ستمانه‌ چۆنه‌تی حوکمیان و شمولیه‌تیه‌که‌یان له هه‌موو به‌شه‌کان هاویه‌شه، جا ئێستا با بزاین نه‌و ده‌خه‌ تایبه‌تیه‌ی که‌ ناده‌میزاد تیا‌دا‌یه‌ چۆنه‌؟.. هه‌لبه‌ته‌ یاساکانی سروشت هه‌مو لایه‌نه‌کانی شت و مه‌که‌کان ده‌گرێته‌وه، هه‌ج بوارێکی سه‌ربه‌ستی بۆ سروشت و پارچه‌کانی نه‌هێلراوه‌ته‌وه، بۆیه نه‌و دارو به‌ردو ناسن و ناو و هه‌وا و نه‌له‌کترۆن و مانگ و رۆژه هه‌موو مه‌سه‌رین، عه‌مه‌ر نین.. هه‌روه‌ک له‌ په‌رسیاره‌که‌ی قورنانی په‌رزیش وادیت وه‌لامه‌که‌ی: ﴿فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ اِئْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾.. به‌لام مرۆڤ و کۆمه‌ل لا ناسۆیه‌کی له‌ پێش کراوه‌ته‌وه و سه‌ربه‌ستی تیا‌دراوه‌ که‌ نه‌سلی تاقی کردنه‌وه خوا‌یه‌که‌ش نا له‌و ناسۆیه‌.. که‌ قورنانی وه‌سف ده‌کا: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾.

بۆیه مرۆڤ تا راده‌یه‌ک عه‌مه‌ره، ده‌توانی یاخی بێت، چاک بێت، خراپ بێت، ده‌توانی به‌ستانده‌ریش بژی (که‌ نه‌وه‌یان یاسا‌که‌یه)، یاخی بوونه‌که‌ی له‌و



ستانده ریهو ننجایا خیشته له یاسای سروشتی و یاساکانی فیترو له (شعریعتیش)، که یه کم سهرنجامی نمو یاخیه کیشتهکانی کۆمه لایه تیه له دابه شی چینه تیه و ستم و نازاوه و چهوساندنه وه و... بۆیه ستم و چهوساندنه وه و یاخی بوون و پینش نه وه له شعریعت سهرینچی بی له یاساکانی سروشتی و مرۆفایه تیش سهرینچی، به ههمان شیره یاسای دهستکردو سیسته می عهلمانیش به پیناسی ستانده ری یاخی بوونیکه له و پله .

یاساکانی کۆمه لایه تی ههروهک یاساکانی سروشته له سیفات و نیشانه و حوکم و هاوکیشه و هاوسهنگی دا، نه و یاسایانه شی سیفاتی (تاقی ته نیای - Al one) ی ههیه به دیله که ی فرهیه، یاخیه، ستمه، رینیازی جیا جیا به، نه گهر ناویش له و به دیله یاسایانه ترا سیاسا- له راستیدا یاسا نین، فدرمانیکه و بهس، .. بۆ لیک جیا کردنه وه ناوی لی ده نین (یاسای دهستکرد)، که سهرین جیاوازی نه وه به که یاسای دهستکرد<sup>۱</sup> ههردهم ناکۆکه له گه ل دادگهری، له گه ل یاساکانی سروشت، به پینچهوانه ی یاسای کۆمه لایه تی (راسته قینه) که چهسپاوه و هه ماههنگه له گه ل سروشت و ناخی مرۆ و... چونکه یهک دانهر و به ریه و به ریه ی ههیه: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ، وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾.

نیترو لهامی نه وهرسیارانه ی پینشوو سانا تر ده بێتو ده توانین لێلی و تیکه لیه که راسته موخو تر لیک بکه پنه وه، له ماده ی (سیاسه ت) باسه مان کرد، که به شهکانی کۆمه ل زۆریه ی دوو لای ههیه له شیره ی: زانستی و کۆمه لایه تی و رینیازی کۆمه لایه تی، زانستی نابوو ری و رینیازی نابوو ری، زانستی سیاسی و رینیازی سیاسی، زانستی فکرو رینیازی فکرو... هتد.

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر سهرنج به ده جیاوازیهکانی یاسای دهستکرد و یاسای (شعریعتی) له ماده ی سیاسا-.



نەوێ لێو بەشێوە دەگۆڕێن زانستەکانی کۆمەڵ و ئابووری و سیاسەت و فێکەر.. کە سەرچاوەی بەرھەم و تەکنەلۆجیا و شارستانی و..ھتد.

نەوێ چەسپاوە و پێیازەکانە.. کە سەرچاوەی ناسنامە و مەدرەسە و شایین و نایدیۆلۆژیکەکانە،..ئەوانەش (بەپێوە-منھج)ی کۆمەڵن، نەو یاسایانەش لایەنی زانستی ھەمە کە پێی دەئێن (زانستی یاسا) کە فەرمانی لێ کۆتێنەوێ میژوو و واقعی یاسا و چۆنیەتی پەیرەوکردنی و بەراوردەکانیەتی، ئەوانەش دەگۆڕێن و ناسنامە نین، ھەرچی (پێیازی یاسایە) نەوش چەسپاوە و ناگۆڕێت، بەند نیە بە زەمان و زەمین، چۆن  $9=6+3$ ، مانگ لە دەوری زەوی دەسوێ، یاسان، چەسپاون، ئاواش یاساکانی کۆمەڵایەتی لە پێیازی یاساییدا چەسپاوە، بۆیە نەو یاسایانە (۱۴) سەدە لەووە پێش دادگەری داوہ نیتسا و ۱۴ سەدە تریش ھەمان یاسا دادگەری دەداتەو، ھەر دەستکاریک یان ھاوتایەک یان ھاوبەشیەکی بۆ پەیداکی پێش نەوێ دژی شەریعت بێت، دژی یاساکانی کۆمەڵەش.. ھەر بۆیەش کێشەکانی کۆمەڵ و دۆزینەو زانستەکان و فشاری گەشی کۆمەڵ.. ھەمووی بەتێکڕایی ھیزەکی کێش کردن (جاذبە) دروست دەکەن، ئیایدا یاسای دەستکرد پەرەو شەریعت پال دەدات، ھەرۆک نیتسا زۆریک لە بەندەکانی یاسای دەستکرد لەو نەجامەو لە نەجامی پێویستی واقعی و ژيان و تەندروستی و بەرەو نامیزی شەریعت دەچن، بۆیە زۆربە دەستورەکانی عەلمانی نیتسا پریەتی لەبەندی شەریعت، لە کۆتاییدا ھەمو بەشەریەت بە رۆژھەلات و رۆژئاواوە پێویستی پێ دەبێت.







( ۲۱ )

all-Inclusive

شمولى

سەرئايى

ئەو زاراۋىيە تەنھا ۋەرگىرەراۋى ۋەشەيەكى رۇژناۋايى نىيە، بەلكو ۋەرگىراۋى چەمكىتىكى تاييەتە بە خۇيان، مەبەستى نىستا زىساتر ئەو ئايدولۇژياۋ ئايىن ۋە تىرە سىياسىيەتە كە لە زۆرىيە لايەنەكانى مرۇف دەدۇي، ۋەك زاراۋىيەكى سىلى سەير دەكرى لەلايىن ئەلمانىيەتى نوئ ۋە (ۋاتە ئەلمانىيەتى دۋاي شىكىتى ئەلمانىيەتى چەپ-سىكۇلارىزىمى رۇژناۋايى)، لە لايەن ئىسلامىيەكان ۋە مەدرەسە فەكرىيەكانى تر بە نىجابى سەير دەكرى لە سنورى خۇي، ۋاتە كانى ماناي دەست بەسەرگرتى ھەمرو لايەنەكانى ژىيانى تاك ۋە كۆمەل بىن لەلايىن دەسەلاتى سىياسىيە ئەو سىلى دەبى، لە جىھانى ئىسلامى زەمىنەي مېتروۋى ۋە فەكرى راستەقىنەي نىيە، زۆر زاراۋى رۇژناۋايى ھەيە زادەي بارودوخىكى تەلىيە (تەعمىم) كراۋ، زاراۋە لايەنى تىرىشى گرتتەۋە، كەچى مەرج نىيە لە ھەمرو دۇخىكدا سەلىي بىت، پىچەۋانەي ۋاشى ھەيە، ھەمرو ئەو دۇخانە لەۋە دى كە رۇژناۋا ھەرگىز نەبۇيەتە خاۋەنى ئايىنكى تىرە تەسەل ۋە ھەمەلايىن، بەلكو ھەر كىتەشپان بۈۋە لەگەلى ئەۋەش رەنگى داۋەتە سەر بارودوخى ئايدولۇژى ۋە مەدرەسە سىياسى ۋە فەكرى لە ئەنجامدا بۇشايدەك لە ژىرخانى مەنەجى زانىيارى ۋە مەرھەنگى ۋە شارستانى ياسايان ھەر ھەبۈۋە، تىرە ۋەك كەلتورەتتىكى دىرىنيان فرە ئايدولۇژياۋ مەدرەسە بۇچۈنى لى پەيدا بۈۋە، بىن ئەۋەي (مەرجەبەتتىكى) يەكگرتۈۋى ھەبۈۋى، ھەمىرەكەشى ۋە لامىكى جىياي بۇ كىتەشەيە ھەيە، ۋاتە ھەر پىسارىك فرە ۋە لامى لى قوت دەبىتتەۋە مەرجىش نىيە ھەمرو ئەو ۋە لامانە



راست بن، هر تنهها به کيان راسته بيان دهشيت نهویش راست نهی، ختو  
 $7 = 4 + 3$  يەك وەلام هەلەدەگرئ ئەوانی تر زیاده یە هیچ سودیکی زانستی نیە فرە  
 وەلامی پیتشکەشی بکەیت، بۆ مەسەلە ی ئالوزو فراوانە کانیش هەتا چارەسەر و  
 وەلامی هەمە لایەن (نەك فرە لایەن) تەواو پیتشکەشی بکری ئەوا لە نوڤستانی و  
 دەست کورتی پزگاری دەیی، سەرنج بەدە کاتئ (نانیشتاين) ویستی تیتۆرو  
 هاوکیشە یەکی شمولی وا بدوزیتەوه واتای بونەوەر بەدا، بەناوی "تیتۆری هەمەرو  
 شتیک" پیتی نەگەشت بەلام بە زەبەلاح ترین زانا تومار کرا بەهوی ئەو  
 تەقە لایانەیی، واتە هەتا چارەسەر و وەلامەکان نامبزی فراوان قسول و  
 هەمە لایەن (شمولی) تربیت ئەوا زانستی ترو راست و دروست تر دەبیت، بەهەمان  
 شێوە مدرەسو فکرو نایدۆلۆژیای هەمە لایەن (شمولی) هەلگری چارەسەر یەکانی  
 هەمە لایەنی ژیان بیت ئەوا پیروز ترە، وەلامی پرسیارە نەمرەکانی مرۆشی  
 بەستاندەری پتی بیت، ئەوا سیفەتییکی (شمولی) وەر دەگرئ و زۆر نایابە و بەلگە ی  
 بەهیزی و راستی و دروستی و قولی و هەمە لایەنی ئەو مدرەسیە بیان نایە کە  
 دەر دەخا، بۆیە لە پۆژناواش جار وایە وەسفی شارستانی پیش کورتوو و بەهیز لە  
 لایەن زانایانیان بە شارستانیەکی شمولی وەسفی کراوە<sup>۱</sup>، کەواتە هۆی چپە زاراوی  
 (شمولی) بە پەهای بە توو مەت و سەلبی بژمیردرئ؟ .. لە پۆژناوا دا ناپین،  
 نایدۆلۆژیا، زانست و تیتۆری سیاسی، سیستەمی نابوری نەخلاق و شارستانی ...  
 هەمووی لێک جیاپە، هەر پارچە یەك لە لایەك هاتوو، هیچ (مەرجعیتك) ی نیە  
 لایەنەکانی ئەو سیستەمانە بە یەك بیهستی و سیستەمیکی ژسانی ئەوا وەك  
 بەرنامە بەداتە مرۆڤ و پەڕە نەدیەکان ڕێك بجا بە دادگیری، بۆیە لای ئەوان نەشیاوە  
 مدرەسە یك یان ناییتك هەر بەرنامە یەکی ژیان شمولی بیت، هەر بۆیەش شمولی  
 تارادە یەك بە مەحال و بەدەر لە توانای بەشەری پیشان دراوە ... تا ئەو رادە یە  
 بە دکتاتوری و زۆرداری تێکەل کراوە، لێرەدا دیسان خەلەل لە (تەعمیم) ه تەرو

<sup>۱</sup> پروانە (الداخل علم الانسانی)



وشكي سوتاندوه، سنور بهزاندن و ټينكل كړدنيكه له بهشنيكي دا نيجاييه و له بهشي تر سلبې په، له كاتيكا شموليت بڼ زانست و نايډولوژياو مدرسه و ناين نيشانه ي راستي و دروستي يه تي، كه چي هه مان شموليت له په يره و كړدني سياسي و دسه لاتا سلبې و تومه ته، كاتي بته وي به هويه وه گوره پساني سياسي پاوان بكمي و هه موو لايه نه كاني چالاكي سياسي كږمه ل و تاكل ده ست به سهره بگري، وه ك نيتا دپنين زوري ده سلات داراني سياسي عمره ب و نه و نهمونه ي كورده ستانينش تا راده يه ك وپچري نه وانه كه هه موو بونه ياد و چالاكيه ميللي سندنديكاكان ده ي مولكي نموان بيت، هه ر له جه ونه كاني نيسلام، جه وني كريكاران، جه وني مه سيحي، جه وني نه ته وايه تي، جه ونه كاني منال، نافره ت، نوسهران، ... هته هه مووي هه ر ده سلاتي سياسي به مولكي خوي داده ني، ده ست ده خاته هه موو پرويه كي ژياني گشتي مرؤ، بهشنيكي زوري تاييه ت به تاكيش جگه له هه جوجولي نزيك سياسه تيش هه تا نابوري و مالداري .. به (ته زكيه ي حزبي) نه بي ريت يتاده ن مافي هاوولاتي خوت له ياسايي و سياسي و كومه لايه تي ويزيوي و نابوري و ... به كار بهيتي، نه وه سياسه تي شموليه و زور سلبيه و ده روازي دكتاتوريه ته، نيتر نه و حربه ده سلاتداره هيچ چالاكيه كي مه دني بو لايه نو حربه كاني تر نايه ليتسه وه و جورريك له نابلقه ي ياسايي و نابوري و سياسي و كومه لايه تي ده خاته سهرمان نه گهر به نا و فزايه كي ديوكراسيش بيت، له لايه كي تروه هه ر په كه له حربه چمبي و نيسلاميه كان كه پالشت ده كه نه سهر نايډولوژيايه كي شمولي نه و ه يان په سنده، به لام هه ركاتي نه و نايډولوژيا شموليه ده سلاتي شمولي بي دروست كړد و گزوه پساني سياسي داگير بكنه رپگه به هيچ حزيكي سياسي تر نه ددن به ناوي نه وه ي گوايه نايډولوژياكه يان شموليه و پتويست به نايډولوژياو تيوري سياسي تر ناك! ... نه وه سلبې په، وه بينرا له نهمونه كاني شوعيه ت و فاشي و نازي توراني و به عسپاتي رووياندا، هه روه ها له نهمونه ي تاليبانينش پرويدا، ريسان به هيچ



چالاکیەکی سیاسی تر نە دەدا شان بە شانی ئەوان ئاییدولۆژیاو تیسۆری سیاسی گەڵاڵە بکەن، زۆریە پاساوی تیسۆری حزبو سەرکرده دکتاتۆرو شمولیەکانیش نەو بوو گوایە ئەوان پەيامنیکیان پێیە بە هۆیەو کۆمەلگە دەپەرێنەو لە قۆناغێکی سەختی مینۆوویی، هەروەك پەيامی شیوعیەت بەناوی رزگاری پرۆلیتاری، پەيامی نەتەو گەریەکان بە ناوی یەك خستو رزگاری، .. یان زالیەتی، یان پاساوی تری وەك باری ناسکی میللەت، پلانی دوژمنو نیمپریالیزم، .. حزبی بەعس (٦) پاساوی بۆ ئەو مەبەستەو (حزب القاند) هێناوێتەو:

- ١- خۆی شۆرشێ کردووو سەرکردهی ئەو پەیرهوی دەکا .
- ٢- نامانجەکانی نامانجی میللەتیش .
- ٣- توانایی گەشتن بەو نامانجانە تەنها بەو حزبو سەرکردهی ئەو دەکرێ.
- ٤- زۆرایەتی خەلکیش لە دەوری ئەو پێبازو سەرکردهو حزبیە .
- ٥- سەرکردهکە هەم سەرەك حزبو هەم سەرۆکی میللەتیشە .
- ٦- بە تەنها ئەوان نەو بەرپرێاریەتەیان پێ هەلەدەگیرێ بە خەلکی سەر ناکری<sup>(١)</sup>.

بە سەرئێکی سەرەتایی دەردەکەوی کە : خالی (٣) پاساوی دیکتاتۆریەتی شیوعیەکانە، لە خالی (٥) دیکتاتۆریەتی فاشیو نازیەکانە، لە خالی (٦) فونەوی وەك (بەعسی) کە هەموو جۆرە دیکتاتۆریو ئۆتالیزمو ئۆتۆکراسی کۆدەبنەو، بەلام نەگەر وەك خالی (٢) بێتەدی، واتە (ناوەندی -مەرجەع) بیروباوەرو پەيامنیک بێ نەك (دەسەلاتی سیاسی)، بەلکە دەسەلاتی سیاسیو سەرەكو..، نامراز بێ، ئەوەیان ئەواو جیا، لەو پروووە لایەنە ئیسلامیەکان تا نیتا لە سیاسەتدا شمولی نەبووینە، هەرچەندە پالپشت دەکەن سەر ئاینیکی

١ بروانە: تعریفات ببعض المصطلحات - مادة: حزب القاند .



شمولي، نه زمونه کاني تورکيا، جزائر، نيران، سودان، .. له زړښه ي بزو تنه وه کاني  
 نيسلامی جهان ده بينن دست گوږي دمه لاتيشان له گهل ده کړي، نه گدر چي  
 له وړووه له نه فغانستان نمونه کي نيچايي پيشکشي نه کړا، هروها له دواي  
 خوله فاي راشدينش نمونه ي سلبي زياتر بووه، ټيکل کړا، شموليتي ناييني له  
 پيناو شموليتي دمه لاتي سياسي به کار هاتووه، به لام نيستا زياتر لايه نه  
 نيسلاميه کاني که له هه لېواردن د دره چن نازايدک يو عملانيه معارزه کانيش  
 فراهم ده کن، هر به نمونه هه تا حماس له فلسطين د درنه چو له ۲۰۰۶ ز  
 هرگيز فتح هه مو دمه لاتي يو خوي قورخ کړدېو، له ساپي د دره چو نوانه  
 شفافيت ونازادي پرووا مافي ياسايي معارزه و سړوهر ي ياساو دړه گنده لي  
 سمر هه گدا، . سمره نجام شموليت به ټيکړاي سله بي نيه، تنه ها له پره فتاري  
 سياسي دا سله بيه، نو ټيکه ليه شي مبه ستينيکي سياسي و سمرامي زاليه تي  
 شارسانيان ي له پشته، له چار چيو ي مل ملاني ي شارستاني و مده سه ي،  
 له کاتيکدا مدرسه ي ليراليه ت زور هه ژاره له فکرو نايډولوزيا بويه حزبيکي  
 سياسي لوازي بي تيور نه خشو ستراتيژيه تي گه لاله ده بي، ده پته مديدانتيک  
 بوسه وداي (پيم بده تا بوز بکه م) که ناشرين ترين ديمني سياسي ميکافيليه،  
 تنه ها خه لکينيکي به برژه و هندو ناني پي کوز ده پته و .. له کاتيکدا مدرسه ي  
 نيسلام (يان چه په کاني پتسو) له فکرا ده و له مهنه بسون به ختري لسانو  
 جه ماوه را حزيه ليراليه کان هه لده لوشي، بويه نو زاروايه ي (شموليت) يان وا  
 فراوان کړد که بتوان له ژيرخاني (منافسه کان) ي خويان بدن له چوار چيو ي نو  
 مل ملاني يه، نه گينا له بنه چه دا چالاکي سياسي (عقد ي فکريه سته عه قدي  
 نابووري) بويه به شيکه له عه قيه نه ک برژه و هندي، خه لکينيکي ساغ مه يليان  
 به لاي نو حزيانه زياتر که تيوري سياسي ناسي هه لگرتووه، پالپشت ده که نه  
 سر نايډولوزياو فلسفه په کي شمولي فراواني گه ردووني و سروشتي و  
 کومه لايه تي، بويه ده بينن (جان کوريس) له کتيبي (حقيقه العالم المموس) ده لي



تا له دوا نه پټنې گهر دوون نه گم ناچه ناو سياست، واته سياسته تي نوې ده بې پالېشت بکاته سهر بنچينه يه کي قولي فله سغه ي و زانستي وعه قلی نه گينا يه کسهر حربه ناپينه کان ناماده ن جيهان هه للووشن به ديوکراسيانه، نا نه وه نه پټينه که ي زار او ه ي (شموليت) کهوا ټيکه ل کراوه، نه گينا نايښو لوزياو فکرو ناپيني شولي جيا به له گه ل ده سله لاني شولي .

## ده چه نه ک و گه شه ي

زار او ه ي شموليت بهو سنوره ي خزي نه ک ههر سه ليه بيان تومست، به لکرو وه سفنکي نايله و به ده گمن دست ناگه وي، نهوا له گه ل زار او ه يه کي تر ټيکه ل کراوه هم له ناو وروک و هم له وشو زار او ه ي له (توتاليتاريزم totalitarize) هاتووه، هه وروک مه سه له ي عملانيه ت چو ن وشه يه کي نزيک (علم ي) هه لېو ټر در او به مه به ست، ناواش له ورو گتراني زمانيشدا فينل له باب ته که کراوه، ټيکه لي توتاليتاريزم کراوه به ماناي (کلياني) نه ک (شمولي)، شمولي وه سفنکي گرنکي بهر نامه ي ناپينه، که چي کلياني - totalitarizeme سهرتاپاي ديار ده يه کي سياسي و نهو سيسته مه سياسي به که ده ست به سهر چالا کي و هه ورو جوله يه کي ميللي - مه ده ني داده گري، له کونه وه پتي ي و تراوه (توتاليتاريزم) له (موسوعة العربية) توتاليتاريزم (کلياني) بهو (۶) خاله ده ناسي ته وه.

۱- زال بووني ده سله لات ۲- بې ده نگ کردني معاره زه ۳- چاو ټيره کي زياد له پټويست ۴- پروز کردني سهر وک ۵- به کاره پټناني سامرازي تورقاندن ۶- زال بون به سهر نيش وکاري خه لک...<sup>۱</sup> نه وانه ش به شي که له نيشانه کاني دکتاتوري تا ک ره وي و هه تا نازي و فاشيش که له لايمن ده سله لته وه ده ست به سهر هه ورو ده زگا مه ده ني و سياسي و حقوقيه کان دا ده گري، تاده گاته پټويستيه کاني ژباني

<sup>۱</sup> بې زياتر به وانه: موسوعة عربية ج ۲ ل ۷۳ وه (موسوعة السياسية) ج ۵ ل ۱۳۶



رؤځانه یی تاک .. هه مووی ده خنه ژیر رکینی راسته و خوی ده سلات، تا نه توانی له ژبانی تاسایدا لمو ده سلاته جیا بیتتوه هتا له ناو مالیشیدا،  
 نمره ی زیاتر پارمه تی شو و ډگرانه ی داو تا وا به هله دا بچن له ټیکل کردنی (شمولیت) و (کلیانی) نه و په له سمرچاوه کانی بیانیش شو دوخه هه بووه، سمرچاوه ی دکتاتوری له لایمن (نویان) له کتیبی (الشورة الدائمة ۱۹۴۰) ده داته پال شوړش و سهره و په کانی، که چی (کارل فریدرک) ده ی داته پال نایدولویای شمولی<sup>(۱)</sup>، له لایه کی تره وه له پیتش نه وانه (هیگل) ی تملانی بمرنامیه کی توژیښه وه هه بو به هه لایمنی و قولی ناوی نابوو (شمولی)، هرده م باسی له شمولیتي ټیگه بشت ده کرد له بابته کان تاسمر چیخ نه چن، دوا ی (براتراند راسل) ی بریتانی ره خنه ی له شمولیتي هیگل گرت له کتیبینی به ناوی (تاریخ فلسفه الغربیة ۱۹۴۶) ... له هه نگاهه پتچه وانه شمولیت هم پریوړ ناو سیاست و فکره فله سه فو نایدولویاو .. هم له ټیکه لیه کشی به دریوایی خوی مانای تومه تی و ډگرگرت له رؤژناوا ... هه لیه ته پمرسه ندنی فکری شمولی نهمونی شیوعیت و ته یاری نه توه گمری له لایه ک، له لایه کی تریش زاوژی ی نیوان هر دوو لا ویدابوونی دیارده ی نازی و فاشی ... دوا ی شکت هیتسانی گشت شو نه زمونانه .... پارمه تی یه کی زوری پمرسه ندنی شو تیروانینه سه لیه دا بمرامبر شمولیت و تعمیم کرده کھی، له بته چده له پی ناسه فله سه فیه کھی پا به چه وتی داده ریژی بویه شکتی ده بته شکتی شمولی به ته وای، له تیروانینی فلسفی شمولی به مانای تن پوانینی ژبان و سروشت و گمردوون له چوارچیتوی یه ک یاسا، واته دوزینه ووهی فله سه فیه ک له لایمن مرؤفه وه که بتوانی فرمان له سمر گمردوون و سروشت و ژبان بکا، له سمر مادی و گیانی بکا ... هه لیه ته نه ودهش په نگه مه حال بیت، شکت ده هیتنی وه له مارکسیه ت

<sup>۱</sup> پروانه هه مان سمرچاوه ی پیتشو.



شکستی هېڅا، نيتړ پوژنواو دهيکاته شکستی (شموليت) وپه‌تيکه‌لېږه بڼه نوې سنوره‌کان لټلک جيا کاتهوه .

له کاتيکدا دپېښنن نايډولوزياي شمولى پسان نايښى شمولى بسوه له تاريخکاييه کاني ميژوو بهرننگاري جوړه‌کاني ديکساتوري وټاک پړوى زوژداري بوريتمعه، نهو تعميمه بهو ره‌هاييه چه‌وته، هه‌لېه‌ته نايډولوزياي شمولى، نايښى شمولى، تيروانښى شمولى .. هه‌ريه‌که پلهو جياوازي هه‌يه له‌گڼل په‌کتر، هه‌موو نه‌وانه‌ش جيان له‌گڼل ده‌سلاتى شمولى، نه‌وه‌ى دواييه سه‌لبييه‌کيه، له‌پيش تريش رون کرايموه مه‌رج نيه ده‌سلاتى شمولى سهرپه نايډولوزياو نايښ و به‌رنامه‌يه‌کى شمولى بښت، پښچمه‌وانه‌شى به‌پښچه‌وانه‌وه، وهک دپېښنن زوژپه‌ى ده‌سلاتداره شمولى کاني نيټست له جيهاني عه‌ره‌ب سهرپه مه‌دره‌سې ليبرال ديموکراسيه و هيچ نايډولوزيه‌کى شمولى له‌پشت نيه، به ده‌گممن مدره‌سې تريش هه‌يه له‌وانه همدوو حزبى به‌عس له عيتراق و سوريا که‌سهر به مدره‌سې سوشياالستنيکي نه‌تموه‌گمريه، نمونه‌ى ولاتاني سوشياالستى و پيشوش همبوو که نايډولوزياپه‌کى شمولى و ده‌سلاتى شمولى له‌سهر دروست کرايوو، به‌لام ده‌بى بووترى همر خويان ناويان به به نايډولوزياي شمولى سردووه بسو مه‌زن کردنى نه‌گينا شمولى نه‌بووهو زور ممودا کورت بووه .

له چوارچيويه نهموونى رابوونى نيسلامى نوټش له نه‌فغانستاني سهرده‌مى بزوتنه‌وه‌ى تاليبان تا راده‌په‌ک ده‌سلاتى شمولى دروست کرايوو، نه‌وه‌ى ولاتاني سوشياالستى په‌يرهو کردنى راسته‌قينه‌ى (شوعيت وپه‌نده‌کيه دکاتاتوري پروليتاريا) بوو، به‌لام له فکري نيسلاميدا هه‌تا چالاکى نايښى تر قه‌ده‌غه نيه چجاي چالاکى سياسى، (لا اکراه فى الدين)، (لکم دينکم ولي الدين)، (من يشاء فليؤمن ومن يشاء فليکفر....) نينجا ده‌سلاتى سياسى نيسلامى راسته‌قينه همرگيز شمولى نيه، نه‌گممر فره لايه‌نى سياسيش سهرده‌مى نه‌ميټنى وهک له نيران چيچان و پوسنه که خوځى له خوځيدا پونى نهو زه‌مينه نيه، واته همر



له خودی کۆمهڵگه که لایه‌نی سیاسی تری غهیره ئیسلامی لێ شین نابێ، له دوخانه‌ش هه‌ر شمولی نیه ماماد به‌نامه‌کانی بریتی بێت له دست‌گوری ده‌سه‌لات و نازادی به‌رامبه‌ر، مافی معارزه و هه‌ولاتییه‌تی، بسوونی ده‌زگانی مه‌ده‌نی، ... له هه‌موان گرنگتر به‌جێ هه‌شتانی زۆریه‌ی ده‌سه‌لات بۆ (ئومه‌ت) بۆ پانتایه‌کی زووش بۆ تاك .. واته هه‌رگیزاو هه‌رگیز ده‌سه‌لاتی شمولی نیه، به‌کار هه‌تانی ئه‌و زاراوه‌یه‌و زۆریه‌ی زاراوه‌کانی تر به وردی ناما‌هی خۆی ناپینکی له‌لایه‌ن ره‌وشه‌نبه‌ر و سیاسه‌تمه‌دارانه‌وه، هه‌تا نه‌وانه‌ی له به‌رامبه‌ری ده‌سه‌لاتی شمولی و هه‌ستان، له‌لایه‌ك له‌به‌ر سه‌رچینه‌ی تێگه‌یه‌شتن له‌لایه‌کی تریشه‌وه چه‌ونكه شمولی زاراوه‌یه‌کی سوگرتو له دكتاتۆریه‌ت بۆیه زیاتر ئه‌و زاراوه به‌کار ده‌هه‌ستن، بۆ تووره‌نه‌بوونی ده‌سه‌لات داره دكتاتۆره‌كان، نه‌گه‌تا نه‌وه‌روك و نیشه‌نه‌کانیان هه‌ر یه‌كه. یه‌كێ له نیشه‌نه گه‌شتیه‌کانی ئه‌و جوړه ده‌سه‌لاتانه له‌گه‌ڵ داروخانی دا هه‌موو دام و ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌تی و به‌ریوه‌به‌رایه‌تی یه گه‌شتی یه‌کانیش به به‌ریس به به‌ریوه‌به‌ر ... و ته‌واوی قاوگی ئه‌و ده‌سه‌لاته تێك ده‌روخی ... ئه‌و دیاره‌یه له کوردستانی خوارووش به‌دی ده‌کرا، هه‌ر جاره‌ك لایه‌نێکی شه‌رکه‌مه ده‌سه‌لاتداره‌کانی کوردستان له‌شارتێك یا له ناوچه‌یه‌ك ده‌سه‌لاته‌که‌یان دووچاری شکست ده‌هات به‌رامبه‌ر یه‌که‌تر ئه‌وا له ره‌گو پشه‌وه تێك ده‌روو‌خا هه‌تا کورسی و میزه‌کانیش به‌دیل ده‌کران ۱۰۰۰ ئه‌وه‌ش مانای وایه ئه‌و ده‌سه‌لاتانه‌ی کوردی له جوارچێوه‌ی شمولیه‌ت بوون له‌و نیشه‌نه‌ی ۱۹۹۱ هه‌تا نویسنی ئه‌و بابته‌.







( ۲۲ )

racism

العنصرية

ره‌گه‌زیم‌رستی

هم‌چی. سه‌روه‌ری دانیتک به یه‌کن له نینتما میراتپه‌کان بیان فاکتوریک  
 شاقولی نه‌وا ده‌روازه‌کی ده‌چیتته سه‌ر ره‌گه‌زیم‌رستی، شانازی کردن به ره‌چه‌له‌ک،  
 به باو باپیران، به نه‌ژاد، به نه‌توه، به هۆزو تیره، به خاک... و سووک‌کردنی  
 خه‌لکی تر له به‌رام‌به‌ر، .. هه‌موو نه‌وانه جۆریکن له ده‌مارگیری تاک و عه‌وام،  
 به سیاسی کردنی نه‌و تیروانینانه ده‌ییتته ره‌گه‌زیم‌رستی .

### بهنه‌چه‌که‌ی :

نه‌و زاراوه‌یه ده‌گه‌تپه‌وه بۆ نه‌و شانازی و یاخی بوونه‌ی شه‌یتان نه‌نجامی داو  
 ره‌چه‌له‌کی خۆی له ره‌چه‌له‌کی (ناده‌م) بالآتر داناو وتی من له ناگرم و تۆ له قویر...  
 سه‌ره‌نجامه‌که‌شی چاره‌نوشتیکی شومی بۆ خۆی هه‌لبژارد، نیتیر میتژوو پریسه‌تی له  
 کاره‌ساتی ره‌گه‌زیم‌رستی، بۆیه هه‌ندێ زانا به ره‌ش بینیه‌وه و سه‌فی میتژوو به  
 تۆمارگای تاوانه‌کان ده‌کن، له مه‌درسه هه‌ره روناکه‌کانی به‌شهری کۆن و سوئ،  
 ره‌گه‌زیم‌رستی لێ دره‌وشاوه‌وه، (نه‌رستق) و (گروتیسوس) مرۆقه‌کانی پێ و هه‌ک  
 (أَسْنَان المَشْط) نه‌بووه، به‌لکو بچوک و مه‌زن به‌نده و نازاد پله‌ی لیتک جیای  
 کۆمه‌لایه‌تی بووینه، هه‌تا هاوه‌لاتی سه‌رده‌می کۆمه‌لگای رۆمانی هه‌رگیز  
 هه‌ژارو غه‌وارو به‌نده و ناهه‌تی نه‌گرتوه‌وه، له کۆمه‌لگه دیوکراسیه‌که‌ی  
 نه‌سینیش هه‌روا بووه، مه‌درسه‌ی یۆنانی تا راده‌یه‌ک دوو راو بوچونی جیای  
 هه‌بوو، باڵی لاهوتیه‌کان له‌ئێز کاریگه‌ری که‌لتوری ناینی و بۆ مرۆقه‌کان ده‌چوون



که هه‌م‌و‌ی له‌ قورن‌و‌ کەس له‌ کەس گه‌وره‌تر نه‌، هه‌رچی لابائی عه‌لمانی ب‌و‌و  
 پ‌ی‌یان وابو که راسته‌ هه‌م‌و‌و له‌ قورن‌و‌ ب‌ه‌لام (ب‌ه‌نده‌کان) له‌ قورن‌کی خراپ‌،  
 د‌ه‌ره‌به‌گ‌و‌ مه‌زنه‌کانیش له‌ قورن‌کی تێک‌ه‌ل ب‌ه‌زێر دروست ک‌راون‌، ر‌ۆمانیه‌کان  
 ک‌ۆمه‌لگه‌که‌یان دابه‌شی چینایه‌تی نه‌ژادی و‌ ر‌ه‌گه‌زی ده‌کرد، هاو‌ ولاتی یله‌ یه‌کو  
 دوو و‌ سێ هه‌بوو، نه‌وه‌ی له‌وانیش نه‌ب‌وایه‌ یان د‌ژبان ب‌وایه‌ ب‌ه‌ (ب‌ه‌ر‌ه‌م‌ر)  
 ده‌خوێند‌رایه‌وه‌، نه‌وه‌ی نایینی نه‌وانیش نه‌ب‌وایه‌ ب‌ه‌ (ئیشنی) ده‌خوێند‌رایه‌وه‌،  
 ته‌نانه‌ت ه‌یرو‌د‌تس-که‌ ب‌ه‌ باوکی م‌ی‌ژوو ناو‌زه‌ ده‌کرێ نه‌ویش شه‌پ‌ی ن‌ی‌وان  
 ناسی‌او نه‌و‌رو‌پی ب‌ه‌ شه‌ری ب‌ه‌ر‌ه‌م‌رو مه‌ده‌نی له‌ قه‌له‌م داوه‌، ب‌ه‌و ش‌ی‌وه‌یه‌  
 سیسته‌م‌یکی خن‌کا‌و له‌ ر‌ه‌گه‌زیه‌رستی ک‌ۆمه‌لایه‌تی و‌ نایینی و‌ فک‌ری... یان  
 پ‌ه‌یره‌و ده‌کرد، (چینی) ه‌کانیش نه‌و‌رو‌پی‌ان ب‌ه‌ (ق‌و‌س‌پی) ر‌ه‌زاگران وه‌سف ده‌کرد...  
 له‌ناو یه‌هودیش نه‌وه‌ی له‌وان نه‌ب‌وایه‌ ب‌ه‌ (جویم) ده‌خوێند‌رایه‌وه‌و ب‌ه‌ چاو‌کی ن‌زم‌تر  
 سه‌یر ده‌کران و‌ بنه‌چه‌ی (ش‌ع‌ب‌ الله‌ الم‌خت‌ار) له‌وه‌ د‌ئ، و‌ ز‌ۆر‌ه‌ی ناید‌ۆل‌ۆج‌ی‌ای  
 زای‌ۆنی ل‌یره‌و سه‌رچاوه‌ی ده‌گرێ، هه‌روه‌ها له‌ن‌ی‌و ش‌ارستانی ه‌ین‌د‌ۆسه‌کانیش نه‌و  
 دابه‌شیه‌ هه‌بووه‌، ب‌راهماو شود‌را چین‌کی بال‌آ‌و مه‌نب‌و‌زه‌کانیش چینی خو‌اروون‌،  
 له‌ ن‌ی‌وان ز‌ۆر ش‌ارستانی ت‌ریش ... جگه‌ له‌ سیسته‌می ناینه‌ ناسمانیه‌کان ته‌گ‌ینا  
 م‌ی‌ژووی مر‌ۆ‌ف‌ ب‌ریتی بووه‌ له‌ ر‌ه‌گه‌زیه‌رستی، له‌د‌و‌ای لادان له‌ ن‌ی‌سلامی راسته‌ق‌ینه‌  
 نه‌وه‌ی له‌ نه‌مه‌ویه‌کان نه‌ب‌وایه‌ ب‌ه‌ مو‌الی ناو ده‌برا، له‌ سه‌رده‌می ع‌باسیش ب‌ه‌  
 شه‌عی، ن‌ی‌تر ه‌م‌ر ک‌ۆمه‌لگه‌به‌که‌ی نه‌فامی ب‌ه‌ ج‌ۆزیک‌ یان س‌سه‌رتاپ‌ای  
 ر‌ه‌گه‌زیه‌رستی بووه‌، له‌ن‌ی‌و ب‌ه‌های خ‌ی‌لایه‌تی ک‌وردیش نه‌وه‌ی له‌ خ‌ی‌له‌که‌یان  
 نه‌ب‌وایه‌ ب‌ه‌ ب‌یگانه‌ ده‌خوێند‌رایه‌وه‌ ب‌ه‌ هه‌م‌و‌و مانابه‌کانی یه‌وه‌، هه‌رچی  
 ر‌ه‌گه‌زیه‌رستی نه‌ته‌وایه‌تی نه‌ژادی و‌ ش‌ارستانیه‌... نه‌وانه‌ له‌د‌و‌ای ر‌اب‌و‌نی  
 نه‌ته‌وایه‌تی سه‌ری هه‌ل‌دا له‌ سه‌ده‌کانی (۱۸-۱۹) له‌ نه‌و‌رو‌یا، له‌ سه‌ده‌ی  
 (۲۰) یش له‌ ج‌یهانی س‌ییه‌م‌، سه‌ره‌تا له‌ ناستی فک‌ریه‌وه‌ ک‌ۆمه‌ل‌ت‌یک‌ زاناو  
 فه‌یله‌س‌وف ته‌نزیریان ب‌ۆ ر‌ه‌گه‌زیه‌رستی ک‌رد‌ووه‌، له‌ هه‌م‌وان زه‌ق‌تر: گو‌ی‌ن‌و‌ی



فهرنسي، شامپرليني ټينگليزي، (به واس)، (فيشن)... زورتيكي تر وای بڼوچينه  
 كه نك خوښو پښتو زمان هتا توانای نه قلی نه تمويهك له گه نه تمويهكي  
 تر لیک جيايه، هريه كه توانای نه قلی نه تمويهكی خزی به سر مه شق زانپوه،  
 جوړه نه تزيړيكي په گڼه زېږون وای کردووه هانی هيرشي سريازی بڼو سر يه کتر  
 بدن، ناپارتاييدو فاشي و نازی لي پيدا برو .. سرله نوې هريه كه له (هزيرو)  
 (نيشجه) زورتيكي تر له زانايان راسته وخو و ناپارستمه وخو هاتونه تمويه سر  
 بڼوچينه كي يوناني کوني (نه رستق) (گروټيوس) كه مرؤشه کانی وه (ده سي  
 شانه) ښ و يه کسان ښ، هريه بڼو بنده باشمو هه شه بڼو ناغو .... به تايه تي  
 نه تزيړاته په گڼه زېږونيه کانی (هيگل) لمباري کونايي ميژووي کومل له سر  
 ده سي نه تمويه نه لمان، شو هه صوو جهنگو پاکشوي په گزي و قه لاچزي  
 په گزي لي پيدا بوو، .. نيتاش به ده مامکيكي تر په گڼه زېږونيه سمنای  
 (سر شارستاني- رڼوناوا سالاري) سري هه لداوه ... هه مووي يه ک ماهيه تي  
 په گڼه زېږونيه نه گمر چي نه دريس زه مانو زه مين و شپوي گشه ده کات، به و  
 شپوه نه و په گڼه زېږونيه نه تمويه گمر نه ژاډيه پريه وه ناسپاو نه فریقاش، له  
 جبهانی نيسلاميش زياتر نه تمويه تورک و عمره بي گرتوه، عمره به کان شانازيان  
 به خاکه كي ده کردو به (ارض الرسالات) بيان ناو ده برد، ميلله ته کشي به سر  
 مه شق ميلله تان و به (أمة العربية وأمة الرسالات، خالدة...) يه هوديش به شعب  
 الله المختار، تورکيش خويان به (نجيب زاده) و توراني حساب ده کرد .

### له بهرامبهره دا :

له بهرامبهری شو چالاکیه ميژويي په گڼه زېږونيه به مردوام ناييني  
 راسته قينه له دژدا له سهنگمر بووه، خاوه نانی نه قلی راست دروستيش دژي شو  
 پوهه بويي، له بهرامبهر مده درسي عه لمانی يوناني کون (فيساگورس  
 نه نقلاميدس و نه فلانون و سقرات...)، و زورتر په خنه گمر بويي له کومل لگای



بێت، تاکە شارستانیەکی کەرەشەکانی جیهانی ئیستایش شاناوی پیتەر دێکەر  
 هەرۆک لە داستانی (الجنور) بڕوونی هاتوو<sup>١</sup>، کە لەو کاتی دا گەورە پاشاکان  
 یەکتریان بەزۆرە ملە (بەندە) (ناژەلێکی) درنده داوت دەکرد، ئەو واقعیە  
 ئەوەندە رەسەن ببوو لەنێو دنیای نائیسلامی گەیشتبوو پلەیک ئەو عەوام هەتا  
 لەچاخی رابونیش دەبینن (مونتسیکو) لە کتێبی (روح القوانين) بەتوندی دەگوێت  
 نازەزای لە دژی دروست کردنی ئادەمیزادیکی قولەرەش، دەلی ئەو سوودی چیه؟  
 یان لە شۆینی تر پرسیار لەسەر مەزۆپایەتی ئافەرەت کراوە ... لەزۆر شۆین رۆژانە  
 (٣) جار لە (بەندە) دەرا تا بەبیری بێتەر ئەوە بەندەیه<sup>٢</sup>، زۆرە یاساکانی  
 کۆنی هورابی، رومانەکان لە بارە (خاوەن) لەسەر (بەندە) بوو ...، لە  
 کۆمەڵگە نیسلا میدا هەموو چین و توێژ نەژاد و نەتەرە و رول و کەسایەتی خۆی  
 هەیه و هەبوو، کەس ناوی (کەمبەستی) و (زۆرایەتی) سەید و بەندە نەبوو و  
 بەجەوتیش دروست نەکراون، بەدرێژای خەلافەت (سەرەرای گەلی سەلبیات) لە  
 دەرگای رەگەز نامەدا ناسنامە لەسەر بنچینەیی رەگەزی تۆمار نەکراوە،  
 رەگەزپەرستی هاتە جیهانی موسلمانشین لە دای :

#### ١- هاتی عەلمانیەت

#### ٢- پەیدا بونیی بیری نەتەرە

#### ٣- دارمانی خەلافەت

سەرچاوەکەشی لەرۆژانە لەسەر دەستی مدرەسەیی لیبرالیزم سەری هەڵدا،  
 نەگەر چی ئیستا چاکسازی زۆریش لەو مدرەسەییە تیاکراوە، تا راددەیک  
 جیاوازیەکانی نەژادی و رەگەزی و نەتەرە گەریان سەرپەرشتەر بەهۆی مافی یاسایی  
 هارولاتی (حق المواطنة)، بەلام بەجۆرێکی ترو لەبەرەیکێ تر ئەو رەگەز پەرستیه  
 بەکار دەهێنەرە، لە دەرگاکانیان، لە راکەیانندن، لە پەرەتار، لە تێرەر

<sup>١</sup> بڕوانە : الجنور - ئەلیکس هابلی

<sup>٢</sup> بڕوانە شینەرە دکتۆری فیرەون



به ناویانگه که ی (مسل ملانسی شارستانی)، له دیمراسی و ماف و بریاره جهانیه کانو له ننه وهیه کگرتووه کان... ههتا له دهستکهوته زانستیه کانیش، زۆریه ی دوزینه وه کانیه فلسفی وزانستی و ته کنیکی ده گێرتیه وه بۆیه که م که سی رۆژناوای نه گهر خه لکنیکی تریش دۆزیبیه وه، بهو شتیویه میتووی جیهان له میتووی رۆژناوا دهیسن، خه لکی ترو کیشوهره کانیه تر ناخۆتینه وه ههروه (براترند راسل) ی بریتانی زۆر به ناشکرا له دوا ی سهردانه جهانیه که ی دانسی پیاهیتاو وتی: (جاران وا تی گه یشتم ههر نه وروپا ههیه نیستا ده یسنم جهانی تریش ههیه). تاکۆتای سده ی بیسته میش نهو دۆخه ره گهز پهرستیه به یاسایش کرابوو، یان له دهستوو تۆمار ده کراو و حزب و دهولمتی له سهر دروست ده بوو، وه که له دهسلاتی ره گهز پهرستی (ناپارتاید)\* ی خواریو نه فریقا، له ۱۹۴۸ ههتا رزگاری ره شه کان له بهرامهر سپیه کان له مولکداری وفهرمانبهری خۆتیندن ههتا له پارک و چیتخانه کان قه دهغه کرابوون، یه که دهنگی سپیه بهرامبهر (۳) دهنگی رهش بوو له ههلبژاردن، نهو دۆخه له سهر دهستی زۆریه ی ولاته داگیر که ره کان بهرامبهر نهته وه ی ژیر دهست نه نجام دراوه، له وانهش نهته وه ی کورد، نه وانهو سهره وای ره گهز پهرستی تری یاساکانی نه فامی و بانێک دوو هه وای (الکیل بالکیالین) ... نینجا ره گهز پهرستی شارستانییه که له گهل شارستانی و کهلتور فهره نهنگیکی تر، ههتا ده گاته ره گهز پهرستی هونه ر وزانستی و سینه مایی و ههریم چیا به تی و ... له یادی ۲ ساه ی جهنگی که نه داوی دووهم (۱۹۹۱) له که نه دا ریتیوانێک کرا ته نهاسه دو قسوور خاچیان به مرز کردبوو که یه کسان بوو ته نهها به ژماره ی کوژراوه کانیه هیزه کانیه رۆژناوا، له کاتی که کوژراو له پێژه کانیه سعودیه و کویت ولاتانی که نه داو و عهری هه بوو نه وانه یان به مرۆفی ته واه حساب نه کردبوو، نه وهش تروکی ره گهز پهرستیه، بهو دوا ییه زه ق تر نهو

\* ناپارتاید وشمیه کی نه فریقیه، مانای (جیاوازی) دیت، به مانای جیاوازی نه زادی سپی و نه زادی رهنه گه کانیه تر.



دیاردە دەردە کموت ئەگەر ئادەمیزادیکى ئەمریکى بکوژا یە ئەوا قەرەبوی چوار قانى یە کیتکی ئەفغانی وپاکستانی وئیرا قی بوو .

هەرچی مدرەسەى شیوعیە تیشە وەك تیۆرو پەیرهویش تا رادەپەکی چاك ئەو شتوازه رەگەز پەرستیه شاقولیانەى قەلاچۆ کردبوو، بەلام کیشە ورەگەز پەرستی گەلێ جار لەگەل نەتەو بەجوو و کەمایەتیه ناینیه کان دەکرا، بەتایبەتی لەگەل نیسلام، لە یە کیتی سۆفیەتی پیشووش زۆر بەدل رەقانه رەگەز پەرستی کراوہ لەگەل کەمایەتی کورد زیاتریش لەسەردەمی ستالین، لەلایەکی تر جۆرنیک لە رەگەز پەرستی چینایەتی لە مدرەسەى شیوعیەت کراوہ بەهۆی تیۆری (ناکۆکی چینایەتی).... نەوہش شتوہیەکی تری رەگەز پەرستی دەگمەنە (رەگەز پەرستی ناسۆی) .

لە جیھانی نیستا ولە عەولەمەدا هیتشتا بەگشتی راپۆرتەکانی رێکخراوہ مرۆپەکان بەردەوام راپۆرت دەربارەى رەگەز پەرستی دەدا، زۆریەى ولاتانی جیھانی بە رەفتاری رەگەز پەرستی لەقەلەم داوہ لەوانەش : هەردوو ئەمریکا لەگەل دانیشتوانی رەسەنى ئەمریکى.

دەزگاگانى وەك زانکۆى عربى، فرانکۆ فۆنیه، ئەنگلو سکونیه، زایسونى ... رەگەز پەرستین هەروەها شارستانی لەگەل (شارستانی تر) ... هیتشتا جیھان مەودایەکی زۆری لەپێشە تا لە رەگەز پەرستی رزگاری دەبیت



(۲۳)

minority

اقلية

که مایه تی

زۆر کیشه نیه له سهر پیتاسی نیتسای، بۆیه ههر که میتک له سهری هه لوهسته ده که هین و پیتاسی (موسوعة الدولية للعلوم الاجتماعية) هه لده بیرترین که تا رادهیه که هه مه لایه نه و ده لی: نمو کۆمه له خه لکه ن جیاوازیه کیان له گه ل زۆرایه تی هه یه له یه کێ له فاکته را کانی (ره چه له کی، نه ته وایه تی، ئاینی، زمان، ...) یان زیاتر، به هۆیه وه وه ک نو قستانیه که دیته بهر چاری گشتی، فهره نگی بالای (british Enseclobidi..) هه مان پیتاسی هه یه، به لām (موسوعة لاروس) ده لی که مایه تی نه وانن که ده سلاتیان که مه، نمو پسی ناسه ی دوا ی له ره وتی با سه که ده ره که وێ زۆر ورد نیه، که مایه تی مانای وانیه له هه موو بواره کان له گه ل زۆرایه تی لیک جیا بن، سه رباری نمو فاکته رانه ی له (موسوعة الدولية ...) هاتروه هه ریه که له جیاوازیه کانی فهره نگی، تایفی، که له تووری، .. ده بیته دابهش بوون بز زۆرایه تی و که مایه تی نه گه ر نه و فاکته رانه له یه کی له لایه نه کانی که مایه تی یان زۆرایه تی بنچینه یی بوو، بۆیه گه لی جار نه خشه یه کی نسبی له که مایه تی و زۆرایه تی دروست ده بی به پی ی بنچینه بوونی نه و فاکته ره، هه ر به نمونه له گه ل دروست بوونی عێراق له ۱۹۲۱ که فاکته رو جیاوازی نه ته و می لی بنچینه بوو نه وایه که سه ر کورد له چار زۆرایه تی عه ره ب بوونه که مایه تیه کی له ۲۲٪، به لām دوا ی بهر پابوونی شوێ شسی نیسلامی ئێران ۱۹۷۹ فاکته ری نیسلامی (سراق دراو به تائیفی) که شه ی کرد نمو نه خشه گۆرا سوتنه ی نا وهراستی عه ره ب بوونه که مایه تی ۲۰٪، ... نیتسا جوړه نه خشه و



سەرەنجامیکی تر بەیدا بوو، بۆیە کەمایەتی و زۆرایەتی بەرز و نزمی و گۆرانی  
تیا بە پێی ڤاکتەرە کۆمەڵایەتیەکان لەلایەك، لەلایەکی تریشەو بەهۆی  
ڤاکتەری سیاسیش، وەك ئەو واقعە نیستای کێشە کەمایەتی لە جیهان  
کەزۆری لە ئەنجامی ئەو سنورە دەستکردە دروست بووینە، بەپێی ناماری  
رەسی ٢٢٣-٢٣٠ کۆمەڵە کەمایەتی سەرەکی لەو جیهانە نیشتا هەیه کە  
خاوەن کێشە بن، ژمارەیان بە پێی ناماری ١٩٩٠ز (٩١٥) ملیۆنە، سەرچەم  
ژمارە نەتەووە گەلانی بەپێی (بونارد نیچمان) لە نێوان (٣٠٠-٥٠٠) ه،  
بە پێی (القاموس السياسي) ژمارە زمانی ئەو گەلانی لە ملیۆنیک زیاتر و  
لە هەری خۆیان دەژین ١٥٦ زمانە، رەنگە لە توێژینەوی نوێ زیاتر بن، بۆیە  
رەنگە ژمارە کەمایەتی و کێشەکانیان زیاتر بێ.

### بەچەوگەشە ئێشێ :

لەبەنجەدا ئەو زاراوەیە کەمایەتی نایینی و نەژادی هاتوو، کۆن ترین مانا  
کە تۆمار کرابێ ئەو پە جاران لە کۆمەڵگای رۆمان هەر یەکی ک مسیحی یان  
یەهودی نەبایە پێی دەووترا (نیشنی)، یان جوسیم، بە پێی هەندێ سەرچاوە  
(نیشنی) وشەیهکی یۆنانیە زیاتر مانای (گەل، نەژاد) دەگرتەوه<sup>١</sup>، رەنگە  
(نەژاد) هەك نزیك تر بیت، لە نایینە راستەقینەو دەستکاری نەکراوەکان ئەو  
زاراوەیە نەبای هەبوو، نە تۆماریش کراو، چونکە هاوولاتی (کە موسلمان واهل  
الذمه ی) گرتۆتەوه لە دە وڵەتی نیسلامی بەند نەبوو بە ننتمای نایینی و  
کۆمەڵایەتی و پەچەلەکیەکانی تر، وەك لە کۆمەڵگە رۆمان (نیشنی) یەکی ک  
بوو لەو کەمایەتیانە کە لە ماف دا بێ بەش بووینە لە نەرکدا زیادیان خراوەتە

<sup>١</sup> بروانه: موسوعة العربية، هروها کتیبی (أقليات فی خطر - تید روبرت جار - ترجمة د. رفعت

سید احمد)

<sup>٢</sup> الملل والنحل والاعراق - ل ٢١



نستو لهناو زۆرایه تی مسیحی، نهوه له پروی شایینی له پروی شارستانی و نه ژادیش نهوهی له پرومان نه بویه عاده تن ناوی (بهیر)یان لی دهن، له سهرده می عهباسی ونه مهویش ره گهزیمستی سهری هه لداوه و زاراوه کانی وهک: موالی و شعوبی پمیدا بوو، له هندو چین و ههتا له نیتو عه شیرت و هویه و دنیه کیش نهوهی له خزیان نه بویه دیمانووت یتگانهیه، له دواوی خه ملینی سیاسی په گهزی و دروست بوونی دهلته و سنور له سر نهو بنچینهیه، که مایه تی و زۆرایه تی به جۆریکی تر سهری هه لدا له سر نهو بنچینه یهش له دواوی سهردهی (۱۸) بهولاره بانگیشهی مافی که مایه تی کرا، هه رچه نده به شینک بۆ دهقی ریکه وتنامه ی قیسه تنای (۱۸۱۴-۱۸۱۵) پی ده گنپ نهوه که دواوی مافی نازادی نایینی و سیاسی کرا، گه لی جار نهوانه که مایه تی نه بووینه، به لام دروست بوونی نهو سنوره ده سترکرانه که له دواوی وه رچه رخانه ی سیسته می نیمپراتۆری بۆ سیسته می (دهوله تی نه ته وهی) هه رچه رخ به ناریکی له چوارچینه وه نه خشه کانی نیمپریالیزمی جیهانی، که مایه تی زۆرایه تی لی دروست بووه، به دوو کمرت و چهند کمرت کردنیان، هه ندی نمونه له هه ردوو دۆخی که مایه تی په گهزی و نیسنی تۆمار ده که یین :

نه مریکا: پینک هاتووی ۲۵۰ جۆر نایینییه، سهره پای زۆرایه تی مسیحی، له هه مه مو نایینی و نه ته وه یه کی جیهانی لسییه، وهک نه ژادیش له ۷۴٪ سپی، ۱۰٪ رهش، ۹٪ هندیه سوورو نیسپانی و لاتینن .

به ریتانیای مەزن: له ۸۰٪ نینگلیز، ۱۰٪ ئیرلند، ۴٪ ویتلز، ۲٪ هندی. چین: ۹۱٪ هان چینی، ۴٪ نه ته وه ی جوانگ، ۸٪ هاو، تیبته کانیس که مایه تیکی کیشه داریان له گه ل چین هیه، سه رجه م ۵۵۰ جۆر که مایه تی لسییه .

رووسیا: ۱۲۸ جۆری لسییه، به و شیره یهش هندو مالیزیا و ولاتانی جیهان.....



نموانه‌ی خواره‌وش سنوری ده‌ستکرد کردوویانن به که‌مایه‌تی وکیتشه‌یان هه‌یه، بریتین له:

نیرله‌ندا : سهرنج بده هه‌نگاوه‌کانی دروست بوونیان به که‌مایه‌تی که خۆیان له بئه‌چه‌دا زۆرایه‌تین وه‌ک نمونه‌یه‌ک بۆ گشتی:

زۆریه‌یان غیلی زمانو مه‌زه‌هب کاسۆلیکن له سه‌ده‌ی پینجه‌وه نایینی مه‌سیجیان وهرگرتوه، پایه‌ختیان دبلنه، له سالانی ۱۹۲۰-۱۹۲۱ تا ۱۹۴۹ قۆناغه‌کانی سهره‌خۆی نیرله‌ندا ته‌واو بوو له ده‌ست به‌ریتانیا، له هه‌مان کات به‌ریتانیا هه‌لسا (۶) هه‌رتمی له به‌شی سه‌رووی نیرله‌ندا (الیستر) وا جیا‌کرده‌وه که نینگلیزه مه‌زه‌هب کاتۆلیکیه‌کان زۆرایه‌تی پێشک به‌یتن لینی و (بلفاست)ی کرده پایه‌خت، .. نیت له‌وکاته‌دا نه‌وانه له‌سه‌ر خاکی باب و باپیرانیان بووینه که‌مایه‌تی و کیتشه‌یان هه‌یه.

کوردستان: هه‌مان ده‌ردی هه‌یه‌و خۆی زیاتر له ۴۰ ملیۆنه که‌چی له‌بهر نه‌و دابه‌شبوونه‌ی له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست بووینه که‌مایه‌تی له‌هه‌ر چوار پارچه.

به‌ره‌ره: به سه‌ره‌کی له نیتوان چه‌ژانیرو مه‌غریب دابه‌ش کراون، له جه‌ژانیرو له ۲۲٪ ی دانیشتوان پێشک ده‌هینن .

تاهیللیه‌کان : له ۲۰٪ ی سریلانکا پێشک ده‌هینن، زۆرایه‌تی‌ه‌که‌ش سه‌نه‌الین. باسک: دابه‌ش کراون سه‌ هه‌رتمی به‌لای فه‌ره‌نساو چار هه‌رمیتیش نیسپانیا، ته‌نها ۲ ملیۆنی که‌وتۆته دیوی نیسپانیاو بوینه که‌مایه‌تی .

قوبرسی: له ۲۰٪ تورک و زۆرایه‌تی‌ه‌که‌ یۆنانیه: ﴿له کۆتاییدا کۆمه‌لێک زانیاری تر له‌باره‌ی که‌مایه‌تی تۆمار ده‌که‌ین﴾ .

زۆریه‌ی نه‌وانه‌ی به که‌مایه‌تی نه‌اده‌برین نه‌توه‌ی ره‌سه‌نو کۆنتسرن له زۆرایه‌تی‌ه‌که، به‌و دو‌خه‌ی نیستایان کیتشه‌ی که‌مایه‌تی یه‌کێکه له گه‌رفته‌کانی دیموکراسیش، زۆریه‌ی نه‌و ولاتانه‌ی کیتشه‌ی که‌مایه‌تی هه‌یه دیموکراسیشن که‌چی به‌و دیموکراسیه نه‌و کیتشه چاره‌سه‌ر نابێ، له‌به‌ره‌زه‌یه‌کی ساده، نه‌ویش نه‌وه‌یه



بنه‌مای یه‌که‌می دیموکراسی نه‌ویه نه‌جی‌می راستی و دروستی ده‌مستیته‌سه‌ر زۆرایه‌تی، بۆیه که‌مایه‌تی نه‌ده‌شکی نه‌گهر له‌سه‌ر راستیش بێ، بۆیه‌ش دیموکراسی له‌ کۆتای شینکردنه‌ویدا به‌ ره‌گه‌زیه‌روستی کۆتایی دیت با هه‌رچه‌نده چاکترین داھێنلنی به‌شهریش بێ.

### پای‌مه‌درسه‌گان :

نمو زاراوه‌یه وه‌ک له‌ سه‌رووش را ده‌رک‌موت له‌ هه‌ناوی عه‌لمانیه‌ت و مه‌درسه‌ی لیبرال دیموکراسی چه‌که‌ره‌و گه‌شه‌ی کردوه، هه‌رچه‌نده نه‌یستا تا راده‌یه‌کی چاک به‌هۆی دیموکراسی و دروستکردنی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و فراوانکردنی چه‌مه‌کی هاوولا‌تی له‌ جیاتی هاو‌نه‌تمومی نه‌و کیشه‌ کزی‌بووه، به‌لام عه‌لمانیه‌ت و ته‌یاری نه‌ته‌وه‌گه‌ری جیهانی سه‌یه‌م که‌ زیاتر زاده‌ی مه‌درسه‌ی رۆژناوایین، نه‌وانه زۆرداریه‌کی بێ و یتنه‌ له‌ که‌مایه‌تی ده‌که‌ن، نه‌گه‌ر که‌مه‌یک به‌رگری له‌و چه‌وسانه‌وه‌ش بکه‌ن نه‌وا یه‌که‌سه‌ر ناوی (انفصالی، عملاء، اراهیه، خارج قانون، ضد الحریه‌ و الديمقراطية...) ی لی ده‌نێن. هه‌تا له‌ فهره‌نگه‌کانیش وه‌سفی که‌مایه‌تی له‌ کۆتایدا به‌ (قۆلی پینجه‌م- طاوور الحامس) ناو ده‌برێ، سه‌رنج به‌ده (موسوعة السیاسیه) ی د.کیالی که‌ فه‌له‌ستینییه‌و خۆشی داگیر کراوه که‌چی ده‌لی: ئیمپریالیزم هه‌رده‌م که‌مایه‌تی به‌کارده‌هێنێ له‌ دژی زۆرایه‌تی بۆ پشینی!! ده‌قه‌که‌ی: (في مجتمعات متخلفة والتابعة فان امبريالية حاولت باستمرار تطبيق مبدأ فرق تسد وذلك من خلال تحريض الاقليات ضد الاكثرية)<sup>۱</sup>، نه‌وه‌ی جینی سه‌رنجه (د رفعت سید احمد) ی وه‌رگێری کتیبی به‌ناوبانگی (اقليات فی خطر) هه‌مان نه‌و گوته‌یه‌ی که‌یالی دووباره ده‌کاته‌وه نه‌ینجا ده‌لێ: که‌مایه‌تی له‌نیو عه‌روبه‌ له‌ مه‌ترسیدا نیه<sup>۲</sup>!!

۱ موسوعة السیاسیه - د.کیالی ج ۱ ل ۳۶۰

۲ بڕوانه‌ پینشه‌کی نمو کتیبه .



له مه‌دره‌سی مارکسیه‌ت چونکه فلسفه و فاکته‌ری (یه کلاکمه‌وه) له‌سەر بنچینه‌ی په‌چه‌له‌ک و نه‌ژاد و زمان نه‌بووه، بۆیه که‌مایه‌تی مانایه‌کی وای نه‌به‌خشیه، تارا‌ده‌یه‌ک جزیره چاره‌سهریه‌کی نه‌و کێشه‌ی کردووه، ته‌نیا له‌سەر بنچینه‌ی جیاوازی چینایه‌تی ده‌روانیه‌ته زۆرایه‌تی و که‌مایه‌تی، نه‌و باسه‌ی که‌مایه‌تی زۆر ده‌گه‌ن بووه مه‌گه‌ر جار به‌ جار له‌ نه‌ده‌بیاتی مارکسی باسی له‌ زۆرایه‌تی پرۆلیتاریا و که‌مایه‌تی برجوازی کردبێ.

له‌ فیکری نی‌سلامیدا هیچ جزیره جیاوازیه‌ک نه‌بووه، نه‌ له‌سەر بنچینه‌ی چینایه‌تی نه‌ نه‌ژادی، ته‌نیا بنچینه‌یه‌ک دا‌رشتاوه که له‌ توانای هه‌موو که‌سه‌ بێ نه‌وه‌ی نه‌ژاد و چینایه‌تی و نێرو مێ‌یاتی و .... هیچ فاکته‌ربکی میراتی پێ‌گه‌ر بێت، نه‌ویش فاکته‌ری (ته‌قوایه)، واته جیاوازی پایمو پۆلێن له‌وه‌یه کامیسان داد‌گه‌رو دلسۆز به‌خ‌ز‌مه‌ت و په‌یره‌و که‌ترری یاساو شه‌ریعه‌که‌یه، له‌وباره‌یه‌وه زانایه‌کی نه‌م‌ریکی گه‌وته‌یه‌کی زیرپینی هه‌یه‌و ده‌لێ (له‌و جیهانه‌ ته‌نها یه‌ک خواپه‌رست هه‌بێت به‌ زۆرایه‌تی حساب)، واته له‌ نی‌سلامدا زۆرایه‌تی و که‌مایه‌تی له‌سەر بنچینه‌ی ژماره‌و چه‌ندایه‌تی نیه، به‌لکه‌ له‌سەر بنچینه‌ی راستیه‌یه، بۆیه له‌ کۆمه‌لگه‌ی نی‌سلامی که‌مایه‌تی ماناو شوێنی فعه‌ه‌نگیش نیه، ته‌نها بۆ جیا‌کردنه‌وه‌ی زاراوه‌ی وه‌ک ملل، نعل، اهل‌ الکتاب، اهل‌ الذمه، دار‌ الح‌رب، دار‌ الع‌هد ... نه‌گینا هیچ سیسته‌مێک وه‌ک نی‌سلام نه‌یتوانیوه‌و، ناتوانێ چاره‌ی (که‌مایه‌تی) بکا، ئومه‌ت له‌ نی‌سلامدا مانای نه‌ته‌وه‌ په‌چه‌له‌ک و نه‌ژاد ناوچه‌و سنوورێک نا‌گریته‌وه ... به‌لکه‌ هه‌موو ته‌وانه ده‌گریته‌وه که به‌ پێر بانگی نی‌سلام دین، بۆیه سه‌ر‌کرده‌و هونه‌زیر و ده‌زگا‌کانی نی‌سلامی به‌تایبه‌تی له‌ سه‌رده‌می خه‌لیفه‌کانی (راشدین) پێک هه‌اتبوو له‌ که‌مایه‌تی چینی هه‌ژار و نو‌ق‌ستانان و ئافره‌تانیش نه‌وه‌تا بلال حبشی، سه‌یادی رۆمی، سه‌لمانێ فارسی، .. سه‌ر‌کرده‌ بووینه، هه‌ر‌بۆیه‌ش پیاو ما‌قو‌لانی قو‌ره‌یش به‌پێی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی نه‌و سه‌رده‌می (بگه‌ر نه‌و سه‌رده‌مه‌ش) نه‌و جزیره پێکهات و کۆمه‌لگه‌یان پێ قبو‌ل



نه‌ده‌کرا که ره‌شیک یان غه‌ریبه‌یه‌ک یان که مایه‌تیه‌ک یان هم‌زارو نو‌قستانیک له سروروی شو‌ان بیت.

کاتن وه‌لامی پرسپاره‌که‌ی (عمری کوری بن مه‌کتوم)ی که می‌ک پشت گوی‌خرا له لایه‌ن په‌روهر‌د‌گاردوه گه‌وره‌ترین وشیاری به پی‌غه‌مبهر ﷺ دراو سور‌ه‌تیک به‌و بۆنه‌وه هاته خواری به‌ناوی (عبس وتولی)، له‌بهرنه‌وه‌ی پی‌غه‌مبهر ﷺ که‌میتک زیاتر ویستی وه‌لامی پرسپاری زۆرایه‌تیه‌کی مجلس و پی‌او ماقولان و شی‌خه‌کانی قور‌ه‌یش بداته‌وه‌و پشت له که‌مایه‌تیه‌کی هم‌زارو نو‌قستان بکا. ه‌تا له س‌رده‌می د‌وای راش‌دین (ه‌هرچه‌نده لادانیک ترسان‌کیش ه‌ه‌بووه) شو دیار‌ده‌یه باوی نه‌بووه زیاتر له‌ناو جیهانی مسولمان‌شین له د‌وای ه‌ه‌لو‌ه‌شان‌ه‌وه‌ی خ‌ه‌لاف‌ه‌ت و هاتنی ع‌لمانیه‌ت و س‌مره‌لدانی تمیاری نه‌ته‌وابه‌تی په‌یدا‌بووه تا به میلله‌تیک‌ی ر‌ه‌مه‌نی ۴۰ صلیۆنی وه‌ک کورد بگوت‌ری که‌مایه‌تی که ه‌ر بۆ ما‌وه‌ی س‌ده‌یه‌ک له می‌ژووی خ‌ه‌لاف‌ه‌ت س‌مرکر‌دایه‌تی جیهانی کرد‌وه.

### به یاسایی بوونی کیش‌ه‌ی که‌مایه‌تی :

ه‌ه‌لب‌ه‌ته له د‌وای دروست‌بوونی په‌یوه‌ندی له ن‌یوان خ‌اک و تاک و ده‌سه‌لات که س‌رده‌می ر‌ابوونی نه‌ته‌وه‌گ‌م‌ری پ‌ی ده‌ل‌ین، نه‌وا به پ‌یتی یاسای ن‌یو ده‌وله‌تی س‌ی توخی یاسایی دیاری کرا بو بوون به ده‌وله‌ت: ۱- ه‌ر‌یم (نیشتمان)، ۲- گ‌مل (نه‌ته‌وه) ۳- ده‌سه‌لاتی سیاسی .

ه‌ه‌لب‌ه‌ته له س‌رده‌می ن‌یم‌پ‌راتۆره‌کان شو په‌یوه‌ندیه نه‌بووه، چونکه (سیاده) بالی به‌س‌مر زه‌م‌یندا نه‌ک‌یشا بوو، ن‌یستا یه‌ک ب‌ست خ‌اک له‌س‌ر شو زه‌ویه نه‌ماوه سیاده‌ی ولایتیک نه‌بی، به‌جۆریک سنوری ن‌یو ده‌وله‌تی ه‌ر ولایتیک کۆتایی د‌یت به سنوری ولایتیک‌ی تر، بۆیه جاران ناسایی بوو ده‌سه‌لات و ن‌یم‌پ‌راتۆریه‌ت له‌س‌ر خ‌اکی خ‌ه‌ل‌کی تر دروست بکه‌یت، زۆر س‌روش‌تی بوو رۆژم له شام بن، نه‌سکه‌نده‌ر مه‌قلۆنی له بابل بیت، صلاح‌الدین له می‌سر بیت، عوسمانلی له رۆمانیا



بیست، ... به لām نیستاستا شهوه نایبیت، وهك یاسای دهولیش چه سپاندویه تی، همره گه لیک له سر خاکی خوی بهر پر سه له خوی نهك له خه لکی تر، جا نهو کیشانهی لهو ناستن نهوا کیشهی نه ته وهیه نهك که مایه تی، یا خود به پروونتر: کیشهی نهو میلله تانهی که خاوه نی همریمو گه لن نهوا کیشه که میان له ناست یاسای نیو دهولته به مای مافی چاره ی خۆنوسی دهیانگریته وه تا راده ی بون به دهولته وه دگرگران له نه ته وه به کگرتوه کان، له وانه: کوردو فله سستی و چیچانی و کشمیر و باسک و....، نه وانه ی همریان به له ناست که مایه تی دهو میتر دین و پر سه که میان به کیشیه کی ناوه کی له قه لām ده دریت، چه ندین بریار بۆ نه ته وه کان هیه له هه موان پروون تر ماده ی (۱) که چسی ماده ی (۲۷) بۆ که مایه تی هاتوه که مافی فهرهنگی پی بدری، نه گینا به هوی مافی هاوالاتی بون له ده ستوری ولات چاره سر ده کری و یاسای نیو دهولته کی که متر ریگه میان پی ددها دهولته دروست بکهن، بۆیه به شیکی زۆر لییان وا دهوتیه وه .

### پیتاسی لارۆس :

نهو پیتاسی لارۆس که له سه ره تادا تۆمارمان کرد مانایه کی زۆر ده به خشی نه گهر جوان تر سنور کیش بکرد بایه، به لām بۆ نهو واقعیه ی نیستاستا زۆر ته واره وه، زۆرایه تی و که مایه تی نا که ویته سه ر ژماره وه چهن دایه تی و پرووهری جوگرافی ... به لکو زیاتر ده که ویته سه ر ده سلات، همرده م ده سلاتداران ده به چینیکی که مو دۆی زۆرایه تی میلله ت، نه ویه یان له ولاته دیکتاتۆری و شمولی و تاک ره ویه کان زۆر پروونه، به لām له ولاته دیموکراسیه کانیش له جه وه مردها هه روایه، هه تا ده ست گۆری ده سلات وه هه لپژاردنیش بکهن، چونکه له کۆتاییدا که مایه تیه که ده گمنه ده سلات به ناوی نوینه رانی میلله ت و نوینه ریش نین، .. بۆیه به مرده وام ناماری پێك و پێك ده رده چۆن له بهاره ی خۆشگوزهرانی چینی ده سلات، به راستی ده ره که وتوه نه وانه که مایه تیه کی ده سلاتدارن و پیتاسه که ی (لارۆس) راست و



دروستە بەو پىيەو چىنى دەسلەتدار رەگەزىمىستى و جىاوازىش دەكەن و ھەردەم بە چارى سۈك دەرواننە چىنى بى دەسلەت، نەوش تەواو لەگەل پىنناسەى ماركىسىزىم نەو زانايانەى كە لە ناوەرۆكى دەسلەتايان كۆلىوئەتە تىك دەكەتەو كە پىيان وايە دەسلەت نامرازىكە بۆ ملكەچ پى كەردنى چىنە بى دەسلەتەكان، لە راستىدا نەو فونە پىنچەموانانەى كە لە ھەندىن شۆين كەمايەتى دەسلەتدارن پاساوى نەو جۆرە پىناسە دەكا، لەوانە نەو كەمايەتەى (ئەلبوئىر) كە لە بنەچە سى ھۆلەندىن دەسلەتەى لە خوارووى ئەفرىقا بەدەستەو بوو حوكمى زۆرايەتى رەھەى پىستەكانى دەكرد، ھەروەھا لە مۆزەمبىقىش، ھەمان نەزموون نىستا وا لە بۆردنى و راوندە كە دەپىن تۆتسەكان تەنھا ۱۴% نو ھۆتۆش لە ۸۵% ن كەچى بەھۆى نەو دەسلەتە كەمايەتە كە دەسلەتدارن زۆرايەتە كەش بى دەسلەت، لە عىراقىش بەھۆى نەو دەسلەتە لە ۲۰% ى سوننەى عەرەب (سوننە بەمانا كۆمەلەيەتە كەى) زال بىو بەسەر ھەردوو زۆرايەتى كورد لە ۲۲% و شىعە ۵۵%، بەلام بە دەمامكىكى نالۆز كەمايەتەكى خۆى داپۆشيو. نەو جۆرە دابەشە پىنى دەوترى (عرقية السياسية) Ethno political .

### ھەندى زانايەى تايەتەى تر:

لە راستىدا كەمايەتى و زۆرايەتى نەخشەىكى چەسپاوى نە، دەكەوتە سەر نەو فاكتمەرى كە دەكرتە تەرازوو، نەگەر بە تەرازوو نەتەوگەرى نەخشەى كۆمەلەيەتەى دارشت، ئەوا پروونە ئەوانەى لەو نەتەو نەبن و كەمترىن دەبنە كەمايەتى، بەلام لە ھەمان كۆمەلدا نەو جارە تەرازوو فاكتمەرى نايىت كەردە بنچىنە نەو جارە نەخشە كە دەگوئى و بە جۆرىكى تر كەمايەتى دروست دەبى... بەو شىوئە نەگەر ديسان فاكتمەرت گۆرى بۆ مەزھەبى يان فەرمەنگى يان نابوورى يان ... نەوا ھەر جارەى جۆرە نەخشەىكت دەداتى و ھەر يەكە



که مایه تی زۆرایه تی که ی جیا به له گه ل نه وانی تر، هه ره له یه که سه دا ره نگه له نه ته وه یی زۆرایه تی بێ، به لām که هاته سه ر نایینی هه مان که سه بیه که مایه تی، بۆ نمونه له عیراق مسیحیه کی عه ره ب زۆرایه تی له چاو تو رکمان، که چی هه مان که سی ده بیته وه که مایه تی له چاو نایینی به را مه به هه مان که مایه تی، که واته نه خشه ی که مایه تی ده گۆڕی به پی پی گۆڕانی فا کته ری کار یگه ره له سه ر کۆمه لگه که و سه ر ده مه کی.

به و رو و کاره نه و نو سه را وو لیکۆ لینه وانه هه ری که به جۆرنک له و که مایه تی به ی پیچایه ته وه، له پش سه ده ی بیسته م تۆژینه وه کان هه ره له سه ر که مایه تی نایینی بو وه، به لای ره چه له کی و نه ژادی نه چروینه، نیسته نا نو سه ی نه کان هه مه لایه نی وه رگرتوه به لām هه ری که به پی پی نیسته ی فیکری خۆی، واته هیه ته نه ا مسو لمانی جیهانی تۆمار که رده وه، له وانه میژو ونا سه (عمو د شا کر)، هه شه که میثک فرا وان تر وه (تید رو به رت جا ر) له کتییی (أقليات في خطر) یان فمه نه نگی با لا و نسکلو ییدیای و لا تان ریژه ی شافره ت و پیسا و، هه ژا رو ده وه مه ند ..... به و شیوه یه ... له کۆی هه مو ان وا هه ندی زانیاری له به ره ی که مایه تی ان لē هه لده بۆژین:

\* به پی پی کتییی (أقليات في خطر) ۲۳۳ که مایه تی چالا ک له ۹۳ و لا ت هیه، واته نه وه کۆی گشتی نیه به لکو نه وانه ی کیشه یان هیه له و لا تانی نا دیو کراسی به تاییه تی، نه گینا به ده گسه ن و لا ت هیه که مایه تی تیا نه ی، به لām یاسای ها و لا تی له زۆریه ی و لا تان کۆمه لگه یه کی مه ده نی وای دروست که رده وه که مه تر نه و که مایه تی هه ق بیته وه به لām له گه ل که مه تر ی و رو ژان نا مه ده یه سه ره له دا.

\* له دوا ی یسقا لیا ۱۶۴۸ ز و سه ر ده می خه ملینی و لا تان له سه ر بنیچه نی نه ته وایه تی که مایه تی زۆر دروست بو و، به شیکیان به خیرایی له و و لا ته نو نیانه په ری نه وه بۆ لای زۆرایه تی و لا تی خۆیان وه که له نیوان پا کستان و هند، شه لمانیا بۆ لزانز له سه رووی نی تا لیا له ۱۹۳۰ و ۱۹۴۵، و له نیوان تو رکیا و یۆنان سه ره تا کانی



١٩٢٠ بەدواوە ... لە زۆر شەڕینی تێڕیش، وای نێستای ئە نێوان شیعوو سوننەیی  
عێراقیش روودەدا .

### هه‌ندێ نامەری سالی ١٩٩٠ له‌بارەى گەمەیه‌تى:

\* کيبك ٦,٨ ميليونن فەرهنسي زمانن له ٢٧٪ ي دانايشتواني كه نه داي نينگليزي زمانن، به هردوو باري خوشي و ناخوشي تينكوشاون بو سهره خويي، به لام نيستا دهنگي به كگرتروي زياتره، نهو ناوچه په سهره تا كه فەرهنسا دوزيه وه ناوي نا (فەرهنساي نوئي) له ننيو ههرتمي كيبيك ٧١٠٠٠ نينگليز زمانني لني دهژي، وهك كه نه دا كيبيكيه كان كه مايه تين، وهك كيبيك نهو ٧١٠٠٠ ده بوونه كه مايه تي.

\* پینکھاتہ کانی سؤفیہ تی پیشو کۆمارہ کانی نیستا: رووسیا ۳۶ کہ مایہ تی،

نوکرانیاش =  $\gamma$ ،

\* یوگوسلاویا: شەڕ لە نێوان پێنکھاتەکان ڕوویدا لە کۆتایی سەددی رابوردوو، نەخشەی کۆمەڵایەتیشیان بەو شێوەیە بوو: ۶۶٪ سەرب، ۱،۳٪ ئەلبان، ۳۹۰،۰۰۰ مەجەری، ۲،۱۶،۰۰۰ نیسلامی بۆسەن، ۱۵،۰۰۰ کروات، ۱۴۸ مۆنتی نیگرو ۱۱،۰۰۰ اغەجەری (رۆمی)، لە کرواتیاش نەتەوێی پەسەن نەستونێه کەنن لە ۷۱٪، ئەوانی تر سەرب ۶۳،۲۰۰، لە بۆسەن و هەرسک ۴۰٪ بۆسەنە موسولمانە کەنن ئەوانی تر ۱،۳۲۱،۰۰۰ سەرب، ۷۵۸،۰۰۰ کروات، لە مەکدونیای ۷۶٪ مەکلۆنی پەسەن، ئەوانی تر ۳۴۸،۰۰۰ ئەلبان ۴۷،۰۰۰ تورک، ۴۵،۰۰۰ سەرب، ۴۳،۰۰۰ رۆم، ۴،۰۰۰ بۆسینە نیسلا مەکان، لە سلۆڤینیا ۹۰٪ سۆڤیەتەن ئەوانی تر ۶۵،۰۰۰ کروات، ۴۲،۰۰۰ سەرب، لە مۆنتی نەگرو ۶۸٪ پەسەنە کەن، بۆسینە نیسلا مەکان ۷۸،۰۰۰، ۳۰۰ ئەلبان ۱۹،۰۰۰ سەرب، ۷،۰۰۰ کروات.



\* له سمرجه م جیهانیش ریژهی نافرهت زیاتره له پیاو، بویه نافرهت  
زوراپه‌تیه و پیویش که مایه‌تی .



(۲۴)

## جاش مرتزقه Mercenry

زاراویه کی تاییه ته به کورد، هرچهنده له هه موو جیهان هاوشینوی هه بووه که دۆخه کی له جه وهردا به جاشی کوردستانی بچیت به لام وه که یه کیش نین، له کوردستان بهو خه لکانه و تراوه (جاش) که چه کی دوژمنی داگیر که ری هه لگرتووه دژی شورش بهرامبر هندی پاره، له ناو کوردا نامۆناشرین ترین پیشمیه، باریکی هه تاییه ته لمبه یه که میشتنی سی تموهری سه لی له تابووری و سایکولوجی و سیاسی دیت، که له زالاوونی: ۱- بهرژوهندی تاییه ته به سمر بهرژوهندی گشتی ۲- دهروونیکه نه خوشی به سمر رهوشتی بالای خوی ۳- میکافلیه تی سیاسی به سمر مهادینه کان. بۆیه نمو ناوه ده گمهنه له دوختیکی ده گمهنی که سیتییه که بۆ دۆزرایتموه له نیتوان کۆمه له ناوینکی تر وه که خیانه ته، خۆ فروش، گهل فروش، بینگانه پرست، که له ناو هه موو میلله تان هه بووه به لام نمو زاراویه شایمی به جیهانی کردنه له سمر زاری کورد ناو له هه موو خانیینیک (به پیتی نمو پیتاسه) بنری (جاش-jash)، پرۆسه ی جاشایه تی مانای دارینسی نمو که سه له هه موو خوو و رهوشته و (سه وابت) ه وه دابه زینه بۆ ناژولیکه دپنده و هه رده م بۆ به لیتن ده ست پیسر، تالانچی، بیسپارده ی، دروزن، دهروون شکار، ترسنوک، مادی، بۆ نوقره، بۆ متمان، گوماندار، دهروون نزم، بۆ شهرم، بۆ پهروه ده، .. نمو سیغه تانه یه -که بریتین له به های جاش- نیستا له ناو کۆمه لگای کوردستان ته نیته وه، هه ره شه له بنه ماکانی کۆمه لگه که ده کا که وینه ی وای له میژوو به خۆ نه یینیوه، بۆیه له گهل سازبوونی زه مینه دیسان نمو



دیاردیه له گینه به ترسناک تر سهره لدا تهوه ههروه له به لگه نامه و دۆسیه کانی به عس به پرونی ده سهلمینی، زۆریش لینی به خه م نینه .

میژووناسان دیاردی (مرترقه) بۆ سهرده می (پۆم) ده گینه وه، گوایه له کیشه ناوخۆیه کانیاندا به شیک له پۆمه کان هه ندی له جهرمان و سولا فیه کانیان به کری ده گرت وه پیشه ی جهنگاوهری له دۆی پۆمه کانی تر، له سه ده کانی ناوه رایش له کاتی جهنگه تانییه کاندا فه ره نسیه پرۆستاته کان، نه لمان و ئینگلیزه کانیان به کری ده گرت له دۆی فه ره نسیه کاتولیکه کان، له هه له ته ئیمپریالیزمه کانی فه ره نسا بۆ جیهان تیپیککی جاشی بیانیان هه برو ژماره یان (٢٢٠٠) بوو زۆربه یان نه لمانی بوو، دوا ی برونه کری گرتی جیهانی هه رچی نیشی جهنگی پێ برونایه بۆیان ده کرد بوو کری یه ی له سه ری ریک ده که وتن، له جهنگه کانی جیهانی به که م به فراوانتر به کار هات، نیستاش نه و جهزه (مرترقه یه) زیاتر نزیکه له دیاردی جاش، چونکه ته کۆنلۆجیای نوێ زۆر پێویستی به نه فهر نه ماوه بۆ یه کلا کردنه و ی جهنگ به لām، هه رده م سوپای داگیر که ر پێویستی به چاواساغی نیر میلله تی داگیر که ر وه که هیه، نه و جاشانه ش کاریگه رو شاره زاترن، بۆیه سیسته می (مرترقه) به ره و گۆرانی ته واره بۆ سیسته می (جاش) به تایبه تی له و نیشتمانانی داگیر که راون.

ناوی جاش له شۆرش ته یلولی ١٩٦١ زیاتر په ره ی سه ند هه رچه نه ده له بنه چه دا هه ر له لایه ن سه ره ک هۆزه خۆفرۆشه کان سه ری هه لدا وه، به لām دوو هه نگاو کاریگه ریه کی قوولیسان کرده سه ر فراوانی پرونی نه و دیاردیه، به که م ناکوکی بالی (م.س) پ - د - ک له گه ل (مه لا مصطفی) له نه نجاما وه رچه رخانه بالی (م - س) به لای داگیر که ری حکومه تی عێراق و چه ک هه لگرتنیان له دۆی شۆرش کوردستان له ١٩٦٦ - ١٩٧٠ که به (جه لالی) ناسران، دووه م چه ک هه لگرتنی (ته نیا لیژنه ی نیقیلمی کوردستان) ی حزبی شیوعی عێراق له فه تره ی ١٩٧٣ - ١٩٧٥ له دۆی شۆرش کوردستان، ناسۆیه کی ترسناکی فیکری و



سیاسی و سایکۆلۆجی کۆمەڵایەتی وەرگرت و نمو دیواره شەرمەانی شکاند، بەم شێوەیە جاشایەتی لە ژێرخانی کۆمەڵگەی خێلەکی و ستونی و عەوام و نەفامیە و پەریوە پێزی پەوشەنێر و سیاسەتەدارو و سەرکردە و کۆمەڵگەی مەدەنیە و بانگێشە پاستی پاساویەتی سیاسی بۆ دەکرا... بۆیە چەمکی "جاشایەتی پەتی" فراوان تر بوو لقی تری لێ بوو وەک: جاشی قەلەم، جاشی نایدولویا، جاشی بیژەر، جاشی سیاسی، ... نێر لە جاشایەتیەکی ناسۆی دەگەن بە سەرە بوو پێشەکی نیمچە ناسی، لە گەل هەندێ هۆکاری تر لە دەوای بە دەکری بە تاییەتی لە شۆرشێ نوێی کوردستان بە پێشەنگی (ی.ن.ک) گەورترین قەبارە جاشایەتی لە میژووی کوردستان بەخۆوە بینیو ... ژمارە جاش نزیکی (٤٥٠) جار بە نەندازە پێش مەرگە بوو، نەوش نەک لە میژووی کورد، لە میژووی سیاسی هیچ میلەتێک وێشە نیو نەبوو، بەشداری نمو تاوانانە نەنفال، وێران و سوتاندن، کیمیایی، تالان، ... یان کردوو و بیرونە پێشەنگی سوپای عێراق، سەرپای تیکەرانە پەوشتی کوردەواری و پۆلیکی مازدەکی و مانیانەیان بۆ دەسەڵاتدارانی داگیرکەر کردوو، هەر لە گەل پاپەرینی ١٩٩١ ی کوردستان و تیکەل بوونی جاش و پێشەنگە یە کسەر بەها و نەریەکانی جاشی زال بوو ... بۆیە سیفەتی پێش مەرگە نوێ ناوا دزیو .

میژووی (جاش) لە کوردستان زۆر کۆن نیە، لە گەل میژووی سیاسی نەتەوێ کوردە لە دەوروبەری سالانی ١٩٢٠ وە دروست بوو، جار جار لە نەدەبیاتی نمو سەردەمی ناوی جاش بە دەگەن هاتوو، هەرچەندە هەندێ میژووناس زیادە زەوی دەگەن و نمو دیاردەییە بۆ هەزاران سال دەگێرنەو، هەشە بۆ جەنگی چالەیان، ... بەشێکی زۆریش بۆ سواری حمیدی دەگێرنەو ... نمو زیادەروییە دروست نیە، نمو هەمان تێروانییە چەوتەکیە سەبارەت بە میژووی سیاسی کوردو سەربردە میهنەتی کورد، .. بەلام راستیەکی نەوێیە بە پێی ی پێ ناسەکەشی کە (چەک دژی داخوازیە سیاسەکانی میلەتی کوردستان هەلگری)



... نه هه زاران ساله ونه چالديترانيشه، .. هه تا سوارهي حميديش كه دياردهيه كي ناپه سهند بووه مادام فروشتني نركينكي فكري ونيشتماني به پارو پوول به لام به (جاش) حساب نه بوون، چونكه له دژي ميلله تي خزيان نه بوون له دژي رووس و روژناوا و تا رادهيه كيش نه رمه ن، هه روهك لهو روون كرده وهي كتيبي (الملل والنحل والاعراق) ل ۲۱۸ هاتروه (عوسمانيه كان سمره خزي تهواوي دابووه كورده كان هه تا له باجيش، سكه شيان هه بووه، تهنها بهرامبر نه وهي كورده كان به ميلشاي خزيان سنوره كانيان بياريزن وله كاتي هيرشي دهره كيش به هاناي عوسمانيه كان بين)، هه روه هابه پني ريكه و تني (سولتان سه دليسي) كه له ۱۵۱۴ زموز كرابوو وهك دوو دهولت له مادهي (۱) (۴) هاتبوو هه ردوولا له كاتي دهست دريژي دهره كي يارمه تي يه كتر بدن، نهك تهنها كورد . نيتر نه وه بهنديكي بنچينه ي سيسته مه كاني فدرالي كؤنفدرالي و... هه مرو بهرگريه كي هاويه شه .. جا سوارهي حميدي لهو چوارچيوه ميژوويه دروست بووه، سوارهي حميدي له سهرده مي خه لافت هه تا ۱۹۰۸ ز جيايه له گهل سوارهي حميدي دواي نهو ميژووه، له راستيدا له دواي نه وهي نيتهاديه عهلمانيه كان نيتهقلابيان كرد به سهر خه لافت و دروشي توركايتيان هه لگرت دژي نه ته وهي تر بوون، نهوا نهو جاره سوارهي حميدي به كار هيترا بژ دژي نه ته وهه كه ي خزي، بژ دژي شؤرش عبالسلام بارزاني وهه لا سليم .. نينجا ناويشي گؤزا له سوارهي حميدي بژ (افواج خفيقه - نهو ناوهي نه فواجي سهرده مي به عس لهوه هاتروه ) ... نيتر لهو ميژووه به (جاش) حسابن ، كه واته سوارهي حميدي وجاش ليك جودان، هه تا (مرتزقه) ش نين مادام بژ هه مرو دهه لاتداريكيان نه كرده وه، به پي ي پي ناسي (قاموس سياسي) مرتزقه نهو جهنگاوهرانه ن كه خزه ته كه بيان ده فروشنه هه ر يه كيك پي رستييان پي بي بهرامبر هه ندي پارو پوول بي ره چاوي شمر و نه خلاق و هه رمي نيشتماني. نه گهرچي (سوارهي حميدي) جيني شانازي نيه، بوار دهات بكرته پاساوينكي فكري و ميژووي بژ نهو دياردهيه، له وسهرده مي



خێلە عمره به کانیشت له لای خێلە کورده کان ده بوونموه "سواره" به ناوی (ساریچه)، له سهرده می دهسه لاتی فارس له خواروی عیترلق بهو عمره بانهی جاشی فارس بوون دهووترا "شهبانه" واته پاسبه وانی شهو، له دواي داگیر کردنی عیترلق له لایمن بهریتانیاه دیسان دیاردهی جاشایهتی له نیو عمره ب به ناوی شهبانه و "حوشیه" و فرسان صلاح الدین سمری هه لدا، له نیو مەسیحیش به ناوی "لیشی" و "ته یاری" په یدابون، له ناو کورد زاراویهک هه میه وا پیته چی سمرچاوه کهی جاشایهتی بیت، زاراوهی "حیز"، له حفیز هاتوو به پیتی د علی الوردی، به وانه دهووترا "حفیز" ی که هاموشوی (نوفیس-offic) ی بهریتانیان ده کرد به نهیشتی، نمو ووشهیه له نیو کوردو عمره ب ناشرین بوو، دواي وای لیتهات هه رجی بۆ دژمن کارێکی وای بکردبایه له نیو عمره ب ده بووه حه فیزو له نیو کوردیش "حیز".

### له نه ستۆی گام مه دره سه یه ؟

زۆر پوونه جاشایهتی له چوارچێوهی (شهرعیهتی بهرژه وهندی تایبەت) وه دیت، واته لهو کهسانه ی که لایه نی مادی و دنیا ییان ته واو زالی بیت به سمر لایه نی نه خلاق و نایینی، لهو پۆله خه لکه سه ره له ده دا که نایه دو لۆژیاه بیروبا وهره کانی بهنده ی قازانج و بهرژه وهندییه تی ... واته زیاتر لیبرالیه ... جینگه ی سه رفیه دیارده ی جاشایهتی ههروهک له گه ل سه ره له دانی عه لمانیهت سمری هه لداوه ناواش به هاوتایی گه شه یان کردوو، که واته جاشایهتی زاده ی سیسته م و ته رزێکی تایبه تی کۆمه لگه ی نه فامی و مه دره سه ی فیکری و سیاسیه، لهو کۆمه لگه دا پووخوا وه شین ده بی که بناغه ی نه خلاق و په روه رده کانیان دا په ساوه، به تایبه تی له کۆمه لگه ی خێلەکی ستونی دووره ناین.

کۆمه لگه ی جیهانی سه یه م زۆر کاریگه ره به نه فامی و نه مریتی عه وامی و خێلەکی ستونی، ته نیا تاینه پێگه له دیساره نینگه تیغه په نگ خوار دوو کان بگرێ، کاتی عه لمانیشت لهو دۆخه ده یهوی چی به تاین لهق بکا شه وا به خێرایه



بۆشایی مەزەن پەيدا دەکا و دیاردەى جاشایەتى وەك (دەرد) نامادەپە سەرھەلنا  
 نەگەر پیتیست بى، چونکە عەلمانى نوێ زیاتر لیبرالە، کەمتر خواوەنى بنەماو  
 بیروبساو و پەرۆردەپە تا پێگەری دەروونی بیت لەو کەسانە، بۆیە لەگەڵ  
 وەرچەرخانەى سەرکردایەتى لە دەست سەرکردەپەکی کارێزمى وەك (مەلا مصطفى)  
 بۆ سیستەمى سەرکردایەتى عەلمانى ژمارەى جاش ۱۵۰ هیندە زیادى کرد لە  
 قوناغى نویدا، بنەماکانى عەلمانیەت لە چەپى و لیبرالى و سۆشالیستى تا زال  
 تر بوو بەسەر بنەماکانى پەشتى کوردەوارى ئەما زیاتر زەمینی دەروونی  
 کۆمەڵایەتى دەسازا بۆ زیادکردنى جاش، هەرچەندە عەلمانیەتى کوردی شۆرش  
 گێرو ماندوو ئەناس بوو، بەلام بیرو کردەو نایدۆلۆژیایان یارمەتیدەری ئەو  
 دیاردەپە بوو، تا ئەو ساتەش پەشت و پەفتارو ئەزموونەکانیان هاندەرە با و اشیان  
 نەوسیتبى، بۆیە دەبینین نێستای ئیسلامیەکان زیاتر نیشتمان پەرۆرو ولات  
 پارێزن، بە پێچەوانەو ئەوێ هاریکاری دوژمنى داگیرکەرى کردووو دەکا زیاتر  
 لە ریزی عەلمانیەتە، لە کۆنەو لەنێو عەرەب لە شام لە میسر لە کەنداو لە  
 عێراق... خۆیان دەچوون هێزى یەریتانى و فەرەنسى یان... دەهینا بۆ سەر ولاتى  
 خۆیان بەتایبەتى لە کۆتایى سەدەى ۱۹، ئنجا ناچار ئیسلامیەکان بە شۆرش  
 هەلەدەستان، شۆرشەکانى مەهدى لە سەردان خەتابى لە مەغریب بادىسى و  
 عبدالقادر جەزائیری لە جەزائیر و عومەر ئەلموختار لە لیبیا شۆرشى بیست لە  
 خوارووی عێراق سەرەنجامى ئەو سەردانەن، لەنێو کوردیش کەمێک ئەو نەریشتە  
 بە شێوەپەکی تر هەبوو مێرئەشێنەکان لە رەقى یەکتر جاروابوو وایان کردوو  
 هەروەك لە براکۆژیەکانى ئەو دواپەى نێوان پارتى و یەکیتى وایان کرد، لەو  
 سەردەمەش هەروایەو ئیسلامیەکانن زیاتر بەرگریکەرن هەر لەوساتەى نوسین  
 دەبینین لە سۆمال چۆن لایەتى عەلمانى دەسەلاتدار لەپێتار مانەوێ ئەسپوبیای  
 دوژمنى داگیرکەرى (هەریتى نوگادین) هیناوە لەدژی (اتحاد المحاکم الاسلامیة)،  
 هەروەهاش بزووتنەوێ فەتح لە دواى دۆزاندنى لە هەلبێژاردنەکەى فەلەستین و



هاوبەیمانی نیتوان فەتح و ئوردەن و میسر لە دژی ھەماس و جیھاد و نیشتمان پەرورە دلتۆزەکان، ئەگەر بە زۆری سەرنج بەدینە لوبنان، فەلەستین، چیچان، کشمیر، ... زۆریەتی ئەو ولاتانەی کێشەیی داگیرکاریان ھەیە ئەو بەزەقی دەبینین لایەنە نیسلامیەکان و لات پاریز، ئەگەر لوبنان بە غونە وەرگیرین، لە ساڵی ۱۹۸۱ نیسرائیل خوارووی لوبنانی راستەوخۆتر داگیر کرد، ئەو کاتی حزبیە عەلمانی و نیشتمانیەکان ھەموو میلیشیایان لە دژی یەك ھەبوو، کەچی کەس بەرگری نەکرد ھەتا سوپای لوبنانیش - جا نازانتر ئیتەر ئەرکی سوپا چە ئەگەر پاسەوانی نیشتمان نەکا!!، تەنھا لایەنە نیسلامیەکان (حرکة التوحید والجماعة) بە سەرۆکایەتی فتحي یکن بە رابەراییەتی "حزب الله" پیتی ھەلسان.

لەسەردەمی ناکوکی لایەنە عەلمانیەکان لە گەڵ بەلانی مەلا مستەفا دوو پرسانی سروشتی خۆی و وەرگرت: یەكەمیان بەرەو جاشایەتی و دووھەمیش بەرەو ولات پاریزی، ھەر بەگشتی مەدرەسەیی بیروباوەردارەکانی وەك چەپی و نیسلامی کەمتر دیاردە جاشایەتیان لێی پەیدا بۆ، بەو دەروازەییو دەچینە ناو ھۆسەکانی زیادکردنی دیاردە جاش لە کوردستان بەو نەندازە نەشیاو.

### ھۆسەکانی زیادبوونی جاشایەتی :

- ۱- قازانج کردنیان لە ئەزمونی جاشایەتی بۆ سزاو تەندیب.
- ۲- پەڕینەوێ ئەو دیاردە لە دواکەوتەیی و خێلەکی بۆ ناو خەلکانی سیاسی حزبی.
- ۳- ناکوکی ناوھەخۆیی و شەرەکانی براکوژی.
- ۴- پەرورەدە عەلمانی بە ھەموو مەدرەسەکانی - چەپی، لیبرالی، سۆشیالستی، نەتەوێ، ... وای کرد لە جێی پەوشتی کوردەواری بالاو خاوەن بەھای (عمیپەو گوناھە) وەرگەڕێ و بێتە دیلی مادەو سەرئۆپی...



- ٥- يه کڼ له نه نجامه کانی خالی (٤) بریتیه له وهرگره پانی (بهره وهندی گشتی) بڼ (بهره وهندی تاییه تی) و نیډی به دهیان سره نجامی خرابی تری لی هه لده قولیتته وه، له وانهش جاشایه تی.
- ٦- مال ویرانی بڼ لایه نگرې شورش (جگه له چینیکي دهسه لاتدار) و نیتیا زیش بڼ جاشه کان، ... بهرده و امبوونی نهو گیانه مادی و کومه لایه تیه یان له دوی راپه رین و سرده می حکومته کان همری کوردستان ... نهو مهنترین هاندري دهر و نیه ..
- ٧- خیتابی سیاسی و برنامه و سیره ی سرکرده کان و نه بوونی دادگری بهر گشتی له ناو شورش و .. هاندريکی تری به هیزی نهو دیارده یه.
- ٨- همره وک روون کرایه وه جاشایه تی وه هندی به کترای پیس ته نها له شونی بڼ گن ده زی، ناواش جاشایه تی و دهسه لاتی گنده لی و بهر تیل و خیره رستان و بی بیرو واپره کان .. له کومه لگه یه کی نه خوش و داروخوا ده زین، که واته وه مته جی نه وانه کومه لگه ی پاکیان ناوی، نیر نهو بارودوخه نویسه ی له کومه لگه ی کورده واری سمری هه لداوه وه: بی به لینی، خو ویستی، بهره وهندی تاییه ت ویستی، دووره ناین، دووره به های ره سه نایه تی کورده واری، بی سه وابتی، نهو سمر نهو بهر له پیتناو گیرفان، شهر له پیتناو دهسه لات و ماده ده .. هه موو نه وانه بنه ماو زه مینه ی به هیزن بڼ سره ه لدان و بهرده وامی جاشایه تی دروست ده کهن، زیادیش ده کا له گمل زیاد بوونی نهو دیارده دزیوانه، له و هاش خراتر به ناشکراو بی شهرم دیفاع لهو جوړه دیار دانه بکریت، هه موو نه وانه باریکی دهر وونی و کومه لایه تی و نیشتمانی و سیاسی و فیکری سانا بڼ دیارده ی جاش دروست ده کهن.
- ٩- دروست بوونی جوړیک له پای گشتی سه باره ت بهر چهند راستیه ک که له دوی نه زمونیکی زور لای خه لک وه (هه مووی بڼ گیرفانیه تی)،



(ھەركەس بۆ خۆيەتى) (ھەر فەقىرە تىدەچىن) (پارە بروپتە ھەمەر  
شۈپك)...

نەوانە بىنەماي ترىناكن لە دارووخانى بىناغەكانى كۆمەلە دىوارەكانى عەيىبە  
نىتر كى پارەي دەستكەويى بە ھەر ئامرازىك پىتى دەلتىت بىوۋە پىساو .... نەوانە  
جۆرىك لە مىكاڧىلىيەتى مالىدارى وای دوست كىردوۋە كە جاشايەتىش لەو پىناۋە  
ھەلال بىت..

نىستاش لە ژىر سايەي نەو گەندەلىيە سامناكەي كوردستان ھىچ زەمانەتىك  
نەماۋە بۆ دووبارە نەبوۋنەۋە بە شىۋەيەكى فراۋان.







( ٢٥ )

## میان رھوی المعتدلة - اعتدال Moderate

لەو سەردەمە (میان رەوی) وەك زاراوەیەكی جیهانی بە زۆر جۆر بەكارهاتووە ، بەلام نیستا مەبەست لێ ی زیاتر نمو تەیارە نیسلامیانەبە كە لە دۆخە ھەمە سەختەكان و پێویستەكانیش نەمرن و پەنا بۆ بەرگری نابەن، .. گەلی جەیش بە ھەموو گروپ و دەستەو تا قەمێك دەووتری "میان رەو" كە لە قەمیران و گەرفەكان دا ھەلویستیان لاوازە و زیاتر لە گەل پەرنامە و بەرژووەندی زل ھێزان دیتەو، تەبیری (اخوان المسلمین) زیاتر نمو زاراوە بەكار دەھێنن و خۆیان بە تەیارێكی میان رەو دەناسێنن بۆ خۆجیاكردنەو لە تەبیری توند رەو، بەو جۆرە بزوتنەوە نیسلامی و نا نیسلامیانەش دەووتری توند رەو كە بە سانای بۆ داگیركەرو جیهان خۆزان ناوەستن و پەنا بۆ بەرگریش دەبەن وەك بزوتنەوەكانی: حماس و جیھادی فەلەستینی، حزب الله ی لبنانی، كشمیر، چیچان، بەرەو مۆرۆ لە فیلپین، جەمازەر، ... نمو دابەشیە ی میان رەوی نیسلامی وتووند رەوی لە دوا ی شۆرش ی نیسلامی نێرانی ١٩٧٩ ھات و جیھانی ھەژاند، ناوی توند رەوی كەوتە سەر نمو شۆرش و ھەموو نمو بزوتنەوانە ی لە دوا ی نمو سەریان ھەلدا، بەلام بەركاھێتانی نمو زاراوەیە كۆنە، ھەردەم داگیركار بە جاش و لایەنگیرانی خۆی وتروە میان رەو، بەبەرە ی بەرگری و پێش سەرگە ی رزگاری وتروە توند رەو، نینگلیز ناوی توند رەوی دابروە پال ھەموو نمو كوردانە ی ناواتە خوازی كوردستانێكی سەربەخوێون، بەرەبەرانی شۆرش ی بیستی نێراقیشیان دەووت، ھەروەك بە ھەردەبەكانی (فەلستین) یش دەووترا توند رەو كە مەتر بە یەھودیەكان ووتراوە نەگەر



چى زۆرداريش بووينه، نهو ناوزه دكرده نيشتا زياتر قه تيس كراوه بۆ  
 نيسلاميه كان، له وساتهش تهيارى (براين) ناسنامهى (ميان رهوى)يان به خۆداوه.  
 لهو سهرده مهى واقيعى رابوونى نيسلامى جيهانى سى پۆلى سهره كى لهو  
 بارهيهوه لى خه ملپوه:

- ١- پۆلىكى ههردهم زۆر توند، زياتر له (ئهلقاعيده) خۆى ده نوينيت لهو ساته دا.
- ٢- پۆلىكى ههردهم زۆر نهرم كه خۆى له (براين- آخوان) ده نوينيت لهو ساته دا.
- ٣- پۆلى سى نهىم پۆلىكى نيوه راستى ههر دوولايه كه برىتين له باقى بزوتنه وه  
 نيسلاميه كانى جيهان كه دواى زياترى لى باس ده كهين.

ههلبهته نيسلام به سروشتى خۆى ميان رهوه، به لام ميان رهوى ماناى ههردهم  
 نهرم و بى دهنگو بى بهرگرى نيه وهك له قورنانو فهرموده كانو فيكرى نيسلامدا  
 دهرده كهوئى، (وجعلناكم امة وسطا)، وا ههندى غومى له راي زانايان هه لده بۆترين:

- فارابى له كتيبى (اهل مدينة الفاضلة) ده لى: ميان رهوى له نيشوان ههردهم  
 پيكهين وههردهم داماويه، ههردهم خۆشى وههردهم ناخۆشيه<sup>١</sup>.
- ههرخودى ميان رهوى (اعتدال) له گه ل (عدالة- دادگرى) يهك جهوه هرن،  
 بۆيه له فيكرى نيسلامدا ميان رهوى و دادگرى له (مقاصده كانى)  
 شهريعه تى نيسلامين، (ابن سينا) لهو بارهيه وه ده لى (العدالة وسط بين  
 الظلم والظلام).

- له (دستور العلماء) ش هاتوه: بين التفريط والمفرط.<sup>٢</sup>
- پيناسى (حكمت) له كۆنوه له (تعريفات جرجانى) واهاتوه: (الحكمة هى  
 هيئة القوة تحولية العلمية المتوسطة بين الجزيرة التي هي افراط القوة والبلادة  
 التي هي تفريطها).<sup>٣</sup>

١ بۆ زياتر سهرنج بده (موسوعة المصطلحات العلم الاجتماع والمباني في فكر الاسلامى) مادة:  
 الاعتدال.

٢ موسوعة مصطلحات جامع العلوم قاضى نظرى.

٣ الجرجاني - ل ٥٤



• همدروها بن یوسف العامری له کتیبی (سعادة الإ سعاد) ده لئ: سیاسه تی راستو میان رهو نهویه له سمر همدروو تموهی توندو نهرم، توغیب وترهیب، برپاوا، همره کهیان له زه مانو زه مینسی خوی به کار بهیتنی، نه گینا سیاسه تیکی نادروسته .

• نهرستوش له کونهوه وتوویه تی: السیاسة أهل الفزاة لاتستوی ولاتستقیم البتة الا بالإضافة والحوات، بأن السیاسة اهل الشرق لاتستقیم الا بالکرامة والاحسان.

• د. محمد عمارهش له کتیبی (معركة المصطلحات) ده لئ: وسطیة الاسلامیة ... هی انها عدل والتوازن بین قطبین ... ولیست انحیاز لواحد منهما ولا مقابزة التامة لهما! انها حق بین باطلین، ... والعدل بین ظلمین، والاعتدال والتوازن بین تطرفین وغلوین .

له پیتنسه کانو له مقاصدی فیکری نیسلامیشدا دهرده کهوی که نیسلام خوی میان رهوه نهک میان رهوی نیسلامی، همدروهک یاساکانی سروشتیش همدرووی له سمر بنچینهی عیارو میان رهویه، نینجا نهو ژیانهی نیتمهی پی بهررد، م ده بیت له نیتوان همدروو نهو دژو جه مسمرانهی وهک: (خیرایی وهستان) (گهرم- سارد) (رهق- نهرم) (بهرز- نرم) (مه حال- مسوگر) ...، خو نه گهر نهو سروشتهی نیتمه تاک جه مسمر بوایه (واته تنهها خیرایی و گهرم رهق ...، ناوهرسته کانیان نه بوایه نهوا په کمان ده کهوت، ژیان کوتایی ده هات، یان راستر ژیان همر نه ده بوو، به لام خوا نهم گهر دوونهی وا بو نیتمه پتیکو بهخ کردوود به سازیت، به هوئی نهو (میان رهویه) له نیتوان زور گهرم و زور سارد زور رهق و زور نهرم، ... خو به هه زاران پلهی گهرمی لهو بوونه وهره همدیه به هه زارانش له ژیر سفر همدیه، سه رنج بدین نه گهر زوی نیتمه له پلهی گهرمی ۱۰,۰۰۰ بوایه یان ۱۰,۰۰۰ له ژیر سفر بوایه په کسمر ژیانو میژوو دوه هستا، همدروو نهوانه هاتوونه ته نیتوانیکی هاوسه نگ نهستاندهر، ژیانی ناسایی و تیکرای له نیتوان ۱۵ پلهو تا ۵۵



پله ده جولئی ... نهو بابته له سروشتی پی ی دهووتری (هاوسهنگی)، نه نهرم بی نهرهق، نه سارد بی نه گهرم ... نه پیچه وانه کانیش، بوونایه تی (وجود) له بوونی همدرووجه مسهری دژ بهمهك ده بیئت، بهو شیوه به نهو میانپرهی (اعتداله) جهسته ی نیمه شی پینك هیناوه بهدروستی وستاندهری، ههر بهزاندنیک لهو هاوسهنگی ومیان رهویه چ له سروشت چ له ژبیانی جهسته پمان و نینجا ژبیانی کومه لایه تیشمان به کاره ساتی ترسناك کوتای دیت، له یه که میان کاره ساتی سروشتی، له دووه ما نه خزشی سامناك له سی یه ما کینشو و گرفته کانی کومه لایه تی و سیاسی و ژبازی .

شریعتی نیسلامی ویاسا سروشته کان و میان پرهی کومه لایه تی یهك سمرچاوی هدیو یه کتریش پاسادان ده کهن، له سهر نهو بنچینه قولانه شریعت هاتروه که هه ماهه ننگه له گهل یاسا کانی سروشت وته بیعاهته کانی مرؤف و لایه نی فسیولوجی و بایلزجی و مرؤفایه تی و کومه لایه تیش، نابو شیوه شریعتی نیسلامی خزی به میان پرهی هاتروه نهو کانی که تنوونده، سزایه، بکوره، .. ههر میان پرهویه ... مانای میان پرهی ههر نه رمی وهه ربی دهنگی وخز به ده دهموه دان نیه، .. نهوه بنه مای نیسلامه کهواته نهو زاراوه ناو تهمیه ی (نیسلامی میان پره) (نیسلامی سیاسی) (نیسلامی نهرم) (نیسلامی سهردهم) ... ههله وپه لهیه، واته نیسلامی نامیان پره نیسلامی نایاسی و نیسلامی توندیش هدیو، نیسلام پارچه پارچه ناکری تا به سهر بیئت چاك و نیجایاته کانی لی ههلبژیری .. ههروهك د. محمد عماره<sup>١</sup>، د. یوسف قمرزای له گهل کومه لایك زانای تری لهو تراره وای بو چووینه، له گهل زانیاریه کی زور وخزمه تیکی زوریشیان وا بیده چی لهو تیروانینه دا ورد نه بن که دهلین نیمه نیسلامی میانپره ومان ههلبژاردوه به وانا گول بژیرنکی نیجاییان له نیسلام کردوه ودوای دهستکاری نهو دیان لی ههلبژاردوه، به شیکیش له نیسلام که تنوونده بی که له که

<sup>١</sup> بز زیاتر سهرنج بده (معرکه المصطلحات) .. وای تومار کردوه (الوسطية الاسلامية)



به جيتيان هيتشروه !! . نهوه زور پروونه ناشي وناييت، با نهو مه به سته شيان نه بي ،  
 ده روازي ترسناك ده كاتهوه له سمر خودي نيسلام، ده شي بلي موسولماني  
 توندره، نه رم رهو، ميان رهو يان ته ياري توند رهو ونه رم رهو به لام بس خودي  
 نيسلام هه ليه ... نيسلام خوي سياسي، ميان رهو پيوست به ناوه لساوي  
 نيسلامي سياسي، نيسلامي ميان رهو ... ناكا \*

هر چي مدرسو ناين ونايدو لوزي اي تره كه زياتر له زير كاريگري هروځه نهوا  
 هه لمو چه وتيه كي لمو دئ لايه ك زياتر ده گري به بي ي (عه قلي كورت بيني)  
 مروځ ونا تراني نهو ستاندرانه بدوزي تهوه و ميان رهوييت، ده بينين ليراليه ت  
 نازاديه كي بي سنور ده داته تاك، شيو عيه تيش هه موو نهو نازاديه ي ستاندر تهوه،  
 .. لهو لايه ده بينين نهو مسيحيه تي نيتسا زور لاهوتيه، زور نه رمه، هه مووي لي  
 بوور دنه، هه مووي قيامه تيه ... كه چي يه هوودي زور تونده . ده بينين بهرنامه ي  
 نيسلام ميان رهو له نيوان نهو دوو تيپه رينه و بريته له: نازادي به سنور،  
 دنياي و قيامه تي، روحي مادي، لي بوورده ي وسرا، .. هه ليه ته ميان رهوي  
 نيسلام و شريعه ته كي نه هاتوه به دواي بهرنامه ي مروځه كموتيت و به راسه  
 وسانيه تر ناوه راسه كاني نهو لاو نه م لاي دوزي بتهوه ناوي نابي ميان رهو و  
 ناوه راسه، نه هاتوه بهرنامه كاني له نيوان نه رميه تي مسيحي و تروند يه هودي،  
 له نيوان بهرنامه ي سمرمايه داري و بهرنامه ي شيو عيه ت، له نيوان راديكالي و  
 پارتي گاري، له نيوان نويگه راي و كه لتورايي .. هه لېزيت و باره گايه كي له نيوان  
 هه ردوولا بكاتهوه .... بهرنامه كاني دانه رشتاره له سمر بنه ماي (توفيقيه بين  
 ماهو موجود)، نه هاتوه هه ربه شيك له لاكاني بهرمايه ريه ك و هرگري، به لكو له  
 پيش نه وانه و له سمر بنچينه يه كي قول ي گهردووني بهرنامه كاني خوي دارشتهوه،  
 بهرنامه ي به شمره نهو ستاندره و ناوه راسه ي نه دوزي تهوه، بزيه گه لي جار مخرج  
 نه هق وراستي له ناوه راسه ي دوولاي دژ به يه ك بيت، جاروايه به حوكمي  
 سروشتي نيسلام له لايه ك نزيك تره، هه ر به نمونه، له ديموكراسي نزيك تره نه ك



دکتاتوری، له نابووری سۆشیالستی نزیك تره نهك له همدوو نابووری شیوعیهته سهرمایه داری، لیږدها همدی ههلوسته دروست دهبی لهسهر لایهك له پی ناسهكانی پیتشو به تایبهته (د. محمد عماره) مهرج نیه به هاوسهنگی له نیوان دوو (باطل)، دوو (غلل)، ... به پیچهوانه ههموو (باطلهكان) له جه مسهریكن و بهرنامهی نیسلام له نیوانیان نیسه له بهرامبههریتیان به گشتیهكهی نهك له (موفردهاتی).

### میان رهوی وته یاره نیسلامیهكانی نوی:

ههلبهته مهسهلهی نهو پۆلینانهی میان رهوی وتووند رهوی ههر بۆ نیسلامیهكان دانه تراشراوه، له بوهارای شیوعیهتیش نهو دابهشیه ههبووه، به بهشتیكي تهواو پهپهوهكهری ماركسیهته دهووترا تووند رهو، نهو له ژیتیر پۆشنایی سیاسهتهی یهكیتی سۆقیهتهی سهمودای لهسهر بنه ماكانی ماركسیهته دهكرد گهلی جار پی یان دهووترا میان رهو، نهو پۆلیته بۆ زۆریه بزوتهوه بهرگری وشۆرهشگییهكانی وتراوه، له زۆریه نهو پۆلینانه (بهچهپیهكانیشهوه) سی پۆلی سهرهکی بووینه، ههر به نمونه لهناو حزب و ریکهخواه ماركسیهكانیش (۳) پۆلی سهرهکی ههبوو:

پۆلی یهكهم زۆر تووندهكان كه بریتی بوون له ریکهخواهكانی: بادرمانیهۆف، الولیه الحمراء، فیدائی خهلق، یهكیتی باکوینن... زۆر ریکهخواوی توندی تری جیهانی سی یه، تا رادهیهك له کۆمه نیستی (چینی) نزیك تریبون كه به (شۆرشگیری) بهناوبانگ بوون.

پۆلی دووهم بریتی بوو له حزبه شیوعیهكانی نهووریا كه به (نۆرۆشیوعی) ناوژه دهكران، نهوانه تا رادهیهك نزیك بوون له نهزموندهكانی سوشیالی دیمكراسیهكان به ناشتیانهی ههلبشاردن ومسل ملانی ی دیمكراسیانهو هاتوونه



گۆرەپانى سىياسى لە گەڤى ھەرزى بىر جەزى و لىبرالى و سىستەمى سەرمایەدارى بە گشتى .. ئەوانە تەواو لە گەڤ دەقەکانى مارکسى پىنچەوانە بوون.

پۆلى سەيەم ھەزى شىوعىيەکانى تر كە بە ھەردوو پىنگەى نامرازى شۆپىگىرى و ناشى كارىيان دەکرد، لەناو راپوونى نىسلامى ھاوچەرخىش لەبەر چەندىن ھۆى مەعریفى و مێژووى ھونەرى و سىياسى و سايكۆلۆژى لە كۆتايىدا فرە تەيار لە بزوتنە و نىسلامىيەكان سەرى ھەلداو سە پرۆژەى سەردەكى لى خەملى، ھەريەكە لە كۆمەلەك نامرازى بنچىنى لىك جيان، بەلام لە نامانجدا ھاوبەشن، بەو شىوئەيى خوارەو:

### پۆلى يەكەم:

بىرتىن لە پرۆژەى (اخوان المسلمین) ھەندى تەيارى نرىك لەوان، ئەوانە پىيان وایە مەرج نىە جىھاد مانای ناخۆشى و تووندوتىژى و بەرگرى بىت، ئەوئە بە ناخۆشى دىتەدى بە خۆشى و ناشىش دىتەدى بە بەرھەم ترىشە، لە سەردەمى (سیرە و فتح) پىش ئەوانەى بە قەناعەت و بانگ (تەھذیب بالسیرە) نىسلام بووینە باوەریان قايم تر بوو .. ئىتر ئەو تەیارە پىي وایە بە ھۆى دەولەمەندى و فیکرو نەزموونى نىسلاما دەتوانن لە گۆرەپان و لە رىتى ناشى و دیموکراسیانە سەركەوین، بۆیە دەبێ نەو پەرى نەرمى و ھىمنى بپارێژى وەك تاكە ستراتیجىكە دوور لە تووندوتىژى و تىك شىوانى، ھەلبەتە كۆمەلەك پاسارى تریان ھەيە لەو كورتە باسە گوزارش ناكړى، .. ئەو تەیارە لەو ئەزمونە دوورو درىژەى كە خەرىكە بگاڤە سەدەيكە تا ئىستا نەگەيشتۆتە دروستكردنى غونەبەكى مورتاح بۆ سەرمەشقى ئەوانى تر، ھەرچەندە لە تەقەلايەكى بۆیانە لە دواى سەركەوتنى (ئەزموونى جىھادى نىزانە) بە لە سالى ١٩٧٩) نىخوانىش لە سالى ١٩٨٠ - ١٩٨١ جارى جىھادىكى چەكدارى تووندیاندا لە سوريا بەلام شەكستيان ھىنا.

ئەو ناو ناتۆرەى وەك (نوسولى، مەزمت، تووند، مەطرف، تىرۆرست، .. لەدواى شۆرى نىسلامى ئىزان و راپوونى نوێو سەرى ھەلدا لەلایەن عەلمانپەتى



دکتاتوری ناوچه که دهه لاته جیهانی یه کان، نهموش زیاتر پالی به نیکخوان المسلمین نا زاراو دهی (میان رهوی) هه لبرترین بۆ دروست کردنی ناسنامه یه کی تاییهت و جیا له باقی بزوتنمه نیسلامیه کان، به پیتی پۆلین کردن و جیگیر کردنی نیکخوان له نیهو راستی چهند ته یاریکی نیسلامی نهم سهر و نهوسهر هه لیه کی زهقی تاییه، چونکه مه درسه کانی سۆفیه گهری و دهرویش به بزوتنمه یه کی سیاسی ریز ده کن و تووند په سیاسیه نوپکانیش له لایه کی تر، نیت خۆشیان له نیتوان هه ردولا ... نایا نهو راسته؟ نه خیر، له بهر هۆیه کی زۆر ساده، چونکه سوفی و دهرویش بزوتنمه ی سیاسی و مه درسه نین، نینجا نه گهر سیاسیش بێ له هه ندئ شوین شیوی برایی و هه رگرتوه، هه ندئ شوینیش شیوی جیهادی وه که له هه ندئ ولاتی نه فریقی و له کشمیریش هه ره که ی نینقلابی نیسلامی سۆفیه گهریه، هه روه ها زۆربه ی بزوتنمه کۆنه کانی کورد سۆفیه گهری بووه. هه ر له بنچینه شدا (برایان) له بهر گهری و جیهاد ده مارگرتن، تا راده به کیش ده مارگرتن بۆ رییازو نهو فیکره یی (اللاعنف)\*، هه ر بزوتنمه یه کی جیهادی گه شه بکا بیان بشوانی نمونه یه که دروست بکا نهوا جیگه ی نیکه رانی پرۆده ی (اخوان) بووه، بۆیه گه لسی جار دوودل بووینه له دۆزینمه ی ناویکی راست و دروست بۆ شۆرشی نیسلامی نیران بزوتنمه جیهادیسه کانی تر، دان پیانه هینانی (اخوان) بهو کۆمهاره وه که دهسکه وتیکی جیهادی لایه کی ده گهریتنمه بۆ نهو مه بهسته.

نهو پاکانه کردنه ش بهو زاراوانه زۆر دادی نه دا، هه رچه نه ده لهو کاتیدا که بزوتنمه نیسلامیه کان له گه شه بوون گه لی جار له لایه ن زل هینزان دکتاتۆرانی ناوچه که به سهر نهو رییازو نه نرم نیانه که ی هه لگوتراوه به (میان رهو ته یاری عه قلابی و شارستانی...) وه سف کراون، به لام هه رکاتی هه ره شی بزوتنمه جیهادیه کان که ده بۆه به خیرای لهو وه سفانه په شیمان ده بوونه نه وانیشیان بهو زاراوای (نوسولتی، هه زمت، تووند، مه طرف، ته ورتیش...) تاوانبار ده کرد، له

\* که لهو سهرده مه زیاتر بۆ تیرواتی نهی غاندى ده گهریتنمه.







سادانه هدیه‌بته لیشی دهرنه‌چرون، له تونس ناوی (اتجاه اسلامی) به (نهضة) گۆردا تا له گه‌ل یاسای نویی (حزبه‌کان) بگوئیی که چی همر له دواتر قه‌ده‌غهمیان کردن، له تورکیا له میسر، ... هتد.

له ده‌ستورو یاسای ده‌ستکرد (دیفاکتۆ) (دیجۆرا) دیاری ده‌کا، بۆیه ده‌سه‌لاتدار پاسای یاسایی کۆتایی نایه‌ت به‌رامبه‌ر نیچیرو ناحه‌زه‌کانی، هه‌رده‌م وه به‌رده‌می یاسای ده‌ده‌ن وه پرۆژه‌یه‌ی ئیخوانیش هه‌ر له خولگه‌یه‌کی داخراو ده‌سوریه‌وه له گه‌ل وه خزمه‌ته‌شیان به‌ رابوونه نیسلامی و دلسۆی و لیها‌توویی و پاکیشیان هیشتا نامانجه پرۆژه‌کانیان نه‌هاتۆته دی به‌و نامرازو رینگه‌یه، رهنکه زیاتر له کاروان به‌جی بێتن، جا بۆ پاسای وه به‌جیمانه گه‌لی جار به‌ ناچاری په‌نا بۆ تیکدانی پرۆژه‌ی به‌دیل ده‌به‌ن به‌ پیتی بۆ لوان.

### پۆلی دووهم:

پرۆژه‌یه‌کی جیهاده، به‌و مانایه‌ی جهاد ته‌نها جهنگو به‌رگری بیست، نه‌وانه به‌ (۱۸۰) پله به‌ پێچموانه‌ی پۆلی یه‌که‌م، تا راده‌یه‌ک حوکمی زیاد له‌ پتیوست ده‌نێرن بۆ پۆلی یه‌که‌م، نه‌وانه پێیان وایه تا که رینگه‌ی گه‌یشته به‌ نامانج ته‌نها به‌ جیهاده، نه‌وه‌ش په‌یره‌وی سیره‌ی راسه‌قینه‌یه، پێیان وایه هیچ مافیک له‌و جیهانه نادادگه‌ریه به‌ خۆشی نه‌دراوه‌ته‌وه بۆ مانده‌بوونو شوێش و جیهاد، نه‌وانه زۆریه‌ی کۆمه‌له‌ خه‌لکیکی دلسۆزی خۆین گهرمن، که‌مه‌تر له‌ فیهقه‌کانی (واقف، تغیر، سیاسة‌ شرعیه، تدرج، ممکن، ...) گه‌یشتون، له‌ حیکمه‌ت و زانسته‌کانی قورئان فهرمه‌وده که‌میک سهرچیخن به‌ پیتی هه‌ندێ له‌ زانایانی بالا، نه‌وانه له‌و سهرمه‌ زیاتر له‌ ته‌یاری (ته‌لقاعده) خۆی ده‌نوێنی به‌رنامه‌کانیان تا نیشتا نه‌شیاوه وه‌ک پۆلی یه‌که‌م به‌ تیزیش نمونه‌یه‌کی مورتحایان پسی دروست نه‌بوه، له‌ناو خه‌لکیش که‌مایه‌تیه‌کن ناگاته له‌ ۵٪ به‌ پێچموانه گه‌لی نمونه‌یان تیکداوه له‌ گه‌ل مه‌به‌ستی خزمه‌تکردنی نیسلامیشیان، به‌لام زهره‌رو زیانیکی زۆریشیان له‌ نه‌زمورنی نیسلامی داوه به‌ پیتی شاره‌زایانی به‌واری نیسلامی،



دهشئ نمو پۆله له هاوکێشه کە (مۆدی) بنوێنرێت کە پێی وابوو (چاکسازی له کۆمهڵ و دهسهلاتوه دهست پێ دهکات ئینجا بۆ تاک) کۆمهڵ ← تاک. کەچی چاکسازی نهدهوی: له تاک ← بۆ کۆمهڵ که زیاتر پرۆژهی تهیاری یه کهم بوو.

### پێویستی سێ یهه:

نمو پرۆژهیه زیاتر نیوهندی ههردوولایه، نه نهرمی ههردهم نه رهقی ههردهم، نه نمو سهر نه نمو سهر،.. نهوانه له جیهان وهک هێزو نهزمونیکی زیاتر واقعیانه حسابیان لهلایهن دۆست و ناحز بۆ دهکړی، له گهڵ په یامی نیسلامی زیاتر پێکن، ههم رێکیشه له گهڵ یاساکانی سروشت و تهبیعانه بنچینه یه کانی مرۆف و کۆمهڵ، وهلامیکی راستهوخۆ واقعیانهتری جیهانی نیستاشه، نه گهر پرۆژهی یه کهم ناشتی به تاکه رێگهی گهیشته به نامانج یزانی نهوا پرۆژهی دووهم جهنگو بهرگری به تاکه رێگهی گهیشته یزانی نهوا پرۆژهی سێ یهه ههردوو نامراز له بارۆدوخی خۆی یه رهوا دهزانی، واته: جیاوازی بنچینهی له گهڵ ههردوو پرۆژه نهویه ههریکه له ناشتی و بهرگری به یه کێ له نامرازه کانی کاری نیسلامی دهزانی نهک به تاکه نامراز، نمو پرۆژهیه له شکستی پرۆژهی یه کهم و دووهم سهری ههڵداوه له دواي ههشتاکانهوه هاته مهیدانو سهرپای سهر رهقی زل هێزانی جیهان بهرامبهر نمو پرۆژهیهش، بهلام توانیویهتی بهو هاوه کورته نمونهی واقعی دروست بکا، دروستکردنی دهولهت و نهزمونی رزگاری و نهزمونی کاری سیاسیش، نمو دهولهتانهی پێ دروست بسوه: ئێران، سودان، نهفغانستان، چیچان،.. نه گهر نمو سێ یهه دوايش تووشی قهیرانی ترسناکیش کراون بهلام به سروشتی خۆی دروست بوو وهک نهزمون، ئینجا حزب الله توانی بهو جیهاده بۆ یه کهم جار دواي میژووی خهلافهت خاکی نیشتمانی رزگار بکاو نیسرانیلی له خوارووی لوینان دهکرد له ساتی ۲۰۰۰ به هۆی نهو پرۆژه و پێ نهوهی وهک میسر و ئوردن و دهسهلاتی فهلهستین ملکههچ پێ بۆ (الارض مقابل السلام)، ئینجا نهزمونه کانی ههماس، جیهاد له فهلهستین، بهرگریه کانی کشمیر،



چیچان، خوارووی فلپین، بوسنه وکوسوفا.. سمرکهوتنه کانی ههلبژاردنی بهرەى نینقازی جهزانیرو پاکستان دوايش بهحرهین فلسطین ولبنان، ... راستى دروستى نمو پروژهو نمونه دروست کردنیان پیشان دهه دا .. ههروهه ها نمو واقعهی له بهلقان دروست بوو بههوی نمو پروژهیه نهگمر چى کم و کوریش ههبيت، کیشهی کوسوفا کهوتبووه بهر تهپ و توزى میژوو نهگمر همر لهسر پیرهوی (ناشتى وى توانای) برۆیشتانایه بهلام لهسالى ۱۹۹۷ (سویای پرگاری کوسوفا - KLA) دروست بوو به ماوهیهکی پتیوانهی کیشهکهیان بهرز کردهوه گهیانندیانه نمو ناستهی نیستای پرگاری، نمو هههوه بهرههه می پروژهی پولى سینههه، ههروهه چون له گۆرهپانی هتیز نامادهیه ناواش له گۆرهپانی دیکراسی و نازادی و ههلبژاردن ناواش له گۆرهپانی خزمهتگوزاری بهرنامهی زیان.







(تهیاری نیخوان) له تیوان دوولا نیسه، به لکو له پمرگه یه که، له ناوهراسته که تیپه ریوه، .. بویه بهو پهری ساده بی دهرده که وی میان رهونینه، ههلبه ته تهیاری نهلقاعیده ش میان رهونینه، تهیارو پۆلی سی بهم پۆلنکی میان رهون. بهلام لیردا وهك پیتاسه که ی د. محمد عماره نیه میان رهوله تیوان دوو باطل، دوو غلو، .. نهو پۆلانه ی نیسلامی باطل نین، هه موو مهبهسته کانیا ن خزمه تی نامانجی نیسلامیه به لکو نهو له نامرازو پینگه گرته، به وردتر دهستیشانی ههریه که له قوناغه کانی گه شیان بکه مین ده بینن ههریه که له قوناغیک له زه مان وزه مینیک له (میان رهوی) ده که وی، پرۆژی (نیخوان) له سمراتاکانی گه شه کردنی سیاسی و بناغه دارشته وه ی کۆمه لگمو ولاته تهو لو دیمکراسیه کان دا تهو او میان رهون، دروشمی نیخوان له سهره تادا (هه ق، هیز، برابه تی) نینجا دووشیر ونا به تی (واعدوا لهم ما استطعتم...) وه به شداري جهنگه کانی فلسطین و سینایان کرد به دلسوژی و له خۆبرد دی، بهلام که نهو پریره وه (تعمیم) ده کری به سهر بارۆدوختیکی وهك کوردستان، چیچان، کشمیر، جهزائیر، .. نهو له میان رهوی ده که وی .

پۆلی سی به مهبه ل و لاتیکی دیکتاتۆری وله دژی داگیر که ره لهو نیستی شۆر شگرتیان هه به نهو (میان رهون) بهلام کاتی له سهره تاکانی رابوونی نیسلامی و له ولاتیکی فعا نازادا جاری توونو تیژی و جهاد ده دن یه کسهر له (میان رهوی) ده که ون، .. واته تهیاری میان رهو نهو به وهك پیتاسه که ی (بن یوسف العامری) که ده لی (سیاسه تی میان رهو نهو به وه له سهر هه ردو تهو دري تووندی ونهرمی بهو ههریه کیان له زه مان وزه مینی خۆی، .. ههر نهو شه له گه ل (سیره) دیته وه، هه رخودی (ادعوا الی سبیل ربك بالحکمة...) مانای نهو به به بۆ هاوین تاکه کراسیک له به رده که ی بۆ زستانیش جلی قورس، .. ههر نهو شه له مهبهستی پیتاسه که ی (جرجانی له بار دی حکمه)، له راستیدا تا رادهیه کی زۆر ده سه لاتداران بهر پر سن له لادانی ههریه که له تهیاری یه که م و دووهم له سهر سه کی ره سه نی خۆیان به هو ی نهو فشاره سیاسی و ناسایشی و یاسای به سهریاندا، نه گینا



Moderate

متوسطه - پندول

(۲۵) میزان رموی

له سه رهنای دروست بوونیان یهك بهش بووینه به میان رمویانه، به لام فشاره  
دهسه لاتداران زیاتر همریه که ی به لایهك دا پالداون.







(۲۶)

patriotic

الوطنية

نیشتمانی

مانای کۆن و نوښه‌کې شو زاراوه‌په زؤر لیک جیایه، له رږژناوېشې گه‌لې جار  
 ټیکه‌لې ناشینالیزم ده‌کړئ و لیکش جیان، ښستا زیاتر مانایه‌کې سیاسې ه‌په  
 له رووې یاسای بریتیه لهو خاکه سنورداری که ده‌لایټیکې سیاسې نه‌ته‌وه‌په‌کې  
 له‌سمر به‌رپوه ده‌چې یان له ه‌ولې ده‌لالت دروست کردن، لایه‌نگرانی تیؤری  
 نه‌ته‌وه‌گه‌ری (نیشتمان) به‌ توڅخیکې بن‌چینه‌ی نه‌ته‌ود ده‌زانن، کاتې سنوری  
 نیشتمان جووت بیت به‌ سنوری نه‌ته‌وه‌کې، نه‌وه‌ش به‌ ده‌گمن نه‌بې وانه‌هاتوټه  
 دی، که‌چې ه‌لساون ناوې نیشتمان‌که‌و نه‌ته‌وه‌که‌پان جووت کردوه، نه‌گه‌ر  
 سنوری نه‌ته‌وه‌پې و سیاسیه‌کې په‌کسان بیت، به‌لام نه‌گه‌ر نه‌ته‌وه‌و نیشتمانی تری  
 به‌رکه‌وتبیت نه‌وه‌پان ترسناک‌تره، کیشې نه‌ته‌وه‌پې له‌وه‌وه سر ه‌لده‌دا، وه  
 تورکیا به‌ناوې (تورکه) که‌چې نیشتمانی کوردستان و به‌شینکې عمره‌بیش  
 به‌رکه‌وتووه به‌ ناوې نه‌سکه‌مندروونه، ښنگل‌تراش به‌شینکې وېلز و ښرله‌نده‌ی  
 به‌رکه‌وتووه، بویه له‌وې به‌خیرایې ناوې نیشتمانی بوود به‌ریتانیا که‌ ناوېکې  
 ښاینې کۆنه‌ گوزارش له مانای خواوه‌ندیکیانه، ښیران ناوېکې گشتی ه‌لېژارد  
 ه‌م‌مو لایه‌ک بگرېته‌وه که‌ له (ناری)\* هاتووه، نه‌هات ناو له ولات بنې (فارس)،  
 پاکستان سې پیتی په‌که‌مې له ه‌رمېه‌کان ه‌لېژارد .. شو تاوتویه تا رادیه‌ک  
 چاک‌تره له به‌ ناسنامه‌کردنی ناوې نیشتمان به‌ نه‌ته‌وه‌که، .. ه‌مرچه‌نده

\* زؤرمې ولاتانی ناسیاو نعرویا نارین، ماناشې (ماقورول) یاخود سیر، ښیر سویهرمان و تیؤری  
 نازی له‌وه‌هات، به‌ پینی (الموسوعة العربية المبررة) به‌که‌جار هنډسپه‌کان ناوې نارین له خزا.



کوردستانیش لهو شیوهیه بهلام کۆمهلتیک هۆی سروشتی و میژووی واقعی دهگمهن ههیه نهو ناوهی لهگهڵ خۆی هیتاوه، هههچنده کوردستان وهک نیشتمان جووته لهگهڵ نهتهوهیی یهکهشی .

برونی چهند نیشتمانو نهتهوهیهک له سایه یهک ولات و دهسهلاتیک کیشهی نیشتمانی نهتهوهی لی پهیدا دهبی نهگهر بهو روانگهی سهروو (نیشتمان) سیاسیت، بۆیه ههم نهو پێناس و روانگهی سهروو ههم واقعی نیشتمانی جهانی نیستا کۆمهلتیک گرفتگی سامناکی ههیه لهبارهی: سنوری نیشتمان، هیزه نیشتمانیهکان، پهیههندی نیشتمان به مرۆشموه، فرههتهوهو فره نیشتمان له چوارچێوهی یهک دهسهلاتهوه، ناسنامهی نیشتمانی ... بۆیه ههتا شهو ریکومهته یاسای و سیاسیی یهی لهسر پهیههندی هیزو حزبی سیاسی به نیشتمانوه کراوه تهواو راست و دروست نیه که وتراوه مانای هیزو حزبی نیشتمانی نهوانهن که: بهرژهوهندی دانیشتوانی نهو سنوره له سهرووی بهرژهوهندیهکانی تریهتی، یان بهرژهوهندیهکانی ناسایشی نهتهوهیی .. شهوش ههمان کیشهی ناوهڕۆکی ناسایشی نهتهوهیی و کیشهی سنوری راستهقینهی نیشتمان، نهک نهو سنورانهی نیمپریالیزمی جهانی له پێناو بهرژهوهندی خۆی کیشاویهتی یان شهو سنورهی که له ژێر چهپۆکی دهسهلات دروست بووهو بی دهسهلات تیایدا بیبهش کراون .

## گهشهی نهو زاراوه:

نیشتمان له بنهچهی دا زاراوهیهکی سیاسی نهبووه، لهسهراتاكان ولهناو عهواما گهلی جار بهو کێلگه و پاوان و تهوریی دێیهکه وتراوه (مهفتهن)، نیشتمان زادهی نهتهوایهتی نیه مانای زمانهوانی نیشتمان (وطن) له (لسان العرب)<sup>١</sup> و (قاموس المحيط)<sup>٢</sup> به (منزل الاقامة) هاتوه، الوطن: المنزل تقسیم به وهو موطن

<sup>١</sup> لسان العرب - ابن منظور، مادة: الوطن.

<sup>٢</sup> قاموس المحيط - فیروز آبادی.



الانسان وعلمه) ماناکه‌ی له بنه‌چەدا لەو فەرمرۆدە هاتووە: (انه نهی عن نقرۃ الغراب وأن یوطن الرجل فی المكان بالمسجد كما یوطن البعیر) واتە شێوازی مانای تاکێ وەرگرتووە ئەک کۆمەڵە کەسێک، لە فەرھەنگە کۆنەکانی نیشلامی نیشتمان و نەتەوە هاوتای یەک نەهاتوونە، ابن خلدون لە (مقدمە) باسێکی نیشتمانی و نەتەوەتی کردووە بەلام جیاپە لەگەڵ تێگەیشتنی نیشتا، هەمووی دەگەڕێتەوێ بۆ ئەو لێکدانەوی خوارووە کە دەبینن نیشتمان لە (دارالاسلام) دا بەند نەبووە بە نەتەوایەتی و سیاسەت و عەقیدە ... بۆیە (نیشتمان) کراوە سێ بەشی گۆراو و هەروەک لە (دستور العلماء) هاتووە: (الوطن الاصلی هو: مولد الرجل فی بلد، وطن الإقامة؛ وهو موضع ینوی أن یستقر فیہ خمسة عشر یوما او اکثر من غیر أن یتخذہ مسکنا، وطن السکنی؛ وهو موضع ینوی فیہ الإقامة اقل من خمسة عشر یوما) <sup>۱</sup>، ئەو پێناسە کراوێ بە پێی دەسەلاتی سیاسی نیشلامی، واتە نیشتمان سنوری نەبووە نیشکانی هەبووە هەموو سەر زەوی بە نیشتمان حساب بکری وەک زاناپانی نیشلامی بەتایبەتی (ا. شافعی) ش وای بۆ چوو، لە ناپینە جەهانپەکانی وەک مسیحی و نیشلام نیشتمانپان نەبوو و نە بە کۆو هەموو سەر زەوی نیشتمانپانە، کەواتە لەو ساتی (دارالاسلام) نیشتمانی هەموو کەسێک بوو بە گواستەوێ شەو، ئەک نیشتمانی عەرەب و تورک و عەجم و، .... هتد. بۆیە لە ڕەگەزنامەش ناوی نیشتمانی و نەتەوە نەنوسراوە، بەناوی نیشلامی نووسراوە بەس <sup>۲</sup>، لە فەرھەنگە کۆنەکانی تری نیشلامیش هەتا (ابن منظوریش) شوێنی لە دایک بوونی کردۆتە (موطن الاصل) نیشتمانی راستەقینە، بەلام ئەو (ژینگە) ش بۆ زیاد کردووە <sup>۳</sup>، (موسوعة الکشاف... یش هەردوو دۆخی لە دایک بوون و ژینگە بە (نیشتمان) داناو ... بە کورتی زۆری

<sup>۱</sup> موسوعة مصطلحات جامع العلوم - قاضی نگیی - ماده - وطن

<sup>۲</sup> بۆ زیاتر سەرچ بەد هەردوو زاراوی (ناسنامە) و (نەتەوایەتی) لەو فەرھەنگ

<sup>۳</sup> معرکة مصطلحات - د. محمد عمارة - مادة: الوطنية فطرة انسانية



فەرھەنگەکان ئەو دۆخانەى بە ( نیشتمان ) ھەژمار کردو: (لەدايك بوون، بۆيى، جىنشىن، ژىنگە، ...) ... واتە ( نیشتمان ) پى ناس وماناى تاكى ھەبوو ئەك بەكۆمەل و سىياسەت، زۆرىەى زانايان ئەو بە سروشتى تر لەقەلەم دەدەن ھەروەك د. محمد عمارە ئەو پى ناسە (تاكىەى) سەرووى بۆ (نیشتمان) تەواوتر لەگەل (فیتەتى مرؤف) دەگوچىنى ئەك ئەو مانايەى نىستای، بەو شىوہە لە فەرھەنگى خەلافەت ھەتا ۱۹۲۴/۳/۳ بەماناى (دار الاسلام) بوو ئەك (دار العرب، عجم، تورک، کورد، ...)، لە دواى ئەو مینژووو سەرھەلدانى عەلانیەت و پەرۆسپرواى نەتەوگەرى ( نیشتمان ) پىناسىكى سىاسى نىمچە رەگەز پەرسى وەرگرت، لە کەلتورى پۆژناوا و جیھانى نانىسلامى ئەگەر مانايەكى ھەبوو پى لە سەردەمى رۆمان و مەدرەسەى یۆنانى بە شۆتى لە دايك بوون (مستقط الرأس) و تراو، بۆیە لە زۆرىەى زمانەکانى ئەوروپى نىستاش نەتەوايەتى و نیشتمانى و جىسى لە دايك بوون و ... زۆرىەى زارارواى ناشى (natio)، ناتزى، دوتش، فۆلك، پاتریۆت.. ھەند وەرگرتوو .

### سەرھەلدانى سىياسى و ياساىيانەى :

ئەوپىنناسە تاکیانەى سەروو گوزارشى لە سەردەمىك دەکرد كە سەردەمى نیشتمانى خیلەكى و نىمپەراتورىيات بوو، پەيوەندى نیشتمان و نەتەو و دەسلاتى سىاسى نەبوو، یان زۆر لاواز بوو، بۆیە زور سروشتى بوو ھەردەسەلاتەكى سىاسى لە ھەر شۆتىك دروست ببوايە، ئەسكەندەرى مەكەلۆنى دامەزرێنەرى یونان خەلکى مەكەلۆنیايە و دەولەتى لەبابل بوو، عبدالرحمى كۆپى رۆستەم فارس بوو دەولەتى لەمەغریب دروست کردبوو، صلاح الدین دەولەتى لەمیسر بوو، عوسمانى لەناوەراستى ئاسیا لەدەست مەغۆل ھەلتیوون لە ئەوروپا دەولەت بسوون، گىان پۆلایەکانى كورد (جىبلاطى نىستا) دەولەتیاں لەشام و لىبان بوو،.. ئەو كاتى لە رووى ياسايشەو (بەنەماى (سیادە) نەبوو، سنورى نێو دەولەتى بەگشتى بریتىسى



بوو، لەو خاکی لە ژێر پیتی دوا سەربازی نەمپراتۆرە بۆجۆک و گەورەکان، کەمتر تاشی هەستی بە خۆشەویستی نیشتمان کردوو، بەلام لە ئێسلامدا نەو هەستە بە (دار الاسلام) بەشێک بوو، لە ناوچەرگەیی عەقیدە، هەلبەتە لە گەڵ (وطن)ی نیشتمانی نەبوو، پەڕیوەندی خاک بە مەژۆ تاکێ بوو، تا نەو کاتەیی مەژۆ کەن لەسەر بنچینەیی رەجەلەک و نیشتمان تۆپەلیان کرد، نینجا نەو پەڕیوەندیە لە سەدەکانی (۱۸بۆ ۱۹) لە تاشیوە گواسترایەوێ کۆمەڵ و نەتەواپەتی لێ چە کەمەیی کرد، یە کەم جار لە نەوروپا یێو نایدۆلۆجیەکانی نەتەواپەیی چە کەمەیی کردو، لە سەرەتاکانی سەدەیی بیستەم بە یە کەجاریش سیستەمی نەمپراتۆریەکان گۆران بۆ دۆلەتی نەتەواپەیی هاوچەرخی، نەو کاتی نیشتمان و نەتەواپەیی دۆلەتی سیاسی خزانە پەڕیوەندیەکی سیاسی نۆزگانیکی، دواپش بەرز بۆو بۆ ناستی یاسای نێو دۆلەتی، بە جۆریک کە نەو سێ تۆخە بنچینەییە سازایی بە پیتی یاسای دۆلەتی مافی بوون بە دۆلەتی پێ دراو ۱- هەرێم (نیشتمان) ۲- گەل (نەتەواپەیی) ۳- دۆلەتی (سیاسی)، لەووە بێهەم یاسای و یاسایی و جارنامەیی "مافی گەلان" ھاتە دی، تی دی نیشتمان ھەم بوو زاراوێهەکی سیاسی و یاسای و ھەم بوو پرسیکی سیاسی و دۆلەتی کۆمەڵەپەتی و فکریش، لە فەرھەنگە نوێکان نیشتمان یە کسان کرا بە خاکی نەتەواپەیی یە ک زمان و یە ک مێژوو و یە ک بەرزووەندی و ھەتا بەشێک یە ک ناوین و یە ک باری دەررونی و فەرھەنگ و کەلتوریش بۆ زیاد کرا، مەھەمەر قەزافی دۆلەتی: القاعدة السليمة هي لكل قوم دين،<sup>۱</sup> بەلام بەدەگەمەن وایێک دەکەوی، ھەلبەتە پەگەزێ تریش دەبێ بۆیە بەرەبەرە حزبی نیشتمانی و دۆلەتی نیشتمانی جێگەیی دۆلەتی نەتەواپەیی گرتەو، یە کەم جار لە ئەمریکا بە ھۆی شۆرشێ رزگاری ۱۷۷۶ز نەو وەرچەرخانەیی دۆلەتی نەتەواپەیی بۆ دۆلەتی نیشتمانی بناغە رێژ کرا، لە زۆریە دەستوورەکانی ولاتانی عەرەبی و تورکیاش پێناسیکی سەرەتای نیشتمانی کردوو بە بەندی یاسای

<sup>۱</sup> کتاب الاخضر.



سنورو پەيوەندى بە خەلگى ولاتەكەى بەستۆتەو، لە بەرامبەرىشدا وەك چارەسەرى ياساى بۆ نەتەو، پەگەزو ناينەو كەلتور چەمكى (هاو نىشتمانى - هاوولاتى) داھىنرا لە جياتى (هاونەتەوئەى)، يەكەم رويەروو بوونەو لە نىوان نىشتمانى و نەتەوايەتى ديسان ھەرلە شۆرشى نەمريكى سالى ۱۷۷۶ز گوزارش دەي، چونكە بەريتانى و نەمريكى يەك رەگەزو رەچەلەك بوون و نىشتمانيان جيا بوو، ديارە فاكىسەرى نىشتمانيش لە نەتەوئەى بەھىتەر بوو بۆيە شۆرشەكە سەرکەوتووبو بەريتانىا دەرپەتندرا، نەوەش زياتر لەگەل چەمكى و كۆمەلگەى مەدەنى رېتەك دەكوئى و لە چەمكى نىشتمانى (نەتەوئەىك) ترازان، بۆيە بەشيكى تر نىشتمانيان بە دەر لەنەتەو بە دەسلەت بەستەو وەك لە فەرھەنگى (اعرف مذهبك) ھاتو و دەلئى نىشتمان ئەو پەيوەندى توندو تۆلەيەكە خەلگى ولاتىنك پىتەك دەبەستىت، لىزە سەرچاوەكەى دەسلەتە نەك سنورى خاكىنك و نەتەوئەىك، ئەو پى ناسەى نىشتا و واقىعەكەش زادەى مەدرەسەى لىبرالىيەو نەگەر وردەر بلەين زادەى مەبەستەكانى ئىمپىريالىزمى بوو لە چواچىوئەى (فرق نەسەى) جەھانى بۆ ساناي زال بوون بەسەرىدا، ھەروەك كاتى فەرھەونەكان لەو نەزمونە يان دا بۆ زال بوون پانتاى ئىمپىراتورىان كەدە (۴۲) پارچە، بە ھەمان شىو لە ناموزگارى (نەمستق) بۆ ئەسكەندەرى مەكدۇنى بۆ زال بوون بەسەر ئىمپىراتورىەكەى لە پۆژھەلات داواى لىتەرد پارچە پارچە يان بكمو ھەريەكە دەسلەتدارىكى ناموزان لەسەر بەسەپتىنى بەلام لە خۆيان بى، نىتەر لەووە بىرۆكەى ئەو دەولەتە بىجووكانە لەجياتى (دارالاسلام) ھاتە كايەو لەلايەن پۆژناواو لەسەرەتاي سەدەى بىستەم پەيرو كراو ئەو واقىعەى رۆژھەلاتى ناوھراستى لى ھاتەدى بە مەينەتى كوردیشەو.



## ږای مه دره سسگان:

نمو واقبعه ی نیشنالی نیشنالی به هوی دسه لاتمه گهلی جار له لایه سیاسه تمه داره بالار نووسمرو توژوره ده کانیس لایان وه راستیه کی میژوری دمرده کموی، له یادیان دهچی که نمو واقبعه ی سنوری نیشنالی داهینراوه به مه بهستی نیمپریالیزمی، هه موو مه سه له پمیه ونیداره کانیس له گهلی به نه ته وایه تی و ده ولته تی نه ته وهی .. پیلان بووه، به هوی وه نه ته وهی سر ده ستو بن ده ست دروست بووه، کیشه و پشتوی به رده وام ههیه ... به لام واقعه که بویه سرینه وهی بهیه کجار له لایه ک و پیژوکردنیش له لایه کی تره وه هر دووک تیپهرین و پوره گرته (تطرف) وه ک نیتسا له ږای مه دره سسگان لی یان دمرده کموی :

مه دره سس ی شیوعیه ت دان به نیشنالی ناهیتی نه ک نه وانه ی نیمپریالیزم دروستی کردووه وه عیراق، تورکیا، ولتانی عمره یی .... به لکو دان به نیشنالی سروشته کانیس ناهیتی هه روه که له مانیفیسته کی به زه ق تر باسی ده کاو ده لی (کریکاران نیشنالیان نیه و به رزه ونیدیه کانیان له سه رووی هه موو به رزه ونیدیه کی تره )<sup>۱</sup>، نه وه له چواچیه ی ناکوکی چینایه تی وه ناکوکی بنچینه ی له قوناغی سه رمایه داریدا، ناکوکیه کانی تر ناسره کین، کریکارانی هه ر ولات و سنوریک به شیکه له کریکارانی جیهان، هه ر دروشمی (نه ی کریکارانی جیهان په کگران) له وه وه هاتووه، پاساوکی تری نه وه په زوړیه ی نه و نیشنالیان نیمپریالیزم دروستی کردوون راسته وخو یان ناراسته وخو کیشه ی نه ته وایه تی له سر دروست بووه، به ږای شیوعیه ت قه لچوکردنی نیمپریالیزم وسیسته می سه رمایه داری هه موو کیشه کانیس له گهلی چاره سر ده بی ... بویه خه باتی نیشنالی به (جزنی) له قه لسم داوه و خه بات دژی سه رمایه داری (کلی) به ... هه لته ده دووم له پیتش به که مه، (کلی) شرعی تره له (جزنی)، به لام به روونی

<sup>۱</sup> بیان الشیرعی — مارکس، نه مجلس .



دهرده کەوێ فەلسەفەو دروشمی مارکسیزم لە واقعیتی جیهانی گەڕنگ خۆی لاداو  
 کە نەخشی میژووی نوێ یە و نیشتمان و کێشەکان مەزن ترین بزوتنەر بوونە،  
 هەربۆیەش شیوعیەکان بەزۆری لەمەری ی نەو پرزگاری نیشتمانیە گەشتونەتە  
 دەسلەلات کەبە (جزئی) لە قەڵەمی داو، نەک لە پرسی ناکۆکی چینیایەتی و  
 نەگۆنجانی هێزی بەرھەم هێنەر و پەڕەندپەکانی بەرھەم هێنان کە جەوھەری  
 تئوری مارکسیە لە بارە شۆرش، ئینجا کێشە نیشتمانی و داگیرکاری (جزئی)  
 نە هەروەک بەشێک لە نەسلامیەکانیش جارجار بۆچوونی وایان هەبوو بە  
 چەمۆتی، چونکە داگیرکار هەرداگیرکەرە چ نیمپریالیزی بێت چ بچووک و دەقەری  
 بێت هەروەک ئێبێن تەبەییەش وای فتوا داو، بۆیەش بەشێکی زۆر لە  
 فەرھەنگەکان نیمپریالیزم دەکەنە دووبەش: نیمپریالیزی دەرهکی کە بریتییە لە  
 نیمپریالیزی جیهانی، دووم نیمپریالیزی ناوێکی کە بریتییە لە دەسلەلات  
 حکومەتەنە ی کە نیشتمانی نەتەوێکی تریان خستۆتە ژێردەستی خۆیان بە زۆری  
 وەک کێشە کوردستان، ... دواي نەزموونێکی زۆر مدرەسی مارکسیزم ناچار  
 هەندێ دەستکاری لە بنەماکانی شیوعیەت کردو هاونێکی گەڕنگ بۆیاساکە  
 فلسفی مارکس زیاد کرا، وای نووسرایەو (دەکرێ) "ناکۆکی دووم لە هەندێ دۆخ  
 جینگە ناکۆکی یە کەم بگرتەو"، لەوانە ناکۆکی بزوتنەوێ پرزگاری -  
 نیشتمانی لە گەل داگیرکەرەکان بە پیش ناکۆکی کرێکار و سەرمايە بکەوێ، لە گەل  
 زنجیرەییەک سەرەنجامی تر لە دەستکاریانە ئەوانیش وەک واقعیتک دەولەتی  
 نیشتمانی و مانای نیشتمانیان لە دەستور و مەنھەج تۆمار کرد و بەپێچەوانە ی ڕاو  
 بۆچوونەکانی (ترۆتسکی کە لە کتێبی - ثورة الدائمة) هاتبوو، بۆ شێوە  
 شیوعیەکان لە سەرەمی خۆیان ڕۆلێکی میژوویی گەڕنگیان بینی لە پرزگاری -  
 نیشتمانی. تا رادەیکش توانیبیان کێشە فەرە نیشتمانی لە یەک ولات  
 چارەسەر بکەن .



هرچی مدرسه‌ی لیبرال دیکراسیسه که له سه‌روو باسکرا به‌ریرسه له راپیچکردنی تهو واقیعه نادادگیری‌ی جیهانی سیته‌م، به‌تاییه‌تی له دابه‌شکردنی نیشتمان بهو شیروه‌یه، به‌لام له‌ناوه‌خزیدا توانیویه‌تی به‌هژی به ده‌ستوریکردنی چه‌مکی (هاوولاتی) له کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نیدا له جیاتی (هاونه‌مه‌وه‌یی) زۆربه‌ی کیشه‌کانی نیشتمانی چاره‌سەر بکا، هه‌تا له قۆناغی نیمه‌ریالیزمیش چاکتر به‌وه له داگیرکهرانی نه‌ته‌وه‌گیری نۆی عه‌لی، که به هیچ شیروه‌یه‌ک کیشه‌ی نیشتمانی بهو پیتنسه‌ی "نیشتمان" - و به‌ندکردنی به نه‌ته‌وه‌ی (تومه) - پی‌چاره‌سەر نابێ، ده‌مارگیره‌کی زیاده‌ریویان بۆ نیشتمان هه‌یه، که‌لی جار به نایسن و پیرۆزه‌کی وای ده‌خه‌ملێتن که مرۆڤ تیایدا به‌راکێتره، هه‌ر ته‌و کاره‌شه، کاردانمه‌یه‌کی له‌نیو نیشتمان په‌روه‌رانی کورده‌ستان دروست کردوه سروودی (ئه‌ی په‌قیب) بکه‌نه سروودی نیشتمانی که تیایدا هاتوه (.. دینه‌انه ناینمانه هه‌ر نیشتمان !)، له هه‌مان کاتدا ده‌بینن سروودی نیشتمانی (چیجانی) (۷) جار (لااله الا الله‌ی تیا‌یه، له به‌که‌مدا تاین ده‌که‌نه به‌شیک له نیشتمان له دووه‌مدا نیشتمان ده‌که‌نه به‌شیک له تاین، ته‌و دوو تیروانینه زۆر لێک جیا‌یه به‌تاییه‌تی له‌و سه‌رده‌مه، نه‌وانه‌ی به‌شی یه‌که‌م عه‌لمانیه‌ته‌و به‌ره‌و کزی و لاواز به‌وون له گیانی به‌رگری، نه‌وانه‌ی نیشتمان ده‌که‌نه به‌شیک له تاین نیسه‌لامیه‌کانن گیانی به‌رگریان زۆره‌و به‌ره‌و سه‌رکه‌وتن له‌وانه (چیجان، کشمیر، مۆرۆ...) هه‌تا نیسه‌رائیلیش نیشتمانی کردۆته به‌شیک له تاینی، بۆیه به‌سه‌ر ده‌سه‌لاتدارانی عه‌ره‌ب چاک زال به‌وه، که نه‌وان به پیتجوه‌وانی نیسه‌رائیل تاینیان کردۆته به‌شیک له نیشتمان له باشترین دۆخیاندا.

له فیکری نیسه‌لامیشدا واقیعه به‌شیکێ گرنگی فیه‌قی نیسه‌لامه به‌ناوی (فقه‌ الواقعه) .. بۆیه ته‌و فیه‌قه‌ و ده‌روانیتیه‌ وه‌لانی نیشتمانی به دیاره‌یه‌کی نه‌فامی، به‌لام له‌به‌ره‌مه‌وه‌ی واقیعه‌که نیسه‌لام به‌ریای نه‌کردوه‌و به‌ریاش ناکا به‌ پیتی (.... قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَ



مساکن ترضونها احب اليكم من الله ورسوله وجهاد في سبيله فتربصوا حتي ياتي الله بامرہ والله لايهدي القوم الفاسقين)... زور پروونه هه موو شو وه لامه شاقوليانه: خوین، ره چهلک، خیلک، نابوری، نیشتمان، کومه لایه تی میراتی، ... وه رناگیرین، نهوانه نیشتمان نهک ولا، نه گهر وه لانی سرؤؤ بهند سوو به نیشتمای شاقوولی نهوا سه چاوه کانی نه قامی وره گمز پهرستی لیره وه سره لده دا، بویه له نیو هه موو شو نه لقانه نه لقهی وه لانی نیشتمای ناسوی وره دگرته لایه ناین، ... نهوه نه سلکه یه، به لام واقعه که جورینکی تر، بویه به شیک له نیسلامیه کان له قبلاندنی نهو بهراورده لایه که غدور ده کن که به پی ی نه سل حوکم له سر نهو واقعه ده کن گه لی جار له نیوان نهو (نه سل) وواقعه) توشی ناکوکی هلویتست دهن، سرنج بده گوره زانیه کی وه (سعید حوی) چنده بیر تیژو وردیشه که چی ده بینین لهو نیوانه له ناکوکی دابه، له لایه که له وه سفی (نومهت) حوت یه کیتی بز هیناوه حوته مه که ی (وحده اللغة) یه نهوش نه شیاوه چونکه نومهت چه مکیکی ناسویه هیچ په یوهندی به (زمان) نیه که چه مکیکی شاقولیه، هینده پی ناچی نهو جار له وه سفی (نیشتمان) ده لی: (... اما مجتمع الاسلامی فارتباطه بالوطن والقوم بمقدار ارتباط هذا الوطن واهله بالاسلام، فولاء المسلم لإسلامه أولا واهلها) ، بهو شیره ده بینین له یه که وه به هله داچو به حوکمی نهو واقعه له دوو هه راستی پینکاوه به حوکمی نه سلکه، هاتوته سره هه مان رای (جمال الدین أفغانی) که ده لی: (لا جنسية للمسلمين الا في دينهم) ، به وردی نه قبلاندن له نیوان واقع ونه سل زور جار ده بیته هوی قهیرانیکی فکری نیسلامی وگه لی جاریش بزوتنه وه یه کی پرکاری — نیشتمانی به (أنفصالي، فتنه، تعصب، ..) تاوان بار ده کن، لهو باره یه وه (شیخ سعید پیران) جوان ترین بنه مای داپشت کاتی داوای له مه لیه ندی خه لافهت کرد که لهو کاتی عهلمانی تورکی زال سوو، وتی: بیان خه لافهت بگریته وه بیان



کوردستانیش وەکو ئێوە خاوەنی دەولەتێکی سەربەخۆیەت، هەرچەندە نێستای ئەنگێ بەرەو چارەسەری هەموو لایەکی خەریکە تەواو لەو بنەمایە (شیخ سەید) دەگەن، ئەنگێکە واقیعی خەستە تێروانیی هەموو کورت بینیک دەگۆزێ، و دەزانن ئەو واقیعه و خەستە نێشتەمانی نێستای راستەکی مێژووییە، وادەزانن نێسرائیل هەر لە فەلەستین بوو، کوردستان بەشێک بوو لە عێراق ... ئەو وڵاتەکانی نێستای هەروا بوونە ... نەخێر، کوردو عەرەب هەزاران سال لەو نێشتەمانە (عێراق) برا نین بەلکو هەزاران سالە لە (نۆمەتیک) و (دارالاسلام - نێشتەمانی نێسلامی) برا بوونە، ئەک لەو عێراقە کە لە پێکەوتنی سایکس بیکنۆ ١٩١٦ دایژاوە ١٩٢١ جێبەجێ کراوە بە مەبەستی پارچە پارچە کردن لە لایەکی و لە لایەکی تریش لە پێناو سەرکەوتنی بەلێنی بەلفۆر ١٩١٧ لەگەڵ کۆمەڵێک مەبەستی نێمپریالیزی جاپ دراو ئەدراو، بۆیە نێشتەمانی عێراقی هیچ پاساوێکی مێژوویی، جوگرافی، کەلتووری، فەرھەنگی، ئایینی، ... نیە جاران ئەو شۆینە نێستای ناوی عێراق هەر بەشێک لێ ناویکی هەبوو، تا پێکەتانی عێراق لە ١٩٢١ لە لایەن بەریتانیایە، لەو ناوانە: أرض السواد، مێزوپوتامیە (بلاد ما بین النهرین)، عێد، جزیرە، شام بەلای رۆژھەڵاتەکی ئەرەب، بلاد بابل، بلاد اشور، بلاد کلد، عێراق العرەبی (بصرە)، عێراق العجمی (کوفە) بلاد الرافدین، منتفک، ئەراک، ... نێر شیا ئەو نێشتەمانە دەستکردە بەناوی عێراق بۆ عەرەب ناویتری لە لایەن نینگلیزە (لە لایەن: مسبیل، لورانس، کۆکس) هەلبژاردراوە، بەلام تێکەڵکردنی دوو نێشتەمانی عەرەبی و کوردی لە ژێر ناویک گەورەترین کێشە دەستوری و سیاسی و ئایینی و مەدەنیەتیشە کە چۆن نێشتەمانی دوو نێشتەمانی پەسەن جیا لە نێشتەمانیکی داھێنراوە لە لایەن نێمپریالیزمەوە کۆدەکرێتەو؟ ... لەووە کێشە نێشتەمانی بزووتنەوێ رزگارێخوێز پەیدا بوو، لە سەرەتادا عەلمانیە نەتەوێ گەرمە کسان پۆلی بەرچاویان بینی بەلام



له سوږده مه زیاتر بزوتنه وه نیسلامیه کان هلگری شو بهرگریمن، بابزانین کامیانه.

### کامیان نیشتمانی ترن؛ نیسلامیه کان یان عهلمانیه کان

نه ته وه گهری سیاسی وا خوۍ دهناسۍ که بزړگاری نیشتمانی و ته و او کړدنی بهرنامه سیاسیه کانی نه ته وه یی هاتووه، که متر شو نمرکه ی به چه بیه کان و نیسلامیه کان دهینن، له و لاشوه چه بیه راسته قینه کان نیشتمانیان نیه به پی ی دهقی مارکسیست، بزویه نه وانیش شو نمرکه یان به نمرکینکی بورجوازی و ره جعی له قهلم دابوو، هرچی نیسلامیکانیشه هه تا دواۍ رابوونی نیسلامی و همدوو شوړیشی نیسلامی نیرانی نه قغانی و شو نمرکه یان به نمرکینکی عهلمانی ده زانی ... به لام نیستا شو تیروانین و واقعه گزواوه، به ده گمن نه بی نیستا بزوتنه وه یی کی عهلمانی به نه ته وه گهریشه و نادوزیه وه خاوه نیستی بهرگری چه کناری بکا، له راستیا به پی ی گه شعی تکنولوجی سربازی نیمپریالیزم و داگیرکمران قوناغه کانی بهرگریش گرواوه، به شپوهیه ک که قوناسی به کم تکنولوجیای سربازی به کمۍ داگیرکمران نه ونده به هیز نه بوو نه و به بهرگری به کی میلیانه و نه ته وه بیه کان ده کراو نه نجامینکی باشی بسوه، شو قوناغه هه تا شسته کانی سه دهۍ رابووردوو دواومی کرد، دواۍ گه شه سه ندنی زیاتری شو تکنولوژیه له توانای نه ته وه گهری نه ما شو جاره پتیرستی به ریکخستن و پلان و دارشتنی بنه ماو نایندولوژیا بوو، بزویه چه بیه کان له و قوناغه دا گهرم بوون قوناسی دووه می هیرشی نیمپریالیزمیان پشته و شکین کرده وه، .. له قوناسی سی یدم و کوتای نیمپریالیزمی که به تکنولوجیایه کی زبه لاج و هاتوۍ ته مه یدان شو به بهرگریه کمۍ نه له توانای نه ته وه گهری نه له توانای چه بیه کانیشه، زیاتر پتیرستی به بنه مای ترکمو عه قیده هدی، بزویه نیستا ته نها نیسلامیه کان شو بهرگریه یان پی ده کړی، که واته سروشتیه که ده بینن بزوتنه و کانی پزگاری - نیشتمانی: چیچان،



کشمیر، خوارووی فیلیپین، خوارووی لبنان، فلهستین، .. تنهها نیسلاویه کائن، همروه ها نو بهرگری می نیستای عیراق و نهفغانستان به ناشتی و به ناشتی، نوانه ی له سمرتاسه ری به لقان کرا ... با سمرنج بدهینه (حزب الله) له خوارووی لبنان، کاتی نیسرائیل له سالی ۱۹۸۰ خوارووی لبنانی داگیر کرد نوا (حزب الله) له دایک نه بیوو، پری لوینان حزبی علمانی و دیموکراسی و نه تموهی و چه پی و سوشالیستی بوو، میلیشیاشیان هدهوو، که چی کهس بهو نمرکه هه لنسا تنهها، (حزب الله) پتی هه لنسا، هتا سویای لوینانیش بهو نمرکه هه لنستا.... کهواته نو حزبانهو سربای لبنانیش نمرکی نیشتمانیان چیه نه گهر بهرگری داگیر کمریش نه گهن؟ لهو سمره نجامه بهشیکی زور له علمانیه کان به چه پی و لیبرالی و نه تموه گهری و سوشالیستی شوه به خیرایی گهرانهو سمر بنه ماکانی میکافیلی له سیاست، بزیه زیاتر بهرزه و هندی تایبه تی ره چاو ده گمن تهاو وازیان له نایدولویاو مهادینه کانو بهرگری هتانهو، به ده گمن لایه نیکی وک پک ک ماوه لهو پوله له نمرکی بهرگری بیت، بنه مای میکافیلیش لهو سهرده مه هرگیز بهرگری له توانادا نیه، هر خوی و تویه تی (حبی لروحي دون حبی لبلادی)، ناواش نو جزره علمانیه پمیره وی نو بنه مایه ده گمن، بزیه ده بینین زوربه ی تمیاره علمانیه کان له بیژینگی نو هاوکیشو پرسیاره درناچن: ناخو نه گهر بهرزه و هندی نیشتمانی و بهرزه و هندی حزبی خودی تیک گیرا کامیان سهرده خمن؟ هه لته رونه په کسر بهرزه و هندی خودی حزبه که به به لاهم نو حزبه ی که مولکی تایبه تی خویان، وک له سمرجه م نه زمونه کانی کوردستانو عهره ب هاوشیوه کانی دهرده کهوی، له کوردستان نو پرسیاره هتشان له گوره پان و هلامیکی به زهقی نیه چونکه نیسلاویه کان نه یاتوانیوه به تهاوی بهرنامه ی رزگاری نیشتمانی هه لگرن وک فلهستین و چیچان و کشمیر و خوارووی فلیپین و خوارووی لوینان و به لکان . . گرا. . نوانه ولایتیان له لایمن (غیره نیسلام)



داگیرکراوه نازانن داگیرکار هر داگیرکاره چ نیسلامی بی چ نانیسلامی، زۆر له میژوه (ابن طائوس) ریسایه کی گرنگو بویری داهیناو دهلتی: (کافر العادل خیر من مسلم المجائر) ههروهها (ابن تیمیة) لهبارهی داگیرکمریهکانی مهغول فتوای دا: نهگهر داگیرکهر قورنانی لهسهر سه‌ریش بوو مادام داگیرکهره بهرگری بکه‌ن تا دهری ده‌که‌ن، نیسلامیه‌کانی کوردستان بهرگریان کردوووه له شاخ بووینه، خۆنیشان پرشتوو، به‌شداری راپهرین و بهرگریه‌کانی دواي راپه‌رینیان کردوو به‌کرده، به‌لام به‌گرفته که‌میان له‌سهر کوردستان و چاره‌نوسه‌که‌ی وشوو، بۆیه به‌شیکي زۆر له عه‌لمانی بۆ هه‌تانی سوپای داگیرکهر بۆ سه‌ر کوردستان یان له کیمیایی و نه‌غال به‌شدار بووه که‌چی مزایه‌ده له‌سهر نیسلامیه‌کان ده‌کا، نه‌گهر سه‌رنج به‌ده‌ینه نه‌و گوفته‌یه‌ی (نوسه‌ری حیزی شیوعی کوردستان که له ژماره - ٤٧-ی هه‌فته‌نامه‌ی هاوولاتی هاتبو) ده‌لێت: نېمه به نه‌ندازه‌ی دوورو نزیکی نیسلامیه‌کان له کوردایه‌تی لییان نزیك ده‌ینه‌وه .

له کاتێکا حزبی شیوعی کوردستانی نه‌بووه، عێراقی بووه، چونکه کوردستانی به نیشتمانی سه‌ربه‌خۆ نه‌زانیه، نینجا له‌سهر دېواره‌کانی شاره‌کانی کوردستان ده‌یاننوسی (کوردایه‌تی شه‌رمه‌زاریه).

### یه‌کیتی نیشتمانی و عه‌لمانیه‌ت؟

له جیهانی نیسلامی هه‌ندێ گه‌لانی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و نیشتمانی هه‌یه له‌لایه‌ن عه‌لمانیه‌وه ده‌خړیته‌ ڕوو که زۆربه‌ی ده‌ستوره‌کانیشیان به‌ هۆیه‌وه پێ دارشتروه، نه‌وانه ده‌لێن نێستا هه‌موو نیشتمانیک له‌ چه‌ند شاین و مه‌زه‌ب و تایفه پێک هاتوو، نێر هه‌ر ده‌سه‌لاتیکي تری غه‌یره عه‌لمانی یه‌که‌سه‌ ده‌بێته پارچه‌ پارچه‌ یه‌کیتی نیشتمانی تیک ده‌چی، بۆیه بنه‌مای عه‌لمانی ده‌بی له (ثوابت)ه‌کان بێ، به‌هۆیه‌وه دیکتاتۆریه‌ت په‌یره‌ ده‌که‌ن و زل هێزانی جیهانیش به



راگمیانېدنو کړدوونو گټه تا راده يه کی زور پشتمنې لمر گه لاله يه ده کمن، به تايېه تی له نېو جيهانی عمره ب.

به لأم نه گمر سر نېکی به دېقه تری به يه نه لاله ده يېنې :

۱. زور به ی نه لاله تانه ی به کیتی نېشتمانی تیک چووه پارچه پارچه بوينه هر علمانی ده لاله تدار بووه، جهنگه تايېو تايېه کانی: لبنان، چاد، راوندا، بوروندي، نهنگولا، سومال، يه مهن، ... هتد لهو سرده مه دا، ديسان پارچه پارچه بوونی به کیتی سؤفیت، یزگسلافا، چیکوسلواکيا، .. هر له سر دمستی ده لاله تانی علمانی بووه، يک غونه هیه له نه زمونی نېسلا می نه ویش نه فغانستانه که بووه جهنگی ناوختی نه ویش له پشدا له نه زمونی حزبی شیوعی نه فغانستانی که زل ترین هیزی له پشته وه بسو، که چی نه ک کومه لکه که خودی حزبی شیوعی بوونه دو بال (په رچم) و (خهلق) و له مملاتی خوتناوی بون، هر دو سر کرده شيان (نور محمد تراقي، حفيظ الله امين) کوژان، نهوه يک سه ده يه عمره ب په يره وی علمانیته ده کا که چی هشتا لهو (۲۲) پارچه يه رزگار نه بوينه، نهو جيهانه پريه تی له نمونه ی پتجه وانه.

۲. نهو گه لاله يه پشته به مستيت به ماناو بوونی نېشتمانی که نېمپرياليزم وای دروست کړدووه که نهو سنوره له سر بنچينه يه کی کومه لاله يه تی سياسی، ناینی، جوغرافي، میژووی، ... راستو په و نه بیت، نهوه نارامی وهر گری، ... نه هاتوه پشته به مانابه کی راسته قینه ی نېشتمانی سروشتی به ستیت (که هیه) بی ده ستکاری نېمپرياليزم.

۳. راسته له هندی ولات ده يېنی له ژیر ده لاله ت و به مای علمانی نارامه، له وانه تورکیا به نمونه ... به لأم به زه بری ناگرو ناسن و ستاوه قه ده غه ی زماني زک ماکی کوردی کړدووه، له عتراق گمېشته راده ی کیمیا یی به کاره یسان له ولاته دکتاتر يه کانی تریش بهو شتوه يه، له یوگوسلافا هه مروه لایه ک تیکگیران له شمريکی درندانه دا، نهک هر دکتاتری زور جار له ناو جهرگی



دیوکرایشی نمو تینگگیرانه پرووده‌دات له لوینان له نیتوان مه‌سیحی و نیسلام مه‌سیحی خۆیه‌خۆ، نیسلام خۆیه‌خۆ به هه‌موو ئاراسته‌یه‌ك، له هیند له نیتوان سیخو هیندۆس، نیسلام هیندۆس هه‌موو له‌گه‌ل هه‌موو، سۆمال یه‌ك نه‌تومیه یه‌ك مه‌زه‌هبو ناینن كه‌چی هه‌ر هۆزێك ده‌سه‌لات و نیشتمانێكیان بۆ خۆ جیا كردۆته‌وه هه‌مووش ده‌سه‌لاتی ده‌ستوری عه‌لمانی بسووه، سه‌ریاری غوونه‌كانی بووندی، رواندا، چاد،... نینجا كیشه‌كانی نیشتمانی له ولاته هه‌ره دیوكراسی و عه‌لمانیه‌كانی وه‌ك: (فه‌ره‌نسا- كورسیكا)، (نیه‌سپانیا، باسك)، (بهریتانیا، ئی‌رله‌ندا)، (هه‌ردوو نه‌میریكاو ئوسترالیا- له‌گه‌ل دانیشتوانی په‌سه‌نه‌كه‌ی)، (سريلانكا، تامیل)، (هیند، كشمیر)، (قیرس)...هتد.

4. نمو په‌كیتی نیشتمانیی نیتسا هه‌یه، له‌سه‌ر فه‌ره‌نگو گه‌ل‌له‌ی په‌گه‌زیه‌رستی و زه‌برو زه‌نگی پێچه‌وانه‌ی بنه‌ماکانی مافی چاره‌ی خۆنووسی میله‌تان دروست بوو، كه‌ ناین و یاسای نێوده‌ولته‌ی هه‌موو یاسایه‌کی مرۆفایه‌تی دانی پیا هێناوه.

5. كه‌واته ده‌سه‌لاتی عه‌لمانی له‌و گه‌ل‌له‌یدا نه‌گه‌ر چی جیاوازی ناین و مه‌زه‌هب ناكا، به‌لام له‌و لایه ناتوانی نه‌توموو نه‌ژاده جیا‌جیاكان بسازنیت له‌ چالاکیه تایبه‌تیه‌كانی، واته هه‌ر ده‌بی دكتاتۆری بیت، به‌و شتیه‌یه نمو گه‌ل‌له‌یه له‌ مه‌به‌ست و پرێه‌ودا دكتاتۆریانه‌یه، راسته له هه‌ندێ ولاتی ته‌موا دیوكراسی توانیویه‌ نه‌و په‌كیتی یه‌ی نیشتمانی به‌ ئاره‌زوو مه‌ندانه بچه‌سپێن به‌هۆی دارشتنی مافی هاوولاتی له‌ جیاتی مافی هاونه‌ته‌وه‌ی و هاوانایی، وه‌ك له‌ كه‌ندا بینیمان له‌ سالێ ١٩٩٨ هه‌ریمی كیك- كه‌ فه‌ره‌نسی زمانن جیان له‌ كه‌نده‌ی زمان نینگلیزی - به‌ هه‌له‌ژاردنێكی ئاره‌زومه‌ندانه له ٥١% ده‌نگیان بۆ مانه‌وه‌دا له‌گه‌ل كه‌نده‌ا، له‌ نیسلامیشدا مادام فاكتهری شاقۆلی کاریگه‌ری نه‌مینی نمو كیشه‌نه نۆتوماتیکه‌ن چاره‌سه‌ر ده‌بی، كیشه‌ی فره‌ ناینیش له‌ نه‌زمونه كۆنه‌كانی خه‌لافه‌تی نیلامی به‌ سانای چاره‌سه‌ر كه‌راوه مادام مافی



هارولای ته به ند نه بیت به نایدولوجیاو عه قیده و نینتمایه کانی تر، بۆیه ده بینین  
 هه موو که مایه تیه کی مه سیحی، به هودی، ناگر پهرست، گا پهرست، ... به سهر  
 به ستی له ناو خه لافه تی نیسلام ژیاون بی نه وهی بچه و سترینه وه بهو ناوه، با  
 سهرنج به دهین دواي نه وهی قویرس له ۱۵۷۱ له لایهن عوسمانیه کان گیرا  
 سهر به خوئی ته واو درابوه کنیسه له لایهن باب العالی، نوسقف وه ک نوینهری  
 میلله تی رۆمی نهرسه دۆکس دووه مین که سیتی دانرا له سالی ۱۷۵۶ له سهرده می  
 سوگلتان محمدی دووه م، دوايش له ۱۸۵۶ له سهرده می عبدالجیلدی به که م  
 نه نجومه نیککی نیداری دادگای پتک هینرا له چوار نه ندام له تورکی ویزنانی<sup>۱</sup> قه شه  
 دووه که سیتی نهو نه نجومه نه بوو له دواي والی، نیت نهو گهو گرفتانه ی تایفی و  
 مه زهمبی و نایشی له نا دادگه ری دیت جا ههر لایه ک بن .

<sup>۱</sup> موسوعة السیاسة - کبیالی







( ۲۷ )

## جنگی رهوا      العرب العادلة      justice war

جنگ توندترین ناکوزیکه، نموه پیتناسیه کی فلهسه فی گشتیه، پرسیاریکی زور هیه له باره ی سرچاوه و بنه چهی جنگو سره تای په یدابوونی له شتیه ی: نایا هوکاری بنچینه ی جنگ کامه یه؟ جنگ هر هه بووه و هر ده میتنی؟ جزره کانی جنگ له گهل گه شه ی میژوو گژاون؟ تعرازویه کی چه سپاو بۆ رهوایی و نارواهیه که ی هیه؟ بۆچی نهو زارواهیه له فخره هنگی سهریازیه وه په ریتسه وه فخره هنگی سیاسیش؟

هه لته هه هر مه درسه و سیسته مێک به جزریک وه لامی نهو پرسیارانه دهاته وه و روانگی جیا جیای بۆ دروست ده بی، هه ریه که ش گوزارش له بهر وه ندی مه درسه مێک ده کا، بۆیه نهو زارواه زیاتر سیاسیه نه ک سهر بازی (معجم الحديث للتحليل السياسي) به و روانگه پیتناسی جنگی کردوه: (حالة صراع بين كيانات سياسة حادة) (قاموس السياسي) پش ده لئ: (الحرب في الاصطلاح الدولي، صراع مسلح بين دولتين او فريقين من دول ينشعب لتحقيق مصالح وطنية).

### سهر برده و سهر چاوه کانی جنگ:

جنگ به شیکه له میژووی مرۆف، بۆیه زۆربه ی ده یگێریتسه وه بۆ سهره تای میژووی کوشتاری نیتوان (قابیل و هایل)، جار وایه زید په روی تیا ده که نو ده لئین نهو کوشتنه یه که م جنگی جیهانی بوو، به شیکه تر ده یگێریتسه وه بۆ نهو میژووه ی



كه كۆمهلگى چىنايهتى پى دروست بووه، واتسه به پى ئى شو تىسۆره ( شوه تىزورى ماديه كانه - به تاييهتى ماركسيهت) جهنگ بهند بسوه به قونايغىكى ميژوى، به شىك له نه نسروپۆلوجيه كان دياردهى جهنگ و شو درندايه تيهى له گه ليه تى ده ده نه پال كۆمهلگاي سه ره تاي<sup>١</sup>، (سينس) پيش ده لى (ماناي گه شه كردنى كۆمهل برى تيه له: وه چهر خانى كۆمهلگه يه كى دامه زراو له سر جهنگ بۆ كۆمهلگه يكى دامه زراو له سر پيشه سازى)، به شىكى تر له (ته ته و ريه كان) پى يان وايه هر خودى مرۆف نه وهى ناژه له بۆيه غم ريزه ي په لمارو جهنگ خوازي هميه، به شىكىش له تىسۆره ده و نيه كان پيشان وايه سر چاوهى جهنگ ده گه ريتته وه بۆ نه گو بجانى ناره زوو جهنگه كان، له هه موويان به ناويانگ تر راي ماركسيه كانو به شىكى زۆريش له نابوروى ناسه كان ده لى نه جهنگ به هر هۆيه كو له ژير هر ناويك رووبدا له دوا هۆيدا هر بۆ فاكته رى نابوروى ده گه ريتته وه، له و پش را جهنگه كه هر چونيك بيت هه رله ماهيه تدا بۆ جهنگى چىنايه تى ده گه ريتته وه با له سر خانيشدا ناو هۆى ترش هه لگرتى، جهنگى چىنايه تى جهنگىكى نابوروى په لهو باره يه وه (هاوتس تىزنگ كه زياتر سىسۆره لى) ده لى (جهنگ بۆ يه چركهش له نابوروى جيا نايته وه)<sup>٢</sup>، بۆيه ده لى نه جهنگ له گه ل پهيدا بوونى چىنايه تى پهيدا بووه به نه مانى نهو چىنايه تيهش (له شيو عيهت) به يه ك جارى بنه بر ده كرى .

نهو كومه لىك راو بوچوون بوو لهو باره يه وه، له راستيدا جهنگ به جىكى له گه ل مرۆف هاتوه، قونايغى نيه هدام ره گو ريشه كانى ده گه ريتته وه سر ده روونى مرۆف كه هه رده م پىك هاتوه له (جووته دووژ - زوجى - دىادى) (خىرو شهر)، (نهرم وهق)، (به به زه و توند)، (ده روون و رهوشت)، (مادى و گىسانى)، (ناسوى و شاقولى)، .. نهو كۆمهله دژانه سه ره نجام سروشتىكى تاييه تى و نالۆز

<sup>١</sup> مقدمة فى الانتروپولوجيا الاجتماعية

<sup>٢</sup> بۆ زياتر سرنج بده: ا- راس مال - ماركس ب - فى التناقض - مار



بڙ مرڙو دروست دهڪات، يهڪ پٿور ناتوانئ لئه هه موو باريڪڊا نه نڌازه ڪيڻي نمر  
 سروشت ته بيعاتن مرڙو به ووردي بکا، هه بڙيهش گپشه ي هڙيه ڪاني هه لچروني  
 مرڙو به جهنگ هيناني نالوز بن، جا ممرج نيه نهو جهنگه هه بيه هري  
 نابووري بيان جنسي بيت، زور شيوه جهنگي تر هه يه، لهوانه: دهسه لاته  
 زاليه تي، عه قيهو بيورا، نهرت و چينايه تي، خيله ڪي، ناوچه گهري، نهڙادي،  
 نهته وايه تي، ... زور جڙي تر لهجهنگه نڙيه ڪاني ياساي، دولسي،  
 رزگاري، .... ممرج نيه يهڪ هڙڪار - لهوانه ي سهروش - پهيدا ڪهري جهنگ  
 بيت، جار وايه ڪڙمه لٽيڪ هڙڪار لهوانه ڪه لئه ڪه دهڪاو هڙڪاريڪه دواي دهته  
 بههانهو جهنگي راسته وخڙي پي هه لئه گهريسي، لهو ڪاته هڙيه ڪاني جهنگ بڙ  
 هڙيه راسته خو ناراسته خو ڪان دابهش دهڪريٽ، هه موو نهو هڙڪارانهي جهنگ  
 ڪه له سهروو ريز ڪراون دوو بهشي سهريڪن: پهڪه ميان، هڙڪاره شاقوليه ڪان،  
 دووهم هڙڪاره ناسزيه ڪان، بههه مان هڙش جهنگي شاقولي: وجهنگي ناسوي لئ  
 دروست دهبي، جهنگه شاقوليه ڪاني وهڪ: جهنگي خيله ڪي، نهڙادي، نهتهوه گهري،  
 ناوچه گهري، بهه ماله ي، رهجه لهڪيه ڪاني تر...) لهلايهن زوريه ي نايدولوييه  
 مرڙوايه ڪان وهڪ ناين ناسا بهجهنگي نارهواو (دواڪهوتسي) لهقهلم دههه  
 نهگهري بهرگري نهبي، بهلام لهسهرجهم جهنگه ڪان جهنگي بهرگري وجهنگي دهست  
 دريڙ ڪار وهڪ يهڪ نين، جا ناسناميهان ههري چيهڪ بيت، چونڪه بهرگري ڪهري  
 بهريرس نيه له جهنگ وسره نجاهه ڪاني، نهو هه سهله ڪوردي يه تهواو راست نيه  
 ڪه دهلئين (چهپله به دهستيڪ لئينادري) بهه ماناي له جهنگا ههردولا لئ ي  
 بهريرسيارن، راسته له ناشتيا به ههردولا نهبي ناکري بهلام جهنگ بهيهڪ لاش  
 دهڪري، بهتاييه تي هه ندي مدرسو سيستم جهنگ به (دهرمان ي ميڙوو) دهزانن،  
 لهوانه ملڪيهت له بهاره ي جهنگي چينايه تي ههروهه تيوره ڪاني يه هودي  
 لهباري جهنگي (ههريجڙون)، جا لهو ڪاته لايهني بهرامبهري چي بکا، لهو  
 سهردههش گهلي جار دهينين ياساي نيو دهولهي بهرانبهر جهنگيڪ دهڪهوتيه



قهیرانی بی وەلامی ناخۆ کامیان دەست درێژکاره ؟ له‌بەر پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندی ناوێری وەلامیکی بی پێچ و پەنا بده‌نەوه، له‌هه‌مان کاتیشدا تێکرای جهنگ سه‌لبی نیه هه‌روه‌ک تێکرای جهنگیش نیجایی نیه، نه‌گه‌ر لای به‌رگری که‌ر (نه‌ک ده‌ست درێژکار) که‌مێنک به‌رنامه‌یه‌کی مرۆڤایه‌تی هه‌بی نه‌وا زۆر به‌سانای وه‌سفی نه‌و جهنگه ده‌گۆژێ، ناشی بلیسی نه‌و جهنگه شاقۆلیه، نه‌و وه‌سفانه ده‌بنه وه‌سفیکی عه‌وام، وه‌سفی ورد له‌و کاتی واده‌بێت ده‌ست درێژکار جهنگیکی شاقۆلی ده‌کاو به‌رگری که‌مریش ناسویی، بۆیه ده‌بنه دوو جهنگی مدره‌سی و شارستانی ولێک جیاش، ... به‌و شێوه جهنگی به‌رگری ده‌گاته پله‌ی جهنگی ره‌وا، نه‌وا نه‌گه‌ر به‌رنامه‌ی سیاسی لایه‌نی به‌رگری زیاتر به‌ره‌و دادگه‌ری بێت، چونکه له‌نیوان نه‌و هه‌مرو جهنگه هه‌ر جوړتیک له جهنگی راست و دروست هه‌یه، که پێی و تراوه "جهنگی ره‌وا"، که‌واته جهنگی ره‌وا دۆخیکی تایبه‌تی یه له جهنگه ناسویه‌کان، له‌ بنه‌چه‌دا ناوی (جهنگی ره‌وا) بۆ نه‌وه هه‌اتوه تاله جهنگه‌کانی تر جیا بکه‌رتیه‌وه، که به جهنگی نا‌ره‌وا ناو‌زده ده‌که‌ری، دیسان هه‌ر مدره‌سه‌و سه‌سته‌مێنک به‌پێی ناوه‌ره‌وکی نایدۆلۆژیا که‌یان یه‌کێ له‌و جوژه جهنگانه‌ی پێی (ره‌وايه)، له‌وه‌وه تێک گه‌رانسی سیاسیی و فکری و فلسفی مدره‌سه‌کان روو ده‌دا و زا‌راوه‌ی (جهنگی ره‌وا)ش ده‌بته زا‌راوه‌و چه‌مکیکی سیاسی.

### پای مه‌درسه‌کان:

له کاتێکا لیبرال دیمکراسه‌کان و رۆژناوا هه‌مرو نه‌و جهنگ و ده‌ست درێژ کاربانه‌یان پێی راستو ره‌وايه که له خزمه‌تی به‌رژه‌وه‌ندی دا‌بی، نیتر هه‌مرو نه‌و شێوه په‌لاماره نیمه‌ریالیزمی و کۆکۆژی و وێرانسی .. ره‌وا‌ی پێی دراوه به دیمکراسی و مه‌ده‌نیانه‌ش، ده‌نگی زۆرایه‌تی په‌رله‌مان ورێکه‌خواه‌ه‌کانی مه‌ده‌نی و مافی مرۆڤیان ته‌واو هه‌بووه، به‌هێزی یاسای ده‌ستوریشه‌وه، نه‌وه هه‌مرو له‌لایه‌ک



له لایه کی تریشمو به ههمان ترازوو شو مدرسه رهوا به بهرگری دهوا له بهرزه ونندی له دژی داگیره ران و خوشی که نیمپریالیزم بووه، شوهش له چوارچیمه کاره کانی مروه که همدوم به شه کانی ناکوکه له گمل به کتر، ههلبه ته شو مدرسه به له جهنگه کانی ۵۰۰ سالو ۱۰۰ سالو ۳۰۰ ساله ی... شموروی و له همدوو جهنگی جیهانیه جهنگه ره گزیرستی و نه زادی و ناپارتاید و... جهنگی نیستای شارستانی بهرپرسیاره .

همرچی مدرسه ی مارکسیه تیشه تنیا نه وجهنگانه بهرپهوا دهزانی که له نیوان چینه کان رووده دا، جاله هر قوناغینکی میژووی جوژیک له جهنگی چینایه تی نواندوو، له کاتیکا پیی وایه له (مشاعة البدائية) کومه لگه به کی بی چین بووه، له وی جهنگی چینایه تی نه بووه به لکو هر جهنگ به گشتی نه بووه، به لام جهنگینکی تر له گمل سروشت هه بووه، به ههمان روانگه له قوناغی به ندایه تی تنیا جهنگی به نده له دژی (خاوهن- ساده) پی رهوا بووه، له قوناغی دهرمه گایه تی (جهنگی جوتیار دژی دهرمه گ)، له سهرمایه داری (جهنگی چینی کرنکار له دژی سهرمایه داری) بهرپهوا دهزانی، له قوناغی کوتایی میژووشدا که (سوشیالستی وشیوعیه ته) نمو جهنگ به به کجاری کوتای دیت<sup>۱</sup>، دیسان جهنگی له شتیه ناکوکی له گمل سروشت له پیناو بهرهم دیتوه، واته جهنگی رهوا له روانگی مارکسی له کوتاییدا له پیناوی نه مانی جهنگه ...، تا نیره رای مارکسیهت بووه .

همرچنده لیره شه وه ک پیتشر که وتوته ناکوکی له گمل خو، چونکه له لایه ک ده لی هه موو جهنگه کان له ماهیه تدا جهنگی چینایه تی به ره وایشی پی داوه، له لایه کی تریش کومه له جهنگینک به جهنگی نارهوا دهزانی، نیجا شو قوناغانه ی میژوو و دابه شیه که ی راست دهرنه چوو هه تا ترازوو پیژوره کانی که له سهری بنیات ده نی راست دهرچی، ننجا تاکه نونه به که نیه تا بیسه لمینتی جهنگی

<sup>۱</sup> بز زیاتر سرنج به ده کتیه کانی (مارکسی، نه فلیس، لینین، تروتسکی، ماوتس تونگ ...)







(٢٨)

Zionism

الصهيونية

زايونی

بزوتنه وه يه کی سياسي يهودی يه، يه کم جار له سر زاری (ناتان برنبارم - ۱۸۹۰) ناوبراوه، زايون شاخیکه له خوارووی قودس له فلهستين ویه سه هیونی له (تمورات) هاتووه، به پیتی (جدول الشروح - کتاب المقدس) به (مدینه الداود) یش هاتووه به کۆن ترین گهره کی نۆرشليمی پۆلین کردووه .

مههست لیتی شاخی (زايون) بکاته به لگه کی گهرانه وه ی خاکی فلهستين بۆ يهودی به هۆی گرتدانی که لتوری نایینی و میژوویی به بهرنامه ی سياسي، ناوا زايونی وه ک زاراوه و ریباز يه کم جار زیاتر له ناو يهودی رۆژناوا چه کهری کرد، نه و داوایه ی (زايونی) کرا پای گشتی به هۆی هۆنینه وه ی سربرده و پیتش بیینی نایینی، نیتر بووه به شیک له نه ده بیاتی نوهرانیان له وانه: کتیبی (بحث عن الصهيون - ههش کایشر - ۱۷۹۵ - ۱۸۷۴)، ههروه ها کتیبی (رؤساو قودس ۱۸۱۲ - ۱۸۷۵) ...، بووه هۆی چه کهره بوونی شه بهنگینکی نایدۆلۆژی زايونی وه ک:

۱- يهود سامیه و ره چه له کی عبریه و پاکن پتیوستان به پاک راگرتن ههیه له خاک و ولاتیک که تا نیستا نیانه.

۲- فلهستين خاک و ولاتی دیرینی يهودو ئیسرائيله.

۳- ده ولت تاکه زامینیکه بۆ کۆل نه بونه وه ی يهود به هۆی پرۆسه ی (دژ به سامیه ت).

۴- سه رکه وتنی يهود له و ده ولته جیهانیش پین ده جهسته وه .



وهك ږيځكښتو په پيرهو كړدنېش له بهرنامه يه كي سياسيډا سالي ۱۸۹۷ به  
سهره رشتي هرتزل - خاوهني كتيبي (الدولة اليهودية) - كڅنځره ي (زاينوي) له  
(بازل - سويسره) جاري ږيځغواړونكي زايونوي درا به ناماد مېووني زياتر له ۲۰۰  
نوټنډري جهانيان، تيايدا بريار ياندا فله ستين بكمه نيشتمانيان.



بیره و هریه کانی ده لئێ تهقه لایه کی زورمان له گهڵ (سلطان عبدالحمید) دا به ماده ده فلهستین بفرۆشت، قایل نه بوو (سلطان عبدالحمید) یش له بیره و هریه کانی و له نامه کهشی بۆ (عمود ابو الشامات) نهو راستیه دویات ده کاتهوه؛ نهوکاتی ههریمو مهمله کهتی گهروه کپین فرۆشتنی له سه ده کرا له نێوان نیمه پراتۆرو نیمه پریالیزمه جزر به جزره کان، نه مریکا (فیلیپین) ی له نیسپانیا و به ۲۰ ملیۆن \$ کپی یهوه، دواپی زۆریه ویلایه ته کانی نیستای نه مریکای کپیه وه، به ریتانیا رووباری دیله ی له نیتحاده کان کپی، کۆرسیکاش چه ند جار کپیزو فرۆشتنی له سه ده کرا...، ههر به پیتی بیره و هریه کانی (بالمستون) وادیاره (سلطان عبدالحمید) و خه لافه ته که ی زۆریش پتیست به ماده هه بووه، به لām به هیچ جزرێک قایل نه بووه یه ک بسته خاکی فلهستین بفرۆشت، نهو راستیه له لای زۆر سه رچاوه ی جیهانی و خودی یه هوودیش هاتوه، پری (۵) ملیۆن لیره یان برده پیتش عبدالحمید نه یفرۆشت، به لām دواپی نیتحاده عه لمانیه کانی تورک و سه رکرده کانی شۆرش (معزنی) عهره یی زۆر به هه مرزانتو به پری (۶۰۰,۰۰۰) لیره یان فرۆشت یان به پیتی سه رچاوه ی تر به دوو سینییه زێر، رووباری دیله ش به (۲۵۰,۰۰۰) لیره فرۆشرا به ریتانیا، لهو سه رده می یه هوودی وه ک پنا به ر له خه لافه ت و مرده گیران به هۆی نهو سه ته مه ی لێیان ده کرا له نه وروپا، به لām دوا ی نهو جه و جوله گومانانویه یان سولتان عبدالحمید له ماوه ی (۱۰) پۆژ سێ فه رمانی ده رکردو بریاریدا چیت و هه رنه گیریتو بنێردیته وه نهو شۆرته ی لێی هاتوون، له راشه ی فه رمانه کان هاتبوو نهو جووانه نه گه ر راست ده که ن پلانی دروست کردنی ده ولته ی موسه ویان نیه له فلهستین با بچه نه مریکا خاکی بی نه ته وه ی لێیه با شاوه دانی بکه نه وه، لهو هه نگا وه ش عه لمانیه تورک و عهره به کان پشتگیری یه هوویه کان بوون، نهو کاتی به پیتی ره چه له ک عهره به عه لمانیه نه ته وه ییه کان پا گنده ی نهو یان ده کرد که یه هوودیش له نه سلدا سامین و له ره چه له کی عهره ب نزیکترن به لām عه جه م له عهره ب نزیک نیه، بۆیه به شتیک له عهره به عه لمانیه کان دژی نهو فه رمانانه ی



عبدالحمید بوون، یههودیه کان په نایان بڼه پورژده چاره‌سیری تر بر دوه بڼه  
 دوزینه‌ووو نیشتمانیک، له‌وانه‌ش دوزینه‌وې برازیل دوی نوگه‌ندا، نینجا کینیا  
 جار جار نوره له عیراقیش، چونکه هه‌تا باره همره لاواز دکانی خه‌لافه‌تیش نه‌و  
 ناواته‌ی یه‌هودی ورژناوا نه‌ده‌هاته دی، به‌لام له‌گه‌ل سه‌ره‌ل‌دانی عملانیه‌ت و  
 په‌ره‌س‌ندنی بی‌ی نه‌ته‌وایه‌تی له‌ جیتی خه‌لافه‌ت و دروست بوونی قه‌واره‌ی  
 نه‌ته‌وایی و بهیه‌کجاری دارووخانی خه‌لافه‌ت له‌سهره‌تای سده‌ی بیستم نه‌و  
 ده‌رگا قوفل دراو‌میان بڼه کرایه‌وه، نیتر که‌له‌شی نیشتمانی نی‌سلام که‌وته سمر  
 سه‌فره‌ی چهن‌دین جوری نیم‌پریالیزمی وه‌ک (قسه‌که‌ی فرموده‌که)، یه‌که‌م جار  
 ریکه‌وتنی (سایکس پیکو - ۱۹۱۶) بڼه کیشراو جهانی نی‌سلامی پارچه‌ پارچه  
 کرا بڼه یه‌که‌م جاریش کوردستان وه‌بهر نه‌و پارچه‌ پارچه‌ ره‌سمیه‌ که‌وت، وایان  
 دابه‌شیه‌وه تاه‌هر له‌ تیک گیران و ناکوکی ناوه‌خوایی بڼه‌کتین و به‌سانای پلانی تری  
 داهاتوو جتی به‌جتی بکړی، به‌و شیه‌ویه دروست بوون و داهیتانی نه‌و ولاتنه‌ی وه‌ک  
 عیراق و سوریا تورکیا .... هتد یه‌کی له‌ مبه‌سته‌کانی جتی گیرکردنی به‌لټنی  
 بلفوری وه‌زیری ده‌ره‌وې بریتانیا (نمرشمر بلفور) له‌ ۱۹۱۷/۱۱/۲ بڼه  
 یه‌هودیه‌کان درا، که‌ ولاتیکیان له‌سهر خاکی فلس‌تین بڼه دروست بکمن، له  
 ده‌رفه‌تیکي گونجاودا له‌برام‌بهر یارمه‌تیدانی نینگلیز بڼه شورش‌ی عربی ۱۹۱۶  
 له‌ دژی خه‌لافه‌ت ودروست کردنی عیراق و سوریا .... نه‌وا سمرکرده‌کانی نه‌و  
 شورشه‌ش دان به‌ بوونی نی‌سرانیل و به‌لفور به‌یتن، به‌و پتیه‌ مه‌لیک فیه‌سل  
 عیراقی بڼه دروست کرا وه‌ک ده‌وله‌تیکي سهره‌خو، ملک فیصلیش له‌گه‌ل وایز‌مان  
 نوینه‌ری یه‌هودی به‌ ناماده‌ بوونی (لورانس) په‌پان نامه‌یه‌کی دووقرلی له‌ ۱۱۳  
 ۱۹۱۹ له‌جیاتی عمره‌ب موز کردو پیک هاتبو له‌ ۹ ماده‌ دانسی نا به‌ واقعی  
 سایکس سیکو و به‌لټنی به‌لفور هتتاو وایز‌مانیش موزده‌که‌ی له‌جیاتی فلس‌تین  
 کردووه سده‌قی ریکه‌وته‌که‌ له‌کتیپی (ملک فیصل الاول ص ۲۸-۲۹) به  
 نینگلیزی وعه‌ده‌ی بڼه‌ینه‌وه



## دهقی به نینه که ی به نفور:

﴿برام/ للزرد روتشیلد\*، خۆم به به ختموهر ده زانم له جیاتی حکومهتی خاوهن شکو نمو لیدوانه ی خواره وەتان بۆ بنێرم وەك هاوسۆزی بۆ خواسته کانی زایوونی (یه هودی) که له نهنجومه نی وەزیران پێ قایل برون: (حکومهتی خاوهن شکو به سۆزه دهروانیته گهلی یه هودی بۆ دروست کردنی نیشتمانیکی نه تهوه ی له فلسطین، به پیتی تواناش هه موو نه کرکه کانیان بۆ ده ره خستیی، ده بی بشارتری مافه یاسایی و مه ده نیه کانی غهیره یه هودی دانیشتوانی فه له ستین پێ شیل نه کری﴾ - براتان نه رشمر بلفور- ۱۹۱۷ .

له سالی ۱۹۴۸ نمو کیانه دروست کرا به دروشمی (من النيل الى الفرات)، پۆژه هلات و پۆژناوا و نه تهوه ی که گرتووه کانیشت له ۱۹۴۹/۳/۱۱ دانیان پیا هیتنا، دهقی به له گه نامه که ی دان پیا هیتانیشت له کۆتای نمو نویسه تۆمار ده که ی . نیتر نیسرا ئیل خۆی پرچه ک کردو نه وه ی نازی به کان به وانیان کرد تۆله که یان به سمر خه لکی فلسطین دا رشت، یه هودی خۆی به ده ست نایدو لۆژیای نازی گرفتار بوون، به لام به ده مان نایدو لۆژیای و هر گێردراو بۆ سمر زایوون کاریان ده کرد، بۆیه گه لی جار به (نازیه الصهیونیة) ناویان ده بردن، چونکه نه ژادی یه هودی ده خه نه سه رووی نه ژاده کانی تر .. نمو بیره له وه دی که نایینی یه هودی به کێکه له و ناینانه ی (مه کتسب) نیه ، واته مو به شیر و ده عوه ی نیه تا خه لکی سو ی لی و هر گێری، نمو سیغه ته نایینی تریش هه میه ناوا ره چه له کی و میراتی مه وه زه رده شتی به نه وونه، به لام زینده گی که ی بی هیزه نه بوو یته نایینیکی نه ته وه ی شۆفینی، هه مرچی یه هودی به ته زینده گی ناینه که یان به هیزه له لایه ک و له لایه کی تر خه لکی تری لی و هر نا گێری نیتر نمو هیزه تیایدا په نگ ده داده وه بۆ ره گه زه مرستی و خۆیه زل زانی و په میدا بوونی دروشمی (شعب الله المختار) وەك ناسنامه یان- نمو ته قه لایه له لایه من

\* : بارون روتشیلد رابیری جالبه ی په هوه به کان بیه له بریتانیا .



عمره‌بی شۆڤینیش شاوا دراوه کاتی ده‌یانموی شاینی ئیسلام بکه‌نه مولکی  
عمره‌بو زاراوی ئوممی عمره‌بی و (أمتی العربیة والاسلامیة) به‌کارده‌هتین،  
گویه خه‌لکی تر هه‌مووی له‌پیناو نه‌وان دروست بووینه، ده‌بی بۆیان یه‌خ بکرتین  
هه‌روه‌ک له‌ پوۆتۆکۆلی (١١) حکماء صهیون واهاتوه‌ تیایدا خه‌لکی تر له‌لایه‌ن  
یه‌هودیه‌کان به‌ (جوویم) یان به‌ (أسمی)، ناوده‌برتین، جاران یه‌هودیه‌کان به‌  
مسیحه‌یه‌کانیان ده‌وت (جوویم)، دوا‌ی هه‌رچی یه‌هودی نه‌بوایه‌ به‌ (جوویم)  
ناویراوه‌ به‌ مانای نه‌قام و غمواره، ئیتر جوویم له‌ پیناوو خزمه‌تی نه‌وان دروست  
بووینه وه‌ک می‌گه‌له‌ مه‌ر هه‌روه‌ک له‌ (تلمود) و (پوۆتۆکۆلات صهیون) و ... زۆر  
سه‌رچاوه‌ی تریان هاتوووه‌ بنه‌چینه‌ی (شعب الله المختار) لیره‌وه‌ دی، له‌گه‌ل  
کۆمه‌لتیک بیروپای سه‌میرتر له‌ بنه‌ماکانی (حیزی نه‌تموه‌ی ناین)ی زانیف یهوداک  
(١٨٩١/١٨٩٢) هاتوو: ((ان الله يظهر نزول مسیح کخلاص البشر بالمعزة  
التالية: جعل کل اراض تحت سلطة اليهود المقدسة التوراتية)) نه‌وه‌ش مه‌وله‌تیک  
خوایه‌ بۆ داگیر کردن چه‌وساندنه‌وه‌ی میلله‌تانی تر، هه‌روه‌ک له‌ دریشه‌ی نه‌وه‌  
مه‌ده‌ئانه‌ی تر هاتوووه‌ (وکله‌ تنازل یودی الی تأخیر نزول المسیح) نه‌وه‌ بابه‌ته‌  
میژووایانه‌ له‌گه‌ل چه‌ند بابه‌تیک داهاتوو میژووایانه‌ له‌ مزگینه‌ی سه‌رمکه‌رتنی  
(حه‌تمی) یه‌ک ده‌خه‌ن له‌ داستانتیک به‌ناوی (هرمجله‌ن).

### بیروکه‌ی (هرمجله‌ن):

بیروکه‌ی بوونی جیهان له‌ئێر ده‌وله‌تی یه‌هودی و هاتنه‌خواروه‌ی (ح. مسیح) و  
هه‌لبێاردنی (شعب الله المختار) (که‌ یه‌هردن) بۆ نه‌وه‌ دهره‌ گرنه‌گه‌ له‌لایه‌ن خواوه‌  
بۆ پرژگاری به‌شهریه‌ته‌ وه‌ک پتیوستیه‌کی میژووپی، (هرمجله‌ن) به‌رزایه‌که‌ له‌  
به‌رزایه‌کانی (جلیل) له‌ سه‌رووی فه‌لستین، ناوی راستی ده‌شتی (عمیدیه)، یه‌که‌م  
جار ناپلین یینی و تی ئیره‌ دوا جه‌نگی یه‌کلاکه‌روه‌ به‌خۆ ده‌بینی و جیهانیش  
کۆتای دیت به‌ پتی (کتاب المقدس)، هه‌ر نه‌وه‌ جه‌نگه‌شه‌ به‌ ناوی (هرمجله‌ن) له‌



تهورات، تيتر زوري لسمر نورسراوه تا نيتشاش لهوانه: (س.س.كريس ١٩٧١) سمرۆكى قشهكانى تهوراتى له نه مريكا كه به راديكاليه مهسيحيه كانيش ناوزده ده كرين، (هال ليندرس - الكرة الارضية العظيمة السابقة)... له ههمو تهو نووسين و پيش بينى و ميژوو يانه دا دهولتهى نيسرائيل و هاتنى مهسيح بهيه كه مو ده به ستنه و دژى دكتاتوران زۆرداران و ...، (ليندس) نهو جهنگى همرعجودن به (كوتايى ميژوو) ده زانى، و ده لئى: تمها (١٤,٤٠٠) يهودى له جيهان ده ميتيت له دواى نهو جهنگه، تهو تيژه نايينه بووينه بنچينهيه كى سياسى دهولتهى نيسرائيل و پيرهوى ده كمن، سهرنج بده هتا (روئالډ ريگن) سمرۆكى نه مريكاي پيشو ده لئى: نهو نيشانه و همرجانهى همرعجودن به دياركه و تن ماوه (مهسيح) پيش بگهريتهوه، همره كه له (مزلويل، لندس، روبرتسن...) زوري ترش پايان وايه كه همدوو كتيبي پيرۆزى (مقدس و نينجيل) پيش بينى گه پرانه وى (عيسى) ده كه نه له دواى جهنگه ناوكى همر ده شين پرويدا، نينجا مهسيحيش دابه زى بۆ سهربرشتى جهنگى همرعجودن، دواى نهو يش ١٠٠٠ سال له جيهان حوكم ده كا پيش نهوى به يه كجارى ميژوو كوتايى بيت ... نيتر تيژه كهى (فوكزياما) ش همر له مو پيره داكانه به ديت به جوړو گوزارشينكى تر كه ده لئى: (كوتايى ميژوو) له ليرال ديموكراسيه، ليرال ديموكراسيش نهو مبادينه ١٠٠٠ ساله كهى تيا به له ديموكراسى و به ختموهرى رۆژناواو شارستانيه ته كه يان. نهوانه ههمووى كۆمه له تيژو سهربرده و پيش بينى نايينى بووه بۆ بيرۆكهى زايونى و دهولتهى نيسرائيل و پاكي نهو نه زاده و زياتر بالايسان له خه لكى تر، بۆيه نهو بيرۆكهيه له لايمن جيهانمو به جوړيك به ره گه زهرستى و هرگيرا تا نه و رادهيه له سالى ١٩٧٥ به بريارى نه تهوه يه كگرتووه كانى (ژماره: ٣٣٧٩) بزوتنه وى زايونى به شيوه كه له شيوه كانى ره گه زهرستى ناسرا له رووى ياساييه وهش، نهو كاتى له نه مريكا و نه فريقيا نهو جوړه ره گه زهرستى گهرمهى بوو، به لام دواى ههلوه شانه وى بلسوكى



سۆڭهتتى پېتىشوو له سالى ۱۹۹۱ جاريكى تر شو بپساره به خيرايسى هه لوه شايوه.

له بهرامبهر هه موو شو ههنگاوانهش تهيارى نه تهوه گمري عه ره ب و دهسه لاتدارانيان پوژبهر پوژ له كشانموه، له سالانى دواى ۱۹۴۸ به نيسرائيليان دهووت (كيان المزعوم) دواى (كيان الصهيونى) ... بووه نيسرائيلى ناسايى، نيستا تنها داواى زهوى له دهستچوه كانى جهنگى ۱۹۶۷ دهكهنوه، واته تنها به تووتوتمى قايلن .. بوو شتويه همتا عه ره له نيسلام دوور كهوتوتموه زياتر سهر شورى نيسرائيل بووينه، له كيشهيه كى جيهانى و نيسلامى بهر بهر به چوك كرايتوه، قوناغ به قوناغ، بووه كيشهيه كى عه ره بى و نيسرائيلى، دوايى بووه كيشه نى نىوان نيسرائيل و (جبهة الرفطى) نينجا (جبهة المواجهه)، دواى ههر دوى (ريكهوتنى ناشى كام ديقد).. تا له دواى هه موو گهرايهوه پىزى كام ديقد، بووه كيشهيه كى ناوه كى نىوان دهسه لاتى فلهستين و نيسرائيل، نيستا له ژير سيسته مى نوى جيهانى و له ژير پوژشايى شو دۆخه عه ره ب تيايه قايلن به هه موو چاره سهر به، وهك ستراتيژى ناقانه ناشى خوازن له ژير گورزى نيسرائيل و بهر دهوامى تيره كانى بى نه وهى له هپچ ههنگاوى كى واز بهيستن، تنانته عهلمانيمتى عه ره له ستراتيژيه كانياندا نه وهنده ناموز بووينه دۆسته كانيان خسته خانهى دوژمن و پىچموانهش به پىچموانه، له جياتى نيسرائيل شمرى كى ۸ ساليان له گه ل نيران كرد، تا شو پادهيه له كۆنگرهى ۱۹۸۷ عه مانى سمرانى عه ره ب به تيكراى دهنگ (جگه له لىبيا و سوريا) نيسرائيل به هه ره شهى به كه م حسيب نه كرا به لكو نيران و حساب كرا، نيرانيش له گه ل سهر كهوتنى شورشيان، سهراره تى فلهستينى خسته جيتى سهراره تى نيسرائيل، به كه م چاره عه ره ب بتوان به سهر بهر زى و بى سه ودا خاكى خويان پرگار بكمن له سهر دهستى (حزب الله) لوبنانى هاويه يمانى نيران، كه له سالى (۲۰۰۰) توانى خوارووى لوبنان پرگار بكا به زهبرى چالاكى سهر يازى له دواى (۲۰)



سأل داگیر کردن، به گمراهی عمره ب بزرگوار فلسطین زرگار ده کرتیه و ناشتیه کی راسته قینه له گهل یه هودییه کان (نهک زایونی) ده گمريتسه و همدردولا مافی چاردی خۆ نووسیان به دهستی خۆ هیه له سمر خاکی ره سه نی خۆیان به پینجه وانهی رای هندی شۆئینی عمره ب که هه موو یه هود به دوژمن و (أبناء القردة والخنازير) ده زانی، نه و میان له (مقاصد) نیسلام دوورده، له کۆنه و تا نیستا نیسلام چاکترین نمونه ی پیکه و ده ژیا نیانه جیا جیاکانی پیک هیناوه.

### دهقی به لگه نامه ی دان پیا هینانی نه ته ویه مگرتوو مکان به نیسرائیل :

وثيقة القرار ۱۱-۲۷۳/۳/۱۹۴۹ قبول اسرائیل عضو فی امم المتحدة ... تقرر ان اسرائیل دولة محبة للسلام، لذلك تقرر ان تقبل عضواً فی امم المتحدة:

لايهنگمیری بریاری: نهرجه تین، نوستالیا، پولیثیا، بیلوروسیا، که نه دا، تشیلی، چین، کولومبیا، کوستاریکا، کویا، چیکوسلواکیا، دومنکان، نیکوادور، فرنسا، گواتیمالا، هایتی، هندوراس، نایسلاند، لیبرییا، لوکسمبورک، مکسیک، هۆله نندا، نیوزیلاند، نیکاراگوا، نورویدج، پهنه ما، پاراگوای، پیرو، فلیپین، پۆله ندا تۆکرانیا، جنوب نه فریقیا، یه کیتی سۆقیه ت، نه مریکا، نورگوای، فه نزویلا، یۆگوسلاویا .

دۆهکان : نه فغانستان، بۆرما، میسر، حه به شه، هند، نیران، عیراق، لبنان، پاکستان، سعودیه، سوریه .

بی دهنگ : به لچیکا، به رازیل، دانمارک، سلقادر، یۆنان، سیاح، سوید، ترکیا، بریتانیا ..

بهو شیه و کۆی (۳۷) دهنگ بهرامبهر ۱۲ دهنگ دۆو ۹ دهنگی بی لایه ن نیسرائیل وهک ده و له تیکی ناشتیخواز بووه نه ندام لسی.

بۆ زیاتر له باسی زایونی شه باسانه سهنج به ده — موسوعة السیاسیه ب — موسوعة الادیان ج — معجم دیانات واساطیر عالمیه د — اساطیر المؤسسة - غارودی







(٢٩)

terrorism

الارهاب

تيرور

له کۆتايی سەدەى ١٩ له نێوان سالانى (١٨٩٤ تا ١٩٠١) پێنج سەروک تيرورکران، بریتی بوون له سەروک و شای: (فەرەنسا، ئەمەسا، ئیسپانیا، ئیتالیا، ئەمریکا)، دواى له سالى ١٩١٤ جێنشینی ئەمەسا (ئەرشیدوک فەردیناند) و خێزانەکەى له لایەن (پرانسیب-قوتابیە کى سربى سەر بە ریکخواى -کف الاسود- بوو) تيرورکران و جەنگى جیهانى یەکەمى لى هەلگیرا، نێر نەو پووداوانە بوونە هۆى لیکۆلینەوێى له زاراوەى تيرور، له سەردەمى (عصبە الامم) پێش له سالى ١٩٣٤ شای یوگوسلافیا (ئەلەکەزەندەرى یەکەم) تيرورکرا، لەگەڵ زۆر پووداوى تر دژ بە دەسەلات وایکرد تيرورى دژ بە دەولەت بێتە مادەى لیکۆلینەوێ وەک بەندیکى یاسای نێو دەولەتى، بۆ یەکەم جار پێش له مادەى (٢)ى (عصبە الامم) سیفەت و سروشتى تيرور دیاریکرا، نێر بوو مادەیه کى نێو دەولەتى.

ئەگەر چى (تيرور) وشەیه کى لاتینی، بەلام لەو سەردەمە بە هەموو زمانەکان بەکار دێت، یان له هەندێ زماندا وشەیه کى هاوتایان بۆ داناوشیوه، له عەرەبیدا (ارهاب) یان له بەرامبەر داناوه، بەلام تەواو ماناو مەبەستى تيرور- بە مانای پەشە کوژى- نادا، ئارهاب بە تۆقاندن و زەندەق بردن دێت، یان وەک له فەرەنگى (اعرف مذهبک) دا هاتووێ ئارهاب زیاتر له (Totalitarzm) نزیک تره، واتە مەرج نیه ئەنجامى کردووه کەى داویت، له کاتێکدا تيرور- له مانای نێستادا- بە کوشتن و ئەنجامدانى کردووه کەى دێت، وەک له دواى زیاتر دەرە کەوێ جیاوازیان هەیه.



تیرۆر (به تایبه تی تیرۆری سیاسی) زۆر مشت و مەری لەسەر له باره ی: به چه کە ی، شولە تی، ناسنامە ی... نایا هەر دیاره ده په ک ی کۆمه لایه تی و زاده ی لایه نی شمە ی ناده میزاده پاخود سروشتیو ره سه نابه تی خۆ ی هه به ؟ په به سه ته به قوناغی ک ی میژووی یان به ته ری بی له گه ل میژووی مەرۆ هاتووه ؟ هه می شه سه لیه یان جار جار ی ش نیجاییاتی هه به ؟ نایا جیاوازی له نیوان تیرۆر و تیرۆری سیاس ی هه به ؟ که واته تیرۆری سیاس ی له که میوه په پیدابوو ه ک ی هه می شه و نیشتاش به کاری ده ه ی ن ی؟ نایا تیرۆر ناسنامە ی هه به ؟ پیناس و نیشتانه کانی چه ؟ بۆ چی تا نیشتا پیناسه سیاسیه کانی به پیتی نمو یاسا (ناداد گه ریانه ش) هەر نه خراوته قاوغیک ؟ نایا پێوانه ی کۆتایی بۆ دیاری کردنی کاری تیرۆرستی و تیرۆر چه ؟ ...

که م زاراو هه به به نه ندازه ی تیرۆر مشت و مەرۆ قه باره ی جیاوازی هه لگرت، هۆیه سه ره تا که شی بۆ نمو ه ده گه پێته وه که زاراو په ک ی زیاد له پێویست سیاسیه ، زاده ی جە و جۆلی به شه ری و پوژناوا ی دووره نایسته ، که متر بناغه ی فکری هه به ، بۆیه بواری لیک کیشانه وه ی نمو سه ره به م سه ره گه لیک زۆره ، هه تا سالی ١٩٨٣ (٢٠٩) پیناسه ی ره سمی جیا جیا ی لی تو مەر کراره <sup>١</sup>، نیشتا گه میشتوته هه زاران، به پێچه وانه ی چه مکه ره سه نه کان که داکو تراویکی فکری و شه رعی هه میت که متر ده توانی نمو ونده مانا جیا جیا به هه لگرت.

### بنه چه ی تیرۆر:

له سه رچاو هه فه ره نه گه کۆن و نوێ کانی پوژه ده لاتی و پوژناوا ی وه ک نرغشری، ابن کثیر، لسان العرب، فه ره نه گ ی فه ره نس ی ١٩٦٤، فه ره نه گ ی شۆلتیر (١٧٠١) فه ره نه گ ی ریشیله ١٧١٩ .. تا ده گاته فه ره نه گ ی جۆزی ١٩٣٩ و دائره المعارف

<sup>١</sup> بۆ زیاتر پێوانه: موسوعة العربیة- بایقت: الارهاب الدولي.



- ۱۹۷۳، موسوعه العالميه، (G.b. Encyclopidioe) ى برىتانيار فھرھهنگى بهابوانگى تۆكسڧۆرد.. ھه مووى ماناي تېرۆرلەسنى خالى سەرھهكى كۆدھهكه نهوھ :  
 ۱- ماناي ترس و توندوتېژى و تۆقاندنى ساېكلۆجى.  
 ۲- دھه لاتندلارن و خاومن ھېزھهكان له دژى خه لگى له خۆيان بې ھېزتر وهك (تۆقاندن) به كاربان ھېناوھ.  
 ۳- ھهندى جارېش به رھفئارى لهشكرى داگېر كېر يان دادگا بې بهزېھهكانېش و تراوھ تېرۆر.

كهواته زۆر كۆنھ، به لّام وەرگمړانى له مانايه كى: كۆمهلایه تى بۆ سیاسى، له ساېكلۆجى بۆ نایدۆلۆجى، له تاكى بۆ كۆبى .. نمو ھه موو توژېنه وهكان يهك ران كه له دواى شۆرېشى فھرېنسى ۱۷۸۹ ھاتوھ كاتنى (رۆبېسپېر، گۆستو، گۆدون) له ۲ سالى فھرمانې وایان به ناوى دروشه كانى شۆرېش و نازادى كۆمهلّك فھرمانى (تېرۆرانمیان) جاردا، به سهردېرى (ششېرى ياسا له سهر مىلى تاوان باران) له دژى ناحه زانى شۆرېش يان راست تر بلّېن وهك نېستنا ناسا (له دژى دھه لّاتى خۆيان) كه بهرھه مى له نه نجومھه نى نېشتمانى ودهزگا مھده نېيه كانى فھرېنسى دارژا، پېنيان دھوترا (په بېرھوانى نایدۆلۆژىاي چاكۆپيان)، له دواى كموتنى (رۆبېسپېر) به (۲) رۆژ له ۱۷۹۲/۷/۲۹ له گۆرھه پانى شۆرېش به تاوانى (تېرۆرېزم) له سېنداره درا به ھه مان نمو (مھقه لهى) كه هاو لّاتى و تېكۆشمرانى پېن له سېنداره دھدرا، نېتر له دواى نمو پرووداوه چه مكى تېرۆرېزم باوى وەرگرت و له ديارده يه كى ساېكلۆجى په رېه وه بۆ سۆسېۆلۆجى، له تاكه وه بۆ كۆ، له رھه كېه وه بۆ رھه مى، له كۆمهلایه تى بۆ سياسېشه وه،.. له سھدهى رابردووش زياتر به فاشيه كان دھوترا تېرۆرېزم وهك له فھرھهنگى نمو سهردهم دھرده كه وئ، به لّام سياسه قه دارانى جارن (تېرۆرى سياسيان) به گشتى دھدا پالّ راره وى ميكافېلى، چونكه ناړه واترېن نامرازېكه كه پتى بگېته نه نجام و نه نھاش له راره وى ميكافېلى بۆ كارى سياسى حلال كراوه ... له ھه موو بارېكدا نسله كهى







پيتيستن، له سنوري خۆشى ياسايهكى گمردوونى و سروشتى و مرزفايمتى يه،  
وهك له خوارهوه به خيرايبى باسى دهكهين:

### \* ئيرههاب له بوونهوهر:

ئهگەر ئيرههاب بهو مانايهى (گۆزانيكى توندو تيش) ييت، نهوا سانانر لاپهنى  
سهلبى و ئيجابيهكهى له زهمان و زهمين و ناراستهكهى دهردهكهوى... لهو  
بوونهوهره دا (به گمردوون و سروشت و كۆمهلهوه) دوو جۆر ياساى گۆزان ههيه،  
يهكه ميان گۆزاني هيتن و پله به پله هه ميسهيه كانن، دووه ميان توندو تيش و  
له ناكاو ه كانن، يهكه ميان زۆره و دائيمه به لام دووه چ له گمردوون چ له سروشتى  
خۆمان نمونهى دهگه مهنى وهك: (ئهمستيره رهشه كان (الثقوب السوداء)، ئهمستيره  
نيوترۆنيه كان، سۆپرونفا، .... تا دهگاته گرگان و بروسكه و لافاو و  
تهقينهوه كانى ترو گمرده لول و زهمين له رزين و تافگه كان و .... هتد دهشتوانين  
نهو دوو گۆزانيكار به له پهوتى پووبارتيك دهرخهين كه چۆن به ناسايى خۆى  
هيمنانه و پله به پله دهروا به لام ناوه ناوه له ناكاو دهبيتته تافگه و كۆمهلتيك  
گۆزانيكارى خيراتر دروست دهكا، نهو نمونه پر به پينتى ميژووى كۆمهليهشه كه  
چۆن ميژووه كهى وا هاتووه به گۆزانيكارى هينواش و چهندايمتى و پله به پلهى و  
پهيهيهى شان بهمشانى گۆزانيكار به چۆنايمتى ناكاو و تونده كان، جۆره كانى  
جموجۆلى رۆژانهى واقعى و كۆمهلايمتى بريته له گۆزانيكارى بهكهه، همرچى  
گۆزانيكارى دووه مه (واته توندو تيشه كان وهك: شۆپشه كان و ياخى بسون و  
هرگه رازو جهنگ و تيك هه لچونه كانه (بۆ زياتر سهرنج بده چه مكى شۆرش  
لهو فهرهنگه دا).



## \* نيرهاب له د مروونی مروځدا:

لايهنی شمېرې مروځ به همدوو شپوهی کپ کراوی و مهیلی په لاماریه کې به شپه کې له سروشتی نهو مروځه، که له ناخی مروځ شین بسوه له گمېل څیر وک "جووته" (القاعدة الزوجية-دیاد) یی پوښه وەر، (بې زیاتر سمرنج بده ناخی مروځ لهو فمرهنگه).

بڼه مروځی شمېرانی هم نیرهابیه هم نیرهابیش بسوی دهرمانه<sup>(\*)</sup>، همروهک نهو رېسایه له سالې ۱۸۶۸ او له لایمن سیرت سیکونج سماندوویه (هیز تنهها به هیز دوه ستینری)، نینجا دیگولیش جاری دا که دهرگای ناشتی به کللی هیز ده کریتسه وه ...، هه مو مروځیک به ریتسه جیاجیا له ناخیدا (نیرهابی) هه لگرتوه، (فالهمها فجورها وتقواها)، بڼه ته مه نی بریتیه له گوزانه هیمنه کانی جهسته یی و عه قلی و کومه لایه تی و هه گوزانه توندوتیژی و نیرهابیه کان به پتی بارودوخی کومه لایه تی و باری نهو که سش له هاو کیشی نیوان عه قل و نهفسدا.

بعو شپوهیه له هدرسن تهوهری سروشتی -کومه لایه تی -مروځایه تی گوزانی توندو نیرهاب یاسایه کی زینده کیه شان به شانی گوزانه هیتواشه کان. به کورتی نهو جیاوازیانه شیان ههیه همر بې زانین لهو خسته که دا:

گوزانی له سره رخ	گوزانی توندوتیژی
۱. له سره خویه و هیمنه	۱. څیرایه و تونده
۲. بهر بهر یه	۲. له ناکاوه
۳. گوزانی چندهایه تی به	۳. گوزانی چونهایه تی به
۴. هه میشه یی به	۴. ناوه ناوه یه
۵. ناسایه	۵. دڅه
۶. قه باره ی گوزانی بچوکه	۶. قه باره ی گوزانی گه وره یه

\* نموه منای وانیه که ونیجوری دابه که (فریدیک هاگبرین که وتیوتی: (افصل لنا ان ترهب الاخرین من ان یرهبنا الاخرین)



به گشتی به‌شیکه له سوننه‌تی گم‌مردون و زینده‌گیش، واتنه‌ شو ترس و تو‌قاندنه به‌شیکه له یاسای ژبان، به‌لام با‌یزانین که‌ی و له کټی را ده‌بیتنه سه‌لبی وه‌ک هه‌م‌رو چه‌مکه‌کانی تر له سنو‌ری خۆی ترازا به سه‌لبی و‌م‌رده‌گه‌رئ وه‌ک له پ‌مه‌گراف‌ی دا‌هات‌رو پ‌وون ده‌بیتنه‌وه .

### سه‌لبی و نی‌جابی ئه‌ره‌اب:

له راستیدا (تیرۆر) به‌و مانایه‌ی سه‌م‌روو (پ‌ه‌شه‌کوژی) سه‌لبیه، به‌لام کات‌ئ تیرۆر ئه‌ره‌اب ت‌ئیکه‌ل ده‌ک‌رئ ده‌ب‌ئ ته‌رازووه‌کی ورد‌تر به‌کاربه‌ئین بۆ سنو‌ر ک‌ئش‌کرد‌نی لایه‌نی نی‌جابی و سه‌لبیه‌کانی، له‌وه‌و پ‌ئیش گه‌ب‌ئشه‌نه‌نجام‌ئیک‌ی پ‌ه‌ها که ئه‌ره‌اب به‌و مانایه‌ی (ته‌ک ده‌شن بیان ناش‌ئ) به‌ل‌کو پ‌ئو‌ئسته‌کی ژبان‌ئشه له (١٢) شو‌ئین له قور‌ئان وای باس کرد‌وه، له هه‌م‌وان نزیک‌تر (واع‌دوا لهم ما استطعتم من قوه‌ ومن رباط الخيل ترهبون به‌ عدو الله وعدوكم ..) که‌واته نای‌ئت له‌به‌ر شه‌پ‌و‌ئیک‌ی کات‌ئیدا سنو‌ره‌کان ت‌ئیکه‌ل ب‌ک‌ر‌ئین و(تع‌م‌یم‌)ی چه‌وته‌کان ب‌ک‌ر‌ئین، ه‌یچ ش‌ئ‌ئ‌ک نه‌ دوو لای چا‌کی و خ‌را‌بی نه‌ب‌ئت شه‌واتا زان‌ئش‌ئش که بینا‌که‌ره له هه‌مان کات‌دا و‌ئ‌زان که‌ر‌شه، هاو‌کاری له‌سه‌ر (اش‌م - ته‌وان)و سه‌لبیه، له‌سه‌ر چا‌که‌ش نی‌جابیه، توند‌و‌ئ‌ئ‌زی له‌گه‌ل پ‌یاو کو‌ژو پ‌ئ‌گران چا‌که له‌گه‌ل پ‌یاو چا‌کان‌ئش خ‌را‌به، زۆر جار نه‌و لاسایی کرد‌نه‌واته به‌ هه‌له‌ت ده‌به‌ن، له‌به‌ر شه‌ول‌ئ‌ک جیا‌نه‌کرد‌نه‌واته، وه‌ک ده‌به‌ئین یاسای شه‌ح‌زابی کو‌رد‌ستان‌ئ ١٩٩٣ که له پ‌ه‌رله‌مان‌ئ کو‌رد‌ستان ده‌ر‌چ‌وو و ده‌ل‌ئ (نبذ الإرهاب بجميع أشكالها) جار‌ئ با‌سی نه‌وه ناکه‌مین وه‌ک خا‌وه‌نی ک‌ئ‌ئ‌ئ‌ی به‌ناو‌بان‌گی (اره‌اب السیاسی) ده‌ل‌ئ‌ئت هه‌موو ده‌سه‌لات‌دارانی ن‌ئ‌ستا (کل اش‌کال الارهاب) به‌کارده‌ه‌ئ‌ئ‌ن، به‌ل‌کو مه‌به‌ست‌مان له‌وه‌یه هه‌موو (اش‌کال ارهاب) سه‌لبی نه‌، به‌ل‌کو ئه‌ره‌اب هه‌یه له شو‌ئ‌ئ‌ن و کات‌ئ خۆ‌ی نی‌جابیه وه‌ک له خا‌واره‌وه ده‌رده‌که‌و‌ئ‌ئ‌:



## سوددگانی ئیرهاب:

١. جارواپه ئیرهاب نمو سوددانهی ههیه، زۆر به کورتی شتیکی لی باس دهکهن :
١. دهبیته هۆی پابه‌ندبوونی سه‌رپیتی که‌ران به یاسا، واته یاسا خۆشی هه‌ویتی ئیرهابی له‌گه‌له‌و پیتیسته له هه‌موو زه‌مان و زه‌مینیک، خۆ له‌ ناو جهرگه‌ی نه‌مه‌ریکای سه‌رمه‌شقی شارستانی (به‌ حساب) له‌ کاره‌با کوژانه‌وه‌که‌ی ١٩٨٥ی کالیفۆرنیا که چاری یاسا که‌مینک بزریو زیاتر له ٧٠٠ تاوانی لیکرا، واته ترس و تۆقاندن بۆ نمو جۆزانه هه‌رده‌م پیتیسته جگه له‌و میللته‌ی که به‌تیکرای ده‌گه‌نه پله‌یه‌کی مه‌ده‌نی بالا له‌چه‌مکی نومه‌ت.
٢. دهبیته هۆی هه‌له‌وه‌سته‌کردنی تاوان باران له تاوان پیتش نه‌وه‌ی نه‌نجامی بددن.

٣. به‌شیکه له مافی مرۆ، چونکه نمو ترسه‌(ئیرهابه) وای لی ده‌کات هه‌م گیانی (قوربانیه‌که) هه‌م گیانی (تاوانباره‌که‌ش) پرگار بکاو نه‌وێری بیکا... وه‌ک له (مقاصد)ی نایه‌ته‌که‌ش (واعده‌و... تره‌بون به ....)...نالی بیان کوژن ده‌لی بیان ترستینن با تاوانه‌که نه‌کهن، نه‌و نایه‌ته له چوارچێوه‌ی قه‌لاچۆی تاوان و وه‌زاره‌تی به‌رگریه بۆیه ده‌بینن له ٣٠ سالی حوکمی خه‌لافه‌تی راشیدی نه‌نیا ده‌ستی چهند که‌مینک پراوه که‌چی نیستا مانگانه له‌م ولاته ده‌یان که‌س گیانی له‌ده‌ست ده‌دات به قوربانی و تاوانباره‌که‌ش.

٤. دهبیته هۆی ناسایش و نارامی ولات و جیهان، سه‌رنج بده نمو وه‌لامه‌ی وه‌زیری به‌رگری یابان سه‌باره‌ت به‌و پرسیاره‌ی که پۆژنامه‌نوسینک لیتی پرسیبوو ناخۆ یابان هه‌یوبایه بۆمبێ ناوه‌کی به‌کارده‌هێنا له تۆله‌ی هه‌روێشما و ناگازاکی له دۆی نه‌مه‌ریکا..له‌وه‌لاما وتی نه‌گه‌ر یابان چه‌کێ نه‌تۆمی هه‌بویه نه‌مه‌ریکا هه‌ر نه‌یده‌وترا له هه‌روێشما و ناگازاکی بدا تا بیر له تۆله سه‌ندنه‌وه‌که به‌کینه‌وه، نمو نانارامیه‌ی نیتستای جیهانیش له‌وه‌یه که لایه‌ک پر چه‌کو و تۆقینه‌ر(مه‌ره‌ب) و لایه‌کیش ده‌ست به‌تال، ترسی پیتشه‌کیه که رینگه‌ر ده‌بن له تاوان.



٥. ده‌بیته هۆی بوون و پارێزگاری له سیستم و (تشکیلیه) کۆمه‌لایه‌تی و سه‌ربازی و هه‌تا یه‌که‌ی خه‌ترانیشت.

٦. ده‌بیته هۆی ترساندن و تۆقاندنی داگیرکمر و ده‌ست درێژکمر و نیمچه‌ریالیزم و هه‌شخۆران تا سل بکه‌مه‌وه له پرۆسه‌ی داگیرکاری و سته‌م، هه‌روه‌ک (فرانتز فانون) ده‌لێ: پرزگاری- نیشتمانی- یان راپه‌ڕینی نه‌ته‌وه‌یی یان هه‌ر جۆره پرزگاریه‌کی میلله‌تان له کۆتاییدا فه‌وتانی نیمچه‌ریالیزمی و داگیرکمره هه‌ر ده‌یه‌ی به شتوازی توند و تیژ کۆتایی ییت<sup>١</sup>، به‌هه‌مان شتیه بۆ سته‌مکار و دیکتاتۆران چ به تاک چ به کۆو. نه‌و ئه‌ره‌ابه پینچه‌وانه‌یه نه‌بیته نه‌وا ئه‌ره‌ابی سته‌مکاران به هه‌ج نامرازیک له هه‌ج سنوریک ناوه‌ستن.

### زیانه‌کانی:

نه‌وه‌ی سه‌روو سووده‌کانی ئه‌ره‌ابه نه‌گه‌ر له زه‌مان و زه‌مینی به‌مه‌رجی خۆی به‌کارهات، به‌لام هه‌ر نه‌و ده‌رمانه ده‌بیته دهره‌ نه‌گه‌ر به‌کارهات له دژی : میلله‌ت، له دژی هه‌ق، چه‌وساوان، گه‌لیکی بنده‌ست، په‌شه‌کوژی دژی سیاسه‌تمه‌داران و بیریاران، له دژی بیروباوه‌ری جیا، له دژی په‌خنه‌گر و نۆیۆزیستی موده‌نی و یاسایی، .... ده‌بیته ییانه‌و به‌ ده‌ست زل هه‌یزان و ده‌سه‌لاتداران، نه‌وانه هه‌مووی شتیه‌ن له ئه‌ره‌ابی سیاسی که به‌شی هه‌ره زۆری بابته‌ی داها‌تومه‌نه.

### جیاوازی نێوان ئه‌ره‌اب و ئه‌ره‌ابی سیاسی:

واته جیاوازی نێوان تیرۆر و ئه‌ره‌اب چونکه مانای تیتای تیرۆر چ سیاسی چ ناسیاسی به مانای کوشتنه نه‌ک تۆقاندن، تیرۆرکرا واته کوشترا، که ده‌لێی نه‌وانه کۆمه‌لایه‌تی تیرۆرسیت یان که‌سیکی تیرۆریسته به مانای بکوژه. که‌مه‌تر نه‌و

<sup>١</sup> معنیها الارض - ص ١٣



زاراوییه پرو له حکومت و دولت و دهسه لاتی خاومن یاسا ده کړئ نه گمر  
 په فناریشی تیروزیستانه بیت، سیسته می جیهانی نیستا به ره و نه و نه مایه من،  
 دهیموئ زاری چموساوه بگرئ، به چموسینمر نالئی پوهسته، به چموساوه ده لئی  
 کاتی چموسینمر سته مت لی ده کا هاوار مه که، مه جولئ بمرگری نه که ی چونکه  
 ده چیه خاندی تیروزیزم! په نگه نه وه په کئی له مه به سته کانی (سایکس- پیکو-  
 ۱۹۱۶) بیت له دابهش و دروستکردنی نه و دولت ته سرکوت کمرانه. نه وهش  
 نادادگرمه کی زهقی نه و سرده مه یه، که واته تیروز نه و ماناو مه به سته نادا بویه  
 گه پراينه و سر (نیرهاب) له جیاتی تیروز.

بیجگه له وهش نیستا زور پوونه که جیاوازیه کی زور هیه له نیوان (نیرهاب) و  
 (نیرهابی سیاسی)، نه گمر (نیرهاب) په گو پښه ی قول بیتته وه بؤ ناو گمردوونو  
 سروشت و ناخی مروژ نه و نیرهابی سیاسی به هه موو په نگه کانی یه وه وهک:  
 (نیرهابی فکری، نیرهابی عه قیده یی، نایینی، که لتوری، نه ژادی، نه ته وه یی، ..)  
 ده وهاویشته ی جموجولئ کومه لایه تیه و له داهینانی ده سه لاتدارانی دیکتاتوریه،  
 هیچ نه سلینکی شهرعی و مه بادینی و گمردوونی نیه، تاوانیشه، زاده ی  
 سیاسه تینکی میکافیلیانه یه، دژي سر به ستی بیروپروا ده ست گژي ده سه لات و  
 بزوتنمه و رزگاری خوازو نیسلا میه کانو هه تا چه پی و دیو کراخوازه کانیشه،  
 نیستاش واکراوته چه کینک بؤ مانه وه و پاوان کردنی ده سه لات و چه واشه ی  
 راستیه کانه، نیرهابی سیاسی که زیاتر له تیروز نژیکه چ خه لکینک بیکمن بؤ  
 گمیشتن به ده سه لات یان چه سپاندنی پای خو یان چ ده سه لاتدار بیکا بؤ مانه وه ی  
 له ده سه لات یه ک تاوانه، نیرهابی سیاسی ده که ویتته به شعی پانتسابی سه لپی  
 نیرهابه وه، (نیرهاب) و (نیرهابی سیاسی) لیک جیان تینکه لکردنی نه و دوو چه مه که  
 زور ترسانکن نه و (تاوانبارو قوریانی)، (چاکمو خراپه)، (داگیر کمر و داگیر کراو)،  
 (تینکده رو چاکسان)، (دیو کراسی و دیکتاتور)، (نیستعمارو یار مه تی)، (توقینه رو  
 توقیتراو) .... هه موو نه ک تینکه له ده کړین، به لکو پیچه وانهش ده بنه وه، وهک



نىستالە جېھانى سىيەم بە گىشتى و ولاتانى عەرەبى بە تايىبەتى (كوردىش لەو سەلبىيەدا وئ چوروى ولاتانى عەرەبە) بە زەبرى هېنز و زىندانى و ئىرھاب بىرۈياوهرپان دەگۈزۈن بۆ لاي خۇيان، بەشى سىياسى لە ناسايىشەكان بە ئاشكرا دەگۈرئەو، لە ھەنگاۋىكى ھەلەي پەرلەمانى كوردستان بە ياساي فەرمى لە بىريارى ۲۵:۵ى سالى ۲۰۰۶ ۋىگەي بە دەزگاي سەركۈتى پاراستن وزانىسارى داوۋە بوۋنى ياسايى ھەبى، سەركە ھەتا مردن ھەر سەركۈكى ولات و حزبە، نوئى ترين دياردەقئى نەوئەدەسەلات و حزبەكەي كوردتە مولكەي تايىبەت و مىراتشەك لە سورىا پروویدا، لە پاداشتى لايەنگىرى نەو ناھەقىمە دەسەلاتەكەي پارچە زەوى و ئىمتيازو لىيۈوردن و فېتۋت پىن دەبەخشى، تەزكىو (مقاعدە خاسەت) خەلات دەكا بە پىتچەوانەي ئەوانەي كە رەخنىمان لى دەگرن پىن بەشيان دەكەن لە ژيان نەگەر زىندانى و تېرۋىشيان نەكەن، ..... ئەوانە ھەموۋى جۆۋىكەن لە ئىرھابى سىياسى بۆيە (دوۋرچە) لە كىتئى (ارھاب السىاسى) دەلئى زۆرۈبەي دەسەلاتداران ھەموو شىۋەكەننى ئىرھاب بەكاردەھىتنن، لە كۆتايىدا زۆر پىتۋانەكان تىك دەشتۈۋى و چە دەبىتتەو، بۆ پىتۋانەپەكى ھىزىبى و لەوئىش بۆ سەركە نەوۋەش نەك لەگەل نىسلام لەگەل مەدەنىيەت و بىنەماكانى پىتشەكەوتن و دىموكراسى و دادگەرىش ھەرگىز ناگۈنچەن بە تايىبەتى بۆ مىللەتەك كە لە قۇناغى پزگارى يان بىناكردنى كۆمەلەيتى بىت، كەواتە دىارى كردنى سنورى نىوان ئىرھاب و ئىرھابى سىياسى ۋەك ھەموو سنورەكانى تىرى كۆمەلەيتى (دادگەرى و سىتەم، سەوداۋ سوو، يارمەتى و داگىرکردن، چاكەو خراپە، غەرىزوو سنور، پادەو ئارەزوو، ھىكەمت و تەنازل، گوتەو كەردە، ....) بە ھىزىتەكى سىياسى لىبرالى دىارى ناكەرت، بە ياسا ناكەرت بە بىريارى پەرلەمانى ناكەرت، بەلكو قىوۋ دەبىتتەو بۆ تېرۋانىنى فەلسەفى، پىتۋىست بە مەدرەي فەكرى و بەرنامەپەكى ناپىۋلۇۋى دەكا كە سىستەمى سىياسى سنورى نىوان ئىرھابى ئىجابى و ئىرھابى سەلبى دىارى بىكات.



## مەدرەسەکان و ئیرهاب:

لە باسی تیرۆرو مانای ئێستای زۆر کێشه نیه که له لایهن هه‌موو لایه‌ك به دزیوی سهیری ده‌کړئ و کهس خۆی لێ ناکاته‌ خاوه‌ن، بۆیه ناستامه‌ی نیه، به‌لام مه‌سه‌له‌ی ئیرهاب جیایه‌.... هه‌رچه‌نده هه‌موو نه‌وانه دیسان نه‌ك پێناسه‌یکی سیاسی و فله‌سه‌فی و کۆمه‌لایه‌تی پوونی نیه، هه‌تا پێناسه‌یکی یاسایی و ده‌ولیشی به‌یه‌ک‌گرتویی نیه، له‌ کۆنگره‌ی جا‌کارته‌ی ولاته‌نی موس‌لمانیش له‌ مانگی ٢٠٠٢/٤ نه‌گه‌یشتنه هه‌یچ پێناسه‌یکی به‌ک‌گرتوو... نه‌یانتوانیوه و ناتوانی سنوره‌کانی ئیرهاب و ئیرهابی سیاسی، تیرۆرو تیرۆرستان و تیرۆر لیکراو.. لیک جیا‌به‌که‌نه‌وه.

نه‌وه‌ی باس‌کرا له‌ به‌رگه‌کانی پێشوو له‌ راستیدا هه‌ل‌ئۆسته‌ی فیکری نیسه‌لامیه که چۆن له‌ گه‌ردوون یاسا هه‌یه ناواش له‌ کۆمه‌ل، هه‌یچ به‌ندێکی شه‌ریعه‌ت نییه بناغه‌ی گه‌ردوونی و سروشتی نه‌یه‌ت، جا زۆرجار هه‌له‌و لادانی‌ك له‌ یاسا ده‌کړی نه‌وه‌یان ناده‌می زاده‌که‌یه نه‌ك به‌رنامه‌که، هه‌رچی مه‌دره‌سه و سیسته‌مه‌کانی تهر له‌ باره‌یه‌وه وردنه‌ین، زۆربه‌یان سنوره‌کان تێکه‌ڵ ده‌که‌ن .... هه‌ر به‌کورتی باس‌یکیان ده‌که‌ین:

## ١. مه‌دره‌سه‌ی لیبه‌رال دیموکراسی:

وه‌ك لایه‌نی واقعی و می‌ژویه‌که‌ی برتیه له‌ داگیر و داگیرکاری و نیسه‌تعمار و خۆپه‌رچه‌ك كردن و تۆقاندن و ئیرهابی می‌له‌ته‌ن، خاوه‌نی دوو‌ج‌ه‌نگی جیهانی دیندانه‌ن، به‌کارهێنه‌ری چه‌کی نه‌تۆمی و کیمیا‌یین له‌ یابان و فیتنام و که‌مه‌بۆدیا...، به‌که‌م تیرۆرو تۆقاندن و به‌کارهێنانه‌ی چه‌ك و باروت و چه‌کی قه‌ده‌غه‌ی تر له‌ لایه‌ن نه‌وانه‌وه به‌کارهاتوه، چه‌کی نه‌تۆمی و چه‌کی کیمیا‌یی له‌ لایه‌ن نه‌مه‌ریکا به‌کارهات به‌که‌م جار، گازی ژاراوی له‌ جه‌نگی جیهانی به‌کارهات، به‌که‌م فێاندنسی فزۆکسه له‌ لایه‌ن فێرنساوه به‌کارهات کاتێ سهرک‌ده‌کانی



شۆپشى جەزاتىرى فېراند لەناو فېزكە لە سالى ۱۹۵۶ كە بۆ دانوستاندن لەگەل  
فەرەنسيەكان بە ناسمانەو بون ، بە ھەمان شێو چەندىن تيرۆرييان كىردوو لە  
كاتى دانوستاندن و دىالوگ، لە ڤوى تيرۆريشمە ھەموو زاناو فەيلەسوف بە  
سياسەتمەدارانى نىستاشيانەمۇ كۆكن كە ھىز و نىرھابە چارەسەر ، دروشمەكەيان  
نەوھى (لە جياتى ېمان تۆقتىن با بيان تۆقتىن) ھەتا خودى ناشتى لە ڤوانگەى  
نەوان ھەر بە ھىز دىتە دى وەك لە بنەما بەناوبانگەكەى (دىگۆل) ھاتووە:  
(دەرگای ناشتى ھەرگىز بە كلىلى ھىز دەكرىتەو)، تىتر ھەزاران تاوان و  
رەشەكوژى و ويران و تۆقاندنى ڤۆتالوا ھەيە، زۆربەشيان بە بىريار ياساى رەسمى و  
مەدەنى و دەنگى پەرلەمانى و ديموكراسيانە دارپىزراوە، نىستاش بە ھەمان  
ماھىيەت بەردەوامن تەنيا شىووە نەدرىسى دەگۆڤن، راستە نىستا نەوان  
راستەوخۆ تيرورناكەن بەلام تيرورى مىللەتان دەكەن، راستەوخو يان لەپىتى وەكىلە  
دەسلاتدارەكانيان، پشتيوانى دەسلەلات دارى تيرورىستە، ھەروا خۆ پەر چەك  
دەكەن و خەلكى تىرش چەك دەكەن، جىهان ھەمووى كەوتۆتە ژىر تۆقاندنىكى  
بى وىتە.

## ۲. مەدرەسەى شىوعىيەت:

لایەنى واقىعەكەى لەوێ پىشرو چاتر نىە، مېژووى ۷۰ سالى شىوعىيەت  
سەربارى جەنگ و كوشتارو تۆقاندنى جىهان، نەوا رەوشەنپىرو نەپاران و ھەتا  
ھاوڤىيانى خۆشيان نەك ھەر تۆقاندو بەلكو تيرۆر كىردوو، وەك مەدرەسە تەواو  
باوەريان بەيەك لاكرەنەوێ فەكرى و سياسى ھەبوو لە پۆى تيرۆر، واتە پەمپروى  
تيرەھابى سياسيان كىردوو وەك بنەمايەكەى رەسەنى شىوعىيەت نەك تەنھا رەفتارى  
شىوعىيەكان، نەجەلس كىتبىكى ھەيە بە ناوى (دور العنف في التاريخ)، ماركس  
نامۆڤكارىيەكەى بە ناوبانگى ھەيە بۆ شىوعىيەكان و دەلن (تىئە تىسلاخى مەبن  
تونو شۆڤشگىڤ بن) واتە تۆقتىنەرو تيرەھابى بن وەك (لېنىن) ڤوون تر لە كىتبى



(من این نبدأ) دهائی: (مبدئیا نحن لم نرفض ابدا ولا يمكننا أن نرفض الارهاب إنه وجه من وجوه الحرب، ربما لا يمكن استغناء عنه في بعض الظروف)، له کوتاییدا نهو بنه مایه ی باکونین لهو مدرسه خه ملی که ده لیت (خیز لهویه: تیک و پیک شکاندنی چی واقعیه)<sup>۱</sup>، نهو هس له سمر بنچینه کی ره سنی مارکسی و یاسای دیالیکتیکه کان هاتوو، که په پرهوانیکی زوری (باکونین) هه بووه له نه وروپا له شتوه ی ریکخراو به ناوی: (ارادة الشعب)، (اشتراکيون الشيوعيون)، (انتقام)، (المربعون)، (ديناميتيه)، (اتحاد باکونين ايطاليا)، (لجنة الثورة)... ریکخراوی تیورستی بوونه، تا نهو دوايهش شان به شانی (تورژ شیعیه کو) (سوشیال دیوکاسی) - (الویه الحمراء ايطاليا)، (خلايا المسلحة لاتحاد لشعبي الفرنسي) ریکخراوی (بادرمانیهوف) له نه لمانیای روتناوا هه بووه - که دامه زیتسمره کانی: (نندریاس بادر و نلریک فاینهوف) چه پیه کی برجوازیس بوون، زور ره وشه نبیریش بوون چاکیش له مارکسیهت گه یشتیوون ..... زیاتر له دژی نهو هه نگاوانه ی تورژ شیعیه کان دروست بیون ... به لام له راستیدا تورژ شیعیه کان واقعیه تر بسوون بهو بهرنامه هینمانه یان له نه وروپایه کی دیوکراسی، که چی نهو ریکخراوانه مارکسی ره ستر بوون له وان، له پیش نه وانهش له روسیا ریکخراوی ((نیپیلیم - که دروست کمره کی تورچینوف برو) دژی نایین و له په پرهویدا کوشتنی ناغاو برجوازی تومار کردوه، بزیه تهرژیستیان ره به نایه تی له ناو کومه لگیه کی جیهانی وه گرت له گمل فکره ی شیعیه ت.

### ۲. مدرسه ی سوشالیست و نه ته وه ییه کان:

هه لته به بالی سمره کی سوشالیستی له سمر نهو دوو مدرسه ی سهروو حساب به میژووه کانیشیانموه. نینجا نهو نایدولژییه ی که ناویته یه و پیک هاتوو له نیوه نه ته وایه تی و نیوه لیبرالی یان سوشالیستی یان شیوعی نهوا سیسته مینکی

<sup>۱</sup> مبادی الثورة - باکونین



راديكالي ترسناک و توقينه‌ری لى پيداېووه وک: تورانيه‌کان، نازيه‌کان، فاشيه‌کان، به‌عسيه‌کان، نه‌ژاد پرسته‌کانى تر و... هتد کارىگمريه‌کى زؤريان له‌سر جيهان ه‌ېووه، م‌ينه‌تپه‌کانى کوردى نىستاو تو‌قاندنى له‌سر ده‌ستى نه‌وانه‌يه زياتر.

### بهرگرى و نيرهاب:

به‌شېنگى گرنكى تر له‌و پيلانه‌ى نىستاي جيهان نه‌ويه به‌رگرى و شؤرش دؤى ستم و چموساندنموه به‌(نيرهاب، تيرؤر، عنف) له‌ قه‌لم ده‌دن، ديموى نمو به‌ نو‌تيرين چ‌ک داتکو‌تى و خيرو بى‌رى ولا‌ت بخواو پارهى نمو فيشه‌گت لى‌سه‌نيتنموه که‌ تؤى پى تيرورده‌کا، برسيت بکا، سه‌گت تن به‌ردا، به‌س‌رو مال بتسوتىنى ه‌تا زمانت لى قه‌ده‌غه بکا، نه‌وبسته خاوه‌ن مال و تو‌ش بىگان‌ه، نىنجا نه‌گ‌ر به‌ کو‌نه تفه‌نگىک به‌رگريت کرد پى‌ت ده‌لن نيرهابى، تيرؤريستى، تىکده‌ره، نياسايى ...، ه‌لبه‌ته‌داگير که‌ران نه‌وزاراوه ياساييه‌يان بو‌ناماده کردووين، ده‌بى ناگادار بين نه‌چين به‌لاى نمو پىناسانه که‌له کو‌تايدا ده‌به تيغ بو‌ملى خو‌مان، نه‌گ‌ر به‌ وردى سه‌رنج ده‌ينه نمو پىناسانه‌ى نىو ده‌وله‌تى ده‌يه‌وى نمو نىجرانه‌تانه‌ى له‌ده‌ره‌وه‌ى ياسا ده‌کرى به‌ تيرورى پولين بکا، ه‌لبه‌ته نىمه‌ى کوردش خاوه‌ن ده‌ولت و ياسا نى، به‌پى نمو پىناسه ياسايانه بيت جم وجولى شؤرش‌گيرانه‌کاغان ه‌مه‌وى ده‌چىته خان‌ه‌ى تيرؤر به‌ سه‌رکرده مې‌ژويه‌کانيشمانموه دو‌ژمنانيشمان ده‌که‌ونه خان‌ه‌ى ه‌ق، بويه ده‌بى وريابىن له‌ ه‌لب‌اردن ولايه‌نگيرى له‌ پىناسه جياجياکان، نه‌گينا ته‌له‌ى نىقلىمى وجيهانى ناماديه بتليستىنى به‌تيرور، جگه له‌ کوردستانى سه‌روش ه‌تاله‌وداويه‌ش جاروايوه ناوى کوردستانى عيراقيش به‌ تيرؤر ه‌اتوه، له‌وانه وتارى foreign affairs ژ: ٥ سالى ١٩٩٦، ه‌روه‌ها سه‌رنج به‌ terrorism and garilla (ولتر لاکيور)



ئيسرائيل خاوهنى گهوره ترين جبهه خانى قه دهغه كانيشه كه چى چى چى كۆند كۆند  
 چه كيتك له ناو باخيره يه كه دۆزبايه وه گوايه هاتووه بى بهرگرى كه رانى فلسطين  
 خمرىك بسوه دنياى له سمر وه رگه رى، له خوارووى نه فرىقا سپيه نه ژاد  
 په رسته كانى رۆژناوا و قوتابيانى لى پال ديموكراسى، مرؤفنىكى ره شيان خستيوه  
 ژير چه پوكى ۲ سه گى درنده كه چى كه كابر اى رهش ويستبووى ته نيا سه گه كان له  
 كۆل خوى بكانتووه ده مانجه يان لى راکيشابوو پيان گوئبو هه تى تى روست نه وا  
 ده توى له سه گه كان بده!!

نه وه پلاننىكى زۆر گه وره يه به سمر فخره ننگى جيهان و نيو ده وله تيش، چونكه  
 هه موو پيشه كانى كۆن بى تى روست هه ده سه لاتدارو داگير كهرى گرتوتوه،  
 هه تا راپورته كهى (لېتونهى تاييه تى-UN- ده ربارهى تى رۆر له سالى ۱۹۷۳)  
 ده لى: كار تى رۆرستيه كان ده گه رتتوه بى نه وه داپلوسينهى كه ده سه لاتداران  
 نه نجامى ده دن دژى ميلله تان و گه لانى نازادى خواز كه بى مافى چارهى خۆنوسين و  
 نازاديه كانيان تى ده كۆشن، له وه سمرده مى برى اى ياساى نيو ده وله تى كه له  
 نه توه يه كگرتووه كان ده رچوو له ۲۴\نۆكتۆبەر\ ۱۹۷۰ژ: ۲۶۲۵\شهرعيه تى به  
 بهرگرى چه كدارى وشۆرشيش داوه، كه چى ئىستا ده يانه وئ هه موو ميلله تان بى  
 بهرگرى خۆ بدن ده ست، به لام ياساى بهرگرى ياسا يه كى سروش تى و گه ر دوونى  
 زينده گى و خوا ييه، نه وه بهرگر يه هه ر سروش تى و روه كه گياندار و هه تا  
 به كتر يايه كيش هه يه تى چ جاى مرؤف، نه گه ر بهرگرى نه كا له قيامه تيش تاوانبار  
 ده بيت وه كه له نايه ته كانى (ظالمى آنفس) هاتووه.

### تاقمى ئىرهابى:

له وهى سه روودا كه باس مان كرد و امان لى نه كا هه لوىستى ره هابى له  
 توندوتى و بهرگرى وه رگن بى ره چاوى زه مان و زه مينى خۆى، له بارى كى  
 ناسابى و نازادو ديموكراسيه نه نارام نه وا به كار هيتاننى توندوتى چى له لای



تاقمه کان چ له لای دده لاتدار زور سلبيه، مانای وایه سمو دده ستو تاقمانه نو قسانن له بنه هاو بهرنامو تایدولوزیاو زه خیره ی فکری، خیرا په نا ده بانه بهر ترهاب، لمو سرده مه دا دوو چینی سره کی له تاقم و کومه له سیاسیه کان به ناهمق په نا ده بانه بهر ترهاب وتیوړ، یه که میان: عملانیه نادیمو کراسیه کان که له فکرو مبادینا قه لوش بووینه دوو هم هندی دده ستو تاقمی خاوم مبادینو عه قیده ش که به چاکی له دده ست نیشان کردنی قوشاغ و واقع نکه میشتوون، نموانه ش له هم مو لایه که هیه چه په کان، ناشیونالیزمیه کان، ناینیه کان، همتا لیبرالیه کانیش ... (بو زیاتر سمرنج بده زاراوه ی (پره گر) لمو فخره ننگه)، سمو نهمزانیه ی چینی دوو هم خزمه تیکی زور به بهرنامه ی چینی یه که م و دده لاتداره دیکتاتوریه کانیش ده که ن، هه لته چینی یه که م له بهر قه لوشیان زور پیوستیان به دده لات هیه تا به هویموه نندام و لایه نگر له رتی نیعتیاز په یدابکا، سمو جوړه دده لاتدارانه ترهاب، تیوړ، توندوتیژی به کارده هینن بو پاریزگاری له دده لات له ژیر ناوی جیاجیای یاسایی و دیوکراسی و به نازادی ده زگای داپلوسینمری دروست ده کا زیندانی پر له سیاسه تمه دار و نووسر و په خه گر ده کا. نا لیره دایه زوړبه ی ره شه ونیرانی دلسوز دروشه که ی به وورد داده رینژن ده لاین: به کارهینتانی توندوتیژی و ترهاب و تیوړ ناروه ایه چ بو گه بشتن به دده لات چ بو پاریزگاری دده لات، له راستیدا هندی دده ست و تاقمی ترهابی فاولی گوره ده دده دده لاتدارانی جیهانی و تیقلیمی و ناوه کیشی، ته وه ش لایه نیتکی تری ناوژی کیشه کانه لمو جیهانه، هه لته په نابردنی هندی دده ستو تاقمی بچوک لیره وله وی بو ره شه کوژی و تیوړ هیچ نه سلنکی نابینی ره سنی نی، چونکه نه وه نده ده وله مه نده له فکرو عه قیده و تایدولوزیا و سیاست و نمونه، هیچ پیوستیه کی به تیوړ نیه (لا اکراه فی الدین) (فمن شاء فلیکفر ومن شاء فالیؤمن) نه گمر نابین گوړین به توژی نه بیت چ بنه هایه که بو توژی گوړینی فکرو سیاست ده میتی، کومه ل و تاقمه کانی سر به مه درسه ی مبادینی



همردەم پېتويستيان به نيتو ميللەتە تا بەرنامە كەيان لى ساغ بكنەموه، ئەوئەش كەشكى نارامى پېتويستە نەك تۆقاندنو راوەر او كە سايكۆلۆجىيەتى خەلكى پىن دەشكىنو. هېچ مەبادىيىنك بە سروشتى وەرناگرئ، بۆيە لە مېژووى موسلماناندا بە دەگمەن دەستەو تاقمى تېررستى لى پەيدا بووه، لەوانە بەشيك لە (خەوارجەكان) يان (جەماعەتى شىخ المېبل) لە خۆراسان. بەلام جيهانى تر پريەتى لە نمونەى كۆنو نوئ لەوانە (فرسان الميكل، جماعة جويتير، السحر الاسود، جمعية قطاع الطرق، جماعة خصيان روسيا، محاكم التفتيش، كوشتو سرتاندنى زانايان تا دەگاتە شۆرشى رەشەنبىرى ستالىنى و دوايش ماوى، هەروەها لەو دوايش خەمىرە سوورەكان لە كەمبۇدىا، رېتكخراەكانى (الوية الحمراء) لە ئىتاليا (بادر ماينهوف - واتە سوپاى چەكدار) لە ئەلمانىا، سوپاى سوورى يابانى، خلايا الثورة الفرنسية، اشتراكيون الثوريون، فهد، انتقام. المرعبون، ديناميت، اتحاد باكونين ايطاليا، لجنة الثورة... رېتكخراوى لەپ رەشەكان (كف الاسودى) سربى... دەزگاكانى سىباو موسادو KGB و مېتو موخابەرەتەكانى تر، لە پروتۆكۆلى (۱۸-حكماةصهيون) دەلئيت: ((وەكىلەكانغان كارىكى زۆرى تېرۆرى ماقوولانەميان نەفام داوە))، جيهانى نىستاش پريەتى لە ولاتان و دەسلەتتى نېرھابى وەك (د.ئەدۆنىس ئەكرە) دەلئيت: (نېرھابى سياسى يەكن لە نەسلەتيرىن ستراتيجيەتى سياسى دەسلەتو حكومەتانى نوئىيە)، بەتاييەتى ولاتانى عەربى و هەندى ولاتانى ئىسلامى تر.

### كۆن تېررۆرستە؟

پرسىيارىكى سانايە كەچى لەسەردمى پىن دادگەرى (يان تەرازوويەكى سەرانشەرى)وەك زۆر پرسىيارى ترى وا سانا وەلامى پونمان دەست ناكەوت، ۸ سال جەنگى عىراقو نيران كرا لە پيش چاوان دەزگايەكى رەسمى دەولى بوئىرى نەكرد لايەنى دەستپىنكەر دەست نيشان بكا، لە كوردستانيش نمو هەموو شەپە



براكوزيه كرا كس نهيتوانى لايهنى دهست پينكر دهست نيشان بكا، همرچهنده له همدودوجهنگى براكوزى و عراقى و ئيرانى لايهنى شمراى وهك سانگى چارده ديار بوو، ههتا له دوا سات له بهرنامهيه كى راديوى مونتيكارلو (نقطة الساخنة) له نوينهري پارتى ويه كيتى هه مان پرسياركرا، نوانيش له وهلامى زهق رايان كرد..... دهبيت نمو مهته له چى بيت؟ لهو سهرده مه ههق ناگوتريت، له قورنانى پيرزدا زور به توندى بهگژ نمو ديارديه داجويتموه (ولا تلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق وأنتم تعلمون) ... له فهرمودهش هاتووه: (هلك قوم ما لم يقل للشيء أسأت...) بويه نمو پرسيارهش ناخو كن ئيرهائه؟ قهيرانى بن وهلاميمان ههيه، نايا نهوى دهچوسيتموه به كيمياوى ليتى دهدرئ؟ نهوى زيندانى پى له بيريرو سياسه تمه دارو هونرمه مندو خهلكى رهش و پرووت دهكا تيرورسته يان قوربانیه كه؟ نايا كامه ن بيرهابى سياسى په پيرو دهكمن ميلله تانى ژير دهسته يان داگيركمران؟ زل هيزان يان بن هيزان؟ بهرى خيز يان بهرى شمېر؟ .. پرسيار زوره؟ وا پينده چى همر ولاتمو به جورىك پيناسى سياسى و ياسايى تيرور دهكا بويه جار وايه پيناسه كانى نوانيش خويان و دهولته تى زل هيزو دهسه لاته ره سيمه ديكتاتوريه كان ده گريتموه بويه وازيان له پيناس و نيشانه كانى هيناوه، گهلى جار پوژناوا ديهوى همدئ بزووتنهوى پرگار عواز يان ئيسلامى بخاته نمو ليستانه بهلام همر به خيراى هاوتاي بز دروست دهبن كه بلين (بانكودو هوما)، ئينجا نمو كاته تيرورست دهست نيشان ده كرى كه دادگهري له جيهان ههبيت يان به لايهنى كه موه لهو ولاته جورىك نازادى و سهرهستى بهروپا و ديوكراسى و دهست گزى دهسه لات ههبيت، دادگهري نيه كاتى پينكخراوى (پ.ك.ك) به تيرورست بليستينرى له گهلا نهوش همدئ جمو جوئى به دانايانه نه كردوه بهلام دهبن نمو زه مينه و بارودوخه نهوى پميدا كردوه چى يه؟ بريته له چهوساندنهوى نه تسه وهى، پاكساوى ره گهزى، شوڤينى. ره گهز بهرستى، چهوساندنهوه، سوتاندن، قهدهغى هه مو شتيك له كورد ههتا زمانيش له ژير



دام و ده‌زگاکانی توقیف‌شده، ... هفت‌به‌هفت نه‌هه به‌همه می‌ده‌بی، نینجا داد‌گه‌ری  
 نه‌ویه به‌کم جار (کار) که هه‌سه‌نگینی و بی‌ی نینجا کار‌دانه‌وه‌ی، هه‌تا  
 ریک‌خراوه‌کانی تری نه‌روپاش له‌وانه (الویه الحمراء) له‌ نیتالیا که له‌ ولایتیکی  
 دیوکراسی و نازادی سیاسی په‌پدا بیرو بویه هیچ پاساوئیکی تیرۆستانه‌یان نه‌ه،  
 که‌چی له‌ دوا‌ی لیک‌لینه‌وه ده‌بینین دامه‌زینه‌ره‌که‌می (ریناتو کورشیو)  
 مه‌سیحیه‌کی نابین په‌رویش سووه له‌ کار‌دانه‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی فاشیه‌کان که  
 چالاکیان هه‌ر به‌ گهرمی مابووه‌وه، له‌ سالی ۱۹۷۰ نه‌و ریک‌خراوه‌ی له‌ دژیان  
 دروست کردوه ... تا که‌یشت نه‌و راده‌ی (نه‌لدومیر)ی سه‌ره‌ک وه‌زیرانیش که  
 هه‌ل‌ب‌تیر درا سوو بی‌رفیتن و تیرۆری بکمن ... بویه پی‌ویسته له‌ بن‌چینه‌کانیان  
 بک‌لینه‌وه، ده‌بینین (کار) کان، توندوتیژی دیکتاتورانه سووه له‌ ولاته‌که، یان  
 وه‌ک جیهانی نیستاو مه‌بدنه‌که‌ی نه‌مه‌ریکا (یان له‌گه‌لمی یان نیرهابی)  
 گه‌وره‌ترین نیرهابه هه‌ر زیاتر نیرهاب ده‌زینن، ... له‌سه‌رجه‌م پا زۆر به‌ پرونی  
 ددره‌که‌وی که له‌گه‌ل هه‌بوونی هه‌ندئ ده‌ستی تیرۆریستی بی‌ ناسنامه به‌لام نه‌و  
 هه‌بوونه بو زل هیزان و ده‌سه‌لاته دیکتاتورانه‌کان پاساوئیکی ده‌گه‌مه‌ به‌ لیدانی  
 ته‌رو وشک و نۆیۆزۆسون و ره‌خنه‌گرو نه‌خویندنه‌وه‌ی خه‌لکی تر، ساغ کردنه‌وه‌ی  
 ململانی شارستانیه‌کانو زیاتر رۆژناوا ده‌یه‌وی نه‌و تۆمه‌ته به‌ بزوتنه‌وه‌ی  
 نیسلامی و نیشتمان په‌روهره راسته‌قینه‌کان وه‌بنوسیتن که له‌ به‌روژم‌ه‌ندی شه‌وان  
 نین، جا نه‌و بزوتنه‌وانه چه‌کدار بن‌یان ببن چه‌ک، میان ره‌و یان توند ره‌و، ...  
 نه‌گه‌ر نۆیۆزۆسیونی چه‌کدار تیرۆریسته نه‌وا کۆلومبیا، مه‌کسیک، زۆریه‌ی  
 ولاتانی نه‌مه‌ریکای لاتینی و نه‌فهریقا نۆیۆزۆسیونی چه‌کداری هه‌یه بۆچی  
 به‌وانیش ناوترن تیرۆریست، هۆتۆ و تۆتسی چیان لیک کرد، به‌وانه ناوترن  
 تیرۆریست له‌ کاتیکدا نه‌مه‌ریکا مه‌شقی چه‌کداری به‌و عیراقیانه ده‌کرد له‌مه‌جهر  
 به‌همان شتیه‌ش نۆیۆزۆسیونی نه‌فغانی، نه‌گه‌ر بزوتنه‌وه‌ی پژگاری خوازی  
 تیرۆریستن بزوتنه‌وه‌که‌ی ته‌یمووری رۆژناوا، باسک، تامیل، هندۆسه‌کان و



سیخه‌کان، سوپای چه‌کداری خوارووی سودان، به بهشی سه‌روو ده‌وترئ تیرۆریست که‌چی به بهشی خواروو ناوترئ، به‌راستی یاسای نه‌قامیه بانێک سه‌ده‌وايه. خۆ نه‌گهر بزوتنه‌وه‌ی ئایینی تیرۆرسته‌ خۆ ئیسرائیل له‌سه‌ر نه‌و ده‌قه ئایینیانه‌ نه‌و نیه‌ابه ده‌کا، له‌ پرۆتۆکۆلی (١٨)ی حکماء صهیون ده‌لئ ((...قامت وکلاننا بانجاز عدد من الاغتیالات الفردیه...))!!، ده‌یان رێکخراوی تری مه‌سیحی و یه‌هودی و بوزی ...چه‌کدار هه‌ن ...بۆچی نه‌وان تیرۆریست نه‌ن؟ ...خۆ نه‌گهر نه‌وان پروو نه‌ن ...خۆ ره‌شه‌کوژی و کوشتنی ژن و مندال تیرۆریسته هه‌ر ده‌بینین زل هیزان و داگیرکه‌ران و حکومه‌ته دیکتاتۆریه‌کانن په‌مپه‌روی ده‌که‌ن جا چ به ده‌مانشه یاخود تۆپ و فرۆکه‌ فەرقي چیه، خۆ نه‌گهر کوشتنی سیاسه‌قه‌دارو موفه‌گیر تیرۆریست بێت بکوژانی پاتریس لومرمبا، ترۆتسکی ...تا ده‌گاته فتحی شقاقی، ابوجهاد، محمد باقر الصدر، صالح یوسفی، به‌ ناشکرا دیارن ....که‌واته کئ تیرۆریسته؟ واته تیرۆر زاره‌وه‌یه‌کی زیاتر سیاسیه که‌مه‌تر بناغه‌ی فکری و ئایدۆلۆژی و ئایینی هه‌یه، بۆیه چاک ناناشریته‌وه ده‌توانرئ هه‌ر زل هیزێک به‌زنجیره و هه‌ک تۆمه‌ت به‌کاری به‌هێنئ. له‌ دژی به‌جووک تر له‌ خۆی له‌ کاتی پێویستا بئ هیچ پالېشتیکی یاسایی گشتی، هه‌تا داواکردنی خه‌لکی کوردستانی سه‌روو له‌ تورکیا به‌ زمانی خۆیان به‌وێنن له‌سه‌رده‌می حکومه‌تی نه‌جه‌وید نه‌وا نه‌و داوایه‌یان به‌ داوایه‌کی تیرۆریستیه‌ نه‌ناسند، با سه‌رنج به‌دینه‌ سئ نمونه‌ی زه‌ق له‌و باره‌یه‌وه:

١. له‌ سالی ١٩٩٩ پوسیا به‌رپه‌می و له‌ ریتی رادیۆ و ته‌له‌فیزیۆنی ژن و مندال و گیانه‌به‌ری ناو گروژنی (چیچان) ناگادار کرده‌وه نه‌گهر له‌ ساوه‌ی (٤٨) سه‌عات دهره‌چن به‌ تیرۆریست له‌ قه‌له‌م ده‌درێن!

٢. له‌ مانگی ٨/٢٠٠٠ نه‌مه‌ریکا به‌ هه‌مان شێره‌ رێکخراوی (فتح)ی فه‌له‌ستینی ناگادار کرده‌وه نه‌گهر به‌ر وام نه‌ب له‌ دانوساندن له‌ گه‌ل ئیسرائیل نه‌وا ده‌یگێرته‌وه لیستی تیرۆر.



٣. غۆنەى سێیه‌م له هه‌موان سه‌رنج پاكێشته، ده‌بێسێن نه‌گه‌ر چه‌كدارى بزوتنه‌وه ئیسلامیه‌كان هۆى تۆمه‌تى تیرۆر بێت نه‌وا بێ چه‌كیشیان هه‌ر تۆمه‌ته ...مخفوظ غنح<sup>١</sup> سه‌ركرده‌یه‌كی ئیخوانه له جه‌زائیر، زۆر به‌ناوبانگه كه به هه‌موو هه‌لوێستێنكی خواروو خێچی ده‌وله‌ت قایله و هه‌رگیز چه‌كدار نه‌بووه به ماستی سپی وتوه رده‌ش له‌به‌ر خاتری دوورخستنه‌وه‌ی له‌و تۆمه‌ته‌ی ئی‌ره‌هاب، له ١٩٩٤/٤/١٥ به رده‌سمی له مه‌یدانی هه‌لبژاردنی سه‌رۆكایه‌تی ده‌ركرا به تۆمه‌تى چه‌كدار نه‌بوونی له كاتى به‌رگرى جه‌زائیر ...واته نه‌وجاره بێ چه‌كه‌یه‌كه‌ى به‌وه داو و به نه‌ندازه‌ی تیرۆر كاری لێكرا. كه‌واته چی بكات؟!

<sup>١</sup> له سالی ٢٠٠٢ وه‌فاتی كردوه



(٣٠)

## ديموکراسی الديمقراطية Democracy

وهك زاراوه وشهيهكى كۆنى نهغريكى يه له (ديموس + كرات) پينك هاتوه، واته دهسهلاتى گهل، دواى يونانيهكان كردپانه ديموكراتى و بهكاريان هينا، نيستا (دهسهلاتى گهل) بهمانا (ديموكراسى نهسينيه) يان (ديموكراسى راستهوخز) شى پى دهلتين بن نوئينمو پيتاوا (وسيط)، جار وايه نهو وهسفى سمرۆكى نهغريكى (ابراهيم لنگۆلن) يشى پى دهدرئ (دهسهلاتى گهل له پيتاوا گهل).

### گهشهکردنى:

به پى چەندین سەرچاوهى ميژووى له سهدهى (٦- پ- ز) له يونانى كۆن غوونهى بهكارهينانى ههبووه، بهلام له (معجم الحديث للتحليل السياسي) دهلتين له سهدهى ٤ پ. ز بووه نهك ٦ پ- ز، لهو كاتى له شارۆچكهيهكى بچووك هاوولاتييان كۆدهبوونهوه بۆ بريار دروستكردن، به پى (جمهوريه افلاتون) شارتيك بريتي بووه له ههرىمى دهولهتتيك، بهلام دهبن شهوش بزانين لهو كاتى ماناي هاوولاتى تهنيا چينهكانى سهروو و ماقولهكانى دهگرتهوه، چينهكانى ههزارو بهندهو سافرهت و غهوارو و رهگهزه بى هيزهكانى نهدهگرتهوه، كهمايهتبهكى دهگرتهوه به پى زۆريه سەرچاوهكان ژماره ١ دانپشتوانى نموساى (نيسينا) ٣٠٠٠٠ كەس بوينه به پى ماناي تۆرستكراتى بۆ هاوولاتى كه ميكي لهو دانپشتوانه بۆ ديموكراسى گرتووتهوه كه زانايانى نهو سهردهمه به تايبهتى (نهفلاتون) داواى بۆ كردوه، تا نهودوايهش نهو بنهमाيه پهپردهو دهكرا له لايهـ



پۆژ ناوا، له کاتی داگیر کردنی کوردستان له لایهن بریتانیاوله کاتی پاپرسیه که یه سبارت به لکاندن کوردستان به نیراقهوه پاپرسیه که تهنها نهوانده ی دهگرمهوه که زیاتر له ۲۰۰ رۆپیه بیان ههیه و تهنها شمولی ۲۰۰ کهسی کرد له سلیمانی . ههرحهنده له نویسه کانی ههیه که له (هیرۆدۆس)، (نه رستۆ)، (نه فلاتون) .. له باره ی دیموکراسیان نووسیه زۆر شاریان به دیموکراسیانه وهسف کردوه، به بهارود له گهژ نه رستۆکراسی و حکومهتی نۆلیگارکیهوه، به لām (شکلی) بووه هه ر نه رستۆکراسیه که بووه .

سهرده می واش هه بووه زیاتر ده سه لاته لاوازه کان پیاده ی دیموکراسیان کردوه، چونکه پیتیستیان به پای خه لکی هه بووه، ده سه لاته به هیزه کان نه بیان کردوه، بۆیه زۆر جار له میژوودا دیموکراسی مانای ده سه لاتی لاوازی داوه ، رۆمانیه کان دیموکراسیان به کار نه هیناوه، ناوه ناوه له میژوودا به ده گمه ن غه و نه ده هیننه وه .

له سالی ۱۲۱۵ ز (ملک جون سانتیر) ده ستوری (ماگنا کارتا) ی له نینگلته را چاردا و دانی پیهتنا که خه لکی تریش ده سه لاتی ههیه شان به شانی ده سه لاتی (مه لیک) له نه غه و مه ن ، نه وه به سه ره تایه کی دیموکراسی هاوچه رخ ده ژمیرن، له سه ده کانی (۱۷) و (۱۸) له نیتر نینگلاند دیموکراسی راسته وخ به کار ده برا، له ۱۷۹۲ داوی شۆرش فیره نسی زیاتر نه و چه مه که گه شه ی کرد، له سه ره ده می پاپره دووی سه وروپا وه لوه شانده وه ی نیمراتۆریه کان بۆ ولاتی هاوچه رخ زیاتر باوی وه رگرت، دیارده کانی په رله مان و نازادی تاک و هه لباودن و په خنه و ده ست گۆزی ده سه لاته و فره یی و (لا سه رکه زیه ت) بو ... هه ریه ک به

G- B- Enciclobia ' ۱

• له ۲۰۰ هه ش تهنها ۲۲ کهس قایل بوون کوردستان به عیراق بلیکی ، بۆ زیاتر به وانه به لگه نامه ی A- ۸۳۵- تقریر رقم - - دا نه ره المعتمد السامی الیریتانی فی البلاد مابین النهرین .



پژوهی خۆی به دیاردەی دیموکراسی حساب، به لām لهو سهردهمهی پهرسه نندنی دانیشنوان و ئالۆزی ژیان پیادهی تهواری ناکرێ و نه کراوه وه (پۆسق) گۆتهنی . نه و هۆیانهی بوونه وهرچهرخانی دیموکراسی راستهوخۆ (نه سینی) بۆ دیموکراسی ناراستهوخۆی هاوچهرخ دوانن:

۱. زیادهوونی ژمارهی دانیشنوان.

۲. یهك نهبوونی بهرژهوهندی گشتی... هه قهمن بهرژهوهندیهكان لێك جیایان به ناسۆیی و ستونیهانهوه، بۆیه یهك دهنگ نابێ ... مه گهر ته نهها به شایین بێتهوه دی، ههرچهنده (پۆسق) زیاتر پێی وایه دیموکراسی نه سینی (نه کراوه و ناکرێ) به ده گهمن هه نندێ نموونهی کۆن و نوێ باس ده کړێ، ته نیا چهند ههریمێکی سوپسرا (کلارس، نه پیتزل، نه ترواله) گوايه دیموکراسین، لیبیش ده لێ من دیموکراسیه راستهوخۆ و میللیه کهم، نیستا هه مووی ناراستهوخۆیه کهیه، له پێی نه بجومه و ده زگا و نوێنه مان بریار و فرمان په پیره ده کړێ، شه وهش له مانا په سه نه که ی داده که لێ، بهو هۆیه وه له دوو سه ده ی رابوو دودا گۆرانیکی زۆر به سه دیموکراسیدا هاتوه وه بگه ره هه ر ولات و هه ر شارستانیه که به شپوه یه که دیموکراسی په پیره کړدوه، بێته زۆر جۆره دیموکراسی لێ پهیدا بووه، هه ندیکیان به نمونه تۆمار ده که یین لهو په ره گرافه ی داها توه .

## جۆره کانی دیموکراسی:

۱. دیموکراسی میللی یان راستهوخۆ، نه وه دیموکراسی په سه نه (نه سینی) په که یه، نیستاش لهو جیهانه نموونه ی نه ته نیا (لیبیا) ده لێ نیته لهو جۆره دیموکراسیه یین! هه نندێ ههریمی سوپسراش.



۲. ديموکراسى نۆپتەن ئۆزگەرتىش: چەند نۆپتەن ئۆزگەرتىشكە جىياتى مىللەت بېرىپ دەردەن  
 ۋەك سېستەمى نېستەن ۋەزارەت ۋە دۆلەتلىك پەرمان ۋە دۆلەتلىك تىرى  
 سىياسى.

۳. ديموکراسى ناۋەندى: داھىيەتلىك شۈبھە بىلەن، ۋەتەن ديموکراسىيى بۆ  
 نەنچەمەنى سەركەدەيتى، گۆرۈپلەش خواروۋ بۆ سەروۋ يان ۋەك بىلەنمە (نەزەم  
 نەقش).

۴. ديموکراسى سۆيالىستى... (سەرنەج بىلەن سۆيالىستى ديموکراتى لىۋ  
 فەرەنگە).

۵. ديموکراسى مەسەلى، يان ئايىنى نۆ... بىلەن بۆ بىلەنمە (عەلەم ۋە  
 عە... رادىيۇ - مۆتى كارلۇ) ۱۹۹۸/۸/۲۷ دەلى: ئان الله ديموقراطي في عمله.

۶. ديموکراسى لىبېرال (سەرنەج بىلەن لىبېرال ديموکراسى لىۋ فەرەنگە).

۷. زۆر جۆرى تىرى ديموکراسى ھەيە... بىلەن بىلەن گۆشنى دەكەيتە دۆر جۆر:  
 بىلەنمە ديموکراسى راستەۋە بىلەنمە تىرى بىلەن (ديموکراسى ناراستەۋە) ھەيە،  
 ديموکراسى راستەۋە بىلەنمە ۋە بىلەنمە نەشەيتىت، ديموکراسى ناراستەۋە  
 ئايدۆلۈش ۋە بىلەنمە پىياز مەيادىنى نى، كۆمەلە پىكەۋەن ۋە بىلەنمە سىياسى  
 ھەيە، ھەمۋە لايەك كۆكەن لىۋە بىلەنمە ۋە ھەمۋە دۆرە ۋەردەگىر ۋە خۆرى  
 بىلەنمە نى لىۋە تەيار مەدەسەيەكى تىرى بىلەنمە سەرنەج بىلەنمە دىيەت.

## ھەلەسەنگەندى:

مەبەست لىۋ ھەلەسەنگەندى ھەردۆر لايەنى سەلەبى ۋە نىجايەكەيەتى  
 بىلەنمە: ھەلەتە ھىچ شىتەك نىلە دۆر پىياز ۋە خىلەنمە، بىلەنمە  
 شىتەك نىلە لىۋ ھەمۋە دۆرەك بىلەنمە سەلەبى، ھەلەل،  
 چاك، خىر، .. بىتە بىلەنمە شىتەش نى يە سەلەبى، ھەرام، خىلەنمە،  
 شە... بىتە، ناۋاش ديموکراسى لىۋ سىستەمە نەفسونايە نى يە ۋەك لىۋ



زۆری په پړهوان و راپورته سیاسه کانی لایمه کوردستانه کانیش هاتوو، نه خیر، ههروهک له پیتشر علمانیته کوردستان له قهبلاندنی مارکسیه تدا وا بههله داچوویون و نهوکاتی پینان و ابو دیموکراسی نامرازیکی بر جوازیه، کهچی نیستا به (دهرمانی هه موو دهردان)ی ناو ده بمن، رهنگه به شیکیان له کاردانهوهی تهو سیسته مه دیکتاتوریه بیت، به گشتی وهک له لایمن نیسلامیه کان پیناس دهکړئ و ده لئین، دیموکراسی چاکترینی نیو علمانیته، یان چاکترین داهینانی به شعریه،... نه گینا پرپه تی له سه لیبیات.

### سه لیبیاته کانی:

ته گمر دیموکراسی پر له بالای خوشی په پړه و کرا واته میللهت سه رچاوهی دهسه لاتیش بیت تهوا تهو سه لیه سه ره کیانهی هه به که هه ریه که یان ده به سه رچاوهی چهن دین لقی تری سه لیبیات، وا هه ندیکیان لی هه لده بۆترین:

۱. زۆرجار بووه و هه میسه میللهت پهک رابووینه کهچی هه له بووینه، هه به نمونه زاناو و نه زانی سه ر تهو زهویهی خۆمان واتن گه یشتبون زهوی ناوه ندی گهردوونه کهچی (کۆیه ر نیکۆس) به ته نهها پیتچه وانهی تهو کۆ رایه برو له کۆتاییدا رایه ناقانه کهی تهو راست دهرچوو، کهواته زۆرایه تی پیتوهی راستی و دروستی و دادا گه ری نیه، زیاتر له وهش ههردوو تووینیه وهی تاینی و زانستی کۆکن که رای گشتی عوامی خه لک بهشی هه ره زۆری بهه له داچوو، زیاتر تهو بابه تانه ده گه پیتوه بۆ سپۆری، خۆ ته گمر ۱۰۰ ته ندازیار رایان و ابو نه خۆشیتک عه مه لیبیات نه کړئ و پهک دکتۆر رای پیتچه وانه بوو رای دکتۆره که وهرده گیرئ، با سه رنج به دین له کۆتایی مانگی ۱/۲۰۰ له په رله مانعی میسر کیشه به ناریانگه کهی (مافی خولع له لایمن نافرهت) ی خسته به رده م ته نجومه نی زانستی (زانکۆی ته زه ره) که پینکه اتیرون له (۴۰) کهس، له ته نجامی ده نگ دان ۳۵ به رام به ر (۵) کهسی نارازی دهرچوو، دوا ی لیکۆلینه وهیه کی سه ره تایی دهرکهوت



نەو (۳۵) كەسە پىسپۆر نەبوون تەنھا نەو (۵) كەسە شارەزای (شمیریعت) بوون و دەنگیان دژی نەو (خولە) دا.... لە كۆتاییدا زۆرایەتی دەنگی هێنا بەلام پاستی ژێركەوت، بێو شێوەیە دەنگی نا پىسپۆری وەك یەكە لە دېوكراسی، هەلبژاردنی خەلكێك بۆ (فەرمانرەوای) لێ هەمووان زیاتر پىسپۆری دەوێ، وەك دەشزانین عەوامی خەلك (نەك نۆمە) هەرگیز پىسپۆرین تا بزانن نوێنەری راست بۆ خۆ هەلبژێرین و بەكەم شتێك سەرە پۆیانە هەڵدەخەلەتێن و هەنگاو و هەلۆست و دەنگەكانیان نوقسانە، لەیەك لایەنی و ناقوولی و نەنجام لێك نەدانسەو و هەنووكەیانە هەڵدەقولى، ... لەوبارەيە دەقەكانی نایینی، دەرون ناسی و نەترۆپۆلۆژی یەكان ... پرای میلیت بە رایەکی هەڵخەتاوی تێ نەگەیشتوو لە قەلەم دەدەن، كەچی لە دېوكراسیەت نەو رایە سەرچاوی حوكمە.

۲. له دهنگ دانا دهنگی زانايهك و نزانايك، فعيله سؤفټك و نه خړينده واريك، خؤفروؤ و نيشتمان پمروهرټك، دكتؤريټك و نه خؤشټك، خؤبره سټيټك گشت ويستيټك ... وهك يه كهو همريهك دهنگيټكه، ههتا له نيتو ميلله تاني نوروياش (كه به حساب پيتشكه وتوون) زؤريه ي ميلله تان له دهنگ دانا هه لځه له تاون و دهنگيټكي قه ناعه تي نيه، كيښه كهش له وويه خه لكې عه وامي شه وروپا نه ناره زووي سياسيانه ي هه يه نه پسيؤپريشن ليټي، هه لټه ته پړؤسي ديؤكرايښ به دهنگدان و هه لټؤ اردنيشه وه پړؤسيه كي سياسي ه....

۳. له زۆریه ی دۆخه کان نمو نوینه رانه ی هه لپان ده بۆترین نۆقوماتیکینه ده بنه نوینمیری بهر ژوه وندی خویان و دهوله مهندان، بۆیه لهو سیسته مه هه ژاریه کی زۆر و که مایه تیه کیش خۆشگوزهران ده بن، ههر له ناماریکی شه مریکی سامانی یه ک تاک به نه ندازه ی (۲۰۰) ی نه مریکیه، نمو دۆخه له کیشوهرێک بۆ کیشوهرێکی ش پاسته، ههر له راپۆرتی ۱۹۹۸ ی ناماره کانی نیونه تمه یی به هه مان شتیه ش له (قهه الارض- جوهانس برگ) ناماری تر سنناک تر پی شکه ش کرا، شه و دۆخه که بیشتوته ولاتانی خۆشان، نمو دیموکراسیه وای بۆ هه ندیک ره خساندوه بهریرسی



حزبی و نیداری وا ههیتت مووچه که ی به ئەندازە (٤٩٦) مووچه خۆری ئاسایی وەرگیریت.

٤. کێشه سەریکە کانی جیهان و ناوەخۆش، چ تاك چ بە کۆمەڵ بە دیموکراسی چارەسەر نابیت، هەتا کێشە نەتەواوەتی پێ چارەسەر نابیت کە گواپە تاکە چارەسەرەتی، ئەوەتا لە ولاتانی دیموکراسیش کێشە نەتەواوەتی بە گەرمی لە ناراداپە وەک: کشمیر - هەند، کوردستان - تورکیا، فەلستین - ئیسرائیل، نێرلەندا - بەریتانیا، کۆریکا - فرەنسا، باسک - ئیسپانیا، سربیلانکا - تایل، زۆریە ولاتانی هەردوو ئەمەریکا - گەلانی رەسەنەکی، ئوسترالیا - بۆرجوانیەکان، .... لەو نۆقتانەیە سێستەمی دیموکراسی تەوافوقی سەری هەڵدا، ئەوەش دابەشی دیموکراسیە بۆ (دیموکراسی بەشی - دیموکراسی الجزئیة - sub-dimocracy) واتە لە هەر بەشێ کانی نەتەوو پێکھاتی ک پێکھاتی دیموکراسی سەریەخۆ جێ بەجێ دەکری، ئەو جۆرە لە چیکۆسلۆفاکیای پێشوو و قویرسو لێنان و عێراقی نوێش پەیری دەکری، لە هەمووی سەیرتر ئەوەیە کوردستان بەک پێکھاتەو نەتەوو ناین و مەزەبە... کەچی لەژێر سایە سێستەمی عەلانی ئەو دوو حزبە پەیری دیموکراسی تەوافوقی دەکەن، هەرچەندە هەریەکە لەلای خۆی دیسان ئەو دیموکراسیە شەپەرەش تێک دەشێونی و ناویکی ماقوول نامینی لێی بێنن .

٥. خۆی دیموکراسی دیموکراخۆز دروست ناکا، تەنها بەرژێوەندی پەرستەکان دروست دەکا، نموونە جەزائیر بەلگەنەو یستیکە بۆ سەرچەم ئەو ئەزموونانە، ئیسلامیەکان بە دیموکراسیانە زیاتر لە ٨٠٪ ی دەنگیان هێتا کەچی حکومەت و عەسکەر هەلیان وەشاندەو و جیهانی دیموکراسیش ئەک هەر دەنگیان هەڵنەبێرێ بەلکو لایەنگری حکومەت و لایەنە عەلانیە دۆراوەکانیان کردووە دیموکراسی سەریا لەبەر چاوان.

٦. لە کۆنەو تێبینی رەگەزپەرستی لەسەر دیموکراسی هەر هەبوو، لە کاتی کە لە هەموو میژوو و بە نێستاشیەو بە دەگەن نموونەکی نیە لە نێو



قولعه‌ش و به‌ندان که گه‌یشت‌بیتته پله‌ی سرکردایه‌تی وه‌ک له نیسلا ما (بلال حبش) پیتی گه‌یشت، پیاویک ناوا هه‌ژارو غه‌واره و به‌نده به دیموکراسیانه بگاته پایه‌کی ناوا (نمونه‌ی نه‌بووه)، هه‌ر بۆیه‌ش دیسان راپۆرتی ۲۰۰۱ ی رپنک‌خراوی لی‌بووردنی گشتی که له کوتایی مانگی (۷) بلاو کرایه‌وه ره‌گه‌زیه‌رستی دا پال زۆریه‌ی ولاتانی جیهانی نوێش، نه‌و خه‌له‌له له ناخی دیموکراسیه‌ی مادام راستی و دادگه‌ری به زۆرایه‌تی ده‌نگ و که‌مایه‌تی ده‌پیسۆری له نه‌نجاما زۆرایه‌تی که‌مایه‌تی ده‌با، نه‌وه‌ش هه‌مان یاسای بنجینه‌یی (داروینه‌تی کۆمه‌لایه‌تی) که له کۆتاییدا (البقاء للصالح) بۆ به‌هێزو زۆره‌کان ده‌بیت، ... تیتیر نه‌وه‌ سرچاوه‌ی کۆمه‌لێک ده‌ردی نابووری و نه‌تموه‌یی و چینه‌یه‌تی و ... ده‌بیت.

۷. له دیموکراتیا بانیک و دوو هه‌واو چهند هه‌وا زۆریاوی ده‌بیت، هه‌ر له‌هێز خورده‌کرده‌وه‌ی نه‌و دیموکراسیه‌ی بسوه‌ جه‌نگه‌کانی جیهانی لێ بریاردراوه، به‌ تاوانه‌کانی به‌کارهێنانی چه‌که‌کانی کیمیاوی و ناووک و گینۆسایدی تری هه‌ر به‌ پرۆسه‌ی دیموکراسیش نازیه‌کان گه‌یشتنه‌ ده‌سه‌لات، تا نیتستاش تاوانێکی زۆر به‌ده‌نگی ره‌سمی دیموکراسیانه ده‌کری ...

## نیجاییاته‌کانی:

بێ‌جگه‌ له‌و خالانه‌ی سه‌روو زۆریه‌ی پانتشای دیموکراسی نیجاییه، هه‌ر نه‌و وه‌سف‌ی ره‌نگه‌ به‌س بیت بۆ نیجاییاته‌کانی که ده‌ و‌ترێ چاکترین داهینانی به‌شهریه، له‌و وه‌سف‌دا نیسلا میه‌کانیش تیا دا‌ه‌وه‌شن<sup>۱</sup> مه‌به‌ستیان له‌وه‌یه‌ مادام حوکمی نیسلا می ناماده نه‌بیت نه‌وا دیموکراسی له‌ هه‌موویان چاکتره، له‌ سه‌ره‌سته‌یه‌کانی به‌روپاو ده‌ست گۆزی ده‌سه‌لات و سه‌روه‌ری یاسا بۆ گشتی و مافی نه‌یاری سیاسی و یاسایی، ... هتد. به‌کوورتی هه‌موو نه‌و جوژه‌ی سیسته‌مانه‌ی داهینانی به‌شهری وه‌ک مه‌ده‌نیته‌ت، دیموکراسی، سه‌روه‌ری یاسا، اهم‌ المتحده،

<sup>۱</sup> علی بابیر - چاره‌سه‌ری کورد له‌ بێ‌زان نیمان و په‌رله‌ماندا



مافی مروژ، مافی نافرهت، یاساکانی تری نیتوده وله تی، مافی چاره نووس، زور داهیتانی تر، نموانه دادگمری و بههشت ناهیتن بۆ مروژ به لکو له باشتیرین دۆخیاندا له دۆزه خیان رزگار ده کهن.

تێبینی: هه ندی خالی تری سه لپی و ئیجابی هه یه بۆیه تۆمارمان نه کرد چونکه به شیکێ ده که وێته نه ستۆی لیبرال دیموکراسی و به شیکێ تری ده که وێته نه ستۆی په رله مان و .... هه لبه ته هه ریه که یان له وانه جیان له گه ل خودی دیموکراسی.

### دیموکراسی و مه دره سه کان:

نه وێ نیستا په پیره و ده کرێ له جیهان هیهچی دیموکراسی پاسته وخۆ (یان دیموکراسیه نه سینیه که) نه، فرمان په وای پاسته وخۆی هه موو گه ل بێت، به لکو له پۆی نوێنهران و نه نجومه ن هه لێاردنه ، واته دیموکراسیه کی نا پاسته وخۆی یان (دیموکراسی نوێنه رانی) به، بگره هه ر ولات و هه ر شارستانیه که به جۆرێک دیموکراسی بۆخۆی سوپاندوه هیتا ویه ته سه ر واقیعی میلله ته که ی، بۆیه دیموکراسی نه مه ریکا له گه ل پرووسیا جیان، له ناو عه ره بیه وک (معه ر قزاق) به نوکته وه سفی دیموکراسی کردو ووتی: له دوو وشه پێکهاتوو ه یه که میان یۆنانیه دیمۆس واته (حوکم) دووه میان (کراسی) عه ره بیه که واته دیموکراسی مانای (حکم کراسی)!! له کوردستانیش شه ر له سه ر ده سه لات ده کرێ که چی هه موو لایه کیش به خۆ ده لێن دیموکراسی، له کاتی که دا ده ست گۆژی ده سه لات و قایل بوون به نه نجامی سندوقه کانی ده نگ خالی جه وه هه ری دیموکراسیه و له و سه رده مه دا، هه رچه نه ده دیموکراسیه تی کوردی زور پێشکه و توتوتره له دیموکراسیه تی عه ره بی نیستا، به هه ر حاڵ چونکه دیموکراسی نایدۆلۆژیا و پاره و به رنامه و مه بادینی چه سپا و نین، زیاتر په یانیکی سیاسیه نه که پاره و ی سیاسیی،

<sup>1</sup> له کۆنگره ی هاو به شی نه فریقی نه وروپی نه و با سه ی کرد.



واته میکانیزمیکه بۆ پتکخستنی ږنگه جیا جیاکان، (لیون برادر) له کتیبی ((political ideology)) وه (جاک لیفی)ش له کتیبی (democracy) زوری تریش وه سغی دیموکراسی به یی لایهن وبی نایدیولوژیا و... ده کهن، بویه تاراده بهک ناوانانی حزب و حکومتیک به (پارتي دیموکراتی) هه له یه، ده شی حزینک لیبرالسی بیت یان لیبرال دیموکراسی بیت، به هه مان شیوه مدرسه ی دیموکراسیش نیه، هه مدرسه یه که به جۆرنیک سوودی لی وهرگراوه، واته هه مرویان له گه ل دیموکراسی لیک جیان، نهو تۆمه ته زۆر به هه له یی ده درتته پال نیسلامیه کان به نادیموکراسی ناوزه دیان ده کهن، که چی هېچیان دیموکراسی نین، ږنگه هه ندیکیان له بهر نوځستانی خۆی زاوژی له گه ل دیموکراسی (یان هه سیستمیک نیجایی ویاو) ده کا. راستیه که ی نهویه له باری سروشتی خۆی دیموکراسی نهو په یان و میکانیزمه ده دا بهر مدرسه نه که تواناکانیان له ږی دیموکراسیه وه به قینیتته وهو کامه یه سه رکه وتوو گوځاوه. بویه دیموکراسی بهو پله خسته بهند نیه به قوځاغی میژوویی و پتسه کی و گه شه ی سه رمایه داری و مه دنیته و عه فلانی... هند، ههروهک (سالان سورین) له کتیبی (ما هي الديمقراطية؟) ده لی دیموکراسی نایه ته دی بی عه لمانیه ت<sup>۱</sup>، نیستاش عه لمانیه تی کوردی و عه ره بی سه ر له نوی نهو بانگیشیمان زیندوو کرده تته وه و ده لئین دیموکراسی نهو کاته دیتته دی که نایین و سیاست لیک بکریتمه...!! نهوه یان چ په یوهندی به دیموکراسی نیه، نهوه مه زه به ی میکانیلی و هۆزیه، نهوانه بیانوی دیکتاتورانه که له دیموکراسی ده ترسن، نه گینا دیموکراسی ږنکه وتتیکه و به ره ه می سه عاتیکه له هه موو سه رده م و له هه موو ناستیک و زه مان و زه مینیک ده کړی، چاکترین نمونه ش دیموکراسی سنگالو نایجیریا و هندستان و... زۆر ولاتی تو، لیته ده دیموکراسی نهو میکانیزمه ده بیت که کامیانه میلله ته هه لی ده بۆژی، نیتر که هه لېبۆژدرا مانای هه لېبۆژدنی دیموکراسی نیه، مانای نهویه نه وه ی هه لېبۆژدرا ده بی

<sup>۱</sup> خۆ دیموکراسیه نه یینه که که په دېلېرو نه عملانی و نه راسحالی هه یوو.



پهیره‌وی دیموکراسی بکا وهك زۆریه‌ی ره‌وشه‌نیرانی‌ش وای تیگه‌یشتون- نه‌خیره‌، نه‌و مدرسه‌یه‌ به‌رنامه‌ی خۆی په‌یره‌و ده‌كا كه‌ له‌ رۆی دیموکراسیه‌وه‌ ده‌نگی دراوه‌تی جا چ شیوعیه‌ته‌، چ سۆشیال دیموکراته‌، نیسلامه‌، لیبرال دیموکراسه‌، واته‌ دیموکراسی هه‌ریه‌كه‌ له‌ لیبرالی وشیوعی ونیسلامی ده‌دا به‌لام خۆی نه‌ لیبراله‌و نه‌ شیوعیه‌و نه‌ نیسلامیسه‌، به‌و شیوه‌یه‌ی زۆر به‌كورتی باسیکیان ده‌كه‌ین.

## ۱. لیبرال دیموکراسی:

به‌شی زۆری عموامی خه‌لك و ره‌وشه‌نیرینکی زۆر (دیموکراسی) و( لیبرال دیموکراسی) تینك‌ل ده‌كن، بۆیه‌ هۆی كۆمه‌لێك كیشمو هه‌له‌سه‌نگاندنی چموت، له‌ كاتیكه‌دا دیموکراسی ته‌نها میكانیزمیكه‌، نایدۆلۆژیا نیه‌، رێباز نیه‌، لیبرال دیموکراسیه‌ رێبازینکی كۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌ وه‌ سیسته‌مینکی تیروانیسی ژیانه‌و رۆژناواش پیشه‌نگیه‌تی، كۆمه‌لێك گۆرانکاری به‌سهره‌یتاوه‌، له‌ كۆتاییدا هه‌ر هه‌مان مانا ده‌به‌خشێ و نه‌و مدرسه‌یه‌ ده‌یه‌وئ كۆمه‌لگه‌یه‌کی لیبرالی و رێبازینکی نابووری سه‌رمایه‌داری دروست بكا له‌ رۆی پرۆسه‌ی دیموکراسی، نه‌و سیسته‌م و شیوازه‌ نوێ نیه‌و زادی (عه‌وله‌مه‌)ش نیه‌، به‌لكو به‌ره‌مه‌می پرۆسه‌یه‌کی هیتروویی سه‌رمایه‌داریه‌، دیموکراسیه‌تیکه‌ گه‌مارۆ دراوه‌ به‌ سیسته‌مینکی كۆمه‌لایه‌تی لیبرالی بۆیه‌ هه‌رچه‌نده‌ به‌رواڵت پینكه‌ساتوو له‌ فره‌ لایه‌نی و سه‌ربه‌ستی بیرورو نوێنه‌رایه‌تی په‌رله‌مان و یاسای ئۆپۆزیسیون و ده‌ست گۆڕی ده‌سه‌لات ... به‌لام له‌ كۆتاییدا هه‌ر ده‌سه‌لاتی سه‌رمایه‌دارانه‌ به‌سهر زۆریه‌ی گه‌ل، له‌ جه‌وه‌هه‌ردا مانای هه‌ر شیوه‌ی نه‌و گه‌لمیه‌ له‌ یۆسانی كۆن، ته‌نها بۆ چینیكه‌، چینی بورجوازی، بۆیه‌ ناوه‌قی ماركسیه‌كان نه‌بووه‌ كه‌ به‌و جۆره‌ سیسته‌مه‌یان وتوو دیموکراسی بورجوازی، هه‌رچه‌نده‌ له‌ هه‌موو مدرسه‌كانی



تر له ديموقراسى نزيك تره كه چى ديسان له ديموقراسيه په سته كه زور دووړه،  
چونكه:

- أ. نمو نوټنر پهرله مان و حكومه تهى همل ده بټيرين ديسان همر كه مایه تپه كن  
به سهر زور ایه تپه ، زور بهى جار نوټنهرى پمر وده ندى همل بټير ناكهن.
- ب. نمو دهنك دانه همل خه له تاوى تپايه، و ده ستوره كان پيگرن له گزړانكارى  
پشه يى، و ديموقراسيشيان ته ننگه بهر كړدووه.

## ۲. د دهره سى شيعيه تا:

خوى بهرنامه په كى تيرو ته سله، (ديكتاتورى پروليتاريا) ش په كنى له كوله كه  
بنچينه يه كانيه تى، بويه له روى واقعى برتسى بوون له كوله ټيك پښتى  
ديكتاتورى په سمى، زور به ناسته ننگ جينگى جوړه ديموقراسيه ك كراوه له  
قوناغيتكى گواسته وه به ناوى (ديموقراسى ناوه ندى)، نه وه ش همر ديوټيكى ترى  
ماناى ديكاتوريه، نه وه يان له كاتى تواناو ده سله لاثى په هابيتيان، به لام وه  
هزيتيكى شيعى بټ به شدارى ژيانى سياسى له گله حزب و لايه نه نا شيعيه كان،  
نه وه يان مه يدانتيكى مشه و مري خه ست بسووه، به شيتكى په سته نى  
شوعى (چه پيه كان به گشتى) باوه يان به توندو تيژو نير هابانه هه بوه له دژى دام و  
ده زگامى سهرمايه دارى به حزب و لايه نه سياسيه كانيش، به شيتكى تريش كه زياتر  
(نقرو شيعيه كان) بووينه پيتيان وابسووه ده شيت له پټى ديموقراسيانه بيناى  
سوسياليستى و دوايش شيعيه ت بكري... بهو بنه مایه وه چرونه ناو مل ملاتسنى  
ديموقراسيه كانو بهر جهسته يه كى راسته قينه ترى شيعيه تيان پيش كهش كړدووه  
له چه ندين ولات، خه ريك بسو بگه نه ده سله لات له وانه حزبه شيعيه كانى  
فه په نسا، برتغال، نيتاليا، ..... واته له قوناغيتك له قوناغه كان ده شى ديموقراسى  
وهك نامرازيتك له خه مته شيعيه ت وه رگيريت، نهك ديموقراسى خوى نامانج



يېت .... نەگىنا سەرانى شىوعىيەت ھەردەم ديموکراسىيان بە نامرازىكى بورجوازيانە لە قەلەم داو، وەك خزمەتكارىكى سەرمایەدارى.

## ۲. مەدرەسەى سۆشالیستىيەکان:

لە راستیدا ئالتێردا - واتە سەبارەت بە ديموکراسى - ھەردوو سۆشالیستى سەربە پێيازى مارکسى و سۆشال ديموکراسى و ديموکراسى لىكجياپونەو، ناو لە سۆشالیستى مارکسى نرا "سۆشالیستى زانستى" تا بە تەواوى لە سۆشالیستەکانى تر جياپکرتەو بە تايبەتى (سۆشال ديموکراسى) کە بە (دوو پروپى) و خراتر لە سەرمایەدارى باس کراو لە لايم: مارکسى، ئەنجېلس، لىنن،.. لە کاتىکە سۆشالیستى زانستى ھەمان ھەلۆستى شىوعىيەتى سەبارەت بە ديموکراسى ھەبوو، کەچى سۆشال ديموکراسىيەکان زۆر جياواز بوینە، ئەنانەت لە گەل ئۆرۆشوعىيەکانىش، سۆشال ديموکراسىيەکان لە نامانجە بنەرەتەکانىش ھەندئ مەبادىنى سۆشالیستيان خەفە کردو بە مەبدەئى ديموکراسى ڕەسەن و ڕاى جەماوەر و.... بەلام لە کۆتايىدا ئەوانەش ھەر ديموکراسى نین بەلکە دەیانەوئ کۆمەلگەيەكى نىمچە سۆشالیستى لە پرووى ئابوورى پىک بەيئىن لە ڕىکى پرۆسە ديموکراسىيەکان.. بۆيە ناويان نراو سۆشال ديموکراسىيەکان.... ئىستائەزموونەکانى ئەو مەدرەسە سەرکەوتو تر بوو لە ناو شىوعىيەت و سۆشالیستەکانى تر.

## ۴. مەدرەسەى ئىسلامى:

ھەر وەك لە مەسەلەکانى پيششوش دەرکەوت کە ھەريەکە ڕىنگاو بەرنامەو نامرازە کۆمەلایەتەك دەگرتەبەر بۆ پەيڕەوکردن و پيششەشکردنى نمونەيەكى کۆمەلگەى دادگەر، لە نەجامداو لە کۆتايىدا کۆمەلگەيەكى ديموکراسى دروست ناييئت و ھەر خودى فەرمایشتى (کۆمەلگەى ديموکراسى) چەوتە، بەلکە



کۆمه‌لگه‌یه‌کی لیبرال یان شیوعی یان سۆشیالیستی یان نیسلامی یان تیکه‌لنک له‌وانه دروست ده‌بیت، به هه‌مان شیتوش به‌نامه‌ی نیسلام وا ده‌خزیته مه‌ل ملاننن دیموکراسیانه بۆ وه‌رگرتن و پیتشکه‌شکردنی نمونه‌یه‌کی نوێی کۆمه‌لگه‌ی نیسلامی، به‌لام ده‌بێ بزانن که به‌نامه‌ی نیسلامی وه‌ک به‌نامه‌عه‌لمانیه‌کانی تری وه‌ک: (شیوعی و سۆشیالیستی و لیبرال و ...) نیه که به‌رده‌وام ده‌ستکاری بکریت و زیاده که می تیندا بکریت، یان زاو زتی پی بکری له‌گه‌ل مدرسو رییازو ته‌وژمی تر، به‌لکو به‌نامه‌یه‌کی تیرو ته‌سه‌له جینگه‌ی هیچ هاوردیه‌کی تینا نابیته‌وه، به‌نامه‌یه‌کی چه‌سپاوه بۆ کۆمه‌لگه‌یه‌کی گۆراو، نه‌و به‌نامه‌یه‌ی له‌سه‌رده‌می نهمانی و مرۆف فروشتن و ناهه‌وت له‌ چال نانه‌وه کۆمه‌لگه‌یه‌کی بالایی پیتشکه‌وتوو نمونه‌یی دروستکرد هه‌مان به‌نامه له سه‌رده‌می نینته‌رینیت و فابریکه‌ی بالاو عه‌وله‌می قی دروست ده‌بیته‌وه، نیستا وانکه هه‌ر مملاتن له‌گه‌ل مدرسه‌کانی عه‌وله‌مه ده‌کا به‌لکو به‌ تاکه چاره‌سه‌ر بۆ هه‌موو کۆمه‌ل خۆی گه‌له ده‌کا، که‌واته په‌یوه‌ندی نیسلام و دیموکراسی په‌یوه‌ندی زاوژنی نیه، هاوبه‌ش نیه، ته‌واوکهری په‌کتریش نین، دیموکراسی ته‌نها نامرازینکه بۆ گه‌یشتن به‌ نیسلام، واته قۆناغینکه له‌ رینگه، له‌ کاروان، له‌ نیوان (سفر)و (یه‌ک‌دا)، بۆیه حوکمه‌کان له‌سه‌ر دیموکراسی به‌ زه‌مان زه‌مین و ویتسگه‌ی پینگه‌یشتنی کۆمه‌لگه ده‌گۆڕن .... نه‌گه‌ر ناستی کۆمه‌ل له‌ نزیک سفر و ژیر په‌ک بیت جیا به‌ له‌گه‌ل نه‌وه‌ی له‌ سه‌رووی په‌ک بیت، نه‌ قه‌بلاندنی نه‌و (ناسته‌به) بوویشه هۆی به‌ریابوونی ده‌مه‌ته‌قتیه‌کی بێ پسانه‌وه له‌ ناو نیسلامیه‌کان له‌ به‌اره‌ی دیموکراسی، که به سه‌ره‌کی ده‌بته سی به‌ش :

به‌شی په‌که‌م: به‌ تاکه رینگای گه‌یشتن به‌ نامانی ده‌زانن و هه‌تا ده‌بکه‌ییننه پله‌ی هاوبه‌شی شه‌ریعت.

به‌شی دووه‌م: به‌ کوفری ده‌زانن.



بهشی سیتیهم: نو به شه زیاتر واقعیا نه ترو سهرکه وتوو تره که بهر ټنگه په ک له رټنگه کانی ده زانی له کات و سات و قوناعی خوی.

نموی په کم و دوو هم وه که له توژینه موه کانی ژوریهی زانایه کانی سهرده می رابوونی نیسلا می دهره که وی که لیبرال دیموکراسی و دیموکراسی ټنگه ل کردووه..... بویه هدریه که به جزییک دیموکراسی به رټیازیک کومه لایه تی و سیاسی له قه لوم داوه و ناوی وه: (أسلوب الحياة، دین المعاصر، عقیده الديمقراطية، ..... ) به پال وه ناوه، هه موه نو ناوو هاوه لئاوانه ش هه لمن .... نه وانه ده ش لیبرال دیموکراسی بن به لام دیموکراسی نو سیغه تانهی نیه، به تاییه تی دیموکراسی نیستا مانا پمه نه که شی گزواوه وه که له پیشو باسکرا، زیاتر مانای (دهست گزوی دمه لات، نازادی بیروا، هدی معارزه می، سهروهی یاسا بژ گشت، ..) هه موه نو نیجایانه به جزییک له جژه کان له نیسلام دا همیه، به لام له هه مروشیان لیک جیایه و .... هه به نمونه له دیموکراسیدا (معارزه) هه میشمیه نه گهر به شداري (حوکم) نه بوو ... که چی له نیسلامدا نمرکی معارزه دوزینه موهی به لگهی بی شمرعیه، واته هه میشمی نی یه، له سمر هق لایه نگریه تی وله سمر ناهق ناته با ده بیته. هه موه ها ده بینن بالاترین شتوهی دیموکراسی (یان دیموکراسی نیجایی) له ناو نیسلام ساغ ده بیته موه، با سمرنج بدین: راستی مانای دیموکراسی بریتیه له (الولاية للشعب) له وه شدا وه باسما ن کرد کومه لیک سه لیبایتی هه بوو، سه لیبایته کانیش له سروشتی نو (شعب) ده دیت که نوزان و نه قام و عوام و ... زاناو پسپوژ ټنگه له، به لام کاتی نو (شعب) هه سهروهده ده بیته و گه شه ده کات بژ پلهی (نومه) که نه زانی و نه قامی و عوامیه تی تیا نامینتی نهوا (ولاية للشعب) ده بیته (ولاية للامة)، نهوه ش (مقاصد) ی بنچینهی حوکمی نیسلامه ... بهو شتوهیه (دیموکراسی سه لیبی) دیموکراسیه نرم و دواکه وتوه که یه له گه ل نیسلام ناکوکه نه گینا (دیموکراسی بالا) ناکوکه نیه له گه ل بیرو نیسلام، نو دؤخه بژ هه ردوو جزیی دیموکراسیه که راسته



چ نه سینه که (پاسته خوږه که) چ گؤږاوه که (ناپاسته خوږه که)، نه وکشانه هر زاده ی نو دم ودمته نیه نه گهر به ووردی سرغی بدهینی دهبینن شوهش دهچتهوه کیشه کانی فقهی کون، به شیک پینان و ابرو شریعتی خودا له خودی شته کان همیه بویه وه پیویستی به شمیری بهره بهره دیته جی به جی بوون، نه گهر په یامیشی له گهل نه بویه، نه ورده ته پتی وایه عقلی به شمیری راست و دروستیش ده گاته هه مان راستیه کانی په یام له دوا گهشتی گه شه سندنیدا، هرچی لای تره عقلی پی ده ست کورته و ته نها په یام به تاکه سرچاوه ی داد گهری داده نی، نیتله گهل سهره تاکانی دیموکراسی له گهل (حکم الشعب) ناته با ده بی نه و پتی وایه حوکم ته نها نی خوایه، لاکه ی تریش پتی وایه حوکمی خوایه، به لام چونه تی پتی گه یشتنی به دیموکراسی و عاقلانه له هه موونا مزه کانی تر چاک تره، شوهش زیاتر له سهرده می کون ونیدا سرکه و توتر بویه به هوی بهرنامه کانی چاکسازان.

که واته شمیرکی بنچینه یی بزوتنه وه نیسلامیه کان له فمزای دیموکراسیدا گه شه پیدان و پمرو مرده کردنی تاک و کومه له بهره و پینش و بینا کردنی ژیرخانی نه خلایق و فکری نو کومه لگویه، نو کانی به نؤتوماتیکی خوی دهبیته کومه لگویه کی نیسلامی نه گهر ده سه لاتداران له دیموکراسیه ته که په شیمان نه بنه وه... نه وهش ده وازه ی چاره سرکردنی تیک گیرانی یه کجاری نیتوان دیموکراسی و فکری نیسلامیه.

\* تبیینی: هه لیه ته جاریکی تر له زارواوه کانی فیکری نیسلامیدا ده گهرینه وه سر نه و بابه تانه.



## نهمونونه نوټګانې:

لیرۀدا که متر مهبهستان له دیموکراسیۀتی پوژناوایه که خاوهن که لټوریکي میژویو و زه مینه کی ناینی مسمیحی بڼ سازاوه گه ماروډراوه به لیبرالیۀتی کؤمه لایۀتی و نابوریۀ کی سرمایه دارانه، وای لهو دیموکراسیۀ کردووه (مسمیمر) بیت، بڼیۀ دهینین زیاتر له یک سده به نمو دوو حزبیۀ نه مسمریکی به نؤره فرمانپوهان، زیاتر مهبهستان له نهمونی ولاتانی موسلمان نشینه، له دواي شکستی شیوعیت له ۱۹۹۰ به دواوه جؤړنک دهر وازه ی دیموکراسی ناوه ناوه ده کرتۀوه به خیرایی داده خړی، لهو ولاتانی که بڼ ماویۀ کیش بیت دیموکراسی به راستی لی نه هابتیتۀدی. نمو به خیرایی نمو لایۀنانه گشۀی کردووه که خاوهنی بهرنامو پمروهرده و نلینډلؤژیا و ..... به پیچۀوانۀش هه مو نمو لایۀنانه شکستی خواردووه که خاوهن بهرنامیۀ کی نامه بدنی و عملانی سووه که هر خؤویست و بن خزمۀتګوزاری بووه، بڼیۀ بینیمان له ولاتانی جمنانیر، نوردن، تورکیا، بهرین، مغریب، نایجریا، پاکستان، مالیزیا، همدنی ولاتی تر ... له هه مووی نیسلامیۀکان زؤر به خیرایی لیتی سرکه وتووبوون، هؤیۀ کۀش ساده ساکاره، نوویۀ نیسلامیۀکان دولۀ مهنن له بهرنامو فکرو مبادیۀکان که به شی هه موو کسمی پیویۀ، که چی حزیۀ عملانی و دهسۀ لاتدارۀکان دولۀ مهنن له ماددو زه برو زهنگ، ماده که بڼ که مایۀ تیۀک و زه برو زهنگۀ کۀش بڼ زؤرایۀتی، بڼیۀ له دیموکراسی ونازادیدا زؤرایۀتی دنگ به ناسانی له عملانی و دهسۀ لاتداران لاده او نیسلامیۀکان دنگی گه لی زؤریان دهینا، به لام به شی هره زؤر لهو ولاتانه به پشتیوانی پوژناوا لهو دیموکراسیۀ راستۀقینه پشتیمان ده برونه، جؤړنک له دیموکراسی دتاشرا که هیزه سره کی وکاریګریۀکانی لی هاویر دهکرا، نینجا حیزی دهسۀ لاتدار تنها له گه چنند حزبو کمو لایۀنی و دهچوو نیو پړسۀ که که دهرچوونی خؤی مسؤګر بیت، نمو دیموکراسیۀ جیهانیش روون تر درده که وی پوژر به پوژر به تایبۀتی لهو هه موو خؤریشانده



بسیاری و نازکیه‌کافی و لایقانی لایقانی له جه‌نگی عیراقی ۲۰۰۳ که دیموکراسی و  
رای گشتی و زواریه‌تی ده‌نگ و شه‌ریه‌تی ده‌ولی... به‌رام‌بهر هیتز هر  
ژیرک و سووه.



(٢١)

## BI-PARTY

## سیستمی دوو حزبی نظام الحزبین

سیستمی دوو حزبی چه مکیکی سیاسی سمریه خویه، مه بهت لیتی نهریه له ولایتیکی دیوکراسی دوو حزبی سهره کی بۆ منافسه ی دهسلات چالاکسی سیاسی ده کم، حزبی سییه م و چوارم و... ههیه بهلام پۆلتیکی وایان نه، عاده ته به نۆره دهسلات دهگرته دهست، نهک دوو حزبی منافسی جهنگی له پیناو دهسلات وهک نهو نهزمونلنه ی له کوتایی سده ی بیستم ههریه که له: کوردستان له نیوان (پ.د.ک) (ی.ن.ک) پرویدا، له چاد له نیوان (حسین ههبری و غۆکۆنی عریلی)، له یه مهن له نیوان (حزبی سۆشیالیستی و حزبی کۆنگره)، له نهنگۆلا له نیوان (یه کیتی نیشتمانی به سمرۆکایه تی ساقمبی و بهری میلی به سمرۆکایه تی نۆگستینۆنیتۆ له سالی ١٩٧٦ به داوه)، راسته نهو نهزمونلنه دوو حزبی بویه بهلام دیوکراسیانه نین و زیاتر دوو حزب و دوو دهسلاتیشیان به خۆ داوه بۆ نهوه ی بگهرپنسه وه دهنگی میللهت، سیستمی دوو حزبی دیوکراسیانه نهوهیه که له نهجمای دهنگی میللهت و چالاکسی سیاسی دروست بویه، ههریه که یان که دهنگی سهرکه و تن دههتین که متر پتیرستی به دهنگی حزبی منافسه که یان حزبیکی تر دههتیت بۆ هاویه یانیسه تی و تهواوکردنی ژماره ی یاسایی یه که ی بۆ حکومت دروست کردن، نهوه ی تر جاری جهنگ نادا به لکو دههتته معاره زهیه کی یاسایی و تا ههلبژاردنیک تر، دهتوانین دوو نمونه ی زۆر بهناوبانگ لهو سیستمه وه گرگین یه کیان بهریتانیا بوو نهوه ی تر نههریک، که مێک ههلهسته له سهر میژووی نهزمونه کانیان ده که یین بۆ چاکتر تیگه یشتن:



### نمونه‌ی یه‌کهم - نه‌زمونی به‌ریتانیا (کریکاران و پاریزگاران):

له سالی ۱۶۸۰ز را بمره بمره لیك نزیك بوونه‌وه‌یه‌ك سهری هه‌لدا بۆ به‌كخستنی راو‌بو‌چوون و پالیتروای بۆ ده‌سه‌لات له لایهن كۆمه‌لیك خه‌لكی بازرگان و پیشه‌سازو ته‌كنۆكرات كه پێ‌پیان ده‌وترا (ویگ - دوا‌ی له چینی بر‌جوازی خه‌ملی)، چینی دووهم زیاتر نه‌و خه‌لكانه بوون كه ده‌ره‌به‌گ و جوتیاری گه‌وره و پیاوانی ناینی و لایه‌نگریان له پاریزگاران داب و نه‌ریتی به‌ریتانیای په‌سهن ده‌کرد پێ‌پیان ده‌وترا (تۆری)، چینی یه‌كهم زیاتر ناره‌زووی گۆزانیان هه‌بووه كه‌چی چینی دووهم (تۆری) نه‌وانه (عافزكار - پاریزگار) زیاتر كۆنه‌په‌رست بوینه، دوا‌ی له چاك‌سازیه‌كانی (۱۸۳۰، ۱۸۷۶، ۱۸۸۴) به‌ ته‌واوی بوونه دوو حزبی لیبرال (نه‌حرار) پاریزگاران، له كۆتایی سه‌ده‌ی (۱۸) حزبی کریكاران دروست بوو تا گه‌یشه ناستیكی چالاك، له نیوان ۱۹۲۲ تا ۱۹۳۵ بووه سیسته‌می سێ حزبی (کریکاران، نه‌حرار، پاریزگاران)، له دوا‌یدا (حزبی نه‌حرار - لیبرال) به جیما، سیسته‌می دوو حزبی له دوا‌ی ۱۹۳۵ خه‌ملی له (کریکاران و پاریزگاران)، ته‌نها له دۆخه سه‌خته‌كان هه‌لو‌بسته‌کانیان هاو‌به‌ش بووه وه‌ك له جه‌نگی جیهانی دووهم به سه‌رو‌کایه‌تی (چمرچل) له سالی ۱۹۴۵ بۆ یه‌كهم جار کریکاران بر‌دیانه‌وه له هه‌لبۆاردن نیتر تا نیستا به نۆره ده‌سه‌لات ده‌گرته ده‌ست.

### نمونه‌ی دووهم - نه‌زمونی نه‌مه‌ریکا (کۆماری دیموکراسی):

له دوا‌ی سه‌ربه‌خۆیی ۱۷۷۶ز و گه‌شه‌ی کێشه سیاسیه‌کانی ده‌سه‌لات زیاتر سیاسه‌تمه‌داران بوونه دوو‌به‌ش (نه‌ك دوو حزب)، یه‌کی‌تیه‌كان به سه‌رو‌کایه‌تی (هاملتۆن) و کۆماریه‌كان به سه‌رو‌کایه‌تی (جیفرسۆن)، نه‌و دابه‌شیه له سه‌رده‌می ج. واشنتۆن بوو، نه‌ویش زیاتر لایه‌نگری (یه‌کی‌تیه‌كان) بوو، دوا‌ی ته‌واو بوونی هه‌ردوو ده‌وره‌که‌ی ج. واشنتۆن له سالی ۱۷۹۶ هه‌ملانی‌یه‌کی سیاسی توند له



نیوانیان پیدا برو لهسمر هه لئواردن سمرۆکی نوێ، همیه که له (ج شاده مز) پالئیراوی به کیتیه کان و (جیفرسون)یش پالئیراوی کۆماریه کان برو، له نه نجاما ناده مز دهرچوو، له سالی ۱۸۰۰ نۆرهی کۆماریه کان هات و ده زچوون، له سالی ۱۸۲۸ به کیتیه کان ناوی خۆیان گۆپی بۆ (دیوکراسی)، کۆماریه کانیش به سمرۆکایهتی (ابراهام لینکۆلن) وهك خۆیان مانهوه، له جهنگه ناوخۆیه کانیا دا بهره بهره نهو شتیه حزیهی وهرگرت، له سالی ۱۸۶۰-۱۹۳۳ کۆماریه کان وهك تاکه خزیته که گۆرهبان بسون... تا (رۆزفلت)ی دیوکراسی دهسه لاتی وهگرتهوه له ۱۹۳۲ وه تا ئیستا ههر به نۆره دهسه لاتی دهگرته دهست وهك سیستمیکی دوو حزبی<sup>۱</sup>، دوو حزیه کهی سیستمی نههریکا توندتره، رهنگه له بریتانیا مۆلهتی نهو سیستمه درێژه نهکیشی.

نهوهی سهررو دوو نمونهی میژووی بو له دروست بسونی تهو سیستمه، بهشتیکی زۆر له لیکۆلهوه ران پێیان وایه تهو جۆره سیستمه به جۆریته که دیکتاتۆری و یان (دیکتاتۆری دیوکراسیانه)ی له قه لیم دهدهن، چونکه زۆریه دابهش و دارشتن و پتکهاتنی هه لۆیستی تهو دوو حیزبانه لهسهر بنهچینهی بهرژهوهندی چینه بالاگانه، حزبی بهرژهوهندی لێ دهرده چیت نهك مه بادیشی، نیت رۆلێکی زۆریه چینی هه زاری تیا نامینن، به لام ئیجابیاتیشی نهوهیه به سانایی حکومهت پتک دههینن، بریار دهدهن، کاروبار راده پهرتین بێ قه میران، به کسهر دهنگی یاسایان تهواوه بێ (نیشلاف) که به کتیکه له قهیرانه کانی تهزموونی دیوکراسی و فرهیی وهك نهزموونی ی فرسا که ماوهیه که لهو قهیرانه وانا لایبو، ههر کابینهی حکومهت دهگۆرا.

نهو جۆره سیستمه له پۆژناوا زۆر درێژهی کتیاوه، وایستا له عهوله مه ناسۆی فره حزبی لێ سهری هه لئاوه، له حیهانی سێهم نهو جۆره دوو حزیه چ به دیوکراسی چ به نادیوکراسی ته مهن درێژ نیه، له تورکیا (نه جمویدو دیویریل)

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر برهانه -النظم في العالم المعاصر- د. سعاد الشراوى. النظم السياسية د. مشهدانی



چهند سالتیک له ههشتا کانی سدهی راپور و دوو به هاو تایی وا هاتن، دواي گهشه کردنی (حزبی رپه فاهو - حزبی دادو پهر پیتدان) نیسلا می نو هاوسه نگی می هه لته کاندو لهو ساته ی نورین هیچیان تاکه کورسیه کیان نیه له پهر له مان، همروه هاش نه زموونی یه مهن له نیوان همردوو حزبی سوشیالیستی (علی ناصر) کوژنگره ی (علی عبدالله صالح) تنه ا چهند سالتیکی خایاند (حرکه الاصلاح) نیسلا می وه ک هیزی سیبیم که و ته مهیدان و له هه لژاردنی ۱۹۹۳ (۶۳) کورسی هینا، حزبی سوشیالیستی تنه ا (۵۶) کورسی هینا، حزبی کوژنگره (۱۲۱) کورسی هینا کوتایشی به سیستمی دیارشی (دوانه یی) هینا.

همروه ها له پاکستان له نیوان (راییته ی نیسلا می - به سمر و کابه تی نه واز صشریف) (حزبی گل - به سمر و کابه تی بنه ماله ی بوژو) ماو یه ک نهو هاو تاییه پمیدابوو، دواي راییته ی نیسلا می به شتوازی دیوکراسی به یه کجاری زال سو به سمر گوژپان تا کوده تاکه ی (په رویز مشرف)، له کینیا ش به هه مان شتوه (یه کیتی نیستمانی) (یه کیتی دیوکراسی)، ... له کوردستانیش له دواي ۱۹۷۶ سیستمی دوو حزبی به نادپوکراسیانه به رده وام سووه تا نیستا، (پ.د.ک) (ی.ن.ک)، له یه که م هه لژاردنی نیمچه دیوکراسی له ۱۹۹۲ (پ د ک) ۴۶٪ دهنگی رابهریشی ۴۸٪ ، ۲۵۶۷۲ دهنگی له یه کیتی زیاتر هینا، به هه مان شتوه نهو دوو حزبه ش وه ک جیهانی سیبیم وا پیده چن هیزی سیبیم له سمر دهستی نیسلا میه کان جینگه به سیستمی دوو حزبی له کوردستانیش لیژ بکا. نهو وه ستانه ی له سمر شتوه ی سیستمی دوو حزبی دهق ده گری له جیهاندا گوژپانی زه حه ته، به لام له جیهانی نیسلا می نهو گوژپانه تنه ا به (نیسلا میه کان) ده گری چونکه هیزی گوژپان له نیسلام دا خهسته، بژی زوژبه ی سیستمه کانی دوو حزبی چ به دیوکراسیانه چ به نادپوکراسیانه له سمر دهستی نیسلا میه کان کوژتایی پیتها ت. له ههر ولایتیک نه گهر زیاتر له دوو حزبی لی پمیدابوو که قورسایان بایی نهو نه بی به تنه ا حکومه ت دروست بکا، نهوا سیستمی فره حزبی پی



دهوترئ، هه لېته هه مرو نهوانه له چوارچيويه سيستمىكى فراوانترى  
 ديموکراسى که به (فره لايهنى - تعدديه) ناو دهبرئ.







(۳۲)

pluralism

التعددية

فره لایه‌نی

چه‌مکینکی سیاسییه مەبەست لیتی بوونی چەند لایەنی سیاسی لە چوارچێوەی دەولەتێکی دەستووری سیستم دیموکراسییە، زۆرجار فرە لایەنەکی پڕۆتەتی دەکرێ وەک لە جیهانی عەرەبی زیاتر، بەلام حزبی سەمێرکەرە سەرۆکی هەتا هەتایە ... لە ژێرەو دەولەتی نەدستوری و مولکیەتی دەولەت (پاشای نەدەستوری) دەسەلات دارە، ئەوەیان فرەلایەنی ساختەیه.

لەو سیستمەدا وەک پێشوو نە، زیاتر پێوستی بە هاوێ پانیەتی و لیستی هاوێش دەپێت هەم بۆ هەلبژاردن هەم بۆ پێکھێنانی حکومەت و بەردەوامیەکی، نەگینا زۆربەی جار پروپەرۆی قەیران و ناشارامی دەپێتەو، زۆرجاریش سودا و سوداکاری ماددی بەرامبەر نەو هاوێ پانیەتیە دەکرێ بۆ وەرگرتنی پادە یاسایی دەنگەکان، زۆرجاریش نەو دۆخە رەنگ دەداتەو سەرباری نابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و هەتا سایکۆلۆجیش بە سەلبی، بۆیە هەندێ لە زانایان پەختی توند ناراستەیی نەو سیستمە دەکەن، هەتا (ملک فیصل) ی بەکەم شای عێراق لە ۱۹۲۱ زۆر دژی فرە لایەنی سیاسی و حزبی بوو، بەلام سیاسەتی بالائی بریتانیا بێ دەنگی کرد، لە لایەن زانایانەو نەو سیستمە بە نامەرازی دابەش و پارچە پارچەیی میلەت حسیب دەکەن، شەرە دەسەلات و بەرژووەندی پەرستی و چەند روویی و گواستەووی وەلاتنوسەنگەر ... وەک لایەنی سەلبی نەو سیستمە، سەرباری قەیرانی گۆڕانی خێرا، حکومەت، ئەنەت لە فرە لایەنی ۱۹۴۶ تا ۱۹۵۸ (۲۱) کابینەیی وەزارەت دروست کراو گۆڕا.



به ټیټکړایی له کڅماری سټیټه می فریسا نژیکه ۱۰۰ کابینه دروستکړاو گټوړا.... تا دیگول له ۱۹۵۸ هاریایمانیه کی دروست کړد، نیتړ شو قهیرانه کهم بڼوه بڼو نیوان راست ږوه کانی-دیگولی و چه پ ږوه کانی سوشیالیستی،.... بڼیه نهو سیستهمه له چاو دیکتاتوریت وسیستمی شمولی نیجاییه نه گینا غوونمیی نیه، نیستا دیسان نه خشمی سیاسی وا ده گټوړی، حزبی سهره کی بهره و لاهه کیمو پیچه وانه ش، به تاییه تی له جیهانی نیسلامی که بزووتنوه نیسلامیه کان که ورتونه ته گټوره پانی سیاسی به شتوازیکی دیموکراسیانه وا بهره بهره کڅتایی به سیستمی فره لایه نی و هتا دوو حزبی ده هیتړی ههروک بینرا له جفزانیر له ۸۶٪ ی ده نگیان هیتاو بن پتویستی به هاوړه پانی له گهل هیچ حزبیکی تر، (به ره ی شقازی نیسلامی جزائر) به سهروکایه تی پږفسور عهباس مه ده نی دهیوانی حکومت پټک به یتیت به هوی خدمت و دلسوزیه کی به رده وام بیت، ههروها له تورکیاش له فره لایه نیوه (حزبی دادو په رپیدانی نیسلامی) دهنگی ته وای هیتا وه تاکه حزب له دهسه لاتدا.... به لام نه زموونی جه زانر به دیموکراسیه له لایه نی دهسه لاتی سربازیه وه وهرگټردراوه بڼو دیکتاتوریوه... بڼیه نیستا جیهانی نیسلامی له گهل بوونی دیموکراسی راسته قینه یه کسه ر کڅتایی به فره لایه نی دټ.

شو دیاردیه هه ر له جیهانی موسلمان نشین نیه، چونکه فره لایه نی ته و او راست و دروست نیه، له بهرامبر دیکتاتوریته هاته کایه وه هه رله چاو نهویش نیجاییه، نهوا له نهوړپاش رادیکالیه کان بهره و گه شمن وه کان بینرا له هه لټواردنه کانی فده نسا، نه مسا، پروسیا،... هه لټه ته شو تاک حیزه ی سهروو که نیسلامیه کان به دهستیان هیتاو ده هیتن لهو جهوه هه ردا جیایه له گهل تاک حزبی دهسه لاته دیکتاتوریه کانی وه حزبی شیوعی، نازی، فاشی... و حزبه دیکتاتوریه نه ته وه گهریه کان وعملانیه کانی تر، له یه که مدا له ریڼی دیموکراسی و پای میلله ته له دووه مدا له ریڼی دیکتاتوری و نیغلابی سربازی و پای



که مایه‌تی و تاکه که سیکه ، هله‌ته فره‌لایه‌نی زور په‌یو‌سته به دیموکراسی‌موه ، تافره لایه‌نی هه‌بی دیموکراسی پی‌ویسته ، به‌لام همدوویکیان نامانجی نه‌به‌دی و نه‌زولی نین ، له‌کو‌تایدا یه‌کی له‌و مدرسه‌انه دهرده‌چیت نیت کۆمه‌لگه به دیموکراسی‌انه لایه‌نه‌کانی تر خانه‌نشین ده‌کا ، وه‌ک نیستای تورکیا و نیران و فلسطین و زۆر شوینی تریش به‌ری‌وه ن .

### مدرسه‌کان و فره‌لایه‌نی :

نمو فره‌لایه‌نیه‌ی باس کرا له‌ پیتش تر به‌ ناسایی خۆی نه‌وه ده‌قواو ده‌ق هه‌لو‌یستی مدرسه‌ی لی‌پال دیموکراسه ، که تمواوه ره‌نگ دانه‌وه‌ی بازاری نازادو چالاکیه سهرمایه‌داریه‌کانه ، بۆیه فره‌لایه‌نی سیاسی یه‌کێکه له‌ کۆله‌گه بنچینه‌یه‌کانی بنه‌مای لی‌پال- دیموکراسی ، له‌و مدوسه‌یه فره‌لایه‌نی نامراز نیه نامانجیشه ، واته فره‌لایه‌نی له‌ پیتاو گه‌یشتن و دۆزینه‌وه‌ی راستی و دادگه‌ری نیه ، پاساوه‌کانی فله‌سی و زانستیش بۆ نمو هه‌لو‌یسته سیاسی و کۆمه‌لایه‌نی و نابوو‌ریانه نه‌ویه که سروشت و گه‌ردوون به‌ تیک‌پایی له‌ ره‌نگ و جزۆی جیا‌جیا پتک هاترون ، به‌ هه‌مان شێوه‌ش پتکه‌هاته‌ی دهروونی به‌شه‌ری و کۆمه‌لگه‌ش له‌ ته‌بیعاتی جیا جیاو ناستی جیا‌جیا پتکه‌هاتوه‌ ، ناکرێ و ناشن له‌یه‌ک قواو کۆیک‌ری‌ته‌وه ، بۆیه فره‌لایه‌نی به‌ دیاردیه‌یه‌کی ره‌سم و پی‌ویست ده‌زانن ، تا راده‌یه‌ک سۆشیال دیموکراسیه‌کانیش هه‌مان رایان هه‌یه به‌ تایه‌ستی دوا‌ی زه‌ق بوونه‌وه‌ی عه‌وله‌مه و دارمانی مدرسه‌ی شیوعیه‌ت ، نه‌گینا پیتش تر رایان وابوو که فره‌لایه‌نی واقعیته‌که به‌لام مەرج نیه واقعیته‌کی راست و دورست بێ ، بۆیه هاتنیان بۆ ناو نمو واقعه به‌ مه‌به‌ستی کۆتایی هینان به‌ فره‌لایه‌نی و به‌رمو بنیادنانی کۆمه‌لگه‌یه‌کی سۆسیالیزم بووه .

هه‌رجی مدرسه‌ی شیوعیه‌ت بوو ، ته‌واو پی‌چه‌وانه‌ی نمو فره‌لایه‌نیه‌ بووه ، نمو مدوسه‌یه‌ پێ‌ی وابوو حزب نو‌ت‌ه‌ری چینی‌که ، چینه‌کانیش له‌ ناکۆکی (مان و



نه‌مان) دان له‌گه‌ل په‌کتر، بوونی په‌کیان نه‌بوونی نه‌وی تره، بویه فره‌لایه‌نی به‌مرای مارکسیه‌ت دیارده‌یه‌کی پوژنساوایی و له‌خزمه‌تی سه‌رمایه‌داری و چینی برجوازیه، له‌جیانی فره‌لایه‌نی فکری دیکتاتوری پرژلیتاریا هاته‌دی<sup>۱</sup>، که له‌کوژتاییدا ده‌بووه دیکتاتوری تاکه شه‌خس و تاک حزبی به‌ته‌واوی ماناو سیفاتی دیکتاتوریه‌و، له‌سهر نه‌و بنچینه‌یه له‌ولاتانی سوشیالیستی و یه‌کیتی سؤقیه‌ت ته‌نیا بوار به‌(حزبی شیوعی) ده‌درا گوايه نوینه‌ری چینی کری‌نکاره به‌بن هنافه‌سه و هه‌ل‌ب‌واردن، له‌ده‌ستوریش وا تۆمار ده‌کرا وه‌ک به‌پروونی له‌ده‌ستوری سؤقیه‌تی ۱۹۷۷ پوژلی حزبی شیوعی وه‌ک سهرکرده و پيشره‌و به‌تاقی ته‌نها ده‌کسا، به‌لام سهره‌نجام نه‌و تاک ره‌وی دیکتاتوریه‌ی شیوعیه‌ت له‌لایه‌ن کوژمه‌ل پاپیچی پاپرووو کرا، هه‌لبه‌ته‌ نه‌وانه‌ی دژی فره‌لایه‌نن و باوه‌ریان به‌دیاردی (تاک حزبی و حزبی سهرکرده) هه‌یه جگه له‌وه‌ی پاساویان نه‌ویه که په‌یام و پرگاریان پییسه‌بو قوژناغی‌کی میلیه‌ته‌که‌یان یان په‌کجاری، گوايه په‌رینه‌وه‌و ده‌رباز و جی‌یه‌جی‌کردنی نه‌و په‌یامه‌ ته‌نها به‌و حزب و سهرکرده‌یه ده‌کسری... له‌وانه‌ حزبه‌ ناسیۆنالیزمه‌کانی نازی و فاشی، شو‌فینی، فالانژیسی، به‌مسی، تورانی، .... هه‌روه‌ها چه‌پیه‌کان و هه‌ندئ بانی نیسلا‌می سه‌له‌فیش نه‌و باوه‌رو پاساوه‌ی هه‌یه. هه‌رجی هه‌لو‌یستی فکری نیسلا‌میه نه‌وا وه‌ک هه‌لو‌یسته‌کانی تر دووبه‌شی سهره‌کیه له‌نیران دروستی و نادروستی (وه‌ک زیاتر له‌چه‌مه‌که‌کانی فکری نیسلا‌می به‌دریژتر باسی ده‌که‌مین)، به‌لام به‌شی هه‌ره زۆری بزوتنه‌وه نیسلا‌میه‌کان رایان وایه که فره‌لایه‌نی گوژه‌پانیکی نازاده بو به‌مشداری کردنی خه‌لک و ده‌رخستنی به‌رنامه‌کان، مادام له‌هه‌ل‌ب‌واردنی ناینا مرؤف نازاد بیت نه‌وا له‌هه‌ل‌ب‌واردنی عه‌قیده‌ی سیاسیش نازاده، بویه له‌هه‌ره‌ی نیسلا‌میدا فره‌لایه‌نی قه‌ده‌غه‌ ناکا به‌لام تی ده‌کوژن له‌پیتناو نه‌هیشتنی له‌رئی پرۆسه‌ی دیموکراسی،

<sup>۱</sup> بز زیاتر سهرنج به‌ه : ا- مبادی الشوعیه- انگلیس ب. بیان الشوعی- انگلیس- مارکس ج. الدوله‌ والشوره- لینین د- نظم السیاسیه (۲۲۷)



واته هتا له کاتی دهسه لاتی نیسلامیش به تۆزی پئی له فره لایهسی سیاسی و نایینی ناگیرئ، ههروهک له ئهزمرونی نوئی سوودان و ئێران بینیمان، مهولت به حزبی نا نیسلامیش دراوه، له ئێران پئی به (حزبی توده - حزبی شیوعی)ش دراوه له تورکیاش (حزبی دادوگهشه) حکومهته به تمنها حزه کانی تریش سهربهست له چالاکي سیاسی، نیستا وای لیتها توه کاتی نیسلامیه کان له ریشه دهگهسه دهسه لات بوار بز لایهه عملانی و نوئیزیسوتیش دهکرتهوه، به هه مان شیوه له نمونهیه کی میژوویش له شوئینیکی وهک قوبرس که نزیك پایتهختی خهلافهتی عوسمانیش بووه زۆر لیشی بالا دهست بووینه کهچی دهبینن له دواي پرگارکردنی له سالی ۱۵۷۱، له لایم (باب العالی)ی عوسمانیهوه سهرهخوئی تهواو درا که نیسه نۆسقف وهک نوئنهری میللهتی پۆم و ئهرتۆدۆکسی قوبرسی، له سالی ۱۷۵۹ از وه دووه مین که سیتی ولات له دواي (والی) ناوی هاتوه، له سهردهمی سولتان عبدالعجیدی به کهم (۱۸۳۹-۱۸۶۱) له ۱۸۵۶ نهجمهنی نیداری و دادگای پینکهاک له چوار جیهی نوئنهری ههیه که له یۆنانی و موسلمانانی، به هه مان شیوهش له قۆناغی (نینتقالیدا) هه موو واقعیک له لایم فکری نیسلامیهوه ههلس و کهوتی له گهک دهکری، به لام به مه بهستی گۆزینی نهک گونجان و راهاتن له گهلی، بهو جۆره وا ههلسو کهرتی له گهک واقعی فره لایهسی دهکا، هه موو که رهسته و نامزای هاوتا بوونی مرۆفه کانی پیتیه له سهر نهو زهویه بئ پیوستی به فره لایهسی، به پینچه وانهی مدوسهی شیوعیهت که بانگیشهی دژی فره لایهسه و کهچی بهرنامهوه عه قیده سیاسیه کی هه موو کۆمه لگه ناگرتهوه، له باشرین دۆخیدا چینیک له کۆمه لگهی دهگرتهوه که چینی کریکاران بسوه، نه گینا چینیه کانی برجوازی و دهره به گور جوتیارو... هتد چینیه کانی تری که ناوی نراوه ورده برجوازی و زۆر توئژی تری نه دهگرتهوه، له نیسلامدا له سهر نهو بنچینه یه ی چینه یه تی و هیزی ماسولکه و قهبارهی مولکیه

<sup>۱</sup> مرسوعة السیاسیه ب ۷۴۶ ل



ناپروانیته مرۆڤ، بەلکو لەسەر بنچینەیەک دەروانیتە مرۆڤ کە هەموو مرۆڤ تیایدا وەک یەک هاوێشە، ئەویش بنچینەی عەقلە، بۆیە بەرنامەی نێسلام کراوەیە بۆ هەموو مرۆڤتیک لەسەر ئەو زەویە بێن هاوێزکردن، هەر بۆیەش مەحالە نیە کۆیونەوی هەموو مرۆڤایەتی لەسەر بەرنامەیەکێ عەقلانیەت هەروەک چۆن هەموو مرۆڤایەتی نێستا کۆکن لەسەر راستی و دروستی ( $V=4+3$ )، لەو کاتەدا فرە لایەنی نابتە پێتوێست، بۆیە دیاردەی سروشتی و گەردوونی فرە پەنگی و فرە ناستی و جیایی سروشتی و مرۆڤ و جیای شتووی نابتە پاساو پەرژین لە ڕۆژی ئەو هەلۆتستە گەردوونە، دەبێ بە وردتر تەزی بنۆڕی، ئەو پاساوانە بۆ فرە لایەنەکی کۆمەڵگەییکی ستونێ، واتە پاساوه بۆ ئەو پەوایی فرەلایەنی پەگەزی و تافی و نەتەوایی و نایینی و کۆمەڵایەتی کلاسیکی بێن وەرگرتن ... بەلام پاساو نیە بۆ کۆمەڵگەییکی ناسۆیی، کە تیایدا تاکەکانی مرۆڤ لە نینتیماس ناسۆی (عەقڵی، فلسفی، سیاسی، نایینی، ...) یە کسان بێن.

### فرە لایەنی لە عەولەمەدا:

لە عەولەمەدا گۆڕان بەسەر نەخشەی کلاسیکی عەقیدە و هزر و فەلسەفە و نینتیمای سیاسی هاتوو و زیاتر دیت، لێرەدا سنووری جوگرافی نایتستە فاکتەرێکی پۆلێن، نایتستە لە قالب دانسی بێروپا و عەقیدە ...، بێرو تێپروانین و هەتا نینتیمایەکانیش (عابر القارات)، هەر بۆیەش ئەو پرستانە نیتیمی موسلمان، نیتووی مەسیحی، ئەوانی هیندۆسی، ئەوروپای مەسیحی ... دەقیق نین، وەک مەسەلەکی نیسبی نایینشتاپینی لیتاتوو ۱۰۰٪ راست و دروست نین، بە هەمان شیۆش ئەو پرستانە دار الاسلام، دار الکفر، دار الحرب، ... ئەو حوکمە پەهایانە پێ مانا نیە بە تاییەتی لە سەردەمی عەولەمە، ماسادام ئەو حوکمانە (دار الاسلام)، (دار الکفر) .. لەسەر بنچینەی سنووری جوگرافی دەدرێ نەک لەسەر بنچینەی عەقڵی سیاسی کۆمەڵگە، ئەو لەو سەردەمە هەلە دەدرەچی ... بە



تایبەتی لەو ساتە‌ی کە سنووری جووگرافی (لە‌و عە‌ولە‌مە‌دا) کاربە‌گیری لە‌سەر  
 مە‌رۆ‌فە‌کانی نی‌و باوە‌شیدا زۆ‌ر لاواز بوو، نی‌ستا هەر تاکێ‌ک پاستە‌وخۆ لە‌گە‌ڵ  
 هە‌موو جیهان کارلێ‌ک دە‌کا، بۆ‌یه‌ نە‌و تاکە‌ کۆ‌ری هە‌موو جیهانە‌ نە‌ک شوێ‌ن و  
 ناوچه‌و نی‌شتمانێ‌ک، وای‌ستا دە‌ی‌بین‌ن لە‌ (دار الاسلام) -نە‌گەر پاست بیت  
 دارالاسلام یە‌ کسان بیت بە‌ ولاتی‌ موسلمان نی‌شنە‌وه- نە‌وا پۆ‌شاکێ‌ نی‌سلامی  
 لێ‌ قە‌دە‌غە‌یه‌، مە‌زگە‌وتە‌کان دادە‌خرێ‌ن، .....کە‌چی لە‌ (دار الکفر) بە‌ دە‌گە‌ن نە‌  
 بیت نە‌گینا هەر نازادی هە‌یه‌ بۆ‌ نی‌سلامە‌تی، لە‌ (دار الاسلام) پریە‌تی لە‌ نینتە‌ی  
 شیوعی و سۆ‌شالیستی و لی‌برالی.....پریە‌تی لە‌ نینتە‌ی فە‌لسە‌فی و عە‌قیدە‌ی  
 جیالە‌ نی‌سلام، با لە‌ ناسنامە‌شی نوسرا بیت نی‌سلام، بە‌هە‌مان شێ‌وه‌ لە‌ نە‌وروپاش  
 دە‌ی‌بین‌ن پریە‌تی لە‌و نینتە‌مایانە‌و نینتە‌ی نی‌سلامیش، نە‌و چوار مە‌درسه‌ سەرە‌کی  
 یە‌ (ئاینی، سۆ‌شالیستی، شیوعی، لی‌برالی) لە‌ فە‌زای سیاسیدا بە‌ جیهان  
 تە‌ئینە‌وه‌ یە‌ نە‌وه‌ی فاکتەرە‌ شاقۆ‌ڵیە‌کان لە‌ شوێ‌نی جووگرافی و نی‌شتمان و  
 ڕە‌جە‌لە‌ک ڕێ‌گر بیت، بە‌و شێ‌وه‌یه‌ عە‌قیدە‌ و ئاین و نینتە‌ی سیاسی بە‌ تە‌واوی لە‌  
 جووگرافیا جیا بویتە‌وه‌، ناوچه‌یه‌ک نی‌یه‌ بە‌ ڕە‌هە‌ی بۆ‌ مە‌درسه‌ و ئاینێ‌ک لە‌و  
 ساتە‌دا، ڕە‌نگە‌ لە‌ ئاینە‌ جو‌ره‌ و مە‌سئە‌کی تر هە‌لگرێ‌، هەر خۆ‌شی ئاین و هە‌موو  
 بێ‌و ڕە‌وایه‌کی ناسۆ‌یی مە‌راتی نین، لە‌ پاوک و دایکە‌وه‌ بۆ‌ی بێ‌نیتە‌وه‌، بە‌لکو  
 وەرگێ‌راوه‌ (مە‌کتە‌به‌) و خۆ‌ی لێ‌ی بە‌ ڕی‌سایەر بە‌ پلە‌یه‌ک، کە‌واتە‌ هە‌له‌یه‌ نە‌گەر  
 بلێ‌ن نە‌وروپای مە‌سیحی و سە‌رووی نە‌فریق‌ای نی‌سلامی و هە‌ندستانێ‌ هە‌ندۆ‌سی و  
 یابانی تاوی و .....لە‌ خودی ناویە‌ک مە‌للە‌ت و نی‌شتمان نە‌و ڕە‌نگانە‌ی تیا‌یه‌  
 بابە‌ زارە‌کی و ناسنامە‌دا ناوی تر هە‌لگرێ‌ لە‌ ..مە‌سیحیە‌ت و هە‌ندۆ‌سی و  
 نی‌سلامیدا، نە‌و ناسنامە‌یه‌ گوزارش لە‌ جە‌وه‌ری مە‌رۆ‌فی نوێ‌ ناکا، لە‌ پاستیدا  
 نە‌و جە‌وه‌ره‌ شێ‌وازێ‌کی تر لە‌ نینتە‌و لایە‌نگیری بۆ‌ مە‌درسه‌کان کە‌ پێ‌ک هاتوون  
 لە‌ ناوێ‌ته‌ بوونی نایدۆ‌لۆ‌ژی‌او ئاین، نە‌و ئاینانە‌ی کە‌ پێ‌ری‌ستی‌ان بە‌ تە‌واوکردن  
 هە‌یه‌ لە‌ لایە‌ن نایدۆ‌لۆ‌ژی‌ای مە‌رۆ‌فە‌وه‌، واتە‌ لە‌ هە‌موو جیهان وای‌ بێ‌و نە‌و ڕە‌وته‌یه‌



که له هر فهرزایه‌کی سیاسی نیشتما و بوونی هر چوار مدوسه‌ی سره‌کی لسی پمیدا ده‌ییت، واته فره‌لایه‌نی له عدوله‌مه‌دا به لایه‌نی که‌مه‌وه چوار لایه‌نی تیاپه یان زیاتریش له پیټکه‌ته‌ی نیوانیان، نه‌وه چوار لایه‌نه له سره‌وی ده‌ستور و یاسان، نه‌وانه ته‌زکیه‌ی گهردوونیان هه‌یه بۆ مه‌ۆله‌تی چالاکی سیاسی له‌وه فته‌تره میژووپیښه، نه‌گهرچی له‌وه سره‌ده‌مه نه‌وه فاکتوره (واته عدوله‌مه) بنسچینه‌وه داینه‌مۆی فره لایه‌نیه به‌لام هه‌له‌شه نه‌گهرفره لایه‌نی ته‌نها بده‌ینه پاڅ عدوله‌مه، به‌لکو گه‌لی جار دیارده‌ی لیک ترازان (نشفاق)و کیشه‌ی تاییه‌تی و سزای حزبی ....بووینه پمیدا‌بوونی فره لایه‌نی، ...هه‌روه‌ک نه‌زمرونی حزبه کوردستانی‌ه‌کان به‌روونی ده‌رده‌که‌وئ، ده‌بینن زۆربه‌ی حزبه کوردستانی‌ه‌کان له حزبی پی‌ش خو‌یان جیا‌بوینه‌وه، به‌تاییه‌تی له (پ.د.ک) .

ده‌بین له لایه‌کی تریشه‌وه تاییینی به‌کریت که‌وا (عه‌وله‌مه) فره‌لایه‌نی ده‌دا له هه‌مان کاتی‌شدا فاکتوری سرپینه‌وه‌ی فره‌لایه‌نی‌شی هه‌لگرتروه<sup>\*</sup>، چونکه هه‌تا هه‌تایی نیه له کۆتایی‌دا عدوله‌مه یه‌کیان ته‌زکیه ده‌کا، به‌سۆی یاسای (البقاء للصلاح) یه‌کئ له‌وانه که له فکرو فله‌سه‌فه‌که‌ی وئینجا پی‌ساده کردنه‌که‌ی له هه‌موان ده‌وله‌مه‌ندتره، له به‌رنامه‌وه پهره‌وه‌کردنا له هه‌موان شولی ترو تیروته‌سه‌ل تره، نه‌وه‌یان سره‌ده‌که‌وئ و چاره‌نووس کۆمه‌لی سهر زه‌وی دیاری ده‌کا. نه‌ه‌ک هێزی سه‌ربازی به‌لکو زیاتر به‌هۆی پی‌ریستی کۆمه‌ل به‌وه به‌رنامه‌یه وه‌ک ده‌ربازو چاره‌سه‌ری کیشه‌کانی مرۆڤ و کۆمه‌ل.

\* هه‌تا‌کاری‌گه‌ری له‌سه‌ر لیک تریک کردنه‌وه‌ی فره‌ زمانیش کردوه بۆ یه‌که‌شتنی، وا نیشتا له کوردستان به‌ره به‌ره زاراوه‌ی زمان له‌نیو ده‌چی له قازانجی زاراوه‌ی تر، یه‌کئ له‌وانه زاراوه‌ی هه‌ولیه



(۲۲)

اصطدام الحضارات

پیکدادانی شارستانییه کان

## the clash of civilization

له وەرگیرانی تهو چه مکه له سەرچاوه تینگلیزه که ی بۆ عهره بی به پسته ی جیاجیایا گوزارش کراوه لهوانه: (صراع الحضارات، اصطدام الحضارات، ..... بۆیه له کوردیه کesh به (پیکدادانی شارستانییه کان و ململانی شارستانییه کان، ..... هاتوو.

تهو نه درته ی سهروو کتیبیکه له لایهن (سامۆیل هندگتون) ی نه مریکی نووسراپتهوه له دوا ی شکستی شیوعیهت له نه وه ته کانی سه ده ی راپور دوو، زیاد له پیوست بره ی پیندا، به کورشی ده یه وئ بیسه لمینن که جیهانی نوئ و عه وله مه دابهش بهووه بۆ چه ند شارستانییه کی جیاجیای سه ره کی رۆژئاوای مه سیحی، ئیسلامی، کۆنفۆشیوسی، نه فریقی، یابانی، هیندۆسی، نه رته دۆکی، ..... هتد تیر تهو شارستانییه له گه ل یه ک ناسازین و پیکدا ده دن، له پیش هه موویان شارستانی ئیسلامی و شارستانی رۆژئاوایی به ه یچ شیه یه ک پیک ناگه ن و ناشیت تیک بگه ن به یسه ک داد ده دن به پستی تهو تیۆره ..... سه ره نهامی تهو ململانییهش هه م له ناوه رۆکی تهو کتیه هه م له کتیب و ته درتسیکی تایه تی تر هاتوو به ناوی (کۆتایی میژوو) له نووسینی فۆکۆیاما، له گه ل چه ندين کتیب و ته زیراتی نوئی تری وه (سه ره کوته ی بی جه نگ- نیکسۆن) ته زیراته کانی (کیسنجر) ... به هه موویان هه ره وه (مه سه له ی جهنگی هر مه دۆن) نامۆزگاریه کی ناراسته موخۆی جیهان ده که ن که به خیراثر خۆیان ته سلیم به شارستانی رۆژئاواو



(حتمية التاريخية) ی سرمايه دارى بګه، نیتا نهو تیوره له سمرديری کتیبیک  
 دهړچو بوو ته چه ملک و زاروايه کی سیاسى و فکرى و فرههنگى، بوته چه کی  
 تیوری و پیاده کردنى پوښاوا له و قوناغه دا، واته به کورتى دروست کردن و  
 تهزیر کردنى بناغه یه کی فراوانى کومه لایه تی و سیاسى و زانستى و میثرووی و  
 نابوری و نهژادى و ناینیسه... بۆ نه و ململانى و دۆخه ی جیهانیه ی نیتا، به  
 هوى تمو تیوره هه موو نهو نامانجه داگیرکاری و چهوساندنوه و جیهان خوری و  
 نادادګمریه کی که له بهرامبردا خباتى ګه لان و تهقه لای پیدا کردنى زانستى و  
 پرزګاریه ګانى نیشتمانى و فکرى و سیاسى و فرههنگى.. به سمریه کی  
 کورکړدو ته و به ناوینشانى (ململانى شارستانى) پیشانى ددها، .... بۆیه نهو  
 تیوره نیتا چه مکیکه ګوزارش له سیاسى پوښاوا دهکا بهرامبر جیهان به  
 ګشتى و جیهانى نیسلاسى به تاییه تی، به هه مان شتوره بۆ هه لسه نګاندن و  
 لیکولینه و لهو تیوره نایت ته نها له لاپره ګانى نهو کتیه بۆ بګرېن به لکو  
 پوښانه فوونه ی نوئى لى پیدا ده بن و به لګه ی نوئى بۆ پیدا ده کمن هه له  
 راستیدا به درېزایى به شى هه ره زوری به ره ی پیک ګه یشتنى هه ردو و شارستانى  
 نیسلاسى و مسیحى له جیهاندا وه ک هیلنى ته ماس نارام نین و تاراده یه که نهو  
 تیوره به هیز دهکا، نهک بۆ روودا و جهنګه میثروویه ګانى نیتوانیان هه تا بۆ سرده مى  
 نیتاش، وهک ده یسین له نیتوان (چېچان و پرووسیا، نهرمینیا و نازهریتجان،  
 نهلبانیا و کوسوفو و بوسنه و سربیا، هه ردو و به شى قوبرس، به ره ی مسیحى و  
 نیسلام له لبنان، مدهریب و نیسپانیا، سودان و خواروو، میسرى و قبتیه کان،  
 نهریتریا و نه سیریا، ویلایه ته موسلماننه ګانى ناچیریا و به شه ګانى تری  
 ناچیریا .... تا ده ګاته ته میوروى خورناوا و نه نونسیا، فلیپین و نیسلاویه ګانى  
 مورو ....، چه ملک و بانګه وازه ګانى نه مریکا له باره ی تیور، عوله مه،  
 سیسته مى نوئى جیهانى، .... هه روه ها دوو باره دابهش کردنه و ه ی جیهان بۆ دوو  
 به ره (یان له ګه لمى یان دژمى) وهک (ج. بۆش له دواى ۱۱ لى سپتمبرى ۲۰۰۱ ز



جاري دده) هه مان دروشي دارشتهوه که له کيشه ۱۹۶۲ کويای سمری هه لدا ولاته بجوکه کانی کهوتنه وه ژیر نیرهاب، نهوانو هیزه کانی نه مریکا و داگیرکردنی نه افغانستان و عیراق و ههنگاوه کانی داهاتویشی په پړه وکردنی نه و تیوره یه.

### به لکه نوئییه کانی نه و تیوره:

کهچی نه و تیوره داهینانه نه که دوزینه وه، به لام پوژانه به لگهی پواله تی (شکلی) دپته پینش پاساوه کانی نه و تیوره به هیز بکا، به شیکیش له و پاساوانه له لایمن هندی تمیاری نیسلامی پیشکهش ده کړی به و تیوره بی نه وهی به چاکی همت به خویان بکه، چاردانی جهنگ له گهل پوژناوا، ته قینه وه کانی بی سنور، گوتاره کانی دژ به سرانسه ری پوژناوا..... یارمه تیه کی راسته وخزی نه و تیوره یه، ددپته به لگهی سمریاری دروستی نه و تیوره، هر به کورتی و خستی به شیکیان لی هه لده بژیرین:

۱. هه مو نه و ململانی یه که له سمر و پاسکرا له نیوان پوژناوا و میلله تانی نیسلام.

۲. په میدابوزو به مردموامی ناکوکی میلله تانی نیسلام و گهلانی دراوسینیا نیشان. هر له: عه ره ب و جوو، کشمیر و هند، نیسلام و هندوس، نهرمینیا و نازریجان، لیبیا و چاد، سودان و دراوسیکانی خوارووی، .... له گهل نمونه کانی سمر و پینشیری نیوان نیسلام و مسیحی له به ری جیهانی نه و به لگه یه کی تری پیکدادانی شارستانی نیسلامه له گهل شارستانی پوژناوا. نیتر له گهل نه هه مو ته قه لاو معز نکرده ی (مه ترسی نیسلامی) به نه درسی جیاجیای وه که مه ترسی تیرور، یان وه که دتین شیوعیه ت به یه که ته مور دژایه تی ده کردین خمریک بوو هه لمان لوشی، که ته وهری ماددی بوو، نیستا نیسلام به دوو ته مور ده یه وئ هه لمان لوشی. که (ته وهری ماددی و پوحی) یه.... یان و هه فکر دنی پیغه مبه ری نیسلام به رابه ری نیرهاب، قورشانیش به کتیبی



نیرهاب، ..... دهیانه وی مللانی په فکری و سیاسی و شارستانی هیواشه کان وهرگیتړن بز توندو تیژی که نهوان لینی زالن.

۳. نمو فتوا و گوتارانہی رابمرانی جیهادی نیسلامی بهرامبر به رږژناوا: داواکردنی جیهاد له دژی رږژناوا .. وه که نمو هه لسوکه وت و هیرشانهی (القاعدة) به شلم کویری، زور فتوا هه لسوکه وتی تر بن ویست و ناره زووی خویان یارمه تی چسپاندنی نمو تیوره یان داوه، وه که به لگی سربار بز زانستی نمو تیوره .

۴. زور نمونمو به لگی دروست و ورد هه یه، تا راده به که نمو تیوره بسه لمینتی. با سمرنج بدهینه کوردستان که ولایتیکی نمونہیی بووه له پیکه وه ژیان و ته بایی ههروه که له راپژرتی لیژنه ی نیوده ولته تی (کیشی موسل ۱۹۲۵) یش به نمونہیی نمو پیکه وه ژیانہی تومار کردووه، له رهوتی میژوویش جیاوازی مه سیحیایه تی و نیسلام دوو جز ژیان و فرهه ننگ و که لتووری دروست نه کردووه .. به لام له قوناغی نویدا وا ده بینن فرهه نگی مه سیحی کوردستانیش بهره بهره بهره و دڅنکی تایه تی دپروا، نینجا له وهش به سمرنج تر که تهواو نمو تیوره دهه لمینتی نه وه یه هه موو رپکه خراوه بیانیه کان چ خرمه تگوزار خهیری چ سیاسی که دپته کوردستان په کسر له ناو مه سیحیه کان ده گیرسته وه، نه وه به ساده یی دپته بهرچاو به لام وه که به لگی په کی به هیز گوزارش له وه ده کا که فرهه ننگ و شارستانی مه سیحی ناگوین له گه ل شارستانی میلله تی کورد، که چی ده گوین له گه ل مه سیحیه کانی کوردستان، به مانایه کی تر واته شارستانی (مه سیحی کوردستانیش) جیاپه له گه ل خه لکی کوردستانی له دواي زهق بونه و ی عموله مه .

### به لگه کانی دژی نمو تیوره :

بز نه و ی چاکتر له بناغو مه به ته کانی نمو تیوره بگهین پتویسته له پیندا چهند راستیه که هیه بزانی که له خواره وه توماری ده کین له بساره ی مه به ته



راسته‌قینه‌ی نمو تیۆره، نینجا باری میژوویی و واقعی نمو تیۆره، له‌گه‌ل پێناس و مانای شارستانی، له‌گه‌ل چهند خالێکی تریش، ... زۆر به‌ کورتی:

۱. به‌ په‌خنه‌یه‌کی بیناکهرانه‌ بۆ هه‌ندێ نویسنی به‌رزێ به‌ره‌ی شارستانی نیسلام ده‌ست پێ ده‌کهن، نمو نویسنانه‌ی له‌ دژی نمو تیۆره نووسرایتموه‌ چهند کتیبێک و گوتاریکی به‌ناوبانگ له‌وانه (حوار الحضارات - گارودی فرنسی)، (تفاهم الحضارات - خامی ئیرانی)، (تواصل حوار الحضاري - مؤقر قعة العربیة) .. زۆر بابته‌تی چاکی لیهاتوو به‌لام دوو تیبینی بنچینه‌یی هه‌یه‌ له‌ باره‌یان:

أ. نمو ده‌لێ جه‌نگه، جاری جه‌نگیشیان داوه‌ نروسهری نیسلامیش به‌ هه‌لاتنه‌وه‌ داوای ناشتی ده‌کهن، وه‌ك مه‌سه‌له‌ی ئیسرائیل و عهره‌به‌، نمو له‌ مه‌یدانه‌ به‌ چه‌ك و جه‌خانه، که‌چی گوتاری ده‌سه‌لاتدارانی عهره‌بیش هه‌ر داوای ناشتیه‌کی سهرشۆرانه‌ ده‌کهن و ده‌لێن (خیارنا للسلام خیار الاستراتیجی والوحید)!!! نیه‌ر له‌و په‌ڕی دۆزاینه، به‌ هه‌مان شتیه‌ش له‌ به‌رامه‌به‌ر نمو تیۆره شتیه‌یه‌کی وایه‌، پۆژناوا به‌ خۆی و نمو تیۆره‌وه‌ باسی پیکندادن ده‌کا تۆش هه‌ر باسی دانوستان و دیالۆک ده‌که‌یت، نمو ده‌یه‌وێ ناشتیه‌ك بێت تیایدا خۆت به‌یه‌ته‌ ده‌ست.

ب. هه‌ر نمو گه‌لانی (حوار الحضارات) (تفاهم الحضارات) .. هه‌ند مانای وایه‌ ته‌سلیمی ناوه‌ڕۆکی ماناکه‌ی نمو تیۆره‌ی (صراع الحضارات) بووی، واته‌ دابه‌شی شارستانی هه‌یه‌ له‌و جیهانه‌و واقه‌تیکه، که‌چی وانیه، نه‌گه‌ر به‌ وردی سه‌ره‌نجی به‌دیه‌نی، نمو وه‌ك مه‌سه‌له‌ی شه‌ره‌ نویسنه‌که‌ی نیتوان (دۆهرنگ) (شه‌هه‌لس)، مارکسیه‌کان تیۆره‌که‌ی خۆیان به‌ نوێی دارشت له‌سه‌ر بنچینه‌ی (یه‌ك فاکتهری - فاکتهری نابووری)، په‌ده‌کانی دۆهرنگ له‌ بنچینه‌دا ته‌سلیم بوون به‌و به‌ (یه‌ك فاکتهری)، که‌ ده‌یگوت نه‌خه‌یر فاکتهری نابووری کۆمه‌ل ناچوێنێ به‌لکو (چه‌وسانه‌وه‌ - الاستعباد) نمو پۆله‌ی ده‌یه‌نی .. به‌و شتیه‌یه‌ له‌ کۆتاییدا بۆ چوونی نه‌هه‌لس به‌سه‌ر دۆهرنگ زāl بوو، لیه‌ش به‌و شتیه‌یه‌ له‌ کۆتاییدا ته‌سلیم بوونه‌ به‌



(پښکدادانی شارستانی) که له راستیدا نمو پښکدادانه نیه جوړه پښکدادانیکي تر هغیه.

۲. له زور سره دهم و بونه و واقعی تری جیهانی باس له وه ها ململانی یه ک کراوه وه (صراع الطبقات- ململانی چی نه کان) که له لایه مارکس و نه غلمسه وه دوایش بووه ریپازیکی سره کی شیوعیت، نینجا له پیش تر باس له (صراع الاقوام- ململانی نه توه کان) که له لایه فیلده سوف و زانایانی نه لمانیاو نیثالیاو نه وروپیه کان هاتبو دوایش گه شته به شیک له سیاسه تمه دارو زانایانی تورک و عمره بیش ... بهو شیوه زور جوړ ململانی ی له شو شیوه گه لاله کراوه وه صراع الاجناس، صراع الحضاری البربری ... سره نه بامی نه بووه، بووینه هوی سره نه بامی سلبی په گه زیمرستی وه ک سره نه لدانی فاشی و نازی و به عسی و ....

۳. بناغه فکریه کانی نمو نیژر و ململانی یه له جه وه ردا ده چی توه سر هه مان (صراع الانواع- ململانی جوړه کانی) تیوری پره سندنی داروینی و نهو به شمی که له لایه (سپنر) دوایش به ناری داروینی ته کی کوه لایه تی بلاو بووه، هه مان هژکاری مانهرشی پی داوه که له تیوری داروین به (البقاء للاصلاح) باس ده کا، له کار دانه وی (هیگل) و (شپنگلر) دوایش (لینین) که همریه که له وانه به جوړیک باسی شارستانیان کردووه له کوتاییدا به قازاخی خویانیان سوراندووه، هیگل و شوینهاورو نیچه چاره نوی شارستانی بؤ نه توه می مدزنی نه لمانیا نی شاندا، هرچی شپنگلره له کتیبی (داته پینی پوژناوا) پیشبینی دارمانی شارستانی پوژناوای کردووه گوایه شارستانی ناسیا جی ده گریته وه ...

(لینین) پیش پیش بینی کوتایی میژووی سره مایه داری کردبوو له کوتایی سده دی بیستم ... هندگتون سودیش له تیروانی نی همریه که له (ابن خلدون) (فیکو) (هارینگتون) له باره ته مه نی شارستانیه وه وهرگرتووه هه لساوه،



بهرگیتی هونری و زانستی زیاتری به شارستانی داوه که له جه و همردا لمو تیۆره‌ی (نمرنولد تروینی ۱۸۸۹-۱۹۷۵) هاتوو له باره‌ی (التحلی والاستجابة)، که تیایدا هاتوو همکاتی (تحلی) واته دوژمن و ترسی دهره‌کی نه‌مینی پۆسه‌ی شارستانی پیشکومتن و یه‌کیتی ناوه‌وه له‌بارده‌چی، (تروینی) گه‌له‌ی جار شارستانی جیهانی له‌سهر بن‌چینه‌ی کۆمه‌لگه‌ی مسیحی نهرسه‌دۆکس، کۆمه‌لگه‌ی نیسلاهی، کۆمه‌لگه‌ی هندۆسی، ... کۆمه‌لگه‌ی وه‌ک شارستانی به‌کاره‌یتاوه. له‌سهر نمو بن‌چینه‌ه زۆریه‌ی سهرۆکه‌کانی نه‌هریکا له‌گوتاری سیاسیان دا ترسیکی دهره‌کیان داتاشیوه، یان ترسی شیوعیه‌ت، ترسی نیسلاهی، ترسی تیۆر، ... هتد هندکۆن سودی لمو تیۆره‌وه‌گرته‌وه و له‌تیۆره‌کانی (نایبول) که ده‌له‌ی شارستانی رۆژناوا له‌هه‌موان گونجاو تره‌، نینجا له‌وانه‌ی پیشووش بۆ دارشتنی وه‌ها تیۆریک.

۴. نمو جۆره‌ تیۆره‌ له‌ بن‌چه‌دا له‌ چه‌وتی زه‌مینیه‌ک چه‌کهره‌ ده‌کا که پیتناسی شارستانی، لمو کۆمه‌لگانه‌ی په‌یوه‌ستن به‌ ناینیتیکی بی‌شهریه‌ت (بۆش) نمو زۆر چه‌مک هه‌یه‌ به‌ خیرایی به‌رمو نمو بۆشاییه‌ دئی و پیری ده‌کاته‌وه، بۆیه‌ له‌ رۆژناوا نمو چه‌مکانه‌ی وه‌ک: (فهره‌نگ، که‌لتور و شارستانی، کۆمه‌لگه‌، مدرسه‌، فلسفه‌، یاسا، ده‌وله‌ت ...) له‌ پیتناس و رافه‌دا رۆژنی نایین ده‌بینین، وه‌ک لیۆره‌دا پیتناسی شارستانی له‌ لایمن (هندگۆن) هوه‌ هه‌مان نهرکی نایینی دراوه‌تی، بۆیه‌ نمو دابه‌شییه‌ی جیهانی به‌ خۆره‌ ده‌بینی نه‌گینا شارستانی نمو رۆژ و نهرکه‌ی نیه‌ (هه‌روه‌ک زیاتر له‌ بابته‌ و چه‌مکی فکری (شارستانی) باس ده‌کین.

۵. که‌واته‌ زۆر روونه‌ نمو دابه‌شییه‌ی جیهانی له‌سهر بن‌چینه‌ی شارستانی بنه‌مای زانستی نیه‌، له‌سهر بن‌چینه‌ی نایینه‌ زیاتر، هه‌مان مملاتنیه‌ی کۆنی که‌لتوری ته‌وه‌ری یۆنانی- رۆمانی فرانسوی و بریتانی به‌ نیسلاهی، به‌لام به‌هرگیتی شارستانی به‌ به‌رخاوه‌. نموانه‌ش له‌گه‌ل گه‌شه‌ی زیاتری فکرو هه‌ندێ رووداوی له‌ نا‌کاو زیاتر نا‌شکرا ده‌بین.



٦. نه گهر له قولایی میژووش شیا بیت نینتمای شارستانی جارجار پله یه کی له جیوازی وه گرتیت، همرگیز له و سده مدهی عهوله می و یهک پارچمی و تیکه چرانی دیارده کانون مولکیه تی گشتی زانست- که توخی بنچینه می شارستانی- نهوا نینتمای شارستانی جیاجیا نیه لهو جیهانه، تاوه کو ململانی شارستانی ه بیت، ده شیت نینتمای سه قانی، فمره نگی، که لثوری، نانی جیا ه بیت، که هونه رو ناین و نریت و میژوویه کی تاییت دورستی دهکا، په نکه میلله تان، کیشوره کان لهوانه لیک جیا بن به لام له شارستانی هه موو دانیشتوانی سهرزه وی لئی هاویه شن و بابه تیکه له (منهج) نیه، داهیتانی به شهریه، همر بویه ش ده بین له (منهج) نیسلام که لهو سپری هه ستیاری له فمرمووده ها هاتوه (زانیاری له چینیش بوو وه ریگره)، واته زانست و زانیاری و شارستانی وه رده گیری و کارلیک دهکا، به لام نهی وتوه دادگری و پرزگرام و شهریه ت له چین یان نه امریکاش بوو وهرگرن... (بو زیاتر سمرنج بده جیوازیه کانی زانست و ریتاز لهو فمره نکه)،

٧. نه گهر نهو ململانی یه شارستانی راست بوایه نابویه نهو پرووداوانه له چوارچیه ی یهک شارستانی پرویدا وه: جهنگی سده سالی نیوان فرنسا و بریتانیا، دوی سی سالی له نه لمانیا، نینجا همدوو جهنگی جیهانی، نهو هه موو کیشانه ی تری نیستای بریتانیا و نیرلندا، فرنسا و کورسیکا، باسلک و نیسپانیا، بهلقان، همدوو نه امریکا له گهل په گهزه کانی تر، .... هه موو نهوانه له چوارچیه ی یهک شارستانی بووه، نینجا جهنگی عتراق له گهل (شیران، کوریت، کوردستان)، همدوو یه مهن، جزائر و مغرب، .... کیشه کانی تر، همدوه ها کیشه می مهزنی نیوان چین و سؤقیه ت، قیتنام و که مېژدیا، .... زؤریم پرووداوه مهزنه کان له چوارچیه ی یهک شارستانی بووه، ههتا نه گهر به پیتناسی و پروانگی (ململانی شارستانی) روانیانه جیهان. بویه زیاتر (صراع البدائل) و (صراع المدارس)



نهك (صراع الحضارات) واته له پيژكردنی ناكوكيه كان به دهگمن شو وهسغه ناچيسته وه سر مملانتي شارستاني.

۸. له عهوله مه دا زياتر دابهشيه كي شو تومرانه وهرده گرتي: هه ژاري و سرمايه داري به هه موو خانه كانيه وه، ليبرالي و مهاباديني، پرگاري خوازي و داگيركاري، ناپيني و عملاني، ديكتاتوريه و ميلله تان و نازادپخوانان، ..... بزيه دابهشيه كه نه له سر بنچينه ي كيشو ورو شارستانيه نه له سر بنچينه ي زمانو پردهزو نه ژاديشه، سهرنج بده شو هه موو خويشاندان و بهرگريه ي له پوژناوا له دژي عهوله مه ي سرمايه داري ده كرتي، كيشه كان ي سهروو و خواروو، سهرنج بده شو مملانتي تونده ي نيوان بزوتنه وه نيسلاميه كان و ديكتاتوره عملانيه كان ي ناو شارستاني نيسلامي زور به هيزتره له مملانتي نيوان حكومه ته عهره بيه كان له گهل پوژناوا، تا شو پاده ي زوربه ي سهروكه كان ي عهره ب ديالوك له گهل نيسلاميه كان به حرام ده زانن كه چي ده رگاي ديالوك له گهل نيسرائيل و پوژناوا ههرده م له سر پشته.

۹. شو هيله ته ماسه ي باسكرا گوايه له بهيه كه گه يشتني شارستاني نيسلامي و مهيحي بهيه كندانه .... نه وانه ش هه مووي كيشه ي نيسلامي و مهيحي نيه، كيشه ي شارستانيش نيه، ... نه گهر كه ميتك ليتي قوول بينه وه ده بينين كيشه كان برتين له:

۱. كيشه ي پرگاري خوازيه وهك چيچان له دژي سوزفيه، بزسنيه كانو نه لبانيه كان له دژي سربيا، فهله ستينه عهره بيه كان له دژي نيسرائيل، مهيحيه كان ي خوارووي سودان له دژي سوودان .... تا ده گاته تيمووري خورناواو بهره ي موړو له فليپين .. نه وانه به شيك نين له مملانتي شارستاني بهلكو نه وانه به شيكن لهو مملانتيه ي جيهاني نيوان داگيركهرو داگيركراوي وهك نيرله ننداو باسلكو كوردستانو كشميرو كورسيكاو فلسطينو بياساني پوژناواو وههردوو نه مريكاو نوسرالياو تبت... زور شويني تر.



ب. بهشي دووهم مملعاتي کيشي سنوړه کانه وه که له نيوان شمرومينيا و نازوړيتجان، مغرب نيسپانيا همتا بریتانيا و نهرجهنتين.

ج. بهشي سينيهم دسه لاتی ديکتاتوريه له گهل گهلانی وه که کيشي قبتی له ميسر، ويلایه ته نيسلاميه کان و ناييوريا، ....

د. به دهیان نمونه ي پيکموه ژيانی ناسایي هييه له نيوان شارستانی نيسلامی و ميسحي وه که دپيترئ نيستا له لبنان، له فلسطين، له کوردستان، له زوريه و لاتانی عمره ي و نيسلامی تر.

### ږمگه زپهرستی و نه و تيوره:

به پوونی ږه گمزه رستی به و تيوره دياره، هه وه که نهریتی زوريه ږوژناوا وایه، نه و هه مو جهنگ و مال ويرانانه له سر پاکي و ناپاکي نه ژاد (سويهرمان) و تيوره کانی (ههرمن، ههرخزمان، ...) بزيه زوريه زاناو فميله سوفو سياسته مدارانی به ويزدانی ږوژناواش له گهل نه و تيوره نين، ههر له نسلدا نه و ږوته تيوره و (هندگتون) خوژی پيناسيکی وای له شارستانی هه لېږدووه لایه نی ږه گمزه رستیه که یه، نه ویش پیناسه که ی (پيترمان) له کتیبی (مدخل الى اجتماع الحضري) مانای شارستانی به شارو نه هلی شار لیک دایتموه به چینیکی پيشکوتو و ژيرو پيشرو زانیوه، نه هلی لادیش به دواکه و ته می و (بداهه - ږه وند) و بن عه قلی له قه لیم داوه .. نه و بږچوونهش ههر له نسلدا له گهل پیناس و نسللی وشه ی (شار: civis) که وشه یه کی لاتینی گونجاوه تا به پیاو ماقولانی ږومان یووتری "شارستان"، وشه یه که بږ لیک جیا کړدنه وه له خه لکی ترکه گه لی جار به (هربرمر) ناویان براوه، یه کم نووسر نه و زاراودی به کارهیتاین (میرابز ۱۷۵۷) له کتیبی (مقال فی السکان، مقال فی الحضارة) به لām به و ږه گمزه رستیه ی پیناس نه کړد زیاتر به مانای (تمعمیر)، به کورتی پیناسه سه لیه کانی زیندو و کړدوتموه که بالایی نهریتی و ږوشت و جزری ژيانی:



پښتانه به بهر خه لکي تري (بهره بهر)، څار به بهر لادي (به داوه)، مه ميحي به بهر غه بهر مه ميحي (نه تنيك)... ده ده خا.

هه به به گياني پښتانه او جوريك له په گه زهرستي تيا ده ده كه وي له زوريه چالاكيه كانيان، هه زانستيش، نه وان به روانگه پښتانه او ميژوي جيهان ده خوښنه وه، هه مو دوزينه وه كانو كه لتوري فيكري و به شري و زانستي بخزيان پوان كروه، سهرنج به خه لكيتكي زور گه شتونه سهر لوتكه (نيكروست) له هملايه، كه چي تا نوستراليه كه له سالي ۱۹۳۵ چوه سهر نينجا نهو ميژويديان بز يه كه مرموؤ تمار كرد كه گه شتبيته سهر نهو لوتكه به، ههر بز به ش (داكانه) زانست بز بايريانيان ده گيترنه وه وه: (آب التاريخ- هيرؤس)، (آب الجغرافيه- سترابؤ)، (آب علم الاجتماع: ارستؤ)، (آب علم السياسة: افلاؤن)، (آب السديالكيتيك: هركليست)، (آب الطب: كيرانتؤس)... نهو خه سله ته له هونمريش زياتر رنځ ده دا ده وه له زوريه فليمه كانيان خه لکي به وه ش دهنوشن يه كيتكي پښتانه او ده به پزگار كمو ري نيشانده ريان... نه وانه هه مو وي له ناخي ده روښنكي په گه زهرستي وه هه لده قولن با خوشي نه وي نه ويستين.

نيستاش هه مان جهوهري په گه زهرستي لهو دابه شيه څارستاني پښتانه او به بهر غه بهر پښتانه او، بز به ش نيستا ده بينن په گه زهرستي كه به بهرلاو هه به، خهريكه فيتو بز ته ووي نه ميريكيه كان له ياسي ده ولي پميداكن، سهرنج به نمونميه كه له كه نه ده له ساليادي جهنگي كه نداوي پزگاري كويت پيټوانيتك كرا نزيكه ۱۸۳ خاچيان هه لگرتبو كه يه كسانه به ژماره ي كوزراوه كاني پښتانه او لهو جهنگه كه كه چي كوزراواني كويتو سعودي و زور ولاټي شري هاوپه يانيان ههر به مرموؤ و گيان له بهر حساب نه كران، نينجا له قهره بووي زيانه كاني گياني وه كه ده كموت له نيوان نه فغانيه كه به ده مست نه ميريكا گياني له ده مست ده ده له گه نهو نه ميريكيه به ده مستي پښتانه لايه كه گياني له ده مست ده ده به په سمى بز



نەمەریکەکان داواى قەبووبى (١٥٠) قات زیاتر لە ئەفغانەکەى دەکرد ، بە تەرازووى نەمەریکى لە قەرەبوویانە ئەوروپى و نەمەریکیش جیاوو زۆر .

### مەبەست و نەینیهکانى ئەو تیۆرە ... ئەو تیۆرە بۆچی؟

پۆژناوا بە داواى فاکتەریکی مەبەدینى و سیاسى و کۆمەڵایەتیه کە ئەو تیایدا براوە بێت و نەبێوە، ئەک هەر بەرامبەر نیسلام بەلکو بۆ هەموو جیهان جا هەموو تیۆرەکانى شۆرشى کۆمەڵایەتیه، چاکسازیەکان، بینای کۆمەڵایەتیه، مەدەنیەت، پەوشى مۆرقایەتیه و دادگەرى .... هەرچى مەبەدینى بێت لە کۆتاییدا لە قازاغى سەرمايه دارى نیه، لە دنیاى مەبەدینیدا نیسلام لێى بالا دەست دەبێ، ئەو هیان لە کۆنەوه لە لایەن سەرکرده سەربازى و سیاسى و فەیلەسوفەکانیان بە پرونى هەست پێکراوە بۆیه نامۆژگارى بە ناویانگەکەى (کرۆمر) کە وتوویەتیه بۆ ئەوهى دەست بەسەر جیهانى نیسلامى دابگرن هەول دهن ئەو ناینەیان لە نێو دەرکێشن، یان بشیوتێنن، ماکینەى مەبەدینى و توانای بەرگریەکانیان پەکی دەکەوێ، یەکن لە مەبەستەکانى سایکس- بیکۆ ١٩١٦ و دروست کردنى ئەو دەوله تۆکانەى وەک عێراق و سوریا و ئوردن و کویت و ... ئەوەبوو، هەرچى پۆژناوێشە یان مدرەسى لیبرالیەتە بەگشتى تەنیا لە تەکنۆلۆجیا و زانست بالا دەست و پێشەردن، ئەوێش ناسنامە نیه و مۆلکى گشتیه، نێر چۆن بتوانن تیزۆرێکى مەملەتێى لەسەر دارپۆزین و بیکەن بە مۆلکى پۆژناوایی بە تەنها، هیچ مەملەتێیهکى کۆمەڵایەتیه و سیاسى و فەکسرى و فلسفیه ... لەسەر بنجینەى زانستى دروست ناییت، بۆیه (شارستانیان) دۆزیووە کە بنجینەى زانست و تەکنۆلۆجیاى هەیه و بە دەمامکێکى تر بیکەنە ناسنامە و پۆلێنى جیهانى نوێى پێیکەن، بەو شێوەیه تیزۆرى (مەملەتێى شارستانى) چەگەرى کرد و بوو چەکیکی تیزۆرى و فکرى نوێ لە دەست پۆژناوا، دەتوانین مەبەستەکانى پۆژناوا لەو تیۆرە لە (٥) خالى سەرەکی کۆیکەینەوه:



۱. بۆ نەوی ناکۆکیه واقعیه کانی نیستا له ناینی و چینایه تی و پرزگاریدا وەرگهڕێ بۆ ناکۆکیه کی وهه می نیوان شارستانیه کی پیش کهوتوو و شارستانیه کی دواکهوتوو، ههلبهته نمو له یه کهم لاوازه له دووهم به هیزه.

۲. فاکتهریک بدۆزیتیه وه تا جیهان به جۆره نهخشیه کی لیتاوی و ناراستی دابهش بکا که کیتخوایه تی خۆی لی مسۆگهر بکا و نهو خاله لاوازانیه جیهانی سییه له دواکهوتیه ی و نادیرکراسی بقۆزیتیه وه بۆ زالیه تی به ناری شارستانیه کی، له کۆتاییدا له ژیر پهرده ی یاسایی و زانستیدا شه رعیه ت به سه رمایه داری، و پتویسته کانی له بازارو جهنگ و زالیه تی مسۆگهر بکا.

۳. ههردهم بتوانی دوژمنیکی داتاشر او بۆ هه موو پۆژئاوا بدۆزیتیه وه تا ناکۆکیه راسته قینه کانی چینایه تی و ژیاپه کانی له ژیر بیانی (خطر الحارجي- مه ترسی ده وه) به شاریته وه.

۴. بتوانن خۆ له و فاکته رانه لاده ن که لینی لاوازن به تایبه تی فاکته ری نایدۆلۆجی، هه ر بۆیه ش له چله کانی سه ده ی پابردوو دهنگی (کۆتایی نایدۆلۆژیا) به رزگرایته وه، نیستاش گه لی نه زانی جیهانی سییه و کوردیش نه و دهنگه هه لده برن نازانن ماناو مه به ستی چ دگرتیه وه له چوارچیه ی مملانی تی شارستانی، نه وان له فاکته ره کانی سیاسی و نایدۆلۆجی و فلسفی و ناینی و فکری به گشتی لاوازن، بۆیه له ستراتییه تی نه وان دایه که له جیانی (صراع المدارس) بیکه نه (صراع الحضارات)، نه گه ر به داتاشر اویش بیت.

۵. تا بتوانن نه و (عه وله مه) یه له سه ر بنچینه ی نه و فاکته ره بیت که نه وان لینی بالاده ست، نه ویش سه رمایه داری و تکنۆلۆجیا یه، واته به فاکته ری نابووری و زانسته نه توانی عه وله مه به ریتیه ناسنامه ی پۆژئاوا، نه ک به وه نایدۆلۆجیا هه موو به شه ریته یه که خا و پرزگاری بکا، له (عه وله مه) وه به گۆرێ بۆ (عالی) که سه که و سه روشتی خۆیه تی.







(۲۴)

## کوتایى میژوو      نهایة التاريخ

### The End of History

نموش وەلامو نەدریسی کتیبیکى هاوشیوهی (مەلەلانی شی شارستانیه کانه) له پەهەتەکانی فکری و سیاسی و زانستی و نەزمونییدا، (فرانسیس فوکویاما) نویسیهتی، که به پەچەلەک یابانیەو نیستا دانیشتوی تەمریکایە، پروداوەکانی دارمانی شیوعیەت و بلۆکی سەربازگەیی پۆژەهەلات زیاتر بویری پیندا نەو تیۆره گەلەلە بکا، بە تاییەتی له کاردانەوهی جارنامەیی سۆفیەتی (نیمپریالیزم کوتایى میژوو سەرمایەداری یە)<sup>۱</sup>، بەخیزایی برۆه چەمکێکی سیاسی زۆر بەکار، وستیەتی نەو مەلەلانی یە له (مەلەلانی شی شارستانی) نەخشەکێش کراوه لەو کتیبەدا یەکلایی بکاتەوه بە سەرکەوتنی مسۆگەر یۆ شارستان و نمونەیی پۆژناوا لە: بازاری نازادو سەرمایەداری و سیستەمەکانی سیاسی و دیموکراسی و کۆمەلایەتی لیبرالی و هەروەها سیستەمی یاسایی و ئەخلاقى مەدەنیەت و مافی مرۆڤ .. نەو نەدریسه هەر سەردیری کتیبیک نیه، بۆ نەو قۆناغە گوزارش لە ڕاو بۆچوونی ڕابەرانی پۆژناوا<sup>۲</sup> دەکا، بەشیکە لەو هەلەمەتە نۆنەیی جیهانی سەرمایەداری بۆ دەست بەسەرگرتنی جیهان لە عەولەمەدا، نەموش چەکیکی تیۆریە لە بەرهەکانی فکرو فەلسەفە و تیۆری سیاسی شان بە شانێ چەکی

<sup>۱</sup> هەلبەتە نەمریکاش قەلا مەزنی نیمپریالیزم برۆ به پیتی فەرەهنگی سۆفیەت.

<sup>۲</sup> هەمەرۆ دەم که ناری پۆژناوا دەهێنن مەبەستان ڕابەرانی پۆژناوا، نەگینا پۆژناوا بەک ڕەنگ و ناست نیه، چینی جیاوازو هەلۆنستی جیای تبايه.



سەربازى، بۆرۈوخاندنى ورەو بارى دەروونى جىھان بە گشتى و نىسلام بە نايىبەتى، تا بە بىن جەنگ خۇدەنە دەست ھەروەك لە كىتەبەكەى نىكسۇن (سەرگەوتنى بىن جەنگ) دا يەتتەنە، بۆيە گشتوگۆ لەسەر نەو جۆرە كىتەبانە لە چوارچىۋەى رەۋشەنپىرى دانىيە بەلگە بەرنامەبەكى سىياسى و سەربازىيە، ھەر نامۇزگارى نىيە بۆ جىھان كە بە پىشپەۋايەتى و سەرمەشقى پۇژناۋا قايىل بىن، بەلگە لا بەلا ھەرەشەلە مدرسو سىستەم و نەزمونە كانى تىر دەكا وەك مەسەلەى (ھرمەجۇن)ى يەھودىيەت داۋاپسان لىنى دەكا بە خىرايىسى واز لە رىيازوفەرھەنگە كانىان بېيىتىن، چۈنكە وەك (حتمية التاريخية)ى ماركسىيەت نەۋىش دەيسەلمىتىن كە ھەم شارستانىيە كانى تىر ھەم نمونە كانى تىر ژيانى پۇژۋەلەتى و مدرسو نايىبە كانى تىر شىكىست دەھىتىن و ناتوانن نمونەبەكى زىندو و سەركەوتىر و دروست بىكا، نامارىكى زۆرى ۋلاتانى جىھانى كىردو و ھەمو دياردەكەانى دىكتاتورى و رەفتارە فاشىستەكان و جەنگى كۆمەلەسەتى و دواكەوتوبەك دەداتە پال غەيرى پۇژناۋا، ۋەسفى سىستەم و شارستانى و پىنگەى ژيانى جىھانى تىر دەكا كە گوايە نەگۇنجاۋە لەگەل پىش ھاتە مەۋزوعىيە كانى جىھان، لەۋەسفىكى تىر دا ھانورە: كىشەى نىسلام لەگەل پۇژناۋا نىيە بەلگە لەگەل نۆئىگەرەيە، كە نىسلام لەگەل گەشەى زانست و تەكنىك ناگۇنچى.

تا نىئە بە كورتى مانا و مەبەست و گەلەلەى نەو چەمەك و كىتەبە كىراۋ لە بەشەكەنى شارستانى و مدرسەكان زىياتر باسى ناۋەرۋەك و مەبەستى كراۋە.

### سەربەردەى "كۆتايى يەكەنى مېژوو" لە مېژوۋا:

ھەلبەتە نەو نەدرىسە يەكەم جار نىيە دەنورسرى لە بارەى (كۆتايى مېژوو) بە جۇراۋ جۆر نوسرايىتەۋە، نوسىنە كانى (قۇكۇياما) وەك بۆچۈنە كانى: ناسىپولو ھىگىل و ماركس و لىنىن و زۆرى تىر كۆتايى مېژوو بە كۆتايى و (دنيا خرابوون) نازانى وەك پىش بىنىيە كانى نايىنى، ھە سو نايىنەكان بە جۆرىك لە جۆرەكەنى باسى



(كۆتايى مېژوو)يان كەردوود، تيايدا جيهان كۆتايى ديت، ھەرچى مەبەستى نەوانمە گۆرانى كۆمەلە گەشى كۆمەلەيتى لەسەر سىستەمىك بە بەكجارى دەچەقى! .. نەودەش خۆى لە خۆيدا ناچىتە عەقلەو، ناكۆكە لەگەل ياسا بىچىنەمىيەكانى (گەشەسەندى)، ھەموو نەو تىۆرانە جۆرە ھەلچونىكە بەھۆى پرودانىكى مەزنى ناكاوى نەو ساتى دروست دەبى، لە بۆچوون و قەبلاندنا زۆرەى جار بەھەلەش داچوونە، نەو جۆرە پروداوانە بوئىرەك دەدەنە نووسەر لە سنوورى مەعقولى رەت بىت، چەند نمونەمەك لەو جۆرە كۆتايانە لە تەودرەكانى زانستى و كۆمەلەيتەتى و سىياسى دەھىتتەو:

• كە يەكەم تەلەفزیۆن لە سالى ١٩٢٦ لە لايمەن (چۆن پىنرد)دەو دامەزرىنراو لە سالى ١٩٣٦ گەشى كرد... چەندىن تىۆر بۆچوون دەچوون لە بارەى شكستى رادىۆ و (گۆى) و تيان تەلەفزیۆن كۆتايە... كەچى نە تەلەفزیۆن كۆتايى مېژووى راگەيانەن بوو نە رادىۆش شكستى ھىنا.

بەھەمان شىوەش كە رادىۆ دۆزراپەو كەوتەكار و تيان كۆتايى بە رۆژنامەو خويندەنەو ھات مېژوو بوو مېژووى گۆى گرتن و نىتر باس لە كۆتايى مېژوو كرا لە (گۆى) نەك لە (چاو)، كەچى لە تەلەفزیۆن جارنىكى تر باسى لە (چاو)كراپەو، بەو شىوەيە كۆتايى مېژووى ھىچ نەندام و دەزگايەك نىە، بەھەمان شىوە چاپ پەيدا بوو و تيان نەو كۆتايى مېژووى قەلەمە.

• نمونەمەكى تىرىش بۆچوونى خۆشى تيايە.... كاتى بىركارى پەرەى سەندو دۆزىنەو تازەى تيا دەرکەوت و پەلى ھاوئىشت بۆ زانستەكانى تر، نەوا (فۆرى)و زۆر لە زانايانى بىركارى وای بۆچوون كە ھەموو شتىك لەو جيهانە برىتيە لە بىركارى، نىتر بىركارى بە كۆتايى زانستى مېژوو و تەرازووى پيشكەوتىشى ھىبىكرا، ھاوئىشتەمەكى بۆ مۆسىقاش داپشت وتى ھەموو شت ھەتا مۆسىقاش بە ھاوئىشتى بىركارى گوزارش دەكۆى:

نەو ھاوئىشتەمە...  $Y_n = y_1 \sin n_1 + y_2 \sin n_2 + \dots$



• له بهاری سیاسی و کۆمه‌لایه‌ش زۆرجار ئهو کۆتاییانه به‌سەر پۆم و شۆرشێ فرەسی و نهمپراتۆریه‌کانی تر هه‌لگوتراوه، له هه‌مان به‌ریکۆپێک تر (هیگل) تیۆریکی (کۆتایی میژوو)ی له باره‌ی نه‌توه‌ی (نارمان) <sup>١</sup> داپشتوه، گوايه میژوو هه‌رجاره‌ی له ده‌ست نه‌توه‌یه‌ک بووه به به‌سه‌رمه‌شقی پێشپه‌وه‌یه‌وه جاره به رابه‌رایه‌تی نه‌توه‌یی نارمانیاوه هه‌ر له ده‌ست نه‌وانیش ده‌میتێ چۆنکه نه‌توه‌یه‌کی داهێنهر و پاك و شایسته‌ن... که‌چی وا ده‌رنه‌چوو تووشی گه‌وره‌ترین سه‌رنیشه‌ بوون به هۆیه‌وه.

• هه‌روه‌ها ماركس (حتمه‌ التاریخ)ی به‌هۆی کۆمه‌لێک به‌لگه‌ی به‌هێزی زانستی و فلسفی و نابووری داپشت گوايه میژوو له (شیوعیه‌ت) کۆتایی دیتو سه‌رمایه‌داری و باقی سیسته‌م و پێنازو نایین و شارستانیه‌کانی تر شکست ده‌هێنن..

• لینین و باقی رابه‌رائی سۆشیه‌تی پێشوو له جه‌نگی ساردو گه‌رمیاندا له‌گه‌ڵ پۆژناوادا درووشی (نهمپریالیزم کۆتایی میژوو سه‌رمایه‌داریه‌)یان هه‌لگرتبوو، ئهو قۆناغه‌ی پۆژناوایان ناوانبوو (نهمپریالیزم) و گوايه ئه‌وه به‌لاترین شتوازو دوا قۆناغی سه‌رمایه‌داریه‌، به‌ پزگاری میله‌له‌تان نهمپریالیزمیش ده‌پوخێ و کۆتایی سه‌رمایه‌داریه‌..

• به‌و شتیه‌یه‌ تیۆری زۆری تری کۆتایی میژوو ده‌رچوو له‌وانه نه‌توه‌ گه‌ریه‌ عه‌ربه‌کان به‌ ناوی (أمة عربية واحدة ذات رسالة خالدة) (خیر الأمه‌ة) و یه‌هودیش به‌ناوی (شعب الله المختار)، و هه‌روه‌ها هه‌ریه‌که‌ له (هال لیندس) (مولویل) و (روبرتسن) کۆتایی میژوویان له تیۆره‌که‌ له (جه‌نگی هه‌رمجۆن) داپشتوو له‌سەر

<sup>١</sup> به‌ عه‌ره‌یی ئه‌لمان هه‌له‌یه‌و کورد ناوی (ناره‌مان)ی بردوه هه‌ر له ئه‌نلێشدا خۆی ئه‌ره‌مانه‌ ناک ته‌لمانی، ئه‌سلدا پێنگه‌ له ناریمان هاتین و به‌ ئینگلیزی (german) له‌گه‌ڵ وشه‌ی (کرمانج)ی کوردی لێک نزیکن و پێنگه‌ به‌ک سه‌رچاوه‌ی هه‌به‌رو بێ.



دەستى يەھودەكان، (ئۆگۈست كونت) يىش كۆتايى مېترووى بە بىرو بەرنامەسى زانستى ھىتا لە قۇناغەكانى ژيان (نەفسانە - لاهوتى - زانست)

• بە ھەمان شىۋە كەۋىنى سەربازگە سۆشالېست ئەزمونەكەيان ئەم بارە فكىرى و دەۋلەت بۆ (فۇكۇياما) داپنەرانى ئەم تىۋرە دروست كەردوۋە كە جارى كۆتايى مېترو لە سەرمایەدارى بەنەۋە... لە گەلىشدا جارى كۆتايى نايدۆلۆجىاش داۋە... زۆر سودىش لە بۆچۈنەكانى (نايىول) ۋەرگرتوۋە كە باس لە غوۋنە سەركەۋتوۋى لېۋالى و دېۋكراسى فەرھەنگى ژيانى پۇژناۋا دەكا بە بەرراۋر لەگەل فەرھەنگى ژيانى جېھانى تر.

ھەلبەتە ھېچى ئەۋانە سەرووش راست دەرەنچوۋە و مېترووش ناۋەستى.

لە راستىدا مېترووى بوۋنەۋەر بە زەۋى و ئاسمان و ژيانەۋە كۆتايى ھەيە، لە چەندىن سەرچاۋە جيا، لە گەردوۋنا كۆتايى فراۋان برونى ھەيە كە دەتە كۆتايى بوۋنەۋەر، دەشنى يەكەن لە (نەستىرە پەشەكان - ثقوب السوءاء) قوتمان بدا، دەشنى سوۋتەمەنى خۆر لە ھاۋكىشە  $He \leftarrow H_2$  كۆتايى يىت، دەشنى لەسەر زەۋى بە چەندىن ھۆى تر مېترووى ژيان كۆتايى يىت، .... زۆر شىيانى تىرى زانراۋە، بە مۆگەر ژيان و بوۋنەۋەر تەۋاۋ دەبى، بەلام مادام ژيانى كۆمەل بەردوام يىت كۆتايى بە مېترووى گۆرۋان نايەت، ھەردوۋ گۆرۋانى چەندايەتى و چۆنايەتى ۋەك دوۋ ياساى يەك سۈننەت بەردەۋامە، سەرەپاى ئەۋەى سېستەمى (سەرمایەدارى) دادگەرى دژ بە يەكەن، بۆيە ئەم سېستەمە لە بىنچىنەدا بە نەخۇشى ھەمىشەى ناۋزەد كراۋە، ژيان و ئەزمونى ۋەستەۋە لەسەر سەرنەكوتنى ئەزمونى تر، ئەگىنا خۆى ئەزمون نى، نەخشەۋ بەرنامەى نى، ... ھەروەك لە بابەتى مەدرەكان، كۆمەلگەى لېۋالى، ... زۆر شوئىنى تر باسكراۋە، لە راستىدا بزوۋتسەۋەى مېترووش ۋەك بزوۋتسەۋەى زانىيارىە (حرکة المعرفة) بزوۋتسەۋەى زانىيارى بە تېكپرايى ھەر دەجولنى بەلام تەك تەككى (جىزىياتى) لە دۆزىنەۋەى (راستى) دەۋەستى، ئەۋەش (قيمة المعرفة) بە ھەمان شىۋەش مېترو



ناوھىتىن ۋە ھەردەم لە جوولەيە بە گىشتى، بەلام لەكۆتايىدا نامانجى ھەيە (غانىيە)، نەويش ۋەك تەك تەك لە دۆخە دادگەريەكەى نارام دەگىرى... تا لە كۆتايىدا ھەموو لە مەبادىنەكانى دادگەرى نارام دەگىرى ۋەك لايەنى (رېيازى مېژوو)، ۋە لاكانى نەرى زانستى مېژوو بەردەوام گەشە دەكا، ھەلبەتە مەبادىنەكانى دادگەرىش تەواو جىايە لەگەڵ مەبادىنەكانى سەرمایەدارى، بۆيە شىياتى گۆزان ۋە ەرچەرخان ۋە ھەتا ۋەرگەرانىش لە سېستەمى سەرمایەدارىدا لە ھەموو سېستەمەكانى تر زىاترە.

كەواتە كۆتايى مېژوو لە نېسە ھەموو سېستەم ۋە رېيازى ئايىنى ۋە مەدرەسەيەك ھەيە، لە بەرنامەى ئىسلامىيەت ۋە دەروانىيەتە مېژوو كە كۆتايى دىت لە پەيپەى كردنى شەرىعەتى ئىسلام لەسەرانشەى جىھان نەك ۋەك سەرخامى دەعوە ۋە ئايىنى پەتى، بەلكو ۋەك پىتويستىيەكانى كۆمەلە ۋەك، بۆ چارەسەر كردنى كېشە ھەمەلايەنەكانى كۆمەلە، ھەروەك ئىستادەبىن كۆمەلگەى رۆژناو ۋە رۆژھەلات، ئوسترالىا، ئەفرىقىا بە نەندازەى جىھانى ئىسلام پىتويستى بە بەرنامەيە ھەيە تا بناغەكانى كۆمەلگەيەكى دادگەرى دروست بكا. لە قورئانىش ھاتوو (لقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر ان الارض يرثها عبادي الصالحون....)، ھەروەھا لە فەرموودەش نەو ھاوكېشە ھاتوو:

(پەيام) (دادگەرى) (ميرات) (دىكتاتۆريە) (ئىسلام)

• نبوة - خلافة (الراشدون) - ملك العذرة - جبرية - خلافة الراشدة

• سيبغ هذا الدين ما بلغ الليل والنهار

زۆريەى مەسەو رېيازە جىايجياكانى ۋەھا ھاوكېشمەيان ھەيە بۆ كۆتايى مېژوو، ۋە گرنگتەپنيان لى تۆمار دەكەين جگە لەوانەى سەروو كە باسمان كردن بە (كۆتايى مېژوو ۋەكۆتايما) شەو:



- مارکسیەت: دەرئایەتى ← بەندایەتى ← دەرەبەگایەتى ←  
سەرمايەدارى ← سۆشیالىستى ← شیوعیەت
- ئیکۆ: سەردەمى پەرستى ← سەردەمى پالەوانیەتى ← سرۆژیەتى ←  
دارووخان ← گەرانهوہ بۆ پەرستى.
- نۆکست کۆنت: لاهوتى ← مېتافیزیکی ← زانست
- فریزەر: جادوو ← ئاین ← زانست
- تەنەوریەکان: دەرئایەتى ← خێلەکی ← ئیچىراتۆرى ← پاشایەتى  
کۆماری







National

( ۲۵ )

## Natrual Security ئاسايشى نەتەۋەبىي ئامن القومى

چەمكىتىكى ياسايى و سياسيه لىو سەردەمە راستەموخۇ ماناى نەتەۋەگەرى ناگريتمەۋ نەۋەندەي گىيانى دەسلەت دەگريتمەۋ بە تايپەتى لى ولاتانى دىكتاتور، عادەتەن نەنجومەنىكىشى بىو ناۋە ۋەك بالاترىن دەسلەت بۆدروست دەگري، ھەرچەندە مېژوۋ نووسان ھەردەم ويستوۋيانە رەگىو رېشەي نەو ناۋو چەمكەنە بۆ قولايى مېژوۋ بگەريتمەۋەۋ زۆريەي جارىش دەيگريتمەۋ بۆ مدرسەكانى يۆزنانى كۆن، راستە ناۋەريۆك و مەبەستەكانى كۆنە بەلام ۋەك چەمك (ئاسايشى نەتەۋەبىي) لى گەل مەسەلى نەتەۋەبەتەۋى وەرچەرخانى سېستەمى ئىمپراتۆريە بۆ (دەۋلەتەۋى ھاۋچەرخ) سەرى ھەلداۋەۋ بويىتە چەمكىتىكى سياسى و ياسايى و ستراتېژى، گەلى جار لى سەروۋى دەستورۋ پەرلەمان و ھۆكۈمەتەشە، تەركەكانى فراۋان و ترىناك ترينيانە، بە پىتى پىنناسە نوئ و جۆر بەجۆرەكانى ۋەك: (لېپىمان، پروفىسۆر بانى، بېدك، د. حامد الرېيىع، فەرھەنگى وئېستەر، تا دەگاتە موشى دايان و كېسەنجەر...) نەو زارۋەبە قاۋغىكى ياسايى و سياسى و ھەتا فەلسەفىي بە پروۋنى نىە، بەلام ھەموۋ لايەك كۆكەن لىسەر چەند لايەنىك لى بىنەماكانى ئاسايشى نەتەۋەبىي كە برىتپە لى: دلىپايى خەللك (ھاۋلاتى و نەتەۋەۋ دەۋلەت) بىرامبەر ترس و ھەرەشەي دەرەكى و ناۋەكى، ئىتەر ئاسايشى تاك و كۆمەل و خىزان و كۆمەلگەۋ جېھان و بۋارەكانى نابورۋى و ژىيارى و سياسى ئايدۆلۆژىيى و نەژادى... دەگريتمەۋ، لى كۆتايدا لىو بۋونەۋەرە ھېچ كەستەۋاۋ بەرەھايى دلىپاۋ دوۋرە نېگەرەن نىە چ لى كاردەساتى بەشەرى پىان سروشتى پىان گەمردۆۋنى كە



زۆرپەيان بەدەرە لە توانای بەشمەرى بۆيە يەكئى لە وەسفەكانى بەھەشت ئەو جۆرە  
 دۇنيايى وئاسايىشە پەھايە بۆ نادەمى زاد فەراھەم دەكرى، (موسوعة السياسية)  
 بە سادەتر پىئاسىكى (ئاسايىش نەتھەمەھەمە) بە پوانگەمەكى زياتر ياسايسانە ئەك  
 سىياسانە كەدووە دەلى: (زامن كەردنى سەلامەتى دەولەت لە ھەرەشى ناوخواو  
 دەرەو)، بەلام لىرەدا مەبەستى دەولەتەك پىئەك ھاتىبەت لە سەر بنچىنەى  
 نەتھەمەھەمە، واتە (دەولەتى نەتھەمەھەمە) كاتى سنورى سىياسى ئەو دەولەتە يەكسان  
 بىت بە سنورى جۇگرافى نەتھەمەھەمە (پىئە دەوترى دەولە القومية) ھەروەك لە  
 (موسوعة العالمية) وا ھاتووە، دەپى تىبىنى بىكرى لەو پىئاسەدا باس لە  
 ھەرەشى ناوخواشى كەدووە، كە لە جىھانى سىيەم (عەربى بەتايەمەتى) زياتر  
 مەبەستيان مەعارەزە دەسلەتەش، ئەو جۆرىكە لەو ئاسايىشە... بوار دەدرىت بە  
 دىكتاتور بەناوى ھەرەشە لەسەر ئاسايىش نەتھەمەھەمە دەست لە مەعارەزە بوەشىنى.  
 لە سەرھادا چەمكى (ئاسايىش نەتھەمەھەمە) بە ئاسايىش بارووخى ھىزى  
 سەربازى تايەت بوو، دواى ھەموو لايەنەكانى دەولەتى گرتەو، ھەلبەتە ھەموو  
 لايەك كۆك نىن لەسەر ئەو بەمەيانەى كە ئاسايىش نەتھەمەھەمە لەسەر وەستاو،  
 ھەندىك پىئاسەكانيان ھەمان پىئاس و پى و شوئىنى پارىزگارى دەسلەتە،  
 بەشىكى تر بەھىزكەردنى سەربازى، بەشىكى تر پارىزگارى بەرژوۋەندى  
 نىمپىريالىزمى و داگىركارى لە دژى بەرگرى كەردن، زۆرپەى چوارچىوەكەى  
 دەدرىتە دەولەتەك، جا سروشتى ئەو دەولەتە بە خۆى بە دەستور و سىستەمى  
 حوكمى چۆنە ئەو بەشىكى تىر بابەتەكەمە، لە ولاتىكى نرىك خۇمان كە پىئەك  
 ھاتىبە لە فرەنەتھەمەھەمە فرە نىشتەمان فرە ھەھەنگ... ئەوا لە خوتىندەوہەمەكى  
 سەرھاتى بەمەكانى ئاسايىش نەتھەمەھەمە دەردەكەوئ دوو نەتھەمە لە يەك ولاتى وا  
 جىيان نەتھەمەھەمە تەواو ماناى دوو سەركە بەرانەكەمە، چۆنكە دوو نامانج و دوو  
 بەمەوا دوو دۇنای لىك جىا دەبن (مادام بە پىئانەى نەتھەمەھەمە)، سەرنج بەدە

<sup>١</sup> الموسوعة السياسية - د كىالى ج ١ ل ٢٣١



فەرھەنگی دەسەڵاتی عێراقی بەعسی لەبارەی ناسایشی نەتەوویی دەڵێ: (فالامن القومي العربي هو الأمن الوطن العربي الكبير...) <sup>١</sup>، بەو سەرەنجامە دەگاودەڵێ: (..وتجسيدا لايدولوجية حزب البعث، يعتبر القطر العراقي ذلك القطر الذي يعمل بالقول والفعل من امنه الوطني جزءا من الامن القومي العربي...) بەو شاقولێی چ پەيوەندیەك بە ناسایشی نەتەوویی كورد و توركمان و ناشووری و كلدانی عێراقی هەبە هەتا شیعی خوارووش، نیتر نەو هەموو جەنگ و مەل وێرانیە باجەكەى گەلى عێراق بەگشتی دایەو، هەلبەتە ناسایشی نەتەوویی لە دۆخی وادا (واتە لە دۆخی دەولەتى نەتەووییدا) یەكسان دەبێ بە بەرژەوهندى و تیروانیى نەتەوویی دەسەڵاتدار، بوونی ناسایشی نەتەوویی بێ دەسەڵاتیش بە مانای یاسایی و دەستووری و سیاسیهكەى دەبەتە هەرەشە لەسەر ناسایشی نەتەوویی سەردەستەكە...، بەو شێوەیە دوو ناسایشی نەتەوویی پێچەوانە دروست دەبێ، كۆتایی دێت بە زāl بوونی نەتەووی سەردەست، نەتەووی بن دەستیش هیچ بوارێكى تری لە بەردەم نامینن جگە لە شۆرش یان خۆیە دەستەودان...ئەو نەتەووی كێشەى نەتەووییە، خەلكی كوردستان نمونەكەى نەتەووی بن دەست هەروەك نەتەووكانى ئەو سەردەستەى فەلەستین، كشمیر، چیچان، ئێرەندا، بەربەر، تبت، تاملیل، نەتەووكانى ڕەسەنى هەردوو ئەمەریكا و ئۆسترالیا...، ئەوانە ماناى بوونی ناسایشی نەتەووییان لە چوار چێوەى دەولەتەكە نابێت، نا لێرەدا بە زەق ناسایشی نەتەوویی دەولەتى وا تێك دەگیرێ لەگەڵ بنەماكانى چارەى خۆنۆسى میللەتان و هەتا بەشە یاسایەكەى كە لە برگەى (٣)ى ماددەى (١)ى (نەتەو یەكگرتووەكان) هاتوو، زیاتر لەگەڵ بنەمای یاسای نێو دەولەتى (مبدأ عدم التدخل) دێتەو، جا لەو كاتەى هەقى خۆیەتى یان جیاپارونەو وەك (شیخ سعیدی پیران) هەرزوو هەستى پێكردو جاریداو وتی یان دەولەتى سەربەخۆ بۆ نێمەش یان جوۆرە دەولەتێك بێ دوو رلە نەتەوگەمى نەژادى و پەگەزى

<sup>١</sup> تعريفات ببعض المصطلحات - مادة : (الامن القومي)



چىنايەتتى... نەو داۋاي كورد نىسلامى بىتت، بە تەنھا شەو دەتوانى كۆمەلە مەبادىنىكى نوئى ناسۆيى وا بۆ فرە نەتەوھەكانو فرە فەرھەنگو فرە نىشتامىيەكان دارپۆرئەتەو بەشى ھەموان بە يەكسانى تيا بى.

نىستا نەگەر بۆچرونى پەخنە گرانىش بىتت نەوا كورد كەمتر خاۋەنى ناسايشى نەتەوھىيە نەگەرچى خاۋەن كيانى شۆرشيگىرپىش بوۋە، ھەر لەبەر ژۆر دەستى نىبە بەلكو بەھۆى ھەلسوكەوتى پىيەمرانىيە لەو سەردەمەدا، مادام لە تىك گىرانى ھاۋكېشەى نىۋان بەرژوۋەندى حزبىو كەستىو بەرژوۋەندى بالاي گەل نىشتامانا نەوا يەكسەر يەكەم بەسەر دوۋەم دەخەن، نىتر پانتايەك بۆ ناسايشى نەتەوھىي نامىنى، نەوھش ھۆيەكانى زياتر دەگەرپەتەو بۆ سروشتى نەو مىدرسانى كە نەو جۆرە پىيەرو حزبانى پىيەو پا پەندە، نىتر لە شەنجاما لە بەسەردەم بەنەماي بەرژوۋەندى تايبەت ھىچ خەتتىكى سوورو، نەگۆرئەك، پىرۆزىيەك، قەدەغەيەك... نامىنى، نەو دۆخە بەزەقى لە كوردسان ديارە، بەلام لە جەۋھەردا ھەمان دۆخە لە زۆربەى ولاتانى دىكتاتورى بە تايبەتى ولاتانى غەرەبى، لە ولاتانى دىموكراسى پۆژناۋا تەۋاۋ زال بوۋىنە بەسەر نەرىنە سىياسىيە خۆيىستىيەكان، سەرچاۋى نەو زال بوۋىنەش لە (ئوابت، مەبادىشەكان) ھاتوۋە لە بەرنامە ئاپىيەكان كە بەرژوۋەندى گشتى لە سەروۋى بەرژوۋەندى تايبەتى بىتت. بۆيە ھەرگىز سەرچاۋى ناگەرپەتەو بۆ مىدرسەكانى لىپرالېزم و لقەكانى، ھەر بۆيەش لەپۆژ ناۋا نەگەر (بەرژوۋەندى بالاي ولات و ناسايشى نەتەوھىي يەكەى) لەگەل (بەرژوۋەندى حزبى دەسەلاتى) تىك بگىرئ نەوا بى ھىچ گرفتتىكى وا يەكەم زالە بەسەر دوۋەم، بە پىتچەمانەۋە لە ولاتە دىكتاتورىيە جۆرەجۆرەكان دەبىتتە چەكتىكى ياساى لە دژى نۆۋۆزىسيونى نىشتامانى، زياتر لە پىتتاۋ ناسايشى دەسەلاتە نەك ولات، ھەر لە بەنچەشدا لە نەزمونى بەشمى يەكەم چار نەو چەمكە لە لايدەن (لويسى چۈاردە) پەيدابو (بەپىي زۆربەى شارەزاين) لويس بەھىزبونى دەرو دراۋسىۋ يەكتر داگىر كوردنى بە ھەرپەشە زانى لەسەر فرىسا، نەگەر ھىترشيش پوو لە فرىسا



نه‌بیت، له دابه‌شی ده‌سه‌لات و جیهاندا پته‌وی ناسایشی یه‌کیکیان ده‌بیته  
 هه‌په‌شه له‌سەر نه‌وی تر، به‌تایبه‌تی نه‌وانه‌ی (به‌دیلن بۆ یه‌کتر)، ناسایشی  
 یه‌کیکی سۆڤیه‌ت هه‌په‌شه بوو له‌سەر نه‌مریکا و پێچه‌وانه‌شی به‌پێچه‌وانه، هه‌تا  
 ولاته‌ بچوکه‌کانی جیهانی تریش به‌تایبه‌تی ناوچه‌کانی تازاوه‌و درێژکراوه‌کانی  
 سایکس پیکۆدا، هه‌تا نه‌زموونی سیسته‌می دوو حیزبی یه‌ک و لاتیش، وه‌ک  
 نه‌زموونی (پ.د.ک) و (ی.ن.ک)، هه‌رچهنده‌ نه‌وه‌ نه‌سل نیه‌ ٢

له‌ ولاته‌ دیموکراسیه‌کانیش نه‌نجومه‌نو ده‌ستورێکی وا پێداوه‌ ده‌کهن که‌ له‌  
 کۆتاییدا زیاتر له‌ خه‌زمه‌تی چینیکی بیت، هه‌رچهنده‌ له‌ پێناسی ده‌ستووری نه‌و  
 نه‌نجومه‌نه‌ وای لی‌ ناخویندریته‌وه، به‌لکو چی له‌ به‌رژه‌وه‌ندی بالای ولات و  
 میللەت بیت به‌گشتی ناوا تو‌مار ده‌کری، نه‌نجومه‌نی ناسایشی تورکیا بیت  
 له‌ زۆریه‌ی جهمه‌ریاله‌کان و به‌رپرسی هه‌ره‌ بالای ده‌سه‌لات، زۆر به‌ سانایی جم  
 و جۆله‌کانی نیسلا‌می، چه‌پی، کوردستانی.. به‌ هه‌په‌شه له‌سەر ناسایشی تورکیا  
 له‌ قه‌لم ده‌داو قه‌ده‌غی ده‌کا، هه‌تا داواکردنی خویندن به‌ زمانی کوردی به‌  
 داوایه‌کی تیرزۆستی و هه‌په‌شه له‌سەر ناسایشی تورکیا ناسانرا، ..به‌و شیوه‌یه‌ نه‌و  
 چه‌مکه‌ له‌ زۆریه‌ی ولاتان به‌شێک له‌ داب‌لۆسین و چه‌تریکی تێده‌کی یاساییه‌ بۆ  
 چموساندنه‌وه‌و ده‌کردن له‌ گۆزه‌پان و پاوان کردنی ده‌سه‌لاته‌ بۆ چین و کۆمه‌لێک به‌  
 نۆه‌ نه‌گه‌ر دیموکراسی بن، هه‌ر جۆریکی داهێنراوی زیره‌کانه‌ی دیکتاتۆریه‌.

### رای مه‌درسه‌کان:

دوای خورده‌ ساده‌کردنه‌وی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی ده‌بینین تا راده‌یه‌کی زۆر  
 په‌یوه‌سته‌ به‌ (مقاصده‌کان)ی ده‌ستوور و سیسته‌می ده‌سه‌لات له‌ لایه‌ک و له‌  
 لایه‌کی تریش به‌ مه‌درسه‌کانی سیاسی، چونکه‌ به‌رژه‌وه‌ندی بالای هه‌ر میللەت و  
 ولاتێک له‌ لایه‌ن مه‌درسه‌و شارستانیه‌کان جیا‌یه‌ له‌گه‌ڵ نه‌وانی تر، ته‌وه‌ش  
 ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ تینگه‌یشتن له‌ ژبانی مرۆڤ، مانای مافی مرۆڤ، ڤاکنه‌ره‌



کاربگه‌ریه‌کانی سه‌ر مرۆڤ و کۆمه‌ل... به‌و شێوه‌یه (ناسایشی نه‌هوهی) له‌ سیسته‌می ولاته‌ شیوعیه‌کان زۆر جیا‌یه له‌ گه‌ل ولاتانی لی‌پالی پۆژنا‌وا، نه‌وانه‌ش له‌ گه‌ل ولاتانی دیکتاتۆری نه‌هوه‌گه‌ری جیهانی سییه‌م و عه‌ره‌یی، هه‌موو نه‌وانه‌ش له‌ گه‌ل ده‌وله‌تی ئیسلامی راسته‌قینه‌، .... له‌ کاتی‌دا له‌ پۆژنا‌وا زیاتر ناسایشی جه‌سته‌یی و خۆراکی گرنگه‌ (واته‌ لایه‌نی ماددی‌ه‌که‌ی)، ده‌بینن له‌ شیوعیه‌دا ناسایشی چینی کرێکارو نوێنه‌رایه‌تی له‌ ده‌سه‌لات و پرۆلیتاریا گرنگه‌، به‌ هه‌مان شێوه‌ ده‌بینن له‌ سیسته‌مه‌کانی حوکه‌می ولاتیکی و ه‌ک عێراقی سه‌رده‌می (صدام حسین) - که‌ نه‌وه‌یه‌که‌ له‌ ولاتانی عه‌لمانی نه‌هوه‌گه‌ری و دیکتاتۆری - نه‌وا ناسایشی نه‌هوه‌یی که‌مه‌تر مانای به‌رژه‌وه‌ندی بال‌ی میلیه‌ت و ولات له‌ به‌رده‌م خه‌ونه‌کانی سه‌رۆک ده‌مینن و زۆربه‌ی سامانی ولات و ها‌ولاتیان ... ده‌خسته‌ خزمه‌ت به‌رنامه‌یه‌کی هه‌له‌... بۆیه‌ له‌و جۆره‌ ولاته‌ نه‌نجومه‌نی ناسایشی نه‌هوه‌یی نه‌بووه‌، نه‌و نه‌نجومه‌نه‌ له‌ ولاته‌ دیکتاتۆریه‌کان به‌ گشتی هه‌ر له‌ ها‌وکیشه‌که‌ی ده‌سه‌لاتی میلیه‌ت یه‌کسانه‌ "به‌ ده‌سه‌لاتی سه‌رۆک نه‌و کاتی مانایه‌ک بۆ نه‌نجومه‌نی ناسایش و نه‌و ناسایشه‌ش نامینن نه‌و کاتی ناسایشی نه‌هوه‌یی بریتی ده‌بی به‌ ناسایشی ده‌سه‌لاتی سه‌رۆک، هه‌روه‌ک به‌ زه‌قی له‌ هه‌لسوکه‌وت جه‌نگه‌کان و دانوستان و په‌یوه‌ندیه‌ دیلۆماسیه‌کانی عێراقی نه‌و سه‌رده‌م به‌دی ده‌کرا، نه‌وه‌ش له‌وه‌ ده‌گه‌شت کدی‌کاتۆری نیستا و ه‌ک جاران نیشتمان په‌روه‌ر نین زیاتر به‌رژه‌وه‌ندی که‌سیتی خۆی ده‌خاته‌ سه‌رووی هه‌مووان ، هه‌ر بۆیه‌ش دیکتاتۆرو زالی نیستا ترس‌نۆکی‌ش .

له‌ ئیسلام دا ناسایشی نه‌هوه‌یی به‌و زاراوه‌ نه‌هه‌و (ته‌نها ناسایش - امن - باسکرا بن) به‌لام له‌ ناوه‌ڕۆک‌دا په‌یوه‌کراوه‌ و ده‌کرێ، چونکه‌ نه‌و چه‌مه‌که‌ جۆری‌ک له‌ په‌گه‌ز په‌رستی تیا‌یه‌، له‌ مه‌به‌ست و ناما‌ج‌دا ناسایشی هه‌موو مرۆقی سه‌ر زه‌ویه‌، به‌لام و ه‌ک واقه‌ئیکیش که‌ ولاتی سنو‌ردار هه‌یه‌ نه‌وا به‌ پێی نه‌و واقعه‌ بۆ نه‌و قونا‌غه‌ ها‌وشێوه‌ی نه‌و ناسایشه‌و نه‌نجومه‌نه‌که‌ش پیاده‌ کراوه‌، هه‌روه‌ک له‌



ئىران دانراۋە، ناسايىش لە ئىسلامدا ھەر تەنھا بۆ دەسلەتو چىنىڭكو نەتموۋە ئايىنو سىنورىڭ نىھ، لېرەدا ناسايىشى فېكرى و سابورى و شايىنى و ئايدۆلۆزى و ژىارى و فەرھەنگى بۆ گشت لايەكە لە بارى سروشت و ناسايى خۆى، نەك لە كاتى دەست درىزى و جەنگا، ھەلبەتە ناسايىش بۆ دەست درىژكارو پىساو خىراپ نىھ. نەمۇ نايەت و فەرمودەو رېسا گشتىھەكانى ئىسلام لە بارەى ناسايىشە كە لە خوارەو تۆمارى دەكەين:

- فليعبدوا رب هذا البيت الذي أطعمهم من جوع وآمنهم من خوف.
- من رأى منكم منكراً.....
- أمر بالمعروف ونهى عن المنكر..

لە بارەى زاراۋەى (أمن) لە نەدەبىياتى ئىسلاما زۆرى لەسەر نوسراۋە:

- لەبارەى (امن العام)دا زاناينانى ئىسلام وتويانە (الأمن هنا عيش والعدل أقوى الجيش)

- ماوردى- كىتیب (ادب الدين والدنيا): أمن العام تظمنن اليه النفوس، وتنتشر فيه الهم، ويسكن فيها البدى، ويأنس فيه الضعيف.

لە ھەرچەرخانەكانى ئىستى جىھان ھەرەو عەولەمە زياتر (ناسايىشى نەتموۋەى) ھەرەو تەرازى پوانگەى ئىسلامى ھەردەچەرخى، كەمتر نەمۇ ماناۋ مەبەستە كلاسيكەى جارانى دەمىنىت، لە ئىسلامدا ناسايىش ھەر ناگەرپتەۋە بۆ دەسلەت، بەشىكى زۆرىش لى دەگەرپتەۋە بۆ ناۋ كۆمەلگە، نەۋەش بەشىكى گزنگى كۆمەلگەى مەدەنىيە لە ئىسلامدا، بلاۋكردنەۋەى ناشتى و ناسايىش نەركى بنىچىنەىيە، زامەنكردنى ژيان و تەبابى و ھارىكارى و ھەمەو بىنەمايەكى نەخلاقى و دادگەرى.. تاكە سەرچاۋەى ناسايىشى تاكو كۆمەلە... كە لەو پىنناسانە كەمتر بە لای داچونە، نىتر دۇنيا كوردنەۋەى دەزگا كۆمەلەىتى لە تاك- خىزان- نەتموۋە- كەمايەتى نەتموۋەى و نەژادى و شايىنى و فەرھەنگى چىنەيەتى ھەتا مەعارەزى ياسايىش بە شەرىعەتى ئىسلامى دەچەسپى كە نۆمىسەتتەك دروست







دهدا، ناسايشي نه تموهي لايهك له سمر حسابي لايهكي يې هيزتر دهبن، حوكمه كان بانتيك و دوو ههواو چمند ههوا دهبن، ههروهك له نيسلامدا بهو جوړه حوكمانه و تراوه (حكيم المجاهلية).

٤. ولاتيش وهك تاك دهبن له ژير بنه ماي (لايظلم ولايظلم) نابني ناسايشي نه تموهيه كي هه رشه بيت بز سمر ناسايشي نه تموهي ولاتيكي تر.

٥. هيزي بهرگري (نهك هيزي هيرشكر) و تواناي ماددي و يه كيتي و يهك ريزي و يهك سمر كرده و يهك بيروباوهرو سپاردهي له دهسه لات و پيش كوتني زانستي و ..... بنه ماي گرنگي ناسايشي نه تموهيه.

٦. پهروده كودني خه لكی و خه لكی جيهان به گشتي لهو سهرده مه دا به رهوشتي بهرزو و شياري مړو قابه تي و خزنه ويستي به شيكي گرنگي زامنكري نهو ناسايشميه، پيچموانه شي نه خيامي پيچموانه ده داته وه.

٧. ده زگايه كي به كار تر و دادگري تر له جياتي (UN) وهك ده زگا له سهرووي هه موانو بې قيتزو به راستي نوينه رايه تي فره يسي جيهان بكا به كه مايه تيه كانيشموه.

٨. دهسه لات وهك سپارده بيت نهك مولك، كه سمرچاوهي ديكتاتوريه ت و پادشايه تي و پاوان كودني دهسه لات، نه وانه ش سهرچاوهي نانارامي و دنيايي و تيكدانې ناسايشي گشتي و تايبه تيشه، له بهرام بهر دا دهست گوزي دهسه لات و سهره يستي بهرپاوان نازادي و هه لېواردن و... ده بته پته وكودني په رزينه بالاكانو خه مليني بنه ماكانې ناسايشي نه تموهي لاي هه موو تاكيك.

هاتنه دي شو بنه مايانه تنها ناكورته سهر ده ستوروو ياسا به لكو زياتر ده كه ورته سهر مدرسه كاني سياسي و فكري سهره كي (نيسلامي، ليبرال، سوشيا ليستي، شيوعيه ت) ..



## ناسايشى نه ته وهى كوردستان:

له راستيدا ناسايشى نه ته وهى به پى بنه مای بهر وهى ده كرتيه وه چوار بهشى سهره كى:

١. ناسايشى زل هيزانى جيهانى له ولاتانى سهرمايه دارى و نهوانى ده يانه وى كۆنترۆلى ده روازه كانى عهوله مه بكم.

٢. ناسايشى نه ته وهى ولاتانى زالى نه ته وهى كى سهردهسته.

٣. نهو ميلله تانهى ژيړدهستن.

٤. ولاته تاك نه ته وهى به كانه يان گرفتى كيشى ستونى.

هه به ته ههرى كه له وانه چهند بنه مایه كى هاو بهشى هه به له هه مان كاتدا له چهند بنه مایه كيش ليك جيا ده بنه وه، بۆيه نابى رابه رانى عه لمانى كورد نهو باب ته ش وهك مه سه لهى تى زى سياسى و فلسفى و فكرى هه لسن له پى تاو دار شتى بنه ماكانى ناسايشى نه ته وهى له هه شو ئى تى ك بى ت و چۆن بى ت هه ر بيه ئىن...، نه خى ر ده بى زۆر به وردى بزائن بنه ماكانى ناسايشى نه ته وهى (كه له كۆ تايدا تۆمارى ده كه يى) له كو ئىدا سهر چاوه كانى بوون و راست كور نه وهى تى، له كو ئىدا سهر چاوهى مه ي نه بى و به رده واميه كه يه تى، لهو چوار پۆلهى سهر وودا كامه به شو ئى كوردستان؟ ناخۆ له به رى عه لمانيه ت بن يان شايى؟ له به رى نه ته وهى گهرى يان ئومه تى؟ له كام به رى مله لانى شارس تانيه كان بن؟ له به رى ميكا فى لى و بهر وهى ندى به رستى؟... هه مو نهو بهر سياره ناسايشايه به به روون كور نه وهى هه ر شه كانى سهر ناسايشى نه ته وهى كوردستان به روون ده بى ته وه، نه گهر پى تا سه كه ش وهك به سادى ده رپا لى ره ش هه ر ماناى پاراستنى بهر وهى ندى بهر بالا كان و نه گۆر ه كانى ميلله تانى كوردستان بى ت له هه ر شهى ده ر وهو ناو وهو كه به رى تى له ١- داگه ر كهران و هه مو يار مه تى ده ر ه كانى، ٢- نهو بهر و با وه ر و نايدۆلۆژيا و ياسا و نه رى ته ده و لى انى پوهانى نهو داگه ر كهرى له سهر وه ستاوه كه به رى تى له نايدۆلۆژياى نه ته وهى گهرى عه لمانى و سۆشيا لى ستى ديكتاتورى، ياساى



(عدم التدخل) و (سیادة الدولة) (نەندامیه‌تی دهلەتان بۆ UN له جیانی نه‌تومو کان- (که نایشی نه‌تومو په‌گرتوو‌ه‌کانه که‌چی نه‌تومو په‌گرتوو نیه ولاته په‌گرتوو‌ه‌کانه)-، نمریته ده‌لیه‌کان به تاییه‌تی شه‌وی نیستانه که‌چی به‌مرگری و پرزگاری به ناپه‌واو به‌ده‌ر له یاساو جارچار به تیرۆرستیش له قه‌لم دده‌ن و زاراوه‌ی وه‌ک (انفصالي، تجزئة، خروج عن قانون، دعاء العنف، تحریر، اړه‌بايین...) دده‌نه پال شۆرش‌گێڕان ٣- هه‌مرو نه‌و رێکه‌وتن و ڤاکتیره میژوو‌یانه‌ی بریته ه‌ژێ مه‌ینه‌تی خه‌لکی کوردستان له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی رابردودا ده‌ست پێده‌کاو بریتین له:

أ. ڤاکتیری جیهانی که‌ خ‌زێ له رێکه‌وتنامه‌ی سایکس پیکو ١٩١٦ سان ریۆ ١٩٢٠، قاهره ١٩٢١، لوزان ١٩٢٣ که‌ مدرسه‌ی لیبرال دیموکراسی و رۆژئاوایی لیتی به‌رپرسیاره، یان ده‌کرێ ب‌ل‌ت‌ین عه‌لمانیه‌تی جیهان.

ب. ڤاکتیری ئیقلیمی که‌ بریتین له سه‌ره‌له‌لانی بزوتنه‌وه‌ی ده‌ستووری و عه‌لمانی و نه‌تومو‌گه‌ری ئێحاده‌یه‌کان و دوا‌ییش نه‌تاتۆرک و مدرسه‌ی نه‌تومو‌گه‌ری عه‌لمانی عه‌ره‌بی.

ج. ڤاکتیری ناوه‌کی که‌ خ‌زێ ده‌نووتیت له‌و هاوکاریه‌ هه‌له‌ه‌له‌تاو‌یه‌ی ته‌یاری عه‌لمانی کوردی کردیان له‌گه‌ژ ته‌یاری عه‌لمانی تورکی و جیهانی به‌ تاییه‌تی نه‌و وهرگێڕانه‌ی رێکه‌وتنی سیفەر بۆ لوزان و وهرگێڕانی خه‌لافه‌ت بۆ کۆماری عه‌لمانی تورکی.

### ب‌نه‌ماکانی ناسایشی نه‌تومو‌بی کوردستان:

١- هه‌مرو هه‌نگاوه‌ پێچه‌وانه‌کانی تومو‌ره‌کانی (هه‌ره‌شه‌ی ناسایشی نه‌تومو‌بی) که‌ له‌ سه‌روو باسکرا به‌ وردی و ته‌وا‌ییه‌وه‌، که‌ زیاتر هه‌ره‌شه‌کانی ده‌ره‌کیه‌.. نه‌و خالانه‌ی داها‌تووش زیاتر هه‌ره‌شه‌ و دژه‌ هه‌ره‌شه‌کانی ناوه‌کیه‌.



۲- یەك پیزی و یەك رابەری و هەموو دەروازەکانی کە دەچیتەو سەر شو یەك پیزی و یەك رابەریە، بۆ شو مەبەستە دەبن:

أ. شو میللەتە و پەرۆدە بکری لەسەر شو بیروباوەرو نایدۆلۆژیانەیی کە پەسەنن و زۆرایەتی هەرە زۆری قەبوڵی دەکەن نە شو فکەر نایدۆلۆژیانەیی کە دەبیتە پارچە پارچە کردن و نەگونجین لەگەڵ عەقیدەیی زۆرایەتی.

ب. فرەلایەنی لە قۆناغی پزگاری - نیشتمانی پەسەند نیە، بەلام نەگەر واقعێک بیت شو نەبەتە فرە دەسەلات فرە پێیەر فرە گیانی میللیشیایی.

ج. خۆ دوور خستەو لە دەروازەکانی بەرۆهەندی تایبەتی وێرانکەر.

۳. رابەینانی میللەت لەسەر بنەماکانی ئەخلاقی و بەرگری لە کاتی پێویست و وای لێ بکری بەرۆهەندیەکانی گشتی بختە سەرۆی بەرۆهەندی تایبەتی، نیتەر ئۆتۆماتیکەن دەبنە پاراستنی بنەماکانی ناسایشی نەتەوهیش، ئەوەش مانای دروستکردنی ئومەتێکە کە راست گۆیی، هاریکاری، بەهاناهاتن، بە شۆقرە، خۆنەویستن، پەوشەنبەر، .... ئومەتی و فێلی لێ ناکرێ، لێ ناخوردێ بە هەموو لایەک، بە پێچەوانەیی بنەما ئەخلاقیەکانی فکری ماددی، کە دەبێتە هۆی درۆزنی، خۆویستی، هەلەشە، خۆفرۆشی و میللەت و خاک فروشی، نەزانی، پارچەپارچەیی و خێرا گۆراوی..... لە کۆتاییدا ناتوانن بەرگری نیشتمانی بکا لە کاتە سەختەکان.

۴. دروست کردنی پێیەریکی کاریزمی میللی پوچی، باوەشی و فراوان بیت جینگەیی هەموو رەنگ و تەرزوو چێو بیروباوەری جیاو نایدۆلۆژیای جیا بیتەو، پێیەریک بیت لە سەرۆی حزبایەتی و منافەسو چار لە تەخت و خۆویست، خاوەن بەرنامەو بیروباوەریکی مەزنی و بیت نامۆزگاری و پێنمایەکانی لە هەلسۆکەوتەکانی دابن، ... بە کورتی عەقیدەیی زāl بیت بەسەر ئارەزووەکانی دەروونی.



۵. پهروهدهی زانستی و تهکنیکی و داهیتانی بزوتنه وهی وشیاری و بیناکردنی زیرخانی کومل به هه موو ناراسته کانی نابووری و تهکنیکی و فکری و شارستانی و مه دهنیت و نه خلایق و شوږشگپیری و ناشتی خوازی و بڼه موو نهو بڼه ماو دهر وازه کانی سه روو دهن به وردی بڼی بگه پښ ناخو نهو بڼه ماهیه له کام مدرسه به دی ده کړی و پتی دپته دی له (نیسلا می، لیبرالی، سوشیالیستی، شیوعی) کامه مدرسه دهرچو نهوا ناسایشی نه ته موهی کوردستان له ستراتژی ته دپته ناسایشی نهو مدرسه له هه رسن ناستی جهاننی و نیقلیمی و ناوه کی.







(۳۶) *developmentalism*  
**پیشکەوتوووی      التقدم      advance- progress**

وہک ماہیت پیشکەوتوو نوئەرایەتی مانایەکی کۆن دەکا، لەگەڵ مرۆفایەتی ماناکە بەجۆرێک هەبوو بەلام وەک چەمک زۆر کۆن نیە، تا ئادایەک تیکەلێە کیش ھەبە لەنێوان پیشکەوتنەکانی ھەریەکە لە: کۆمەلایەتی، ئابووری، زانستی، فیکری، .. نەوانە لە بنەچەدا لێک جیان، ئەوەی لێرە مەبەستمانە پیشکەوتنی کۆمەلایەتیە، بەتاک و کۆو، پێچەوانەی دواکەوتن بەجێمانو (رەجعیەت)، جار وایە نەگەر لە دژەکان نەگەین لەخودی بابەتەکە چاک ناگەین، دواکەوتوو (رەجعیەت) بەزۆری لەو سەردەمە بەو مانایە بەکاردێ کە بەکێک یان لایەنێک پشت بە فاکتەرە کلاسیکیەکان ببەستێت لەوانە فاکتەرە کۆمەلایەتی و خێلەکی و تایفەیی و رەجەلەکیەکانی تر، لە رووی ئابدیۆلۆژیای فکریش پشت بە سەرخرانی ئەو فاکتەرانەی سەرروی کۆمەلایەتی ببەستێت، یان لە رووی کەرەستەو ئامراز نەرەزووی کەلو پەلە کۆنەکانت بێت، ھەلبەتە ھەر مەدرەسەیک بەجیا دەروانیتە ھەردوو چەمکی (رەجعیەت) و (پیشکەوتن)، پیشکەوتنیش کاریگەر بە بەشەکانی تری پیشکەوتنی زانستی و ئابووری و تەکنەلۆجی .. بەلام ھەر یەکە ماناو شۆتینی خۆی ھەبە بەداخووە بەشی ھەرە زۆری فەرھەنگی نەنسکلۆپیدیە کسانیش تیکەلێان کردوو، وا ھەندێکیان لێ ھەلدەبۆزێرن.



## رايه جياجيگان!

\* لهو سرده مه له فرهنه نکه دهوليه کان پېښکېموتوویس به پېښکېموتنی باری نابووری ولات و ژیرخانه کې له داهات و نوښته رایی و ناستی زانستی و ته کنزولجي.. لیک ده درسته وه، پاشکېموتویش - تخلف نهک (ره جمعیت) به پېښکېموتنی سرور و لیک ده درسته وه.

\* نه و تیروانینه یی سرور و هر فرهنه نکه یاسایه کانی نه گرتوته وه، فرهنه نکه سیاسی و کومه لایه تیه کانش کارېگرن به و بوجرونه، فرهنه نګینکی وهک (موسوعة علم الاجتماع) که له وانی تر چاکتر بوی چوه، که چی له باس و ماده یی (تقدم الاجتماعي) و (تخلف اجتماعي) هر به ساده یی به راده یی پېښکېموتنی پاشکېموتنی ده زګاګانی لیک دایته وه، نهک خودی مرؤفه کان، هرچه نده لابیستیکی مرؤفه که ده گرتوته، له کاتینکا گوهه ری باسه که مان مرؤفه نهک نامرازو ده زګا.

\* فزوی، ابن رشد، .. پیتیان وایه پېښکېموتنی هر میلله تیک به پېښکېموتنی نافره تانیان ده پتورئ.

\* بهشی هره زوری نابووری ناس و مه دره سی مادی و مه دره سی لیبرالیه کانش پېښکېموتنی لایان مانای پېښکېموتنی نامرازو کانی بهرهم هینانه.

\* بیترمان: پېښکېموتنی به شارو لادی به ستوته وه، له کتیبی (مدخل الی علم اجتماع الحضري) ده لئی شار پېښکېموتووه و لادیش دواکوتو، زور روونه نه ویمان تن پوانینیکی ره گه زېرستی کونی رومانی و یونانی له نه سللی زارواو کانی (سیاست) و شارستانی و (مه دهنیه ت) .. نه وان وه گرېواو.

\* نوکست کونت: پېښکېموتنی مانای پېښکېموتنی زانستی.

\* نه توهه گه ریبه کان: پېښکېموتنی ده به ستوته به ژینگه و خاک و ره چه لهک، نیر ره چه لهکی نه ورووی و ناوه وای نه ورووی هر ده بی میلله تیکې پېښکېموتووه پېښه وی جیهان بدات، وهک خویان ده لاین، له ناو عره ییش (خاکی په یامه کان) هرده بی پېښه وی جیهان بیت، له ناو په هودو سرب و نمرمن و تورک... هریه که



له به جۆرتك ديدتيكى وای همیه.

\* پېښکه ووتوویی لای زانا کانی تر پټوانی جیا جیای تری همیه، لای (سپنسر) به مانای له ۱- ساده می بهره و نالۆزی ۲- له پېښکه وویی بهره و پهرشو بلاوی و دوور که و تنه وه.

\* زۆر جۆره تپروانی نی تر همیه کۆماری له پادشایی پېښکه ووتووتره.

یان به پیتی سیستمی سیاسی و ئینتمای مه دره سیه که ی، ... هتد پېش ه پاش که ووتو دیاری ده کری.

له راستیدا نمو پټوانو ته رازوانه بۆ پېښکه ووتن نمو نده وردو تیر نین، زۆر به یان دهردی یه که لایه نی همیه، جارې پېښکه ووتنی کۆمه لایه تی گشتی و پېښکه ووتنی تانک تیکم کراوو یه که هۆکارو بنچینه ی دراوه تی، نجا مارج نیه شاریه که له لادیه که رهوشه بنهرو پېښکه ووتوتر بیت، یان خاوه ن ناشی هه لمی له ناشی هه وای پېښکه ووتوتر بیت، یان نافره تیککی سر کۆمپیۆتر پېښکه ووتوتر بیت له نافره تیککی سر ده ستار، نمو یان راسته ناشی هه لمی پېښکه ووتوتره له هه وایی، کۆمپیۆتر له ده ستار، به لام مانای وانیه خاوه نه کانی شیان پېښکه ووتوتر بیت، به هه مان شیه مارج نیه ولاتیکی کۆماری پېښکه ووتوتر بیت له ولاتیکی پادشایی زۆریه ی ولاته گرنگه کانی نه ورویی پادشایین، که چس له نه فریقا ته نه ا (سوازیله ندو لیسوئو، مغرب، نین) پادشایین نمو تر هه مووی کۆمارین به و ته رازوه بیت نمو نه فریقا پېښکه ووتوتره له نهروپا... نجا یابان نه که پادشاییه، هیتا سیستمی نیمپراتۆیمو زۆر پېښکه ووتوشه له ته کنه لوجیاو نیداره واری نابووری... نمو مارجانه ی سهروو ره ا نین، نجا له رایه که ی (سپنسر) پېش به وونی دهرده که وئ دیاردیه کی سروشتی و بایۆلۆجیه کانی کردۆته بنچینه بۆ پېښکه ووتنی کۆمه لایه تی، ده شی له بایۆلۆجیا گه شه کردن و پېښکه ووتن مانای له ساده یه وه به ره و نالۆزی و لیک دوور که ووتنه وه بئی، به لام هه مان مانا له کۆمه لایه تی پېچه وانه ده بنه وه، لیک دوور که ووتنه وه یه که نه گرتن مانای



پېښکه وانهی پېښکه ووتنه..

بۇ لېك كړدنه وهی هه موو نهو لیلی و ټيک گیرانه بهتایبه تی له نیتوان مانای پېښکه ووتنی تاك وکړ نهوا به پرسپاریکی ساده دهست پی ده کهین: ناخو مرؤفیکسی پېښکه ووتو چی پېښکه ووتووه؟ جل و بهرگ و شتیره تی بیان مال و سامان و سمپاره و کارگه؟ بیان پروانامیه کی بالآ و پایه یه کی بالآیه.. کامه یه یاخود شوړشگپرو سیاسه تمه دارنکی بهرزه.. له سیاسه تمه داریشدا کامه یه میکاثلیه، مه بادینیه، لیبرالیه، یان سمرجه میانه، نهوانه هه مووی له لایه ک نه دی گرنگی ره وشت و بها.. له وهلامی نهو پرسپاره بهو خورد کراوه یی کهس بویری ناکا (پېښکه ووتوبی) بداته پال فاکتوره رواله تیه کانی وک: جل و بهرگو سامان و پروانامه و پایه.. به لام باسه که که له تاکمه ده پړتیه به بۇ کیان و کزو کومه لگا نهوا نهو جاره له وهلامی پرسپاری هاوشیوه کی ناخو کومه لگیمه کی پېښکه ووتو بیان ولاتیکی پېښکه ووتو چی پېښکه ووتوه؟ به خیرایی وهلاست دهست ده که وئ و ده لټن پېش کموتنی باری نابوریه که یی، واته فاکتوره کانی کاریگهر له سر کومه ل، کامه یه یه کلاکمره وهی (پېښکه ووتن) لهو فاکتوره انه: نابوری، ره چه له ک، کومه لآیه تی، ژینگه، پمیره ندی جنسی، دهر وونی، ناسنی فیر کړدن، له بهر هه مه کانی ناسویش (ژانست و فلهسه فمو نایدیو لوزیا و نایین و پتکه وه ژیانی سیاسی و حزبیایه تی.. واته به کورنی فاکتوره شاقولیه کانه بیان ناسویه کانه؟ ده توانرئ نهو پرسپارانه روو له ناکیش بکرت ناخو کام لایه نی مرؤفه پیوه ری پېښکه ووتنی هه لگرتوه له شتیره و جل و بهرگ، ماسولکه کانی، گه دهی، باری جنسی، نه ژادی، ره چه له کی، نیترو می یاتی، مال و سامانی، پایه یی.. بیان هه موو نهوانه تنیا هوکاری بارمه تیدهرن و گرنکه که نه و به چی له میشکدایه. له وهلامی (کن مرؤفیکسی پېښکه ووتوه؟) دوا کی که میک ده مه قالی هه موو لایه ک ده گه نه نهو نه نجامه یی که مرؤفی پېښکه ووتوو دوا که ووتو زیاتر به وهی لیک ده درتیه به که چی له میشکدایه (بهو مانایه یی چی له دل و دهر وونی دایه)، به لام



که باس له کیانو ولاتو جیهان ده کړئ، نووا زۆریه ی همره زۆری پشت بهو واقعه جیهانیه ده به ستریتو په کسر وه لاسی پیشکومتن به مانای پیشکومتنی پیشه سازی و زانستی و باری نابووری و مرده گیرئ، بویه جیهان بهو پخوانیه دابهش کراوه ولاته پیشکومتووه کان، ولاتانی تازه پیگه یشتووه کان، ولاتانی دواکه وتوو... جار وایه به شیوازیکی ریز لیتان به ولاته پاشکه وتوووه کان دوترئ - ولاته تازه پیگه یشتووه کان یان جیهانی سټیم، نه گینا به به جی ماوو به ربهرو هه مه ج و... ناوی تریشیان لی دهرئ، بهو شیویه تیکه لکردنی پتناسی پیشکومتووی بۆ تاکو بۆ کۆ به نه نقه سته له بنچینه دا، مه به سستی تاییه تانه، نوویه لیبرال و سرمایه داره کانی رۆژناوا له وروی مادی و ته کنه لوجیا پیشکومتووترنو نیت دهبانو لهو فاکتوره ی که لیبی بالادست ترازوویه کی هه لسه نگاندنی گشتی لی بتاشن و بیکه نه تروانینه کی نوئ بۆ ژبانی نوئ له په یوه نډیه کانی دولی تا ده گاته نایدیو لژبای تاک و روشت و به ها مروفایه تیه کانی تر، بهو شیویه ش تیوری (مللانی شارستانیه کان) هاته کایه وه، وه که به دیلیک بۆ مللانی می مدیره کانی فیکری و سیستمی سیاسی که لیبی دست کورت بوون، له مللانی شارستانیدا توخمی بنچینه ی زانست و ته کنه لوجیا به که نه وان لیبی دست دریزن، بویه بلیمه تانه نهو تیزه بیان داهینا و دایان تاشی (نه که دوزر ابیته وه)، بهو شیویه پیشکومتن به ند کرا به شارستانی و نهویش به زانستی و ته کنه لوجیا... نیت لیبرالی رۆژناوا لیبی بالادست واته پیشکومتوون، گه وړه ترین چه مکیان بۆ خۆ پاوه ن کردووه که دهر وازه کی ستراتجیه بۆ پیشه ووی و سرکردایه تی کردنی جیهان و همتا نیستعمار کردنی شی.

له وهی سهر و به پرونی بۆمان ددره که وئ که هر ولاتیک مادام ته کنه لوجیدارو سرمایه دار بیت پیشکومتووه که عاده تن نارام و به مو نه ساتی بوون و مدینه کی پواله تیش له گه ل دئ، جا با شمرانگیزو بی به زه یی و نیستعمارو بی داد گهریش بن، بهو پییه نه لمانیای هتله ری، نیتالیای مۆسولینی،



نه مریکای ترومان، سؤقیه تی ستالینی، هم موو نیستعماریه تیش ولاتانی پیشکومتوون! نیتر پیشکومتون هیچ ناکۆکی نامینتی له گهل داگیرکاری و به کۆمهله کۆشتن و نیمپریالیزمی و برسی کردن و دابهش کردن.. له چه مکه نه خلاقیه که ی دادهرنی، نه وهش گهورهترین ناکۆکی زهقه چونکه پیشکومتوویی مرؤفایه تی په یوهسته به (رئیز) نهك (تهنها زانست)، پیشکومتووی مانای همبوونی نیه، دواکه وتوویش مانای نعبوونی نیه، بهو پیتی بیت نهوا له ولاتی خۆشان ناغاو بر جوازی و سه رهك خیل و دهسه لاتدار و دهوله مهنده کان پیشکومتوون و جوتیارو کریکارو پالو کاسبکارو نووسه رو رهوشه نیبری نه داریش.. دواکومتوون.

نه وه تیروانینی رۆژئاوایی لیبرالی دیوکراسی چموت و بی پیوه ره، ره تکراره ده وه له لایه نه هم موو مه درسه و سه ته رو زۆریه زانایانیش، مه گهر مه درسه و لایه نیک که قه لۆش بیت ته نیا لاسای کردنه وه په یه روی بیت، هه لبه ته له کۆمه لگه یهك که (مه بادینه کانی ملکه چس به رۆه و هندیه کانیسه تی) مه حاله پیشکومتوویی راسته قینه ی لی بیته دی، وهك تاکیش مادام به رۆه و هندی تاییه تی خسته سه رووی به رۆه و هندی گشتی هه ره وهك نیستا زیاتر باوی وه رگرتوه هه رگیز مرؤفیک پیشکومتوویی لی دروست نابن بۆیه هه موو ناماره کان به ژماره و کیرۆ (خط بیانی) ده یسه لمینن که جیهانی نیستا - به پیوه ره ی داد گهری - زۆر نزیکه له یاسا کانی ده ریو دارستان با ته کنه لۆجیاو زانستیش هه ر پیشکومتو بیت.

پیوه ره چه سپاوه کانی فه لسه فه ی مارکمیش بۆ هه موو چه مکینک (لیترهش بۆ چه مکی پیشکومتون) نه ویه تا چه نه نایدیۆ لۆژیای به رهو شیوعیه ته با نیستمای چینایه تیشی له و نه بیت، هه رچی کیانه کۆمه لایه تی و ده زگا سیاسی و سیسته مه نابوو ری و ولاتیش به گشتی به وه هه لده سه نگینری که رپه وه میژوو یه که ی چه نه نه نزیک بوو یته وه له قۆناغی شیوعیه ت، چه نه وه وهر چه رخواه له سه رمایه داریه وه به ره و سۆشیا لیستی و شیوعیه ت که دوا یستگه ی پیشکومتی هه موو جیهان و میژوو شه که پیتی ده لین (حتمیه تاریحیه)، جا گرنگ نیه نه و ولاته خواهن



پیشه‌سازی، دیکتاتوری، جهنگلستانه، رای میللت چیه..

رای سوشیال دیوگراسه کانیش وه‌کو زۆربه‌ی جار به لیلی و دوودلی دهرده‌کموت، به‌شینکیان به‌لای رۆژناوایی و به‌شه‌که‌ی تر مارکسیهت، ههرچه‌نده لهو سهرده‌مه زیاتر به‌رهو رۆژناوان لهو پیناسه‌شدا.

له فیکری ئیسلامدا به‌ته‌واوی (پیشگاموتن) ی لیک جیاده‌کاته‌وه (ههر خۆشی جیایه) له‌گه‌ل پیشگاموتنی زانستی و تهنه‌لۆجی، به‌ندیشی نه‌کردوه به زه‌مه‌ن و قوناغی کۆمه‌لایه‌تی، له‌کاتی‌که‌دا مارکسیهت و لیبرالیه‌کانو مه‌دره‌سه‌ی عه‌لمانی به‌تیکرای پینان وایه پیشگاموتن به‌شینوه‌ی هیلنیکسی بن‌گه‌رانه‌ویه هه‌موو کۆمه‌ل به‌دوای یه‌ک پیندا تیه‌پ ده‌بن، هیله‌که‌ش به‌نده به زه‌مه‌ن له جه‌مهری (کۆن) ده‌ست پێ‌ده‌کات به‌رهو نوێ و پیشگاموتن، واته هه‌موو نوێیه‌ک لی‌ره‌دا پیشگاموتووتر ده‌ییت له‌وانی پیشه‌خۆی، یان وه‌ک هیلکاریه‌که‌ی مارکسی که به سپهرینگی سهرده‌کموت، به‌هۆی ههرسه‌ی یاسای دیالکتیکی (۱- یاسای ناکۆکه‌کان. ۲- یاسای وهرچهرخانی گۆرانه چه‌نده‌ایه‌یه‌کان بۆ چۆنایه‌یه‌کان. ۳- یاسای نه‌فی نه‌لنه‌فی)، جارێ به‌لای نه‌وه‌دا ناچین نه‌وانه چه‌نده مه‌رجی (یاسا) ی لی سازاوه، مه‌به‌ست لی‌ره‌دا مارکسیهت پینی وایه نه‌و گه‌شه و پیشگاموتنه که به‌هۆی ناکۆکه‌ ناوه‌کیه‌کان دروست ده‌ییت هه‌رده‌م به‌ پیش ده‌کموت، ههر نه‌لقه‌یه‌کی سه‌روو هه‌م نه‌فی نه‌لقه‌ی پیشوه هه‌م نه‌فی کراوی نه‌لقه‌ی پیش خۆیه‌تی، ههر یه‌که‌ش مانای قوناغی‌کی کۆمه‌لایه‌تی ده‌به‌خشێ که سیسته‌می به‌ره‌مه‌یه‌تانی پیشگاموتووتر له‌وه‌ی تر به‌هۆی نامرازی پیشگاموتو، به‌دوایدا سیسته‌می زانستی و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و فیکری و ده‌روونی و هه‌ره‌دوایه‌که‌ی نایینشه ده‌گۆریت و پینتر ده‌که‌وت، جاریکی تر ناگه‌ریشه‌وه سه‌ر قوناغی یه‌که‌م، نه‌وه (یاسای ره‌وشی میژوه) هه‌موو بال و مه‌دره‌سه‌کانی عه‌لمانی له‌سه‌ری کۆکن به‌رهو سه‌رکیشی میژوویی (المجاذیه‌ التاریخیه) ده‌روا... به‌و شتویه نه‌گه‌ر نه‌و تیروانینه خورده‌ کهینه‌وه به‌ساده‌تر مانای وایه هه‌رده‌م ولاتانی



سۆشپالستی پېښکمونووترن له ولاتانی سمرمایه داری، ههروهه کریکار به رههایی پېښکمونووتره له بۆرجوازی، جوتیار له ناغا، چینی کریکارش له چینه کانی تر، تهواو پېچمهوانه ی بۆچوونی لیبرالی و رۆژناوایه.. ههه بۆیهش له تیوری سیاسی مارکسیدا به کڼ له هههجه کانی سمرکهوتنی شۆرش (پېشپهوهیکی پرۆلیتاریا)یه، نیت له ناو په ک ولات و میلله تیش پېښکمون و دواکهوتن دههسته چینایه تی.. که چی له واقعدا دههینن تهواو پېچمهوانه به، ههتا له میلله تانه ی که دابهش بوون بۆ سۆشپالیستی و سمرمایه داری وه ک کۆریای سهروو و کۆریای خواروو، هههردو به مهن، نههلمانیا ی رۆژهه لات و رۆژناوا... دههوایه سۆشپالیسته کان پېښکمونووتر بیت که چی پېچمهوانه که ی راست تر دهههچوو.

ههه مو نهو تېروانیانه ی سهروو به (تطور الخطی)ی شهوه، به تېروانینی ههه مو ههدههه مادی و عههلمانیه کانیه شهوه به نا کۆکی خۆ به خۆ و به واقعی شکتی هینا و دینن..

له فیکری نیسلامیدا پله ی پېښکمونتی کۆمه ل و تاکیش بهو شیویه نادۆزریته وه، جار پېښکمونتی میلله تان و میژووش به (راسته هیل) وه ته ته وریه کان ی رۆژناوا نیه، نهوه ک (سپرینگیه که ی) مارکسیشه، له بهر هۆیه کی ساده، چونکه دادگه ری و په کسان ی و پیاوه تی و بهه به ی و هاریکاری و مرۆفایه تی له سهده مه ی ک زۆر زیاتر ههه به وه له نیستا که پله ی زانستی ته که نه لۆجی نزیک سفر بهوه.

فیکری نیسلامی به راسته قینه تر وه لاسی نهو پرسیاره ی پېشو دهه داته وه له بهاره ی فاکته ری بنچینه ی پېښکمونتی مرۆ، له نیوان جوانی و مۆدیرنی و شیه ی دهه و چاو و قزو خوین و سامان و کۆشک و ته لار پایه رهه له کی و خانه دانی و پله ی خویندن و.. هه مو نههوانه ناتوانن پروانامه ی پېښکمونتی به مرۆفیک بدن، گرنگ نیه نهو مرۆفه چی له بهره، چی دهخوا، کوپی کڼیه، کوپی چ زهه مان و زهه مینیکه، پایه ی ههیه، نیه، .. گرنگ نههویه چی له میتشکیدا به، چی له دل و



د هروونی دا هېبه، یان زانستپانه تر درې پېړینو تا چنده لایه‌نی نه‌خلاقۍ زاله به‌سمر لایه‌نی د هروونی (وهك له بابته‌تی ناخی مروؤ باسکرا)، واته تا چهند نه‌و مروؤشه به‌پروشت و هاریکارو به نه‌مه‌ك و خیرمه‌ندو پابه‌ند به یاساو به‌پرسپاریه‌تی گشتی و چنده به خهم به‌رژه‌وندی گشتیه چنده ولاتپاریزه، راستگوو به‌به‌زه‌یی و خونه‌ویست و... شا نه‌ویه پتوره‌ی پیتشکه‌وتن هم له واقعیشدا هم به‌پیتی په‌یامیش، نه‌وانه‌ش هه‌مروې مه‌بادینه‌کانی سهره‌تای ره‌وشتن، واته پیتشکه‌وتن و پاشکه‌وتنی تاك به نه‌ندازه‌ی پانتای ره‌وشتی هه‌لده‌سنگینتری ناخو نه‌و گیان له‌بهره ناده‌میزاده یاخود گورگه، بویه‌ش نامانج(مقاصد)ی هه‌مرو پتفه‌مبه‌ره‌کان (اما بعث لاقم مکارم الأخلاق)...

به هه‌مان شپوه‌ش کپانه سیاسی و ده‌زگا و کومه‌لگه و مه‌درسه و ولات و سیسته‌مه‌کانیش به هه‌مان پتوره هه‌لده‌سنگینتری، نیتر ناشن بلین همرگیز په‌یوه‌ندی نیو ده‌ولته‌ی په‌یوه‌ندی‌کی به‌رژه‌وندیه... نه‌وه‌یان لمو سهرده‌مه باوه به‌لام نه‌و نیشانه‌ی ره‌سمن و به‌چدی مروؤ و کومه‌لگه نیه، کومه‌لگه‌یه‌کی جیهانی دادگرو یاسای نیو ده‌ولته‌ی راست و دروست په‌یدا نابې، چاکترین نیشانه‌ی پیتشکه‌وتنی کومه‌ل به ره‌ه‌بهر (مرجع) و سهرؤکه‌کانی دهرده‌کموئ چنده مه‌بدنه‌ی (سید القوم خادمهم)ی په‌یره و کردووه، که کومه‌لگه‌یه‌کی خونه‌ویست و به مه‌بادنیت پیتشکه‌ش ده‌کا.

نو به‌چینه‌یه‌ی پیتشکه‌وتن له‌ژیر خانه‌کانی ره‌وشت و عه‌قلانیه‌ت په‌یوه‌ندی به شرتنی جوگرافی و ره‌چله‌ك و نینتمای چینایه‌تی و نه‌ته‌وه‌ی نیه... به‌لکو ده‌که‌وته سمر په‌روه‌رده و پرؤسه‌ی زانستی چاکسازی، همر بویه‌ش به‌رنامه‌ی نیسلام (پوخته‌ی ناینی هه‌مرو پتفه‌مبه‌ره‌کان سووه) نایینکی جیهانی و سهرمه‌شقی پیتشکه‌وتنیش نه‌گمر به راسته‌قینه‌ی په‌یره و بکرنیت، ناینه‌کانی ده‌ستکردیش سهرمه‌شقی دواکه‌وتن (رجعیه‌ت) ه مادام کوله‌گه‌کانی فیکری و سیاسی بریتیه له فاکتوره شاقولیه‌کان، خو نه‌گمر همر په‌پرتیه‌وه به‌و فاکتوره ناسویه‌کان نه‌وا



یه کسمر ده چیتته سمر راپه وهی میکافیلی و درۆو بینمه کی و بهرژه وهند پهرستی و خۆیستی، گیرفان پرکردن و پایه ویستی... گورگایه تی وه ک میکافیلی و هژیرو نیتشه و... وه سفیان کردووه .

لیره ده گهینه نه بجامیکی گرنه گ نه وهیه رهوتی میژوویی و پیشکمونتن وه ک رهوتی میژووی زانیاری و زانست و فلهسهفه و تهکنه لوجیا نیه، له کاتیکدا راسته نه وانه سیفاتی (monotonice - أطراد) بیان همدیه، واته له گهل زهمن سال به سال زیاد و فراوان دهبن، نیت نهو کترقه وهرده گری، به لام پیشکمونتنی کۆمه ل و تاک بهو شیهویه نیه، ههم له ناو نه خشی دهروونی مرۆژ و ههم له سمر نه خشی واقعی کۆمه لایه تیش، چونکه ههر مرۆژیک له گهل بوونی رهوت و به هاکان به میرات و زگماکی ناهیتن نه به چاک و نه به خراپ، بۆیه مه حال نیه کوپی شۆرشگیریک خاتین بیت، کوپی خاتینیک نیشتمان پهروهه در چیت، هاوسه ری فیرعه ون چاک و هاوسه ر و کوپی ح.نوح خراپ... هه ندی تپوانینسی سهرده می یۆنانه کان راستی تیاوو له وانه له بهاره ی پیشکمونتن وتویانه: کۆمه لگه پیش ده کهوئ، به لام دوا ی وه وهرزه کان له (بوهار) ده چیتته هاوین و زستان و ده مهن، یان به ده وه ی گه نجی-پیری-مردن، یان قۆناغی (زیرین)، قۆناغی زیوی، برۆنزی، ناسن، .. تا نیستاش نهو بیروکه یه بهرده وامه و به شیکری راسته که پیش کهوتن له گهل زهمن راسته وانه نیه.. به لام باز نهیش نیه (وه وهرزه کان، یان مندالی و گه نجی و پیری مردن...).

که واته رهوتی میژوویی کۆمه لگه ش وانیه وه ک له هیلکاریه کانی (مارکس) یان (تطوریه کان).. نهو یان دهشی راست بیت بۆ پیشکمونتنی زانست و تهکنه لوجیا و فلهسهفه و زانیاری، به لام پیشکمونتنی کۆمه ل و تاک به شیهویه کی تره وه ک نهو هیلکاریه ی گوزارشت له گه شه سندن له پوانگه ی نیسلامی ومارکسی ده کا (پروانه نامیلکه ی: هه لپژاردن له نیوان نیسلام وعه لمانی -نووسه ر) ، بۆیه دهشی بلتی کۆمه لگه ی کورده واری په بجاکان پیشکمونتنووتر بووه له نیستا، یان



لادىيەك پېشكەوتورتە لە شارىەك، يان كۆمەلگەى ئىسلامى سەمەتەى  
 (ژمارەى پىوانەىيە) لە پېشكەوتن، ئەو دوا وىستگەى پېشكەوتنە لە مېژووى  
 كۆمەل و دەشتىش چەندجارە بىتمە، ناشكەوتتە سەر قۇناغى مېژووى و ناستى  
 زانستى، ھەرچەندە كارىشى لى دەكا، نىتر ئەو پىوەرەنەى گوايە ھەردەم شارىەك  
 لە لادىيەك پېشكەوتورتە، يان دەولەمەندىك لە ھەژارلىك، ئەوروپىيەك لە  
 ئاسىياىيەك، ئاغايەك لە كرمانجىك، بەرپو بەر لە فەرمانبەرىك. ئەو تەرازوانە  
 چەوتن، ئەو پىوەرە تەرازووى بۆرجوازى و لىرال دىمۇكراسى و زۆرىيە عەلمانىيەتە.  
 ھەتا ناكەوتتە سەر پروانامە و پلەى زانستىش، ئەو تا چەندىن خاوەن  
 پروانەمە و نووسەر و توێژەرەوى بالۆ و پزىشكان. بەرژەوەندى تاييەتى بە ھەوت  
 قات خستۆتە سەر بەرژەوەندى گشتى لە رەوتى ژياندا.







(٢٧)

strategic

سوقي

ستراتيچ

نهو زاراوو زياتر له کاروباري سربازيموه گهښی کړدووه، دواي پرميموه بزو  
بواره کاني ترو نيتستا له نيتو سياست و دپلوماسيه ت و پلانه نابووري و  
کومه لايه تي و زانستی و هه تا له پيروي تاکيش به کار ديت.

له بنده چا وشمه کي يونانيه ماناي (خطط عامه- پلانه گشنيه کان)<sup>(١)</sup>، به لام  
به پتي (الموسوعة العربية) ناويکه نمله کي له (strategos) هاتووه، دوو  
وشی ليکدراوه، يه که ميان (stratos) واته هيزه کان، دووهم (ago) واته  
سرمير شتي ده که م<sup>(٢)</sup>، يان خودي، به ماناي سرمير شتي کومه ليک هيز کردنو  
راپهراندني، دواي له سده ي (١٩) له لايمن (کلاوزيفتر) پيناسيکي سربازيانه ي  
پيدرا، بهو مانايه ي نامانجه سرمه کي و دووره کان پيکي، دواي هره که له  
(هات، پوفر، مار، سولوفسکي...) روليکي گرنگيان بيني له فراوان کردني  
ماناي (ستراتيجه ت) بزو نيتو سياست به هه مان ماناي (نه خشي دريژ له پيناو  
هينانده ي نامانجي سياسي)، نينجا دواي پرميموه زوري ي بواره کاني ژيان ي له  
نابووري و کومه لايه تي و فيتر کردن و... هه تا ده گاته بهرنامه شخسه کانيشي  
گرته وه، بويش کومه ليک پيناسي به خ و ده گرته وه، به شيک پينان وايه هر چي  
گرنگيه ک ناساي نه بيت نهوا ستراتيجه، له (موسوعة العربية) پيناسه کاني  
کوکړدو ته وه، ده که کي به عمره بي تومار ده که مين: (علم و فن يعنيدان بدراسة

<sup>١</sup> الموسوعة السياسية ج ١ ل ١٦٩<sup>٢</sup> الموسوعة العربية- مادة: ستراتيچ.



طاقات وقوة المتاحة، وتوفير الخطط والوسائل لتحقيق أهداف السياسة تحقيقاً مباشرة أو غير مباشرة، زانستيشه چونكه نه‌هستيتته سر زانباري ووردیونه‌وه نه‌زمورن، هونه‌ریشه چونكه چۆنیه‌تی هینانه‌دی له که‌سیکه‌وه بۆ که‌سیکی تر جیایه<sup>(۱)</sup>، به‌شیکي تریش به (فن القيادة - هونه‌ری سه‌رکردایه‌تی) ناو ده‌بهن، یان (فن الحرب - هونه‌ری جه‌نگی) یان ده‌لین (الحرب خدعة) جه‌وه‌ری ستراتیجیه‌ته کاتن ده‌به‌ستریتته‌وه به تاکتیک، له‌رووی سیاسیش وایکه‌واتوون که بریتیه له (دیاریکردنی رووکاری سه‌ره‌کی بزوتنه‌وه‌که و نی‌مکانیه‌ته‌کانی هینانه‌دی نامانج)، که ناوی ستراتیج دیت یه‌که‌سر (تاکتیک)یش وه‌ک هه‌ک له‌گه‌لدا قووت ده‌بیتته‌وه، بۆیه پیناسی ستراتیج له تاکتیک جیا نه‌کرایته‌وه، نه‌گه‌ر ستراتیج (فن القيادة یان فن الحرب) بیت نه‌وا (تاکتیک) (فن القيادة في ميدان المعركة أنياً) کراوه، واته تاکتیک ته‌واوکاری به‌ش و قوناغه‌کانی ستراتیجیه‌ته، بۆیه له سیاسه‌تیش دا پیناسی تاکتیک هه‌مروا هاتوو که (به‌ده‌ست هینانی ده‌ست‌گه‌وتیکی سیاسی ساتی له مه‌یداندا)<sup>(۲)</sup> هه‌رچه‌نده زۆریه‌ی جار به‌پیتی نه‌و پیناسانه‌و به‌پیتی واقعی مه‌یدانیانه‌ش تاکتیک له جوغزی ستراتیج ده‌رده‌چی...

بۆیه ده‌بسنن ستراتیجیه‌تی نه‌و حزب و لایه‌ن و به‌رنامه‌ی (به‌تایه‌ت که مه‌به‌دیش نه‌بیت) ده‌بیتته کۆمه‌له کرداریکی تاکتیکی و به‌س، به‌پیتجه‌وانی به‌رنامه عه‌قیده‌یه‌کان که زۆریه‌ی هه‌لس و که‌وت و مه‌یدانیه‌کانیش ستراتیجیه‌و تاکتیک مه‌ودایه‌کی زۆری نه‌، شنج (تاکتیک) زیاتر له‌گه‌ل دوژمن نه‌ک له‌گه‌ل دوست و هاوتاو هاویه‌ی‌مان سنور به‌ه‌زینن بۆ فرسودان و هه‌لخه‌له‌تانندن هه‌موو که‌س، نه‌وه‌ش داپنینی ستراتیجه‌ له‌ناوه‌رۆکه نه‌خلاقیه‌کان، (توقیة) زاراوه‌یه‌که له فقهی نی‌سلامی له‌ناوه‌رۆکدا تا راده‌یه‌ک ده‌چیتته‌وه سر (تاکتیک)، هه‌رچه‌نده له سه‌ره‌تای (سیره) به‌کارهاتوو، بۆ هه‌موو سه‌ره‌تایه‌ک و له قوناغه‌کانی بێ‌هیزی

الموسوعة العربية.

ما العولمة؟ - د. حسن حنفي، د. صادق عظم.



پټويسته، بږيه له دوايدا له لايمن (راړهوی شيعه) و. به شيکی زوړی نيحامه کانی راړهوی سوننهش رتی پنداوه له بارودوڅی خږيدا، همروهک نيستاش زياتر له همومان (بزوتنموي برليان) به کاری دهيتن... نووی کيشی لهسره زياتر ناخږ چنده دروسته و دهش له گڼل هاورې و لايمنه نيسلاميه کانی تر به کاری بهيتي؟ چنده دروسته بږ فريودان و هه له تاندن به کاری بهيتي؟.

لمو سرده مه دا مه بست له ستراتيچيش هم مو نو نه خشه دريځايه نانه يه که داده پټوړی به بهرنامه و پروژه يه ک بږ نامانچيکی دووړ يان چنده نامانچيک. هه لېته (تاکتيک) يش له باری دروستی څوی مانای نمو هه نگاهه ده و ده ستانميه که له خږمه تي ستراتيجه، زياتر نمو هه نگاهوانهش ده گرتنموي که له روکدهش ناسایی نيز و ته ولو ناگوښين له گڼل سروشتی بهرنامه که يان هه تا بهرنامه ستراتيجه کهش به لام له بنچينه و دیوی ناوه و ده خږمه تي پروژه و ستراتيجه که ده کا، نيستا که متر نيش و کارتيک ماوه بږ پلان و بهرنامه و ستراتيجه ت به تاييه تي له عه وله مه دا، چونکه بږ هم هه نگاهويک، بږ هم بهرنامه و پلانيک به ده يان پلان و هه نگاهوی دږ پيدا ده بيت، مادام نيش و کاره کانی به شريعت زياتر تيک ده چرږي و بهرږه و نديه کان راسته موخو ترو به پانتايه کی فراوانتر تيک ده گيرين، بږيه له گڼل نمو فره ييه، فره ستراتيچ پيدا ده بږ له هره چاک و هره خراب، سه لبي و نيجابی... جا ستراتيچی زانستی برتيه لمو هه نگاهوانه:

- ۱- دوزينه موي سه رچاوه کانی دروست کمری روداو واقیعی هه نووکيی.
- ۲- دوزينه موي جزوی پميوه نديه ديارو نادياره کانی نمو سه رچاوانه.
- ۳- دوزينه موي رووکارو مه وداو نيحکانيه ت و فاکتري هره کاریگر لييان.
- ۴- نه خشه و پلان دارشت به پتی نمو دوزينه وانه به هڅی ياسای (علة و معلول) تا بترانی ده ستکاری هڅيه کانی (علل) بکمی يږ هيتانه دی نامانجه ويستراوه کان، ده بته هڅی کو نترول کردنی روداوه کان و هرچرخاندنی له قازاغی



بهرنامه ستراتیجیه که، بهر شیوهیه کارنکی پسپوږیه نهک عوامی... بویهش سرکردهیه کی خاوهن ستراتیجی ههنگاوهکانی همردهم نهو نیشانونه ی ههیه:

- ۱- قووله نهک سهر چیهه.
  - ۲- بابهتیه نهک تنیا خودی.
  - ۳- نهغیامهکانی نهو ههنگاوه تهواو ههلسهنگیتراوهو ناکاوی تیا نابن.
  - ۴- ههنگاوهکه ههمه لایه نی لیک درایتوه نهک له سهر یهک لا بیناکرایت.
  - ۵- دوربینی تیاپه نهک ههنوکه یانه.
- نهو نیشانونه یه که یه که له گهل ههنگاوهکانی (سیره) تهواو جروت دهیت، همردهها له گهل زوږیهی سرکرده دانا و زاناکان که توانیویانه واقعی جیهانو ناوچه کیان بگوزن، همر لهو سردههش ستراتیج دهوړنکی گرنگی ههیه له ههمو بوارهکان بۆ وهگیتراوی رووداوه سلبی و نیمچه سلبی و قهدهری نادیار بۆ ژیر کونترول، بۆ مسؤگهکردنی چاره نووینکی دیار، ستراتیجیه تینکی راست و دروست همردهم دهتکاته خاوهن بهرنامهو پرۆږه ی ههمه لایه ن و نهو بهرهمانه ی دهیت:-

- ۱- بههوی نهو ستراتیجیه ته سرود له ههمو دیارده و رووداوهکان وهردهگیرئ، ههتا سلبیش بیت ، لای سلبیاته که ی روو له دهربریت و لای نیجاییه کهش بۆ ناوهوه.
- ۲- همردهم دهزگاو (تشکیلهکان) موئهسماتی و ریک و پیک دهیت.
- ۳- لهپیش رووداو دهبن نهک له دوی.
- ۴- نهو جۆره بهرنامهو پرۆژانه له باری ناسایی و نانا سایی، یاسایی و نایاسایی، زانستی و نهفامی، مدهنی و سهربازی، شپرو ناشتی... کاری خویشان نهغیام بدن.
- ۵- نهگهر ههلویست ههنگاوهکانیشیان له زهمان و زمیندا لیک جیا بن نهوا له ماهیه تدا هاوبه شه.



٦- ديارده کانی په شیمان بوونهوه، ره مه کی، عه به سیهت، ناکاوی، دو به ره کی، ناکوکی نیوان کرده و گوته، نیوان بنکمو سر کرده، نیوان نیست او داهاتوو، ههنگای بن نه نجام که متر لهو فرههنگه جینگه ده بیتموه.

٧- له همر پروژه به کی ستراجیداردا به شه کانی سروو خواروو، له دهرهوه له ناووه، ره سمی و نارهمی.. بی نهمی ناگاداری په کیش بن هه لویسته کانیاں جروت ده بیت نه که همر له سر رووداوو کیشه کانی رابوردوو، هه لویسته سره که کانی فیکری و فلسفه و کومه لایه تی و سیاسی.. ههتا له رووداوو نو تکانش.

٨- جمو جزو چالاکیه جیاجیا کانی کومه لایه تی و سیاسی و میلی و یاسایی و نایاسایی و هونمری و رهوشه نیری و وهرزش.. له کو تاییدا هه مووی دهر ژیتته ناو یه که دهر یاچه ی نمو ستراتیجیه ته.

٩- ده توانی لهریز ناوونیشانی جیاجیا نمو نامانجان به یتریتته دی.

١٠- همردهم پروژه که تیرو ته سل و ستاندر ده بن، ره کی قول د ده بیتموه بز کومه لایه تی و سیاسی و فیکری و رای گشتی و نیشتمانی و میژوویی.. همردهم فره کارت له ده ست ده بیته، فره ریگمو بوارت له بهر ده ده بیته، زوری هه دهر گاکانت بز والا ده بیتموه، ههتا له وزیر ده سلاته دیکتاتوریه کانیش هه موو ریگه و کارته کانت له ده ست نایتموه، همردهم خاوهن به دیلو هاوتا ده بیته، به کورتنی له نیجاییاتی هیچ رووداو و دیاردهو گه لاله یه که بن به شی نابی، تاکه سرچاوه یه که داینه موت نابن تا دوزمن به تاسانی وشکی بکا.. همردهم خاوهن فره سرچاوه ی..

ستراتیج له مه دره کانی عملانیدا که متر مه بهستی خزمه تی مرؤفایه تی ده بی، مه به سته که له کو تاییدا مادی نابوری، له فیکری نیسلامیدا ستراتیجیه ت بز هه موو لایه ن داده یژرئو هه موو بواره کانی ژبان دهر گرتیموه، به لام (بیست القصید) بزر نیه، مه به ست تیاییدا خزمه تی مرؤفه، همرچهنده له فیکری نیسلامیدا تامرازو نامانج بن مرؤفه نیه نه په سندیشه، بزیهش له هه مووان گرنگو



سټراتیجیې: دروست کړدن و بینای کومه لایه تی و مرؤفه که له مەدرهسه کانی عملانی نمو لایه نه گړنگ و ناوړندی نیه، نیتر بهشی هره زوری بهرنامه و سټراتیجیې تی نیسلام یؤ نیستاو داهاتوو نهک یؤ رابوردو، به پیچەوانه ی پۆلیکی فراوان له رۆژه لاتناسی (مستشرق) هکانو همدنئ نووسەر بالای خوشمان که وەسفی ناین ده کمن وای دهناسنموه گوايه ناین له گهل عملانیهت لهو رووهدا بهو لهک چیا ده کرتشموه که ناین گړنگی بهر رابوردو ددهاو عملانیه تیش به داهاتوو و چاره نووس.. نهو هیان بوختانه، راستیه که ی نمو یه عملانیهت گړنگی زیاتر به (نمو ساته) ددهات، بهلام ناینی نیسلام زیاتر به چاره نووس، نهک ته نیا (رؤژی دوايي) چاره نووس مرؤفه لهو نهو زهویه، واته جگه له (بړوا) و (رؤژی دوايي).. نهوا بهرنامه کومه لایه تی و سیاسی و نابووریه کانیشی هتیزکی نیمچه سهر به خؤن یؤ له باوهش گړتنی کومهل و دادگری و خوشگوزهرانی و پیشکه وتن.



(٢٨)

## پاکتاوی ره گهزی - (تہ عربیبو تہ تریک) تطہیر العرقي

### Ethnic Cleansing

لیره دا همدوو چه مکی (تہ عربیب) و (تہ تریک) تایه تن له بابہ ته که مان، به لام نهو دوودش به شینکن له چه مکیکی فراوانتر که پیتی ده لئین (پاکتاوی ره گهزی)، نهو دیاردهیه نویسه له گهل سهره غمامه کانی بیری نه ته وهیی و هله ته نیمپریالیزمی و داگیرکاری سمری هه لداوه، بۆیه ده بینین نهو چه مکه که متر له فهره نکه کۆنه کان تۆمار کراون، هتا له (دائره المعارف العالمیه)، (موسوعه العالمیه).. نه بووه و نه، مه بهست له پاکتاوی ره گهزی نهو پرۆسهیه که دهسلاتی ره سمی هه لدهستی به گۆزینی دیوگرافی ناوچهیهک، واته نه خشی دابهش بوونی ره نکه کان ده گۆزینی، به هژی گواستنه وهی (به خۆشی یان ناخۆشی) خه لکینکی جیا له ره چه له کی دهسلاتدارو له جیاتی خه لکینکی تر ده بیننه جییان که لهو ره چه له که بن، له کوردستان نهو پرۆسهیه لهو سهرده مه به (تہ عربیب) ناویانگی ده رکردوه، (تہ تریک- به تورک کردن) که متر بۆته وه.

نهو دیاردهیه هاوکاته له گهل نهو ههنگاوانه:

١- پهیدا بوونی سیستمی نیمپریالیزمی.

٢- پهیدا بوونی بیری نه ته وهیی و عملانی.

٣- له دواوی سیستمی نیمپراتۆریهت به گشتی و له ناوچه کهو کوردستانیش له دواوی لاوازی و دارمانی خه لافهتی عوسمانی سمری هه لدا، به پیتی (موسوعه السیاسیه) دیاردهی (پاکتاوی ره گهزی) یه کهم جار له لایمن نه ته وه گهریه عملانیه



تورک کان (کہ بہ تۆرائی ناوی بردووه) نہ نجام دراوه له دژی نەتموہی غمیرہ تورکی وەك نەرمەن و غەرب و کورد و چەرکەس... وردتر لەلایەن (توماس بوا) پرۆسەیی (بەتۆرک کردنی) دژ بە کورد یەكەبجار لەسەر دەستی (انور پاشا) گەورە بەرپرسی حزبێ (اتحاد والترقی - عەلمانی نەتموہیی) کراوە<sup>(١)</sup>، نەنوەر پاشا (نیشەدایەکان) لەکۆتایی سەدەیی (١٩) دام و دەزگایان لەناو خەلافەت دروست کردبوو هەر لەو گاتیەو بەناغەیی ئەو دیارە نوێو سەلبیانەیی: دەمارگیری نەتموہیی، پاکسازی رەگەزی، جیاوازی نەتموہیی، دووبەرەکی، ... دروست ببوو، نەو مانای نەو نە پاکانە بۆ دام و دەزگای هەندێ لە خەلیفەو سولتانەکان بکری، نەخێر، بەلام مانای نەوہیە خراپەو چاکەیی ئەو خەلیفانە شیتوازی نەتموہ گەری نەبوو، بۆیە ئەو شیتوازە لەگەڵ سەرھەڵدانی تیاری عەلمانی نەتموہ گەری کہ لە کۆتای سەدەیی (١٩) لەناو خەلافەت خۆیان دەمامک دابوو، بەتایبەتی ئەو (٣) سەرکردەیی (نیشەدایە الترقی - انورپاشا، طلعت پاشا، جمال پاشا) هەریەكە وەزارەتەکانی (نەوہ، خۆ، جەنگ، دەرەو) یان لەدەست بوو، نیت کاربەریان زۆر بوو لەسەر دروستکردنی روداوەکانی لە جۆری پاکسازی رەگەزی لەدژی نەرمەن دوایش کورد، چونکە نەوانە زیاتر کاربەدەست بوینە بۆیە ناوی ئەو ولاتە لە کتێبەکانی ئەوروپی بەناوی (ولاتی نەنوەر) ناسرابوو.

**بەھەڵەکی:** هەڵبەتە سەرچاوەی ئەو دیارە بە شەپۆل لای رۆژناوا لەگەڵ بیری عەلمانیەت و نەتموہ گەری سەری هەڵداوەو هاتۆتە ناوچەکەش، پالەنەریکی سیاسی و نابوووری کۆمەڵایەتی ناڵۆزی لەگەڵ بوو، هەروەك لەگەڵ نەتموہو خەلکی هەردوو ئەمریکا و ئۆسترالیا کراوە، کہ نەتموہ رەسەنەکانیان نەوانەن: لە بەرازیل (گوارنا، توینابا)، کۆلۆمبیا (نیشیشا)، پاراگرای (گواران)، پۆلیشا (أبهارا)، پیرو (انکا، کیشوا)، هیندۆاس (مایا)<sup>(٢)</sup>، ئۆسترالیا (پورجوان)... کہ

<sup>١</sup> بۆ زیاتر سەرچ بەد: تارخ الاکرد - توماس بوا ص ١٩٥

<sup>٢</sup> بۆ زیاتر سەرچ بەد الموسوعة العالمية



نیست خدای که ناویان هر بزر بیت، له نه‌مریکا هندیه سوره‌کان که متر له ۹٪ دانیشتوان پیک دینن. هروده‌ها له نیرله‌ندای سورووش (گالی) زمانه‌کانی نیرله‌ندای رومن مه‌زه‌بیشیان (کاسولیکه) مه‌زه‌بی نینگلیز (بروستان) دودچاری پرۆسه‌ی پاکسازی رده‌گرمی به نینگلیزکردن بوونه‌وه، و نیستا بوونه‌ته که مایه‌تی به‌هۆی نمو پاکسازی رده‌گرمی.

له هرودو نمونده‌یک نژیکو زه‌قتر به فخره‌نسی کردنی سمری نه‌فریقا سوو تا نو سانش ناسه‌واری ماوه، نیر له نه‌فریقاو جیهان زور نه‌توه هیه به زمانو نه‌ریت واقعه‌وه توانوه به‌هۆی نمو پاکساوه رده‌گرمی که نیستا زوره‌شیان نه‌ندامن له ریکخواری فرانکو فونی، چونکه نمو پاکساوه هر قه‌تیس نه‌ما له گۆرینی دیوگرافی ناچه، به‌لکو بو تمواوکردنی نو پرۆسه‌یه هله‌متی پیشینه‌ی (غزو الثقافی)، پاکسازی زمانه‌وانی، که‌لتوری، میژویی، مه‌زه‌بی، نایینی، رده‌هله‌کی، نه‌ژادی، .. زور لای تریش ده‌گرمه‌وه.

له هیندستانیش گوره‌ترین لیک جیابوونه‌وه به‌هۆی نمو پاکساوه رده‌گرمی دروست بوو له‌سالانی ۱۹۴۷ نالوگۆرینکی ده‌گمن پرویدا، موسلمانه‌کان بوو پاکستانو هندۆسه‌کانیش بوو هیند، هتا سیکو بوزیشی گرمه‌وه، وهک شتوازیکی مه‌زه‌بی، نمو شتوازه کۆن ترینیانه هتا له میژووی ولاتانی نیسلامیش.

له خوارووی نه‌فریقا نمو جزره سیاسته تا کوتایی جهنگی ساردیش هر به‌رده‌وام بوو، شتوازی نه‌ژادی وهر گرمبوو، سپی پسته‌کان له‌دژی ره‌ش پسته‌کان که به رژی ناپارتاید به‌ناویانگ بوو، له فله‌ستینیش شتوه‌ی نایینی وهر گرمبوو. له‌دوای هله‌وه‌شانه‌وه‌ی شیوعیه‌ت و گمرا‌نموه‌و زیندووبوونه‌وه‌ی فاکتوره‌ شاقولیه‌کانی نه‌توه‌گرمی دیسان پاکسازی رده‌گرمی به چه‌ندین نارسته‌ی نایینی (له‌گه‌ل موسلمانه‌کان)، مه‌زه‌بی (له‌گه‌ل کرواتییه مه‌سیحیه‌کانی کاسولیک)، نه‌توه‌گرمی (له‌گه‌ل رده‌هله‌کی نه‌لبانی له کۆسؤفا) .. هرودو له‌لایمن سربه‌کان کرا ..



له دواى سدهى ۱۹ هه به گه یشتنى بیرى عملانیته و نه ته وه گمزی بۆ سهر دهسلات نه و دیاردیه روى له کورد کردوه، شتوازی وا له کۆن هه بووه له سهر بنچینهى مهزههبى و ناینى و چینهیه تى به تاییه تى له لایهن رۆم، به لام به و مانا و مه به ست و ماهیه ته نه بووه، له کوردستان هه رگیز راگواستن به و شتوازه ش نه بووه، که جار جار به یه کۆ له و سن دۆخ و هۆیان ه روویان ده دا:

۱- کاتى سهره ک خێلێک له ناوچه یه که له دهسلاتى (نیمیراتۆر یا خود فهرانپه وای ناوچه که) یاخى ده بوو ده گه یشته ده ربه ده رکران و به ره و ناوچه کی تر به کۆره و.

۲- یان له سهر سنورى نێوان دوو نیمیراتۆریه ت یان دهسلاتى ده قمرى هه ست کراوه هه ندێ خێل پیه وندی به نیمیراتۆره که ی تر کردوه راگۆتیراوه ته وه.

۳- پالتهرێکی گرنگ تریش هه یه جار وایه (نیمیراتۆر) چه نه ناوچه یه کی گرنگی به چه نه خێلێکی به برشت ده سپارد بۆ پارێزگاری له هێرشى ده ره وه و نیه تر له شوتنى خویان به کۆ ده چرونه ناوچه که بۆ به رگری و جێ نشین ده بسوون، نه و دۆخه ی دواى له میژوودا به رچاو که و توه له گه ل خێله کوردیه کان کراوه، به لام له هیه چ دۆخیکیان دا گۆزینی دیوگرافى نه بووه، هه ره وه عه مدآمین زکى به گ له کتیبى (کورد و کوردستان) ل ۴۳ هه ندێ نمونه ی نه قه ل کردوه وه ک خسۆ ده یوسینه وه: ((شاعه باس گه وه بۆ محافظه کردنى حدودى شمال شرقى نیران به رامیه ر تورکمان بعض عشانیه ی کوردی له شمال غربى نیرانه وه نقل کردوه خوراسان وه (شاهدار، زافرانلو، کیوانلو، امانلو...)) نه وه ش جێگه ی شانازی و پیاوه تى نه و عه شیره تانه بووه)).

هه رچى دیاردی (به تورك کردن و به عه رهب کردن) نه و له دواى سده ی بیستم له هه مرو لایه که له گه ل کورد کراوه، له یه کتیتى سۆقیه تیش به تاییه تى له سهرده مى (ستالین) به سیاسه تى توانه وه ش، به لام له قوناغى نوێدا له دواى سالى ۱۹۵۸ ز و گه یشتنى بیرى نه ته وه گمزی عملانى (عروب) ی به دهسلاته وه بۆ



عێراق زیاتر راستەوخۆتر نەو سیاسەتە پەڕەو کراوە، لەلای نێران کەمتر نەو جۆرە سیاسەتە پەڕەو کراوە، تایبەتەندیک هەبە لەو لایە نەک هەر لە سەردەمی (شۆڕشی نێرانی دوا ١٩٧٩) بەلکو لە زەمانی (شا)ش نەو بێرە نەتەوێبە کەم تر نەو تەفاعولە ی کردووە لە گەڵ میلله تانی رۆژەهلات، زیاتر بیری مەزەهەبی زەق تر بێووە بەسەر نەتەوێبە، بۆیە دەکۆئ و دەشی سیاسەتی مەزەهەبی و پاکتاوی مەزەهەبی لێرەو لەوێ بوو، بەلام (بەفارسێ کردنی کورد) وەک زاراوەش دەگەنە، لەکاتیکی نەو شەپۆلە هەمە لایەنە ی پاکتاوی رەگەزی لە دژی کورد کە لایەنەکانی زمانەوانی، کەلتوری، مێژوویی، کۆمەلایەتی، نابوری، جوگرافی و مێژوویی و زانستیشی گرتبۆوە نەوێندە بە گۆڕ و تین بووە تا نێستاش کە (١٦) سالە لەدوا ی راپەرین و دروست کردنی حکومەتی خۆی کەچی دیارە ی تاوانەوێ نەتەوێ کورد لە پرۆسەیکە نالۆز لەناو جەرگە ی کوردستان و دەورووبەری هەر بەردەوامە (بەتایبەتی کە بەرنامە ی بیناکردنەوێ مەژۆ لەلایەن حکومەت و حەزبە کوردستانیەکان رەچا و ناکۆی)، لەو (٣) تەوەرە:

- ١- بەدریژایی سنوری بەیەک گەیشتی نیوان کورد و عەرەب لە خواروو.
  - ٢- لەناو هەولێر لە گەڵ تورکمان بوون.
  - ٣- هەلەوشانەوێ نینتە ی نەتەوێبە مەسیحیەکان بەرەو نایینی و کەلتوری رۆژنواایی.. سەرەرای کۆچ و هەلەوشانەوێ تری نینتەکانی نیشتمانی و نەتەوێبە.
- نەو مێژووی بۆ پاکتاوی رەگەزی نەتەوێ کورد (یان هەر بە گشتی) دانراوە کە دەیکێژنەو بۆ قولایی مێژوو هەروەک گێژانەو مێژوویی سیاسی و مەینەتی کورد بۆ قولایی مێژوو.. هەردووکیان چەوتە، هەلبەتە چەوسانەو هەبە، ئەوێ دەلێن نەبۆوە چەوسانەوێ نەتەوێبە، هەر بۆیەش لەسەردەمی خەلافەتدا رەنگە بنەمالە ی سەردەست و بن دەست هەبووبێت، بەلام هەرگیز نەتەوێ سەردەست و بن دەست نەبۆوە، بەهەمان شێوەش سیاسەتی (تەتریک- بەتورک کردن) نەبۆوە،



نه سلنه تورك نه وه نه ده سه لاتدار نه بوينه و نيمني ساي زيادي نه بوه نه گمري كه مريش نه بوينيټ، بزيه ناوي (تورك) زياتر هاوتاي (اعرابي) بووه <sup>(۱)</sup>، هتا له كوردستانيش ناوي سه ربازي عوسمانلي به تورك نه هاتوه له باره هه ره خراپه كانيش له كوردستان ناويان به (جل خواره كان) يان (گورگه بوره كان) <sup>(۲)</sup> ناو نازناوي هيچ خهليفه و سه مر كرده يك به تورك نه هاتوه، (د. قوتيبه شهابي) فخره نكيكي ده گمهي له ناو نازناوي خهليفه و پادشاو سولتانو و اليه كانى ميژووي نيسلام كز كرده وه به ناوي (معجم ألقاب أرباب السلطان في الدول الإسلامية من عصر الراشدي حتى بدايات القرن العشرين) .. لهو (معجم) هدا ته نيا نازناويكي نه ته وه گمري يان ره چه له كي تيا نيه وه شانازي به عمره بابه تي يان به توركايه تي يان به كوردايه تي و فارسايه تي .. كرابي، ته قه لايه كي تريش لهو شيوه له لايهن (ساطع حصري) كراوه، نه نداماني پهر له ماني (مبعووسان) نوينه مري نه ته وه و ويلايه ته كه يان نه ده كرد به لكو هه ري كه بمبئي ماده ي (۷۱) له ده ستوري عوسماني (هه شرووتيه ي يه كه م) نوينه رايه تي هه موو ميلله تي عوسماني ده كرد، ته نانه ت له ده زگاي ره گه زنامه ي عوسمانليه كان ناوي نه ته وه يي تو مار نه ده كرا، يه كه عجار هيماي (ع) <sup>۳</sup> له بهرام بهر نه فسه ره عمره به كان دانرا له سه رده مي نيتهاد والقرقي برو له دواي ۱۹۰۹، بزيه خه لافه تي نيسلامي لهو ديارده و تاوانانه بهر پرس نيه، به پيچه وانه هه ره له گه ل نه ماني ده سه لاتي خه لافه ت و سه ره لئاني فيكري عه لانيه ت و نه ته وه گمري پهيدا بووه، هه ره بزيه ش ده بينين نه خشه ي كوردستاني نيستا به هزي پرؤسه ي پاكتاوي ره گمزي ناوا بچووك بوويته وه، نه ونه خشه يي لايه ني كوردي بلاوي ده كاته وه نهو نه خشه يه له سه رده مي خه لافه ت بووه .

<sup>۱</sup> بزياتر سه رنج بده (ساطع حصري - محاضرات في نشوء القديمة).

<sup>۲</sup> بزياتر بروانه: (ياداشته كانى - رفيق حلمي).

<sup>۳</sup> واته عمره پ، گراپه نهو نه فسه رانه گوماني نهو ميان لينه كرا كه په يره نديان به سرياي هاويه پانان هه يي له خه نكي جهاني يه كه م



نه‌خشی کوردستان له سهرده‌می خه‌لافهت له چه‌ندین سهرچاوه ههیه، بۆمان ده‌ستنیشان ده‌کمن وهك سیاحه‌تنامه‌ی شهولیا چه‌له‌بی (له‌ سه‌ده‌ی ١٧)، گهریده‌کانی نین به‌توته، معجم البلدان یاقوت حه‌مه‌وی، (شه‌ره‌نامه) که له سه‌ده‌ی (١٥٤٣-١٦٠٣)، له کتییی (کوردو کورستان- نه‌مین زه‌کی به‌گ- سه‌ده‌ی بیستم)، له ریکه‌تنامه‌ی سیفهری ١٩٢٠ به‌ندی (٦٢) به‌شه‌کانی سه‌روو خوارو دیاری ده‌کات، هه‌روه‌ها لیژنه‌ی (تکیمی موصل) که له ١٩٢٤/١٠/١٣ دروست ببو پیکهاتبو له (فۆنت نیکی، موسیو برست، کولومل پولس) راپۆته‌که‌یان له ١٩٢٥/٧/١٦ دا (عصبة الأمم) تیایدا هاتوه: ناو موصلیس کوردی زیاتر بووه به‌ رێژی ٨٥ یان به‌ پیتی هه‌ندی سهرچاوه‌ی تر ٨٧، له هه‌ولێر رێژه‌ی تورکمان ١٠,٥٪ هه‌رچه‌نده له سه‌رانسه‌ری (سه‌رژمێره‌که) کوردیکی زۆر ناووه‌سی نه‌کرا بوون له ترسی سه‌ریازی کردن.<sup>(١)</sup>

ئهنجا به‌لگه‌نامه‌کانی تری میژویی، له‌وانه نین خلدوون (جبل حمیرین) نینای که زیاتر له ١٠٠ کم له کوردستان دوور که‌وتۆته‌وه به (جبل الاکراد) ناو بردوه، هه‌روه‌ها زۆر له‌ناوی شاخه‌کانی.. هه‌تا له لبنان له تریک (مرجعیون) (جبل الاکراد) زۆر ناوی تری کوردی لی هه‌یه، له میسریش زۆر له‌ناو نینداری و سه‌ریازی و کوردین.. له نه‌خشی کۆنه‌کانی نیسلامی (شیریسی) (مسهودی) (نه‌لییۆنی) (نستخاری)<sup>(٢)</sup>.. ناو و خاکی کوردستانی لی تۆمار کراوه له‌به‌ر گه‌وره‌یی، زۆر سهرچاوه‌ی تر له‌به‌ر به‌هیزی شه‌خشیته‌ی کورد به‌دریژایی خه‌لافهت و هه‌ستیان کردوه که میله‌تانی تری عه‌ره‌بو تورک و تورکمان و ناشوری و کلدانی و که‌مایه‌تی تر تهاوته‌وه، له‌وانه (تۆماس بسوا) ده‌لی: تا سه‌ره‌تای

١ به‌ درێژی له (کوردو کوردستان) نه‌مین زه‌کی به‌گ به‌وێنه‌وه.

٢ بز زیاتر سه‌رنج به‌: نه‌خشی کانی نه‌وانه له (العراق فی الحواط القدیة)، هه‌روه‌ها به‌روانه: (أطلس حضارة الإسلامیة).



بيسته ميش (تورك) له ناو كورد ده توابهوه<sup>(١)</sup>، هه لېته تورك و توركماني لښك جيان، رايه كي فراوان وا دروست بووه گوايه توركماني كوردستان پاشاوه پاكشواي ره گهزي عوسمانليو ره چه له كيان توريكه، يان پياوي تورك (turk-man).. نه خيتر نه وانه له دوور پڼگه هاتوون، يه كه ميان يو كړي گرته يي به تا يسه تي له سرده مي عه باسيه كان وهك سويي شازاي جهنگي به كاري ده هينان، دوو هم له گه ل هير شه كاني مه غول و ته مرم.. هاتوون له ناو د راستي ناسيا هه روهك (ابن خلدون) جواتر همدو ره گهزي تورك و توركماني لښك كود قسه وه هه تا له ناو توريكاش توركماني جيا بونه..

هه لېته پته وي شه خسيه تي كوردش نيشانده ري پته وي باري سياسي و كومه لايه تي و ميژوويي و جيو پو لوتيكي و هيري سربازي بووه، باشرين به لگه ش هه تا سره تاي سده دي بيستم (سهيده كان) پش له ناو كورد توابه توه، ده ينين هه تا له ناو فارس كه خاوه ن شه خسيه تي به هيري ميژوويين نه توابه توه و نيمتيازي كومه لايه تيان هيشتا زوره، هه روه ها ناشوري و كلندان و له ناو كورد توابه توه... تا نمو ساته ش كه كورد دوو حكومه تي يو خزي دروست كود شه خسيه تي نه گه يشتو ته نيوي ناستي نمو سرده مي.. چا كترين نمونه ي لاوازي نيستا ديارد ي كزچكر دن و هه لوه شانده وي نينتماي نيشتمان يه به سانايي...، نه وه ش كومه لښك هزي ديار ي كراوي هم يه، سيسته مي سياسي و كومه لايه تي و فيكري و تا ده گاته را گهيان دن لتي بهر يرسيارن كه نه توانواوه بيناي مرزو و شه خسيه تي كورد داپري نه وه...، ده توابن بلين له هه موان زياتر نهر يتي سياسي كورد تعريب كراوه و ده سه لاتي كوردش تا شه و ساته ي نووسينش هيشتا ويچروي ده سه لاتي سياسي عه ربه كه به سفر و سف كراوه، هه روا له مرزو ك بووه به هزي نمو كومه له شكست و چه واشه كاري و فريودانيه ي له چه پ و راست، سه روو خوارو، ده رهي و ناوه كي... بينيوه.. نيتر نمو دوخه زه مينه يه كي سانا



ساز دها بۆ سرکه وتنی پاکتاوی ره گمزی به سهریدا .  
 له کۆتایدا ماوه بلتین پاکتاوی ره گمزی نهک هه له فیکری نیسلامی و  
 فیکره کانی تر هه تا له فیکری نهتموه گهریش جینگهی شهرمه، بۆیه بۆ پینکه وه ژیان  
 له دهولهتی نهتموه دیش چه مکی (هاوولاتی) دروست بوو که فراوان تره له نهتموه و  
 ره چه لهک، لهرووی یاسایی به شینکی چاکی له کیشه کانی کۆمه لایهتی  
 چاره سهر کردوه که له بنه چه دا له دهولهتی نیسلامی پهمپه و کراوه ..







( ٢٩ )

اعلام الهادف

راگهيانڊني به نامانج

Objective Media

راگهيانڊنن له بنچينه دا ماناي بلاو ڪړندويه راستيه ڪانه وه ځو، جا رووداون پان دياردهو پهيوه ندي ڪومه لايه تي و سروشتي و سياسين.. ياخود ميژوويي.. نو هيان پتناسيكي زانستي تهواوه بؤ ڪومه لگيه كي پتگه يشتووي ترازي (نوممت) بيت به هه موو ماناو نواوه وړو ځو نيشانه ڪاني، له و ڪاته نهو راگهيانڊنه تعنيا نه ركي بلاو ڪړندويه رووداو دهنكو باسه ڪان وه ځويه تي، به لام لهو ناسته به خواروه واته ڪومه لگيه كي پت نه گه يشتو نهو راستيانهش لي دهيتته دهره، بؤيه راگهيانڊنيش لهو دؤخانه زياتر لايه ني ريباز ودرده گريت نه زانستي، ليته دا راگهيانڊني نامانج دار له راگهيانڊني بهره لا بهوه ليك جياده ڪريته وه په ڪه ميان هه موو شتيك بلاو ناکاته وه.

**بنه چه ڪه ي:** له هه موو سهرده ميتك به پتي بارودؤخي ڪومه لايه تي و هونمري سهردهم راگهيانڊن رؤلي ځو ينيوه، نوسهرو شاعرو قسه زان بؤ دمه لاتداره سياسي جوړبه جوړه ڪان پارسهنگ بووينه له دروست ڪردني راي گشتي بؤ چاڪه و خراپه، بانگه وازو ناگاداريه ڪان له رتي پياوه دهنك بهرزه ڪان بلاو ڪراونه ته وه، به لام (راگهيانڊني به نامانج- اعلام الهادف) جگه له پتغه مبهره ڪانو دريژ ڪراوه نهو بهرنامه ڪومه لايه تي و سياسيانه ڪه متر هه بووه، هه رچنده له مه دره سه ي بؤناني ههندي رينمائي لهو بارهيوه له ڪتيبي (جمهوريه- ڪوماري) شه فلاتون هاتوه.. تيايدا ده لسي بهاس ڪردني هه موو شتيك له (راگهيانڊن) بيناي ڪومه لگه



ده‌پروختنې، ه‌متا نېستاش نه‌گ‌ر ده‌زگاو حکومت ولایه‌نی سیاسي بڼ‌ه‌رنامه بڼ‌ه‌موا راځه‌باندنېکي تمواو به‌ره‌لای همیه بڼ‌ه‌گ‌وړئ‌دانه س‌مه‌ره‌نجامه‌کانې، ب‌ویه له نه‌زم‌وړنې به‌شم‌ری به‌تایه‌تی له ر‌وژ‌ن‌ساوا که‌م‌تر شو دوو مانایه‌ی راځه‌باندن به‌جیایی به‌دی ده‌ک‌ړئ، ه‌م‌ر ته‌نیا س‌م‌رچاو‌ه‌ی ه‌م‌وړی (نېنگلیزه‌ک‌ه‌ی، ف‌م‌ره‌نسې، نه‌لمانې...) ز‌و‌ړ‌به‌ی نه‌و‌روپې له (information) ی لاتینې ه‌ات‌و‌وه به‌مانای (ده‌نگ‌و باسو روون ک‌ردنه‌وه ب‌و‌خ‌ه‌لک‌ی).

له‌گ‌ډل پ‌ه‌یدابوون وگ‌ه‌ش‌ه‌ی ته‌کنیک وشام‌راز راځه‌باندن گ‌ه‌ش‌ه‌ی ک‌ردووه وه‌ک (چاپ، رادیو، ت‌ه‌له‌فزیوڼ، تا ده‌گاته نین‌ترنیت...)، به‌و ش‌ی‌وه‌یه:

• چاپ له‌سالی ۱۴۳۶ز د‌و‌ز‌راوه‌یه‌وه له‌لایمن چ‌و‌ت‌ن‌برخ<sup>(۱)</sup> د‌و‌ای که‌مینک سین‌ه‌ماش د‌و‌ز‌رایوه له‌لایمن نه‌دی‌س‌و‌ن.

• وینه له‌سالی ۱۸۲۲ د‌و‌ز‌رایوه.<sup>(۲)</sup>

• بروکه له‌سالی ۱۸۳۸ د‌و‌ز‌رایوه.<sup>(۳)</sup>

• رادیو ش له‌سده‌ی (۱۸) س‌م‌ربرده‌ی ده‌ست پ‌ی‌ده‌کا، به‌لام له‌سده‌ی بیست نیزگ‌ه‌ی رادیو‌یی دروست بوو به‌پیتی (الإعلام الدولي والعلاقات الإنسانية)، به‌پیتی (موسوعة العربية) ش له‌سالی ۱۸۹۵ز نیت‌رگه ده‌ستی به‌کارک‌ردووه (ه‌م‌ر نزیکه لیتک).

• ت‌ه‌له‌فزیوڼ: به‌پیتی (تاریخ الصحافة) و (الاعلام... - د. یوسف ابو هلاله) نه‌وا یه‌که‌م ت‌ه‌له‌فزیوڼ له‌سالی ۱۹۲۶ له‌لایمن (ج‌و‌ن ب‌یرد) دام‌ه‌ز‌ریت‌را، یه‌که‌م په‌خ‌ش‌ی ت‌ه‌له‌فزیوڼی له‌سالی ۱۹۲۷ له‌نیت‌وان واشنت‌و نی‌وی‌و‌رک بووه، له‌سالی ۱۹۳۶ نه‌واو که‌وته کار، به‌پیتی (الموسوعة العربية) ش له‌سالی ۱۹۳۴ که‌وت‌وته کار، ه‌متا سالی ۱۹۵۰ ته‌نها پینج ولات ت‌ه‌له‌فزیوڼیان ه‌ه‌بووه.

<sup>۱</sup> الإعلام الدولي والعلاقات الإنسانية.

<sup>۲</sup> الموسوعة العربية.

<sup>۳</sup> الموسوعة العربية.



• په کم بلاوکړاوي دهرهومي (به پتي الاعلام الدولی...) بهناوي (لاگازيت) بووه، زؤرسرچاوه په کم رؤژنامه بزئزمووني چين دهگيژنهوه، به پتي (الموسوعة العربية...) ش هر لهدواي دؤزينمهوي چاپ په کم رؤژنامه له نه لمانيا لهسالي ١٦٠٩ز دهرچوه، په کم گؤفاري زانستيش له فهره نسا له ١٦٦٦ز دهرچوه،<sup>(١)</sup> په کم رؤژنامه ي عمره بيش لهسالي ١٨٢٨ز له سهرده مي محمد علي پاشا له ميسر دهرچوه بهناوي (الوقائع المصرية)، له بهغداش په کم رؤژنامه بهناوي الزوراء له سالي ١٨٦٩ز ژماره ي يکي رؤزي سئ شه مه له سهرده مي داوود پاشا دهرچوه .

تا گه يشته نمو راده يه له سهرده مي سؤقيمتي پيشوو تنها له و ولاته ٦٣٩ رؤژنامه دهره چوه، هه نديکيان تنها تاييه ت بوون به دؤايه تي ناييني و نيسلام لهوانه (المأخذ اسلام)، (دين اسلام)، (فيلم دين)... رؤژنامه ي وا هه برو رؤزي سئ چار به سئ رهنگي جيا دهره چوه وک لهوه ي چين بهناوي (کين بيان)<sup>(٢)</sup> سهره پاي نمو ناژانسانه ي وک: رويتر، نهوشيتدپرئس، .. نمو ده زگايانه ش همروا تا نيتاش به کارن، چونکه له سهره تادا که راديؤ دؤزرايموه وتيان (نيتير کاري رؤژنامه و چاپ تهواو) که ته له فزيؤنيش په يدا برو وتيان کاري راديؤش تهواو، که کؤمپيؤترو ننترنيتيش هات وتيان نيتير چاپ و راديؤو ته له فزيؤن و مه کته به تهواو ده بيت که چي هه مووي وا شان به شاني يک به کارن لهو جيهانه .

**له پيناسه سهره گيه گاشي ده:** راغب نه سفه هاني (اعلام) ي به هاوتاي (اخبار) ريز کروهو، وک زاراهش دهلي: ((هو نشر الحقائق والمعلومات الدقيقة الصادقة بهدف التنوير والأفئاع))، هه لبه ته نهوه پيناسيکي تريکه له (اعلام اهداف) نه که نمو راځمېندنه ي شتوازي ميکافيلي و هتلمري که نيتستا زؤريه ي ولا تانو حزيه عه لمانيه کان په پيرهي ده کمن.

<sup>١</sup> تأريخ الصحافة، الاعلام..

<sup>٢</sup> بز زياتر سرنج به (الاعلام...) ههروهه (الاعلام الشيوعي المعاصر).



ههرجی (الاعلام...)ی (د. يوسف ابو هلاله) وای پیناس کردووه: ((استعمال وسائل الاعلام وأساليبه كافة ضمن حدود الشرع لبيان الحق، ودعوة الناس وتعمية الباطل وصدھم عنه، لنلا يكون للناس في البعد عن الإسلام حجة.))  
له کتیبی (الإعلام في ضوء الإسلام) هاتووه: ((هو نشر الحقائق والأخبار والأفكار والآراء في وسائل الإعلام المختلفة.))

راگه ياندن له کۆن و نیتاشه وه ههروا رۆلی گرنگ تر ده بێت به هه موو ناراسته يه ک، به سه لبي و نيجاييشه وه، نامرازنيکی دوو پرووه، ده توانی خزمه تي مه زن بۆ دروست کردنی رای گشتی و وشياری خه لکی پي بکړئ و ده ستوانړئ چه واشه بکړئ، مه رج نيه راگه ياندنی چه واشه هه موو دهم درۆ وه لځه له تاندن بېت، جار وایه دهنگو باسی راستيش بلاو ده کاته وه یان داوايه کی راستيش بکا مه به سته که ی چه واشه کاری و ویرانيه، نيمام عه لی ناوی له و ترازه ناوه ((کلمة الحق يراد بها الباطل))، نا ليره دا پیناسی راگه ياندنی لیبالی روون تره که به ساده يیه که ی نه وه يه : هه موو جۆره دهنگو باسنيک بلاو ده کاته وه بن گوته دانه بينا کردن، نه وه ش له چوارچينه و ی مه بادينه کانی لیبالی دیت که (سه ربه ستي تاکه که س له سه ر حسابی سه ربه ستي کۆمه ل) ی زیاد کردووه، به گشتی نه وانه به ناوی (راپه و تاک- مذهب فردي) دیت، چونکه رو دا وه کانی ش به گشتی دوو به شه، په که میان په ندو وانه ی په روه رده ی وان مرۆشی پي بينا ده کړئ، به شی دوو همیان ویران کردن و فیر کردنی تاوان و نادلسۆزی و نيشتمان فروشی و په رژه وه ندی په رستی و خۆیستی... هتد، راگه ياندنی (هادف) ته نها به شی په که م هه لده بۆیړی بۆ بلاو کردنه وه، دوو همیش ته نها ده تويزي ته وه و تاييه تي ده کا بۆ پسپۆزان، واته دهنگو باسو رو دا وه کان به سه ر ناسته کان دا به ش ده کا، هه ربه که به شی خۆی ده داتن تي که لی ناکا، به شی تويزي ته وه له دیارده سه لبيه کان تاييه ت ده کا بۆ پسپۆزان نه ک بۆ عوامی خه لک، ته نها دهنگو باسه په روه رده يیه کان هه لده بۆیړی به هه وادا بۆ گشتی بلاو ده کاته وه، که خزمه تي ستراتيجه تي به رنامه ی بينای



کۆمه‌لایه‌تییه، ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَکُتِبْتُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا قَلِيلًا﴾، بۆیه راگه‌یاندنی (هادف) ته‌نیا مولکی (نایینی) یان فیکری نیسلامی نیه، به‌لکو زۆریه‌ی به‌نامه‌خاوه‌ن نایدیولۆژییه‌کان به‌جۆرتیک له‌جۆره‌کان وان، به‌لام نه‌ک وه‌ک راگه‌یاندنی شیوعیه‌ت که‌سانسۆری وا ته‌سک کردبۆوه ته‌منا (وه‌ک خۆیان ده‌لێن) له‌خزمه‌تی شیوعیه‌ت بیت، هه‌تا سانسۆری خستبووه‌سهر ده‌نگو بامسی زانستیش، نه‌دریسی سه‌یر سه‌یر په‌یدا ببوو وه‌ک فیزیای پرۆلیتاریا، زانستی برجوازیانه، زانسته مه‌یل میتافیزیکه‌کان، گه‌ردوونی مه‌یل میسالی.. یان وه‌ک هه‌لمه‌ته‌کانی ستالینو ماوتسی تۆنگ به‌ناوی زانستیش چینه‌یه‌یه!

نه‌و جۆره‌تێروانێو سانسۆره‌ راگه‌یاندنیکێ (هادف)ی سه‌لبی دروست کردبوو که ته‌منا رێی به‌و ده‌نگو باسانه‌ ده‌دا که له‌خزمه‌تی حزبییه‌یه ته‌سکه‌که‌ بوو، یان له‌خزمه‌تی ده‌سه‌لاتداران نه‌ک له‌خزمه‌تی بینای کۆمه‌لایه‌تی بیت، نیتستاش نه‌و ناسه‌واره‌ی ماوه‌ زۆرتیک له‌حزبه‌عه‌لمانیه‌کانو ناوه‌ندو ده‌زگا‌کان ته‌نیا نه‌و جۆره‌ده‌نگو باسو توێژینه‌وانه‌ هه‌لده‌بۆیژێرو بلاوده‌که‌نه‌وه که‌چۆن خه‌لکی وا رابێتن له‌کۆتاییدا لایه‌نگری نه‌و جۆره‌ده‌سه‌لاتدارانه‌ بکه‌ن به‌خۆشی یان ناخۆشی، راگه‌یاندنیک که‌خه‌لکی به‌ره‌و عوامیه‌تی و میه‌گه‌لی و ناوشاری ده‌با، ﴿فَاسْتَخَفْ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ...﴾، ته‌واو پینچه‌وانه له‌گه‌ل راگه‌یاندنیک که‌خه‌لکی دروست ده‌کا به‌ره‌و مه‌ده‌نیه‌ت و نوعمه‌ت و وشپاری، .. به‌پیتی هه‌ردوو نایه‌تی پیشووش نه‌ راگه‌یاندنیکێ به‌ره‌و له‌به‌ره‌های نه‌ به‌سانسۆریکی مقمسی تیژ پۆزه‌تیف، نیت نه‌و ماناکه‌ی روونه که هه‌تا ده‌نگو باسیش نابیت بێ سانسۆر بلاوبکرتیموه، سانسۆریکی گه‌ردوونی ته‌رازوو بالا نه‌ک سانسۆریکی سیاسی، سانسۆر ناوبانگی زپاره به‌سه‌لبی کاتێ ده‌بیته‌ چاودێر له‌سه‌ر راگه‌یاندنێو نووسینو بیروپروای به‌رامبه‌ر، به‌لام سانسۆر له‌سه‌ر راگه‌یاندنیکێ دژ به‌بینای



كۆمەلەيەتتى زۆر پىئويستو نىجابىيە، جاز وايە ئىوانە تىكەل دەكرىنو بە  
 ھەلچوانە رايەك دەگوتى، با مىللەت ھىچى لى نەشاردەتتە...! نەو ھەلەيە  
 ھەرچەندە لە كاردانەو ەي دىكتاتورىيەتى راگەيانەنن وا ھەلەچى، چونكە ھەموو  
 لايەك لە توتۇمەورەكان كۆكن كە راگەيانەنن و كاريگەريەكانى لەژىر رۆشناسى  
 سۆيۇلۇجى و نەنسۇرۇپۇلۇجى و فەلسەفە و تىزى سىياسىيدا دەبى نامايى ھەبىت،  
 پەرورەدو رىتەكست بىت، بە روانگەي ياسا بىنچىنەيەكانى كۆمەلەيەتتى، ياسا  
 تاوان، تاپاسايى سىياسى... جەخت لەسەر نەو دەكەن بىلەكردنەو ەي دەنگو  
 باسە سەلبىيەكان ھاندانى خەلگە لەسەر كارى سەلبىيات، كە خىراتر كار لە مرزۇ  
 دەكا ھەروەك تىكەن بەگشتى لە سىستەمى نەو گەردوونەماندا ساناترو خىراترە  
 لە بىناكردن، مرزۇش ھەروا لايەنى شەرى ساناتر دەورۇزى نەك لايەنى خىرى  
 (بەتايىيەتى ەوام)، بۇيە دەنگو باسە تىك دەرەكان كارى گەرى خىراتر دەبىت  
 لەسەر خەلگى، جا دەبىنن بەشەك لە راگەيانەننەكانى (رۇژنامەگەرى، كەنالەكان،  
 نووسىن...) نەو رووكارە دەگرتتە بەر بە ھەبەستى ناوبانگ و بازار لەسەر ھىسابى  
 نەو بىنا ستراتىيە، يان نۇرگانى حزب و دەرگايەك كە دەست كورتە لە بەرنامەي  
 كۆمەلەيەتتى و بىناكردن نەو قەرەبۇي بىيازايەكەي بەو شىوازە راگەيانەننە  
 دەكاتەو، كە لەدوای خورەكردنەو ەيەك ھەمان ماناي بەررۇۋەندى تايىيەتى خستە  
 سەر بەررۇۋەندى گشتى، بابە ناوى: سەردەم سەردەمى نازادى، دەبى راگەيانەنن  
 نازاد بىت... نەخىر بىق ھەموو شتەك دەبى پىتوانە و ياسا ھەبىت، ياسا  
 چاپەمەنى و ەزارەتى راگەيانەنن تا رادەيەك شايستەيە نەگەر نەبە دەردى پاۋەن  
 كەردنى نازادى، لەو بارەيە زۆريەي ەزارەتەكانى راگەيانەننى ۋاتە دىكتاتورەكان  
 نەو نەركەي سانسۇرى نازادى پىت سىپىرداۋە ھەروەك ەزارەتسى نەوقاف و  
 ەزارەتى رەۋشەنبىرى... بەلام ھەندى ۋلاتىش ھەيە ەزارەتى راگەيانەننى ھەرنە  
 ۋەك نەمريەك، بۇيە چىنەكانى كۆمەلە خۇيان لەۋانە چاتر نەو چاودىرو سانسۇرە  
 مەدەنيە بن، ھەتا ياداشت وسكالاي خۇشيان ھەلبىزىن بەو تەرازوۋە ھەمووى



بلاونه کړیتومه، با له سمرحسابی مافی خوشی بیت، سمرنج بده سمربردهی نمو  
(شېخه-دهلین نهو شېخه راوړوکاری صلاح الدین نه‌یوی بووه) زور گرنګه بۆ نهو  
بابه‌ته، وادیاره لهو کاتې سمرقالتی دووباره دروست کړدنه‌وهو بیناکړدنه‌وهی  
کومه‌لګه‌ی نیسلا می بووینه، چوڼ له‌ګه‌ل نمو به‌سمرهاته ره‌فتار ده‌کا به لیزانسی و  
ره‌چاوی به‌رنامه‌ی بینای کومه‌لایه‌تی و راگه‌یاندنې به‌نامانج ده‌کا، نهو شېخه به  
سواری ولاخ له‌ریڼګی تروشی کم‌سټک ده‌بن خۆ به نه‌خوش دهرده‌خا، شېخ داوای  
لې ده‌کا که له‌ګه‌لی سوار بیت، نه‌خوشه‌که ده‌لې من ناتوانم به‌جووته سوار بین  
له‌بمر نه‌خوشیه‌کم، شېخیش داده‌بزی و نه‌خوش به تنها سواری ولاخه به‌نرخه‌که  
ده‌بیت و (وه‌ک دز نکه نه‌خوش) بوی دهرده‌چیت، شېخه‌که بانګی دزه‌ی کردو وتی  
نهی دز ولاخه‌که بۆ خوت، به یه‌ک ممرج، دزه‌کش گه‌رایموه به سمرسورمانه‌وه  
وتی: نهو ممرجه چیه؟ شېخ وتی: تمنیا ممرجم نه‌ویه لای که‌س باسی مه‌که،  
دزه وتی: من هه‌قی تۆم بردووه، خۆ باس کردنی قازانجی تویه.. شېخ وتی: به‌لې  
قازانجی منه، به‌لام به زیانی کومه‌لګه‌کم ته‌واو ده‌بی، به بلاو بوونه‌وهی نهو  
ده‌نگو باسه چیر خه‌لکی له ریڼه‌ویان بۆ نه‌خوش راناگرن و چاکه کم ده‌بیته‌وهو  
پیاوه‌تی و نه‌خلاقو هاریکاری له‌رزوک ده‌بیت و بناغه‌ی کومه‌لګه‌شمان له‌رزوک  
ده‌بیت.

نه‌گمر سمرنج بده‌بن روداوټکی پر له پهنډو وانیه بۆ بیناکړدنه‌وهی کومه‌ل،  
چونکه بلاو بوونه‌وهی نهو جزره ده‌نگو باسه هه‌لخه‌ل‌تانندنو سه‌لبیه کارټکی  
قول له گیانی هاریکاری و به‌زی و به‌هاناها تن و متمانه و نه‌خلاق و مرؤفایه‌تی و  
خونه‌ویستی.. ده‌کا چونکه همر مرؤ خوشی به هه‌نجه‌ته لټی، پیچمونه‌کانی زیاد  
ده‌کا له بن‌به‌زی و خویستی و به‌رؤ هه‌نلی تایه‌تی و نه‌نانه‌یه‌ت و درنایه‌تی و دل  
ره‌قی.. وه‌ک نیستا له کوردستانیش نهو دیارده پیچه‌وانه‌یه بلاوه، جاران کورد  
ناویانګی به‌وه دهرکردبوو که میلله‌تټکی به‌هاریکارو به‌هانا و رووخوش له‌ګه‌ل  
میسوان و به‌زی و چاکه و.. که‌چی راگه‌یاندنټکی پیچه‌وانه‌ی (هادف) بیان



بـڻـڇاوهـڻـي لـه (راڳايانـڊنـٽـيـڪـي هـادف) چـهـنـڊ رـودـاوـڻـيـڪـي راسـتـه قـيـنـهـو هـهـنـڊنـيـڪـيـش هـهـلـبـهـسـتـراو بـه خـيـزايـي بـلاؤـڪـرايـمـوه (راي گـشـتـيـهـڪـي) سـهـلـي واي وهرگرت كه گوايه چاڪه لمو زهمانه ده بپته خراپه، نهوهيان بهسادهيي دپته بهرچاو، بهلام گهلي گرنگه و داڳيركهمران و دوژمناني كورديش بين تاوان نين، بگره به بهرنامهي داريژراو نامانجدارانوه تپكدهرانه پهيروي نهو پلانهيان كردهو دهيكمن، خهلكي سادهش كه متر هست به ترسناكيه كهي دهكمن، له نه نجامه هره سرده تايه كانيشي نهويه كهس ناتوانن چاڪه و هاريكاري له گمل كهس بكا، نيتر بناغه كاني كۆمـلـگـه، گـل، نـهـتـمـوه، كۆمـلـگـهـي مـهـدـنـي، .. نـومـه، .. هـمـرچـيـهـك هـمـيـه تـپـك دـهـرـوخـن، بۆيـه لـه شـهـريـعـهـتي نـيـسـلامـهـا حـوكـمـي تـاـواـن نـهـو كـاتـي چـهـنـڊ قـات گـهـورـمـتر دـهـيـت نـهـگـهـر بـلاؤيـش دـهـكـر تـمـوه يـان لـهـبـهـر چـاوـي خـهـلـڪـي دـهـكـر ئـ ناـوـ و زـارـاوـي (افـشـاءـي) لـيـنـراوه، نـهـو دؤـخـه زـيـاتـر بؤ مـيـلـلـهـتـيـك تـرـسـنـاڪ تـرـه كـه خـمـريـڪـي خؤـ دروست كردنموه بن، يان له قوناعي رزگاريدا بن وهك ميللهتي كورد، نهوهيان كه متر هستي پين كراوه نك له لايمن عوامي خهلك ههتا له لايمن سهركردايهتي و توپژمـوهـهـوـهـكـانـيـش، تـا نـيـسـتـاش راڳـهـيـانـسـدـنـي كـورـدي نـهـمـيـتـوانـيـوه نـهـو بـيـنا كۆمـلـاـيـهـتـي يـهـي (داڳـيـر كـهـمـرـانـي تـيـكـيـان رـوخـانـدـوـوه بـه مـهـبـهـسـتي كـوشـتـنـي گـيـانـي بـهـرگـري) دـرـوسـتي بـكـاتـهـوه، هـهـلـبـهـتـه نـمـوهـيـان وـهـك يـاسـايـهـڪـي گـشـتـي بؤ هـهـمـو و لاـتـانـي نـيـسـلامـي و هـهـتا لـه كـاتـو سـاتـي خؤـي بؤ هـهـمـو جـبـهـانـيـش پـتـويـسـته، نـمـوهـيـان بـهـپـتـي پـتـوانـه نـهـخـلاقـي و پـرانـسـيـپـهـكـانـي بـيـنـاي كۆمـلـاـيـهـتـي، خؤ لـايـهـنـو مـهـدـرـهـسـي وـاش هـمـيـه ژيـانـو بـهـرـدـهـوـامـيـهـڪـي وـهـسـتاـوه لـهـسـر تـيـك رـوخـاـري مـرؤـڻـو كۆمـلـگـه هـهـرـوـهـك زؤر تيـك لـه پؤـلـهـكـانـي زـيـنـدهـوـهـرـان ژيـانـيـان لـهـسـر ناخـاوـنـيـه، نـهـو لـايـمـن و مـهـدـرـهـسـانـه لـه كۆمـلـگـهـمـيـهـڪـي بـه تـمـرازـوو، مـهـبـادـيـني، دـاڊـگـمـري، هـهـسـتـيارـو و شـپـار، سـتـانـدـهـر، .. نـاتـوانـي بـجـوا، هـهـلـخـهـلـهـتـيـن، راسـت چـمـوت بـكاـو چـهـوتـيـش راسـت بـكا، ... هـتـد.

کۆمه‌لگه‌ی کوردستانی نیستا له هه‌موو کاتی زیاتر پێویستی به



راگمياندنيگي (هادف) و بيناکەر ههيه، چرونکه نهک ههر باري کۆمهلايهتي و نيشتماني و سياسي.. تينکروخواه باري دهروونيشي تهنگ بووه که دوا سهنگمري بهرگري باري شهخسي و سايکۆلۆجيه، با سهرنج بدهين لهناو کۆمهلگهي خۆمان نهو دهرده دهرونيانه خهريکه باو وهرگري، دهردهکانی (تهقمزوم، امتصاص ثقافي، صدمة الثقافية، انصهار ثقافي، غزو الثقافي، گومان، چهند روويي، خودويستي، پهرتعوازي، چاوليکمري، بهدواکموتن، مهزندهي خراپي..)، ليروهه سهراني بهرژهوهندی پهرست ژيان و سهرمايهکميان بيناکراوه لهسهر نهو تينک روخواي و چهواشهيهي خهلکي ههروهک له کۆنمهوش ژياني پادشاو نيمراتۆرو دهست و پتهنديان لهسهر نهو فريودان و دهرد و چهواشهکاريه بووه، له ههموو جوژه راستيهک ترسان، نيشتاش نهوانه و دهسهلاتۆوازو ديکتاتۆريهکانيش بهگشتي به نهنداهي مرشهک له راگمياندني (هادف) دهترسن، له بيناکردنمهوي مرۆڤو کۆمهل دهترسن، له وشياري و زانياري خهلکي ترسان.. بۆيهش دهبينن لهو عموله مه سياسي ههر شرعيهت و بهرو به فاکتيره شاقوويه کۆمهلايهتي و کلاسيکيهکان دهدهن، نهو نۆيگهرايهش بهو نهماغيه ههر مهرگه.. بۆيه راگمياندني (هادف) نهريکي زۆر گرنگو ئالۆزه.. بهداخهوه له کوردستان و ولاتاني عمرهبي بهگشتي راگمياندني عهلماني لهو بواره نهبييتکاوه، لهپيش راپهريين راگمياندني کوردي زۆر کاربگهر بوو به سانسۆريکي چهپي کهچي لهدواي دارماني مهدرهسي چهپو شيوعيهت نهوجاره بهو ١٨٠ پله پينچهوانه تهواو بهرهلاکراوه، راگمياندنيک کات بهري دهکا بئ نامانچ مهگهر تينکيش نهدا، نهوهيان بهوردی له بشکينيکي سههرتاي راپۆرتي سياسي کۆنگرهي حزبه کوردستانيهکان دهردهکهوي که هيج و مسيهيتيکي تيا نيه بهو مهبهسته<sup>(١)</sup>، نمونهک تۆمار دهکمين کهوا دهردهکهوي زۆر دووره لهو بابته کهچي چهنده کاربگهرو نزیکه راگمياندني کوردي سازي داوه سهرنج بده: لهو هاويه چهند وتارو نووسينيک لهبارهي ژياني

<sup>١</sup> سهرنج بده ههرهکه له راپۆرتي سياسي (يدک) و (ينک) بژ نمونه.



(مەلا مستەفا بارزانی) نووسرا، گوايه پیاوێکی زیاد دنیایی بووه و مەشروبی خواردوهو... هتد<sup>(١)</sup> سەیرتر لەوێ لە وەلامدا دەزگای راگەیانندی گولانی (پ د ک) گوايه بەرپەرچی ئەو جۆرە نووسینانە دەداتەوه و دەنووسن: ((باشە کام سەرکردە کورد هەیه مەشروبی نەخواردیتهوه<sup>(٢)</sup>))! شتجا هەر دوایەدوای ئەوەش نازناری (مەلا)شی لێ ستاندرایهوه... هەموو ئەوانە راگەیاندن و گوتاریکی لیبرالی روخینەرە لەبەر ھۆیکە سادە: جاری ئەو زانیاریانە راست نین، شتجا مەلا مستەفا پەرۆزی لەناو میللەتی هەیه، وای بەناویانگە کە خۆنەویست و نابین پەرۆرو سودانە کەرو بێ سامان و دادپەرۆر بووه، بۆیە لە ٩٥٪ی خەڵک ویستویەتی، کەچی نیتسا هیچ سەرکردەیک لە ٥٠٪ی دەنگ نیە، خۆ ئەگەر ئەو زانیاریە راستیشی بوايه ئەوا ئەگەر رەچاوی (راگەیانندی ھادف) بکریتو لە خەم بینای کۆمەڵایەتی کورد بوونایە نابوایە بلای بکەنەوه (افشاء نەکری) وەک شێخە کە، چونکە ئەو میللەتە زیاتر متمانە ی دادەڕمێ بە سەرکردەکانیان ھەردەم خۆ بە ھەڵخەڵەتاوو فێل لێکراو نەزانن کە زۆر کاریگەرە لەسەر سایکۆلۆجیەتی تاک و دەرەکانی بەزیری (گومان، بێ متمانەیی، گوايه: راستی نەماوه، ھەرکەسە بۆ خۆیەتی، ...)، چونکە ئەو کەمیتیانە ھێمای مێژووی بەلکو بەشێکن لە (ناسايشی نەتەوہیی) و پالپشتە کۆمەڵایەتیەکان بۆ نۆنە ی کۆمەڵایەتی و سەرکردە ی خۆنەویستی نوێ کە نیتە قەیرانی کە ھێمان لێ ھەیه.

<sup>١</sup> ھەر بەکە لە کتێبەکانی (ھەرجیس فتح اللہ) و (نەوشیروان مستەفا) ھاتووە.

<sup>٢</sup> بھوانە کتێبی (پشکۆز نەم الدین) کە لە گولان دەرچوو.



(٤٠)

## نەتەواپەتیی      القومية      Nationalism

زۆر جۆره پێناسای هەیە، هەریەکە بەپێی مەدرەسە و پۆله کانی له واقیع و له مێژوو و له نایندەشدا پێناسای خۆی هەیە، له هەموویان باوتر کە له لایەن نەتەوه گەریه کانی نیتسا پەڕه و ده‌کرێ نە‌وه‌یه: (کۆمه‌له‌ خە‌لکی‌کی خە‌ملیو له‌ نە‌تە‌وه‌یه‌ک دا به‌ه‌زی پرۆسه‌یه‌کی مێژوویی تیایدا زمان و مێژوو و کە‌لتوو‌ر و ده‌روون و خاکی‌کی هاوبه‌شیان بۆ دروست بووه).<sup>١</sup>

هه‌لبه‌ته نە‌تە‌وه‌و نە‌تە‌واپەتیی لێک جیا، نە‌تە‌وه نینتایه‌کی کۆمه‌لایه‌تیه، به‌لام نە‌تە‌واپەتیی ده‌بته نینتایه‌کی کۆمه‌لایه‌تیی و سیاسیی، هه‌روه‌ک له پێناسه‌کان ده‌رده‌که‌وێ، له‌ فەر‌هه‌نگی‌کی وه‌ک (موسوعة‌ العالمیة هه‌لێنجراوی (دانیه‌ی معارفی به‌ریتانی - G.E british)یه)، که زۆر ده‌مارگیری نە‌تە‌وه‌یه‌ش نیه ده‌لی: (تعبیر سیاسی یعنی شعور الناس جميعا بالانتماء الى أمة واحدة).

له هه‌ندێ دۆخ جۆرنێک له‌ په‌ڕای وهرده‌گرێ، نه‌گینا به‌ سیاسیی کردنی نینتای کۆمه‌لایه‌تیه‌کان سه‌رچاوه‌ی سته‌م و نادادگه‌ریه، له (پێش نیسلا) (نە‌تە‌وه‌-قوم) (به‌ بنه‌ماله‌و تایفه‌ک و تراوه‌ ته‌نها به‌ پیاوه‌کانیان بێ نافرته)<sup>٢</sup> یاخود به‌ کۆمه‌له‌ خە‌لکێک و تراوه‌ که بۆ نیشی‌کی دیاریکراو هه‌له‌سه‌تن<sup>٣</sup>، به‌لام له‌سه‌رده‌می نیسلا

١ موسوع‌ السیاسة - ع.غ.ف.ق، ج ٤ ل ٨٣٠.

٢ معجم‌ الكنوز الامثال والحكمة‌ العربي ل ٣١١، هه‌روه‌ها مختار الصحاح - الرازی، ماده: القوم.

٣ برونه: لسان‌ العرب، معجم‌ الاقفاظ القرآن، ...



(نەتەو-قوم) بەو کۆمەڵە خەڵکە (ژن و پیاو) و تراوێ که هه‌ساوێ ناماده‌ن بۆ کارێک هه‌روه‌ک (مفردات الفاظ القرآن) ی راغب و (لسان العرب) و (قاموس المحيط) .. (د. تراپی) پێش هه‌روا ده‌لی: (..) والقوم كلمة في القرآن تشير الى من قاموا معا على شأن مشترك<sup>١</sup>، له‌ قورنایش که باسی (یا قوم) کردووه مه‌به‌ستی نەتەو نه‌یه، (القوم: في الاصل مصدر قام يقوم فوصف به‌ ای جعل وصفا شاملا للذكور والاناث لتحقيق القيام بهما، ثم غلب على الرجال خاصة لقيامهم بأمور النساء ..)<sup>٢</sup>، له‌ کوردیش وا پێده‌چی نەتەو له‌ (نەو-ته‌) ی بادی نی هاتیبت که جاران که فەرهنگی نه‌وان زاتر بوو به‌سەر سۆزانی، نیتر گه‌شه‌ی نه‌و زاراو له‌ نەتەو وه‌و بۆ نه‌تەوایه‌تی (که له‌ دوا ی زیاتر باسی ده‌که‌ین) له‌ نه‌نجامی (غیابی ناینی راسته‌قینه‌) و گه‌شه‌ی کۆمه‌له‌ .. نه‌وا به‌شێک زیاده‌ ره‌وی لی ده‌که‌نو ده‌یکه‌نه‌ (مه‌بادینی نه‌مر) وه‌ک (أمة عربية واحدة-ذات رسالة خالدة)، یان وه‌ک له‌ کۆنگره‌ی بنیاتنانی حزبی به‌عس ١٩٤٧ له‌ هه‌ردوو ماده‌ی (٣) و (٤) هاتووه‌: (أنه حزب قومي يؤمن بأن القومية حقيقة خالدة ..) له‌ فەرهنگی حزبی به‌عس ده‌لی: (قومية ليست مرحلة تاريخية ..)<sup>٣</sup>، فاکته‌ری به‌هێزتر به‌کار ده‌هێنن بۆ دارێشتنی بناغه‌یه‌کی (تەزویر) بۆی که نه‌یه‌تی، بۆ نمونه‌ به‌شێکی زۆر له‌ نەتەو گه‌ریه‌کان تاین و مێژوو و خاکی و زمان و باری ده‌روونی و به‌رژه‌وه‌ندی و چاره‌نووسی هاویشه‌ش ده‌که‌نه‌ بنچینه‌ و فاکته‌ره‌کانی پێکهاتنی نه‌تەوایه‌تی، جاریش وایه‌ ده‌یگه‌یه‌نه‌ پێزی نومه‌.

هه‌لبه‌ته‌ مرۆڤ زۆر جۆره‌ نینتمای جیا جیای شاقولێ و ناسۆی، وه‌رگه‌راو میراتی، .. هه‌یه، هه‌ندیک له‌و نینتمایانه‌ نووستون هه‌تا نه‌ووورۆژین ده‌رناکه‌ون،

<sup>١</sup> المصطلحات السياسية في الاسلام. د. حسن تراپی.

<sup>٢</sup> موسوعة المصطلحات جامع العلوم.

<sup>٣</sup> تعريفات ببعض المصطلحات مادة: القومية



لهموانه نینتمای نهموایه‌تی یه، که نینتمایه‌کی سروشتیه، له ریزی زخمیره نینتمایه‌کانی شاقولی وه: خیزان، بنه‌ماله، تیره، خیل، نهمه‌وه... به پیچهموانه‌ی زۆریه‌ی بۆ چوونه نهمه‌وه‌گهریه‌کان که نهمه‌وه به نینتمایه‌کی تایبعت تر لهموانه حسیب ده‌کن، سهرنج بده نهو ته‌قلایه‌ی (د.کیالی) داویه‌تی و ده‌لێت: (پمیدا‌بوونی نهموایه‌تی سیاسی بۆ نهمه‌یه نهو دابه‌شیه شاقولیه‌ی خیله‌کی و تانیفی و نه‌ژادی و تیره‌یی نه‌هیلێ)، نه‌خیر، نه‌وش ههر شاقولیه، ههمر نهو جۆره نینتمایانه به‌دهره له خواستی مرۆڤ، میراتیه، خوینه، بابۆل‌زجیا، .. جه‌وه‌هری مرۆڤی پێ داری ناکریت له چاکه و خراپه و ره‌وشت و ته‌بیعات و.. نهو نینتمایه‌ش (به‌نه‌ته‌واتیشه‌وه) (نه‌مر) و (نه‌زه‌لی) نه‌بووه و نه‌، ههمروه‌ک زۆریه‌ی نه‌ته‌وه‌گهریه‌کان وای بۆ چوینه، به‌لکو له قوناغینکی دره‌نگی میژوو‌یسه‌وه نه‌و دیارده میژوو‌ییانه زیاتر به‌پێ ی پیتیست و فاکتیری بابیه‌تی (له غیابی ناینی راسته‌قینه) دروست ده‌بیت، جاران مرۆڤ ته‌نها پیتیستی به‌بوونی له بنه‌ماله‌یه‌ک بسوه مادام باز نه‌یه‌کی بسچووکێ جوگرافی مه‌ودای چالاکیه‌کانی نابوو‌ری و کۆمه‌لایه‌تی بووه، پاش گه‌شه‌کردن و فراوان بوونی نهو باز نه، تنجا پیتیست به تیره و هۆزیش بووه، له دای گه‌شه‌یه‌کی ههمه‌لایمی کۆمه‌ل - که‌بریتییه له پێ نان له قوتاغی عه‌وله‌مه - به‌ره‌بهره مرۆڤ پیتیستی به‌بوون له‌نه‌ته‌وه‌یه‌ک بسو وه‌ک ناسنامه‌ش، جاران له وه‌لامی نهو پرسیاره تۆ کینی؟ ده‌ی و ت من فلانه هه‌ژم، به‌لام نهو پرسیاره نیستا له ژیر رۆشنایی به جیهانی بوونا ده‌لی فلانه نهمه‌وه، نیت پرسیارێ وا له (عه‌وله‌مه‌ی) ته‌واو په‌نگه جۆره وه‌لامینکی تر به‌جوازی...

په‌رۆسه‌ی په‌رینه‌وه‌ی نینتمای مرۆڤ له خیله‌وه به‌ره‌و نهمه‌وه وه‌چه‌رخانینکی ساده نه‌بووه، کۆمه‌لێک گۆرانکاری ریشه‌یی له‌سهرخان و ژیرخانی کۆمه‌لێش له‌گه‌ل خۆی راپینچ کردوه، به‌گورته‌ی شتیکی لێ باس ده‌که‌ین:

<sup>۱</sup> مرسع‌السیاسة. ع. غ. ف. ق. ج ۴ ل ۱۸۰.



**لە سیاسىيەت:**

- لە سىستېمى ئىمپېراتۆرىيەتەۋە ۋەرچەرخواۋە بۇ دەۋلەتنى نەتەۋەتچى.
- لە پادىشاھىيەت<sup>۱</sup> بۇ كۆمەرىيە.
- لە سىۋىكراتىيەۋە بۇ دېموكراسى ۋە دىزگايى ۋە مەدەنىيەتەۋە.
- لە دىكتاتۇرى تاكى بۇ دىكتاتۇرى مۇنەسسەساتىيەۋە.
- لە پەيۋەندى خىلەكى بۇ پەيۋەندى فېكرى ۋە (ھىزبى) يەۋە.

**لە ئابۋورى:**

- لە كشت ۋە كالىۋە ۋەرچەرخواۋە بۇ پىشەسازىش.
- لە بەختۈر كۆردن بۇ جېنشېنىشەۋە.
- لە قورسايى لادى بۇ قورسايى شار.

**لە كۆمەلەيەت:**

- لە ناسنامەى خىلەكىيەۋە بۇ نەتەۋەتچىيەۋە.
- لە دەرەبەگىيەۋە بۇ بەرجوازىيەتچىيەۋە.
- لە جۈدەتارى بۇ كرىكارىيەۋە.

**لە پەۋۋەشتى:**

- لە مەبادىنەۋە بۇ بەرۋەۋەندى.
- لە بەرۋەۋەندىيەۋە بۇ بەرۋەۋەندى تايىيەت تىر.
- لە سىياسەت مەبادىنى بۇ سىياسەت مىكافىلىيەۋە.

**لە فېكرى:**

- لە ناينى كلاسكىكى بۇ ئەلمانى.
- لە مىسالى بۇ مادىيەۋە.
- لە كارىگەرى كۆمەلەيەت بۇ كارىگەرى ئايدىۋۆلۈجىش.

<sup>۱</sup> ھەلەتە ماناى ۋانىيە نەۋ ۋەرچەرخانە نەۋى پىشۋى خۇى فت (نەفى) كۆردىن، ۋاتە لە كشتۈر كالىۋە ۋەرچەرخواۋىشە بۇ پىشەسازى ۋە كشتۈر كالىش ھەر ماۋە، .. پادىشاھى ھەر ماۋە..



- له نینتەمای کۆمەڵایەتی بۆ نینتەمای سیاسیشموه.

### له ئەحوالی تاکشموه:

- له نینتەمای خێلەکیهوه بۆ نینتەمای نەتەواپەت.

- له پێکموهیی زیاتر بۆ بەتەنهاپی.

- له توانمویی فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکان بۆ فاکتەرە نایدیۆلۆژیەکان.

له گەڵ کۆمەڵێک گۆرانکاری تر...

بەو شێوە گۆڕانی نەتەواپەت بەرهو (عموله مه) که نەویان له راستیدا کۆتایی پێ هێنانی نینتەوا وەلای شاقولێهەکانە بۆ نینتەمای ناسۆیی که نەویش کۆمەڵێک گۆرانکاری قوول لەسەرخان و ژێرخانەوه له گەڵ خۆی رادهپێچی، .. له هەمووی گۆرنگ تر نەویە پانتایی (نینتەمای موکتمەسەب- وەلا) جووت نامینی له گەڵ پانتایی (نینتەمای میراتی)، بەلکو (وەلا) له نینتەما جیا دەتەوه بە یە کجاری (زیاتر له عموله مه باسی دهکین)، لێرهو مانای چەوتی (نەتەواپەتی نەمر- خالد) دەرەکهوێ که قوئاغێکه رەت دەبی، نیتەر جیهانیشت بەرهو دابەشیە لەسەر بنچینەیی شارستانی و فەرەهنگی و نایدیۆلۆجی و مەدرەسەیی و له کۆتایییدا بەرهو نایینی دەبا، بۆیه هەم له کۆنگرەیی هەزارەو هەم زانایانیشت ناماژە بەوه دهکەن که نمو سەدهیه و قوئاغی عموله مه دیسان گەرانمۆه و بەرهو نایین چوونه.

بەو شێوەیه پەرپەنەوی مەژۆ بۆ نەتەواپەتیش ناسۆ و سەردهمیکی نوێی له واقیعی کۆمەڵ هێنا ناراوه، بەتایهتی له یواری سیاسی و دەستووریوه، سەرئێج بەهه گۆڕانی پادشایی له میسر بۆ کۆماری له سالی ۱۹۵۲ بەدواوه، بووه هۆی به دەستووری کردنی بیرو نینتەمای نەتەواپەتی، هەروەك له دەستووری ۱۹۵۶ له مادهی ۱۹۲ نووسرا: (يكون مواطنون اتحادا قوميا للعمل على تحقيق الاهداف التي قامت من اجلها الثورة).. ناواش له عێراق و ولاتانی تر نیتەر نەتەواپەتی کرا مەبادینو تەرازووی سیاسی و هەتا نەخلاقیش، له زۆر کتێب باس له (نەخلاق) نەتەواپەتی کراوه هەروەك کتێبه کەمی (تەرنست بارکەر)، لەناو عەرەب و تورک و



نهمو بهی تریش غونهی لی پهیدا سوو، جوړه رهوشتیکي چاکو شارستانیو  
کهلتووری بالو هتا ناینیشیان تاییت به نهمو بهی کرد ههروهک له (الکتاب  
الاخضر) وهک چارمسریک دهلیت: (القاعدة السليمة هو ان لكل قوم دين)<sup>۱</sup>.

نهمو بهی نوی هاته سهرنو قوتاغه وشياری پابوونو ههستی نهتهوهی به، کاتی  
بینرا خهلیکی نهمو بهی ههیهو لهسهری پهکدهگرنو دهولت دروست دهکمن..

له (غیابی ثانی راستهقینه) جوړیک له پهوایی ودردهگری، جهوههرو  
ناوهوکی نمو زاراهو له نهوروپا سهری ههلهدا نه نیسلامو نه مارکسیهتیش  
بهشداریان له دروست کردنی نیه، ههمو میثوورو فهرهنگه نیسلامیهکان  
پیشکنی ههر زاراهو (قومیه)شی تیدانیه بهو ماناسهی نیستا، له ههمو  
کهلتوورو فهرهنگی نهههوی، عهباسی، نهیوی، عوسمانلی، .. بابستیک  
نادوژیوه بهناوی (قومیه) یان (عرویه) یان تورکایهتی یان کوردایهتی، هتا  
لهسهردهمی عوسمانیش دهزگاکانی رهگهزنامه بهناوی نهتهوه تویمار نهکراوه،  
بهناوی ثانی بووه، نهگمر بهووردی (معجم الكنوز الامثال الحکمة العربیه) یان  
(معجم الاقبا ارباب السلطان في دولة الاسلامیه) هیچی نیشانهی نهتهوهی  
تیدا نیه، نمو نازناوانه ههبروه: (أسد الدولة، الاشراف، الاعز، الاغیا، الافضل،  
أفندی، أقبال الدولة، امین الدولة، تاج الملوك، الخواجة، شاهنشاه، صاحب الجلالة،  
الغازي، القائم بحق الله، القاهرة، المستنصر بالله، المظفر، ملك الاشراف، ملك  
العاذل، المهدي بالله، الناصر.. هتد)، ههتا سهدهی بیستههوه بهره بهره لهگهل  
کشانهوهی نیسلام له گورهپان نمو جوړه بیرانه هاتنه پیشو ناوی وهک: قائد  
العربی، نهتا-تورک، بطل التحرير القومي، .. ناوی تری تورکیو عهرههوی  
فارسو.. هاته پیش، لهسهردهمی نهمو بهی هکان توندپهوی له دههلاتیاندا،  
بهشیک شتوازی پگمز پهستی وهرگرتبو، نهمو بهی لهخانهدانه عهره بهکان (قورپیش)

<sup>۱</sup> معمر الغفاني - كتاب الاخضر



نهموایه به (موالی) ناوزه‌دیان ده‌کرد، دواى به (شعوبی) نهمانه‌ش نمو زانایانه بوینه که عمره‌بی به سمر عجه‌م (فضل) نه‌کردوه.

نهموه له نیسلامدا تنیا زمانه‌و به‌س نه‌ک (میژوو، خاک، باری ده‌روونی، چارونووسی هاویه‌ش، حوکم، ده‌ولت، به‌رژمونه‌ندی هاویه‌ش، ..)، نهمانه هه‌موو به (عصبیه) له‌قه‌لهم دراوه و (حرام) کراوه.. هه‌روه‌ک له فهرموده‌ش هاتوه (أیها الناس ان الرب رب واحد، والاب أب واحد، الدین دین واحد، ان العرب لیست لاحدکم أب ولا أم، إنا هی لسان، فمن تکلم العربیة فهو عربی)، له قورنانی پیرۆزیش: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ».. بز رت کردنوه‌ی هه‌مو نمو فاکته‌رانه‌ی کاریگر له‌سمر مرۆژ ده‌فرمودی: «قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ».

له مارکسیه‌تیش نه‌تفه‌وایه‌تی به‌روویه‌کی تری به‌رجوازیه‌ت له‌قه‌لهم دراوه، بۆیه له مانفیتسه‌کی مارکسو نه‌نجلس ده‌لی: (کریکاران نیشتمانیان نه‌)

### بنه‌چه و گه‌شه‌کردنی:

به‌بێزی هه‌موو پسیژو فهره‌نگه‌کانی نمو به‌شه له سه‌ده‌کانی (۱۸-۱۹) له نوسینه‌کان هه‌گل و نیچه پشش تریش رۆسو و شوژی فهره‌نسی، بانگی سه‌ربه‌خزیه‌کانی نه‌مورویی به‌تایبه‌تی یۆنان و سه‌ریا له عوسمانی کراوه، بزوتنه‌وه‌کانی تری که له فکر به‌رمو واقع به‌ریکه‌وت وه‌ک: له نه‌لمانی (له‌هه‌یگله‌وه بز بسمارک تا نازیه‌کان)، فره‌نشاش له رۆسو بۆ ناپلیۆن و شوپینییه‌ت، نینگلتر: (گیلدیستۆن تا نیمپریالیزمی)، نیثالیاش: (گاریبادلی-مزیسی تا فاشیه‌کان)...

<sup>۱</sup> بیان للشیرعی-مارکس-آنتلس.



بەو شێوەیە ئیسپانیای جیهانی تری گرتەوه. نەتموایەتی سێ دۆخ و مەبەستی  
سەرەکی هەبووه، یەكەم پزگاری لە ژێر دەستی داگیرکردن، دووهم بەكگرتنەوهی  
پارچه پارچهیی نیشتمانك، سێیەم داگیرکاری ...

یەكەم جار لە كۆتایی سەدهی (۱۸) لە ئەڵمانیا وەك بزوتنەوێكی رۆمانسی  
لەلایەن نووسەر و سیاسەتمەدار و ھونەر مەندەکانی سەری ھەڵدا لە کاردانەوێ  
شکستەکانی<sup>۱</sup>، (بسمارك) یەكەم پەرپەرۆکەری بوو لە جەنگی ۱۸۷۰ز و یەك  
خستنەوێ و دروست کردنی ئەڵمانیا لە ۱۸۷۱، ھەرچەندە لە سەر ئەو سەرەتایە كۆك  
نێن ھەندیکێ تر شۆرشی فەرەنسی و چارەكە ی مافی چارە ی خۆنووسی گەلانی پێ  
سەرەتا بوو كە نیمچەراتۆرەكان بەرەو دەوڵەتی نەتەوێیی پێ و چەرخا، بەشێكی تر  
(پەیمان نامە و رووداوی ویستیفالیا (WEST PHALIA) - ۱۶۴۸ بۆ  
سەرەتایە لە قەلەم داو، بەشێكی تر ھەڵمەتەکانی ناپلیۆن بۆ سەر ھەندی میللەتی  
پەسەن و کاردانەوێیان دەكەنە سەرەتا، ھەشە جارنامە (۱۴) خالیەكە ی مافی  
میللەتانی (ویلنۆن)ی سەرۆکی ئەمریکی كە لە سالی ۱۹۱۸ دەرچوو دەكەنە  
ئەو سەرەتایە، دوا ی مافی میللەتان لە (عصبۃ الامم - كۆمەڵە ی نەتەوێیی لە  
مادە (۱) فەقەرە - ۳) و تا دەگاتە چەپپەكان كە سەرەتای ئەو مێژوو وە بۆ  
شۆرشی نۆكتۆبەری ۱۹۱۷، جارنامە ی (لینن) بۆ مافی میللەتان كە بۆو ھزی  
سەرەخۆیی فنلندا و پۆلەندا، ننجای پەیدا بونی بزوتنەوێ رزگاری نەتەوێیی، تا  
ئەو راپەش كە لە ھەردوو جەنگی جیهانی ھەر لایە ی نەتەو و بچووكەکانی ناو لای  
دوژمنی ھان دەدا بۆ رزگاری و شەڕ و كێشە ..

بەداخەو بەشی زۆری نووسەران ی جیهانی سێ یەمیش وەك رۆژنار و پرسیار و  
ھەلوێستەکانی خەلافەتیان فەرامۆش کردووه، سەرەرای ئەو سەلبیات و کارە  
دلتەزێنە .. كەچی لە گەڵ سەرھەڵدانی كێشە ی نەتەوێیی، لە كۆتایی سەدهی

<sup>۱</sup> موسوع السياسة. ع. غ. ف. ق. ب ۴ ل ۸۳۱.

<sup>۲</sup> پروانە (ئەڵمانیات) ھەر لەو فەرھەنگە.



(۱۹) و سمره‌های سده‌ی (۲۰) خه‌لافه‌تی عوسمانی زۆر برپاری گرنگی دا سهاره‌ت به‌سره‌خیزی نه‌توه‌کافی عمره‌نبو کوردو چه‌رکس و... له‌هم‌مان له‌پیش تر جارنامه‌ی (جامعة الاسلامیة) که‌تیابدا همر میلله‌تو مافی ده‌وله‌تی پی‌درا‌بوو که‌بنموه‌نendam له‌و جامیعه‌یه، کوردیش له‌پیش شیخ سعید نورعی نه‌ندامیکی چالاکی ریزی پیشموه‌بو، به‌لام سمرکه‌وتنی ته‌یاری علمانی که‌مالی به‌سمر خه‌لافه‌ت به‌شیک له‌برپاره‌کافی له‌باربرد، نه‌وی پی‌تی‌راگه‌یشتن برپاره‌کانیان راگرت، نینجا له‌پیش‌تیش به‌حوکمی سیستمی (ویلایات) و شوراییانه که‌متر نه‌توه‌کان نه‌و کیشمیان هه‌بووه (له‌مه‌سه‌له‌ی کورد زیاتر باسی ده‌کمین).

ره‌نگه‌هه‌موو نه‌وروداوانه‌ده‌وری خۆی هه‌بووی بۆسمره‌لدانی نه‌توه‌یی نه‌که‌ته‌نا یه‌کیان، به‌هر حال له‌کۆتایی سده‌ی (۲۰) نه‌توه‌یمنی به‌فراوانی له‌نه‌ورویاشموه‌په‌ریموه‌بۆ جیهانی ئیسلام، به‌پیشی هه‌ندی سمرچاوه (ناپلیۆن) به‌یه‌که‌م که‌یه‌نه‌ری نه‌و بیره‌دانراوه، له‌ناو جه‌رگی عوسمانیش خیزی نیت‌هادو الترقی له‌۱۸۸۹ دروست بوو، له‌ناو عمره‌بیش به‌ده‌یان سه‌نته‌رو ناوه‌ند دروست بوو بۆ نه‌و مه‌به‌سته، همر به‌و شیوه‌بیش له‌ناو کۆردانیش وه‌که‌فکرده‌که‌ته‌نا له‌ناو ره‌وشه‌نبیران هه‌بوو، تا ناوه‌راستی سده‌ی بیستم نینجا بووه‌خواستیکی میلی، که‌واته‌میژووی سیاسی نه‌توه‌یی به‌هه‌موو پی‌توانه‌یه‌که‌له‌دوو سده‌تی‌ناپه‌ری له‌جیهان، بۆیه‌ده‌بین هه‌رناده‌ی نه‌توه‌یه‌کیش له‌بۆنه‌و ناویک هاتوره، نه‌سلی نه‌رمه‌نی گوايه له‌خواه‌ندنیکی جه‌نگی Armenius هاتوره<sup>۱</sup>، نه‌سلی (فارس) (پارس) بوو، که‌جاران به‌زاراوه‌ی شایه‌کانیان وتراوه‌زاراوه‌ی پارسی<sup>۲</sup>، له‌فه‌ره‌نگه‌کۆنه‌کانی عمره‌بی له‌(کشاف)یش نه‌و نه‌سله‌ی تیانیه، به‌لام به‌خه‌لکی نه‌فامه‌ره‌وه‌نده‌عوامه‌ه‌کان وتراوه‌(عه‌ره‌ب)<sup>۳</sup>، (ابن‌أزرق) له‌کتیبی (بدانح

<sup>۱</sup> معجم الديانات أساطیر العالم، امام عبدالفتاح امام، ل ۱۱۱

<sup>۲</sup> بۆزیاتر پروانه (فه‌ره‌نگ فارسی عمید) ب ۱ (اح) ل ۴۹۵.

<sup>۳</sup> المنجد في اللغة و الاعلام ل ۴۹۵.



السلك في طبائع الملك) و (ابن خلدون) بیش له (مقدمة) بهراشكاوه تر باسی (عمره بی) کردووه به درنده دژ به شارستانی و سف کردووه نه گهر له نیسلام داپرنئی.

به پیتی هندی سمرچاوه تورکیش ناویکی عهوامانه و هاوتای (بی نیدراک) به<sup>۱</sup>، رهنه ناوی کوردیش به ختله کیه تۆخه کانی دوور له شارستانی ووترا بی.

ناوی زۆریه ی نمو ده ولته نه تمه بیانه به سنوره کمشیانه و همر بهو شتویه هاتوو، واته نیشتمانیکی ده سترکه، عیراق بهو پارچه زهویه رهشی سهروی به سهری و تراوه عیراق و ناویکی فارسیشه له نهراک هاتوو<sup>۲</sup>، لبنان شاختیکه ناوی (جبل لبنان) بسوه، سوردن پروباری سوردن، کوئگوش به ناوی پوباره کی هاتوو... ههمو نهو ناوانه نوین به بۆنه ی جیاجیا ناویان لی نراوه (جگه له هندیکیان) که ناوی جوگرافیان هه بوه نهک سیاسی، چهند نمونه کیان لسی هه لده بۆرین:

هه ریتریا: له نه سلدا نهریتریۆمه واته ده ریای سوور به زمانی یۆنانی، بهو قوچه سووره ی له ده ریاکه هه یه و سور ده رده که وێ.

+ عیراق: أرض السواد، بلاد بابل، بلاد اشور، میزۆیۆتامیا، بلاد مابین النهرین... له گه ل زۆر ناوی تری هه لگرتوو، زیاتر بهو پارچه زهویه رهشی سهروو به سرا و ترا عیراق<sup>۳</sup> له نه خشی نیین نه لوقل نه خشه کی له به یهک گه یشتنی هه مردو پوبار له قورنه دیاری کردوو له ۵۰ کم<sup>۲</sup> تی بایه پی، (عیراقان) به کوفه و به سمر و تراوه، یان جاروایه کووفه به (عراق العجم) ناوبراوو سهروی (بصره) به عراق العرب، هه رگیز کوردستان به شیک نه بوه له عیراق... هه تا له نه خشی

۱. محاضرات في نشوء القومية، ساطح المصري، هه ردها بروهه دراستات في حركة الكردية المعاصرة - د. عثمان علي.

۲. بروهه نه خشی نیین نه لوقل

۳. أطلس الحضارة الإسلامية.



نیسلاسی کۆن ناوی کوردستانی تبادایه ناوی عێراقی تبادایه، عێراق بوو خاکه سێرهش وترا که نهروی<sup>١</sup> (سمرنج بده: موسوعة التاريخ الاسلامي، ج ٧ ل ٦٢).

لبنان: شاخێک بوو به ناوی جبل لبنان.

نوردەن: بهو دۆله و تراوه (وادی الاردن) که رووباره کهی تبادایه.

له سیویا: به میژنانی مانای ولاتی دهم و چاو سوتاو (له بهر رهشی) نهوهیان وه که له نووسینه گانی هیرۆدۆتس، سترابۆ، ئینجیل، .. دهرده کهوی به ههمو نهفریقیاں وا وتوه .. ناویکی ره گهز په رستیه بۆیه له نیسلام همر به حه بده ناویراوه.

ناوی ئەمریکا: به (جیهانی نوی-عالم جدید) ناو دهر، دواهی له سالی ١٥٠٧ز (جمعية العلماء المختصين) له (سان دییه)ی فرنسی ناویان نا ئەمریکا به ناوی (نه مریکو فیسبۆتکی) که چوار جار چووبوه نه مریکا له سالی (١٤٥٤ز- ١٥١٢ز).

+ بریتانیاش جاران ناوی خوایه کیان بوو دواي بووه تاجی شاهنشاهی.

+ لوسترالیا: به مانای لاتینی (خوارو-جنوب).

+ جزائر: جاران ناوی بلاو بریر بوو دوايش (مغرب الاوسط)، دواي نهوهی عوسمانیه کان شارێکیان له سمر دهریا دروست کرد به ناوی (جزائر) و ئێدی ولاته کهش بووه نهو ناوه.

+ سری لانکا: جاران نهو ناوچه به سیلان ناوی رۆیشتبوو چونکه گوايه نادهم لهو نزیکان هاتته خوار له دواي سزا کهی، له سالی ١٩٧٢ ناوی نراسری لانکا به مانای زهوی درهوشاوه، چونکه دهرهوشاوه به شهو.

+ مۆرتانیا: نهو ناوه له (مۆر) هاتوه که ناویکی رۆمانی و ئیسپانی به موسولمانانیا ن دهووت به زمانی رۆمانی مانای (وهشتاله)، له همرجییه که ئیسپانی بی گمیشتبی نهو ناوه لی ههیه وه که له خواروی فیلیپینیش به موسلمانان کان دهووتری مۆرۆ .. له سه رها به سوپای (طارق کوری زیاد) که خه لکی سه رووی



روژناوای نهفریقا بون و ترا (مؤر)، بهلام سه نیگالیه کان بهو ناوچه یی نیستای مؤریتانیان دهووت (قوتی) دوی بووه (مؤریتانیا).

+ نه رجه تین: له (نه رجه نیژم) لاتینی هاتوو مانای خاک ی زیوی (له بر رهنگی زهویه که بیان) ..

ته نانهت پاکستان که دهولتهی دروست کرد هیچ ناویکی پر بهیستی نه بوو، که جاران به (دۆلی سند) ناودبرا، هه لسا هه پیتیهی ره گه زیکی وهرگرتو (پاک) ی لی دروست کرد.. ناوی نه ته وه بی نه بووه، هه لسه هه مان هزی نه بوونی فاکتهری نه ته وایه تی و سستی نه وهسته دهیین کورد حوکمی فارسو عهره بو تورکی کردوو (نه رده شیر، کریم خانی زهند، ..) له سهر فارسو (صلاح الدین) له سهر هه موو... قاچار ی تورک بوو حوکمی نیمپراتۆریه تی فارسی کردوو، عهره بیک حوکمی رومی کردوو، (عبدالرحمن بن روستم بن بهرام)، له دهست فارس هه لات چوو هه غریب، نیمپراتۆریه تی رۆسته می له هه غریب دروست کرد له (۱۳۷-۲۹۷)، له سهر ده می عه بیاسیه کان ده ورکی گرنگیشی بینی له بلاو کردنه وی نیسلام له سهرووی نهفریقا نه وه دوی نه وه کوره کانیشی حوکمیان ده کرد، خه لکی نه وهنده پایه ندی حوکم نه بووه، خه لکی عوام قابل بون ته نها ناوی شازاده ی لی بنرا، زۆر به ناگانه بون هه تا نیمپریالیزمه گه وره کان جار واپوو نه وولاتانه یان ده فرۆشته وه به کتر، نه مریکا (فلپین) له نیسپانیا به (۲۰) ملیۆن دۆلار کرپه وه، چه ندین ویلیه تی نیستای کرپه وه، نیتحادیه کان

<sup>۱</sup> تر هه مو پروانه: (موسوعة العربية ج ۲ ل ۱۲۶). (موسوعة التاريخ الاسلامی، ج ۱ ل ۲۴۵). (موسوعة التاريخ الاسلامی ج ۶ ل ۵۰۹). معجم البلدان - باقوت الحموی هه روه ها (ابن بهتوته، نه خشی هه وونس، بن المرحل، ...).

<sup>۲</sup> به بینی خویان مانای خاک ی پاکانه، بهلام به کن له گله یه کانی بهنگلا دیش (پاکستانی رۆژه لات) نه وه بو که پاک بریتیه له پیتی به که می ره گه زه کانی پاکستانی روژ ناواو هیچ ره گه زیکی نه وانی تیا نه.

<sup>۳</sup> موسوعة التاريخ الاسلامی. د. احمد شلبي.



(لیبی) یان هه‌راج کردبوو به دوو کهشتی جه‌نگیی بده‌نه ئیتالیا... زۆریی نه‌و نیشتمانانه بی‌خواه‌ن بروینه سه‌ودای وای له‌سه‌ر کراوه، نه‌و کاتی په‌یه‌ندی نیشتمانو نه‌ته‌وه‌و ده‌سه‌لاتی سیاسی لێک جیا‌بوو، دوا‌ی له‌ سه‌رده‌می پاپوونی نه‌ته‌وه‌یی به‌ نۆرگانیکیی و سیاسیانه پێک به‌ست‌ران، دوا‌یش بو‌ه ماده‌یه‌کی یاسای ده‌ولی بۆ دروست بو‌نی ده‌وله‌تی هاوچه‌رخ، بۆیه هه‌روه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌یه عه‌ره‌به‌کان هه‌له‌ن که وه‌سفی ناشو‌ریی نه‌مه‌وی و عه‌به‌سی به‌ عه‌ره‌بیانه ده‌که‌من، مه‌غۆلو ته‌ه‌رو عوسمانی به‌ تورک، به‌هه‌مان شینۆش هه‌له‌یه وه‌سفی نه‌یویه‌کان: به‌ کوردایه‌تی بکریته.

سه‌رده‌م سه‌رده‌می نه‌ته‌وه‌یی نه‌بو‌وه، سه‌رده‌می ئیمپراتۆریات و بنه‌ماله‌ بو‌وه - نه‌گه‌ر ئیسلامی راسته‌قینه نه‌بو‌ی، نیتر زۆرجار به‌ ته‌رازوویه‌کی نه‌و واقیعه‌ی نیستا واقعیکی می‌زوویی بی‌هه‌له‌سه‌نگینین هه‌له‌ ده‌رده‌چی، وه‌ک حوکم دان له‌سه‌ر (صلاح الدین) که بۆچی ده‌وله‌تی کوردستانی دروست نه‌کردووه؟!.. یان عه‌به‌سی و ئومه‌وی بۆ ده‌وله‌تی عه‌ره‌بیان دروست نه‌کردووه.. نیتر نه‌گه‌ر وابوایه نابوایه نه‌ته‌وه‌یه‌یه تورکه‌کان به‌ سه‌رکردایه‌تی شه‌تاتۆرک شۆرش له‌سه‌ر عوسمانی بکه‌ن..

## هه‌کاره‌کانی سه‌ره‌له‌دانی نه‌ته‌وه‌یی - پوخته‌:

- ۱- قو‌ناغی می‌زوویی و گه‌شه‌ی زانستی و ته‌کنه‌لۆجی.
- ۲- غیا‌بی‌ی نایینی راسته‌قینه.
- ۳- په‌یدا‌بوونی بۆشایی نایدیۆلۆجی و با‌وه‌ر له‌دوا‌ی لا‌وا‌زی‌وونی مه‌سیحیه‌ت، وه‌ک په‌هه‌ندی نه‌و‌روویه‌که‌ی.
- ۴- پتو‌یستی مرۆڤ به‌ کۆمه‌له‌تیی کۆمه‌له‌یه‌تی بۆ نیشتمان و ته‌فاعول کردن.
- ۵- گه‌شه‌ی نام‌را‌زه‌کانی فریودان بۆ په‌یدا‌کردن و پرا‌کێشانی لایه‌نگیری سیاسی له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتداران.



٦- گه‌ش‌ه‌ی عه‌لمانیه‌ت و سیاسه‌تی مه‌زه‌به‌یی میکافیلی.

٧- پالنه‌ره نیم‌پریالیزمه‌کان.

٨- پالنه‌ریکی ده‌روونی هه‌یه بۆ مرۆڤ، که ناره‌زووی خۆ ده‌رخستنی هه‌یه، به‌تایبه‌تی ره‌وشه‌نبیران، بۆیه هه‌ر کاتێ له‌ نینت‌ما نایدیۆلۆژی و سیاسی و نایینی و (ناسۆیه‌کان به‌گشتی) شکست به‌نینیت به‌خێراییی ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ نینت‌مایه (شاقولیه‌کانی) وه‌ک خێله‌کی و نه‌ژادی و نه‌ته‌وه‌یی و... نه‌وه‌یان داینه‌وه‌یه‌کی به‌هێزی و روژاندن و نوێ کردنه‌وه‌ی نه‌و هه‌وکاره‌یه به‌سه‌ر هه‌لدانی‌شیه‌وه.

٩- له‌ناو هه‌مو نه‌ته‌وه‌یه‌که‌ش داستان و سه‌ربرده‌یه‌کی نه‌فسوناوی هه‌یه وه‌ک سه‌روه‌ری و یادکردنه‌وه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی، له‌ناو کورد و ئاریه‌کان (سه‌ربرده‌ی سه‌رووژ) که زۆر روونیشه‌ ناکه‌وه‌یه‌ عه‌ق‌لی دروست، هه‌روه‌ها (تۆزانیه‌تی) تورکی، (هه‌رمج‌سون و شه‌عب الله‌ الم‌ختار) ی عه‌بری و یه‌هودی، أرض الرسالاتی عه‌ره‌ب، (نارام) ب‌ه‌ش له‌ناو نه‌رمه‌یه‌کان، به‌سه‌ربرده‌ی واش بیری فاشی له‌ نیتالیانو نازی له‌ نه‌لمانیو شۆڤینی فرنسی و فالانژیسی نیه‌پانی...

### جیاوازی نیوان دوو چه‌مک:

ئهمه‌و نه‌ته‌وه‌: له‌لایه‌ن نه‌ته‌وه‌گه‌ریه‌ عه‌ره‌به‌کان ته‌قه‌لا دراوه‌ ئهمه‌ش ب‌ه‌خ‌ریته‌ ریز (قومیه‌) و خێل وینه‌ماله‌ و خیزان هه‌روه‌ک له‌ (کتاب الاخضر) به‌پروون ته‌ر هات‌وه‌ : الامة عبارة عن اسرة كبيرة بعد ان مرت بمرحلة القبيلة، به‌و شێوه‌یه‌ امه‌ ده‌یه‌ زاراوه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی ستونی که‌مه‌تک فراوانتر له‌ نه‌ته‌وه‌، هه‌ر به‌ سه‌رنج‌ه‌نکی سه‌ره‌تایی به‌پروونی ده‌رده‌که‌وی نه‌و دوو چه‌مه‌که‌ زۆر لێک جیان، که‌چی زۆربه‌ی نووسه‌ره‌ نه‌ته‌وه‌یی و فه‌ره‌نگه‌کانیش یان به‌ نه‌ته‌سته‌ت تێکه‌لیان ده‌که‌ن یان له‌ژێر کاریگه‌ری زانیاری تایه‌تی نه‌ه‌و‌په‌یی، نووسه‌رانی خۆشه‌مان پێی به‌هه‌له‌دا چوینه‌، له‌ فه‌ره‌نگه‌نکی ب‌ال‌ئی وه‌ک (الموسوعة العالمية) که‌ به‌و پله‌ نه‌ته‌وه‌گه‌ریش نیه‌، که‌چی ئاوا‌ی نه‌ته‌وايه‌تی و ئهمه‌ت تێکه‌ل کردووه‌، سه‌رنج به‌



له پیتاسی نتموه، ده لئ: (تعبیر سیاسی یعنی شعور الناس بآلتماء جمیعا الی أمة واحدة)<sup>١</sup>، بههه مان شیوه (قاموس التریة) گه پیتاسی (ماده ی: nationalism - القومیة: وعی قومی یرکز علی مجد الامة ثقافتها مصالحها)<sup>٢</sup>، همرده هاله (قاموس السیاسی) هاتوه: ((جملة عوامل معنوية التي تربط جماعة انسانية وتضمها فی اطار وحدة تعرف بالوحدة القومية و تعرف هذه الجماعة باسم -الامة-)). زوزیه ی ئاوا لئ بهه له داچوینه.

تا راده یه کی زۆر باویشی و درگرتوه بۆیه فعیله سوفینکی وهك (نه غلجس) یش له نووسینه وه ی معرجه کانی (نومه ت) گه رایت وه سهر هه مان معرجه کانی نتموایه تی، له دوا ی پشکینیتکی ورد له زمانه کانی نه لمانی و نینگلیزی و فهرنسی و زۆریه یان وا دهرده که وه ی له زمانی نه وروی نمو دور زاراوه یه ی (نتموه) و (نومه) به یهك واتای (national) هاتوه، مسمیحیه نتموه گهریه کانی شام و لبنان یه که م توژی بوون که دروشمی (العرب شم الإسلام) بیان به کارهیتنا و دامه زورینه ی بری نتموه ی عرویشن، لهوانه (بوتروس بیستانی و نبراهیم یازچی... نه جیب عازووری کتییکی به ناوی (یقظة أمة العربیة) نووسی، نومه ی عمره بیان هیتنا ئاوا وه له جیاتنی نومه ی نیسلامی، ساتیج نه لهوسهریش یه که م کمس بوو (ناشینال) ی کرده (نومه) و ئیتر (الامة العربیة) به کارهات، نه گینا له هیهچ کتاینکی کوژی نیسلامی نمو زاراوه ی نومه ی عمره یی نادوژی وه بۆیه زۆریک له نه کادییه نتموه گهریه عمره به کانیش وای تیگه یشتون که نیازی قوونان له نوومه نومه ی عمره به<sup>٣</sup>، نه خۆ، نومه تمنها له فهره نگی نیسلامی مانای خۆی ههیه، ناوهردنی نتموه یه که به (نومه) بۆ بالا و پیژد کردنی نتموه گهریه که یه، جار وایه مارکسیه کانیش زاراوه ی (نومه) بیان به و کۆمه له

<sup>١</sup> الموسوعة العالمية، ق- ب/ ١٨، ٤٢٧.

<sup>٢</sup> قاموس التریة: مادة (nationalism)، د. خولی.

<sup>٣</sup> له کوردستانیش به ئێک وای تیگه یشتون



خەلکە داوە کە شتوازی بەرھەم ھێنانیان وەک یەک بوو، لە جیھانی سێیەمیش کێشە پێناس و تێکەڵکردنی (نومە) بە (نەتەو) و ھەندێ جار بە (نیشتمان)یش، جاروایە بە نەتەوێکی سیاسی و تراو (واتە: نومە = نەتەو + نایدیولوژیا)، لە ڕووی یاساییەو بە میلیتەتانی و تراو نومە کە دەولەتیان ھەبووی بۆیەش ناوی (أمم المتحدة) واهاتوو.

و ەک ڕونە قەیرانی ڕەوشەنیرانی جیھانی سێیەم لەو ڕووەو نەوێیە نێعمەتدیکێ لاساییکەرەویان کردۆتە سەر رۆژناو بۆ نەو پێناسانە، لەکاتیکی پێناسی (نومە) تەنھا لە شەریعتی ئیسلام و (مقاصد الشریعة) دەکری ھەروەک (م.وات) پێش دانی پیادەھێنی و دەلی: (نومە تایبەتە بە ئیسلام و ھیچ سیستەمێک نە پێی دروست دەبێ، نە بۆی دروست بوو)، بۆیەش دەبینین لە (تەرجمەمی ناشین) بە نەتەو و نومەو جارێش وایە بە نیشتمانیش ھاتو، تێکەڵ بو، ھەتا لە وەرگیرانی (نازی- لە پێتەکانی یەکەمی پارتی سوشالیستی نەتەویی ئەڵمانیا- naze) بە ھەرسێ جۆر ھاتوو (حزبی سوشالیستی نیشتمانی ئەڵمانی)، بە (حزبی سوشالیستی نەتەویی ئەڵمانی)، بە (حزبی سوشالیستی نومە ئەڵمانی)ش ھاتوو، نومە لە ھەموو ئەوروپا دەگیرنەو بۆ (nation) کە ھەمان مانای نەتەو و جاروایە نیشتمانیش دەدا، کە تەوێش لە ئەسڵدا لاتینیە لە (natio)، تەوێش لە (noscere) ھاتوو بە مانای (زان) یان (زاوێ)یان لە (ناسیرم و نیتوس) ھاتوو دەکاتە (مسقط رأس)، ئەو مانایانەش زیاتر ڕەچەڵەک دەگرێتەو، بۆیە نومەش لە پۆلەکانی شاقوولی و نەتەویی خانەریژ کراو، لە کاتیکی تەسلێکە لە ئیسلام نومە ھیچ پەڕیوەندیەکی بە ڕەچەڵەک و زمان و نیشتمان نیە، بەلکو تەنھا لە سەر تایی ھاوێش پێک دێت، بۆیەش (عباس عمود عقاد) دەلی: نە (nation) نە (people) نە ھیچ زاراوێکی نەوروپی

۱ بۆ زیاتر سەرئێج بە: ۱- الاسلام و الجماعة المتحدة- وات، ب- مایقال عن الاسلام، ۲۴۹.



(غيره نىسلامى) ماناي نومه نادات<sup>۱</sup>. پىتناسى نومه له كتيبه كونه كاني نىسلامى وهك: جرجاني، نيين مه نرور، فهيروز تابادي، نه سفه هاني... بهو كونه له خه لكه و تراوه كه وه لامى ده عوه نى سلاميان داوه ته وه، نه وهش (واته نهو نايهش) لهو فه تيره يه سه ده ي (۱۹) به دواوه كه متر نهو روله ي مابوو زياتر فدره نكي عدلاني له جيهاني نى سلاميش زال تر بووه، فدره نكيه جيهانيه كانيش وهك (موسوعة ديرة، نه كاديه ي فدره نسي ۱۶۹۴، فيخته، رينان، مارسيل، هيگل، نتچه، ماركس، نه غلس، لينين، ...) هه موو نهوانه له باره يان نووسيه، خاكو زمانيان كردوته بنچينه ي نومه كه دوو فاكتمري نه ته وه يه، بزيه ده بينين وايتكه ل كراوه، سمرنج بده (د. كيالي) چون له پىتناسى نه ته وه يي (همروك پىتناسى سمررو له موسوعة العالمية) گه يشتوته نومه، (أمة: مجموعة بشرية تكون تألفهما تجانسها القومي عبر المراحل تاريخية تحقق خلالها لغة مشتركة تاريخ تراث ثقافي معنوي وتكوين نفس مشترك والعيش على الأرض واحدة مصالح اقتصادية مشتركة مما يؤدي إلى احساس بشخصية قومية، و تطلعات ومصالح القومية موحدة مستقلة)<sup>۲</sup>، نه وهش به ده قى له فدره نكي (هزبي بى معس) هاتووه بپروانه (تعريفات ببعض المصطلحات - مادة: أمة).

ساطح حصري كه جيهان بينيكي عمره يي نه ته وه گهره ده لئ (.. لكن لا الدين ولا الدولة ولا حياة الاقتصادية من مقومات الأمة الاساسية، ولكن اللغة و التاريخ هما عاملان الأمة)، له (موسوعة العربية) ش كه (نويترين و به هيزترين موسوعيه) ده لئ (نومه) به يهك فاكتمر دروست ناييت، واته ته نيا به نايين دروست ناييت<sup>۳</sup>، ديسان له (موسوعة العالمية) له پىتناسى (نه ته وه) به (نومه) كوتاي هاتووه، نومه ش به نه ته وه: (قومية: تعبير سياسي، يعنى الشعور الناس

۱ ما يقال عن الاسلام ۲۴۹.

۲ الموسوعة السياسية ب ۱ ل ۳۰۶.

۳ موسوعة العربية ب ۳ ل ۹۳۴.



بالانتماء جميعا الى امة واحدة)، (امة: مجموعة من الناس يتقاسمون ثقافة تاريخاء لغة مشتركة<sup>١</sup> لهم شعور بالوحدة القومية)<sup>٢</sup>، له بارهی نهتهوهی هاتوه (الدولة القومية: هي اذا تطابقت حدود الدولة مع حدود الامة نفسها)<sup>٣</sup>.

له نهشروپولوجيه كانيش هاتوه: نومه به: ١- بهرژوهندي هاويهش، ٢- خاکی هاويهش، ٣- شارستاني هاويهش، ٤- ميژوو، ٥- زمان، ٦- نايني هاويهش<sup>٤</sup>.

له موسوعی (مذاهب مفاهيم في فلسفة الاجتماع- ل ١٥ -كه بسپوزيشه لوبارميهوه -) هاتوه: (ان الامة مرتبط اشد الارتباط باللغة، ..)، نهوش همرداكوکی له: (زمان، ميژوو، نابوروی، دهروروسی، كهلتور، ..) وهك معرجه کانی نومهی له قهلهم داوه، بهلام له دوايدا دیتموه سمر نهو راستکردنهوه دهلی: نومه و نهتهواپهتی له نپسلامدا لیک جيان.

له پیناسیکی دهگمن بو نهتهواپهتی له لایمن (کارلتون هیس) کراوه تهنیا تیروانینیکی نایدیولوجی کردوته بنچینه نهك میژوو وخاک وزمان ودهلی: (نهتهوهی بریتیه له کومهله خه لکیتک که تیروانینیکی هاويهشیان بو گهردوونو ژيان هیه)<sup>٥</sup> نهو پیناسه نریکه له (نومه) نهك نهتهوه، پیناسه کانی نهلمانی و فرنی ورووسی بوتومه لیک جیايه، نهلمانی توخمی رهچلهك بنچینهیه، له فرنسا نیشتمان، له روسی نابوروی، .. تیگمیشتنی عمره بو تورک سهبارت به نهتهوه بوتولهانی که دهگمیتموه، له پرووی یاسایهوه بهشیک پیمان وایه نومه نهواننن که خاومن دهولتهن، (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) له مادهی نومه دهلی: (مشتقة من أصل لاتيني -nasci بمعنى يولد) سمرنج بده بنهچه کهشی بردوتهوه سمرلاتینی!

<sup>١</sup> موسوعة العالمية ب ١٨ ل ٤٢٧.

<sup>٢</sup> موسوعة العالمية ب ١٨ ل ٤٢٧.

<sup>٣</sup> مقدمة في أنثروبولوجيا الاجتماعية.

<sup>٤</sup> Easy of nationalism



به‌شیکیش همیه راستر بۆی چووینه له‌وانه (موسوعة کشاف اصطلاحات فنون) ده‌لێ نوعمه‌ت ته‌نها له‌سهر بنچینه‌ی ناین دروست ده‌بیت، نه‌وه‌یان تێروانیسی فکری نیسلا میشه به‌سهر جه‌م زاناگان و پێپۆری نیسلا می له‌و بواره، (له‌ باب‌ه‌ تې چه‌مه‌که‌کانی فکری نیسلا می تایبته‌ تر له‌ نوعمه‌ ده‌وین)، نه‌وه‌کاتی بۆمان ده‌رده‌که‌وی هه‌روه‌ک (نوعمه‌) له‌سهر ده‌می پێغه‌مبه‌ر ﷺ چۆن (سه‌لمانی فارسی و صوه‌میی پۆمی و گابانی کوردی و بیلالی حه‌بشی عومه‌ری کوری خه‌تاب) یه‌ک نوعمه‌ت بووینه، له‌دوای نه‌ویش وا دروست بووه‌ به‌بێ هاو‌به‌شی زمان و میژوو و خالو باری ده‌روونی و جیای که‌لتوری.. ناواش نیستا ده‌بینن (رۆجیه غارودی، سعید نورسی، سید قطب، ابو‌أعلی‌ مودودی، خمینی..). هه‌ریه‌که‌ زمانی جیا، نابووری و خاکی جیا، که‌لتورو میژووی جیا.. که‌چی یه‌ک نوعمه‌ت‌یشن.. پێناسه‌ که‌ش هه‌مو نه‌وانه‌ که‌ پێشوازی و په‌یره‌ی له‌ په‌یامی عه‌مد ﷺ ده‌کهن، (کل من بعث الیه‌م نبي، ويسمون امة الدعوة، وأخرى على المؤمنين به وهم امة الاجابة)<sup>۱</sup>. یان وه‌ک د. حه‌یدالله وه‌سفێ کردووه‌: (نوعمه‌: نه‌وانه‌ن وه‌لامی بانگی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌ده‌نوه‌ له‌ هه‌ر سه‌رده‌می که‌ له‌سهر بنچینه‌ی نه‌و وه‌لامه‌ یه‌ک ده‌گرن، تی ده‌کوژن)<sup>۲</sup>.

راسته‌ له‌ قورنایش به‌زۆر جو‌ر مانا هه‌اتووه‌ به‌ زه‌مه‌ن، به‌ خه‌لکی، به‌ میژوو، .. به‌لام له‌ (مقاصد الشریعة) شه‌و مانایانه‌ی همیه‌ به‌ ته‌نها که‌ له‌ پێناسه‌که‌ی سه‌روو هه‌اتووه‌، بۆیه‌ هه‌ندیکێ تر نوعمو نوعمه‌ی نیسلا میشیان لێک جیا کردۆته‌وه‌، له‌وانه‌ (معجم اصول الفقه)، نوعمه‌ی وه‌ک نه‌ته‌وه‌ پێناسی کردووه‌ (نوعمه‌ی نیسلا می) یش هه‌مو نه‌وانه‌ن که‌ باوه‌ری به‌ په‌یامی پێغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌یه‌و نامانجی: (هي تحقيق الاستخلاف لله في الارض بعمارتها وفق منهج الله ومراده)<sup>۳</sup>.

۱ موسوعة کشاف اصطلاحات فنون ل ۲۰۶۲.

۲ الرنانق السياسية في عهد النبري و الغلاة الراشدة.

۳ معجم مصطلحات أصول الفقه، د. قطب سائر.







عموله‌مه‌په له‌ژیر دسه‌لاتی عه‌مانیدا ماناکانی پر به‌پیتستی نیه، هه‌موو شه‌ پۆلتنه جیوگرافی و ره‌چه‌له‌کیه بۆ بنچینه‌ی پۆلینی نایدیژولۆژی و نایینی هه‌له‌ دهرده‌چن، به‌ حسابی دارالکفر و دار الاسلام بیت.. که دهرناچیت وه‌ک ده‌بین به‌ هه‌زاران مزگه‌وت و ناوه‌ندی دده‌وه له‌ نه‌ورویا و ناسیایه، به‌ هه‌زارانیش لیتره له‌ دایکو باوک و خاکینکی نیسلامیه‌وه عه‌قیده‌کی سوشالیستی به‌ یان چه‌په‌ یان لیبرال دپوکراسی و نه‌ته‌وه‌گریه.. بۆیه نه‌و بانگه‌وازی (پاپا) له‌ سهردانه‌کی بۆ هند له‌ کۆتایی مانگی ۱۱/۱۹۹۹ تا راده‌یه‌ک هه‌قه که وتی: به‌ا به‌ندیک بۆ (مافی مرۆف) زیاد بکرت که هه‌ر کهس بتوانی به‌سهریستی نایینیش بگۆری.

نیتمای (نومه‌ی نیسلامی).. موکته‌سه‌به.. پرۆسه‌یه که به‌رده‌وام پیتیستی به‌ په‌روه‌ده و دروست کردنه.. نه‌ک هه‌ر له‌ دایک بووی سنورینکی جوگرافی به‌ناو نیسلامی بیت نیت تاکیک بی له‌ (نومه‌ی نیسلام).. نه‌خیرنیتمای نومه‌ی نیسلام زکماکی و میراتی و نه‌ته‌وه‌یی و.. نیه، دروستکردنه، جولانه‌وه‌یه له‌ سه‌ره‌تاکانیدا حزبیه‌تیه له‌ (حزب الله).. «وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْغَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ». واته (نومه‌ی زاراوه‌یه‌کی سیاسیه له‌ کۆمه‌له‌ی زاراوه‌کانی ناسۆی وه‌ک (حزبیه‌تی، نایدیژولۆژیا، نایین، مهادینه‌کان، فه‌لسه‌فه،).. بنچینه‌ی حزبیه‌تی نیسلامی له‌ جیهانینکی وا بۆ نه‌وه‌یه نومه‌تیک دروست بکه‌ی له‌ خاکینک (که ده‌وله‌تی نیسلامی) پێ ده‌وتریت، به‌پیتی به‌رنامه‌ی (قورئان و سوننه) وه‌ک پیغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌و کۆمه‌له‌ هیله‌ خوارو خینچه‌ی کیشاو هیلینکی راستیش به‌ ناویان داو فه‌رموی: (هذا صراطي مستقيما فاتبعوه ولا تتبعوا السبل)، نیت پیتیستی به‌ نه‌رک هه‌یه بۆ کۆکردنه‌وه و ریکخستن و تینگه‌یاندن و ریتمای و نیتماکردن له‌سه‌ر نه‌و هیله، .. که‌واته بزوتنه‌وه‌یه‌کی ساسیه له‌سه‌ره‌تادا، نه‌گه‌ر ودرتر بپه‌ه‌لینین خودی کۆمه‌لگه‌ی نیسلامی راسته‌قینه کۆمه‌لگه‌یه‌کی سیاسیه، هه‌ر بۆیه‌ش له‌سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ر ﷺ دواي خوله‌فای راشیدین و سه‌رده‌می عومه‌ری کوری



عبدالعزيز، صلاح الدين، زۆر سولتانی عوسمانیش دەبوايه هەمو كەس فێره نایه كەى بكریت به بێنى ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾ (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ)، له كۆتایی ده‌رجوونی نینجا لێ ده‌پرسا ناخۆ نه‌و نایه‌ت ده‌وی وه‌ك به‌رنامه‌ی ژيان.. بۆی هه‌بوو وه‌ری گری، بۆشی هه‌بوو ره‌تی بکاته‌وه‌.. به‌و شیوه‌یه‌ ئومه‌ دروست ده‌بیته‌ به‌رده‌وام ده‌بیته‌ نه‌ك وه‌ك نیسته‌، عه‌لمانیه‌ته‌و له‌هه‌مان کاتیشدا ده‌لی ئومه‌تی موحه‌مه‌دم، و ده‌لی مارکسییم و نیسلا میشم، به‌رنامه‌ی (عصبی قومیه‌) و ده‌لی رابهری ئومه‌ی نیسلا میم، نه‌و تیکه‌لیه‌ له‌ قازاخی نیسلا میه‌ وه‌ك تیکه‌ل کردنی هێله‌ راسته‌که‌و خوارو خێچه‌کانه‌، نه‌وانه‌ی تیکه‌لی ده‌که‌ن و دژی لێك جیا کردنه‌وی نه‌و دوو چه‌مکه‌ن، مه‌به‌ستی سیاسیی و ستراتیجی له‌ پشته‌وه‌یه‌، ده‌یموی بیرێ نه‌ته‌وايه‌تی بسیاسینی و بنچینه‌یه‌کی فکری و فه‌لسه‌فی بۆ دروست بکا که‌ نه‌ته‌ی، نه‌وه‌ش به‌کورتی جیاوازیه‌کانی نێوان ئومو نه‌ته‌وه‌یه‌:

١- نه‌ته‌وه‌ له‌ زنجیره‌ی نینتمای شاقولی (بنه‌ماله‌، تیره‌، هۆز، خێل، نه‌ته‌وه‌، ..)یه‌، که‌چی ئومه‌ له‌ زنجیره‌ی ناسۆی (نایدیۆلۆژیا، ناین، مه‌بادینی، سیاسیی، حزبییه‌تی..)، هه‌لبه‌ته‌ زنجیره‌ی یه‌که‌م کلاسیکی و دووه‌میش پێش که‌وتوون و مانا مرۆفایه‌تییه‌کانه‌.

٢- ئومه‌ت و شیاریه‌ و نه‌ته‌وايه‌تی عه‌وام و هه‌ڵه‌هه‌تاوه‌یه‌، نه‌و دوو سیسته‌مه‌ سیاسیی و کۆمه‌لایه‌تی و نابووری یه‌ی له‌سه‌ر هه‌ر یه‌که‌یان بنیات ده‌نری له‌جه‌وه‌ردا زۆر لێك جیان.

٣- نینتمای نه‌ته‌وايه‌تی بایۆلۆجیه‌، میراته‌، خوێنه‌، .. به‌ده‌ره‌ له‌ خواستی خۆت، .. که‌چی نینتمای ئومه‌ نایدیۆلۆژیه‌، موکته‌سه‌به‌، مرۆفایه‌تییه‌، عه‌قله‌، به‌ده‌سته‌ خۆته‌، عه‌میری، ..



- ٤- نه‌تسه‌په‌په‌په له باشتريه بنچينه‌ي زمان و خاك و ميژووو ره‌چهل‌ك دروست ده‌پيت، كه‌چي نومه له‌سهر بنچينه‌ي عه‌قيده دروست ده‌پيت بي‌پتويستي به پرژه‌ي ميژوويي هاوبه‌ش له خاك و ميژوو و زمان..
- ٥- نه‌تسه‌په‌په‌په له‌سهر سهرده‌مه -زياتر به‌ره‌مه‌ي سايكس-پيكوني ١٩١٦ و پرژه‌كه‌ي ئيمپرياليزم و سيكولاريزم به‌ريه‌ي ده‌بات، نومه‌تيش پرژه‌په‌په‌په‌ي نيسلاميه، بزوتنه‌وه نيسلاميه‌كان به‌ريه‌ي ده‌په‌ن .
- ٦- فراوانتريه سنوري نيمكانياتي نه‌تسه‌په‌په سنوري نه‌تسه‌په‌په‌په، كه‌چي سنوري نيمكانيه‌تي نومه هه‌موو مرؤفي سهر زه‌ويه به نه‌تسه‌په‌په نه‌ژاد و ره‌گه‌زي جياجياشه‌وه، بويه له (نومه) ماناي كه‌مايه‌تي و (نشن) و زؤرايه‌تي و.. ناميتن.
- ٧- نه‌و ده‌وله‌تي له‌سهر بنچينه‌ي نه‌تسه‌په‌په دروست ده‌پي، سنورداره له هه‌موو لايه‌ك به تايه‌تي له روي جوگرافيه‌وه كه‌چي ده‌وله‌تي نومه جيهانيه.
- ٨- نه‌تسه‌په‌په ئينتمايه‌كي كۆمه‌لايه‌تيه، نومه ئينتمايه‌كي سياسي، واته له به‌كه‌مدا تهنها ئينتمايه، له دووه‌مدا ئينتما و ده‌لايه، له به‌كه‌مدا چالاكي و ده‌لايه ده‌پته ره‌گه‌زبه‌رستي، له دووه‌م ده‌پته مرؤفايه‌تي.

### نومه

- ١- ئينتمايه‌كي ستونيه.
- ٢- ميرا ته.
- ٣- جيهاني و بي سنوره.
- ٤- نايدبؤلؤجيه.
- ٥- فره زماني.

### نه‌تسه‌په‌په

- ١- ئينتمايه‌كي ناسويه.
- ٢- وه‌رگه‌راوه.
- ٣- ده‌قيري و سنورداره.
- ٤- بايؤلؤجيه.
- ٥- تاك زماني.







(۴۱)

## بیری نەتەوایی      فکر القومی      nationalism

له وه‌رگێرانی شو کۆمه‌له زاراوانه‌ی وه‌ك: نەتەو، نەتەوایه‌تى، بیرى نەتەوایه‌تى، ئایدیۆلۆژیای نەتەوایه‌تى.. له بهرامبهره‌کیان به ئینگلیزی یان له لاتینییه ره‌سه‌نه‌که‌ی هه‌ندێ گه‌رفتی زمانه‌وانی پووبه‌پوو ده‌بیتەو، له راستیدا نەتەو و نەتەوایه‌تى، نەتەوایه‌تى و بیرى نەتەوایه‌تى، .. هه‌تا له‌گه‌ڵ ئایدیۆلۆژیای نەتەوایه‌تیش لێك جیان، (نەتەو) به کۆمه‌له خه‌لکیکی هاو زمان ده‌وتری، ته‌نها چه‌مکیکی کۆمه‌لایه‌تییه نه‌ك سیاسى، نەتەوایه‌تى ده‌بته چه‌مکیکی سیاسى، به‌مانای کۆپونه‌و وه‌لاء، له زمان تی ده‌په‌ڕی بۆ دارشتنی بنه‌چینه‌ی زیاتری وه‌ك، مێژوو، خاك، به‌رژه‌وه‌ندى بالا، .. (به‌پێی هه‌ندى سه‌رچاوه‌ ئاین و ده‌روون و كه‌لتوریش، ..) نەتەو گه‌ریه، نەتەو په‌روه‌ریش نه‌و كه‌سانه‌ن كه‌ نه‌و نه‌رکه سیاسیه ده‌خه‌نه نه‌ستۆی خۆیان، هه‌رچی بیرى نەتەوایه‌تى.. زیاتر له‌وانه قوول ده‌بیتەو، له‌باشترین دۆخیدا به‌یتیه له‌و بیرو به‌رنامه‌یه‌ی كه‌ ده‌یه‌وى جسم و جۆلى سیاسى و جیهانبینییه‌که‌ی به‌ ترازووی به‌رژه‌وه‌ندى نەتەوایه‌تى بۆ مرۆفایه‌تى دایه‌ژێ و ده‌گه‌ڕیتەو سه‌ر بنه‌مای (أنصر أخاك ظالما أو مظلوما)، هه‌ر چه‌نده خاوه‌نانى نه‌و بیرو یه‌ستویه‌نه وه‌سفى به‌ : بیرى مرۆفایه‌تى، بیرى سه‌رده‌م، بیرى ره‌سه‌ن، .. بکه‌ن، به‌لام له‌به‌رامبهریشدا وه‌سفى به‌بیری ره‌گه‌زیه‌رستى و ته‌سلو نه‌ژادى و.. کراوه، هه‌روه‌ك له‌ پێناسه‌که‌ی سه‌رووش وه‌شێ (ده‌یه‌وى)ی تپادایه، واته‌ شایه‌نى په‌یوه‌رکردن نیه به‌ ناسایی، بۆیه زۆربه‌ی زاناو ته‌شروپۆلۆجی و



سىياسەتمەدارانىش بە بىرىنكى نوقتستان بگره هەر (نەتەوايەتى) بە نايدىزولۇجىاش نازانن، جگه له ليكدانهوى زيادهو..

له راستيشدا يەكى له سروشتهكانى ميژووى مرؤاياهتى به زانستى و سىياسيشموه نەو بووه له گهل دۆزينهوه و پەيدا بوونى ديارديهكى نوى، شه پۇلىكى هەلچوون له لايمەن كۆمەلىك له رهوشەنبىرو جيهان بىنو سىياسەتمەدار دروست دهكا له رادهى خوى تى دەپەرى، هەروەك دەبين له مەسەلى نەتەوايەتش، كه ديارديهكى ناسايى گەشە ميژووه (له غيايى ناينى راستەقىنە)، نيتر نىنتىماي نەتەوايەتى ناسايە، تاوان نيە، بەلام كاتى نەو نىنتىمايه و نەو بەهاو رهوشتو نەريت و فەرەنگو كهلتورى سەروەرى نەتەوايەك بەسەلبيات و نىجابياتەوه، به كۆن و نوى يەوه، به ستم و ناھەقىەكەيەوش.. ناويتە بكەيت بۆ بەرنامەيەكى سىياسى، يىكەيتە رى نىشاندهريك، تەرازويەك، .. نەتەوى ترو مروقى ترو پى هەلسەنگيتى.. و جيهانى پى بىينى بو روانگەيەوه.. ئەوھيان بىرى نەتەويە، كه دياردهكانى شۆقىنى، رەگەز پەرسى، فاشى، نازى، تۆرانى، جەنگە جيهانيەكان، ديكتاتورىەكان، .. تەعريب، تەريك و پاكتاوى رەگەزى، .. هەتا بەشيكيش له نىمپرياليزمى و دەكەويتە نەستۆ نەو بىرە، بە كيشە و مەينەتى كوردبەموه چ فاكتمەره دەرەكەكانى داگيركارى چ فاكتمەره ناوەكەكانى هۆى رزگارنەبوونى، بۆيە نەو بىرە نەگەر چى له سەرەتادا لايەننىكى له كاردانەوه و مەبەستى رزگارى بووه وەك نىستا نەو دەولەتە نەتەويەيانەى پى دروست بووه، هەر خيرا بووه هۆى جزو داگيركردننىكى (ناسۆى)تر، نەتەوى سەردەست و بن دەست، ستمى نەتەويەى.. لى دروست بوو له بەرامبەريشدا بزوئەنەوى رزگارى نىشتمانى لى پەيدا بووه، گەلى جار ناوى نىمپرياليزمى نىشتمانى يان عەلى لى تراوه.

بۆيە هەريەك له بىرى نەتەويەى و نىنتىماي نەتەويەى و هەستى نەتەويەى لىك جيان، هەر چەندە زۆرىك له نووسەر و بىريارە نەتەوگەريەكان تا نىشتاش تىكەلى



دەكەن، لە راستىدا نەتەۋايەتتى نىنتىمايە نەك ۋە ۋەلا، بايۇلۇجىيە نەك نايدىلۇجىيا، خۇتتە نەك سىياسەت، ھەستە نەك غەقلى، فىسىۋلۇجىيە نەك سوسىۋلۇجى، جمو جۇلە نەك حزبو بەرنامە، ھۇنراۋە پەخشانە نەك فەكر، ھەلچۈنە نەك زانست، ۋەختىيە نەك دانىسم، .. بىرى نەتەۋەيى دەيەۋى نمو سنورانە بىسەزىنى بىكاته (ۋەلا، نايدىلۇجىيا، سىياسەت، .. ھتە)، ھەلبەتە ناشىيتى بۇيە دەيىن بىرى نەتەۋەيى بە تەنھا بىرىكى شۇقىنى ۋە رەگەز پەرسىتە يان داپۇشراۋە تەۋاۋىراۋە بەيەكى لە مەدرەسەكان، ھەر بۇيەش حزبە نەتەۋەيەكانىش ناۋەلئەۋىكى مەدرەسەيەكى تىرى ھەلگرتۈۋە، ۋەك حزبى بەغسى غەرەبى سۇشالىيىتى، حزبى دىموكراتى كوردستان، حزبى سۇشالىيىتى نەتەۋەيى (-نازى)، .. ھتە، لە كۆنگرەي دامەزئاندىنى حزبى بەغس ھاتۈۋە: (.. يۇمن بان الاشتراكية منبعث من صميم القومية العربية)<sup>۱</sup>، چۈنكە ۋەختىيە بۇيە دەيىن دروشەكە (ۋەلا-حرية-اشتراكية)، كۇتساي بە مەدرەسەكە دىت نەك بە غەرەبەكە، بەشىك بەۋە نەۋەستاون دوو مەدرەسەيان ھىناۋە بۇ تەۋاۋىردىنى تەۋ بىرە نەتەۋەيە، جمال عبدالناصر دىتت: (بىرى نەتەۋەيىمان بە دوو بال دىفەرى، سۇشالىيىتى دىموكراسى)<sup>۲</sup>، ئىتر ناۋەزۇكى نمو بىزۈتتەۋە نەتەۋەيە تا رادەيەكى زۇر دەكەۋىتە سەر نمو مەدرەسەيەكى كە بىرۈكەكەي پى تەۋاۋى كراۋە، بۇ غورۈنە نمو حزبو بىزۈتتەۋەنى بە سۇشالىيىستان تەۋاۋىردۈۋە نمو (فاشىەت و نازىەت و بەغسىەتتى.. لى پەيدا بوۋە، بەلام دىموكراسى و ئىسلامىيەكان جىۋرىكى تىرن.. بەدەرن لە رەگەز پەرسىتى، نەۋەش گەرەنەۋەيە بۇتەفامى و پولىنە كۆتەكەي پۇتان كە خەلكى دابەش كرا بۇكانزاي زىپرو زىسو وئاسن.. ۋە كۇتايىدا بىنەماكەي نەرسىت (الناس ليسوا كائنات المشطى لى ھاتەدى، بەپىچەۋەنى يەكسانى ئىسلام، نمو پىتە بىت نەۋە بىلال ھەبەشى تەنەكەيەو (أبو جهل) ىش زىپ.

<sup>۱</sup> مۇقر تالىجى ۱۹۴۷-مادە (۴).

<sup>۲</sup> فلسفة الثورة - جمال عبدالناصر.



فەلسەفەى رەگەز پەرستى و زىيانى بىرى نەتمەۋەيى و نامرۇقايەتە كەي لە بنچىنەدا لەۋە دىي كە وەلانى مرۇق نايىت لەسەر بنچىنەى نىنتمەى زگماكى بىت، ھەموو ئەۋ فاكىترە كۆمەلەيەتەى نەزادى و رەگەزىيەى دەگرتىمەۋە كە بىرون نىنتمەت تىايدا بەدەست خۆت نىيە، ۋەك بىرونىت لە بىنەمالەۋ ھۆزو تىرەۋ نەزاد و نىرىنە و مىنىنە و... بىرى نەتمەۋەيى وەلانى مرۇق لەسەر بنچىنەى نىنتمەى نەتمەۋايەتەى بەند دەكا و بىرو نايىدىلۇزىيەكى رەگەزىيەستى لى زادە دەبىت، كەنا مرۇقايەتەى، نايىدىلۇزىيا و بىرى مرۇقانى بەلەيەنى كەمەۋە دەبى لەۋ سىنورە بىت كە وەلانى مرۇق لەسەر بنچىنەى عەقل و بىرھەمەكانى بىت كە نىنتمەكارىنى لەدەستە خۆتە و نايىدىلۇزىيا و فەكرو سايىن و حزب و بىرونىتەۋە عەقىدىيەكان... دەگرتىمەۋە، يان بە گوزارشىكى تىر نەگەر تەۋەرى پىزگارى - نەتمەۋەيى زال بىرو بەسەر تەۋەرى پىزگارى - كۆمەلەيەتەى ئەۋا پەگەز پەرست دەردەچى، پىنچەۋانەشى بە پىنچەۋانە.

مىژۋى گەشەى نىنتمەۋ وەلاء ۋاھاتۋە ھەروەك لايەك لە نامانجى شۇپشى پىنچەمبەرەكانىش ئەۋە بوۋە كە: وەلانى خەلكى لەسەر بنچىنەى زگماكى (لە: خوئىن، رەچەلەك و نەزادى و دەقەرى...) بىگوزنە سەر بنچىنەى عەقلى، كە بىرىتە لە بىروپىروا تا نۇمەتلىك دروست بىكەن نەك نەتمەۋەى جىاجىيا، لە بىرامبەرىشدا ھەموو دەسلەت و بىرنامە نەفامىيەكان تا نەۋساتەش وىستىرانە وەلانى مرۇق لەسەر بنچىنەى دەسلەتەى بىنەمالەيى، خىلەكى، نىمپىراتىزىيەتى، نەتمەۋەيى... دروست بىكات، ھەر نەۋەش مىژۋى گەشەى بەندايەتەى، وەلانى جاران بە نەۋرۋىپىشەۋە ھەتا سەردەمى رابوئىش جگە لەۋ وەلانى كۆنەپەرستانەى سەرووش بۆ (دۇق، بىرگىندىيا، پادشا، شازادە، نىمپىراتىز، كاتولىكى مىقدسى، پاپا، كنىسە،...) بوۋە، وەلانى نەتمەۋەيى گەشەى ماھىيەتى ئەۋ فاكىترە كۆنانەيە ھەروەك عەلمانىيەتىش گەشەى ماھىيەتلىكى كۆنى ئەۋ پۆلەيە، گەشەى سەردەم ھەردوۋكى كۆكردنەۋە لە پىك گەشىتنى كۆمەلەك ھۆكارى تىر بۆى لەۋانە:



١- كۆتايى ۋە لائى نىمپراتقۇپەكان بۆ نەتمەوايەتى.

٢- فراۋان بوۋنى نىنتماي خىلەكى ۋە دەقەرى.

٣- بەندىبوۋنى تاك بە دەسەلانى دەۋلەتى نەتمەۋەيى زىاتىرو لى دەسەلانى نىمپراتقۇپەت كە نەۋكاتى تاك نەۋەندە راستەۋخۇ لى ژىر كارىگەرى دەسەلانى سىياسى نەبو.

٤- پەرىنەۋى نىنتما لى خىلەكى يەۋ بۆ بۆشايەك (كە نائى راستەقىنە يان مەبادىنىكى مەۋقائە نامادە نەيىت) نەۋا بەسروشتى خۇى بەۋەلانى نەتمەۋەيى دەگا.

نەگەرچى نىنتماي نەتمەوايەتى كۆنە جا مەۋقە ھەستى پى كىردوۋن يان نا، نىنتمايەكى نوستو بوۋ، ھەتا نەۋروۋى ناچوۋلىت، نەۋ ھۆكارە مېۋوۋىيەنى سەرو بوۋنە ۋروۋىنەر، بۆيە (نەزەلى ۋە نەبەدى نىيە) ۋە (حقيقۃ خالدة) نىيە<sup>١</sup>، ۋەك لى راپۇرتى (حزب البعث) ۋە زۆر سەرچاۋە تىر ھاتوۋە، لى نائىش رەسەن تىر نىيە ۋەك ساطح حصرى دەلىت: (تا نىستە ەمرەب (٣) نائىنى گۇپىرە، كەچى ەمرەبايەتىەكى نەگۇراۋە... ۋاتە رەسەن تىرە)، بەلكو لى قۇناغىكى درەنگى مېۋوۋى ھاتە مەيدان، نەۋ دياردە مېۋوۋىيە زىاتىر بەپى پىۋىستە ۋاكتەرى بابەتى (لى غىيىبى نائىنى راستەقىنە) دروست دەيىت، بىرى نەتمەۋەيى لى نەۋروپا لى بۆشايە نائىنە سەرى ھەلدە، لى لائىم چەند فەيلەسوفىك لىۋانە (ھىگل): بىچىنەيەكى فەلسەفى بۆ دارشت، گەبشتە نەۋ نەغمايەكى كە مېۋوۋ لى بالاي نەتمەۋەيى پىروپىا ۋايش لى (نارىيەتى<sup>٢</sup>) كۆتاي دىت، بىمارك بەۋ رىنمونيە نەلماناي لى سالى ١٨٧١ دروست كىرد، ۋاى سۆيەرمان ۋە سۆشالېستى نەتمەۋەيى ۋايزەتى لى پەيدابو... بۆ رۆۋھەلەت ۋە جىھانى نىسلامىش لى گەل ھاتى ەلمانىيەت ۋە كىروۋنى خەلافەت دەستى پىتكىرد، يەكەم جار لى نىتو چەند

<sup>١</sup> سەرىچ بەدە : تەقير سىياسى التالىسى حزب البعث - ١٩٤٧ - مادە (٣).

<sup>٢</sup> ەرخەدى نارى بەماناي ماقۇل ۋەسپەر مان دىت



ناوەندو سەنتەریك لە لێنان و ئەستەمبۆل و قاهیرە... زیاتر لای مەسیحیە  
 عەرەبەکان سەری هەڵدا، لە نێو تورکیش لەسەر دەستی یەهوودییەکانی دۆخە  
 لەسالتونیک سەری هەڵدا، چونکە مەسیحیەکان وەک پالەمری دەروونی (خۆ  
 دەرخستن) لە فاکتەری (نایینی) دا بوونێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی لاوازیان  
 هەبوو، بۆیە بەدوای فاکتەریکی تر گەڕان- کە نەتەواییە- بەهۆیەوه  
 گوزارشیکێ بە هیز تر لە نیتماکە ی بکا، هەربۆیەش کۆنگرە (پاریسی  
 ۱۹۱۳) نەتەوایەتی عەرەب) نیوی مەسیحی بوو و بوو هۆی سەرھەڵدانی بیرى  
 نەتەوایی بەخێراتر، بزوتنەوێ (نیتحاد الترقی- کە لەسالی ۱۸۸۹ز دروست بوو،  
 دوای احمد رەزا سەرۆکایەتی وەرگرت) و کەسانی وەک (انور پاشا، طلعت پاشا،  
 جمال پاشا) لە پایتەختی خلافت دروست بوون، بەھاوئای بیرى ئێسلامی  
 میللەتی عوسمانی و بیرى نەتەوایی دروست بوو، لەوانە (نکین ئەلب) (۵) بەرگی  
 لەسەر (تۆران) نووسی، نجیب عازوری کتیبی (یقظة الامة العربیة) ی نووسی،  
 وەکتیبو تەنزیراتەکانی (ساطع المصری) .. نیتەر نەو بیرە لەسەرەتای سەدی  
 بیستەم ھاتە جیھانی ئێسلامی، پێشتر نەبوو، ھەتا لە (ھند)یش کە ھاوین  
 شارستانیەکی قوولیان ھەیە سەرەتای وشیاری و بیرى نەتەوایی بۆ سالی ۱۸۸۵ز  
 دەگێژنەو، کە (حزبی کۆنگرە نیشتمانی ھندی) دروست بوو، لە سالی ۱۹۰۵  
 بوو ریکخستنێکی میللی و دوایی لە سالی ۱۹۱۶ غاندى سەرکردایەتی نمو  
 حزبە و رزگاری نیشتمانی کرد، بەھەمان شێوە ھەموو سەرچاوەکان نەو ھەست و  
 سەرەتای بزوتنەوێ رزگاری نیشتمانی کوردستان بۆ سەرەتای سەدی بیستەم  
 دەگێژنەو، بەلام بیرى نەتەوایەتی لەناو میللەتی کورد و ھەندى، میللەتی تری  
 وەک فارس، بلوش، چەرکەس، .. تا ئێستا رەگو ریشەى وای نیە، نەوێش وەک  
 وەسفەکەى (ابن خلدون) نیشانەى پێشکەوتنە.



## راي مەدرەسەگان :

نەگەر چى نەتمەوايەتى و بىردەكەشى بەفرە مەبەست بەكارهاتووه له كۆن و نوێوه له لایەن رۆژناواده، لهوانه : بۆ رزگارى خۆيان، بۆ داگیرکردنى خەلكى تر، بۆ داپەش كردن و تێك گىران و نانمەوه و هەلگیرسانی ناوەندى ناكۆكى... بۆ يەش دەبينن بەلێنه ئىجابيه كانيان بۆ ميللەتان و بەكوردیشمەو جى بەجى نەكردووه، وەك : بەلێنه كانى هاوپەیمانانى رۆژناوا له فەترەى جەنگى جەهانى يەكەم، ۱۴بەنەماهى وېلسون له ۱۹۱۸، بەلێنه كانى جۆرج ۱۹۲۰، سېفەر ۱۹۲۰..)، كەچى سەلبیە كانيان هەمو جى بەجى كوردوون وەك (بەلفۆر ۱۹۱۸، سايسك بېكۆ ۱۹۱۶، لۆزان ۱۹۲۳، سەد ئاباد ۱۹۳۷، جەزائىر ۱۹۷۵..هتد)، تا نىشتاش نەو دۆخە بەردەوامە..

هەرچى ولاتانى سۆشالیستى و مەدرەسەى چەپیشە، بەحوكمى بنەماكانى بىرى نۆمەمى له ماركسبەست دان بەبىرى نەتمەوایی نانیژ و هەتا مل ملانیكى نىوان داگیركەرو داگیركراویش بەسانەوى دەژمێرن، هەر چەندە هەندى ناخافتنى ماركس هەبە سەبارەت بە نێرلەندە، بەلام له دواى ئەوەى زۆربەى ولاتانى سۆشالیستى دروست بوو بە پێچەوانەى ئەو (ئەسلە ماركسیانە) كە گوايە دەبى له ولاتانى پێشەسازى دروست ببى، بەلكو له ولاتە كشت و كالى و لەپى بزوتمەوى رزگارى خوازى نەتمەوايەتى دروست بسوون.. ناچار دەستكارى (نەسلێكى) گرنكى ماركسیان كرد له مەريايەكانى ناكۆكى.. وە تۆماريان كرد كە: دەشیت جارجار (ناكۆكى پلەيەك -كە ناكۆكى كرىكار و بەرجوازى -بەجیتە جى ناكۆكى پلە دوو بە پێچەوانەش)، ئىروو و پیاو كەردنیشیان ناكۆكى بزوتمەوى رزگارى خوازى نەتمەوایی دژ بە ئىمپىریالىزم بوو، كە بەردەوام و توند بوو، كەچى بەردەوام ناكۆكى كرىكارانى رۆژناوا و سەرمایەدارەكان لەسەر خۆ بوو.. مەدرەسەى چەپى بە چاكى نەیتوانى ئەو سنورانه لێك بكاتەوه كە نىنتماو هەستى نەتمەوايەتى و بىرى نەتمەوايەتى جیایە، رزگارى - نەتمەوایی و



رزگاری-نیشتمانیس لیک جیان، نجا حزبی نهمه وهی له ولاتیکی داگیرکراو له ولاتیکی سهریه خو دیسان لیک جیان.

له نیسلام دا نمو لیک جیا کردنه وانه به وردی دهست نیشان کراوه و له قورنانش هاتروه: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾، واته بو (تعارف) نك (تقاتل) یان (احتلال) یان (افتخار).. تعاروفیش واته دان پیاھینان به یه کتری، به لام لهو سنوره بترازی و بپته وه لاثو بهرو نایدیولۆجیا و.. نمو نیسلام دژی وه ستاوه: (لیس منا من دعا الى العصبية)، (لینتهین اقوام یفتخرون بأبائهم ماتوا انما هم فحم جهنم.. الناس بنو آدم من تراب)، چاکترین دهستکاری نمو بنه مایه ی نینتماو وه لانه ی (أنصر أخاك ظالما أو مظلوما) کرا له لاین پیغه مبهر وه ره گمز پهرستی و نامرۆفانه ی وه رگپرا بو مرۆفایه تی بۆ نهمه ی دهستکاری شپۆری بکا ته نیا ماهیه تی گۆری، که له پیشت مانای یارمه تی هاو خوینی خۆت بده چ له سر هه ق بیته یان ناهه ق.. وه ری گپرا بهو مانایه ی.. نه گهر هه ق بوو یارمه تی بده، نه گهر ناهه قیش بوو یارمه تی بدهو دهستی بگه تا نه یکا.

### ته هه لاکانی به نایدیولۆژی کردنی نه ته وه یی:

نهمه سهر دیره له وه هاتروه که نه ته وایه تی بهرو نایدیولۆجیا نیسه، وهک (إبسن خلدون) یش ده لێ: (النسب علم لا ينفع و جهالة لا تضر)، بۆیه زۆر ته هه لای کۆندو نوێ هه یه تا بنچینه یه کی نایدیولۆژی بو نهمه وایه تی بلۆزنهمه، هه ندیکه لی هه لده بپۆرین:

۱- شهیتان به یه کهم ورۆژنه رو شانازی که به ره چه لهک ده ژمیریت، بووه هۆی نهو دۆخه ی نیشته یان، کاتێ وتی من له (منادم) گه وه رترم، ره چه له کهم ناگه، نه سلێ ناده میش له قوره.



٢- به شىكى تر بنچينهى دهروونى زيره كايهتى دهگپرنهوه بۆ چه لهك، (شعب الله المختار) ى يه هودى و (ارض الرسالاتى) ى عمره ب لهوه هاتوه، له پروتوكولاتى (٥) ى حكماء صهيون هاتوه : وقد متحننا الله العبرىة كى نكون قادرين على القيام بقيادة العالم) ناشيوناليسته عمره باكانيش نهوه ده لينهوه، ته نانهت له كتيبى (العروبه بين الشعريه والاستعمار) ده لى: هه مووخه لكى زهوى و ناسمان پتيويستيان به عمره ب و خاكى عمره ب هه بووه ههيه، له مولا ش ههريه كه له : (نه رسر دى گزيپنوى فده نسي، شامپرلىنى نينگليزى، به واس، فيشمر، ..) وى بۆ چوون كه تواناى عه قلى نه ته و هيك له گملا نه ته و هيه كى تر جيايه، گوايه هه ندى نه ته وه شايبتهى پيشره وايهتى و سه ركردايهتى سياسى جيهان بكه و خه لكى تريش له خزه تيان بن، گويپن پيى و ابو ناريه كانن شايبتهى هه لگرتنى پيام بۆ هه موو به شهره يت، وه بنه مايه كى نايدبؤلؤجى، نه وه هه مان بؤچوونى كوونى (رؤم) بوو جگه له خوى خه لكى ترى به (به رسر) له قه له م داوه هه رود و تس - كه به به باوكى ميژووژميژدراوه - شه رى ناسياى و نه وروپى به جه تگى به رسر و مه ده نيست له قه له م داوه وه (شيشرؤن ١٠٦-٤٣ پ ز) وه سفى ده كا<sup>١</sup>، هه مان تى پروانينى (داروينيه تى كؤمه لايه تيشه) .. به لام (باستيان) له كتيبى (وحدة النفس) و (راتزل) له كتيبى (حضارة التقليدية) سه لمانديان كه تواناى نه قلى مرؤفه يه كسانه به ند نيه به چه له ك و نه ته وه و فاكته رى جوگرافى .. نه وه هه مان راي نايينى راسته قينه يه به نيسلام و چه پيشه .

٣- هيكلو و چنده فهيله سوفى كى تر بنچينه يه كى ترى ميژوويى و فله سفى و جيهانيان دؤزيه بۆ نايدبؤلؤزياى نه ته وه يى، گوايه ميژوو واهاتوه هه ر جاره ي نه ته وه يه ك پيشره و بووه نيستاش نؤزه ي نه ته وه ي نه لمانه پيشره و بن و گديشتونه لوتكه ي گه شه سندن و نه وه كؤتاي ميژوووه .. بؤيه ده بى نه ته وه ي نه لمان

<sup>١</sup> شيشرون نازناوى "باوكى ميژوو" ى به هه رود و تس دا .



سەرکردەى سیاسى و نايدیۆلۆژیای جیهان بیت، لەمەوه بانگیشەى پاکی ناریەتیش لە رەگەزەکانى تر هات و دیاردەکانى سۆپەرمان و نازیەت و بەجەنگى جیهانیشەوه لەسەر ئەو بنچینەیه دروست بوو، ئەو هەموو کوشت و کوشتارەى توخمى نا ناری کرا گواپە تا خزمەت بە مەزۆفایەتى بکەى و توخمى ناری بەپاکی بێنیتەوه تێکەڵ بە توخمەکانى تر نەبێت بەتایبەتى (یەهەدى)، هەمان فکەرى (تۆرانپەت) و کوشت و برى (نەرمەنى) و... دوايش ئەنقال و کیمیایى دژ بە کورد کرا لە سەر هەمان بنچینەى چارنە دراو .

۴- بەشێكى تری نەتەوه گەریه کان بەهەندى (سەفسەتە) دەیانەوى بێسەلێتن کە فاکتەرى نەتەواپەتەى بەهێز ترە لە فاکتەرى سیاسى و نايدیۆلۆجى و هەتا لە نایینش، ساطح المحصرى دەلێ: (لە قۇناغێكى دیارى کراودا عەرەب (۳) نایینان گۆزپوه کەچى عەرەبایەتیا نەگۆزاوه، کەواتە عەرەبایەتى رەسەن ترە لە نيسلامیش)، (ملك فيصل)یش دەلێ: (... و أننا عرب قبل موسى عيسى محمد)¹، شېلى عيسمیش دەلێ: (أحيانا العروبة أوسع من الاسلام)²، على ناصر الدين دەلێ: (الإلحاد بالدين غير هام لكن الإلحاد بالعروبة جريمة)، العليلى دەلێ: (القومية هي دين العرب)، هەروەها لە (قطبة العرب) ديسان دەلێ: عەرەبایەتى نبوى سەردەمە (.. عمر فاخوريش لە کتابى (كيف ينهض العرب) دەلێ: (عەرەب سەرنەگەون هەتا خۆشەويستى ئىسلامى بەعروباپەتەى نەکوژننەوه)، لە کوردستانیش لە شیعريکى نيراهيم نەحمەد دەلێ: لەپيش ناينا نيمه هەرکورد بووين و هەر کورد دەبين، لە سەروى نیشتمانیه کەش وا هاتوو: (دينمانە نايمان هەر نيشتمان).

۵- هەردەم نەتەوهى و خوين بەهێزترە لەبەر و پراوه و هەتا عەقیدەى نابنى، بەشێكى زۆرى نەتەوه گەریه کان بۆ پالپشت کردنى ئەو بۆچوونەيان دەگەڕێنەوه

¹ خیتابەکەى لە شام.

² العلمانية الدولة الدينية، شېلى عيسى (۲۰۱۳).



سەر (نێمام غەزالی) و (ئەبن خەلدون) کە وتوویانە پەڕەندە خۆی بە ھێز و دانەستەترین پەڕەندە، بۆیە ھەتا نەتەواگەرە میان ڕەوەکانیش کردوویانە بنچینە ئایدیۆلۆژی نەتەو، سەرئێش دە (کتاب الاخضر) کە بە دەستوری لیبیا دەژمێرێت دەڵێت: (...العوامل الاجتماعية هي العلاقة القومية ...، ينتصر حتما العامل الاجتماعي على العامل السياسي، .. لذلك.. العامل القومي هو المحرك الحقيقي الدائم للتاريخ).<sup>١</sup>

٦- نەتەواپەندی یە کێتی دروست دەکا، لە دواي دارشتنی نمو سنوره دەستکردانی یەمانی سایکس بیکۆ ١٩١٦ یەپێی نەخشە نێمیریالیزمی.. نێر لە لایەن نەتەواگەرە عەرەبەکان نە واقیعە نوێیە زادی نێمیریالیزمیش دەکەنە بنچینە یەکی فکری بۆ یە کێتی نەتەو، نێشتمانی، کورد لە ھەموو خەلکی تر لەو پاساو زیان پێ کەوتووترە، کەچی نەتەواگەری کوردیش گەلی جار پەنا بۆ نەو پاساو دەبەن بۆ پرکردنەوێ نمو بۆشاییە مەزنە فکری ئایدیۆلۆجی (بیری نەتەواپەندی)، دەڵێن نابین دەبە ھۆی پارچە پارچە نێشتمان و نەتەو.. بە پێچەوانەو ھەش بیری نەتەواپەندی دەبە یە کێتی نێشتمانی، نێر لە (رەپۆرتی سیاسی کۆنگرەکانی حزبە نەتەو، یەکان) زۆر دژی بزوتنەوێ ضایعی ھاتوو، ھەروە (کتاب الاخضر) دیسان دەڵێ: (العامل الديني الذي يقسم الجماعة القومية، .. لذا، .. القاعدة السليمة هو أن لكل قوم ديناً)،<sup>٢</sup> لە رەپۆرتی کۆنگرە (حزب البعث) ھاتوو: (...يعطوا الدعوة للوحدة العربية مضمونا ديمقراطيا اشتراكيا بعيدا عن صبغة الدين)..

٧- لە گەڵ نمو ھەلەمەندی دژی نابینش، بەلام لە لایەکی تریشەو بە کاریش دەھێن بۆ بنیاتانی ئایدیۆلۆژی نەتەو، یە ھود بەکان دەڵێن نێمەین (شعب

<sup>١</sup> لە راستیدا نەوانە وتووانە (پەڕەندە خۆی و نابین نەک خۆی بەتەنھا...).

<sup>٢</sup> کتاب الاخضر - معمر القذافي - ج١، ١٤٣، ١٢٣.

<sup>٣</sup> کتاب الاخضر - معمر القذافي - ج١، ١٤٣، ١٢٣.



الله المختار) و یهودا که ده‌لئ: (نیشانه‌یک هدیه بۆ هاتنه‌وی مسیح و رزگارکردنی مرۆفایه‌تی، نه‌ویش نه‌ویه که ده‌بئ لموکاتی یه‌هودی ده‌سه‌لانی سیاسی جیهانی وهرگری... بۆیه ههر ریزگرتنیک له‌و ده‌سه‌لانه ری گرتنه له رزگاری مرۆف،<sup>۱</sup> -بۆ زیاتر سه‌رنج بده کیشه‌ی (فهلستین) له‌و فهره‌نگه-، زۆر باسی تر له‌و شتیه‌یان، له‌سه‌ر نه‌و بنچینه نایدیژلۆژیه ناینیه ده‌وله‌تینکی سیاسی عه‌قیده‌یی نه‌تمه‌ویی (عبری)یان دروست کردوه، له‌ناو نه‌تمه‌وهری عهرهبیش نه‌و ته‌قلایه گمیشتۆته راده‌ی هۆنینه‌وی فهرمووده‌ش وه‌ک: (حب العرب من ایمان)، (العرب مادة الاسلام، إذا ضل العرب ذل الاسلام)، له‌ کۆتاییدا درووشی (أمة عربية واحدة، ذات رسالة خالدة) و (العروبة قبل الاسلام) و... ویستویانه (بیری نه‌تمه‌ویی عهرهبی) ده‌وله‌مهند بکه‌ن به‌هۆی: گوايه نه‌تمه‌وی عهرهب په‌یامی نیسلامی بۆ هه‌مو جیهان هه‌لگرتوه، وه‌ک میشیل عه‌قله‌ق ده‌لئ: (العروبة جسم والاسلام روحها) هه‌لبه‌ته نه‌وه‌ش هه‌مان بیروکه‌ی هه‌گله که نازیه‌تی لئ په‌یدا بوو، هه‌مان بیری تورانیته که عوسمانیه‌تی پێ رووخا قری نهرمه‌نو کوردی پئ کرا، هه‌مان بیری زایونییه که نیسرانیلی پی دروست کراوه، .. له‌ ته‌قلایه‌کی تری به‌ستانه‌وی بیری ته‌سکی نه‌تمه‌ویی به‌ ده‌ریای نیسلامه‌وه میشیل عه‌قله‌ق ده‌لئ: (هیچ عهره‌بتیک نیه نیسلام نه‌بئ، .. سه‌رم سوڤماوه که نیسلام عهرهبی خۆش نه‌وی)<sup>۲</sup>

نه‌و جۆره ته‌قلایانه زۆر لایه‌نی تری گرتوه، له‌ کۆتاییدا کۆمه‌لتیک فاکتهری فراوانتریان بۆ بیری نه‌تمه‌ویی داتاشارا وه‌ک: هاوبه‌شی میژوو، به‌رزه‌وه‌ندی مادی، هاوبه‌شی ده‌روون، هاوبه‌شی ناین، هاوبه‌شی خا‌ک، .. و زاراوه‌ی وه‌ک (نومه) به‌کارهات، هه‌تا په‌نایان بۆ فکری مارکسیه‌تیش برد که وه‌ک نیسلامیش نیه

۱ بۆ زیاتر سه‌یری ۱- آمریکا طلیعة الانهیار، ب-الاساطیر المؤسسة.. روجیه غارودی، ج-ماده هه‌رجه‌تون، فی مصطلحات.

۲ الکتابات السياسية كاملة -میشیل عه‌قل.



جیاوازی بکا له نیتوان نەتەو و نەتەو گەری و بیری نەتەوایەتی، نمو هەمووی بە روویەکی تری بورجوازی لەقەڵەم داوێو.. کەچی نەتەو گەریەکان هەندێ ناخافتنی (مارکس)یان لە بارەى نێرلەندا دۆزیبۆو و کردبوویانە بنچینە یەکی نایدیۆلۆجی و بۆ بیری نەتەوایی.. هەروەک زۆربەیان بەهۆبە نەتەوایەتی سوشیالیستی نەتەواییان داوێو نمو بیر نەتەوایی یە..

### زیانەکانی:

له راستیدا هەمو نمو تەقەلایانە له مەودایەکی کورت نەبێت سەرکەوتوو نەبۆو، چونکە تێکەڵکردنی کۆمەڵێک چەمک و خانەى جیا جیا بۆو، هیچ نەتەوێک نە بەرژووەندى جیا جیا و نینتەوای جیا جیاى تری نەبێت، نە خاکی و نە ناو و نە مێژوو.. نمو فاکتەر بەهێز بەتەنهایە نین بۆ نەتەوایی، نینجا نمو بیر یەکی نەتەوایی عەرەبى له یەکی چارچەمى کردۆتە زیاتر له (۲۲) پارچەى رەسمى، سۆماليکی یەک نەتەو و یەک مەزەب و یەک، .. کردۆتە دەیان پارچە.. لوبنان، رواندا، بوووندى، نێرلەندا، هیند، عێراق، یوگوسلافیا، سۆڤیەتى جاران، ..) پارچە پارچە بوون.. یەکی نەتەو نەیتوانى یەکی نەتەو بێت و بەریتانى بپارێزى بەلگە شۆرشیان لەدۆى بەریتانىا له ۱۷۷۶ز هەلگیرساندو بە داگیرکریان وەسف کرد، نێر لەو ساتیەو دەوڵەتانى نەتەوایی وەرچەر خان بوو دەوڵەتى نیشتمانى و چەمكى هاوولاتى دەستورێانە هاتە جێى هاو نەتەوایی، له چەندین شوێنى نمو تەقەلایانە نینتەوای زگماکی و نینتەوای (مکتەب)یان تێکەڵ و پێکەڵ کردوو.. بۆیە نیتەو نەو بیر نەتەواییە لەژێر رۆشائى گەشەى زانستى و شکستى نایدیۆلۆجیای مارکس و عەلمانى بەگشتى پێشانە عەولەمەو.. له هەمو کات زیاتر له قەمیران و قەلۆشى دەژى، جگە له دەسلەت پالپشتینى تری وای بەدەستەو نە، نمو هەسەرچاوەکەى کۆمەڵێک زبانی تری سیاسى و شارستانى و کۆمەڵایەتى و نابووى و.. له راستیدا کاتى (بەن خەلدون) وتەبەتى



(النسب علم لا ينتفع وجهالة لا تضر).. سمرده‌مى (نه‌ته‌وایه‌ئى) نه‌بووه بۆیه ته‌نها له پۆلى نه‌قامى بى زىانی ریسز کردووه، به‌لام له‌سمرده‌مى وروژاندنى نه‌ته‌وه‌گه‌رى زىانیکی زۆرى هه‌بووه و هه‌یه، نه‌گه‌ر بجا‌بوایه تا نیستا ده‌ستکاری (..جهالة لا تضر) ده‌کرد و (لا) به‌که‌ی هه‌لده‌گرت، نه‌وه‌ش لیستیکی زیاتری زیانه‌کانی بیرى نه‌ته‌وایه‌ئیه که به کورتیه‌که‌ی:

۱- بووه هۆی پارچه پارچه کردنى جیهانی ئیسلام و هه‌تا به‌ک نه‌ته‌وه‌ش، کورد بووه چوار پارچه‌ی سه‌ره‌کى.

۲- سه‌رقاڵ بوون پێک، بووه هۆی وه‌ستان له‌گه‌شه‌کردن.

۳- بووه هۆی دروست بـوونى نه‌ته‌وه‌ی سه‌ر ده‌ست و ژێر ده‌ست و سه‌تم و بوختان.

به‌ده‌گه‌من نه‌بێت هه‌موو نه‌ته‌وه‌گه‌ریه عه‌ره‌به‌کان و تورک نـکولـی له‌ بوونی کێشه‌ی کورد ده‌که‌من، له‌ تورکیا له‌ هه‌موو ده‌ستوره‌کان له‌ دواى خه‌لافه‌ت به‌ تورکی شاخی ناوبراون.. سه‌رنج به‌ (موسوعة السیاسية - الکیالی)، به‌ حیساب زانستیه و بى‌لايه‌نه و خه‌لکی فه‌له‌ستینیه نه‌ک عێراقی سه‌باره‌ت به‌ بزوتنه‌وه‌ی رزگاری کوردستان چ ده‌لى که له‌ که‌سیتی (بارزانی) کۆی کردۆته‌وه و نووسیه‌یه‌ئى:

(قائد المتمردين الانفصاليين الاكراد في شمال العراق، .. تمرد على الحكومة المركزية بالاتفاق مع قوة أجنبية، و عمل مع قوة الاستعمارية العالمية و محلية على استنزاف العراق عسكريا واقتصاديا و سياسيا و منعه من توجه الى فلسطين)!!.

۴- هه‌موو نه‌مه‌وایه‌یه‌ ديارده ترساناگانه‌ی (ئیمپریالیزمی، جه‌نگه جیهانییه‌کان، دیکتاتۆریه‌کان، فاشیه‌ت، نازیه‌ت، تۆرانیه‌ت، نه‌نقال، به‌عسیه‌ت، ..) به‌شى زۆری ده‌که‌وێته نه‌ستۆی نه‌و بیره..

با تیجاویک به‌مه‌ینه (توخه‌کانی فاشیه‌ت-عناصر الفاشیه) که بریتیه له:

۱- گێڕانه‌وه‌ی سه‌روه‌ریه‌کانی نه‌ته‌وه‌گه‌ری رۆمانی.



ب- دىكتاتورىيەت.

ج- بىروباۋەرى ناۋىتەى سوشىالىستى و دىموكراسى.

د- مەركەزىيەت.

ه- نەتەۋايەتى سىياسى واتە (ولاء القومى).

راستى خالى (۱) بە روونتر دەردە كەۋى، كە زۆرىيى حزبە نەتەۋە گەرىيە كان نەو توخمانى ھەلگرتوۋە، لە گەل پەرسەندىنى نەو نەتەۋە گەرىيە بەرەو لوئكە زىياتر مىللەتانى جىھان بەرەو كارەسات دەبا، تىايدا تاكە كەستىك دەكرىتەسەرۋەرى، سرود ھوتراۋەى بەسەردا ھەلگەلەين، بەپىي (القاموس السياسى) يەكەم سرودى نىشتەمانى لە جىھان لە ھولەندا بەناۋى (مىر وليەم نىساۋ - ۱۵۷۰) دەركەموت، دواى سرودەكان پرو لە نىشتەمانى نەو سەرۆكانە كرا، ۋەك سرودەكانى ئەلمانىا لە سەرۋى ھەموانە، ھەمەو نەتەۋە گەرىيەكان سرودىكى وروژىنەربان بوڭدروست كرا، نىتر بەرەبەرە سرودى نەتەۋەى بە دەستورپىش كرا لە جەھانى نىسلايمىش.

۵- نەتەۋايەتى بەپىي نەو واقىيەى دەرھاوئىشتەمەكى ناچارى گەشەى مېژوۋە بۆيە لەبارودۆخى خۇيدا رەۋايە، جا نەو رەۋايە سنورو مەوداۋ ناۋەرۆكى ھەيە... كە رەت كراۋ سەنرەكە بەزىنرا دەبەتە دەرد، كىيانى نەو بىرو نىمچە مەدرەسەبە لە كارو كاردانەۋە وروژاندن پىتك دېت نەك رەسەن، بەشىۋەيەك: كارەكەى برىتيە لە رەگمەز پەرسىۋى داگىر كارىۋ كاردانەۋەكەش خەباتى رەۋاي گەلانە، نەگەر بە فراۋانتر بېلگىن نەۋا ناۋەرۆكى نەو نەتەۋايەتيە نەۋەستىتە سەر پەركردنەۋەى نەو بۆشايە فەكرىيە كە لە بىنەماكانى خەباتى نەتەۋەيى ھەيە، بە جۆرىك نەگەر بە مەدرەسە توندە نامرۇقايەتيەكان پەركرىتەۋە نەۋا لە رزگارى خۋازى ۋەردەچەرخىتە داگىر كەرو ستەمكار، ھەرۋەك (نەھرۆي ھىندى بە (مصطفى كمال)ى وتبىو: نەۋانە دوئىنى رزگارى خۋاز بوون كەچى نەۋرۆ ستەم لە كورد دەكەن<sup>۱</sup>، نەۋنەى نەۋانە زۆرىيى ۋلاتانى غەلمانى جىھانى سىي يەمە، لە ھەندى شوتنى تر بە

<sup>۱</sup> لغات من تاريخ العالم - نەھرۆ -



(شیوعەت) ئەم ئایدیۆلۆژیە تەواوکراوە وەك: كەمبۆدیا، ڤیتنام، نەنگۆلار  
 ولاتانی تری ئەفریقای... سەرەنجام ولاتی دیکتاتۆری لی پەیدا بۆوە، بەشتیکی  
 تریشی ئاینی بووە وەك: (ئێرلەندا، ئیسرائیل، پاکستان، ..)، ئیستاش زۆربەى  
 بزوتنەوێ زەگاری خوازەکان ئیسلامین وەك (کشمیر، چیبان، فەلەستین، خوارووی  
 لیبان، مۆرۆ، ..)، ئەگەر تۆ بێنی بکەیت بەرگری نیشتمانی بەرەبەرە لە گەڵ  
 گەشەى تەکنەلۆجیای داگیرکەر و نیمپریالیزم گۆرا بەسێ قۆناغ: یەکم لەسەرەتای  
 رابوونی نەتەواپەتەى ولایى تەکنەلۆجیای سەربازی داگیرکەران ئەوا بزوتنەوێکانى  
 بەرگری نیشتمانی زیاتر لە ناستى توانای نەتەوێ گەریەکان بۆ، قۆناغى دووم:  
 لە گەڵ پەرەسەندنى تەکنەلۆجیای سەربازی چیت لە توانای تەیارى نەتەوێى ئەما،  
 ئەوجا سۆرەى چەپەکان هات و پێشەنگو سەركردەى بزوتنەوێ زەگاری  
 نیشتمانیان کردتا هەشتاکانى سەدەى رابووردوو، قۆناغى سێیەم ئیستاش لە  
 ئەمۆلەمەدا بەرگری نیشتمانی لە توانای هەردوو تەیارى نەتەوێى و چەپى  
 ئەماوە، ئەنھا بە ئایدیۆلۆجیەکى بە هێزى وەك ئیسلامیەکان دەکۆت.

### ئەنجام:

باس لە واقعیى نەتەواپەتەى و سەرەنجامەکانى ناکەین، کە چەندە دەردەسەرى  
 بووە، ئەك نەتەوێى بن دەست هەتا سەردەستیش، بەتایبەتى عەرەب و تورک و  
 سەرب کە زیاتر پابەندبوونە بەو بیرە... ئیستا ئەو بیرە بەجێ هە... بەلام لێرەدا  
 باسێ ئەم فاکتەرەئەى هاوبەشى مێژوویى و خاكو زمان و پەرۆهەندى دەروون...  
 لە ژێر رۆشنائى (مێژووى بێنراو) باس دەکەین... ناخۆ بزانین ئەم فاکتەرە چەندە  
 توانیویەتى نۆمەتێك یان هەتا مانای میللەتێك، یان گەلێك دروست بکا بەهۆى  
 ئەم فاکتەرە نەتەوێیانە، هەر بە سووکە خۆیندەنەوێەکى واقعیى نەتەواپەتەى  
 جیهانى و ناوێخۆش دەردەکەوێ تەنھا (زمان) راستەقینە، هەر وەك نایین



ئىسلام بەتاكە فاكىتەرى نەتەۋەيى دانائە.. ئەگىنا فاكىتەره كانى تىرى ۋەك ئىستى  
يەكە يەكە باسپان دەكەين:

• **مىژۋوى ھاۋىەش:** مىژۋوى نەتەۋەكان ھاۋىەش نىسە، با ھەر لە كورد  
دەست پىتكەين بەپىرى ئەۋ مىژۋوى قۇناغى نەتەۋەيى دەپىنن يەك دەنگ و يەك  
رەنگ نەبۈيىنە، نەك بىز كىنشە كۆمەلايەتى و عەقىدىيەكان ھەتا بىز كىنشە  
نەتەۋەيىش، بەشى ھەرە زۆرى لە پىزى داگىر كەم بون، لە پىش راپەرىنى ۱۹۹۱  
ژمارەى جاش زياتر لە (۳۰۰) ھىندەى (پ.م) بوو، ئىنجا نەۋ چەند ھەزارەى  
(پ.م) ش لە شەرى براكۆزى بوۈيىنە، كەۋاتە مىژۋوى كام لايە مىژۋوى نەتەۋەيى  
ھاۋىەش، كامە مىژۋو پىكەپىنەرى نەتەۋەيەتى كوردى كوردو، ئىستاش خراتەر،  
بەھمان شىۋە ناۋ عەربىش بىرىتە لە فرە تەپارى جىاى ناكۆك، ھەر لە خودى  
نەتەۋەيەكان تەپارى زۆرايەتى (ئىستىلامى، رادىكالى، رۆۋھەلاتى، رۆژناۋايى،  
...) بەش بەش و مىژۋويەكى مىل ملانى يانەيان ھەبوو ..

• **بەرژۋەندى ھاۋىەش:** ھىچ نەتەۋەيەك بەرژۋەندى ھاۋىەشى نەبوو و  
ناشې، ھەر دىسان لە كوردستان چىنى جىاجىاى دژ بەيەك، بەرژۋەندى جىا وى  
كوردو ئەۋ ھەموو خانىز و خۇ فرۆشە ئىشتىمان و نەتەۋەش بفرۆشن، ئىستاش  
چىنايەتى تىك گىرانى بەرژۋەندى نەتەۋەيى كورد بە ھىز ترە لە جىاۋازى  
چىنايەتى براھماو شودراۋ مەنبۇز لە ھند .

لە ماركسىيەت بەرژۋەندى چىنايەتى ھاۋىەشە و بەس، بۆيە لە (بىيان  
الشيوعى) دەلى: كرىكاران ئىشتىمانيان نىسە، كەچى دۋاى (نەنجىس) كەۋتۆتە  
ناكۆكى لە مەرجەكانى نەتەۋەيەتى، بۆيە ماركسىيەكان تا درەنگ كوردستانىش  
نەبۈيىنە تاروۋخانى ئىنجا شىۋەيە كوردستانياكان گەرانبە سەر نەتەۋەگەرى.

• **دەروۋى ھاۋىەش:** دەروۋن بەندىيە بە رەچەلەك و ژىنگە و نەتەۋە  
سنورى جوگرافى و رەگەز.. ئەۋەيان باسكى زانستىيە ھەروەك (باستىيان و راتىزل  
سەلماندىان)، ئىستاش دەپىنن لەناۋ يەك نەتەۋە دەروۋنى جىاجىاۋ تەبىعاتى



جیا جیا و پێچهوانەی یەکتره.. بە لێک بەبەند بە هاو کێشە یەکێ دەروونی که له (چەمکی ناخی مەژۆ) باسمان کردووه، ئەوەیان دوورترینانە.

♦ **خاکی هاوبەش:** خاکی هاوبەش کوردی یەک نەخستووه و چوار پارچەیه، کورد خۆشی و زیاتر ژمارەی پارچەکانی زیادهکات، عەرەب زیاتر له (22) پارچەن، کۆریا یەک خاکی دووکیانی سیاسی جیای داوه...، ئەو مەرجه ساغ نیه چونکه کوردی زمان ههیه لهسەر ئەو خاکی نیه کهچی نینتیا کوردیهکی زیاتره.. ئەو کۆچه بەکۆمهلهی خاک بەجێ هێشتن چاکترین بەلگه ی بێهیزی ئەو فاکتەر هیه.. لهسەر ئەو بنچینه نەتەوهیهکی وەک کورد که له گهرمه قوناسی نەتەوهیه کهچی ژیرخانی له ناینی گواسترایتهوه سەر ئەو فاکتەرانه و برویتە هۆی لهباریهک ههلهوه شاندنەوهی قۆلپهکانی.

ئەگەر لهسەر جهم دا تێی پروانین، دهبینین (ئیسرائیل) هیچ کۆمه لگهیهکی لهو وهسفانه نهبووه و ابویه کیانی نەتەوهیهی، له لایهکی تر هه مووسه فاکتەرانه له نێوان ئەمریکا و بریتانیا سازاوه تهنها خاکیان جیا بو کهچی لێک جیا بوونوه به شوێش لهو لایهش بۆ عەرەب ئەو فاکتەرانه سازاوه دیسان 22 پارچەن.. کوردیش زۆری له سازاوه کهچی پارچه پارچه بووه، کهواته ئەو مەرجانه تەواو دروست نین.

ئەوهی بێ گێڕگرفت فاکتەری نەتەوهیه (زمانی هاوبه شه).. راسته و بهس.



(٤٢)

## Kurdish Nationalism

## کوردایه‌یی

گوزارشیکه هاوتای بزوتنه‌وهی رزگاری خوازی کوردستانه، له‌سه‌ر شیوهی (عروبه)، له قوتاغیکی دره‌نگه‌وه په‌یدا بووه، مه‌به‌ستی بنچینه‌و کۆتایی دروست کردنی ده‌وله‌تیککی نه‌ته‌وه‌یه‌یه له‌سه‌ر خاکی کوردستان هه‌روه‌ک خه‌لکی تر، کۆتایشی دئ به‌رزگاری شه‌گینا ده‌سته چه‌مکینکی ره‌گه‌زه‌رستی، بۆیه شه‌و زاراوه‌یه له هه‌موان ناسک تر وشیاو تره‌ بۆ وه‌رگه‌رانه سه‌لبی، زاراوه‌یه‌کی نیسبی وه‌ نده به بارودۆخو قوتاغی خۆی، هه‌روه‌ک له (عروبه)ش وا ده‌خۆتندرتته‌وه، له کاتیکدا به‌سه‌رسوپه‌مانه‌وه ده‌روانه هه‌ندێ بۆچونی سه‌بارت به عروبه به تایه‌ته‌ی له‌لایهن نیسه‌لامیه‌کانه‌وه هه‌روه‌ک نه‌نوه‌زچوندی که گوايه جیاوازی‌شی کردوه له نێوان (قومیه) یو (عروبه)، قومیه‌ی ر‌ه‌ت کردۆته‌وه‌و عروبه‌شی به‌ستۆته‌وه به نیسه‌لام\*، ره‌نگه‌ نه‌وه بۆ قوتاغی خۆی جوان بیت به‌لام نیتا به‌تایه‌ته‌ی بۆ غه‌یره عه‌ره‌ب گوتاریکی قیژه‌ونه، زاراوه‌ی کوردایه‌تیش ناوايه، ده‌بی ماناکانی سنور کیش بکری به‌ زه‌مانو زه‌مینی خۆی نه‌کرته‌ داڤیم، شه‌گینا وه‌ک شه‌نوه‌ر جوندی و زۆری تر بۆنی ره‌گه‌ز په‌رستی لێدیت، له فه‌ره‌ه‌نگه‌کانی نازی و فاشی و تۆرانی و به‌عسی نه‌ته‌وه‌گه‌ری داڤیمه، سه‌رنج بده فه‌ره‌ه‌نگی حزبی به‌عس

\* بره‌وه نهمعه‌ الاسلام - ٢م - العرب والاسلام ص ٢٦٠-٢٦٩ (واهاوتره: العرب ماده‌ الاسلام، اختار الله تبارک وتعالی العرب لمطه‌ رساله‌ الاسلام ص ٢٦٤، ..وعلاقة الاسلام بالعروبه هی علاقة عميقة الجذور بعيدة المدى حتی تکاد ان تكون علاقة عضویه ص ٢٦٠) لێره جیاوازی‌کی نامینی له‌گه‌ل ناشیونالیزمیه‌کان .



(الشخصية القومية.. لها قابلية التجدد والإنعاش وهذا ما جعلها أهلا لحمل رسالة خالدة)<sup>١</sup>.

به‌پێی هه‌موو لێکۆڵنه‌وه‌وه‌کان زاراوه‌ی کوردایه‌تی له‌ نیوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم به‌ولاوه‌ به‌و فراوانیه‌ نه‌بووه‌، له‌ شۆڕشی نه‌یلولی ١٩٦١ زیاتر په‌ره‌ی سه‌ند، له‌ کاردانه‌وه‌ی داگیر ودا به‌مش کردنی کوردستانه‌وه‌ هاته‌ کایه‌وه‌، میژووی نژیاریکی ئه‌و زاراوه‌ باشترین به‌لگه‌ی تهره‌ که‌ کێشه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد ناگه‌ڕیتسه‌وه‌ بۆ (١٥١٤ز) چالڤێزان، به‌لکو له‌ قوولترین میژوویدا له‌ سه‌ده‌ی بیست تسی ناپه‌ڕی، (بۆ زیاتر سه‌رنج بده‌ ژۆریه‌ی سه‌رچاوه‌کانی میژووی بزوتنه‌وه‌ی رزگاری خوازی کورد - محمد نه‌مین زه‌کی، به‌ ج شیرکو، د. عبدالرحمن قاسملو، جلال تاله‌بانی، د. کمال مه‌زه‌هر، رفیق حلمی، د. شحزینی، د. مجید جعفر، جیلی جیلی.. هه‌روه‌ها کورد له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی به‌ریتانی، کورد له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی نه‌رسه‌نی،،، کتێبه‌ بیانیه‌کانیش..)، هه‌تا ئه‌و زاراوانه‌ی عه‌ره‌بیش وه‌ک: عروبه‌، وطن العربی، قومیة العربیة، امة العربیة، امتی العربیة والاسلامیة، رأی العام العربی ... له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیستم هاتوه‌، مه‌گه‌ر زاراوه‌ی (امة العربیة) که‌ مه‌یک زیاتره‌ له‌ چاره‌کی کوتایی سه‌ده‌ی ١٩ له‌ سه‌ره‌ ده‌ستی (غیب عازوری) هاته‌ کایه‌وه‌ له‌ کتێبیک به‌ ناوی (یقظة امة العربیة).

هه‌ر چه‌نده‌ کوردایه‌تی زاراوه‌یه‌کی تایبه‌ت به‌ کورده‌، به‌لام دیسان پێناسه‌که‌ی به‌نده‌ به‌و مه‌درسه‌یه‌ که‌ پێناسی ده‌کا، به‌لام به‌تێکڕایی له‌ لایهن که‌مایه‌تیه‌ک نه‌بی مانای بیر نه‌ته‌وايه‌تی نه‌داوه‌، هه‌ر بۆ زانیاری جگه‌ له‌ نه‌ته‌وه‌گه‌ری تورک و عه‌ره‌ب، نه‌ته‌وه‌کانی تری ئیسلام له‌ کورد و فارسو عه‌جه‌م و نه‌فغان و چه‌رکه‌سو و نه‌لبان و به‌ره‌رو.. که‌مه‌تر خاوه‌نداری بیر نه‌ته‌وه‌ییان کردوه‌، دوور نیه‌ ئه‌و ده‌مارگیریه‌ په‌یره‌ست بیت به‌ په‌هاو نه‌هریتی به‌ده‌یه‌ست و بیابانی، چونکه‌ هه‌ردووکیان (مسقط رأس) یان بیابانیه‌. هه‌رچه‌نده‌ کورد و به‌ره‌رو و نه‌لبان

<sup>١</sup> تعریفات ببعض المصطلحات -سادة: شخصية القومية



دراوسیتی (عەڕەب و تورک و سەرب) هەرسینکیان بیری نەتەوهییان تیا پەڕێوە کراوە، بەتایبەتی کورد لە نێوان دوان بوو، نەوێش لە کاردانەوه و لاسایی کردنەوه دا هەندێ توندڕەوی تێکەوتڕە لەسەر ناستی فکر، هەر بە فۆنە لە نەهروپا نەو پرسیارە گەڵاڵە بوو: کام لە پێش کامەیه؟ نایین یان نەتەوه، نێر لەنێو عەڕەب و تورکیش نەو پرسیارە سەری هەڵدا و تورکە نەتەوه گەریه‌کان وەلامیان بە نینقلاب لەسەر خەلافەت داو، هەریه‌کە لە ساطع الحصری و ملک فیصل و زۆری تریش باسیان لێوە کرد کە نینتمای عەڕەبی لە پێش یەهودیەت و مەسیحیەت و نیسلامیش بو، بە هەمان شێوە ابراھیم احمد بە شیعەر دەلێ: لە پێش دیانەتا و لە پێش عیسی و موسی و عەد نێمە هەر کوردین و هەر کورد دەبین، ئەوەش زیاتر کاردانەوه‌ی داگیرکاریه‌، جگە لەوانە چەمکی کوردایەتی لەو دەسە مانایه‌کی مەزۆفانە دا:

١- بۆ مەبەستی رزگاری نیشتمانی ئەک رزگاری- نەتەوه‌یی.

٢- هەموو ئەو کەسانە دەگرێتەوه کە لە کوردستان دەژین لە تورک و مەسیحی عەڕەب .. ئەک تەنھا کورد، هەر بۆیەش بۆاری هەموو مەدرەسە جیهانیەکانی فکری و سیاسی هەیه بە ئەستۆی بگرن، هەتا نیسلامیش .. نێر ناسنامە‌ی جەوهەری کوردایەتی زیاتر ئەکەوتێت سەر ئەو مەدرەسە‌یه‌ی کە بە ئەستۆی دەگرێ... ئەگەر بێ مەدرەسەش بوو، ئەوا کوردایەتیەکی ڕەگەزپەرستی لێ دەردەچێ.. کە کەمتر بوو تا نیتسا، بەلام هەلگرانی فیکری ئەو مەدرەسانە بەتایبەتی مارکسی و نیسلامی کەمتر توانیان ئەو دوو چەمکە (کوردایەتی و مەزۆفایەتی) پێک ببەستن بۆیە ماوێه‌کی دوورو درێژ (حزبی شیوعی عێراق) کوردستانی نەبوو، تا (کۆمەڵە‌ی رەنج‌دەرائی کوردستان) لە شوێنێکی نوێدا کۆتایی بەو قەیرانە هێنا، دوا‌یی حزبی شیوعیش بوو کوردستانی، هەروەهاش لە ڕیزی نیسلامیەکانیش هەتا (رابێتە‌ی نیسلامی و دوا‌یش بزووتنەوه‌ی نیسلامی لە کوردستان)، ئەو قەیرانە‌ی کۆتسای پێ هێنا نیتسا (یە کەگرتوی



### ۱- رزگاری - نیشتمانی.

۲- رزگاری-کومه لایه ته...

کہ لہ دوائے زیاتر ہے، دہ کری۔

نەزانینی پێتاسی کوردایەتی لەسەر ئەو بنچینەی سەروو تا نیتستاش نەك نەتەوه گەری عەرەب هەتا هەندێ لە ئیسلامیەکانیش نەیان توانیوه تەبی بگن کە ئەوه (انفصالی) و (تعصب القومی) و... نیە، بەهەمان شیوەش مەدرەسەی شیوعیەت لە دوو لا ناودۆکی ئەو زاراوەیە پی ھەرس نەدەکرا، لە لایەك ھەر بێنە ماکانی ماکسیزم ناخێوتتە بەسیاسی کردنی نەتەواپەتی و نیشتمانی، بۆیەش دەبینین (حشع) زۆر لەو کوردایەتیە مورتاح نەبووه تا ئەو دواپەش لەسەر دیوارەکانی کوردستان وەك دروشمێکی چەپی ھاوچەرخ دەنوسرا: (کوردایەتی شەرمەزاریە)، ئەوێش دەگەرێتەوێ بۆ رایەکی (منصور حکمت) (ناشیۆنالیزم شەرمەزاریە)، لەوێش بۆ مارکسیەتی پەسەن کە دەلێن (بەرژەوێندی کریکاران لە سەرووی ھەموو بەرژەوێندیەکو... نەتەواپەتی دووربویە)، ھەر بۆیەش ئەو نەزمونە (کۆمەڵەی رەنجەدەرانێ کوردستان- کە مارکسی بوو) تەواو سەرکەوتوو نەبوو، چونکە بەشیکی گرنگی لێی جیاپوونەو بەناوای (عێراقچیتی) و دیسان کوردایەتی و کوردستانیان پی بەند نەدەکرا بە مەزۆفایەتی و مەبادیەکانی رزگاری کۆمەڵایەتی.

ئەو زاراۋەي (كوردايەتى) زۆر بەندە بە مېژوويەكى نوڧى سەدەي بېستەم  
زاراۋەي (كوردستان) و كۆمەلنىك سەركردەي وەك (شەيخ عبىداللە، شەيخ  
عبدالسلام، ملا سلېم، شەيخ سەعېد، سەكۆي شەك، شەيخ مەجمۇد، سەيد رەزا،



قازی محمد، ملا مصطفی بارزانی، د. قاسملو، عبدالله ئۆجه‌لان، جلال ئالەبانی،  
 مه‌سه‌ود بارزانی، ..)، هه‌روه‌ها بابەتی تری وه‌ك (كورد له‌ میژوودا، سه‌ره‌له‌دانێ  
 كێشه‌ی كورد، به‌ڕێڕه‌سیاریه‌تیه‌كه‌ی، به‌رده‌وامی مه‌ینه‌تیه‌كه‌ی، حزبه  
 كوردستانیه‌كانیان، چاره‌نووسی، ..)

هه‌روه‌ها نه‌و رووداوانه‌ش:

١- دارمانی خه‌لافه‌ت.

٢- سه‌ركه‌وتنی هاوچه‌په‌مانان.

٣- هاتنی بیری عه‌لمانی سه‌ته‌وه‌گه‌ری.

٤- سایكس پیکو...

به‌لام له‌ پێش نه‌وانه‌و بۆ شه‌وه‌ی له‌و بابەتانه‌ بگه‌ین زاراوه‌ی (كوردستان)  
 ده‌خه‌ینه‌ پێش.







(٤٢)

## Kurdistan کوردستان

نه گهر چي له بنه چه دا زاراو په کی جوگرافیه، له هره یسمرترینی ده بته زاراو په کی کومه لایمتی، به لام لهو سهرده مهی که له لایمن ولاتانی داگیرکاری کوردستانه نو نکولی له بیوونی کوردو کوردستان ده کری، بووینه زاراو په کی سیاسی له نووسینو هژنراوه و بابهمتی سیاسیدا، ههروه له هه مو جیهان فرههنگی داگیرکرو داگیرکراو لیک جیاپه، بگره پیچه وانه ش، له لای داگیرکمر (خه باتی رزگاری- ته خریب و نیرهاپه، کوردایه تی- عه ماله ته، حزایه تی خارج القانونه، شۆرش عصاته، .. به لام لای نمو جاش و خانینو خۆزۆش- صف الوطنیه.. به فرههنگی داگیرکمر (کۆسۆقێ په لای خویان (کۆسۆقێ) په، له لایمن نیسپانیاه دورگی نیخلیایه، له لای مه غریب له یلیایه، له لای بریتانیه کان (کیبک) له لای فرنیه کان (فرنسای نوته)، له لای تورک قوبرسه له لای یونانی کبریا که .. بهو شیوه په له لای نیشمش کوردستانه، له لای داگیرکمر شمال العراق یان جنوب شرقی ترکیا، له لای نیران که متر چونکه نوستانه که به ناوی کوردستانه.

له پرووی یاسایه نو ناوی کوردستان به لگه په کی تری پینگه یشتنی په میوه نندی یاسایی نیوان هه ریم و گهل و ده سلاتی سیاسیه، بۆیه نه و ناوانه ی که گوزارش له ناوی میووی نه تمه که ده کا ناسنامه په کی ناشکراو زه قتری هه لگرتوه لهو ناوانه ی نمو گوزارشته ناکن وهک عراق به غرونه که ناویکی عمره بی نه فارسیه، به مانا په میوه نندی هه ریمی عیراق و گه لی عمره بی و ده سلاتی سیاسیه که ی



بی‌بهنچینه‌یه، پیش نه‌وی له میژوو نه‌و راستیه ده‌که‌وی له خودی نه‌و ناوانه ده‌رده‌که‌وی.

وه‌ک روونه (ستان) به‌زمانی ناری (جینگه) ده‌گریته‌وه، وه‌ک هندستان، پاکستان، قه‌برستان، دارستان، .. به‌پیش هه‌ندی سه‌رچاوه (سات)ی نه‌ورویی که دوا‌ی مانای ده‌وله‌تی وه‌رگرت له‌و ستانه‌هاتوه، له‌ بنه‌چه‌دا کوردستان واته‌ نیشتمانی کورد، به‌لام نیتسا له‌و مانایه‌ فراوانتره، که ده‌گوتری (کوردستانی) ته‌نها کورد ناگریته‌وه، هه‌رچی له‌سهر شه‌و خاکه له‌ کوردو تورکمانو ناشوری و عه‌ره‌بیش ده‌گریته‌وه...

یه‌که‌م جار سولتان سنجاری سه‌لجروقی (سه‌ده‌ی ٥-٦ه‌) له‌ رووی نیداری ناوی له‌ ناوچه‌کانی کرمانشا‌ نا کوردستان، یه‌که‌م جاریش له‌نوسینی فهرمی له‌کتیبی (نزهة القلوب)ی ابن‌المستوفی له‌ سه‌ده‌ی ١٢ه‌اتوه‌وه و سه‌فی کوردستانی به‌ ١٦ه‌ه‌رم به‌ر ده‌وه، که‌چی به‌شیکی تر ده‌لێن له‌پیش نه‌ویش نه‌و ناوه‌ هه‌بووه، به‌لام به‌ر یه‌که‌م جار هه‌رله‌سهر نه‌خشه‌ی ابن‌مستوفیش ١٣٣٩م کوردستان تو‌مارکرا، به‌ر یه‌که‌م جاریش له‌ سه‌رده‌می عوسمانی کوردستان وه‌رچه‌رخا به‌ر ناویکی نیداری و سیاسی و تابووه‌ نیاله‌تیش .

نیه‌ر نیشتمانی کوردان عێراق و کوردستان نیه‌ پێکه‌وه، .. نه‌وه‌ یه‌کیکه له‌ گه‌روگرفته‌کانی نێوان داگیرکه‌رو داگیرکراو.. عێراقیکی سنور ده‌ستکردی سایکس بیکو ١٩١٦ه‌ نابه‌تیه به‌دیلی نیشتمانی، نیه‌ر وشه‌ی لێکه‌راوی (کوردستانی عێراق-کوردستانی نێران..) هه‌له‌یه، هه‌تا کوردستانی خواروو بیان سه‌رروش ته‌واو دروست نیه که جار وایه به‌به‌دیلی نه‌و ناوانه به‌کاری ده‌هێنن، چونکه کوردستانیکی (پارچه‌ پارچه نه‌کراو) زۆر له‌ پیش نه‌وانه به‌ناوو ناوه‌رۆکه‌وه هه‌بووه، میژووی تورکیا زۆر روونه‌و ناویکی (بیده‌ه‌ی نو‌یه، به‌لام ناوی عێراق که‌مێک مشت و مری له‌سهره‌و گوايه کورد و عه‌ره‌ب به‌ هه‌زاران سه‌اله‌ بران له‌و نیشتمانه! نه‌وه‌یان گوته‌اری داگیرکه‌ره‌و.. راسته‌ بران، به‌لام له‌ عێراق هاویه‌ش



نیزو یه نیشتمان نه.. بۆیه لایباییکی راست کردنمودی بۆ ته رخا ده کمین به خیرایی..

۱- له سهرده می خه لافه تی نیسلامی و نیمپراتۆریه کان به گشتی ویلایه ته کان له سهر بنچینه ی نه ته وایه تی نه بووه، زیاتر له سهر بنچینه ی نیداری یان جوگرافی بووه، ههتا له سهرده می مشروویه ی عوسمانیش سهرنج بده ماده ی (۷۱) ی ده ستووری عوسمانی، بۆیه نه ک کوردستان هیچ له نیشتمانیکه ی نه ته وایه تی ویلایه تیکه ی سهر به خۆی نه بووه.. ههر بۆیه ش ههتا له کوردستانیش - که له میلله تانی تر زیاتر سهر به خۆیان هه بووه به تاییه تی له سهرده می خه لافه تی نیسلامی ههتا سه ده ی بیسته میش.. میرنشینه کانی کوردیش له سهر بنچینه ی نه ته وایه تی نه بووه یان خێله کی یان جوگرافی و بنه مائیه ی بووه.

۲- نه ک کوردستان نیستا واتنی بیسی ده کهری زۆریه ی داگیر کهران نه ته وای ره سه نی ناوچه که نه بووینه، به لکو داگیر کراوه کان ره سه ن تر بووینه<sup>۱</sup>، باسک نه ته وای ژیر ده ستی نیسپانیا و به شیکیشی له ده ست فهره نسیه، که چی له هه مر نه وروپا هه تۆویان قۆلته، به هه مان شتیه به ره بریه کان به رام بهر عه ره بو، نه فریقیه کان، تاهیل به کان به رام بهر سه نهاله کان له سریلانکا، هه روا تبت، کشمیر، فه لستین، دانیش توانی ره سه نی هه مردوو نه مریکا و ئوسترالیا، کورسیکیه کان به رام بهر فهره نسا، نیر له ندیه کان به رام بهر نینگلیز، ههتا نه میریاش شارستانیه کی کوتی هه یه که چی تگری له وئ ره سه ن تره ... به هه مان شتیه کوردستان به رام بهر ولاتانی وه ک عیراق و تورکیا...، ناویشی له پیش ناوی عیراق و تورکیا.. هه بووه، به مر شتیه به ناوی کوردستانیش به و مانا نیشتمانی و سیاسیه ی نیستای نه بووه، زیاتر به ناوچه ی سه نه و تراوه، به لām له نه خشه کانی کۆنی نیسلامی و جهانی وه ک: هیرۆدتمس (سه ده ی ۵، ۵ پ ز)

<sup>۱</sup> نه ویش ههر نیشانه به کی ناشرای بی داگیریه جیهانه که له قورنان وه سفی ده کا (إِنَّ الْمُلُوكَ إِذْ دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَّبَ الْفَقُولَ).



و نیرانتۆس (١٩٦ پ ز) .. به میلدا گوزارشیان کردوو، نیین حۆقل (٩٧٧ز) به بلاد الجبال گوزارشی کردوو، ابن مستوفی ( له سەدهی چارده) راسته وخۆ ناوی کوردستانی له سەر نه خشه جیهانیه که ی خۆی تۆمار کرد، کهچی ناوی عێراق و نهوانی تر یان نه هاتوو هه یان له سمرووی به سهره و به س<sup>١</sup>.

٣- خاکی کوردان (یان کوردستان) ههتا سەدهی بیسته ههیش واته ههتا کۆتایی خه لافعتیش پانتایه کی فراوانی هه بوو، نیشتمانیکه له عێراق و تورکیا گهوره تره، هه مر چهنده ناماریکی نوێ و وردی پانتای نیه چهندهی به ره سمی و تراوه زۆر زیاتره، به ییتی فهرهنگی (کوردستانی - گیوی موکریانی) ٤٠٠-٥٠٠ کم<sup>٢</sup>، به ییتی معجم البلدان یاقوت الحموی و ابن بهتوتسه و نه خشه ئیسلامیه کان و تا شهرفنامه و سیاحه تنامه و بهندی (٦٣) ی ریکهوتنی سیفهر .. هاتوو هه یان نهوهی له (محمد امین زهکی بهک- کورد و کوردستان)، ههتا لیژنه ی (ناوێزی ویلایهتی موصل)یش .. له نووسینهکانی (ابن خلدون)یش ناوی (جبل همرین)یش نیست به (جبل الکراد) هاتوو، له شامیش جبل الکراد، حصن الکراد، زۆرن ههروهک (جۆرج حنا)ش ده لێ: بهوونی کوردی لێ به ههتر بهووه و زۆر له ناوهکانی شام کوردین<sup>٣</sup>، بۆیه نهو سنووهی له ههمنێ نه خشه به زیاده رهوی ده رده کهوێ بنجینهی خۆی ههیه، نیین بهتوتسه که له به سهره به رهو شیراز بهرێ کهوتوو له رینگا میوانی خێله کوردهکان بهوه وهک خۆی باسی دهکا، یاقوت الحموی باسی ناکۆکی کورد و چینیککی تر به ناوی (اهل الجامعه) له ناو حیلله دهکا، بۆیه کووفه ناوی عراق العجم بهوه خۆ ههتا کۆتایی سەدهی ١٩ له ناو بهغداش ههست به شوینهواری عه ره بێ نه ده کرا ته نانهت رۆژی یهک شه م پشوو دان بهوه<sup>٤</sup>، نیتر سنووری کوردستان له سمروو ده گه یشته تریک شارارات و به رهو شام و قه راغ و ده ربای ناوه راست،

<sup>١</sup> بۆ زیاتر بروه: ١- نه خشه کۆنهکانی ابن حوقل، نیستخاری .. تا ده گاته نه خشهکانی هه رۆتسه و

به تلیمرس، ب- (أطلس حضارة الاسلامیه) ل ٢٤٥- نه خشه ی نیفریسی- ل ١٧١٧.

<sup>٢</sup> قصه الانسان- جۆرج حنا ل ٩٥.

<sup>٣</sup> بروه: الاسلام والعلمانیة و اثرهما فی نشاة الدولة العراقیة الحدیثة



دههاتمه فرات بمره بهغدا بو نزيك كهنداو له رۆژهه لاييش تانزيك هه مه دان و تهويز، نمو سنوره پان و بهرينه كوردستان بووه ههتا سهرده مي خهلافهت بووه، كه عهلمانيهت و بيري نه تهوهي له جياتي خهلافهتي نيسلامي هات له سهره تاي سهردهي (٢٠)، نجا كوردستان بچوك كرايهوه تا نه وساتهش بهرده هواه ..

٤- له ولاتانهي كيشه نتهوهي ههيه هه مه شو سنوره بهو ناوانه دهستكرد و نرين\*، نيرله ندي سهره ناويكه له سالي ١٩٢٠ بۆ ١٩٢١ به فهرمانتيكي بهري تانيا (٦) ههري مي له نيرله ندهي گه ره جيا كرده وه ناري نا نيرله ندي سهره كه تيايدا زۆرايه تي پرۆتستاني نينگليزي مسۆگه ركرد، .. له سالي ١٩٧٢ ناوي سري لانكاي لي نرا كه جاران زياتر به (سيلان) ناو ده براو سري لانكا به ماناي (زهري دره وشاوه)، (٢٢) سهرده ي زياتره تاهيلييه كان له موي كه چي له سهرده ي بهو سنوره دهستكرد و پابووني نه تهوهي بوونه كه مايه تي، (بۆ زياتر سهرنج بهو نمو ناوانه سالي له بابتهي (نه تهوايه تي) ل ٥٢).

نمو ولاتانهي كه كيشه نتهوهي ههيه وهك نيسرانييل و فله ستين، به ره به رهو جهزانيرو مه غريب، به لقان، كشمير، كۆمهاره كانى سۆقيه ت، .. هتد، زور به مان ناوونيشتهاني خويان ره سن تره له ولاته ي پيتيه وي لكاوون، به هه مان شتيوه نيواني كوردستان و عيراقيش، بۆيه پيتيه وسته كه ميك زياتر له سفر نه سالي عيراق بووه ستين:

\* موسوعة التاريخ الاسلامي - ب ٧، ل ٦٢ دهلي: .. كما يشمل أرض السواد هي التي تسمى العراق والتي تضم جزء الجنوبي من العراق الحالي، وكانت جزء من بلاد الفارس.

\* مختار الصحاح - الرازي: ناوي عيراق فارسية، عهري نيه.

\* ههنديكيان ههري نه لهوانه يۆنان كهله به نهجه دا له ناوي ميري س هاتروه، ههروها نيسيريياش له لايين ههرو دوس نهوانه ي ليترا به ماناي ولا تي دم و جاو سوتاو چونكه يه كم جار كه بيران و ايان زاني نهوه دم و جاويان سوتايه بۆيه نهوه نه دهش .



- (موسوعة المصطلحات العلم والاجتماع والسياسة في الفكر العربي و الاسلامي) هاتروه: له باره‌ی مانای (أرض السواد).. بهو به‌شهی سه‌رووی (جزیره‌ی عمره‌ب) وتراوه (سواد)، چونکه بینیان که له (جزیره) زه‌ویه‌کی سپی به‌یار، بێ دارو دره‌ختو گیا، له‌ده‌ست کيسرا بوو، دوایی ناوی لێ نرا عێراق به مانای زه‌وی راستو بێ دۆلو و بلندایی و شاخ و داخ..
- (الاحكام السلطانية-أبو يعلى الفراء الحنبلي): (سمو عراقا لأستواء أرضيه خلت من جبال تعلوا وأودية تنخفض، والعراق في اعلام العرب هو: الاستواء).
- لسان العرب: به‌مانای شارێ شاهنشاهی‌ه‌كانو ناویکی فارسی ته‌عرب کراوه، جار‌جاریش به‌مانای لیواری ده‌ریا هاتروه.
- المنجد: ده‌لێ بهو زه‌ویه خوییاویه‌ی بێ گژوگیا وتراوه عێراق.
- له نه‌خشه‌ کۆنه‌کانی ئیسلامی (ئه‌لبیرونی، نیدریسی، مسعودی، ..) یان ناوی نه‌نوسراوه‌ یان له سه‌رووی به‌سه‌رو خوارووی کووفه عێراقی عمره‌بی بوو باقیه‌که‌ی تر عێراقی عه‌جه‌می بوو، له‌سه‌ر نه‌خشه‌که‌ دیاری کراوه، (سه‌رنج بده: الاسلام والعلمانية واثروهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة، وه همروه‌ها: اطلس الحضارة الاسلامية).
- له هه‌ندێ سه‌رچاوه‌ی تر وتراوه عراق العری و عێراق العجمی: مه‌به‌ست لێی عراق العری به‌سه‌را بووه‌ عراق العجمی له کووفه‌را تاسه‌روو بۆ پانتایی خاکی فارس بووه. (له سه‌رچاوه‌كان: مختار الصحاح-الرازی، اطلس حضارة الاسلامیة، الملل والنحل، سیاحه‌تنامه، شه‌ره‌فتنامه، لسان العرب، قاموس المحيط، ... ناویکی فارسیه له نه‌راك هاتوه به‌مانای شارێ شای، له‌راستیدا زووبه‌ی هه‌ره‌زوری شاره‌کانی ئیراقیش فارسی بووبه‌ نه‌ه‌ک هه‌ر به‌غداو سامه‌را هه‌تا موسلیش ناوی نه‌سلی نو نه‌رده‌شه‌ره، بابل یش له باغیلی فارسی هاتوه، الحديثة ناوی نودێ بووه<sup>١</sup>).

<sup>١</sup> برواته : الاسلام والعلمانية واثروهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة .



• لهنه خشه کوته کانیش تاسه دهی بیستم که متر ناوی عیراق هاتووو نهو ناوچهیه زیاتر به میژۆبۆتامیا\* هاتووو له نه خشه کانی بیانی، لهنه خشه کانی نیسلا میس نه گهر هاتبیت به بچووکی له نزیك به سره، له هه موان پرون تر لهنه خشه ی ابن الحوقل هاتووو له چوار گۆشه یه کی بچووکی نزیك به سره ناماژده پی کراوه، نه گینا له هه موو نهو نه خشانه ی کتیبیککی وهک (تاریخ العالم DTV-)

تاسه دهی بیستم نینجا ناوی عیراق هاتووو.

بهو شیویه عیراق بهو سنوره ی نیستای که هه رگیز نه گه میشتۆته به غداو هیچ ره سه نه یه تیه کی میژووویی و ئانیی و جوگرافیسی نیه، هیچ بنچینه یه کی نیه بۆ ناسنامه ی هاویه ش، بۆیه ش هه زاران سالو بگره ده یان سالیس نیه کوردو عمره ب گوايه بران تیای... لهو کاته ی عیراق دروست بووه وهک (همکیککی) دێدۆنگ هه ردوو همکه که له نازار دان، ناواش هه ردوو نه ته وه خۆشیان لیک نه دیوه به تاییه تی خه لکی کوردستان رووبه پرووی کۆ کۆژی و ویرانی و جه رگ برپین و کیمیایی و نه نفالو پاکتاوی ره گه زی... بوو ته وه... نه خشه ی ولاته که ی دوو چاری بچووکی بوو نه وه بووه، دوو بران - له به ش کردنا - له به ره هه ره باشه که ی نه وه به نهوان له خوارو هه تا سه ربانی بۆ خۆیان و به شه زۆره که ش که له سه ربانی هه تا ناسنامه ده ده نه کورد!

مام هه ژاریش ده لێ:

به فهرمووده ی نهو له ژینا      هاویه شین له شایی و شینا  
شین بۆ من و شایی بۆ نهو      من نه بی له یم نهو قه لهو

\* هه ندێ سهرچاوه ی کورده ی معزهن ده یان بۆ نهو ده چی که میژۆبۆتامیا له جزیرو بۆتان هاتب، تارا ده یه ک پێ ده چی چونکه نهو ناوه له لایمن یۆتانیه کان بهو ناوچه یان وه نرا، نهوانیش زیاتر لهو ناوچه ی جزیرو بۆتان برون هه لیمته نهو ناوه په یه رهن دی به (بلا ده ماین نههرین) نیه که له له ته مرزاتیس به نارام نههرین هاتووو، به لکو ناوی (هاین نههرین) یش له به نه ده دا به یینی معجم البلدانی یاقوت حمیری له (میان پۆزانی) عه جه می هاتووو .



لەسەر ئەو بنچینه نەتەوێی سەردەست بانگموازی (عێراقی مەزن) و (یەکیێ عێراق) و (ابناء بلد الواحد) .. دەکا

ئەو سنوورە دەستکردە (سایکس-بیکنۆ ١٩١٦)\* نەک هەر جەرگ پرینی کوردە، هەتا نەتەوێ گەریه‌کانی عەرەبیش بەناڕەوایی دەزانن بۆیەک خستەوێی هەموو عەرەب و بە سنووری دەستکردی دەزانن، ئیسلامیە کانیشیان زۆر بە خەست تر، بۆیە لەیەک کاتدا ئینتمای تاک بۆ دوو نیشتمان نابێت، نیشتمانی راستە قینە ی خەلکی کوردستان عێراق نیە، کوردستانە، مادام نیشتمانی لەسەر بنچینە ی فاکتەرە شاقولێه‌کانی بناسرێت، هەرکاتی فاکتەری ناسۆیش بڕووە بنچینە ی پێناسی نیشتمان ئەوا ئەو نیشتمانە وەختیانە بەو مانایە نامێنێت و دەبێتە هەموو جەهان یان وەک زاراوە ی ئیسلامی پێی دەووترێ (دار الإسلام).

### مێژووی گۆرە:

مێژووی سیاسی هیچ نەتەوێه‌ک لەسێ سەدە تێ ناپەڕێ، نیتێ باقی مێژووەکە ی تری نەتەوێی نیە، بۆیە پشکنین و گوێشینێ رووداوە مێژووییەکانی نەتەوێه‌ک بەدوای رەگەزی سیاسی تیایدا زۆر قورپسە، دەتوانرێ ئەو مێژووە لەسەر بنچینە ی جوگرافی زیاتر دیاری بکەرێت، (واتە رووداوەکانی ناوچەکە نەک فلان نەتەو).

بە گشتی لە پێش ئیسلام ئەو مێژوانە زۆر لێلن، نەگەر چی چەند شارستانی و کێانیکی سیاسی لەناوچەکە هەبوو، هەریەکە لە : هێرۆدۆس، سترابۆ زەینەفون.. لە دوا ی ئەوانیش زانایانی ئیسلام باسی کورد زمانیان کردووە.. ئەوێ بەروونی دەرەگەوێ کورد لەسەر ئەو خاکە ی کۆنترین میللەتێکە نەک لەسەر ئاستی ناوچەکە هەتا لە هەموو جیهانیشت..



به پێی سرچاوهیهکی زۆر (مئادهم) له دهوروبهی (هیمالیه) دابه‌زیوه<sup>١</sup>، نه‌وه‌کانی به‌و جیهانه پهرتو بلا‌بووینه، تا تۆفانه‌کی (صروح) دیسان ناده‌میزاد کۆتاییان هاته‌وه، چونکه تۆفانه‌که سهرانسهری جیهانی گرتبۆوه هه‌روه‌ک له کتێبه جیا‌جیا و سه‌ره‌که‌کانی جیهانی کۆن ده‌رده‌که‌وی: قورنانی پیرۆز، نینجیل، مانۆی‌هندی، چیسالپۆکی مه‌کسیکی، کتیبی پیرۆزی هندی سه‌ره‌کانی ئه‌مریکا، پۆیۆل فۆنخ، زهنده‌ناقتستا، .. هه‌ریه‌که له ناوچه‌کهی خۆیان ده‌نگو باسی تۆفانه‌که‌یان له‌یه‌ک کاتدا نه‌قل کردووه<sup>٢</sup>، له‌و باره‌یه‌وه (معجم دیانات و أساطیر العالم) پش ده‌لی: نمو تۆفانه له به‌سه‌رهاته‌کانی یۆنانی کۆن، ئه‌مریکا و هند... باس کراوه له‌یه‌ک سه‌رده‌م، هه‌مووش گیرسانه‌وه‌ی که‌شتیه‌که بۆ (جودی) ده‌گیرنه‌وه. هه‌رچه‌نده به‌شێک له‌وانه د.أحمد سوسه له کتیبی (حضارة العربیة) و إمام عبدالفتاح إمام له (معجم دیانات و أساطیر العالم) و (موسوعة العربیة المیسرة) به‌شێکی تری فهره‌هه‌نگه عه‌لمانیه‌کان ده‌لێن: له ئه‌راوات گیر بووه، راست ترین کتیب (أصديق الحديث) پش ده‌لی: که‌شتیه‌که‌ی

هه‌ر له‌واستیدا معبه‌سته‌کانی سایکس پیکۆ بریتیه له: ١- زامن کردنی به‌لفور ١٩١٧ز ٢- پارچه پارچه کردنی جیهانی نیسلامی ٣- لیتکجیا کردنه‌وه‌ی گهلانی نیسلا ٤- لاواز کردنی توانای ده‌وله‌تو شارستانی نیسلامی ٥- دروست کردنی ده‌وله‌تۆکه‌ی یجوه‌ک یجوه‌ک وه‌ک عیراق سویریا و نیرودن .. تا هه‌روا بێ‌ترانا و نا‌کۆک بێ ٦- هه‌رده‌م جیهانی نیسلامی نا‌ئارام بێت به‌هۆی خسته‌ نه‌ژده‌ستی هه‌ندی له‌گه‌لان بۆ گه‌لی سه‌ر ده‌ست وه‌ک کورد ٧- بۆ نه‌وه‌ی له‌وه‌ی ته‌کنیکشیه‌وه دوا‌که‌وته‌و به‌کاره‌ێنه‌ر بێ نه‌ک به‌هه‌م هه‌ینه‌ر ٨- تا ته‌و ناوچه‌یه دیروکراسی و نا‌زادی به‌خۆوه نه‌بێنی و هه‌ر دیکتاتۆر بێت ٩- له‌هه‌له‌ته ته‌و دابه‌شیه‌ش تۆمانیکی ده‌یه‌ته هۆی له‌ناوچونی فکری دار الاسلام و نه‌وه‌ی نیسلامی .. نه‌یه‌ر هه‌له‌که‌کاننێ رابوردو ١٠- بۆ نه‌وه‌ی ته‌و ده‌سه‌لاتدارانه‌ی له‌ ده‌وله‌تۆکانه پیک دیت ترانا گیانی شۆش و به‌هرگی ریشه کیش بکا ١- بۆ نه‌وه‌ی به‌ خێزایی زال بێ به سه‌ریاندا له‌ کاتی پتووست ...

١ (ابن کثیر) پش له (البدایه‌ النهایه) ناما‌زه‌یه‌کی پێ کردووه، هه‌ریه‌که له ابن العباس و طه‌یرانی ابو النخیم و ابن العساکر به‌ هه‌مان شێوه، به‌ پیتی فهره‌مودش له هند هاته‌ خوارێ، رایه‌کی لاوازش هه‌یه ده‌لی له تایف هاته‌ خوارێ، له (اطلس القران) ده‌لێ. له‌سیلان (سهرنێپ) سه‌ریانکی نیستا هاته‌ خوارێ و ابن به‌توتش په‌که‌م جار زیاری ته‌و مه‌زاره‌یه‌ی کردووه .  
٢ بۆ زیاتر سه‌رنج کتیبی (کۆنترین رووداوه‌کانی می‌ژوو) ته‌له‌کسه‌نده‌ر گه‌ربۆفسکی.



(سوخ) له شاخی (جودی) کوردستانی سروو گیرسایته وه و جارێکی تر مینزوری مرۆفایه تی لهوێ دهستی پێ کردۆتموه بۆ ههموو جیهان، زۆربهی شارو دێیه کانی نزیک (جودی) نازناوی (نوح) پێوهیه، ههتا (شارناخ) پێش گوایه مانای (شاری نوحه) و گۆری (ح.نوح) و خانهوادهی له خوارووی جودی یه له شام، بهو پێی یه کورد کۆنترین میللهتن لهسهر خاکی خۆیان لهو جیهانه و ناویشیان زور بهچرو پێی بهنده به جودی و خودایی .

له دواي نمو رووداوه تهنها مینزوری میللهته بالا دهسته کانی وهك: فارس و رۆم و نیشوری و یۆنانی و .. رونه، باقیه که ی تر زۆر لێله مادام په یوهندی خاك و گهل و دهسلاتی سیاسی بهو جۆره نه بووه، بهلام به مسۆگهری سه رۆکی ههندی دهسلاتی نیمپراتۆریه تی کورد بووینه بهرچه لهك، نهوزانیاریانه دهگه رێنه وه بۆ قوولایی ٤٥٠٠ پ.ز، له (لولو، گوئی، ماد، کاردۆخی، کاردوو، ..) ههتا لهناو فارس و دوايش عه رب، به پێی ههندی سه رچاوه و ناوه رۆکی شه و نامه یه ی له لایهن (نێژدانی پێنجهم) بۆ دامه زڕینه ری نیمپراتۆریه تی ساسانیه کان (نارده شیر) چوه ده رده کهوێ بهرچه لهك کورد بووه، زۆربه ی سه ره تای شارس تانیانه کانی له به چه دا درێژکراوه ی په یامیکی ناسمانی بووه، پاش نیسلا میش ههتا ده وله تی نه یوبی و مه رنیشینه کانی کوردیش و تا راپه رینه کانی سه ره تای سه ده ی بیسته میش به ناوی نه ته وایه تی و کورد و کوردستان نه بووه، وهك هه موو میلله تانی تر قوژاغه که ی وایوه، په یوهندی سیاسی و یاسایی نه بووه له نێوان هه ریم (نیشتمان) و گهل (نه ته وه) و ده سه لاتی سیاسی وهك نیستا، پێ ناسی کۆن و ناوه راست و نیستا و داهاتوری نیشتمان و نه ته وه ش گۆراوه، جاران به نه ماله نه ته وه بوو، دێیه که ش نیشتمان، ئینجا بۆ هۆزه که و ده فعه که به "هۆیه" ناوه ده کراوه وهك چۆن عه رب ناوی ناوه (دیره)، نیستاش نه ته وه و نیشتمان له په یوهندی راسته و خۆدان که ده سه لاتی سیاسی له سه ر دروست ده بی،



له عموله مه شدا رهنگه (زه مین) هه موو نیشتمان بیت، یا خود (دار الإسلام، دار الاشتراکیه، دار اللیرالیه، ..).

واته نیشتمان له سنوری جوگرافی ده ده چۆ و ده بێته مه درسه و نیشتمای مه دره سی، جاریکی تریش بگه پێتموه سر ده ستوری نیسلام و نیشتمانی نیسلامی بپێتموه بنچینه ی نیشتمای نیشتمانی.. نه وه ی زۆر روونه له پیش نیسلام، نمو کوردستانه که موبوه نیوان رۆم و فارس هه ر جاره ی په کێکیان داگیری ده کردو سه رانه ی زۆرو نازارو سوغرو بێگاری.. زۆریان لی ده کرا.

له رووی کۆمه لایه تیشه وه هه ردوو رێبازی (مازده ک) و (مانی) یان له نێو بلاو کرابۆوه، چۆره دیو کراسی و لیبرالیه کی کۆمه لایه تی و جنسی وابوو که س خاوه نی کچ و خێزانی خۆی نه بوو، مافی شعی په که م (diving right at the king) بۆ میرو و دکیله کانی داگیر که م برو، خه لکی کوردستان له مپه پری باری نابووری و کۆمه لایه تی و سیاسی خراپ دابوو، په رۆشی رزگار که مێک بسون، بۆیه هه ر ناوبانگی نیسلام و دادگه مریه که میان بیست، له هه نگاویکی ده گمه نی میللهمانی تر، له لایه ن ژیره کانی کورد هه ر له سالی (۱۶-۱۷) ی کۆچی (گابانی کوردی) به نوێنه ر چوه سه ردانی پێغه مبه سه و په یوه ندی به نیسلام کردو رێکخستنه کانی به نه یینی له کوردستان بلاو کرایه وه، هه ر بۆیه ش له جه نگه کانی نیسلام له کوردستان (که له راستیدا ده که جه نگی سوریای نیسلام دژی داگیر که مانی کوردستان)، به پیتی به لگه نامه ی راست هۆی تیشکانی رۆسته م و له شکر ی فارس به په کجاری ده ده گه پێتموه بوتمه یار معتبه مه زنه ی هێزه کانی (دێلم) ی کورد دایه پال له شکر ی نیسلام له شه ری قادیسه له دژی نمو هه موو زولم و زۆریه ی فارس که له دوا ی شکستی میدییه کانه وه ده کرا<sup>۱</sup>، نێتر نه ک به رگری نه کرا،

<sup>۱</sup> بلا زیانر به روانه : ۱- شه ره فنامه ۲- اعجا د الاکرا د - سرۆژه لاتناس ماسیان ده لێم بۆیه دیلم وای به توندی له سویای فارسی دار لایه نگری سویای نیسلامی گرت له قۆلگی میدییه کانی با په رانیان که به ده ستی فارس تیک روخا، به لام واپێتانبی چونکه نمو رودا وه ی میدییه کان ۶ سه ده پیش نمو جه نکه



به لکو پیشوازی لیکرا، چونکه تهو سوپایه عمره ب ته بوون زیاتر سوپای (همرابو - سوپایه کهی دیلم له بهر نازایی ناوی لیترا بوو همرا) له ههندی شوین ده بووه راپهرین دژی هیزه داگیر کهره کان که بهرگری سوپای نیسلامیان ده کرد و هک ناوچهی شاره زور، نینجا په کسهر والی ناوچه کورده کان (والی حمران و والی جهله و لا ..) لهو همراهه نهو کوردانه داتران، بژیه نهو شوینه وارانیه به ناوی ناو دارانی نه سحابیه عمره ب له کوردستان گوايه له جهنگ شهید بووین، رهنگه بئ بناغه بن .

(تۆماس بو) ده لئ: شهزکی و شایه نی باس نه کرا له کوردستان، به پیچموانه وه به خیرایی شارستانی و زانیاری بلاو بژوهو شه خسیه تی کوردیش به هیزتر بژوه، دهسه لاتیکی زۆریشیان پهیدا کرد<sup>١</sup>. (سیر مارک سایکس) یش ده لئ: کورد به ناسانی نیسلامیان و هرگرت، له کتیبی (کوردو کوردستان - محمد امین زه کی به گ) یش ده لئ: له شانزه مین سالی هیزیدا ته ماسیان له گه ل نیسلام کرد، له (روح المعانی) ناوی نهو هاوه له کوردانه ی تیا دایه.

چونکه نیسلام هیزکی (وهک نیمپراتۆریه کانی تر) داگیر کهر و خترو بیتر خۆر نه بوو، په لکو خاوهن بهرنامه یه کی هه مه لایه نی ژیان بووه، چرایه کی پووناک لهو تاریکستانه بوو، مه به ستیشی گه یاندنی نهو بهرنامه بوو تا هه رکه سه حوکمی خۆی بکات، بژیه کوردیش له دوا ی نیسلام بوونیان بوونه خاوه نی خۆیان، نه گینا له دروستکردنی ده ولته تی نیسلامی ته نیا (٢٠٠٠) مسو لمانیک هه بوو، به شیی هه موو دنیای چۆن کرد.

له تهقه لایه کی زانستیانه وای پیده چئ له لایم هه ندئ بالی عه لمانی تووندیشه وه بیت، یان به یه تی هه ندئ سه رچاوه به هاو به شیی له گه ل (د. سعید) نهو

جهنگه بووه، بژیه زیاتر به لای نهو ده چی که دیلمو جهنگا وهره کان سهر به ریکخته کانی

نیسلام بووین له ریی گابان .

١ تاریخ الاکراد - توماس بو، ل ١٨٨٨.

٢ هه مان سه رچاوه، ل ١٨٩٩.



کەسێ که نایینی مەسیحی هەلبژاردو بەرنامە (تەبشیری) لە (مۆناکۆ) و (رادییۆ پیرۆز بە زمانی کوردی) هەبوو لە ئەسڵدا خەلکی سنە، .. ئەوانە پێستێکی نووسراویان گوايه لە ناوچە هەورامان دۆزیتەوه تیايدا باس لە زۆلم و زۆری سوپای ئیسلام دەکا (لە کۆتایی ئەو بابەتە دەقی نووسینە که تۆمارکراوه لە گەڵ تێبینیه کانی شارەزایان..).

باشترین بەلگەى خۆشەویستی خەلکی کوردستان بۆ ئەو بەرنامەییە ئیسلام نەوێه:

١- یە کەسەر ناوی منالەکانیان لەو سەردەمی تا ئێستاش هەموو بۆوه (عمەد، علی، عمر..)، که چى بەدەگەنیش ناوی (یەزەدەجور) یان (هەرقەل) وەك ئێستاش نیە بەناوی (ئەتاتورك)، (صدام)، (بەهەلەوی)، (لەینێ)، (بۆش)، ..

٢- لە کوردستان بەپێچەوانەى جەزیری عەرەب دیاردەى هەلگەرانەوه نە لەکاتی بەهیزی نە لە کاتی بێ هیزی ئیسلام رووی نەدا.

٣- ئەو هەموو سەرکەردە و والی و هونەرمەند و رەوشەبیری لێ پەیدا بوو.

٤- تا ئێستاش هەم کەلتووڕ و نەریت و ئەخلاق و عەقیدەى ئیسلامی لە هەموو کەلتووڕ و فەرەهەنگە کانی جیهانی و عەقیدە کانی سۆشیالیستی و شیوعی و لیبرال دیموکراسی بەهێزترە.

٤- ئەنەمانە لەدوا ساتی هەلۆشاندنەوهى خەلافەت، کورد شۆڕشی دژی ئەو هەنگاوه کرد و داواى گەڕانەوهى خەلافەتى کرد، واتە خێری لێ بینیبوو بۆیه هەریە که لە شیخ عبد السلام و ملا سلیم و شیخ سعیدی نووسی و شیخ سعیدی پیران و هەتا ئیحسان پاشاش ئەو داواپەى کرد .

بەو شێوەیه کورد میژووی راستەقینەى بۆ دروست بووه، سەرەرای بەدکاری هەندێ خەلیفە و والی و سولتانەکان، بەلام کورد شەخسیەت و دەسەلاتێکی زۆری پەیدا کرد لە بواری سیاسى و ئابووری و کۆمەڵایەتی و زانستی و هونەری و



سەربازی و شارستانی و هەتا سایکۆلۆژی و تەندروستی، تانەوار دەیه بۆ یەکەم جار سەرکردایەتی جیهانی کرا لە دەوڵەتی نەییوی هەرۆک شارەزایانی میژوو ناسانی کوردیش هەمان بۆچوونیان هەیه، تۆماس بوا دەلێ: بە درێژایی خەلافەتی نیسلام (جگە لە هەندێ دۆخی تاییەت نەبێت) سەربەخۆیەکی بێ وێنەیان هەبوو.<sup>١</sup> بەشی زۆری میژووی کورد بە رێکەوتن بوو هەرۆک: هاتنی سوپای نیسلام بەهۆی رێکەوتنی کابان و پەیا مەبەر دوا بێ لە گەڵ مەموونی کوریدا، دوا بێ لە گەڵ دێلم، لە سەردەمی نەمەوی و عەباسی لە بارودوختیکی باش نەبووینە هەرۆک زۆریە میللەتانی مسوڵمان بە تاییەتی بێ مائەمی پێغمبەر ﷺ لە دۆختیکی تەنگەباری بووینە، سەرەرای ئەوەش بە پیتی (الملل والنحل والاعراق) و زۆر سەرچاوەی تر، جگە لە هەندێک دۆخ نەبێ نە گینا کورد سەربەخۆی تەواو بوو.

لە سەردەمی عوسمانلیش بە هۆی رێکەوتنی شینگ نیدیسی بە دلیسی و سولتان سەلیمی یەکەم لە گەڵ ٢٣ مێرنشینی کورد لە سالی ١٥١٤، پێک هاتبوو لە (٥) مادە تیایدا هەردوولا یار مەتی یە کتر بە دهن لە کاتی پێویست، بە رێکەوتن کوردستان لە شەر لادراو، بوو هۆی دروست بوونی سیستەمی ویلایات و لامەرکەزیش و وەرچەر خانی سەلتەنەتی عوسمانی بۆ خەلافەت، چونکە ئەو رێکەوتنە بوو هۆی داگیر کردنی ولاتانی عەرەبی و وەرگرتنی بە یەعەتی خەلافەت لە (مەتووەکیل) لە میسر.

ئەو دۆخە بەردەوام بوو هەتا کۆتایی خەلافەتی نیسلام لە سەرەتای سەدەی بیستەم، کە کۆمەڵێک گۆرانکاری تریشی لە گەڵ بوو، هاتن و سەرەلدانێ عەلمانیەت و پیری نەتەوایی، کۆتایی وەرچەر خانی شیمپرا تۆریەکان بۆ دەوڵەتی نەتەوایی... لەوێشرا مەینەتی کوردی وەک مەینەتی نەتەوایەتی دروست بوو... نێر بەردەوام دەبین لە باسی میژووی کورد لەو مەینەتیە وەو هەم وەک زنجیری چەمکەکانیش.

<sup>١</sup> تۆماس بوا: تارخ الکراه. هەرۆها پروانە الملل والنحل والاعراق.



**دهقی نووسراوی سەر پێستەکه:**

له سەرچاوهی نا په‌سمی ده‌ست که‌وتوو:

هورمزگان پهمان ناتران کوژان

ریشان شاردوه گموره گموره‌کان

زۆر کار ئاره‌ب کرده نده خاپوور

گتاو پالمی هه‌تا شاره‌زور

شه‌زو که‌نیکانو دیل بشینا

مەرد نازا ته‌لی ده‌رووی هه‌ینرا

گویه نه‌وه بوو له‌سەر نه‌و پێسته نووسراووه‌نه‌و پێسته‌یه وه‌ک باسی ده‌که‌مین

نیستا که‌بیشه‌ته‌ مۆزه‌خانه‌ی به‌ریتانیا، وا تێ بینی ده‌کری:

١- به‌پێی پسی‌زانی زمانه‌وانی زۆر وشه‌ی نویی تیا‌دا‌یه... بۆیه به‌ ده‌ست‌کرد

ده‌چیت وه‌ک نه‌و رووداوه‌ی (انسان پل‌تداون)، که‌ ویستیان هه‌ندی نیسک وا ته‌زویر

بکه‌ن له‌گه‌ل (تیۆری په‌ره‌سه‌ندنی- داروینی) به‌گونجی...

٢- هه‌مان نه‌و به‌ندانه به‌ش به‌ش له‌ شینی ژنانی ده‌رسیم هه‌یه، لی‌ره هه‌ندی

ناوی تری (ئاره‌ب)، (شاره‌زور).. زیاده‌کراوه... بۆ زیاتر سه‌رنج بده کتییی د.نوری

ده‌رسیمی (ده‌رسیم له‌ می‌ژووی کوردستان)- ده‌قی هه‌له‌سته‌که به‌لاتینی له‌

لا‌په‌ره (٤١) هه‌یه.







( ٤٤ )

## Kurdish Calamity      مەهینەتی کورد

نەو زاراوەش بە وشە تاییەتە بە کورد، بەلام بە ناوەڕۆک زاراوەیەکی جیهانیە، مەبەست لێی چەوساندنەوی نەتەوێیە، هەلبەتە لە پێش تریش لە قوڵایی میژوو چەوساندووە هەبوو وەک چەوساندووی : چینیایەتی، کۆمەلایەتی، نایینی، خێڵەکی، رەگەزی، دەسلالت و بێ دەسلالتی، بەهیزی و بێ هیزی، ..تاد، بەلام میللەتیک میللەتیک تر بچەوسێتێتووە و خاکی ولاتی لێ داگیر بکاو بە پێی دەستور و یاسای رێکخراو نەتەوێ سەردەست و بێ دەست دروست بێت نەوێیان نوێ یە... هەلبەتە پرۆسەی هەڵمەت و داگیرکاری و پەلاماری ئیمپراتۆری و هەتا میرنشین و خێڵەکیانەش زۆریە پانتای میژوو پەر دەکاتووە، بەلام دیاردەی چەوساندووی نەتەوایەتی لەگەڵ نەبوو وەک لەو (٢) سەدەیە دوازی جیهانی و بەنسەت کوردیش لەو سەدەی دوازی، .. بۆیە رستە گواپە کورد هەزاران سالە دەچەوسێتووە... هەلەپە، کە لە لایەن نەتەوگەرێ و عەلانیەکان بێ زانیاری دەگوێتری... نەگەر عاتیفی و هەلجوانانەش بێت راستەوخۆ لە خزمەتی داگیرکەر دەبێت... مانای وادەدا نەو دۆخی داگیر و داوەشکردنی کوردستان نوێ و شاز نیو داگیرکەران بێ تاوان دەکەن بەخۆراپی! هەروەک سەرۆکی فرەنسی وێ خۆ نیعە لە مەهینەتی کورد بمر پرسیار نین، بەلکو میژوو بەرپرسیارە، .. نەخێر هەروەک نێستا زۆریە میللەتانی جیهان رۆژی رزگاری و جەژنی نیشتمانیان هەبە، ناواش رۆژ و سالی داگیرکراویان هەبە..



جا بابزاین نهو میژووهی مەبنەتی کورد لەکەیهوه بووه، دەست نیشان کردنی زۆر چەمکی بنه‌په‌تی سیاسی و کۆمه‌ڵایه‌تی و نه‌تەوه‌یه‌ش ده‌گۆڕی و راستی ده‌کاتهوه.

نه‌گەر به‌ووردی سەرنج به‌دەینه‌ سه‌تره‌ی نینه‌قلابه‌کە ی ۱۹۰۸ بۆ ریکه‌وتنی نه‌تینی (سایکس - بیکۆ ۱۹۱۶) ی لێ به‌سترا هه‌تا سالی ۱۹۲۴ از که خه‌لافه‌تی ئیسلامی تبادا رووخا، مه‌ودایه‌کی پر له‌ رووداو وهرچه‌رخانی گرنه‌گه‌ بۆ هه‌ر که‌سیک که ده‌یه‌ویی له‌ بنه‌چه‌ و سه‌رچاوه‌ و زه‌مان زه‌مینه‌ی "مه‌بنه‌تی کورد" بگات، که‌وتۆته‌ نه‌و نیوانه‌.. که‌ باری کورد له‌رووی چۆنایه‌تی و سیاسی و کۆمه‌ڵایه‌تی و شه‌خسیه‌تی مه‌عنه‌وی و ده‌سه‌لات و نه‌تەوایه‌تیش، پیش و پاشی نه‌و فه‌تره‌یه‌ له‌ جه‌وه‌ره‌دا لێک جیایه‌.. نه‌وه‌ش هه‌ر هه‌مان مانای نه‌دریسی باری کورده‌ له‌ پیش و پاش خه‌لافه‌ت، بۆیه‌ نه‌و به‌راورده‌ به‌ وردتر شه‌و رۆژه‌مان بۆ دیاری ده‌کا که‌ کورد تیای که‌وتوه‌..

### باری کورده‌ له‌ پیش و پاش خه‌لافه‌ت:

یان هه‌مان مانای نه‌وه‌یه‌ باری کورد له‌ سه‌رده‌می خه‌لافه‌ت و له‌ سه‌رده‌می عه‌لمانیه‌ت، به‌ به‌راوردێک زیاتر شه‌و لایه‌نه‌ به‌ریرسه‌کانی شه‌و مه‌بنه‌تیه‌ ده‌رده‌که‌وی:

۱- به‌دیه‌ژایی سه‌رده‌می خه‌لافه‌ت کوردستان سه‌ریه‌خۆ بووه، جگه‌ له‌ هه‌ندێ دۆخ، که‌ به‌هۆی په‌نانه‌ی هه‌ندێ لایه‌نی دژ به‌یه‌ک له‌ ده‌سه‌لاتی به‌لا‌ی خه‌لیفه‌ ده‌بووه‌ هۆی تێوه‌گلانی کورد، هه‌لبه‌ته‌ نه‌وه‌ش مانای شه‌و نیه‌ حوکمی خه‌لیفه‌ سولتانه‌کان زێترین و دادگه‌ری ئیسلامی راسته‌قینه‌ بوویته‌، نه‌خێر.. سته‌م و نازاریان هه‌بووه‌ به‌لام بۆ گشتی بووه، شێوازی سته‌می نه‌تەوایه‌تی و ده‌سه‌لاتی نه‌تەوایه‌تی نه‌بووه، عه‌ره‌ب به‌سه‌ر کورد یان تورک به‌سه‌ر چه‌رکه‌س و عه‌ره‌ب، .. یان کورد به‌سه‌ر عه‌ره‌ب و تورک و.. هه‌ند.



بۆیه (د.س.شاذلی) راست دەکات دەلی: (فقد إكتفى معظم خلفاء في دولتين الاموية والعباسية بتبعية الولاء من قبائل الكردية دون ممارسة حكم المباشر عليهم من دمشق و بغداد)؛ کەواتە تەواوو راستە (د.نوری دەرسیمی) کە دەلی هەتا سالی (١٩٣٦ز) کاتی ئەمانیەتی تورکیا دەسلاتیان گرتە دەست ننجای بۆ یەکەم جار بەدرێژیایی میژووی خەلافەتی ئیسلامی سوپای یتەگەنە هاتە دەرسیم، نیتەر بوو سەربازگی داگیرکەر و مەیدانی کوشت و کوشتار و قێکردن تا نیتاش. کەواتە هەموو بەلگەنامەکانی میژوویی کە میژووی جولانمەوی رێزگاری نیشتمانی کوردستان بۆ سەرەتای سەدەی (٢٠) دەگێژیتەوه هەماهەنگە لەگەڵ نەو راستیە، قوولترین میژوو لە لایەن (بەلگەنامەکانی کورد لە بەریتانیا) دەگێژیتەوه بۆ سالی ١٩٠٨ز، هەشە بۆ پەیمانی سایکس بیکۆ-١٩١٦، بەشیکێ تر بۆ شۆرشێ نۆکتۆبەر ١٩١٧ کە تیایدا نەو پەیمانە (سایکس بیکۆ)ش ناشکرا کرد، بەشیکێ تر بۆ سالی ١٩٢٤ و دەقاو دەق بۆ نەو رۆژی کە خەلافەت لە ١٩٢٤/٣/٣ هەلۆهشایمەوه دەسلاتی ئەمانی هاتە جێی. هەر هەلەتە سیاسی و فەرەهەنگی و کەلتوری و سەربازیی کرێمەر کورد، بەشیکێ تریش پێیان وایە لەگەڵ سەریەخۆیی نەتەوه سەردەستەکانی کوردی تیادا هاروبەشەمەینەتی کورد دروست بوو کە دەکاتە سەرەتای سەدەی بیستەم.

٢- بە درێژیایی خەلافەت بەپێی سیستەمی سیاسی سەردەم دەسلاتی کورد هەرلە دەست خۆیان بوو، مێرەشێن و نیمچە نیمچە ئۆتۆریەتیان هەبوو، هەر لە شەدادی و مەروانی (لەسەردەمی عەباسی) تا دەگاتە سەردەمی عوسمانلی دادگا و نیدارە و هەتا سکەیی دراویشیان هەبوو، بەزۆری شەریعەتی ئیسلامیشیان پەمیرەو دەکرد، بەلام لەدوای خەلافەت و لەسەردەمی ئەمانیەت کوردستان دابەش و

<sup>١</sup> ملل و النحل و الاعراق لـ ٢١٨.

<sup>٢</sup> میژووی دەرسیم - د. نوری دەرسیمی.



داگیرکراوه، نەك میرنشین بەلکو نەگەر رێکخراویکیش هەبووینت دەبی له کەلێنە شاخەکان بێتو کیمیای و ئاگرو ئاسنی تێ گێراوه.

۳- لەسەردەمی خەلافەت هەتا دوا سولتانیش دەسەلاتیکی زۆریشیان له خودی دەولەتی خەلافەت هەبووه، بۆ ماوهی سەدەیهك دەسەلاتی وەرگرتووه، ئنجای پایەیی سیاسی بەرزیشیان هەبووه، هەر له کۆتایی خەلافەت سەرۆکی مجلس اعیان (شیخ عبدالقادر) و سید تەهاش، سەرۆکی نەجمەنی شواری دەولەت بووه، بە هەزاران نمونی تر، سەفیر و وزیر کورد بووه، (شیخ الإسلام) سەرۆک وەزیرانی چەرکەسو کورد و عەرەب و.. لەسەر بنچینەی کەفانەت و جارجاریش لەسەر بنچینەی وەلاتی شەخسی، بەلām لەسەر بنچینەی وەلاتی نەتەویی نەبووه، سەرباری سەرکۆردە سەربازی و.. زاناو پێشەوای ئاینی و زانستی تر.. لەو کوردستانە.. تا ئێوە رادەیه زۆریه والیه کانی شام و میصرو شیتانی تریش کورد بووینە، تا ئێستاش خانەوادەکانیان لەو وڵاتانە وەك چرایهکی رووناك ماوان، هەرۆك (تۆماس بوا) دەلی: دەسەلاتی کورد له دواي نیسلام بوونیان ئەوەندە پتەو بوو و زیادی کرد دەسەلاتیان دەگەشتە دەرەوێش<sup>۱</sup>، هەرۆها له (مللو النحل و الاعراق) هاتووه: (وقد ترك سلاطين ال عثمان الشيوخ القبائل الكردية قدرا واسعا من الحرية في إدارة شؤونهم الداخلية و اعفوه من الضرائب من مقابل تكوين ميليشيات تحرس حدودهم...)<sup>۲</sup>.

بەلām لەسەردەمی عەلمانیەت له تێکڕای بەرهکان کورد زەرەری کردووه بە پاشیان خستووه و هاوولاتی نەك پله دوو، بەلکو جار وایه وەك پێشۆله حساب کراوه.

۴- دەسەلات و (نفوز)ی کورد لەبارە هەرە خراپەکانی خەلافەتیش هەر زۆر بووه، باشترین نمونه.. له کۆنگرەیی (بەرلین) و رێکەوتنامەیی (سان ستیفانو)

<sup>۱</sup> تۆماس بوا: تاریخ الاکراه ۱۸۸۸.

<sup>۲</sup> مللو النحل و الاعراق، ۲۱۸.



رۆژئاوا پشتهی (نەرمەنیان) گرتو داوایان لە خەلافەت کرد کە سەربەخۆیی و مافیان بدات، کەچی ئەرمنەکان داوایان لەسەرانی کۆنگرە کرد کە تەنھا داوا لە سەلتەنەت نەکەن، داوا لە سەرکردە کوردەکانیش بکەن کە قایل بن نەگینا سەلتەنەت بە تەنھا بێ کورد ناتوانن مافمان پێ بدات، هەرۆک لە بەندەکانی (۱۶، ۶۱) ئەم رێکەوتنە وا هاتوو، سەرنج بدە لەسەردەمی خەلافەت خەلکی تر داوای مافی خۆی لە کورد کردوو، لە داوی خەلافەتو لەسەردەمی عەلانیەت هەر کوردە نەک مافی زمانیشی لێ قەدەغە کراوە کە تەیر و گیان لەبەرش بە زمانی خۆی قسە دەکەن، هەر کورد داوای کەمترین مافی خۆی دەکا و چۆی پێ کراوە.

۵- هەموو ئەو دیاردانەی تەتریک، تەغریب، چەوسانەوی نەتەوەیی، زیندانی سیاسی نەتەوەیی، کۆکوژی، پاکتاوی رەگەزی، دابەشی کوردستان، بەیاسایی کردنی نیشتمانیکێ تر... هەموو ئەو دیاردانە بۆ یەکەم جار لەسەردەمی عەلانیەت لە داوی سالانی ۱۹۲۰ دەستی پێ کردوو و بەرەبەرە لەگەڵ تەوێخ بوونی عەلانیەت مەینەتی کوردیش خەست تریوو، بە پێی (توماس بوا-تاریخ الاکرد) 'یەکەم جار (انور پاشا) تەتریکێ کردوو، یەکەم مێژووی کۆکوژی دەگەریتەو بۆ (مصطفی کمال) کاتی لە خەریوت گازی ژەهراویشی بەکارهێنا بەپێی رۆژنامەی (wr-aglu) ۳۸۴: ۱۳/۹/۱۹، یەکەم نەخشەش کە کەکووکی لە کوردستان جیا کردوو نەخشەی سایکس-پیکۆ ۱۹۱۶ بوو، یەکەم تەقەلای تەغریبیش ئینگلیز کردی لە کێشەی ویلایەتی موسل لە داوی ۱۹۲۳.

۱- تاریخ الاکرد- توماس بوا ۱۹۳۱.



## مەهینەتی و... سالیادی:

مەبەست لێره دەست نیشانی ئەو زەمان و زەمینەیه که کورد وەک نەتەوێ مەهینەتی چەوسانەوێکە دەستی پێ کردووە، بریتیشە لە هینزۆوی بزوتنەوێ رزگاری خوازی کورد، ریشە زاراوەی کوردایەتیشە، .. نەوێ زۆر بەدلتیایەوێ هەلەیه نەوێه که دابەشی کوردستان و مەهینەتی کورد بگێرنەوێ بۆ جەنگی چالانێزانی ١٥١٤ز.. لە گەڵ هیچ پێوانەیهکی مێژوویی و نەتەوێ ناگونجی بۆیهش (تۆماس بوا) دەلێ هەر لەدوای ١٥١٤ز مێر نشین و دەسلاتی کورد زۆر تۆکمە بوو لە نێداری و فەرھەنگ و هەتا سکی دراویشیان هەبوو<sup>١</sup>.

هەلبەتە لە نێوان باری چاکی کورد (نسبەن) لەسەردەمی خەلافەتی نەسلا و تێک چوونی ئەو بارە حەقەن پرودا و وەرچەر خانی دیاری کرا و هەیه، دەبی (خالی وەرگەر) بوی لە ژبانی ئەو کوردستانە.. نەوێ تێبینی دەکرێت وەک توێژینەوێکی زانستی و واقعی نەک سیاسی و فکری، وا دەر دەر کەوێ لە گەڵ هەنگاوێکی جێگیر بونی عەلانیەت (بەهەموو بالەکانی چەپی و سۆشیالیستی و نەتەوێ و لیبرال دیموکراسیەو.. و دەرگاکی وەک بیروباوەر و حزبی نیتەحاد و الترقی و دەستور (مەشرووتیەت) و پەرلەمان (مەبعوسان) و ریکخراوە مەدەنی و هەتا گۆرانی پادشایی بۆ کۆماریش لە زبانی کێشە کورد بسو، بۆیه بەشێک مەهینەتی کوردی راستەقینە لەبەشی خوارو بە وەرگەرانی لە پادشایی بۆ کۆماری لە ١٤ی تەموز ١٩٥٨ دەزان، هەر چەندە لە گەڵ دروست بونی عێراق لە ١٩٢١ سازدراو، بۆیه یەکی لە هەلە ستراتیژیەکانی سەرکردایەتی عەلانیەتی کورد لەسەرەتا تا کۆتایی ئەوێ، پێشوازیان لە هەموو ئەو هەنگاوانەمی تەقەلا دەستورێکە مەدحت پاشا لە ناوەراستی سەدەی ١٩، حزبی نیتەحاد و الترقی سالی ١٨٨٩، دروستکردنی کۆماری عەلانیەتی تورکی لە ١٩٢٢ و هەلەشەوێ

<sup>١</sup> تازیخ الاکرد- تۆماس بوا ١٩٣١.



خەلافەت لە ١٩٢٤، لە دواییدا گۆڕینی شورا بۆ (مجلس وطنی)، گۆڕینی عەقیدە و نینتمای نێسلاسی بۆ بیری نەتەوویی و نینتاکەسی، .. نەگەرچی (مەلا مصطفی بارزانی) سەرکەوتەکی عەلمانی نەبوو، بەلام لە ژێر کاریگەری عەلمانیەت و بارودۆخی ئەوکاتی و دووڕە وڵاتی و دەرە-کەوی دڵخۆش بوو بە شۆڕشی ١٩٥٨ قەرز، کە ئەوەش بە شیکە لەو هەڵەبەیی پێشو باس کرا، چونکە هەموو هەنگاوێکی عەلمانیەت بریتیە لە زیاتر جێگیر بوونی شەریعەتی (ئەو وڵاتانەی کە لە (سایکس بیکۆ) ١٩١٦ دامەزرتان، ئەوەش بۆ دوو دلی لە زبانی ستراتیجی کوردە، ئەو توێژینەوێ (شەرم ناکا) نەگەر راستی بڵێن هەر هەنگاوێکی نیجابی بۆ عێراق (یان هەر داگیرکردنێکی تر) (نەک گەلی عێراق) ئەو نۆتۆماتیکێن هەنگاوی سەلبیە بۆ کوردایەتی، ئەو یاسای پۆلانی (چارە) خۆنۆسی کوردستانە)، کەواتە زۆر روونە لە گەڵ دروست بوونی دەوڵەتی نەتەوویی بۆ تورک و عەرەب و .. مەینەتی کورد دروست بوو، ئەوەش هەنگاو بە هەنگاو لە دژی خەلافەت دەستی پێکردوو بە زبانی قورسی کوردیش کۆتایی هاتوو بەو شێوەیە:

١- هاتنی دەستور لەق کردنی شەریعەتی نێسلاسی لە کۆتایی سەدەی ١٩ و دروست بوونی لە (١٨٧٦ز).

٢- هاتنی بیری عەلمانی نەتەوویی لە سەرەتای سەدەی ١٩ دەست پێ دەکا و پەیدا بوونی شەخسیاتی وەک (نەنوەر پاشا، جمال پاشا، طلعت پاشا) کە سێ ناوەندی دەوڵەتی عوسمانی گرتبوو و هەزارەتەکانی (دەرەو، ناو، بەرگری)، تا گەشتە راددەی لادانی عبدالحمید لە ١٩٠٩ بە راشکاوێتر هاتنە مەیدان.

٣- پەیدا بوونی اتحاد و الترقی لە ١٨٩٩ز .. لە سالی ١٩٠٨ز نینقلابیان کرد.

٤- لە سالی ١٩١٦ رێکەوتنی (سایکس بیکۆ) کرا، لە لایەن فەرەنسای بەریتانی و وڵاتی رۆژناو و روسیای قەیسەریش و کوردستان کرا (٦) پارچە.



٥- لە سالی (١٩٢٣) رێکەوتنی لقزان کرا لە نێوان تورکیای عەلمانی و رۆژ ناوا، هەنگاوێکێک بەک لا کراوە، سایکس بیکنۆ جێبەجێ کرا، خەلافەت لێ خرا، لە جیاتی شەریعەت بوو عەلمانی، کوردیش بێ بەش کرا لە کۆی ١٤٣ بەند ناوی کوردی تێدا نەبوو.. لە کوردستانی خوارووش کۆنگرەی قاهرە لە ١٩٢١ گری درا و عێراقی پێشدرست بوو کورد لە کاروان بە جێما -

٦- نمو میل مەلانییە عەلمانی و خەلافەت لە سەرەتای سەدەی بیستەم و بەلەبەلاش لە چارێکی دوایی سەدەی (١٩) دەستی پێ کرد بوو، دواي جەنگی جەهانی ١٩١٨ دەسلەتەکان لێک جیا بوونەو، دەسلەتە عەلمانی لە نەنقرە بوو، دەسلەتە خەلافەتیش لە نەستە مەبۆل، خەلافەت لە بریارێک دا مافی هەموو گەلانی دا، کە سەردەمی (دەولەتی نەتەوەیی) هات (هادی پاشا) نوێنەری (سولتان محمد وحیدالدین) بوو لە گەڵ ( شیخ عبدالقادر شمرینی و شەریف پاشا) مۆریان کرد کە سەربەخۆیی بدەنە کوردستان و هەردوو لاش لە گەڵ نوێنەری نەرمەن (بوغوس پاشا) رێکەوتنی سیفەریان مۆر کرد.. بەو شێوەیە کورد چارەنووسیکی روونی لە خەلافەت دیار بوو بە کەوتن و هەلوەشانەوی خەلافەت بەتایبەتی لە رۆژی ١٩٢٤/٣/٣ ز بە دواوە کە بوو هۆی سەرکەوتنی عەلانیەت بەیە کجاری بەسەر خەلافەت، دەستوری بەسەر شەریعەت، بیری نەتەوەیی، بەسەر عەقیدە نەیسلامی، عەوام بەسەر نوومەت، نەنقرە بەسەر نەستە مەبۆل، .. لە گەڵ شکستی ئەو بەرهە، کوردیش شکستی هێنا.. نێر هەڵمەتی کوشت و بێرو داخستنی ناوەند و مۆنەسە زانستی و فەرھەنگی و سیاسەتەکانی کوردیش کە زۆریەیان لە ژێر دەسلەتە خەلافەت بوو تارو مار کران و پەلاماری سەریازی و کۆکۆژی (مصطفی کمال) دەستی پێ کرد و هەتا ئەو چەند ئەندامانەی کوردی لایەنگریشی لە سێدارە دان، .. سەتەم و چەوسانەوی نەتەوەیی کوردستان لەو ساتیوە دەستی پێ کرد.. تا ئێستاش بەرەوامە.. کە پێی دەئێن (مەینەتی کورد).



## هۆیه‌گانی مه‌یته‌تی كورد:

پوخته:

له‌باره‌ی شادنه‌بوونی كورد به‌ ده‌وله‌ت و مافی چاره‌ی خو نووس زۆر هۆی جیاجیا باس كراوه، له‌وانه:

۱- داخراوی كوردستان. ۲- نه‌كه‌وتنی سه‌ر لیواری ده‌ریا. ۳- نه‌بوونی مه‌له‌بەندی بازرگانی. ۴- پینكهاته‌ی كۆمه‌لایه‌تی. ۵- ناوشیاری. ۶- هۆیه‌ میژووویه‌كان. ۷- كه‌وتنی له‌ نیوان دوو ئیمپراتۆریه‌تی گه‌وره‌ی وه‌ك عوسمانی و سه‌فوی. ۸- ده‌وله‌مه‌ندی كوردستان له‌ نه‌وت و كانزاو داها‌تی تر. ۹- بوونی وه‌ك نه‌ته‌وه‌یه‌كی نیسلا‌می و قینی پۆژئاوا له‌ دژی به‌تایه‌تی له‌ تۆله‌ی گورزه‌كانی سه‌لاحه‌دین.. له‌ گه‌ل زۆر جۆر هۆی تر باس ده‌كری.

نه‌وه‌ی ئهو توێژینه‌وانه‌ خه‌ست تر ده‌كا نه‌وه‌یه‌ به‌پیتی یاسای ده‌ولیش كورد خاوه‌نی توخه‌كانی ده‌وله‌ت بووه. ۱- هه‌رمێنكی دیارو پرونی هه‌بووه‌ سنووری بریتی بووه‌ له‌ سنووری نه‌ته‌وه‌ی كورد. ۲- گه‌لێنكی رێكتر و جێگه‌ی تری له‌ سه‌ر بووه‌ له‌ چاو گه‌لی عه‌ره‌بی عێراقی به‌ ئه‌وه. ۳- ده‌سه‌لاتی سیاسیش هه‌بووه‌ كه‌ خۆی له‌ كه‌ومه‌تی شیخ عمود ده‌واند.

به‌لام له‌لایه‌كی تریش هاوشیوه‌ی كوردستان هه‌بووه‌ به‌و مواسه‌فاته‌ سه‌لبیانه‌ی كه‌ له‌و خاڵانه‌ی سه‌روو باس كراوه‌ كه‌چی رزگار بووه‌وا نیستا ده‌وله‌تن.. بۆیه‌ هۆی بنچینه‌یی یه‌كه‌ی ئهو خاڵانه‌ی سه‌روو به‌ ته‌نها نیه، ئهو باه‌ته‌ له‌ توێژینه‌وه‌یه‌كی ساده‌ ده‌ده‌چیت بسۆ مه‌دره‌سه‌و ته‌وه‌ره‌ جیهانیه‌كان، به‌رپر‌سیاره‌م‌تی و مه‌ینه‌تی و به‌رده‌وامیه‌كه‌شی تاساته‌ش له‌ نه‌ستۆی عه‌لمانیه‌ته‌وه‌ك مه‌دره‌سه، به‌و شێوه‌یه‌ی خواره‌وه:

ته‌وه‌ری یه‌كه‌م (جیهانی): له‌ نیوان سایكس پیکو ۱۹۱۶ بۆ لۆزان ۱۹۲۳ ده‌نوێنیت و به‌رده‌وامیه‌كه‌شی جم‌وجۆلی نیمه‌پریالیزمی به‌ تایه‌تی له‌ په‌یمان



نامەکانی (پاریس ١٩١٧، لۆزان ١٩٢٣، سەعد ناڤاد ١٩٣٧، بەغدا ١٩٥٥، .. هەتا دەگاتە پەیماننامەی ١٩٧٥ جەزائیر، ..

تەوێهەری دووهم (ئێقلمی): بریتی بوو لە گەشتی بیری نەتەوێهەری عەلمانی و دروستبوونی نێتخادو القرقی، کەمال ئەتاتۆرک، تۆزانیەت، .. دروستبوونی دەوڵەتە نەتەوێهەریکان لەسەر ئەو بنچینەیە کە بریتیە لە (سەربەخۆیی نەتەوێهەری تۆرک و عەرەب...) لە تورکیا و عێراق لە سەرەتای سەدەی بیستەم لەسەر حیسابی بی بەشی کورد.

تەوێهەری سێیەم (ناوەکی): بریتیە لە هەموو ئەو تەقەڵاو دەرفەت لە دەست چوونەکان کە عەلمانیەتی کورد لەو سەردەمیدا بەهەڵسەیی یارمەتی تەبایی نەتەوێهەری و بە عەلمانی کردنی خەلافەتیاندا .. هەروەک (رۆبەرت وێسن) دەڵێ: (..نەتەوێهەری تۆرکەکان و لەسەر ئەوە کەوتن نەگەر عەلمانیەتە کوردەکان و یارمەتیان نەدا بۆ ناوەڕۆکی (خەلافەت) .. (خالد بەگ کوردیش لە سەردەمی خۆی گۆتیبوی: ئەو یارمەتیە مصطفی کمال و نێتخادەکان و دژایەتی نەرمەنیش، شمشیرە تیژی دەکەین بۆ ملی خۆمان) ١، راستیان وتوو... هەردوولا بە کۆرت و پووختی هۆزەکانی مەینەتی کورد لە دیاریکردنی ئەو وەرچەرخانە گەرنگانە لە هەناوی خەلافەت و ناوچە کە رویدا، بەو شێوەیە :

- ١- داڕمانی خەلافەتی عوسمانی و جێگرێتەوێهەری بە دەوڵەتی نەتەوێهەری.
- ٢- جێگرێتەوێهەری دەستوری عەلمانی لە جیاتی شریعت.
- ٣- جێگرێتەوێهەری بیری نەتەوێهەری عەلمانی لە جیاتی بیروبووی نایینی.
- ٤- جێگرێتەوێهەری بنەمای بەرژێوێهەندی تاییەتی لە جیاتی گشتی.
- ٥- سەرکەوتنی هاوێهەری پانان بەسەر ولاتیانی ناوەند لە جەنگی جیهانی یەکەم... هەموو ئەو وەرچەرخانە لە نێوان ١٩٠٨- هەتا ١٩٢٤ رویداو مەینەتی کوردی لێ دروست بوو.

١ راپەرینی شیخ سەعید- رۆبەرت وێسن، ل ٦٨.











(٤٥)

## پارت حزب party

مانای باوی نیستای له گهل ئه سله که ی که له قورشان هاتوو تا رادهیه که جیاوازه، حزبی نیستا به مانای (حزبی سیاسی)، بهو کۆمهله خه لکه و تراوه که په یوه ندییه کانیاں ریکخواه<sup>(١)</sup>، به لام له وهر گپانی ئه و چه مکه (بهو مانایه) بهو عمره بهی و شجا بهو کوردی هه ندی که و کورتی له پیتناس و ماناو ته مهن و دابهش بوونی له گهل خۆی دیتنی، چونکه حزب به مانا قورنایه که ی هه م به مانا سروشتیه که ی زۆر فراوانتره له (حزبی سیاسی)، هه تا چه مکه کانی هاوتاش له (شورا) و (سەرۆک) و (بهرومه و نه خشه) و... هه م بهو سیاست نیه، بهو ده زگا کۆمه لایه تی و بازرگانی و زانستی.. هه تا وهر زشیه کانیش ده بیت، نه وانه زیاتر چه مکی ژیاڻ، هه رچه نده سیاستش و بهرو فراوان بوونه، بهرو پیتناس و مانای قورنای ده روا..

- پیتناس: هه لبه ته حزبی زۆر جۆره پیتناسی هه یه، جیاوازیه کانی ده گه ریتسه وه بهو جیاوازی مه درسه و تیروانینی سه رچاوه کان، و به شیککی لی هه لده بۆترین:-
- فرانسو گوجیل: ئه و کۆمه له خه لکه ریکخواه ن به مه بهستی به شداری له ژیاڻی سیاسی کردن به وهر گرتنی به شیک له ده سلات یان هه مووی.
  - ه. کلسن: په یکم ریکه کۆمه له پیاویکی هاوړا له نیتوی کۆده بیتسه وه بهو مسۆگه رکردنی به شداریه کی راسته قینه له کاروباری گشتی.

١ المصطلحات السياسية في الإسلام - د. حسن الترابي، هه روه ها (علم السياسة - صدرالدین قباڻی).



• بۆردۆ: به هه موو شه و کۆمه له خه لکه دهوتری، که هاویری سیاسیه دهیانهوی زیاترین خه لک کۆکه نه وه بۆ دهسه لات وهرگرتن یان به لایه نی که م کار له بریاره کان بکه ن.<sup>(۱)</sup>

• دوفرجه: کۆمه له خه لکینکی یه کگرتوون له سه ر بنچینه ی سیسته میک.<sup>(۲)</sup>

• فهره سنگی (Oxford):<sup>(۳)</sup> ریکخراوینکی سیاسیه هاویه شن له سه رواو نامانچ و دهنگ دان له هه لبارده کان.

• زۆریه ی فهره نگو و نه نسکلۆپه به نه اویانگه کانی رۆژه لاتیش (جگه له مارکسیه ت) له ژیر کاریگه ری نه و پیناسه ده قه ریانه ی رۆژئاواین، له وانه: (موسوعة العالمیه)، (موسوعة العلم الاجتماع)یش هه ر (دهسه لات و یه کیتی) کردۆته توخمی بنچینه ی حزب.

• (النظم السیاسیه)ش هاوشتویه توخمی (ریکخسته، نایدیولۆجیا، نامانچ) بۆ حزب کردۆته بنچینه و ده لئ: (حزب بریتیه له ریکخسته نی کۆمه له خه لکینکی هاویر، له پیناسه دروستکردنی رای گشتی بۆ خۆی و گه یشتنی به دهسه لات).

زۆر به پروونی له و پیناسانه ده رده که وی که زیاتر گوزارش له رواو نه ریتی سیاسی سیسته میک ده کا که رۆژئاوایه، توخمه بنچینه یه کانی نه وانه سه وه: ریکخسته، ژیا نی سیاسی و دهنگ وهرگرتن و نامانچه و ختیه کانی تر..

هه له به ته حزب پشت به فه لسه فیه کی قوول ده به ستی، تاراده یه کی زۆر به نه ده به پیناسی سیاسه ت بۆیه (چاکسازی گشتی) یه کینکه له بنچینه و نامانچی که له و پیناسانه نه هانوون، ئنجا نه و پیناسانه ناتوانی باوه شی فراوان بکا بۆ حزبه شوپشگێپرو رادیکالی و معاره زه... زیاتر پیناسی لیبرالین، له کاتی کا حزب وهرگه رانیکی گرنکه له وهرچه رخانه ی په وتی کۆمه له له سه ر بنچینه ی فاکتیره کانی

۱ پروانه: (النظم السیاسیه، علم السیاسه ...) .

۲ الاحزاب السیاسیه.

۳ Oxford-a.l.d., ۲۰۰۰.



شاقولی رہ چہ لہ کی و کڑمہ لایہ تی و نہ ژادی و هاوختنی و بڑ فاکتہ رہ ناسویہ کانی بیروپر او ناین و بہرنامہ و سیاست... واتہ خودی حزب دانہ یہ کہ لہ فاکتہ رہ ناسویہ کان، سیتہ دہوری ناین دہ بینسی یان بہ بہ دیل یا خود بہ یارمہ تیدہ ری، واتہ تمواوی بہرنامہ کانی ژیان دہ گرتیہ موہ... نہک بہو پیتناسہ سادانہ... تا نہو رادہ (کلسن) تہنہا بڑ پیساوانی تہرخان کردوہ ہمروہک لہ پیتناسہ کہی سہرووی دہردہ کہوئی، بڑیہ کہمیک قولتری گہرانہودی بڑ میژوو دہوی لہبارہی سہرہتای پمیدابوون و ماناکہ و ننجا پیتناسی..

### سہرہ لدانہی حزب:

ناتوانی بہ چاکی لہ حزب بگمین نہ گمر لہ پرؤسہ میژوویہ کہی سہرہ لدانہ و دروست بوونی نہ گمین... کہ بہو پرسیارانہ دہست پین دہ کہین: بڑچی حزب لہ سہرہ تا نہبووہ و بہ درنہنگموہ پیدابو؟ پمیرہندی گہشی کڑمہل و حزب چپہ؟ رہوتی میژووی کڑمہل لہ کام لا بڑ کام لایہ لہو فاکتہ رویہ پوہستہ شاقولی و ناسویانہ: بنہ مالہمی، خوین، خیلہ کی، نہ تہواپہ تی، کڑمہ لایہ تی، نابووری، چینایہ تی، فیکری، سیاسی، نایدیولوژی، ناینی، ...؟ وہ مانای چی دہ گمہین؟ کہواتہ چمندہ راستہ دروست بوونی حزب لہ (غیابی ناینی راستہ قینہ) ہہمان مہبہستی پہیامہ وک داہیتسانی بہ شہری؟ نہوانہ و چہ ندین پرسپاری تر دہروازہ کان دہکاتہ موہ.

ہہ لہ بہتہ پیشکھوتن سیفہ تی بنچینہی بہ تاقی تہنہای کڑمہ لہ، نہک وک مادہ کان نمو سیفہ تہیان داوہ تہ سروشت و ہہموو گہردوون، راستہ مادہ لہ سروشت دہ گزری بہ لام گہشہ ویش نیہ، زیو نابیتہ زیر، ناسن نابیتہ زیو لہ خزوہ، ناو نابیتہ جیوہ، .. روہکی سیو موزت ناداتی... نمو تپروانینانہ ہہمروی ہہلہ دہرچووو گوران لہ سروشت بازنہیہ، ناو تہنہا دہترانی لہو بازنہ بخولیتہ موہ لہ گورانہ چہ ندایہ تی و چوئایہ تیہ کہی (شلہ - ہہلہ - سہوژل - شلہ)،



روه کیش: (ده نکۆله-شتل- پروهک- بمر- ده نکۆله).. ههتا لایهنی بایزلۆجی مرۆفیش هەر باز نهیه (به پێچهوانه‌ی تیۆره‌کی لامارک و داروین): (مرۆف- نظفه- کۆریه‌له- منال- مرۆف).. بمر شتیویه ته‌نها کۆمه‌له به‌کراوه‌یی (ناباز نه‌یی) گه‌شه ده‌کا له سه‌لیه‌وه بمر و نیجایی، له خواروو بۆ سه‌روو، له چه‌ندایه‌تیوه بۆ چه‌زنایه‌تی، له که‌م ده‌سه‌لاتی بۆ کۆنترۆڵ کردنی سروشت و په‌یدا کردنی نامراز، له کاری ماسولکە‌ی بمر و کاری زیه‌نی، له هه‌ستموه‌ش بمر و (عه‌قل)، له فاکته‌ره شاقولیه‌کان بمر و ناسۆیه‌کان، ... له خودی مرۆفیش نه‌و گه‌شه فراوانه به نه‌مپێرنکی ته‌سک پێشان ده‌دریت که بریتیه له کاریگه‌ری زیه‌ن (عه‌قل) به‌سهر کاریگه‌ریه زیاده‌ڕویه‌کانی تری گه‌ده و جنس و خۆیستی و باقی ئاره‌زووه ده‌رونیه‌کانی تر که (ده‌روون- نفس) نوێنه‌رایه‌تی ده‌کا. هه‌له‌به‌ته نه‌و گۆزان و گه‌شه‌کردانه هه‌روا ره‌مه‌کی نین، چه‌ندین یاسا و رێسا هه‌یه فەرمان له‌سهر نه‌و گۆزانکاریانه ده‌کا و کارگه‌ره ده‌ره‌کی و ناوه‌کیه‌کان رێک ده‌خا، چه‌ند رێسایه‌کی لۆژیکی هه‌له‌ده‌بۆتین که لێره‌دا پێویستمان بێته‌تی:

۱- له هه‌ر پرۆسه‌یه‌کی (گه‌شه) هۆکاره ده‌ره‌کی و ناوه‌کیه‌کان له‌سه‌ره‌تا تا کۆتایی له به‌ی (بێتوێست- ضروری) به‌شداری ده‌کا.

۲- لسمره تادا هۆکاره دهره کیه کان بنچینه می ترن بمره بمره له گه روهوشی گه شه کردن (بنچینه ییایه تیه که) له لایمن هۆکاره ناوه کیه کان له هۆکاره دهره کیه کان دهستتیریتمه.

نمو رتسایانی سمرو به سانلی چهند راستیه کمان بۆ درده خوا چهندن  
لوغزیشان بۆ ده کاتموه وینه کی بمرجهستی سمره تای کۆمه لیشان پس ده دا  
بمو شتوبه:

۱- زۆریه‌ی په‌یام و مو‌ع‌ج‌یزه‌ی هه‌ستیاری.

۲- کاری سروشت لهسر کومهلّ خهست تر بووه.

۳- پیوستی تالو و خیزان به نه‌ماله و خنل بو یارتزگاری له دوزمنو



کارماته سروشتیه کان.

۴- ناسۆی فیکری کۆمه‌لایه‌تی ته‌سک بووه، چونکه ههر کۆمه‌له دیارده‌یه‌کی سروشتی و کۆمه‌لایه‌تی دووباره بوویان به میراتی فیکری بۆ ده‌ماوه.

۵- هیزی ماسولکه زیاتر یه‌کلاکه‌ره‌وه تر بووه له هیزی عه‌قڵی.

... به‌لام دواى گۆرانو گه‌شه‌سه‌ندنی کۆمه‌ل نیستا له‌رووی هۆکاری ناوه‌کی

به‌و شتیه‌یه:

۱- پچرانی په‌یامی ناسمانی و بوونی یه‌ک به‌رنامه‌ی چه‌سپاوو سه‌رتاسه‌ری.

۲- که‌مه‌تر شیعه‌ماد ده‌کرته سه‌ر سروشت، له‌جیاتی په‌یوه‌ندی جارانى مرۆڤو سروشت راسته‌وخۆیانه به‌ره‌به‌ره نامێر بووه (ناوه‌ند) له‌ نه‌ه‌جامدا زیاتر کۆنترۆلی سروشت کرا.

۳- کۆمه‌له به‌شهریه‌کانیش له‌ به‌مه‌اله به‌ره‌و خه‌یڵ و نه‌تسه‌وه وا به‌ره‌و عه‌وله‌مه‌ن.

۴- ناسۆی گشتی فیکری کۆمه‌لایه‌تی زۆر فراوان بووه له‌ بازنه ته‌سکی نیچه‌ میراتی ده‌رچووه.

۵- هیزی ماسولکه‌ی نیستا ته‌نها له‌ په‌له‌ی (په‌یوسته نه‌ک بنه‌چینه و یه‌کلاکه‌ره‌وه) نه‌و رۆله‌ وای چالاکی عه‌قڵی و نه‌خسه‌و به‌رنامه‌و پلانه.

۶- کۆتای موعجیزه و کارتی‌که‌ره هه‌ستیاره‌کانه‌و سه‌رده‌می بوونی به‌لگه‌ی عه‌قڵی یه.

نه‌و گه‌شه‌کردنه‌ی له‌سه‌روو باس کرا له‌لایه‌ن زۆریه‌ی زاناو په‌سپۆران رێکن له‌سه‌ری، به‌لام هه‌ریه‌که به‌جۆرێک ده‌ریان به‌په‌سه‌وه، وا هه‌ندیکه‌ی به‌هونه‌لی هه‌لده‌بۆترین:

● ابن خلدون: ب‌داوه (ره‌وه‌ندی) ← خه‌یله‌کی ← ده‌وله‌ت .

● مارکسیه‌ت: د‌ر‌ن‌دایه‌تی ← به‌ندایه‌تی ← ده‌ره‌به‌گایه‌تی ← سه‌رمایه‌داری ← سۆشیاڵیستی ← شیوعیه‌ت.



- نۆگست كۆنت: لاهوتى ← ميتافيزىكى ← زانست .
- فریزەر: جادوو ← ناين ← زانست .
- تەتەۋرىيەكانى مادى: دېندايەتى ← خىلەكى ← نىمىراتۋرىيەتى ← پادشايى ← كۆمارى .
- نىسلام: نبوه ← راشدين ← مىرات ← دىكتاتورى ← گەرانهۋى نىسلام (راشدین).

بە ھەمان شېۋە سەرووش گۆرانكارى قوۋل لە مەۋقیش ۋەك تاك روویدا، بە نایبەتى رزگارپوۋنى لە دەست فاكتمەرە شاقولە كۆمەلایەتەكانى كلاسىكى كە عەقلى زىندانى كوردبو نەتوانن ناسنامەى راستەقىنى خۆى ۋەرگرى لە فاكتمەرە ناسۆيەكان كە جەۋھەرى مەۋق لەۋى ديارى دەكرى و مەۋقە كە دەكەۋىتە ژىر كۆنتۆلى عەقل كە جاران لە ژىر كۆنتۆلى مىراتى و رابوردو نانراى بوو .

نيت بە سانتر كۆمەلگە رىك دەخىتەۋە پۆلىن دەيىت لەسەر بنچىنەئ ناسۆى چىنايەتى و فېكرى و سىاسى . كە پىشتەر بەھۆى پەيامىش بە زەحمەت دەكرا، مەۋق نەندامىكى كۆمەلەيەتى بوو بەھۆى پەيام كۆمەلگەى ناسۆى لى دروست بوو، بەلام بە شىۋەى رەۋى لىك دابىراۋ، ھەر پەيامى لى پىچرا بىت بەخىزايى گەراۋەتەۋە سەر فاكتمەرە شاقولەى و كۆمەلەيەتە كلاسىكىەكان، بەپىنى قۇناغى گەشەى كۆمەلە، ھەرۋەك (موسى) تەنھا ٤٠ رۆژ لىيان دابىرا لە بەرنامەيەكى مەۋقەئەى زانستى دادگەرى و مەدەنى گەراپوۋنەۋە سەر ياساۋ سىستەمى نەفامى و گۆلك پەرسىن . بۆيە تا نامرازى ھات و چۆ بىنەن و بىستىش گەشەى نەكرد ئىنتەمايەكانى نەگۆرا تا سەرەتەى سەدەى (١٩) بەرەبەرە لە ئىنتەماى دەقەرى بۆ ئىنتەماى عەۋلەمى چەكەرى كورد و جولە، نيت بەرەبەرە بوو بە كۆمەلە ئىنتەماۋ نەلقەى يەكترى، (نەك نەماس)، ۋەك خىل نەتەۋە و نەژاد و چىن و توۋىو تايفە و رەش و سى و ناينى جىاجىاۋ دەستە و كۆمەلەى فېكرى لىك جىاۋ پىشە و پىپۆرى جىا، لە يەك كاتدا مەۋقەى نوئى ئىنتەماى ھەيە بۆ زەبىرەيەك



نەلقەى كۆكۈ ناكۆك، شاقولۇ و ناسۆيى، كلاسېكى و تويگەرايى، نىرادى و نائىرادى، غەقلى و رەچەلەكى،... لەكاتىنكا كوردېنكى ھەزارو غەمەبېنكى ناسايى جيان لە نىنئىماي نەتەوئىداو ناتەبان، كەچى ھەردوولا يەكەدەگرنەو لەدۆى دەولەمەندىكى غەمەبى و كوردى، ناكۆكن لەگەل نەمىرىكىيەكى رەش لەسەر بىنچىنەى جوگرافى و كەلتورى، يەك دەگرنەو لە دۆى سەمەيايەدارى، ناكۆكن لەگەل توركىك لە ھەمان كاتدا يەكەدەگرنەو لەسەر بىنچىنەى نايىن، بىم شىتوئە لەناو يەك مىللەت و شارىكدا نەو ھاوئەشى و جىايە بە ھەمان نەندازە ھەيە، نەو نەلقە كۆك و ناكۆكانەش لە كارىگەريدا يەكسان نىن، لە ھەر زەمان و زەمىنىك نەلقە و نىنئەمايەك گەشترو سەرەكى تر دەبىت لەوانى تر، بىز غەمە لە كوردستان بەھۆى ستەمى داگىر كەمى نەلقەى كوردايەتتەكەى سەرەكى تر دەرچووە لە چىنايەتى و نەزادى و خىلەكى و تايغەبى... لە نەفرىقاش نەزادى يەكەى، لە نەورويا چىنايەتتەكەى،... لەگەل تىكەل بونى نەو نەلقانە زىاتر دەرورۆئى، ئالتىرەدا وەك گەشەى نامرازى گوزارش لەو سۆزو ھەستە فېكرەى حزب گەلالە دەبىت... چەن؟ تا كىشەى مرۆفە دەفەرى بوو لە ناستى خىللىك و بىنەھالەيەك بوو نەو پەيوەندى خزاىەتى روون بوو پىتويستى بە كۆكردنەو و ناوئوسىن و رىنئەبى نەبوو، بەلام لە نەتەو و چىن و ئاينىنكى گشتى (نەك ئاينىنكى بە بىرنامە) ھىچ پەيوەندىيەكى و توندى رىكخراوى راستەوخۇ نىيە كۆيان بىكاتەو و رايان پەپرىتى بە ھۆى نۆتۆھاتىكىيەتى پەيوەندىيە شاقولە ھەست پى كراوكان، تا يەك رايان بىكا... بىم شىتوئە نۆرى لەدايك بىونى فېكرەى حزب دىتە كايەو وەك پىتويستى بىشەرى، نەگىنا وەك پەيام مېژوويەكى كۆنى ھەيە، بەلام فېكرى بىشەرى بەدەميان سەدە لەدواى پەيام نىنجا بە گەشەى تايەبەتى خۆى پى دەگا.

### يەكەم حزب لە كوئى پەيدا بوو:

ھەلبەتە لەوھش زانا و تۆتۆرەوھەكانى رۆژناوا نەو سەردەتايەش دەگىرنەو لای



خوځيان، پټيان وايه فيكرهې حزب يه كهم جار له نهوړوپا سمرې هه لدا، له سهر تادا كومه له خه لكيتك يهك را ده بوون بهرامبهر هه لېږاردنو دواى له پهرله مان (كوتله ي راي جيا جيا) دروست ده بوو... بهو شپوهيه ميژووى حزب بهو شپوهي نيتساي له سالاني ۱۸۵۰ز ده ست پې ده كات به پتي (احزاب السياسية- دؤفرجه)، زؤريه ي سمرچاره و فرهنه نكه جيهانيه كانيش هه مان راي (دؤفرجه) بيان هه يه كه حزب له سده ي ۱۸ بؤ ۱۹ په يلا بووه.

(موسوعة علم الاجتماع) يش هه مان ميژووى تؤمار كردووه و ده لي: ((هه تا سالي ۱۸۵۰ز له هيچ ولايتك حزبايه تي لي نه بووه بهو مانا و پتناسه ي نيتساي حزب)). نه گينا ده سته و يانه و كؤبونوه هه بووه، به شيتك له ميژوونوساني تر ديارده كاني دژايه تي كردني پادشاكاني نهوړوپا يان وهك ماهيه ت به جؤرتك له حزبايه تي وه سف كردووه له سده كاني (۱۶) كه ناوې (وينگ) و (توري) يان لي نراوه، به لام بهو په يكه رو زينده گيه سياسي نه بووه، له نه مريكاش له نيسوي سده ي هه قده م (تؤماس جيفرسون) حزبي ديموكراسي - كؤماري دروست كردووه، له پيش نه و ميژووه ش ويتجوويهك هه بووه وهك (موسوعة العالمية) باس ده كا ده لي: (هه لمه ته كاني نه ندرؤ جاكسن بؤ سمرؤ كايه تي له ۱۸۲۸ لايه نگراني ناويان له خو نابو ديموكراسيه كان، به لام نهك شيتوازي حزبي بيت) <sup>(۱)</sup>. وهك نه زموموني به شمري ميژوويي رؤؤناو رووتره بؤيه ميژووي سمره لدا ني بؤ نموي ده گه ريتسموه جا چ له نهوړوپا بيت يان له نه مريكا.

به لام هه موي يهك ده گرنه وه كه نمو حزبايه تيه له مژير ستيبهرې چالاكيه كانو ململاني تي فراكسيؤنه كاني پهرله مان هاتوه، نموانه ش شو جؤره حزبانه من كه پتناسه كانيان بؤ دارپؤراوه (كه له سهر تا تؤمار مان كرد)، دوايي له سمر ده ستي به كهم جار سؤشاليسته كانو ننجا شيوعيه كان به تاييه تي (لينن) گه شه ي پې كردو ناوه نديه تي و دپسپليني و مه كته ب سياسي بؤ زساد كردو ناوه وؤكيكي



نویی به حزب دا، تا نیتره رای باوو نه کادییه که لهو سمرده مه رای نه کادیی زۆر له ژیر کاریگهری نابیدی لۆژیای پۆژناوایه نه گهر چی به بی لایه نیش ده ژمهیریت. به داخموه زۆریه ی فهرهنگو نه نسکلزییدییه کان که متر گهراونه تموه سمر نهو میژووهی کۆمه لگهی مه که که که چند حزبی لی بوه بهو شیویه: حزبی نیسلاهی (پیتاندهوت حزبی محمد)، بی ساوه پانیش حزبی یوون، عه وامو عه شه ده ته کانیش هه ریبه که حزبو نوینه ریان له (دار الندوة) هه بوو، نایندهاره کلاسیکیه کانی تریش حزبتک بوون. واته کۆمه له حزبتک هه بوو لهو شاره... ﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ...﴾ واته زۆر حزبی لی بووه، به لām به گشتی دوو بهشی سمره کی بووه، (حزب الله) و (حزب الشیطان) وه که له قورنانی پیرۆز وای دابهش کردووه. هه لبه ته چالاکیه کانی ته بشیری نانیو بزوتنه وهی ماسۆنی و.. هه موو نهوانه سهره تای حزبی بوینه.

بۆ ناو جیهانی نیسلا میش وایه چه یه کهم حزبی عه لمانی (اتحاد التعلالی والترقی) عه لمانی تورکی بیت که له سالی ۱۸۸۹ دروست بووه، به پیتی پشکنینه کان له پیتش نهو حزب نه دۆزرا وه ته وه، هه رچه نه ده له پیتشا (توکیا الفتاة - جوان تورک) که له ۱۸۶۵ سمری هه لداوه، له ناو عمره بیش (جمعية العلم السوري که له سالی ۱۸۵۸) سمری هه لداوه، به لām به فهرمی حزبی نه بوینه.

به پیتی (موسوعة العالمية) له ناو عمره ب کۆترین حزب (حزبی نومه ی میسریه) که له ۱۹۰۷ به سمرۆ کایه تی (حسن عبدالرزاق)، به شیکتی تو حزبی تونس الفتاة که دامه زینته ره که ی عه لی پاشا له ۱۹۰۸ ز به یه کهم داده نیت، به پیتی هه مان (موسوعة)، یه کهم حزبی له عیراق (حزب الحر العراقي) ۱۹۲۲ دامه زینته ره که ی (عمود نقیب)، که به فیتی شینگلیز دامه زرانده، به لām نه گهر عیراق کوردستان نیوسای گرتیتموه، نهوا له کوردستان (تعالی و توقی کورد جمعیت لهر) له سالی ۱۹۰۸ ز دروست بووه، واته (موسوعة العالمية) به هه لدا چوووه ننجا له پیتش نهو میژووهش کۆمه لهو حزبی تر هه بوینه لهوانه: حزب العهد به



سەرۆكايهتی عزیز میسرئ له بنه پهتا چهركهسی بوو، جمعیه النهضة به سەرۆكايهتی محمد سهدر، حزبی نیسلامی به سەرۆكايهتی محمد داغستانی ... نیتاش به ههزاران حزب لهو جیهانه پهرشو بلاو بووه، بووته بهشتیکی گرنه له چالاکی به شه ریته و وینه کیشانی چاره نووسه کانی، پهك جوړو پهك پیتاس ناتوانی شیوازی نمو هه موو حزبانه له خۆ بگرئ، به لام دهتوانین گوزارشیکئی تهاو گشتی بدۆزینه که هه موو لئی هاوبهش بن، حزب بریتیه له به کگرنیکئی ئاره زومه ندانهی کۆمه له خه لکتیک له سهر بنچینه و کۆمه له نامانچیکئی نیمچه هاوبهش.

### حزب له روانگهی مەدرسه کان:

نو پیتاسه جیا جیا یانه گوزارش له دیده لیک جیا کانی مەدرسه کان دهکا، حزب له روانگهی مەدرسهی لیبرال دموکراسیدا زۆر جیا به وهك له مەدرسه کانی تر، لیره دا نمو پهروه دهو نایدیۆلۆجیاو مەبادیه کان بهشتیکی لاوه کین له چاو پهك گرتنی بهرۆ وه ندیه کان، بهرۆ وه ندی گشتیش نیه، بهرۆ وه ندیه کی هه نوکمی، بۆیه حزبا بهتی له وئ یان هه لځه له تاویه یان چینایه تیه کی روته، لهو سهرده مهش کهم وایه حزبیك نوین مراهیه تی چین هه ژاره کان بکا هه چینه کانی سهروون خاوهی بهرۆ وه ندیه کی هاوبهشن و چالاکیه حزبییه کان به کار دههینن، بۆیه هه لځه له تاوی بۆ چینه کانی خواروه.

هه مرچی مارکسیه تیشه له کار دانه وئ نه رهوته لیبرالیه، پیتی وایه حزبو بیرو باوهرو سیاسه تیش به گشتی رهنگ دانه وئ باری چینایه تیه که بهتی، واته نیتما ی چینایه تیه کهی له ژیر خاند به سانای نیتما ی فیکریش له سهر خان دیاری دهکات... بۆیه حزب به روانگهی فلهسه فهی مارکسی توخمیکه له سهر خان و هه ردهم حزب گوزارش له چینیک دهکا.. له کۆتاییدا بۆ جوونیکی هاو شیوهی نیسلامی هه به لهو دابه شییه دیارشییه (یان حزب الله یان حزبی شهیتان)، نمو شموانیش



يان حزبی پرؤلیتاریایه که بریتین له حزبه شیوعیه کان یان حزبی برجوازیه که بریتیه له حزبه نه ته وهی و کۆمه لایه تی و لیبرالیه کان..

له راستیشدا کۆمه له بنچینه و پالنه رتیک هه یسه به ک یه که و پینکه وهشی بۆ پینکه یتانی حزبی جودا جودا وهک:

- ۱- بهرژه وهندی چینایه تی به تاییه تی له جیهانی سرمایه داری.
- ۲- پایه و پول وهک حزبه دهسه لاتدار و دیکتاتور و حزبی سمر کرده.
- ۳- بهرگری، وهک به شتیک له حزبه نیشتمانی و نه ته وه ییه کانی بن دهست و نه ژاده چمسا وه کان و همدئ که مایه تی تر.
- ۴- بیروبا وهی، وهک حزبه نیسلامی و حزبه مارکسیه کانی پیشوو... و هه ندئ حزبی رادیکالی تر.

وهک دهرده کموت نهو نامانج و بنچینه هه مووی خیر نیه، همرچهنده ديارده ی پهیدا بوونی حزب له میژوودا نیشانه یه کی زه قی پیشکه وتنی کۆمه له و بی به سه ره، نیشانه ی وهرچه رخانه قورسای:

کاریگه ری به کۆمه لایه تیه کانه به رهو کاریگه ری به فیکریه کان، له کاریگه ری به بایژلۆجی و میراتیه کان به رهو نایدیژلۆجی و فیربون، له کاریگه ری به (لا ارادیه کان) بۆ (ارادی)، ... به کورتی له نینما شاقولیه کان بۆ ناسۆیه کانه، نیت مانای به ره به ره مرؤف له گه ل کۆنترۆلی خۆی و سروشت کۆنترۆلی میژووش دهکا، به لام رهوتی میژووی کۆمه ل تزماتیکی و میکانیکی نیه به یه جار به یه نه وه، وهک له تیروانینی (تطوریه مادیه کان) هاتوه، نه خیر، پاش ماوه و شوینه واری فاکتیره کلاسیکیه کان له گه ل خۆی راپینچی میژووی نوئ دهکا، بۆیه کاروان و حزبا یه تیه کهش (خیر و شمیر) و (سه لبات و نیجا ببات)، (ره نجه و ره نجه مر)، (داگیر کمر و رزگاری)، (هه ق و ناهه ق)... به هه کی ده هینئ، هه ربۆیه ش له گه ل پهیدا بوونی حزب کۆمه لیک جۆره حزبی له گه ل پهیدا ده بیت، وا هه ندیککی به نونه تۆمار ده کمین:



## ۱- حزبە نەتەوہ گەرەکان:

نیستا زیاتر لە ولاتانی عمرەبو تورکیا و سربیا و روسیاو... لە ئەوروپا و ئاسیا و بەرەو لاوازیە، لە کوردستان کە مەتر نۆمەنی ئەو جۆرە حزبە هەیە، نیشاندەیکێ روکشێ ئەو حزبانە (نەك جموهری) ناوەکانیان لە کۆتاییدا ناوی نەتەوہ کە ی پێتەوہ نەك ولات و نیشتمانە کە، وەك حزبێ بەعسی عەرەبی سۆشیالیستی، پارتی سوشیالیستی کورد، بەرەو تورکمانی، .. کۆمەڵگە لەسەر دەستی ئەو حزبانە زۆر تالی کێشتووە، بۆیە حزبە دەستەلاتدارەکانی ئەو جۆرە هەردەم مەلبەندی پشتری جەنگە لە ناوچە کە... هەروەك جاران بێنیمان لە هەملەتەکانی ناپلێوون شۆڤینیەتە کە ی، فاشی و مۆسۆلینی، نازی و هیتلەر، ئالانزیسی و جنرال فرانکۆ... وە نیستاش دەبینین عێراق، تورکیا، سربیا کە زیاتر لەو جۆرە حزبە دەستەلاتدارە بووینە بۆیە لە گەڵ هەموو دەورووبەر و لە ناوەخۆشی سەرچاوەی ناچارامین.

لە کوردستان سەرەپای داگیر و دابەش و ستەمی نەتەوہی و دراوسێی دوو تەرەری جیهانی لەو ترازە حزبانە کەچی کە مەتر لەو جۆرە حزبە ی لێ پەیدا بسووە، نۆمەنی دەگەن (کازیک) و (پاسۆک)ە.

## ۲- حزبە نیشتمانپەروەرەکان:

ئەو جۆرە حزبانە گەلی بلۆن، جیاوازیەکی سادە لە نێوان حزبێ نەتەوہ گەری و نیشتمانێ (نەك لە جموهردا) وەك لە سەر و نیشتمان دا، لە ناوە کەشی دەرە کەوێ، کە لە کۆتاییدا ناخۆ ناوی نیشتمانە کە ی پێتەوہ یان نەتەوہ کە، لە کوردستان زۆرە ی حزبە کان (کوردستانین- نەك کورد) واتە نیشتمانین نەك نەتەوہ گەری.

## ۳- حزبێ نەژادی:

بەشێک لە توێژەرەوہ کان هەردوو حزبێ کۆماری و دیمکراسی نەمریکی بوو جۆرە حزبانە دەشوبهێتن، لە ئەفریقا و هەندێ شوێنی تر بە لاوازی ماو.



#### ۴- حزب دیمکراسیه کان:

تا راده پیک نمو ناوه به هه له باوی وەرگرتوو (حزبی دیمکراسی) نیه چونکه (دیمکراسی) نایدیۆلۆژی نیه، بۆیه ده بینن ولاتیکی دیکتاتۆری وهك نه لمانیای رۆژه لات ناوی نه لمانیای دیمکراسی بووه، که نایدیۆلۆژیای شیوعیه ت بووه، یان بهرە دیمکراسی فهلمستین، ... له راستیدا لهو سەردەمه دا حزبە دیمکراسیه کان به مانای زیاتر حزبە لیبرالیه کان دیت، هەر حزبیك سەر به مەدرەسمیه کی رادیکالی نه بیت (که لهو سەردەمه ش قهیرانی همیه -) به لیبرالی حسابە، بۆیه زۆریه ی حزبەکانی جیهانی بهرەو نهو ترازەن، هه لبه تە رۆژناوا پینگه ی سەرهلدانی نه جۆره حزبانهن.

#### ۵- حزبە سۆشیالیستییه کان:

نیستا له دوا ی دارمانی شیوعیه ت حزبە سۆشیالیسته (بەناو زانسته یان) هه لوه شانه و زیاتر حزبە سۆشیال-دیمکراسیه کان ماوون، نه وانه ش زیاتر به دیلی حزبە لیبرالیه کانن له رۆژناوا، بۆیه به خیرایی پهرینه وە بۆ نه فوریقا و ناسیاش که جاران که مەر هه بوو.

#### ۶- حزبە خێله کیه کان :

ترازیکه به ده گهمن ماوه، نمونه ی هه ره زهقی (حزبی نه نکاسا)یه له خوارووی نه فریقا که نوینه مرایه تی خێلی (زۆلۆ) ده کا به سەرکردایه تی بۆ ته لیزی.

#### ۷- حزبە تایفیه کان:

له شوێنه هیه که مله لانی تایفی لسییه، له شوێنیکی وهك لبنان هه مریه که له حزبی مسیحی به ههردوو تایفه وه حزبی تایفیان هه بوو (حزب کتائب) به سه رۆکایه تی بنه ماله ی پێر جومه یل، حزبی (الوطنین الاحرار) به سه رۆکایه تی بنه ماله کمیل شمعون، ههروه ا حزبی سونی و شیعی هه یه (حرکه امل)، حزبی دورزی- هه رچه نده ناویشی سۆشیالیسته (حزبی سۆشیالیستی پێشکه و توو- بنه ماله ی جونبلات) له پاکستان و نه فغانستان و هند به پنی تایفی



هندوئی، نیسلا می به همدوو بالی (سونه و شیعه)، له بۆرندا له نیوان هۆتوو  
تۆتسی، .. ههتا له ناییری و تییینی کراوه که سێ نایینی سه ره کی لی بووه له  
کۆتاییدا سێ حزبی سه ره کی لی پهیدا بووه.

#### ۸- حزبه نایینه کلاسیکیه کان:

وهك لهو نموناه ی هیندو ناییری باسکرا، له ترازی نویش نهو حزبه مهسیحی و  
یههودیانه ی به خیرایی له زۆری و لاتانی رۆژناوا پهیدا بووینه، هه ندێ دهسته و  
کۆمهالی واش له ناو نیسلام ههیه وهك (کۆمهله ی موسلمانانی نهنده نوسیا) یان  
(رابسته ی نیسلا می پاکستان، ....).

#### ۹- حزبی دهسه لات:

له هه مو شۆپنیککی دیکتاتۆری ههیه، بێ مه بادینه، له گه ل دهسه لات دایه به  
چاره نو سه ره، گه لی جار به حزبی مووچه و پایهش ناو دد بریت.

#### ۱۰- حزبه ئومه میه کان:

حزبه شیوعیه کان، که جار ان گه موره ترین فراکسیۆنی جیهانی بسون، به لām  
نیستا له: چین، فیتنام، کۆریای سه روو، کوریا، لاوس وهك حزبی دهسه لاتدار  
ماوون به قهیرانه، به لām ئومه می تهواو جووت نیه له گه ل نامانجه کانیا،  
چونکه نهوان له هه ر ئومه تیک چینیک تیایدا نامانجه (که چینی کرێکاره -  
پرۆلیتاریا) و چینه کانی تر دوژمن، بۆیه ئومه می نین له راستیدا، هه رچه نه ده  
واش باوی وه رگرتوو.

#### ۱۱- حزبه ئیسلامیه کان:

نهوانه ئومه مین به لām به سه ره تایه کی نیشتمانی دهستیان پشی کردوو،  
هه رچه نه ده نیسلا میه کان به خۆیان نه به ناوی (ئومه می) نه به (عهوله می) قایلن  
ده لێن نێمه جیهانین، به رهو گه شن، له دوای ۱۹۸۰ ی سه ده ی رابوردوو له دوای  
هه ردوو شۆرشی نیران و نه فغانستان به خیرا تر سه ریا ن هه لندا و په یامیتکی  
گه ردوونیا ن بۆ هه موو به شه ریعت هه لگرتوو، جار نامه یه کی په تکر د نه وه ی



همه مو نهو دابه شپه یی سمر ووه، دامالینی مرؤفه له وه لای همه مو جوړه نیتمايه کی شاقولی، نهك روت كړنموه یی نیتمايه كه.

### چهند دابه شپه کی پیچه وانه:

- چهند جوړه حزبك همن هاوتواو همكن، بویه پتكموه ناویش ده برتن، له وانه:
- ۱- حزه رادیکالی و حزه محافزینه كان: به جوړيك يه كه میان خاوهن بهرنامه و گزړینی ریشه یی و دووه میشیان پارټی گاری كړنه له واقیعه كه.
- ۲- حزه میكافیلی و حزه مهابدینه كان: به كه میان بهر ووه نندی و فرت و فیل و فریودان و نه چه سپاوی و بهر ووه نندی بهرستی و همه مو جوړه نامرازتیکی ره وواو نار وواو بؤ مبهستی تاییه تی، كه چی دووه میان حزبی راستگوزو یه کیتی گوته و كړده و به لټن و مهابدینه، نه ندامان و سر كړده كانی خزمه تیکی بیرو باوړيك ده كن له پتناواو بؤی ده ژین كه چی له یه كه ما له سمری ده ژی.
- ۳- حزه عملانی و حزه ناپینه كان: به كه میان له هره باشیدا ناین له ژیان و ده ولت و سیاست جیاده كاته ووه و به پړزه ووه خانه نشینی ده كا ده كاته مه سه له یه کی شه خسی و له جوار چینه و ده ستور چهند به نندیکي بؤ ده كاته ووه. دووه میان ناین به سرچاوه یه كه وكه (مسیحی و یه هودی و بسوزی و هندوسی و... هتد.) ده زانن یان وكه نیسلامیه كان به تاكه سرچاوه یی یاساو ده ستور ده زانن بؤ ره وتی تاكو كژمه ل، لیړه دا ناین ده ستور ريك ده خا نهك پیچه وانه.
- ۴- حزه چهپ ره و راست ره واکان: كه متر مساوه، به كورتی گوايه یه كه م نوینه رایه تی هه زاران ده كا و دووه میشیان ده وله مه ندان.

### پیشكه وتوترین حزب:

بؤ وه لای نهو پر سه همه مو حزبك به خیرایی ده لټن من پیشكه وتووم، مژدیریم، دژی ره جمعیت و دواكه وتووم، به لام پنه ووه و تهرارووی میژووی،



کۆمه‌لئاسی، نه‌نسرۆپۆلۆجی، ... سیاسی، ننجای واقعی له‌و وه‌لامه‌ به‌رپرسیاره، زۆر نا‌ئۆزو لێ‌لێش نیه، مادام ته‌سلی حزبی‌یه‌تی مانای په‌رینه‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌و تاکه‌ له‌ کاربگه‌ره شاقولیه‌کانی ئه‌نتمای تاک و تانییه‌ت و نایینی کلاسیکی و خه‌له‌کی و ره‌چه‌له‌کی و نه‌ژادی په‌ بۆ کاربگه‌ریه‌ ناسۆیه‌کانی ئه‌نتمای عه‌قیده‌ی و فکری و مه‌ده‌نی په، واته‌ دیاره‌ی حزبی‌یه‌تی تا راده‌یه‌کی زۆر له‌ پرۆسه‌ی مه‌ده‌نی ده‌جێت نه‌ویش و حزبی‌یه‌تیش بریتین له‌ دارپنینی کاربگه‌ریه‌ کۆمه‌لایه‌تی په‌کان و فاکته‌ره‌کانی سه‌روو له‌ سه‌ر تاک و دارشته‌وه‌ی کاربگه‌رو خسته‌ نه‌ ژێر رێنمای کۆمه‌لێکی کراوه‌ی نوێی فکری، به‌و شێوه‌یه‌ نه‌و حزبی‌یه‌ی له‌ سه‌ر بنه‌چینه‌ی خه‌له‌کی نه‌ژادی و نه‌ته‌وایه‌تی و جوگرافی و تایفه‌گه‌ری دروست ده‌بێت یان هێژێک له‌وانه‌ وه‌رده‌گه‌رن به‌ (حزبی دواکه‌وتوو کلاسیکی) حسابن یا سه‌ر ناوی نوێگه‌رایش له‌ خۆ بنه‌ین یان له‌ ولاتیکی ته‌کنۆلۆجی‌داریش بێت، له‌ کۆتاییدا هه‌روه‌ک نه‌خشه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان به‌ره‌وه‌ندی تایبه‌ت پالنه‌ری سه‌ره‌کی جم و جۆله‌ سیاسی و ناسیاسیه‌کانی ده‌بێت.

به‌ پێچه‌وانه‌ش نه‌و حزبی‌یه‌ی به‌ سافی له‌ سه‌ر به‌روباوه‌ دروست ده‌بن و نه‌ندام و لایه‌نگه‌ریا ره‌چه‌له‌ک و نه‌ژاد و نه‌ته‌وه‌ و چینه‌و زه‌هینی جیا جیا به‌ نه‌و یان پێشکه‌وتوو، جا له‌و پێشکه‌وتوو و ده‌سه‌ڵات دێسان پله‌ هه‌یه، هه‌له‌یه‌ حزبه‌ مارکسیه‌کانیش له‌و خانه‌ن واته‌ به‌روباوه‌رین، مه‌بادینه‌کانیان جیهانییه‌ به‌لام چینیایه‌یه‌ واته‌ (پرولیتاریا) ده‌گه‌ڕێته‌وه، به‌هه‌مان شێوه‌ی ته‌سک ترو خه‌راتر حزبه‌ لیبراله‌کانی رۆژئاواش چینیایه‌یه‌ (چینی برجوازی) و جوگرافی ته‌سک ده‌گه‌ڕێته‌وه، بۆیه‌ پێشکه‌وتووترین حزب نه‌و حزبه‌یه‌ مه‌بادینه‌کانی جیهانی بێت و کراوه‌ش بێت بۆ هه‌موو مرۆڤ له‌ سه‌ر نه‌و زه‌ویه‌ بۆ هاوێر... نه‌وه‌ش ته‌نها حزبی نیسلامی راسته‌قیه‌یه‌، ده‌توانین جۆری حزبی‌یه‌تی له‌ سه‌ر بنه‌چینه‌ی دواکه‌وتویی و پێشکه‌وتویی به‌و شێوه‌یه‌ رێژ بکه‌ین:

حزبی خه‌له‌کی، حزبی نه‌ژادی، حزبی تانیفی، حزبی نه‌ته‌وه‌گه‌ری، حزبی



نیشتمانی، حزبی لیبرالی، حزبی نومہمی، حزبی نایینی، حزبی نیسلامی، لیزہ دا  
 تیبینی دہکری حزبی لیبرالی لہ ریزہ کانی پیشووه، لہ راستیدا شو حزبه  
 نہیتوانیوه بہ حزباہتی خہلکی لہ کاریگہر کۆمہ لایمتیہ کلاسیکیہ کان رزگار  
 بکا بہلکو شوہ زادی پروسہی دیموکراسی و بازاری نازادو سہروہری یاساو  
 دولہتی مہدہنی یہ، بہلام شو جۆرہ ہہل و ہشانندہویہ بئ بیناکردنہوہ.







(٤٦)

## حزبه کوردستانیەکان      الاحزاب الكوردستانيه Kurdistani Parties

وهك زاراوه به كاردیت بز نهو حزبانهی كه سنوری چالاکی سیاسیان ته نهها کوردستانه، واته له کوتایی ناوه که ی (کوردستان) ی پیوهیه وهك نیشتمانی کوردستان، لهو سمرده مه دا بریتین له: (بدك)، (ینك)، (حسك)، (حشك)، (یه کگرتووی نیسلامی کوردستان)، (کۆمهلی نیسلامی کوردستان) ...

هه لیه ته حزبیه تی (له غیابی دادگری راسته قینه دا) داهینانیکه به شمیری نیجابه، هه چهنده پرۆسه یه که وا درده که ری پارچه پارچه کردنی میلله ت بیت، وهك مه سه له ی (درۆ) یه هه چهنده سه لیه، به لām که منال درۆی کرد نیشانه ی جولان و سه لامه تی عه قلیه تی (وهك لایه نی نیجابه)، جا به گویره ی پیشکه وتنی شارستانی و سیاسی و باری نایینی و فرههنگه گشتیه کانیان و دۆخی دهروونی چین و تویره کانی میلله ت نایدیۆلۆژیا و رای گشتی حزبیه سیاسیه کان ده خه ملن.

له سه ره نهو بنچینه زۆر ناساییه په یدا بوونی حزبیه تی له ناو میلله تانی جیهانی سێ یه م پاشکه وتووش، سه ره رای نه وهش حزبیه تی له ناو کورد (به تاییه تی له ناو ره وه نه یانی) بگره له پیشهنگا بووینه، به لām له په غاکان به دواوه زیاتر بووه ته بزوتنه وه یه کی میللی، نه وهش به هۆی:

١- داگیر و دابهشکردنی کوردستان و سته می نه ته وه یی.

٢- گه یشتنی فیکری مارکسی.



## مێژوو و کۆماری خێرا ی خێزایه تی له کوردستان<sup>١</sup>

کوردستان و رهوشه نێرانی کوردستان وادیاره دهوێکی گرنگیان هه بوو له دروستکردنی بریار و پروا و مێژووی سیاسی ناوچه که.

به پیتی زۆریه ی سهرچاوه کانی دروستکردنی (حزبی اتحاد و الترقی - که دوایی بووه، مولکی نه ته وه گهریه عهلمانیه تورکه کان) دامه زڕینه ره که ی کورد بووه، نهو چوار قوتابیه ی پزیشک دامه زڕینه ری (اتحاد الترقی) بوون: نیهراهم تهمر، عهمد رهشید چه ره که سی، د. عبدالله جودت، د. نیهسحاق سکوتلی<sup>(١)</sup>، نهو دوو ناوه ی دوایی (کوردن)، زۆریه ی بلاو کراوه و راگه یانندن و رێکخراوه مه ده نیه کان له ده ست کورد بووه، شهریف پاشا گۆفاری (مشروطیه ی عوسمانی) به مپتوه ده برد، دوایی رێکخراوی (تشکیلات اجتماعی عوسمانی) له ده ست نه مین عالی به درخانی، .. دوایش رادیکالی عوسمانی هه ره له ده ست شهریف پاشا بووه، د. عبدالله جودت گۆفاری (عوسمانی) له ده ست بووه، سه ره یای زۆریه ی پایه کانی تری نه غجومه نی ده وه لت، شورا، جار وایه باب العالی، شیخ الإسلام، زۆریک له والیه کانی ده ره وه ی کوردستانیش، سه فیره کان، ... له ده ست کورد بووه، به که م جاریش له سه ره ده ستی د. عبدالله جهوده تی کورد پیتی لاتینی هینرا نیه تورکیای هاوچه رخ.

هه ره له دوای ناشکرا بوونی نیازی تورکایه تییه تی (نیاتحاد و ترقی) نه و هه ره خێرا نه وانه و شهریف پاشا و (ذو الکفل) و نه مین عالی به درخان حزبی (تعالی و ترقی کورد جمعیتله ر) یان دروست کرد له ١٩٠٨، به به که م حزبی به مانای خێزایه تی له کوردستان دروست بووه، به سه ره زکایه تی شیخ عبدالقادر، هه ره چه نده راو به زچوونی تر هه یه له سه ره به که م رێکخراوی، به پیتی به لگه نامه کانی نه مره نی ده لێن (به کیتی کورد) به که م رێکخراوی کورد بووه به سه ره زکایه تی (شیخ

١ تركيا الفتاة... أرست رامرز، هه ره ها (کورد و کوردستان فی وئانق البریطانیه... و زۆریه ی به لگه نامه کانی تری روسی عوسمانی نه مره نی دوایی ده که نه وه.



عبدالله نه‌ری)، راسته له‌پیش (کورد تعالی و ترقی جمعیت له‌ر) و هک (نه‌مین زه‌کی به‌گیش) تو‌ماری کردووه ریک‌خراوی تری و هک (کۆمه‌له‌ی هیشی)، (رادیکالی عوسمانی)، (تشکیلاتی اجتماعی)، (لامرکزی)، (رادیکالی عوسمانی)، ... به‌لام نه‌وانه ریک‌خراو بوون نه‌ک حیزب<sup>١</sup>.

له‌ناو حزبی تعالی و ترقی کورد کیشیه‌کی تروند هه‌بوو له‌سهر هه‌لویتست و مرگرتن له‌سهر کیشیه‌ی خه‌لافه‌ت که له‌و سهرده‌می خه‌لافه‌ت بیه‌وه دوو ده‌سه‌لات، یه‌که‌میان ته‌وه‌ری عه‌لمانیه نه‌ته‌وه‌گهریه تورکه‌کان به‌سهرزکایه‌تی (مستفا نه‌تاتۆزک) له نه‌نقهره‌و دوو‌ه‌میان له نه‌سته‌میۆل (به سولتانیه‌تی عه‌مد وحیدالدین) سهره‌ک وه‌زیره‌گه‌شی (فرید پاشا) بوو به‌تایه‌تی له فه‌ته‌وی ١٩١٨-١٩٢٢، له‌به‌ر نه‌وه‌ی سولتان به‌کرده مافی کوردی دابوو تا دروست کردنی ده‌وله‌ت هه‌روه‌ک له رینی وه‌فدی تایه‌تی سولتان (هادی پاشا) و وه‌فدی کوردی (شریف پاشا) و (عبدالقادر شزینی) هه‌م له‌سهر سیفهره‌و هه‌م له‌سهر گه‌شه‌مه‌ندنێ نوێی کیشیه‌ی نه‌ته‌وه‌کان.. به‌لام له‌گه‌ڵ مستفا نه‌تاتۆزک هه‌یچ ریکه‌وتن و مۆرکردنێک نه‌بووه‌هر خه‌ریکیش بوو له ژێره‌وه نه‌و یاسا و نهمتیازانه‌ی که کورد به‌دریژایی خه‌لافه‌ت به‌ده‌ستی هه‌نابوو هه‌مووی هه‌له‌وه‌شینیته‌وه، هه‌تا سیفهریشی کرده (لۆزان) له‌سهر هه‌موو نه‌و جیاوازیانه نه‌وا بالی نی‌سلامی نار (حزب اتحاد و الترقی کورد) و بالی عه‌لمانی کۆک نه‌بوون، له ده‌ره‌وه‌ش کیشیه‌ی هه‌بوو له‌گه‌ڵ عه‌لمانیه کورده‌کان، بالی نی‌سلامیه‌کان پێیان وابوو له‌پێی خه‌لافه‌ت مافی کورد زامن تره‌، که‌چی عه‌لمانیه‌کانی و هک: شه‌ریف پاشا، به‌شیک له‌به‌درخانه‌کان، نی‌سحاق سکوتلی... له‌و لایه‌ش حسن خه‌یری و برنجی زاده و ٧٢ نوێنه‌ری کوردی تریش له نه‌ه‌جومه‌نی نی‌شمانی تورکیا بوون، کوردی عه‌یراقیش له عه‌لمانیه‌کان به‌ره‌و لای (نه‌تاتۆزک) بوون هه‌روه‌ک (رفیق حلمی) له یاداشته‌کانی باسی ده‌کا، بالی نی‌سلامیه‌کان ده‌رفه‌تیان به‌ عه‌لمانیه کورده‌کان دا تا له‌گه‌ڵ

<sup>١</sup> بۆ زیاتر به‌روانه: حزبه كوردستانیه‌كان له‌و فهره‌نگه‌ .



نەتاتۆرك میلیله تی کوردیان به رهو هه لێدێر برد، ئێتر له کۆتایی روداو هه كانو سهركهوتنی نهتاتۆرك به سههر سولتان ئنجا دانیان به هه له كان هیناو نیسلامیه كانی کورد به خۆکهوتن و هه ریه که له شیخ عبدالقادر، شیخ سعیدی پیران و سعید نهوهره سی و زۆری تر.. تا شۆڕشی شیخ سعید دهستی پێ کرد له ١٩٢٥ و له کۆتاییدا سهركهوتوو نه بوو، حزبی اتحاد والترقی له ١٩٢٧ کۆتای پێ هات، تنجا نۆزه ی حزبی خۆبیوون هات و حکومه تی نه راراتیان دروست کرد به سه رۆکایه تی (احسان پاشا) نه و نه زمونه ش سه رکهوتوو نه بوو.

کورد تا نه و سه رده مه دی دوا ی جهنگه كانی جیهانی له شام و مسریش ده وری سیاسی گرنگیان هه بوو، له نیوه ی سه ده ی رابوردووش نینجاله لای ته وای خه لکی کوردستان سته می نه ته وایه تی (حزبیه تیش) هه ستی پێکرا و بزوتنه وه ی رزگاری نیشتمانی کوردستان له گه لیدا پهیدا بوو که ده وری هه ره گرنگی ده گه رێته وه بز به ویرپوای (پ د ک - ته ویش بز ژ ک) و قوناغێکی نوێ دایشت له میژووی حزبه کوردستانیه کان، وه ک له دوایدا ده رده که وێ بریتیه له (حزبی دایک) و هه مو نه و حزبه عه لمانیانه ی نیستا حزبه کوردستانیه کان پێک دێشن له لق و پێژی نه و هاتوون، هه ردوو سه رکرده (قازی محمده - مه لا مسته فا) زیاتر نه و ته وژه روحیه یان پێدا که وا به چه سپێ له نا و میلیله تی کورد.



## ١- پارتی دیموکراتی کوردستان:

له سالی ١٩٤٦ له یه كرتنی همدوو حزبی رزگاری و شۆرش به ناوی پارتی دیموکراتی كورد دروست بوو كه هه مان سالی چاڤدانی كۆماری مه هابادیشه، دامه زینه كهی (همزه عبدالله)، به پیتی نه ده بیاتی نویتی (پ د ك) ده لێن: سه روهری دامه زرانندی نهو پارتیه هه ر به (مه لا مسته فا) ده گه رتیه وه، كه نهو كاتی له كوردستانی ئێران (پ د ك) باوی وه رگرتیهو تا لهو دیوهی كوردستانیش دروست بێت و هه ر به سه رۆكایه تی خۆی، هه ر لایه نه ی حزبی شۆرشو هیوا له دوا ی جهنگی جیهانی دووهم را ره گه و پشیمان دروست ببوو، به چه ندین قۆناغو كێشه و دوو به ره كیدا تێبه رین تا گه یشتنه دروست كرتنی (پ د ك)، به كارتێن شه خسیه ته كانی (نیه راهیم نه حه ده، شیخ له تیف، همزه عبدالله، جه لال تاله بان، سالح حهیده ری، ...).

هه رچه نه ده رای تر هه دیه كه نهو حزبه له بیسته كانی سه ده ی رابوو دروو كاری كرده وه - به زیا تر به روانه نوو سینێکی فرلوان و تایبه تی له باره ی حزبه كوردستانیه كان - توێژه ره

## نایدیۆلۆژیایه ی:

به گه لێ قۆناغو وه رچه رخاندا تێبه ریوه به پیتی کاریگه رو نزیکسی جۆری نهو سه مر كرده و مه یلی فه لسه فیان له ناوه ندی به ریا ره وه، به كورتی به پیتی کاریگه ری بارزانی ناوه رۆکی نایدیۆلۆژی به دروست بوو، بارزانی زیاتر مه یلی به ئایینی و به ریه ری په سه نی كورده دا كه وتوه، كه مه تر كه وتۆته ژێر کاریگه ری نه مه ری واقیعی پۆژه لاتیه و پۆژناوایی، به گه شتییه كه ی حزبیکی نیشتمانی و نه توایه تی به ووه،

\* به زیا تر به روانه: حزبه كوردستانیه كان (دانه ر) - ئیایدا هاتوه كه نهو حزبه دامه زینه كه ی نه همزه عبدالله به نه مه لا مسته فا .



جارجاریش مارکسی یوون لە غیایب بارزانی وەك لە كۆنگرەى ١٩٥٣ى كەركوك بەرەو مارکسی چوون، لە سالى ١٩٧٩ كۆنگرەى (٩) بە تەواوى لە مادەى (٥) و (٦) ديسان گەڕانەوه سەرماركسەت كە لەو سەردەمى لە كوردستان باوى وەرگرتبوو، لەدەوى شۆرشى نەيسلامى نەيران و كۆنگرەى (١٠) جارىكى تر گەڕانەوه سەر نەتەوهى و ديموكراسيە كەيان، نەيسا وەك حزبىكى لىبرالى نەتەوهى نەوهەندە گرنەگى بە مەبەدى و پىروباوەر نادەن، زياتر كۆكردنەوهى خەلكى لەسەر بنچينەى بەرژەهەندى و تارپادەيه كيش ميژووى سەروەرى بەكەى.

### كەمەتەك لە ميژووى:

• لەدەوى شكستى مەهاباد مەلا مستەفا كەوتە يەكيتى سۆڤيەت تا شۆرشى ١٩٥٨ عبدالكريم قاسم گەڕايەوه عەنراق (پارتى) قەدەغە بوو، بىن نەو سەرکردەش بەلى نەيراهيم احمدو بەلى هەمزە عبدالله هەر لە مەسلەنى بوون، دەوى هەمزە عبدالله بە يەكجارى دەرکرا.

• لەو نێوانەى ١٩٥٨ هەتا لە سالى ١٩٦١ عبدالكريم قاسم و مەلا مستەفا نەگەيشتنە هەيچ نەجامەتەك.

• لە ١١ى ئەيلول ١٩٦١ شۆرشى دەستى پەنگرد بە سەرۆكايەتى مەلا مستەفا و باوە دەلەين بە رەيهەرايەتى (پەك)يش كە مەلا مستەفا سەرۆكى بوو، بەلام بەپەيتى هەندێ سەرچاوە لەوانە (لا أصدقاء سوى الجبال) يەكەم جار پارتى بەيانى دۆى نەو شۆرشە دەرکەردووە دەوى چووتە ناوى، واپەندەچى نەو پارتە هەموو دەم لەگەڵ مەلا مستەفا يەك نەبووینە .

• لەسالى ١٩٦٣ عبدالسلام عارف و حزبى بەعس نەينقلابيان بەسەر عبدالكريم قاسم كەرد و هەتەمتەيكى بە تەوژم تر كرايە سەر كورد و حزبى شيوعى عەنراقى و خەلكىكى نوێ چووە رێزى شۆرش.

• لەبەر نەبوونى نايدىلۆژيايەكى تەوندو تۆل كەشەى فرەتەوژمى تەباووە،



بۆیه له دواى كۆنگرهى (٦) قه لادزه له ١٩٦٤ بالى (م.س) به سهركردهيتى (نبراهيم احمد - جلال تالمباني) ديسان له دژى (مهلا مستهفا) راست بوونهوه، گوايه ره جعى و خيله كى به به ناوى (مهلاى) و (جهلالى).

• له سالى ١٩٧٠ له ١١ى نادار ريكهوتن نامه كه راگه به نراو عىراق به دهستورى داني نا به نۆتۆنۆمى بۆ كوردستان، بۆ ماوهى ٤ سال جى به جيتش بكرى.

• له هه مان شوى ١١ى نادار بارزاني لىبوردنيتكى گشتى گزنگى چاردا بۆ جاش و جهلالى، نهو سهردهم زۆرى به نه خشه كانى حكومهتى ههلو هساندهوه، جهلاليه كانيش به خىراى كۆنگره به كيان بيك هيتا به ناوى (پارتى شۆپشگىرى كوردستان) چوونه ناو (پ دك).

• لهو فته ريهى ١٩٧٠-١٩٧٤ به هۆى باشى نىداره و كارىزمى سهركرده كى بووه گوره ترين حزب، زياتر له ١٠٠٠٠٠ نه ندامى هه بوو.

• له ١٩٧٣/٧/١٧ حزبى به عس و حزبى شىوعى عىراقى به ريه كى دوو قوژليان راگهيانده بهو شىويه نهو حزب به ديسان كهوت هوه سهنگرى حكومهت و پارتى به جى هيتشت، به بيانوى گوايه بهرگرى له حكومهتيتكى نيشتمانى و خۆمالى نموت ده كمن له دژى نىمپرياليزمى نه مريكى نه وهك وهك نزمونى تشيلى و سلفادۆر نه ليندى دوباره بيتته وه، گهيشته رادهى چك وهرگرتن له حكومهتى عىراق.

• له سهردناى سالى ١٩٧٤ حكومهت بهك لايه نانه ياسا به كى دهركرد به ناوى ياساى نۆتۆنۆمى بۆ كوردستان ههردوو نهجمه نى (ياسادانان) و (جى به جى كردن) بىكى لاوازى دروست كرد، به كسمرىش دهستى به شهركرده وه هيتى هيتا كوردستان و پرۆسەى (تعريب) يش هه بهردهوام بوو.

• دواى بهك سال شهركردن لايه ن شۆپشى كورد به را بهرايه تى (پ دك) پشتىبوانى شاى نىزان و نه مريكا و حكومهتيش له گه ل حزبى شىوعى و جاشيتكى



زۆرو ولاتانی سۆشیالیستی و له رێکەوتن نامەی جەزائیر ١٩٧٥/٣/٦ عێراق و نێرانی شا کۆتاییان بە شۆڕشی ئەیلول هێنا، لەبەر ئەوەی ئەو حزبە و شۆڕشیش زۆر بەند بوو بە شەخسی مەلا مستەفا وەک سەرکردەیەکێ زۆر خۆشەویست بۆیە کە مەلا مستەفا چارێ کۆتایی شۆڕش و دەست کێشانهوهی لە سیاسەت دا بە یەكجاری هەم شۆڕش و هەم (پارتی)یش کۆتایی هات.

• بۆیە بەشێک لە ناحەزانی ئەو شۆڕشە ئەو پرۆسەیە بە زاراوەی (ناشەتال) ناوزەد دەکەن، چونکە لەکاتی چارەدانی کۆتایی شۆڕشی خاوەنی نێمکانیەتیکێ زۆری مادی و بەشەری بوو و هیچ مافێکی نوێی بۆ کوردیش دەستەبەر نەکرد.

### - قۇناغی نوێی حزبایەتیی -

مەبەست لەدوای ١٩٧٥ بەدواوەیە، کۆمەڵێک سیفات و نیشانی تایبەتی خۆی هەیە جیا لە پێشتر.



## ٢- يەكێتیی نیشتمانی کوردستان:

له ١٩٧٥/٦/١ له شام دروست کرا له لایهن (جلال حسام الدين تالهبانی- مام جهلال)، له پێکهاتنی سێ بالی سه‌ره‌کی و کۆمه‌ڵێک که‌سایه‌تی خاوه‌ن نه‌زموونی وه‌ك (نه‌وشیروان مسته‌فا- د. فؤاد معصوم- د. کمال حسن خۆشناو- د. کمال فؤاد- د. عمر شیخ موسی..).

### بانه‌کانی ناو یه‌کێتیی:

پێکهاتنیکی داهێهرانه‌ی زۆر بلیه‌مه‌تانه‌ی پیاده‌کردنی یاسای سێیه‌می مارکسی بوو له‌ فله‌سه‌فه (قانون وحدة و صراع المتناقضات) به‌و شێوه‌یه‌:

١- کۆمه‌ڵه‌ی ره‌نجده‌رانی کوردستان: به‌پێنی ته‌قویمی خۆیان له‌ ١٩٧٠/٦/١ له لایهن (شهاب شیخ نووری- وه‌ستا نه‌نوه‌ر- جعفر کۆیی) دروست کراوه‌، به‌ناوی کۆمه‌ڵه‌ی مارکسی لینینی کوردستان تارا‌ده‌یه‌ک له‌ سه‌ره‌تای ١٩٧٦ (ماویانه‌) بووه‌، بوو به‌ بالێک له‌ ناو یه‌کێتیی.

٢- بالی بزوتنه‌وه‌ی سۆشالیستی کوردستان: به‌ ته‌قویمی خۆی هه‌ر له‌ دوا‌ی نا‌شه‌تال مانگی ١٩٧٥/٤ بۆ دانێشتن له‌ ورمێ و به‌ره‌می له‌ مانگی ١٩٧٦/٨ یادی دروستبوونی ده‌که‌نه‌وه‌.

٣- بالی خه‌تی گشتی: نه‌و بانه‌ بیده‌یه‌ک بوو له‌ مارکسیه‌ت، چرونکه‌ بنچینه‌ی چینه‌یه‌تی و مه‌نه‌جی دیالیکتیکی نه‌بوو، به‌لام توانرا له‌و بانه‌ کۆمه‌له‌ خه‌لکیکی بیروباوه‌ری جیا و نینتمای جیا له‌ نا‌غا‌و نیشتمان په‌روه‌رو نا‌مارکسی جێگه‌یان بپێشه‌وه‌، زیاتر جه‌ما‌وه‌ری تایبه‌تی مام جه‌لال بوون.

به‌و شێوه‌یه‌ وه‌ك سكرتێری یه‌کێتیی وه‌سفیی ده‌کرد یه‌کێتیی نه‌و ته‌یره‌ جوانه‌ بووه‌ که‌ به‌ دوو بال ده‌فرێ و له‌ شه‌ گه‌وره‌که‌شی خه‌تی گشتی بوو، قا‌وعه‌که‌ی وا دا‌پێژرا بوو، که‌ بیانو‌و بواری هه‌یج ته‌یارو لایه‌نێکی تری فکری و سیاسی نه‌مه‌یتن له‌ ده‌ره‌وه‌ی نه‌و قا‌وعه‌دا.







شۆسیالیست و یەکییتی سۆڤیەتیش پەیمان نامەی ٢٠ سالی هەبوو لە گەڵ عێراق، ولاتانی جیهانی سیتیەم و جامەیی عەرەبیش شۆڤینیانە پالێشتی عێراقیان دەکرد، تەنیا کۆمەڵە ولاتیکی وەک (چین، کۆریا، لیبیا) لاتەرێک بوو، نەویش جگە لە (لیبیا - معمر قزافي) کە مەتر نامادەیی هاوکاری بوون، بۆیە بارودۆخیکی ناوەکی و نیقیلمی جیهانی زۆر سەخت بوو بۆ شۆڤشی دروست کردنەو، بەلام رێچکە یەکی تەسکی وا لە بەردەم ماوو کە کوردایەتیەکی بە ناوەڕۆک ماركسی هاوچەرخ جیسا لە ماركسیەتی شیعریە رەسمیەکان دروست بێت نەویش (ی ن ک) بوو.

### کەمێک لە مێشوی:

• هەر سالێک لە دوای دروست بوونی چالاکی پێش مەرگانهشیان لە شاخەکانی کوردستان دەستی پێکردو بە گەشتنی کەسانی وەک (علی عسکری، د. خالد سعید، سید کاکە، محمد حاجی عمود...) بۆ پێزی شۆڤشی نوێ لە ناوێوەدا تەکانیکی مەزنی پێدا، زۆر بە خێراییی رووبەرۆوی کێشە کۆنی (جەلالی و مەلایی) بوونەو، لە هەمووی تر سناک تر شەڕی هەکاری بوو لە ١٩٧٨/٦/٤ (ی ن ک) شکستیکی گەورەیی هێناو زۆربەیی سەرکردە مەیدانیەکانی لە دەست دا، لە سەر نجامدا کێشەش زیاتر کەوتە ناو ریزەکانی بە تاییەتی لە نێوان هەردوو بانی بزووتنەو کۆمەڵە، (ی ن ک) هەر تەنها (٧٠) پێشمەرگە یەکی بۆ ماوەو.

• لە سالی ١٩٧٨ شۆڤشی نیسلامی نێران دەستی پێکردو لە ١٩٧٩ سەرکەوت، نیدی باری (پێک) و کورد بە گشتی لەو تەنگە خنکیە رزگاری بوو.

• لە هەمان سال عێراق ديسان لە حزبی شیوعیداو ديسان بە کوردستان خزیان گرتەو و نەو تیزەری (لا أصدقاء سوى الجبال) دە رکەوت بۆ نەوانیشە، هەرچەندە هەلۆیستی حزبی شیوعی بە رەامبەر جمو جۆلی پێشمەرگەکانی یەکییتی سەلبی بوو، بە رجعی دژ بە میری نیشتمانێ لە قەڵەمی دابوو.

• لە ١٩٧٩ بە هۆی کۆمەڵێک هۆکاری فیکری و نیداری و مێژوویی و دەرروونی



بزوێنهوه به‌ته‌واوی له (پێنک) جیا بۆوه و زیاتر له نیوه‌ی پێشمه‌رگه‌ و فه‌رمانه‌ده‌ هه‌ره‌ چالاکه‌کانی له‌گه‌ڵ خۆی برد که‌ نزیکه‌ی ٧٥٠ نه‌فه‌ر ده‌بوون به‌ سه‌رۆکایه‌تی ره‌سول مهن‌د.

• له‌سالی ١٩٨٠ دوو به‌ره‌ی دژ به‌یه‌ك‌ه‌ ذروست بوو، یه‌کیان زیاتر به‌ سه‌رکردایه‌تی (یه‌گه‌یتی) دووه‌میان به‌ سه‌رۆکایه‌تی ته‌وه‌ری پارته‌ی و حه‌سك‌، حزبی شیوعی له‌ هه‌ردوو به‌ره‌دا نه‌ندام بوو.

• له‌دوای هه‌لگیرسانی جه‌نگی عێراق- ئێران، جه‌نگی ناوه‌خۆی که‌ به‌ (براکوژی) ناوده‌برا به‌ گه‌رمی له‌ هه‌موو لایه‌ك‌ه‌ و به‌هه‌موو روکارێك‌ ده‌ستی پێنکرد.

• له‌سالی ١٩٨١ یه‌كه‌م شه‌ری سه‌رتاسه‌ری براکوژی ده‌ستی پێکردو به‌هۆی دره‌نگ به‌هاناهاته‌نی هێزه‌کانی (په‌ك‌) حه‌سك‌ شه‌ستی هێنا، رۆڵی یه‌گه‌یتی زیاتر پته‌و بوو.

• له‌سالی ١٩٨٢ (پێنک) به‌هانی حزبی دیمکراسی کوردستانی ئێران چوو، که‌ به‌ره‌و شه‌کست بوو له‌ به‌رامبه‌ر هێزه‌کانی پاسداران و پ د ک، نه‌ه‌وکانی ناوی هێزه‌کانی یه‌گه‌یتی به‌هێزی پشتیوان ده‌خوێنرایه‌وه‌.

• له‌ یادی ١٩٧٤/٤/٢٤ی به‌ردوماناکه‌ی قه‌لاده‌دا یه‌گه‌یتی توانی جو‌شو‌ و خه‌وشینکی بپوێنه‌ به‌ خه‌لکی بداو خه‌ی‌شان‌دان و به‌رگه‌یه‌تی میلی له‌ناو شاره‌کان دروست بکا، زۆربه‌ی ناوچه‌کانی سو‌رانی گه‌رتوه‌، یه‌گه‌یتی زیاتر به‌ره‌و گه‌شه‌و خه‌زه‌کانی تریش به‌ره‌و کزی بوون.

• له‌ جه‌ژنی هه‌مان سال‌ بریاری دا له‌ (له‌شه‌ری نیسه‌لامی) بداو هه‌موویانی چه‌ك‌ کرد که‌ له‌شه‌رتیکی زیاتر دروست کرا و نا‌هه‌من بوو، په‌یوه‌ندی زیاتر به‌ لیبیا بوو نه‌ك‌ ئێران، به‌لام (معه‌ر قذافی) چاکه‌ی بۆ کورد زۆر بوو وه‌ستا.

• دوای نه‌وه‌ په‌یکه‌ری نی‌داری و سیاس‌ی و سه‌ربازیشی گۆڕی، چوار مه‌ل‌به‌ندی کردوه‌: مه‌ل‌به‌ندی (١) له‌ حه‌اج‌ی مامه‌ند (مه‌لا به‌خه‌یار به‌هریسی بوو)، مه‌ل‌به‌ندی (٢) له‌ یاخه‌مه‌ر (جبار فه‌رمان به‌هریسی بوو)، مه‌ل‌به‌ندی (٣) له‌



له وەرتهى (سید مجید بهرپرسي بوو)، مه‌لبه‌ندى (٤) له باليسان (د. کمال خۆشناو) بهر پرسي بوو، که پینکهاتبو له (٣) بهرپرسي کۆمه‌له و یه‌کیتی شۆڤشگیران- که له یه‌کگرتنی بزوتنه‌وه‌ی پاشاوه‌که و خه‌تی گشتی یه‌کیان گرتبوو.

• له سالی ١٩٨٢ له سهرکردایه‌تی (حزبی شیوعی- حسک- پاسۆک)ی داو، گه‌وره‌ترین زیان به‌ حزبی شیوعی که‌وت، هینزی (پ دك) که‌مه‌تر له‌ناو کوردستانی عێراق بوو.

• هه‌موو نه‌وانه زه‌مینه‌یه‌کی سازدا بۆ دانوستانیکی نیمچه یه‌سی له‌گه‌ڵ حکومه‌تی عێراق بۆ ماوه‌ی سالتیکو تیایدا حکومه‌تی عێراق زۆر سوودی هه‌مه‌لایه‌نی وهرگرت و له‌باره هه‌ره‌ ته‌نگه‌که‌ی فشاری سه‌ربازی نێرانی دهرچوو.

• سه‌رنه‌که‌وتنی یه‌کیتی له‌و ستراتیجیه‌ی دانوستان له‌لایه‌ك و له‌لایه‌کی ترو ماندوو‌بوونی حزبی شیوعی و حسک به‌ بیرۆکراسیه‌تی بریاری نه‌وسای پارتی (وه‌ك خۆیان ده‌یان‌وت)، له‌ولایه‌ش نه‌خشه‌ی قه‌لاچۆی کورد و نه‌غفال و کیمیای به‌رپوه‌ بوو... هه‌موو نه‌وانه پالیان نان به‌ره‌یه‌کی (٨) لایسی پینک هات له ١٩٨٨/٥/٧، به‌بێ ناوه‌تێنان یه‌کیتی بووه سهرکرده‌ی نه‌و به‌ره‌یه چونه‌که:

١- به‌ حوكمی بوونی یه‌کیتی له‌ مه‌یدان.

٢- ناماده‌و جوورنه‌ت و موئه‌سه‌ساتیه‌که‌ی.

٣- چالاکی خه‌ستی سه‌ربازیه‌که‌ی.

٤- داهێنانی سیاسی و نێداری و پێش‌ه‌وايه‌تی له‌ گۆزان و به‌ره‌نگاری.

٥- چاوشکانی لایه‌نه‌کانی تر.

• له‌دوای نه‌م هه‌نگاوه زۆربه‌ی لایه‌نه‌کان، جگه له حزبی شیوعی و بزوتنه‌وه‌ی نێسلامی پاسداریان له‌گه‌ڵ خۆ هێنا.

• له‌دوای وه‌ستانی جه‌نگی عێراق و نێران که‌وتنه دیوی نێران، دارمانه‌که‌ی مارکسیه‌تیشی به‌سه‌ره‌ات، زۆربه‌ی کادیاران و پێشمه‌رگه‌کانیان یان هاتنه‌وه عێراق یان به‌ره‌و نه‌ورویا چوون.

• له‌و فته‌ریه‌ چالاکی هه‌موو حزبه‌کان زۆر سست بوو، جگه له‌ هه‌مجۆزی



سكرتیری (ینك).

• له ١٩٩٠/٨/٢ عێراق كۆتیی گرتو و برۆه هۆی لێدان، ههروهها ههڵگیرسانی راپهرین له ١٩٩١/٣/٥ كه دابنه مۆكه ی ديسان په كیته بوو زیاتر له هه موان.

• په كه م كۆنگره ی (ینك) له هه ولیر له ١٩٩٢ به ستر و تیایدا:

١- هه ردوو بالی كۆمه له و شۆرشگیران هه له وشانه وه.

٢- سۆشیال دیموكراسی هاته جیتی ماركسیه ت.

• له دوا ی هه ندی كیشه ی نیداری و ناهاوسه نگی (به ره ی كوردستانی) و ته قه لای په كیته وه ك حزبی سه ركرده گه یشته نه وه نه خا مه ی هه لپێژاردنێك بكریت و په كیته وای ده یینی كه له ٧٠٪ ده نگ ده هینی، كه چی له گه ل زه مه تکیشان به په ك لیست دابه زین، ئنجا ٤٣,٨٪ به ده ست هینا، ١٤٠٤٦ ده نگه له (پارتی) كه مه تر هینا و په كیته به وه نه خا مه قایل نه بوو، سیسته می (په نجا به په نجا) حكومه ت و په ره مانیا ن دروست كرد.

• له كۆتایی مانگی ١٩٩٣/١٢ شه پرێكی سه رتا سه ری له گه ل (بزوتنه وه ی

نیلامی له كوردستان) كرد.

• له ١٩٩٤/٥/١ خوولی په كه می شه پریشی له گه ل پارتی كرد، دوا ی گه شه ندنی نه وه شه ره هه ره كه له پارتی و په كیته هیزی نه قلیمیا ن هینا بو نه وه شه ره، له نه خا مه دا بو وه هۆی دووله ت بوونی ئیداره و وه ستانی په ره مان. تا له ٢٠٠٢ په كه م دانیشه تی په ره مان كرا و په كیته به نه خا مه كه ی هه لپێژاردنی ١٩٩٢ وه ك خۆی قایل بوو، له دوا ی نه وه هه موو شه رو شۆره له سه ر ده سه لات وا دمه كه وت په كیته ده سه لات ی لاواز تر بوو.



## ٢- پارتی دیموکراسی کوردستان- سەرکردایەتی کاتی (س.ک) قیادە مۆقتە :

لەدوای شکستی ١٩٧٥ خانەوادەی مەلا مستەفا بەرەو پۆژناوا چوون و خەڵکی تێرش بێ هیچ پێنماییەک پەرتو بلاو بوون بە سەرکێدە و بێکەوه، بەشتیکی تێرش گەڕانەوه عێراق، بەشتیکی کەمی تری بزوێ بە نیازی نیشکەردن سوو، لەوانە (سامی عبدالرحمن، د.عمود عوسمان، ...)، د.عمود بەتەواوی لییان جیا بۆوه و (پ د ک- لیژنەی نامادە) دروست کرد، عەلی سەنجاری (یەکییتی دیموکراتی کوردستان)ی دروست کرد، سامی عبدالرحمن ییش سەرکردایەتی کاتی (پ د ک) دروست کرد، بەپێی تەقیمی خۆیان لە ١٩٧٦/٥/٢٦.

نایدیۆلۆژیای نەوجارەیان زیاتر وەرچەرخا بوو وەک (بێک) بەرەو سەربازگەیی سۆشیالیستی و مارکسیایەتی و دوورکەوتنەوه لە پۆژناوا و دەرەبەگی ناوێخۆ، لە بارودۆختێک دروست بوون هەروەک لە پێشەکیی (بێک) نووسراوه، بەپێی ئەدەبیاتی (بێک) ئەوانە لە کاردانەوهی دروستبوونی یەکییتی دروست بوون، ئەگینا وازیان هێنا بوو.

### کەمێک لە مێژووی:

- بەپێی تەقیمی خۆیان هەر لەگەڵ دروستبوونی ئەو، (س.ک) لە مانگی (٥)ی گۆڵان مەفرەزە سەرەتایەکانی پێشمەرگە و (شۆڤشی گۆڵان)ی لی دروست بۆوه.
- لەدوای دروست بوونەوهی کێشە سەرکردایەتیان هەبوو، بارزانی قایل نەبوو بەو شۆڤش و حزبایەتیە نوێیە، بۆیە لە سەرەتاوا پێکەوتن کە (نیدریس بارزانی) وەک رابەرێکی هێما، بەلام لە کۆنگرە (٩) بە یەکجاری (سامی عبدالرحمن) لادراو (مەمود بارزانی) بوو سەرۆک و (س.ک) نەما و بۆوه (پارتی دیموکراتی کوردستان).



• سامی عبدالرحمن (حزبی گەل)ی دروست کرد.

• کەمەر دەهاتنە ناوچەرگە ی کوردستان، زیاتر چالاکیان سێ گۆشە ی سنورەکان بزو، لە ساڵانی ١٩٧٩، ١٩٨٠، ١٩٨٢، .. دەهاتنە کوردستان و لەلایەن یەکییتی دەردەکران.. تا بەرە ی ١٩٨٨.

• لەدوای سەرکەوتنی شۆرشێ نێزان ١٩٧٩ نەوانیش بوژانەووە و لەوەلامی پێرۆزیایی سەرکەوتی (أ.خمینی) داوای لە بارزانی کرد بگەڕێتەوێ نێزان، بەلام پێرا نەگەشت، لە ١٩٧٩/٣/١ لە ئەمریکا وەفاتی کرد، بەپیتی وتارەکی نیسانی ١٩٧٩ی (مسعود بارزانی) مردنەکی ناسایی نەبوو بەدەستی ساواک و سیا بوو.<sup>(١)</sup>

• لەو ماوەیەدا زیاتر سەرقال بوو بە شەری حدکای دیوی کوردستانی نێزان و لەولایەش لەگەڵ یەکییتی.

• لە ١٩٨٨/٥/٧ لە بارەگای حزبی شیوعی بەرە ی کوردستانی جاردرا.

• لە راپەرینی ١٩٩١/٣/٥ بە شلۆقی هاتنەوێ کوردستان لە چوارچێوە ی بەرە ی کوردستانی، هەرچەندە بەدوودلی دەیانروانیە ئەو ئەنجامە ی راپەرین، بەلام تەکان و خۆدروستکردنیان لە هاتنی سەرۆکی پارتی خۆی بۆ گۆڕەپانی کوردستان راستەوخۆ ئەو تەواقنە ی شکاند کە پیشتر بەر ی گرتبوون، تا لە شەری کۆڕی خۆی سەرەڕشتیان بوو.. ئەگینا کادیرو لایەنگری کەم توانای هەبوو.

• لە کۆنگرە ی (١١) کۆمەڵێک کادیرائی بەتوانا و ئەزموونی سۆشیالیست و پاسۆک هاتنە ناو پارتی و ناوەکی بوو (پارتی دیمکراتی کوردستانی یەکگرتوو).

• لە هەڵبژاردنەکی پەرلەمان و رابەراییەتی دەنگی یەکەمیان هێنا بەرێژە ی ٤٥,٢٪ دەنگی رابەراییەتیش لە ٤٨,٣٪، ٢٥٦٧٢ دەنگی لە سکرێتیری یەکییتی

<sup>١</sup> بۆ زیاتر بڕوانە وتارەکی کاک مسعود لە ١٩٧٩ کە لە زنجیرە کتێبی (ئەو ی بەعس پیتی نەکرا آرەوشەن کردی) فیصل دباغ- لە بەرگی دواو ی نووسراوەتەو، ئەو وتارە بە کاستیش بلاق بۆو وەختی خۆی.



زیاتر هینا.

- حکومەت و پەرلەمانیان بە (پەنجابە پەنجاب) دروست کرد، یەكەم شەڕیان بە ھاوبەشی دژ بە (PKK) بوو، بە ھاوکاری حکومەتی تورکیا.
- لەدوایدا روبەرروی شەڕی ناوخۆی بۆوە لەگەڵ یەكێتی ھەرەك قوناغەکانی لەوێ نوسراوەتەرە.



#### ٤- حزبی سۆشیالیستی یه کگرتووی کوردستان (حسیک):

له سالی ١٩٧٩ له یه کگرتنی بالی جودابووه‌وی (بزوتنه‌وه‌ی سۆشیالیستی کوردستانی ناو یه کیتی) به سەرۆکایه‌تی رسول مه‌مه‌ندو (لیژنه‌ی ناماده‌یی- پارتی دیمکراتی کوردستان) به سەرۆکایه‌تی د. محمود عوسمان دروست بوو، وایه‌که‌وتن که رسول مه‌ند سەرۆکی نه‌و حزبه‌ بیتو د. محمود جیگر. نایدیلۆژیای: نه‌ته‌وایه‌تی + سۆشیالیستی زانستی.

#### که‌مێک له‌ مێژووی:

به‌دیلی نه‌و دۆخه‌ مێژوویه‌ی به‌ میرات وه‌ک ناکۆکی مابۆوه‌ له‌ نێوان (جه‌لالیه‌ت و مه‌لاییه‌ت.. به‌ زاراوه‌ی خۆیان) و ده‌هاته‌ به‌رجاو که‌ هێزێکی سێیم بیت، بۆیه‌ له‌ سه‌ره‌تا حسیک زۆر گه‌شه‌ی کرد که‌سانی سیاسي و سه‌ربازی وه‌ک: (شمس‌الدین موفتی)، (عدنان موفتی)، (قادر جه‌باری)، (تاهر علی والی)، (مه‌لا ناصح)، (عمه‌د حاجی عمود)، (قادر عزیز)، (عادل مراد)، (عبدالحالق زه‌نگه‌نه)، .. (سید کاکه‌)، (عولّا بۆر)، (عولّا سور)، (سید سلیم)، (نه‌نوه‌ر مجید سولتان).. تیا بوو.

● له‌دوای نه‌و لێک جیا بوونه‌وانه‌ نه‌خشیه‌کی سه‌ربازی و سیاسي وایه‌که‌ ناوچه‌کانی بادینان ته‌نها پارتی لی-بوو، سۆزانی شیکو یه‌کیتی تیک نالابوون، نێر به‌و عه‌قلیه‌ته‌ ستالینه‌یه‌ی نه‌و سه‌رده‌م هه‌ر زوو تیک گیران و به‌خێرای مێژوویی نه‌و حزبه‌ بووه‌ شه‌ری براکۆژی با نه‌شی وێستبێ.

● نه‌ویش له‌سالی ١٩٨٠ له‌رێی د. قاسملو دانوستانیکی یه‌ک لایه‌نی جاره‌ندراوی له‌گه‌ڵ حکومه‌تی عێراق کرد بێ هیچ نه‌هه‌م.

● له‌سالی ١٩٨١ رووبه‌رووی شه‌ڕێکی سه‌رتاسه‌ری بوو له‌گه‌ڵ (ینک) و شکستی هێنا هه‌رچه‌نده‌ له‌ سه‌ربازیش نه‌و به‌هێزتر بوو، به‌لام له‌ نه‌خشه‌و پلانی



سیاسی زیاتر شکستی هینا.

- له‌دوای کارساتی پشت‌ناشانی ١٩٨٢ به‌یه‌کجاری ناودیوی ئێران کران.
- له ١٩٨٥/١٢/١٢ قادر عزیز وه‌ک ته‌یاری مارکسی ناو حسیک جیابووه‌وه حزبێ زه‌مه‌ت‌کێشانی کوردستانیان دروست کرد.
- له‌دوای ماندووبوونیکی زۆر به‌ سستی پارتی و به‌روکراتیه‌تی - وه‌ک له‌وکاتی وتیان له ١٩٨٧ پێش‌جاردانی به‌ره‌ی کوردستانی به‌خۆیان و سه‌رکرده‌یه‌تیان له‌گه‌ڵ حزبی شیوعی ته‌سلیمی نه‌مری واقعی یه‌کیتی بوونه‌وه، به‌یه‌کجاری وازیان له‌ هاره‌یه‌مانیه‌تی پارتی هینا، دواییش بوونه‌ لایه‌نێکی لاواز له‌ به‌ره‌ هه‌شت قه‌لیه‌که‌.

- له‌ رابهرین رۆژێکی به‌رچاویان هه‌بوو له‌ چوارچێوه‌ی به‌ره‌.
- له‌ هه‌له‌بارده‌که‌ی ١٩٩٢ له ٢,٥٪ ده‌نگیان هینا، بۆ رابهریش د.عمود ته‌نها ٢٣٣٤٢ ده‌نگی هینا.
- له ١٩٩٢/٢/٥ بوونه‌ دووبه‌شی (سید کاکه‌ وه‌ محمد حاجی عمود و قادر جه‌باری) له‌گه‌ڵ (پارتی گه‌ل - سامی عبدالرحمن) یه‌کیان گه‌رت و یه‌کسه‌ره‌ هاتنه‌ ناو پارتی، به‌شه‌که‌ی تریشی به‌ سه‌رکرده‌یه‌تی رسول مهند چوونه‌ ناو یه‌کیتی.
- له‌ کۆنگره‌ی (١١)ی پارتی جارێکی تر دێسان محمد حاجی عمود له‌ پارتی جیابووه‌وه حزبێ سۆشیالیستی دیمکراسی کوردستانی دروست کرد، تا ئێستاش وه‌ک لایه‌نێکی ناسه‌ره‌کی چه‌م جۆلی سیاسی هه‌یه‌.







له سالی ١٩٦٧ لەسەر کێشە چینی و سۆقیەتی ئەوانیش لێره دابەش بوون بۆ:

١- قیادە مرکزی- عزیز الحاج- چینی.

٢- لجنه مرکزی- عزیز محمد- سۆقیتی.

+ لەدوای چوونه ناو شۆڕشی ئەیلوول له ١٩٦٣ هەتا دواى رێکەوتنى ئادار دیسان لە گەڵ حزبی بە عەس (بەرەبەکیان) راگەیانند له ١٩٧٣ و چەکیشیان وەرگرت.

+ له شەری چارەنووسی ١٩٧٤-١٩٧٥ له بەرەى حکومەت بوون.

+ له دواى شکستی ١٩٧٥ و نەمانی شۆڕشی کورد یە کەسەر هەم چەك کران و سیاسەتی (ضفط على القواعد وتقريب القيادة)یان لە گەڵ بەکارهات و زۆر لاوازی کردن تا له سالی ١٩٧٨ بەناچاری دیسان بەرەو شاخەکانی کوردستان هاتنەوه.

+ له ١٩٨٣/٥/١ لەدوای نێوان کردنیکی نەزانانەى شەری براکوزی خۆیان بوونە گەورەترین بەراگێژ، بە کارەساتی (پشت ناشان) بەناوبانگە کە تریکەى ٢٠٠ کادیرو پیتشەرگەیان بە دەستی (ی ن ک) لەناوچوون بە دیلەوه، هەریە کە له (کریم احمد، احمد بانی خێلانی) و سەرکردهکانی تریان دەستگیر کران.

+ تا له ١٩٨٨/٥/٧ له رێکەوتنه سەرانسەریە کە (حشع)یش لایەنێک بوو لەو

(٨) لایەنەى بەرەى کوردستانی.

+ لەدوای راپەرین و دارمانی شیوعیەت له مەدرەسەوه زیاتر فیکرەى دروست کردنی (حشک) هاتە ئارا، بەتایبەتی ئەو دەنگەى له هەلبژاردنەکانی پەرلەمانی کوردستان کە تەنها ٢١٢٣ دەنگی هێنا دەکا له ٠,٠٢٪

+ له گۆنگرەى (٥)ی شەفلاوهى ١٩٩٣ (حشع) بسووه چەند پارچەبەکی وێستراو نەریستراو:

١- حشک- کریم احمد

٢- پارتي کارى سەربەخۆی کوردستان (ابو حکمت) و (محمد حەلاق).

٣- حشع- دەمید موسی.



جیابوونه‌وه‌ی (حشك) به رێكه‌وتن و نه‌خشه و پلان بوو، له نه‌سلدا نه‌وه لیژنه‌ی هه‌رێمی كوردستان بوو كه له كۆنگره‌ی (٣) ی سالی ١٩٦٧ بریاری له‌سه‌ر درابوو، نه‌و حزبه به حوكمی میژوویی و دايرانی له كیشه‌ی كوردو نايدیژلۆجیه (ماركسی لینینی)یه زه‌قه‌كه‌ی نیستا وه‌ك حزینکی بچوك له كوردستان كه‌مه‌تر ناسۆی گه‌شه‌کردنی له پیشه.



### ٦- کۆمەڵەن و بزوتنەدەوی ئیسلامی لە کوردستان؛

چهند بهر وار دینکی جیا له نه ده بیاتی شو بزوتنه وه هییه وه یادى دامه زانلنى، چونکه له پيشتريک خستنى (تيخوان) له بهر نجاکان له کوردستان هه بر وه، به شتيک ده يگيرنه وه بز پيش ۱۹۸۰، به لام نموى روونه له سالى ۱۹۸۴ بزوتنه نموى پمپه ندى نيسلامى له کوردستان دامه زرا به رابره يه تى نژده يى م. شتيخ له تيفو . شتيخ محمد بهر زنجى، دوى له سالى ۱۹۸۷ له نه نجامى يه کگرتنى کومه له زانايه که له گمل شو (پمپه نديه) بزوتنه نموى نيسلاميان راگه ياند به رابره يه تى (شتيخ عوسمان عبدالعزيز) و يه کسمر جاپى شو پشيان دا، دابه زينى هه ريگه له شتيخ محمد بهر زنجى . شتيخ له تيف له رابره يه تى و متمان ه پيدانه رابرى نوئى نموزمونتيکى نوئى بو له سيستمى سرکردايه تى و وه ده ست گزوى ده سلات و هه تا ديکراسيش که له قوناعى نوئى کوردايه تى هه شمرى له سر کراوه و واده کړئ.

**كه ميگ له ميڻووي:**

• هەر گه‌وته شاخ زۆر به‌خێرای هێزه‌کانی دروست کرد به‌ناوی له‌شکری قورئان، له‌چهند داستانیك وه‌ك قه‌لاتوکان، ده‌شتی هه‌ولێر، سلێمانی ...

متهمانه‌یه‌کی سه‌ره‌تای له‌ناو خه‌لک دروست کرد، که پێشتر نه‌زه‌ه‌وونی (له‌شکری ئیسلامی) بێ‌متهمانه‌ی کردبوون، هه‌رچهنده‌ سه‌رکرده‌یه‌تی ئه‌و بزوتنه‌وه‌یه‌ش هه‌ر له‌ سه‌ره‌تادا ده‌ست کو‌رتی له‌ نه‌زه‌ه‌وونی سیاسی و واقیعو په‌یوه‌ندیه‌ ئیقلیمی و جه‌هانه‌کان بێ‌ته‌ دیار بوو.

• له فتمري ۱۹۸۸ تا راپېرېن تاكه لايمن برون كه جمو جۉلى رنكخستنيان له گمسه كړدن بروه، بزيه له راپېرېنه كان بشماريه كي كارېگمريان هېبو له پلېي (۲) (۳). هم له راپېرېنه گور هم له بېرگريه كانيشدا له هندنې دڅخدا له پلېي



يەك يۈزۈ.

• ههم له دانوستانه که ی ۱۹۹۱ ی بهرو حکومت بهشار نه بوون، ههم له هیتانی پاسدارانش بۆ کوردستان نموانو حشع بهشاریان نه کردوو، بهلام له گهه نموانه شدا نه دماش نه بوون لهو بهره ی کوردستانه.

● له دواى راپرمين زور به خيترايى گه‌شيان كړد، يه‌كه‌م كه‌نالتى ته‌له‌فزيونى له كوردستان له رانيه‌يان كړدوه.

● له هه لېږدنه کانی ۱۹۹۲ سیزه مین دهنکی هیتا بدریزه ۰،۰۵، ۱۹۱۰۸  
له لیستی رابه رابه تیش ۳۸۸۱۵.

● له مانگی ۱۹۹۳/۱۰ له چه مچه مال دوايش له مانگی ۱۹۹۳/۱۲ له گهډ (ی ن ک) تروشی شمېر بوون.

• له بۆسپه‌كه‌ی بازگهی گهرمیانى (ینك) له ١٩٩٣/١٢/١٨ له سه‌یاره‌یه‌كه‌ی (باسك) دراو سه‌ره‌تای شه‌رتكه‌ی سه‌رتاسه‌ری بووه‌ی شكستی بزوتنمه‌وه‌.

● له‌لایمن نێزان، مجلس‌ئەلی، حزب‌الدعوە، حزب‌الله‌ی کورد، حزب‌الله‌ی لێبنان، حزب‌ی رفاه، ... ژۆربە‌ی بزوتنە‌وە ئیسلامیە‌کانی تریش ناڕە‌زاییان دە‌ربە‌ری، حزبە‌ کوردستان‌یە‌کانیش یان بە‌ده‌نگ بوون یان لارییان نە‌بوو.

● نوو شکسته نەبووە داستان بۆ یەکیتمی وەك جاران لە گەل (پەك) و (حەك) و (حەم) كەردبوی، چونكە بە كەمەك پێشەمەرگە بزووتنەو بەرگریەكی بێ-وێنە یەزێزێكی زۆری (پەك) دەكرا، بۆیە هەزێ شكستێكە بە سادەیی دەركەوت كە بێ-پەننامەیی سەركەداپەتیی بوو.

● رهوتی گه شعیان له کار نه کموت، هدرچنده متعانه و تهوژمی راپرون له بهر هاریدا بشتهوشکتن کراوه.

● له چمنګه کانی مسانګی ۱۹۹۴/۵ به قورسی خزی سه لاندووه و هاته وه میدان.

● له خورولې دووهمې جهنگ به شدار نه بوون، بویه له کزتابدا له یاوانکردنې



- هەر لایەى بۆ دەسه‌لاتى خۆى رووبەرۆوى تەنگەبەرى بوونەوه له هەردوولا.
- له كابینه‌ى (٣)ى پارتى به دوو وه‌زیر به‌شداریان کرد.
  - له دواى شەپرو پێکدادانى‌تکى زۆر له‌گەڵ (پنک) له نیسانی ١٩٩٧ وه‌ستانی جەنگ، رێکه‌وتنه‌نامه‌ى تاران‌یان مۆر کردو له حکومه‌تى سلێمانیش به‌شدار بوون به دوو وه‌زیرو بووه‌ هۆى کشانه‌وه‌یان له حکومه‌تى هەولێر.
  - له کۆنگره‌ى (٧)یاندا کۆمه‌ڵێک گۆڕانکاری ناوه‌کى لێ هاته‌ دى، له‌وانه‌ گۆڕینی رابه‌ر له (م. عوسمان) بۆ (مه‌لا عەلى عبدالعزیز) که ئه‌وه سێیه‌مین رابه‌ر بوو ده‌گۆڕا.
  - له ١٩٩٨/٨/٢١ له‌گەڵ (بزوتنه‌وه‌ى رابه‌رىن) یه‌کیان گرتو (بزوتنه‌وه‌ى یه‌کی‌بوونی نیسلا‌مى کوردستان) یان لێ هاته‌ دى.
  - دواى له‌کۆنگره‌ى (٨) هاویه‌یانیه‌تى هەردوو باڵى عەلى باپێرو . صدیق عبدالعزیز ده‌رچوون و باڵى عەلى عبدالعزیز شکستی هێنا.
  - ئه‌و نه‌ه‌یامه‌ له‌لایه‌ن جه‌ماعه‌ته‌ ده‌رنه‌چوه‌کان قه‌بوول نه‌کرا، بۆیه‌ بوونه‌ سێ به‌ش: ١- زۆرایه‌تیه‌که‌ى کۆنگره‌ کۆمه‌ڵى نیسلا‌مى به‌ نه‌میرایه‌تى م. عەلى باپێریان دروست کرد ٢- نه‌نصارو لێسلا‌م ٣- له‌ هه‌موان لاوازتر نه‌وانه‌ى ده‌نگیان نه‌هێنابوو ناویان له‌ خۆناوه‌ بزوتنه‌وه‌ى نیسلا‌مى .



## ٧- يه کگرتووی ئیسلامی کوردستان :

بزوتنه وهیه کی ئیسلامی چاکسازی (وهك خۆیان وایان پین خۆشه بگوتری) هرچهنده هه موو بزوتنه وهیه کی ئیسلامی بگره هه موو بزوتنه وهیه کی سیاسی چاکسازی، له ١٩٩٤/٢/٦ به نه مینداریه تی (م. صلاح الدین بهاء الدین) راگهیانه را، واته پیتشت هه بوینه نهك لهو بهرواره دا، له ریش پارووی (ئیخوانی) جیهانی، له کوردستانیش جمو جۆلی خیرخوازی و جارجار سیاسیش هه بووه، به لام ریکخوازیکی کوردستانی نه بوونه، وهك مهسه لهی (حشع)، بۆیه لهو بهرواره دا میژوی سیاسی دهست پین دهکات به پینی پیتناسی (حزبه کوردستانیه کان).

### که مینک له میژووی :

- له دواي دارمانی خهلافهت له ١٩٢٤/٣/٣ به تهواوی، لیته وه لوی له نیته رهوشه نیرانی بیر ئیسلامی ریکخواو دهسته و کۆمه له دروست بووه، هه ره له نه ندۆنیسیا هه تا ولاتانی عه ره بی، له هه مووی گرنگتر (برایانی موسلمان).. به لام نهو بزوتنه وانه له دواي شۆرشی ١٩٧٩ ی نیران تهکانی پین دراو له (هه به یی) دابه زی بۆ ناو شه قام و گۆره پانی سیاسی گشتی و میللله تانه ش. نهو کاربگریه له بهر چه ن دین هۆی گشتی و تایبه تی زیاتریش له کوردستان کرد.. نیتر له جمو جۆلی خیرخوازی و ریکخستنی زیندانی ده رجوو به تایبه تی که شۆرشی نه فغانستانیشی به دوا دا هات.
- زه مینه یه کی جیهادی سازا، بۆیه (ئیخوانی) جیهانی له سه ره تا به خیرایی به رهو جیهادی وه ره چرخان، به لام له یه کهم نه زمرونی (سوریه) یاندا شکستی هینا، دیسان هه له وه مه تهمیان کرده وه.
- له کوردستانیشت به هه مان شتیه له سه ره تا دا له گه ل بزوتنه وه ی ئیسلامی پیتکه وه بوون تا له هه لپاردنه که ی ١٩٩٢ به یهك لیست دابه زین، ده توانین به



حیسابینکی ساده رێژەی دەنگەکانی ئەوانیش دەرخبین، سەرچەم دەنگی لیستی پەرلەمانی بزوتمەو ٤٩١٠٨ دەنگ بوو، رابەریش ٣٨٨١٥ بوو، خەمتی برایان (واتە یە کگرتوو) رایان بۆ رابەرایەتی نەدا، بۆیە دەنگی یە کگرتوو دەکا: ٤٩١٠٨ - ٣٨٨١٥ = ١٠٢٩٣، بەلام هەر لە سەرەتادا تێبینی و وریایەکی زۆریان بەرامبەر سەرکردایەتی و رابەری بزوتمەوێ نیسلاهی هەبوو لەبارەی کەم نەزموونی و نەشارەزایی لە زانستی سیاسەت و پلان و ستراتیجیەت و کۆمەڵێک کێشە تر، بۆیە هەر لە گەرمەیی شکستی بزوتمەو و بەرامبەر شەڕی یە کیتی یە کگرتووی نیسلاهی کوردستان راگەیەنرا، کە زۆرجار (ئەوکاتە و هەلو مەرجه) جیتی سەرزەنشتی هاوڕێانی ئیسلامیەکانی تریانە.

لەدوای دروست برونیان بەختیاری دەزگا و بارەگاانیان دروست بوو، یە کەم کۆنگرەیی ناشکرایان گرتەدرا بێ نەموێ گۆڕانینکی و لە نەخشەیی سیاسی و سەرکردایەتی بێتە دی، لە ناوچەکانی بادینان زیاتر و بەرچاوتر گەشەیان کرد کە پێشتر نەو وەلامە جەماوەریە کەمتر بۆ حزبی تر بوو، بەلام لەدوای فشار و تەنگەبەری دیسان بەرمو لاوازبوونەو چوون لە کاتیکا کە هیچ هێزێکیان نیە بۆ پارسەنگی فشارەکان.



### له پارچه‌کانی تری کوردستانی

له راستیدا حزبە کوردستانیەکان وەك زاراوە زیاتر حزبەکانی چوارچێوەی ئەزموونی کوردستانی عێراق دەگرتێتەوە، بەلام کە دەسێ حزبە کوردستانیەکان هەرگیز فراوانترە لەو ئەزموونە... بۆیە دوو نمونەی سەرەکی کوردستانی ئێران و تورکیا بە خێرایەك باس دەکەین.

### ٨- حزبێ دیموکراتی کوردستانی- ئێران (حەکا)

له سالی ١٩٤٦ی ئەزموونی کۆماری مەهاباد دروست بوو،- وەك له پارتی بەشی عێراق باس کرا -له پێشیدا له ١٦/٨/١٩٤٥ (ژك) سوو بە حزبی دیموکراسی کوردستان بە سەرۆکایەتی قازی محمد.

● دیارە پەیوەندی (پ دك) بەشی عێراق و شای ئێران (حەکا)ی خستبوە دۆخیکی تەنگ تا رووخانی شا، هەر بۆیەش دوو حزبی ناوەڕۆك تەواو لێك جیان.

● له نزیک كۆتایەکانی شۆرشێ ئێران (حەکا) دەوری پەیدا کرد بە سەرۆکایەتی د. قاسملو، ئەویش له ئەوروپا گەڕایەو ناوچەرگە ی روداوێكا، له گەڵ سەرکەوتنی شۆرشێ کوردستانی ئێران باریکی تایبەتی بەخۆوە گرت بەهۆی ئەو حزبە (کۆمەڵە) زیاتر مارکسی بوو کە لەلایەن (محمد مەهتدی) دروست کرا کە پێش تر ئەندامێکی ئەو حزبە بوو.

● سێ شەپ له نپاوه، سنه، نەغەدە، هەلگێرسا، زیاتر حەکا دەرکەوت.

● چەندین شەڕودانوستان شان بەشانی یەك کران و هەریەك له (أ. تالەقانی) و سەرکردەکانی کوردستانی عێراق نامۆزگاری (حەکا)یان کرد کە جەنگ له قازانجی کورد نیه... بەلام وا دیاربوو هەر یەك له (کۆمەڵە) و (مجاهدین و فدائی خەلق) له ئێران و حکومەتی عێراقیش رۆژێکی چالاکیان بینی له دروستکردنی



نەو شەپەر.

● لە سالی ١٩٨٠ شەپەر عێراق-ئێران دەستی پێکرد، بەدوای ئەوەدا (حەدکا) بە ئەواوی لە بەرهەکان لە بەرامبەر هێرشەکانی (پاسدارو قیادە مۆقتە) شکا، یەکییتی و عێراقیش هاتنە پشتیوانی حەدکا.

● ئەو حزبەش بەهۆی فیکری عەلمانی و کاریگەری چەپی زۆر جبار روبەرپووی دوولەت بوون بسووه، لە کۆنگرە ١٩٨٠/٦/٢١ گڕۆهسی (٧) نەفەری بە سەرۆکایەتی (غەنی بلوریانی) جیابوونەوه و ناوی مارکسی سەر بە تودەیان لێنرا، جارجاریش لەو لایە لەگەڵ کۆمەڵە توشی شەپەر دەبوون، لەگەڵ قیادە ی موهەتە (پارتی) هەر لەشەردا بوون.

● حەدکا جاریکی تریش دوو لەت بوونەوه بەلی (جلیل گادانی - نەقەلیەت) جیابوونەوه.

● د.قاسملو لە ١٩٨٩/٧/١٣ لەفسا تێرۆر کرا، د.شرف کەندی هاتە جێی، دوای ئەویش تێرۆر کرا.

● دیسان (حەدکا)بوونە دوولەت ئەو چارە سکرێتێرەکی (مستەفای هەجریه) و بەلی نەقەلیەت گوايه عبدالله حسن زادهیه، چالاکی عەسکەری لە سالی ١٩٩٦ وە بە یەکیجاری نەماوه.

● چەند جاریک هێزی ئێرانی بەناو سنووری یەکییتی هاتوونە سەر بارەگاکانیان لە کۆتیه.

● نێستای زیاتر روو لەو بۆچوونەیه کە سود لەو نازادی و ژبانی سیاسیهی هەلبژاردن وەرگرن کە رەخساوه لە ئێران بەهۆی دەستورێکی شەریعهتیهوه.



#### ٩- پارتی کرێکارانی کوردستان PKK :

- پاپەرینه کانی کوردستانی تورکیا: ١٨٢١، ١٨٤٧، بۆتان، ١٨٥٣ جزیره، ١٨٨٠ شیخ نه هری، ١٩٢٠، ١٩٢٥، ١٩٢٧، ١٩٢٨، ١٩٣٠، ١٩٣٤، ١٩٣٧، ١٩٣٨، ١٩٣٩... له پاش چله کان جوړه بڼه نو میده ک بانی کیشا، دیاره شوږشی نهیلول نمو ناسه واره ی نه بووه له سمر کوردستانی سمر ووه بویه (پارتی لقی تورکیا بهر بهر پرکایه وه)
- له دواى سمرکوتنى شوږشی نیسلامى نیران جیهان به گشتى ههژا، کوردیش له هه مان زیاتر، بویه له سمره تا کانی ٨٠ زیاتر له ١٢ لایه نى (مارکسى) ته نه ا له کوردستانی سمر ووه دروست بوو، له وانه: (کاوه، دهنگى کاوه، نالای رزگارى، ده ده قاده، حزبی سۆشیالیست، PKK، ...).
- به پیتی ته قوسی خۆیان له ١٩٧٨/١١/٢٧ له ناوچه ی نامه د (دیاره کى) دروست بووینه، یه گهم کۆنفرانس له ١٩٨١/٧/١٥ کراو، یه گهم جهمو جۆلى پینشمه رگایه تیشیان له ١٩٨٤/٨/١٥ له شه مزینیان ده ستی پیکرد، نمو حزیه میژووه کى زۆر بهنده به سمرۆکه کى (عبدالله نۆجه لان- ناپۆ) که له سالى ١٩٧٠ له چالاکی خویندکاریه کى دروست بووه و بلاو کراوه ی (سهریه خۆبوون ی) ده رکردووه، له سمر ریبازی (مارکسى- لینینى) ی هه ره شوږشگیتیان په سپه و کردووه.
- په یه ونه دیه کى به تینى له گه ل (به ره ی میللى فه لستین- جوړج حه بهش) هه بوو بویه گه ریلاکانى له لوبان راده هیتاو (ناپۆ) خۆى له بیقاع بوو.
- دواى راپه رپینى ١٩٩١ ی کوردستانی خواروو ناسۆیه کى فسرانترى بۆ په خساندن، له سمره تا دا زۆریه ی لایه نه چه پى و عه لمانیه کانی کوردستانی عیراقیش (ناپۆ) ی به رابه رو مونه زیری خۆى ده زانى.
- پرۆژه ی نابوورى و سیاسى باش دارشتو حزیه کانی تری لاواز کردو، نیتزه و



کەمانێ ناخمانی دروست کرد.

● لە ١٩٩٢ بۆ یەکەم جار رویەرووی هێزی هاونەمی (پدک) و (ینک) بۆوە بە هاوکاری تورکیا.

● بە پدک لایەنی نا نێستا ئەوە پێنجەمین جارە شەڕ رادەگرتیت بێ ئەوەی تورکیا دەلامی هەبێ.

● لە ١٩٩٥/٨/٢٥ لەناکار هاتە ناو شەڕی ناوخۆی کوردستانی لە قازانجی یەکییتی لە دژی پارێ، هەرچەندە بەپیتی PKK هۆکەیی دەگێڕێتەوە بۆ ئەوەی کە دەتوانێ (پدک) لە ١٩٩٢ را شان بەشانی تورکیا لەناو خاکی کوردستانی تورکیا شەڕ رادە پێشمرگەیی PKK دەکا، هەرچەندە نێستا هەڵوێستی سەرکردایەتی کردی ئیراق بەرامبەریان باشە .

● لە ١٩٨٨ تورکیا و ئیسرائیل کەوتنە هاوێهانیەتیەکی ستراتیژی و نوردنیشیان راکێشا و چارەدووری سووریا تەنگ بۆوە بروو هێزی دەریەپاندنی (تاپۆ) دواي لە کینیا لە ١٩٩٩/٢/١٦ کەوتە داوێکی نالتۆزی دەرگا سیخوڕیەکانی سیا و میتو مۆساد رفیتراو بە سەرکراوی بۆ ئیسرائیل و لەوێش بۆ تورکیا نا نێستا زیندانیه بۆ هەتاهەتایە.

● دواي ئەو هەنگاوە PKK شەڕی وستاندووە و هێزەکانی کشاندۆتەو دەروویری قەندیل لە دواي چەند شەڕێک لە گەڵ (ینک) زیاتر جێگیر بوو.







( ٤٧ )

## Masonism

## الماسونية

## ماسونی

پنځخراوینکی فیکری و نهینی کونی خیرخوازی و مرؤقیه تی به به پیتناسی  
خۆیان، نهوانه سنووری جوگرافی کۆمه لایه تی و نه تهوایه تی و ناینیان نی به،  
جیهانینه، خۆ به رزگار کسری مرؤقیه تی دهزانن، به ناوی (بنیاتنانی  
سهر بهستی) یهوه .

بوونی راسته قینه یان و دروست بوون و دامه زرینه ره کانیان لیتترین بابه ته، بۆیه ش  
ریوایه تی زۆری له سهره، به شیک پیتی وایه له گه ل بوونی مرؤف و میژوو نهوانه ش  
هه نه، به شیک تر زیاتر میژوو ه کی دیاری کراویان بۆ نووسیه ده یان گۆڤه وه  
بۆ ٤٠٠٠ سال (پ. ز)، به شیکیش تر پیتیان وایه راسته وخۆ پنځخراوینکی  
یه هودی یه، به مه بهستی زال بوونیان به سهر جیهان دروست بوینه، لهوانه  
فره نهنگی ( الموسوعة المیسرة في الأديان والمذاهب المعاصرة )<sup>١</sup> به راشکاوه تر  
دامه زرینه و میژوو ه کی ده ستیشانه کردوو گولیه له (٤٤ ز) شای پۆمان  
(هیرۆس نه کریا) دروستی کردوون به هاوکاری پراوێژکاره یه هودی یه کان، هه شه  
پیتی وایه له سه ده کانی ناوه راست له نه وروپا دروست بوینه، به شیک تر زۆریش  
هه یه پیتی وایه ماسۆنییه ته هه ر گۆته یه راسته قینه ی نه یه،

<sup>١</sup> له ماده دی (الماسۆنیه) سهرنج ده .



## سەرپرەمە ھۆی دروست بوونی:

لە لایەن ئەوانەى كە پێیان وایە ماسۆنى يەت بوونی راستەقینەى ھەبە بەبێ لایەنى دەیتۆزێنمەوای بۆ دەچن كە لە بنەچەدا خەلكانىك بروینە پیشەمەكى تەكنىكى سەرەتایان ھەبوو، ئەو پیشەمەش لە لایەن دەسەلاتدارە كۆمەلایەتى يەكان بەرەبەرەكانى كراون، بۆیە ئەوانە پینۆستیان بە پارێزگارى ھەبوو لە دەسەلاتى دەربەگەو ئاغاو سەرەك خێلەكانى ئەو سەردەم، بۆ ئەو مەبەستە پێكھراوى (ماسۆنیان) دروست كەردوو لە سەدەى (١٣) لە پەناى كنىسە، بەناوى (ماسۆن) واتە بیناكەر، لەوشەى (froacs-masone) ھاتوو واتە (البناؤن الاحرار) (بیناكەرە نازادى خوازەكان)، گرايە ئەو ناو وێنەى ئەو جوولەكانمە كە لە بابەل گەرانمەو بە دەستىك شمشیرۆ بە دەستىكى تر نامرازى بیناكەرنیان ھەلگرتبوو، لەناو فۆلكلۆرى كوردیش ئەو ناو نامۆنى بە سەلبى ھەبە كاتى وەسفى يەكێك بە خراپەو فێلبازو رەستوور دەكرێت پێى دەلێن ( ئەو فەرماستۆنە).

يەكێ لە ناھنجەكانیان دروستكەردنەو پەيكەرى (سلیمان) لە قەوس، ھەرچەندە تا ئێستە گەراون دەگەرێن بە دواى ئەو پەيكەرە لە قەوس نەدۆزرايتەو، بۆیە تا رادەيەكى زۆر ھاوینەن لە گەل ( زایۆنى)، بەو شێوەیە شان بە شان دەسەلاتى سیاسى ئەوان لە پەناى دەسەلاتى (ناسیاسى) ھاتوون، جێ پەنجەیان لە زانست و فەلسەفەو نایدۆلۆجیاو تیۆرە سیاسى يەكان ھەبە، لەدواى وەرگەرانى كنىسە بۆ شۆرشى پیشەسازی، بارەكانیان نەوچارە كەوتەو ژێر پەردەى كۆمپانیاو خەستەخانەو بیناكەنى حوكومەتى ستراتیژی، تا دەگاتە رێكخراوە خێرخوازو دەزگا جیھانییەكانى تەرى مەرقابەتى و زانستى و تەندروستى و مەدال پارێزى ... ھتد، لەمەو تێوانینیكى گومانناوى خەستى رەسمى و نەرەسمى بە زیادەو دروست كەردوو لەسەر دیساردەو پوودا و ھەلۆستەكانى جیھانى، بە سەلبى و نیجایى یەو، نیتەر تیۆرى (گومان، پیلان،



سیناریز (...). ده که نه خوشی به شتیکی زوری پوهه نښو سیاسه ته دارانی جیهانی سییم به گشتی و جیهانی نیلامی به تاییه تی گرتوتموه و گومان له هه موو شتیکی ده کم، جاروايه گومان له هه لوستو پروودای راسته قینهش ده کم، .. پهنکه ماسونی یتیش مه بهستی یی که گومان دروست بکا.

### نیفتماکردنی :

به پتی هندی لهوانه ی که لهو پیکخواه بوینه نوا نیفتماکردنی ماسونی یه ت به سهرتای (غسل دماغ) و شتیه پتوره سینکی سوتند خواردنوه دهست پین ده کات، به پتی (قاموس السیاسة) بوونو گه شه کردن له نیتو ماسونییت هه تا ۲۲ پله ی ده بری، نیجا له کوتایی (۳۲) پله، که ده پتیه (ماموستای مهن-یهودا)، ده لیتن لهوانه ی تا نیتا گه شتونه نمو پله جووله کم، وهر گرتنیشی له شتیه تاک تاکو به کومه لیشه، گوايه سهرۆکو پاشاش ریک ده خا لهو ماسونیته، هندی سهرچاره و فرهنگ نمو زانیاریانه یان کۆکردوتموه که به پوخته یی لیره تۆمار ی ده کمین :-

- دروشمیان: (یه کسان، برایه تی، سهریمستی) یه.
- یه کم باره گای نه تی و له ژیر پهرده له ۱۷۱۷ز له بهریتانیای کردوه.
- دوا یی له نیر له ندا و نیسکو تله ندا و نه مریکا و نهوروپا کردوه و له گه ل شه پۆلی نیپیریالیزمیش به جیهاندا ته نینه وه، ژماره ی نیتای به (۳۰۰۰) زیاتر له قه له م دراوه.
- به دژه نایین و لایه نگری نایینیش له قه له م دراو، به لām پهنکه به پتی پتویست ههردو دهر ببین.
- هه ندیک ژماره ی نه ندا مانیان نامار کردوه تا کوتایی سه ده ی راپردو به (۶) ملیۆن، به لām دوا ی پروو خانی (سۆقیه ت) زیاده کمیان له نه ندازه دهرچوه.



- ۱۳ سمروځي نهميريكي به ماسوني تومارگران، گوايه زوربه د اموده زگانې نهميريكاش به ماسوني پرکرايتمه.
  - يه کم باره گاي نهيتي بهناوي (عغل فلسطين) له بيروت له سالي ۱۸۶۲ کرايموه.
  - له بهر ش له گمل هيزي بهري تانيا له سالي ۱۹۱۴ ز کرايموه.
  - زوربه چالاکي و بهرهمه کاني عملانيه تي جيهاني نيسلامي له لايمن به شیک له زاناياني ناييني به دهستي ماسونييت له قه لثم دراوڼ ...
  - وادياره له سمروبري شکستي جيهاني نيسلامي له کوتايي سدهي (۱۹) همدی له ناوداراني نيسلامي پميوه نديان پتوه کردوه، له وانه جمال الدين الافغاني، محمد عبده .. گوايه کاتي به ماهيه ته که يان زانپوه وازيان لسي هيناوه، به لام سولتان عبدالحميد هر به گومانوي دينواپه نمو زانايانه.
  - بهيتي نمو سرچاوانه و سرچاوه نزيکه کاني ماسونييت ده لين: زوربه روداره گونگه کاني جيهان له دروستکراوي ماسونييت له وانه: - رابووني شمروبي، شوپشي فمروني، شوپشي توكتوپرو شيوعيه، سمره خويي نهميريك، هلو هاشانده وي خه لافتم، جهنگه کان، سايس بيکو .. تا ده گاته دروستبووني ده زگان جيهانيه کاني وه (عصبة الامم و un) ... ده يانه وي بلتين ميژوو له لايمن ماسونييتوه وینه ده کري و داده پيژوي.
  - ده بي بزاني له و لاشموه به هه مان نومزم له (پروتوکول حکماء) پرويا گنده له و شپوي تيايه هر به و نده ش نه و ستاره و ده لي: هر له شيوعيه و شوپشي فمروني و توكتوپر ... هه تا رينک خراوي ماسونييت ش دروستکراوي نيميه، نه و ي زياتر هاني نمو گومانه ده دات همدی لايه ني هاو به ش ماسونييت و زايوني ته له لايه و له لايه کي تر نمو ده زگا و ديارده کومه لايه تي يانديه، هر به نمونه دروشي ماسوني بريتيه له (يه کساني - برياه تي - سمره مستي) ده يسين
- 
- له کتيبي (جمهوريه افلاتون) پش نمو دروشه (سمره مستي و يه کساني) به دي ده کړن.



دروشمی شوقشی فره‌نسی سینگوچکه‌ی (سهریستی - براییستی - یه‌کسانی)،  
 دروشمی (نیتی‌حادو الترقی) یش خه‌لافه‌تیان داروخاند پیرتی برو له و سینگوچکه‌یه  
 (یه‌کیتی - سهریستی - چاکسازی)، دروشمی (حزب البعث) یش (یه‌کیتی -  
 سهریستی - سۆشیالیستی)، له پروتوکولات حکماء صهیون ده‌لئ: هه‌موو  
 نه‌و دروشمانه له‌لای نیتیه دروست ده‌کری، نه‌و وینگچوونه گومان ده‌خاته سهریان  
 بۆیه له‌هه‌لبژاردنی وه‌ها دروشمیک جاروایه بێشمه‌وی ناگاداریت ته‌و گومانه  
 دروست ده‌که‌ی، هه‌رچهنده نه‌وه مەرج نیه، چرنکه دروشمی (اخوان المسلمین) یش  
 سینگوچکه‌یه‌ک بووه (پاستی - هیز، سهریستی)، دروشمی (ژک) یش بریتی بوو  
 له (حقیقه‌ت، کوردایه‌تی، ته‌مه‌دون) دروشمی (یه‌کگرتوو) یش نه‌مو سۆ  
 کوچکه‌یه‌یه، به‌لام دیسان نه‌وه‌ش بواری به‌هه‌ندئ گومانای داوه ته‌وانه‌ش له‌و  
 پۆله‌ پێژ بکا، ... نه‌وه‌ش زۆر پوونه به‌مه‌به‌ستی شکاندنی ده‌روونی  
 به‌رامبه‌ره‌که‌یه تاوای لی بکات گومان له‌ ده‌ووبه‌رو سهرووو خوارووی خو‌شی  
 بکا، باوه‌ری به‌ (پاستی) نه‌میتیت ... کاریگه‌ریه‌کی سه‌لبی زۆری هه‌یه وای  
 کردووه وایزانی ماسونیه‌ت نه‌وه‌نده به‌هیزه شایسته‌ی به‌رگری نیه، چونکه له  
 کۆنه‌وه تا ئیستا رێبازه‌ چه‌وته‌کان نه‌نه‌ا سوودیان له‌ تێکه‌لبوونی پاستی و چه‌وتی  
 کردووه، سو‌دیان له‌ (گومان و چم‌واشه) وه‌رگرتووه، به‌هۆیه‌وه توانیویان زیاتر پای  
 گشتی هه‌له‌خه‌لتیتن دروست بکهن، هه‌ر نه‌وه‌شه له‌و سهرده‌مه‌ خۆراکی مانه‌وه‌ی  
 سیاسه‌تی میکافیلی به‌رامبه‌ر سیاسه‌تی پاستی، لی‌ره‌دا به‌شیتکی تریش پێیان  
 وایه نه‌و رێکخراوه‌ بوونی راسته‌قینه‌ی نیه ته‌نه‌ا راگه‌یاندنیکێ داری‌ئ‌راوه له  
 په‌نای وه‌ها ناویتیکی خه‌یالی کاره تێکه‌ه‌رانه‌که‌ی خۆیان له‌ دژی جه‌مسهری  
 به‌رامبه‌ر ده‌کهن.

له‌ راستیدا بوونی راسته‌قینه‌ی ماسونی یا نه‌بوونی له‌گه‌ڵ پرویاگنده زله‌کانی  
 پروتۆکۆلیش ده‌بێ بزاین پلان و سیناریۆ و ستراتیژییه‌تی داری‌ئ‌راوه هه‌یه له‌ دۆت،  
 دروستکردن و داناشینی به‌روپروا و کمیتیتی هه‌یه، به‌لام هه‌ر یه‌که له‌وانه‌ نیشانه‌ی



خۆی هیده، با له خۆمانی ئالتۆز نه کمین، پهنگه ودها پێکخراوێک هه بێت به لām نمو دهسه لاتی نیه، بهتایبهتی له ههندی نووسینو بهرهوهری کسانێ ناودار که ماره یهک کاری نهتینان له گهڵ ماسۆنییهت کردوه دواى وازسان هیتناوه، لهوانه (یوسف الحاج) که کۆمه لێک نهتینی لێ ناشکرا کردوون لهباره ی هاریکاری ماسۆنییهت له گهڵ زایۆنی دژ به جیهانی ئیسلامی و جیهانی سۆیه م .. ههتا مهسیحیهتی راسته قینهش، ههرخهنده بهشێک، نمو بهرهوهری و دان پیا هیتانهش به بهشێک له (سیناریۆ) دهزانن، به لām له سهرجه مدا مانای وایه نمو پێکخراوه کاریگهری لهو جیهانه هیه، واته هیده، نمو له پێساکه ی (دیکارته) یش زیاتر، که ده لێ: (من مادام بیر ده که مه وه واته همم) .. لێره مادام کار له جیهان دهکات واته هیه: به لām به پیتی قهباره ی خۆی بوونه که ی بۆ دیاری بکه ی.

• بۆ زیاتر سهرنج ده:

۱- موسوعة الأديان .

۲- أساطير المؤسسة . روجیه غارودی.

۳- موسوعة السياسة .

۴- پروتوکۆل الحکماء .



## زاراوه سياسيگان

\* بهشي رابردورو بریتى سو له چه مکه سياسيگان (مفاهيم سياسي-  
polical conept) نه گمر چي گه لى جاريش بؤ ساده کردنى گوزارش به زاراوه ش  
ناوزه ده کربين، نه گينا ليره وا رتيكه وتين که نهو زاراوانه ي پاي جيا جيا  
هه لده گري و قولاييه کي فکري و فله سفي هه بيت به (چه مکه) ناومان بردن،  
نهواني تریش که پيناسي جيا جيا و بؤ چووني جيا جياي زؤر له سمر نيه به  
(زاراوه) ناوي ده بهين، وامان چه مکه پؤلين کرد، که زياتر له (رتيان) تريکه،  
که چي (زاراوه) له (زانست) تريکه.

\* له نيو نهو هه موو زاراوانه ته نيا ده توانين نهو زاراوانه هه ليريزين که:

۱. ليره زؤر دوباره ده بيته وه و خه لکي پيويستي پي ههيه.
۲. نهو زاراوانه که له خزمه تي چه مکه کانن و تتيگميشتن و زانياري بؤ يه کتر  
تعوو ده کمن.

\* هه لته نهوانه ش به کورت و پوخت تر باسيگيان ده کمين .







(۱)

VETO

حق النقض

ډیټو

وښه په کي کؤني لاتينيه به ماناي (قابل نيم)، پيش تر بؤ په کم جار له (نهمومني موحه لفين) له دادگانانو نمو مافه يان هم پوه به ناوي (ډيټو) به کاريان هيتاو بؤ تيه له چرونه له دادگانانو هم وروکو نيتاش، به گشتي له ميټروودا نمو مافه دمه لاتينکه زياتر بؤ که ساني بنچينه يي يان نوټسري زل هيترو خواوون دمه لاتينک پوه له نهمومنه ده قسري وجيهانيه کانيش، هندی پادشا نمو مافه يان له ولاته کمي خويان پسي دراوه له وانه پاشاي بریتانیا که به پتي (القاموس السياسي) له سالي ۱۷۰۷ ز وه نمو مافه به کار هيتاو، به هه مان ماهيت له جيهاني نيتا به رسمې و به پسي ياساي نمو مافه تايهت و چه سپاوه، هندیک به راسته وخو به شيکيش به ناراسته وخو، به شيکيه له دريژکراوه مافي تايهت بؤ خه لکي تايهت له چوارچيوي ياساو نمرته نهموميه کان، لهو سمرده موش (ډيټو) زياتر به دمه لاتی نندامي هه ميشمبي نهمومني ناسايش ده گوتري که مافي هه لوه شانده وې پرياريان هه به، نهمومني ناسايش له نهموميه تي (۱۵) ولات پيک ديت، هر ۲ سال جاريک هه لده بؤرين له کومه لهي گشتي نهموميه په کگرتوه کان، کاري جي به جي کردن ده بيشن بؤ برياره کاني (UN)، واته نهمومني ناسايش لايهني راپراندني نهموميه په کگرتوه کانه، پيټنج نندام هه ميشمبي نندامن لهو نهمومنه بي نه وې نمو هلبورده بيان گريته و، نه وانه ش برتين له (نهمريکا، بریتانیا، فرنسا، روسيا، چين) به پسي مادهي (۲۷) له به لگه نامه ي نهموميه په کگرتوه کان مافي نه وې مان هميه هريکه که به يک لايهني پرياريکي (نهمومني ناسايش) هه لوه شيتي نهموميه



به هژوی به کارهیتانی نهو (ځیتویه) <sup>۱</sup>، به پیڼی (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) له سالی ۱۹۴۶-۱۹۹۲ سرچم ځیتوکانی به کارهاتوو بهو شیوه به برو: په کیتی سزځیت ۱۱۴ جاری به کارهیتاوه، نه مریکا ۷۹ جار، به یرتانی ۲۹ جار چیس ۳ جار، فوره سا ۱۸ جار.

هه نجه تی نهو مافه نهو به که تا کو (کو دنگ) له بریاره کان دروست بیت به پیڼی کاریگری نهو ولاتانه و بز چه سپاندنی ناشتی، به پیڼی (قاموس السياسي) نهو ولاته خاوهن ځیتویانهش مافی به کارهیتانی نابښ نه گمر لایه نیک بیت له کیشه که. نهو ولاتهش هیچ تاییه نه ندپه کی نه خلای نیه جگه له هیز نه بیت، زوری نهو ځیتویانهش له نادادگری و بهرژوهندی زل هیزان له دژی ولاتو میلله تانی هه ژار به کاردیت، لهو سرده مه دا زوری په های ځیتوکانی نه مریکا له دژی ولاتانی عمره و قازانجی نیسرائیل به کارهاتوو، نیر نهو جیهانه پریه تی له ځیتوی به دنگو ځیتوی به دنگ له نه نجه منی بچو کو گه و به کاردیت، له هه مو داموده زگا و په کیه کی کومه لگه نادادگری ماهیه تی نهو ځیتویه ده دزیوه، نه گمر نهو ناوهشی نه بیت، نهو ځیتویه له بنه چه دا مانای به دوهو له سهرووی یاسا، واتای بانیکو دوو هموا، واتا یاسا به په کسانو هه مو ان ناگریته وه، نهو دس له گمل زوری به لگه نامه مرؤقایه تیه کان ناته بایه به تاییه تی بهندی (۷) ی جار نامه ی مافی مرؤ، که ده لئ: (هه مو کهس په کسانه له بهرامبر یاسا.....) <sup>۲</sup>، هه ووه له گمل بنه ما پاسایه کانی جیهان (مساواة الدولية) که تاییدا هاتوه (تنص مادة (۲) منه على ان: تقوم الهيئة على مبدأ المساواة في السيادة بين جميع اعضائها)، له (عصبة الأمم) کاتی خوی به پرونتر هاتبو: (أن الاعتراف بمقوق واجبات واحدة لجميع الدول من مبادئ اساسية التي

۱ (موسوعة العالمية)، ب ۱۷، ل ۶۴۷.

۲ بروانه جار نامه ی (مافی مرؤ).



تقوم عليها عصبه<sup>۱</sup>، له فکري نیولامی و فرهنگه کانیدا جیگه ی وده ها زاراوه په که نه بووه و نیه، به دوو ترازووو دوو پووی یاسایی نه قامی ناوره د کراوه، هیچ کهس و هیژنک له سهرووی شریعت نیه، نه ودهش به وردی له و پروداوهی دزیه که ددهره و شیتته وه، کاتس په کن له نه شرافه کان دزی کردبووو خه لکینکی ماستاوکه ر داوایان له پیغه مېهر وَلَمْ يَكُنْ لَهُ کرد که له وه ببوری شریعتی به سهر جی په جی نه کړی چونکه له نه شرافه کانه، پیغه مېهر وَلَمْ يَكُنْ لَهُ زور به توندی نه و داوایه ی رت کرده وه نه و فرموده به ناویانگی کرده دروشم: (نه گهر فاتیمه ی کچی محمدیش دزی کرد ده یی دهستی بېړی). چونکه یاسای به شریعت له روزوکه له میژووو نیستاش کتی به هیژ بیت هردهم فیتوی هدیه، به پتی زنجیری ده سلات و هیژی، هر له سواره جیهانیه کان تا ثیقلمی وده فوری خوشمان، زه قترین نمونه ی نزیک، نه نجامه کانی هه لېژاردنی پهرله مانی له کوردستان له سالی ۱۹۹۲ به (فیتو) نه نجامه کدی رت کرایه وه، و ترا (من قایل نیم)، چونکه هیژیشی هه بوو، قایل نه بوونه کدی نه نجامی هه بوو، له هه لېژاردن دهنگی میلله ت کرا به ریکموتن (ته و افوق).



(۲)

## نه ته وه په کگرتو وکان      اسم المتحدۃ      UN

ده زگایه کی جیهانی گشتیه، پټک هاتووه له نوټنمری ولاته سهریه خوکان، هرچه نده ناوی نه ته وه په کگرتو وکانه، به لام وه راستی زیاتر ده ولته ته په کگرتو وکانه نه ک نه ته وه، چونکه نوټنمری هه مو نه ته وه په کی تیانیه به پتی ناماری (القاموس السیاسی) نزیکه ی (۳۰۰۰-۵۰۰۰) نه ته وه هیه که ژماره یان له ملیونیک زیاترنو زمانی تاییه تی خیزان هیه، که چی نوټنمری ولاتان ۱۹۱ نه ندامه، هرچه نده هه موو ده ولته تیکیشی تیا نیه له وانه (سوسرا) تا نیستا نه ندام نیه لیتی، له و ماوه دیسان نه ندامی نری بژ زیاد سوو ده و نه ندامی تا کاتی نه و نویسنه دا ته میوری خوړناو بوو، به ره سمی سوو به نه ندام لیتی له مانگی ۲۰۲/۹ به ژماره ی (۱۹۱) به مین نه ندام، هیشتا بوو هیه زیاد بکا... زمانی ره سمی (نینگلیزی، فره نسی، روسی، چینی) به، به لام زیاتر نییش به زمانی نینگلیزی و فره نسی ده کړی، باره گاکه ی له نیویورک به پتی به لکه نامه یه کی ده ستوری که پیکهاتووه له (۱۹) به شو ۱۱۱ ماده دیباجه یه که نیازه که ی نه و ده زگا درده خا له بنچینه نه خلایق و ناشتی و دادگه ری و سهریه خوئی گه لان، به شه کانیش بریتیه له و ده زگایانه (۱) - نه نهمه نی گشتی. ۲- نه نهمه نی ناسایش. ۳- نه نهمه نی راسپارده ی نابوری. ۴- دادگای لاهای ۶- سکرتریه تی گشتی. ۷- ناژانسه پیپوره کانی تر).

کارو فره مانى بنچینه یی، ریکخستنې په یوه نډیه کانی نیتو ده ولته تیه، ناشتی و هاریکاری و پایه ندى به یاسایی و ریکموتنه کانو سهره لته دانى ناکوکیه کان، ده توانین بلین حکومتیکی جیهانیه، هه لته ته نه و فکره یه ش له بنچه دا له



جیهانیتۍ په پامه کان هاتړو، به لآم وک په پیر هوی به شمری له کاتی پیوښته کانو  
 گه شعی کومه دهیسه پیښ، نه و ش سمره تابه کی راسته و خوی عمله مویه،  
 په پیر وکردنی یاسای (هدهم) که له زیانو سروشتو گمردوون به کاره، بویه به  
 پینی فراوانی گه شعی کومه ده ها ده زگایه کیش زیاتر پیوښت دهی که  
 بناغه کی لموه دی: (اذا کنتم ثلاثة فامرو احدکم) همدروک له چه مکی  
 (سرکرده) دیاریمان کرد، همدرو کومه له تاکیک له ژیانی کومه لایه تیدا  
 پیوښتیا به یاسو جیبه جی کردو سزاو پادشت ترازووو پیوهر همیه له لایمن  
 ده زگایه کی سمروو تر، په ننگه کومه لگه کی پمرو بلاوی جاران که متر پیوښتی به  
 ده زگایه کی و بالا همدرو پیو، به لآم له دوی گه شعی ته کنیکو په یوه ندی و  
 سربازی و نابوری و بازرگانی، ... له لایه و له لایه کی تر زیاتر گه شعی عه قلی  
 به شعی ویژدانی مروقیه تی و به ها بالا کانی مروقت که یه کیک بسوه له  
 نامانجه کانی په یامی ناینی ... نهوا به به به پیوښتی زیاتری همدرو لایمن به  
 ده زگایه کی جیهانی و دهیث له بواره کانی سیاسی، نابوری زانستی، یاسایی،  
 مروقیه تی، ... نیر نوره ی ریکخواوی جیهانی له شتو هی مافی مروقت پزیشکانی  
 بی سنور، مافه کانی تری چینو تویره کانی جیهان ...

مهرجه کانی بوون به نندام: نهو مهرجانه له سمرده می (عصبة الامم) و  
 دواش له (امم المتحدة) همدرو لیک نریک بسو، مهرجه کان له په رگرافی (۱) ی  
 ماده ی (۴) و همدرو هاش له ماده ی (۵۲) ی میساقه که ش هاتبوو، بریتین له:

- ۱- بز همدرو دوه لیک نشتی پمروهر به یه کسانی.
- ۲- بتوانی پابه ند بیت به میساقو بریاره نیر دوه لیکه کان.
- ۳- پیوښته له کوی ۱۰ نندامی نه غومنی ناسایش (۹) ی لاکو بیت  
 بیتجه له ولاته خاوه ن فیتوکانش- له عصبه ی پشوو نهو مهرجه و  
 هاتبوو که (۳/۲) ی نه غومنی (عصبة) لاریان نه بی.



۴- سمره‌پای شو مهرجه سمره‌تایانه‌ی وهك: بوونی ههرتیم و گهل و دهسه‌لاتی سیاسی و سمره‌وری ههرتیم و بوونی نیراده‌ی بوون به دهولت .... نه‌گهر به وردی سمرنج بدینه مهرجی په‌که‌می ماده‌ی (۴)ی سمررو ده‌بینین باس له‌وه ده‌کا همر دهولته‌تیک ده‌توانی بیته نه‌ندام ...، شموه‌ش گیروگرفتی یاسای و بگره ناکوکی یاسایشی تیدایه چونکه باس له‌وه‌رگرتنی دهولت ده‌کا نه‌ک گهل‌یک یاخود دهسه‌لاتیک، به‌لام ده‌لین مهبست لیتی همر دهسه‌لاتیک که له‌سمر خاکی خزی موماره‌سی دهسه‌لات بکا به دهولت حیسابه، به‌لام هه‌مروش بهو لیک‌دانه‌وه قابل نین، که‌چی به‌مردوام ژماره‌ی نه‌ندام زیاد ده‌کا نیستا دوانه‌ندامی مؤتینگرۆ بوو ژماره‌ی گه‌یشته ۱۹۲ که‌واته پیتوهری راسته‌قینه نه‌ویه:

ا- به‌شان‌وبالی خۆت هه‌ولده‌ی.

ب- شو دهولته‌ی داگیری کردووی به‌پیتی‌ویژدانی مرۆفانه‌و به‌یاساپانه نازادات بکا.

ح- یان راستی نه‌ویه هه‌رده‌مه‌کی ولاته زل هیزه‌کان نیراده‌یان له‌سمر بیت دوو له‌ت بوون ده‌بیت.

### سهربرده‌ی نه‌ته‌وه په‌کگرتووه‌کان:

له‌ دوا‌ی جهنگی جیهانی په‌که‌م له‌ سالی ۱۹۲۰ له‌ په‌یمانامه‌ی فرسای به‌ هو‌ی شو هه‌مرو گیروگرفت و هه‌ژانه‌ی جیهان نه‌نجومه‌نتیکی جیهانی دانرا به‌ناوی (عصبة الامم) باره‌گاکی له‌ سویره‌ سوو، شو به‌ره‌ کۆنه له‌ بیری نایینی جیهانگیری وهرگیراوه، شو پیتشنیاره له‌ دوا‌ی جهنگی سی ساله - که له‌ ویستیفالیای ۱۹۴۸ کۆتایی هات- کرا، دوا‌ی نه‌مانوئیل کانت له‌ کتیبی (نحو السلام العالمی) شو پیتشنیاره‌ی کرده‌وه، له‌ سهره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌میش جنرال سمیس پیش نیاری کرده‌وه، تا له‌ کۆتایی جهنگی جیهانی په‌که‌م ۱۹۱۴-۱۹۱۸



لە لایەن ویلسون سەرۆکی ئەمریکی لەمیانەی ۱۴ بێنەماکەیی خاڵی چوار دەستی  
پێشبیناری کۆمەڵەی نەتەوەکانی کرد، لە فرسای بریاری پێکهێنانی درا، بەلام  
لەپێش جەنگی جیهانی دووەم زۆری وڵاتەکانی لێ کشایەووە هەلەشایەووە بە  
نایبەتی کاتی زۆر بە نایاساییانە نیتالیا حەبەشەیی داگیر کرد، سەرلەنوێ لە  
سالێ ۱۹۴۲ چەندین کۆبونەووە کرا بۆ پێکهێنانی ئەنجومەنتێکی نوێ لە مۆسکۆ  
دوای لە دیمترو، تا لە دوای جەنگ لە ۱۹۴۵/۱۰/۲۴ بە نامادەبوونی (۵۰)  
وڵاتس<sup>۱</sup> ھاوێشمانان بە لایەنگرانیان لە (سان فرانسیسکو) بریارپێان لەسەر  
(بەلگەنامەکانی) داو لە ۱۹۴۵/۱۲/۲۴ مۆریان کرد، نەتەو یە کەرتووەکان لێ  
دروست بوو، ئەو ناوەش لە پێشبینارەکی سەرۆکی ئەمریکی فرانکلن روزفلت،  
هەمان ئەو میژووش یادی دامەزراندنی، ... بەکەم نەمێنداری گشتی بۆ ھاوێ  
۴ سال بۆ دوو دەورەش:

- ۱- (تەرجیمە) نەروێژی بوو لە ۱۹۴۶ هەتا ۱۹۵۳.
  - ۲- ھاوێش لە (۱۹۵۳-۱۹۶۱ سۆیدی).
  - ۳- توپانت ۱۹۸۱-۱۹۷۱ بۆرمی بوو.
  - ۴- کورت قالد ھاوێ ۱۹۷۲-۱۹۸۱ نەمساوی بوو.
  - ۵- بیدس دیکویلار ۱۹۸۱-۱۹۹۱ پەرۆیی بوو.
  - ۶- بپرس غالی ۱۹۹۲-۱۹۹۶ ميسری بوو ئەنھا یەك دەورە هەلبۆژدرا.
  - ۷- کوفی عنان لە ۱۹۹۶-۲۰۰۷ غانییە.
  - ۸- بانکی مرون ۲۰۰۷-؟
- پێك ھاوێ لە سێ بەشی سیاسی سەرەکی:

(۵۰) وڵاتەکەش ئەمانە: نەرجهنتین، ئوسترالیا، پزلیفیا، روسیا، کەنەدا، شیلی، کۆلومبیا،  
کۆستاریکا، تشیکۆ، سلوفاکیا، دومینیکان، ئەکوادور، سلفادور، نەمسیوییا، فەرەنسا، یۆنان،  
گواتیمالا، ھاوێ، هندوراس، هیند، عێراق، ئێران، لۆرستان، لیبیریا، لیکسبۆرگ، هۆلەندا،  
نیرلەندا، نیکاراگوا، نەرۆیج، پاراگوا، فیلیپین، ميسر، سەودیە، خوارووی نەفریقا، تۆرکیا،  
ئوکرانیا، بەکیتی سۆفیەت نەرۆگوا، ئەنزویلا، یوگوسلافا، بۆلەندا ژمارە (۵۱)ی ئەواو کرد.



- ۱- نه‌نجومه‌نی گشتی وه‌ك ده‌زگای یاسادانان .
- ۲- نه‌نجومه‌نی ناسایش كه پټكهاتوده له (۱۵) نه‌ندام، (۱۰)ی ه‌ردوو سال جارټك ه‌لده‌بۆرټین له‌لایهن نه‌نجومه‌نی گشتی، (۵) نه‌ندامی ه‌مه‌یشه‌یشی بریتین له: (نه‌مريكا، به‌ریتانیا، فه‌رنسا، روسیا، چین) له‌گه‌ل مافی ټیتۆش، نه‌و نه‌نجومه‌نه جټیه‌جټی كردنی بریاره‌كانی نه‌نجومه‌نی گشتیه‌.
- ۳- دادگای لاهای (دادگای جیهانی): زۆر له‌ كۆنه‌وه نه‌و فكره ه‌میه له‌ سالی ۱۹۲۰ له‌گه‌ل عصبه‌ الامم (كۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌یی یه‌كه‌م) دروست بووه، له ۱۵ قازی پټك هاتبوو بۆ ماوه‌ی ۹ سال ه‌لده‌بۆرټرا، له‌ سالی ۱۹۴۵ له‌لایهن (نه‌ته‌وه یه‌كه‌گرتووه‌كان) به‌ ده‌زگای قه‌زانی په‌مسی ناسراوه، بووه به‌شټیكى گ‌رنگ لیټی، نامانجی نه‌و دادگایه بۆلټك كردنه‌وه‌ی جه‌نگ و ناكۆكیه‌كانه، ده‌زگایه‌كى مرۆفانه‌یه له‌ مه‌به‌ستا، به‌لام نه‌و نه‌نجومه‌نانه‌ش وه‌ك نه‌نجومه‌نی كۆزو عه‌وامی دیوه‌خانه‌كان خۆ له‌پاستی و ه‌ق گۆژن ده‌بۆرټن، بریارو ه‌لویتسه‌كانیان تا پاده‌یه‌كى زۆر (بانټكه‌و دوو ه‌موا ... الكیال باله‌كیالین) پتیه‌ دیاره، زیاتر یاساو بریاره‌كان له‌ قازانجی زل ه‌یزو ولاته ده‌وله‌مه‌ندو داگیركه‌رانه، كه‌متر بۆ میلله‌ت و زه‌جه‌تكیشانو داگیركراوه‌كان بووینه، ه‌ه‌تا له‌ دروستبوونی نه‌و ده‌زگایه‌ش نه‌و لاریه‌ی تیا بووه نه‌ته‌وه‌كان نه‌ندام نه‌بووینه كیانه سېاسیه‌كان نه‌ندامن، واته دیفاكتۆیی بووه، بۆیه سكالای میلله‌تانى بټن ده‌ولت ناخۆتندرتتیه‌وه وه‌ك میلله‌تټیكى كوردی ۴۰ ملیۆنی كه‌چی ده‌ولته‌ی چه‌ند ه‌زاری ه‌میه ده‌نگ و په‌نگی خۆی ه‌میه له‌وئ، نو‌قستانی بنه‌په‌ته‌ی نه‌و نه‌نجومه‌نه نه‌بوونی دادگه‌ری‌یه به‌ بریارو ه‌لویتستو ته‌شریعه‌كانه‌وه‌ش، ه‌ه‌تا له‌ وه‌رگرتنسی نه‌ندام ده‌بوايه كۆمه‌لټك مه‌رجی مرۆفایه‌تی دادگه‌ری و نازادی تیا بوايه به‌ لایه‌نی كه‌مه‌وه وه‌ك نه‌و مه‌رجانه‌ی (یه‌كټی نه‌وروپی) چۆن مه‌رجی ه‌میه وا توركیا وه‌رناگرئ، به‌و شتیه ده‌بینین بټن ه‌یج به‌رگ‌ریه‌ك ه‌ممو نه‌و ولاتانه‌ی كوردیان به‌سه‌ر دابه‌ش كراوه له‌ سالی



١٩٤٥ یه کسر بوونه نندام همرچنده بهشیکیان لهوانه (عیراق) به پیتی بهلینی نینتدابی و ریکموتنی له کیشی موصل ١٩٢٥ و بهلیننامه کانی وهگرانی له (کۆمهلهی نهموه کان) له ١٩٣٢... که ردهجای مافی کورد بکا نمو همرجهی بهجی نههینا و پیشیلی زۆریک لهو ریکهوتنه جیهانیانه کراوه، دهریش نهکران له نهجمههنی گشتی، یاخود بهلای کهمی دووباره له نهموه یه کگرتوه کان پشپان نوی بگردابوونا، بههمان شیوه ئیسرائیلیش له ١٩٤٩/٣/١١ بوو به نندامو به نندامیکی ناشتیخواریش وهسفی کرا، زۆر ولاتی تری رهفتار فاشی و درنده له گهل میلله تانی خزی بوونه نندام له میژووی دروستبوونی نهموه یه کگرتوه کان، سهکرده کوردستانیه کان زۆر ههولی پهیرهندی پین کردن بوینه، پین هوده بووه، جار وابوو به مهسروفیکی زۆر دهوله تیکی تریان له دور قایل کردوه، که باسیکی کورد بکا لهو نهجمهه، شین گیریش وه که جهرگ سوتاونیه.

له دواي ههلهوه شاندهوی سۆفیه تی جاران و سه رههله دانی تاک جه مهسری له ١٩٩١ دهسه لات به نه مریکا و هاویه یانی درا له لایه نهموه یه کگرتوه کان به زهبری هینز عیراق له کویت دهریکه ن بهناوی (گهرده لولی بیابان- عاصفه الصحراء) له ١٩٩٢، دیسان دهسه لاتی درایه بجیته سۆمال بهناوی (اعادة الامل) له کۆس فاش له ١٩٩٩، نه فغانستانیش له ٢٠٠١-٢٠٠٢، .. گرتنی عیراقی ٢٠٠٣ پین بریاری یاسایی نیتوده ولته تی بووه ههریه که له بریاری ٦٨٨ هتلی ٣٦ دلنیا له سالی ١٩٩١ بۆ یه کهم جار بۆ کورد لهو سه ده یه دا وهها بریارێک دهریکه ن.

بۆ زیاتر سه رنج ده :

١- موسوعة العالمية. ٢- قاموس السياسي.



(۲)

fascism

الفاشية

فاشی

وېكوشه له روماني كۆن به كار هاتووه به ماناي هيزو يه كگرتووي پزلايني دهدا، وېك زاراوېش به پتي القاموس السياسي، المور، زوريې فېرهمنگه كانى تر له (فاشيؤ) ي نيتالي هاتووه، به ماناي باوېشه دارينكي دريؤي پينچراو ديت، كه نيشانهى توكميوي يه كپارچې دهدا، دوايى مۆسؤلىنى له حزبى سؤشالستى نېتووي نيتاليا به تيؤريكي سياسي دايرشتهوه، تيايدا سېروهيېكي خېست به ميؤرووي نېتووهو سېركرده كلنيان دهداو هېموو لايېكي چالايى كۆمه لگېو دهولېتى خېسته رتي خزمېتى نېتوويې، ناودناوه له كاتى شلؤقيدا وشې (فاشى) زيندوو دهكرايووه، دوايى فاشى بهو مانا سېلېو كارماتبيې به يه خې بزوتنېووي (مۆسؤلىنى) بېسترا له نيتاليا، له سېره تاي سېدهى بېسته مېش دهسلاى پي گرتې دهست .

نېو بېرې فاشى له دواي سېره لډانى بېرې نېتوويې له سېر دهستى كۆمه لتيك زاناي پؤژناوايى وېك ميكاڤيلى، نتچې، هېگل، گريپنو، .. له نيتالياش فكري (گازياني، مزيني...) هېروېك زوريې فكري كلنى تر، بېرى نېتووايېش يه كېم جبار زؤر به تېوؤژم هات، (هېروېك له چېمكى نېتووايېتى) باسكرا نايدؤلوؤيايېكى ناوېواو نوڤستانه، بؤ پر كړدنه وه كې پېنا بؤ مېدرېسېيېكى فكري و سياسي بېردراوه، بېرى نېتوويې خؤى له تيؤزه بؤ سېركيؤشې بېروو رېه گېزېمرستى و دكتاتؤريېتو و عسكېر تاريېتو و تېقديس كړدنې رابېرو پينشوا، جا نه گېر نېو بېرې تېواو كرا به مېدرېسېيېكى مړؤفايېتى، نېوا تا رادېيېكى چاك نېو دؤوراي و تروندييې سېست ده كاتووه، بېروو عېقلانيېتو و مېدېنيېت دهېگيؤريېتووه، به لآم نه گېر به مېدرېسېيېكى ترونندو شؤرېگيؤرى نامرؤفايېتى تېواو كرا وېك مېدرېسې سؤشالېستي يه كان يان چېمپيېكان يان شايينيكي نارېمن نېوا بزوتنېوويېكى راديكالى نېتوويې ترونندو پيؤتېنراو دروست دهكا،



که هردهم له باریکۍ ناناښایي و هاندان و جوش و خروشۍ جه ماوهری دهیت له سر  
 بنچینه ی وروژاندنی سروریه کانی میژووی نه توهی شانازی به باب و بایران و  
 نیشتمان ... توهان ش توه کانی فاشین، جا شو بزوتنوهیه نه توه ایه تی شو  
 ناوچه به شیکۍ زور له جوریک له (سوشیالیست) که نه ستونگی دکتاتوری و  
 گزړانی توندو تیږه، له همدان توندتر (باکونین) دهلی: (تسوت و ویران کردنی  
 هر واقعیت خیره) ۱، زاوژی کردنی پری نه توهی له گم شوشیالستی به ناوی  
 (سوشیالستی نه توهی) یان (سوشیالستی نیشتمانی) بزوتنوهیه کی ترسناکی له  
 شیوی فاشی ونازی و به عسی و ... هتد به بهرهم هیناوه .  
 له پیناسی (فاشی) ۲ (مارتین دودج) چوار پیناسی بز سوشیالی نیشتمانیه کان  
 دهکات:

۱. حکومتیکۍ شمولى .
  ۲. پرویاگندهی دیوکرسى و هلبژاردن به ساخته .
  ۳. زالی حزایه تی به سر مونه ساتی یاسای و دستوری .
  ۴. هردهم حکومتی جهنگی و بودجهی بهرگری له سروروی همدان ۲ .
- له راستیدا به پیتی پیناس و شو نیشانان زوربهی ولاته نه توه گهری  
 شمراڼیه کان به جوریک له جوره کان فاشی بوینه، هردهک زور له توښوره وه کان  
 هلمه ته کانی فهرنسا به سرۆکایه تی ناپلیون به سره تای فاشی دهزانن، به لام  
 بزچی و به زهقی به یتالیانو (مؤسولینی) به لکا؟ زور جار شو میژوونوس و  
 چاودیرانه ش سر چیخ و سادمن ته گینا فاشی هر له یتالیا نه بووه، له پاش و  
 پیتش توهان همدان، به لام چونکه مؤسؤلونی همدان شو هیمایه فاشی رۆمانی  
 کونی کرده دروشم، که بریتی بو له باوهشیک داری به یکه به ستراو تموشیه کیش  
 له سروریه وه، توه ش مانای یه ریژی و پۆلایینی دهسلات دده له سردهمی پۆم  
 که به زاراهو پیتی دهوترا (فاشی)، مؤسؤلونی همدان هیمای هلمگرت و ناوی  
 فاشی پتیه زهق بزوه، (مؤسولونی) به خوښی و توه نایدولوزیه فاشیهی به رهسی له

۱ مبادئ الثورة - باکونین.

۲ اعرف مذہبک - مارتین دودج ل ۷۶.



سالی ۱۹۱۹ راگمیانده، له ۳۰/نورکتوبر/۱۹۲۲ دده لاتی گرت د ده ست بؤ ماودی ۲۱ سال به تانک پوهی پوهو کاره ساتنیکي زوری له شپو شورو دکاتوریو سال ویرانی دروست کرد، هه تا له سالی ۱۹۴۳ پووخا، ... له مو ماوه پده نامو نایدولوزیه تهنیموه، بسوه جوریک له سیستهمی دده لاتی، به هه مو دده لاتیکی نهموه پیه رادیکالو پهره گرکان دهوتری فاشی یان رفتهار فاشی، زور ریکخوا دروست بسو له سمر نهو توخمو بنچینانهی فاشی له نهو روپاو به تابه تی (نیسپانیا، به لچیکا، رومانیایا، به ریتانیا، فهرنسا، .. نه لمانیاش) پهریموه جیهانی سییه میش، ههنلی حزبی خاوهن میلنیشیاش فاشیه تی لی دده روه شیتوه، نیستا قارغینکیان بؤ دارشتوهو ده لیتن هه موو دده لاتیکی نه گهر:

- ۱- نابووری په کی ره ها نازاد.
- ۲- گوره پانیکي نانا زاد .
- ۳- به سانسوریکي گشتی حیزبانه .
- ۴- نیدارهو سرورمهی تاکه کهمی په کهم (پاله وانیه تی) .
- ۵- هه لیزاردنیو دده ست نه گوری دده لاتی .
- ۶- حزبی سر کرده .
- ۷- خز پر چهک و هیزکردن .

### نه وانه دهراره فاشی نوین .

مدرسه سمره کیه کان ناماده نین فاشی بکهنه که لتوری خویان، بویه همریه که دایداته پال دژکه کی، مدرسه ی مارکی نهو دیاردهیه دده نه پال سمرمایه داری وای بؤ چوه (اکثر اشکال النظرية الدكتاتورية راس مال صراحة، والفاشية نایدولوجیه برجوازیه استعماریه هدفها سحق הפרولیتاریا) بویه ش لایه نه چه په کان زور به وردی بؤ نهو زارواویه ده چوون که به همر جوریک بی له مدرسه ی سوشیالستی و مارکسیه ت دوری بجه نهوه، بویه ده بیسین (حزبی به عس) نهو هه موو تاوانه بی ویتانه ی نه غام ده دا، که چی له لایه ن (ی. ن. ک. وه) قده غه بوو به (حزبی به عس) بگوتری حزبیکی فاشیه، ده بوایه بوترا بایه (رفتهار



فاشی)، چونکه به پټی نایدولژيایي په کټي حزبي سوشالستي نابي فاشي بيت، تمها سرمايه داري وړوژناو ميرانگري فاشين، هرچنده نيسا به ۱۸۰ پله دري نهو بزوونانهي خوځيانن، هرچي ليرال ديموکراسي سرمايه داريشه نهو ديارده په دهاته پال همرو نایدولژيایي کي راديکالي به شيوعيه تيشه وه.

لهو سرده مه ليرال دهيموي بداته پال نایدولژيایي نيسلامي، هندی فرهنګي بالاش ويستويانه نهو تيك گيرانه لیک بکمنه وه له همرويان دور بځه نه وه، وه (موسوعة العالمية) واي دارشتوه: (فاشي = نزع قومية متطرفة + علمانية ضد شيوعية + دکتاتورية ضد ديمقراطية + تمجيد الزعيم الى درجة قوله يساوي قانون + نظام منضبطة + التعبئة العامة....)، به لام واش نيه (فاشي) پيش په چله کيکي له نيو هوجولي به شمريه وه پيدا بوه، نه گهر که ميتک شي بکمنه وه دهينين هر لقيني ده چته سر مدرسه بک له مدرسه کاني علماني، فاشي پټک هاتوه له نایدولژيایي کي ناوټسي: نه ته وه گهری + سوشالستي + بازارې نازاد ... که واته له نه وي هر س مدرسه ي مارکسي و ليرالي و نه ته وه گهری، ... واته ديارده په کي علماني په تيه دور له ناين، چونکه نايني نيسلام له گهل سره تاکاني فاشي تیک ده گري، که بناغه نه ته وه گهری که شانازی به بابو باپران و په چله که و ده مارگري کردنه، همروي به نايهت و فرموده راسه وخو دزيه تي، بيچگه له وي دزي سوشالستي و بنه ماي نيميراليزمي و دکتاتوريشه...، نينجا مؤسولين معزترين علماني نه که له بره له لس و کموت کاني، به لکو به هوي بيرويه کاني که پټکه و تن نامه يه کي ده گمني علمانيه له گهل پاپا له سالي ۱۹۲۹ مؤرکرد له سر بنچينی: مؤرژ تازيندوه بؤ موسيليني بيت له دواي مردن بته مولکي ناين!! نه وه ش برپرې پشي علمانيه ته<sup>۱</sup>.

<sup>۱</sup> بروانه: الإسلام والعلمانية واثهما في نساء الدولة العراقية الحديثة.



( ۴ )

Nazism

النازية

نازی

بزوتنه ویه کی نه تمه ویی سؤشیالیستی نه ژاد پرست بوو له نه المانیا سرې  
هه لدا، وهك وشه ( نازی ) كورتكراوه ی دوپرگه ی په كه می ناوې پارتي كړنكاري  
سؤشیالیستی نه تمه وی نه الماني په، National so zialis Tische Deutsche  
Arbeieer partei <sup>(۱)</sup> Nazi

توخو و پټكهنه كاني نازيش وهك فاشي بریتی بوو له: سرووړې نه تمه ویی و  
شانازی به باپړان و پیروزی و بالای نیشتمان و په سر دا گوټنی پالووانیه تی  
كه سی په كه مو سر كرده، نه وهش زیاتر خست بوو، كاتې بزوتنه ووی نه تمه وایه تی  
پهرې گرت به زیاده ووی و زار او دی نومسه بز نه تمه و به ټیره كان به كار هات، له  
نه نجاما تیوری سیاسی و نایینی سؤسیؤلوزی به كار هات و جاري کی تر بنه مای  
(انصر أخاك ظالما أو مظلوما) به كار هات له ده مارگیری خپله کی بز نه تمه ویی و  
نیت زار اوه كاني وهك: شوفینی له فمړنسا، فاشی له نیتالیا، فالانزیسی له  
نیسپانیا، تۆرانی له نیتو تورك و به عسیه ت له نیتو عرب و نازی له نه المانیا...  
سهری هه لدا .

نازیه ت زیاتر له كار دانموی نهو شكستانه ی له دوا ی جهنگی سی سالی (كه  
به ناشتی ویستفاليا له سالی ۱۶۴۸ز كۆتایی پټهات) هاته كاپه وه، هېگل زور  
به رومانسی و خه مناکی سره نجامه سه لیه كاني نهو جهنگو ویستفاليا ی  
نوو سی، داخی نه ووی خوارد كه گه لی نه المانیا بسوه نزیكه ی ۱۸۰۰ کیان و ۳۰۰  
میرنشین -ا بسمارك له سالی ۱۸۷۱ كۆی كرده وه له نه المانیا، نهو كه لټوړه له  
دوا ی جهنگی جهانی په كه مو شكستی نه المانیا و نهو هه موو مهرجه خراوه سر

۱ موسوعة العالمية ب ۱۷، ل ۱۹۴، هره وها ( القاموس السياسي ) .



نمانيان له کونگره‌ي فرساي له ۱۹۱۹/۷/۲۸، پړوه هژي سره‌هلداني تيژوي سياسي نه‌ژادي، ناريايه‌تي وه که‌څکي به پاک و بالا‌ترين نه‌ژاد حيساب کړا هر خودي ماناي ناري واته ماقولې، له چنه‌د تمه‌ډيکه‌وه سره‌هلداني نازي پر نه‌و زه‌مان و زه‌مينه کو بي‌ووه، له هه‌موويان گرنکتر کاردانه‌وه‌ي شکسته‌کاني نه‌لمانيا له جهنگي جيهاني يه‌که‌م، سره‌ډاي نه‌و بيروباو‌ډه نه‌تو‌ه‌ي و نه‌ژادي همره‌که له: شامپرلين، گزيپن‌و، هيدر، هيگل، تنچه، فيشته، شورنر، شپنگلر، .. جگه له شامپرلين و گزيپن‌و نه‌واني تر زوربه‌ي زاناو مونه‌زيري نه‌لمانين زور به خستي نه‌ده‌بياتي فله‌س‌في و سياسي هونه‌ري نه‌و سره‌ده‌مميان کرده بي‌وکي بالاي نه‌تو‌ه‌ي نه‌لمانيساو ناري، به‌تايبه‌تي له کاردانه‌وه‌ي هه‌لمه‌تي ناپلي‌ن .

هيگل ده‌ليټ : مي‌زو و هاتووه له هر سره‌ده‌ميک له‌سر ده‌ستي نه‌تو‌ه‌ي که پيشه‌وايه‌تي جيهان کړوه، نه‌و جاره نه‌و رابوون و ته‌کنيک و زانست و دادگريه‌ي پيامه له لايمن نومه‌تي نه‌لمانياو نه‌ژادي ناري بژ جيهان، دوا همنگاو مي‌زووه نيتر ناريسه وه بالا‌ترين نه‌ژادي مرؤفايه‌تي ده‌بيته سره‌مشق و پيشه‌وي ميله‌تاني جيهان و کوتايي مي‌زووش له‌و نومه‌ته ديت، گزيپن‌وش له کتيبي (حول عدم تساوي اجناس البشرية) ده‌لي: توخي ناري سازاو‌ترينيانه بژ ژيان، له پولي‌ني نه‌تو‌ه‌کاني تر ميله‌تي يه‌هود به نزم‌ترين ژمي‌ردا، له‌و سره‌ده‌مي، له دواي سره‌هلداني (تيژوي پره‌سه‌ندنې - داروين) و ( تي‌زوه‌کاني سپنسر) په‌دا‌بووني تيژوي (دارويني‌يه‌تي کو‌مه‌لايه‌تي) که‌لسي له‌و پولي‌تانه‌ي (کو‌مه‌لگه‌کاني جيهان) به روانگي په‌گزي دادپري‌زا، له‌لايه‌کي تر له سره‌تاي سه‌ده‌ي ييست کو‌مه‌ليک زاناي وه ( شورني - ۱۸۴۲ - ۱۹۲۱) شپنگلر - ۱۸۸۰-۱۹۳۶) .. به‌ديديکي سوشياليس‌تي نيش‌تيماني (به جيا‌کردنه‌وه له سوشياليس‌تي نومه‌مي) دا‌پش‌ترا، له‌گه‌ل تي‌زوه‌کي هيگل و زاناکاني تر... گه‌يشنه پرخه‌يه‌ک که پاک‌کردنه‌وه‌ي نه‌لمانيا له نه‌ژاده خو‌ين پيسه‌کاني



تری وهك يه هودو خرمه تی مرؤقایه تی یه - که به (الاسامیه) ناو ده بری، نه وانه هه موو له چهند مه به ست و داخوازی یه کی سیاسی کؤکرا بؤوه وه له (۲۵) به ند وهك مافه نه ته وه یسه کانی سه ره تاي نه لمانیا له وانه ۱- هه لوه شانده وهی په یاننامه ی فرسای ۲- یه گگرتنه وهی نمو ناوچه نه وروپی یانه ی که به نه لمانی ده وین (مسته عه مه کان) و زانکویه کی جه رمانی - که ریک خراوێکه له شتیره فرانکوفونی و تورانی و زانکوی عه ره بی نیستا دیویست ناری یه کان تیا کؤ بکاته وه، له پیش جهنگی جیهانی یه که له لایه نی ریک خراوی (یه کیتی گشتی نه لمانی) به سه ره کایه تی (نه لمر کلاسی) دروست ببوو به ناوی (زانکوی جه رمانی) ۳- ناسنامه ی نه لمانی نه درتیه "غهیره ناری" به تایه تی یه هودو .. له گه ل چهند داخوازی یه کی تری چاکسازی نابوری و چینایه تی که له گه ل به نه ما دیکتا توریه سؤسیالستی یه کانی نیشتیمانی ده گرغا، نه وانه به نه مای (نازی) بوو که له به نه چهدا حیزبکی کرێکارانی بوو، دامه زرتنه ره که ی (نه نتوان درکلر) ه، به و شتیه زه مینه یه کی فیکری و که لتوری و فره هه نگو ره گزی سازا بؤ په میدا بوونی پیاوێکی وهك (نه دؤلف هیتلر) که (عریف) بوو له سوپای نه لمانیا له ۲۰/ نه پریل ۱۸۸۹ له (پروانه) دتیه کی نه مساری یه له دایک بووه، زؤر به بیرۆکه ی (سویره مان) ی (نیتشه) کاریگهر بووه، بؤیه سه روودی نه لمانیش (نه لمانیا له سه رووی هه موو) ی سالی ۱۸۵۲ هیناره مه یدان وهك سه روودی نیشتیمانی.

سویره مان زاراوه یه که له لایه ن (نیتشه) دارشترا بوو له سه ره هه مان بؤچوونه کانی سه روو به ناوی (رجل الحارق - سویره مان) که له پهیره ودا مه به ست لئی نه وه بوو خوێنێکی پاکی ناری له نه وه کانی داهاتوو دروست بکاو له پیسو پۆخلی یه هودو سامی و نه ته وهی تر پاک بکاته وه ... هه ره که له : نایداؤا جیای نومه می مارکسی، لیبرالی یه تی رۆژناوایی، بوونی یه هودی یه تی، .. وایستاند که هؤکاری شکستی نه لمانیا بووینه له جهنگی جیهانی یه که م ... به رای هیتلر سه ره کوونی نه لمانیا واته سه ره که وئنی شارستانی مرؤقایه تی و نه وهش



ده گمشته وه بۆ توخنی ناری که شو په پامه میان هه لگرتوه، بهو ره وه تونده (هیتلر) هاته گۆره پان له دژی هه موو جیهان جگه له ناری به کان نه بیت، له سالی ۱۹۲۴ له زیندانی دا باو ره کانی نخۆی له کتیبی به ناویانگی (تیکۆشانم - کیفاحی mine comfe) دارشت به مودای (پان نه لمانی) و یادی بسمارکی و نه زمونه کانی فاشی ئیتالیا و زانکۆی نه لمانیا، شو بارو دۆخانه و جۆشو خرۆشی شۆرشگری له نۆر جه ماوهر له گهل هه ندی هوکاری تر له وانه :

۱- دواکه ورتنی یه که خسته وهی نه لمانیا تا سالی ۱۸۷۱ ز.

۲- نه وهش بووه هۆی دواکه ورتنی بزوتنه وهی ته کنیک و سه رمایه داری .

۳- له بهر هه مان هۆ به شی له (مستعمرات) که م بوو .

نه وانه وای کرد له سالی ۱۹۳۳ به هه لپێاردنیکی دپوکراسی پانه هیتلر و حزبی (نازی) (۲۸۸) کورسی به ده ست به ئینۆ و به دهنگی یه که م ده رجیته له په رله مان- رایشناخ، هیتلر بووه (پاویژکار و سه ره ک وه زیرانی) نه لمانیا، هه موو حزبه کانی تری هه له و هاند هه موو بووه خاوه نی ۸ ملیۆن نه مند، شو ۱۲ سالی ده سه لاتی له دژی دپوکراسی و سازادی نمونه ی درنده یی ده سه لاتی دیکتاتۆری و شمولی و شه رانگیزی بووه، نه کورتنی سروشت و ره فتار و ده سه لاتی نازی و پیتناس کراوه ریبازیکی تاکیه نه ی لیبرالی ده وه لاتی یه، ده وه لاتی له ژیر فه رمانی حزبیته بووه، حزبیته له ژیر فه رمانی تاکه که سیک بووه به ناوی (شۆهر - رابه ر)\* که ئیایدا (پاویژکاری و سه ره کایه متی کۆمار و وه زاره تیش) کۆکرد بۆ وه له ده سه لاتی نخۆی، بهو شتویه نه و بزوو و تنه مه یه ته منه نی کرد و نه لمانیاش له زانست و ته کنیک و بواره کانی تر زیاتر په ره ی سه ند بوو، جهنگی جیهانی دووه می له سه ر درووست بوو، درووشه کۆنه که ی نیمه راتۆری به کان (به تایبه تی ته یوور له نگ) که شه رپان به بیانۆی نه وهی (یه ک خوا هیه له ناسمان ده سی یه ک

\* نه وهش هه مان پێ ناسی (ئیتحاد الترقی) ئێرانی توڕکیه، که وصفی واده کرا: هه موو عه رمانی له ژیر ده ستی ئیتحاده یه کان، ئه وانیته له ژیر ده ستی مه رکز عام و نه وهش له ژیر فه رمانی آهه ر .



حکومتیش هه بیته له سه زهوی) هه لده گیرساند، هه ته ریش جهنگی جیهانی دووه می به و نایدلۆزیایه هه لگیرساند، به کهم جار داوای هه لده شانده وهی په یاننامه ی فرسای کرد بۆ به کهخته وهی هه موو نهوانه ی به نه لمانی قسه ده کهن له: ( نه مسا، سوید، به شیک له چیکۆسلۆفاکیا، بهنده ری دانزاگ له پۆلهنده، ..) هه ندی ورده به شی تریش، جهنگی جیهانی به هۆیه وه بهرده وام بهو، سه مرکهوتنی مه زنی به ده ست هینا پاریس و مۆسکۆشیان گرت، تا له سالی ۱۹۴۵ سوپای سووری سۆقیه تی پیشو (له سهرده می سه رۆکابه تی ستالین) چوه ناو بهرلین نازیته شکستی هیتا.

له و نیواندها بزووتنه وهی نازی زۆر ناویانگی رۆیشت و زۆریه ی بزووتنه وه کانی نه ته وه گه ری به جۆریک له جۆره کانی کاریگه ری نازییه تیان پتوه دیار بووه، نه گه ر به وردی سه رنج به دینه بزووتنه وه (تۆرانی یه ت) ی (پان تورکی) - که له سه ر دهستی ( نیکیته نه لب) نوو سراه وه به (۵) بهرگ - وه تا ئیستاش کاریگه ری ماوه، ده بینن هه مان داخوازی به کهخته سی سه رتاسه ری تورک زمان و بالای نه زادی تورکی و سهروه ری باب و باپیران و نیشتیمانی پان و بهرینی (تۆران)، .. به هه مان شتوه دروشه کانی (پان عه ربی) له لایهن عه ره به نه ته وه گه رییه کان، .. تا ده گاته بزووتنه وهی زایۆنی و (شعب الله المختار)، به لام جیگه ی هه لوهسته یه له پۆژه لاته میلله تانی (نا ناری) وه که عه ره ب و تورک کاریگه ر نه بووینه به و به ره، هه رچه نده دروشم و نامانجه کانی ناری یانه بهو، هه تا نیشانه ی (+) نازیایه پتی که به نه لمانی پتی ده و ترا (سواستکا) نه وه نیشانه ی (خاچ) نه بهو، به لکو هیمایه که میلله تانی پیشووی مه غۆل و جهرمانی کۆن و هه تا هیندی سووره کانیش هه لیانگرتوه، به پیتی هه ندی سه رچاوه له به نه چه دا نه و دروشه له لایهن پاشاوه ی زه رده شتی به کانی ئیستای ناوه راستی ناسیا (سهروه ی ئیتران ماوه له هه ندی مه عه ف)، به کهم جار له سالی ۱۹۱۹ له به لقیق سه ریا زانی نه لمانیا هه لیان گرت، دوا یی بووه نیشانه یه کی حکومت و حزبی نازی .. بۆیه



نه گمر فاشی یهت سهرجه له که ی له یۆم دابدوززیتسهوه شهوا نازی سمری له  
 رۆژهه لات و کهلتووری زهرده شستی ناری یهتی دیتسهوه، چونکه (نیتچه)  
 کاریگهریه کی زۆری له گمیشتنی فلسفه ی نه ته وایه تی به نازی ههیه و له هه مان کات  
 کتیبیشی ههیه به ناوی (هکذا تکلم الزرادشت) .

بۆ زیاتر سهرنج بده :-

- ١- کفاحی - هیتلر
- ٢- موسوعة السياسية- د.کیالی
- ٣- مقدمة في أنثروپولوجيا الإجتماعية
- ٤- الموسوعة العالمية - هیئة الموسوعات
- ٥- قاموس السياسي - د.أحمد عطية الله



( ۵ )

**Chauvinism**

**الشوځينيه**

**شوځينی**

به جورتك له ږه گه زېمرستی توندو پمړه گری نته وهی دوتړئ، له بنه چه دا نه و زاراوه فخره نسی په، له واقعیه سمریازیکي ناپلیون هاتوه که ناوی (نیکولا شوقان)<sup>۱</sup> بووه، هتا بلنی سمریازیکي دلسوز بوو بۆ ناپلیون. له هه مانا کاند تا بلنی ده مارگرو توخم پهرست بووه، نو ده مارگریه یی له گډل دلسوزی په که ی بۆ ناپلیون گوزارشت له مانا و سرده میتک ده کا که راپوونی نته وهی به سلبی و نیجایی یوه لیتی تهنیووه، هه لته (ناپلیون) یش سمرکرده یه ک سو له هه ناوی نو راپورونه دروست ببو، به شیکي زوری نه و واقعیه فخره نسا و هه لته کهانی ناپلیون بوونه دروست کردنی ترخه کهانی فاشی و نازی و... بویه گه لنی فخره نگی به ناوبانگ ناوی ناپلیون و هک فاشی یه ک دیت، جا بوونی سمریازیکي دلسوزو دمارگری و گوزارشت له پابه ندبوونی به ږیازیکي سیاسی و نایدولوزی ناپلیون و مه به سته کهانی هه لته کهانی ده کا، بویه ش ناوی (شوقان) و هک نمونه یه کی سر مه شق که و ته نیو نه ده بیات و نووسینه کهانی فخره نسی که ده ووترا (شوځینی) به مانای دلسوز بۆ ږیازي نیشتمانی و نته وهی فخره نسا، نیتر ناوبانگی زاراوه یی پښ بلاوېووه، هه لته تا هه لته و نهمونه که ږوو له سمرکه و ته به نیجایی باسی ده کړئ، له دواي شکستی نیجا ده پتته سلبی، له سمره تا دا له همدی دؤخدا ثمرورپی په نافخره نسی په کان دیارده ی شوځینیان و هک دیارده کهانی فاشی و نازی پۆلین کردبوو، راستیسه هه موو نه و ږیازانه کؤ ده پتته وه له ږیازیکي لیبرالی کمه لایه تی ده ولته تی، ده ولته کهش له ژیر سمرکرده ی حزبی که، نو حیله زبه ش یه ک کهس هه لی ده سوږیتن بڼ قعید، زور

<sup>۱</sup> الموسوعة السیاسة ل ۵۰۳



به‌شیان نایدولتوژی نەتەوهیی یە توندەکه‌یان به جۆریك له سۆسیالیستی نەتەوهیی  
تەواو کەردبوو، بۆیە هەندێ جار لەلایەن شیوعی یەکان تاوانی شۆقینی یەت  
دراوەتە پال مەدرەسە سۆشیال دیموکراسی یەکانیش، چونکە خەباتی نەتەوهیی  
یان خستبوو سەرووی نینتیمای چینایەتی لە چوارچێوەی چالاکێ یە  
سیاسی یەکان لە دەنگدانێ پەرلەمانی و دیموکراسی دا، نەوانە ی پەیامی  
نیمپریالیزمی یان هەلگرێبوو پەندیان لە نایینی نیسلام زۆر وەرگرتبوو کە  
نیمپراتۆر بێ پەیام و بەرنامە تەنھا مانای داگیرکەر و دۆژمنایەتی دەدا، بۆیە  
لەلایەن زانا فەیلەسوفەکانیان دەست کرا بە دارشتنی (پەیامی جیهانی) لەسەر  
دەستی گەلان، نێر هەر نیمپریاتۆریەتیک پەیام و پاساوی بو خۆی پەیداکرد،  
زۆربە یانگەششە یزگاری قەدەغە ی بازگانی به قوله رەش و مرقؤ نارامی  
وتیرکردنی برسیان، ... دەدەکرد، لەو سەر و بەرەش سەردەمی رابوونی نەتەوهیی بوو  
بۆیە بەرنامە ی سیاسی و پەیامەکانیان ناوتەیه‌ک بوو لە (نەتەوهی دھمیانە) و  
(سۆشیالیستی جیهانیانە)، کە سۆسیالیستی نەتەوهیی لی زاده دە بوو، نێر  
هەریە کە لەوانە ی به نیازی نیمپریالیزمی روویان لە جیهان کرد تەنزیری به جۆرە  
بەرنامە یەکی نەتەوهیی دەکرد، فەرەنسا به شۆقینی، ئیتالیا به فاشی، نەلمانیا  
به نازی، نېسپانیا به قالاڤزیسی، تورکیا به تۆرانی ...،

نیستا زاراوه ی (شۆقینی) زۆرتر مانای خۆوویست و رەگەز پەرستی نەتەوهیی و  
جیاکردنەوه ی نەتەوهیه‌ک له نەتەوهیه‌کی تر و دانانی پلە ی یەک و دوو سێ .. کە  
راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ به‌بلاوی پەیرەو دەکری، هەموو نەو زاراوانە ی رەگەز  
پەرستی، نەژادپەرستی، شارستان پەرستی، نەتەوه پەرستی نەپارتاییتی، ..  
هاوتای شۆقینن، نەپارتاییدی راستەوخۆ هەتا کۆتای سەده ی بیسەمیش له  
نەفریقیا به دەستووریش کرابوو، له ولاتیك کە کەمایەتی یەکی سپی نەو  
سیاسەتی نەپارتاییتیان بەسەر زۆرایەتی رەش سەپاندبوو، له هەردوو نەمەریکا و  
نوستورالیا و هەندێ لایەنی یاسایی نەوروپیش هیشتا پاک نەبویتەوه له



شۆڧىنىيەت بەماناي شارستانى يەكەي، گەلانى كوردستان و فەلستىن و چىچان و كشمىرو بەلقان و زۆر شۆڧىنى تىر بەخەستى دووچارى ئەو جۆرە سىياسەتە بووينەو، خەلكى كوردستان بە ناشكرا شۆڧىنى يەتى كۆن و تازەي بەسەردا سەپىنراو، جگە لە ھەلمەتەكانى كوشت و بېر جىنۆسايد و وىران و كىمىيائى و نەنقال (لە سەرووى كوردستانىش) قەدەغە كەردنى زمانىش، ئەو پاكتاوى رەگەزى بە شۆڧىنىيەت لەگەڭ كراو لە بەعەرەب كەردن و بە تورك كەردنى ناوچەكانى كوردستان و لەدواي دروستبوونى مەينەتى كوردىش ھەرگىز بە پلە دوو بەسەرەو لەناوئەندەكانى پىڭكەتەي ئەو دەولەتەنە رېژىمراو، ھەموو ئەوانە لە دواي بىلابوونەو شۆڧىنى لە جىياتى (برايتى ئىسلامى) سەريان ھەلداو .

بۆ زياتر سەرنج بەدە :

١- الموسوعة السياسية

٢- G-B-Encyclopedia



(٦)

## بهره‌ری      البېرېریه      Barbarism

زاراوه‌یه‌کی فره مانای سیاسي و کۆمه‌لایه‌تی و شارستانی یه، به‌پیتی تیۆری (ته‌تمووری به‌کان) به‌تایبه‌ت (مۆرگان ۱۸۱۸- ۱۸۸۱ نه‌میریکی یه) له‌ کتێبه‌کی (المجتمع القديم ۱۸۷۷) باسو مانایه‌کی تری بۆ (به‌بهری) داتاشیوه، مارکسو نه‌نجلسو زانیانی سه‌ر به‌و خه‌ته‌ دواي مۆرگان زۆر گرنگیان به‌و توێژینه‌وه‌ داوه، به‌پیتی سه‌رجه‌م توێژینه‌وه‌و تیۆره‌ مه‌یدانیه‌کانیان به‌ره‌سه‌ر بریتیی بوه له‌ کۆمه‌لگه‌ی هه‌ره‌ کۆنو شتیه‌یه‌ک له‌ درنده‌ بووینه، بێ مولکی یه‌ت و بێ زمان یاساو ناین و... دایک سالاری بووه، له‌ دواي نه‌و قۆناغه‌ سه‌ره‌تایی یه‌ نینجا کۆمه‌ل که‌مێک گه‌شه‌ی کردووه، به‌تایبه‌تی له‌ به‌خێو کردن، ناوی نه‌و قۆناغه‌ نراوه ( به‌ره‌سه‌ر ) نه‌وه له‌گه‌ل (ره‌ه‌ند-به‌دوی) لێک جیا یه، به‌پیتی (کوردن چاپل) په‌یدا بوون و دۆزینه‌وه‌ی (نووسین) خاڵی وه‌رچه‌رخانه له‌ به‌ره‌سه‌ر بۆ مه‌ده‌نیه‌ت، کوردن چاپل به‌و قۆناغه‌ی نیتوان کۆمه‌لگه‌ی سه‌ره‌تایی و دۆزینه‌وه‌ی نووسین ده‌لی (به‌ره‌سه‌ر)، به‌وشیه‌یه‌ هه‌موویان له‌گه‌ل (مۆرگان) پێکن له‌ پۆلێنو دابه‌شی شارستانی به‌و شیوه‌یه‌: درنده‌یه‌تی ← به‌ره‌سه‌ری ← شارستانی ... هه‌له‌به‌ته هه‌موو نه‌و دابه‌شیه له‌ بنه‌چینه‌دابۆ تیۆری (په‌ره‌سه‌ندنێ داروین) ده‌گه‌رێته‌وه که‌ نیتسا فری به‌سه‌ر پاستی و زانستی نه‌ماوه.

که‌واته‌ پرونه‌ نیتسا وه‌ک زاراوه‌ی سیاسي نه‌و ناوه‌ی (به‌ره‌سه‌ر) به‌هه‌رکه‌سو کۆمه‌لێک به‌وتری مانای نه‌وه‌نده کۆنه‌په‌رست و دژ به‌ مه‌ده‌نی و به‌دپه‌روشت و تینه‌گه‌یشته‌وو (هه‌مه‌جی) یه، به‌کاره‌یتنانی مینۆوی نه‌م تۆمه‌ته به‌ناوی (به‌ره‌رایه‌تی) ده‌گه‌رێته‌وه‌بۆ کۆمه‌لگه‌ی پۆمانی کۆن، هه‌روه‌ک چۆن نیتسا شیوه‌ ناخاوتنێک ماوه له‌ناو سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی هۆزه‌ داخراوه‌کان چۆن به‌هه‌موو که‌مێکی ده‌ره‌وه‌ی هۆزه‌ که‌یان ده‌لێن (پێگانه‌) ناواش کۆمه‌لگه‌ی پۆمانی به‌



همه مو نهو که سو ميله تانه ی تر يان ده ووت (بهربر) که له وان نه بوايه به تايه تي ته وانه ی دژايه تي پښمان بگردايه، (هيرو دتس) پش شهري نه وروپي و ناسيایي به شهري بهربرو مه د نه يه ت له قه لعم داوه، به پيښي هه ندی ميژوونووس يه که م جا له نه وروپي خوږه خو به و تېرو هؤزه جهرمانيانه يان و ت (بهربر) که ده ولتي پښمانی تیکو پيکدا، نه گهرچي وه ک سياسي به تۆمه ت به خه لکيکي زور کۆنه په رستو په فتار ناشيرين ده وتری، ته و ا وه زاراويه کي زانستی به و کۆمه له خه لکه ش ده وتری (بهربر) که نه خوږتند هواره، به و هؤزو خيټله دواکه و تورو داپراو له جيهان که ته کنډلو جياي نو ی به کارناهيښتن ده وتری بهربر، (ابن خلدون) عمره يي له هه موان به (بهربر) تر له قه لعم داوه، نه گهر ناييني راسته قينه ی تيا نه بی، به لآم نه يکړدۆته په چله ک به لکو کردويه تي په پيشه، جا نيستا نه ته وويه کي گه وره ش هديه په رشو بلاو بووينه له مه غريب، جهزاني، ليبيا، تونس، مورتانيا، به ناوی بهربر، زمانيان ته مازغي يه، سرنني موسولمانيشن، (ابن خلدون) ته و (بهربر) يه به و (بهربر) يه نه به ستۆته و، نه و نه ته وويه له پيش هاتني نيسلاميش همر به ناوی (بهربر) بووينه، جا به پروني نازانري ته و ناوه يان له بنه چه دا له کي بز هاتووه، په نگه همر پښي يه کان ته و ناوه يان لست نابن له چوارچيوه ی دژه کاني پښ ۳۰۰۰ سال (پ.ز) يان به پيښي کتيبي (أقليات في خطر) ۴۰۰۰ سال له مه وېر، به خوږي بووينه نيسلام له سرده مي ته مه وي له نيوان (۶۶۱ - ۷۵۰) خا که کشيان همر ناوی (باربريا) بووه، نيستا زياتر قورسا يه که يان له مه غريبه نزيکه ی (۱۰) مليون، پښمان له مه غريب ۳۷٪ له جهزاني (۶) مليون پښمان ۲۱٪، په نگه ژماره يان زياتر بيت، چونکه خه لکيکي وه که خه لکي کورد پارتيگاري له که لتورو زمانو نه ريتو خا کي خوږيان به چا کي ده کم، بزيه په نگه هه مو دانيشتوانيان تۆمار نه کرابي ... ميژوويه کي پر بهرگريان هديه، هه تا له قوناغي نو یي رزگاريشدا ته ومان له سالي ۱۹۲۱ز له



دږى نېسپانى شۆرېشان هه لگيرساند، بۆيه زۆر ئاساييه شو ناو و ناتۆره ي سه لېي له دږى نه فرېقيا به و ان وه نوسى، نه و انه خوا ون ده سالات بوو ينه، خوا ونې نېمپراتۆريه تى (المراطين) بوون كه گه و ره ترين ده سه لاتي ان هه بوو له جه زانېرى نېستا (نموكاتى به ناوى مغربيى ناو ده است بوو) و له هه موو شو ناوچانه، تارقى كورى زياديش هه مر له و انه، په ننگه شو ناوې (بهرسمر) گه شايي ته وه له گه ل هه لمه ته كانى (طارق) بۆ سهر شمور و يا، چونكه زۆريه ي سهر كر ده و سهر يازه نازا كانى (طارق) بهر بهر بوو ينه. پۆژ ناوا له سهر ده مى رابوونى به وه تا نېستاش له ته قه لايه كى بې و و چاندايه كه پېشكه و تنى زانستى گشتى بكاته مولكى تايه ت و تېكه لى سيسته مى ژيانى خۆى بكا .. تا شارستانيه تى بالاى ده سته كوئى بهر ام بهر كۆمه له شارستانيه كى نزم هه رو كه له تېزه كانى (مملانيى شارستانى) و (كۆتايى ميژوو) .. و ا و ينه كراوه، هه لبه ته شو تېرواني نه و تېرواني نه كانى ترى سهر ووشى به (مۆرگان) يشمه له تويزينه وه كانيان يه كلايه نانه (تعميم) كراوه به چه و تى، هه لسا ون غونه يه كى بچوكى ناوچه يه كى هه ره دوا كو توى نه فرېقيا، يان نه مريكايان هه لېوار دوه و نه غمامه كانيان كر دۆته ياسا بۆ هه موو كۆمه ل، نېستا زۆر پوونه شو دابه شيه ي قۇناغه كانى ميژوو له لايه ن مؤرگان و مار كس و نه غلمس و هۆلباخ و نۆگست و تايله رو ... زۆرانى تر له زانا و فه يله سرفانى مادي (ته ته و رى) له لايه ن زانستى نو توه به هه له ده رچروه، كۆمه لگاي سهره تايى كۆمه لگايه كى درن دايه تى نه بووه، له دواى شه و يش بهر بهر يه ت نه بووه، نېستا دۆزينه وه كانى شارستانى ته و او دان ده نېن، كه له هه موو سهر ده ميك وه نېستاش سيسته مى مرؤفايه تى و شارستانى شان به شانى سيسته مى نه قامى درن دايه تى هه بووه .

بۆ زياتر سهرنج بده :

١- المجتمع القديم - مؤرگان.

٢- الموسوعة الفلسفية المختصرة.

٣- G.B. Encyclopedia .



( ۷ )

## چەپگەرى و راستگەرى اليمينية واليسارية

### Leftism and rightism

زاراۋەيەكى سىياسى زۆر بەربىلاۋ بوو، لە بنەچەدا ئەو زاراۋە لە چۆنى يەتى دابەشى چىنايەتى ھاتوۋە، ھەر لە كۆنەۋە ئەو دابەشىيە بە پلە يەك و دوو ...، پياو ماقولان و ھەژاران، ناغەو جوتىيار، بنەمالەو غەوارە، ... نىتر ھەردەم شوتىيان جيا بوو، نەگەر تىكەلەش بىونايە ديسان ھەريەك لە لاىەك بووينە، يان لەباشترين شتوۋەدا ھەروەك لاى خۇشمان ( كە ناينى نىسلامى راستەقىنەى لى دوور كەوتىتەۋەو نايمەتى .. إن أكرمكم عند الله أتقاكم - تەرازو نەبوۋى ) ئەوا نەغومەن و دىۋەخانەكان واپىرۋىتەۋە، كىخاۋ دەۋلەمەندو شىخو ماقولان و مەلا لەلاى سەروو، ھەژارو غەوارەو خزمەتكارو بىكەسەكانىش تىك دەرگا دانىشتوون، بۆيە ئەو پۆلىنە لە تىز بوو بىز دۆزىنەۋەى و ھا زاراۋەيەك، كاتى نەغومەنى نىشتىمانى فەرەنسى لە ۱۷۸۹درووست بوو دواى شۆرشى فەرەنسى ئەو زاراۋەيەش سەرى ھەلدا لەۋكاتەى پياو ماقول و دەۋلەمەندان لەلاى راستى سەرزكى نەغومەن دادەنىشتن، نوئەرانى مىللەتى ھەژارەش لەلاى چەپ<sup>۱</sup>، بەينى ھەندى سەرچاۋەلەپىش ئەو مېژوۋەو شۆرشى فەرەنسى ئەو نەرىتە بە جۆرىك ھەبوۋە، بەو شىۋەيە بى پرېسارو رېككەۋتن ئەو نەرىتە تەنەۋە نىو زۆرىەى نەغومەنەكانى تى ئەوروپا، ھەتا لە پەرلەمانىش ئەو نەرىتە درووست بوو، لە دوايدا نوئەرى رادىكال و كراۋەو پىشكەۋتوۋەكان بە تۆماتىكى لەلاى چەپ دادەنىشتن، .. نىتر پەرى يەۋە ناو زاراۋەى سىياسى و زۆر فراۋان بوو بە ھەموو ئاراستەيەك، سەردەمەيك بەنوئەرى حوكومەت دەۋترا راستەو بە تۆۋزسىۋنىش

<sup>۱</sup> بۇ زىاتر بىروانە ( الموسوعة السياسية ل ۱۹۶ )



(معارضة) د «وتر» چوپړ، دواى به مېدرسه و تېاره شورشگير و پر زگار-خوازو  
 راډيکاليه کان د «وتر» چوپړ، به تېاره سياسي پارزگار و بر جوازي و  
 دمه لاتداره کان د «وتر» راستړه، .. له دوايدا که وته ناو يه که مېدرسه و يه که  
 تيارو يه که حزيش، هه تا حيزبي شيوعيشي گرته و، له کتسه کاني نيوان:  
 سوشيال ديموکراس و سوشياليستي زانستي، ترؤتسکي و ستاليني، چيني و  
 سؤقيمتي، نؤرؤ شيوعي و شيوعيه کاني تر، شيوعيه کلاسيکه کان و مارکسيه  
 نوته کان .. نو زاراوه راستړه وي و چوپړه ويانه له دؤي يه کتر به کار دهيتا،  
 له نيؤ باله دؤ به يه که کاني کوردستانيش به خدمت و خيرايب يه کتر يان به  
 راستړه وي تؤمه تبار ده کرد، نيت راستړه وي تؤمت بو و هره يه که به ناحه زي  
 خؤي د «موت» راستړه، هر چهند لينين له کتبيتيکي بمعناؤ (اليسار الطغولي)  
 که ميتک له و ته وؤمه ي کز کرده و، تا به و دوايب يهش له لايمن مارکسيه کانه و به  
 هه موو تيارنکي نه تهاوبه تي و نيشتماني و نايني و کؤمه لايه تيه کلاسيکه کاني  
 تر د «وتر» راستړه، له داؤ دارماني بلؤکي شيوعيه ت و يه کيتي سؤقيمت نه و  
 زاراوه يه به خيرايب کز بؤ و.

نو زاراوه نه يتواني بچيته ناو فيکري نيسلامى، چونکه جه و همرى شهريعه تي  
 نيسلامى نايه لي ديارده و واړه منايه تي و هر گري نه گهر هه ندي دؤخيش وئ  
 بچي، هه ووه که له سورده تي (عيس) هاتوه هه تا خواي گه ووه سمرزه نشتي  
 پتفه مېمري ﷺ کرد، چونکه له و مه جليسه که ميتک زياد پروي له نوينه مري  
 دوه له مهنو و پيا و ما قولان (راستړه و کان به پتي نو زاراوه) کرد بوو، که ميتک  
 نوينه مري هه ژاراني فرامؤش کرد بوو که خؤي له (عمرى کورې بن مکتوم)  
 ده واند، نه گينا له فيکري نيسلامى نو زاراوه يه ته و او پتسه وانه يه (راست)  
 پرؤزتره همر له (شهاده هيتان) و خيړ کردن ... تا ده گاته و هر گرتنه وي نه نجامي  
 تافير کرده وي دنيا، نه گهر به ده دهسته راسته و ورت گرت سمرکه و توو بووي،  
 نه گهر به دست چمپيش بن، نو تنيکه موتي.



( ۸ )

## قۇلى پېنجهم      طاہور الخامس      fifth column

بە ھەموو ئەمۇ خەلك و تاقمانە (كە لەناو كۆمەلنىكى فراوانترن) دەوترى قۇلى پېنجهم كە لە ھەلس و كەوت و ناخاوتن لە قازانجى ھىزىكى ناخەزى دەرەوى ئەمۇ كۆمەلەن. لە بەنچەدا ئەمۇ زاراوہى ھەرگىزىدراوى نىسپانىيە، لە سەردەمەكانى جەنگى ناوہى ۱۹۳۵ ھەتا ۱۹۳۹ ز ھاتووە، كاتى جەنەرال فرانكۆ ويستى لە چوار قۇل ھىزى بكا تە ناو (مەدرىد) - ھەرچەندە بەشكى تر ئەمۇ بۆچون و ھەسە بۆ ( جەنەرال ئەمىليۆ مولا) دەگىزنەمە نەك فرانكۆ - وە وتى قۇلى پېنجهمىشمان لەنىو مەدرىدە يارمەتيمان دەدەن، ووتيان چۆن؟ وتى پروياگندەى وامان بۆ دەكەن كارىگەرەكانى بە نەندازەى قۇلىكە، كەواتە بەمۇ لايدەنگرانەى فرانكۆى و ترا (قۇلى پېنجهم) كە لەناو مەدرىدن، لەنىو جەنگى جىھانى دووم زىياتر ئەمۇ تاكتىكە بە كارھات، (فیدگۆن) كۆنە ھەزىرى بەرگى نەروىچ ھەمان پۇلى (قۇلى پېنجهمى) بۆ ئەلمانىيەكان يىنى بۆ داگىز كەردنى نەروىچ ... ئەودۆخە سەربازى بە خەزىرى پەريەمە نىو فەرھەنگى سىياسى، بۆيە لە سنورى نەخشەى سەربازى دەرچوو، مەرج نىيە قۇلى پېنجهم كۆمەلە مەفرەزو چەكدار بن، نىستا بە ھەموو ئەمۇ جەنگە دەرۋونى و پروياگندانەش دەوترى قۇلى پېنجهم كە لە قازانجى ھىزىكى ناخەزى دەرەوى كۆمەلگايەك يان ھىزىك يان كىيانىك و لايتىك دەكەرىو و رەيان پى دەرووخىنن، لەناخى ھەموو مىللەت و ھىزىك ئەمۇ قۇلە ھەبەرە، نەگەر چى ۋەك زاراوہ نۆيە نەگىنا ماھىيەتى كۆنە لەگەل كۆنى مېژوو، ھەر لە سەردەمى پىتەمبەر ﷺ پى پروايانى قورەيش و عەرەبە دووړوۋەكان لە قۇلى پېنجهم بۆ ھىزە ھىزەكەرەكانى دەرەوى مەدىنە، نەك ھەر بە پروياگندەو جەنگى دەرۋونى و راگەيانندن، بەلكو گەلى جار بە شىرو تىریشەو، نىستا پلە بە پلە ئەمۇ



قوټلی پینجهمه وهك تۆمهتو بیسانووی سزادان به کار دیت له لایمن زهیزان و دهسه لاتداران بۆ هیزه کانی له خۆ بجوگتر، نهوانیش بۆ زیاتر بجوگتر، .. نمو زاراوه ههر له فهرهنگی سیاسی قهتیس نه ماوه پهریموه بواره کانی نایدولوجیاو فهلسفه و نه ده بیات و راگهیاندن و .. ههتا ریکخستنی سیاسی و مەدرسه ی فیکری و سیاسیش، له ناو جیهانی مۆلمان نشین و جیهانی سینیهم.

جاران بۆ ههردوو بهره ی رۆژه لات و رۆژشاوا ده بونه قوټلی پینجهم به ریکخستنی سیاسیشموه، به و شیوه گهلسن جار ده بونه قوټلی یه کهمی داگیر کمران، له نیو ولاتانی عهره بی له کوتایی سه ده ی (١٩) وه بالی نه تمهه گهری ته غریبی بۆ رۆژشاوا وهك قوټلی پینجهم کاریان کردوه له سهر هه موو ناستیک، له نیو دولهتی عوسمانیش نه و بزوتنه وه ی که پیتی ده ووتر (عوسمانی لاو دوا ی تورکیای لاو دوا ی (اتحاد والترقی) .. وهك قوټلی پینجهم کاریان کرد تا له دوا یی بونه قوټلی یه کهم و خه لافه تیشیان روخاند، بۆیه (نه میل لودیفیغ) ووتی: نه تاتورک له ناپلیۆن به هیز تره، چونکه ناپلیۆن نه یوانی خه لافه ت بروخینن به لām نه تاتورک توانی<sup>١</sup>، واته قوټلی پینجهم جار وایه رۆلی قوټلی یه کهم ده بینن، له و دوا یه ش دیسان بۆ یه کیتی سۆفیه تی کرا له نه فغانستان و زۆر شوینی تر، نیستاش به هه مان ماهیه ت بۆ رۆژشاوا ده کړی، زۆر به ی جار ده سه لاتداره دیکتاتۆر و شمولیه کان خویان نه و رۆله ده بینن، نمو زاراوه یه له گه ل باز دانی عه وله مه بۆ قۆناغیککی بالاتر زیاتر مانای هه مه لایه نی وهرگرتوه، هه تا ده گاته که لتو ورو شارستانی و فهره نگ و نه ریت و .. هتد، نیستا له ژیر رۆشنایی تیزری (مملاتی شارستانی) هه موو نه و رییازانه ی سهر به مەدرسه ی لیبرال – دیموکراسی یه له ناو جیهانی نیسلامی به سروشتی خۆی ده به قوټلی پینجهم له چوارچێوه ی نه و مملاتییه شارستانییه، هه ره وهک پیشتریش مەدرسه ی چه پی ده بووه هه مان قوټ بۆ یه کیتی سۆفیه ت، ... له ناو میللله تانی داگیر کرا و دوا که توه کانی ش نه و قۆله

<sup>١</sup> بروانه الاسلام والعلمانية و اثرهما فی نشأة الدولة العراقية الحديثة ص ١٥٧



زړه‌وه‌زقي و به‌ناو نه‌درتسي ناشکراتر ناو ده‌برين وک خوږوشي، خانن، جاش، به‌يتي راي نيسلامی و نيشتمانيه‌روه‌ره‌کان له هه‌ندې دڅخدا قولي پينجهم زړه‌ ترسناکه له به‌ره‌کاني تري دهره‌کي، چونکه عاده‌تمن نه‌و قوله له خانه‌ي ره‌گه‌زي خوت دايه، بويه ناو‌نران (منافق)، هه‌روه‌ک نيشتاش ده‌بين به‌ريره‌کاني دوژمنی ناشکرا چنده ساناتر له‌گه‌ل عه‌لمانيه‌تي ناوه‌خوي با ته‌کنول‌جاي لاوازيش بيت ... نه‌و قوله چاکرو شاره‌زاiane‌تر دست ده‌وشين له نيسلامی و هيتزه نيشتمانيه‌کان، نه‌وه له لايه‌ک، له لايه‌کي تر دوور له‌ناوي وک داگير‌که‌رو نيمپرياليزم غه‌يره دينو .. به‌رنامه‌کان چي‌به‌جن ده‌کون، نه‌وانه ناوي خو‌مالي وک بزگاري و دادگري و ناييني و نه‌توه‌يی .. هه‌لده‌گرن.

گه‌لې جار قولي پينجهم به نه‌خشو به‌رنامه‌يه‌کي نه‌يتي ترسناک و نالوز کاره‌کاني چي‌به‌جن ده‌کات، وک نمونه‌ي نه‌و وه‌زيره به‌کړي‌گير‌اوه‌ي له نه‌زمووني نه‌وروي‌اي رژه‌ه‌لات چو‌ن ته‌نيا کارو فەرمانی نه‌وه‌بو خه‌لکي ناشايسته له شوي‌ني شايسته دابني وه به پي‌چموانه‌ش تا ژيرخاني نه‌و ني‌داريه به‌رزي‌تموه، ناواش جاروايه هيتزو تاقمي‌وا له ريزي ميله‌متي‌کي داگير‌که‌راو کارو فەرمانی نه‌ويه بناغه‌کاني کومل‌و به‌هاو ره‌وشته‌کان به‌رزي‌تموه به‌ نه‌وه‌ي به سانا‌يی و بي به‌رگري نه‌و ميله‌تمه نيشتمانه‌کي داگير بکري، .. وک نيشتا ده‌بينري له کوردستان‌يش به هه‌موو ناراسته‌يه‌ک نه‌و پلانا‌نه چي‌به‌جن ده‌کري، جامه‌رج نيه هه‌مووي سه‌رکردايه‌تي هه‌ستي ته‌واوي پي بکا، بويه گه‌لې جاريش تاقم و هيتزي سياسي‌وا به‌هوي نه‌و نه‌خشه بالاو نالوزانه‌ي جيهاني ده‌به قولي پينجهم يته‌وه‌ي هه‌ست به‌خوي بکا.



(۹)

## سیستمی نویی جیهانی نظام عالمی جدید New International Order

زیاتر زاراوه‌یه‌کی سیاسی ده‌ماوده‌سته، هاوتای عموله‌مه نیه وه‌ک هندی فهره‌هنگی سیاسی وای بۆچوینه یان به سهره‌تای (عموله‌مه) یان له‌قه‌لهم داوه، نهو زاراوه له‌دوای تیکروخانی بلوکی سۆشیالیستی و یه‌کیتی سۆفیه‌تی سهری هه‌لدا به هه‌لچوونه‌ به بۆنه‌ی سهرکه‌وتنه سهربازی و سیاسی و یاسایه‌کی هاربه‌یمانان به سهرۆکایه‌تی شه‌مهریکا له‌ جه‌نگی که‌ندای دووه‌م به‌سهر عیراقدا، تیۆرتیکی سیاسی نویی به‌ دیتوایی سالانی ۱۹۹۰ - ۱۹۹۲ راگه‌یه‌نرا له‌ لایهن (جۆرج بۆش - باوک) به‌ناوی (سیستمی نویی جیهانی) تیایدا کۆمه‌لێک نه‌ریتی جیهانی نویی هیتا پیتش، جیا بوو له‌ گه‌ل نه‌ریت و سیستمه‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌م له‌وانه: بازاری نازاد، دیوکراسی، مافی مرۆف، پابه‌ندی یاسای نیو ده‌وله‌تی، ته‌ده‌خول و نه‌ه‌ستان له‌سهر سه‌روه‌ری سنوری نیو ده‌وله‌تی...

هه‌لبه‌ته‌ گه‌لێن جاری تر جاری، سیستمی وا جاردراوه‌و ناوتراوه‌ سیستمی نویی جیهانی وه‌ک نهو رێکه‌موتنه‌ی له‌دوای جه‌نگی سی‌سالی نه‌وروپی و دوای له‌ رێکه‌وتنی ویستیفالیا ۱۹۵۸ز به‌ستراو (عائلة‌ الاورپی) لێ دروست بوو، دوایی بووه‌ سیستمه‌مێک هه‌موو جیهانی گرتوه‌وه‌ ده‌وله‌تی عوسمانلیش له‌ سه‌رده‌می سولتان عبدالعجید له‌ ۱۸۵۶چوه‌ ناویه‌وه، له‌ دوای جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م دیسان نهو ۱۴ بنه‌مایه‌ی ویلسون له‌ ۱۹۱۸ز له‌باره‌ی جیهان و (عصبة‌ الامم) شه‌وکاتی به‌ سیستمی نویی جیهانی خویندرایه‌وه، زۆرجاری تیریش ... زۆریه‌شیان نه‌ده‌هاته‌ دی، هه‌تا له‌ سیستمه‌ جاردراوه‌که‌ی ویلسونی نه‌مهریکی له‌ خاالی ۱۴ پیتشیاوی پتکه‌تینانی (عصبة‌ الامم)ی کردبوو که‌چی خوشی نه‌بووه‌ نه‌ندام تیایدا



به هژۍ قابل نه برونۍ کونگرېس، نو جاره ش سيستمۍ نوټۍ جيهانۍ نه بروه قوناغ وهرچرخانېک، چونکه هر له سهره تايدا دوو چاري قهرانېکۍ ناوړه ندي ترسناک بڼه، نووېش نهوه بوو جارنامه کې زياتر ديموکراسۍ بوو که چي نهو ديموکراسۍ په له جيهانۍ موسولمانشين بسوه هژۍ سرکه وټنۍ بزوتنه وه نيسلاميه کان له هه لېژاردنه ديموکراسيه کان وهک له جمنانېرو نوردنو تورکياو تاجيکستانو به حرهينو کويټو عيراقو فلهستين ... گهلۍ شوټنۍ تر .. بڼه به هژۍ علمانيه تي ناوچه که به خيريۍ لهو ديموکراسۍ په پشيمان بونه وه، که وټه وه پشتيوانۍ دپکتاتوريو نينقيلاچۍ په کان. نا له وکاته دا نه مريکاو رڼژانوا له جيهانۍ نيسلامۍ دوستۍ نهو لايه نه ده سه لاتدارنه، که له هه لېژاردن دهر نه چوپينه وه سه لاتيش به دپکتاتورانې به پرتو ده بن لهوانه ده سه لاتي فتح له فلهستين، پيرويز موشه پردف له پاکستان، عدلي مهدي له سږمال ... بڼه نهو جارنلمه يۍ (سيستمۍ نوټۍ جيهانۍ) له گهلۍ گډوانۍ سره وک و هاتنۍ (بيل کلينټون) به خيريۍ له عهوله مه توايه وه قوناغېکۍ تري نهو نه خشميه هاته پيش به ناوۍ (ململانتي شارستاني)، نيتر له سرده مۍ (کلينټون) له نوسينو سره دتيرا که متر باسۍ له سيستمۍ نوټۍ جيهان ده کرا، گډوا بڼ ياساي عهوله مه کيشه شارستاني په کان، سره پرې نه وه ش چهند نيشانه يکۍ پروني پتو ديار بوو، لهوانه:

۱- بالکيتشاني تاک جه مسمرۍ و تاکړه وۍ نه ميريکا به مسمر جيهان و ده زگا نيو ده ولتپيه کان به زاراوه ناوړه (امرکه).

۲- زږبه ي کارو هه لته تکانۍ نه ميريکا له سهره تا دا له ژير چه تري ياسايۍ و ياساي نيو ده ولته تي و کڅکړد نه وۍ ده ولته تان بسو بڼۍ، .. دوايۍ به به مېره نهو چه تره شي فخرامو ش کراو ده کړۍ.

۳- بنه ماي (بانېک و دوو ههوا) به مسمر زږبه ي بواره کاني ژيانۍ ياساي و ياسايۍ و شارستاني و باري نيو ده ولته تپه وه دياره.



۴- زل کردننی فاکتوری شابووری به هژی بازارپی نازاد. به سمر هه موو فاکتوره کانی تری به کار له جیهاندا وه فاکتوری نایینی و سیاسی، نایدۆلۆژی، کۆمه لایه تی، نهموهیی، جوگرافی، نه ژادی، ...

۵- له جهنگی هه مه لایه ندا په بۆ نمو خالانهی سهروو .. به هه موو ناسته کانی په وه لهوانه: ململانیسی شارستانی وه ک لایه نی فیکری، تیرۆر وه ک لایه نی یاسا، بازارپی نازاد وه ک لایه نی نابوری، لیبرالی وه ک لایه نی کۆمه لایه تی، عملانییه ت وه ک به دیلی لایه نی نایینی، سیسته می دیکتاتۆری وه ک لایه نی سیاسی، .. لیره دا تیبینی ده کری نهوانه ی سلبیه ده نیردریته دهره وه، نیجاییه کان بۆخۆی گل ده داده وه، نیجا نمو دیکتاتۆری و سلبیاته ته نها بۆ جیهانی نیسلاسی ده نیری، نه گینا راسته وا جهنگ له سمر دیموکراسی ده کا له شۆنیانی تر.

۶- له بهر نهوهی نه مه سهریکا هیژه که ی رێکخراوه بهرامیهر هیتزی دیارو رێکخراو سهرکهوتروه، به لām بهرامیهر هیتزی بزرو پارتی زان سهرکهوترو نین، چ لهو سهرده مه چ له کۆنه وه، ههر وه ک له شۆرشو بهرگریه کانی خهتابی له مه غریب عومهر موختار له لیبیا، عبدالقادر جیه زانی، مه هدی له سودان شۆرشو بهرگری شیخ محمود له کوردستان و زانیانی نایینی له نه جهف و کهرسه لا، تا نهو ساتهش ههروایه زۆر به سانایی پرویه رووی دهوله تی عیراقی بۆوه، کهچی تا نیستا چاره ی نمو بهرگریه ی نیتو سوننی عهرهبی پین ناگری، بۆیه له تهقه لایه کی بیۆچان دایه ته نیا شرعییه ت بداته بوونی په سمی، تا بتوانن به سانایی زالی بیت به سهریاند، نیتو شرعییه ته کانی شۆرش گیتی و جه ماوه ری و ... کپ بکاته وه به ناوو ناتۆره ی (تیرۆر، تیکده ر، به ده ر له یاسا ...) نه وه ش په کتی له مه به سه ته کانی سایکس-بیکیۆ سووه له دروستکردنی نهو دهوله تۆکانه ی وه ک: عیراق، نوردن، سوریا، کویت ....

۷- پۆژناوا گهلن جار به لیتنی وای له شیره ی (سیسته می نویتی جیهانی) په وه جارداوه ته نها لایه نی سه لیبیه کانی جیه جهن کردوه، به لām له لایه نی نیجایی



يەكەن ھەر دەنگ بۈرۈۋە بەس، ئىتەر بەر شىۋە لە كۆنەۋەش درۋىشى بەناۋى (عدم انتشار البارود) بەھەمان شىۋە ئىستاي كە چۆن مل لەبەر مىلى نىمۇ ولاتانە دەئىت كە لەگەن بىرۋەھەندى نەو تىك ناكاتەۋە ئەۋا بەناۋى (عدم انتشار أسلحة الدمار الشامل) ( .. نوى ) .. پوو بىرۋىيان دەبىتەۋە

## پەيۋەھەندى سىستەمى ئۆي جىھانى بە سايكس بىگۋو مىللىتى شارىستانى يەكەن:

مىللىتى شارىستانى لە ھەناۋى سىستەمى ئۆي جىھانى نەھاتتە، بەلكى تىۋرىكى كۆنە بەشىۋە جىجىياۋ ناۋى جىجىيا پەيرە كىراۋە، سىستەمى ئۆي جىھانى قۇناغىك بوۋ لىم (مىللىتى)، لە سىستەمى ئۆي جىھانى دا كۆمەلىك فاكىترى سىياسى ئۆي ھاتە كاپەۋە لەۋانە: ۱- تىك پىۋىخانى بىلۋكى سىياسىلىتى ۲- سەرھەلدانى رابوۋى نىسلا مى ۳- جەنگى دوۋە مى كەندەۋ .. ۋاى كىرد نەۋجارە نەمىرىكا بە بىرپىرى جىھانۋ ئۆيىنەرى پۇژۇئاۋا بىتەۋە گۆرەپان لەسەر شىۋە (پۇم) كۆنۋ ھەلەتە ئىمپىرىالىزمى يەكەنى ناۋەراست و شارلمانى فەرەنسى ... بە شىۋەيەك بازى دا بەسەر عەلمانى يەتى ناۋچەكەۋ خۇدى نەخشى سايكس - بىگۋى ۱۹۱۶، بۆيە لەپىشدا دەپى لايەنىك لە نىيازە نەپتى يەكەنى پەياننامە مى سايكس - بىگۋى تۆمار بىكەين، ئىنجا زىاتر لەۋ سىستەمەۋ مىللىتى شارىستانى تىدەگەين بە تايىبەتى لەناۋچەكەنى جىھانى نىسلا مى :

## مەبەستەكەنى سايكس - بىگۋى:

جگە لە نىيازە ئاشىركەكەنى كە ئىمپىرىالىزمە ئەۋ نىيازە شاردەۋانەشى تايىبە زۆر بەكورتى:



- ۱- بڼه دابه شکر دنی جیهانی نیسلا میو په ک نه گرتنه وی له چوارچینه وی یاسای (فرق تسد) که له زه مانې نه سکه ندری مه قدونه وه په پیره و کراوه<sup>۱</sup>.
  - ۲- ناسانی زالبوون به سمر جهنگی میلیسی، له پرنی ده سلاتی عه مانې ناوچمو ولاته که، نو نه خشمیه له زه مانې فیرعمونه کان په پیره و کراوه بڼه زالبوون به سمر ته وای خه لکی ولاتیان کرده (۴۲) هریم، له لایه کی تر پوژناوای نه و ساتی و نه ممریکای نیستاش لایان سانایه سزای هر ده ولته تیک بدا به لام لای زور قورسه به سمر بزوتنه ویه کی میلی زال بیت، بڼه ناوچه که یان کرده چنلین ده ولته توکو همریه که شی دیکتاتوریکي به سمر دا سه پاندوه.
  - ۳- بڼه نه وی به لیننامی به لغور ۱۹۱۷ بچه سپن.
  - ۴- هرده م ناوچه ی نانارامی دروست بڼه وک پاساو بڼه هاتنه وه و سزاو ده ست تیرودرانی ناوچه که.
  - ۵- دارشتنی دامو ده زگا نویکان له سمر بنچینه ی عه مانیه ته و بڼه شای په ک به جن نه مینن، که جاریکی تر ده ولته نیسلا می جینی بیتوه.
  - نمو خالانه تریکه ی ۳/۴ سده په کی خایاندوه، به لام دواپی دیسان رابوونیکي نیسلا می له پاش شورش نیسلا می نیرانی خومینه ۱۹۷۹ سهری هه لداوه، زور به خیرایی نه ممریکا و پوژناوای ترساند، له گمل ره خاندنی باری جیهانی به ره و پیتشچوونی ته کنولزجیا و هره سی بلوکی سوشالیستی و فاولی عیراق له جهنگی کویت، وایکرد نه ممریکا خوی بیتوه مهیدان جاریکی تر نه خشمی سایکس- بیکو سمرله نوی و له سمر بنچینه ی سده ی (۲۱) و به به ماکانی ململانی شارستانی داپیریتته وه، له دوی ۱۱ ی نه یلول- ۲۰۰۲ به سمر بازیش هاتوه گوره پان و سیسته می نوی جیهانی کوتایی هات و قوسناغی په پیره و کردنی
- 
- ۱ کانی نه سکه ندر سمرکوتوویو به سمر روژه لات و له خاکی فارس را نامه په کی بڼه نمرستی ماموستای نار و دواوی لیکرد ناخو چی پکاو چوون زالی بی و له کانیته که جهنگ زالی برو خاکی گرتوه چوون به سمر تانکیش (میللنانش) زالی بڼ، له ولامدا نمرستی ونی سیاهنی (پمرتکو زالی به) یان به سمر دا به مینینه.



مملکتی شاریانی نوری هات، له سره تادا نه فغانستان و دوايي عيراقی داگير  
 کرد .. به لام سره نجامه کانی واپنده چي زور به ترسناکی پرو له نه مريکا بکاتهوه،  
 چونکه له لايمن نيسلاميه کان بهر بهر کاني راس ته وخوي نه مريکا و ژژاوا  
 ساناره نه که بهر بهر کانی عدلانيه تي خزمالي با ته کنولزجياي يه کهم به هيز تريش  
 بيت، بويه نيستا نه مريکا بهر له چاوپياخشاندموهي نه وهنگاوه گزيه ندييه  
 (مجازيه) ده کاتهوه، چونکه هر ولاتيک داگير دهکا نهوا له دواي حکومه ته  
 عدلانيه ديکتاتويه که يه کس بهر رابروني نيسلاميه کی به هيز له جي  
 ده ته قيتهوه، که پيشتر له لايمن حکومه ته عدلانيه که وهک پاسه وانتيکی  
 و ژژاوايي سرکوتي کردبوو، به لاداني نه وه قه پاغه يه کس بهر رابرونه که  
 ده ته قيتهوه. بويه هاتني نه مريکا و گزيپني له ناراسته وخو بژ راسته وخو زور له  
 قازانجي نيسلاميه کان بروه و دهين که چي نيسلاميه کان نه و ستراتيژميان پمپرو  
 نه کردوه هروا دزي نه مريکا به پله يهک.



(۱۰)

## ناردنۍ شورش تصدير الثورة

### Export Revolution

به مانای بهرپاگردنې هېوځونې سیاسي تا بلهې شورشې به هڅې فاکتوريکې دهرهوه، نهو زاراوه په لهرمه دهې شورشې نؤکتوبرې ۱۹۱۷ به سمرؤکایه تی (لینن) که مینک بهو شتوازه سهرې هه لدا، به لام نه بووه زاراوه په کی سیاسي، له دواي سهرکمونتي شورشې نیسلامي نیراني به سمرؤکایه تی (آ.خميني) له ۱۹۷۹ نهو زاراوه په سهرې هه لدا، نهو شورشه هېوځونو راپوونیکي فراواني خسته ناو جیهانی نیسلامي، چونکه چؤنایه تی شورشه که زور جؤشدر بهو، به کهم جارېش بهو شورشیکي جه ماوهري به سؤز به ناوي نیسلامي ناوا سهرکه وي بیتهمه وي پال بداته رؤزه لات يا رؤناوا، له دواي سهرکمونتيش سهرکدهو رابه راني شورشې نیراني به دواي ژيانو خؤشگوزهراني نه بوون، به که سهر روويان له کيتشه نادادگهري به کاني جیهان کردو ههر خودي نهو شورشه ش زور وروژپنهر بهو، ههمو جیهانی له زورداران به خبه ر هیناوه سماندی بهوه که هيتري جه ماوه له ته کنؤلؤجای سهریازی به هيتره، بیتهمه وي نه وان جارې بتوانن بیرؤتیه سهر ناردنه دهره وي شؤرش ههر خودي رووداوي (شؤرشه که) بهوه هاندانی خه لک له زورداري و دیکتاتور هکان هه لسن، بهو شتويه هېوځونو نانارامي به کی بی وینه جیهانی نیسلامي گرتمه، شورشې نه قغانستان به ناوه رؤکي نیسلامي زیاتر نه قی بهوه، له تورکیا له عیراق له ولاتانی عمره بی ... هند خواروي ناسیاشي گرته وه، زؤربه ي شورشو بهرگری به میلی به کانی داگیرکمرانیشي که شانده وه، بهرگری فله مستین، موزو، کشمیر، خواروي لبنان.. زور گمشه ي به شورشې کوردیش کرد، ... بهو شتويه له بهرام بهر نهو دیمه نه ترسناکه ي ده سلأتداره



دیكتاتورى و زليترانى رۆژه لات و رۆژتاوا نمو زاراويه دۆزرايه به ناوى (تصدير الشورة)، بۆ تهوى نمو دۆخه شۆپشگيرى يه كوهك شه پۆل و لاتانى ده گرتوه به سروشى بيهخه نه ستۆى دهوله تيك، نيتر ميلله تان له نه نجامى بارى خراپى دهسه لاتداران به خه بهر دههاته وهو كيشه كه له نيسوان ميللهت و دهسه لاتدارانى ديكتاتورى بوو .. به هۆى نمو زاراويه دهويسترا بگريشه كيشه يه كى نيسوان دهولهت و دهوله تيكى تر، .. بهو شيوه يه نمو زاراويه زۆر گه شهى كرد ... تا به هه موو لايهك جهنگى عيراق دۆى نيترا نيسان سازدا كه له نريكه وه ديوارى تيكى پۆلانى له پيش نمو شۆر شه دروست بكا، له كۆتايدا بهر بهر نمو زاراويه بسوه تۆمه تيك هاوتساى نمو زاراويه، زاراوى وهك (ئوسولى، تزمست، تيرۆريست، نيسلامى، ...) له گه لى پهيدا بسو، پتيكيشيان ده بهسته وه، له ژيره وهش تهقه لايه كى جيهانى خهست تر هه بوو بۆ بهر گرتنى نمو (تصدير الشورة) به ده يان كۆيونه وهى ره سى و نا ره سى سازدا، له هه مووى گرنگتر له نيسوان نه مريكا و نيسرانيل كۆميتيه كى بئالاي هاوبهش پتيكهات به ناوى (كۆميتيه گشتى هاوبهش) به ده يان سهتتهرى توژينه وهى له بهر دهست بوو، بودجه يه كى خه يالى بۆ تهرخان كرابوو، كارو فهرمانى دۆزينه وهى ئيختيلاف و زيندوو كردنه وهى جيساوازي مه زه بهى وهك شيعه و سونه و نيسلامى سياسى و ناسياسى و ... پهيدا كرد، لهو روه وه دهسه لاتدارانى و لاتانى عه ره بى به شداربوون به تايه ته مى ميسر، و لاتانى كه نداو، عيراقى به عس، .. نمو ليژنه يه ئهركى زۆر فراوان بوو هه تا دروست كردنى كه سىتى نيسلامى و بانگخوازو بيروبا وه پى توندو ناكۆك، له چاپدانى كتيب بۆ نه وهى ناكۆكى له ريتى رابوونى نيسلامى دروست بيت تا نمو جۆش و خپۆشه جيهانى يه كپ بيتته وه، .. بهو شيوه يه تا راده يهك توانيسان پيش لهو شه پۆله بگرته وه، به لام هه ر كارى گه ريه كهى بهر دهوام بوو هه تا نمو ساتهش، له كاتى تىكا جهنگى عيراق و نيترا بهر دهوام بوو بۆ بهر گرتنى نمو (تصدير الشورة) ده بينين په ريه وه ئه فغانستان بهر وه رۆژه لات له ولايهش په ريه وه و لاتانى عه ره بى و



سودان و جهزانیو تونس، .. تا له نیتو تمیاری سئیم به ناری (سه له فی یه ت)  
له ناو رابوونی نیلامی دروست کرا، کاریگه ریه کی له هه موان زیاتر له و  
(تصدیر الشوره) کردو کۆمه لیک جیاوازی نوستووی به خه بهر هینایه وه، زیاتر  
ده سه لاتداران و زله یزانی هه ساندوه .



(۱۱)

## Toranism      الطورانية      تۆرانی

بیریکسې عملانی نه تموهی توندېر مه هوتای فاشی و نازی شو فینی و  
 فالانزیسی و به عسی، له ناوېراستی سدهی ۱۹ چه کړه ی کرد، به لام له دواي  
 سالانی ۱۹۰۸ پهری سندن، وه نامرازیکی ترسناک له دوی عوسمانلی و  
 نه ته و دکانی تری موسولمان، دهقی بیري تۆرانی نه ویه: که له کتیبه کانی ( تکیڼ  
 نه لب) هاتوه به ناوی (تۆران): تۆران پارچه خاکیکي په سنی تورکه  
 له ناوېراستی ناسیا<sup>۱</sup> به لام تۆرانی بزوتنه و په کی په گز په رستی سیاسي یه  
 مه به ستي کۆکردنه ووی هه موو نه وانه ی به تورکی ده دویڼ له تورک و توروکمان و  
 ته ترو مه غۆلو قیرغیزو نازه ری و نۆزه ک و .. به هه موو نه خاکه پانو  
 به رینه شی یوه که له سړی ده ژین، بهو شپوه یه نه خشی سیاسي و جوگرافی و  
 میژوو پی و نه خشی عوسمانلی زور لیک جیان، نینجا بیروباوه و میژوو و  
 فمره نگو که لتورو .. هه تا ده گاته عه قیده و تیروانین و نامانجه کانیشیان،  
 له جیاتی (به یوه ندی ناسوی نیسلامی عوسمانلی) کرایه په یوه ندی شاقولتی  
 ره چه لک، ده ستکاری په کی بنچینه ی نه ده بیات و پوی میژوو و که لتورو و بیرو و  
 نینتیماکانی کردوه، له ناسوی یه به به ره و شاقولتی، له پیشکه و توی یه به  
 به ره و دواکه و توی، له مرؤفایه تی یه به به ره و په گز په رستی، میژوو و  
 عوسمانیشی کرده به شیک له و پرۆسه یی پانتایی تۆرانی .. له سده می عوسمانی  
 بیري نه ته و هی نه بوو، خه لافه ت به ناوی نیسلامی بوو نه ک تورکایه تی، هه موو  
 نه ته و هو هیژو توژی جیاجیا به یه کسانن نینتیمایان له و خه لافه ته بووه سهره ری  
 به دکاریه کی زوژی سولتانه کان به لام نه و خراپه یان به ناوی نه تموهی نه مېروه، همر

<sup>۱</sup> له سرووی نیرانبش ناوچه یه هیه به ناوی (توران) به لام نهو جیا به له گمل نهو تورانه



بۆیه‌ش نازناوی سولتانه‌کانیشیان به‌ناوی تورکایه‌تی نه‌بووه نازناوی وه‌ک سولتان، خادم حرمین، خاقانی بروجی، .. بۆ زیاتر سهرنج به‌ده (موسوعة الکتاب ...) هه‌تا له‌هیچ شوێنێک به‌سهریازی عوسمانی نه‌وتراره سهریازی تورکه‌کان، هه‌ر و‌تراره سهریازی عوسمانی یه‌کان یا سهریازه ئیسلامیه‌کان، له‌ناو کوردیش به‌خرابه‌ش که‌ ناویان هاتوه به‌ ناوی (جل خواره‌کان) یان (گورگه‌ بۆره‌کان) له‌ناو عه‌ره‌ب به‌ (ئه‌فاندم) ناویان هاتوه، به‌ناوی تورک نه‌هاتوه<sup>١</sup>، هه‌روه‌ک هه‌ندێ فهره‌نگو نه‌نسک‌لۆیدیابو نووسه‌ری نیتا جاروايه‌ تورک و عوسمانی یه‌کان تیکه‌ڵ ده‌کمن به‌تایبه‌تی گوتاری نیمه‌پریالیزمی یه‌کان، بۆ نه‌و مه‌به‌سته سهرنج به‌ده (ساطح حصري) که‌ جیهانبینیکی نه‌ته‌وه‌گه‌ری تونده‌ی عه‌ره‌یه‌شه‌و له‌سه‌رده‌می خه‌لافه‌ت (قانیقمامی) مه‌قلۆبا بووه‌و باوکیشی قازی بوو به‌هه‌موو هه‌رنه‌ه‌ه‌کانی عوسمانلی دا گه‌را‌بوو ده‌لی: له‌هیچ شوێنێک نه‌و هه‌سته‌ی نه‌ته‌وه‌یی لای هیچ لایه‌ک نه‌بوو له‌لای تورکه‌کانیش<sup>٢</sup>، له‌ده‌زگاکانی ره‌گه‌زنامه‌ش له‌ناسنامه‌دا ناوی نه‌ته‌وه‌ نه‌ه‌نووسرا ته‌نها نابین ده‌نووسرا<sup>٣</sup>، (محمد آمین زه‌کی به‌گ)یش له‌پیشه‌کی کتێبی (کوردو کوردستان) دووپاتی نه‌و راستی یه‌ده‌کاته‌وه، له‌راستیدا توێژه‌وه‌وان تا نیتا زۆر گه‌راون له‌نیو به‌لگه‌نامه‌کانی عوسمانی به‌لگه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌گه‌ریان نه‌دۆزیت‌وه‌ تیا‌دا لایه‌نگه‌ری ره‌گه‌زی تورک بکا، به‌په‌چه‌وانه‌وه‌ زۆریه‌ی تورکه‌کان و نازه‌رو... دژی عوسمانی بوون زیاتر لایه‌نگه‌ری سه‌فه‌وی بووینه، که‌چی کوردو عه‌ره‌ب لای عوسمانی بووینه.

به‌و شێوه‌یه‌ نه‌گه‌ر سه‌لبیات و نادا‌گه‌ره‌یش هه‌بووین له‌پرووی نه‌ته‌وه‌یی نه‌بووه، بۆیه‌ له‌دوای دا‌رووخانی خه‌لافه‌ت زۆریه‌ی نه‌ته‌وه‌ (ناتورکه‌کان) سه‌ره‌له‌نوێ دا‌وای گێڕانه‌وه‌ی خه‌لافه‌تیان کرده‌وه، نه‌ته‌وه‌گه‌ری به‌ تورکه‌کان به‌و دۆخه‌ی ناو

١ بۆیه زیاتر سهرنج به‌ده (بهره‌وریه‌ه‌کانی ره‌فیع حه‌لمی).

٢ ١ بۆ زیاتر به‌روانه: عاضرات فی نشره‌ القومیة- ساطح حصري .



عوسمانلی قایل نهبون، نیت جاری نه‌ویان دا که ره‌گمزی تورک له خه‌لافه‌ت و نه‌و ( رابطه‌تیمه‌ی تیسلامی زهره‌یه‌تی، همره‌وک ( مصطفی کمال ) له وتاره‌کانی هه‌لومه‌شاندن‌ه‌وی خه‌لافه‌ت دووباره‌ی ده‌کرده‌وه، نه‌و چینه خه‌لکه زۆریه‌ی (دۆم‌ی) بوون نه‌و جوانمن له سه‌ده‌ی (۱۸) له تیسپانیا ده‌رکران و له سالۆتیک دالده‌دران له‌لایهن خه‌لافه‌ت‌ه‌وه دوا‌ی تیسلام بوونیان، به‌لام وا ده‌گوتری که له ژیره‌وه به‌ته‌وا‌وی هه‌موویان تیسلام نه‌بوینه، ته‌وانه وه‌ک هه‌سیحی ناو عه‌ره‌ب پۆلنکی گرنگیان هه‌م بۆ دامه‌زراندن و بلا‌و‌کردنه‌وی تۆزانی یه‌ت بینسی هه‌م بۆ نیقیلابه‌که‌ی ۱۹۰۸ له‌وانه: مصطفی کمال - که له‌نه‌چه‌دا سه‌ر به‌ خه‌زاننکی یۆنانی نارچه‌ی پرسه، حسین جاهد، چاوید به‌گ، ... له‌به‌نه‌چه‌دا زۆریه‌ی سه‌رانی نه‌و بزوتنه‌وه وه‌ک : نه‌نور پاشا، طلعت پاشا، جمال پاشا، تکیسی ته‌لب، زیبا ته‌لب کۆک، .. ره‌چه‌له‌کو ره‌وتیان لیل بوو، تورک نه‌بوون، ... گومانه‌که لیتره‌وه دروست ده‌بی که نه‌وانه تورک نه‌بوینه و هاتوون تیۆزی سیاسی ناسۆنالیزمی یان بۆ تورک دارشتوه و باسی چه‌وساوه‌یی تورکیان کردوه له هاو‌کیشه‌ی عوسمانلی، تا راده‌یه‌ک ته‌گه‌ر واشبیت هۆیه‌که‌ی ده‌گه‌رته‌وه بۆ نه‌و وه‌سغه‌ی (تورک م‌بی نیسدارک )<sup>۱</sup>، تورک زۆر خه‌لکی به‌ته‌وانای نیسدار و فکریان نه‌بوو هه‌رچه‌نده جه‌نگاوه‌ری نازاش بووینه، نیت زۆریه‌ی پایه سه‌زکیه‌کانی ناو خه‌لافه‌ت خه‌لگانی‌ک بووینه له عه‌ره‌بو و کورد و چه‌رکه‌سو نه‌لبان و ... بۆیه بزوتنه‌وه‌ی (تۆزانیه‌ت) بناغه‌یه‌کی تری ته‌واو جیای دارشته‌وه بۆ نه‌و سیسته‌مه و بانگی سه‌روه‌ری بابو و بایران و ره‌چه‌له‌کو نه‌و خا‌که فراوانه‌ی جیهانی تورکی کرد نه‌ک جیهانی تیسلامی، داوا‌یه‌کی هاوشته‌وی نازیایه‌تی کرا، له راستی دا دیسان گه‌رانه‌وه سه‌ر فاکتیره شاقۆلی یه‌ ره‌چه‌له‌کی یه‌کان که له‌زه‌مانی یۆنای کۆن دابه‌شی یه‌ ره‌چه‌له‌کی یه‌کانی کۆمه‌لایه‌تی به‌ (ته‌نه‌که، ناسن، زیو، زیت) دابه‌ش کرابوو، له‌لایه‌نی تیسلام به‌یه‌کجاری و به‌ واقیعی تیلک و پیلک شکینراو هه‌ریه‌که

<sup>۱</sup> ب‌روانه (ساطع حصري - محاضرات في نشره القومية)



لە (بیلالی حەبەشی، سەھەیبی پۆمی، سەلمانى فارسی، گابانى کوردی...) شان بەشانی عەرەب سەركردەى ئەو كۆمەلگەىە بڕوینە، بیلال حەبەشى بە حیسابى یۆنانى (مادەى تەنەكە بڕوە لە نازەل نزیك بڕوە نەك مەژۆنى تەواو) ... هەمەو ئەو جیاوازیانە هاتنەو ناو میللەتى نیسلام، هاو شێوەى پۆژناوا كە نازیستەو فاشیستەو زانكۆى جەمانى، زانكۆى ئەمەریكا، ئەنگلوسكۆنى، فرانكۆفۆنى نێستار زانكۆى عەرەبى ... تۆرانیستەو بە خەست تر لەوانە هاتە مەیدان .. هەر بەو هۆشەو دەستیان بە پاكتاوى پەگەزى كرد، ئەو گورزەى لە نەرمەن وەشترا هەر لە دەستى تۆرانیستەكان بۆن چ لەنێو ناوەندەكانى خەلافەت چ لە دواى ۱۹۰۸ و دەسلەلات وەرگرتنیان، هەر ئەوانیش دەسلەلاتدار بۆن زیاتر خەلافەتى عوسمانلى ئەوكاتى بە (پیاو نەخۆشەكە) ناوبانگى پۆشستبوو، بەرەبەرە گوتارى سیاسى و مێژووبى و كەلتورى و فەرھەنگیان گۆزى هەتا پیتى نووسینیش، تا لەكۆتایى نووسینەكانى (تەكین ئەلب)یان كردە پەپەرە، ئەو نووسەرە بەهێزە (۵) بەرگى لەبارەى پەچەلەكى تورك و پەوشت و خانەدانى و نیشتمانى تورك و جەنگەكان و پیاوئەتیبەكانى نووسى بەناوى (تۆران)، نیايدا جۆرە گوتاریكى دەرشتەو زۆرەى پووداوە مێژووبى یەكانبان سەر لە نوێو نووسیبەو بە روانگەىەكى نەتەوەگەرى نانیسلامى، لە سەرەتای سەدەى بیستەم ئەو بێرە بڵاوبۆوە وەك: جوان تورك و تورك ملیكشى و نیشتحاد الترقى و تورك نۆجاغى... و نینقیلابەكەى ۱۹۰۸ ی لەسەر دروست بوو، ئەوان دەسلەلاتیان گرتە دەست لە سالى ۱۹۲۰ سولتان خەلافەتى بەجەهت، تا لە ۱۹۲۴/۳/۳ بە یەكجارى خەلافەتى نیسلامى (عوسمانلى) هەلوەشتێنرایەو كۆماری توركىای عەلمانى لەجێى دەرشترا لەسەر دەستى (مصطفى كمال)، لەگەڵ دەرمانى خەلافەت و سەركەوتنى بێر تۆرانیستە مەینەتى كوردیشى لەگەڵ دروست بڕو، بەلام لە كۆتاییدا ئەو بێرە هەم ئەواو سەركەوتوو نەبوو هەم زیانیكى كوشندەشى لە نیسلام و میللەتانى نیسلامى و هەتا میللەتى توركیش دا، ئەگەر بەو تەرازوو



نەتەوێ گەریانەش هەڵسەنگێتێن دەبینێن شوو عوسمانلییەیی دەسلاتی لە ئەوروپا و ئاسیا و ئەفریقا هەبوو بچۆک بۆوێ خاکیکی بچۆکی تورکیا بە پێی مادەی (١٠)ی چارنامەی ویلسون و میرجە کوشتەکانی لۆزان دروست بوو، لەیادی سالانەی سەرەخۆی تورکیای ئێستای پێستە لەجیاتێ ناھەنگ شین بگێرێن، ھەروا بەدوای میرجەکانی یەکییتی ئەوروپیەو پێی ناگا، پۆلیکی وای نەک لە جیھان لە ناوچەکەشی وەک پارێزگایەکی بەرژووەندی ئەمەریکی کار دەکات..

بزوتنەوێ تۆرانییەت لەگەڵ نەرەزووەکانی (مصطفی کمال) تەواو نەھاتەوێ بۆیە نامانجەکانی نەھاتە دی، بەلام وەک بیرۆکی ئەتەوێی لە تورکیا باوی ھەبوو، ئەو دوایە ھەندێ حزبی تورکیا و (بەرە تورکمانی عێراقی) کە داوی یەکگرتنەوێ جیھانی تورک دەکەن ھەمان داوا مانای تۆرانییە، .. ھەر ئەو بیرە درێژکراوەیەتی ئێستا زمانی کوردیان قەدەغە کردووە، لە دوا ھەڵبژاردن ئەو جزوہ پێکخستو و بێرو پێبازانە تۆرانییەت تەواو شکستیان ھینا، ئێستا سەر لە نوێ ئیسلامییەکان لەو ھەڵبژاردنە (٢٠٠٢) بە ڕەھای دەرچوون لە پەرلەمان و حکومەت و ناسۆیەکی پێچەوانەیی نۆشان بینا کردووە، بەلام دەسلاتی تەواویان بەرامبەر سوپا نی یە، لە بەرامبەردا بزوتنەوێ تۆرانی ئەتەوێ گەری و عەلمانی تورکی بە گشتی دیمەنیکی ناشرینی ھەیە، چۆنکە بە ناشرکرا خۆی داوێ دەست سوپاوەک پارێزەری بنەماکانی عەلمانیەت ئەگینا قەلۆش بوو.



## USSR break up

پژوی ۱۹۹۱/۱۲/۳۱ به یادی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی یه‌کیتی سزفیه‌ت و دارمانی مه‌دره‌سه‌ی شیوعیه‌ت ده‌ناسرئ، پرو‌د‌او‌ینکی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و فەلسه‌فی و شارستانیه‌ ستراتژیی معزن بوو، ره‌وتی میژوو‌یی به‌ته‌وا‌ی گۆری .

## سەرھەتتاو کۆتیا

ھەرچەندە شۆرشى شىوعى لە سەر دەستى (لېنىن) لە ۱۹۱۷ مانگى ئۆكتۇبەر لە روسيا كرا كە بە شۆرشى ئۆكتۇبەرىش ناو دەبرى، بەلام درووست بوونى يەكيتتى سۆفەت لە ۱۹۲۲/۱۲/۳۰ بوو، خاكەكى ۶مليون ميلل دوجا (سۆفەتى جارائ ۲۲ مليون كم<sup>۲</sup>) ولە ۱۶% ى جيهانە، پىتكەتابو لە ۱۲۰ نەتوھە ۱۴ كۆمار: (روسيا، ئۆكرانيە، كازاخستان، ئۆزبەكستان، روسياى سېى، جۇرجيا، لتوانيە، نازەرىئىجان، مالدېفە، تاجىكستان، لائىفيا، نەرمىنيا، ئوركمانستان، ئستونىە، قىرغىزستان) لەگەل ھەندى ھەرىتى خود موختارلىش بەناوى (يەكيتتى كۆمارەكانى سۆفەتى سۆشاليستى- اتحاد جمهوريات الإشتراكىه السوفيتيه)، ناوى نەتوھەى بە روسى (سوز سۆفەتك سوساليستى سىكخ رىبەدىك)، لە بنەچەدا (سۆفەت) وشەيكى رووسى يە بە ماناى (نەنجومەن) يان (شورا)، يەكەجار لە راپەرپە كرىكارى بەكانى ۱۹۰۵ درووست بوو كە (لېنىن) ناوى بردن بە پرۆفەى شىوعى يەت، دواى لە شۆرشى ئۆكتۇبەر ۱۹۱۷ نەو (سۆفەتە) دروست بوو كاتى كرىكاران و جوتياران و سەربازانىش نەو



نه نهمه نهمان پيشك دهيتنا بزو ههلبژاردنى نويسمريان و دواى بووه سيستمى بنچينهمى دهولت، سهروكه كانى سوقيشى برىقى بوون له :

( لينين: ۱۹۱۷ - ۱۹۲۴)، (ستالين: ۱۹۲۴ - ۱۹۵۳)، (خروچچوڤ: ۱۹۵۳ - ۱۹۶۴)، (بريجننيف: ۱۹۶۴ - ۱۹۸۲)، (نەندروڤوڤ: ۱۹۸۲ - ۱۹۸۴)، (تشارنيكوڤ: ۱۹۸۴ - ۱۹۸۵)، (گورباتچوڤ: ۱۹۸۵ - ۱۹۹۱) دوا سهروك بوو.

به كيتى سوقيهت بههوى نمو ئايدلوزى به شيوعى يهته توانى بينايهكى مەزن لهناوهخو درووست بكا بگاته ناستينكى وا پوژناواى وىك هيتابووه، بهتايهت دواى جهنگى جيهانى دووم پوژلى زياتر دهستى پيكرى، وهك پزگاركرى جيهان لهدهست نازى ناوى دهركرد، لهگهلا پوژناوا ههردهم له جهنگى ناپاستهوخو جهنگى راگهياندنى فكرى و سياسى و فەلسەفى و شارستانى بووه كه به ( جهنگى سارد ) ناوبراوه، ههتا دواى هفتاكانيش ههر لهزياد بوون دا بووه، دواى نهوه ههندى قهيرانى زانستى و سياسى و نابووزى و كۆمهلايهتى و دهروونى واى بزو پيدا بوو كه كارى زياتر لهزيرخانى نمو به كيتى به كرد، به سيستم و مهدهسهى شيوعى يهت چارهسەر نهدهبوو ههروك له نامهكهى (ا.خينى بزو گورباتچوڤيش وا هاتبوو )، بويه ويستى له ريش قوت دانى جيهانى بههوى هيتى سهريازى بهوه چارهسەرى به كانى دهست كهوى كه به (بنه ماى بريجنيف) ناوزه دهكرا، نيت سوپاى سوقيهتى و كۆبى و نهلمانى وهك ناماده گاردى كۆمارى جيهانى به ناشكرا دهچوونه پال كيشه كانى ناسپاو كه مېڤدياو لاوس سهرده كهوتن و نه مەريكا به ترسناكى شكستى هيتاو له گۆره پسانى جيهان كشيابهوه، له نهفرىقاش له دواى سهريهخوى نهنگولا له نيتوان ( بهرهى ميللى به سهروكايهتى ئوگستينز نيتوى شيوعى سه به سوقيهت و بهريهكى ماوى پيكرهتبوو له بهرهى نيشتيمانى و به كيتى نيشتيمانى به سهروكايهتى جۆزيڤ ساقمبى له بهرى ناكوڤى دابوون، هيتوكانى روسى و كوبي و نهلمانى بههاناى بهرهى ميللى هاتن و نهنگولايان كرده سهنگهريكى ترى شيوعى بزو نهفرىقا،



په لاهماري ننگاديني زائر درا دواي نه سيويياو سزمال ... له هه موو پرژه سمرپازي يه كان زهق تر هاتنيان بژ ناو ته قغانستان برو له سالي ١٩٧٩، له دواي مللانيه خويناوي يه كه ي نيسوان دوو بالي حزبي شيوعي نه قغانستان (پمرچم) و (خهلق) نموه برو (حفيظ الله امين) زال برو به سمر (نور محمد تراقي) و كوژرا، سرياي سزفيمتي راستموخو له فرژكه خانه دابه زين و يه كسمر (حفيظ الله امين) كوژراو (بابراك كارمل) يان كرده سمرؤك، برو شينه ويستيان هه موو جيهان قوت بدن .. دياره نمر ياسا يه (قانون دوره الحضارات) كه له قورناني پيرؤزيش پيرووني باسي كراوه، زانا يانيش همر له (نهرستؤ) هتا (ايسن خلدون) و (تويني) باسيان كردووه و (ناپليؤن) ليني كوشيوه و له ياسا يه كه ده قه كه ي ده لسي: شارساني يه كان به پارووي گهروه مردوون، نيت يه كيتي سزفيمتish برو پارووه گهروه هاته مردن ههروكه نه لمانيا و بریتانيا له پيش نه و نه ميريكا ش خهريكي هه مان پارووه .

## هويه گاني كه وتني:

خورد كردنموه ي هويه گاني كه وتني سزفيمت گه لي دريؤ خايه نه همر ده توانين به شه سمره كي يه كانيان لي هه لېؤرين، به شيكي له ژيره وه كاري كردووه وه كه له سورو باس كرا هه ندي قهيرياني به رده و اميش همر هه برو له نابووري و سياسي كؤمه لايه تي و نه ژادي ... هه ندي كي شيان راستموخو برون بهو شيويه :

١- فاكتهري زانستتي : نيمپراتؤري يه تي سزفيمتي بنچينه كه ي نايدؤلؤزي برو .. هتا نايدؤلؤزي يه كه ي سه لامهت برو زؤر گه شه ي كرد له ناووه و دهره وه، دواي نموه زانست و دؤزيموه نو يگاني گهردووني و كيميائي و فيزيائي و بايؤلؤجي و به پروكاري نامادي و نايي ( يان وه خويسانن گؤته ني بهر وه ميسالي) به



پېچموانه‌ی بناغه فەلسەفە یە کانی ئەو نایدۆلۆژیا یە ھاتەوه<sup>۱</sup> ژێر خانەکانی شکاندو بەرهو فەیرانی ترسناک ڕۆشت .

۲- ئابووری: ئەو ھەموو بودجەو پتووستی یە مادە یە بۆ بەرپەرەبەردنی مەملەتێک لە گەڵ ڕۆژنەوا یە کە خاوەن ئە کۆنۆلۆجیا و سەرما یە داو نابووری یە کە زەبەلاح، ھەردەم باریکی قورسی نابووری کەوتیووە سەر شانی، تێچوووە کانی گەلی زیاتر بوو لە داھاتە کانی، سەرەرای جۆری بەرنامە ی نابووری و فەلسەفە ی مۆلکی یەت و خراپی تەرزە کانی بە ھۆی شیوعی یەت لە بەرھەمدا .

۳- سیاسەتی: چەند ڕووداویک لە جیھان ھاتە پیش لەوانە:

آ- بزوتنەو ی سەندیکا کریکارە کانی ولاتانی سۆسیالیستی نەوروپای ڕۆژھەلات لە داوی سالتی ۱۹۸۰ سەریان ھەلدا بەتییەتی لە پۆلەندا بە سەرکایەتی (لێخ فاونسا)، ئەوانە ئەک ئەنیا داوی چاکسازیان کردبێ ئەو ولاتانە ی خزیان بە لێکو داوی نەمانی شیوعییەتیان دەکرد، ئەو خالە زۆر کاریگەر بوو چونکە بە حیسابی فەلسەفە ی مارکسیزم چینی کریکار (پرولیتاریا) شیوعی یەت دینیتتە دی کەچی ئەو بزوتنەو ی کریکاران دروست بوو یە کەم داوی سڕینەو ی شیوعییەت بوو ئەک سەرما یە داری کە پېچموانە ی ھەموو بنەماکانی شیوعییەت و فکری مارکسی بوو .. ماکیئە ی فیکری شیوعییەت کەوتە سەر سۆرمانیکی نالۆژ تا ئەو سەندیکا یە لە پۆلەندا لە ۱۹۹۰/۱۲/۹ بۆ یە کەم جار لە پێی ھەلبژاردن دەرچوون خزی شیوعی لە بەرامبەر یان مەزنتسەری شکتی ھیتا .

ب- شۆرش ئیسلامی لە ئێران: شۆرشێکی سەرتاپایی بوو بە ھەموو مانا پېچموانە کانی (یاسای شۆرش لە شیوعییەتدا)، مەزنتسەری شۆرش لەدۆی بە ھێزترین قەلای سەرما یە داری لەسەر دەستی مەدرەسە یەک (ئایینی) کە

<sup>۱</sup> بۆ زیاتر پێوانە بەشی زانستی ئەو فەرھەنگە .



(مارکس) به (افینون الشعوب)ی ولسف کړدېوو، گوايه سستېرېن فاکتېر ناينېنو ليرېدا به کار ترېن فاکتېر دېرچوو، بېوه داينېن مړيېکې به هېترې گډوډانې جېهانېش زور به کار تر له شېوعېيېت، جېنگه شې به شېوعېيېت لېق کړد.

ج- شؤر شې نېسلا مې له نېفغانسټان: له دژې داگېر کمرې سؤفېمې، بؤ يې کم جار سويای به هېترې سؤفېمې دوجارې شکسټېکې وا بېتېه وه، دېمېنېکې ناشېرېنې بؤ جېهانو بؤ ناوه خؤش دروست کړد .

د- پړووخانې دېوارې (بېرلېن)ېش: که له ۱۹۶۱/۸/۱۶ دروست کړاېوو له سالي ۱۹۸۹ ميللېت پړووخانديان، نېو دېواره وا دروست کړاېوو که خېلکې له نېلمانايې (نېزموون سؤشاليستېو شېوعې) پای دېکړدو نېو دېواره رېنگرې بسو، نېتر بې پړووخانې نېو دېواره دېمېنې شېوعېيېت و بلؤکې سؤفېمې شېرمېزارو ناشېرېن کړد ...

۴- فاکتېرېکې زور دېگمېن و يې کلاکېره وه: له ماوې سې سال له ۱۹۸۲ هېتا ۱۹۸۵ سې سېرؤک مردن (چونکې له سېسټېم و حوکمې سؤفېت سېرؤک نېدېه گؤزا مېگېر بېرديابېه)، هېرېه که له (بېرېنېف، نېنېرؤبؤف، تشارنېکؤ) بېوماوه کورته مردن، نېتر پې خؤش بسو که (گؤرباتچؤف) بېگانه ترؤکې د مېلېت بېخؤو نېو بېرؤبؤچوونې (بېرؤسټرؤيکا و گلازنؤسټ - وانه الانفټاح والاصلاح و أعادة البناء)، وېسټې سېر قېباغې نېو مېنېلېه هېلچووه هېلگړې پېش نېوې بېتېقېتېمؤد، نېوه پاساوي نېو چاکسازيانه ي گؤرباتچؤف بېو که له ژېرخانې يې کېتې سؤفېمې و بېوېنډيېه کانې نېنېام دېدا، رېوتې نېو چاکسازيېه بېرېمېرې کؤنټرؤل و ناوېنډيېسټې د مېلېتې له دېست دېدا و ميللېه تان و کؤماره کانې سؤفېمېش بېرېمېرې سېريان پاست کړد وه، گېوره ترېن کارېگېرېش ياخود دوا چې کوچي مېرگ نېو نېنېقېلېه کې حېزې شېوعې بسو له ۱۹۹۱/۸/۱۹ دژې کؤرباتچؤف کړديان و سېرکېوتو بسون، گؤرباتچؤفېان خانه نشېن کړد بېناوې (بېنټېنډروستې) و دوور خرايېوه بؤ دوورگې (قېرم)، لېرېه دا



دهوری (پؤیس یالتسین) بؤ پؤژی دووم ده رکهوت که نمو کاتی سمرۆکی کۆماری روسیا بسو (له چوارچینوهی یه کیتی سؤقیهت)، له دژی ئینقیلاب پاپهیری خۆپیشانندان و مانگرتن له ناو (مۆسکۆ) دهووبهیری و ناپهزایی کۆماره کانی تر دواي (۳) پؤژ ئینقلابچی یه شیوعی یه کان پاشه کشه یان کرد، گۆربانچۆفیان هیناوه دهسه لات، به لام وهك دوا خلیفه عوسمانلی ناسا به بی دهسه لاتی و به پیاه نه خۆشه که مایهوه، زیاتر کۆنترۆل و ناوهندیاتی له دهست چوو، کۆماره کانیش داواي سمره خۆپیان به ناشکرتر کرد و حزبه شیوعی یه کانی کۆماره کانیشان دوورخسته وه، دوا دهستی پۆلاین له یه کیتی سؤقیهت و گۆربانچۆف وهشینرا نمو کۆبونومهی نیتوان (پؤیس یالتسین سمرۆکی روسیا، لیۆنید کراتشۆک-سمرۆکی ئۆکرانی، شوسکینچ سوسیالی سپی) له ۱۹۹۱/۱۲/۸ به ستر او کۆتاییان به یه کیتی سؤقیهتی هیناوه هه لیان وه شانده وه به ره سمی له ۱۹۹۱/۱۲/۳۱ له ته مهنی (۶۹) سالو یه ک پؤژ .

له دوایدا کاری کوشندهی کرده سهرجه م فکری شیوعی و له چالاکی کهوت، ههرچه ند پاشماوهی شیوعی یه کان ته نزیریک ده کهمن ده لێن نه وه پڕۆقهیه ک بسو مادام سهرمایه داری ماییت نه وا شیوعی یه ت ههر به دواي دیت، به لام نمو ته نزیرهی (پڕۆقه) ش لاوازه چونکه کاتی خۆی (لینین) ناوی له شقۆشو ته قه لاکانی ۱۹۰۵ و ۱۹۰۷ ی پروسی نابوو (پڕۆقه) .



## جەنگ و کێشه جیهانییهکان

ئەو چەمکانەن پەيوسته پێنی لەهەمان کاتدا پەيوسته بە بیری سیاسی و باویشی هەیه لەو سەردەمە .

● هەلبەتە ئەو جیهانە هەموا بەردەوامە لە جەنگ و کێشەو زۆرداری قوتەلانی بچروک لەلایەن گەورەو بێ هێز لەلایەن بەهێز ... بەلام هەموی بەناو ئەدریسی نوێیەو: پێشکەوتویی، پزگاری، دیوکرەسی، دادگری، قەلاچۆکردنی تیرۆر، دژ بەیاسا، جیاوازی خوازی، ...

هەلبۆاردنی کۆمەڵێک لەو جەنگ و کێشه جیهانیانە زیاتر ماناو زانیاری خۆتەر لەبارەي ئەو چەمک و زاراوانە پشەو دەکا سەجارت بە: ناسنامەي مەدرەسەکان، لایەنی تیۆری و واقیعه کەي، هەمروەها ئەو دەزگا جیهانیان، پەوتی جیهان، ... هێزی بەرگری، مەبەستەکانی شاراو، ... زۆر لایەنی تر پەوشەن دەکاتەو.

● بایئیکي ئەو جەنگە نزیک و دوروانە گەلێ جار خۆتەر بەناگا دەهێتەو و بە بەنج کردنی دووچارێ دەبێ لە ئەنجامی پروتیکردنی راگەیانندەکان بە ناراستەیه کي ناهەق، وەك ئەوێ دەگۆترێ و ناوہ ناوہ لەناکا گەلالەي وای دێتە ساراوہ گوايە زۆریەي کێشەو جەنگەکان لەناو جیهانی نیسلامی و ولاتە هەزارەکانە، گوايە ئەوێ بەرەنجامیکي سەروشتی ئەو سايکۆلۆجی کەلتوری توندو تیۆیدی کە لە پێنمایەکانی پەرورەدی نیسلامی دروستی دەکا بۆي، ئەوێ لە کۆتایی دا دەخرێتە چوارچێوەي ئەو مەللانی شەرستانی و بنەمای (مانەوہ بۆ چاکترین شەرستانی- البقاء للأصلح) ماناو قولایی و کۆمەلە



نامائىچىكى ترسناك دەپنىكى، بەنەفامىمە كۆمەلنىك نووسەرى دەسلەتداران بى تىگەيشتە لەو قولايە بە خىزايى ھەمان بەند دەپتۇنەو، ... لەكائىكا لەمىزوى كۆزى نوئ دەپنىن، تەواو پىچەوانەيە، جەنگەكانى شەورەي زورەي ناويشى جەنگى سەد سالىە يان سى سالىە ... لەسەردەمى نوئشدا ھەر لەھەردوو جەنگى جىھانى جەنگى ساردو گەرمى نىوان يەكيتى سۆفەت و نەھەرىكا، فېتنامو كەمبۇدىا ولاوس لەگەل نەھەرىكا، فېتنامو كەمبۇدىا خۇبەخۆ، فېتنام لەگەل چىن، ھەردوو كۆريا، جەنگەكانى نەنگۇلا مۆزەنپىق، راواندا، بۆرنى .. زۆرى ترى خۇبەخۆ لەگەل يەكرو ھەموى لەگەل نىمپىيالىزىمى جىھانى، جەنگى فۇكلاندى نىوان بەرىتانيو نەرجەنتىن، كرواتىساو سىرىيا، ... گەلى لە جەنگو كېشەى ترىش ... بەلگەى زەقى پىچەوانەى نەو بۆجۈونو گەلالەن، ھەلبەتە لە نىو جىھانى نىسلامى و لاتە دواكەوتووەكانىش نەو كېشەو جەنگانە ھەيە ھەبوو، بەلام ھۇيەكەى (نىسلام) نىە چەونكە زۆرەي دەسلەتدارانى جىھانى نىسلامى سەر بەيەكى لە مەدرەسەكانى پۆژھەلاتى يان پۆژناوايى بىرە، راستە تا رادەيەكى چاك دەسلەلاتى دىركراسى جەنگو كېشەى كپ دەكاتەو، بەلام ھىشتا زۆرەي كېشەكانى نىستاي جىھانىشى لەدەرەو و لاتانى نىسلامى، نەگەرچى ولاتانى نىسلامىش بەھوى نەو مەدرەسان پاكەنەيان بۆ ناكرى، لەوانە: نىرلەنداو بەرىتانيا، باسك و نىسپانيا، كورسىكاو فەرەنسا، زۆرەي ولاتانى نەھەرىكاي خواروو، زۆرەي ولاتانى ئەفرىقىاش، لە ناسپاش نىرلەنكاو تامبىل، كېشەكانى ناوہخۆ ھند، جگە لە كشمىر وەك ھىندۇس و سىفى، لە چىن كېشەى تىبەتەكان، زۆرى تر، ....

لەناو ولاتانى نىسلامىش نەو كېشەكانى سەرى ھەلدەو لە دواى دارمانى خەلافەتى نىسلامى پەيدا بوو، وەك كېشەى كورد لەگەل ھەر چوار داگىركەرى، مەغرىبو بىبابانى پۆژناو، نەفغانستان خۇبەخۆ لەگەل داگىركەرىكانى، جەزانىر، سوودان، بەشىكى تر مىللەتانى نىسلامە داگىركاوە لەلايەنى تر وەك چىچان



ڕوسیا، کۆشمو هیند، خوارووی لورسان و نیسرائیل، فەلەستین و نیسرائیل، کۆسۆڤا و سربیا، بۆسنو سربیا، مۆرۆ و فلیپین، .. دەتوانین بڵێین نێستا هەر رۆژناوایه هێزه‌کانی جەنگی به جیهان پەرت کردووه به ده‌گه‌من وولاتیکسی نیسلامی هێزی له دهره‌وه‌ی سنوری خۆی هه‌بن.

• باسکردنی چەند دانمیه‌ك له‌و كێشانه‌ كه هه‌م كاریگه‌ری له‌سه‌ر ر‌ه‌وتی فەرهنه‌گه‌كه هه‌یه هه‌م له‌سه‌رواقیعی نێستای جیهانی (هه‌لبه‌ته زۆر به‌ كورتی و پەستراوی) له‌ چوارچێوه‌ی پیتناسیکی سه‌ره‌تایی بۆیان، تا خۆنهر زیاتر ناسنامه جیا‌جیا‌کانی نه‌و چه‌مك و زاراوانی له‌و پیتكهاته ئالۆزه و هۆ نه‌ه‌جام و نامانچ و لایه‌نه‌كان و ر‌ه‌وت و فاكته‌ره‌كانی له‌و كێشانه‌ بدۆزیتسه‌وه، به‌هه‌مان شیوه‌ش بو نه‌و كێشانه‌ی وا تازه سه‌ر هه‌لده‌دن ... هتد.

• له‌ كێشه‌ی نیشتمانی و نه‌ته‌وه‌یه‌كان كه له‌دوا‌ی جەنگه‌كان دیت‌وا تیپینی ده‌ك‌ری زۆریه‌ی نه‌و میللەتانه‌ی كێشه‌یان هه‌یه له‌گه‌ڵ نه‌ته‌وه‌یه‌کی سه‌رده‌ستی داگیركەر، نه‌وا میللەته‌ ژێرده‌سته‌كه ر‌ه‌به‌نتره‌ نه‌ك هه‌ر له‌ نه‌ته‌وه سه‌رده‌سته‌كه به‌لكو له‌ هه‌موو نه‌ته‌وه‌كانی ناوچه‌كه‌ش، وه‌ك كورد له‌ هه‌موو میللەتانی ناوچه‌كه ر‌ه‌به‌نتره له‌سه‌ر خاکی خۆی، باسك له‌ نیسپانیای له‌ هه‌موو نه‌وروپیه‌كان كۆنتره له‌وئ، به‌ربه‌ر له‌ هه‌موو عه‌ره‌ب و نه‌فریقیه‌كان كۆن توه، .. به‌و شیوه‌ش دانیشتوانی ر‌ه‌سه‌نی هه‌ردوو نه‌مه‌ریكا و ئوس‌ترالیا، تگریه‌كان له‌ نه‌ثیوییا- هه‌رچه‌نده نه‌ثیویاش شارستانیه‌کی كۆنی هه‌یه له‌ نه‌فریقا به‌لام سه‌ره‌تاكه‌ی له‌ مه‌مله‌كه‌تی نه‌كسۆسیت ده‌ست پێ‌ده‌كا ( ٥٠٠ ساڵ پ.ز) له‌ ناوچه‌كانی تیگری-، نینجا مۆرۆ له‌ فلیپین، تامیل له‌ سیریلانكا، ئێرله‌ندی غیلی زمانیه‌كان له‌ ئینگلیزه‌كان، فەلەستینییه عه‌ره‌به‌كان له‌ نیسرائیلیه‌كان، رۆمی (غه‌جەر) له‌ ولاتانی نه‌وروپی، ... هتد.







(۱)

## جەنگی جیهانی یەکەم      الحزب العالمية الأولى

جاران بەو پێوەرە جیهانیەتی جەنگ دەپێورا، کە زۆربەی ولاتە گەرنەکانی جیهان بەشدار بوونایە، بەلام بە سەرغیشتی خێرا بەیتی سەردەم و ناستی جیهان گەلی جار بەو پێوەرە جەنگی جیهانی ڕوویداوە ... بۆیە ئەو پێوەرە زۆرورد نیە، نەهێنی و فاکتەریکی تر هەیە کە جەنگی پێ بووە دەبیته جیهانی ئەویش ئەوەیە جیهان لە سەدەکانی (۱۷-۱۸) بەرەو (جیهانگیری - عەولەمە - جیهانایەتی) دەڕوا ... یان بەپاشاوانە تر بلێین نیتەر لێرە بەولایە هەر جەنگێک بێت جیهانیە مادام جیهان بووبیته دنیەکی بچروک، نیتەر تەنها دوو جەنگی جیهانی ڕووی نەداوە، جەنگی عێراق و نێران، کۆیت، کۆسۆفا، ... ئەوانە هەمووی جەنگی جیهانی چارەم و حەوتەم و دەیەمە، ... بەلام بەپێی ئەو ریزکردنە باوانە نیتەش لەسەری دەڕۆین؟

جەنگی جیهانی یەکەم: لە سالی ۱۹۱۴ را دەستی پێکرد لە سالی ۱۹۱۸ کۆتایی پێ هات، ئەو عەقڵیەتیە ئیمپراتۆریەتی و پەلامارو زالیەتیە فراوانەکی جانی جارێ نەدەبوو لە سنووری ولاتیکی نەتەوەیی دەمارگیر، بەتایبەت تەکنۆلۆجیای سەربازیش ڕوو لە گەشە بوو، ئەو باروودۆخە هەلچووێوە چوو ئەو سەرمایەداری جیهان ... نیتەر چەندین تەوهری خۆیستی و بەرژووەندی لە کاکەلی لیبرالیزمیکی بن بێرو پروا یەکی دەگرتەووە سەرەنجام ناوەندیکی دژوارو نانارامی لە ئەوروپا دروست کردبوو کە پێکھات بوو لەچەند بەرەبەکی دژ بەیەک، ئەلمانیا زۆر پەرهی سەند لەولایەش بەریتانیا و فەرەنسا لە دژی ئەلمانیا بوون نیتەر وای لێهات ئەلمانیا و مەجەر و ئەمساو بولگاریا بوون بەرەبەکی بە ناوی ولاتانی تەوهر، بەریتانیا و فەرەنسا و ئیتالیا و بەلجیکا کەوتنە بەرەبەکی بەناوی هاوێمانان، لەدواییدا عوسمانیش کەوتە بەرەبەکی تەوهر و ئەمریکا و سۆ



بەرەى ھارپەيمانان، بە پىيى (world book encyclopedia) بەرىتانى چوار ھۆى سەرەكى ھەيە بۆ ئەو جەنگە:

۱- سەرھەلدانى نەتەوہ گەرايەتى.

۲- زىاد بوونى ھىزى جەنگ.

۳- مەملەتلىق ناکۆكى لەسەر ولاتانى داگىرکراو.

۴- ھارپەيمانىيە سەربازىيەکان.

بەلام لە ھەمووش گەنگەر نەوہيە لايەنى شەپى مرۆڤە کە دەسلەتتى بىو، لە ژيەر گەشەى تەکنۆلۇجىيائى جەيھانى-وہک نىستاش- کە بەرەو ترسناكى دەروا (ناسايش) زامەن نابىن مادام سەرچاوەکانى ھىز لەدەست کەسانىك بىن (لايەنى دەروونى زالى بىت بەسەر لايەنى نەخلاقى)، فاکتەرىكى بىزەر ھەبوو لەو جەنگە بۆى نەچووينە نەویش نەوہ بىو، ھەريە کە ويستويەتى بە فاکتەرە زالەکەى خۆى کۆنتىرۆلى عەولەمەيەك<sup>۱</sup> بکا کە لەو سەردەمى ھەر ناويشى لىقنەنرابوو ... نىتر زۆر ھۆى تر ھەبوو نەوانە ناويان نراوہ ھۆيە ناراستەوخۆيەکان، ھەرچى ھۆى راستەوخۆشە بەھۆى تىزۆرکردنى (جىنشىنى پادشاى نەمسا) (نەرشىدۆك فرانسىس فرديناندو ھاوسەرى) لە ۲۸ / يۇنيۆ / ۱۹۱۴ بەدەستى (پرانسىيەى قوتاييەكى سىرى لە پىكخراوى تىزۆرىستى (كف الاسود) بوو، بەھۆى داگىرکردنى بۆسنياد، لەدواى نەو پرودادوہ نەمسا مۆلەتى (۴۸) سەعاتى بۆ صىرپيا ديارى کرد تا ئەو بکوژانە تەسليم بکا، يەكسەر شەپى نەمساو صىرپياى لىق ھەلگىرسا، ھەريە کە لە فەرەنسا، بەرىتانىا، روسيا (قەيسەر)، لاي صىرپيان گەرت، ناويان (ھارپەيمانان بوو)، نەلمانىاو مەجەريش لاي نەمسايان گەرت بە (ھىزى ناوہند يان تەور) ناو دەبران، عوسمانىش لەسەردەستى ئىتەحادىيەکان خزانە نىو ئەو جەنگە لە قازانچى نەلمانىا، بىن پەزنامەندى خەلىفە، دواى زۆريەى ولاتانى جەيھان کەوتنە نىو ئەو جەنگە، بۆ يەكەم جار لەو جەنگە فرۆكەى شەپکەرەو چەكى تۆماتىيىكىو

۱ بۆ زياتر تىگەشتەن پروانە (چەمكى عەولەمە) لەو فەرھەنگە.



غمه‌آه به كار هات كه زۆرى له لای بهریتانیاوه به كاردهات، له سالی ۱۹۱۵ش نه‌لمانیا گازى ژه‌هراوى به‌كارهیتنا، دوايى هاوپه‌رمانانیش به‌كاریان هیتنا، له سهره‌تادا نه‌لمانیا سهرکموتنى به‌دهست هیتنا، دوايى نه‌مه‌ریکاش له سالی ۱۹۱۷ له قازانجی هاوپه‌یمانان هاته ناو جهنگ، تا سالی ۱۹۱۸ (به‌رهى ناوه‌ند) شكا کۆتایی هات به کۆمه‌لێك ڕێکموتن، به پێى ناماره‌کان (۱۰) ملیۆن مرۆف کوژران، بایى ۳۳۷ ملیۆن دۆلار زیانى ئابووری بوو، کارێکی زۆرى سه‌لبی و نیجایی کرده سهر جیهان، گۆڕانیکی زۆریش پوویدا، یه‌کى له سهره‌نجامه‌کانى داروخانى عوسمانى بوو، له‌دوايش دروست بوونی مه‌ینه‌تى کورد. بۆ زیاتر بروانه:

۱- الحرب العالمية الأولى ۲- الموسوعة العالمية .



( ۲ )

## جەنگى جىھانى دووم      الحرب العالمية الثانية

ئەم جەنگە لە سالى ۱۹۳۹ ھەلگىرا لە سالى ۱۹۴۵ كۆتايى ھات، زىيانى گەلى زياترو فراوانتر بوو، بەشتىكى زۆرى درىزكراوھى ھۆيەكانى جەنگى جىھانى يەكەم بوو، ئەوجارە (ئەدۆلف ھتلەر) بەخۆى بە نايدۆلژۇيايەكى نەتموگەرى سۆشالېستىو تەكئۆلژۇياى سەربازى تۆكەم كەردىبوو بۆ تۆلە سەندەنەوى سەروەريەكانى ئەلمانىياو جەنگى جىھانى يەكەم ھەتا ھەلمەتەكانى ناپلېونىش تادەگاتە پووداوەكانى جانەى سى سالەكەش، كە رېكەوتنى ويستىغاليياى سالى ۱۹۴۸ى لى ھاتە ناراو، .. مەملەتتە لەسەر زالىەتى جىھانىو ناخەزىەكانى لەگەمل (ھاويەپانان)يش ھەر بەردەوام بىرو، ئەوى گۆرا بىرو پرووسيا لە قەيسەريەو ھەرگەرا بۆ شىوعىيەتو ئەم سەردەمى (ستالېن) سەركەس، بەرەكانى جىھانى بەم شىتە دابەش بىو: ئەلمانىياو ئىتالىياو يابسانو دوايش نەلبانىياو بولگارىياو تايلىندو پۆمانىياو فەلەندائو مەجەريش ھاتتە ئەم بەرى بە ناوى (ولانتانى تەوەر - دول المحور)، ئەم ولاتە گەنگانەى تويش ھەمرو لەلەيك بوون يان ھەلسوكەوتى نازى ھىتلەرى واى لىكەردن بچنە بەرى (ھاويەپانان) كە ژمارەيان (۵۰) ولات بوو، لە سەرتادا ئەلمانىيا سەركەوتنى مەزنى بەدەست ھىتا پارسو مۆسكۆش گىرا، لە سالى ۱۹۴۱ ئەمەريكاش ھاتە مەيدان تا سالى ۱۹۴۳ بەرەبەرە ئەلمانىيا شەكستى ھىتا، جەنگى يەكلاكرەو لە پرووسيا دروست بوو، سوپاى سوورى پرووسى بەخۆى ئەم عەقىدە ماركسىيە توندو تۆلە نەلمانىياى شكاند، لە ۷ / مايز / ۱۹۴۵ تەواو شەكستى ھىتا، بە پىتى ھەندى رېوايەت دواشم ھتلەر (ئىقاي) خۆشەويستى گواستەو، سوپاى پرووسى گەيشتنە ناو بەرلېن، ھەوالى جىاجيا لەسەر چارەنووسى ھتلەرو ئىقا ھەبوو گوايە خۆيان كوشتى، ژمارەى كوشتار بەپىتى ھەندى نامار گەيشتە (۱۷) ملىيۆن سەرباز جگە لە ھاولاتيان.



( ۳ )

جەنگى عىراق - فىران      الحرب العراقية الإيرانية

لە پىش چۈنە ناو نەو جەنگە چەند لايەننىكى ھۆكۈرى نەو جەنگە ھەيە بەيى نەوانە ناتوانىن روو بچىن لەگەلى: -

۱- حزبى بەعس لە عىراق لە سالى ۱۹۶۸ز دەسلەتتى گرتە دەست، حزبىكە لە پىزى فاشى و نازى بوو، نايدۆلۆژىيەكى نالۆزى ترسناكى ھەبوو، بە شىتەل كەردنى نەو نايدۆلۆژىيە دەردەكەوى سەرچاوەكانى لە كەيە، پىنكەتايو لە: شۆڧىيەتى نەتەوگەرى (وەك لايەنى كۆمەلەيەتى) + پىيازى مىكافىلى وەك (لايەنى سىياسى) + دىكتاتورى و تەكرەوى وەك (لايەنى دەسلەتتى ئىدارى) + سۆشالېستى نىشتىمانى وەك (لايەنى عەقىدەيى) = حزبى بەعس .

وەك تىيىنى دەكرى دۆخە ھەرە سلبى مەدرەسەكانىان وەرگرتووەو تىكەلەيان كەردووە نەو پىيازەى لى دىروست كرابوو لەلايەن (مىشيل عەفلىق، شىبلى عىسى، الياس فرح...) نەوانەش لە عەلمانىە كارىگەرىەكانن، بەتايىبەتى نەو (سۆشالېستى نىشتىمانىو شۆڧىيەتى نەتەوگەرىەكە ...) ھەمان تۇخى بىنچىنەى نايدۆلۆژىيە فاشى و نازى بوو، جا نەو حزبە بوو توندىەى جەلەوى عىراقى گرتىووە دەست .

پىنكەتەى عىراق :

وەك ناشكرايە عىراق لەنەنجامى دابەشى سايكس بىكۆ ۱۹۱۶ نەو قەوارەى وەرگرت، نەگىنا نەكوردستانو نە (وادى الرافىدىن) نەفرات الاوسطو نەويلەيەتى بەسەردو نەناوچەكانى (مەلەن المقدسە) سەر بە عىراق نەبويىنە، عىراق وىلايەتتىكىش نەبوو، كەوتىووە نىوان كوفەو بەسەر، ئىيەر نەو قەوارە بۆ



مەبەستی ئیمریالیزی دروست کرا، .. بۆیە ناهاوسەنگی و تایفەبەدەکی خەستی بێوە بنچینە، لە ٥٣٪ شیعه، ٢٢٪ کورد، ٥٪ کەمەبەدە، ٢٠٪ سوننه، حزبی بەعس و سەرکردایەتیە کە بە پەوتە لە نێوان ئەو (٢٠٪) یە پێکەاتبون ... بەلام تا پێش شۆرش ئیسلامی ئێرانی ١٩٧٩ نەخشەبەدەکی تری کۆمەلایەتی زāl بوو، ئەویش ٢٢٪ کورد، ٧٨٪ عەرەب، ئەو نەخشەبەدە گەمەل دروست بێونی عێراق لە سالی ١٩٢١ و رابوونی نەتەوێی بەردەوام بێو، ئەو نەخشەبەدە دیکتاتۆری و تاکەوێ شۆقینیەتی حزبی بەعس قورسای و سەمی نەتەوێەکی زۆر لێکەوتبێو سەر کورد، بۆیە کورد لە شۆرش و تەقەلایەدەکی مان و نەماندا بوو، تا لە پێکەوتنی جەزائیر ١٩٧٥ (صدام حسین) بەشێکی زۆری لە خاڵ و ناوی (شط العرب) پەدا بەشای ئێران بەرامبەر پیلانیکی فراوانی نێو دەولی جەرگ بێر لە دژی شۆرشێ نەیلول و شکستی پێ هێنا، کورد یە کجاری کەوتە مەبەدەتیەکی بێوێنە، لە خوارووش شیعهکان لە ناوەندە گزنگەکانی عێراق بێبەش بێون، لە مێژووی ئەو عێراقە شیعهبەدە (کە زۆرایەتیش) نە کوردیکیش سەرۆک نەبوینە، کەواتە ئەو بارودۆخە زۆر ناسک و لەرزۆکە لە تێزە بۆ هەر وروژانیک، .. لێرەدا شۆرش ئیسلامی ئێرانی دەستی پێکرد و سەرکەوت دەبێ چەندە کاریگەر بێت لەسەر ئەو عێراقەو بەو دۆخە .

● شۆرش ئیسلامی لە ئێران لە ١٩٧٨ دەستی پێکرد بەو سۆزو هەلچوونە ئیسلامیە پابەرە کەشی لە نەجەف بوو، بە فرمانی حزبی بەعسی دەرکرا، لەوێ بۆ فەرەنسای دواستی لە گەرمە شۆرش گەراپەو نای ئێران و شۆرشە کەیان سەرکەوت لە ١٩٧٩ ... هەر لە گەمەل سەرکەوتنی ئەو شۆرشە جیهانی هەژاند و بەخەبەری هێنانەو، لە هەمان زیاتر کاری لەسەر عێراق کرد، شۆرش کوردستان بە تەوژمەر هەلگیرسابۆو، نزیکە (٣) بەشی عەرەبی عێراق هەست و نەستیکی نوێی بۆ دروست بێو، نەخشەبەدە نینتیمایەکانی گۆری، بەو شێوە هەم سیستەمی سیاسی عێراق و هەم



بیسته می کۆمه‌لایه‌تی عێراقی کهوتنه مه‌ترسی، له‌گه‌ڵ چه‌ندین ه‌زی ناوه‌کی ترو نیق‌لیمی و ده‌ولی، (صدام حسین) خ‌زی ب‌ۆ نه‌و جه‌نگه ناماده کرد، له‌سه‌ره‌تادا (أحمد حسن البکر) ل‌س خ‌ست و خ‌زی جینی گرت‌ه‌وه، کۆمه‌لێک سه‌رکرده‌ی حزبی به‌ع‌شیشی له‌ س‌یداره‌دا، به‌ ده‌ست له‌پ‌شتدانی پ‌ۆژه‌ه‌لات و پ‌ۆژناوا و ز‌ۆریه‌ی پ‌ۆژه‌ د‌ژ به‌ می‌لل‌ه‌تانی ناوچه‌که به‌پ‌یتی ه‌ه‌ندی س‌رچاوه‌ی ب‌ن‌لایه‌نی نه‌مه‌ریکی نه‌وا (نه‌مه‌ریکا و سه‌عو‌دییه) زیاترین ه‌اند‌ه‌رو سازدانی نه‌و جه‌نگه بووینه، یه‌که‌م هه‌نگاو به‌ هه‌لو‌ه‌شانده‌وه‌ی پ‌ێکه‌وتنه‌که‌ی جه‌زائیری ١٩٧٥ له‌ پ‌ۆژی ٩/١٧/ ١٩٨٠ ده‌ستی پ‌ێک‌ده‌، د‌وای چه‌ند پ‌ۆژیک (صدام حسین) ج‌اری جه‌نگی له‌گه‌ڵ ن‌یراندا، دیسان نه‌و (پ‌ێسایه) هاته‌دی که ده‌ل‌ێن تا ک‌ێشه‌ی ک‌ورد چاره‌سه‌ر نه‌ب‌ێ نه‌ ع‌ێراق و نه‌ ناوچه‌که نارامی به‌خ‌ۆره نایه‌نی و جه‌نگی ع‌ێراق ن‌یران و د‌وایش ک‌وێت هه‌ر در‌ێژک‌راوه جه‌نگی ع‌ێراق له‌گه‌ڵ ک‌وردستان در‌وست ب‌وون .

### قادسیه‌ی صدام:

نه‌و ناوه نه‌در‌ت‌سی ه‌یره‌که‌ی ع‌ێراق بوو له‌ ٩/٢٢/ ١٩٨٠ ب‌ۆ سه‌ر ن‌یران له‌ناکاوه، له‌کاتێکا سه‌رکر‌دایه‌تی نو‌وب‌ی ن‌یرانی سه‌رق‌الی پ‌ێکه‌سته‌وه‌ی دام‌وده‌زگای ده‌وله‌تی ن‌یران بوون، که‌مه‌تر ناماده بوو ب‌ۆ نه‌و جه‌نگه، له‌ سه‌ره‌تادا ع‌ێراق لاسایی ه‌یره‌که‌ی ن‌یسرائیلی ب‌ۆ سه‌ر عه‌ره‌ب ک‌رده‌وه‌و هه‌لسا به‌ ف‌ۆکه‌ ب‌ۆرد‌ومانی ز‌ۆریه‌ی ف‌ۆکه‌خانه‌کانی به‌شی پ‌ۆژناوای ن‌یرانی ک‌رد و ه‌یره‌شی زه‌مینیش ده‌ست پ‌ێن ک‌رد، پ‌ووبه‌ریکی فراوانی زه‌وی داگیر ک‌رد یه‌کسان بوو به‌ (٢) ه‌ینده‌ی پ‌ووبه‌ری ل‌وینان) وه‌ک (عدنان خ‌یرالله) له‌وکاته‌ پ‌ایه‌کیاندا، له‌وکاته‌وه‌ ع‌ێراق وای نه‌نجامی نه‌و جه‌نگه‌ی ده‌خ‌وێنده‌وه‌ که چه‌ند پ‌ۆژیک ب‌جایه‌نی و به‌سه‌رکه‌وت‌وویی ب‌گه‌ر‌پ‌ێته‌وه‌ ناو ع‌ێراق و چ‌اری نه‌یارانی پ‌ێن ب‌شک‌ێن‌ێ، .. به‌لام په‌ت‌کر‌ده‌وه‌ی ن‌یران ب‌ۆ هه‌موو ده‌ست پ‌ێش‌خه‌ریه‌کی ع‌ێراقی و ج‌یهانی هه‌موو



نەخشە سىياسىي ۋە سەربازىيە كانى عىراقى ھەلۋەشانىدە، لەسەرەتادا ھاۋسەنگى ھىزى نىزان ھەردو لا ھەو شىۋەيە لەلايەن چاۋدېرە ستراتېژىيە كان دىيارى كرا:

لە زەمىنى عىراق بەھىزىتر بوو، لە ناسمانى كەمىك نىزان، لە دەريايى نىزان زۆر بەھىزىتر بوو، داۋا سىياسىيە كانى عىراق لە شىۋەيە مەرج بوو، بىرىنى بوو لە گىرگانەمەي نەو ناۋو خاكەي درابوۋە شاھ لە رىكەتەننى جەمزانىر ۱۹۷۵، ھەندى داۋاي تىرىشى ھەبوو لەوانە: گىرگانەمەي (طنب الكبرى) (طنب الصغرى) (جزيرة أبو موسى) بۇ (شانشىنى عەرەبى پەكگرتو).

نەو جەنگە بە (۳) قۇناغى سەرەكى تېپىرى، يەكەم ھىرشو سەرەكەۋتەنە كانى عىراق ۋە بەردەۋامى تا سالى ۱۹۸۲، قۇناغى دوۋەم ھىرشە پىچەۋانەو كوشىدە كانى نىزان بىر تۈۋان سىراي عىراقى لەناۋ ھەموو خاكى نىزان دەريەپىنى ۋە چارەۋوسى پۇتى عىراق لەو پەرى ترسانكى دابرو، بەلام ھەموو جېھان ئەۋجارە بەراستەخۆتر بەھاناي عىراق ھاتن، بەتايىيەتى ۋىلاتانى كەنداۋ (نەنجۈمەنى ھارىكارى كەنداۋ) يان پاگەياندا لە ۶ / ۲ / ۱۹۸۱ كە پىنكەتتو لە (نىمارات، بەھرەين، سەۋدىيە، قەتەر، عەمان، كۈيت)، نىنجا (۳) فرۇكەي ئۇفاكى سىخورى بالاي نەمەرىكى ھاتە سەۋدىيە بىز سەپەرشتى ۋە پىنمايى ۋە چاۋدېرى نەو جەنگە، شارەزايانى جەنگى فەرەنسى ۋە روسى ۋە زۆر ۋىلاتانى تر ھاتن بۇ نەخشەي نۆۋ داپشتەۋەي سىراي عىراقى كە تىكەو پىنك شىكابو، لەگەل زۆر نىجىراي نىقلىمى ۋە جېھانى ۋە ناۋەكى لەوانە پىنكەمۈتنى نىزان (ى.ن.ك) ۋە ھۆكۈمەتى عىراق بۇ دانوۋسان لەو ساتە نانسكەدا، بەكارھىتەننى چەكى كىمىيىي دۇ بە نىزان .. ھەموو ئەۋانە چەندىن فاكتەرى ستراتېژى تىرى نەپتى عىراق تۈۋان ھەو ۋاقىيە نۆپەي سەربازى ھاۋسەنگى ۋە ۋىستانىك ھەو جەنگە بدا كە بىرىيە لە قۇناغى سىيەمى جەنگەكە، لە سالى ۱۹۸۴ ھە تاكۇتايى جەنگ، نەو جارە دىسان خەرىك بوو عىراق ۋەك جارى دوۋەم تىك بىروختى، بەلام سىراي نەمەرىكى بە راستەۋخۇ ھاتە كەنداۋ كەۋتە جەنگ لەگەل نىزان، نەو پۇژەي كە



عێراق (فای) گرتووە لە سەرانی سەری کەنداو جەنگی نێوان ئەمەریکا و هاوێمانانی بوو لە گەڵ نێران، ... تا لە ١٩٨٨/٨/٨ نێران بەناچاری قایل بوو بە بریارەکانی وەستانی جەنگ کە لە لایەن (UN) پراگمە نرابوو شەپی (٨) سالتەش کۆتایی هات.

لەو جەنگەدا هەریەکە لە (UN) و دەزگا جیهانی نەکان هەتا پراگمەیان دانیشت زياتر دەرکەوتن کە هەمرا هێزە بریار دروست دەکات نەك هەق، سانترین پرساریان پێ وەلام نە دەدراوە شاخ کام لا لە نێرانی یان عێراقی دەست درێژکارن، هەرچەندە نەو جەنگە لەبەر چاوی ئەو جیهانە پوویدا، تەنانەت یە کجار وەزیری دەرەوی ئەلمانیا دانی پیا هێتا کە عێراق دەست درێژکارە بەلام بەخێرا یی لیتی پەشیمان بۆ، نەو لە کاتی کە بوو هەتا نە گەر کە سێک بێ ناگا بووی لەو جیهانە و لەسەر نەستێرە یەکی تر بەهاتیابە سەرنجێکی ئەو جەنگە بەدایابوایە ئەوا چەند نیشانیەکی زەقی پێوە دیار بوو کە کامێل دەست درێژکارن، لەوانە :

١- ناوی ئەو جەنگە لە لایەن عێراقە وە ناو نرابوو (قادسیه صدام) لە لای نێران نەو جەنگە ناوی نەبوو، تەنها ناوی هێرشەکانی هەبوو .

٢- لە سەرەتادا عێراق بوو مەرج و داخواری هەبوو، لەوانە: ناوی کەنداو، سیف سەد، زین القوس، طنب الکبری و الصغری ... .

٣- لە سەرەتادا عێراق سەرکەوتوو بوو نێران هێزی لە سنوور نەبوو.

٤- لە ڕەوتی جەنگە کە عێراق وازی لە مەرجەکانی هێنا و هەر نێران بسو مەرجی هەبوو .

٥- لە هەمووی گەرنگتر هەر نێران بوو داوای لیژنەیەکی جیهانی دەکرد کە بێن دەست نیشانی دەست درێژکار بکەن، عێراق یەك جاریش ئەو داوایە نەکرد یان پیتی قایل بیت ..



٦- دواى بهره‌وامى جەنگە که عێراق له ته‌قه‌لايه‌کی بێ‌وچان بوو بۆ گۆڕینی میژووی هه‌لگیرسانی جەنگ له (٩/٢٢ بۆ ٩/٥).

نێتر هه‌ر عێراق بوو له به‌رامبهر میژووی جەنگو زه‌مانو زه‌مینی ده‌ست پێکردنی ده‌ستکاری واقیعیکی ده‌کرد له پێش چاوان، زۆربه‌ی ولاتیانی که‌نداو به‌تایبه‌تی (کوێت) به‌ره‌شو سپه‌وه، به‌ خراپو چاکه‌وه .. هه‌ر لای عێراقی ده‌گرتو .. نه‌و فەرمووده‌ش پڕ به‌و وه‌لامه‌ی عێراقه بۆ کوێت ﴿مَنْ أَعَانَ ظَالِمًا سُلْطَةً اللَّهُ عَلَيْهِ...﴾ (هه‌رچی یارمه‌تی زالم بدات خوای گه‌وره وه‌بهر زولمی ته‌ویشی ده‌خا).

نه‌و جەنگه کۆتایی هات به‌لام عێراق که‌وته ژێر بارێکی قورسی قه‌رزو پا‌به‌ندی نه‌خشه سیاسیه‌کان، له‌گه‌ڵ سروشتی شه‌رانگیزی رژێمی عێراق بازی پێدا بۆ جەنگێکی تری که‌نداو و داگیرکردنی کوێت که‌دۆست و پشتیوانی جەنگی پێشوری بوو.



( ٤ )

## جەنگی عێراق - کویت

یان راست تر بڵێن داگیر کردنی کویت لە لایەن عێراق چونکە کویت بەرگرییەکەی  
وای سوپای زەبەلاحی عێراقی پێشەکرا هەتا بەهەندازەی هێز و بەرگری  
پێشەڕەکی کوردستانیش .

## بارودۆخی جیهانی و ناوچەکە :

کۆمەڵێک بارودۆخی نوێ هاتە پیش لە جیهان و ناوچەکە، سەرکردایەتی  
عێراق (صدام حسین) هەستی بە گەڕانگێهێکی نەکرد، لە هەمان گەڕانگێهێ  
بوونەوی رۆژی بوو بەرامبەر قەڵای رابوونی نیسلامی (بەوسنی رۆژناوا)،  
لە لایەن رۆژەڵات و رۆژئاواوە و لاتانی عەرەبی و کەنداو بە پشتیوانی  
هەواڵگیرەکانی ئەمەریکا و نیسرایل توانیان ئەو شەپۆلەی بەناوی (تصدیر  
الشورة) ی نێران رابگرن، نێر (صدام حسین) ئەو نازەیی پێشتری لە لای لاتانی  
عەرەب و هەموو بەرەیی دژ بە رابوونی نیسلامی لێ بوو تەفەرەو لە خۆیایی لە  
قەبلانندی بارو دۆخی جیهانی و ناوچەکە، گەلی جار یاخی دەبوو لەو بەرەیی،  
بەتایبەتی لە ژێر رۆشنایی ئەو گۆرانکاریە ترسناکەی لە هاوسەنگیەکانی جیهان  
روویداو جەمسەری یەکییتی سۆفیەت بەرەو هەلوەشانەووە بوو، رۆژی  
ناکەجەمسەری و زالیەتی ئەمەریکی سەری هەلدا ..

لەناستی ناوچەکەش تێکنەگەشتنێکی ترسناک هەبوو لە نێوان عێراق و  
لاتانی عەرەبی بەتایبەتی کەنداو، لەولایە (صدام حسین) بەروانگێهێک ئەو  
نەبامانەی جەنگی عێراق و نێرانی دەخوێندەووە کە هەر ئەو پارتیزگار و پاسەوانی  
دەرگا و دەروازەکانی رۆژەڵاتی عەرەب و گواپە ئەو نەبوابە شەپۆلی (خینی) لە



ولالتانى كەنداو نەدەگەپايەو،، لەو لايەش ولالتانى كەنداو خۇيان دەياتزانى نەگەر  
نەوان بەھاناي عىراق نەھاتبونايە نەو ھەموو پشتىوانەى پۇژناوا لەپىتى نەوان  
نەبوايە عىراق لەسالى ۱۹۸۲ تىك و پىتك دەشكا .. نىتر نەو ھۆكارە دەروونىمەو  
چەندىن ھۆى تر جۆرىك لە ناتەبايى عىراق و بەشيك لە ولالتانى كەنداوى گرتبۆو.  
لەناوھەخۆى عىراقىشدا (صدام حسين) زۆر زال بىرو، ھەموو كوردستانى  
لەسەرچەم (۸۰ - ۹۰ كم ۲) كۆكردبۆو، ھەموو دى و شارۆچكەكانى كىمبارانەو  
وتىران كورد بوو بى سزاو نارەزايەكى جەھانى وا، لە خوارووش ھاوونەپەسەكى  
سەروو، ھەموو نەوانەو شەرانگىزى سەركردايەتى عىراق بوو ھۆى خولتيكى تىرى  
جەنگى لەگەل كويتى يارمەتى دەرى لە دژى نىزانو كوردو .. لەگەل كويت پىنج  
جۆرە پىكەوتنى دراوسىتى و عەرەبى و جىھانىش ھەبوو ..

## كويت :

كەوتۆتە دامىنى عىراق، پوبەرەكەى ۱۷۸۱۸ كم ۲، پىرە لە نەوت، جاران  
ولات و پايتەخت و دانىشتوانى يەك بوو، تا سالى ۱۹۴۶ زۆر ھەزار بىرون،  
مىژووەكى ئاوەدانى واى نىبە جگە لەچەند بنەھالەيەكى پەوئەند، لەكۆنەو پىش  
نىسلام سەر بە ئىمپراتۆرىيەتى فارسى بووينە، پەيوەندىيان لەگەل ئىنگىلىز  
لەسەدى (۱۷) را دەست پى دەكا، لەسەردەمى عوسمانى بەشيك بىووە لە  
ويلايەتى بىسەر (نەوھە پاساوى داگىكردنەكە بىووە) بەلام نەو كاتى عىراقى  
سىاسى نەبىووە، لە سالى ۱۹۶۱ كۆھىت سەربەخۇيان وەرگرتووە، شىوہى  
دەسلەتايان (نەمىريە)، سىرپايان لەچەند ھەزار پاسەوانىك تىنپەپىرى، نىستا  
ژمارەى دانىشتوانيان نزيكەى (۲) مىليۇن دەبى و كرىكارىكى زۆرى بىسانى و  
ناسىبايى نەفرىقى خزمەتايان دەكەن، لە راستىدا زۆرىيە سەركەكانى عىراقى  
ھەر لا بەلا داواى كويتيان كوردووە، ھەر لە نوورى سەعيد، عبدالكرىم قاسم،،،  
تا صدام حسين، ھەرچەندە بەلگەيەكى ياساى و مىژووى تەواویش نىبە ..



چونکە عێراق خۆشی بەلگەبەکی مێژووی نێه، لە جەنگی عێراق - ئێران، کۆیت زۆر بە تووندی پشتیوانی عێراقی کرد، (شیخ عبدالحمید کشتک) لە ووتاریکی هەینی دا لە ساڵی ١٩٨٠ راپیگمیانداوەک پێشبینی.. ئەگەر عێراق لەو جەنگە ناپهواپەیی دژ بە ئێران سەرکەوێ خۆشترین و نزیکترین سەندەویج (کۆیت)ە .. ئەوە بوو دواي (٨) ساڵ هاته دی ..

### داگیرکردنی کۆیت:

بەمیانی رۆژی ٢/٨/١٩٩٠ عێراق بڵاوکراوەیەکی چارداو جیهانی سەرسام کرد، تیایداوا هاتبوو کە گەلی کۆیت راپەرپوون و تەختی بنەمالەیی (صبح زاده)یان تێک پوو خاندوو، تا ئێره بەیانەکی عێراق بسو، لەلای (کۆیت)یش هەموو دامودەزگای راپیگمیاندا و ستابوو تەنها بەک نێزگی رادیسۆی لە کار نەکەوتبوو، ئەویش تەنها بەک بانگەوازی بۆ جیهان دووبارە دەکردووە و هاواری دەکرد کە جیهان بەهانیان بێت بۆ ئەو مەینەتیەیی خەلکی کۆیت تێیکەوتوو، لە دواي چەند ساتێک دەرکەوت هێزەکانی عێراق کە ماوەیەک بوو لەسەر سنووری کۆیت بەزیادە کۆ بپوئە هێرشیان کردووە و کۆیتیان داگیر کردووە، هەرچەندە عێراق بەردەوام بوو لەسەر ئەو سیناریۆیە چارنامەکی و (علاء محمد علی) کۆیتێهکی کردە سەرۆکی کۆیت دواي ماوەیەک ئەو (سەرۆک علاء) خۆی و دەولەتی کۆیتی گواپە بە یاساییانە هەلۆهشاندەووە بسووە شاری نۆز دەیه می عێراق، نیتر کاردانەوی جیهانی و عەرەبی زۆر بەتووندی دەستی پێ کرد لە هەموو لایەک، خێراترین سزای نابووریە کە بسو لە ١٦/٨/١٩٩٠ بە داسەپاندنی نابلوقةی نابووری کە دەماوەست کاریگەری تووندی لەسەر عێراق کرد، چونکە خۆی کۆمەلێک نابلوقةی نارهکی و نیقیلمی خستبوووە سەرەخۆ، ژێرخانی نابووری عێراق بریتی بوو لە (٣) تەوهری نابووری سەرەکی، یەکەمیان: کشتوکال کە بەدەستی خۆی وێرانی کردبوو، دووهم: پێشەسازی لە جەنگەکانی عێراق - ئێران و



عێراق - کوردستان وێران کرابوو، سییەم: بازرگانیشی لە گەمڵ و لاتە دراوسێیە سەر بە خۆکان بە بازرگانی نوێشەوه داخرابوو، تەنها لە گەمڵ و لاتانیک کە سەر بە پۆژناو بوون، بۆیە هەر نابێت کە جاردرا لە لایەن (UN) یە کەسەر سەرمەوت بە تۆکمەیی.

چەندین بریاری تری لە سەر دەرچوو تا لە کۆتاییدا مۆلەتی یاسایی نێو دەولی درا دوا مۆلەت ۱۹۹۱/۲/۱۵ بە ئەمریکا و هاوێ پەنان کە بە زەبری هێز عێراق لە کۆیت دەرپەڕین تا لە ۱۷-۱۸ / ۳ / ۱۹۹۱ هاوێ پەنان (۳۱ وڵاتی جیهانی) هێرشیان دەست پێکردو عێراق زۆر بە توندی شکستی هێنا، هاوێ پەنان دەیان توانی شاری بەغداش بگرن، بەلام جەنگیان پراگرت.

### سەرەنجامەکانی ئەو جەنگە:

- لە هەردوو بەشی سەر و خواروی عێراق میلیت پاپەپین لە (۸۰٪) ی خەڵکی عێراق هەلسان، بەلام توانی بەهۆی هێزەکانی گاردی کۆماری کە لە بەرامبەر هێزی بیانی بە کاری نەهێنا بۆ میلیتە خۆی بە کاری هێناو بە درێندانه کۆژاندیوه، بەرهزامەندی ئەمەریکاوه.
- لە دای کۆمەڵێک بریارو دانوستاندا، کوردستان لەوێر کۆنترۆلی حکومەتی عێراق بە یە کجاری دەرچوو.
- بە هۆی زیاتر لە (۴۰) بریاری (UN) عێراقیان خستە زیندانیەکی و لە کار کەوتبوو، هێلی (۳۶) و ناوچەی دۆ فرین سەر بە خۆی عێراقی شلۆق کردبوو.
- بە پیتی شەو بە لگە نامەیی (۶۸۷) ی ۱۹۹۱/۴/۳ لێژنەی پشکنین دروست بوو.
- سزای نابووری و نابێتۆقه دانیش هەر بەرەوام بوو.
- کێشە توندی و نەرمی نێوان لێژنەی پشکنین و عێراق ناوه ناوه هەر بەرەوام بوو و ئەمەریکا ش بەرەوام ناوه ناوه لە عێراقی دەدا.



- له ۱۴ / ۸ / ۱۹۹۸ سه‌روکی نه‌مه‌ریکی بناغه‌ی یاسای رزگاری عێراقی مۆر کرد.
- له‌گه‌ڵ چه‌ندین هه‌نگاوی ترو پرووداوی ۱۱ ی سپتیمبر داگیرکردنی عێراقی خه‌یرا کرده‌وه تا له ناداری ۲۰۰۳ سوپای نه‌مه‌ریکی و به‌ریتانی عێراقیان داگیر کرد، بێ نه‌وه‌ی به‌رگریه‌کی وا بکا .. نه‌وه‌ش به‌ جه‌نگی سه‌یه‌می که‌نداو ناسراوه .

\*\*\*

نه‌وه جه‌نگه گرنگه‌کانی نیتوان ده‌وله‌تان به‌رو، نیتسا کیشه‌کانی میله‌تان له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تانی داگیرکه‌ره‌کان باس ده‌که‌ین.



( ٥ )

### کێشه‌ی خوارووی سوودان

نەو پێشایە نێرەیی پاستە کە دەلێ: کێشه‌ی نەتموویی نوێ لە گەڵ سەربەخۆیی نەتمووی سەردەست دروست دەبێ، هەر لەوێشە نەو و تە بەنرخە (نەرۆکی) هیند لە کتیی (لحات فی تاریخ العالم) کە دەلێ: تا دوینی نەوانە (مەبەستی تورک و عەرەبە ٠٠) خۆیان چەوساوە ژێردەست بوون کەچی نیستاوا بێ بەزەییانە خەلکی کورد ژێردەستە دەکەن.

خوارووی سوودان کە زۆربەیی مەسیحین یەکیکە لەو کێشانە، سوودان وڵاتیکی کۆنە لە مەعجەمەکانی یاقووت حەمەوی و نیین بەتووتەو تابلیمۆس نیین خەلدوون هاتووە، لە ١٩٥٦/١/١ سەربەخۆیی وەرگرتووە، هەر لە ناهەنگی سەربەخۆیدا وەرچەرخا بۆ نەو کێشه‌ی، لەکاتیکی عەرەبی سەروو ناهەنگیان بوو خەلکی خواروو کەوتنە نێگەڕانی و نەو کێشه‌ی زیاتر زەق بۆوە بەچاکی بەشداری ناهەنگەکەشیان نەکرد، لەوکاتیوە ناهەنگی ناوە پاپەرپیوون، مادام سیستەمی دەسلەلات شاقوولی و نەتمووەگەری بیست نەوا پاستە لەگەڵ سەربەخۆی نەتمووی سەردەست تۆتوماتیکی لە دەستدانی سەربەخۆی نەتمووەکی هاسنووڕەکەییەتی، یان بەگشتی کە سنووری سیاسییە کسان نەبێ بە سنووری جوگرافی نەتمووییەکی، بەلام نابێ نەو راستیە زەقە راستیەکی شاراوەمان لەبەر بیاتەو بێتە پاکانە بۆ سیستەمی نیمپرالیزمی، چونکە لە وەرچەرخانی نیمپراتۆریەکان بۆ دەوڵەتی هاوچەرخە یاسایی نەوا سەرچەم داگیرکاریە گشتی و پانۆ بەرینەکانی نیمپراتۆریش دەگوازیتەو بۆ داگیرکاریەکی خەست و تاییەت تر، هەر بۆیەش لەگەڵ وەرچەرخانی سیستەمی نیمپراتۆری بۆ سەربەخۆی سوودان نەو ژێردەستە گشتیە جاران چڕ بۆوە سەر خواروو، تێر شۆڕش و بەرگری تاییەتیش دروست دەبێ، یەکەم تریشقی سەرەلانیان بۆ سالی ١٩٥٥ دەگەڕیتەو، گەلێ جار پاپەرپیوون، دواجار سالی ١٩٨٣ شۆڕشیان دەستپێکردووە



بە سەرۆکایەتی نەفسەڕێکی سوپای سوودان (جۆن گەرەنگ) لەدایک بووی ١٩٤٣، بەناوی (بزوتەوێی پزگاری خوارووی سوودان) لە ژێرناوی (سوپای پزگاری گەلی سوودان - spla= Sudan people liberation army) زۆریەکی حکومەتەکانی نەتەوەگەری عەرەبی سوودانی ئەو جوولانەو هیان بە کرێگرە و جیاوازی خوازو تێکدەر لەقەڵەم داو، بەلام لەدوای نۆهەتەکان لەسەردەمی حکومەتی (ئینگاز) و کاتی د.حسن توابی زیاتر دەسلەتدار بوو چەند جارێک دەست پێشخەری کرا بۆ (پارسی - ئیستفاء) بۆ یەکلا کردنەوێی ئەو کێشەیە، بەلام وا دیار بوو (spla) نیازی زیاتری هەبوو یان پیتی سپێردرابوو کە قایل نەبێ، چونکە لەو کاتی هەریەکە لە میسرو نۆگەندا و ئەریریایا نەسیویا .. لە دژی سوودان بوون لەگەڵ بەرەکی جیهانی، لەناوێ خۆش نۆیۆزسیۆنی سەرۆو (حزب الأمة + حزب الاتحاد ... وورده حزبه کانی تری وەک حزبی شیوعی و ناسری .. لەگەڵ (سپلا) بەرەکیان پێک هێنا لە ژێر پۆشنایی بەرە جیهانیەکی دژ بە راپوونی نیسلامی، ئەو جارە داواکاریەکانی (جۆن گەرەنگ) لە سنووری کێشەیی خواروو دەرچوو کەوتە چوارچێوەی ئەو بەرە، هەموو لایەکی چ عەلمانیەکانی بەرەگەز نیسلام و چ مەسیحیەکانی خواروو پێکەوێ داوای سەرەکیان ئەو بوو: ئایین لە دەولەت جیا بکەتەو، لەگەڵ پەوای ئەو کێشەنەش لێرە دا ناسنامە راستەقینەکان ئاوەلا دەبن و ئەو جۆرە سەرکردانە بە شێکن لە مەینەتی میلەتەکانیان، ...

ئەو کێشەیی بەرەدەوامە بەو دۆخەیی، لەکۆتایی سالی ٢٠٠٣ رێکەوتنێکی مۆرکرا لەنێوان حکومەت بەسەرۆکایەتی عەمر حسن بەشیر و جۆن گەرەنگ، گەشتە رێکەوتنێکی بۆ ماوی ٥ سال، بەشدار بن لە حکومەت و جیگری سەرۆک کۆمار لەوان بێ، دواي ریفۆندامیک بکەن بۆ بریاری چارەنووس، جۆن گەرەنگ پایەیی جیگری سەرۆک کۆمار وەرگرت و دواي لە فرۆکە کەوتە خوارووە و سەردو جیگرەکی هاتە جیتی .



( ٦ )

## كېڭەشەي فەلەستىن

لە بابەتى (زايۇنى) بنچىنەكانى نەو يېزىكە باس كرا، تەكايە سەمىجى بىدەو،  
 ھەلبەتە چاوپىرىنى يەھودو پۇژناوا لە فەلەستىن كۆنە، جارىكى تر سەلاھەدىن نەو  
 چاوپۇژىكى بۇ چەندىن سەدە دوورخستەو، ئەوا لەقۇناغى نۆتدا ديسان يېزىكى  
 ( شەب اللە المختار) زىندەو كرايەو زايۇنى لىھاتە دى، نىتر بەدواى نىشتىمانىك  
 بوون پەيداي بىكەن بۇ دارشتەو بانگى ئەو يېزىك بەرجەستە كەردنى لە دەولەتلىكدا،  
 لەگەل قۇناغى نۆتى نىمپىريالىزىمىش تىكى دەكردەو، يەكەم جارى (بارون ھەرش)  
 تەقەلای ئەو ھەبو ولاتىك بۇ يەھودىيەكانى پروسىا لە (نەرجەستىن) دروست بىكا،  
 ئەو ولاتانە ئەو كاتى تازە دەدۇززانەو دەكران دەفۇشان لە لايمەن  
 نىستەمارەكان بەيەكتەر، دواى (تېدۇر ھەرتزل) دواى كەرد نىشتىمانىك بدۇزرىتەو  
 بۇ ھەبو يەھودى جىھان نەك تەنھا يەھودى پروسىا، فەلەستىنيان دەست نىشان  
 كەرد، ھەرتزلو خاھىسى گەورەيان دووبارە داوايان لە (عبدالحمىد) كەردەو تا  
 سىنجاقتى (قدس)يان پى بفرۇشى .. قايل نەبوو ... بەلكو (عبدالحمىد) زىاتەر  
 فەرمانى دەكرد تا زەوى زار لەو وىلايەتى نەفۇشەنە يەھوديان، عبدالحمىد لە  
 يېزىكە يەھودىيەكانى خۇزى دەلى ئەو زۆر دلتەنگى كەرد لە (ئىنقلابى ۱۹۰۸) بەسەرم  
 دا ئەو ھەبو ئەو لېژنەيە ھاتە لام بۇ تەبلىغ دەست لەكار كىشانەو كە بىيىم  
 ئەو يەھودىيە تىايە كە چەندجار ھاتە لام تا فەلەستىنى پى بفرۇشم !!

يەكەم جا وا پىنشىيار كرا كە (ئۆگەندە) يان (كىنيا) ئەو نىشتىمانە بىت، لە  
 جەنگى (ھەتىن) وا لە (صلاح الدىن) ترسا بوون نەدەويزان ئەو ئەزەمۇنە دووبارە  
 بىكەنەو، بۇيە جارجار تامى زارى سولتەنەكانيان وەردەگەرت و داوايان لىدەكەردن  
 كە بەپارە فەلەستىنيان بفرۇشنى وەك چۆن نەمەرىكا فلىپپىنى لە نىسپانىيا بە ( ۲۰ )



میلیۆن) دۆلار کەری و بەریتانیا (کۆرسیکا)ی لە ئیتالیا کەری، لەو سەردەمی ئەو کەری و فرۆشتەنی نیشتمانیکی ئەوای هەبوو، (رۆشیلد) دەوڵە مەندی بەناوبانگی زانیۆنی نوێنەریکی ناردەو لە (سولتان عبدالحمید) بۆ کەری سنجاقی قودس ... بەلام سەرکەوتوو نەبوو، ئەوەیان بەهیچ شتێوەیک نەکرد، هەر کە خەلافەت لاواز بوو ئەو ئەقەلایانە دێسان بە ناشکرانەر روویان سوپاندەو بۆ فەلەستین، دواي ئینقلابی ۱۹۰۸ عەلانیەتی تورکی بەهاریکاری عەلانیەتی عەرەبی ئەو پرۆژەیه زیندوو بۆو، ئیتحادیه کان لەگەڵ بەرپرسیانی عەرەب لە کینسیرکێ دابوو بۆ فرۆشتنی ویلايات، لیبیا هەراج کرابوو بە دوو بەلەمی جەنگی بۆ ئیتالیا، رۆباری فوراتی فرۆشتە ئینگلیز، ..یەکنی لە هۆیه کانی راپەرینی شیخ عبدالسلام لە کوردستان لە دژی ئیتحادیه کانی تورک ئەو خاک فرۆشتە بوو، کاتی خۆی بێ (۵ ملیۆن) لیرهیان بە (عبدالحمید)دا بۆ کەری فەلەستین، بەتوندی پەتی کردەو، بەلام ئیتحادیه کان بە (۴۰۰۰۰۰) لیرهیان فرۆشت، دوايش عەرەب خۆیان بەگەر لەشکری ئینگلیز کەوتن بە سەرۆکایەتی جەنەرال لنسب و فەلەستینیان لە عوسمانی ستاندهو و ئەسلیمی بەریتانیا کراو، ئەویش بۆ ئیسرائیل نامادەي کرد، کەچی جینی گالتە جارێه لەلایەن عەرەبه نەتموگەرێه عەلانیە کانەو بەو پرۆسەیهی (شریف بن حسین) دەلێن: (الشورة العربیة الکبری)!!

لە پێشدا پەیمانی (سایکس - بیکۆ) ۱۹۱۶دا رێژرا تا میلله تانی ئیسلام پارچە پارچە بکەوێ و توانای یە کبوز و یە کەرگی نەبێ، هەر تێکبگیرێن، تا رێ خۆش بیت بۆ پەیمان و بەلێنیکێ تر، بەو شتێه لە بەلێنی بەلفۆزی ۱۹۱۷ی وەزیری دەرەوی بەریتانیا (نەرسەر بلفور) بەلێن بە یەهودیه کان درا و لاتینیکیان لە فەلەستین بۆ دروست بکەن، دەقی بەلێنە کە:

۱ بۆ زیاتر برۆانە موسوعة سیر تاریخ الإسلامی - الدولة العثمانیة - ۷۲، هەرەها خفایا عەدین - حسام الدین نەمرۆک، هەرەها برۆانە (العلمانیه والاسلام و اثرهما فی نشاة الدولة العراقیه الحدیثه).



خۆم بەبەختىار دەزائم لەجىياتى مېرى خاوەن شىكۆ شای بەرىتانيا ئەو  
 ڤوونکردنەوتان لەبارەى قابىل بوونان لە ئەنجوومەنى وەزيران بۆ ئەو بەلئىنانەى بە  
 يەهودىيە زايۆنيەكان دابوو مان- ﴿حكومتى خاوەن شىكۆ بەچاوى سۆزەو  
 دەپوانىتتە دروستكردنى ولاتىك بۆ گەلى يەهود، چى لەتواناى دابى بۆ ئەو  
 مەبەستە درىغى ناك، دەبى لاى هەموان ڤوون بى نابى لە فەلەستين پىشتىلى  
 مافە مەدەنى و پاسايەكانى خەلكى ترى (نايەهودى) بكرىت﴾ زۆر سوپاستان  
 دەكەم، ئەو ڤوون كردنەو دەم بە يەكيتى زايۆنى بگەيەن - دلسۆرتان ئەرسەر  
 بلفۆر ٢/تشرىنى/١٩١٧.

بەو شتو لەدواى دارمان و دابەشكردنى خەلافەتو بە پىنى نەخشەى سايكس  
 بيكزى ١٩١٦ و مەينەتى گەلانى وەك فەلەستينو كوردو مېللەتانى تر دروست  
 بوو، فەلەستين لەدوا قۇناغى لەدەست بەرىتانيا بوو بە پىنى سىستەمى  
 (نېستدابى) كە ولاتانى وەك: عىراق و سوريانو سۆردەو عەرەبىيەكانى ترى  
 پى دروست بوو، ئەو چەكە نىنتىدايىيە كە (عصبة الامم) مۆريان كرد بۆ  
 بەرىتانيا لە ٢٤ يۆليز/١٩٢٢ز لە ٢٨ بەند پىك هاتبو، تيايدا: بەلئىنى بەلفۆرى  
 تۆماركرا بوو، ساناكردنى كۆچى يەهود (جوو)و وەرگرتنى ناسنامە لە پال  
 عەرەب بۆ يەهودىش، زمانى نىنگليزى و عەرەبى و عەبرى رەسمى بىت ..  
 بەرەبەرە بەرنامەكەى بلفۆرى تەواوكرد تا لەناكاو لە ١٩٤٨ كشايەو  
 فەلەستينى بە (نەتەو يەكگرتووەكان) سپارد، لە ١٥ / ٥ / ١٩٤٨ جازى دروست  
 كردنى قەوارەى زايۆنى درا لەسەر بەشيك لە فەلەستين بەناوى (دەولەتى  
 نيسرائيل) كە لە دەستووریدا بەو پىتناسە هاتوو (ناوى دەولەت كۆمارىكى  
 سەرەخۆى ديموكراسى نيسرائيله)، نيسرائيل وشەيەكى كەنعانى كۆنە لە دوو  
 وشەى ليككراو پىك هاتوو (نيسر=سەرباز، نيل=خوا) واتە سەربازى خوا (جند  
 الله يان عبد اللهش دىت) ناماژە بە ناوى ئەو ولاتە كۆنەيە گوايە مەملەكەتى







١٩٣٥ پاپەرینی ناشکرا کردو دواى شههید سوو ... ئیستا تهواری بـ...  
 عدلمانیه تی دهسه لاتداری عمره ب له سر رهوتی سهوداو پیکهاتنن به هدر جۆر:  
 بیت به هۆی (السلام خیار استراتیجی الوحید) ... تهنها نیسلامیه کانن به ته مای  
 بهرگری و شۆرشو له تواناشیاندا همیه، له هه مان کات نمو نیسلامیانه خودی  
 عدلمانیه دهسه لاتداره عمره به کانو دهسه لاتی فه له ستینیش به توندی بهر بهر کانن  
 ده کری، تا نمو رادهیه گه لێ جار له گه ل ئیسرا ئیل و نه مریکا ده که ونه یه ک بهر  
 له دژی نیسلامیه کان.



( ٧ )

## کێشه‌ی کورد

دوای لاواز بوونی خەلافەت، بە نەهێنی لەریکه‌وتنی سایکس- بیکنۆ سازانۆف ١٩١٦ بریاری دابه‌شکردنی مەملەکه‌تی عوسمانی درا، کوردستانیکی نیمچه نازادی خاوەن کۆمه‌لیک دمه‌لات و میرنشین کرا بە چوار پارچه‌ی سهره‌کی، دوای سۆزکردنی لۆزان (١٩٢٣) له‌ جیاتی سیقەر (١٩٢٠) وه‌ له‌وه‌شانده‌وه‌ی خەلافەت به‌یه‌کجاری له‌ ١٩٢٤ / ٣ / ٣ له‌ لایهن عه‌لمانیه‌تی نه‌تمه‌وه‌یی تورک به‌ سه‌رۆکایه‌تی نه‌تاتورک، به‌هاریکاری رۆژناواو شیوعیه‌ت به‌ سه‌رۆکایه‌تی (لینین)، ده‌ستیان به‌ سه‌ر سه‌رووی کوردستان داگه‌رت که قورسایێ چه‌ندایه‌تی و چه‌نایه‌تییه‌کی له‌وی بوو، له‌دوایدا خوارووی کوردستانیش به‌ ده‌دی سه‌روو چوو به‌هۆی تاکنیک و فیلبازی نینگلیزو نه‌و ریفرانده‌وه‌ی ویلایه‌تی موسل، کوردیش نه‌یانزانی مانای ستراتیژییه‌کانی سه‌ره‌نجامی نه‌و داوایه‌یان چیه‌ به‌شیک له‌خۆشیان عیراقیان هه‌لبژارد، نێر نه‌و کێشه‌یه‌ش له‌گه‌ڵ دروست بوون و سه‌ربه‌خۆی نه‌تمه‌وه سه‌رده‌سته‌کان به‌زه‌قی و به‌مانای نه‌تمه‌وه‌ی دروست بوو، له‌ نه‌نجامی سی هه‌نگاری پێچه‌وانه :

- ١- دا‌رمانی خەلافەت .
  - ٢- پەیدا‌بوون و هاتنی فکری عەلمانیەت و نه‌تمه‌وه‌یی.
  - ٣- وه‌رچه‌رخانی سیسته‌می نیمه‌پرا‌تۆریه‌ت بۆ سیسته‌می دده‌له‌تی نه‌تمه‌وه‌یی و کورد تیایدا له‌و وه‌رچه‌رخانه‌ به‌جێ ما ..
- ناوه‌ندی نه‌و کێشه‌یه‌ له‌ سه‌رووی کوردستان را ده‌ستی پێ کرد چونکه‌ شۆرشی نه‌تمه‌وه‌یی تورکی له‌وی زووتر ده‌ستی پێ کرد، له‌ به‌شی خواروو شۆرشی رزگاری وه‌ک سه‌روو نه‌بوو به‌لکو عێراقێکیان له‌ نه‌بوونه‌وه‌ دروست کرد، بۆیه‌ مه‌ل‌به‌ندی کێشه‌و مەملەتییه‌که‌ له‌ سه‌روو بوو، شۆرش و راپه‌ڕینه‌کانیش به‌و مانایه‌ یه‌که‌م



چار لهوی دهستی پیکرد، جوولانهوی رزگاری نیشتمانی کوردستانیش همر لهوی همری هه‌لدا، باشرترین پیناس نهو جوولانهوو کیشی کورد له دروشمی راپهرینه‌که‌ی (شینج سعید) ده‌دۆزریته‌وه: (یان گه‌رانموه‌ی خه‌لافه‌ت یان کوردستانیش سهره‌خۆ بیت) ... نیشتر ماناکانی روونه، واته له خه‌لافه‌تدا نه‌گهر کیشه‌ش هه‌بووین کیشی نه‌ته‌ویی نه‌بووه، کیشی کورد کیشی هه‌زاران سال نه‌یه، سه‌دان سالیش نه‌یه به‌لکو وا به‌ی‌ده‌ک سه‌ده ده‌چین، له‌گه‌ل ته‌مه‌نی قه‌ده‌غی نیسلام قه‌ده‌غه‌کانی جل و به‌رگو فهره‌نگو زمانی کوردیش کرا، له چواچه‌یه‌ی ده‌ستوریش، تا نیستا ههر به‌رده‌وامه، سهره‌پای مال و وێرانی و سوتاندن و کیمیایی و به‌ عمره‌بو به‌ تورک کردن و تواندنمه‌وه... له‌کاتی‌کا کورد له‌پیش تورک زیاتر به‌ (۲۰) سه‌ده له‌ ناوچه‌یه بووه به‌ پیتی میژووی مرۆفایه‌تی، به‌ پیتی قورنانی پیچ‌زیش کورد کۆنترین که‌سانیکن له‌سه‌ر زه‌وی خۆیان، هه‌موو به‌لکه‌کانی بوونی به‌ ده‌وله‌تیشیان هه‌یه زیاتر له‌ زۆر میلله‌تی. تر، ولات هه‌یه سهره‌خۆیه (۱/۴) دانیشتمانی کوردستان و رووبه‌ری کوردستانیش پیک ناهیتن، رووبه‌ری ده‌وله‌تی فاتیکان ته‌نها ۲۱ کم ۲)، زلترین و کۆنترین میلله‌تی جیهانن که‌ سهره‌خۆی نه‌هین، .. (به‌ زیاتر سه‌رنج به‌ ده‌ته‌وه‌یی کورد) (پروژه‌کانی رزگاری کوردستان - له‌ به‌شی فیکری).



( ٨ )

کێشه‌ی ئێرله‌ندا

زۆر جار باس له‌وه ده‌کری که دیموکراسی یان کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی یان به‌ عه‌لمانی کردنی ده‌وله‌ت .. چاره‌سه‌ریه‌ به‌و کێشه‌ی فره‌ په‌نگ و نیشتمانی و نه‌ته‌ویه‌کانیش، جار وابه‌ دیموکراسی به‌ ده‌رمانی هه‌موو ده‌ردان ناو براوه‌ هه‌روه‌ک له‌ پاپۆرتی کۆنگره‌ی په‌که‌م و دووه‌می (ی.ن.ک) و هاتوووه‌، هه‌رچه‌نده‌ نمو بۆچوونه‌ هه‌له‌جوانه‌یه‌ پێش تریش به‌هه‌مان نه‌ندازه‌ی هه‌له‌جوانه‌ باس له‌ شیوعیه‌ت کراوه‌ گوایه‌ ده‌رمانی هه‌موو ده‌ردانه‌و تیایدا جیهانیتکی به‌و کێشه‌ت پێشکه‌ش ده‌کا ... هه‌ت، ئێستا نمو کێشانه‌ی پێشوو نمو کێشه‌یه‌ش و له‌ناو جه‌رگه‌ر چاوه‌کی دیموکراسیه‌، ئێرله‌ندا نیشتمانیکی سه‌ربه‌خۆیه‌ له‌ پروی جوگرافیش که‌وتۆته‌ سه‌رووی به‌ریتانیا و ده‌ریایه‌ک لێکیان جیا ده‌کاته‌وه‌، نمو کێشه‌یه‌ی ئێستا وا به‌رده‌وامه‌ بریتیه‌ له‌ ئێرله‌ندای سه‌روو، (٦) هه‌رمه‌ه‌ پایته‌ختی (به‌لفاسته‌) راسته‌وخۆ خراوه‌ته‌ سه‌ر به‌ریتانیای مه‌زن و نه‌وه‌ش کێشه‌که‌یه‌، هه‌رچی ئێرله‌ندای خواروو پایته‌ختی دبلنه‌، (٧٦) هه‌رمه‌ه‌ نمو سه‌ربه‌خۆیه‌ ئێستا.

زمانو فره‌هه‌نگه‌و نایه‌و نه‌ریتو میژدوه‌کی تابه‌تی و جیا یان هه‌یه‌، سه‌رووی نیشتمانی و ناڵایان ته‌واو جیا به‌ له‌ گه‌ڵ به‌ریتانیا، به‌ریتانیا ناوی خوا به‌هه‌کی دانیه‌ستوانی نمو ناوچه‌یه‌ی ئێستای به‌ریتانیا بووه‌، دوا له‌ سه‌ر دراویک تۆمارکراو دواپیش کرا به‌ هه‌یمای ئیسه‌راتۆریه‌تیان، بۆیه‌ ئێرله‌ندیه‌کان به‌و ناوه‌ش زۆر دلگه‌ران، ئێرله‌ندا مانای دورگی ته‌م و میوه‌ی ته‌ر، ژماره‌ی دانیه‌ستوانیان به‌ پیتی ناماری ١٩٩١ نزیکه‌ی (٤) ملیۆنه‌، زمانیان غیلیه‌ و به‌ ئینگلیزیش ده‌دۆسن، هه‌ردوو زمان په‌سه‌یه‌، نایه‌ی مه‌سیحیان له‌ ٤٣١ ز پێ گه‌یشتوووه‌، ئێستا مه‌زه‌به‌یان کاتۆلیکه‌ به‌ ریه‌ی ٩٥٪، له‌ کاتێکا ئینگلیزه‌کان مه‌زه‌به‌یان پروتستانه‌، کێشه‌ی ئێرله‌ندای مه‌زن له‌ گه‌ڵ به‌ریتانیا به‌و چه‌ندین سه‌ده‌



دەگەڕێتمەوه، هەردەم بریتانیەکان ویسترویانە نێرلەندا داگیر بکەن و بە تەواوەییەوه بخریتە سەر بریتانیا، ئەوانیش هەر لە شۆڕش و بەرگری دا بووینە، لە هەر سەدەمێک بە پتی سیستەمی خۆی ئەو ناکوکیە هەبوو، لە نایینی و مەزەهەبی و نیمپراتۆری و ئیستاش وا بە تیزی نەتەوهیی، مەزن ترین راپەرپێنەکانیان لەسالی ١٦٤١ ز بوو، (کرومول)ی بریتانی بەتوندی تینکی شکاندن، ... بەرەبەرە وەک نەرمیتی نیمپریالیزی و داگیرکاری پرۆسە یاکتاوی رەگەزی لەسەر شتیوی دروست کردنی کۆمەڵگەی نینگلیزی و هینانی زیاتریان بۆ نێرلەندا و دامەزراندنیان لە بەشی سەروو بەردووام بوو، زۆریە ناوەندە گەرنگەکانی سیاسی و سابووری و کۆمەڵایەتیەکانیان بەوان دەسپارد، نێر بریتانیەکان لایەنگیری پرۆتستانیەکانی نێرلەندایان کردووه کە زۆریە نینگلیزن لە دژی کاتۆلیکەکان کە زۆریە نێرلەندای رەسەنن، لە شتی کردنەوهی دا مانای کێشەیهکی نەتەوهیی نێوان دوو نەتەوه دەبەخشی، لەسەدەکانی ١٨ و ١٩ نێرلەندیەکان دووچاری کارەساتیکی سامناک بوو لەسەر شتیوی (جینۆساید)، بەهۆی ژەهراوی بوونی پەتائە (کە بەرەهەمێکی سەرەکی نێرلەندیە)، لە ملیۆنێک زیاتریان لە مرد، بەو ئەندازەیهش کۆچیان کرد بۆ دەرەوی نێرلەندا، ئەو پروداوه لە کۆتاییدا لەسەر بریتانیا وەک پیلان حساب کرا، هەرچەندە لەو شتیو بە نەهاتی و گرانی لە هندو چین و پروسیا و ئەفریقا پرویان داوه .. بەلام کارەساتیکی بابێلۆجی و جینی گومان بوو .

لەگەڵ راپوونی نەتەوهیی و وەرچەرخانێ سیستەمی نیمپراتۆری بۆ دەرلەتی نەتەوهیی و بوونی سنووری رسمی ئەو کێشەیه بەهەردوو تەوهری نایینی و نەتەوهیی بەگەرەمی سەری هەڵدایەوه، بزووئەوهی بیری نەتەوهیی وەکو جیهان لەدوای سەدە ییست زیاتر خەمڵی، حزبه نەتەوهیی خوازەکانیش لەدوای سالی ١٩١٤ دروست بووینە، لە سالی ١٩٢٠ - ١٩٢١ جۆریک لە سەرەخۆی بە نێرلەندا درا لەلایەن بریتانیا، لەهەمان کاتدا یاسایەکی دەرکرد (٦) هەرمیتی نێرلەندای لە



سەروو جیا کردووە، کە زۆرایەتی یەکەمی نینگلیزن وە مەزەهەب پەرۆستان، ناویشی نا نێرلەندای سەروو، نێرلەندای خواروو و نێرلەندیە پەسەنەکانی ئێ (٦) هەرمەش بەو هەنگاوێ قایل نەبوون، نەو شە کێشە نیتسای نێرلەندا، لە ساڵی ١٩٤٩ نێرلەندای خواروو بەیە کجاری سەربەخۆی خۆی وەرگرت، بەلام نێرلەندای سەروو کە لە (١٩٢٠)وە لە خواروو جیا کراوە، هەر لەسەر بریتانیا مایە، بە نێرلەندای خواروو دوتری نێرلەندای سەربەخۆ (یو بلاشت ناه نیریانی - بەزمانی غیلی خۆیان)، نێرلەندیە پەسەنە غیلی زمان و مەزەهەب کاتۆلیک لە بەرامبەر نینگلیزەکانی مەزەهەب پەرۆستان بوونە کە مایەتی لە نێرلەندای سەروو، تا نیتساش پەرۆستانەکان لە دژی دلاوکاری یەکانی نێرلەندە پەسەنەکان دەیانەوی لەسەر بەریتانیا بێتەو بەشەکی تریش دەیانەوی نیشتمانەکیان یە ک خەنەو لە گەڵ نێرلەندای خواروو لەدوا مەبەستدا، کێشە کە لەسەر شێوەی کێشەر وایە لە دروست بوون پێکھاتن و پەوت و نامانج دا ..

نەو کێشە شێوازی توندو شوێرگێرانەو ناشتیشی بەخۆوە بینیوە، بە هیچ کامیان یەکلای نەکردۆتەو، بەو شێوەیە حزب و دەزگای سیاسی جیا جیا نۆتەرایەتی هەریەکیان دەکا، سوپای کۆماری نێرلەندا لە دژی بەریتانیا لە ساڵی ١٩١٩ دروست بوو و کار دەکا، گەلی جار دانوستانیان بوو لە گەڵ بانی سیاسە کە ( شین فین ) بەسەرۆکایەتی (ئادەمز)، دوا پێکەوتنی سەرتاسەریان لە ساڵی ١٩٩٨ مۆر کردووە، بۆ یە کەم جبار لە کۆتایی ساڵی ٢٠٠٣ لە هەڵبژاردنێکی نوێدا (شین فین) کورسی لە پەرلەمانی نێرلەندای سەروو بە دەست هێناوە، نەو کێشە هەر بەردەوامە لە گەڵ خامۆش بوونەو شە، تا نیتسای بە سیستەمی دیموکراسیش چارەسەر نەکراوە .



(9)

کیشی نو نیشتیمان و میلهته له گه‌ل فرانسایه، دوورگه‌یه که له دریای سپی ناوه‌یاست که‌مو‌تۆته نیوان نی‌تالی‌او فهرنسا، ژماره‌ی دانی‌ستوانیان نزیکه‌ی ملیۆنیکه نی‌ستا به فرنی ده‌دۆن، به پتی (موسوعة العالیة) ناپلیۆنیش هه‌ر له‌وی له‌دایک بووه، پرووه‌یه‌که‌ی (۸۶۸۰کم ۲)، پایته‌ختی (ناگاسیۆ)یه، دوو هه‌رمی سه‌ره‌کی لێیه، له ژۆر کۆنه‌وه ناوه‌دان کراوه‌توه، هه‌رجاردی نیم‌پراتۆریک داگیر کردووه، له‌وانه قرتاجیه‌کان، بۆمان، فراندالیه‌کان، ... له‌ دوا‌یدا نی‌تالی‌اش ده‌ستی به‌سه‌ر داگرتو له‌ سالی ۱۷۶۵ز فرۆشتیه به‌بریتانیا، دوی (۳۱) سا‌ئو له (۱۷۹۶) ناپلیۆن داگیر کرد، له‌وکاتیه‌وه له‌ ژێر ده‌ستی فهره‌نسا‌یه، هه‌رچه‌نده جار‌جار ده‌ستی به‌سه‌ر داگیراوه له‌لایه‌ن به‌ری‌تانیه‌کان، نی‌تالیه‌کان، نه‌ه‌مانیا، ... به‌لام دوا‌ی ده‌گه‌ریه‌وه ژێر ده‌ستی فرنسا، له‌ هه‌فتاکانی سه‌ده‌ی بیستم زیاتر ده‌نگی پزگاری له‌ دژی فهره‌نسا به‌رزکرایه‌ره، له‌ سالی ۱۹۷۲ په‌رله‌مانی فهره‌نسا قایل بوو په‌رله‌مان و نی‌داریه‌کی سه‌ره‌خۆی کورسیکی دروست بکری، به‌لام نه‌و هه‌نگاوه‌شی ته‌واو هیواو نامانجی گه‌لی کورسیکی نه‌ه‌یتاوه‌ته دی، زیاتر مه‌یلی پزگار بوون به‌ ده‌وله‌تیان هه‌یه، بۆیه له‌ سالی (۲۰۰۱) دیسان ده‌نگی نا‌په‌زایی به‌رامبه‌ر فهره‌نسا به‌رز بۆوه و هه‌ره‌شه‌ی په‌نابردنه به‌ر خه‌باتی چه‌کداری کرا به‌تایه‌تی ناوچه‌کانیان شاخاوی و دارستانه .. تا نی‌ستا نه‌و کیشیه‌یه له‌ ریتی کیشه‌کانی بزوتنه‌وه‌ی پزگاری نی‌شتیمان

جیهانه .



(۱۰)

### كېشەي باسك

كېشەيەكى جېھانى نەتەۋەيە لەگەل ئىسپانيا، ھەرچەندە باسك بەشكراره لە نيوان فەرەنساۋ ئىسپانيا بەلام بەھۆى رەوتى دىكتاتورى و رەگەزىانەى ئىسپانياى پىشرو لەوى نەم سۆزو نىنتىمايەيان وروژايەۋە، نەم بەشەى باسكى لە ئىسپانيايە پروبەرى نىشتىمانەكەيان (۲۰۷۵۲ كم<sup>۲</sup>)، ژمارە دانىشتوانيان (۲،۵) مليون دەبىت بە تىكرائى، زمان و رەسەنيان تەۋاو جىايە لەگەل ئىسپانيا خەلكى باسك بە (بەسكارا) ى دەدەۋىن، بەپىتى ھەندى سەرچاۋە باسك (بەشك) كۆنترىن مىللەتن لە نەورويىا، واتە نەوانە لە ئىسپانيەكان و فەرەنسيەكان رەسەن ترن، ھەر بەم بۆنەيەۋە زۆرەيى نەم مىللەتەنەى ئىستا دووچارى ۋەھا كېشەيەك بووينە رەسەن ترن لە زۆرەيى مىللەتەنى دەۋروبيريان ۋەك (كورد، عەرەبى فەلەستىن، باسك، نىرلەندىەكان، بەربرەكان، ... ھتد ) .

نەم كېشەيە زياتر لە ئىسپانيا رېشەى گرتەۋە نەك فەرەنسا، لەۋكاتەى دەسەلاتى (فرانكۆ) دەستى بەچاكسازى نەتەۋەيى كەزد و دىكتاتورىانە ھەمەو ماف و زمان و تايبە تەندىەكانى باسكى قەدەغە كرد، (فرانكۆ) سەرۆكى حزبى فالتاۋىز بوو كە حزبىكى فاشى لەسەر ترازى فاشى ئىتالى بوو، ھەرچەندە نەم حزبە دامەزرىنەرەكەى ( نۆتۆنىۋ رېڤورا) كۆپى دىكتاتور (بىرەۋدى رېڤورا) بوو لە سالى ۱۹۳۳ دروست بوو، دواى لە چەند ھەنگاۋىكى تر جنرال فرانكۆ بىۋە سەرۆك، رەفتارەكانى بەرامبەر نەتەۋەى تر زۆر تەۋەند بوو<sup>۱</sup>، لە سالى ۱۹۸۰ ۋە لـە دواى مردنى فرانكۆ - كەمىك چاكسازيان بۆ كراۋە جۆرەك لە خودمختاريان پى درا، نەنجومەنى ياسا دانان و ئىدارەيەكى سەربەخۋيان دروست

<sup>۱</sup> بۆ زياتر پىروانە (قاموس السياسى) بابەت : فالانچ



کرد، بههۆی خهباتی ناشتی و چهكدارهیان له رێكخراویكی رزگاریان دا بهناوی (نیتا) (ETA= Easkadi Ta Askataseme) بهمانای خۆشهویستی خاك، (نیتا) داوای سهربهخۆ باسك دهكا، هههچهنده چهپهكانیان وهك چهپهكانی كوردستان چۆن قهیرانی عێراقچی و كوردستانچیان ههبوو، نهوانیش بهشێك نیهپانچی و بهشێك باسكچی یان دهكرد یۆیه یهكێ له دروشهكانی نیستا بریتی بوو له:  $1=4+3$  مهبهست لهوهیه 3 ههڕیمی باسك كهوتۆته فرנסا و 4 ییش له نیهپانیو یهكهكهش مانای یهكخستنهوهیهانه.

كێشه ناوهکی فكري و نیهاری و سایكۆلۆجیان ههبووه، ههروهك زۆریه رێكخراوه چهكدارهكانی تر له نێو خۆیئندكاران له سالی 1959 چهكههری كرد، دامهزێنههرهكه ناوی (نهنتۆنیۆ خۆسیب)، له داوی مردنی فرانكۆ له 1975 بالی سیاسی (نیتا) بههێتر بوو له گهڵ پتهو بوونی زیاتری دیموكراسی، بهلام بههۆی ههندی ههلس و كهوتی بالی سهربازیهكه له تیرۆرو كوشتنی تاكو كهسایهتیهكان له فەزای دیموكراسی دیمهنی ناشرین بووه، بۆیه به تێكرای جهماوهری جارانی نهماوه، نیهترانی بهرنامهی رزگاری له چوارچێوهی پرۆسهیهکی سیاسی فراوان جێ بکاتهوه بتوانی له گهڵ گۆڕانكاریهكانیش رابی، بۆیه بهجیا له سهروههری نیتا خهريكه حزبی تر له پیتاو نهو بهمایهانه دروست بکهن، بهلام نهو تهقهلایهانهش له چوارچێوهی دیموكراسیدا گهلی جبار شكست دههینسی، نهوهش نوqsانیهکی دیموكراسیه له ناست چارهسهری كێشهیه كهمایهتی و زۆرایهتی، لهو چوارچێوهدا پههلهمانی نیهپانی له 2002/8/25 حزبی پاتسونی قهدهغه كرد به تاوانی لایهنگیری باسكایهتی له 2003/3/14 جێ بهجێ كرا، هیتشا نهو كێشه نهچۆته قاوغی چارهسهری دلتیایی.



(۱۱)

## ګڼه ګڼه قورس

دوورګه په که له ناو دهریای ناوه پاست به ۶۴ کم ده که وټه خوارووی تورګیا، همر له سر ناسیا جېسابه نه که نهوروپا، ته نهها له (۲۰٪) ی موسولمانی تورګن که مایه تیه کی عمره پ و مسیحی به په چهلک مازونی لوینانشی ټډایه و (۸۰٪) په چهلک یونانین، پایته ختی نیقوسیایه، پروبهری ۹۲۵۱ کم ۲، له سالی ۱۵۷۱ ز له لایمن خه لافه تی عوسمانلیوه نازاد کراوه، بز دووه مین جار، چونکه له سرده می (معاویه) ش جارنکی ترګیرا بسو، ته و او به مانای نازاد کردن نه که به شیک نازاد بکریته و به شیک تر ژیرده ست بکریته وک ګڼه ګڼه نیستی نه ته و، چونکه له ګل نازاد کردن سر به خوی ته و اویش درا به ګڼه ګڼه له لایمن (باب العالی نه ستانه) وه، پایبه ی نوسقف وک نوټنری میلله تی روم نهره دوکسی قورسی دووه مین که سیتی له دوی والی بووه له ۱۷۵۶، نه وده ش دیمز و غونه ی کومه لګه ی مه ده نی به شتوه نیسلامی بسوه، تاوای لیتهات له سرده می (سولتان عملي دووه م) له سالی ۱۸۵۶ نه غومه نیکی نیداری و دادګای پیک هات له (۴) نوټنر هریه که له موسولمانی و یونانی<sup>۱</sup>، به و شتویه له ژیر خه لافه تی نیسلامی پیکمه و یسانیکی مرؤفایه تی بسوه، نه و دؤخه نیستی ناګمریتمه بز قولای میژوو، قورس له قونساغی نوی دا له ۱۹۶۰/۸/۱۶ سر به خوی له بریتانیا وهرګرت، به بنه مای (ته و افوق) له ده ستوری ۱۹۵۹ توماریان کرده سر وک بز یونانیه کان و جیګر تورک، پهر له مانیش پیکبیت له (۵۰) نه ندام، ۳۵ له یونانی و ۱۵ له تورک و ۷ و هیری یونانی و ۳ و هیری تورک، سوباش له ۶۰٪ یونانی و ۴۰٪، نه و جوړه پیک هاتنه پتی ده ووتری (ته و افوق)<sup>۲</sup>،

<sup>۱</sup> بز زیاتر سرنج بده (الموسوعة السياسية ب ۷۴۶)

<sup>۲</sup> قاموس السياسي



يەكەم سەركۆمار ھەلۋىزىدرا بە پىشپىركى لى نىوان (مكارىيۇس) و (جۆن كىيۇدۆس)، قەشە مكارىيۇس بوو سەركۆمار بەنامادەبوونى ھەرسى لا (توركيا-يۇنان-بەرىتانيا) و (فازل كوتچوك)ى تورك بوو جىنگىرى، لى سالى ۱۹۶۴ جەنگىك ھەلگىرسا لىنىوان تورك و يۇنانىيەكان، جارىكى تىرش لى سالى ۱۹۶۷، لى سالى ۱۹۶۸ جارىكى تىرش (مكارىيۇس) ھەلۋىزىدراو تا لى سالى ۱۹۷۴ (۲۵/جماد الآخرة/۱۳۹۴بەرامبەر ۱۹۷۴\۷\۵) نىنقلابىكى لى دۇى مكارىيۇس كرا لى لايەن رېكخراوى نىيۇكا بە سەركۆمەتى گرىفاس سەو رىكخراو لى سالى ۱۹۵۵ رۆلىكى گرىكى بىنى لى بەرگى دۇ بە بىرىتانيا بۇ گىرپانەو ھى قوبىرس بۇ يۇنان تا لى ۱۹۶۹ ھەموو لايەك رېك كەوتىن -، تورك قوبىرسىيەكان بەو نىنقلابە قايىل نەبوون توركيا و يۇنانىش تىرە گىلان و بىو ھى ناكۆكىيەكى ترسانكى جىھانى وا سۆفەت و نەمەرىكاش ھىزەكانىان جولاند بەرەو ناوچەكە، لى نەنجامىدا توركيا سويىا بۇ ناو قوبىرس ھىناو لىو كاتىيەو تا نىستا بووینە دوو بەش، بەشى سەرووى تورك بەسەركۆمەتى (رەئوف دىكتاش) لى سالى ۱۹۸۳ ناويان نا (كۆمارى قوبىرسى توركى سەروو)، جگە لى توركيا ھىچ ولاتىنى تىر دانى بەو كۆمارە نەھىناو، بەشەكەى تىرش يۇنانى بە سەركۆمەتى (سېرو كىرېبانۇ) بەناوى (كىرېياكى دىموكراسى) .. نەو ھەنگاوى توركيا و ھىنانى سويىا لى سەردەمى (بۆلند نەجەويد) بوو سەركەك حەكۇمەت بە ناوى (مافى چارەى خۇنوووسى گەلان) و شايەنى باسە خۇشى گەلىكى ۲۰ ھىيۇنى (كورد) چەوساندۆتەو ھىچ جىسايىكى مافى چارەنووسى نەوان نەك ھەرنەكا بەلگەو زمان و نەرىت و فەرھەنگەو مېئووشى لى قەدەغە كىردوون .



(۱۲)

### خوارووی فیلیپین

به پنجاه و نهی نمو گزته یه ی گوايه نیسلام به زهبری شمشیر بلاو کرایته و نهوا دهیین نمو ناوچانه ی خوارووی ناسیا بهشی هره زوری تهنها له پئی بازرگانی و خوړه وشته جوان و راستگویی و بهلین پاکي دادگری لهو بهرنامه یه بوو پته هوی بلاو بوونه و هی نمو نابنه، بهلام دوی له گهل هلمه ته کانی نیمپریالیزمی و (ته بشیری) به شیکیان لی هه لگیتراپنه وه .

فیلیپین نیستا ۸۰ ملیونه له ۸۰٪ مسیحیه و له ۱۱٪ نیسلامه، پایته ختی (مانیلا) یه پرووهری ۳۰۰،۰۰۰ کم ۲، له (۷۱۰۰) دورگه پتک هاتوه، ولایتیکی نیمچه دیوکراسی په رله مانی نستانداریه، میژووی شاهه دان کردنه و هی لپله، وای پته چی له لای هندوه بوی په ریپنه وه له زوویه کوه، چونکه به پئی زوری به سرچاوه میژووه زانستی و نایبیه کان (ح.شاده م) له ناوچه کانی هند هاتوته سه رزه وی و ژیاوه و کومه لگهی لی پتک هاتوه .

له دوی د زینه و هی فیلیپین له لایمن (ماجه لان) هاتنی نیسپانیا بوی له سالی ۱۵۲۱ ناوی (فیلیپین) لی نرا به ناوی (فیلیپی دووم - شای نه مسا) کراوه، ناوچه یه کی ململانینی نیوان دهسه لاتی نیمپراتور و داگیر کمران بووه، نه مریکا فیلیپینی به (۲۰) ملیون دۆلار له نیسپانیا کړی، دوی یابان داگیری کردوه، نه مریکا جارتیکی تر گرتیموه، .. تا له گهل و هرچرخانی نیمپراتوری و نیمپریالیزمیه کانیش له سالی ۱۹۴۶ سه ربه خوی و هرگرت، له گهل راپرونی نیشتیمانی دوايش نیسلامی خوارووی فیلیپین بۆ سه ربه خوی که زوری به یان موسولمانن به ره په کیان پتک هیتا له سالی ۱۹۷۱ به ناوی (به ره ی رزگاری مژو) دوی بووه به ره ی مژووی نیسلامی، میژووی به رگری فیلیپین بهشی هره زوری موسولمان بوو پته له دزی هلمه ته کانی نیمپریالیزمی، هه تا (ماجه لان) ی



سەرکردەى ئێسپان لەوێ کوژراوه بەدەستى سەرکردەى ئىسلامیەکان، ھەر بۆیەش لەلایەن ئێسپانیەکان ناوی (مۆر) لە ئىسلامەکان نراوه ھەروەك ئەو ناوەى (مۆر) بە موسولمانانى رۆژناوا (مغرب) و تراوہ ناوی (مۆریتانیا) لەو ھانووہ بە زمانى ئەوان (مۆر مانای ئەسەر)، موسولمانانى سربیلانکاش ناویان (مۆروز)، مەدغشقر بە (مۆر) (فیلیپین)یش ھەر (مۆر) .. تا ئێستا ئەو ناویان بۆ ماوەتەم، زەبرو زەنگینكى زۆریان لەسەر، چ لەلایەن حکومەت بە ڕەسمى چ لەلایەن رێکخراوی نھێتسى بەناوی: (فئران)، (أخطبوط).. کاریان ئەزىتەدانی خەلكى ئىسلام بووہ لەو ناوچە، بۆیە بە ناچارو پێدەرأمەتى بە کۆنە چەك بەرگریان لەخۆ کردووہ، لە ھەشتاکانەوہ شۆرشیان زیاتر پەرە پێدا لە دوورگەکانى (میاندا ناوہ)، ڕووبەرى ئەو دوورگانە (٩٤,٦٣٠) کم<sup>٢</sup>، ناوچەىەكى شاخاویەو بەنداوى سەرەكى وزى کارەباى فیلیپین لەوێ، زۆر تايبەتەندى جەرگرافى و مێژووى و پېشەى و سروشتى تری لێ، بێجگە لە نەخشەى کۆمەلایەتى و سیاسى و تايبنى و فەرھەنگیشیان.

لە سەدەى (١٣) بەدواوہ بانگى ئىسلامى پێگەيشتووہ بۆ جەنگو ھێزو توندوتیژى، بە ھۆى چەند بانگخوازىكى بەناوبانگ، لەوانە راجا پاگندا\*، سولتان ئەبوسەكر، كالبۆ نەكسوان ... ئالای ئىسلام ئە پاتەختى فیلیپین (مانیلا)ش دەشەكایەوہ، ئەو والیە لە مانیلاو ناودار بووہ (ناوى سلیمان بووہ)، ئێستا تەنھا زۆرایەتى یان لە ناوچەکانى میانداو ھەندى ناوچەى تر ماوہ، ئەوانە خاوەنى بەرگرى نیشتمانىن و ھەرگیز ملیان كەچ نەکردووہ بۆ داگیركەرانى ئېسپانىا و ئەمرىكاو یابان ... پتەشوش.

لەو سەردەمەش لەگەڵ سەرکەوتنى شۆرشى ئىسلامى ئێران سالى ١٩٧٩ ناسنامەىەكى ئىسلامى بەو كێشەىە درایەوہ، تا (اخىنى) مابوو زیاتر پالێشتى ئەو جۆرە بزووئەنەوہ دوورو فەرماوێش كراوانە دەكرا، بەلام ئێستا



راستهوخۆ ئەو پالێشتیە هەست پێ ناکرێ، جگە لە نێرانی نۆی لەسەرەتادا هەریەکە لە لیبیا و مالیزیای ولاتی تری پێکخراوی کۆنگرە نێسلامی یارمەتی دەدان، چەند جارێک دانوستان و پێکەوتن لەنێوان بەرە ی مۆرۆ و مانیلا کراوە، بەدەست پیشخەری کۆنگرە نێسلامی لە سالی ١٩٧٦ لەگەڵ رۆژی نەوسای (مارکۆس) گەشتە شێرە چارمەریکی خودمۆختاری هەریماوەتی، لە سالی ١٩٧٩ حکومەت لە بەندەکانی پەشیمان بوونەو بە لێکدانەوێ تایبەتی حکومی، دوا ی پووختانی (مارکۆس) - سامان دارترین سەرۆکە لە جیهان و خاوەنی زیاتر لە (٥٥) تەن زێر بوو - کوروزان نەکیۆ هات دیسان جۆرە پێفراندۆمێکی نەنجام دا بەرە ی مۆرۆ پێی قابل نەبوو، بەلام نێستا بەرە ی مۆرۆی نێسلامی و سەرۆکە ( حاجی مراد ابراهیم) کە مەر پالێشتی لێ دەکرێ، نەوێ لە سیستەمی نوێی جیهانی تێبینی دەکرێ نەو (بانەو چەند هەواپە) لەکاتییدا رۆژانوا بەسەرکردایەتی نەمەریکا لەولایەش نوستورالیا بوونە هۆی پرگار بوونی تەموری رۆژەهەلات لە نەنۆنوسیا، بەهۆی پێفراندۆم، کەچی نەو مافە بەوانە و نابینی، لەولایەش فشارێکی زۆر دەخاتە سەر سەرودان بۆ نەوێ و دەستکاری دەستور بکا شەریعەتی نێسلامی لێ بقتەتینی بەناوی نەوێ جێگە کۆمەلگە ی خوارووی سودانی تیا بپێتەو کە نەوانیش شۆرشیان هەپە .. کەچی هەمان کێشه بەهەمان ناوەرۆکەو لە فیلپین هەپەو دەستورەکش مەسیحە کەچی دەنگێکی و نەبێستراوە بۆنەوێ دەستکاری دەستور بکری، نەک هەر لەلایەن رۆژانوا هەتا لەیمن ولاتانی بەناو ( کۆنگرە نێسلامی)یش، بەرە ی مۆرۆ لەگەڵ گەشە بوونی کێشه کە ی دووچاری گرتێکی تریش بوو کۆمەلێکی نێسلامی توندپەوی هاوتاو هاوچینی لەگەڵ دروست بوو لەدوا سەرھەلانی (نەلقاعیدە) بەناوی (کۆمەلە ی نەپو سەییاف) تا رادەپەک ناویانگە ناسکە کە ی نەو کێشه پەشی زپاندووە بەهۆی بە بارمەتە گرتی خەلکی بیانی و گۆرینەوێان بە پارو پوول .



(۱۳)

## ديۋارى بەرلىن جدار برلين Berlin Wall

لە دۋاي شىكستى ھۆكۈمەتى نازى لە سالى ۱۹۴۵ز بە رايبرايەتى (نەدۆلف ھتلەر) لەسەر دەستى ھايويمانان لە پۈژھەلات و پۈژناۋا، بە جۆزىك لە جۆزەكانى نەلمانىيان دابەش كرد، نەلمانىي پۈژھەلات بە (نەلمانىي مىللى دېموكراسى) خىۋى ناس كىردى، كەتە پىزى يەككىتى سۆڧىەت و خىۋى شىۋى بىۋە دەسەلاتدار، تا كەتتىش ھەر نەو خىزىبە دەسەلاتدار بە سەرۋاكايەتى (نەرش ھۆنىكەر)، بەشى پۈژناۋاشى بىناۋى نەلمانىي پۈژناۋا يان نەلمانىي فېدرالى ناو دەبرا، (بۆن) پايتەختى بوو، بەشى پۈژھەلاتى (بەرلىن) يىش وەبەر نەلمانىي پۈژھەلات كەت و كردي بە پايتەخت، بەشى پۈژناۋاشى وەبەر پۈژناۋا كەت، لە دۋاي سالانى ۱۹۵۸ كىشەيكى زۆر لەسەر نەو شارە پەيدا بوو كە بە (قەيرانى بەرلىن) ناو دەبرا، دۋاي بىۋە بىيانۋىيە و چەندىن مەبەستى تىر وەك چارەسەرى نەو قەيرانەش لە ۱۹۶۱/۸/۱۳ نەو دىۋارە دروست كراو ھەردو بەشى بەرلىنى لىك جيا كىردەۋە، بە بەرزايى ۵ مېتىر، درىۋى ۲۵ مېل، ۸۰ پەنجەرەى ھاتۇچۇ تيا بوو، نەو دىۋارە لە دۋايدا ماناۋ مەبەستى سىياسى زۆرى لىپەيدا بوو، بۋە دىۋارنىكى شەرمىزارى بۇ تەۋاۋى سىستەمى شىۋى يەت، نەو شىۋى يەى وا رادەبىنرا كە بەھشتىك بېنىتى ۋە خەلكى لە سىستەمى سەرمايەدارى پۈژناۋا پىزگار بىكا، كەچى بەردەۋام خەلكى نەلمانىي شىۋى بەسەر نەو دىۋارە رايان دەكرى بۇ نەلمانىي سەرمايەدارى، بۇيە نەو دىۋارە ھەر قايم دەكرا تا مىن پىتۇ كىردىش، بەدەيان پۈۋدۋاۋى دلتەزىنى لى پۈۋدۋا، لە پاستىدا ھەتا نايدۆلۇۋايى ماركسى دۋوچارى شىكست نەبو نەو دىۋارە پىتۈيىست نەبو، بە پىتچەۋانەۋە دەۋايە سەرمايەدارى دىۋارنىكى وا بىكا بۇ نەۋى ھەردو سىستەمى سەرمايەدارى



سۆشېلىستى نەگەنە تەنىشت يەك بۆ بەراوردېڭى زەق، ئەمەيان ئومەمە وئەنى  
زۆرە بۆ نىستاش .

لەدوای چاكسازى يەكانى (گۆرباچوۋ لە بېرۇستزىكا و گلاسئۆست) و لەگەل  
ئەمەمەمە قەيرانانەى ناو يەكئىتى سۆڧىەت بۆتېرى بەخەلكى ئەلمانىا دا ھېرش  
بەكەنە سەر ئەمە دېرەرە لە سالى ۱۹۸۹ دېوارى بەرلىنېان رېووخاند، بوو ھۆى  
يەكگرتنەمەى ھەردو ئەلمانىا يان وردتر بلىن بوو ھۆى گەپانەمەى ئەلمانىاى  
رېۋھەلات بۆ ناو ئەلمانىاى رۆژناوا، نىتەر ئەمە رېووداۋە بوو دېمەنىكى شەرمەزارى  
زەق بۆ ئەمەمەمە چارەنروسى شىوعى يەت لە جېھان، بوو يەكئى لە فاكتمە  
بەنچىنەمى يەكانى تېكرووخانى سەرەنەمەرى بىلۆكى سۆڧىەت و شىوعى يەت،  
نىستە ھەرجۆرە بەرەستېكى سىياسى يان رېڭرتنىك يىتە ناراوو يەكەمە دەلېن  
وەك دېوارى بەرلىن، بەمە شىوہە دېوارى بەرلىن بوو زاراۋەيەكى سىياسى سەلبى بۆ  
ھەمەمە ئەوانەى لە بەراوردو ئاشكەرابونى پاستى دەترەن و نايانەمەى  
رەۋشەنگەرى (شەفەفېت) ھەبېت .

بۆ زىاتەر سەرنج بەدە :

۱- قامرس السىاسى .

۲- الموسوعة العالمية .

۳- وكالات الأنباء .



( ۱۴ )

## Confutios كۇنفۇشىۋىسى

رېيازىتىكى فەلسەفى كۇنى چىنى يە، لەسەر دەستى فەيلەسوفىكى چىنى يە  
(كۇنفۇشىۋىسى ۵۵۱ - ۴۷۹ پ ز) ناۋى دەركرد، ناۋى تەۋاۋى (كونج فوتو- ۋانە  
- بە لاتىنى دەگۇترىت مامۇستاي كونج)، بىناغەكانى فەلسەفى بۇ سەردەمى  
خۇى زۇررى پىشكەوتو دەۋمىردىت بەتايىەتى لەبارەى (دژەكان - الأضداد =  
يان يىن)، ھەتا سالى ۱۹۱۴ ھەر دەپەرسترا لەلاى چىنى يەكان، ھەروھالە  
كۇرپاۋ يابانىش باۋى ھەبوۋە، لە شۇپشە فەرھەنگى پۇشەنبىرى يەكەى (ماۋتسى  
تۇنگ) لەژىرخانى كۇنفۇشىۋىسى درا، لەدۋاى دارمانى شىۋى يەت دىسان باۋى  
ھاتەۋە بەتايىەت لەچارچىتەۋى ئەۋ دابەشى يە شارستانى يەى بۇ جىھان  
نەخشىنرايە لەلايىن تىۋرى (مەملەنتى شارستانى) (سامۇنىل ھىندگۇن)، ئەۋ  
ناۋچەى چىنۋ دەۋرو بەرى لەسەر شارستانى كۇنفۇشىۋىسى پۇلن كىردۋە،  
(لەۋەشەۋە خرايە سەر فەرھەنگى سىياسى نەگىنا ئەۋە لەبەشى فەرھەنگى فەكرى  
دەنرايە تۇمار بىكرىت لەۋ فەرھەنگە، بەشىكى زۇرىش لە توتۇرەۋەۋە مېتروۋى  
فەلسەفى يەكان پىنيان ۋايە كۇنفۇشىۋىسىش ۋەك مەسەلەى (بوزا) يان (زەردەشت)  
خاۋەنى پەيامىتىكى ئاسمانى يە يان درىۋكراۋەى پەيامىتىكى ئاسمانى يە، چۈنكە  
بىنەما فەلسەفى يەكانى زۇررىەى نەخلاقىن، ۋا پى دەچى نەگەر پەيامى ئاسمانىش  
بىت بەدەستكارى مرۇقشەۋە ئەۋ كەلتۈرۈۋە فەلسەفى يە بەجىتەۋە، بەلام لەگەل  
گىرگىشى ناتۋانى ۋەلامى پىرسىيارەكانى سەردەم بەداتەۋە، ھەر بۇيەش لە رەۋتى  
نەۋ گىفتۇگۇيەى نۆيىنەرى نىسلاسى يەكانى سەروۋى نەفرىقىا بۇ لاى (ھاۋتس  
تۇنگ) كە باسى بىرو باۋەرو شەرىعەتى نىسلاىيان بۇ كىردۋو لە ۋەلاما ۋەتېروۋى،  
نېمەى چىنى تەنھا كەلتۈرۈۋە فەرھەنگىكى فەكرى كۇنفۇشىۋىسىمان ھەيە كە



لە گەڵ سەردەمی نیتا و نامانجە کافان لە پینا کردنی چین نایەتەوه، نەگینا  
پەنامان بۆ شیوعی یەت نەدەبرد، وەك ئەوێ نیتووه باسی نیسلام دەکەن ئەگەر  
ئەو پالێشتە (شەریعەتی و عەقیدەییە) مان ھەبوا یە لە چین نەك ھیچ بیرو  
باوەڕێکی ترم وەرنەدەگرت بەلکو ئەو بیروباوەڕو شەریعەتەم بۆ جیھانیش دەناردە  
دەروە.



( ١٥ )

## کۆمکاری عەرەبی الجامعة العربية Arab League

دەزگایەکی سیاسی یە لەسەر بنچینەی (ڕەچەڵەك)ی دروست بوو، وڵاتانی عەرەب کۆ دەکاتەوه بە پلەی سەفیر، لە ساڵی ١٩٤٥ سەرەتایەکی ئەو کۆمکارە دارێژرا لە نێوان (میسر، عێراق، سوریا، شەرقی ئوردن (ئوردەن)، سعودیە، لوبنان، یەمەن، دۆی سوڤدان و لیبیا و تونس و جەزائیر و مەغریب و کویتیش هاتنە پێژێ، هەلبەتە ئەو کۆمکارە هەر لە ئەنجامی ئەو شکست و پەرتەوازییە پێکەوتنی سایکس بیکن - ١٩١٦ و هەلۆه‌شاندنەوی خەلافەت هاتە کایەوه، تا گەشتە هەڕەشەکانی ئیسرائیل لەسەر عەرەب هەموو ئەو یووداوانە بوونە فشارێکی یەکشستەوه، بەلام هیچ کام لە سەرۆکەکانی عەرەب نامادە نەبوو لەو پایەیی خۆی دابەزێ بۆیە وەها کۆمکاریک چارەسەرییەکی مام ناوەندی بوو لە نێوان پێرستی یەکگرتن و ناره‌زوانی هەموو سەرۆکەکان بۆ مانەوه لە سەرۆکایەتی، وەك لاسایی کردنەوه‌ش لە سەدەکانی پێشوو باری (زانکۆیی) ناوا هەبوو، لەپێشتەر بیری زانکۆیی: نیسلامی هەبوو، زانکۆی جرمانی، زانکۆی وڵاتانی ئەمریکا، فرانکۆ فۆنی و ئەنگلۆسکۆنی نیستا، بەو شێوەیە لە ئەنجامی هەموو ئەو فاکتەرە پێچەوانەوه فشارانە لە ساڵی ١٩٦٣ یەکەم دانیشتنی سەرانی عەرەب بەستراو تایبەت بوو بە وڵاتانی عەرەب، ئەوه‌ش هەنگاوێکی تری سەریار بوو بۆ چڕبوونەوه لە فاکتەری ئەتەوه‌گەری و دوورکەوتنەوه لە زانکۆی نیسلامی و بچوکرەدەوه‌ی کێشەیی فەلەستین کە (سولتان عبدالمعید و جمال الدین ئەفغانی و سعید نورسی و رەشید رەزا و زۆری تر داوایان دەکرد)، کۆمکاری عەرەبی دەریکی زۆر سەلبیسی



هەبوو بەرامبەر کێشەى کورد، لە بەلگەنامەکانیدا باسی مافی چارەى خۆنوسى  
عەرەبى کردووە بۆ ئەوەى باسی مافی خەلکى تر بکا، لە زۆریەى کۆنگرەکانیدا  
باسى لە مەترسێەکانى شیوعى و نیسلامى کردووە کە زیاتر قایلکردنى ئەمریکا  
بوو، لە کۆنگرەى عەمانى سالى ١٩٨٧ بەتیکرای دەنگ (جگە لە لیبیا و  
سوریا) ئێران بە هەرشەى یەکەم دانرا نەك نیسرائیل، لە کۆنگرەى (٢٠٠١)ى  
نیسانى عەمان داواى (پارتیزگارى نێو دەولەتى) کرا بۆ خەلکى فەلمستین کە چى  
بۆخۆیان خاوەنى زیاتر لە ١٠ ملیۆن سسوپا و چەكدارو تەکنۆلۆجیای جەنگى  
بالان، زۆریەى کۆنگرەکانیشیان هەر گۆتە بوو نەك کردە، بۆیە (مەمر قزافى) لە  
کۆنگرەى بەغدا (١٩٨٩) وەسفى هەموو کۆنگرەکانى عەرەبى کرد بە پادەى  
سەرکەوتنى (سفر، ١-) وەك نوکته وتى: ئەو کۆنگرەى بەغدا زۆر سەرکەوتوو و  
(١- نیه، سفر،) لە بنەشەدا کە ئەو ولاتۆکانەى عەرەبى دروست بسووە لە  
سەردەتای سەددى بیستەم وەسفى ئەو ولاتانەش بە سفر هاتوو.<sup>١</sup>

هەر خودى (لۆرانس) ووتى: وایان دروست دەکەین، کە هەر ملکه چەمان بن و  
نرخى سەتتیکیشیان نەبێ<sup>٢</sup>. کۆبونووە لە کۆمەکارى عەرەبیش بە کۆبونووە و کۆى  
سفرەکان کراوە، نیتسا زۆر لاواز بسووە بەتایبەتى لە دواى داگیرکردنى کۆیت  
لەلایەن عێراق و دواى داگیرکردنى عێراق لەلایەن ئەمریکا. ئەو بۆ چەندین جارە  
لیبیا پێشنياری هەلۆهاندنەوێ ئەو کۆمەکارە دەکا و خۆشى بەرەو کەشەوێهەو  
پوو لە یەکیتمى ئەفریقى یە.

کۆمەکارى عەرەبى دەرژێراوێ مەبەستەکانى سابکس- بیکۆ و پلانەکانى  
(فرق تسد)ە لە جیهانى نیسلامى، یەکەم جار لە مادەى (١)ى سابکس بیکۆ  
پێشنيار کرا لەژێر ناوى (حلف دول عریبة) هەر لەوێش بریارى دروستکردنى

١ یەکەم کەس وەسفى ولاتانى عەرەبى بە سفر کرد (سعد زغلول) بوو.

٢ پڕوانە: الاسلام والعلمانية واترهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة -لۆرانس بۆلێكى گرنكى بێنى  
لە دروستکردنى ولاتانى عەرەبى، بۆیە بە (لۆرانس العرب) بەناویانگە.



دراوه، بۆ دروستکردنی ئەو کۆمەکارە چەندین جار نوێنەری زانیۆنی لە گەڵ گەرە بەرپرسانی عەرەب کۆبونەوه<sup>١</sup>، مەبەستە کەش زیاتر دابڕینی عەرەبە لە نیسلاام و لە بە کتێریش، بۆ ئەوێ هەنگاوه کانی لە نەتەوه گەری بەرەو ڕەگەزپەرستی زیاتر بپروا و نیقلیمچیاپەتی تەواو بەرجەستە بێت، لەسەر شێوهی زانکۆی جەرمانی کە بزووئەوهی نازی و هیتلەری بەرەم هێنا و جیهانی خستە ناچارامی، بەلام نیستا زیاتر ئەو مەبەستانە لە چەندین سەرچاوهی تر هاتۆتە دی، بۆیە لە لایەن پۆژناوا کۆمەکاری عەرەبی بە دەزگایەکی بەسەرچوو و کلاسیکی حیسابە بەتایبەتی دواي دامەزراوەی پۆلی نێزان و رابوونی نیسلاامی، تا پۆلیتیکی تری برەوی پێنادرێتەوه. هەر لە مەبەستەکانیشیدا نەیتوانیوه زانکۆیەکی کاریگەر بێت لەسەر سیاسەتی عەرەب، تەنانەت نەیتوانیوه بە کۆتیی (تەکەتولی) تری عەرەبیش هەلوەشیتیتەوه لەوانە (بە کۆتیی مەغریبی عەرەبی UAM- مەغریب، جەزائر، تونس، لیبیا، مۆریتانیا، لە ١٧/ فەبرایر/ ١٩٨٩ لە مەزاکش دروست کرا)، هەروەها (نەغیومەنی هاریکاری کەنداو لە گەڵ چەندین تەکەتولی تری عەرەبی سەری هەڵداوه و پوکایتەوه لەوانە (جبهة الصمود والتصدي) و (دول المواجهة).

<sup>١</sup> بۆ زیاتر بپروانە: (نوری سعید و ڕ.ە. السیاسي في العراق).



## مەمەتى ئەم زاراۋانە ئەم سەردەمەدا:

(۱)

### Genocide

### گۇگۇزى - جىنۇسايد

كوشتىنى بە كۆمەل، بى لىك جىياكرىنەۋى شەپكەر لەگەل مەدەنى، مەۋف و ناۋەل، لەم سەردەمە زۆربەى چەكە نوپكان كۆكۆز نەك ھەر كىمىيى و چەكى بايۇلۇزى ناۋەكى و ھایدىرۇجىنى و ۰۰ ھتد. بە پىتى رىكەۋتنە نىو دەۋلەتپەكان كەلە ۱۹۴۸\۱۲\۹ بە تاۋانىك پۇلېن كرا لە ياساى نىو دەۋلەتى. (بو زىياتر بىروانە: القاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية )

(۲)

### Cold war

### جەنگى سارد

بەو شەپەى نىۋان ھەردو سەربازگەى پۇژھەلاتى ( شىۋەى) و پۇژناۋايى (سەرمایەدارى) دەۋترا جەنگى سارد كە تەنھا تەقەمەنى گەرمى لى بەكار نەدەھات، بىرىتى بوو لە جەنگەكانى پاگىماندن و فەلسەفى و شارستانى و ياساى ... ھەتا جەنگە گەرمە ناراستەۋخۇزىەكانىش، نىستا بە ھەموو مىللەتپەكى ( بىتتەقەمەن) دەگورتى جەنگى سارد كە نامانجەكانى ھەمان نامانجى جەنگو مىللەتپەكى بى بە چەكى گەرم .



(۲)

## Radical رادیکال

به هه‌موو شه‌و بزووتنه‌وه‌و به‌رنامانه ده‌ووترئ رادیکالی که ده‌یانسه‌ویی واقعیتیکی دیاریکراو له‌ پیشه‌وه‌ بگۆژن، جاران (لیبرال) یش شه‌و مانایه‌ی هه‌لده‌گرت به‌لام نیتا شه‌و توانایه‌ی نه‌ماوه‌، ته‌نها به‌رنامه‌ شمولی یه‌کان شه‌و نه‌رکه‌میان پی‌ نه‌نجام ده‌درئ، یه‌که‌م جار (جیمس نۆکس ۱۷۹۷) به‌کاری هینا له‌ به‌ریتانیا، داوا‌ی چاکسازی قوولی کرد به‌لام نه‌گاته‌ راده‌ی سۆشالیستی، .. نیتر ته‌شه‌نه‌ی کرد .

(۴)

## Conservative پارێزگار

نه‌وانه‌ن که ده‌یانسه‌ویی پارێزگاری له‌و واقعیه‌ بکه‌ن و گۆزبانکاری یه‌کی سروشتی و له‌سه‌رخۆ و پوالتی بیت نه‌ک پیشه‌یی .



(5)

## نیمپریالیزم

جۆزىڭگە ئىسمرمايەدارى كە دەيەۋى بەھۋى داڭىر كۆرۈن يىان يارمەتى دان  
بازارپى سمرمايەدارى يەكەى خۇى تيا ساغ بىكاتەۋە، زادەى مەدرەسەى لىيرال  
دېۋىكراسى يە .



(۶)

## Tachnocrat تەكنوكرات

دوو زاراۋەي يۇنانى كۆنە، تەكنۆ - واتە: پىشە، كراتىش - واتە: دەسلەت، سەرجمە ماناى دەسلەتتى خاۋەن پىشەكان، مەبەست پىتى دەسلەتتى چىنى خاۋەن كۆمپانباۋ پىشەسازى يەكانى شارەزاىە، بەلام دەپىت تېبىنى بىكرىت كە (تەكنۆ) لە (تەنى) وشەي قورنان چوۋەتە نەورويا ..

(۷)

## Aristocrat ئورستوكرات

يۇنانى يە لە دوو وشە پىتەكاتوۋە (Aristos واتە مەزن) (kratos-واتە دەسلەت)، مەبەستى دەسلەتتى كۆمەلە خەلىكىكى تايىەت لە مىرو بەگو بۆرجوازى يەكان، يا ۋەك دابەشى يەكەي يۇنانى كۆن كۆمەلگايان دابەش كوردىسو بۆچىنى زىپ، ناسن، زىو، .. جا چىنە زىپىنەكە (ئورستوكراتيان) پى دەۋوترا .



**Libral**      **ليبرال**

YTV



( ۹ )

## Uprising      راپىسەرىن

بەو جىز جىز ۋە ھەلچۈنە جەماۋەرى يە دەۋىرى كە بەھزىيەكى سەردەكى  
ھەستىار پادەپەرى، جىساۋزە لەگەل شۆرش كە خاۋەن بەرنامەو رېڭخستىو  
نامانجىكى روونى عەقلانى يەتە، لەناو كورددا زىياتر بە راپىسەرىنى ۱۹۹۱  
دەۋىرى لە دژى دامو دەزگایى ھۆكۈمەتى بەس، بەسەركەوتوۋىي كۆتايى ھاتو  
واقىيەكى سىياسى نوڭ دروست بوو .

تېبىنى: ئەو راپىسەرىنە لەگەل (نەھزە - رىئاسەت) جىيە .

( ۱۰ )

## Sansor      سانسۇر

بە دۆخى سىرۋىتى خۇي مەبەست لىتى ئەو دەزگا تايىتەو رەھىمىيە كە  
چاۋدېرى جىيە جى كەرنى ياسا دەكا، بەلام لىم سەردەمە زىياتر چاۋدېرى جىزۋىلى  
سىياسى خەلگە نەييارانى دەسەلات دەكا لەۋلاتە دىكتاتورەكان، سانسۇر بەو  
مانايەش پاراستنى پادەي خۇي بۆ نەبەزاندنى سىنۋورەكانى كۆمەلەيتەو  
سىياسى و ئابۋورىي ياسايى زۆر نايابە .



(۱۱)

## دەسلەپكى عورفى Court martial

لەۋكاتە كە باری ئاناسایی پروو لە ولات دەكا وەك ھېرشېكى لەناكاوی دەرهكى یان كارەساتېكى كۆمەلایەتی یان سروشتی یان ھەرتېكچوونېكى شیرازەي كۆمەلە ئەۋادەسلەلەتېكى تاییەتی جار دەدری و (ھوكمی دەستور) ھەلدەپپەردی، دەسلەلەت دەدرتە دەزگاۋ تاكیش .. ئەو دۆخە تاییەتی یە پنی دەلتین دەسلەلەت عورفی، یان جاری واشە (دۆخی تاییەت - ھالە الاستثنایە)شی پنی دەوتری .

(۱۲)

## گەرېلا Gurilla

ئېستا لە كوردستان بە پېشمەرگەكانی (پارتی كرێكارانی كوردستان - PKK) سەروو دەوتری گەرېلا، یەكەم ناو (PKK) لەچەكدارانی خەباتی چەكداری كوردستان دەن (گەرېلا) لەجیانی (پېشمەرگە)، گەرېلا وشە یەكی نېسپانی یە بەمانای (جەنگە بچوگەكان)، دوايى سۆ جەنگی پارتیزانی بەكارھاتوو لە دژی سوپای داگیركەر بە تاییەتی لەدواي داگیرکردنی ئیسپانیا لە ۱۸۰۵ لە لایەن ناپلیۆن .

زۆریەي شۆرشگێزانی جیھان ئەو جۆرە سیستەمی جەنگیان لە دژی داگیركەران بەكار ھێناو .



( १५ )

## نہ کا دیم

کۆنترین مەدرەسەى فەلسەفەى يە لە يۆنانى، لەمەر دەستى نەفلاتون دامەزرەوه لە نەسینا لە ۳۸۷ پ.ز، وانەکانى (بیرکارى و فەلسەفەى) لیتخویندراوه، لەمەر دەرگاى نووسراو و نەوەى نەندازبارى نەبى نەچیتە ژوورەوه، تا لەسالى ۵۲۷ز نيمپراتۆر (جستينيان) داخست، دەلێن بۆنە ناویشى نەکادیم لیتراوه چونکە بینایەکە بەرامبەر بیستانیک بوو بە ناوی (نەکادیوس)، نیتاش زیاتر بە زانکۆ توێژشەوه زانستى بەکان دەوتتربى نەکادیمى .

( 18 )

## Geopolitics

## جيۇيۇلۇتېك

به شپته لکردنی وشه نینگلزی یه کانی مانای پرونتر ده بپته وه، (جیو= زهوی، پۆلیتیک=سیاسه) واته زانستیکي سیاسی له گرنگی شونینی جوگرافی و گاریگهری یه کانی به سمر واقع و هارکپشه سیاسی یه کان ده کۆلیتیه وه، به مانابه کی تر په یوه ندی کاری نه خشی جوگرافی به سمر نه خشی سیاسی و پپتجه وانهش، نه وهش له نه خجای گه شه فراوانی سیاست بۆ هه موو به شه کانی ژيان هه تا گه شتۆته جیۆلوجیاو جیۆپۆلیتیک .



( ۱۵ )

## ماۋەي گۋاستىنەۋە فترە الإنتقالية Transitional Period

مەھەسەت لىتى ئەۋ دۆخە تايىمەتى يانەيە كەلە دۋاي دۆخىكى شاز دىتە دى شەرىعى يەتتى ياساۋ جە ماۋەرى پۈۈچۈۋىيەت (بەھۋى جەنگى ناۋەكى يان دەسەلاتى دىكتاتورى توند ...)، بەۋ ماۋەي نىتۈن ئەۋ بارودۆخە نائاسايى يە ھەتا ناسايى بوۈنمەۋ دەۋۋەترى (ماۋەي گۋاستىنەۋە)، ھەمۈۋ ئەۋ دامودەزگا نىدارىۋ ياسايىۋ ناسايشۋ ... ناۋەلناۋى گۋاستىنەۋەي بىۋ زىياد دەكرىۋ ۋەك (حكومة الإنتقالية ) (مجلس إنتقالى) (رئاسة إنتقالية) ... ھەتد نىستا شەۋ زاراۋە كەۋتۈتە نىۋ رابوۋنى نىسلامىش، بەۋ (فترە) يە دەۋۋەترى كە لە كۆمەلگايەكى نەفامى (بە مانا قورنانى يەكەي) دەست پىۋ دەكات تا دەگاتە حۈكمى نىسلامى تەۋاۋ يان ھەمۈۋ ئەۋ فەترە نائاسايى يانەي بەرپۈن بەرەۋ نىسلامى تەۋاۋ دەۋۋەترى فەترەي نىنتقالى .



(۱۶)

## Emperor ئىمپېراتۇر

زاراۋەنچە كى لاتىنى يە بە مانا (سەركردە = قاندى) دىت، بە لām لە پەيرەۋىيدا شىۋە شاھنشايەكە بە سەر مەملەكەتتىكى فراۋانى بىنسۋورى رەسمى، بە دەسلەتەكەش دەۋىتى (ئىمپېراتۇرىيە)، بە يىنى (مەجم المصطلحات العلمية والفنية) <sup>۱</sup> يەكەم جار ئەۋ ناۋە لە دەسلەتە لى رۆمى سەردەمى (ئىمپېراتۇر ترابۇن) نراۋە زىياتر لە ۱۲۰۰ سال لە پىش زاپىن، بە لām بە يىنى (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) <sup>۲</sup> ئەۋ ناۋە لە سەردەمى (تۇگىس) بە كارھاتۇۋە، پىشتر بە سەركردەيەكى سەركەۋتۇرى سەربازى وتراۋە ئىمپېراتۇر، لەۋ سەردەمە ئەۋ ناۋە سىستەمە ئەۋ ناۋە، ھەچەند سىستەمى سەركەيەتتى ژاپۇن ئىمپېراتۇرىيە بە لām بەۋ مانايە سەۋرۋى نى يە تەنھا ئىمپېراتۇرى دەستۋرى يە، لە ئەفرىقىي ناۋەراستىش لە ھەشتاكانى سەۋەي بىستەم (جنرال جان بىدل بۆكوسا) لە ناكاۋ سىستەمى ولاتى گۆزى وخۇي ناۋنا (ئىمپېراتۇر) بە لām ئەۋ دۆخە پىچەۋانەيى يە تەنھا چەندسالىكى خاياندو دەرکەۋت ھەرخۇشى تەۋاۋ ھۆشەند نى يە .

<sup>۱</sup> مەجم المصطلحات العلمية والفنية ... إعداد تصيف يرسف خياط - من سلسلة (لسان العرب)

<sup>۲</sup> قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية د. أحمد سعتيقان : المادة إمبراطور ص ۴۶



(۱۷)

## Proletariat پرولیتاریا

له رومانی کۆن بهو کۆمهله خه لکه ی بیکه سو کارو غه واره و بئ پایه دهوترا (پرولیتاریا)، په کهم جار (سان سیمون ۱۸۳۸ ز) شهو زارواهی به کارهیتاوه بهو چینه خه لکه ی وت پرولیتاریا که داهاتیکی وایان نی په ژیانیان بئ زامن بکری، نینستاو له دواي دهستکاری په کانی (مارکس) مهبست لهو چینه کریکاریه که له کارگه کان کارده کهن بئ سدر و سامانن جگه له دهستو بازووی خویان، بۆتریان شهو کری یمیه که وهری دهگرن پۆژانهو بهس، بهلام شهو جۆره چینه ههر له پیناسه کانی (سرمایه داری - مارکس) وا هاتره شهگینا کریکاری وا دروست نهبوو .

(۱۸)

## Borgiois بورجوازی

زاراوهیه کی فهره نسی به، له بنه چه دا به خه لکی شار و تراوه (بورگ) شهویش له لاتینی وهرگیراوه له (Burgus)، نهوانه بووینه که باری ژیانیان باش بووه، شهو مانایه ی له فهره نسی و ولاتانی شهروپی ههروا مایه وه بهو دهوله مه ندانه ی له دواي چینی دهره به گ دیت، له دوايدا بهوانه و ترا که خاوه ن کارگه و کۆمپانیاکانن، له فه لسه فدی مارکسی بهتیش شهو چینه ن که مولکی بهتیان له سهر کارو سووی پرولیتاریا به .



( ۱۹ )

### دايك سالارى و باوك سالارى

بەيتى ھەندى سەرچاۋەى لايەنگرى مادى مېژوۋىيى (لەوانە: مورگان - لە كىتەبىيى المجتمع القديم، نەنجەس- لە كىتەبىيى اصل العائلة والملكية الخاصة والدولة، ماركس- لە كىتەبىيى العائلة المقدسة...) پىيان وابوو كۆمەلگە لە سەرەتادا بىن خاۋو خىزانو مولكىيەت و ياساۋ..بوو، ژيانىش بە تەنھايى بوو لەسەر شىۋەى راۋو شكارە دېندەكان، نىتر جۆرى ھاۋسەرى تاييەت نەبوو، بۆيە پەيۋەندى جنسى نىرو مىن پىكخراۋ نەبوو، واتە: يەكەى خانەۋادەش دروست نەبوو، لە نەنجامما نەو مندالەى دەبوو باۋكەكەى نا دياربوو، تەنھا دايكى دياربوو، بۆيە دايكەكە دەبوو خاۋەن مندالەكان، نەو فەترەيەيان ناوونا "دايك سالارى"، تا دوايى لە نەنجامى سەرھەلدانى مولكىيەتى تاييەتى خانەۋادە ھاۋسەرى تاييەتى دوانەيى پەيداۋو، كۆتايى بەو سىستەمە ھىناۋ بوو "باوك سالارى".

ھەلبەتە ئەو تىۋرە لە كۆتايى سەدەى (۱۹) گەشاۋە لەگەل گەشانەۋەى تىۋرى داروينىۋ مادىيەتى ماركسى، دوايى بەرەبەرە شكىستى ھىنا، نىستاش بە نەشارەزايى ھەندىكە لە بەناۋ بەرگرى لە مافى ئافرەت باس لە سەرۋەرى دايك سالارى دەكەن، بەلام نازانن ئەۋە ماناي تەۋاۋى چىە.



( ۲۰ )

## **رۇزھە لاتىناس (مستشرق)**      **Orientalist**

بە ھەممۇ تونۇرەدە يەككى رۇزناۋايى دەۋىتى (رۇزھە لاتىناس) كە لەمىر رۇزھە لات بىكۆلىتمەدە بىنوسى، يان ۋەك لە (موسوعة العربية) ھاتتوۋە (معرفة ينتجها غير الشرقي عن الشرق) .

( ۲۱ )

## **لاتىنى**      **Latin**

ناۋو ھەرىمىنىكى نىتالىيە، رۇماشى كەۋتۇتە نىو، لەكۇنەۋە ناۋبانىكى شارستانى ھەبۋە، زەخىرە يەككى كەلتورى زۆرى لە زمان و نوسىن زانىبارى بەجى ھىشتوۋە، نىتا تەنھا دەۋلەتى فاتىكان زمانى رەسمى لاتىنى يە، بەلام بەشىكەلە خىزانە زمانى سەرەككى ئەۋروپى ئارى شان بەشانى ئارى زمانەكانى ئەلمانى و فەرەنسى و بەرىتانى و ولاتانى نەسكەندەنافى .



( ۲۲ )

## Opportunism      إلتھازىيە      ھەلپەرىست

بەھەممۇ ئەو كەسانە دەۋىرى (ھەلپەرىست) كە ھەر دەرىجە ۋە ھەلىك بىتتە پىش بىگۇندەنە بىنەمەي نەخلاقى ۋە بەلئىن ۋە پروا .. لە پىش ۋە بەرۋەندى خۇزى دەپقۇزىتەۋە، نىزىك دەپتەۋە لە ھەممۇ دەسلەلات ۋە قازانچىلىقى مەدە، ئىنجا بۇزى دەنۇسى، بۇزى دەلى، بۇزى دەكا، .. بەقەنەتەۋەش نى، ئەۋانە لە كوردستان ناۋى ھاۋتەي تىشى ھەمە: ماستاۋ چى، مەمە ھەمە، دۇرۇۋ، قەلەم فرۇش، فتاۋا فرۇش، خۇفرۇش ...

( ۲۲ )

## Demagogicism      دىماغۇچى

بىرىتى يە لە پىشەي ھەلخەلەتەندى خەلكتىكى سادە بەھەندى درۇشى رەنگاورەنگ، يان ھەندى بەلئىنى مەدە ساۋىلكانە، ھەممۇ جۇرە خەلكتىك ھەلخەلەتەتتىن، زىاتر خەلكى ھەۋامە، جا زۇر جار ئەۋ ھەۋامە خاۋەن پروانامەشە .



( ۷۴ )

## سەندىكا Syndicate

ئەو پىكىر خاراھ مەدەنىيەت دەرىجىسى كە كۆمەك خەلپىك كۆيۈنەۋە تىيادا لەسەر بىنچىنەى ھارپىشەى بۆ بەرۋەۋەندى ھارپەش، ۋەك ئقوتاپيان، كرىكاران، ئافرەتان، زانايان، پزىشكان، ... ھەرچەندە نىستا لە دەسلەتە شولى و دىكتاتورىە حزىيەگان زۆربەى ئەو سەندىكانە لە (مەدەنىيەت) دەگەون دەپنە دەستكردى ئەو دەسلەتەۋ بەرپرسانى ئەو سەندىكانەش بەرامبەر ھەندى دەستكەوتى مەدى قايىل دەپن .



( ۲۵ )

## ھېلىنستىيە

لە دوو وشە پىتكەتوۋە: (ھېلىن) بە يۇنانى واتە: (باپىر)، لە بىنچەدا يۇنانى نىستا ناۋى ھېلاس<sup>۱</sup> بىرۈ، و نىست east يىش واتە پۇژھەلات، بە بىرۈنى دەردكەمۇ لىنكىراۋيان گوزارشت لە تىكەلەكى نىتوان پۇژناۋا پۇژھەلات دەكا، كە كارىگەرى پۇژناۋا (باپىرە) لەسەر پۇژناۋا بىت، ھىروەك لە بۇنەم بىنچەم پەيدا بىرۈنى نەو زاراۋەش وا دىت، دۋاى نەمۈى نەسكەندەرى مەكەۋنى جىنى باۋكى (فېلىپى دوۋەم) گىرتمە، لە ۳۳۸ پ.ز يۇنانى خستە ژىردەسەلاتى خۇى، دۋاى پەرىمە ئاسىيا سىروۋى نەفرىقىي لە فارسەكان ستاندىۋە، خۇشى ھات لە بابىل ( لە بىنچەدا بىر "بافىل"ى فارسى دەگەرىتەۋە)، بە پىتى كىبىسى (الملل والنحل - شەرستانى ) نەوا لەگەل نەو ھەلەتەنى نەسكەندەر دوۋوتابى فىساگورسېش ھاتىبون بىرۋاى فىساگورسى بىلۋدەكەردەۋە لە پۇژھەلات و ناۋچەكانى فارس تا ھىند، لە بىنەرتا بىرۋاكانى فىساگورس بىر پىغەمبەر (ح.سلىمان) دەگەرىتەۋە، لەو ھەلەتەنى نەسكەندەر و فىساگورسى شەرستانى يەك دروۋست بوو لە ناۋچەم پۇژھەلات لە ژىر نەو داگىركارى يە بىناۋى (شارستانى ھېلىنستى)، نەو فەترەيەمى دۋاى جەنگىش لەگەل فارس لە ۳۳۳ پ.ز تا پەلامارەكانى پۇم لە سەدەى (۱) پ.ز دەۋوتى ( ماۋەى ھىلىنستى)، نەو ولات و گەلانەى ۋەبەر نەو شالۋەى نەسكەندەر كەۋتن لەگەل يۇنان و دەسەلاتى نەسكەندەر خۇى دەۋوتى ( جىھانى ھىلىنستى )، دەبى تىبىنى بىكرى نەو ھىلىنستىيە لەناۋ يۇنان دروۋست بىرۈ نەو ( يەك پەگىو ساغە ) جىايە لەگەل شەرستانىيە دوو پەگىەكەمى ( پۇژھەلاتى)، ھەرجى (پاشاكانى ھىلىنستىيە )

<sup>۱</sup> لە لايم نەگىرىكەكان نەو ناۋەى لىتراۋە بىرۋانە: الاسلام والعلمانية وأثرهما في نشأة الدولة العراقية الحديثة ، ھىروەكا لە (جەدول وشرخ) ى كتاب المقدس دىلى جاران بە وولاتى يۇنان دەۋرتا ھېلاس.



مەبەست لى پان ھەموو تەو پادشايانەى حوكمى نەو ناوچانەيان كىردووه لىمەدوای نەسكەندەر ھەتا پادشا رۆمى يەكەنىش، لى راستىدا (ھەنسىتە) بىووه جووت بوونى دوو سەرچاوەى شارستانی ھەرسەردەموو يەكەيان بە نەندازەيەكى زياتر كارى لەوى تر كىردووه .

(۲۶)

## Islamic Congress

## كۆنگرەى ئىسلامى

نەو رىكخراوه ناوى ئىسلامى يە بەلام ھەر تايبەتە بە حوكومەتەكان نەك زاناو بزووتنەو نىسلامىەكان، بۆيە زۆرچار سەزۆك و نۆتەنەرى نەو حوكومەتەكانە كە شىوعى و سۆشپالىستى و يان لىبرال دىموكراسىيەش ھەتا مىسەيەش وەك (سەزۆكى لىبنان) بەشدارى دەكەن، نەو رىكخراوه لىمە سالى ۱۹۷۱ لىمە (جەدە) سەمۇدىيە دروست بوو، ھەرچەندە ( قاموس السياسى ) نەو ھەمۆلۆ تەقەلایە دەگىرپتەو بۆ سالى ۱۹۵۴، بەلام لىمە كۆنتر تەقەلای (زانكۆى ئىسلامى) لەلەيدەن كەسايەتى يە ئىسلامى يەكان ھەبوو، ھەندى بەندى چاك لىمە (بەلگەنامە - مىشاق) ەكە ھەيە، بەلام ھىزى جىپەجى كىردنى لاوازە، وەك پالېستى گەلانى موسولمان بۆ سەمەرخۆى، ھارىكارى ئىسلامى، قەلاچۆى رەگەز پەرسى، بەكارنەھىتەنى چەك و تووندو تىزى بۆ كىشە ناوەكەكان، .. لەھەر (۳) سالىك كۆنگرەيەكى سەران دەكرى تىزىكەى (۵۵) ولات ئىستە بەشدارن .



( ۲۷ )

## African union يەككىلى ئافرىقىسى

لە سالى ۱۹۶۳ لە (ئەدىس ئەبابە) پايتەختى ھەمىشە دروست بوو لەلايەن (۳۰) ولاتى ئەو سەردەمى، سەردەمى كۆمەلەك تەقەلەي پېشىنە تىرى ھەرىمەتەنى ۋەك دروست كىردى رېتخراۋى ولاتانى (دار البىضاء-لە ۱۹۶۱)، ھەمىشە (يەككىلى ئافرىقىسى مالگارشى-نەمىش لە ۱۹۶۱)، كۆمەلەي ولاتانى مانرۇفيا لە ھەمان سال، دواي ئەوان فراكسىۋى ولاتانى پۇرۇشەلەي ئافرىقىا، يەككىلى ولاتانى پۇرۇشەلەي ئافرىقىا .. تا لەو رېتخراۋە سەرتاسەرى ئافرىقىايە خەملى، ھەندى مەرجى مەرقانەم دېلۇماسىيەنە دارپۇرا ... تا نېستاش بەكارە پېتچەمانەي (ولاتانى بېلەين - دول عدم الإنحياز) كە لەگەل دارپمانى بىلۈكى سۆفەتەنى چالاكى ئەمە، يەككىلى ئافرىقىسى سالانە كۆيۈنەۋەيەكى سەرانى دەكا، لەبەر ئەۋەي لە نابلۇقەكەي سەرى لىبىيا ئەۋانە زىاتەر بەھانائى ھاتن ئەك زانكۆي ەمەبى بۆيە لىبىيا لە سەدەي نۆيتەرە داخۋازى ئەۋە دەكا كە خۆي ولاتانى ەمەبى ئافرىقىسى زانكۆي ەمەبى ھەلۋەشېنەۋەو بېچنە رېزى يەككىلى ئافرىقىسى .



( ۲۸ )

## يەككىتى ئورۇپى European Union

لەدواي جەنگى جىھانى دووم لە ۱۹۵۸ لە رۇما بىرۇكىى شو يەككىتىيە زىندوو كرايمو بەناوى (كۆمەلەي نەورۇپى)، لەدواي دارمانى شىوعىيەت لە سالى ۱۹۹۰ زياتر بنەماكانى يەككىتى نەورۇپى بەرجەستە كرا لە (واستريخ) و كرا بە (يەككىتى نەورۇپى)، نىستا دراويشيان يەكخست، كۆمەلەك مەرجى مەرقابەتى و سىاسى تىايە بۆ وەرگرتنى ھەر ولاتىك لەو يەككىتىيە، ھەر بۆيەش زياتر لە (۱۰) سالە توركىا ناتوانى نەو مەرجانە بسازىنى و وەرگىرى، يەككىتى نەورۇپى رەوتىكى سىروشتى نەو عەولەمەيە و سەلماندى ناسنامەي يەكۆمەلە.

نەگىنا تەقەلاي يەكبوونى نەورۇپا زۆر كۆنە، ھەر لەدواي جەنگى سى سالەي نەورۇپى لە ۱۵۲۳ لەلايەن (نېمىريك كروچىيە) شو داوايە كراو، دوايش لە ۱۵۴۸ لە ويستيفالىي پۇژناواي نەلمانيا بناغەي خانەوادەي نەورۇپى پىك ھات، نىتر لەو كاتىيەو لە ھەرلەو تەقەلا دان تا جىھانى نىسلامى لىك بەكنەو نەورۇپاش يەك خەنەو.



( ۲۹ )

ئە نەجۋەنى ھارىكارى كەندەۋ      مەھەسەننى ئەم زارۋانە ئەم سەردەمەدا

## Gulf cooperation council

لەدۋاى سەرکەتنى شۆرشى نىسلا مى لە نىزان ۋە لىگىرسانى جەنگى عىراق - نىزان لە ۱۹۸۰، ئەم نەجۋەنە بەرەسى دروست بوو، ھەموو ۋەلاتانى كەندەۋ (جگە لە يەمەن) ى تىايە، ھەر (۳) سال جارىك ئەمىندارى گەشتى ھەلدە بۆرتىتەۋ، لە داگىر كەرنى كۆيت لەلايەن عىراق پۆلىكى گىرگىيان گىپرا بۆ گىپرا نەۋى-بەنەمالى (صباح زادە)، ھەروەھا پىشتىش لايەنگىرى عىراق كەرد لە دۆى نىزان ۋە كوردىش، بەلام بۆ كىشە راستەقىنە كانى عەرەب بەرامبەر نىسرائىل ۋە كىشە كانى تىرى عەرەب لە گەل توركىيا ۋە ھەمەشە ... ئەم پۆلى مى نەبۋە، نىستا دىسان بەرەو كىزىە .

( ۳۰ )

Third world

جىھانى سىيەم

ئەم زارۋەيە لە بەنەچەدا دەگىرنەۋە بۆ (ئەلئەمرد سۆفى) يەكەم جار لە سالى ۱۹۵۲ بەكارى ھىنا، كاتى جىھانى پۆژناۋاى بە جىھانى يەكەم دانەۋ، ۋەلاتانى سۆشالىستىش بە جىھانى دوۋەم جىھانى سىيەم كە ھىچ لەم دوو سەرە نەبۋون ناۋى نان جىھانى سىيەم، دۋاى باۋى ۋەرگىرتو بوۋە زارۋەيەكى نەرم ۋە بىرپىزەۋە بۆ ئەم ۋەلاتانەي كە دۋا كەوتتون لە ئابۋورى تەكنۆلۇجى ۋە بارى سىياسى ۋە ... زۆر جار (دول النامىة) شىيان پى دەۋىتى، زۆرەي چى بوۋىنەۋە لە ناسىيا ۋە ئەفرىقىا، زۆرەي ۋەلاتانى مۇسلمان نىشەن دەگىرتەۋە، ھەر لەمىتو نەۋانەش دۋاكەۋتوۋ تىرىش ھەمە پىيان دەۋىتى (جىھانى چۈرەم) لەلايەن (un) ۋە .



( ۲۱ )

## فرانكوفونىيە Francfort

پىنكھاتروە لەمۇ ولاتانەي كە بە زىمانى فەرەنسى دەدوئىن، جا مەرج نىيە نەتمەۋى فەرەنسى بىن، نەوانەي لە بىنەرەتدا لەلايىن فەرەنسا داگىر كراۋون، و بە پاكىتاۋى رەگەزى فىرە فەرەنسى بوۋىنە، بەشىكى زۆرىشيان زىمانى رەسەنى خۇزىان لەبەرچۆتەۋە، زۆرىسەي ولاتە نەفرىقىيەكانن، زۆر لەخەمەتى كەلتوۋرو فەرەنگى فرىسيە، لەمۇ ترازە پىنكخاۋە لە لايمەن بىرەيتانىاش بەناۋى (نەنگلۇ سەكسونى) ھەيە، لە پىشتىرش ۋەھا ناماغىيەك بەناۋى (زانكۆى جىرمانى) ۶۰ مەن نەلمانىاۋ ھىتلەر خۇشى جاپدەدرا بەمەبەستى يەكخەستەنەۋى ھەمۇ پارم... كۆنەكانى ژىردەستى نەلمانى، لەگەل نەوانەش كە بە نەلمانى دەدوئىن، ھەم نەوانە جۆرە يەكئىتەك كويان بىكاتەۋە ۋەك نەۋى ئىستاي فرانكوفونى .

لە ۷/ نەيلول/ ۱۹۶۱ ولاتانى فرانكوفونى يەكئىتە كيان پىنكھىنا بەناۋى . يەكئىتى نەفەرىكى مەلىگارسى (AMU) ۱۲ ولات بوون نەۋ ساتى سەرىيەخۇزىان ۋەمرگرتبۇ ( كامپۇن، كورنگو، برازائىل، ساحل العاج، داهومى (بىنن-نىست)، گابون، بۇرگىنۇفاسۇ، مورىتانيا، نىجەر، كۇمارى نەفرىقىيائى ناۋەرەست، سەنىگال، تشاد، مدغشقە) بەپىنى (قاموس المصطلحات السياسية والدستورية والدولية) يەكەم كەس كە بەكارى ھىناۋە ( لوبولدى سىدار سىنغور) سەنىگالى بوو لە ۱۹۶۲ لەدۋاى بەكاربۋونىمەۋ لە ۱۹۹۱، نىست ( ۵۰) ولاتى تىايە، ۷ ولاتى عمرەبىيە ۋەبەشىكى ناسىياۋى نەۋروپىش، (فرانسۇ سىتران) سەۋكى پىتشۋى فەرەنسا تەقەلايەكى زۆرىدا نەۋ پىنكخاۋە لە كەلتوۋرى ۋەفەرەنگى يەۋە ۋەمچەرخىنەتە پىنكخاۋەنىكى سىياسى، تا رادەيەك ھەندى لە ناماغەكانى ھىنا دى رۆلىكى سىياسىيان لە پەمىۋەندى نىۋەدەلەتى ھەيە، بەتاييەتى لەبەرەنگارى رابوونى نىسلامى لە ولاتانى نەفرىقىا ۋەك لە جەزائىر نەۋ رۆلەي بە ئاشكرا بەرجەستە



بوو، لەدەئەي كۆنكرەي ۲۰/۱۰/۲۰۰۲ لە بىئرووت (عەبدۇ زىيوف) سەرۆكى  
پىشوروى سەنىگال بوو سەرۆكى فرانكوفونىيە لەجىتى (پەترس غالى) سەرۆكى  
پىشوروى (تەمەو يەكگرتووه كان)، كۆمەلەك بىرارى سىياسى و ناسىياسى گرنگياندا  
لەوانە لەبارەي (تيرزور)، وەك تىببىنى دەكرىت نەو رىكخراوه لەو بەدى دەكرى  
كە سەرۆكە كانى كەسىتى نىو دەولەتى بەهێزن.







( ۲۴ )

## مانگی سوور Red crescent

کُزمه‌لنکی خیرخوازی جیهانی و نیشتیمانی، له‌نیز ولاتانی نیسلامی هیه له جیاتی ( خاچی سوور ) که تایه‌ته به ولاتانه مدسیحی، دروشمی بریتیه له نالایه‌کی سپی و مانگیکی سوور له ناوه‌ندی، شه‌وش هیمایه‌کی نایینی کُزنه، به‌رمی له سهرده‌می (سولتان نورخانی) عوسمانی له‌سالی ۱۳۲۶ ز هه‌مان شه‌ دروشمه نالای سوپاکه‌یان بروه، به‌لام دروست بوونی کُزمه‌لنکی وا خیرخوازی به هه‌مان دروشمی ( مانگیکی سوور ) له جه‌نگی نیوان عوسمانلی و سربی له ۱۸۷۶ ز دروست بوو، نه‌رکی به‌هانا هاتنی بریندارو لیتهم‌ماوان بسو، هه‌تا نه‌گهر نی دوژمنیشیان هوایه، نینجا باوی وهرگرت له‌ناو جیهانی نیسلامی، به‌پیتی رۆژه‌لاتناس (دۆزی) و زۆر له تویژه‌ره‌وی تری رۆژئاوایی شه‌ نهریته خیرخوازیه هه‌مووی له شه‌زمونی نیسلامیه‌وه په‌ریته‌وه شه‌وروپا، تا له‌سالی ۱۸۶۳ ز له کُزنگره‌ی جنیف به‌ بۆنه‌ی جه‌نگی قرم (خاچی سوور) دروست بسو ... له سهرده‌می نوێشدا مانگی سوور له‌ ساله ۱۹۲۹ وهرگیرا له لیژنه‌ی جیهانی (خاچی سوور)، زۆربه‌ی ولاتانی نیسلامی شه‌ کُزمه‌له‌یان هیه به‌ رۆوداوه ناکاوه‌کانی ناوخۆ جیهانیش .



( ۲۵ )

## Federation فراكسيون

بمو کۆمهله خه لکه دهوتری له ناو کۆمهڵێکی فراوانتر که بیروپروا ههلوێست و بۆچوونه کانیان لێک نێکه، نیتاش هه بهو کۆمهله پهرله مانتارانی دهوتری که سر بهیه لیست (بۆ زیاتر پروانه، پهرله مان، حزب، لهو فرههنگه).

( ۲۶ )

## Mafia مافیا

له بنهچهدا مافیا ناوی کۆمهڵێکی نهینی بوو له (سقلیه) له سهدهی (۱۵)، بهلام چالاکیه کانی له دواي سهدهی (۱۹) بۆ (۲۰) زیادی کرد، نهندامیهتی لهو کۆمهلهیه تهنها بۆ نهوانه بوو که توانای چهقۆ وهشاندن بسوون (یان خهنجهر) و پابهندیش بوون بهو نهڕیتیه ڕیگری باج وهگرتن و سهودای تۆله سهندنهوه و پارێزگاری کردنی نهندامانیان بهو نامرازانه، له دواي پهرسهندنێ به دکاریه کانیان له سهرانسهر ناوچه که تا نیتهالیاش، شینجا (مۆسولینی) له سالی ۱۹۲۷ز بهتوندی دهستی لیوهشانندن و کۆتایی پێ هێشان، دواي شهوی لهگهڵ پهنا بردنی کهسانێکی زۆریان بۆ نههریکا لهوێش نهو دهسته و تاقسهی مافیایان دروست کردوه، کارو پیشهیان ڕیگری و قاچاغی و ... دواي بووه زاراوهیهک به هههرو نهو بانه شارهزایانه دهوتری مافیا که بازرگانیهکی نارهوا دهکهن یا قاچاغی نیودهولتمی دهکهن .



(۲۷)

## Eutopia يۇتۇپيا

زاراۋەنچى يۇنانى كۆنە بە ماناى (لە ھېچ شۇئېتېك نېسە)، واتە بىوونىكى خەيالىيە لە واقىيەنە، ئىستاش ھەر ئەو مانايەى ھەيە، تۆماس مور (۱۴۷۸ - ۱۵۳۵ ز) كىتېپىكى بەناۋىانگى بەناۋى (دورگەى يۇتۇپيا) ھەبىو، تىيىدا ھۆكۈمەتتە دەست بەكارە لەو دورگە دادگەرەكى غونمى لى پەپەرە كىردوۋە ھەر بە خەيالى، نىتر بە ھەمىو ئەو تىۋرە سىياسى و مەدرەسە فەلسەفىيە و تراۋە يۇتۇپيا كە نەشايىت پىيادە بىرېت و بىوونى نەبىوونى يان نەزمونىكى سەرگەوتوى نە دابى، لەوانە (دورگەى يۇتۇپيا)، (مدینة فاضلة) (دولة العلماء)، ... كۆمەلگەى سىستەمى شىوعىيەتتە چوۋە رېزى ئەو خانەيە كە پىشتەر زۆربەى سىستەمەكان تى بە مىسالى و يۇتۇپى وەسف دەكرد، بەلام كۆمەلگەى نىسلامى جەند جارىك لە مېژوو غونەى دروست كىردوۋە، بۇيە لەنىو ھەمىو مەدرەسەكانى سەردەم لە شىوعىيەت و سۆشالېستى و لىبېرال دېموكراسى و جودى و مىسالى ... تەنھا سىستەمى نىسلامە بتوانى بە بۇيرانە بلى من يۇتۇپى نىم .



( ۲۸ )

## مافى چارەى خۇنۇسى

### right of self determination

نەو مافە ياسايانە لە (UN) ۋە لە (مقاصدەكانى) - (پرانسىيەكانى نەتەۋەكان) ديارى كراۋە، تيايدا هاتوۋە هەر نەتەۋەيكە دەتوانى چارەنۇسى سىياسى ۋە نابوۋى تەۋالۋى خۇزى ديارى بىكا، لە هەردوۋ مادەى (۱) ۋە (۵۵) ى (مىشاق الامم المتحدة) هاتوۋە، زۆر جارى تىرىش دوۋ بارە كرايتەۋەو مافى بەرگرى چەكدارىشى داۋە بە پىنى مادەى (۱) پەمرەگراف (۳) ۋا هاتوۋە : (انما العلاقات الودية بين الأمم على أساس المبدأ الذي يقض بالمساواة في الحقوق بين الشعوب بأن يكون لكل منها تقرير مصيرها)، هەروەها چەند جاريتە لە بريارەكانى (UN) دوۋيات كراۋەتەۋە، لە سالى ۱۹۶۰ جارىكى تىر بىپارىتەكى تىرى (مافى چارەنۇسى) درا بە ژمارە ۱۵۱۴ بەسەردىرى : (إعلان منح الاستقلال للبلدان والشعوب المستعمرة) تيايدا هاتوۋە : (إن الجمعية العامة .. تعلن .. لجميع الشعوب حق في تقرير مصيرها، ولها بمقتضى هذا الحق أن تحدد بحرية مركزها السياسي، وتسمى بحرية الى تحقيق غايتها الاقتصادية والاجتماعي والثقافي).

لە بنەچەدا بەو پاساۋە ياسايانە نەو مافەى چارەنۇوس هاتوۋە: ۱- پاراستنى ناشتى ۲- قەلاچۇزى چەۋساندەنەۋە ۳- پىنكەۋ نەژيانى چەند پىنكەتەيكە پىنكەۋە ۴- مافى مېژوۋىيان لە سەر خاكى خۇيان ۵- نەبۋنى راپىرسى كەپپىشانى بىدا بە پىنكەۋ ژيان قابىل ۶- سى ان پى شىل كەردنى پىنكەۋتەنكى نىۋانان، .. هەروەها نەو مافە هەر مىللەتەك دەگرتەۋە بەپىنى ى نەو مەرجانەى كە لە نەتەۋە يەكگرتەۋەكان هاتوۋە: ۱- مقەۋەماتى يەك نەتەۋەيان هەبى ۋەك



هاوېدشی زمانو خاک و میژوو و ۲۰۰ - له نیوان شوو گهله په یوه ست و نیراده ی  
سیاسی هېیت ۳- له نیوان هدموو نه وانهو همریمه کمیان په یوه ستی سیاسی به  
کومل هېی .

که واته مافی چاره ی خوڼووس که مایه تی ناگریته وه ، بویه له نه توه  
په کگرتوه کان ماده ی (۲۷) بژ مافی فمره نگیان دیاری کراوه .

گرفتی بنچینه یی بژ مافی چاره نووس بریتیه له :

۱- پاراستو سلا مه تی همریمه که له ماده ی (۱۰) له عصبه الامم و دوايش  
له فقهمره (۴) ی ماده ی (۲) هاتوه ، همدوو بنه مای (عدم التدخل) و (سیاده) ش  
لوه سمرچاوه ده گری .

۲- گوايه ده بیتته هو ی سمره لدانی پشینوی

۳- مولکیه ی دوله متیکه نه ندام له نه تموه په کگرتوه کان ،

بژ زیاتر پروانه - زارواهی نه تموه یی له و فمره نگیه - همدوه ها له بهشی  
فکری ( مافی چاره نووس ..) وه که چه مک تومار کراوه .



( ۲۹ )

## فینتداب mandate

له مادهی (۲۲) ی به لگه نامه کانی (کۆمهلهی نه تهوه کان - عصبة الامم) ی به کهم له ۱۹۱۹ ز نمو سیسته مه رهوایی پی درا له دوا ی جاردانی به مهی ویلسن که بۆ ریزگاری میلهه تان پمیدابوو، کرا سی پایه، (ا-ب-ج) به پی پیگمیشتوری نمو ولاتانه، میراتی عوسمانی (سوریا، لبنان، بۆ فه ره نس، عیراق، نوردن، فه له ستین، بۆ به ریشانی) له پایه ی (ا) بوون همرچی (ب) و (ج) بۆ همریه که له نه فریقیای سه رووو نه فریقیای خواروو دانرا که ناستی پیگمیشتیان بۆ بوون به ده ولت لاوا تر بووه، ده سه لاتی (ده ولتی منتدب) زیاتر بووه له کاروبار هه لسه پانی .. ناوه رۆکه که ی به پوخته یی نه وه یه ولاتانی ده سه لاتیاری مه زن هه لسی به پی پی فهرمانی یاسای نیسو ده ولی یارمه تی میلهه تیکی پیته که شتوو بدا تا دام و ده زگای ده وله تیان بۆ ریک ده خا، به و نیوانه ی دروستکردنی دام و ده زگای ده ولت بوون ده ووترا (فتره الإنتداب)، به لام گه لی جار له لایمن ره خه گرانه واده بینرا که نه وه ش همر جو ریکی تره له داگیرکردنی نینتیدایی و گو پینی شتوازی نیمه پریالیزمی، به تایه تی که ماوه ی نینتیدایی درێزه ده کیشی، له راستیدا ننتداب گو زارش له فه لسه فه یه کی کونی روژناوایی ده کا که نه وان خو یان پی مامو ستاو خه لکی تریشیان پی قوتایی یه، یه کهم جار جنرال سمتیس نه و بیرو که ی له گه ل بیرو که ی داهینانی (عصبة الامم) جاردا، دوا ی به یاسایی کراو جی به جی کرا.



( ۴۰ )

## پسولەي لىيەوردن سىگوك غىفران

ئەو پسولەيە بوو لەلایەن كنىسەو دەفرۆشرا تا خەلك لە بەهەشت وەرگىرى،  
ئەو دياردەيەش لە چوارچىتەوئى ئەو ھەمرو دەستكارى و داھىنانەي كنىسە  
دەيگردد، لە ئانىى مەسىحى بەتايىتەي لە سەدەكانى ۱۵ و ۱۶ و بلاويونەوئى  
چەندىن جۆر باجو سەرئەو سزاو پاداش، دەقى پسولەكە بەعمرەبى دەينوسىنەو  
نەوئەيە : {رنا يسوع يا ( يا لەو كەوانە ناوى كپيارەكە دەنوسرى) وىشمەك  
بەستحقاقات الامّة الكليّة والقدسيّة وأنا بالسلطان الرسول الميعطى لي أحلك من  
جميع القصصات والأحكام والطاملات الكنيسة التي استوتيهاء أيضا من جميع  
الأفراط والخطايا والذنوب التي إرتكبها مهما كانت عظيمة و فظيعة، ومن كل  
علة إن كانت محفوفة لأبينا القدس البابا الكرسي الرسولي، اعو جميع أقذار  
الذنب وكل علامات الملامة التي ربما جلبتها على نفسك في هذه الفرصة و أرفع  
القصصات التي كنت تكترم بمكا كبرتيا في المظهر، وأدرك حديثا الى الشركة في  
أسرار الكنيسة، و اقرتك شركة القديسين، أرك الثانية الى طهارة والبر اللذين كانا  
لك عند عمودتيك، حتى إنه في ساعة الموت يغلق امامك الباب الذي يدخل منه  
الطاة الى محل العذاب والعقاب، ويفتح الباب الذي يزدى الى فردوس الفرح، وإن لم  
تت سيشن مستطيلة فهذه النعمة تبقى غير مستفيدة حتى تأتي ساعتك الآخرة  
باسم الأب و الإبن والروح القدس } .

مارتن لوتەر ( ۱۴۸۲ - ۱۵۴۶ ) يەكئى لەو زانا ئاين پەروەرئە سوو كە زۆر  
دژى ئەو پسولەيە بوو، ھەلساو بە چاكسازى و ريتىيازى پرىوتستانى لى ھاتە  
دى، لەچەند سەرچاوەيەك ھاتووە دەئىن بە رىگەيەكى زۆر دانايانە بەريان لەو  
نەريئە ئاينىيە نامۆيە گرتەو يەكەنجار يەكئى لەو زانايانە چووە كنىسەو داواي  
لەكردن كە دۆزەخيان پى بفرۆشئى (ئەك بەھەشت) بە نرختىكى گران لىتى كپرىن،



مەبەسسسى ئىسىم رازىلوانى ئىسىم مەردەمىدا

نەنجا جاپايان بەناو خەللىك دا وتيان چيتر (ئەو پسولەي بەھەشت) بەو پارە گرانە  
مەكرن چونكە دۆزەخمان لە كنىتسە كېرىو دەرگەكەشمان داخست كەس ناچىتتە  
دۆزەخ ھەمىو دەچنە بەھەشت .

**كۆتايى ھات بەشى يەكەم چاۋمېوانى بەشى دوۋەم بىن**



**أبو عبدالرحمن الكردي**

[www.iqra.forumarabia.com](http://www.iqra.forumarabia.com)



# پیرست

۵	پیشہ کی بلوکار
۷	پیشہ کی
۹	سہرمتاؤ دھواڑ مکان
۳۷	(۱) رامیسکاری
۴۰	پیٹاسہکانی سیاست:
۴۱	پیٹاسی نیسلامیہکانی کون و نوی:
۴۳	پارہوی میکافیلی:
۴۶	لیستیکی جیاواڑی نیوان سیاستی پھواو میکافیلی
۴۹	ٹایین و سیاست:
۵۵	کی ٹایین بیکارد نی:
۵۹	زانستی سیاسی و پیٹازی سیاسی:
۶۰	سیاستی شعولی:
۶۳	(۲) علمانیہت
۶۸	پیٹاسہ جیا جیاکانی علمانی:
۶۹	گمشدکردنی علمانیہت:
۷۵	علمانیہتی نیستقا:
۸۱	پاساواہ نویہکانی علمانیہت:
۸۳	قہیرانہکانی علمانی
۸۹	(۳) دولہت
۹۲	شیوہکانی دولہت
۹۸	سہرہلدانی دولہت لہوسہرہمداد
۱۰۱	(۴) میری
۱۰۶	ٹایا حکومتی جیہانی دہینت؟
۱۰۹	(۵) سہروک
۱۱۴	سہروکی کارنزمی:
—	(۶) خہداتی رنڈلاری
—	(۷) براکوری
—	(۸) دلنگہری



۱۳۲	دادگري و سەرلەم
۱۳۵	مەدرەسەكان و دادگري:
۱۳۹	يەكسانى و دادگري:
۱۴۱	( ۹ ) راي گشتى
۱۴۹	( ۱۰ ) گۇبان
۱۵۵	( ۱۱ ) شۇرش
۱۵۶	پىنئاسەكان:
۱۵۸	لە روانگەي مەدرەسەكان:
۱۶۶	جۇزمەكانى شۇرش:
۱۷۰	( ۱۲ ) چاكسازى
۱۷۵	ھىزى چاكسازى:
۱۷۹	( ۱۲ ) ئاخى مۇۋە
۱۸۶	جەنگى نىۋان دىروون و عقل:
۱۸۹	تەقەلاي مەدرەسەكان:
۱۹۵	( ۱۴ ) چاكسازى كۆمەل
۱۹۷	( ۱۵ ) دىالوگ
۲۰۷	گرفتەكانى دىالوگى ئىسلامى و عملانى:
۲۰۸	گرفت لاي عملانىمەكان:
۲۱۱	( ۱۶ ) دىكتاتورى
۲۱۱	بەنچەكەي:
۲۱۲	رايە جىاجىياكان:
۲۲۳	( ۱۷ ) فېدېراتى
۲۲۱	( ۱۸ ) شورا
۲۲۸	مەبەستەكانى شورا (پەرلەمان):
۲۳۹	بەنماكانى شورا:
۲۴۰	پەرلەمانى كوردستان:
۲۴۷	( ۱۹ ) دەستۇر
۲۵۲	( ۲۰ ) ياسا
۲۶۷	ياساكانى كۆمەلايەتى
۲۷۲	( ۲۱ ) شەمۇنى



۲۸۶	پای مدرسه‌سکان:
۲۹۱	(۲۳) که‌مایه‌فشی
۲۹۲	بنه‌چهر گه‌شهی نیفشی:
۲۹۵	پای مدرسه‌کان:
۲۹۷	به‌یاسایی یوونی کیشهی که‌مایه‌تی:
۲۹۸	پیفاسی لارؤس:
۲۹۹	همندی زانیاری قایبه‌تی تر:
۳۰۱	همندی ناماری سالی ۱۹۹۰ له باره‌ی که‌مایه‌تی:
۳۰۲	(۲۴) جیشاش
۳۰۷	له‌ئستوی کام مدرسه‌سه‌یه؟
۳۰۹	هویه‌کانی زیادبوونی جاشایه‌تی:
۳۱۲	(۲۵) میان ره‌وی
۳۱۸	میان ره‌وی وته‌یاره نیصلامیه‌کانی نوی:
۳۲۵	لیستی به‌راورده بنچینه‌یه‌کان:
۳۲۵	کامیان میان ره‌ون؟
۳۲۹	(۲۶) نیشتمانی
۳۳۰	گه‌شهی نمو زارلوه:
۳۳۲	سهره‌لدانی سیامی و یاساییانه‌ی:
۳۳۵	پای مدرسه‌کان:
۳۴۰	کامیان نیشتمانی ترن؟ ئیسلامیه‌کان یان عملانیه‌کان
۳۴۲	یه‌کی‌تی نیشتمانی و عملانیه‌ت:
۳۴۷	(۲۷) جه‌لکی ره‌وا
۳۴۷	سهریره‌و سهرچاومکانی جه‌نگ:
۳۵۰	پای مدرسه‌سکان:
۳۵۵	(۲۸) ژانیسۆنی
۳۵۶	سهریره‌ی ژا یونی:
۳۵۹	ده‌قی به‌ئینه‌که‌ی به‌لفور:
۳۶۰	هیرۆکه‌ی (هرمجۆن)
۳۶۲	ده‌قی به‌لگه‌نامه‌ی دان پیا هینانی نه‌تیره‌یه‌که‌گرتوه‌کان به ئیسرائیل:
۳۶۵	(۲۹) ته‌سرۆر
۳۶۶	بنه‌چهی ته‌رۆر:
۳۶۸	نیه‌هاب، ته‌رۆر، توندوتیژی:



۳۷۰	* ئىرھاب لە دەروونی مرۇقدا:
۳۷۱	سەلىبى و ئىجابى ئىرھاب:
۳۷۲	سودەكانى ئىرھاب:
۳۷۳	زىيانەكانى:
۳۷۳	جىاوانى نىوان ئىرھاب و ئىرھابى سىياسى:
۳۷۶	مەدرەسەكان و ئىرھاب:
۳۷۶	۱. مەدرەسە لىبىرال دىموكراسى:
۳۷۷	۲. مەدرەسە شىوعىيەت:
۳۷۸	۳. مەدرەسە سۆشالىيەت و ئەتەرەيەكان:
۳۷۹	بەرگىرى و ئىرھاب:
۳۸۰	تاقىمى ئىرھابى:
۳۸۲	كى تىرۇستە؟
۳۸۷	(۲۰) دىموكراسى
۳۸۷	گەشەكرەنى:
۳۸۹	چۆرەكانى دىموكراسى:
۳۹۰	هەلسەنگاندنى:
۳۹۱	سەلىپاتەكانى:
۳۹۴	ئىجابىياتەكانى:
۳۹۵	دىموكراسى و مەدرەسەكان:
۳۹۷	۱. لىبىرال دىموكراسى:
۳۹۸	۲. مەدرەسە شىوعىيەت:
۳۹۹	۳. مەدرەسە سۆشالىيەتەكان:
۳۹۹	۴. مەدرەسە ئىسلامى:
۴۰۲	ئەزمۇنە نوئىكانى:
۴۰۵	(۲۱) سىستەمى نوو حزبى:
۴۰۶	نەمۇنە يەكەم - ئەزمۇنى برىتانىا (كرىكاران و پارىزگارار):
۴۰۶	نەمۇنە دووم - ئەزمۇنى ئەمەرىكا (كۆمارى دىموكراسى):
۴۱۱	(۲۲) فرە لايەنى:
۴۱۳	مەدرەسەكان و فرە لايەنى:
۴۱۶	فرە لايەنى لە غەرلەمەدا:
۴۱۹	(۲۳) پىكىدادانى شارستانىەكان:
۴۲۱	بەلگە نوئىيەكانى ئى تىرۇرە:



٤٢٨	په گه زېرستی و نه تپوره:
٤٣٠	مېست و نه نيمه کانی نه تپوره... نه تپوره بوجی؟
٤٣٣	(٢٤) کوتايي ميژوو
٤٣٤	سربرېده "کوتايي يماکانی ميژوو" له ميژوودا:
٤٤١	(٢٥) ناسايشي نه تهوويي
٤٤٥	رای مدره سېکان:
٤٥٠	ناسايشي نه تهوويي کوردستان:
٤٥١	بنه ماکانی ناسايشي نه تهوويي کوردستان:
٤٥٥	(٢٦) پيشکه وتوويي
٤٥٦	رايه جيا جياکان:
٤٦٧	(٢٧) ستراتيچ
٤٧٣	(٢٨) پاکتلي رگه زی- (ته عريب و ته تريك)
٤٨٣	(٢٩) راگه يالدي به نمانچ
٤٩٢	(٤٠) نه تهوويه تي
٤٩٩	بنه چه و گه شه کړني:
٥٠٥	هوکاره کانی سره لدانی نه تهوويي
٥٠٦	جيا وزي نيوان درو چمک:
٥١٧	(٤١) بېرې نه تهوويي
٥٢٣	رای مدره سېکان:
٥٢٤	ته لاکانی به نايدیو لوزی کړني نه تهوويي:
٥٢٩	زيانماکانی:
٥٣٣	نه منچام:
٥٣٥	(٤٢) کور دايه تي
٥٤١	(٤٣) کوردستان
٥٤٨	ميژوي کورد:
٥٥٧	(٤٤) مېينه تي کور
٥٥٨	باری کورد له پيش و پاش خه لالت:
٥٦٣	مېينه تي و... ساليادی:
٥٦٥	هوړيماکانی مېينه تي کورد
٥٦٧	هوړی بهر دوازی مېينه تيمه کی:
٥٧٠	(٤٥) پيارت
٥٧٢	سره لدانی حزب:



.....	حزب له روانگه‌ی مدرسه‌سەکان:	٥٧٨
.....	چەمەد دا بە شەیکەکی پێچەوانە:	٥٨٤
.....	پێشکەوتوترین حزب:	٥٨٤
.....	(٤٦) هۆبە کوردستانیەکان	٥٨٨
.....	میژوووەکی خێزای حزبیەتی له کوردستان:	٥٨٩
.....	١- پارێ دیموکراسی کوردستان:	٥٩٢
.....	٢- یەکیەتی نیشتمانی کوردستان:	٥٩٦
.....	٣- پارێ دیموکراسی کوردستان- سەرکردایەتی کاتی	٦٠١
.....	٤- حزبی سۆشیالیستی یەگەرتووی کوردستان (حسێک)	٦٠٤
.....	٥- حزبی شیوعی کوردستان (حشک)	٦٠٦
.....	٦- کۆمەڵ و بزوێنەوی ئیسلامی له کوردستان	٦٠٩
.....	٧- یەگەرتووی ئیسلامی کوردستان	٦١٢
.....	٨- حزبی دیموکراتی کوردستانی- ئێران (حەکا)	٦١٤
.....	٩- پارێ کۆمەڵگەکانی کوردستان	٦١٦
.....	(٤٧) ماسۆنی	٦١٩
.....	سەریرەو هۆی دروست بوونی:	٦٢٠
.....	نیفتەاکردنی :	٦٢١

#### زاراوە سیاسییەکان

.....	(١) فیتۆ	٦٢٧
.....	(٢) نەتەرە یەگەرتوووەکان	٦٣٠
.....	(٣) فاشی	٦٣٦
.....	(٤) نازی	٦٤٠
.....	(٥) شۆفینی	٦٤٦
.....	(٦) بەریەری	٦٤٩
.....	(٧) چەپگەری و راستگەری	٦٥٢
.....	(٨) قۆلی پێنجەم	٦٥٤
.....	(٩) سیستەمی نوێ جیهانی	٦٥٧
.....	(١٠) ناردنی شۆرش	٦٦٣



٦٨٥	(٣) جەنگى عىراق - ئىران
٦٩١	(٤) جەنگى عىراق - كويت
٦٩٦	(٥) كىشەى خوارووى سوودان
٦٩٨	(٦) كىشەى فەلەستىن
٧٠٣	(٧) كىشەى كورد
٧٠٥	(٨) كىشەى ئىزلىمدا
٧٠٨	(٩) كىشەى كوركىسكا
٧٠٩	(١٠) كىشەى باسك
٧١١	(١١) كىشەى قوبرس
٧١٣	(١٢) خوارووى فىلىپپىن
٧١٦	(١٣) دىۋارى بەرلىن
٧١٨	(١٤) كۈنلۈشىۋىسى
٧٢٠	(١٥) كۈمكارى غەربىي

#### مەبەستى ئىدى زاراۋانە ئىدى سەردەدا

٧٢٣	(١) كۈكۈزى - جىنۇسايد
٧٢٣	(٢) جەنگى سارد
٧٢٤	(٣) رادىكال
٧٢٤	(٤) پارىژگار
٧٢٥	(٥) ئىمپىريالىزم
٧٢٦	(٦) تەكۈكۈرات
٧٢٦	(٧) ئورسۇكۈرات
٧٢٧	(٨) لىبرال
٧٢٨	(٩) پاپىرىن
٧٢٨	(١٠) سانسۇر
٧٢٩	(١١) دەسلەۋى غورفى
٧٢٩	(١٢) گىرىلا
٧٣٠	(١٣) ئىكادىم
٧٣٠	(١٤) جىۋىۋىۋىت
٧٣١	(١٥) ماۋەى گۋاستىرە
٧٣٢	(١٦) ئىمپىراتۇر
٧٣٣	(١٧) پىرۇلىتارىيا
٧٣٣	(١٨) بۇرجۈزى



۷۲۴	(۱۹) دايك سالارى و باوك سالارى.....
۷۲۵	(۲۰) پۇرۇشە لاتفاس.....
۷۲۵	(۲۱) لاتىنى.....
۷۲۶	(۲۲) ھەلپەرسىت.....
۷۲۶	(۲۳) دىيماگۇجى.....
۷۲۷	(۲۴) سەندىكا.....
۷۲۸	(۲۵) ھېلىنستىيە.....
۷۲۹	(۲۶) كۇنگرەي ئىسلامى.....
۷۴۰	(۲۷) يەككىتى ئىلمىرىقى.....
۷۴۱	(۲۸) يەككىتى ئىلمىرىقى.....
۷۴۲	(۲۹) ئىنجومەنى ھارىكارى كەنداق.....
۷۴۲	(۳۰) جىيەنى سىيەم.....
۷۴۳	(۳۱) فىرانكۇفۇنىيە.....
۷۴۵	(۳۲) يۇنىسىف.....
۷۴۵	(۳۳) يونسكو.....
۷۴۶	(۳۴) مانگى سوور.....
۷۴۷	(۳۵) فىراكسىيۇن.....
۷۴۷	(۳۶) مالىيا.....
۷۴۸	(۳۷) يۇتۇپيا.....
۷۴۹	(۳۸) مالى چارەي خۇنۇسى.....
۷۵۱	(۳۹) ئىقتىداپ.....
۷۵۲	(۴۰) پىسولەي لىيوردن.....
۷۵۵	پىئىرسىت.....